

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

Acc. No. 10643

CALL No. 394.269593/ Cul.

D.G.A. 79.

~~A.M.~~
~~8001~~

พระราชพิธี ๑๒ เดือน

The Festivals of the twelve months

~~E 12 46~~
by 50

His Majesty the late King Culalongkorn

printed and distributed by

10043 Lady Se

(354)

at the Cremation of

Chao Phraya Nararatna rajmanit (To)

With a preface of His Royal Highness

Prince Damrong,

394.269593

Cul

Bangkok 1912

~~E 12 61.8~~

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 10 643

Date 30.6.61

Ref. No. 394.269593 / 61

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

พระราชนิพนธ์

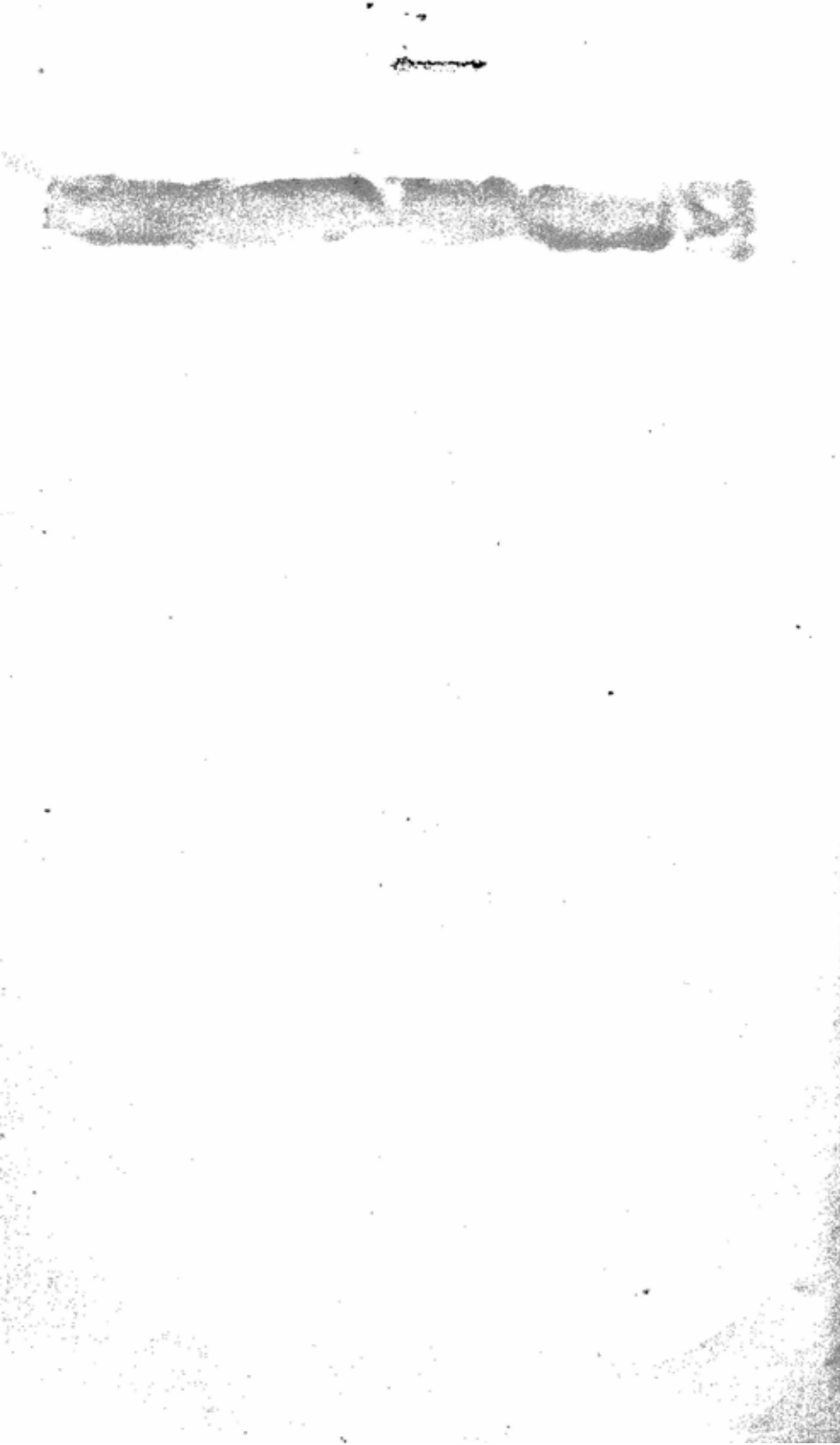
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าจอมมารดาสดในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์แจกในงานปลงศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต)

ว. ศ. ๑๓๑๑

สารบัญ

ตอนที่ ๑

เดือนสิบสอง

พระราชพิธีจองเปรียง	หน้า ๑
พิธีกตึกยา	๗
การฉลองไตรปี	๓๐
การถวายพระประทับ	๓๔
ผ้าป่าบรรดาศักดิ์	๒๕
กาถานุगत	๒๘
การแจกเบี้ยหวัด	๓๔
ฉัตรมงคล	๓๘

เดือนอ้าย

อธิบายพระราชพิธีไถ่หัว	๔๕
การเลี้ยงขนมเบอง	๕๑
เทศน์นามราชาธิ	๕๓

เดือนยี่

อธิบายพระราชพิธีบวงสรวง	๕๖
พระราชพิธีครุยมัฬวาย ตรีปวาย	๕๖
การถวายผ้าจำพรรษา	๘๓

เดือนสาม

อธิบายพระราชพิธีชานยเทาะห์	หน้า ๘๑
พิธีควาราต	,, ๘๕
มาฆบูชา	,, ๘๘
เถียงพระศรค์จัน	,, ๙๐๑

เดือนสี่

อธิบายพระราชพิธีรดเจด	,, ๙๐๕
อธิบายพระราชพิธีต้มพัจนรณิก	,, ๙๐๘
อธิบายพระราชพิธีอาพาธพินาศ	,, ๙๒๓
พระราชพิธีต้มพัจนรณิก	,, ๙๒๘
กาถานกาตตรค์	,, ๙๖๘

เดือนห้า

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๕	,, ๑๗๒
การตั้งเวยเทวดา, สมโภชเครื่อง, เถียงโต๊ะบิใหม่.	,, ๑๗๕
พระราชพิธีศรีสัตตนาคนาน	,, ๑๗๘
อธิบายพิธีคเชนทรวัดนาน	,, ๒๑๘
ทอดเชือกตามเชือก	,, ๒๒๗
แห่สะพานใหญ่	,, ๒๓๒
แห่คเชนทรวัดนาน	,, ๒๓๘
ตั้งกรานต์	,, ๒๕๒
ว่าด้วยพระทรายแดงเข้าบิณฑ์	,, ๒๗๕
การพระราชกุศลในตั้งกรานต์	,, ๒๗๕

การส่งมูรธาภิเศก	หน้า ๒๕๓
การสถาปนาพระอัฐิด้วยผ้าคู่	๖ ๓๐๓
การสถาปนาพระบรมทนต์	๖ ๓๐๗
การเสด็จส่งนำพระพุทธรูปแด่เจดีย์	๖ ๓๐๘
วินิจฉัยเรื่องเงินเบยเมือครุฑส่งกรานต์	๖ ๓๑๒

เดือนหก

พระราชพิธีพืชมงคลแด่จรดพระนังคัล	๖ ๓๑๘
การวิสาขบูชา	๖ ๓๔๔

ตอนที่ ๒

เดือนเจ็ด

อธิบายพระราชพิธีในเดือน ๗	หน้า ๓
พระราชพิธีเคณฑ์ คือทั้งข้าง	๖ ๒
พระราชพิธีทอดนํ้าถ่างพระบาท	๖ ๔
สถาปนา	๖ ๓๐
หล่อเทียนพรรษา	๖ ๒๐
ทำบุญพระอัฐิสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์	๖ ๒๓

เดือนแปด

การพิธีเข้าพรรษา	๖ ๒๕
การทรงผนวชเจ้านาย	๖ ๓๗
การฉลองเทียนพรรษา	๖ ๔๓
การเสด็จพระราชดำเนินถวายพุ่ม	๖ ๕๓
การส่งมูรธาภิเศก	๖ ๖๐

ส่วนพระราชพิธีเดือน ๑๑ ที่ยังขาดอยู่เดือนหนึ่งนั้น ได้เรียงคำ
อธิบายพอสังเขป แด่คหบดีของพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้ามหามงกุฎ กรมพระยานิราศปรางค์ พิมพ์ไว้พอให้ครบพิธี
ทั้ง ๑๒ เดือน

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๓ พฤษภาคม วันโกสินทรศก ๑๓๑

อุภัยรพฟภพ.

พระราชนิพนธ์

คำนำ

เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประเพณีมาแต่ก่อนจนถึง
ปัจจุบันนี้ อาศัยรัชที่มาเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราโดยตำรา
ที่นับถือพระเป็นเจ้า อีกอย่างหนึ่งมาตามพระพุทธรูปอย่างหนึ่ง
แต่พระพุทธรูปมาจากคนเหตุทั้งสองอย่างนี้ มาดลระคนกันเป็นพิธีอย่างหนึ่ง
ซึ่งกันด้วยอาศัยรัชที่แต่เดิมพระเจ้าแผ่นดินแต่ชาวพระนครถืออย่าง
พราหมณ์ การใด ๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามคัมภีร์
โดยตำรา ก็ประเพณีเป็นราชประเพณีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น
ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินแต่ราชบรรณนับถือพระพุทธรูปอย่างหนึ่ง ถึง
ว่าพระพุทธรูปที่เป้นต้นเดิมแต่ ไม่มีลักษณะภาพหรือของอันใด ด้วยพระ
พุทธรูปเจ้าย่อมศรีสวัสดิ์ฤกษ์ดี ยามดี ตรีดี ชนบดี การบูชาเช่น ด้วงดี
ทั้งปวงย่อมอาศัยรัชที่ความสุจริตในใจหรือวาทะ ถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคล
แต่เป็นของมงคลก็ดี ก็อาศัยรัชที่ทั้งปวงประเพณีการสุจริตทุกจริตเป็น
ทั้ง เพราะฉะนั้นการพระราชพิธีใด ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องของเจ้าอยู่ในพระพุทธรูป
อย่างหนึ่ง ซึ่งมีคำอ้างว่ามาตามทางพุทธรูปอย่างหนึ่งนับเอาเป็นคู่กับโดยตำรา
จะอ้างว่าพระพุทธรูปบัญญัติฤกษ์แนะนำได้ ให้ทำไม่ได้ นี่อย่างเดียวแต่

มันดลให้เกิดใช้เจ็บต่าง ๆ โดยความโกรธความเกลียดชังไม่เคารพนอบนอบบูชาตน ฤๅอยู่ดี ๆ สมใจร้ายขึ้นมากทำพิศม์สังให้คนทั้งปวงลำบากด้วยความเจ็บใช้กันดารด้วยเสบียงอาหารเป็นต้น จึงได้คิดทำการบูชาเส้นธรวงให้เป็นเครื่องป้องกันความผิด อันผู้มีอำนาจมีใจเช่นนั้นจะถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทไม่เคารพนอบนอบ ฤๅประจบประแจงไว้จะได้สบาย ๆ ใจไม่มีใจร้ายขึ้นมา ความเชื่อถือนั้นหมายในการอย่างหนึ่งฝังอยู่ในใจคนทั้งปวงตั้งลูกหลานมาหลายสิบชั่วคน แดงเอาไคร่ยเหตุผลซึ่งเป็นการผิเอญเป็นไปเฉพาะถูกครวญเข้ามอยู่เนื่อง ๆ เป็นเครื่องประกอบให้คิดเห็นว่าเป็นเพราะผีต่างเจ้านายกวีว โกรธเช่นกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ความหวาดหวั่นกลัวเกรงนั้นไม่ขาดสูญไปได้ เมื่อมีความกลัวอันตรายอยู่คงแล้ว ส่วนความปราถนาจะอยากดีอยากสบายนั้นแรงกล้า ก็ชักพาให้หันเข้าหาความอ่อนวอนขอร้องเส้นธรวงบูชาให้ช่วยแรงเข้าอีก ตามความปราถนาอันแรงกล้าด้วยเหตุดังนี้แล ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาที่ยังหาอาจที่จะระงับการบูชาเส้นธรวงไม่ได้ ไม่ การพระราชพิธีตามได้ยศาสตร์ จึงยังไม่ได้เลิกถอน เป็นแต่ความนับถือนั้นอ่อนไป ตกอยู่ในท่าได้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก แต่การพิธีทั้งปวงนั้นก็ยอมเลิกยกเว้นแต่การสู่ขจรในไตรทวาร ไม่รับถักรซึ่งเป็นการทูลขอพรของพวกพราหมณ์ ฮินดูบางพวกซึ่งมีถักริยารายกาจเช่นฆ่าสัตว์ขายญเป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองให้เป็นการขัดขวางต่อพระพุทธศาสนา แดงการพระราชพิธีอันใดซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเดียว ก็ยอมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย คัดมัย ภาวนามัย เจือปนเข้าในพระราชพิธีนั้นยกเป็นต้นเหตุ การบูชาเส้นธรวงเทพยดาพระอิศวรพระนารายณ์เป็นต้น เปดียนดง

ไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคย ตกอยู่ในเคยทำมาแต่ก็ทำดีกว่าไม่ทำ
แต่การที่ทำงานที่ไม่เป็นการมีโทษอันใด แต่ไม่เปิดต้องเบียดเบียนเงินทองอัน
ใดมากนัก ซึ่งกล่าวมาทั้งปวงนี้เพื่อจะแสดงให้ทราบชัดในเบื้องต้นว่า
พระราชพิธีทั้งปวงนี้ทำสำหรับประโยชน์อันใด แต่เพื่อว่าผู้มีความสงสัย
ว่า พระเจ้าแผ่นดินพระราชอุทิศพระพุทธรูปต่าง ๆ เหตุใดจึงทำพิธีตาม
ลัทธิโดยดำตรอยู่ ความดำริของท่านผู้ที่ปกครองแผ่นดินมาแต่ก่อนคิด
เห็นการดังเช่นกล่าวมานี้ แต่ จึงยังได้ทำการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเป็นการ
สำหรับพระนครสืบมา

ก็แต่พระราชพิธีที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายแต่โบราณ ซึ่งได้
ขึ้นแต่แรกสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แต่งพระราชพิธีประจำ
เดือน ๑๒ เดือนไว้ ว่าเป็นการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำว่าเป็นการเป็น
มงคลสำหรับพระนครทุกปีมิได้ขาดนั้น คือ เดือนห้า การพระราชพิธีเผด็จ
ศึกถดแจ้งรอกสงนาม เดือนหกพิธีไฟคำขวัญจรตพระราชวังศักดิ์ เดือนเจ็ด
ทอดผ้าด่างพระบาท เดือนแปดเข้าพรรษา เดือนเก้าตุลภาว เดือนสิบ
ภัทรมหาวชิราวุธ เดือนสิบเอ็ดอักษะยแข่งเรือ เดือนสิบสองพิธีของ
เปรี๊ยะดุดดอยโคม เดือนอ้ายไล่เรือ เถลิงพิธีตรียัมพวาย เดือนยี่การ
พิธีบูชายัญไก่ เดือนสามพระโคกนเคียง เดือนสี่การพิธีทานยี่ เดือน
การพิธีดื่มพัจฉา

การพระราชพิธีทั้งปวงมา ๑๒ อย่างนี้ คงได้ทำอยู่ทุกกรุงเทพ ฯ น
แต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบสอง เดือนสี่ แต่พิธีเดือนอ้าย
เปลี่ยนมาเป็นเดือนยี่ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ว่า เปลี่ยนมาแต่กรุงเก่าแล้ว ด้วยเหตุว่าเดือนอ้ายฟังเป็นเจตนาไม่ดี

ถนนหนทางเป็นน้ำเป็นโคลนทั่ว ย้ายมาเดือนยี่พอให้ถนนแห้ง แต่พระ
 ราชพิธีเดือนเจ็ด เดือนเก้า เดือนสิบเอ็ด เดือนยี่ ที่เปลี่ยนขนไปเป็นเดือน
 อ้าย แต่พิธีเดือนสามนั้นคำราชัญญ์เสีย ไม่ได้ทำที่กรุงเทพฯ ๑ ถึงที่กรุง
 เก่าที่บางเว้นบ้าง ไม่เป็นการเสมอทุกปีตลอดไป แต่พิธีเดือนแปดนั้น
 เป็นส่วนการพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา เห็นจะเป็นส่วนเกิดขึ้นใหม่
 เมื่อถือพระพุทธศาสนา แต่พิธีพราหมณ์เดิมนั้นสามัญญ์ไม่ได้เค้าเงื่อนเลย
 ถึงพิธีที่สามัญญ์เสียไม่ได้ทำในกรุงเทพฯ ๑ นึกได้เค้าเงื่อนทุก ๆ พิธี เว้นแต่
 เดือนแปด ฤๅชรอยจะเป็นพิธีซึ่งไม่เป็นการสุจริตในใครทวารอย่างหนึ่ง
 อย่างไร ไม่สมควรแก่ผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาจะทำ จึงได้ยกเลิก
 เสียทั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินถือพระพุทธศาสนา มา เปลี่ยนเป็นพิธีตามพุทธ
 ศาสน์จึงได้ตั้งไป ที่ว่านเป็นแต่การคาคคน ส่วนการพระราชพิธีที่
 กรุงเทพฯ ๑ นั้น คงตามอย่างเก่าแต่เดือนห้า เดือนหก เดือนสิบ เดือนสิบ
 สอง เดือนยี่ เดือนสี่ เท่านั้นก็ ได้ ยังมีพระราชพิธีที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม
 ขึ้นใหม่ จนเกือบจะครบสิบสองเดือนเหมือนของเก่า ซึ่งคิดจะกล่าว
 ค่อยไปในเบื้องหน้า

การซึ่งคิดจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือน ลงในหนังสือวิ
 ญานครั้งนั้น ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีท้าวทศมาศ ซึ่งสมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหมาดากรมสมเด็จพระบวรราชปักษ์ทรงแต่ง
 ขึ้นไว้ กรมดัมปาติกมีกลาญ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวิญาน
 เกือบจะตลอดอยู่แล้ว แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจบครบสิบสองเดือน
 แลในสำเนาความนั้นว่าความละเอียดทั่วไปจนการนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วน
 ของราชฐาน ข้อความที่ว่าพิธีการมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจุ

ถ้อยคำคงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้ดีนักในการกาพย์โคลงก็อ่านไม่เข้าใจ
แต่ในกรณีได้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประพฤติก
ของราษฎรประชาชนในกรุงเทพฯ ซึ่งได้เฝ้าการณ์กษัตริย์ตามฤดูขึ้นเดือน
เพื่อจะให้เป็ประโยชน์ให้คนภายหลังทราบการงาน ซึ่งเราได้ประพฤติก
เป็ประเพณีบ้านเมืองอยู่ในบัดนี้ ฤๅในชนพวกเราทุกวันนี้ยังไม่ได้ทราบ
ได้เห็นการประพฤติกทั่วไปของชนทั้งปวงก็จะได้ทราบ เหมือนอย่างช่วยกัน
สืบสวนมาเล่าต่อกันฟัง ส่วนในการพระราชพิธีประพฤติกเป็ไปอยู่ในราช
การณิกเป็ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเวลาประชุมพระบรมวงษานุวงษ
แต่ข้าราชการพร้อมกันคราวหนึ่ง ๗ ครั้นจะรวบรวมตงเป็เรื่องเดียวกัน
กับการกษัตริย์ของราษฎร ก็จะเป็นความยืดยาวปะปนพันเผื่อกันไป
จึงได้คิดแยกออกไว้เสียต่างหาก คิดกำหนดแบ่งข้อความเป็ ๑๒ ส่วน
ส่วนละเดือน กำหนดจะให้ ได้ออกในวันขึ้นเดือนครึ่งหนึ่งไปจนตลอดปี
แต่เดือนหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้างตามการที่มากถ่น้อย หวังใจว่าคงจะ
เป็ประโยชน์แก่ผู้ซึ่งจะใคร่ทราบเวลาประชุมราชการได้ ตามสมควรแก่
เรื่องราวซึ่งนับว่าเป็นแต่พระราชพิธี ดังนี้

เดือน ๑๒

๑ พระราชพิธีจองเปรียง

การพระราชพิธีในเดือน ๑๒ ซึ่งมีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า พิธี
จองเปรียง ตลอดจนโยม ทั่วทุกในความพิศดาร ในกฎหมายนั้นเอง
ก็ไม่มีข้อความใดกล่าวถึงแต่โยม แต่การจุโยมอย่างหนึ่งอย่างใดชัดเจน
ฤๅจะเป็นด้วยเป็นการจัด ผู้ที่แต่งถือว่าใคร ๆ ก็เห็นตัวอย่างอยู่แล้วไม่
ต้องกล่าว มีความแปลกออกไปนิดเดียว แต่ที่ว่าการพิธีจองเปรียง
ตลอดโยม แต่เดิม “ ลงน้ำ ” เข้าอีกคำหนึ่ง คำที่ว่า “ ลงน้ำ ”
นี้จะแปลว่ากระไรก็สันนิษฐานยาก จะเข้าใจว่าเอาโยมที่เป็นโครงไม้ ไม้หุ้ม
ผ้าที่ขกอยู่บนเสามาแต่ต้นเดือนตดงแล้วไปทิ้งลงในน้ำ ก็ดูเคอะไม่ได้
การเลย ฤๅอีกอย่างหนึ่งจะเป็นวิธีว่าเมื่อตดโยมแล้ว ดอยกระทรงส้มคิ
ว่าเอาโยมนั้นดอยไปคาบถัทธิพรหมณ์ ที่พอใจดอยอะไร ๆ จัดอยู่เช่น
กับดอยบาปด่างบาป จะถือว่าเปนด์อยเคราะห์ ดอยโศกอย่างใดไปได
ดอยกรรมมัง การก็ตรงกันกับดอยกระทรง ทางที่จะส้มคิว่าดอยโยม
ข้อความตามกฎมณเฑียรบาลมีอยู่แต่เท่านี้

ส่วนการพระราชพิธี ซึ่งได้ประเพณีอยู่ในประจวบนั้นนับว่าเป็นพระ
ราชพิธีพรหมณ์ มิได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาขึ้นมา กำหนดที่
ยกโยมนั้นตามประเพณีโบราณว่าถ้าปีใดมีอธิกมาส ให้ยกโยมตั้งแต่วัน
ขึ้นค่ำหนึ่งไป จนถึงแรมต้องค่ำเป็นวันตดโยม ถ้าปีใดไม่มีอธิกมาส

ให้ยกโคมนั้นสืบต่อกันมา เดือนช้ายขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวันตโคม อีกนัยหนึ่งว่า
 กำหนดตามโหราศาสตร์ว่าพระอาทิตย์ถึงราศีพิจิตร พระจันทร์อยู่ราศี
 พฤษภเมื่อใด เดือนนั้นเป็นกำหนดที่จะยกโคม อีกนัยหนึ่งกำหนดด้วย
 ดวงดาวฤกษ์คือดาวตฤกษ์ ถ้าเห็นดาวตฤกษ์นั้น ตั้งแต่ค่ำเจ็ดรุ่งเมื่อ
 ใดเป็นเวลายกโคม การที่ยกโคมนั้นตามคำโบราณ ก็กล่าวมาว่า
 ยกขึ้นเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสาม คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม
 การซึ่งว่าบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามนั้นเป็นต้นตำราแท้ ในเวลาถือได้ยศาสตร์
 แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือพระพุทธศาสนา ก็กล่าวว่บูชาพระ
 บรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์ขัณฑิพ แต่บูชาพระพุทธบาท
 ซึ่งปรากฏอยู่หน้าหาดทรายเรียกว่านมะทานท์ เป็นที่ฝังนาคทั้งปวงดัง
 การบูชาอยู่ แต่ถึงว่าโคมไซ้ที่อ้างว่าบูชาพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธ
 บาทดังนี้แล้ว ก็ยังเป็นพิธีของพราหมณ์พวกเดียว ก็ตั้งแต่เริ่มพระ
 ราชพิธีพราหมณ์ก็เข้าพิธีที่โรงพิธีในพระบรมมหาราชวัง แลเวลาเช้าถวาย
 น้ำพระมหาสังข์ตลอดจนวันตโคม เทียนซึ่งจะจุดใน โคม้นั้นก็ทำเปรี๊ยะ
 คือไขข้อพระโคซึ่งพราหมณ์นำมาถวายทรงทา การที่บูชากันด้วยน้ำมัน
 ไขข้อโคนั้นก็เปรี๊ยะพิธีพราหมณ์แท้ เป็นธรรมเนียมสืบมาจนแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าการพระราชพิธี
 ทั้งปวงควรจะให้เป็นไปด้วยพระพุทธศาสนาทุก ๆ พระราชพิธี จึงโปรดให้
 มีการสดมมนต์เย็นฉันทเช้าก่อนเวลาที่ยกเข้าโคม พระสงฆ์ที่สดมมนต์
 นั้นพระราชทานไทย ๓ พระครูปริตไทย ๔ พระราชาคณะรามัญ ๓ พระครู
 ปริตรามัญ ๔ รวมเป็น ๑๐ รูป เวลาทรงศีลแล้วก่อนสดมมนต์ มี
 ขาดลักษณะอ่านคำประกาศแต่งตั้งเรื่องพระราชพิธี แลพระราชดำริซึ่ง

ทรงจัดเพิ่มเติม แลพระราชทานแก่พระราชกุศลแก่เทพดาทั้งปวง แล้วพระ
 องค์จึงได้สดมภ์คืบต่อไป เวลานั้นพระฤกษ์ทรงรตนน้ำดังขี้เถ้าเจิมเส้าโคม
 ไชยแล้วจึงได้ยก พระองค์ส่งด้วยบันไดในเวลายกเส้านั้นด้วย ครั้นพระ
 องค์ขึ้นแล้วถวายไทยทานขอความในใต้กระเบื้องโคม ให้ต้องเรื่องกันกับ
 พระราชพิธี การสดมภ์โดยพระยกโคมนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกไม่ว่าจะขาด เส้าโคมไชยประเทียบนั้นคง
 อยู่หน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์แต่เดิมมา มีโคมไชยสามต้น โคมประ
 เทียบสามต้น เสาใช้ไม้แก่นยาว ๑๑ วา เสาโคมไชยที่ยอดเสามี
 ฉัตรผ้าขาวโครงไม้ไผ่ ๙ ชั้น โคมประเทียบ ๗ ชั้น เสาแต่ละเทียบทาบุน
 ขาวตลอด มีหงส์ถูกพรวนคิดชักขึ้นไปให้มิดเสียดัง ตัวโคมโครงไม้ไผ่
 หุ้มผ้าขาว โคมบริวารเส้าไม้ไผ่ ๑๐๐ ต้น ฉัตรยอด ๓ ชั้นทำด้วยกระดาษ
 ปลายฉัตรเป็นธง ตัวโคมโครงไม้ไผ่ปิดกระดาษ โคมไชยโคมประ
 เทียบเป็นพนักงานตำรวจ โคมบริวารเป็นพนักงานตำรวจนอกตำรวจชั้นม
 รบพระราชวังมีโคมเส้าไม้ไผ่ตัวโคมข้างในสามเป็นชุดอม ปิดกระดาษ
 เป็นรูปกระบอบกตรอง ๆ เป็นของกรมด้อมพระราชวังทำปากตามใบเส้ามาถ่า
 พงมีจำนวนโคม ๒๐๐ ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว โปรดให้เพิ่มเติมขึ้นหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมโคมไชย ๒ ต้น โคม
 บริวาร ๑๐ ต้น แต่ใช้โคมแก้วกระดาษเขียนสีแดงด้านเงินดีเหลืองดีขาว
 อย่างละคู่ การพระราชพิธียกเส้าโคมไชยนี้ เมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่
 พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ก็ทำที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ เมื่อเวลาเสด็จไป
 ประทับอยู่ในพระที่นั่งฝ่ายบุรพทิศก็ทำที่พระที่นั่งสุทธยศวรียบ้าง ด้วย
 มีเส้าโคมไชยขึ้นในท่อน แลเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาศตามหัวเมือง

มีพระราชวังแห่งใด ก็โปรดให้ยกเส้าโคมไชยสำหรับพระราชวังนั้น คือ
 ที่วังจันทร์เกษม วังนารายณ์ราชนิเวศน์ แด่พระนครคีรี แด่ที่วังประ
 ถมเจดีย์ทุกแห่ง เทียนซึ่งสำหรับจุดโคมไชยคันละ ๒๔ เล่ม (ฤกษ์เส้า
 โคมไชยทางพระที่นั่งอนันตสมาคมก็เปน ๓๒ เล่ม) พื้นที่ห้องนมัสการ
 เล่มยาว ๆ พอจุดได้ตลอด ๓ ชั่วโมงยังเหลือเศษ ในเวลาสดมภ์ยก
 โคมไชย เจ้าพนักงานนำเทียน^๕ไปเข้าพิธีด้วย แล้วจึงเก็บไว้ถวายวัน
 ละ ๒๔ เล่มถวายครบสำหรับหนึ่ง เวลาพลบเสด็จพระราชดำเนินออกประ
 ทับที่เส้าโคมไชย มหาดเล็กนำพานเทียน ๒๔ เล่ม กับเทียนชนวนซึ่งเสียบ
 อยู่กับเชิงเล่ม ๑ วางมาในพานเล่ม ๑ ชนถวาย พระมหाराชครูพิธีจึงนำ
 คดัมเบียง^๕ชนถวาย บ่ายพระภักตร์สู่ทิศศรีของวันนั้น แล้วทรงเจิมเทียน
 ชนวนด้วยเบียง เปนรูปอุณาโลมด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ)
 แล้วจึงทรงทาเบียงทั่วทุกเล่มเทียน ชักเทียนออกจากมัด ๖ เล่ม พระ
 มหาราชครูจึงจุดเทียนชนวน ซึ่งมีมาแต่โรงพิธีจากโคมซึ่งตามเพลิงพิธี
 มานัน ถวายทรงเทียนชนวนซึ่งเสียบมากับเชิง จุดเพลิงจากเทียน
 ชนวนพราหมณ์ แล้วทรงบริกรรมคาถา (ทิวาตปติอาทิจโจ จนถึง
 มังคลัตถปัสติธียา) แล้วจึงทรงจุดเทียน ๖ เล่มนั้นเมื่อติดทั่วกันแล้วทรง
 อธิฐานด้วยคาถา (อรหัง สัมมา สัมพุทโธ) จนตลอดแล้วจึงได้พระราช
 ทานเทียนเล่ม ๑ ให้กรมพระตำรวจรับไปปักในโคมไชยคันที่หนึ่ง ที่เหลือ
 นั้นอีก ๕ เล่ม พระราชทานพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดในโคมไชยโคมประ
 เทียบ ในเวลาเมื่อทรงชักสายโคมไชย เจ้าพนักงานประโคมแตรตั้ง
 ฆ้องไชยพินพาทย์จนสิ้นเวลายกโคม มีแต่ยามแรกยามเดียว เมื่อยก
 โคมเสร็จแล้วจึงพระราชทานเทียนสำหรับโคมไชยโคมประเทียบ ที่ยังเหลือ

อยู่อีก ๓๘ เดือน สำหรับไว้เปลี่ยนอีก ๓ ยาม แลเทียบชนวนที่เทียบอยู่
บนเชิง ให้กรมพระตำรวจรับไปจุดโคมบริวาร เทียนชนวนซึ่งเหลือ
อยู่อีกเล่มหนึ่งนั้นพระราชทานพระมหาราชครูพิธี สำหรับจะได้นำมาเป็น
ชนวนจุดเพลิงถวายในคืนหลัง ๆ ต่อไป

การจุดโคมไชยนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ออกทรงจุดเองไม่ใคร่จะขาด แต่ครั้นเมื่อมีเส้าโคมทางนำพระที่นั่งอนันต
สมาคมขึ้น ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกโคมทางพระที่นั่ง
อาภรณ์พิโมกข์นี้ โปรดให้พระเจ้าลูกเธอเสด็จมาทรงยกโคมที่นำพระที่
นั่งอนันตสมาคมเอง ตลอดจนโคมบริวารทั้ง ๑๒ คันโดยมาก แต่การ
ซึ่งยกโคมนั้นได้ความว่า เมื่อในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเวลา
ยกโคมยามแรกเป็นเวลาเช้าที่พระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เสด็จออกทรงยกโคมเลย
ต่อคราวที่ ๒ เวลาเสด็จออกทรงธรรม มหาเด็กลึงได้นำเทียนถวายทรง
จุดพระราชทานให้กรมพระตำรวจออกเปลี่ยน แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้
เสด็จออกบ้างไม่ออกบ้าง ถ้าไม่เสด็จออกพราหมณ์ต้องส่งเปรียญแล
เพลิงเข้าไปข้างใน ทรงจุดพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ ออกมายกโคม
เหมือนอย่างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ในเวลาที่ไม่ได้เสด็จ
ออกนั้น แลมีเส้าโคมในพระบรมมหาราชวังปักประจำทุกตำแหน่งเจ้านาย
ถ้าเป็นตำแหน่งเจ้าฟ้าใช้เส้าไม้แก่นท้าว ๕ ชั้นโคมโครงไม้
ไผ่หุ้มผ้าขาวอย่างเดียวกัน ประเทียบมีครบทุกพระองค์ ถ้าเป็นตำแหน่ง
พระองค์เจ้าฤๅเรือนข้างในใช้เส้าไม้ไผ่ โคมโครงไม้ไผ่มีคิกระดากอย่าง
โคมบริวารมีทั่วทุกตำแหน่ง แต่โคมทั้งปวงนี้ใช้ตามตะเกียงด้วยถั่วถั่วแก้ว
ฤๅขามทั้งชั้น เหมือนโคมบริวารข้างนอกตามวังเจ้านาย ซึ่งอยู่นอก

พระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่พระราชวังบวรเป็นต้นลงไป ก็มีแต่โคมแค
ในพระราชวังบวรเท่านั้น มีโคมไชยโคมประเทียบโคมบริวารคล้ายใน
พระบรมมหาราชวัง วังเจ้าฟ้ามีโคมเหมือนโคมไชยแต่ใช้ฉัตร ๕ ชั้น
เจ้านายนอกนั้นตามแต่เจ้าของจะทำ

ในการพระราชพิธีของเปรียญ^๕ มีหน้าที่ของกรมมหาดเล็กซึ่งมักจะ
ฉิมหญ้าไม้^๖ สักบอย คือเวลาเย็นพดพนักงานนำเทียนออกมาตั้ง ทางที่
ก็ไม่มีใครรับ เวลาจะทรงก็ต้องเรียกกันเวรเวลาย่างหนึ่ง ถ้าได้รับ
เทียนมาแล้ว เวลาจะนำเข้าไปถวายมักจะจุดเทียนชนวนเข้าไปถวาย
การที่มหาดเล็กทำดังนี้เป็นการไม่ระวังในหน้าที่ของตัวแต่ไม่รู้จักจำ อีก
อย่างหนึ่ง เมื่อเสด็จออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอ ถ้าไม่ได้เสด็จ
ออกพระราชทานเทียนให้พระเจ้าลูกเธอออกไป ก็เป็นที่ของมหาดเล็ก
ที่จะเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดโคมทุก ๆ เตา แต่ช่วยซักส่ายใน
เวลาที่ทรงซักโคมนั้นด้วย

ส่วนพนักงานของกรมพระตำราวนั้น เป็นหน้าที่เจ้ากรมปลัดกรม
เจ้าเจ้าของเวร ต้องมาคอยรับเทียนไปติดในโคมไชยใบแรกที่ทรงซัก
เมื่อเวลาทรงซักต้องคอยโรยหางเชือก ถ้าเวลาฝนตกลงมาเชือกเปียก
ชื้น^๗ ก็ต้องเข้ามาช่วยส่ายเชือกซักโคมนั้นด้วยอีกคนหนึ่ง แล้วรับ
เทียนสำหรับเปลี่ยนโคมแต่เทียนชนวนไปจุดโคมบริวาร ในการพระราช
พิธีของเปรียญมีการที่สำหรับจะไม่เรียบร้อยพร้อมเพียงอยู่เพียงเท่านั้น

ที่ ๒ พิธีเกติเกยา

การพระราชพิธีเกติเกยา ตามคำพระมหาราชครูพิธีไค้ดำวว่า
 การพระราชพิธีนี้แต่ก่อนได้เคยทำในเดือนอ้าย แต่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลื่อนมาทำในเดือนสิบสอง การซึ่งจะกำหนด
 ทำพระราชพิธีเมื่อใดนั้น เปนพนักงานของโหรต้องเขียนฎีกาถวาย ใน
 ฎีกานั้นว่าโหรมีข้อใดคำนวณพระฤกษ์ พิธีเกติเกยากำหนดวันนั้น ๆ พระ
 มหาราชครูพิธีจะได้ทำพระราชพิธีเช่นนั้น ๆ ลงท้ายท้าวว่าจะมีคำทำนาย แต่
 ไม่ปรากฏว่าได้คำทำนายนั้นมากราบเพ็ดกราบทูลอันใดต่อไปอีก ขรอย
 จะเพ็ดด้วยทำนายดีทุกปีจนทรงจำได้ แล้วรับสั่งห้ามเสีย ไม่ให้ต้อง
 กราบทูลแต่ครั้งใดมาไม่ทราบเลย การซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรดให้เลื่อนพิธีมาทำในเดือนสิบสองนั้น คือกำหนดเมื่อ
 พระจันทร์เสวยฤกษ์กฤติกาเต็มบริบูรณ์เวลาใด เวลาอันเป็นกำหนดพระ
 ราชพิธี การซึ่งทรงกำหนดเช่นนั้นก็จะเปลี่ยนมาจากข้อพระนั้นเอง การที่
 พระมหาราชครูพิธีว่าเมื่อก่อนทำเดือนอ้ายนั้น เปนการเลื่อนลงมาเสียดอก
 แต่เดิมมักทำเดือนสิบสอง ครั้นเมื่อพิธีครีฬายาวไกลไปทำเดือนยี่
 แล้วการพิธีจึงเลื่อนตามลงไปเดือนอ้าย เพราะพิธีนี้เป็นพิธีตามเพ็ด
 คอยรับพระเป็นเจ้าของจะได้สด็จลงมา ดูเป็นพิธีน่าน่าพิธีครีฬายาว ทพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กลับขึ้นไปทำเดือนสิบสอง

๕๘ เพราะจะให้ถูกกับข้อพิสดารที่ว่ามาแล้ว พระราชพิธีนคงคกอยู่ใน
 ระหว่างกลางเดือนสิบสอง เดือนไปข้างหน้าข้างข้างหลังบ้างเล็กน้อย
 คงจะเกี่ยวกับพระราชพิธีของเปริ่งอยู่เสมอ การที่ท่านคือปลุกเกยขึ้น
 ที่หน้าเทวะสถานสามเกย สถานพระอิศวรเกย ๑ สถานมหาวิฆเนศวร
 เกย ๑ สถานพระนารายณ์เกย ๑ เกยสูง & ต่อกเท่ากัน ที่ข้างเกย
 เอมุดโคกกับดินผสมกันก่อเป็นเขาสูงต่อกหนึ่ง ทั้ง & ทิศเรียกว่าบัพโต
 แล้วเอาหม้อใหม่ ๓ ใบถักเชือกครอบนอกเรียกว่าบาตรแก้ว มีหลอดเหล็ก
 วิดสาร้อยได้ด้ายดิบเก้าเส้น แล้วม้วนเข้าเปลือกถั่วงาทั้งตวงไว้ในหม้อนั้น
 ทั้ง ๓ หม้อ แล้วเอาไม้ยาว & ต่อกเรียกว่าไม้เทพทนต์ปลายพันผ้า
 สำหรับขุบน้ำมันจุกไฟ ครั้นเวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีบูชาไม้เทพทนต์
 แด่บาตรแก้วแล้วอ่านคำสำหรับจุกไฟในบาตรแก้ว แล้วรดน้ำสังข์จนเต็ม
 ไม่นั้น ครั้นจบวิธีแล้วจึงได้นำบาตรแก้วแด่ไม้เทพทนต์ออกไปที่หน้าเทวะ
 สถาน เอาบาตรแก้วตั้งบนหลังกริมเกย เอาปลายไม้เทพทนต์ที่หุ้ม
 ผ้าขุบน้ำมันจุกไฟพุ่งไปที่บัพโตทั้ง & ทิศ เป็นการเสี่ยงทาย ทิศ
 บุรพาสัมมุติว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทิศทักษิณสัมมุติว่าเป็นสมณพราหมณ์
 ทิศประจิมว่าเป็นอำมาตย์มนตรี ทิศอุดรว่าเป็นราชครู พุ่งเกยที่หนึ่ง
 แล้วเกยที่สองที่สามต่อไป จนครบทั้งสามเกยเป็นไม้ สิบสองอัน แล้ว
 ตามเพลิงในบาตรแก้วไว้ อีกสามคืน สัมมุติว่าตามเพลิงคอยรับพระเป็น
 เจ้าจะเสด็จลงมาเยี่ยมโลกย์ เมื่อพุ่งไม้แล้วกลับเข้าไปสวดบูชาเข้าดอก
 มูชาบาตรแก้ว ที่จุกไฟไว้หน้าเทวะสถานทั้ง ๓ สถาน ค่อนไปอีก
 สองวันก็ไม่มีพิธีอันใด วันที่สามนำบาตรแก้วเข้าไปในเทวะสถาน รด
 น้ำสังข์ดับเพลิงเป็นเสร็จการพระราชพิธี

การพระราชพิธีอภิเษกเป็นพิธีพราหมณ์แท้แต่เหตุผลก็เลื่อน
 ดอยมาก จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่รู้อะไรทรงเคียดการ
 พิธีสงฆ์ฤๅแก้ไขเพิ่มเติมอันใดได้ แต่เปลี่ยนกำหนดให้ถูกต้องอย่างเดียว
 คงอยู่ด้วยเป็นพิธีราชาฤๅกเพียง ๖ บาทเท่านั้น

ที่ ๓ การฉลองไตรยปี

การฉลองไตรย^๕ปี ไม่ปรากฏว่าเป็นธรรมเนียมมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า
 ญาพระกาโร แต่เป็นธรรมเนียมมีมาในกรุงรัตนโกสินทร์แต่เดิมไม่นับ
 ว่าเป็นพระราชพิธี เป็นการพระราชกุศลประจำปี ซึ่งนำมากล่าวในที่นี้ด้วย
 เพราะเหตุว่าการฉลองไตรย^๕ปีเนื่องอยู่ในพระราชพิธีของเบญจ^๕ แดดย
 พระประทับ ความประสงค์ของการฉลองไตรย^๕ปี ก็ว่าพระสงฆ์ซึ่ง
 ไตรย^๕ปีเป็นราชาคณะถานานุกรมเบญจ^๕พิธีกรรมบางองค์ ฤๅกษัตริย์
 พระทรงรู้จักพระช่างสามเณรเบญจ^๕ แดพระบรมวงษานุวงษ^๕ที่ทรงผนวช
 เป็นภิกษุก็ดีสามเณรก็ดีเกินกว่าพรรษาหนึ่งขึ้นไป ท่านทั้งปวงได้พระ
 ราชทานไตรย^๕จีวรสำหรับหนึ่ง ในเวลาเสร็จพระราชดำเนินพระราชทานพระ
 กะฐิน^๕ทุกปีมีใช้เกี่ยวข้องในการกะฐิน พระสงฆ์แต่ละสามเณรทั้งปวงเหล่านี้มี
 จำนวนทั้งในกรุงแลหัวเมืองมีหนึ่งอยู่ใน ๕๐๐^๕เศษขึ้นไปถึง ๖๐๐^๕ รูป ทั้ง
 ที่ได้รับกะฐินหลวงด้วย เมื่อผ้าไตรย^๕ที่ได้พระราชทานไปแก่พระสงฆ์เป็น
 อันมากดังนี้ ก็ควรจะเป็นที่ชื่นชมยินดีในการพระราชกุศลที่ได้ทรงบริจาค
 ไปเป็นอันมากนั้น จึงได้มีการพระราชกุศลขึ้นในกลางเดือนนั้นกำหนด
 วันขึ้น ๑๑^๕ ทำให้มีนิมนต์พระราชาคณะถานานุกรมเบญจ^๕ทั้งปวง มั่นคา
 ซึ่งได้รับพระราชทานไตรย^๕ปีมาประชุมพร้อมกัน ในพระบรมมหาราชวัง
 ทั้งในกรุงหัวเมืองยกเสียแต่หัวเมืองไกล ถ้าการสะดวกฉลองไตรย^๕
 ท้าที่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระสงฆ์ไทยสดมณค^๕ที่พระที่นั่งอมรินท

คือมีตะบะยาเป็นต้น มีเงินคิดเทียบ ๓๐ คำตั้งแต่นามต่าง ๆ ที่เกณฑ์
พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นเจ้าของกัน

การฉลองไตรยนี้ ในรัชกาลก่อน ๆ ก็สวดมนต์เตยพระแท่นที่
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยตลอดมา ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ย้ายสวดมนต์เตยพระไปพระที่นั่งฝ่ายบรรพทิศ แต่ยัง
คงมาทรงธรรมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพราะเป็นทางที่จะได้เสด็จลง
ทรงตบพระประทับในเวลาเมื่อทรงธรรมแล้ว ในปัจจุบันทรงพระราช
ดำริเห็นว่าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นที่กว้างขวาง ใหญ่กว่าพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย จึงโปรดให้การฉลองไตรยทั้งปวงคงอยู่เหมือนเมื่อ
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำกักเคื่อนในการฉลองไตรยนี้ เมื่อวันขึ้น ๑๓ ค่ำพระสงฆ์ สวด
มนต์ถึง ๕๐๐ เศษ ๖๐๐ รูป เทียนซึ่งถวายพระสงฆ์ ในเวลาสวดมนต์
จมน้ำมันมาก มหาเด็กควรจะต้องคอยรับ แลเวลาที่พระเจ้าลูกเธอจะ
ไปถวายควรต้องคอยยกตามอย่าให้ต้องวิ่งรอกกันแน่นเข้าไป

หนึ่งจะต้องเคื่อนอย่างจิต ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเวลาพระสงฆ์
ฉันแล้วจำจะต้องยกจำจะต้องทรงพระเคี้ยวโณทก ไม่มีเหตุการอันใด
ที่จะยกเว้นพระเคี้ยวโณทกได้เลยในเวลาพระสงฆ์ฉันแล้ว ซึ่งมหาเด็ก
บางคนทำอีก ๆ อีก ๆ ไม่แน่ใจว่าจะทรงญาไม่ทรง ญาทอดธุระเสีย
ว่าไม่ทรงนั้นเป็นการเซอะแท้ ไม่มีข้อห้ามเถียงอย่างไรเลย หนึ่งในเวลา
เมื่อสวดมนต์จบแลเวลาเตยพระแล้ว มีเสด็จออกขุนนางข้าราชการเข้า
ทูลไปบอกแก่ข้าราชการต่าง ๆ ได้เหมือนออกขุนนางตามเคย

หนึ่งในเวลาค่ำที่ทรงธรรมนั้น พอเสด็จออกมหาดเล็กก็คองนำ
 เทียนชนวนเข้าไปตุงทรงจุดเครื่องบูชาเทวดาแล้ว ต้องคอยรับเทียนทูปบูชาพระ
 มหาเสด็จครันทร ซึ่งจะปล่อยให้ทรงจุดทรงวางในตะบะอย่างเช่นมหาดเล็ก
 เคยทำมาบ่อย ๆ นั้นไม่ถูก เมื่อรับเทียนนั้นไปแล้วเคยไปติดที่บัวหลังพระ
 มหาเสด็จครันทรซึ่งไม่เห็นมหาดเล็กไปติดมาช้านานแล้ว จะไม่มีใคร
 รู้ฎาประการใดสงสัยได้อยู่ เมื่อทรงจุดเทียนเทวดาแล้วทรงจุดเทียนนาคหนึ่งต่อ
 ไม่ต้องรอคอยจนทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว จึงยกไปให้เป็นการขำ
 ยึดยาว พอทรงจุดแล้วก็ยกไป ถ้าขรรมาศนั้นกว้างตงบนขรรมาศ
 ทั้งเชิง ถ้าขรรมาศนั้นแคบมีจงกล ถอนเทียนออกปักที่จงกล ถ้า
 ขรรมาศนั้นแคบมีมาตงข้าง ๆ ให้ตงบนมา การที่ถอนเทียนออกก็ติดกับง
 ขรรมาศนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ได้กริ้ว
 มาหลายครั้งแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ก็มีมรรยา ๆ อยู่บ้างไม่สู้หนักนัก ขอให้
 เข้าใจว่าไม่โปรดเหมือนกัน

ที่ ๔ การตอยพระประทับ

การตอยพระประทับตอยกระทรง^๕ เป็นนักษัตรฤกษ์ที่รณเวทไปของ
ชนทั้งปวงทั่วกัน ไม่เฉพาะแต่การหลดง แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธี
อย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พราหมณ์อื่นใดเกี่ยวข้องของเนื่องใน
การตอยประทับนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าตอยโคมลงน้ำ
เช่นกล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่าเป็นราชประเพณี ซึ่งมีมาในแผ่นดิน
สยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ เมื่อครั้งอยู่ในกฎมณ-
เทียรบาลซึ่งได้ยกมาข้างในเบื้องต้น ต่อความที่ข้าพเจ้าของเบรียงตชช
ตอยโคมลงน้ำไป มีความต่อไปว่า “ครั้งทอดอกไม้ในพระเมรุ ๔ ระทา
หน้า ๒ โรง” การเรื่องนักษัตรจะตรงกันกับที่ทอดอกไม้เพลิงทอดพระศรัทธา
ดำศีลาราม แต่ที่ขาทรงมาครบบูชาหอพระในพระบรมมหาราชวัง ต่อ
นั้นไปก็ว่าด้วยการตอยประทับ การตอยประทับที่ว่าในกฎหมายนั้น
เนื้อความเข้าใจเรื่องนพมาศ ซึ่งว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งเป็นท้าวพระ
ชั้นนอก แต่ครั้งพระเจ้าอรรณมหาราชคือพระร่วง ซึ่งเป็นพระเจ้า
แผ่นดินสยามตั้งแต่กรุงตั้งอยู่นมเมืองสุโขทัย ได้กล่าวไว้ในเวลาฤ-
เดือนสิบสอง เป็นเวลาเสด็จลงประพาศในถ้ำน้ำตามพระราชพิธีในเวลา
กลางคืน พระอรรคมเหษณ์และพระสนมฝ่ายใน ตามเสด็จในเรือพระที่นั่ง
ทอดพระเนตรการนักษัตรฤกษ์ ซึ่งราษฎรเดินในแม่น้ำตามกำหนดปี เมื่อ
นางนพมาศได้เข้ามารับราชการ จึงได้คิดอ่านทำกระทรงถวายพระเจ้า

แผ่นดิน เป็นรูปดอกบัวแต่รูปต่าง ๆ ให้ทรงลอยตามสายน้ำไหล แดกคิดคำ
 ขบร้องขึ้นขบถวายให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระดำริห์จัดเรือพระที่นั่ง เทียบ
 ขนานกันให้ใหญ่กว้าง สำหรับพระธนมฝ่ายในจะได้ตามเสด็จประพาส
 ได้มาก ๆ ข้นกว่าแต่ก่อน แดพระธนมที่ตามเสด็จประพาสในการพระราช
 พิธีนั้น ย่อมตกแต่งประดับประดากายเป็นอันมาก เมื่อพระธนมทั้งปวง
 ได้ตามเสด็จด้วยกันโดยมากดังนี้ พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องพระราชทาน
 เครื่องวัดตาอาหารต่าง ๆ ทว้ไปเป็นทช้นชมนัดทั่วกัน มีข้อความ
 พิศดารยิ่งยวด เนื้อความก็คล้ายคลึงกันกับจดหมายถ้อยคำขุนหลวงหา
 วัด ซึ่งได้กล่าวว้พระเจ้าแผ่นดินทรงเฝ้า ๆ ฤาเป็นพระเจ้ายู่หัวบรม
 โกษนั้นเอง เสด็จลงเรือพระที่นั่งทรงพระบัญชาชาวเครื่องราชอาภรณ์
 ถ้วนแต่ทำด้วยเงิน แล้วต้องลงไปตามถ่าน้ำ มีจุดคอกไม้เพลิงหน้าพระ
 อารามต่าง ๆ ข้อความยิ่งยว้อีกแต่ไม่รับประกันว่าฉบับที่พิมพ์ไว้เป็น
 ความจริงทั้งต้น เพราะข้าพเจ้าได้อ่านฉบับเดิมนี้ช้านานมาแล้ว จะ
 ถูกต้องกันฤาไม่ถูกต้องไม่ได้ตรวจตราดูเข้ยด แต่ข้อความก็ดังเป็นรอย
 เดียวกัน กับที่ม้อยู่ในกฎมณเฑียรบาลได้ความว้ ในฤดูเดือนสิบ
 สองเป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำเจ้าสว้อาดแถมมากเต็มฝั่ง ทั้งเป็นเวลาที่ดินถูกฝน
 ในกลางเดือนนั้นพระจันทร์ก็เต็มสว่างส่องใส เป็นสมัยที่สมควรจะวันเริง
 ในถ่าน้ำในเวลากลางคืน พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จลงประพาสตาม
 ถ่าน้ำพร้อมด้วยพระราชบริพารฝ่ายใน เป็นประเพณีมีมาแต่กรุงสุโขทัย
 ฝ่ายเหนือโน้นแล้ว

การเก่ายกไว้จะขอว่าแต่ที่กรุงเทพฯ นี้ การลอยประทีปในเดือน ๑๒
 เป็นการใหญ่กว่าลอยประทีปในเดือน ๑๑ ด้วยอากาศปราศจากฝน แดการ

พระราชกุศลก็เป็การถางวันมากกว่าถางคืน นับว่าเป็นเวลาว่างกว่า
เดือน ๑๑ ที่ในพระบรมมหาราชวังนำวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีดอก
ไม้พุ่มบูชา ๑๐ พุ่ม แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุด ชาวที่นำ
เทียนชนวนมาถวายทรงจุดในเวลาทรงธรรมกลางคืน แต่ส่วนซึ่งบูชาหอ
พระในพระบรมมหาราชวัง มักพุ่มดอกไม้หอม ๆ ที่ศาลาที่ทรงบาตร
ข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดดอกไม้ก่อนที่จะ
ออกทรงธรรม มีแคร่ตั้งขึ้นพิณพาทย์มโหรีประโคมด้วย

การดอพระประทับเป็นเวลาที่ได้พักผ่อนนอกกำแพงพระราชวัง แด
กำแพงพระนครเวลาดกลางคืน จึงได้จัดการป้องกันรักษาแข็งแรง การ
ที่จัดตั้งป้องกันเป็นธรรมเนียมเดิม ในเวลาที่บ้านเมืองไม่ปรกติเรียบร้อย
แต่จะให้เป็นการครึกครื้นในแม่น้ำ ถ้าจะว่าตามอย่างโบราณที่เป็นการ
เสด็จพระราชดำเนินประพาศดำเนินาก็เป็นการสมควรกันอยู่ ด้วยเรือที่ทอด
หุ่นรักษาราชการนั้นก็เป็เรือในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทั้งสิ้น แต่ถ้า
จะเทียบกับการขึ้นหลังในประจุบันนี้ ที่เสด็จไปวังเจ้านายในเวลากลางคืน
ถ้าเสด็จลงทอดพระเนตรโคมในเวลาเฉลิมพระชนมพรรษา การป้องกัน
รักษาน้อยกว่าดอประทับมากหลายเท่า ก็เป็นไปตามเวลาที่บ้านเมือง
เปลี่ยนแปลงไป แต่การดอประทับนั้นยังคงอยู่ตามแบบเดิมเหมือนอย่าง
เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกระยาสารท แดเสด็จประพาศตามธรรมเนียม
เดิมที่พลอยนำตำราขจรวิสูตรมีเรือมัตถังทั้งสองลำจอดขนานกัน
ในเรือมัตถังนั้นแต่เดิมดำในกันม่าน เป็ที่พระบรมมหาราชวังที่ทรงพระบังคน
ดูเหมือนว่าจะเป็นที่ประทับอยู่นาน ๆ ดังแต่หัวค่ำไปจนถึง เช้าเช้าที่สำหรับ
คองนมพระสุพรรณราช แต่มิเช่นนั้นพระสุธารศ้อย่างเช่นเสวยพระกระยาหาร

การป้องกันรักษาห้ามเรือที่ไม่ให้เดินในทันตงแต่หัวค่ำไปจน ตีกลเวดาดังชัน
ดูเหมือนว่าในครั้งใดครั้งหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จลงไปประทับอยู่
แต่หัวคางจนตงเวลาตอยพระประทับตงด้วยในทันตง แต่ครั้นมาถึงแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯรับสั่งให้เลิกตงตงที่พระบรมมหาราชวัง คงแต่
เครื่องพระสุธารซึ่งเจ้าพนักงานยังจัดอยู่ตามเคย ในเรือมัตตังกทั้งตง
ด้านนอกมานตงคตงหัวเรือท้ายเรือ ข้างหัวเรือท้ายเรือเป็นข้างหน้า ที่ตง
มานตงคตงหัวเรือท้ายเรือมีมานตงออกไปในน้ำ บังมิให้เจ้าพนักงานทอ
หัวเรือท้ายเรือแต่เห็นเข้ามาข้างใน ต่อเมื่อเวลาจะปลดอยเรือกระตง
ได้ชักม่าน ข้างเห็นม่านทองตงคตงคตงคตงในอีกชันหนึ่งเพราะ
ใกล้ที่ประทับ ในระหว่างม่านนั้นเป็นที่สำหรับท้าวนางเจ้าแก่ประจำคอย
รับเรือกระตง ข้างใต้เป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางเจ้าแก่ๆเจ้านายซึ่งไม่
ต้องจุกระตงเฝ้าในเรือมัตตังกด้านนอก เรือมัตตังกด้านในเป็นที่พนักงาน
นั่งนอกพนก ในพนกเป็นที่เจ้าจอมอยู่อย่างหนึ่ง ส่วนในพนกเรือมัตตังก
ด้านนอกนั้นทอดพระยุคลังพระแสงเป็นที่ประทับ มีเจ้าจอมอยู่เฝ้าอยู่ใน
นั้นแต่เฉพาะที่เชิญเครื่องกับพระเจ้าลูกเธอที่ตามเสด็จ ขานเรือมัตตังก
นอกตงช่องพนกทอดที่ประทับเป็นที่ทรงจุกระตง ต่อขึ้นไปเป็นที่เจ้านาย
แถมเจ้าจอมจุกระตง ที่หัวเรือมัตตังกนอกมานตงมีเจ้าพนักงานตงประจำ
คือกรมวัง ๑ กรมทหารในจางวางเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๘ กรมพระ
แสงคัน ๑ กรมพระตำรวจนายเรือ ๒ รวมหัวเรือ ๓๒ ท้ายเรือมัตตังก
กรมวัง ๑ จางวางหัวหมื่นมหาเสวก ๒ กรมทหารในเจ้ากรมปลัดกรม
ขุนหมื่น ๗ กรมพระแสงคัน ๑ กรมตำรวจนายเรือ ๑ ภายหลังเดิมราช
เขตเคอเกมปคน ๑ บ้าง ๒ คนบ้าง แดเดิมทหารบันแคตคตถึงกัน ๓ ข้าง

หัวเรือมดตงกมโชนตงเรือสำปัน มีโคมเพชรจอดประจำอยู่เต็มอแนท
 เจ้าคุณนั่งดำ ๑ ข้างท้ายเรือมดตงกมเรือทหารในดำ ๑ เรือพันพรหมราช
 ดำหรับปล่อยกระตงดำ ๑ การล้อมวงในดำน้ำทอดหุ่นเป็นสามสาย สาย
 ใหม่แพหยจกราบเป็นระยะมีได้ประจำทุกแพดตงดำเรือมดตงก เรือประจำ
 หุ่นสายในข้างเหนือหน้า กรมกองตระเวนขวา ๑ กรมกองกลางขวา ๑ ประตุ
 กรมพระกระดาใหม่ ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ๑ เจ้ากรมพระตำรวจ
 ดนมขวา ๑ เรือกรมตำรวจในตำรวจนอก ๑ ใต้น้ำหัวเรือมดตงก
 หุ่นสายใน กรมกองตระเวนซ้าย ๑ เรือประตุกรมมหาดไทย ๑ กรมกอง
 กลางซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจนอกซ้าย ๑ เจ้ากรมพระตำรวจดนม
 ซ้าย ๑ เรือหุ่นกรมท่ากลาง ๑ ภายหลังเดิมเรือทหารทอดสมอดักเห็น
 น้ำท้ายนาชนอก ข้างเหนือหน้ากรมทหารนำ ๔ ดำ ข้างใต้น้ำทหารนำ ๒ ดำ
 หุ่นสายกลางเหนือหน้า เรือหุ่นกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือหุ่นกรมเรือ
 ก็นขวา ๑ เรือสิงโตกรมอาษาใหญ่ขวา ๑ เรือต่างกรมทวนทองขวา ๑
 เรือเหรากรมอาษารองขวา ๑ เรือกิเลนกรมเขนทองขวา ๑ เรือหุ่นสาม
 พระคลังทอดเชือก ๑ ข้างใต้น้ำเรือกรมอาษาจาม ๒ ดำ เรือกรมเรือกึ
 ซ้าย ๑ เรือสิงโตกรมอาษาใหญ่ซ้าย ๑ เรือต่างกรมทวนทองซ้าย ๑
 เรือเหรากรมอาษารองซ้าย ๑ เรือกิเลนกรมเขนทองซ้าย ๑ เรือหุ่นสาม
 พระคลังทอดเชือก ๑

ที่หุ่นกลางตรงหน้ามดตงก มีเรือคอกไม้เพลิง ๒ ดำ เรือพิณพาทย์
 เหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ เรือกดองแขกเหนือหน้า ๑ ดำ ท้ายหน้า ๑ ดำ
 มีเรือเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย ๑ ใหญ่ซ้าย ๑ อยู่ใต้น้ำ เรือเจ้ากรม
 ตำรวจในขวา ๑ ใหญ่ขวา ๑ อยู่เหนือหน้าจับหุ่นสายกลางทงตัน มีเรือ

ทหารปืนใหญ่เคมีใหม่อยู่นอกท่นซ้ายกลางเหนือหน้า ๑ ถ้า ท้ายหน้า ๑ ถ้า
 ท่นซ้ายนอกเหนือหน้า มีเรือกรมกองตระเวนขวา ๑ เรือประตุกรม
 มหาไทย ๑ เรือท่นกรมอาชีวเสด็จขวา ๑ กรมท่าสุขวา ๑ กรมเกณฑ์
 หัตถอย่างฝรั่งขวา ๑ กรมคุ้มรักษาขวา ๑ ท้ายน้ำกรมกองตระเวนซ้าย ๑
 เรือประตุกรมพระกระดาโหม ๑ เรือกรมอาชีวเสด็จซ้าย ๑ กรมท่าสุซ้าย ๑
 กรมเกณฑ์หัตถอย่างฝรั่งซ้าย ๑ กรมคุ้มรักษาซ้าย ๑

บันดาเรือที่ทอดท่นทั้งปวงมีบนหลังท่นของบันจากรงค์ มีโคมเพชร
 โคมดำนประจำทุกถ้าเรือ แต่เจ้ากรมพระตำรวจนั้นแท้เสด็จลงไปถึงท่า
 ราชวรดิฐ แล้วจึงได้ตั้งเรือไปจับท่นตามหน้าที่ เวลาเสด็จขึ้นเจ้ากรม
 พระตำรวจไม่ได้แท้เสด็จ ในเวลาเมื่อทอดยพระประทับนั้นมีเรือคอนปัก
 โคมกลั้มบัว พายขนต้องอยู่ทั้งข้างนอกข้างในท่นซ้ายในจนตลอดเวลา
 เสด็จขึ้น บนฝั่งข้างฝั่งตะวันตกมีเจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงประจำรักษา
 ตรงหน้าเรือมดลึง ๕ กอง ข้างฝั่งตะวันออกบนขนาบพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย
 มีพิณพาทย์ผู้หญิงสำรับ ๑ ไซตหนึ่งรายตามขนาบ เจ้าจอมอยู่งาน
 ประจำโฌงยามแต่เช้าแก่กับเสด็จบนพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ทหารรักษา
 บ้อม ๒ บ้อมแถวทางตลอดเข้ามาจนในพระบรมมหาราชวัง เจ้ากรม
 ปลัดกรมไพร่หลวงตั้งกองอีก ๒ กอง คือข้างใต้ฉนวนกอง ๑ ท่า
 ขุนนางกอง ๑

กระทงหลวงซึ่งสำหรับทรงดอยท่นมาแต่เดิมนั้น คือเรือรูปปลัดคว
 ท่าง ๆ เรือศรี เรือไชย เรือโอ้ เรือคอน แลมีเรือหยวกคติดเทียน ๒ เถ็ม
 รูปคอก ๑ หั้วร้อย แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าโปรดให้
 ยกเรือหยวกลงเสีย เหลืออยู่แต่หัดับห้าสิบห้า แลเรือที่ทอดยประทับนั้น

ของหลวงขำรุดชุดโซมไป โปรตให้ข้อแรงพระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ
 การทำขึ้นทุกกรม เรือหลวงที่ยังเหลืออยู่เรือพระบรมวงษานุวงศ์ที่
 พระชนม์ตั้งมาเป็นหลวงถวายทรงจุกก่อนตอนหนึ่ง แล้วจึงถึงเรือดำเกา
 ซึ่งพระยาโชฎิกการเสวยผู้เป็นผู้แต่ง แล้วจึงถวายเรือพระบรมวงษานุวงศ์
 ค่อยไป แต่เรือข้าราชการนั้นเป็นเรือกระบวนเมือรับสั่งให้ปลดอยเมือใด
 จังจุดเทียนปลดอยมาตามกตางนำหว่างท่นชนในกับเรือบัดดั่งก็ เคยปลดอย
 อยู่ในเวลาจุกดอกไม้ เมือแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ปีระกาศปีศก ๓๓๗๗ มีจอยชุก ๓๓๗๗ โปรตให้พระบรมวงษานุวงศ์
 ข้าราชการทำกระทงใหญ่ถวาย เจ้าพระยาทิพากรวงษจุคหมายไว้ว่า
 “ ครนมาถึง เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสี่ค่ำ สิบห้าค่ำ แรมค่ำหนึ่ง พื้ จองเปรียง นน
 เดิมได้ โปรตให้ข้อแรงพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายนำฝ่ายใน แต่ข้าราชการ
 มีกำลังพาหนะมากทำกระทงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์คือเพนถึงบ้าง ทำเพน
 แพหยวกบ้าง กว้างแปดศอกบ้าง เก้าศอกบ้าง กระทงสูงคดอคยอค
 สิบศอกสิบเอ็ดศอกทำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ
 ทอทั้ง ๔ บ้าง แลทำเพนกระจาตั้น ๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด
 คนทำกันมีร้อย คิดในการลงทุนทำกระทงทั้งค่าเตียงคนเตียงพระช่าง
 เบ็ดเสร็จจุกถึงยสิบข่งบ้าง ย่อมกว่ายสิบข่งบ้าง กระทงนั้นจนสิบสี่ค่ำ
 เครื่องเขี้ยว สิบห้าค่ำเครื่องขาว แรมค่ำหนึ่งเครื่องแดง ดอกไม้สดก็
 เลือกหาตามลักระทง แลมีจักรกลไคต่างกันทุกกระทง มีมโหรีขับร้อง
 อยู่ในกระทงนั้นก็มีบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระทงทำนผู้้นทำอย่างนั้น ๆ
 คิคคการประกวดประชันจะเขาชชนะกัน คงวิเศษต่าง ๆ กัน เรือมาตุกระทง
 คิงแต่มา่ย ๔ โมง เรือขกตากกระทงขึ้นไปเข้าที่แต่มา่ย ๕ โมง เรือ

เบียดเสียดคับคั่งกันหนักหนา ใครจะไหวดูเป็นอัศจรรย์ เรือข้าราชการต
 ราษฎรมาคึกคักไปทั้งแม่น้ำ ที่ต้องขอแรงทำกระตงนั้น ในพระบรมวงษา
 นุวงศ์ใหญ่ คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ๑ กรมหมื่นรักษารณเรศ (คือ
 หม่อมไกรสร) ๑ กรมหมื่นเดชอดิศร (คือกรมสมเด็จพระเดชาดิศร) ๑
 กรมหมื่นพิพิธเบนทร์ (คือกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) ๑ ขุนนาง ท่าน
 เจ้าพระยาอภัยภูธร ๑ ท่านเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์
 ใหญ่) ๑ ท่านเจ้าพระยาศรีพัชริน (คือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย) ๑
 พระยาพิไชยวารี (คือเจ้าพระยานิกรบดินทร์) ๑ พระยาราชมนตรี (ภู่) ๑
 พระยาโชฎิกะราชเศรษฐี (ทองจีน) ๑ รวม ๑๐ กระตง”

คำเล่าถึงกระตงใหญ่ ๒ ปี นมพัสการเรื่องราวยืดยาวมาก ครั้นจะ
 ว่าก็จะยืดยาวหนักไป เห็นว่าที่เจ้าพระยาพิพากรวงษาได้ นกพอสสมควร
 อยู่แล้ว แต่กระตงใหญ่เช่นนี้ไม่ค่อไป เพราะทรงทราบว่าต้องตง
 ทุนมาก จึงให้เลิกเสีย เจ้านายข้าราชการฝ่ายในจึงรับทำกระตงใหญ่
 แทน กระตงใหญ่ฝ่ายในเช่นที่ทำกันนั้นน่าจะเสียจะมีมาแต่รัชกาลที่ ๑
 ที่ ๒ แล้ว แต่ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุ แต่ไม่มีตัวผู้ที่จะบอกเล่า
 จึงไม่สามารถที่จะกล่าวว่าเป็นธรรมเนียมเดิมได้ กระตงข้างในนั้นขนาด
 ย่อมลงมาเพียง ๓ สอก ๔ สอก จนถึง ๖ สอก ในชั้นหลังลงมาตัวผู้
 ทำนั้น คงเป็นผู้ทำขึ้นเป็นประจำ ๓ วันอยู่แต่กรมขุนกิตติยาสุนทร กรม
 หมื่นอัปสรสุดาเทพ แลเจ้าคุณปราสาท นอกนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 เจ้ากันท้าววันตะกระตง พระเจ้าน้องนางเธอเจ้ากันท้าววันตะกระตงหนึ่งบ้าง
 ต้องกระตงบ้าง พระองค์เจ้าดวงเดือนมวันหนึ่ง พระองค์เจ้าดวงนาวหนึ่ง
 เสด็จลงมาอยู่ในพระบรมมหาราชวังทำวันหนึ่ง คงอยู่ในไม้กระตงวันหนึ่ง

เจ็ดกระทรงแปดกระทรง ใช้ประดับด้วยเครื่องสดรูปภาพพักทองมะลอก
 ไม่มีเครื่องกลไกอันใดรูปกระทรงก็ขึ้นที่ไม่ได้เปลี่ยน ผู้ใดเคยทำอะไร
 ก็ทำตามเคย ประกูดประชันกันแต่รูปภาพเครื่องสดแตกออกไม่ช่วยประ
 คับคอกแต่ง กระทรงหนึ่งก็ขึ้นอยู่ในห้องซึ่งตามตึบค้ำตั้ง มีมาจนตลอด
 รัชกาลที่ ๓ รูปกระทรงเหล่านี้เขียนอยู่ทั่วद्याนนาถารามหลายอย่าง
 ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ มีคิดต่อมาอีก ๒ ปี ทรงทราบว่าเป็นการเปลืองเงิน
 พระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายในมีผลประโยชน์น้อยจึงโปรดให้เลิกเสีย เสด็จ
 เรือพระบรมวงษานุวงษ์ฝ่ายหน้าเค็มขึ้นตามทักถั่วมาแล้ว แต่ภายหลังจึง
 โปรดให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช แต่เรือไชยแต่งแทนกระทรงใหญ่
 ต้องดำ บันดาเครื่องสูงที่ประจำตามกระทรงเปลี่ยนเป็นฉัตรเทียบหว่าง
 ฉัตรมีบังแทรก ซึ่งทักถั่วลาดถือหัวเรือท้ายเรือก็มเทียบประจำ ตามกระ
 ทรงเรือคงเชิงเทียบใหญ่ มีเทียบด้อมยาว ๆ จุดทุกกระทรง ในบุษบกเรือ
 พระที่นั่งอนันตนาคราช ตั้งพระพุทธสิหิงค์น้อย นำบุษบกตั้งเครื่อง
 นมัสการทองคำ แต่เรือไชยดำหลังตั้งพานพุ่มไม่มีเครื่องนมัสการ ทรง
 จุดเทียบเรือพระที่นั่งต้องดำก่อน แล้วจึงได้จุดเทียบเรือกระทรงต่อไป เรือ
 พระที่นั่งนพพายว่องเห่ต้องลงไปตามถั่วน้ำ แล้วจึงทวนน้ำกลับขึ้นมาใน
 ระหว่างทุ่งน่ายกกลางกับถั่วนอก

ครั้นถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เรือไชยดำหลังเปลี่ยนเป็นเรือสุพรรณ
 หงษ์ ซึ่งชำรดทรงซ่อมแซมขึ้นใหม่บ้าง พระพุทธรูปพุทธสิหิงค์น้อย
 ยกเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาวันรัชกาลที่ ๔ จึงได้เปลี่ยนพระ
 ไชยวัฒน์ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ลงในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทน ส่วน
 กระทรงใหญ่ขึ้นทรงพระปรารภว่ายังไม่เคยทอดพระเนตรมาแต่เดิม สมเด็จ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาดา กรมสมเด็จพระบวรราชปรัญญ์
 แดพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายใน จึงได้พร้อมกันทำถวายทอดพระเนตร กระ
 ทงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ นั้น มีเครื่องจักรกลไถอย่างกระตังช้างนำ
 แต่ก่อน แต่กระตังพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายในเป็นอย่างกระตังช้างใน
 เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้ว ก็ไม่ได้โปรดให้มค่อไปทุกปี นาน ๆ จึงมีคราว
 หนึ่ง จนในครั้งหลังที่สุดนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระ
 นางเจ้าพระราชเทวี ได้ทำถวายเป็นอย่างกระตังช้างนำ มีเครื่องจักร
 กลไถทั้งสามกระตังอีกคราวหนึ่ง กระตังใหญ่ขึ้นทรงจุดภายหลังเมื่อสิ้น
 เรือลอยประทับที่ปราง ถ้ามีใครกระตังใหญ่ก็เป็นการครึกครื้นเอิกเกริก
 ยิ่งกว่าทุกปี

อนึ่งการลอยพระประทีปนั้น แต่เดิมมาข้าราชการซึ่งเข้ามาเฝ้าใน
 พระบรมมหาราชวัง สิ้นเวลาแล้วก็ต่างคนต่างกลับไปบ้าน อยู่แต่ที่
 ต้องประจำราชการในหน้าที่ แต่ครั้นเมื่อมีที่กระตังใหญ่ท่านเสนาบดีผู้ซึ่ง
 ถูกเกณฑ์กระตัง ทั้งฎาเหวกระตังของตัวลงไปคอยรับเสด็จอยู่ที่หลังค้ำ
 หนักแพ ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินลงไปถึงที่นั้น ก็ได้ทรงทอดพระ
 เสด็จขึ้นที่พระราชทานถว้พระราชกุศล แดสมเษกกระตังต่าง ๆ บ้าง
 ครั้นภายหลังมาถึงว่าการที่เกณฑ์กระตังใหญ่นั้นเลิกแล้ว ท่านผู้ใหญ่วาง
 ปวงก็ปรึกษาเห็นว่า การซึ่งข้าราชการตามเสด็จลงไปอยู่หลังค้ำหนัก
 แพนเป็นการสมควร ด้วยประเพณีจะเสด็จออกจากพระราชวังไปใน
 ที่แห่งใด มีเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมไข้ แดพระราชทานเพลิงเป็นต้น
 ท่านเสนาบดี แดข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็ต้องไปรับเสด็จ พระราชดำเนิน
 ทุกแห่ง การลอยพระประทีปเป็นเวลาเสด็จออกจากพระราชวัง

เวลาถางดิน ก็สมควรจะมีข้าราชการลงไปรักษาอยู่ด้านหลังให้เป็นการ
มั่นคงแข็งแรงยิ่งกว่าเวลาอื่น เมื่อท่านผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกันดังนี้แล้ว
ก็ได้มาคอยเฝ้าประจำอยู่จนเวลาเสด็จขึ้นทุกวัน ทั้งเดือนสิบเอ็ดเดือนสิบ
สองจนตลอดอายุของท่าน ผู้คนปรึกษาทั้งปวงนั้น ครั้นตกมาถึงแผ่น
ดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเสนาบดีดำรงเก้ายังอยู่
บ้างดำรงใหม่ก็ทำตามกันเป็นธรรมเนียมยั่งยืนมา ในฤดูเดือนสิบเอ็ดมิก
จะยังไม่ขาดฝน ข้าราชการที่มาคอยรับเสด็จต้องเปียกฝน จึงโปรด
ให้ก่อเฉลียงเป็นหลังคาถ่างออกมาจากฉนวน เป็นที่สำหรับข้าราชการเฝ้า
แต่เฉลียงนั้นเป็นอย่างใด ๆ สำหรับหมอบ ครั้นแผ่นดินประจวบนั้นเปลี่ยน
เป็นขึ้น ข้าราชการเข้าไปยืนในนั้นก็ไม่เห็นหน้า ครั้นเมื่อปัจจุบัศก
กิดทางแห่งตรงจึงได้ รื้อเสียยังหาได้ทำเช่นใหม่ไม่ แต่ท่านเสนาบดีที่มา
เฝ้าอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ครั้นภายหลัง
ถึงลงมาเสด็จลงลอยพระประทีป ๓ นักเข้า ส้มเต๋เจ้าพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงษ์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเสนาบดีอยู่ในเวลานั้น นอกหัวค่ำเย็นไม่ได้
มาบ้างไม่มาบ้างจนปลาย ๆ ลงมา พอเกิดเลิกรธรรมเนียมเสนาบดีเข้าวัง
ก็เลยหายสูญไปด้วยกันทั้งหมด คงมาอยู่แต่ปัดธุตฉลองแต่ข้าราชการ
ที่หมั่น ๆ เฝ้าประจำอยู่ จนตลอดมาถึงแผ่นดินประจวบนั้น

กำหนดที่หมายในการเสด็จลงลอยพระประทีป พอเสด็จพระราชดำ
เนินถึงเกย ก็ชักโคมสัญญาขึ้นที่เสาชิง เมื่อโคมขึ้นแล้วจึงประโคม
พิณพาทย์กลองแขกแตรวงทั่วกัน เมื่อเสด็จลงประทับในเรือบัลลังก์
แล้วรออยู่จนเรือตำรวจออกจวนขึ้น จึงได้เสด็จพระราชดำเนินออกประทับ
ที่ฐานเรือนบัลลังก์ พระเจ้าลูกเธอที่ทรงพระเยาว์บางองค์ออกประทับด้วย

วัดประทุมวันคิด ๆ กันไปหลายปี พึ่งมาขาดตอนในปลายแผ่นดิน ในการ
 ฝ่าฝืนนี้ เสด็จพระราชดำเนินโดย เรือกระบวน อย่างพระราชทาน พระกระฐิน
 เวลาบ่ายพระสงฆ์สดุดพระพุทธรูปในพระอุโบสถ มีเรือกระจาตฝ่าบ้า
 จอดเรียงรายอยู่ในน้ำหน้าพระอุโบสถ มีเครื่องประโคมพิณพาทย์แสดการ
 เล่น คือเพลงแสดอาวขับแพนเป็นคันทันในเรือเวลาสดมณต์ขับ ประ
 ทับแรมที่พระที่นั่งทรงธรรมสระนั้นคันทันหนึ่ง เวลารุ่งเช้าพระสงฆ์รับบิณฑ
 บาตเรือในสระ ๓๐ รูป เวลาเพลรับพระราชทานฉันแล้ว เสด็จพระ
 ราชดำเนินกลับ

ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ มีวัดประทุมวันครั้งหนึ่งเป็นการเอิกเกริก
 โกลาหลยิ่งใหญ่ ขอแรงพระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการ แต่งเรือฝ่าบ้า
 ตามแต่ผู้ใดจะแต่งอย่างไร บ้างก็ทำเป็นรูปยักษ์รูปสัตว์ต่าง ๆ บ้างก็
 เป็นกระจาตซ้อนกันสามชั้นห้าชั้น ประกวดประชันกันโดยความคิด แล้ว
 มีเรือการเด่นต่าง ๆ ถมธมณูว่าขับแพนเพลงเสภาว่า พิณพาทย์หลาย
 ลำรับ ชักฝ่าบ้าผ่านหน้าพระที่นั่งสดคนพิณเป็นกระบวนแห่มีเรือราษฎร
 มาช่วยแห่ฝ่าบ้าหลายร้อยลำ ชักฝ่าบ้าแต่เวลากลางวันจนเวลาค่ำจึง
 ได้ถึงประทุมวัน แล้วจอดเรือฝ่าบ้าเรียงรายอยู่ตามในสระตอนข้างหน้าวัด
 ว่างเรือการเด่นเป็นระยะไปรอบสระ มีเรือราษฎรเข้าไปขายของกินต่าง ๆ
 ตามแต่ผู้ใดจะไป ในเวลาค่ำนั้นเรือราษฎรที่ไปดูล่าฝ่าบ้าเต็มแน่นไปทั้ง
 สระจนเวลาจวนสว่างจึงได้ทอดฝ่าบ้า ประทับแรมคันทันหนึ่งแสดมณต์
 เสด็จพระเหมือนอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝ่าบ้า
 วัดประทุมวัน คงได้ทอดอยู่ในข้างแรมเดือน ๑๒ เวลาถดงไคร
 มีแล้วทุกครั้ง ต่อมาเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปประทับอยู่บางปิ่นเนื่อง ๆ

เมือยังไม่ได้สร้างวัดขึ้นธรรมเนียมปฏิบัติ ก็โตมการผ้าป่าวัดชุมชนพณิกายาราม มีกระบวนแห่บ้างไม่มีบ้าง แต่เจ้าพระราชดำเนินเข้าในกระบวนแห่ก็มี เป็นการเบ็ดเตล็ดนอกธรรมเนียม เครื่องของไทยทานเป็นของหลวงบ้าง ของกรมพระตำรวจแถมหาเด็กที่ตามเจ้าพระราชดำเนินจัดถวายช่วยในการพระราชกุศล คนละสิ่งสองสิ่งบ้าง ครั้นเมื่อมีวัดนิเวศน์ธรรมประวัติก็เพิ่มจำนวนของผ้าป่ามากขึ้นพอทั้งสองวัด เวลาเจ้ามีการฉลองผ้าป่าในสระ มีเรือการเดินต่าง ๆ ตามสมควร แลเรือราชวรที่อยู่ในหมู่บ้านเหล่านั้น เข้ามาดการเดินเป็นอันมาก ครั้นเวลาดึกก็ชักผ้าป่าไปทอดทั้งสองวัด เจ้าพระราชดำเนินบ้าง ไม่ได้เจ้าบ้าง มีแต่การทรงบาตรไม่ได้สวดมนต์เดี่ยวพระ ถ้ามีใครเจ้าพระราชดำเนินพระราชทานพระกระฐินเดือน ๑๑ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๑ ถ้าพระราชทานพระกระฐินเดือน ๑๒ ก็มีผ้าป่าเดือน ๑๒ ถ้าไม่ได้เจ้าพระราชดำเนินการผ้าป่านักเลก ถ้ามีที่เจ้าพระราชดำเนินขึ้นไปเมืองตพบุรีก็มีผ้าป่าวัดมณฑลขึ้น เพิ่มขึ้นอีกสองหนึ่ง ราชวรชักผ้าป่าให้ไปตามด้านข้างแต่เวลาเช้า ตามแต่พวกใดจะพาไปแห่งใดไม่มีกำหนด ต่อเวลาค่ำจึงได้มาจอดเรือที่หน้าแพที่ประทับในท้องพระหมมาศ มีการเดินแลดูดูดอกไม้เพลิงเป็นการฉลอง จนเวลาดึกจึงได้ชักผ้าป่าไปทอด การทอดผ้าป่าตามวัดต่าง ๆ เช่นนี้ไม่เป็นการมีเสมอ เป็นการนอกแบบแล้วแต่จะโปรดให้มีแห่งใด ก็มีขึ้นเป็นครั้งเป็นคราว วัดอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีผ้าป่า เช่นวัดราชบพิธเป็นต้นก็มี จะพรรณาก็จะยืดยาวไป

ที่ ๕ กาธานูกาด

การพระราชกุศลซึ่งเรียกว่า กาธานูกาดตามเคยเป็นการเกิดขึ้นใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพิเศษขึ้นกว่าเก่า
ที่เคยมีแต่สังกรานศกวงหนึ่ง มีเดือนเว้นอยู่ห้าเดือน คือเดือนเจ็ด
เดือนเก้า เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เดือนนอกนั้นมคธทายการพระ
ราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลทุก ๆ เดือน ในเดือนสิบสองนี้กาธานูกาด
ควรจะตกอยู่ในวันแรมค่ำหนึ่งเหมือนเดือนสิบเอ็ด แต่เพราะเวลาเขายัง
คิดถึงยังพระสงฆ์ฉลองใคร ซึ่งมันเปลี่ยนกันฉันเป็นสามพวก เป็นพระ
สงฆ์จำนวนมาก จึงได้แยกไปทำเสียในวันแรมสองค่ำคือการฉลองใคร
หนึ่งพระสงฆ์ ซึ่งต้องนิมนต์ดับปรณีกาธานูกาด ตามรายองค์พระอัฐิ
ในจำนวนเดือนสิบสองนี้ ก็ใช้พระราชคณะกานานุกรมไปเชิญหัวเมือง
ซึ่งต้องแบ่งฉันในวันแรมค่ำหนึ่งนั้นด้วย การพระราชกุศลกาธานูกาดใน
เดือนสิบสองนี้ทำที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ไม่ได้ยกไปพระที่นั่งอนันต
สมาคมตามการฉลองใคร ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิแด่พระอัฐิ ไปตั้งที่พระที่นั่งอนันต
สมาคมแต่เดิมมา เมื่อคิดการตกแต่งฤๅซ่อมแซมพระที่นั่งอมรินท
รวินิจฉัย ก็ได้ทำที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทบ้าง พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
บ้าง จำนวนพระบรมอัฐิพระอัฐิซึ่งดับปรณีกาธานูกาด
ทั้งปวงเท่ากันทุก ๆ เดือน เว้นไว้แต่สังกรานต์ พระสงฆ์นั้นใช้พระ

อารามซึ่งเป็นที่พระอัฐฐิณได้ทรงปฏิสังขรณ์ถาวรขึ้นใหม่ ถ้าพระ
อัฐฐิณไม่ได้ทรงปฏิสังขรณ์แต่ทรงสร้างพระอาราม ก็ใช้พระอารามซึ่ง
เป็นที่พระญาณคิวงษอนโกตชิตได้ทรงสร้างแต่ทรงปฏิสังขรณ์ ฤๅที่พระ
สังฆมณฑลนั้นเนื่องในพระวงศ์ทางหนึ่งทางใดก็ใช้ได้บ้าง ในการกาตา-
นุกาตอื่น ๆ พระสังฆมณฑลจะคงเหมือนกันทุก ๆ คราว ไม่ใคร่เปลี่ยนแปลง
แต่ในเดือนสิบสองขึ้นเปลี่ยนเป็นหัวเมือง มีพระนามถวายชื่อวัดตาม
ที่ใดจดหมายต่อไปนี้

- ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย วัดสุพรรณดาราราม
- ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย วัดไชยพฤกษมาตา
- ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดศาลาปูน
- ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดเสนาศนาราม
- ๕ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปยการิมบี้ วัดสุพรรณดาราราม
- ๖ กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี วัดพนัญเชิง
- ๗ กรมสมเด็จพระศรีสุตาภิรักษ์ วัดประถมเจดีย์
- ๘ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีศรีสุริยราชหรรษนาถาวรี วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๙ กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๐ กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี วัดเสนาศนาราม
- ๑๑ กรมสมเด็จพระศรีสุตาภิบาล วัดคงคาราม
- ๑๒ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ
- ๑๓ สมเด็จพระประปฐมบรมโอรสาธิราช วัดอัมพวันเจติยาราม
- ๑๔ สมเด็จพระเจ้าโอรสธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ วัด

บรมวงษานุสรณ์

๑๕ สมเด็จพระเจ้าไอยิกาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี วัดเจ้า
คณะใหญ่ในเมืองราชบุรี

๑๖ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์ วัดมหาสมณาราม

๑๗ สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตะยัย พระบรมราชเทวี วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๑๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าภรรณาภรณ์เพชรรัตน์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๑๙ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา นเรนทิราเทพยวดี
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ วัดนิเวศน์

๒๐ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๒ สมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
วัดปรมัยยิกาวาส

๒๓ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี วัดชุมพลนิกายาราม

๒๔ พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคยนารีรัตน์ วัด
นิเวศน์ธรรมประวัติ

๒๕ พระชนกในกรมสมเด็จพระศรีสุทธาโธย วัดคำตาปูน

๒๖ พระชนกใน กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี วัด
กระวีศาราม

๒๗ พระชนนีในกรมสมเด็จพระศรีสุตาไสย วัดศาลาปูน

๒๘ พระชนนีในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี วัดนิเวศน์ธรรม
ประวัติ

พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการสถาปนาถรณ์ ใช้พระชนมพรรษาวันในรัช-
กาลที่ ๓ ที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปอุ้มบาตร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นด้วยทองคำ แล้วทรงพระราชอุทิศถวายทั้ง ๒ พระ
องค์ พระห้ามสมุทรสำหรับรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างขึ้นด้วยทองคำ ใน
แผ่นดินปัจจุบันนี้ แล้วทรงพระราชอุทิศถวาย พระพุทธรูปหิ้งกัจฉาของ
ประจำรัชกาลที่ ๔ พระพุทธรูปยืนอุ้มบาตรตามพระชนมพรรษาวันกรม
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระพุทธรูปยืนถวายเนตรตามพระชนม
พรรษาวันกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงหล่อด้วยทองคำใน
รัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชอุทิศถวาย พระพุทธรูปสมาธิทรงหล่อด้วย
ทองคำในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระราชอุทิศถวายกรมสมเด็จพระ
เทพศิรินทราบรมราชินี เป็นพระพุทธรูป ๗ องค์ด้วยกัน

เวลาเช้าเสด็จออกพระสงฆ์ฉัน เมื่อทรงประเคนแล้วเจ้าพนักงาน
กรมภูษามาตา จึงได้เชิญพระบรมอัฐิพระอัฐิ ทรงพระราชนิพนธ์
คือพระราชนิพนธ์ขององค์หนึ่งพระบรมอัฐิ แดพระอรรคมเหษณ์แดพระญาติ
วงศ์อันสนิทในรัชกาลนั้นรวมกันไป แล้วจึงมีพระเสด็จเชิญพระอัฐิ
นอกนั้นคือไปอีก พระบรมอัฐิพระอัฐิที่ค้างบนพระที่นั่งแล้วครั้นนั้นก็
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระองค์ สมเด็จพระประสูติบรมมหาราช
กาธิบดี กรมสมเด็จพระเทพสุดาองค์ กรมสมเด็จพระศรีสุทธาภิเศก
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

ลำดับปรณรายร้อยอีก ๓๐๐ รูป พระราชนัดดาลำดับปรณพระอัฐิพระ
บรมวงษานุวงศ์ในหอพระนาค ๓๐๐ รูป

หนึ่งในการฉลองไตรสามเณรเปรียญที่ใ้รับไตรปิ ได้เข้ามา
บิณฑบาตในพระบรมมหาราชวังทั้ง ๓ วันแต่ไม่ได้ฉัน จึงได้เคยยกมา
ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พร้อมกับวันพระราชกุศลถกถาถนุภาณ
๕๖ หนึ่ง
นด้วยแถวหนึ่งต่างหาก

การซึ่งมักจะขาดในการพระราชกุศลถกถาถนุภาณ คือหุ้มแพรไม่ได้
เป็นธุระในการตั้งเครื่องนมัสการ ให้แต่คนหาคัดเล็กเวรไปตั้ง ครั้นเมื่อถวาย
เทียนชนวนทรงจุดตะบะธมแล้วก็นึกว่าเป็นพอ สิ้นธุระ ครั้นเมื่อจะทรง
จุดเครื่องนมัสการทอน้อย ต้องเรียกเทียนชนวนวงเวรถวายอยู่เนื่อง ๆ

อีกอย่างหนึ่งขาดก็ขาดไม่มาถวายฉลากลำดับปรณ ทรงทอด
ผ้าไปใต้กกกลางแล้วจึงวงกระหัดกระหอบมาภายหลัง ต้องเสด็จพระราช
ดำเนินกลับชนมาทอดฉลากอีกเที่ยวหนึ่ง นอกนั้นก็ไม่มีใครจะมการขาด
อันใด ด้วยเคยมีอยู่เนื่อง ๆ เว้นไว้แต่โรคของมหาดเล็ก ซึ่งเป็นโรครักษา
ไม่หายเหมือนโรคกระสาย คือพระตำหนักโศก คงจะนั่งปวดพด้าม
ถ้านั่งหัดบดาเสียต้องเรียกเอะอะเนื่อง ๆ

ที่ ๒ การแจกเบญหวัด

การแจกเบญหวัดไม่มีกำหนดแน่ว่าวันใด แต่คงอยู่ในวันจันทร์ฤ
 วันพุธข้างแรมเดือนสิบสอง ธรรมเนียมการแจกเบญหวัดนี้ แต่เดิมก็
 ไม่มีการมงคตอันใด ฟังมีขึ้นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ด้วยทรงพระปรารภเรื่องเจ้านายที่ทรงผนวช แต่ก่อนมาเคยได้เบญหวัด
 ตามกรมเหมือนอย่างฝ่ายคฤหิ์ ผู้ซึ่งมารับเบญหวัดแทนเจ้าซึ่งทรงผนวช
 นั้น ไม่ได้ตัดกตัญญูอันใดมาจากเจ้านายเป็นคำอนุญาตให้รับ เมื่อรับ
 ไปแล้วไปนุ่งเสี้ยกมีโดยมาก ไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ผู้ที่ได้ ครั้นจะ
 ว่ากตัญญูตามธรรมเนียมก็เป็นการขัดอยู่ด้วยดีกับบาท อีกประการหนึ่งการซึ่ง
 พระราชทานเบญหวัด นั้นชื่อว่าเงินพระราชทานเงินแต่พระบรมวงษานุวงศ์
 ที่ทรงผนวชโดยตรง ๆ พระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวชทรงปฏิบัติ
 ตามวินัยโดยเคร่งครัด ก็เป็นที่รังเกียจว่าเงินนั้นเป็นอกปัมย์ไม่ควรรับ
 พระราชทรัพย์ซึ่งต้องจำหน่ายไปเป็นอันมากนั้น ก็ไม่เป็นประโยชน์แต่พระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชโดยมาก พระราชทรัพย์ที่ลงก็เป็นอันเสีย
 เปล่า เพราะพระองค์ได้ทรงผนวชอยู่นาน ได้ทรงทราบการทั้งปวง
 เหล่านี้แล้ว จึงได้ทรงคิดแก้ไขเสียใหม่ทำเป็นคฤหิ์ทรงพระราชอุทิศ ต่อ
 ตั้งซึ่งควรแก่สมณบริโภคนตามจำนวนเงินเบญหวัด มีพระราชหัตถเลขาแด่
 พระราชกฤษฎีกาประจำเป็นสำคัญ พระราชทานแต่พระบรมวงษานุวงศ์
 ซึ่งได้รับเบญหวัดนั้น มอบให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่ปัมย์การก มารับ

เงินจากเจ้าพนักงานแลในท้ายตัวดำคัมภีร์นั้น มีพระบรมราชานุญาตว่า
ถ้ากับบิณฑการปฏิบัติไม่บริบูรณ์ตามสมควร ก็ให้มาร้องต่อพระยา
ราชภักดีได้ด้วย

การซึ่งจะพระราชทานตัวดำคัมภีร์นั้น ก็เป็นเหตุที่ควรจะต้องให้มี
เวลา ที่พระบรมวงษานุวงศ์ทรงผนวชได้เข้ามาทรงรับต่อพระหัตถ์ อีก
ประการหนึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระราชทรัพย์ซึ่งจะจับจ่ายไป
เป็นอันมาก ก็ควรจะเริ่มจำหน่ายในการพระราชกุศล ในพระพุทธศาสนา
ก่อนจ่ายไปแก่ผู้อื่น

หนึ่งก็ควรจะมีการสมโภชให้เป็นมงคลแก่ศิริราชสมบัติ เมื่อทรง
พระราชดำริห์ดังนี้แล้ว จึงโปรดให้มีการมงคลในวันแรกแจกเบ็ญหัด
ให้เชิญเฉพาะแต่พระราชวงษานุวงศ์ บันดาที่ทรงผนวชเข้ามารับพระราช
ทานนั้น ดำริห์กันเป็นดำริห์หลวง ต่อขึ้นไปเป็นของเจ้าพนักงานกรมพระ
พระคลังมหาสมบัติหามาคนละดำริห์ แด่ให้ตั้งโต๊ะเชิญพระสยาม
เทวาธิราชมีเครื่องตั้งเวียงตั้งแร่ทองคำซึ่งเกิดในพระราชอาณาเขตร อัน
ก่อเป็นเขามออย่างย่อม ๆ แด่เงินซึ่งจะแจกเบ็ญหัด ทั้งสัมมุคบาญชี
แด่กระดานดำหรับแจกเบ็ญหัด ตั้งบายศรีแก้วทองเงิน พระสงฆ์
แล้วทรงจุดเทียนเครื่องตั้งเวียงเทวดา ไหรวามบูชาเทวดาแล้วอาถักธน
ข่านคำประกาศกระแด้พระราชดำริห์ดังซึ่งกล่าวมาแล้ว แด่มัชฌิมา
เคิมพิศดารออกไปอีกข้อหนึ่ง ว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช
ไม่ได้ช่วยราชการแผ่นดินอันใด ก็ขอบที่จะยกเบ็ญหัดเสียเหมือนข้า
ราชการ ที่กราบถวายบังคมตามวถ่วงพรรษาหนึ่งไปแล้ว แต่ทรง
พระราชดำริห์เห็นว่าพระบรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช กันนับว่าเป็นผู้มี

ความชอบอยู่ที่ได้นำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติในพระพุทธศาสนา ความ
 ในคำประกาศข้อนี้ ข้าพเจ้าไม่สู้เห็นชอบด้วย เพราะเห็นว่าพระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งมีได้ทรงผนวช แต่มิได้ช่วยราชการแผ่นดินอย่างหนึ่ง
 อย่างใด แต่ที่ข้าพระพุดความชั่วให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ
 เช่นพระองค์เจ้าดำยอง ก็เห็นแต่สู้บั่นอยู่กับวัง ก็ยังได้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัดถึง ๕ ชั่ง แลเงินชดเชยชั่งเดียวเรียกว่าเงินกลางปี ก็ยังคงได้
 ไม่ได้ดทอนอันใด นี่เป็นตัวอย่างว่าไม่แปลกไม่ได้ช่วยราชการ ข้า
 ประพุดความชั่วด้วย ที่ไม่ได้ช่วยราชการอยู่เฉย ๆ เป่ดำ ๆ เช่นเจ้าวังนำ
 มีพระองค์กัตทรงเป็นคัน ก็มีเป็นอันมาก ถ้าจะเทียบกันในส่วนหม่อม
 เจ้าพระกับหม่อมเจ้าที่เป็นกฤหิฐินแต่ หม่อมเจ้าที่รับราชการมี
 หหลายองค์จริงอยู่ แต่ที่ไม่ได้รับราชการมีโดยมาก ที่สุดคนที่สู้บั่นก็
 ยังได้เบี้ยหวัดอยู่ปีละ ๖ บาท ถ้าจะว่าไม่ได้ช่วยราชการควรตัดเบี้ยหวัด
 แล้ว ต้องนับว่าควรตัดทั้งสิ้น ถ้าจะว่าไปพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวช ต้องเข้ามาราชการในการพระราชพิธีต่าง ๆ มากกว่าพระองค์เจ้า
 หม่อมเจ้าที่อยู่เฉย ๆ ไม่ทำอะไรโดยมาก ความชอบนี้ไม่น่าจะยกขึ้น
 ประกาศ แต่ไม่อาจแก้ไข ด้วยเห็นว่าคำข้างต้นเป็นการยกโทษ พระ
 บรมวงษานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชอยู่หน่อย ๆ ก็จริง แต่ยกโทษขึ้นเพื่อจะ
 แสดงความชอบที่ได้ทำให้พระบรมราชวงศ์เป็นญาติกับพระพุทธศาสนา
 ความยกย่องอันนี้ จะเป็นที่ต้องพระไทยพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง ผนวช
 ไม่มีผู้ใดนึกกระแวงรังเกียจข้อคนทักถ้าว ถ้ายกความชอบเสีย บางทีก็
 จะเป็นทวดทกกันแห่งของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช ซึ่งเคยทรงฟัง
 คำประกาศนี้มาแต่ก่อน ว่าข้าพเจ้าไม่นับถือยกย่องความชอบของท่าน

เหมือนอย่างเช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง อีก
 ประการหนึ่งการใด ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้แล้ว
 ถ้าไม่เป็นการขัดข้องต่อกาดสมัยอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ คิดจะเปลี่ยนแปลง
 รื้อถอนอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะฉนั้นจึงได้คงคำประกาศนั้นไว้
 ครั้น จะไม่ว่าได้ ในทันผู้ ซึ่งมักสังเกตตรวจตรา ด้อยก็จะได้ว่าข้าพเจ้า
 เก็บข้อความในคำประกาศนั้นไม่หมด ฤๅถ้าผู้ ซึ่งมักคริครองจะคิดเห็น
 เหตุซึ่งไม่ควรจะกล่าวในคำประกาศ ซึ่งข้าพเจ้าคิดเห็นก็จะกล่าวคัดค้าน
 ต่าง ๆ จึงกล่าวไว้เพื่อจะให้เห็นว่าคำประกาศข้อนี้ ได้เห็นเหตุแล้วว่ามี
 ทางที่จะคิดได้ แต่ยังเป็นที่ชอบพระไทยของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวชที่เป็นเจ้าของพระนามอยู่ จึงมิได้ยกถอนเปลี่ยนแปลง ด้วยการ
 เคยเป็นมาแล้วไม่อยากจะก่อให้เกิดวิวาทสงสัยต่าง ๆ ในท้ายประกาศนั้น
 ก็เป็นทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่เทพดาเป็นต้น เมื่ออ่าน
 ประกาศจบแล้ว เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์พิณพาทย์ ทรงรตนน้ำ
 พระมหาสังข์ทรงเจิมเทวรูปแลทองคำเงิน พราหมณ์รตนน้ำสังข์เจิม
 ภายหลัง แล้ว พระราชทาน ตัวสำคัญ แก่พระ บรมวงษานุวงศ์ ที่ ทรงผนวชทุก
 พระองค์ แล้วทรงพระดำเนินในทหพระสังฆะเถาสัพพี แล้วสดกคาถา
 (ทานัญจะบิยะวาจาจะ) แล้วอธิเรกถวายพระพรตา เมื่อพระไปแล้ว
 จึงได้เริ่มแจกเบญหวัด กับบิยการกของพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช
 นำตัวเข้ามารับเงินแจกเสร็จแล้ว จึงได้พระราชทานเบญหวัดพราหมณ์ ไห
 ต่อขึ้นไปจึงถึงทหารในข้างสืบหมู่ตามธรรมเนียม

คำตักเตือนในการเริ่มแจกเบญหวัดนี้ เทียนชนวนซึ่งสำหรับทรง
 จุดเครื่องสังเวยนั้น เป็นหน้าที่ของมหาดเล็กไม่ควรจะเหลียวแลต่อ

อย่างหนึ่งอย่างใดเลย หนึ่งเงินพระคลังข้างในซึ่งเคยพระราชทานเดิม
 เบยหวัดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ๓๐ ซึ่งเป็
 นาท้องมหาดเล็กต้องรับมาจากเก่าแก่นำไปส่งเจ้าพนักงานคลัง อาตม
 ต้องคอยถวายตัวสำคัญตั้งแต่เวลาที่ทรงเจิมเงินแล้วไป พระตำหนัก
 ต้องทรงเว้นไม่ได้

ที่ ๗ นิติมณฑล

ธรรมเนียมแต่ก่อนมีมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเปลี่ยนปีใหม่ถึงเดือนหก
พนักงานข้างหน้าข้างในบันดาซึ่งรักษาเครื่องราชูประโภค ตรักรา
ตำแหน่งหน้าที่มีพระทวารแต่ประคองเป็นต้น ต้องทำการสรงโฆสเครื่อง
ราชูประโภคแต่ตำแหน่งซึ่งตนรักษาราวหนึ่ง ข้างฝ่ายหน้าแต่ก่อนมาถึง
มีสวดมนต์เพียงพระด้วยกัม แต่ข้างฝ่ายในนั้นแต่เครื่องตั้งเว
เครื่อง ประโคม แล้ว ร้อย ดอกไม้ เปน คา ข่าย อุบะ มาโดย แฉวน ตาม กำถ
มากแต่น้อย เปนส่วนของเจ้าพนักงานทำเองหาได้เกี่ยวข้องเป็นการหลอ
ไม่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เด็ดจ
เถลิงถว้ยราชสมบัติบรมราชาภิเศกในวัน ๕ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีกุนทร
ศก จุลศักราช ๑๒๓๓ จึงทรงพระราชมาริห์ว่าวันบรมราชาภิเศกนั้นเป
มหามงคลสมัย ซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองย่อมนับถ
วันนั้นว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลกาล แต่ในกรุงสยามนั้นเคยๆ อยู่มิได้ มี
การนักขัตฤกษ์อันใด ครั้นการบรมราชาภิเศกของพระองค์เฉพาะ
ตรงกับสมัยที่เจ้าพนักงานเคยสรงโฆสเครื่องศิริราชูประโภคแต่เดิมมา คว
ที่จะมีการสรงโฆสพระมหาเสวตครัตริ ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ราชสมบัติ
จึงได้ ทรงพระราชมาริห์จัดการพระราชกุศลซึ่งพระราชทานชื่อว่านิติมณฑล
ขึ้น แต่ข้อความซึ่งจะอธิบายในพระราชมาริห์ให้เข้าใจกันในวันนั้น
ว่า เป็นการทำบุญวันบรมราชาภิเศก เป็นการเข้าใจยากของคนใน

เวลานั้น ฤาจะเป็นข้อทู่เถียงทั้งว้างทั้งไปว่าเป็นการไม่เคยมี จึงได้ทรงพระ
ราชดำริห์ ให้ปรากฏว่า เป็นการสมโภชเครื่องราชูปโภคอย่างเก่าซึ่ง
ไม่มีผู้ใดจะทู่เถียงได้ จนผู้ทักผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครทราบบ้างว่านครมงคล
แปลว่าทำบุญอะไร ยกไว้แต่กรมสมเด็จพระเชลยราช ซึ่งข้าพเจ้ามิ
ได้ฟังรับสั่งท่านเอง แต่สังเกตได้ ในคำฉันท์ที่ถ่อมพระมหาเสด็จนคร ซึ่ง
รู้ได้ว่าท่านเข้าพระไทย แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมมาตา
กรมสมเด็จพระบวรราชปักษ์ ซึ่งได้สนทนากัน

เพราะฉนั้น การพระราชพิธีนครมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการสดมภ์ในว้นเดือน ๖ ขึ้น ๑๓ ค่ำ
ขึ้น ๑๔ ค่ำ และที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้น ๑๔ ค่ำ สดมภ์ ๑๕ ค่ำ
ฉนั้นที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สดมภ์แรกค่ำ ๑ ฉนั้นที่พระที่นั่ง
อนันตสมาคม ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ การพระราชพิธีนคร
มงคลท่านผู้บัญชาการก็ให้คงทำอยู่เดือนหกเช่นนั้น ข้าพเจ้าได้ทักท้วง
ขึ้นก็ไม่ตลอดไปได้ ด้วยกรมหลวงวงษาธิราชสนิท แต่สมเด็จพระเจ้าพระ
ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไม่เห็นด้วย เถียงไปตามทางที่เป็นสมโภชพระ
ที่นั่ง อ้างคำฉันท์ก็ไม่อ่าน ข้าพเจ้าเป็นเด็กมีหน้าหนักน้อย แต่ก็เป็น
การไม่พอที่จะวิวาทกันด้วยเหตุไม่เป็นเรื่อง จึงได้นั่งรับเสด็จ มีผู้เห็น
ด้วยแต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอองค์เดียว แต่ท่านก็เถียงไม่ชนะฤาไม่
สู้อยากเถียงเป็นธรรมดา การจึงได้ทำเดือน ๖ เรื่อยมาจนถึงมรกาเบญจ
ศก เมื่อสร้างตราจุลจอมเกล้าเปลี่ยนได้ด้วยพาโลเป็นทำบุญ ตาม
พระราชบัญญัติวันประชุมตราจุลจอมเกล้า ถิ่นนี้ได้อยู่เพราะเครื่อง
ราชอิสริยยศจุลจอมเกล้า พาให้เป็นที่ยินยอมพร้อมใจกันเปลี่ยนมา

เดือน ๑๒ ได้โดยไม่มีใครทักท้วงว่าอะไร ถิ่นการที่ได้เลี้ยงกันใน
 มเด็จพระเอกาทศณเสวยขึ้น ในปัจฉิมศกเปรมิแรกทำการฉัตรมงคลในเดือน
 ๑๒ เปนการเรียบร้อย เหมือนไม่ได้เคยมีการฉัตรมงคลมาแต่ก่อนเคย
 ที่เดียว การฉัตรมงคลคงทำตามแบบอย่างซึ่งได้ทำมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเต็มตามตำราทุกอย่าง เพิ่ง
 แต่อาตมาขึ้นอ่านคำประกาศยิ่งสูงสุดในวันแรม ๑๒ ค่ำ เพิ่งเกิดขึ้น
 เมื่อมมเมยจัตวาศก ๑๒๔๔ กับการที่ประชุมถวายบังคมพระบรมรูป
 ซึ่งมขึ้นตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้า ตั้งแต่ปัจฉิมศกมาจนมมเมยจัตวาศก
 ศกถวายบังคมพระบรมรูปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ค่อยมมเมยจัตวาศก
 จึงได้ย้ายมาพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท กับพระที่นั่งซึ่งมีการสมโภช
 นนัยย้ายไปข้าง คือเวลาต่อมาพระที่นั่งอนันตสมาคมย้ายมาทำที่พระที่
 หนึ่งอมรินทร์ วนจณีย์ การแล้วก็กลับไปทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคมตาม
 เดิม เวลาซ่อมพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ย้ายมาทำที่พระที่นั่งจักรกริมหา
 ปราสาท การที่ย้ายไปย้ายมาเช่นนั้น เป็นแต่ตามเหตุผลครั้งหนึ่งคราว
 หนึ่งแล้วก็กลับไปตามเดิม การพระราชกุศลนั้น คือพระราชคณะ
 พระกรรมนคยภักตวันตะ ๓๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ เวลาเช้าฉัน ดำริ
 ที่เลี้ยงพระเณรของหลวงดำริบทหนึ่ง นอกนั้นขอแรงพระบรมวงษานุวงศ์
 แด่ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทองเปนต้น หาดำริบทคนจะดำริ
 ถวายพระสงฆ์ ในวันแรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง แรม ๑๓ ค่ำวันหนึ่ง วัน
 แรม ๑๒ ค่ำเปนของพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายใน ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์ดำริ
 มัของไทยทานเล็กน้อย ถวายพระซึ่งได้ฉันดำริบทด้วย ที่มัสการ
 คงพระไชยดำริบทแผ่นดินหารัษฎาภักตวันตะ คงเครื่องราช

กกุฏกัณท์แด่พระแสงประจำแผ่นดิน มีเครื่องนมัสการทองน้อยทองเวลา
 เย็นเวลาเช้า แด่คงคันทไมทองเงิน ๒ คู่ เวลาเช้าคงเครื่องสังเว
 ดบายศรีแถวทองเงินมีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการ แล้วอาดกษณอ่านคำประกาศเป็นกถอนติลิต สมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหาสา กรมสมเด็จพระบารามปรบักษทรงแต่ง
 แด่คงพระราชดำริห์เรื่องพิชิตตอจจนถึงกฎหมายตราจุลจอมเกล้า ถึง
 ปถายขอพรตามธรรมเนียมคำประกาศทั้งปวง แล้วพระสงฆ์จึงได้สด
 พระพุทธรูป เวลามาทรงประเคนพระสงฆ์ฉันแล้วถวายเครื่องไทยทาน
 ยะธาสัพพีด้วยยานแกลภากรันต์ศรแล้วจึงถวายอติเรก แต่ในวันกลาง
 คือแรม ๑๒ ค่ำ ซึ่งเป็นวันพระสงฆ์คณะกรรมยุติกนิกายฉันนั้น มีค
 ครอบพระกริ่ง จุฑเทียนคัมภีร์ในเวลาดังกล่าวกถาด้วย น้าปรีดา
 ถวายสงฆ์ในเวลายื่นวันนั้น แต่วันแรม ๑๓ ค่ำ ๑๓ ค่ำไม่มี พระสงฆ์
 กลับไปแล้วทรงจุดเทียนเครื่องสังเว ไหรบูชา พราหมณ์อ่านคัมภีร์คำฉันท์
 ซึ่งกรมสมเด็จพระเจ้าติศรทรงแต่งจบแล้ว จึงได้จุดแว่นเวียนเทียน
 พระบรมวงษานุวงษเคยมียุบเทียนจุฑบูชาพระมหาเสวตครณิครในเวลานั้นด้วย
 เวลาเวียนเทียนมีขบวน เวียนเทียนแล้วทรงเจิมพระมหาเสวตครณิคร แด
 เครื่องราชกกุธภัณฑ์แด่พระแสงแล้ว พราหมณ์จึงได้รื้อน้ำสังข์จุณเจิม
 ไหรูกผ้าธรรมพื้พระมหาเสวตครณิครต่อไป เป็นเสร็จการสมโภชเวลา
 หนึ่ง ๆ ทั้ง ๓ วัน

การพิเศในวันแรมสิบสองค่ำ คือเวลาเช้าสองโมง เวลาเที่ยง
 เวลาบ่าย ๕ โมง ทหารบกทหารเรือยิงสลุดตำบลละ ๓๐๑ นัด แบ่งเป็น ๓
 เวลา เวลาบ่าย ๕ โมง พระบรมวงษานุวงษเสด็จเข้าราชการประชุมพร้อม

กษัตริย์พระองค์หนึ่งนามว่ามณฑลมาคม หวังว่ามั่งคั่งเงินตราเพื่อเยี่ยมนับเจ้าชาย
อัครราชกุมารใน ประเทศด้วยเครื่องยศரியากรณที่ได้รับพระราชทาน ถวาย
เสด็จกุศลนอก ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานด้วยสร้อยคราจุจอมเกล้าถวาย
ด้วยสร้อยด้วย เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระ
บรมวงษานุวงศ์แถมหาเด็กเฝ้าประจำที่อยู่ก่อน ข้าราชการเดินเข้ามา
เฝ้าเฝ้าตามดับแล้วไปประจำตามที่ พระราชทานเครื่องยศரியากรณ
แก่ผู้ซึ่งควรจะได้รับตามกฎหมายแล้ว พระราชทานพรผู้ซึ่งได้รับเครื่อง
ยศரியากรณเก่าใหม่แก่ข้าราชการทั่วกัน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนิน
สู่พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ทรงจุดเครื่องนมัสการทองคำที่ตั้งสำหรับ
ถวายบังคมพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ เจ้า
พนักงานประโคมแตรดั่งฆ้องโหม่งที่กลองชนะ สดับเสด็จพระบรมโอรสา
ธิราชทรงจุดเครื่องทองน้อยเครื่องเครื่อง พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการ
การผู้ใหญ่ผู้น้อยจุดเทียนติดที่ราว ถวายบังคมพระบรมรูปค้อมไปตามลำดับ
พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในแลภรรยาข้าราชการ บันดาที่ได้รับ
รับพระราชทานกล่องแห้วกับจุลจอมเกล้า ประชุมที่พระที่นั่งศิวาลัยมหา
ปราสาทมุขตะวันตก จุดรูปเทียนถวายบังคมพระบรมรูปเหมือนข้างหน้า
เป็นเสร็จการประชุมตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้าในวันเดียวกัน

คำกักเคื่อนในการฉัตรมงคล พระสงฆ์ที่จะมาสวดมนต์ถวายพระ
ราชทานฉัตร ควรจะใช้คำอธิษฐานขอแด่ฝ่ามาครเสด็จมาคร ในการบรม
ราชาภิเศกในพิธีการเบญจศีล แต่ถ้าพอจะมาได้ ไม่ควรจะมีคืบเขื่อนเขื่อน
เข้าไปเที่ยวสวดมนต์เที่ยวฉัตรเดียวกัน เช่นพระธรรมเจดีย์วัดอรุณ แดพระ
ธรรมภาณพิลาศวัดประยุรวงษ์ เพราะเป็นการสำคัญคล้ายกับพระ

พิพัฒน์เจ้าจา พระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ ถ้าไม่ป่วยไข้มากก็ไม่
 ควรจะขาด ในเวลาถวายบังคมพระบรมรูปซึ่งเป็นการแสดงความเคารพ
 นับถือ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งห้าพระองค์ปีละครั้ง ถ้าอยู่
 ดี ๆ ก็ควรที่จะมาเวียนเทียนนมัสการพระมหาเศวตฉัตร ซึ่งเป็นหน้าที่ของคน
 จะศอภิปัทธรักษา โดยความเชื่อศรัทธาบุญกุศลทุกเวลา มหาค
 เล็กอย่าลืมเทียนชนวนเครื่องทองน้อย ทั้งเวลาเช้าเวลาค่ำแฉเวลาจุดเครื่อง
 ตั้งเวกกับทั้งโรคสำคัญ คือพระเศวตฉัตร โภชนาตามักจะไม่ใคร่
 จำได้ ในการที่จะเชิญพระครอบพระกริ่งมาตั้งในวันสวดมนต์วันแรมสิบ
 เดือนค่ำ แต่ไม่มีใครจะคอยเชิญพระครอบขึ้นตั้งที่ ในเวลาพระสงฆ์กลับ
 ไปแล้วในวันแรมสิบสองค่ำ แด้ข้าเระไม่ได้เตรียมที่จะเข้ามาตั้งถวาย
 ในที่ตรง แด้เจ้าเซ่งผู้สำหรับรับเข้ามาก็เคยโคมทุกปีมิได้ขาดเลย
 อนึ่งขึ้นชื่อว่าผู้หญิงแล้วจิตใจง่ายเป็นธรรมดาโดยมาก เพราะ
 ไม่ใคร่มีผู้ใดที่จะใส่ใจตรวจครานัก ถือน้ำก็ไม่มีใครมาว่าไม่ได้อะไรก็
 แด้ไป แด้ถวายบังคมพระบรมรูปนี้ อยากได้ก็ต้องอยากได้หับ
 จนตัวขึ้น แด้ครั้นได้ ไปแล้วก็เกียจคร้านไม่ใคร่มีใครมาถวายบังคมพระ
 บรมรูปตามแบบอย่าง

การพระราชพิธีแด่พระราชกุศล ในจำนวนเดือนสิบสองเป็นเสร็จสิ้น
 เพียงฉัตรมงคลเพียงเท่านี้

เดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ตามที่มากในกฎมณเฑียรบาลว่าไว้เรื่อง
 เสด็จพิธีครีမ်พวย เช่นได้นับแต่อธิบายในคำนำนั้นว่าเป็นพิธีเปลี่ยนกัน
 กับเดือนนี้ แต่การที่เปลี่ยนกันนั้นประสงค์ว่าแต่ครีမ်พวยซึ่งยังเป็นพิธี
 ยังคงทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่พิธีใดเรื่องซึ่งอยู่นาพิธีครีမ်พวยนั้นคงยัง
 เป็นเดือนห้าอยู่ พิธีนั้นเป็นพิธีใดนั้นตามคำที่กล่าวกันมา พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งอยู่เนื่อง ๆ เป็นอันว่าการที่ยกโคมไชย
 ในพิธีของเปรียงนั้นถือกันว่าถ้าโคมยังไม่ได้ตัดแล้ว น้ำยังไม่ลด
 นัยหนึ่งว่าถ้าไม่ยกโคมแล้วน้ำจะลด การที่ยกโคมนั้นเป็นเครื่อง
 เห็นว่องให้น้ำอยู่เคียงคันเข้าให้แก่ทั่วถึงก่อน เป็นพิธีอุปการะแก่การนา
 อยู่ด้วย แต่มีคำกล่าวไว้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถ้าเวตายังไม่ได้ตัดโคมไชย ถึงว่าจะหนาวเท่าหนาวอย่างไร ที่จะสดรม
 เสื่อเข้าเผ้านั้นไม่ได้ ก็รู้ว่าแห้งให้ขาด รับสั่งให้ไปวัดน้ำเข้านาท้อง
 ถ้ามืดหลวง แต่ข้อที่ว่าโคมไชยเป็นท่านบิณฑาน ถึงพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่าเขาวัวเขาว่าอยู่ ก็ไม่เห็นลงในประกาศ
 พระราชพิธีของเปรียง จะเป็นด้วยทรงเห็นข้างเถะหนักฤาอย่างไร แต่
 นับว่า เป็น พิธี ที่กระวน กระวาย ขวนขวาย จะให้น้ำ อยู่ เคียง คัน เข้า ให้ นาน
 หน่อยหนึ่ง ส่วนการพระราชพิธีใดเรื่องนั้นเป็นพิธีข้างจะให้ขาดเร็ว ๆ
 ก็ถึงเดือนห้าแล้วน้ำยังไม่ลด เมื่อดัดเข้าในวงแก้คันร่วงลงด้วย

ในน้ำ ถึงโดยว่าจะค้างอยู่ก็เปนเข้าเมตต์หัดเหี้ยมไป เพราะเกียจไม่ได้
 ด้วยน้ำมาก จึงต้องกระวนกระวายชวนชวนที่จะให้น้ำดก การพินคง
 จะต้องทำในเดือนอ้าย จะเดือนไปเดือนยี่ก็เปนเวลาเกินต้องการไป ตาม
 ในกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินแด่พระอรรคมเหษีพระเจ้า
 ลูกเธอหลานเธอแด่พระธนม แต่งอย่างเต็มยศโบราณตงเรือพระที่นั่ง
 เจ้าพระยามหาเสนาดีของ มีจดหมายไว้ว่า ครั้นถึงท้ายบ้านรุนเดี๋ยออก
 ยืนทรงพริ้น ครั้นถึงประตูไชยทรงตำว คอยข้างจะทำขุระเหลื่อเกินมาก
 แต่การที่ท้าวอย่างนี้ คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งมีพระ
 ธิยาไศรยแด่พระอาการที่ประพฤติกว้างใจเช่นนั้นเป็นปกติพระองค์ เหมือน
 อย่างแผ่นดินพระเพทราชาที่ทรงถือพริ้นฝักมะขามเสมอ ๆ เดี๋ยออกใน
 การชักพระบรมศพทรงโบกพริ้นตามครึ่งให้ทั้งทวน ก็คงจะไม่เป็นตำแหน่ง
 สำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงโบกพริ้นเช่นนั้นทั่วไปทุกพระองค์ เปน
 แต่เฉพาะพระธิยาไศรยของพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นเป็นเช่นนั้น ซึ่งจะเอา
 มาเรียบเรียงหนังสือในครั้งอื่นคราวอื่น ว่าทรงโบกพริ้นฝักมะขามเช่นนั้น
 ก็เป็นการไม่จริง แลเป็นการไม่ควรด้วย เหมือนทรงตำวนั้นก็คงจะเป็น
 เฉพาะ พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใด พระองค์หนึ่งได้เคยทรงทำเช่นนั้นแล้ว
 จดหมายไว้ เหมือนอย่างพระเพทราชาโบกพริ้นฝักมะขาม ที่จะว่าถ้า
 คงพระราชพิธีไถเรือแล้วจะต้องทรงตำวก็ ทรงตำวไปเช่นนั้นไม่ได้ แล
 พิธีไถเรือก็เห็นได้ชัดว่าไม่เป็นพิธีที่ทำเสมอ ใช่ว่าแต่ไม่เสมอทุกปี ไม่
 เสมอทุกแผ่นดินด้วย เพราะฉนั้นจึงควรตั้งนิฐานว่า ซึ่งอ้างว่าพระเจ้า
 แผ่นดินทรงเช่นนั้นเป็นการเฉพาะพระองค์ ต้องเข้าใจว่าไม่เป็นพิธีทำทุกปี
 ทำแต่ปีใดจะต้องการที่จะให้น้ำดก พริ้นไถทำที่กรุงเทพ ฯ ครึ่งหนึ่งเมื่อ

ปีเถาะตรีศก ๑๓๘๓ เป็นการทูลแน่วแน่ว่าได้ทำแต่เมื่อมีมั่งแสงดับปีศก ๑๓๔๗
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จะได้ทำฤาไม่ได้ทำ
ไม่มีผู้ใดเล่าให้ฟัง ดังเกิดได้แต่ในคำประกาศเทวดาซึ่งมีอยู่เป็นจำนวน
ครึ่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า แต่ฉบับนั้นคงจะเป็นเขียน
คัดลอกใหม่เมื่อปีเถาะตรีศก พอจะสังเกตจำนวนแต่ลายมือในสองรัช-
กาลได้ จึงควรเข้าใจว่าการพิชิตคงจะทำในปีมั่งแสงดับปีศก แผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ครึ่งหนึ่ง ในปีเถาะตรีศกแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครึ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้เรียกว่าพิชิตได้เร็ว
เรียกว่าพิชิตได้ช้า ครั้นมาถึงแผ่นดินบดินทรเทพยทิม ๑๒๓๓ นานมาก
เกือบจะเท่ากับหนามากมาแต่ก่อนก็ไม่ได้ทำ เป็นอันเลิกสูญกัน บดิน
จะยก แต่รายการ พระราชพิชิตได้ช้าเมื่อ ปีเถาะตรีศก มาว่าไว้ พอเป็นตัวอย่าง
ด้วยพิชิตคงจะไม่มีอีกต่อไปภายหน้า การที่ท่านว่าขึ้นไปตั้งประชุมกันทั่ว
ท้ายเมืองแขวงเมืองนนทบุรี มีอาลักษณ์ถวายรับบันทึกอ่านคำประกาศ
ตั้งสัตยาธิฐานนมัสการพระรัตนไตรยแด่เทพยดา แด่พระเจ้าแผ่นดินซึ่งนับ
เป็นสมมุติเทพยดา แล้วอ้างความสัตย์ซึ่งได้มีความนับถือต่อเทพยดาทั้ง
สาม คือวิสูตรเทพยดา อุปปาทิกเทพยดา สมมุติเทพยดา ขอให้ท่านดล
ลอยลงไปตามความประสงค์ ข้อใจความในคำประกาศมีอยู่เพียงเท่านี้
แต่พระพุทธรูปซึ่งใช้ในการพระราชพิชิตได้ช้านี้ ที่ปรากฏในคำประ-
การศ มีชื่อแต่พระไชยพระคันธารราษฎร์ หามี่พระห้ามสมุทร ไม่ แต่ได้
ทราบจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ว่าเมื่อเวลา
ปีเถาะตรีศกนั้นท่านฟังทรงผนวชได้ ๓ พรรษา ทราบว่าเกิดมีข้อเถียงกัน
ด้วยเรื่องพระห้ามสมุทร ซึ่งจะเชิญไปได้น้ำ ว่าจะเป็นอย่างไรก็ยกพระ

หัตถ์เดียวถูกต้องพระหัตถ์เป็นห้ามสมุทร^๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงคิดขึ้นไว้ว่าถูกต้องพระหัตถ์ เป็นเหตุให้พอตั้ง-
 นิฐานได้ว่าพระตำหรับได้นำตามคำประกาศ^๖ ซึ่งอ้างถึงว่าพระคันธาร-
 ราช^๗ มิใช่เข้าเรื่องกันกับที่จะให้น้ำน้อยนั้น ถ้าจะได้ ไซ้คงจะได้ ไซ้ ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ด้วยเป็นเวลาแรกที่ทรง
 สร้างอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก การที่เอามาใช้ ในการได้นำ ก็คงจะ
 ถือว่าพระพุทธรูป^๘ ปรากฏอย่างนั้น เป็นที่ให้น้ำฝนตกลงมาได้ก็คงจะทำ
 ให้แห้งได้ ด้วยในเวลานั้นคำหับคำราชันใดก็สูญหาย เป็นแต่ทำไป
 ตามอัธยาศัย^๙ หาเหตุผลที่จะเกณฑ์ให้พระพุทธรูปเจ้าทำพิธี มีเค้าเงื่อนอัน
 ใดก็ยกหยิบเอามา พอเป็นเหตุที่คงให้การพระราชพิธี^{๑๐} เนื่องในพระพุทธรูป
 ตำหนัก^{๑๑} ซึ่งถือว่าเป็นที่คงแห่งความสวัสดิมงคลยิ่งใหญ่มากว่าเทพยดา ครั้น
 ตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไปเห็นเค้าเรื่อง
 ที่ทรงมานะ^{๑๒} พระพุทธรูปเจ้าเสด็จอยู่ในที่น้ำท่วมโดยรอบ ก็ไม่ท่วม
 ถึงพระองค์เป็นเค้ามุดคิดว่าพระคันธารราช^{๑๓} จึงได้เปลี่ยนพระห้ามสมุทร
 การซึ่งใจหายเถียงกันนั้นก็จะเป็นอย่างไม่เคยใช้มา แต่พอรู้ ได้ว่าคงใช้พระ
 ห้ามสมุทรเป็นแน่

แต่การพิธี^{๑๔} หนีไปอย่างไรต่อไป ก็ไม่ได้คำราชัดเจน เป็นแต่
 ได้ทราบตามคำบอกเล่าว่ามีกระบวนแห่คล้ายเสด็จพระราชดำเนินพระกระษัตริย์
 เชิญพระพุทธรูป^{๑๕} ปรากฏตรงเรือพระที่นั่งมาน้ำ แล้วมีเรือศรีโสมคยา
 ตำหรับพระสงฆ์ตามมาภายหลัง^{๑๖} เรือลำหนึ่งมีพระราชาคณะรูป ๑
 มีถาดหนึ่งต้องข้าง กลางตั้งเครื่องนมัสการ แต่เวลาที่มาตามทางนั้น
 พระสงฆ์จะสวดคาถาอันใดก็ไม่ได้ความ ได้ทูลถามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ก็ไม่ทรงทราบ ด้วยเวลานั้นยังมีได้ทรงเถียง
ข้อในการพระราชพิธี การทวงปวงนคกอยู่ด้วยพระเชษฐพณทั้งสี่ จะหาเค้ามุด
อันใดที่ควรจะใช้ ในการพระราชพิธีก็ไม่เห็นมี บางทีจะเป็นคาถาเก็บ
เด็กประต๋มน้อย ทำขึ้นใหม่คล้ายคาถาต่อจดต่อพระไชย ซึ่งกรมสมเด็จพระ
พรหมานุชิตทรงแจกให้สวดในรัชกาลที่ ๔ เป็นคาถาที่มคำไชยะไชยะ
น้อย ๆ เห็นว่าจะยกมาจากมหาไชย คาถาได้นานถ้าโดยจะมีผู้สวด ก็
คงจะเป็นของทำใหม่คล้ายเช่นนั้น

การซึ่งมีกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน อย่างพิสดารครั้งกรุงเก่า
นั้น ในปี่เถาะตรีศกัณทราบว่าการพระราชวังบรมมหากัศิพิลเดฟ เสด็จ
ขึ้นไปแทนพระองค์ มีกระบวนเรือต่งเรือกันเรือตามเหมื่อนอย่างกระบวน
กระฐิน ไปคั้งกระบวนมาแต่เมืองนนทบุรี ลงไปจนถึงปากน้ำเหมื่อนกัน
แต่เชื่อได้ว่าไม่ทรงจำเปนแน่ การพระราชพิธีได้เรือฤๅได้น้ำเก็บความ
ได้เพียงเท่านั้น

ส่วนพิธีเดือนยี่มาในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งง่ายกขมาเดือนยี่
คือพิธีบูชาภิเศกอย่างหนึ่ง พิธีเดือนพระโคกนเียงอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒
พิธีก็ไม่ได้อำทำที่กรุงเทพ ฯ เลย พิธีบูชาภิเศกนั้นถ้าจะเทียบชื่อกับพิธี
กะตึกเกยาก็เป็นชื่อพิธีสำหรับเดือนยี่ แต่ครั้งกรุงเก่าจะยกมาทำเดือนยี่
ฤๅไม่ยกมาก็ยังว่าแน่ไม่ได้ ด้วยพิธีกะตึกเกยาก็เป็นชื่อพิธีเดือนสิบสอง
ยังยกไปเดือนยี่ได้ แต่ถ้าพิธีนี้ยังคงอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว คงจะโปรดให้ไปทำเดือนยี่เป็นแน่ ได้พบในจดหมายคำให้
การขุนหลวงหาว่าไว้ ในเดือนยี่ เพราะฉะนั้นจึงจะต้องยกพิธีบูชาภิเศก
ไปว่าในเดือนยี่ แต่เดือนพระโคกนเียงนั้นคงจะยกมาทำในเดือนยี่แน่

การพระราชพิธีฉด้นพระโคกนเคยงน่น มีในกฎมณเฑียรบาลว่านำพระ
 โคสุภราชซึ่งแต่งควาหมทองประดับเนาวรัตน์ มีเครื่องประดับกับ
 คาบหุ้ยสพายใช้ใหม่ ใช้นนทนต้ง ๒ คอก มีเงินทองแก้วแหวนแ
 แพรพรรณต่าง ๆ กองอยู่ใต้ท้อง ต้งพานทองรองหน้าคนโททอง พระโค
 น่นแปรหน้าไปทางทิศอุดร ต้งกุนทาคือกองเพลิงพิธี ตรงหน้าพระโค
 มีบายศรีส้มโสมพระราชครูประจำที่ต้งม ทำพิธีบูชากุนทาคดอดคินยังรุ่ง
 พระราชกุมารบ่อนหน้า ครั้นเวตารุ่งเข้ามีกระบวนแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงถือดอกบัวทอง พระอรรคมเหษ์ทรงถือดอกบัวเงิน แห่ประทักษิณ
 พระโคสุภราชเฝ้ารอบแล้วมีส้มโสมเลี้ยงลูกขุน พระราชพิธีทำในพระ
 ราชวัง แต่เห็นจะเลิกมาแต่ช้านานทีเดียว จนในคำให้การขุนหลวง
 หาวคักไม่มีปรากฏ พิธีฉด้นพระโคน เป็นพิธีโมโคเคมที่ จึงไม่คงอยู่
 ได้ช้านาน ซึ่งเก็บมาว่านเพราะในเดือนอ้ายไม่มีพิธีอื่นใด มีแต่การ
 พระราชกุศตประจำปี

ที่ ๘ การเลี้ยงขนมเบอง

กำหนดเลี้ยงขนมเบองนี้ ว่าเมื่อพระอาทิตย์ออกสุดทางใต้ตกนิจ
 เป็นวันที่หยุด จะกลับขึ้นเหนืออยู่ในองศา ๘ องศา ๘ ในราชันเป็นถึง
 กำหนดเลี้ยงขนมเบอง ไม่กำหนดแน่ว่าเป็นกี่ค่ำวันใด การเลี้ยงขนม
 เบองนี้ ไม่ได้มีสัตว์คนใดก่อนอย่างเช่นพระราชพิธีอื่นใด กำหนดพระ
 ตั้งตั้งแต่เจ้าพระ พระราชาคณะ ๘๐ รูป ฉะนั้นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
 ขนมเบองนั้นเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ท้าวนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่แก่พนักงาน คาดประวักเตาตะเตงข้างห้องพระโรง การซึ่ง
 กำหนดเลี้ยงขนมเบองนี้เป็นอย่างครุศุคราพหนึ่ง แต่เฉพาะคือที่ทุ่งนี้
 มีนมากจึงเป็นเขตทาเลี้ยงขนมเบอง แต่การเลี้ยงขนมเบองในแผ่นดิน
 ประจุบันนี้ ไม่ได้ได้ตั้งออกมาหลายปีแล้ว ก่อนอยู่ข้างจะเป็นการมืด ๆ

ที่ ๙ เทศนามหาชาติ

มีการพระราชกุศลในเดือนอ้ายขึ้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการประจำปี
 อยู่ แต่เป็นการซึ่งเดือน ๆ มา มีไร่แบบกำหนด คือเทศนามหาชาติ
 เทศนาสำหรับแผ่นดิน เป็นพระราชกุศลนิจสมัยมีมาแต่เดิม ๓๓
 กัณฑ์ ซึ่งมีกำหนดเครื่องกัณฑ์ถวายปกริหารกะฐิน คือผ้าไตรพร
 เงิน ๓๐ ตำดั่ง ขนมต่าง ๆ ดังเช่นกล่าวมาในเทศนาเดือน ๑๒ นั้น

ขรรณเนียมแต่เดิมเคยเป็นเทศนามหาชาติ ๒ จบ ๒๖ ถิ่นที่ อริยธัมม์ ๔ ถิ่นที่
 เดือนสิบสอง ๓ ถิ่นที่ รวมเป็นเทศนาวิเสศสำหรับแผ่นดิน ๓๓ ถิ่นที่
 ในรัชกาล ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ในเดือนสิบเอ็ดวันชน ๑๔ คำ ๑๕ คำ มีมหาชาติ
 แรม คำ ๑ มีอริยธัมม์ทั้ง ๓๐ ถิ่นที่ เมื่อเทศนาจบแล้วจึงเสด็จลงถอย
 พระประทับ แต่ในรัชกาล ที่ ๓ นั้น ถ้ามีพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ทรงผนวชเป็นภิกษุแล้วตามเนรมาก มีนมัมมหาชาติ มีใดไมใครมีพระ
 องค์เจ้าแหหม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนเทศนาปฐมธัมมโพธิ์แบ่งวันละ
 ๑๐ ถิ่นที่ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กตางเดือนสิบเอ็ดต้องกับการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ซึ่ง
 ทรงทำการเดิมชน ในเมื่อรัชกาลที่ ๓ แรมมีพระพุทธรูปประจำพระชนม
 พรรษานัน เคยฉลองในวันเดือน ๕ ชนคำ ๑ ด้วยวันเฉลิมพระชนม
 พรรษาในรัชกาลที่ ๓ นั้น คงตกอยู่ในเดือน ๔ ข้างแรมเดือน ๕ ข้างขึ้น
 พระพุทธรูปหล่อในเดือน ๔ ข้างขึ้นถึงเดือน ๕ ชนคำ ๑ ก็ได้ฉลองทุกปี
 ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๔ วันประสูติเดิมอยู่ในเดือน ๑๑ จึงได้โปรดให้
 เดือนการหล่อพระชนมพรรษามาหล่อในเดือน ๑๐ การฉลองพระชนม
 พรรษา จึงได้มาฉลองในเดือนสิบเอ็ดชน ๑๔ คำ ๑๕ คำ ที่พระที่นั่ง
 อนันตสมาคม เทศนามหาชาติก็ต้องเลื่อนไป มีเทศนาวิเสศเปลี่ยนแทน
 วันละถิ่นที่ การเทศนามหาชาตินั้นคงไปตกอยู่ในเดือน ๑๒ ข้างขึ้นบ้าง
 ข้างแรมบ้าง ไม่กำหนดแน่ แต่มักจะโปรดให้มีแต่จบเดียว แต่มี
 อริยธัมม์รวมเป็น ๑๗ ถิ่นที่ ยกมหาชาติ ๓๓ ถิ่นที่นั้นไปเป็นเทศน์วิเสศ
 ในกตางเดือนสิบเอ็ด ๓ ถิ่นที่ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ ถิ่นที่
 ยังคงเหลือเทศน์วิเสศอยู่อีก ๖ ถิ่นที่ ไว้สำหรับรายใช้ไปในการพระ

ราชกุศตต่าง ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าจำนวนเดิม ๓๓ ถิ่นที่ ถ้าบางบมีเจ้าพระ
 เจ้าเนรบาง อย่างเช่นข้าพเจ้าบวชก็มีมหาชาติ ๒ จบเต็ม ๓๐ ถิ่นที่
 บาง ถ้าเป็นเช่นนั้นเทศน์วิเสศก็คงเป็นอันเดิมขึ้นอีก ๗ ถิ่นที่ รวม
 เป็น ๔๐ ถิ่นที่ แต่ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุพนับถึงว่าการฉลองพระ
 พุทธรูปพระชนมพรรษา ไม่ตกเดือนสิบเช็ดก็จริง แต่ต้องทำบุญวัน
 ประสูตร วันสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกลางเดือน
 สิบเช็ด จึงเดือนมหาชาติตามเดิมไม่ได้ ยังขาดสิบสอง เมื่อ
 เดือนฉัตรมงคลมาทำในเดือนสิบสอง ก็ทำให้การในเดือนสิบสองมากจน
 ไม่ใคร่มีเวลาว่าง เทศน์มหาชาติจึงต้องเลื่อนต่อไปเดือนอ้าย ซึ่งเป็น
 เดือน ว่าง แต่ถึง กระนั้น ก็ถูก คราวเสด็จหัวบ้านหัวเมืองเสียไม่ได้ มีเรื่อง
 แฉกเจ้านายที่ทรงผนวชก็ไม่ใคร่มีใครอยู่ถึงเดือนอ้าย จึงไม่ชวนจะให้มัดด้วย
 เพราะถนนเทศน์มหาชาติจึงได้มีบางไม่ได้มีบาง บางก็มี ๒ จบ บางมี
 จบเดียว สุดแต่เต็มเวลาพอสมควรเท่าใด แต่มักจบเดียวโดยมาก

การเทศน์มหาชาติแต่ใน ๓ รัชกาลก่อนนั้น เทศน์พระที่นั่งเสวตร
 ฉัตร ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว ยกไว้แต่มีพระบรมศพ
 อยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จึงได้ยกขึ้นไปเทศน์บนพระแท่นมุก
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปมีที่พระที่นั่งอนันตสมาคม แต่แรกข้างในฟัง
 ไม่ได้ยิน จึงได้ย้ายเข้าไปมีที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่
 เข้าไปในการเทศน์นั้น เฉพาะแต่เจ้านายเจ้าพนักงานกรมพระตำรวจแ
 มหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมเป็นข้างในฟังทั้งนั้น ครั้นแผ่นดิน
 พระจุพนับย้ายกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยไปตามเดิม เพราะ

แต่ตั้งอยู่ทางนี้ เมื่อพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต้องซ่อมแซมใหม่ จึงได้
ยกมาเทศน์ที่พระที่นั่งจักรวาลดิถีปราสาท

การตกแต่งเครื่องบูชาเทศน์นานน แบบที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
หลังพระที่นั่งเสด็จตรนิศรปลูกกิ่งไม้ มีดอกไม้ ร้อยห้อยย้อยเป็นพวงภูมุก
ตามกิ่งไม้ทั่วไป บนพระแท่นถมคังพานพุ่มดอกไม้ พานทองสองชั้น
ขนาดใหญ่ขนาดเล็กเรียงสองแถว ตระเบระถมคังหย้าแพรกเข้าคอกคอก
มรดกวาง แลมีพานเครื่องทองน้อยแก้วห้าสำหรับตั้งตะเกียงแก้ว แซก
ตามระหว่างเครื่องทองน้อย ตรงหน้าพระที่นั่งเสด็จตรนิศรออกไป ตัว
หมากพนมพานทองมหากระฐินสองพาน หมากพนมใหญ่พานแว่นฟ้าสอง
พาน แลพานนเป็ดยนเป็น โคมเวียน มีต้นไม้เงินทองตั้งรายสองแถว
กระถางต้นไม้ตัดตายคราม โคมพโอมแก้วรายตลอดทั้งห้องข้าง หน้า
แถวมีกรงนกครุฑน ซึ่งติดกับหม้อแก้วเตี้ยงปลาทองตั้งมีดช่องกลาง
ปลายแถวตั้งขึ้นเทียนคาถาพน ตามตะเกียงกิ่งที่เส้าแขวนฉากเทศน์ทั้ง
๑๓ ถิ่นที่ หน้าห้องพระโรงมีซุ้มตะเกียง ๔ ซุ้ม มีราชวัตรนิศรขลุ่ยกัน
กด้วยคันช้อยตามธรรมเนียม เถ้าถ่านว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเวลาเล่นเครื่องแก้ว กาดังมีราคามากน
ในห้องฉากซึ่งเป็นที่ประทับในพระเจดียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ตั้ง
เครื่องแก้วเป็นเครื่องนมัสการโต๊ะหมู่ แลมีเครื่องประดับต่าง ๆ คงาม
ยิ่งนัก เจ้านายข้าราชการฝ่ายในก็มีตระเบระเครื่องบูชาเป็นเครื่องแก้ว
เครื่องทองเครื่องถมประกวดประชันกันเป็นการสนุกสนานมาก แต่ใน
ชั้นหลังมานี้ ในพระฉากมีแต่เครื่องนมัสการแก้วโต๊ะประดับกระจกสำรับ
เดียวเท่านั้น แต่เจ้านายข้าราชการฝ่ายในยังมีเครื่องบูชา ชั้นแก้ว ๆ จึงใช้

ครอบงำอย่างเก่า ๆ ชั้วฉาว ๆ ก็เป็นโต๊ะเบญพานย่อ ๆ ลงไป เต้นแต่ดีดออก
 ไม่ดีดออกให้ดู ไม่แข็งแรงเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ถ้าวัดกัน ทพระที่นั่งทรง
 ธรรมจัตมาหม่อมตรงนำธรรมมาศน์ มีเครื่องแก้วต่าง ๆ ฝรั่งบ้างจีนบ้างมากกว่า
 ที่เทศน์ท้องพระโรง แต่ยกกันไม่เงินทอง ใช้ตั้งคนไม่ลดรายออกไป
 ถึงที่ตั้งเครื่องกัณฑ์ ในเทศน์มหาชาติหลวง ได้มีแผนการใหญ่ ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เกณฑ์พระบรมวงษา
 นุวงศ์ ข้าราชการทำกระຈาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์นคราวงหนึ่ง มาเมื่อ
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าบวชเป็นเณรได้
 ถวายเทศน์มกระຈาดใหญ่เป็นรูปเรือสำเภา ทำที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 เป็นกัณฑ์เทศน์เฉพาะตัวคนเดียวนคราวงหนึ่ง

ธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมออกมหาชาติ กัณฑ์แรกทศพร เจ้ากรมปลัดกรม
 พระตำรวจต้องนำตะเกียงที่ข่มเข้ามาถวายทรงจุดข่มตะเกียง ต่อไป
 ไม่ต้องถวายอีก มหาเด็กละต้องคอยเปลี่ยนเทียนเครื่องนมัสการ ในเวลา
 ที่แต่ดั้งไปทรงประเคนเครื่องกัณฑ์ให้แล้วเสร็จ ทนแต่ดั้งกลับมารับทัก
 ทุกครั้ง เวลาทรงจุดเทียนแล้วต้องรับเทียนประจำกัณฑ์ แลเทียน
 คาลาพันทุกคราวง ไม่มีเวลายกเว้น นอกนั้นไม่มีการอื่นใดซึ่งจะต้อง
 ขาดเหลือ

เดือนยี่

การพระราชพิธีในเดือนยี่ คงนับพระราชพิธีบุษยาศึกมาไว้ เพราะเหตุผลอันได้กล่าวไว้แล้วในเดือนอ้าย ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นประทับบนกองดอกไม้งดงามแล้ว จำเริญพระเนชา พราหมณ์ทั้ง ๘ คนถวายพร แต่ในคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเล่าให้ฟังนั้น ว่าทำเป็นมณฑปดอกไม้งดงาม พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องทอดอย่างตรงมุขาศึก ประทับในมณฑปดอกไม้งดงามแล้วตรงมุขาศึก เมื่อตอบกับกฎมณเฑียรบาลในการพระราชพิธีบุษยาศึกนี้ ก็ไม่ได้กล่าวพิศดารในที่แห่งใด แต่ไปสมกับกับคำที่กล่าวว่าตรงมุขาศึกนั้นอยู่แห่งหนึ่ง ในจำนวนพระราชพิธีมีตำนาน ๑๗ อย่าง มีชื่อบุษยาศึกในจำนวนนั้นด้วย จะหาข้อความให้ละเอียดขึ้นไปกว่านี้ไม่ได้ ด้วยเป็นพระราชพิธีไพมยานอย่างเชื่อง เหมือนพิธีเฉวียนพระโคกินเลี้ยงจึงได้สรุปเร็ว

ที่ ๑๐ การพระราชพิธีตรียัมปวาย ตรียปวาย

* * *

การพระราชพิธีตรียัมปวายซึ่งเปลี่ยนมาแต่เดือนอ้าย การพิธีซึ่งกำหนดทำในเดือนอ้าย คงจะเป็นเหตุด้วยนับเปลี่ยนมีเอาต้นฤดูหนาวเป็นปีใหม่ของพราหมณ์ตามเช่นแต่ก่อนเราเคยใช้มา แต่การที่เลื่อนเป็นเดือน

ห่านจะไว^๒ใจ^๒แรง^๒คือ^๒เมื่อ^๒ว่า^๒ถึง^๒ดัง^๒กร^๒ร^๒น^๒ด^๒ การ^๒ที่^๒เ^๒ล^๒เ^๒น^๒มา^๒เป^๒น^๒เ^๒ด^๒เ^๒น^๒ย^๒น^๒ก^๒ไ^๒
ก^๒ถ^๒ว^๒แ^๒ด^๒ว^๒ใน^๒ค^๒ำ^๒น^๒ำ^๒ บ^๒ิ^๒ด^๒น^๒จะ^๒ข^๒อ^๒ก^๒ถ^๒ว^๒ค^๒ิ^๒ด^๒ค^๒ว^๒ม^๒แ^๒่^๒เพ^๒ย^๒ง^๒ค^๒ร^๒ย^๒ม^๒พ^๒ว^๒ย^๒ค^๒ร^๒ว^๒ย^๒น^๒
เป^๒น^๒พ^๒ิ^๒ข^๒บ^๒เ^๒ห^๒ม^๒ของ^๒พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒ ค^๒ร^๒ง^๒ก^๒น^๒ก^๒บ^๒พ^๒ิ^๒ร^๒ิ^๒ม^๒ะ^๒ห^๒ร^๒ำ^๒ของ^๒พ^๒ว^๒ก^๒แ^๒ร^๒ก^๒เจ^๒ำ^๒เซ^๒น^๒
น^๒ับ^๒เป^๒น^๒ท^๒ำ^๒บ^๒ุ^๒ด^๒ร^๒ุ^๒ศ^๒เ^๒ป^๒เ^๒ย^๒น^๒บ^๒เ^๒ห^๒ม^๒ จ^๒ึง^๒เป^๒น^๒พ^๒ิ^๒ข^๒เ^๒ห^๒ม^๒ของ^๒พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒

พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒พ^๒ว^๒ก^๒ซ^๒ง^๒ค^๒ง^๒อ^๒ย^๒ู่^๒ใน^๒ก^๒ร^๒ง^๒ท^๒เ^๒พ^๒ ๑ บ^๒ิ^๒ด^๒น^๒ ก^๒เ^๒ป^๒เ^๒น^๒เ^๒ท^๒อ^๒ก^๒เ^๒า^๒ของ^๒
พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒ซ^๒ง^๒มา^๒แ^๒่^๒ป^๒ร^๒เ^๒ท^๒ค^๒อ^๒น^๒เ^๒ด^๒ย^๒ แต่^๒ใน^๒ช^๒ร^๒น^๒ะ^๒แ^๒่^๒ก^๒่อน^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒น^๒ค^๒ร^๒ศ^๒ี^๒ร^๒ร^๒ม^๒
ร^๒า^๒ช^๒เป^๒น^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒เ^๒ห^๒ย^๒ซ^๒ำ^๒ง^๒ฝ^๒ำ^๒ย^๒ไ^๒ค^๒เ^๒ ร^๒เ^๒อ^๒ด^๒ก^๒ำ^๒ไป^๒มา^๒ค^๒ำ^๒ข^๒า^๒ย^๒อ^๒ย^๒ู่^๒ท^๒ง^๒ต^๒อ^๒ง^๒ฝ^๒ัง^๒ท^๒ะ^๒เ^๒
ค^๒ือ^๒ข^๒ำ^๒ง^๒ฝ^๒ัง^๒เ^๒า^๒ถ^๒ง^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒น^๒ค^๒ร^๒ศ^๒ี^๒ร^๒ร^๒ม^๒ร^๒า^๒ช^๒ ข^๒ำ^๒ง^๒ฝ^๒ัง^๒ค^๒ว^๒น^๒ค^๒ก^๒เ^๒ำ^๒ท^๒ำ^๒ง^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒ค^๒ร^๒ง^๒
พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒จ^๒เ^๒า^๒มา^๒ที่^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒น^๒ค^๒ร^๒ศ^๒ี^๒ร^๒ร^๒ม^๒ร^๒า^๒ช^๒มา^๒ก^๒ แ^๒ด^๒ว^๒จ^๒น^๒มา^๒ถ^๒ง^๒ก^๒ร^๒ง^๒
ท^๒เ^๒พ^๒ ๑ เป^๒น^๒การ^๒ด^๒ค^๒ว^๒ค^๒ิด^๒ก^๒ว^๒ำ^๒ที่^๒จะ^๒เ^๒ด^๒เ^๒น^๒ฝ^๒ำ^๒เ^๒น^๒เ^๒ช^๒ร^๒ค^๒น^๒พ^๒ม^๒ำ^๒ร^๒า^๒ม^๒ณ^๒ ซ^๒ึง^๒เป^๒น^๒บ^๒ั^๒จ^๒จ^๒
ม^๒ิ^๒ต^๒ร^๒ของ^๒ก^๒ร^๒ง^๒ท^๒เ^๒พ^๒ ๑ ค^๒ง^๒ด^๒ก^๒ด^๒ท^๒ำ^๒ง^๒อ^๒ย^๒ู่^๒ข^๒ำ^๒ง^๒ฝ^๒ำ^๒เ^๒น^๒อ^๒ เ^๒พ^๒ระ^๒ค^๒ณ^๒เ^๒ห^๒อ^๒พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒
ใน^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒น^๒ค^๒ร^๒ศ^๒ี^๒ร^๒ร^๒ม^๒ร^๒า^๒ช^๒ไ^๒ม่^๒ด^๒เ^๒น^๒ส^๒ุด^๒จ^๒น^๒ถ^๒ง^๒บ^๒ิ^๒ด^๒น^๒ ม^๒เ^๒ท^๒ว^๒ด^๒ถ^๒า^๒น^๒ ม^๒เ^๒ำ^๒ซ^๒ิง^๒ซ^๒ำ^๒
ซ^๒ึง^๒พ^๒ร^๒า^๒ห^๒ม^๒ณ^๒ย^๒ง^๒ค^๒ง^๒ท^๒ำ^๒พ^๒ิ^๒ แต่^๒เป^๒น^๒อ^๒ย^๒ำ^๒ง^๒ย^๒อ^๒ ๑ ค^๒ำ^๒ม^๒ค^๒ำ^๒ม^๒เ^๒ก^๒เ^๒ด^๒ เ^๒ห^๒น^๒พ^๒ิ^๒
ค^๒ร^๒ย^๒ม^๒พ^๒ว^๒ย^๒เ^๒า^๒แ^๒่^๒ก^๒ระ^๒ค^๒า^๒น^๒เ^๒น^๒เ^๒ว^๒เ^๒น^๒เป^๒น^๒ด^๒ัง^๒เ^๒ป^๒เ^๒น^๒ด^๒ัน^๒ ที่^๒เ^๒ำ^๒มา^๒อ^๒ย^๒ู่^๒ใน^๒ก^๒ร^๒ง^๒
ท^๒เ^๒พ^๒ ๑ ใน^๒ช^๒น^๒ห^๒ด^๒ัง^๒ ๑ น^๒ก^๒เ^๒ม^๒ไ^๒ด^๒ย^๒มา^๒ก^๒ จ^๒น^๒พ^๒ด^๒ด^๒ำ^๒เ^๒น^๒ย^๒ง^๒เป^๒น^๒ช^๒า^๒ว^๒น^๒อ^๒ก^๒อ^๒ย^๒ู่^๒ก^๒เ^๒ม^๒
เ^๒ห^๒น^๒พ^๒ร^๒ะ^๒ค^๒ร^๒อ^๒น^๒เ^๒ก^๒า^๒ร^๒ย^๒บ^๒ิ^๒ค^๒า^๒ห^๒ด^๒ว^๒ง^๒ด^๒ุ^๒ริ^๒ย^๒า^๒เ^๒ว^๒ค^๒เ^๒ว^๒ค^๒เ^๒ว^๒เ^๒น^๒ด^๒ัน^๒ ด^๒ท^๒ิ^๒จ^๒เ^๒ว^๒ท^๒ม^๒น^๒ค^๒
อ^๒น^๒ไ^๒ด^๒ก^๒เ^๒ไ^๒ม่^๒ค^๒อ^๒เ^๒ม^๒ิ^๒ด^๒เ^๒ป^๒ด^๒ก^๒น^๒ เป^๒น^๒แ^๒่^๒เ^๒ด^๒เ^๒อ^๒น^๒ ๑ ถ^๒ง^๒ไป^๒เ^๒ห^๒ม^๒เ^๒น^๒พ^๒ร^๒ะ^๒ด^๒ง^๒ซ^๒ใน^๒ก^๒ร^๒ง^๒
ท^๒เ^๒พ^๒ ๑ แ^๒ด^๒ห^๒ว^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒ ๑ ร^๒อ^๒ย^๒ห^๒ว^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒ข^๒ำ^๒ง^๒ไ^๒ด^๒ค^๒ง^๒แ^๒่^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒น^๒ค^๒ร^๒ศ^๒ี^๒ร^๒ร^๒ม^๒ร^๒า^๒ช^๒เ^๒น^๒มา^๒
จะ^๒เป^๒น^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒ที่^๒ม^๒พ^๒ร^๒a^๒ห^๒ม^๒ณ^๒ไ^๒ด^๒ย^๒มา^๒ก^๒ จ^๒น^๒เ^๒ม^๒เ^๒ง^๒เ^๒ห^๒ซ^๒ร^๒ว^๒บ^๒ร^๒ก^๒ย^๒ง^๒ม^๒ำ^๒น^๒พ^๒ร^๒a^๒ห^๒ม^๒ณ^๒
ค^๒ง^๒ด^๒เ^๒ม^๒ค^๒ร^๒ะ^๒ก^๒ด^๒ก^๒น^๒มา^๒ซ^๒ำ^๒น^๒า^๒น^๒จ^๒น^๒ถ^๒ง^๒เ^๒ว^๒เ^๒น^๒

ด^๒ท^๒ิ^๒ช^๒ของ^๒พ^๒ร^๒a^๒ห^๒ม^๒ณ^๒ท^๒น^๒บ^๒ั^๒อ^๒พระ^๒เป^๒น^๒เจ^๒ำ^๒ต^๒ำ^๒ง^๒ ๑ บ^๒ำ^๒ง^๒พ^๒ว^๒ก^๒น^๒บ^๒ั^๒อ^๒พระ^๒
อ^๒ิ^๒ศ^๒ว^๒ร^๒มา^๒ก^๒ก^๒ว^๒ำ^๒พ^๒ร^๒ะ^๒น^๒า^๒ร^๒า^๒ย^๒น^๒ บ^๒ำ^๒ง^๒พ^๒ว^๒ก^๒น^๒บ^๒ั^๒อ^๒พระ^๒น^๒า^๒ร^๒า^๒ย^๒น^๒มา^๒ก^๒ก^๒ว^๒ำ^๒พ^๒ร^๒ะ^๒อ^๒ิ^๒ศ^๒ว^๒ร^๒

บางพวกนับถือพรหม บางพวกไม่มีใครพูดถึงพรหม บัดนี้^๕จะว่าแต่เฉพาะ
 พวกพราหมณ์ซึ่งเรียกว่าไทรดาจารย์^๖ ซึ่งเป็นผู้ทำพระราชพิธีครุยมัธยม
 ครุปรายอันเป็นต้นเรื่องที่จะกล่าวแต่พวกเดียว พราหมณ์ไทรดาจารย์
 พวกนี้เป็นพราหมณ์ที่ดำริห์ใช้การพระราชพิธีในกรุงสยามทั่วไป ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเศกเป็นต้น เว้นไว้แต่ที่เกี่ยวของด้วยข้างจึงเป็นพนักงาน
 พราหมณ์พฤติบาท พราหมณ์ไทรดาจารย์พวกนับถือพระอิศวรว่าเป็น
 ใหญ่กว่าพระนารายณ์ นับถือพระอิศวรคล้ายพระยะโฮวาฤาพระอ้าห์ล่า
 ที่ฝรั่งแซกนับถือกัน พระนารายณ์นั้นเป็นพนักงานดำริห์แต่ที่จะอวดต
 ดงมาเกิดในมนุษย์โลกย์ ฤาอวดตไปในเทวโลกย์เอง คล้ายกันกับ
 พระเยซูฤาพระมหัศ ปลดกันกับพระเยซูแต่ที่อวดตไปแล้วย่อมทำร้าย
 แก่ผู้กระทำผิด คล้ายมหัศซึ่งข่มขู่ให้มนุษย์ทั้งปวงถือศาสนาตามถั
 ของตน ควรจะเห็นได้ว่าศาสนาทั้งสามนั้นรากล่วงเค้ามูลอันเดียวกัน แต่
 ศาสนาของพราหมณ์เป็นศาสนาเก่ากว่าสองศาสนา ขรอยคนทั้งปวงจะ
 ถือศาสนาผู้สร้างโลกย์เช่นนี้ทวักกันอยู่แต่ก่อนแล้ว เพราะความคิดเห็น
 ว่าสิ่งใดจะเป็นขึ้นเองไม่ได้ย่อมมีผู้สร้าง การที่มนุษย์ทั้งปวงจะได้รับความ
 ชอบความผิดต้องมีผู้ลงโทษแลผู้ให้บำเหน็จ เมื่อเห็นพร้อมใจกันอยู่อย่าง
 นั้นจึงเรียกผู้อำนาจนั้นว่า คีระ ฤายะโฮระ ฤาอ้าห์ล่า ตามสำเนียงแลภาษา
 ก็เพราะศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเก่า ได้กล่าวถึงพระนารายณ์อันรับใช้
 พระอิศวรลงมาปราบปรามผู้ซึ่งจะทำอันตรายแก่โลกย์หนึ่ง ๆ เมื่อผู้คิด
 เห็นเห็นว่าความประพฤติของมนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้นไม่ถูกต้อง ก็เข้าใจว่า
 ตัวเป็นพระนารายณ์ผู้รับใช้ของพระอิศวรลงมาถึงสอน ฤาปราบปรามมนุษย์
 แต่กระบวนที่จะมาทำนั้นก็ตามแต่อัธยาศัยรย แลความสามารถของผู้ที่

เชื่อกันว่าอดศาตมา ฤๅแกดังอ้างว่าศอดศาตมาด้วยความมุ่งหมายต่อ
ประโยชน์ซึ่งจะได้ ในที่สุดอันคนเห็นว่าเป็นการดีการชอบนั้น พระเยซู
ความเย่อหยิ่งยกคนว่าเป็นลูกพระยะโฮวา คือพระอิสวร แต่ไม่มีกำลัง
สามารถที่จะปราบปรามมนุษย์ด้วยศาสตราวุธ ที่ใช้แต่ถ้อยคำสั่งสอนจน
ถึงอันตรายมาถึงตัวก็ต้องรับอันตรายครั้งไม่ทางเงิน พวกศิษย์หาที่ถือว่า
เป็นการรับบาปแทนมนุษย์ ตามอาการกิริยาซึ่งพระเยซูได้ประพฤติเป็นคน
ใจอารีมาแต่เดิม ตามความนับถือที่จะคิดเห็นไป ฝ่ายมหันต์เกิดภายหลัง
พระเยซู เพราะไม่สู้ชอบใจในคำสั่งสอนของพระเยซู จนคิดจะเปลี่ยน
แปลงอยู่แต่จนจึงสามารถที่จะเห็นได้ว่า ซึ่งพระเยซูอ้างว่าเป็นลูกพระ
ยะโฮวานั้นเป็นการเย่อหยิ่งเกินไปแต่ไม่สู้น่าเชื่อ ทั้งการที่จะบ่งกันรักษา
ชีวิตตามทางพระเยซูประพฤติมานั้นก็ไม่เป็นการบ่งกันได้ จึงได้คิดของ
ตุ้มกำลังศาสตราอาวุธปราบปรามด้วยอำนาจ แล้วจึงสั่งสอนภายหลัง อ้าง
ตัวว่าเป็นแต่ผู้รับใช้ของพระอาห์ด้า ให้อำนาจแก่ความคิดลงมาถึงสอน
มนุษย์ทั้งปวง การซึ่งมนุษย์ทั้งปวงเชื่อถือผู้ซึ่งอ้างว่ารับใช้พระอิสวร
ฤๅพระยะโฮวาพระอาห์ด้าลงมาเช่นนั้น ก็ด้วยอาศัยในคำภักดิ์ของ
พราหมณ์ได้กล่าวไว้ว่า พระนารายณ์ได้รับใช้พระอิสวรลงมาเป็นคราว ๆ
นั่นเอง จนถึงปัจจุบันเดี๋ยวนี้ยังไม่สิ้นความคิดเห็นอย่างนี้ ยังมีมะหะดี
อดศาตลงมาตามคำทำนายของมหันต์ มุ่งหมายจะประกาศแก่มนุษย์ทั้ง
ปวงว่าเป็นอดศาตตามอย่างเก่า แต่เป็นเวดาเคราะห์ร้ายถูกคราวที่มนุษย์
ทั้งปวงเจริญขึ้นด้วยความรู้ ไม่ใคร่มีผู้ใดเชื่อถือ จนเราอาจทำนายได้
เป็นแน่ว่า ตีบไปภายหน้าพระอิสวรคงจะไม่อาจใช้ใครลงมาได้อีก ถึง
ลงมาคงจะไม่มีผู้ใดเชื่อถือ

แต่ถึงว่าตำแหน่งทางสามเป็นตำแหน่งเดียวกันก็ดี ข้อความที่ตงกันอยู่
ก็แต่เหตุผลที่เป็นรากง่าว แต่วิธีที่จะบูชาเส้นสรวงและอาการความประพฤติก
ของพระเพนเจ้านั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงยกเยื้องกันไปตามความประพฤติก
จะเข้าใจง่ายในประเทศนั้น แต่ตามจำนวนคนในประเทศนั้น ๆ ตกแต่ง
เรียบเรียงขึ้น กับนาคคัมภีร์สร้างโดยยंत्रปวงย่อมกล่าวถึงกิจการซึ่งพระ
เพนเจ้าได้ทำนั้นแตกต่างประหลาดต่าง ๆ ตามแต่จะว่าไป ที่ไม่น่าทำไปทำ
ก็มี ที่ควรจะได้เร็วไปทำช้า การที่เห็นว่าจะต้องทำช้าไปทำได้เร็ว ๆ
การที่ไม่พอที่จะรวดเร็วไปไม่ได้ต่าง ๆ การที่ไม่พอที่จะเพิกเฉยก็
เพิกเฉย จะยกหยิบเรื่องมาอ้างก็จะชักให้ยืดยาวหนักไป จะขย่มย่อ
ข้อความตงตามความประสงค์ในเหตุที่จะกล่าวกับคนว่า บันดาหนังสือเรื่อง
ใด ๆ ซึ่งเป็นของแต่งไว้แต่โบราณ ผู้แต่งย่อมมีความรู้แต่ช้าน้อย ด้วย
ยังไม่มีเวลาที่ใดที่ตลอดสืบส่วนเทียบเคียงการเท็จจริงให้ตลอดไป มุ่ง
หมายแต่ความค้อย่างหนึ่ง แล้วแต่งหนังสือเรื่องราวตามชอบใจของตน
ซึ่งคิดเห็นว่าจะเป็นเหตุชักต้อใจคนให้หมกมุ่นมากขึ้น แล้วจะได้เชอฟังคำ
สั่งสอนในทางที่ดีซึ่งเป็นที่ยอมรับ มีใช้จะกล่าวมุขาโดยไม่มีประโยชน์
จึงเห็นว่าเป็นการมีโทษอันใด เมื่อคิดเห็นเช่นนั้นแล้วจะเรียบเรียงหนังสือ
ตงว่ากระไรก็เรียงไปตามชอบใจ ไม่คิดเห็นว่าคุณภายหลังจะมีวิชาความ
รู้มากขึ้นจะคิดคำนึงคำของคุณ ฤๅแม้แต่เพียงนึกถึงไยประการใดไม่
ความคิดของคนแต่ก่อนเช่นนั้นก็ใช้ว่าจะเป็นการผิดไปทีเดียว ด้วยเหตุว่า
มนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้น ก็ย่อมมีความรู้ความเห็นน้อยกว่าผู้ที่แต่งหนังสือ
นั้น ต้องเชอถือหนังสือนั้นว่าเป็นความจริงความดีสืบตอหลานค่อ ๆ มา
ถึงว่าตอหลานค่อตงมาภายหลังจะนึกถึงไยต้นแท้บ้าง ก็เป็นความผิด

ใหญ่ที่จะหมิ่นประมาทต่อความประพฤติของพระпенเจ้า แต่ผู้ซึ่งจะไม่คิด
 เลยเพราะเคยนับถือเสียตั้งแต่เกิดมานั้นม โดยมาก น้อยก็คงต้องสู้มากไม่
 ได้ อยู่เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นกัมภีร์ตำนานพราหมณ์ฤๅพระยะโฮวาพระ
 ข้าห์ดำ จึงได้มีเรื่องราวแต่ขยคำที่ไม่น่าเชื่อถืออยู่ในนั้นทุก ๆ ฉบับ คำซึ่ง
 ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไปภายหน้านั้น บางทีจะดูเหมือนข้อ ๆ พระпенเจ้าไป
 บ้าง จึงขอแสดงความประสงค์ไว้เสียแต่เบื้องต้นว่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิด
 จะยกข้อที่มุ่งเถียงว่าพระпенเจ้ามีฤๅไมในเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ เปนอัน
 ยกเว้นเสียไม่กล่าวถึงในข้อนั้นทีเดียว เพราะใช้กาลที่จะกล่าวถึงและ
 มุ่งเถียงกันในเวลานี้ ถ้าจะเพนคำหมิ่นประมาทบ้างก็ไม่ได้ คิดหมิ่นประมาท
 พระпенเจ้าอันจะมีอยู่จริงฤๅไม่จริงนั้น เปนแต่เห็นประหลาดในถ้อยคำ
 ของผู้ที่แต่งเรื่องราวอันไม่ยุติด้วยเหตุด้วยผล เพราะเปนการด่วงเวลา
 ควรจะใช้ จึงเปนการขบขันไปบ้างเท่านั้น เมื่อท่านทงปองได้จำถ้อยคำ
 ที่กล่าวแล้วแล้วจงอ่านเรื่องราวต่อไปนี้เถิด เมื่อจะว่าด้วยความประพฤติ
 ของพระпенเจ้าทงปอง ซึ่งผู้ซึ่งอยู่ในประเทศใดแห่งกัมภีร์ พระпенเจ้าก็
 ประพฤติพระองค์เป็นคนชาตินั้น ดังเช่นกล่าวมาแล้วนั้น พระอิศวรของ
 พราหมณ์ที่อยู่ในกรุงสยามนั้นประพฤติพระองค์เป็นอย่างชาวอินเดีย คือไม่
 เสวียนเนื้อสัตว์ ไพรศเข้าเฝ้าเข้าคอกกด้วยอ้อยมะพร้าวเผือกมันนมเนย
 ตามที่พวกพราหมณ์ในประเทศอินเดียกินเปนอาหารอยู่ แต่ถ้อยกันว่าพระ
 อิศวรนั้นเปนพระคุณ คือเป็นผู้ที่จะส่งเคราะห์เทพตามมนุษย์กษัตริย์มาทั่วไป
 ไม่มีที่จะลงโทษแก่ผู้ใด โดยจะต้องทำบ้างก็เปนการจำเปนโดยเสียไม่ได้
 หดง ๆ ถม ๆ เช่นครั้งปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ เมื่อแสดงกรไปไม่สำเร็จแล้ว
 ก็ไม่คงความเพียรที่จะทำต่อไป มอบธุระให้พระนารายณ์เสียทีเดียว โดย

ว่ามักจะทรงกริ้วโกรธสนมกษัตริย์ที่มีความผิดเล็กน้อยใน การปฏิบัติ วัตถุประสงค์
 นี้จุดประกายเป็นต้น จะสาปสรรคให้ถึงมาททุกชั่วหมานโดยก้างกริ้ว
 ครองหนึ่ง ก็ยังทรงพระเมตตาให้กำหนดพันโทษ แต่ให้เป็นประโยชน์
 แก่การเรื่องอื่น มีให้เป็นเมื่อยหนุมานเป็นรางวัล แลบอกหนทางพระราม
 เป็นต้น เพราะพระอิศวรเต็มไปด้วยความกรุณาไม่เลือกว่าคนดีฤคนชั่ว
 เพราะใครไปตั้งพิธีต้องจะขออันใดก็ได้สัมปราภษา จะไปตั้งไปชั่วก็ตาม
 แต่ตัวผู้ได้ ไป เพราะพระไทยคัมพนอันใหม่อยู่เป็นนิชดังนี้ จึงได้มีพระ
 นามปรากฏว่าพระคุณ

ส่วนพระนารายณ์พระอาการตามที่กล่าวไว้ เมื่ออยู่ปรกติเสมอ
 ย่อมบรรทมอยู่ในกลางทะเลอันเป็นนิช ต่อเมื่อเวลาใดมีการอันใดซึ่ง
 พระอิศวรจะต้องการ รับสั่งให้ ไปปราบปรามผู้ซึ่งประทุษร้ายแก่โลกย์
 ทั้งปวงจึงได้ปลุกขึ้น เพราะณพระนารายณ์จึงเป็นแต่ผู้ทำลาย ที่สุด
 โดยปลุกขึ้นเพื่อการมงคลเช่นใดกษัตริย์พระลักษมณ์ กัทรังษีเคืองบริภษา
 จนพระเคียรพระลักษมณ์หายไประอิศวรต้องซ่อมแซมแก้ไขด้วยคัม
 ข้าง เพราะเหตุนี้จึงมีคำกล่าวไว้ว่าพระนารายณ์ย่อมไม่ประสิทธิ์พรอวย
 สวัสดิ์มงคลแต่สักครั้งหนึ่งเลย ที่สุดจนเครื่องบูชาในเวลาพระราชมหิตรี-
 ปวายก็ห้ามมิให้นำมาถวายด้วยกลัวพิศม์ จะแจกให้แก่ผู้ คัมหนักไม่ได้
 ต้องแจกให้แก่ยากจนฉิบหาย แต่ก็ถือกันว่าถ้าวันแรม ๕ ค่ำซึ่งเป็นวันส่งพระ
 นารายณ์นาคต้องวันพิศม์ มักจะเกิดเหตุร้ายพันทางกันชุกชุม (เพราะเดือนมืด
 คนไม่ใคร่ไป) พราหมณ์ทั้งปวงต้องระวังกันเป็นกวดขัน เพราะพระ
 นารายณ์เป็นพนักงานแต่ต่างผดาณเช่นนี้ จึงได้มีนามปรากฏว่าพระเดช
 เป็นคู่กันกับพระคุณ

ส่วนพระมหาวชิเนศวรนั้น คือพระชนกumarซึ่งพระเศียรเป็นช้าง
เป็นโอรสพระอิศวรเป็นครุฑช้าง พราหมณ์ย่อมนับถือโดยฤทธิ์เดชของ
พระองค์เองบ้าง โดยจะให้ลูกพระไทยพระอิศวรเป็นการตั้งพี่บ้าง จึง
เป็นพระเป็นเจ้าออกองค์หนึ่ง

เทวสถานซึ่งเป็นของสำหรับพระนครจึงทำเป็นสามสถาน สถานหนึ่ง
พระอิศวร สถานกลางพระมหาวชิเนศวร อีกสถานหนึ่งพระนารายณ์
การพระราชพิธีตรียัมพวายแต่ครั้งปาวนีย์ ทำที่เทวสถานทั้งสามนั้น

ความมุ่งหมายของการพิธีตรียัมพวายที่ท่าน ว่าพระอิศวรเป็นเจ้า
แต่ดั้งเดิมมาเยี่ยมโลกยัมปะครั้ง ครั้งหนึ่งกำหนด ๓๐ วัน วันเดือนยัย
ขึ้น ๗ ค่ำเป็นวันแต่ดั้งเดิม แรมค่ำ ๓ เป็นวันแต่ดั้งเดิม กับก่อนในวัน
ค่ำ ๓ พระนารายณ์แต่ดั้งเดิมมา แรม ๕ ค่ำแต่ดั้งเดิม การที่เดือนมา
เดือนยี่เกณฑ์กำหนดซึ่งแต่ดั้งเดิมมาแต่ก่อนก็จะไม่เป็นการยากอันใด ด้วย
พราหมณ์ย่อมถือตัวว่าเป็นผู้ถือประแสงสวรรค์คล้ายกันกับไป เมื่อไม่
อ่านเวทเปิดประตูถวายก็แต่ดั้งเดิมไม่ได้เอง การซึ่งรับรองพระอิศวรนั้น
ก็จัดการรับรองให้เป็นการส่งกันครึกครื้นตามเรื่องราวที่กล่าวไว้ คือมี
เทพยดาทั้งหลายมาเฝ้าประชุมพร้อมกัน เป็นอันว่าพระอาทิตย์พระจันทร์
พระชนพระคงคา ซึ่งพราหมณ์ทำเป็นแผ่นกระดานมาฝังไว้หน้าขมรม
โลกมาตทั้งสี่มาเดินเซอคิดได้ซึ่งข้าถวาย พระยานาคฤเทพยดาว่ากัน
เป็นสองอย่างอยู่ ก็มารว้างแห่งพ่นน้ำฤดาคน้ำถวายบันดาในการพระราช
พิธีตรียัมพวาย ส่วนพระอิศวรนั้นเป็นการครึกครื้นมีผู้คนไปรับแจกเข้า
คอกเข้าเฝ้าที่เหลื่อจากดวงตั้งเวยเป็นสัตว์ดีมีมงคล แต่ส่วนการพระราช
พิธีที่ปาวนีย์ของพระนารายณ์นั้นทำเป็นการเงียบ ด้วยพระองค์ไม่โปรดใน

การไซไซเอต์ มีพื้นเป็นโบราณอยู่ตามที่ใดกล่าวมาแต่จนนี้ ความมุ่ง
หมายของการพระราชพิธีมีความนิยมดังกล่าวมานี้

มีความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลแต่เฉพาะว่าด้วยเรื่องตำนาน คือ
สร้างมูรธาภิเศกอย่างเดียว ตั้งท้ายไปว่าด้วยเรื่องถวายอุลูป ก็เป็น
บรรยายแต่ขอพนักงานผู้รับ หาได้ความชัดเจนอย่างไรไม่ แต่ข้อซึ่งว่า
พิธีตรียัมพวายมีสร้างมูรธาภิเศกด้วยนั้นเป็นการเลื่อนลอย ไม่ได้ยืนยันในที่อื่น
ถึงในพระราชพิธีทนมามตำนาน ๑๗ อย่างก็ไม่พบพิธีตรียัมพวาย แต่ถ้าจะ
คิดดูตามเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือโดยลำดับมาก อย่างเช่นพระ
นารายณ์มหาราช ที่จะไปด้วยทรงรับมหรสพในพระนามว่าเป็นพระเป็นเจ้า
จนคนเห็นปรากฏว่าเป็นสัตว์ ฤๅเป็นด้วยทรงเล่นวิชาช่างมาอยู่คงกระพัน
ชาติวิเศษเกิดขึ้นไปอย่างไร จนมีจดหมายแห่งหนึ่งได้กล่าวไว้ โดยคำชัด
เจนว่า สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยลำดับมากกว่าพุทธศาสนา
ดังนี้ เมื่อจะเทียบดูเหตุผลซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระราชพงษาวดารที่คนเป็น
อันมากได้อ่านก็จะพอเห็นได้ว่า คำที่กล่าวด้วยเรื่องทรงนับถือโดยลำดับ
นั้นจะไม่เป็นคำที่กล่าวโดยไม่มีมูลทีเดียวนัก คือได้ทรงสร้างเทวรูปหุ้ม
ด้วยทองคำทรงเครื่องลงยาราชาวงศ์ประดับหัวแหวน สำหรับตั้งในการพระ
ราชพิธีเป็นหลายองค์ แต่ในการพิธีตรียัมพวายก็เป็นอันปรากฏชัดว่าได้
เสด็จไปส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถานทุกปีมิได้ขาด จนถึงเวลาที่เมื่อ
เข้าใจว่าพระโคตมพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติขึ้น ก็คิดจะประทุษร้ายในวันซึ่งเสด็จส่ง
พระเป็นเจ้าแน่ชัดแล้วก็ยังรับสั่งว่าจะทำอย่างไรก็ตามเถิด แต่จะไปส่ง
พระเป็นเจ้าให้ถึงเทวสถานจงได้ มีพยานเจือคำที่เขากล่าวไว้ดังนี้พอ
สนับสนุนได้ว่าพระนารายณ์เป็นเจ้าทรงนับถือโดยลำดับ (ถึงไม่ยิ่งกว่า

ตามที่เขาว่าคงจะ) มาก ก็ประเพณีพระเจ้าแผ่นดินซึ่งจะทำการบรม
 ราชาภิเษก เบื้องหน้าด้วยพระสุพรรณบัฏแล้วก็ต้องทรงรับสังวาล
 พราหมณ์อันมหाराชครูพิธีประสิทธิ์ ถวายทรงก่อนที่จะรับเครื่องราช
 กกุธภัณฑ์ทองปวง นับว่าเหมือนบวชเป็นพราหมณ์ตามเส้นครวญทุก
 พระองค์ ก็ในพิธีตรียัมพวายพราหมณ์ทั้งปวงต้องส่นานกายสระเกล้า
 เพื่อจะรับพระเป็นเจ้าทอถน ถ้าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงรู้ดีก็พระองค์ว่าเป็น
 พราหมณ์อยู่น้อย ๆ หนึ่งเช่นนั้นจะสร้างมูรธาภิเษกจริงดังว่าได้ตอกกระมัง
 ในจดหมายคำให้การขุนหลวงหาวัด ที่ตรงนั้นละละ ๆ ไม่ได้ออก
 ชื่อพิธีตรียัมพวาย แต่พรรณานำถึงเรื่องเสด็จเข้าถ้ำขึงข่า แดพระยาพล
 เทพยั้งซึ่งเข้าของย่นคันเคียว ย่นต้องคนถูกรับเป็นคน ไม่มีข้อความใดเยียด
 ว่าด้วยแห่แห่นฤการพิธีในเทวสถานประการใด แต่การสร้างมูรธาภิเษก
 ตามซึ่งกล่าวไว้เมื่อใดในกรุงรัตนโกสินทร์เลย การที่เป็นอยู่ในประจ
 บันนั้นคงตั้งจะถ่วงค่อไปข้างหน้า แต่ก่อนมาเป็นแต่พิธีพราหมณ์ พระราช
 ทานเงินแต่ตั้งช่วยแต่การแห่แห่นตามสมควร แต่ครั้นแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับว่าพิธีเหมือนพิธีมะหะหะของ
 แรกเจ้าเช่น แดวิสาขบูชาในพระพุทธศาสนาเป็นพิธีใหญ่สำหรับพระนคร
 อยู่ข้างจะทรงเป็นพระราชบูรณะมาก จึงได้โปรดให้เพิ่มสิ่งเพิ่มเติมขึ้นด้วย
 พระสงฆ์รับพระราชทานฉันทพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในวัน ๗ ค่ำเวลาเช้า
 ซึ่งเป็นวันทอดพระเนตรแห่กลับ แด่เจ้าออกเลี้ยงพระเสด็จแล้วพอทันเวลา
 แห่กลับ พระสงฆ์ฉันทพร้อมกันทั้ง ๑๕ รูป คือพระราชาคณะ ๓ รูป พระ
 พิธีกรรม ๑๒ รูป มีเครื่องไทยทานตบร่วมรองเท้าน้ำมากพลูรูปเทียน แด
 มีกระจากเข้าเฝ้าเข้าตอกเผือกมัทนกล้วยอ้อยมะพร้าวหน้าศาลทราย ถวาย

ให้ต้องกันกับการพิชิต เวลาทางคืนในวันขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๘ ค่ำ ขึ้น ๘ ค่ำ
แบ่งส่วยดมณต์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามวันละ ๕ รูป พระ
ราชาคณะรูป ๑ พิชัยธรรม ๔ รูปทุกคน ในชั้นแรกเสด็จพระราชดำเนิน
ออกทุกคน แต่ภายหลังมาก็จิต ๆ ไป การที่เสด็จออกนั้นดูเป็นแทน
เสด็จเทวสถานซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในกรุงเก่าเสด็จทุกปี ที่หน้าพระพุทธร
ปฏิมากรแก้วมรกต มีพานเข้าดอกมะพร้าวกลดด้วยช่อช่อบูชาเหมือนอย่าง
เช่นพราหมณ์ตั้งหน้าเทวรูปในเทวสถาน ทรงจุดเครื่องนมัสการถวายราช
บังคมทูลอ่านคำบูชา แดงดงพระราชดำริห์ในเบื้องคั่นที่ทรงเห็นว่าการพระ
ราชพิธีสมควรจะเนื่องด้วยพระพุทธรูปเสด็จมา แล้วจึงได้ว่าสรวลเสริญพระพุทธร
คุณถวายเข้าเฝ้าเข้าดอกผลไม้ต่าง ๆ เป็น ๓ ครั้ง มีข้อความต่าง ๆ กัน
ถ้อยอย่างพราหมณ์ยกอุบลถวายพระเป็นเจ้า เมื่อจบคำบูชาถวายเข้า
ดอกนั้นแล้วจึงได้สวดมนต์ต่อไปทั้งสามวัน ครั้นวันแรม ๕ ค่ำเริ่มพระ
ราชพิธีตั้งปวงายกัมพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน พระราชาคณะไทย ๑
รามัญ ๑ พระครูปริตไทย ๔ รามัญ ๔ ถวายเครื่องไทยทานเหมือนอย่าง
พระราชพิธีตรียัมพวาย เวลาค่ำสวดมนต์ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่ไม่มีคำบูชาเจืออยู่ข้างจะบาศักพิศม์หน่อย ๆ การพิธีตั้ง
ที่เกี่ยวในสองพิธีมอญเท่านั้น

ในการพระราชพิธีต้องมีข้าราชการผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งรับที่สมมติว่า
เป็นพระอิสริยยศเป็นเจ้าลงมาเยี่ยมโดยยศ ตามที่พราหมณ์คอยอยู่นั้น
ตำแหน่งผู้ซึ่งรับที่สมมตินั้น แต่ก่อนเคยคงอยู่ในเจ้าพระยาพลเทพซึ่งเป็น
เกษตราธิบดีผู้เดียว เป็นตำแหน่งเดิมแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนตลอดถึงรัชกาล
ที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทร์นั้นทางตอนคั่น ครั้นครุมาตอนปลายเจ้าพระยา

พลเทพ (ฉิม) ถึงอัญญกรรมไม่ทรงคงเจ้าพระยาพลเทพต่อไป โปรดให้
 เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ซึ่งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ยืนชิงช้าแทนหนึ่ง
 ค่อยไปก็เปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ (เลื้อ) ซึ่งยังเป็นพระยาราช
 นิกรเป็นผู้ยืน มีคำเต่าว่ารับสั่งให้ข้าราชการออกมาดูแท้ ครั้นเวลาเสด็จ
 ออกขุนนางรับสั่งถามว่างามอย่างไรบ้าง มีผู้ทูลว่างามเหมือนห่อพระอังคาร
 ค่อยไปเป็นเจ้าพระยาอมราช (สุข) เมื่อยังเป็นพระยาสूरเสนาได้ ยืนชิงช้า
 แต่ไม่เปลี่ยนทุกปีขึ้นหนึ่งแล้วก็ซ้ำๆ ไป ค่อยถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราช
 ดำริเห็นว่าเจ้าพระยาพลเทพคงแก่ทุกปี มีจะต้องคงก็เหมือนกันกระ
 บวนแห่งการกรอกรอย - เป็นการโกโรโกโตไปไม่ครักรัน แต่ก่อนมา
 ท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่อื่นๆ ยังมีช่องมีคราวที่ถูกแก้ระ
 ด้นานใหญ่ ครั้นเมื่อเกิดพระราชพิชิตเขนทรศัสดานชนแทนการระระ
 ท่านเสนาบดีเจ้าราชการทั้งปวง ก็เป็นอันไม่มีที่จะได้ โอกาสแก้แค้น
 อันใดให้เป็นเกียรติยศอย่างแต่ก่อน อนึ่งบางทีก็เป็นที่นับกันว่าต้องถูก
 แก้ทุกปี. ต้องแจกจ่ายเลี้ยงดูกระบวนเบ็ดเตล็ดเงินทองไปมาก จึงทรง
 พระราชดำริเห็นว่าข้าราชการผู้ใหญ่ที่ได้ รับพระราชทานพานทอง เป็น
 ผู้ที่ใด รับยศประโคมกลองชนะมีบันโทแท้ ควรจะให้ ได้แก้ให้เต็ม
 เกียรติยศเลี้ยงคนละครึ่งหนึ่งๆ จึงได้ โปรดให้ข้าราชการ ที่ได้รับพระ
 ราชทานพานทองเปลี่ยนกันยืนชิงช้าปีละคน บางท่านที่มีคุณพิเศษต่าง ๆ
 ก็พระราชทานเสด็จบ้างถอดม้างดำพอกไหมดเกยดวงยาบ้าง เป็นการ
 เพิ่มเติมยศชั้นกว่าสามัญ จึงเป็นธรรมเนียมคิดต่อมาจนถึงรัชกาล
 ประจุบันนี้ ข้าราชการผู้ ซึ่งต้องยืนชิงช้าขึ้นต้องกราบทูลถวายบังคมลา
 เจ้าพิชิตก่อนหน้าที่จะไปยืนชิงช้า คนที่เข้ากระบวนเป็นคนจ่ายกำหนดอยู่

ใน ๘๐๐ คือตำรวจธรรมเสด็จศาสดาวิคตถิอหวายเส้น ๓๖ ตามเขน ๓๐
 ตามได้ ๓๐ ตามตั้ง ๓๐ ตามส่งมือ ๓๐ พริ้วแม่รัก ๓๐ ตามขเคย ๓๐
 ธรรมทางเกว วิว เสือ แดงหมวก หนังสือธรรมเสด็จอติตโปกผ้า ๑๘ คน
 บโทน ๓๐๐ เป็นคนในคัวหุ้งตาโงคศาตผ้าตายวิว เสือบัสตุแดงบัสตุ
 เขียวคพายกระบี่เหล็ก ขุนหมื่น ๒๐๐ เสืออย่างน้อยแพรดต่างๆ นุ่ง
 ม่วงโปกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักทองเหลือง ตำรวจขุนหมื่น ๕๐ นุ่ง
 ยกเสื่อเข้ฆาบโปกแพรขดิบทองคพายกระบี่ฝักเงิน กตของชนะ ๑๐ คู่
 ธรรมเสด็จแดง จำปี ๑ เสือรวคุ่มมีแดง กันฉิ่งแดงนำ ๒ คันหลัง ๒ คัน
 ธรรมเสด็จมัสถ์ทางเกวปุม คนหามเสด็จโงไพร่หาม ๑๒ คนทางเกว
 บัสตุเสด็จขาวศาตเกยว คู่เคียง ๘ คน หตวงในกรมท่า ๒ กรมเมือง ๒
 กรมวัง ๒ กรมนา ๒ แต่งคัวหุ้งสนับเพลา นุ่งยกเสื่อเข้ฆาบโปกศาต
 อภิรมกนด้นปนแดง ๑ บังควัน ๑ ธรรมเสด็จมัสถ์วิวทางเกวแดง วิว
 หลังขุนหมื่น ๕๐ แต่งคัวเป็นอย่างข้างนำ หว่างวิวทนายของคัวเองคัมตะ
 ๖ คน นุ่งผ้าไหมจันเสื่อเข้ฆาบอติต คัมตะหนึ่งทีสองถือดาบกระบี่
 คัมตะ ๓ ที ๔ ที ๕ ถือเครื่องยศ ค้อนันไปถือหอกง้าวทวนเป็นคัม ๆ
 ค้อนไปเป็นทนายเลวอีก ๒๐๐ ตามแต่จรมี่ วิวนอกถือบัสหวาย ๓๐ ถือ
 ง้าว ๓๐ กระบองหุ้มปลาย ๓๐ ถือทิว ๑๐๐ ทิวนเคยมามาแต่โบราณไม
 เคยขาดเลย ส้มมคิกันว่าเป็นลุงป็น แต่ทจริงคุดกลตมดบปดิวกังามคี่
 อยู่ กระบวนทีเกณทกำหนดเพียงเท่านี้ แต่ผู้ ซึ่งต้องแก้คิดแต่งกระบวน
 ตามกำลังของคัวเอง เพิ่มเติมเป็นกระบวนนำบ้างกระบวนหลังบ้าง
 ถึง ๒ พัน ๓ พันจนสี่พันคนกั่ม

หนึ่งมีธรรมเนียมเกิดใหม่ คือใครเป็นผู้ต้องให้ได้รับราชการอยู่ในกรมใด ก็ทำของเปนรูปตราตำแหน่งเย็บลงในพนักเสื้อแดงนำไปนำกระบวน เปนของเกิดขึ้นเมื่อมีทหารแต่ตั้งจัดของหน้า นำ ก็ตั้งเป็นคำราชาธิภาษามา ตลอดจนถึงกระบวนที่เป็นของเจ้าของหามาเองนั้น ถ้าผู้ใดอยู่ในกรมใดก็มักจะจัดเครื่องแทนให้เขาเรื่องกัน เปนต้นว่าได้การคลังก็มีคนถือกระดานแจกเบี้ยหวัด เปนต้นก็คนถือสมุด เปนอาษาหกเหล่าก็มีคนหาบ โป่งแฟ้มเปนต้นไม่มีกำหนดนิยมว่าอย่างไร แต่ตั้งท้ายแล้วคงเปนโค้ง ๆ โฉ่งฉ่างอยู่เป็นธรรมเนียมมาทุก ๆ กระบวน

ตัวพระยาผู้ย่นซึ่งข้าแต่ดวงฝ่าเยียบบบ ตัวซึ่งนั้นเรียกว่ามาวซุน มีชายห้อยอยู่ข้างเบี่ยงหน้า ถวายเสื้อเยียบบบคาดเข็มขัดสวมเสื้อครุยดำพอกเกยตามบันดาศักดิ์ การแห่ซึ่งหน้าเป็นหน้าที่ของกรมเกษตรราธิการ ฤาจะเรียกว่ากรมนาเป็นต้นหมายแต่จัดกระบวนทั่วไป การซึ่งนำทียนซึ่งข้าตักพนักงานเป็นของกรมนายูน ก็ชวอยจะติดมาจากจรดพระนังคัล ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมนาแท้ การย่นซึ่งข้าตักจะว่าข้างหน้าที่ใกล้เคียงแล้ว นำจะเอาเจ้าพระยาชนมราชมากกว่า แต่เห็นจะเปนมาเพราะง่ายที่ได้เคยแล้วจึงได้รวมอยู่คนเดียว

วันขึ้น ๗ ค่ำเวลาเช้า ตั้งกระบวนแห่แล้ววัดราชบูรณ ไปตามทางถนนรอบกำแพงพระนครเลยดวงถนนบำรุงเมือง ในวันแรกหยุดพักโรงมานพฤา "มาพก" ปลุกไว้ริมเชิงสะพาน นอกเขตกำหนดเขตพรหมณนำกระดานซึ่งข้าซึ่งสมมติว่าจะไปแขวนมารับพระยา เมื่อพระยามาถึงโรงมานพแล้วก็นำกระดานนั้นกลับไปไว้ในเขตสถานแล้วปล่อยกระดาน ซึ่งแขวนไว้ ที่เจ้าซึ่งข้าเสร็จแล้วเขาเชือกมัดให้ ตั้งคติดอยู่

กับเสนาบดี ^๕ สวมคิดว่าเอากระดานแผ่นที่เขาไปเก็บไว้ในเทวสถานขึ้นไป
 แหวนแล้วจึงได้นำมาตั้งช้อนเงินเต็มเสร็จแล้ว นำพระยาไปที่ชมรม โรง
 ชมรมนั้นทำเป็นปราโม ^๕ ไม่คาดผ้าขาวเป็นเพดานม่านตามด้าน กตาง
 ชมรมตรงราวไม้ ^๕ ไม่หุ้มผ้าขาวสำหรับนั่งราวหนึ่ง สำหรับพิงราวหนึ่ง
 นำพระยาเข้าไปนั่งราว ยกเท้าขาวพาดเข้าซ้ายเท้าซ้ายยืนพื้น มี
 พราหมณ์ยืนข้างขวา ๔ คน ข้างซ้ายเกณฑ์หลวงในกรมมหาดไทย ๒ คน
 กรมพระกระดาโหม ๒ คนไปยืน มีพราหมณ์เฝ้าตั้งช้อนเงินหน้า ๒ คน
 เมื่อพระยาไปถึงชมรมแล้ว ตั้งรูปเทียนไปบูชาพระศรีรัตนมนุในวิหารวัด
 สุกกันทงเวลาเช้าเย็น เมื่อแต่ก่อนที่ข้าพเจ้าไปคอย เห็นตัวพระยาเข้า
 ไปในวัดนมัสการพระถึงวิหารที่เดียวกัน ^๕ เวลาที่ไปนั้นมักต้องชนะคนนำ
 เข้าไปแต่คนนำกลับออกมา แต่ภายหลังนั้นไม่ได้เข้าไปเห็นจะเป็นยอกันถึง
 ด้วยเสด็จออกเย็นจะไม่ทันเวลาได้ จึงเข้าเป็นคน จึงได้โดยเดินไปที่เดียว
 นาดิวันขึ้นได้ ซึ่งข้ากระดานตะ ๔ คน ๓ กระดาน มีเสามาไม่ไปปลายผูก
 ฤกษ์เงินปักไว้ กระดานแรก ๓ คำตั้ง กระดานที่สอง ๓๐ บาท กระ
 ดานที่สาม ๒ คำตั้ง นาดิวันซึ่งได้ ซึ่งข้าขึ้นแรกขึ้นไปนั่งถวายบังคมแด
 หนึ่งได้ ไปจนซึ่งข้าโยนแรงจึงได้ลุกขึ้น คนนำคอยคอบเงินที่ผูกไว้บน
 ปลายไม้ คนหลังคอยแก้ท้ายให้ตรงเส้าเงิน ครั้นได้ ซึ่งข้าเสร็จตาม
 กระดานแล้ว ตั้งกระบวนกลับมากตามถนนบำรุงเมืองเดียวตงถนนทอง
 สยามไชย เมื่อกระบวนแห่มาลงหน้าดับพลว กระบวนที่ถืออาวุธต้อง
 กลับปลายอาวุธลง แต่ก่อนมากไม่ได้ มีเสด็จพระราชดำเนินออกทอด
 พระเนตรเลย พิงมขนในรัชกาลที่ ๔ เมื่อเสด็จมาถึงท่ายพระที่นั่ง
 สุกไชยสวัสดิ์ พระยาตงจากเสด็จยังเดินมา จนถึงนำพระที่นั่งที่ไปเสด็จ

อ่อนไว้ถวายบังคม พระราชทานผลกัณฑ์พุทฺธ ๒๐๐ ผล ถวายบังคม
 อีกครั้งหนึ่ง แล้วเดินไปจนสุดท้ายพระที่นั่งชนเสด็จกลับไปที่ชมรม
 วัน ๗ คำเป็นวันแรมมีแต่พิชิตพราหมณ์ วัน ๘ คำคังกระบวนแต่วัตรราช
 บุรณมากอยย่นำวัดพระเชตุพน เวลาเสด็จออกให้เรียกกระบวนแห่
 เมื่อใดจึงได้เดินกระบวน หยุดถวายบังคมแด่พระราชทานผลกัณฑ์พุทฺธ
 ๒๐๐ ผล เหมือนอย่างวัน ๗ คำ กระบวนเดินไปเสด็จออกถนนบำรุง
 เมืองพักที่โรงชมรมที่หนึ่งข้างสวนออกเหมือนวัน ๗ คำ แต่ไม่ต้องพักโรง
 ฆานพ แต่ไม่ต้องมีกระดานมารับด้วยแหวนอยู่เสร็จแล้ว นาฬิกานี้ถึงช้า
 ๓ กระดาน เงินที่ผูกปลายไม้ก็เท่ากับวันแรก เมื่อโตถึงช้าแล้วนาฬิกานี้
 ถึง ๑๒ คนยกขึ้นที่เรียกขึ้นตำคร มีน้ำเต็มในขันมาตั้งหน้าชมรม ว่าเส่ง
 ลำต้นากันครบสามเส่ง แล้วพระยาย้ายไปนั่งชมรมที่ ๒ ที่ ๓ นาฬิกานี้
 ยกขึ้นตามไปว่าเส่งที่หน้าชมรม ลำต้นาแห่งละสามเส่ง ๆ เป็นเสร็จการ
 แห่กลับลงไปตามถนนบำรุงเมืองข้างสวนออก เสด็จอนันตัมภ์กำแพงพระ
 นครไปที่ประชุมหน้าวัดราชบุรณ ในการขึ้นชิงช้านี้เงินเบียดเพียงของหลวง
 พระราชทานสิบคำถึง พระยาผู้ย่นชิงช่าเคยแจกคู่เคียงคนละคำถึงหนึ่ง
 คือนายคนละกิ่งคำถึงบางบาทหนึ่งบ้าง นายรองคนละสองถึง ไร่
 แจกคนละถึงเต็มหน้า ถ้ามีกระบวนมากก็ต้องลงทุนรอนกันมาก ๆ
 ทั้งเงินที่เข้าโรงครัวเลี้ยงเงินแจก แต่ผ่านทุ่งห่มเครื่องแต่งตัวกระบวน
 เพิ่มเต็มบ้าง

ในการโตชิงช้านี้ เคยมีเจ้านายเสด็จไปทอดพระเนตรเนื่อง ๆ
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นอับสรสูดาศเทพ
 เสด็จครั้งหนึ่ง เจ้านายฝ่ายในก็ตามไปมากด้วยกัน ในแผ่นดินพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าลูกเธอเสด็จทุกปีมิได้ขาด เสด็จ
ไปเล่นกระบวนช้าง บางคราวเวลาเย็นถึงทรงเที่ยวทรงนมกัมม์ แต่ที่
เล่นปรกติเวลาเช้าวันหนึ่ง ทรงยกคาคพรตคีตฉิมบทของทรงสรวัยประแจ
ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้ไปอยู่เสมอไม่ขาด ความที่อยากไปดูนักใจเต็มเกือบ
นอนไม่หลับ แต่ความเหินเมื่อเครื่องแต่งตัวนั้นเป็นที่สุดที่แล้ว ยังเวลา
แต่งตัวเช่นนั้น แต่ก่อนไม่ใช่สรวมเสื่อเล่นผัดฝุ่นกะเนืองไปบนหลังช้าง
ถ้าถูกที่หน้าชนชั้นไปตลอดทางยังจำกลิ่นอายรัชชาติได้อยู่ ถ้าเวลา
เจ้านายเสด็จเช่นนั้น ไปประทับที่ศาลาวิสูตรที่หลังควันออกแห่งประ
ศุภระวิหาร ที่เป็นพลับพลาเปิดช่องเครื่อง ผู้ซึ่งกำกับไปมักจะมีคำ
ให้แหวกม่านหลังชมรมให้แต่เห็นตัวพระยา แต่ได้คนที่ไปยืนมุงเป็นกลุ่ม
ให้แหวกช่อง เมื่อถึงเวลาว่าเสด็จมักจะให้เยื้องขึ้นมายู่ข้าง ๆ ชมรม
ด้วยศาลาที่คั่นอยู่หลังชมรม ในแผ่นดินประจวบนั้นก็มีลูกเธอไปดูอยู่
เนื่อง ๆ เป็นกระบวนช้างบ้างรถบ้างวอบ้าง เป็นการประจวบไม่ต้องเล่า
ส่วนการพระราชพิธีพราหมณ์ท่านนี้ ตั้งแต่วันชน ๖ คำ บันดา
พราหมณ์ทั้งปวงประชุมกันชำระกายผูกพรต คือคาคเชือกไว้ ทศกันแชน
ข้างหนึ่งเป็นวันจะตวงพรต ตั้งแต่ขึ้นไปยังกินถ่วงงาไม่กินเนื้อสัตว์แต่ไม่
อยู่ด้วยภรรยา พราหมณ์ทั้งปวงผูกพรตอยู่สามวัน คือตั้งแต่วันชน ๗
คำ ๘ คำ ๙ คำ พันนั้นไปก็ออกพรต เว้นไว้แต่พระมหाराชครุพิธีที่เป็น
ผู้จะทำพิธีต้องผูกพรตไปตลอด ๑๕ วัน แถนอนประจำอยู่ในเทวสถานไม่
ได้กลับไปบ้าน ครั้นวันชน ๗ คำเวลารุ่งเช้า พระมหाराชครุอ่านเวท
เปิดประตูเรือนแก้วไกรธาศีวาโดย เจริญพระเพนเจ้าเสด็จลง แล้วจึง
ได้ไปรับพระยาที่โรงมานพตามซึ่งกล่าวมาแต่นั้น เวลาค่ำเป็นเวลาทำ

พระราชพิธีเริ่มทำพิธีทูลเกล้าฯ ถวายบังคม เสด็จทำพระพิธีราชพิธีตาม
 คำสำหรับแก่องค์รูปเป่าสังข์บูชาเสร็จแล้ว มีพราหมณ์คู่สวดยืนเรียงขึ้นค่อ ๆ
 กัน ๔ คน ยกพานเข้าคอกสวดคนละบทวรรคคนละข้อหาเวรศักดิ์ วรรค
 ต้องคนที่ต้องสวดเรียกโกธรายศักดิ์ วรรคสามคนที่สามสวดเรียกสวดระเวศักดิ์
 วรรคสี่คนที่สี่สวดเรียกเวรศักดิ์ เมื่อจบทั้งสี่ ๔ คนแล้วจึงว่าพร้อมกันทั้ง ๔
 คนเรียกตอริมาถวาย ในเวลาว่าตอริมาถวายนั้นเป่าสังข์ ว่าสามจบหยุด
 แล้วสวดข้าวอย่างเดิมอีก ถึงตอริมาถวายเป่าสังข์อีก เป่าสังข์ครบสิบ
 สามครั้งเรียกว่ากฐนหนึ่งเพนจบ ต่อขึ้นไปพระมหाराชครูยืนแก่องค์รูป
 เทียนกระดิ่งเป่าสังข์บูชาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อจบแล้ววางรูปเทียนถวายแล้ว
 บูชาพานดอกไม้ อ่านเวทถวายดอกไม้รายชื่อพระเป็นเจ้าทั้งปวงจบแล้ว
 คู่สวดทั้ง ๔ คนนั้น ยกอุทุมอย่างเช่นเข้ามาถวายในท้องพระโรงอีกคนละ
 ครั้งเป็นการถวายเข้าคอก แล้วจึงเอาเข้าคอกนั้นแจกคนที่ไปประชุมฟังอยู่
 ในที่นั้นให้กินเป็นสวัสดิมงคลกันเล็กน้อยจรรโลง เป็นเสร็จการในเทว
 สถานใหญ่ แล้วเลิกไปทำที่สถานกลางค่อไปอีก การพิธีที่สถานกลาง
 คือสถานพระมหาวิฆเนศวรนั้นก็เหมือนกันกับสถานใหญ่ คือสถานพระ
 อิศวร แต่สวดค่อมากขึ้นไปเป็นสิบเจ็ดจบจึงจะเสร็จกฐน แล้วก็มีแจก
 เข้าคอกเหมือนสถานใหญ่ การพิธีทำเหมือน ๆ กันอย่างทีกล่าวดมาแล้ว
 คดอดทั้งสิบคน ที่หน้าเทวรูปทั้งต้องเทวสถานนั้นตั้งโต๊ะกองเข้าคอกนั้น
 เมื่อกรมพระว่าอ่อนนถ้อยอ้อยถึงระมาก ๆ เปนกองโตทุกคืน

การซึ่งคนพอใจพูดกันชุม ๆ ว่ากระดานดงหลุม ๆ เปนเครื่องสำหรับ
 ทำให้หนาว ฤๅเขตรของหนาวอย่างไรก็ไม่เข้าใจชัด เห็นแต่
 ร้องกันว่ากระดานดงหลุมแล้วหนาวนัก บางทีก็พูดกันโก้ ๆ ไม่รู้ว่าเขา

หมายเอาเหตุการณ์ใด คือในเดือนยี่หนาวจัดแต่ผู้มีคนบ่นชวนว่าหนาว
มักจะมีคนผู้ใหญ่ ๆ ว่านยังกระตาดลงหลุมเดือนสามจะหนาวยิ่งกว่าน พุด
เป็นจริงเป็นจริงไปไม่รู้ว่กระตาดอะไรลงหลุมในเดือนสาม แต่ที่มกระตาด
ลงหลุมอยู่เรื่องหนึ่ง ในพิธีนั้นตั้งเสี้ยแต่ก่อนคำที่ว่านแล้ว คือเมื่อ
วันขึ้น ๘ คำ เวลาจวนรุ่งพระมหाराชครูเชิญกระตาดสามแผ่น แผ่นหนึ่ง
ยาวสี่ศอกกว้างสองศอกหนึ่ง สลักเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์แผ่นหนึ่ง
เป็นรูปนางพระธรณีแผ่นหนึ่ง เป็นรูปพระคงคาแผ่นหนึ่ง ทาสีขาว ถ่มมคิ
ว่เป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี พระคงคา ลงมาประชุมเฝ้า
พระอิศวรบูชาในเทวสถานแล้ว จึงเชิญออกมาที่หลุมขุดไว้ตรงหน้าชมรม
หลุมนั้นกว้างสองศอกสี่เหลี่ยมตั้งสี่นิ้ว ในนั้นปูอิฐวางขลัง คือหมึกาซึ่ง
พราหมณ์มักจะใช้รองอะไร ๆ ในการพิธีทั้งปวง แล้วมีราวสำหรับพิง
กระตาด เอากระตาดนั้นวางลงในหลุมพิงอยู่กับราว มีชมรมสี่เส้า
คาดเพดานกันม่านลายรอบ ข้างนอกมีราววัด ๔ มุม ปักฉัตรกระตาดผูก
ยอคดด้วยยอคด้อย พระอาทิตย์ พระจันทร์นั้น ลงหลุมที่หนึ่งข้าง
ควันออก นางพระธรณีลงหลุมกลาง พระคงคาลงหลุมสุดท้ายข้าง
ควันตก นำกระตาดนั้นหันมาข้างใต้ตรงชมรมที่พระยานั่ง การที่เชิญ
กระตาดลงหลุมนี้ ทำแล้วเสร็จในเวลาจวนรุ่งขึ้นวัน ๘ คำ ซึ่งเป็นวัน
แห่เวลาย่นนั้น แล้วกระตาดนั้นอยู่ที่หลุมสามวัน วันขึ้น ๑๒ คำ เวลา
ย่ำรุ่งเชิญกระตาดขึ้นจากหลุมไปเก็บไว้ในเทวสถานตามเดิม

ในวันเดือนยี่แรมคำหนึ่ง เป็นวันพิธีครีမ်พวยแด่ครีปวยค่อกัน
เวลาเช้าครูปราหมณ์ประชุมกันที่สถานพระนารายณ์ พระมหाराชครูอ่าน
เวทเปิดทวารheimอนอย่างเช่นเปิดถวายพระอิศวร เวลาเย็นประชุมกันที่

แต่เสด็จทรงใช้เพดานตรง ๆ เสด็จเทวรูปเป็นฉัตรซ้อน ๆ ขึ้นไป
 ห้าชั้นระบายนางทองสีน รอบเสด็จมีราวคิเดียน เทวรูปซึ่งตั้งมาบนมรุ
 พระอิศวรพระอุมาพระมหาวีชนเศวร มีพราหมณ์ถือสังข์เดินนำ ๔ คน
 มีพัดโบกบังสุริย พระมหाराชครูแต่ปลัดหอดวงขุนเดินเป็นคู่เคียงหุ้มจับ
 ชายหนึ่ง โจงชายหนึ่ง ถือเทียนเล่มใหญ่ ๆ ไปข้างเสด็จพระ เครื่อง
 ห้างเจ็ดชั้น ๒ ห้าชั้น ๔ บังแซก ๒ ค่อนั้นไปเกณฑ์ครุผู้หญิงสาว ๆ
 แต่งเป็นพราหมณ์ถือเทียนเดินแห่สองแถวอยู่ในรั้วคน ค่อนั้นไปถึงโคม
 บัวตำรวจอีก ๔๐ แถว ถึงมัจกรมม้าแต่ม้าขเลยกักติดตามแต่จะหาได้อยู่
 ภายหลังอีก เดินแห่แต่ทเวธสถานมาตามถนนบำรุงเมือง เสด็จลง
 ถนนสนามไชย ในเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด โปรดให้ปักพุ่มดอกไม้เพลิงบูชาพระเป็นเจ้า
 ๓๐ พุ่ม พอเสด็จพระมาถึงหน้าพระที่นั่ง บ่ายเสด็จหันหน้าเข้าตรงพระ
 ท้องพราหมณ์เป่าสังข์ โองการถวายไชย ทรงจุดดอกไม้เพลิงแล้วจัด
 เทวรูปในห้องภูษามาตา ซึ่งเป็นเทวรูปสำหรับเข้าพิธี ในพระแท่น
 มณฑลองค์เล็ก ๆ สามองค์ คือพระอิศวร พระอุมา มหาวีชนเศวร
 ขึ้นบนพานทองสองชั้น มีดอกไม้สดประดับในพานเต็มทั้งสองชั้นกับรูป
 เทียนเครื่องนมัสการ ทรงเจิมแต่ประสุรห้วยแล้วจุดเทียนนมัสการ ๒ คู่
 เสด็จไปสำหรับบูชาที่เทวสถาน ๒ คู่ แล้วภูษามาตาเชิญเทวรูปไปขึ้น
 เสด็จยกบนกลดกำมะเดอ ออกประตูเทวาพิทักษ์ไปส่งขึ้นเสด็จโถง ที่ตั้ง
 พระเป็นเจ้าห้ามานั้นไปขึ้นหงษ์ด้วย แต่เทวรูปซึ่งสำหรับส่งไปนั้นมี
 เรืองราวที่จะต้องเล่าอยู่น้อยหนึ่ง คือรูปมโหวิชนเศวรนั้นเป็นของพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว แต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยถ้อยกันว่าถ้าบวชสามเณรแล้ว
ทำให้เจริญสติสัมปชัญญะ แต่ผู้ซึ่งจะรับไปบวชนั้นถ้าไม่ได้รับจากผู้ที่เคย
ปฏิบัติบวชมาแต่ก่อน เขาไปไว้มีกมไข่จับต่าง ๆ จึงต้องมอบกัน
ค่อย ๆ ไป ครั้นเมื่อข้าพเจ้าอายุได้ ๘ ขวบ ทรงคิดซื้อเจ้ากรรมให้เป็น
หมั้นพิณเนศวรผู้พี่สาวพี่ชาย เวลานั้นข้าพเจ้าจึงรับตั้งว่าไหน ๆ
ก็ไปเอาชื่อเขาเลี้ยงท่านมาชื่อแล้ว จะให้พระองค์นี้ไปสำหรับบูชาเหมือน
อย่างเช่นพระองค์ท่านได้เคยทรงบวชมาแต่ก่อน จึงพระราชทานนามตั้งชื่อ
ทรงเจิมแล้ว มอบพระองค์นั้นพระราชนัดดา ข้าพระองค์ไปขึ้นหงษ์
แทนจนตลอดรัชกาล ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า ข้าพเจ้าจึงได้ทำ
บุษบกเล็ก ๆ บุชบกคำตั้งเทวรูปนั้นไว้ แล้วจึงได้ใช้บุษบกของคำนั้น
ตั้งบนพานทองสองชั้นอีกทีหนึ่ง สำหรับเชิญไปขึ้นหงษ์ เทวรูปมหาพิช
เนศวร ก็เปลี่ยนเอาองค์ที่พระราชนัดดาไปขึ้นหงษ์ตามเดิม

ที่หน้าเทวสถานนั้นหนึ่งโรงหนึ่ง ทั้งวันแรมค่ำหนึ่งแรมห้าค่ำ
หนึ่งแรมหกค่ำไม่เพ็ญนี้ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เป็นการอนุโลมตามพระราชพิธีตลอดอยุโยค ที่เข้ามาใน
กฎมณเฑียรบาล ในคำซึ่งว่าที่หน้าพุทธาวาสัตถะระทา ๕ ระทา หน้า ๒ โรง
เมื่อแห่กลับไปถึงเทวสถานแล้วทำพิธีต่อไป คือมีเศียรคองพระอิศวร
เศียร ๑ เศียรรองลงมาเรียกว่าทวิรูปชุกคตัง โรยแป้งอย่างเช่นพระที่
นั่งภทวิรูปชุกสำหรับบรมราชาภิเษก เศียรหนึ่งคองเบญจครรรจบแล้วตั้ง
ตั้งข้างขวา ถัดคองข้างซ้าย ถัดถวีสถานตรงที่คองหงษ์คองคตังตามค
อันหนึ่งเรียกว่าพัพโต คือต่างว่าภูเข่า ท่านเก่า ๆ ท่านก็พอใจนับกันว่า
ทำไมจึงไม่ใช่ก้อนหินมาใช้ คตังนี้แต่ก็ไม่เห็นมีใครอาวแก่ไขเพราะ

เคยใช้มาแต่ก่อน พระมหाराชครทำกระสุนหรือวิสูตรเจิมจันทน์อำเน
 ดอดตั้งวางพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าธำมเทวณเภาบินแล้ว พราหมณ์
 คู่ตัว ๔ คนตัวบุญ ๑๓ จมกัณท์หนึ่ง เหมือนเช่นอย่างตัวคมาทุกคืน
 พระครุแก่งรูปประนาอมบูชาเข้าคอกคอกไม้ แล้วคู่ตัวคอกอุบลเช่น
 ทุกวัน แต่ในวันนั้นไม่แจกเข้าคอกแก่คนทั้งปวงทไป ยกไว้เป็นของส่วน
 ถวายหลวง แล้วพระมหाराชครอำเนจมนั่งชื่อทรงสาร จมต้องชื่อใคร
 พัดแล้วทักษิณบูชาดำคร รินน้ำเบญจกรรภตถ์ด้วยถวายรูปเทียนคอกไม้
 บูชาตั้งขกตก แล้วอำเนถำนานหงษ์อีกจมหนึ่ง แล้วจึงเชิญพระ
 อิศวรพระอุมาพระมหาพิณเศวต ตรงนำด้วยกตดแล้วตั้งขแล้วจึงเชิญ
 ชนภัทรบิฐทำดำครบูชาอำเน ชื่อสารเหลื่องจมแล้ว ที่ ๒ ชื่อมาโดย
 ที่ ๓ ชื่อตั้งวาง แล้วจึงเชิญเทวรูปคังมนพาทของชาวเดินรูปประทักษิณ
 ไปรอบคอกหงษ์ เมื่อถึงคิลาบคเรียกบัพพโตน้อยเกาชาถาวเหยียบชน
 บนคิลาบคหนึ่ง แล้วก็เดินเวียนค่อไป เมื่อมาถึงคิลาบคเหยียบอีกจน
 ครบสามครั้ง จึงเชิญเทวรูปขึ้นบนบุษบกหงษ์ ในระหว่างนั้นเป่าสังข์
 คตอจนพระชนหงษ์ แล้วจึงได้หยุดแล้วอำเนบูชาหงษ์ บูชาพระ
 ดุเมรุ แล้วจึงว่าธรรเสริญไกรลาศ เหมือนพระเจ้าแผ่นดินชนภัทร
 บิฐพราหมณ์ก็ว่าธรรเสริญไกรลาศอย่างเดียวกัน แล้วอำเนตั้งพระ
 อุมาจมแล้ว อำเนตั้งแล้วอำเนตั้งหน้าพิณเศวตเทียน ๘ เล่มมีคอกไม้คัง
 ไว้ ๘ ทิศ อำเนเวียนไปตามทักษิณาวฏ์ทั้ง ๘ ทิศเรียกว่าโคจรทวาร
 ค่อนไปพราหมณ์ ๒ คนจึงได้ว่าชักถ่อมหงษ์ อย่างเดียวกันกับถ่อม
 ชนพระอยู่เจ้านาย ๓ บท เป่าสังข์ ๓ ถา แล้วอำเนตั้งสารตั้งพระเปน
 เจ้าบท ๓ แล้วจึงอำเนบิฐทวารคิลาโดยอีกจม ๑ จึงได้เป็นเสร็จ

การในเวธาคำวันนั้น กว่าจะแล้วเสร็จคงอยู่ใน ๗ หุ่มนฤ ๘ หุ่มน เด็ด
ทุกปีไม่ต่ำกว่านั้น

การข้าหงษ์ น เป็นธรรมเนียมโบราณ ที่พระเจ้าแผ่นดินเคย
เสด็จไปส่งพระเปนเจ้าถึงเทวสถาน ตามเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่พระ
เจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์ปัจจุบัน ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินส่ง
พระเปนเจ้าเช่นแต่ก่อนเคย เพิ่งมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนช้างตามอย่างแต่ก่อน
ครั้งหนึ่ง การที่เสด็จส่งพระเปนเจ้านั้น มีแบบแผนฤๅเกือบจะว่าร่าง
หมายคึดอยู่ในกรมช้างเข้าใจกันซึ่มทราบดี แต่เดื่อกันค้อมาว่าเสด็จนั้น
ทรงช้างพระที่นั่งตะคอง นายตำรวจใหญ่เป็นความพระที่นั่ง ทรงพระแสง
ของ้าว เครื่องช้างพระที่นั่งใช้เครื่องแถบกลม เพราะเป็นเวธากต่างคัน
มีเจ้านายแสนนางช้างพดายพั่งตามเสด็จด้วยหลายช้าง การซึ่งพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวน
ช้างหนักเป็นการต่องเด่นตามอย่างเก่า ถ้าจะพดตามโง่หารเดียน ก็
เรียกว่าไต่ ไม่ทรงเห็นเป็นการจำเป็นอย่างใดเป็นแน่ แต่มัครั้งเดียว ค้อม
มาเสด็จพระราชดำเนินอีกก็เป็นกระบวนพระราชยาน อยู่ข้างเป็นการ
พาพระเจ้าลูกเธอไปทอดพระเนตรมากกว่าส่งพระเปนเจ้า แต่พระเจ้า
ลูกเธอเสด็จไปทอดพระเนตรนมหนึ่ง ๆ เกือบจะแทบทุกปีก็ได้
เหมือนอย่างพิธีเจ้าเซ็น จนพระมหाराชครูต้องหาของแจกพระเจ้าลูกเธอ
เตรียมไว้เป็นของประจำปี คือขวดปลาแก้วอย่างย่อม ๆ กรอกเข้าเฝ้า
เข้าคอกลูกบัวถ่วงระดังเป็นคันแจกให้ทุกคน ถ้ามีไต่เจ้านายไม่ได้เสด็จ
ไป ก็ตามเข้ามาถวายถึงในวังพร้อมกับวันถวายอุบ คล้ายกันกับ

ของแจกในเวลาไปดูเจ้าเซ็น ค้อมีขวดแถมเม็ดเครื่องหวานๆ ต่างๆ
มีเปลือกข่มโอเป็นคัน แปรตกกันแต่เจ้าเซ็นมีเทียนมัดธำชะระมัดด้วย
เท่านั้น ในแผ่นดินประจวบนั้นเคยเสด็จครั้งหนึ่งเป็นกระบวนรถ แต่ที่
พระเจ้าลูกเธอไปทุกปีนั้นเลิกไป ด้วยเห็นว่าเป็นเวลาดึกมาก การซึ่ง
เสด็จพระราชดำเนินเก่าใหม่ แต่เจ้านายเสด็จไปนั้นก็มีแต่เฉพาะวันแรมค่ำ
หนึ่งวันเดียว วันห้าค่ำไม่มีด้วยกตัญญูพิศมิตงกถาว่ามาแล้ว

รุ่งขึ้นวันแรมสองค่ำพระมหाराชครู แดพรหมณทั้งปวงจัดของ
ถวายเข้ามาตั้งในห้องพระโรง มีพาน ๒ ชั้นเข้าตอก ๒ พาน นอกนั้น
มีเข้าเม่ากด้วยมะพร้าวอ่อนอ้อย เถยไปจนกระทั่งถึงขนมหลายสิบโต๊ะ
เวลาเสด็จออกพระมหाराชครูถวายน้ำสังข์ พราหมณ์ ๒ คนเป่าสังข์ แล้ว
เจ้ากรมปลัดกรม ๓ คนยกพานเข้าตอกว่าอุบลคนละครึ่งครบ ๓ คราวแล้ว
เป็นเสร็จการ การที่ยกอุบลนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งว่าถ้าเจ้านายที่พระมารดาเป็นเจ้าควรรตนน้ำพระเต้าเบญจครรภ แด
ว่าธรรมเสริญไกรลาสในเวลาเสด็จขึ้นพระอยู่ได้ แดวกก็ถวายอุบลได้ เมื่อ
ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าลูกเธออยู่ตั้งแต่เด็กมา ถ้าพราหมณ์มายกอุบลถวาย
เมื่อใดก็โปรดให้ยกอุบลให้ข้าพเจ้าครั้งหนึ่งทุกปีมิได้ขาด ในปีแรกที่จะ
ยกพระมหाराชครูพิธิ (พุ่ม) เป็น ผู้ยกเองไม่ได้คัดคำบรมราชาช้าง
ท้ายรับสั่งว่าไม่ถูก ซึ่งเคยยกถวายพระองค์ท่านมาแต่ก่อน เคยคัด
คำบรมราชาช้างท้ายออกเสีย แต่นั้นมาก็ยกอุบลไม่มีคำบรมราชาตลอด
มาจนข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อถูกชายใหญ่โคชน พระมหา
ราชครูพิธิ (พุ่ม) ตายเสีย พระมหाराชครูเดียวจนเป็นผู้ยกก็ว่าบรม
ราชาเรื่อยไป เห็นจะจำของเก่าไม่ได้ด้วยเด็กวังมาเสียนานเดือนก็รวมๆ

ตกลงเป็นไต่ถามจนยอมตน เมื่อเวลายกอุบลถวายแด่พระเจ้าเงินพระราช
 ทานพระมหาราชครู^๕หนึ่ง ๓๐ คำตั้ง^๕กัม ๓๒ คำตั้ง^๕กัม แต่ในเกณ^๕ทณ^๕ ๕
 คำตั้ง นอกนั้นเป็นรางวัลใช้^๕ทุนที่เห็นของถวายมาก เจ้ากรมอีกคน
 หนึ่ง ๓ คำตั้ง ปัตติกรรม ๒ คำตั้ง หลวงสุริยาเทเวศร์คำตั้ง^๕กัม พราหมณ์
 นอก^๕นท^๕ท^๕ร^๕จ^๕ก^๕ค^๕น^๕ค^๕ย^๕ ๔ บาท^๕บาง^๕ ก^๕ง^๕คำ^๕ตั้ง^๕บาง^๕ บาท^๕หนึ่ง^๕บาง^๕ จนถึง^๕ตั้ง^๕
 หนึ่ง แล้วโปรดให้^๕สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ^๕ที่^๕รับ^๕อุ^๕บล^๕นั้น^๕แจก^๕ด้วย^๕คน^๕ละ
 เด็ก^๕ถ^๕น^๕ย^๕อีก^๕ถ^๕ว^๕น^๕หนึ่ง^๕ ต่อ^๕นั้น^๕ไป^๕พ^๕รา^๕ห^๕ม^๕ณ^๕ ไป^๕ถ^๕ว^๕ย^๕ว^๕ง^๕นำ^๕แด^๕เจ้า^๕น^๕าย^๕แ
 ช^๕น^๕น^๕าง^๕ท^๕ง^๕ป^๕วง^๕ เขา^๕จะ^๕แ^๕ก^๕ม^๕าย^๕ก^๕ัน^๕อ^๕ย^๕าง^๕ไร^๕ไม่^๕ท^๕ร^๕า^๕ม^๕เด^๕ย^๕ แต่^๕มี^๕ห^๕ิง^๕ก^๕ะ
 ได้^๕มา^๕ก^๕ๆ^๕อยู่

ต่อ^๕นั้น^๕ไป^๕ก^๕ำ^๕ทำ^๕พิธี^๕ถ^๕ว^๕ย^๕ใน^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕า^๕ร^๕า^๕ย^๕น^๕แห่ง^๕เด^๕ียว^๕ เช่น^๕ทำ^๕มา^๕ใน^๕
 วัน^๕แ^๕รม^๕คำ^๕ห^๕ิง^๕น^๕ท^๕ก^๕วัน^๕ ค^๕ล^๕อ^๕ด^๕จ^๕น^๕ถึง^๕วัน^๕แ^๕รม^๕ห^๕้า^๕คำ^๕แห่ง^๕พระ^๕น^๕า^๕ร^๕า^๕ย^๕น^๕อ^๕ก^๕ค^๕ร^๕
 หนึ่ง กระ^๕บ^๕ว^๕น^๕แห่ง^๕ท^๕ง^๕ป^๕วง^๕ก็^๕เ^๕เหมือน^๕ก^๕ัน^๕กับ^๕แห่ง^๕พระ^๕อิ^๕ศ^๕ว^๕ร^๕ ย^๕ก^๕เด^๕ย^๕แต่^๕เด^๕ล^๕ย^๕
 ห^๕ง^๕ษ์^๕ ใน^๕เด^๕ล^๕ย^๕ง^๕พระ^๕น^๕ค^๕ง^๕ร^๕ูป^๕พระ^๕น^๕า^๕ร^๕า^๕ย^๕น^๕พระ^๕ร^๕ั^๕ก^๕ษ^๕ม^๕ี^๕ พระ^๕ม^๕เห^๕ค^๕ว^๕รี^๕ แ^๕่
 ก^๕่อน^๕เว^๕ล^๕า^๕เด^๕เ^๕อ^๕น^๕ช^๕น^๕เ^๕ิน^๕มา^๕ค^๕า^๕ม^๕ถ^๕น^๕บ^๕ำ^๕ร^๕ง^๕เม^๕ื่อ^๕ มา^๕ถ^๕ง^๕ถ^๕น^๕ด^๕น^๕า^๕ม^๕ไ^๕ช^๕ย^๕เ^๕เหมือน^๕
 วัน^๕ก^๕่อน^๕ เม^๕ื่อ^๕เ^๕น^๕ดิน^๕พระ^๕บ^๕า^๕ท^๕ม^๕เด^๕จ^๕พระ^๕จ^๕อม^๕เ^๕ก^๕ล^๕า^๕เจ้า^๕อยู่^๕ห^๕ัว^๕ ก็^๕เด^๕ด^๕จ^๕
 พระ^๕ร^๕า^๕ช^๕คำ^๕เ^๕ิน^๕อ^๕อก^๕ท^๕ร^๕ง^๕จ^๕ุด^๕ค^๕อ^๕ก^๕ไม่^๕ แ^๕ด^๕ด^๕ง^๕เท^๕ว^๕ร^๕ป^๕น^๕้อย^๕มี^๕แต่^๕ร^๕ูป^๕พระ^๕น^๕า^๕ร^๕า^๕ย^๕น^๕
 อ^๕ง^๕ค^๕เด^๕ย^๕ว^๕ด^๕ง^๕ม^๕น^๕พ^๕า^๕น^๕ท^๕อ^๕ง^๕ต^๕อ^๕ง^๕น^๕ แต่^๕ใน^๕เ^๕น^๕ดิน^๕ป^๕ระ^๕จ^๕ุ^๕บ^๕น^๕น^๕เด^๕ด^๕จ^๕อ^๕อก^๕บ^๕้าง^๕ไม่^๕
 ได้^๕เด^๕ด^๕จ^๕อ^๕อก^๕บ^๕้าง^๕ ไม่^๕ได้^๕อ^๕อก^๕เ^๕น^๕พ^๕ัน^๕ ภู^๕ษ^๕า^๕มา^๕ด^๕า^๕ก^๕ำ^๕นำ^๕เท^๕ว^๕ร^๕ป^๕มา^๕ถ^๕ว^๕ย^๕ท^๕ร^๕
 เ^๕จ^๕ิม^๕ แ^๕ด^๕พ^๕ร^๕ม^๕สุ^๕ห^๕ำ^๕ย^๕ที่^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕จ^๕ิ^๕กร^๕ว^๕รี^๕ แ^๕ด^๕ว^๕เ^๕ร^๕เ^๕ย^๕ช^๕น^๕เด^๕ล^๕ย^๕ง^๕ก^๕ัน^๕ถ^๕ด^๕ไป^๕
 เ^๕เหมือน^๕อ^๕ย^๕าง^๕แต่^๕ก^๕่อน^๕ การ^๕ช^๕ิง^๕ทำ^๕พิธี^๕ใน^๕เท^๕ว^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕น^๕ก^๕เ^๕เหมือน^๕ก^๕ัน^๕กับ^๕ที่^๕ส^๕ถ^๕า^๕น^๕
 พระ^๕อิ^๕ศ^๕ว^๕ร^๕ แ^๕ป^๕ด^๕ก^๕แต่^๕ตัว^๕เว^๕ท^๕ม^๕ถ^๕ย^๕ค^๕ำ^๕ย^๕ก^๕เ^๕ย^๕อ^๕ก^๕ัน^๕ไป^๕บ^๕้าง^๕เ^๕ก^๕น^๕ย^๕ แต่^๕มี^๕

หนึ่งด้วยเหมือนคราวตั้งพระอิสริย
เสร็จลงในวันแรม ๕ ค่ำ^๕

การพระราชพิธีครี๊ปวายก็เป้นอัน

ของพระราชทานในการพระราชพิธีครี๊ปวาย ครี๊ปวาย ต้อง^๕พิธี
พระมหาราชครูได้เงินทักษิณบูชาสถานละ ๖ บาททั้ง ๓ สถาน ค่า^๕ภุมภ
อีก ๒ สถาน ๆ ๓ บาท^๕เอง คู่^๕สัตว์สถานละ ๔ คนได้^๕คนหนึ่งวันละ^๕เพียง
สถานใหญ่สถานกลางมี^๕พิธี ๓๐ วันเป้นเงินสถานละ ๕ บาท สถาน
นารายณ์^๕มี^๕พิธี ๕ วันเป้นเงิน ๓๐ ตั้ง ของ^๕บูชาเทวรูปสถานใหญ่สถาน
กลางสถานละ ๓๐ ค่าตั้ง สถานนารายณ์ ๕ ค่าตั้ง ตั้ง^๕ผิงหนัก ๕๗ ชั่ง
๓๐ ค่าตั้ง

อนึ่งในการพิธีครี๊ปวายครี๊ปวาย^๕นพราหมณ์ ได้^๕มีการส้มโอบเทวรูป
แต่ทำบุญตามทางพุทธศาสนาด้วย คือวันแรม ๕ ค่ำเดือน ๒ เวลาบ่าย
มี^๕สัตว์คมนค^๕ที่ในเทวสถาน ๓๓ รูป รุ่ง^๕ขึ้นวันแรม ๖ ค่ำเวลาเช้า^๕เที่ยงพระ
ที่^๕สัตว์คมนค^๕ ดำ^๕รับที่^๕เที่ยงพระแต่ไทยทานของพราหมณ์เอง ในเวลาเช้า
วัน^๕เที่ยงพระมี^๕ราชครูพาบุตรหลานมา โทน^๕จุกที่^๕เทวสถาน มี^๕จำนวนคน
โทน^๕จุกตั้งแต่ ๓๕๐ คนแต่^๕ขึ้นไปจน ๓๗๐ คน พระราชครู^๕พิธีได้^๕แจกเงิน
คนละ^๕เพียง^๕เท่านั้น แต่^๕แจ้ง^๕ความว่า^๕มี^๕จำนวน^๕มาก^๕จน^๕ทุก^๕ปี ครั้น^๕เวลา
บ่าย^๕มี^๕เวียน^๕เทียน^๕เทวรูป ของ^๕หัตถ^๕วง^๕มี^๕บายศรี^๕วัด^๕ของ^๕ข้า^๕ย^๕ขวา แตร^๕ตั้ง^๕ซ
พิณ^๕พาทย์^๕ก็^๕ตอง^๕แขก^๕ไป^๕ประ^๕โคม^๕ใน^๕เวลา^๕เวียน^๕เทียน^๕ด้วย

ที่ ๑๑ การถวายผ้าจำพรรษา

การพระราชกุศลอันนี้ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุที่ทรงพระปรารภเรื่องพระบรมอัฐิซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอารามข้าง ด้วยพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพระราชกุศลเพิ่มเติมให้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ตามเยี่ยงอย่างผู้ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่โบราณได้ทำมาบ้าง จึงได้เกิดถวายผ้าจำพรรษาวัดอรุณราชวราราม แล้ววัดราชโอรสขึ้น แล้ววัดพระเชตุพนไม่มีด้วยพระมาก เจ้านายในรัชกาลที่ ๑ ก็มียอพระองค์เหลือเกินที่จะกะเกณฑ์ผู้ใด แต่กำหนดที่จะถวายเมื่อใดนั้นไม่แน่ สุดแต่ว่างราชการเวลาใดในเขตจรัลราช คือตั้งแต่เดือน ๑๒ แรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำเป็นใช้ได้ทั้งนั้น การที่ท่านเวตาคำก่อนวันที่จะเสด็จพระ พระสงฆ์วัดมณฑลในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม แต่ไม่ได้เป็นการเสด็จพระราชดำเนิน ครั้นรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเสด็จพระ พระสงฆ์นั้นในพระอุโบสถดำรงบริหาลง ๒๐ รูป พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยเสด็จทรงเสด็จพระ เปนส่วนในพระบวรราชวังที่พระวิหาร ๑๐ รูป ต่อมาว่างวังหน้าไม่มีส่วนวังหน้า เมื่อวังนาก็เป็นส่วนวังหน้า ๑๐ รูป นอกนั้นแต่ก่อนเกณฑ์เจ้านายในรัชกาลที่ ๒ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ไม่เกณฑ์เจ้านายดำรงขึ้น ครั้นเมื่อท้ายรัชกาลที่ ๔ เจ้านายรัชกาลที่ ๒ บกพร่องไปบ้าง จึงโปรดให้เจ้านายตกเขมบางองค์ที่ทรงพระเจริญแล้วช่วยด้วยบ้าง ครั้นมาถึงแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๒ ยี่สิบสอง ก็น้องเกณฑ์เจ้านายราชวรพงษ์แห่งน้องเธอเด
 ราชวรพงษ์เธอเข้าช่วย จนภายหลังมาน้องต้องเป็นอันรับต้องมาทางเจ้านายราช
 วรพงษ์แห่งน้องเธอ คือราชวรพงษ์ต้องถูกเลี้ยงพระวัดราชโอรสด้วย น้อง
 เธอต้องถูกเลี้ยงพระวัดราชประดิษฐด้วย บ้างหนึ่งต้องถูกเกณฑ์เลี้ยงพระ
 หาดาย ๆ องค์ ของหลวงนงเลี้ยงพระแล้วถวายผ้าขาวเป็นของตั้ง ๒๐
 พับ พระที่นั้นถวายส่งกรมรองเท่าหมากพลูรูปเทียนแดงอย่างมังกรบันจุเข้า
 สวรรค์ปลตา จ่ายเงินให้มหาดเล็กนายเวรหุ้มแพร ๔ เสรให้เป็นผู้จัดเป็น
 เงินอย่างละ ๑ บาท ในเย็นวันนั้นส่งคนนำวัดราชโอรส รุ่งขึ้นเลี้ยงพระ
 เหมือนวัดอรุณ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้
 เสด็จพระราชดำเนินเลย แต่ในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้างบางปี พระ
 ตั้งที่ถือนัดของหลวงในวัดราชโอรสลดลงเป็น ๑๐ รูป ผ้าขาว ๑๐ พับ
 ของไทยทานก็เหมือนวัดอรุณ ส่วนเจ้านายนั้นในสองวัดนี้ท่านเคยสดับ
 ปกรณ์พระบรมอัฐิกันทุกปี แต่ไม่เป็นการมากมายอันใด คือองค์ละ
 ร้อยเฟื้องถวายร้อยถึงถ้ายี่สิบร้อยห่อ เป็นสดับปกรณ์สำมัญแต่เฉพาะเจ้า
 นายในแผ่นดินนั้น เจ้านายอื่น ๆ ที่ขอแรงไปช่วยก็ไม่ได้มีผู้ใดทำ การ
 ซึ่งทรงพระราชดำริให้ถวายผ้าจำพรรษาชนแต่แรกนั้น ก็ดเป็นทนายมนต์
 ของเจ้านายฝ่ายในที่ได้เป็นเวดไปเที่ยวคราวหนึ่ง ได้พบปะกันกับเจ้านาย
 ผู้ชายที่เป็นพี่น้องและพระญาติวงศ์เป็นผู้ชายมาเฝ้า ถวายเข้าของกันเป็น
 ของเรือกของสวนต่าง ๆ เมื่อกลับมาแล้วก็นำของถวายที่ได้มานั้นขึ้น
 ถวายทุก ๆ พระองค์ แลยังเล่ากันถึงวันนั้นไปได้นาน ๆ เป็นการสนุกสนาน
 หนึ่งวันวันเวียงมาก แต่ครั้นภายหลังมาช้าทุกปี ๆ เขาก็จัดซักให้เจ้านาย
 ทรงเกียจคร้านไม่ใคร่เสด็จ แต่การที่เกณฑ์ตำรวจนั้นก็มากขึ้น ๆ ตามลำดับ

ด้วยสิ้นพระชนม์ไปองค์หนึ่งผู้ยังกรับมรรทุก ถูกเข้าองค์หนึ่งถึง ๔ ถึง ๕
 ทุนรอนกับภพว่องเข้าไปจนเหลือต้นกุนี ส่วนผู้ซึ่งเคยมาเข้ามาแทนที่ล้ม
 คายหายจากฤๅเบือหน่ายไปด้วยกัน ในชั้นหลังมานับเป็นการผิดเต็มที่
 เห็นว่าการเรื่องถวายผ้าจำพรรษานี้ น่าที่จะต้องเป็นการผิดเปลี่ยนแปลงไป
 ตามสมัย ด้วยมีตัวอย่างวัดพระเชตุพนที่เคยยกเว้นมาแล้ว ถ้าจะยืน
 อยู่เช่นนั้นต่อไปเจ้าแผ่นดินมากขึ้น ๆ วัดก็คงจะต้องมีทุกองค์ เจ้านายใน
 รัชกาลก่อน ๆ หมดไป ต้องเกณฑ์เจ้านายที่ยังมีอยู่ไปใช้เหนือแทนที่คงจะ
 ต้องเกณฑ์มากขึ้น จนถึงเจ้านายขององค์หนึ่งคงเคยพระเกียรตินิธิรูปฤๅ
 ยี่สิบรูปก็เห็นจะมากเกินไปนัก ถ้าเจ้านายในรัชกาลไหนสิ้นไปแล้วควรจะ
 ยกเว้นวัดนั้นได้ คงไว้แต่ผ้าขาวของหลวงที่เป็นส่วนของสงฆ์ก็เห็นจะดี
 แต่ถ้าจะทำเช่นนั้นเข้า เราจะเห็นว่าทำให้ผิดอธิปไตยธรรมฤๅอย่างไร
 ก็ไม่แน่ใจ แต่เจ้านายคงเห็นด้วยโดยมาก จะเป็นก็แต่ที่อาราม แด
 ในเวลาดนั้นไม่ควรที่จะจัดด้วย จึงตกลงเอาเป็นพักไว้ที่

แต่วัดราชประดิษฐวัดราชบพิธต้องวัดนี้ เป็นคนละอย่างกันอยู่กับ
 วัดอรุณวัดราชโอรส วัดราชประดิษฐ์นึกว่าถ้าธรรมเนียมที่สมเด็จพระ
 ธรรมราชาในหอสมุดวิธานยังคงอยู่ครบใด การถวายพระถวายผ้าจำ
 พรรษาคงยังมีอยู่ได้ ไม่หมดที่สุด ด้วยเหตุว่าส่วนเงินค่าเข้าคึกหน้าวัดประยุ
 รงษาราม ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระ
 เจ้าลูกเธอแบ่งเป็น ๔๔ ส่วนตามพระราชประสงค์เดิมนั้น ข้าพเจ้าได้เอา
 มาแบ่งเป็น (๕๘) ส่วนแจกให้แก่เจ้านายที่มีตัวอยู่พอให้ทั่วกัน แล้วมีข้อ
 บังคับสำหรับที่จะเป็นส่วนแบ่งนั้นสืบไปภายหน้าไว้ว่า ส่วนซึ่งแบ่งไว้เป็น
 (๕๘) ส่วนนั้นไปแบ่งเป็นส่วนเดิม ๔๔ ส่วนพิเศษ (๑๔) ถ้าเจ้านายซึ่ง

เป็นเจ้าของส่วนเดิมสิ้นพระชนม์ ยกส่วนเดิมให้แก่ผู้ซึ่งได้ส่วนพิเศศ ถ้า
 เจ้านายผู้ซึ่งได้รับส่วนเดิมเปลี่ยนส่วนพิเศศแล้ว ฤๅได้แค่ส่วนพิเศศอยู่
 สิ้นพระชนม์ไปให้ยกส่วนพิเศศนั้นเสีย เมื่อต่อไปภายหน้าเหลือแต่ส่วนเดิม
 ๔๔ ส่วนแล้ว จะไม่แจกส่วนให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งซ้ำเป็นสองส่วนตามส่วนก่อนไป
 จะเลือกคนผู้ซึ่งเนื่องในพระราชวงศ์ ฤๅผู้ที่ได้มอุปการะแก่ราชตระกูล
 อันสืบมาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้รับส่วนให้คง
 อยู่ ๔๔ ส่วนเสมอ ผู้ซึ่งได้รับส่วนทั้ง ๔๔ นั้นนับเป็นสามัญสมาชิกในหอ
 สัมมุตตวิริยาณ พระสงฆ์วัดราชประดิษฐคงไม่มีมากเกินกว่า ๔๘ รูป
 คือเป็นส่วนสำหรับหลวง ๕ รูป ส่วนสามัญสมาชิก ๔๔ รูป สามัญสมาชิก
 คงต้องเกณฑ์ถวายพระบิณฑบาตเสมอคนละรูปเท่านั้น จึงเห็นว่าถ้าธรรมเนียม
 ที่แจกเงินค่าเข้าคักนำวัดพระยาราชวดี แด่หอสมณนิกายคงอยู่ครบได้
 การถวายพระถวญผ้าจำพรรษาวัดราชประดิษฐ์ยังจะคงอยู่ได้ครบนั้น
 แต่การถวายพระถวญผ้าจำพรรษา วัดราชประดิษฐ์ในปัจจุบัน
 ก็มีสวดมนต์ต่อกันกับวันถวายพระวัดราชโอรส รุ่งขึ้นเสด็จถวายพระ แต่
 พระสงฆ์มีน้อยไม่พอเจ้านายที่มีตัว ก็คงเป็นแค่ของหลวงแต่เจ้านายที่
 นางหนึ่งนางเชคต้องเกณฑ์ แต่ท่านพวกรู้ท่านเล่นกันใหญ่มีของถวาย
 พระองค์ละรูป ลงทุนลงรอนกันองค์ละมาก ๆ แล้วข้ามี่สิบปีปรกติ
 เหมือนอย่างเช่นท่านแต่ก่อน ท่านทำกันมาในสองวัดนั้นด้วย ผ้าของ
 สงฆ์ส่วนหลวง ๕ พัน แต่ส่วนวัดราชบพิชนเป็นคณะเรื่องคนละอย่าง
 กับสามวัดนี้ เดิมก็ไม่ได้มีมา ครั้นเมื่อเกิดชนกไม่มีสวดมนต์สวด
 พรอันใดไม่เป็นราชการแท้ เหตุที่ปรารภมีขึ้นเพราะเวลาเช้า ๆ ออกไป
 เกี่ยวกับส่วนสำราญรมย์ในเขตรัจฉราวาส เกิดคิดพร้อมกันขึ้นอยากจะไป

เทยวอดอย่างหนึ่ง เพราะมีศัพทเด็ก ๆ ที่ไม่ได้เฝ้าฟังทั้งไว้ในวัดแถม
 กระตูกไปฝังไว้ในวัด เป็นโอกาสที่จะหาช่องไปทำบุญเยี่ยมเยียนที่
 ฝังศพฝังกระดูกอีกชนหนึ่งจึงได้มีขึ้น แต่ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรม
 วงษ์เธอท่านทรงเห็นเป็นการเลือน ๆ ไม่เข้าแบบเข้าอย่างไป ท่าน
 ก็ไปเกณฑ์ให้พระสวดมนต์คล้าย ๆ กับสามัคคี การที่เตียงพระนยงคง
 อยู่ตามเดิม เมื่อคอนแรก ๆ ถูกล้อยกว่าพระก็เกณฑ์ให้หาสำรับ
 เตียงพระคนตะรองค้ เหลื่อนนเป็นของเจ้านายแต่เจ้าจอมมารดาที่ได้ผลิต
 ประโยชน์มาก สุดแต่มีพระมากน้อยเท่าใดก็เกณฑ์ลงไปตามลำดับ
 ครั้นทีหลังถูกมากจนเท่าพระก็กองเกณฑ์แต่ถูก เมื่อถูกมากไปกว่าพระก็
 เกณฑ์ของตะคนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง รวมกันเป็นสองคนค่อสำรับก็มี
 คนเดียวก็มี แต่เป็นสำรับเจ้าของหามาไม่ใช่ของหลวงทั้งสิ้น เมื่อ
 ฉนั้นแล้วเจ้าของสำรับถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ กำหนดให้มีเพียงจิ๋ว
 ฤๅส้มผัสนึ่ง กับไทยทานเล็กน้อยแต่ก็ไม่พังกัน หาไทยทานไปคน
 ละมาก ๆ เกือบเป็นขันถมมีผ้าไตรทุกคน คิดราคาของทชชคนหนึ่ง
 อย่างแรงถึงสามชั่ง อย่างต่ำเพียงชั่งหนึ่งทำเช่นนั้นมาหลายปี จน
 เมื่อมีขุนพลศึกคิดเห็นว่าของซึ่งลงทุนซื้อมาเป็นราคามาก ส่วนพระสงฆ์
 ผู้ที่ได้รับไปนั้น ที่ชอบแต่ต้องการใช้ก็มี ที่ไม่ชอบใจไม่ต้องการจะ
 ไปเก็บคงทิ้งไว้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใดเหมือนอย่างเปนของไม่มีราคา
 ก็มักจะเอาของนั้นไป เเล่หัดแลกเปลี่ยนเอาสิ่งของที่ต้องการใช้ โดยราคาถูกลง
 ส่วนผู้ที่ลงทุนนั้นต้องลงทุนมาก แต่ประโยชน์ผู้ได้ได้น้อยไป มี
 ประโยชน์อยู่แต่ผู้ขายของ จึงคิดเห็นว่าเสนาสนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของ
 พระสงฆ์ ก็เป็นเครื่องเกอถูตแก่ความสุขของพระสงฆ์ทุกคน ไม่

เฉพาะหน้า แด่พระสังฆที่ปวยไส ชาติต้นก็มี ควรจะยกเงินค่าซื้อของน
 ไว้เป็นของสำหรับปฏิสังขรณ์เสนาสน์ แด่สำหรับเป็นกิตานภักตฺรพระสังฆ
 ปวยไสเป็นต้น จึงได้ทูลปรึกษาพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากรแด่พระ
 สังฆในวัดราชบพิธก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน จึงได้จัดการที่เปลี่ยนธรรม-
 เนียมใหม่ในปีกุนนพศก ให้มีแต่สำหรับแต่ผ้ารูปเทียนหมากพลู แล้ว
 ให้เรียกรายเจ้าลูกเธอเสด็จองค์ละซังทั่วกัน รวมเงินนั้นไว้เป็นของกลาง
 สำหรับวัดเช่นกล่าวมาแล้ว ส่วนผ้าซึ่งถวายเป็นของทั่วไปนั้น คือ
 บันดาเจ้าจอมมารดาแต่เจ้าจอมอย่างนั้นมีผ้าสบงบ้างผ้าชุบอาบบ้าง คน
 หนึ่งตั้งแต่ ๒๐ ผืนลงมาจนผืนหนึ่งไปกองกลางโบสถ์แล้ว ว่าถวาย
 ตามธรรมเนียมถวายผ้าอย่างธรรมเนียมกติกนิกาย ตามแต่พระสังฆจะแบ่ง
 ผ้ากันเอง ส่วนของหลวงมีแต่เบญหวัด วัดราชประดิษฐถวายสมเด็จพระ
 พระพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบพิธถวายพระองค์เจ้าพระอรุณ เป็น
 การนอกธรรมเนียมส่วนพระคดังข้างที่ เมื่อเสร็จการเลี้ยงพระแล้วจึง
 ออกไปทำบุญที่ ๆ ผังศพผังกระดูกวางพวงมาลัยดอกไม้มัน ซึ่งเก็บ
 จากในสวนสำราญรมย์ทำไปสำหรับที่ทุก ๆ แห่ง ฤๅผู้อื่นใครจะมีไปก็
 ตามเที่ยววางตามชอบใจ แล้วทอผ้าตัดกับปรกณของหลวงผ้าขาวพับ
 เท่าจำนวนพระสังฆตามเถรในวัดนั้น เทียบทอได้ตามที่ผังศพแต่ผัง
 กระดูกไม้เป็นกำหนดแน่ว่าแห่งใดเท่าใด ส่วนมารดาญาติพี่น้องของศพ
 แด่กระดูกนั้น ก็มีของทำบุญไปทอดไว้ที่ ๆ ผังศพที่ผังกระดูกตามแต่ใคร
 จะมีมาจนน้อยเท่าใด แล้วพระสังฆจึงออกมาชักเป็นผ้าบังสุกุล ตาม
 แต่จะแบ่งปันกัน เป็นเสร็จการทำบุญที่วัดราชบพิธ

การซึ่งเก็บเงินค่าของไทยทานรวมเป็นเงินกลางนี้ เจ้านายพินาง
 น้อยนางเรือน้องยาเธอ คิดเห็นชอบด้วยหลายองค์ นึกกันว่าใน
 มีชีวิตสมัยพุทธศักราชนี้ จะออกเงินเรียรายสำหรับวัดราชประดิษฐบ้าง แต่
 คิดกำหนดกันว่า จะคงจำนวนเพียงของครั้ง ๕ คำตั้ง ด้วยวัดราชบพิธนั้น
 จะลดจากจำนวนเดิมลงมาจนนักไม่ควร จึงคงเป็นของครั้ง ๕ ถึงว่าจะ
 เป็นเงินลดต่ำกว่าจำนวนเดิมบ้าง ก็ยังมีผู้คนเกิดใหม่เพิ่มขึ้นใช้
 เนื้อ แลผู้ซึ่งถูกเกณฑ์รวมกันเป็นต้องคนต่อตำรับ ก็ต้องแยกกันออกไป
 ไปเป็นคนละครึ่ง เงินไม่ต่ำกว่าจำนวนราคาสั่งของ ที่พระสงฆ์ได้อยู่แต่
 ก่อนนัก แต่เพราะลงทุนเดิมไว้แรงเสียแล้วเงินจึงได้ตั้งอยู่ ส่วนวัด
 ราชประดิษฐ์เจ้านายข้างหน้าไม่ได้ถูกจึงคิดเฉลี่ยที่ เจ้านายข้างในเคยเสียอยู่
 แบ่งเฉลี่ยออกมาข้างหน้า ก็เห็นว่าจะไม่ต่ำกว่าแต่ก่อน แต่การซึ่งเรียราย
 เงินสำหรับวัดนี้ ไม่เป็นหน้าที่ของผู้ซึ่งเป็นตามัญธมาชิกของหอสมุด
 ซึ่งมีได้เป็นพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
 ต้องเสีย เป็นแต่จะขอแรงให้เลี้ยงพระอย่างเดียว เมื่อเจ้านายที่เป็น
 พระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมดไปแล้ว
 เงินส่วนกลางนี้ก็จะต้องเป็นอันหมดไปด้วยตนเอง

ส่วนวัดราชบพิธนั้น ในเรื่องเงินเรียรายก็เหมือนกันกับวัดราช
 ประดิษฐ์ แต่ไม่เป็นการจำเป็นที่ตามัญธมาชิกในหอสมุดเดียวกัน จะ
 ต้องไปเลี้ยงพระเหมือนอย่างวัดราชประดิษฐ์ ได้ คิดไว้ว่าจะหาประโยชน์
 อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นส่วนสำหรับให้แก่หอพระสมุด ท่านของเดียวกันกับ
 ตักนำวัดประยุรวงษ์ ให้มีตามัญธมาชิกขึ้นใหม่อีกพวกหนึ่ง เป็น

การเกอ^๕กุดแก่^๕หอด^๕มุด^๕ แต่สำหรับ^๕เตียงพระ^๕วัดราช^๕บพิ^๕รค^๕อ^๕ไป^๕ด้วย แต่
การ^๕น^๕ยัง^๕หา^๕สำ^๕เร^๕็จ^๕ค^๕ล^๕อ^๕ด^๕ไป^๕ไม่

คำ^๕ค^๕ก^๕เค^๕อ^๕น^๕สำ^๕หรับ^๕ถว^๕าย^๕ผ้า^๕จำ^๕พร^๕ร^๕ชา^๕ ที่^๕วัด^๕อร^๕ุณ^๕วัด^๕ราช^๕โอร^๕ส^๕
ถ้า^๕แต่^๕ด^๕ี^๕จ^๕ก^๕ี่^๕เคร^๕ื่อ^๕ง^๕สำ^๕หรับ^๕ชา^๕ด^๕อ^๕ง^๕เว^๕ย^๕ว^๕าย^๕อ^๕ย^๕ ๒ ถึง คือ^๕พา^๕น^๕เท^๕ย^๕น^๕แด^๕พระ
เ^๕า^๕ษ^๕โณ^๕ท^๕ก แต่^๕ที่^๕วัด^๕ราช^๕ประ^๕คิ^๕ษ^๕ฐ^๕น^๕ม^๕ว^๕เ^๕ศ^๕อ^๕ก^๕ไป คือ^๕ม^๕หา^๕ด^๕เ^๕ก^๕
ค^๕อ^๕ง^๕ร^๕บ^๕เ^๕ิน^๕เบ^๕ย^๕ห^๕ว^๕ัด ส^๕ม^๕เ^๕็จ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ร^๕โ^๕ฆ^๕า^๕จ^๕าร^๕ย^๕จ^๕าก^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน^๕อ^๕อก^๕ไป^๕ค^๕อย^๕
ถว^๕าย^๕ใน^๕เว^๕ล^๕า^๕เม^๕ื่อ^๕เ^๕ย^๕ง^๕พระ^๕เ^๕ว^๕ อา^๕ด^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕เข^๕ย^๕น^๕ค^๕ว^๕เ^๕ร^๕ย^๕ม^๕ไ^๕ว^๕ด้^๕ว^๕ย^๕
แต่^๕ส^๕่ว^๕น^๕วัด^๕ราช^๕บ^๕พิ^๕ร^๕น^๕น^๕เป^๕น^๕ก^๕ระ^๕บ^๕ว^๕น^๕ข^๕ำ^๕ง^๕ใน อา^๕ด^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ค^๕อ^๕ง^๕ส^๕่ง^๕ค^๕ว^๕เข^๕ำ^๕มา
ข^๕ำ^๕ง^๕ใน น^๕อ^๕ก^๕น^๕น^๕ก^๕ไม่^๕ม^๕การ

เดือนสาม

การพระราชพิธีในเดือนสามนี้ กฎมณเฑียรบาลจดหมายเหตุว่า
 พิธีชานยเทาะห์ แต่ในจดหมายเหตุหลวงหวัดจิดได้ว่าชยเทาะห์นั้นเพื่อความ
 ก็เป็นอย่างเดียวกัน คือพิธีเผาเข้า ซึ่งเรียกกันเป็นภาษาไทยก็เรียก
 แต่ในกฎมณเฑียรบาลจำหน่ายคำราชูญว่าเผาเข้าไม่มี ในจดหมายเหตุ
 ให้การชยเทาะห์จดถึงคำราชูญว่า พระจันทร์ทุมารเป็นผู้
 ฉลองพระองค์ออกไปทำการพิธี ตั้งโรงพิธีที่ทุ่งนา เห็นจะเป็นทุ่งหันตรา
 ซึ่งเป็นทุ่งนาหลวง มีกระบวนแห่ออกไปเช่นแรกนา แล้วเอารวงเข้า
 มาทำเป็นฉัตรปักไว้หน้าโรงพิธี พระจันทร์ทุมารนั่งที่โรงพิธี แล้วจึงเอา
 ไฟจุดรวงเข้าที่เป็นฉัตรนั้น มีคนซึ่งแต่งตัวเสื้อเขียวพวกหนึ่ง เสื้อ
 แดงพวกหนึ่ง สวมเชือกทองที่จะคล้ายๆ กับอินทรีพรมฤาโฮดะพอ สวมคิ
 ว่าเป็นพระอินทร์พวกหนึ่ง พระพรมพวกหนึ่ง เข้ามาแย่งรวงเข้ากัน
 ข้างไหนแย่งได้มีคำทำนาย แต่คำทำนายนั้นมักจะอยู่ในคำพิธิกะติเกยาคี
 ๒๒ การซึ่งทำพิธีเลี้ยงทายเช่นนมบอย ๆ ทลายพิธิ ผู้ซึ่งจะแรก
 ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ คัดคงพิธิชนน คงจะเป็นคนที่มีใจหวาดหวั่นต่อภัยอันตราย ยอกรู
 ถ่วงนำว่าจะคิดร้ายอย่างใดอยู่เสมอ ๆ แต่ไม่มีท่าทางที่จะรู้ได้เช่นนั้น
 ให้ได้ทันใจทุกคราว เพราะจะแหงนคอดูฟ้าดวงที่เฉย ๆ อยู่ก็มิเหตุมิ
 การได้ ฤๅไมรู้ ได้ทันใจก็ต้องเล่นเสี่ยงทายอย่างเดียวกันกับแหงนพระบาท
 เป็นการแก้กระหายไปคราวหนึ่ง ๆ ถ้าไม่เช่นนั้นจะเป็นอุบายซึ่งจะระงับใจ

คนทั้งปวงซึ่งเชื่อนิมนตรเชื่อตาม แล้วคิดการทุจริตเป็นผลซ้ำคำพลอย
 ให้เกิดการยุ่งยิ่งหยุกหยิกจน เมื่อเห็นว่าเสี่ยงตายได้ นิมนตรคืออยู่ ก็
 ไม่อาจคิดอ่านพุ่งข้ามฝ่าฝ่าแค้นไปได้ จึงได้พอใจเสี่ยงตายให้คนเห็น
 มาก ๆ เป็นการแสดงน้ำใจฟ้าดินแดพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินให้
 เป็นที่เกรงขามแก่คนทั้งปวง แต่ครั้นเมื่อการซ้ำเข้าทุก ๆ ปีก็เหมือนกัน
 เป็นคัมภีร์ตกตายเป็นจุดไปไม่ต้องถามถึง จึงได้เลื่อนชนเป็น โคมลอย
 แต่ในการพิธีเผาเซ่น มัจจุหมายในพระราชพงษาวดาร แผ่นดิน พระบรมราชา
 ธิราช ซึ่งเรียกกันตามปกติของแผ่นดินที่ต่งนำไปก่อนหน้าแผ่นดินปัจจุบัน
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ (ขออธิบายนอกเรื่องหน่อยหนึ่ง ว่า
 การที่เรียกว่าพระบรมราชาธิราชพระองค์นี้ ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรม
 โกศติดมาจนปัจจุบันนี้ เพราะเป็นพระราชบิดาของเจ้าฟ้าอุทุมพร
 กรมขุนพรพินิจ ที่เรียกกันว่าขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓๒
 แต่เจ้าฟ้าเอกทัศน์ ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษมนตรีพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่ง
 เรียกว่าพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ที่สุดบรมราชวงษานี้ คำที่
 เรียกในพระบรมโกศ เรียกมาแต่แผ่นดินของพระองค์ ที่ออกพระนามก่อน
 แต่อยู่ในราชสมบัติน้อยวัน แลยังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ได้เป็นที่ในพระบรม
 โกศแทนพระองค์ก่อน ฉะนั้นพระบรมโกศจึงได้ติดอยู่ในพระบรมราชาธิราช
 ซึ่งเป็นผู้อยู่ในพระโกศภายหลังใคร ๆ หมด การซึ่งเรียกติดต่อกันมาถึงที่
 กรุงเทพฯ นึกด้วยเหตุว่าเจ้านายแต่ข้าราชการก็ล้วนเป็นแต่ขุนนางเก่า เคย
 เรียกติดปากมาแต่กรุงยังไม่เสียแล้ว แลพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสิ้นพระชนม์
 ภายหลัง ก็เป็นพระองค์ที่สุดซึ่งไม่ได้ทรงพระบรมโกศ เป็นแต่ตั้งหีบ
 ฝังไว้ เมื่อจะถวายพระเพลิงก็ต่อตั้งหีบเป็นตั้งเขปถวายพระเพลิง ถ้า

จะเรียกพระบรมหีบฉัพพะบรมสูงศักดิ์ขอยุ้ จึงได้ออกพระนามเฉไปเน
พระทนต์สุริยามรินทร์ ทว่าในแผ่นดินพระพุทธรูปฟ้า แต่ครั้นเมื่อ
ล่วงมาถึงแผ่นดินพระพุทธรูปเล็กหัดลงมา พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดที่
สวรรคตลงใหม่ ก็เรียกว่าในพระบรมโกษทุกพระองค์ แต่ในพระ
บรมโกษเก่าท่านไม่มีฉายาอื่น ก็คงเรียกในพระบรมโกษอยู่ตามเดิม
แต่มีก็จะเข้าใจกันเฉ ๆ ไป มีผู้ถามข้าพเจ้าว่าทำไมท่านถึงชื่อโกษ
เช่นนั้น ถ้าชื่อแต่ยังมีพระชนม์อยู่ก็ดเป็นกรทกเต็มที ก็ต้องอธิบาย
ตามเช่นกล่าวมานี้ ส่วนที่กรุงเทพ ฯ พระเจ้าแผ่นดินเคยไม่โปรดให้เรียก
ในพระบรมโกษมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ครั้นเรียกพระเจ้าอยู่หัวใน
รัชกาลที่ ๑ ว่าพระพุทธรูปเจ้าหลวงในพระบรมโกษบ้าง แผ่นดินคันบ้าง
เรียกพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษบ้าง
แผ่นดินกลางบ้าง จึงได้ โปรดให้ออกพระนามตามพระนามพระพุท
ธิปฏิมากรในวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลกย์
พระพุทธรูปเล็กหัดนภาโดยนัยเดียวกันแล้ว ครั้นพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาล
ที่ ๓ สวรรคต ก็กลับเรียกพระนามเป็นพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษ
ขึ้นอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด จึงได้ถวาย
พระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แทนฉายาที่ว่าพระ
ทนต์พระทนต์นเน แต่คำประกาศกรวดไถ่ก็มี ส่วนพระองค์เองก็ทรง
คงพระนามเสียเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะกันใน
พระบรมโกษแต่จะกันพระทนต์พระทนต์นนด้วย แต่ครั้นสวรรคตลงก็
ไม่ฟังขึ้นเรียกกันไปทั้งแผ่นดินแผ่นดินทราย เรียกไม่ใช่เรียกเปล่า ๆ ขึ้น
เป็นทักข้าพเจ้าอยู่ด้วย ตามกิริยาแต่เพียงที่เรียกกับทั้งเหตุการณ์เป็นอยู่

ในเวลานั้น ถ้าผู้ใดได้อ่านพระราชพงษาวดารในตอนที่แผ่นดินพระบรมโกศ
กับแผ่นดินสุริยยามรินทร์ ก็พอจะคาดเดาได้บ้าง แต่ผู้ซึ่งเรียกไม่ได้ คิดจะ
หัก เป็นแต่พูดตามเขาไปนั้นมามาก แต่ถึงจะหักอย่างไรก็ดีข้าพเจ้า
ไม่ชอบใจในถ้อยคำที่จะเรียกเช่นนั้น ให้ชื่อว่าคานใจ เห็นเป็นเขาหัก
อยู่ร่ำไป จึงได้ฝันแก่เสียจนส่งบхайไปได้นานมาแล้ว ยังอยู่แต่คนแก่
คนเฒ่าที่ซมซบไม่รู้หายเพื่อเจอไปบ้างไม่ควรจะถือ บดินจะชอกช้ำ
ถึงเรื่องความในพระราชพิธีนั้นต่อไป) ในพระราชพงษาวดารแผ่นดินพระ
บรมโกศนั้นจดหมายไว้ว่า ถิ่นน้ำนวดเข้าเสด็จออกไปที่นาหลวงทุ่งหินตรา
บันทุกเข้าตงในระทะ แล้วให้พระราชวงษานุวงศ์แดพระต้นมก้านัดฝ่าย
ในเซ็นเข้าเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง แล้วเอาพวงเข้าทำฉัตรใหญ่ แด
ยากไปถวายพระราชอาคันตามพระอารามหลวงทุกที่มีได้วัน การเซ็น
เข้าตามท่วงตอกกับพิธีเผาเข้า ในแผ่นดินพระบรมโกศนั้นเล่นพิธีมาก
ด้วยเป็นระตูเวทมนต์คาถายู่คงกะพันชาครีหมอดูกระทำจนถึงนัก รวบรวม
ใจความตงว่า การพิธีเผาเข้าเป็นการคู่กันกับพิธีจรดพระนังคัล เพื่อ
ให้เป็นการสวัสดิคิมงคลแก่ธัญญาหาร ซึ่งเป็นสิ่งยิ่งสำหรับพระนคร ได้
ข้อความตามพิธีเผาเข้าแต่เท่านี้

ที่ ๑๒ พิศิวารাত্রี

ส่วนการพิธีของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าคิวารাত্রี ซึ่งเป็นพิธี
 มาแต่โบราณ จะขาดสูญเสียแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ ตั้งแต่กรุง
 รัตนโกสินทร์นี้มายังไม่เคยทำ เพิ่งมาช้านในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหมู่กษัตริย์พระองค์ที่ไม่ทำปวารณาแต่ไม่ทำอุโบสถ
 ในวันมหาปวารณา เป็นการละเลยข้อสำคัญตามวินัยบัญญัติเสีย ซึ่งจะ
 ได้กล่าวต่อไปในเดือนสิบเอ็ด ส่วนพิธีคิวารাত্রี เป็นพิธีดอยบาป
 ของพราหมณ์คล้าย ๆ มหาปวารณา จึงโปรดให้ทำตามธรรมเนียมเดิม
 พิธีทำในวันเดือนสามขึ้น ๑๕ ค่ำ คือเวลาค่ำพระมหाराชครูทำพิธีเริ่ม
 แด่กระสู่ห่อคัมตุ้ตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเขาเข้าบักดีเส้า
 เชือกผูกคอกหม้อโยงเส้าทั้งสี่ ภายใต้ม้อคังพระคิจะดั่งคัง เจาะหม้อ
 ให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อย เขาขึงส่อดไว้ ในช่องหม้อที่เจาะนั้นเฉพาะ
 ตรงพระคิจะดั่งคัง ให้น้ำหยดลงถูกพระคิจะดั่งคังทีละน้อย แล้วไหลลง
 มาตามรางซึ่งรองรับพระคิจะดั่งคัง ซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ซึ่ง
 ข้าพเจ้าเคยไปเห็นเรียกว่าโยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากรางนั้น เติมน้ำแ
 เปี่ยนหม้อไปจนตลอดรุ่ง เวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงเข้าหม้อหนึ่ง ในเทวดสถาน
 เจอนาผิงนาตาตนมเนยแฉะเครื่องเทศต่าง ๆ สุกแล้วแจกกันกินคนละเล็ก
 คนละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันลงอาบน้ำในคลองสระผมด้วย
 น้ำที่ตรงพระคิจะดั่งคัง ผมนที่รองในเวลาดังนั้นเก็บดอยไปตามน้ำเรียกว่า

อย่างไร เปนแต่บอกว่าจะเข้าไปดูต้องถอดรองเท้า ชุนนางอังกฤษ
 ที่เปนผู้พาไปนั้น ก็ต้องยอมถอดรองเท้าเข้าไปเหมือนกัน พอใกล้
 ประตูเข้าไปรู้สึกว่าจะไรหิวถึงมาที่หัว แต่เห็นพวกมาโดยดกขาวเรื่อง
 ส่วนคออยู่แล้ว ยังไม่รู้ว่ามีมาจากแห่งใด ต่อคนที่ตามเข้าไปภายหลัง
 ได้รับพวกมาโดยนั้นออกจึงได้เห็นว่ามันถูกขังคนนั้นขังอย่างเอก ก็
 เร็วฉับ ๆ ไม่ได้ช้าคมือเลย เห็นคนที่เข้าไปก่อน ๆ นั้น เอาผ้าในหม้อ
 ของเหลียงทงทั้นคี่ะไปรดศีรษะตั้งคี่ แล้วเอาหม้อใบนั้นเองรองน้ำที่ไหลทาง
 รางแล้วเดินทวนคี่ะกลับออกมา ในพื้นถานเทวดาถานนั้นเป็นน้ำของเปโร
 ไปทั้งต้น บางคนจึงจะไม่ไหว้ว แต่ที่เข้าไปรดน้ำแล้วกลับนั้นมโดยมาก
 ถามได้ความว่าศีรษะตั้งคี่มากแน่นเค็มไปเช่นนี้ สุดแต่เกิดมาเป็นพร้าหมัน
 พวกนั้นแล้ว ต้องสร้างศีรษะตั้งคี่รูปหนึ่ง ๆ ทุกคนสำหรับที่จะรดน้ำ
 สระหัว วัดฤาเทวดาถานเช่นนี้ในเมืองเบนนาร์คี่มีหลายสิบแห่ง มักจะ
 ตั้งอยู่ริม ๆ น้ำกว้างบ้างแคบบ้าง สูงบ้างต่ำบ้าง แต่ท่วงที่คล้าย ๆ กัน
 ทุ่งนั้น ครั้นเมื่อกลับออกมาจากที่นั้นแล้ว เห็นตามทางกำลังหุงเข้า
 เกือบจะทุกแห่ง หุงด้วยหม้อของเหลียงโมนเอง คนหนึ่งก่หุงหม้อหนึ่ง
 กินคนเดียวไม่ปะปนกับผู้อื่น เรื่องที่อาบน้ำในแม่น้ำนั้น ถึงตัวมหารายา
 เบนนาร์คี่เอง แต่สมณก่านคี่ก็ต้องลงอาบเหมือนกัน ตัวท่านมหารายา
 ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังเอง ที่จะอาบนั้นใช้เรือขนานคี่ะเปนรูปสัตว์ คล้าย
 กับที่รับข้าพเจ้าข้ามฟากไปที่รามนครซึ่งเปนทิวัง แต่ฟังดูตามถ่านนั้นเห็น
 จะเปนการนุ่งกันได้บ้างดังโรเวไม่ทุกวัน ฤาจะใช้หนคล้ายอชชะมะยาได้
 บ้างอย่างไรไม่ทราบเลย พิศัควาราครินคงจะมาจากเรื่องตนเอง ถึง
 เรื่องหุงเข้าก็เป็นอาหารอร่อยของชาวอินเดียน ซึ่งข้าพเจ้าได้เคยไปกินเคย

ตัวเอง ได้ถามครูศาสตร์ชาติที่พระมหाराชครูกับบอกว่ากั้นไม้ใคร่ลง
 เพราะพรหมณ์พวกนี้เป็นไทยเสียแล้ว จึงต้องย่อพิริด้วยควาประพฤติ
 แปลกกัน จึงได้ก่ตายเป็นพิริตามทัศนชนใหม่ ๆ เช่นเราเข้าใจว่าเป็นการ
 ต่างว่า ฤยย่อ ๆ ดังนี้

บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทุกปีมิได้ขาด แต่ใน
แผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกบ้างไม่ได้บ้าง เพราะมักจะเป็นเวลาประ
ทับกับที่เสด็จประพาสหัวเมืองบ่อย ๆ ถ้าถูกคราวเสด็จพระราชดำเนินไป
ประพาสบางปีนั้น ฤๅ พระพุทธบาท พระพุทธฉาย พระประภมเจดีย์ พระแท่น
ทองวัง ก็ทรงทำมาฆบูชาในสถานที่นั้น ๆ ซึ่งอีกส่วนหนึ่งต่างหากนอก
จากในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๑๔ เลี้ยงพระตรุษจีน

การณเกิดชนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย
ทรงพระปรารภของซึ่งพวกจีนนำมาถวายในตรุษจีน เป็นของสดสุกรเบ็ด
ไก่พร้อมกันหลาย ๆ คน มาก ๆ จนเหลือเฟือ ก็ควรที่จะให้เป็นไปใน
พระราชกุศล จึงได้โปรดให้มั่งเลี้ยงพระสงฆ์พระภิกษุสามเณร
ทั้งสามวัน แต่ไม่มีสวดมนต์ พระสงฆ์ฉันวันละ ๓๐ รูปเปลี่ยนทุกวัน ตาม
คณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ แลท้าว
นางข้างในจัดเรือขนมจีนมาจอดหน้าคาน้ำแกง พวกภรรยาข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ๆ ที่ทรงรู้จักเคยเฝ้าฯ แทนก็จัดเรือขนมจีนมาถวายผลัดเปลี่ยนเวรกัน
ไปทั้งสามวัน ตัวก็มาเฝ้าด้วย แล้วให้ทนายเลื่อกกรมวังคอยรับขนมา
ถวายพระสงฆ์ แล้วจึงได้เลี้ยงข้าราชการต่อไป พระสงฆ์ฉันแล้ว
ถวายสับบั้งหนึ่ง หมากพลูรูปเทียนกับใบชาห่อหนึ่ง แล้ววิธินุโมทนา
ของพระสงฆ์ในการตรุษจีน ไม่เหมือนกันทั้งสามวันแต่ไหนแต่ไรมา ตาม
วันก็มีสัพพะพุทธานุภาวนาก็ไม่มี แต่เห็นว่าเป็นการพระราชกุศล ตาม
ธรรมเนียมเช่นนี้ โดยจะไม่มีสัพพะพุทธานุภาวนาก็ไม่เป็นการขาดเหลืออันใด
ทั้งมีแต่ไม่มี แต่ในการตรุษจีนจ่ายเงินให้ช้อปปลาปล่อยวันละ ๑๐ ตำลึง
บันทุกเรือมาจอดอยู่ที่พลอย เวลาทรงพระดำเนินโหนก แล้วโปรด
ให้พระเจ้าลูกเธอมาลงโปรดที่เรือปลา แล้วตักปลานั้นปล่อยไปนำทั้ง
ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า การที่ทำบุญ

ครุฑ^๕ จัน^๕ เติง^๕ ขน^๕ ม^๕ จัน^๕ นน^๕ ไช^๕ ของ^๕ จัน^๕ เปน^๕ แค^๕ ถัก^๕ ว่า^๕ ขื่อ^๕ เปน^๕ จัน^๕ ให้^๕ ทำ^๕ เกา^๕
 เหลา^๕ ที่^๕ โรง^๕ เรือ^๕ ยก^๕ เข้า^๕ มา^๕ เติง^๕ พระ^๕ ตั้ง^๕ ช^๕ แทน^๕ ขน^๕ ม^๕ จัน^๕ เปน^๕ ของ^๕ หัว^๕ บ้า^๕ ชาว^๕
 เครื่อง^๕ ทำ^๕ แล^๕ ทรวง^๕ สร้าง^๕ ค้าง^๕ หตั้ง^๕ คา^๕ เก่ง^๕ ขน^๕ ทนา^๕ พระ^๕ ทน^๕ ราช^๕ กิจ^๕ จวน^๕ จณ^๕ย^๕
 ค้าง^๕ หตั้ง^๕ ให้^๕ เชิญ^๕ เทว^๕ รูป^๕ แด^๕ จะ^๕ เหว^๕ ด้มุก^๕ ใน^๕ หอ^๕ แก้ว^๕ ตง^๕ ไป^๕ ตง^๕ มี^๕ เครื่อง^๕
 ตั้ง^๕ เวย^๕ ทาง^๕ ดำ^๕ วัน^๕ อา^๕ ดัก^๕ ชน^๕ อ่า^๕ น^๕ ประกาศ^๕ เปน^๕ คำ^๕ กล^๕ ดอน^๕ ดิด^๕ ตตาม^๕ เนอ^๕ ความ^๕
 ของ^๕ คา^๕ ถาย^๕ น^๕ แล^๕ ขอ^๕ พร^๕ ข้าง^๕ ปลาย^๕ เปน^๕ การ^๕ เทว^๕ พล^๕ ให้^๕ เข้า^๕ เค้า^๕ อย่าง^๕ เต็น^๕
 ข้าง^๕ จัน^๕ ที่^๕ พระ^๕ พุท^๕ รูป^๕ ก็^๕ มี^๕ เครื่อง^๕ เต็น^๕ อย่าง^๕ จัน^๕ ตง^๕ เติม^๕ เติม^๕ เข้า^๕ พระ^๕ ด้วย^๕ แล^๕
 ให้^๕ มี^๕ ไค^๕ ผูก^๕ ต่าง^๕ บัน^๕ ทก^๕ ของ^๕ ถวาย^๕ ครุ^๕ฑ^๕ จัน^๕ คือ^๕ แด^๕ง^๕ อุด^๕ ด้^๕ ขน^๕ ม^๕ แข่ง^๕ กระ^๕
 เทียม^๕ คอง^๕ ตั้ง^๕ ไค^๕ น้ำ^๕ คาง^๕ ทราย^๕ ช่ม^๕ เปน^๕ คัน^๕ วัน^๕ ละ^๕ ๓^๕ ไค^๕ ถวาย^๕ พระ^๕ ราช^๕
 คณะ^๕ ผู้^๕ ใหญ่^๕ ซึ่ง^๕ นำ^๕ ฉน^๕ ไค^๕ น^๕ บัน^๕ ทก^๕ ของ^๕ แด^๕ ยัน^๕ ถวาย^๕ คว^๕ ที่^๕ โรง^๕ เรือ^๕ ริม^๕ ทาง^๕ เต^๕ ด้^๕ จ^๕
 แด^๕ ไค^๕ บาง^๕ ตัว^๕ กับ^๕ บัน^๕ ทก^๕ ได้^๕ ครั่ง^๕ หั่ง^๕ บ้าง^๕ ขื่อ^๕ น^๕ หั่ง^๕ บ้าง^๕ บาง^๕ ตัว^๕ กับ^๕ บัน^๕ ทก^๕ ไม่^๕
 ได้^๕ โดย^๕ เปน^๕ แค^๕ ผูก^๕ ต่าง^๕ มา^๕ ยัน^๕ ไค^๕ ม^๕ อยู่^๕ ของ^๕ ก็^๕ กอง^๕ อยู่^๕ น้า^๕ ไค^๕ เปน^๕ พิน^๕ การ^๕
 เติง^๕ พระ^๕ ทพระ^๕ ทน^๕ ราช^๕ กิจ^๕ จวน^๕ จณ^๕ย^๕ นน^๕ เมื่อ^๕ แผ่น^๕ ดิน^๕ พระ^๕ บาท^๕ ส้ม^๕ เต^๕ จ^๕ พระ^๕ นัง^๕
 เกด^๕ เจ้า^๕ อยู่^๕ หัว^๕ พระ^๕ ตั้ง^๕ ช^๕ นัง^๕ ข้าง^๕ คว^๕ น^๕ ออก^๕ ที่^๕ ประ^๕ ทับ^๕ อยู่^๕ ข้าง^๕ คว^๕ น^๕ คกริม^๕
 น้า^๕ เพื่อ^๕ จะ^๕ ได้^๕ ทอด^๕ พระ^๕ เนตร^๕ ทาง^๕ แม^๕ น้า^๕ ได้^๕ สด^๕ วก^๕ คริน^๕ แผ่น^๕ ดิน^๕ พระ^๕ บาท^๕
 ส้ม^๕ เต^๕ จ^๕ พระ^๕ จอม^๕ เกด^๕ เจ้า^๕ อยู่^๕ หัว^๕ รับ^๕ ตั้ง^๕ ว่า^๕ ธรรมเนียม^๕ ซึ่ง^๕ จะ^๕ คง^๕ ที่^๕ ประ^๕ ทับ^๕ คอง^๕
 อยู่^๕ ข้าง^๕ พระ^๕ ราช^๕ วง^๕ สำหรับ^๕ ที่^๕ จะ^๕ ห็น^๕ ง่าย^๕ ตาม^๕ แบบ^๕ เก้า^๕ ที่^๕ เตรียม^๕ หั้น^๕ มาก^๕ กว่า^๕
 เตรียม^๕ ด้^๕ ซึ่ง^๕ เคย^๕ ทรวง^๕ เยา^๕ร^๕ เยา^๕ร^๕ ธรรมเนียม^๕ ต่าง^๕ ๆ^๕ มี^๕ ผูก^๕ พระ^๕ ศา^๕ ขาร^๕ ให้^๕ เปน^๕
 เงื่อน^๕ กระ^๕ ทก^๕ เปน^๕ คัน^๕ แด^๕ ธรรมเนียม^๕ เช่น^๕ นั้น^๕ ตง^๕ เปน^๕ แบบ^๕ แผน^๕ ใช้^๕ มา^๕ ข้าน^๕ นาน^๕
 แด^๕ ธรรมเนียม^๕ คา^๕ เจ้า^๕ ของ^๕ บ้าน^๕ เจ้า^๕ ของ^๕ เรือน^๕ ก็^๕ คง^๕ จะ^๕ ต้อง^๕ รับ^๕ แด^๕ ก^๕ อยู่^๕ น้า^๕ ประ^๕ ต^๕ ที่^๕ จะ^๕
 เข้า^๕ ใน^๕ เรือน^๕ หั้น^๕ หน้า^๕ ออก^๕ ข้าง^๕ นออก^๕ ผู้^๕ ซึ่ง^๕ มา^๕ หาก^๕ ก็^๕ ต้อง^๕ มา^๕ จาก^๕ ภาย^๕ นออก^๕ หั้น^๕
 หน้า^๕ เข้า^๕ ข้าง^๕ ใน^๕ จ้ง^๕ รับ^๕ ตั้ง^๕ ให้^๕ เปด^๕ ยัน^๕ พระ^๕ ตั้ง^๕ ช^๕ ไป^๕ นัง^๕ ทาง^๕ คว^๕ น^๕ คก^๕ ทอด^๕ ที่^๕

ประทับทางสวนออกใช้มาจนตลอดรัชกาล ครั้นถึงแผ่นดินพระจุพนันต์ สม
 เสด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านเห็นว่า ซึ่งที่ประทับมาอยู่ข้างใน
 นั้น ไม่เป็นทางที่จะเห็นน้ำเห็นท่าให้เป็นที่ยศมาย จึงได้ขอกลับเปลี่ยนไป
 อย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และขอให้ มีเรือขนม
 จันทน์อย่างเก่า ให้ภรรยาของท่านแต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ จัดขนม
 จันทน์ถวายแต่มาแต่เมื่อก่อนอย่างแต่ก่อน ในการตรุ่จันทน์สมเด็จพระยา
 อยู่ข้างจะเป็นธุระเห็นส่งกันส่งนามาก ตัวท่านเองก็อยู่ท่ามาแต่พร้อม
 กับขุนนางทั้ง ๓ วันทุก ๆ ปีมิได้ขาดเลย เพราะเป็นการเวลาเช้าถูก
 ธารมณฑานด้วย เพราะฉนั้นการเลี้ยงตรุ่จันทน์จึงได้มีขุนนางผู้ทักผู้
 ใหญ่มาพริกกพร้อมแน่นหนาว่าพระราชพิธี ฤๅการพระราชกุศลอื่น ๆ
 แต่เรื่องเกาเหตาเลี้ยงพระนั้น เป็นของที่อันเหลือที่จะอื่น, แล้วผู้ทำ
 ก็ล้มตายหายจากกร่อย ๆ ลงก็เลยจะตายหายไปเอง คงอยู่แต่เรือขนม
 จันทน์ทุกวันนี้ ที่พระส่งขนมนี้ภายหลังมากก็ตายเป็นอย่างแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยครั้งนั้นท่านทรงคิดดินธรรม
 เนียมทอดกัณฑ์ไว้เป็นแบบอย่างเสียแล้ว ผู้จัดการทั้งปวงก็ต้องลงหา
 แบบนั้นเป็นหลักฐาน

การตรุ่จันทน์ในเดือนยี่มา้ง เดือนสามมา้ง ตามอย่างปฏิทินจัน
 เชาจะตัดดินวันใดเป็นปีใหม่ แต่การภายหลังนั้นเพิ่มเติมขึ้นในพระยาโชฎีก
 ราชเศรษฐี แต่พระยาสวัสดิ์ความดีอยู่เดียว จัดเครื่องโต๊ะอย่างจันท
 คงเลี้ยงเจ้านายบิแรกที่เก่งพุทธรัตนสถาน ครั้นต่อมาก็เป็นอันเลี้ยงที่ของ
 พระโรง ในเวลาบ่ายวันซึ่งเหม่งนั้นตลอดมาจากทุกวันนี้

คำตักเตือนในการตรุศุจน์ ในการเลี้ยงพระตรุศุจน์ นอกจาก
 พระค้ำชิโนทกที่เป็นโรคสำหรับตัวของมหาดเล็ก ก็ยังมีเทียนชนวนที่
 สำหรับพระราชทานพระเจ้าลูกเธอไปจุดเทียนตั้งเวยเทวดา มหาดเล็ก
 ต้องคอยเชิญเสด็จฯตามเสด็จไปด้วย หนึ่งเมื่อพระราชทานน้ำพระค้ำ
 ชิโนทก ให้พระเจ้าลูกเธอไปปลด้อยปลา มหาดเล็กต้องเชิญเสด็จฯ
 ตามเสด็จลงไปที่แพดอยระวังกษาพระเจ้าลูกเธอ ภูษามาตาดึงถวาย
 พระกตของน้อย นอกนั้นก็ไม่ว่าอันใดขาดเหตุนัก

เดือนสี่

ในกฎมณเฑียรบาลาษฎรยื้อพระราชมารดาว่า เดือนสี่การล้มพระ
 ราชินี แต่ครั้นเมื่อคนดูความพิศดารที่นับเป็นรายเดือนไปตายเสียไม่ได้
 ความชัดเจน จะเป็นด้วยเดือนสี่ต้องเดือนห้ามีพิธีศพอย่าง คือ
 จอมเปรียงตดขุดตอยโคม ได้เรือ งานแจกดอกไม้ วงมณฑล ผู้
 ที่เก็บ ฌัมมา เรียบ เรียงเดิม่นกว่าจะเรียงเป็นเดือน ๆ ให้ตลอดทั้งสี่ต้อง
 เดือน ครั้นมีพิธีแซก ๆ เข้ามากเผดถไปว่าเป็นแต่เรื่องพิธีทั้งปวง ว่า
 ครั้นมีพวดยา แล้วจึงถึงเดือนพระโคตมพุทธเจ้าทำนายเอาเข้าไม่มี คอ
 ไปพิธีเบาะพอก ว่าพิธีการยี่สิบขวบแต่มีครวญอย่างยิ่งจนไม่รู้จะทำอะไร
 ลงปลายจึงได้เลยไปอินทราภิเศกอุ่นไป คงได้ความลตคออกมา
 นิดหนึ่งแต่ว่าการพระราชมารดาเสด็จศึก คงในพิธีย้ายพระที่นั่งกลาง
 พระโรง แต่เพื่อไปด้วยตำแหน่งเฝ้าเห็นจนไม่ได้ความว่ากระไร พุค
 เหมือนรู้กันอยู่แล้ว เป็นแต่บอกว่าจะทำที่นั้นหนาที่หนา แต่การพระ
 ราชินีล้มพระราชมารดา ย่อมเป็นการคิดคอกันกับเดือนห้าทางแต่ก่อนมา
 แต่ในประจจุบันนี้ จะแยกเดือนกันให้ชัดก็ยาก จึงเป็นการจำเป้นที่
 จะต้องกล่าวถึงพิธีล้มพระราชมารดา ฤๅครั้นเลยไปจนกระทั่งถึงเดือนห้า
 ก่อนหน้าสงครามบ้าง

เมื่อว่าเช่นตามทางโบราณ มีพระราชพิธีหนึ่งซึ่งคิดคอกันกับ
 ล้มพระราชมารดาเรียกว่า ตดแจตร คำตดแจตรนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า

เป็นรตเจตร คำตณัน เปลี่ยนตัว ร เป็นตัว ต ไป คำเจตรนั้น
 เกินไม่นำไปอันหนึ่ง ถ้าเปลี่ยนตัว ต เป็นตัว ร อ่านว่ารต ตดไม่
 นำเจตรเสียอันหนึ่งอ่านว่า เจตร คงได้ความว่า รตนำเดือนห้า
 คัพพิ รตเจตรนั้น คงจะเป็นพริตติม ที่สืบมาแต่ข้างดาวพุงดำ เพราะ
 ในทุกวันนี้ หัวเมืองดาวพุงดำ เช่นเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมือง
 ลำพูน เป็นต้น เจ้าเมืองยังคงตองตอานำในแม่น้ำเป็นพริตเดือนห้า แต่
 เขาได้ ในหมู่สังกรานต์ ม้อยจนทุกวันนี้ จะขอยกเรื่องราวในพริตเมือง
 ดาวไ้ ไม่กล่าวในที่นี้ เพราะผู้ที่ได้เห็นมามากด้วยกันจะเรียบเรียงได้
 ดีกว่าข้าพเจ้า ที่กล่าวเดี๋ยวนี้จะขออ้างเพียงว่าพริตเป็นอย่างของดาว
 พุงดำ กับบรมราชวงศ์เรียงรายตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี ๑ ลงมาเป็น
 เชื้อสายของเงยอฎาตาว จึงได้มีธรรมเนียมตดตองมาจนถึงกรุงเก่า
 แต่จะได้ทำตองมาเพียงแผ่นดินใดก็ไม่ปรากฏ มีเหตุพอที่จะเชื่อได้ว่า
 ในรัชกาลหลังๆ ตองมาที่กรุงเก่าก็ไม่ได้ทำ จดหมายขุนหลวงหาวัดก็ไม่
 ได้พูดถึงเลย

พริตรตเจตรที่เข้ามาในกฎมณเฑียรบาลนั้น ดูเหมือนหนึ่งจะปลูกโรง
 ฤาษอดแพอยู่กลางแม่น้ำ แพนั้นถ้าจะทำก็คล้ายๆ กับที่ตองตอง ข้าง
 ดาวเขาไ้เป็นขั้มใบไม้ปักกลางน้ำเพราะน้ำตื้น แต่ของเรานำดักดีรายจะ
 ใช้เป็นแพ ในแพที่ตองตองนั้นเป็นข้างนำข้างในดูในเวลานั้นเป็นสามส่วน
 ส่วนหนึ่งเป็นข้างนำสำหรับพระสงฆ์แต่เจ้านายขุนนาง ส่วนกลางเป็นที่
 ตอง ส่วนข้างในเป็นที่สำหรับพระอรรคมเหษณ์ ในจดหมายนั้นเขาเรียก
 ว่า สมเด็จพระภริยาเจ้าทั้งสอง แด่ถูกเชอหลานเธอ แม่เจ้าพระต้นมออก
 เจ้าท่งปวง ในที่ตองตองนั้นเรียกว่าไม้พุ่มปักไว้ ไม่นั้นหุ้มผ้าแดง ที่

จะเช่นหักโง่ในแพลงตรง เป็นยศชั้นสูงชั้นค่าด้วย เวลาที่ตั้งตรงนั้น
 กำหนดถึงสามเวลา เวลาเช้าทรงสายทั้งสำหรับ เวลากลางวันทรงไฟว่าทั้ง
 สำหรับ เวลาเย็นไม่ปรากฏว่าทรงอันใด เวลาตรงหน้าเข้าแถวกลางวันเสร็จ
 แล้วมีเสียงลูกขุน เวลาบ่ายมีการมหรสพโรงครุ่มคุตาศิไม่เด่นแพน
 บ่ายเชือกหนังพุ่งหอกยิงธนู ที่ออกสำนามนั้นเป็นพลับพลาฤมณสถาป
 มีกำหนดยศเป็นชั้น ๆ ว่าพระราชกุมารบนปราสาทสามชั้น พระราชนัดดา
 คุกาคอนเดียว นาทมนเอนมณฑปห้าชั้น นาทมนเอนมณฑปสามชั้น
 นาท้าพันราชคฤห์สามคอน นาสัมพันสองพันหกคฤห์สองคอน นาท
 พันสี่พันสองคฤห์คอนเดียวมั่งหา นาทพันคฤห์คอนเดียว นาทแปดร้อย
 หกร้อยเพดานปรัว่ามี นาท้าร้อยสี่ร้อยปรัว่าเปล่า เป็นที่เผ้าอย่างออก
 สำนาม เทือกเบญจนาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำขึ้น เพื่อประสงค์จะเปลี่ยนการออกสำนาม
 อย่างโบราณ ครั้นเวลาบ่ายตรงอีกครั้งหนึ่ง บันดาข้าราชการผู้ใหญ่
 ต้องมีผ้าห่มห่มสามสำหรับสำหรับเปลี่ยนลงอาบน้ำ แต่เวลาเย็นนั้น
 จดหมายไว้ว่าเสด็จตรงแล้ว ทรงดำอาบเสร็จเสด็จตรงเร็วเข้ามา
 ท้าวพระยาลูกขุนนั่งผ้าถุงหน้าม้ายาว ในทันจะว่าเสด็จแล้วโคคน้ำ
 ถวายคุ่มคัมตามเสด็จมาที่เดียวฤ ฤจะว่านั่งผ้าที่ลงนานมาทางแยก ๆ
 ก็ไม่ได้ความชัด วิไลคนโบราณฤคนเก่า ๆ ทุกวันนั้น ถ้าจะ
 จดหมายเป็นคำหรับคำราชนัด มักจะจดย่อ ๆ ให้ผู้ที่ไม่อ่านนั้นไม่วี
 จะเข้าใจต้องได้ถามด้วยปากอีกทีหนึ่ง เมื่ออ่านไม่เข้าใจต้องถามดังนั้น
 แล้ว ก็มักจะยิ้มแย้มรื่นเริงไปว่าถ้อยคำที่ตลกต่างเป็นลัทธิ ซึ่ง จนนิต
 หนึ่งก็กินความมาก แต่ผู้ที่ไม่อ่านหากเป็นเด็กเด็กแต่ไม่มีปัญญา ใจเราไม่

คริตรองเทียบเคียงจึงไม่เข้าใจ เมื่อเวลาแปลให้ข้อย่อมจะกล่าวว่าง่ายๆ
 นิดเดียว ทางที่บอกเป็นไปเป็นพรางให้คิดตัวเอง ถ้าผู้ทถามนั้น
 ยังไม่เข้าใจก็เขาเป็นเซอะเซี่ยคน ถ้าผู้ทถามนั้นดีไม่ออกเข้าใจไม่
 เป็นความฉลาดของผู้ที่คิดไม่ออก เป็นความกรุณาของท่านผู้ทถามเล่า
 คอคือไม่ให้ถึงได้แก้หัวเราะลำบากง่ายนิดเดียวคือไม่ใหม่ กินทั้งชา
 วนชาต้อง วิธตั้งต่อนของคนโบราณเช่นนี้ ท่านผู้อ่านคงจะได้เคยพบปะ
 บ้างนิดใด จดหมายสำหรับตำราอันใดก็มักจะทำย่อๆ ต่อให้คนปากคน
 หืมเช่นนี้โดยมาก เพราะฉะนั้นจะเอาข้อความอันใดในเรื่องรตเจตรนก็ไม
 มีหลักฐานต่อไปอีก ได้ เนื้อความเพียงเท่านี้

มีแววขอบกลอยอย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏในร่างรับสั่งการพระราชพิธี
 มีสัมพัจฉรฉินท์ แต่ก็เป็นธรรมเนียมที่รวมเด็กไปเสียแล้ว แต่จะเข้า
 เค้าเรื่องรตเจตรนได้บ้างดอกกระมัง ด้วยการพระราชพิธีรตเจตรนได้
 ความความกฎหมายนั้นชัดเจนว่า เป็นการทำก่อนออกสนามใหญ่ คือ
 สระสนาม ฤๅกษेत्रที่วัดสนาม ซึ่งตั้งกรานต์จะมีมาก่อนคเชนทรวัดสนาม
 นั้นไม่ได้มีอยู่แล้ว จึงไม่ควรจะคิดเห็นว่า การรตเจตรนจะเป็นรตหน้า
 พระสงฆ์ ในเวลาตั้งกรานต์ ถ้าจะเป็นในเดือนห้าก็คงเพียงวันขึ้นค่ำหนึ่ง
 เท่านั้นเป็นแน่ เพราะฉะนั้นถ้าจะเทียบกับกรที่ได้อาศัยอยู่ในกรุงเทพ ฯ
 คราวหนึ่งซึ่งยังปรากฏอยู่ในร่างหมาย จะเข้าเค้าได้ดอกกระมัง คือ
 ในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ มีกำหนดให้ปลุกโรงที่พระสงฆ์ตั้งหน้า
 มีคุ่มซึ่งเรียกว่านางตั้งไปตั้งหลายใบ มีขันเชิงคู่หนึ่งมีกาตักน้ำบัว
 ตะกั่วแต่น้ำชุบสงฆ์พร้อม แล้วให้ภูษามาดารับน้ำอบแบ่งสดไปสำหรับ
 ถวายพระสงฆ์แต่อยู่ข้างชุกรมาก เกินกว่าที่จะเห็นว่าเป็นแต่สำหรับพระ

ราชพิธี เพราะพระสงฆ์ต้องมาสดุดยูนัยงคำคันยงรุ่ง จะได้พัก
 นอนอาบน้ำได้ คือเกณฑ์ให้ม้พวงดอกไม้สดไปแขวนที่โรงพระสงฆ์
 นนถึงวันตะยี่สิบพวง ดูโรงก็จะไม่เด็กนักจึงได้แขวนดอกไม้มากถึงเพียง
 นั้น เกินกว่าที่จะจัดไว้สำหรับพระสงฆ์เพียงห้ารูป แต่ผู้ซึ่งรวม ๆ
 เสียในชั้นหลัง ๆ ต่อมาเห็นจะเป็นเข้าใจว่าสำหรับพระสงฆ์ห้ารูป ด้วย
 พระแก้วท่านไม่ว่ายากอาบน้ำกันโดยมากจะไม่มีผู้ใดไปอาบ จัดไว้
 เก้อ ๆ จึงได้เสียเด็กไป ที่จริงของเดิมเห็นจะจัดสำหรับพระสงฆ์ที่มานั้น
 ในการพระราชพิธีต่างทั้งหมด ถ้าการทำพระสงฆ์นั้นจะเป็นเรื่องรุดเรศ
 แน่แล้ว ก็คงจะเป็นการย่อดมกว่าแต่เดิมหลายย่อดมแล้ว เพราะ
 การที่รุดเรศกันอย่างเดิมนั้น อยู่ข้างจะกาหดเหลือเกินแต่ต้องทำพระ
 มากวันยังคำไม่ได้หยุดได้หย่อน จึงได้คักถวม ๆ ลงมาจนเลยจะตาย
 ไป เดี่ยวถามใครก็ไม่ใคร่ถึงเรื่องโรงสงฆ์พระน้เลย ได้ความ
 ในเรื่องซึ่งจะเกี่ยวของในเรื่องรุดเรศ ฤๅตเจศรอยู่เพียงเท่านี้

แต่ในจดหมายคำให้การขุนหลวงหาวัด มีความแจ่มออกไปกว่านี้
 เป็นธรรมเนียมชั้นหลัง มีว่าถึงคงอาฏานาฏิยสูตรธรรมมงคลสมโภช
 พระสมโภชเครื่องแต่ว่าเรื่อยไปจนถึงทอดเชือกแด่ระดับาน ซึ่งเป็นการ
 ในเดือนห้าก่อนสงกรานต์ ที่นับว่าเป็นปลายตรุษด้วย ในการชั้นหลัง
 นี้คงจะไม่ผิดกับที่ได้ทำอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้นัก

วิธีทำบุญป้อนอย่างเช่นทำอยู่ในพิธีสัมพัจฉรฉินนี้ เป็นวิธีการบูชา
 ของชาวลังกาเขาทำบุญปีใหม่ พร้อมกันจัดเครื่องสักการบูชาพระ
 รัตนไตรย เป็นการนักษัตรฤกษ์ใหญ่ นิมนต์พระสงฆ์มาสดุดตามวัน วัน
 ที่ตาม จึงได้ประกาศเทวดา แม่ด่อนบุญให้ แก่เทพยดา แลยักษ์ นาค กุมภินันท์

บันดาอมหุยทั้งปวงตลอดถึงสัตว์ดิรัจฉาน ขอพรให้บ้านเมืองอยู่เย็น
 เป็นสุข ทำให้ส่วนบุญทั้งปวงเป็นภาษาดังกา ยังใช้ต่อมาจนถึงการพระ
 ราชพิธีสัมพัจฉรฉนัตทุกวณ การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนัต ซึ่งเป็น
 ส่วนหนึ่งในพระพุทธรูปธำสนาแต่มีใช้ทำตามพุทโธวาท เป็นของคนที่ถือ
 พุทธธำสนามาแต่ก่อน ประกอบการทำขึ้นนมแต่แถบข้างต่างที่ริม ๆ ทเด
 ลับดูในหัวเมืองลาวทางฝ่ายตะวันตกก็ไม่ได้ความว่าเมืองใด
 ได้ทำการพิธีสำหรับเมืองคล้ายคลึงกันกับการพิธีตรุษนี้ มีที่ปรากฏว่า
 ได้ทำอยู่แต่เมืองนครศรีธรรมราช กับเมืองเขมรอีกสองแห่ง เมืองเขมร
 แต่ก่อนก็เป็นเมืองมท่าทางทเด แต่เมืองนครศรีธรรมราช ก็เป็นเมือง
 ทำค้าขายคงได้กล่าวมาแล้วในเดือนนี้ จึงเห็นว่าพจนมเฉพาะแต่หัวเมือง
 ดังกา ไม่ได้มีมาแต่ประเทศอินเดีย เป็นพิธีเกิดขึ้นใหม่ เมื่อพระ
 พุทธธำสนาคมาอยู่ในลังกาทั่วไป บันดาการพระราชพิธีทั้งปวงซึ่งเนื่อง
 ด้วยพระพุทธรูปธำสนาแล้วพิธีสัมพัจฉรฉนัต น้อยข้างกาหัด แลดู่นวายนมากกว่า
 ทุกพิธี ด้วยเป็นความคิดของคนในชนหลังที่มความไว้แล้ว ความเชื่อ
 ถือพระพุทโธวาทเสื่อมลง หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายกลาชน จึงได้คิด
 อานแก่ ไซ หันเหียนลงหาการที่ถ้อยเป็นปรกติบ้านเมือง ฝ่ายข้าง
 ประเทศอื่น ๆ คือแถบเรานี้ ที่เป็นเมืองนับถือพระพุทธรูปธำสนา แลนิยม
 ยินดีในความรู้อของชาวลังกา ประกอบด้วยความหวาดหวั่นต่อภัยทั้งปวง
 เมืองใดไปมาถึงกัน ทราบณัษธรรมเนียมก็เลี่ยนลอกถ่ายแบบมาทำบ้าง
 เพราะพินมาทางทเดข้างฝ่ายทิศตะวันตกข้างใต้ จึงไม่แผ่ชนไปถึงหัว
 เมืองลาวข้างฝ่ายเหนือเหมือนดทพิชอื่น ๆ แลการที่รบพริมาท้านคง
 จะเป็นเมืองนครศรีธรรมราชไว้ก่อน ด้วยเมืองนครศรีธรรมราชนี้

ปรากฏเป็นแน่ชัดว่า เป็นเมืองประเทศราชใหญ่มาช้านาน มีหลักฐาน
 ที่ควรจะอ้างอิงหลายแห่ง มีจากที่ฐานพระในวัดพระมหาธาตุเป็นต้น
 คงจะเป็นใหญ่มาก่อนตั้งกรุงอยุธยาโบราณ เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้น
 แล้วเมืองนครศรีธรรมราชก็ต้องอ่อนน้อม ขึ้นกรุงศรีอยุธยา แต่เห็น
 ยังจะเป็นเจ้าประเทศราชต่อมาช้านาน ด้วยระยะทางคงแต่กรุงออกไปถึง
 เมืองนครศรีธรรมราช ด้วยเรือใบเรือพายก็เป็นทางไกล ถ้าคิดตาม
 กำหนดหนึ่งเดือนจะถึงลงหลาย ที่หนึ่งสำหรับอ่านกันอยู่ใน
 ไทย ๆ ก็พอสมควรแก่ระยะที่จะเป็นเมืองพ่อตาฤๅลูกเขย ซึ่งเป็นอย่าง
 ไกลที่สุดก็อยู่ในห่างกันสิบห้าวัน พอยกษัตริย์จะระโมยไต่กลางทางสบาย
 คิอยู่แล้ว นับว่าเป็นเมืองไกลเกือบสุดถ้าฟ้าเขียวจึงต้องเป็นเมืองมี
 อำนาจมาก ที่สำหรับจะปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ แต่เมืองมลายูทั้งปวง
 แต่คงต้องถวายต้นไม้เงินทองแก่กรุงฯ ซึ่งยังมีเชลยศึกติดต่อมาจนทุกวันนี้
 แต่ต้นไม้เงินทองทุกวันนั้นเป็นอย่างเดียว คือต้นไม้ทอง ๖ ต้นหนึ่งต้น
 ละบาทต้นไม้เงิน ๖ ต้นหนึ่งต้นละบาท ซึ่งเป็นต้นไม้เล็กไปอย่างนั้นเห็นว่าจะ
 เป็นเช่นเมื่อเล็กไม่ให้เป็นประเทศราช แต่ก่อนมาเมืองสงขลาเมืองพัทลุง
 เมืองพังงา เป็นเมืองใหญ่ขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชทั้งสามเมือง เพื่อจะให้
 กำจัดเมืองนครศรีธรรมราชน้อยลง จึงได้คิดเมืองทั้งสามนั้นมาขึ้นกรุงเทพฯ
 เสีย ต้นไม้เงินทองของเมืองนครศรีธรรมราชแต่ก่อนคงเป็นต้นไม้หนึ่งต้นละ ๒๔
 บาท เมื่อยกตามเมืองมาขึ้นกรุงเทพฯ เสียแล้ว จึงได้แบ่งออกเป็นสี่ส่วน
 ให้เมืองนครศรีธรรมราชคงทำส่วน ๑ เมืองสงขลาส่วน ๑ เมืองพัทลุงส่วน ๑
 เมืองพังงาส่วน ๑ คงเท่าจำนวนเดิม แต่ครั้นภายหลังเมืองพังงาถูกแยก
 เมืองกลาง เมืองภูเก็จ เมืองตะกั่วป่าออกไป เมืองพังงาร่วงโรยลงเป็น

บอกเล็ก ๆ กรอกน้ำเซวณถึงไม่ผูกไว้ที่บันไดเรือน เรียกว่าเข้าผอกระ
 บอกน้ำ สำหรับเจ้าพวงผอที่ลงตามถนน จะต้องวิ่งไปวิ่งมาเห็นดเห็นย
 หิวโหยโรยแรง จะได้หยิบกินไปประทัง ห้ามไม่ให้ถ่ายบั๊ตสำวะลงทาง
 ต้อง ด้วยเข้าใจว่าผอจะขุดขุดอยู่ตามใต้ถุนเรือนจะไม่แยกไปเขียน
 บางที่ที่เป็นโคมโบโต ๆ ถึงร้องให้ร้องห่มส่งสารคนนั้นคนหนึ่งที่ควักไคร้
 ก็มี การซึ่งว่าขับผีเช่นนี้ ในคัวอาชานาญยสุครเองก็ไม่ได้ว่า พระ
 องค์ไม่ได้ขุดควาขับผีได้ ความความที่คาดคะเนไปมีความจริงอยู่อย่าง
 หนึ่ง แต่ในคำประกาศเทวดาเวลาขับผีซึ่งมีได้นับถือพระพุทธเจ้า
 เปนมิจาตยิวิ มีอาชที่จรรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แลพระบรมวงษานุวงษ
 ราชวรได้ให้ออกไปเสียนอกขอบเขาจักรวาล ขรอยจะได้ยินคำประกาศ
 อันนี้ ต่อให้เข้าใจภาณยักษ์ภาณพระว่าเปนขุดควาได้ผู้เข้าใจกันซึ่มซาม
 เกือบจะแปลได้ทุกคำตลอดทั้งภาณยักษ์ภาณพระ มงคลณนั้นก็ถนัดถียน
 ไปต่าง ๆ ไม่ถูกทงซนทงต้อง คือพวกที่เข้าใจกันซึ่มซามว่าวันนั้นเปน
 วันได้ผี ถ้าไม่ส่งมมงคลแลพิศมรถือกระบะของเพชรฤาเอาวางไว้ใกล้ ๆ
 คัว ผีจะวิ่งมาโดนหกถัมหกถู ฤาจะมาแถบต้นเห็ดออกดาหลอกฤา
 จะทำให้ป่วยไข้อันตรายต่าง ๆ ข้างพวกที่ไม่เชื่อถือในเรื่องผีจึงมีเค้นเด่า
 ก็มักจะอดไม่ได้ อยากจะด่าแคงออกก็อดแคงออกคิดว่าตัวเป็นคนไม่
 กลัวผีไม่เชื่อว่ามีผี ไม่ยอมส่งมมงคลพิศมรไม่ยอมถือกระบะของเพชร
 หัวเราะเยาะเย้ยผู้ซึ่งส่งมซึ่งถือไปต่าง ๆ ความคิดทงต้องอย่าง
 เปนผิดทั้งสิ้น

การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เปนการพิธีประจำมีสำหรับพระนคร
 ทำเพื่อจะให้เปนสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แลพระเจ้าแผ่นดินแลพระบรมวงษา

หลวงข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในตลอดจนราษฎร การทำให้สัตว์มมงคลแต่
 พิศมรแจกจ่ายกระบองเพชรให้ถือ ก็เพื่อจะให้เป็นที่หมายว่า ผู้^{นั้น}
 ใดเข้าอยู่ในพระราชพิธี ฤๅให้แต่เห็นว่า สิ่งซึ่งเป็นมงคลอันจะเกิดขึ้น
 ด้วยคุณปริศที่พระสงฆ์วัดนั้น ตั้งอยู่ในตัวผู้^{นั้น}แล้ว เมื่อจะเปรียบดู
 อย่างง่าย ๆ ว่าการบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชสมณเฑียร เวลาสด
 มนต์พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระมหามงคล การโกนจุกลงทำแต่งงานบ่าว
 สาวเจ้าตัวผู้^{ซึ่ง}จะรับสวัสดิมงคล อันพระสงฆ์จะมาเจริญปริศให้เฉพาะ
 ผู้^{นั้น}ก็สัตว์มมงคล ผู้^{ที่}สัตว์มมงคลซึ่งออกชื่อมาเหล่านี้ย่อมมีสาย
 ดิณฺญ์โยง คงแต่แทนฤๅมาเคียงที่^{ซึ่ง}พระฤๅใช้สายเดียวกับที่พระสงฆ์ถือ
 ผูกโยงคิดไว้กับท้ายมงคล การซึ่งใช้สายดิณฺญ์นั้นก็ใช้มงคลก็ดี เป็น
 เครื่องให้สนใจของผู้นับราณา คือผู้นับราณาสวัสดิมงคลจากที่พระสงฆ์
 เจริญปริศ เมื่อมีมนต์พระสงฆ์มาเจริญปริศแปล่า ๆ ก็เป็นสวัสดิ
 มงคลอยู่แล้ว แต่ดูไม่เห็นจริงสะอึกสะใจจึงได้ทำมงคลสัตว์มมงคลที่ศีรษะโยง
 สายดิณฺญ์มาให้ถึงเป็นสายโทรศัพท์ ให้สวัสดิมงคลนั้นเด่นมาทางนั้นเป็น
 เครื่องปลื้มใจอุ้มใจเจริญความยินดีมาก ในการบรมราชาภิเศกเฉลิม
 พระราชสมณเฑียรก็ดี การโกนจุกลงทำแต่งงานบ่าวสาวก็ดี ก็ไม่ได้
 สวดภาณยักษ์ภาณพระ ไม่ได้อ่านคำประกาศเรื่องขับผู้ขับต่างแต่ไม่ได้
 ยิงปืนเวดาค่า ซึ่งจะเป็เครื่องให้ผู้คนตระหนกตกใจ เหตุใดจึงต้องใช้
 มงคล ก็เหตุด้วยประสงค์จะให้เป็ทางมาของความสวัสดิมงคล แต่
 เป็เครื่องปลื้มใจว่าตัวได้รับสวัสดิมงคลอันเกิดจากปริศคุณ เพราะ
 ฌนั้นจึงต้อง กล่าว ว่าผู้^{ซึ่ง}เข้าใจว่ามงคลพิศมรกระบองเพชรเป็นเครื่องกันผี
 ที่จริงว่าเฉพาะในวันนั้นวันเดียวกันนี้ เป็การเข้าใจผิดกลัวมากเกินไป

ข้างฝ่ายผู้ทอดกฐา ขอดเก่งขอดปัญญา ไม่ยอมสรวม มงคลพิศมร ถ้อกระ
 บองเพชรนน หมายถึงตัวพนักตัวผู้พนักเชื้อผู้ ฤๅที่แท้ ไม่พนักตัวผู้เชื้อผู้จริง
 ยังขอดเก่งขอดฉลาดในการที่ทนท่งปวงกตถึงตัวทำได้ ถึงจะพนักตัวก็
 ยังอยู่ในไม่พนักเชื้อ โดยว่าจะไม่เชื้อได้จริง ๆ ก็ยังไม่เป็นคนมีปัญญา
 ตามทออยากจะขอดท่งตำปรการ คือขอดกฐาขอดเก่งว ไม่เชื้อขอด
 ปัญญา ถ้ามีปัญญาจริงย่อมจะคิดเห็นได้ว่าการที่พรรณามาแล้ว คือ
 การเฉลิมพระราชมณเฑียรการ โทนจุกลงท่าแต่งงานบ่าวสาวนั้น เขากดัว
 ผู้ฤๅไม่เขาจึงได้สรวมมงคล ถ้ามีปัญญาจริงแล้วจะต้องพิจารณาเห็นว่า
 การซึ่งสรวมมงคลนั้น เพื่อจะให้ปรากฏว่าตัวเป็นผู้ ได้รับสวัสดิ์ ในการ
 พระราชพิธีใหญ่สำหรับพระนคร ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินขึ้นออกพระราชทรัพย์
 ให้ทำมงคลพิศมรกระของเพชร สำหรับพระราชทานพระบรมวงษานุวงษ
 แด่ข้าราชการท่งปวงทั่วไป ไม่ได้ทรงทำโดยทรงค้นเค้นเหมือนอย่างผู้ที่
 กตวืงกเงินตังได้ก่ถั่วมาแล้ว ถ้าจะเถียงว่าแต่ก่อนท่านจะกตวืงกันบ้างคอก
 กระมัง จะเป็นพูดแก้แทนกันไปก็จะอ้างพยานให้เห็นได้ว่าสวดมนต์วันพระ
 ในท้องพระโรงฤๅพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ซึ่งเป็นเวรประจำพระราชวังมาแต่
 โบราณนั้นก่สวดมนต์ตามลำดับอย่างเก่า มีภาณยักษ์ภาณพระเหมือนกัน
 ถ้าเช่นนั้นวันพระใดจะถึงภาณยักษ์ภาณพระ จะมีค้อยแจกมงคลให้สรวม
 กันหมดฤๅ ควรจะต้องคิดเห็นว่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหา
 กรุณาแก่พระบรมวงษานุวงษแด่ข้าราชการท่งปวง จะให้ได้รับความ
 สวัสดิ์คิมงคลท่งกัน จึงแจกมงคลให้สรวมตามบันดาศักดิ์ แล้วขทล
 ว่ามงคลที่สรวมเป็นเครื่องรองรับความสวัสดิ์คิมงคลนั้น เปนตฤิโบราณ
 เคยถ้อมมาอย่างเดียวกันกับท่านานค้ ต้องเขาเทียนคว่ำลงใหม่ตมิ้งหยด

ตงเินน้ำเป็นดอกพิกุล ด้วยเศกเปด้า ๆ ตูเปินน้ำเฉย ๆ ไป ไม่มีไม่
เห็นเปินก้อนเปินคั้นสะอกระใจ เปนธรรมเนียมที่ถอกันมา มีใช้ของ
พระเจ้าแผ่นดินชั้นหลัง ๆ คิดขึ้น ใช้เปินประเพณีบ้านเมืองทั่วไปตลอด
ถึงผู้ที่จะอะอะอะอดเก่งไม่ยอมสรวมนงคตนั้น ถ้าจะมีการทำบุญอันใดที่
บ้านก็จงจะยังโยงสายสัญญาให้พระสวดคอยทุกแห่งไม่ใช้ฤา การซึ่งพระ
เจ้าแผ่นดินยังพระราชทานมงคตอยู่นั้น ก็เหมือนกันกับผู้ทอดเก่งยังใช้
สายสัญญาน้อยนั้นแหละ เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดเข้ามาในวันพระราชพิธี
สัมพัจฉรฉินท์ ก็ไม่ควรเลยที่จะทำรังเกียจอดคิดฤาธิ์บอขายหน้า เขา
มงคตไปขยัยหิวระเะเยะเยะเปินการอดคิดต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเห็นว่าเป็น
การ หิมน ประมาท พระเจ้าแผ่นดิน แต่คน ทั้งปวง ว่า อะอะอะ รุ่ม ร่ามไป หมด
ฉลาดแต่ตัวคนเดียว การที่เพื่อเจ้ามาด้วยเรื่องมงคตนั้น ใช้ว่าจะตื่นตื่น
ไปรดปรานมงคตอย่างหนึ่งอย่างใด เว้นแต่เมื่อยังไม่เด็กเล็กก็ยังไม่อยาก
ให้ผู้ใดหิมนประมาท แต่ถ้าจะเด็กเมื่อใดก็จะยอมเล็กโดยง่ายไม่เปินข้อ
ขัดขวางอันใด เพราะเหตุว่ามงคตทั้งปวงยอมจะเกิดได้ด้วยกายวาจาใจ
อันตั้งอยู่ในความสุจริต การที่พระสงฆ์มาเจริญปริตพุทธมนต์อันใดจะเป็น
สวดดีมงคตก็เป็นได้ทางหูทางใจ ไม่ได้มาทางสายสัญญา บัดนี้จะกล่าว
ถึงอาณานายิยสูตรโดยสังเขป เพื่อให้เปินเครื่องรับรองกับการที่กล่าว
มาข้างต้นว่ามิได้ขู่ควาได้ฉนั้น ความในอาณานายิยสูตรนี้ว่าท่านมหา
ราชทั้งสี่ตงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า บันดาลผู้ยอมมนุษย์ทั้งปวง
ที่นบถพระพุทธเจ้าก็มี ที่นบถอ้อมก็มี เพราะพวกอมนุษย์เหล่านั้นเกลียดชัง
บัญญัติที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละเว้นมีเบญจเวระวิรัตเป็นต้น เพราะ
ฉนั้นเมื่อเสด็จของพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ราวป่าที่เปลี่ยว พวกอมนุษย์ทั้งปวง

เหล่านัชน้อยจะมาบียัดเบี่ยนต่าง ๆ ทำมหาราชทั้งตั้งได้ขออนุญาต
 คอพระพุทธเจ้า ให้ โปรดให้สาวกจำคาถาณมัตถการพระพุทธเจ้าทั้งเจ็ด
 พระองค์มอวบัสติสตะณะมัตถเพนคณโว เมื่อจะไปอยู่ในราวป่าฤๅที่ต้งค
 ที่เปลี่ยว พวกอมนุษย์ทั้งปวงจะมาเบียดเบี่ยนประการใดก็ให้สวดคาถา
 นมัตถการณิน อมนุษย์ทั้งปวงก็จะมีควมกลัวเกรงหลบหลีกไปไม่ทำอัน
 ไตได้ พระพุทธเจ้าทรงรับด้วยคชณภาพ ทำมหาราชทั้งตั้งก็ลากลับไป
 นี้เป็นข้อใจความของภณยักษ ภณพระนันทว่าถึงเวลารุ่งขึ้นเมื่อพระ
 ตั้งประชุมพร้อมกัน พระพุทธเจ้าครีวเรียกพระตั้งทั้งปวงแล้วก็ทรง
 เล่าเรื่องที่ทำมหาราชลงมาทูลนตามเนื้อความเหมือนภณยักษ แด
 อนุญาตให้พระตั้งจำคาถาค่านมัตถการณินไว้ มีข้อใจความในภณพระเท่านี้

แล้วได้ยอจารย์ผู้แต่งหนังสือคิคจะแต่งให้เพราะ ให้ความพิศดาร
 ก็ไปเก็บเอาเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเช่นยกมาจากคาถาณหัตถมัยสูตรเพนอัน
 มาก ตามนิทานที่เล่าเป็นของเก่าแก่อยู่มากเพิ่มเติมลง เล่าถึงเรื่อง
 บ้านเรือนเมืองที่อยู่ของทำมหาราช ซึ่งพระภณยักษมาสวดเรียกกันว่า
 ร้อง ตามคนที่ไม่ว่าใจแปลกันว่าพระท่านปลอบผีให้ ไปเสียดี ๆ ส่วน
 คำที่ซ้ำ ๆ นั้นก็เป็นคำราชของภาษามคธ จะแต่งหนังสืออันใดก็แต่งซ้ำ ๆ
 ซาก ๆ จนเขียนเป็นภาษาไทยไม่ได้ อย่างเช่นยกโฆวดยักษินว่า ซึ่งเป็น
 แค่ออกช้อยกษณชวยกษณผู้หญิงดี ๆ ไม่ได้ โกรทชงเดยนั้น ก็เข้าใจกัน
 ว่าเป็นการช้เขินขบได้ ผู้ฟังไม่เข้าใจก็ว่าพระท่านช้ผิด เพนอันทั้งตั้ง
 ปลอบผีให้ไป การทียศยาวเลอยเจอยไปทงหลายนเป็นจำนวนของอาจารย์
 ชาวตังกาผู้ที่แต่งหนังสือจะให้ เพราะพิศดาร

แต่ยั้งส่วนตัวผู้ครั้นเองที่อ้างว่าทำอาหารราชตมมาเผ่าน ถ้าเป็นผู้ที่
 มักจะคิดก็จะมีความสงสัยว่าจะเป็นการช่างเถาะอย่างไรอยู่ ความข้อนี้
 จะขอโต้เถียงได้ว่า ผู้ครั้นเห็นจะมาตามทางระชัคคผู้ครั้นซึ่งพระพุทเจ้า
 ครัดเอง เปรียบเขาเรื่องโบราณที่เก่า ๆ กันอยู่เป็นพัน แล้วมายกขึ้น
 เปรียบว่าเมื่อพระอินทร์รบกับยักษ์ มีกำหนดในหมายธงเทวดาที่เป็นแม่ทัพ
 ฉันทิด ดาวของพระพุทเจ้าที่ไปอยู่ในราวป่าที่เปลี่ยว ก็ให้ลูกใจมัน
 ในคุณพระพุทพระธรรมพระสงฆ์ ก็จะเป็เครื่องบำบัติความกลัวหวาด
 หวนดังดังเทอน การที่พระพุทเจ้ายกเอาเรื่องพระอินทร์รบยักษ์ขึ้นเป็น
 เหตุที่จะสั่งสอนดาวกันนี้ ก็ใช้ท่านจะยืนยันว่าพระอินทร์รบกับยักษ์คราว
 หนึ่งเป็นแน่ละ ตลาคได้เห็นเองรู้อยู่ก็ทำไม่ เป็นแต่ท่านว่าเขาเก่า
 กันมา เกือบจะเหมือนกับยายกับตาปลุกปลุกงาให้หลานเผ่า ที่เก่า
 กันอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่เป็นเรื่องเหมาะที่จะยกมาเปรียบจึงได้ยกมาเปรียบ
 ส่วนคนภายหลังที่ได้ยินพระผู้ครั้นนี้ ไม่ประพฤติตามแต่พระพุทเจ้า
 อนุญาตสั่งสอนให้ระฤกถึงคุณพระรัตนไตรยในเวลาอยู่ที่เปลี่ยว ไปเข้าใจ
 ผิดเชื่อเอาว่าพระอินทร์ได้รบกับยักษ์เป็นแน่ เพราะพระพุทเจ้าได้เล่า
 การซึ่งเป็นทางนักเพราะพระพุทเจ้าตำนานดวงมาถึง ๒๔๐๐ ปีเศษ การซึ่ง
 คนแต่ชั้น ๒๔๐๐ ปีพูดกันเป็นการจิต ๆ อยู่ตามสัญญาไป คงอยู่แต่ในผู้ครั้น
 ก็เข้าใจเอาเป็นการแปลกๆ เหมือนไม่มีผู้ใคร ๆ แต่พระพุทเจ้าซึ่ง
 บันลือชาสามารถจะระฤกภาตที่ล่วงมาแต่ได้ ชักให้เข้าใจเถาะเถาะไป
 ส่วน ข้อที่ พระพุทเจ้า อนุญาตให้ ระฤก ถึงคุณ พระรัตนไตรย ใน เวลา อยู่ที่
 เปลี่ยว แลเวลาตกใจด้วยภัยอันตรายนั้นเล่า ใช้ท่านจะครัดว่า เออตกใจ
 อะไรให้มันถึงตลาคเกิด ตลาคจะไปช่วย เหมือนอย่างเช่นนิทาน

เท่า ๆ กันว่า ยักษ์ฤาณาคฤาษณ์อะไรซึ่งพอใจจะตั้งไว้กับผู้อื่น
 ซึ่งเป็นผู้มีคุณฤาณาทรง แต่หากเป็นคนที่จะเรียกว่ามุนีฤาณเคราะห์ร้าย
 อย่างยิ่งไม่ได้ เช่นกับตัวทมิฬในเรื่องนิทานกลอน ๆ ทั้งปวง มุนีฤาษณ์
 เดชมากเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ไม่มีความศรัทธาเข้าหาใครได้กิน
 เดินทอดน่องอยู่ในถ้ำต่างป่า ซึ่งมีผู้อยากจะไปเช่นนั้น ๆ เพราะได้เข้า
 พ้อตาเขาถูกสาธยายเป็นเมฆ ก็หาไม่ คำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สาวกเหล่านั้น
 ประสงค์เพื่อจะอุดหนุนสาวกซึ่งยังไม่มั่นคงแก่ผล มีความหวาดสั่นค่อ
 ภัยอยู่เป็นนิจ ให้มีความแก่กล้าโดยเชื่อในความศรัทธาของพระพุทธเจ้า
 แล้วออกไปอยู่ในที่สงัดบำเพ็ญเพียรให้ได้มั่นคงตามประสงค์ วิสัย
 พระพุทธเจ้าจะตรัสเทศนาสั่งสอนผู้ใดย่อมคัดไปโดยตรง มุ่งหมาย
 แต่ประโยชน์ ไม่ใช่ทางอ้อมค้อมซึ่งเป็นการจะทำให้เสียเวลา ฤาไม่พอ
 แก่วิสัยของบุคคลจะเชื่อถือได้ เช่นกับจะนั่งแปลอยู่ว่าไม่มีคอกอย่า
 ให้กตัญญูเลี้ยงดู จะต้องอธิบายขยายเสียเวลา จึงได้คิดเสียว่าให้เชื่อ
 พระคุณความรู้ของพระพุทธเจ้าแทนทางอันดีของพระธรรม ซึ่งจะนำไป
 ผู้ปฏิบัติตามบันฑิตธรรมวิเศษ แต่ให้เชื่อคุณความปฏิบัติของพระอริย
 สังฆ ซึ่งได้บันฑิตวิชาเต็มตามพระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้วนั้นให้มั่นใจ ก็
 จะไม่มีภัยอันตราย ความมุ่งหมายที่จะต้องการ คือให้สาวกซึ่งเป็น
 บุคคลหายกลัวผืนน้ำได้เหมือนกัน แต่เป็นทางลัดได้ง่ายเร็วกว่าที่จะ
 อธิบายแก่ผู้ซึ่งมีปัญญาแตกความเชื่ออย่างอื่น การซึ่งชนภายหลังเข้าใจพระ
 สู้ต่าง ๆ เกินกว่าความต้องการไปเช่นนั้น จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้า
 กลายเป็นพิชิตของเศก ๆ เป้า ๆ ไม่ได้ โดยมาก

ในเรื่องอาชานาฏียสูตร^๕ ถ้าจะพูดตามความเห็นที่คิดเห็นว่าจะ
 เป็นการช่างเถะ แล้วยังเห็นว่ามาจากรัชกาล^๕ของตัวเอง แต่ว่าโดย
 ถึงการฤาชา^๕ที่ดี ที่จะให้ไว้แก่พระพุทธเจ้า โคตมะพระองค์เดียวจะไม่ใคร่
 จะพออ้อมไม่สะใจ อยากให้ท่านมาช่วยกันมาก ๆ หลายนับหลายมือ เช่น
 สัมพุทธะให้ไว้พระพุทธเจ้าปางพัน^๕ดั่งหมื่น อาชานาฏียสูตร^๕อยากจะให้พระ
 พุทธเจ้ามากองค์ออกไปช่วยแรงกันให้มากขึ้น จึงได้แต่งขึ้นใหม่ เก็บ
 รัชกาล^๕สูตรบ้าง มหาสมณสูตร^๕บ้าง ผสมกันเข้าเป็นอาชานาฏียสูตรขึ้น
 ตามความต้องการ ที่ยังไม่สะใจเท่าถึงเดิมโมเมสัพพะเข้าด้วย อย่าง
 เช่นสวดมหาราชปริตสิบสองตำนานก็มี แต่เมื่อจะไล่ไล่ไล่ลงก็ควร
 จะกล่าวได้ว่า ข้อสำคัญทั้งสูตรก็อยู่เพียงคำมัสการ ถ้าผู้^๕ที่เชื่อถือ
 มันในคุณพระรัตนไตรย มีภัยอันตรายคับขันดังตั้งเตือนในใจ ฤาเป็น
 แต่ใจอ่อนไปไม่กล้าหาญ เมื่อกล่าวคำมัสการด้วยความถ่อมถ่อมมันคือพระ
 คุณความดี^๕ของพระพุทธเจ้า ก็คงจะให้ประโยชน์ต่อผู้^๕ซึ่งกล่าวคาถา
 นั้น ให้มีใจมั่นคงไม่หวาดหวั่นต่อภัยอันตราย คงเป็นการมีคุณอยู่บ้าง
 เป็นแท้ แต่การที่เอามาเอะอะสวดซ้ำ ๆ ซาก ๆ กันก็อยู่ข้างจะมากสัก
 หน่อย แลวิธีที่สวดนั้นเคยเป็นเล่นไป เนื้อความนั้นก็จะเป้นสร้อย^๕ญะ
 แต่ค่อย ๆ มากขึ้น^๕เพี้ยนไปจึงชักให้ความเพี้ยน แต่ถึงอย่างไรก็ดี เป็น
 ประเพณีบ้านเมืองที่ได้เคยประพฤติมา เมื่อยังไม่ได้เลิกถอนเสียก็ควร
 จะถือเอาตามสมควรแก่ที่พิจารณาเห็นว่าเป็นดีเพียงไร ตามใจของคน ๆ
 แต่ถึงว่าได้ปฏิเสธไว้ ในข้างต้นว่า การที่สวดมนต์พิสดารถือ
 กระบองเพชร ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินกตัญญูจะลงมาโดน
 เป้นต้นก็จริง แต่จะปฏิเสธว่าผู้^๕แรกตั้งตำราพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์

นั้น ไม่เป็นความคิดที่มีในราชการมาแต่ก่อน ดัทธิทั้งหลายเหล่านี้
 ที่เจอปนเข้ามาในราชการด้วย ข้าพเจ้าขอปฏิเสธว่าไม่ได้มาทางพระพุทธ
 ดำรง คด้วยเหตุว่าอาชฏานาฏียสูตรที่ได้แสดงใจความย่อมานั้น ถ้า
 เป็นผู้ที่พิจารณา ตรัสรอง อยู่ก็จะสงสัยว่าจะเป็นการช่างเถอะอยู่บ้างแล้ว
 นั้นไม่ได้กล่าวถึงการเหล่านี้เลย วิชิตถัมมสังการะจุกกระจิกเหล่านี้
 จะมีมากก็ตามดัทธิพราหมณ์อย่างหนึ่งตามความเข้าใจผิด ฤๅกถวสัน
 เกินไปของคนทั้งปวงแต่โบราณจนตกตงเป็นธรรมเนียม ที่เคยทำก็ทำ
 ไป เพราะเหตุว่าใบไม้ที่จะเป็นหมอนปั้นแต่เข้าตำรับที่จะปั้นในปั้น ก็
 ต้องส่งไปที่โรงพิธีพราหมณ์เค็กเป่ากันมาก่อน ไม่ได้เอามาเข้ามณฑลใน
 ส่วนพระพุทธดำรงเหมือนอย่างมณฑลพิศมรกระบองเพชร เพราะฉะนั้น
 การที่ปฏิเสธมาแต่ก่อนนั้น ปฏิเสธข้อหนึ่งว่าคำอาชฏานาฏียสูตรไม่ใช่
 คำพระพุทธเจ้าอนุญาตไว้สำหรับให้รู้แต่ลอบผี อีกข้อหนึ่งว่าให้
 ธรรมมณฑลพิศมรแต่ลอบกระบองเพชร ไม่ใช่สำหรับกถวสันหลอก เพราะ
 ปรากฏความสัตตมิงคต การซึ่งกล่าวแรงไปจนถึงว่าการที่กถวสันเป็น
 ผิดนั้น เป็นความเห็นของข้าพเจ้าเองผู้แต่งหนังสือ แต่ว่าได้ว่าพระ
 เจ้าแผ่นดินแต่ก่อนคงจะไม่ทรงกถวสันไปเหมือนอย่างคนทั้งปวง กถวสันเช่น
 กถาวมา แต่ที่ปฏิเสธว่าไม่ทรงเชื่อว่าลอบอยู่ แลขับได้อยู่ตามดัทธิ
 โบราณที่ลอบมานั้นปฏิเสธไปไม่ได้ เพราะใคร ๆ ในเวลานั้นก็ย่อมถือ
 เช่นนั้นทั่วหน้ากัน แต่จะตงเขาเป็นแน่ว่าทรงเชื่อถือแท้ก็ว่าได้ บางที
 จะเป็นแต่โบราณเคยทำมาก็ไม่ให้เสียโบราณ ด้วยคนทั้งปวงย่อมเชื่อ
 ถืออยู่ด้วยกันโดยมาก เป็นพระบรมราชาบายอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเป
 ครอบระวังความกระวนกระวายร้อนใจของคนทั้งปวง ให้เป็นที่เย็นอก

เย็นใจได้อย่างทำที่ไม่เสียหายอันใดมากนัก แต่ได้ประโยชน์ให้เป็นที่ยืน
ใจของคนทั้งปวง อันหาไคร่ในพระราชอาณาเขตรัชนกจะมีบ้าง
เหมือนอย่างพระราชพิธีอาพาธพินาศก็คือทำอย่างสัมพัจฉรฉินตนเอง เป็น
แต่เปลี่ยนชื่อ

พระราชพิธีอาพาธพินาศนี้ จะสืบสาวเอาเหตุผลให้ได้ความว่า
มีมาแต่ก่อนฤาไม่ก็ได้ความ ได้พบแต่ร่างหมายพระราชพิธีอาพาธ
พินาศ เมื่อปีมะโรงโทศก ๑๑๗๒ อ้างถึงพระราชพิธีอาพาธพินาศที่ได้ทำ
มาแต่ก่อนเมื่อปีมะแมศรีศกศักราช ๑๑๗๓ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยตนเองทั้งสองคราว แต่ไม่ได้ความว่าคราวแรกนั้น
ทำด้วยเหตุอันใด คราวจุในจดหมายเหตุก็ไม่ได้กล่าวถึงท้ายปมก็ไม่ได้
แทงไว้ แต่การทำเช่นนั้นคงจะหาไคร่เหตุที่เกิดโรคร้าย ที่เปนมามาก
ทั่วกันเช่นไข้ทรพิษ ฤาหิวาตโรค เพราะเมื่อเทียบเคียงดูกับ
ประเทศอื่นก็เห็นว่าจะเปนมหิวาตโรค เพราะในระยนั้นหิวาตโรค
เกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียก่อนแล้วเป็นรณานต่อมา แต่จะสอบให้ตรง
กันกับศักราชเท่านั้นว่าเป็นคราวเปนมหิวาตโรคหรือไม่ตรง แต่ใช้จับเช่นนี้เป็น
ที่แห่งหนึ่งแล้วก็ค่อยๆ เฝ้ามอง จะกำหนดเวลาให้ตรงกันเปนมกไม่ได้
อยู่เอง อหิวาตโรคเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย เมื่อปีชานโทศก
จุลศักราช ๑๑๓๒ เป็นคราวแรกแล้วแผ่ไปทั้งประเทศยุโรปแถมประเทศเอเชีย
คงจะมีเข้ามาถึงกรุงสยามนี้ด้วย แต่จะไม่ใหญ่โตมากมายเหมือนปีมะโรง
จึงไม่มีผู้ใดจำผู้ใดได้ การซึ่งเกิดทำพิธีกันขึ้นนั้นคงจะเป็นด้วยเหตุ
ความตกใจ หวาดหวั่นในการที่เกิดโรคร้ายมีพิษร้ายแรงเสมอด้วยพิษมู
ลินใหม่ๆ แลเปนมกๆ พร้อมกัน เมื่อจะคิดเสาะแสวงหาเหตุผลว่าเกิด

ขนด้วยอันใด ก็ไม่สามารถที่จะทราบได้ ในเวลานั้น ด้วยมิได้เคยทค
 ดองดังเกิดตั้งกามาแต่ก่อน ยาทะจินนั้นเล่าก็ต้องเป็นยาเคาขึ้นใหม่
 ทั้งสิ้น กินยากก็ต้องเป็นการตองไปในตัวคนจึงได้ตายมาก จนตงเห็น
 กันว่าเป็นไม้มียาอันใดจะแก้ ไขได้ ความคิดที่เชื่อพระผู้สร้างโลกย์เชื่อมี
 ผู้ใดคือเทวดาเชื่อมีไพร่คือบิศาจ ก็เข้าครอบงำความคิดคนทั้งปวงใน
 เวลานั้นตามแต่ใครจะสันนิษฐานใด พวกที่ถือว่าพระผู้สร้างโลกย์ คอย
 ให้บำเหน็จ คอย ลงโทษ ก็ ต้อง ว่า เป็น การ ที่พระ ผู้ สร้างโลกย์ นั้น ลงโทษ
 พวกที่เชื่อผิดก็ต้องว่าผิดมาแขก ความคิดคนทั้งปวงนั้นก็เป็นความคิด
 อันเดียวกันนั่นเอง ใครจะหิวระเหยาใครก็ไม่ได้ ข้างฝ่ายแขกฝ่ายฝรั่ง
 ก็คิดอ่านแก้ ไขตามทางที่ตัวคิดเห็น คืออันวอนขอร้องขอตแอกไปแก่
 พระпенเจ้า จนถึงเขียนยันต์เขียนไม้กางเขนบีตประตูลัพพพระเยซู ให้
 ลูกพระไทยพระпенเจ้า ข้างฝ่ายไทยเราออกเชื่อผิดมาแต่เดิมแล้ว ก็ตกลง
 กันโทษเขาว่าผิดมาแขกเท่านั้นเป็นจริงเป็นจังไป ก็ต้องคิดอ่านลัพพพวก
 ผันต่าง ๆ ตามแต่ใครจะนึกทำมีเสียกระบานเป็นต้น ส่วนผู้ ซึ่งมี
 ใจเชื่อถือในพระรัตนไตรยมากกว่าผู้ต่างเทวดา แต่ความตั้งงั่วหวาดหวั่น
 ต่อภัยอันครายอันมีมาใกล้ตัวเข้าครอบงำแรงกล้า จนไม่สามารถที่
 จะรักษาน้ำใจให้สงบระงับอยู่โดยพระพุทโธวาท ในทางพิจารณาพระ
 ไตรลักษณ์เป็นต้น ก็คิดเสาะแสวงหาไปกว่าจะหาเหตุผลทางอัน
 ใดให้เป็นเครื่องป้องกันอันตรายเหล่านั้น ให้เจอในพระพุทธศาสนาได้
 ก็ความกลัวอันตรายเช่นนั้น ใช่ว่าจะพมมีขึ้นในชั้นภายหลังนักหาไม่
 ย่อมมีมาแต่ในเวดากฤต ๆ ที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ ผู้ ซึ่งเคย
 คิดแก้ ไขมาแต่ก่อนได้ทำเป็นตัวอย่างไว้ มีมาแล้ว เช่นคาถารัตนสูตร

สำหรับอธิฐานบำบัดโรคนัยไข้เจ็บ ด้วยอาไศรยอย่างคุณพระรัตนไตรย
 เปนต้น มีตัวอย่างมาเมื่อภยันตรายเกิดขึ้นเช่นนี้แต่ข้าพเจ้าขอสงัดโดยว่า เปน
 ด้วยสิ่งที่ไม่มั่งมีอะไรจะเหมาะยิ่งกว่าอาชฏานาฏียสูตร ซึ่งกล่าวมาว่าสำหรับ
 ปราบปรามพวกภูมิดำงาไม่ให้ทำร้ายมนุษย์ จึงได้ คิดตั้งพระราช
 พิธีให้มั่งคั่งอาชฏานาฏียปริต แต่ตั้งชื่อว่าอาพาธพินาศตามความต้องการ
 ให้เป็นการที่เย็นใจของชนทั้งปวง ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา แต่การ
 พระราชพิธีนั้นเป็นการคาดคะเนทำขึ้น มิใช่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตั้งสอนไว้
 ให้ทำสำหรับแก้ ไข้โรคนัยเช่นนี้ แต่ความเข้าใจที่คิดเนเอาว่า โรคนี้เกิด
 ขึ้นด้วยผี จึงได้ คิดขมได้ผีเป็นการผิดอีกชนหนึ่งด้วย เพราะโรคนี้
 ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยผี เกิดขึ้นด้วยดินฟ้าอากาศ แต่ความประพฤติกิเลส
 กิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีวิญญาณจะจับได้ได้ เพราะฉนั้นการ
 พระราชพิธีจึงไม่ได้ มีประโยชน์อันใด คำซึ่งเล่าบอกในการพระราชพิธี
 ที่ท่าน มีเรื่องราวอันเป็นที่พิลึกพิงกั้วเป็นอันมากเป็นต้นว่า คนที่
 เข้ากระบวนแห่แห่ตามพระพุทธรูป แดพระสงฆ์เดินไปกลางทางก็ล้มลง
 ซากใจตาย ที่กลับมาถึงบ้านแล้วจึงตายก็มามาก แต่คงแต่คงพิธีแล้ว
 โรคนี้หนักยิ่งกำเริบร้ายแรงหนักขึ้น ด้วยอากาศยังร้อนจัดหนักขึ้นตาม
 ธรรมดาฤดู คนทั้งปวงก็พากันตั้งว่าเพราะการพิธีนั้นผู้ไม่ได้ ผู้มีกำลัง
 ถูกว่า คงแต่ทำพิธีอาพาธพินาศในปีมะโรงโทศกนั้น ไม่ระงับโรค
 ประจุบันได้ ก็เป็นอันเลิกกันไม่ได้ทำอีกต่อไป คงอยู่แต่พระราชพิธี
 ถิ่นพิจารณาตามธรรมเนียม ถึงเมื่อปีระกาเอกศกในแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรคประจุบันหนามากก็ ไม่อาจทำพิธี
 ใช้จะเป็นด้วยคิดเห็นว่าความคึกคักจะอาไศรยพระพุทธวจน ซึ่งมาในอาชฏ

นาฏยสูตรไม่ต้องกันกับเหตุการณ์ที่เป็นขึ้นดังเช่นกล่าวมา เลิกยกเว้นเสีย
ด้วยไม่เป็นที่ชอบใจคนทั้งปวง คนทั้งปวงถือว่าการทำพินัน เหมือน
ไปยั่วไปปลิ้นต่อให้ผี มีความโกรธคิดเอาชนะมากไป เท่ากับคน ชั้นหลัง ๆ คิด
เห็นว่า กิณชนมจันทายาในเวลาที่โรคประจุนประจิมเหมือนอย่างไป
ผิดไปต่อข้างน้ำมึนนั้น

การพระราชพิธีอาพาธพินาศที่เคยทำมานั้น ก็คล้ายคลึงกันกับพิธี
ตั้งพิจรณาทักทายอยู่ทุกปี เป็นแต่มีเพิ่มเติมขึ้นบ้าง คือเชิญพระพุท
ธิปฏิมากรแก้วมรกตมาตั้งเคียงพระมณฑป ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ด้วย ในวันแรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า มีตรงพระมูรธาภิเษกที่ชาดาข้างคว้น
ออกแห่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งเวลานั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักรพรรดิ
พิมานตลอดไป แล้วแบ่งพระสงฆ์เป็นพวก ๆ มีกระบวนแห่พระพุทธรูปใน
ฝั่งคว้นออกกันเป็นสามกระบวน กระบวนที่หนึ่งพระพุทธรูปปฏิมากรแก้ว
มรกตทรงยานมาศ มีรายกระบวนต่อไปดังนี้ ขงนำ ๑ ขงนำวิธ ๒
ขงฉาน ๒ ขงจัน ๓๐ นุ่งกางเกงแดงเสื้อเส้ณาภูหมวกหงษ์ คู่แห่หนึ่งต้อง
มีกตายนี้อครุยกดาพอกหน้า ๔๐ หลัง ๒๐ เครื่องสูงตำรับหนึ่ง ๑๐ มังสุริย์ ๓
มังแซก ๖ นุ่งกางเกงยกเสื้อมัสวีร์คาดผ้าปัก คู่เคียง ๑๐ เกณฑ์ขุนนางผู้
น้อยตลอดลงไปถึงทูลวงษ์ม่อม แตรงอน ๑๐ แตรฝรั่ง ๔ สังข์ ๓ เป็น
๑๕ กลองชนะ ๒๐ จำปี ๑ จำกลอง ๑ ปี่กลองมลายูตำรับหนึ่ง ๖ คน
พิณพาทย์ ๓ วงห้ามต้องมดัดเป็นคน ๓๖ คน ปี่น ๕๐ กางเกงมัดคู่แดง
เสื้อดำหมวกขาว ตาม ๕๐ เสื้อเขียวตะแบงให้มัดผ้าตาย หามยานมาศ
ต้องมดัด ๘๐ นุ่งกางเกงมัดคู่แดงคาดผ้าตาย หามวอพระสงฆ์ ๕ วอ
ต้องมดัด ๔๐ คน ยกบาตรน้ำบาตรทรายอย่างละ ๕ บาตรต้องมดัด ๒๐

คน หนึ่งกางเกงดำดำฏ รวมคนในกระบวนที่หนึ่ง ๔๔๓ คน พระราชา
 คณะชวอตามกระบวนประณามันต์ไปรยทราย ๕ รูป เดินกระบวนออก
 จากประตูเศศไชยศรี แล้วจึงไปออกประตูท่าพระ แล้วจึงตามถนน
 ริมกำแพงพระนครข้างนอก จนถึงบ่อนพระสุเมรุทางหน้าบ้านพระยาบำเรอ
 ภักดี แต่พระยาบำเรอภักดีครั้งนั้น จะตั้งบ้านเรือนอยู่แห่งใดก็ไม่ได้
 ได้รับความ จะกลับเข้าไปในพระนครทางประตูใดก็ไม่ปรากฏ พิจารณา
 ความในตำนานดูเหมือนว่าเมื่อถึงบ้านพระยาบำเรอภักดีแล้ว เดินตาม
 ถนนลงมานำพระราชวังบวร ศาลาตำราญหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 ไปหยุดที่วัดพระเชตุพน จะกลับเข้าพระราชวังทางใดก็ไม่ได้ความ ตั้ง
 ตั้งกันอยู่เพียงเท่านั้น อีกกระบวนหนึ่งเป็นกระบวนพระไชย ก็มี
 กระบวนแห่คล้ายกันกับพระแก้วมรกตคือมีฆ้องนำฆ้องนำรัวยกทรงเงิน คู่แห่
 ถดลงนำ ๓๐ หลัง ๒๐ เครื่องสูงถดลงพระนครท คู่เคียงถดลงเพียง ๖
 คน แตรงอนถดลงเพียง ๖ คน แตรฝรั่งคู่ ๑ ตั้งขลุ่ย ๑ พิณพาทย์ถดลง
 เปน ๒ วง แต่เปนนกดับขันไปเปน ๖๐ บอก ตามเท่ากัน เสด็จพระพุทธรูป
 ว่าใช้เสด็จงาหามสองผัด ๑๖ คน วอเท่ากัน คนยกบาตรหน้าบาตรทราย
 ก็เท่ากัน รวมคนในกระบวนทั้งสองนี้ ๓๑๗ คน แต่พระสงฆ์ตาม
 มีจำนวนมากขึ้นคือ พระราชาคณะชวอ ๕ รูป พระอันดับ ๑๕ รูป รวม
 เปน ๒๐ รูป เดินออกประตูเศศไชยศรีเหมือนกัน ว่าแล้วจึงประตู
 ท่าพระดูเหมือนหนึ่งว่าจะออกไปนอกกำแพง แต่อย่างไรหอดกลับมาก
 เข้าประตูสกัดเหนือไปออกประตูสกัดใต้ แล้วจึงตามถนนท้ายสนาม
 แล้วจึงมาทางหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์กลับเข้าประตูเศศไชยศรี พิจารณา
 จำนวนพระสงฆ์มากขึ้น แต่ระยะทางกลับสั้นไปกว่ากระบวนพระแก้ว

มรณภูมิไว้ที่จะเอาคุณอย่างไร อีกกระบวนหนึ่งนั้นเป็นกระบวนพระห้าม
 สมุท เท่ากันเหมือนกับกระบวนพระไชยมาก แต่ยังไม่วันที่แปลก
 ที่เดียว คือมีธงจันเค็มชน ๓๐ คัน กลองชนะดัดลงเป็น ๓๐ แตรงอนคง
 แต่ ๒ คู่ แตรฝรั่งแตรตั้งเท่ากัน นอกนั้นก็เหมือนกับกระบวนก่อนทั้งต้น
 เว้นแต่คนหามวอพระเถยสูญไปข้างไหนไม่ทราบไม่เห็นมีบาญชี รวมคน
 ในกระบวนที่ดำนั้น ๒๗๓ คน มีวอพระธง ๕ วอ พระอินดับ ๑๕ รูป
 กระบวนแห่แดพระธงขึ้นเดินออกจากประตูใต้ไชยศรี ไปโดยวัดศาลา
 ตำบาราษฎร์คือที่ตรงศาลหลักเมืองออกมา แล้วลงถนนโรงม้ายคือที่ศาลา
 ยุทธนาธิการเดี๋ยวนี้ แต่เดิมเป็นโรงม้ายก่ายเกะกะกันไปทั้งต้น แล้ว
 ไปถนนเจ้าสิงห์ถนนรัตนวงวาท ที่เรียกถนนรัตนวงวาทนี้จะไปถนน
 อันใดก็ได้ความ เห็นจะเป็นบำรุงเมืองเพื่องนครนั้นเอง ดูกระบวน
 น้อยข้างต้องเดินมากกว่ากระบวนอื่นหมด ยิ่งอีกกระบวนหนึ่งสำหรับ
 ฟากข้างโน้นเกณฑ์ให้เจ้าตำกรม คือกรมหมื่นนราเทเวศร์ กรมหมื่น
 นเรศโยธี กรมหมื่นเด่นบริรักษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสกรมพระราชวังหลัง
 เป็นผู้จัดกระบวนเห็นจะเป็นชาวไทยในกรมพระราชวังหลังทั้งต้น ด้วย
 ในขณะนั้นกรมพระราชวังหลัง พังต้นพระชนม์ไม่ขึ้นนัก เจ้าตำกรม
 ซึ่งเป็นลูกก็เป็นคนมีกำลังแต่อำนาจใหญ่ คงจะรวบรวมผู้คนไว้ได้
 ไม่แตกแถววงโรยไปได้มากนัก จ่ายแต่คนถือปืน ๕๐ ถือหอกดาบ ๕๐
 เพิ่มเติมไปให้ จำนวนพระธงพระราชาคณะ ๕ อินดับ ๑๔ รวมเป็น ๑๙
 รูป ให้แห่ประนมคัในพระราชวังหลัง แดถนนในพระนครฟาก
 ควันตก เป็นจำนวนคนที่เข้ากระบวนแห่ทั้งตั้งกระบวนพันร้อยสี่สิบ
 ตามคน พระธง ๖๔ รูป แต่ครั้นเมื่อตรวจดูบาญชีรายเกณฑ์เดี๋ยวนี้

พระเพณ ก็ไคมไปอีกใบหนึ่งต่างหาก ว่าพระสงฆ์ฉันที่พระสังฆราช ๘
 ที่พระวันรัต ๘ ฉันทบ้อมตรงวัดเสนา ๑๕ ฉันทวัดระฆัง ๑๕ พระเหล่าน
 สุนัขหายไปไหนก็ไม่เห็นกตัญญู การพิชิตกลางเมืองแต่เปิดประตูเมือง
 ก็เหมือนพิชิตสัมพัจฉรฉนทุกวันนี้ เปนแต่ที่กำหนดหม้อน้ำมนต์ โรงละ ๘
 ใบ โรงพิชิต ๓๐ แห่งเปนม้อน้ำมนต์ ๘๐ ใบ บังคับว่าวันแรม ๑๕ คำ
 ให้มาคอยพร้อมที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มงคลพิชิตมรณะของ
 เพชรก็ดูใช้น้อยกว่าหมายรับสั่งการพิชิตสัมพัจฉรฉนในปัจจุบันนี้ แต่มี
 ยันต์กระดาศไทยเดิมชนอก ๓๕๐ แผ่นสำหรับเทียบวัดตามคำหนักในวง มี
 แผ่นดื่มน้ำบริสุทธินในหมายว่า ให้ส่งไปที่พระองค์เจ้าพระวัดพระเชตุพน
 คือกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ให้ราชบัณฑิตไปเป็นผู้ส่ง แล้วส่งมา
 กรังพระแสงพระทวารมัยด้วยเทียนจนวนรอบพระที่นั่ง แด่คำหนักเจ้านายใน
 พระบรมมหาราชวัง แต่ในท้ายร่างรับสั่งนั้นเนื้อความว่า ให้ทำพระ
 ราชพิธีรับความไข้อย่างมีเมตตารักกันนี้ แต่ยังมีแต่พระไชยพระสงฆ์
 ประน้ำไปยทรายในพระราชวังหลวงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ยกเสีย การแต่ก่อนจะทำมากกว่านี้อีกอย่างไรไม่ทราบเลย แต่
 หมายพิชิตสัมพัจฉรฉนทุกวันนี้ใช้หมายกรมวัง พิธอาพาฬพิณาคันใช้
 หมายกรมเมืองเจ้าพระยายมราชรับพระบรมราชโองการ จะเป็นด้วยมี
 แห่แต่เกณฑ์ให้ปราบดู่ปราบทางอย่างไร จึงได้กลายเป็นกรมเมืองไป
 การพิธอาพาฬพิณาคันคงจะไม่มีสืบไปภายหน้า นับว่าเป็นพิธีที่เลิกแล้ว
 จึงมิได้นำเข้าในพระราชพิธีประจำเดือนทั้งปวง

การพระราชพิธีสัมพัจฉรฉนที่ ซึ่งทำอยู่ในปัจจุบันเริ่มตั้งหน้าวง
 ค่ายในวันแรม ๑๑ คำ พราหมณ์ได้เข้าโรงพระราชพิธีแต่วันแรม ๑๓ คำ

แต่ที่จริงนพพรหมณ ไม่ได้ทำพิธีวันแรม ๑๑ ค่ำ คงทำ ๑๒ ค่ำ หมายความว่า
ไปหลวม ๆ อย่างนั้นเอง แต่พิธีพรหมณ ในการตั้งพัจฉรฉินท์ เป็น
พิธีใหญ่ มีโหมกฤษณ์ พระมหาราชครูว่าแต่ก่อนเคยโหมกฤษณ์ทั้งพิธีของ
เปรียงแต่พิธีตั้งพัจฉรฉินท์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รับสั่งให้ตั้งการโหมกฤษณ์ในพิธีของเปรียงเสีย คงอยู่แต่พิธีตั้งพัจฉรฉินท์
การทำพิธีโหมกฤษณ์เดี๋ยวนี้ คงเป็นมีแต่บรมมหาราชวังเศกเฉลิมพระ
ราชมณเฑียร กับพิธีตั้งพัจฉรฉินท์ประจำปีละครึ่ง แต่เมื่อลงตรงสยาม
มกุฎราชกุมารได้ ให้มีโหมกฤษณ์ อีกครั้งหนึ่ง โรงพระราชพิธีแต่ก่อน
เคยปลูกที่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สุดแต่จะทำพิธีอันใดก็ปลูกใหม่
ทุกคราว ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
ให้สร้างโรงพิธีขึ้นเป็นฝาก่ออิฐถือปูน หตังคามุงกระเบื้องเคลือบขาวมี
ซ้อฟ้าใบระกา พระราชทานชื่อว่าหอเวทวิทยาคมสำหรับทำพิธีไม่ต้องปลูก
ใหม่ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ย้ายมาจากหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มา
อยู่ที่มุมโรงกระสาปหน้าเจอนทุกวันนี้ การที่จัดโรงพระราชพิธีนั้นนี้คราว
ไม่ คิดเสด็จถึงกันทุกเสด็จตามตำราพรหมณเรียกว่าพรหมโองการ แล้ว
จึงพาดผ้าไตรทวาร ในหอราชพิธีนั้นนี้เตี้ยสามเตี้ย ตั้งตบเป็นลำดับลง
มาตามแบบที่คงพระของพรหมณคล้ายกันทุกพิธี ขึ้นต้นคงพระอิศวร
พระนารายณ์พระมหาพิชัยเศวต แลพระอิศวรทรงโคซึ่งมีพระอุมาทรง
อยู่ด้วย ม้ารองลงมาตั้งเทวรูปนพเคราะห์ ม้าที่สามตั้งเบญจครรร
กตรัตนัง เคาซึ่งสำหรับโหมกฤษณ์นั้นอยู่ที่พระคลังโน้ช้าย เป็นเคา
ทองแดงตั้งในโรงพิธีนั้นด้วย แล้วมีหม้อกฤษณ์ตั้งเก้าใบ หม้อกฤษณ์
หม้อเจ้าเราไทย ๆ นั้นเองไม่แปลกประหลาดอันใด การที่ทำนํ้ามนต์ด้วย

หม้อเขาน เป็นแบบมาจากอินเดียแท้ ข้างพร้าหมณกคือหม้อของ
 เหลืองซึ่งหุงเข้าแดดก้นาทิดกต่างแฉ่งในเคื่อนต้ม ข้างส่วนพระสงฆ์
 ก็ใช้บาตร ๆ หนักคือหม้อเข้าเป็นถัทธิประเทศเดียวกัน เป็นแต่ไม่ใช่หุง
 ใช้สำหรับขอ ตามถัทธิท่านค้นคว้าคำหับคำรากันกันก็ได้ความว่าเล็ก ๆ
 ขนาดหม้อเข้าใหญ่ ๆ ที่โคชนไปเคียนนี้ สำหรับรับของที่หอบใบทองเพน
 ต้นเหตุ ด้วยอาหารของเรากับประเทศอินเดียห่างไกลกันมาก ซึ่งจะ
 เห็นว่าทำบาตรโตเพราะตะกถตามน ก็คงจะเป็นบ้างในบางจำพวก
 แต่บาตรที่ท่านใช้กันแต่ก่อนก็ ไซ้คกหน้าเหมือนกันเช่นกับที่มเืองปรากฏว่า
 พระพุทธเจ้าจะเสวยน้ำให้น้ำบาตรไปทรงคัก เมื่อบาตรใช้คักน้ำฉันเช่นนั้น
 แฉ่งคักใช้ทำนมนต์ด้วยบาตรได้ แต่บาตรนั้นยกถัทธิเสีย ไม่ใช่ทอง
 เหลืองเหมือนฮินดูพร้าหมณทองปวง พร้าหมณทองปวงซึ่งใช้กันอยู่เป็น
 พนเมืองไซ้ คินแต่เหล็กเป็นภาชนะ ที่พระสงฆ์จำจะต้องมีองค์ละใบเหมือน
 พวกฮินดูต้องมีหม้อเข้าคนละใบ จึงได้ ใช้บาตรทำนมนต์มาจนทุกวันนี้
 หม้อกุ่มกั ๘ ใบนั้นตั้งอยู่กลางใบหนึ่งรอบ ๘ ใบ ในหม้อกุ่มกันั้น
 เงินเพียงหนึ่งทุก ๆ หม้อ พิธีทำทุกวันนี้ กำหนดทำตั้งแต่เวลา ๘ โมง
 ทำพิธีพร้าหมณทองปวงที่จะทำแล้วมักจะทำกลางคืนคัก ๆ ทุกพิธี เว้นได้
 แต่ที่เป็นการจำเเนจะต้องทำกลางวัน เช่นวันพิธีครัยมพวายกับครัยวาย
 ค่อกันเป็นคั่น ขรยว่าท่านผู้ค้นคว้าจะเป็นค่างคาวอย่างเอก ถ้าพระ
 มหาราชครูเป็นกาจะได้ความเค็ดร่อนหาน้อยไม่ เริ่มทำพิธีอัฐิ
 อัฐิธาตุชำระคัว ตามแบบพิธีทั้งปวง แลบูชา ๘ ทิศอ่านคำหับ เมื่อ
 จบลงแล้วบูชาพระอิศวรแล้วจึงได้บูชาเบญจครรรเขาวันลงในถ้อยอ่านคัก
 หับบูชากรคดังบูชากุ่มกัแล้ว จึงได้เขาน้ำส้มกักรอกในกรคในดัง

แต่ในหม้อกุ่มกัทั้ง ๘ หม้อ ๆ กุ่มกัใบกลางนั้นเป็นของพระมหาราชครูไป
เก็บน้ำมันไว้ถวายในวันทรงเครื่องใหญ่แถวณพรทึงปวง อีก ๘ หม้อก็
แจกกันไปตามเจ้ากรมปลัดกรม เป็นหน้าที่ไปเก็บไว้สำหรับถวายแด่เทียว
รตใคร ๆ ค่อนั้นไปกับูชากุ่มกัใบไม้ โหมกฤษทที่เรียกว่า ใบไม้ธัมมิต
มีในหมายรับสั่งมากอย่าง ก็ใบรักใบมะม่วงใบกระขมใบยอใบขนุน
ใบมะเคื่อใบเงินใบทองใบเฉียงพรว้างแอใบมะผู้ ใบระงับใบพั้ง ตั้งตะ
๕๐ ใบ มะกรูด ๑๕ ผล ช่มบ้อย ๑๕ ผัก แต่ที่ได้ ใช้โหมกฤษทอยู่เดีย
วนี้แต่สามอย่าง คือใบกระขม ๘๐ ใบทอง ๓๒ ใบมะม่วง ๒๕ ใบกระขมนั้น
ธัมมิตว่าเป็นที่หมายแทนฉันทวิโรค ๘๐ ประการ ใบทองแทนทวดังต
กรรมกรณ ๓๒ ประการ ใบมะม่วงว่าแทนปัญจวระมหาภัย ๒๕ ประการ
จำนวนใบไม้กัไม่ถูกกันกับในหมายจะเป็นคนละเรื่อง ๆ อย่างไรก็ไม่ทราบ
ใบไม้ที่กล่าวมาข้างต้นจะสำหรับทำพิธีอย่างหนึ่ง แต่พราหมณ์จะคนเดียว
เลยไม่มีตำรา คงจะเป็นเก็บมากองไว้เปล่า ๆ แต่ใบไม้สามอย่างซึ่ง
กล่าวที่หลังนั้นทำเป็นธัมมิต ถ้าในเวลาการบรมราชาภิเศกเฉลิมพระ
ราชมณเฑียร พระมหาราชครูนำมาถวายให้ฟาดพระองค์เวดาสวดมนต์เย็น
แต่การพระราชพิธีธัมมิจกรณินท นไม่ได้นำมาถวาย เป็นแต่ทำไปตามเคย
ที่เตากฤษทนั้นหมัดนมโครองในนั้น แล้วมีเตาของคัวหนึ่งหนักสองตั่ง
เพื่อสำหรับวางในกลางกองกฤษท ฟืนสำหรับจะใช้ โหมกฤษทนั้นใช้
ไม้พุดช่ายาวคืบตะ ๘ นิ้ว มัดตะ ๘ คืบ วันตะ ๒๐ มัด เมื่ออ่านเวชคิด
เพลิงถึงกำหนดแล้วเอาใบไม้ชุบน้ำผึ้งรวงแต่น้ำมันดิบโหมกฤษท เมื่อโหม
กฤษทเสร็จแล้วก็เป้นเสร็จการพระราชพิธีส่วนนั้น แต่ยังไม่ได้ดับกฤษท
คือวันเสร็จพระราชพิธีจึงได้อ่านเวชดับกฤษทด้วยน้ำสังข์ ประโยชน์ของ

พราหมณ์ที่ได้ ในการพระราชพิธี คือเต้าทองสำหรับโหมกุนท์หนัก
ทองสองดั่งเพื่อง เงินทักษิณบูชา ๖ บาท เงินหม้อกุ่มหม้อตะ
เพื่องเป็นเงินบาทเพื่อง ผ้าขาวห่อคำสำหรับผืนหนึ่ง ผ้าพันหม้อกุ่มผืน
หนึ่ง รองนพวรผืนหนึ่ง เบญจครรภผืนหนึ่ง รองอาคันนะพระผืนหนึ่ง
รองอาคันนะพราหมณ์ผืนหนึ่ง ผ้าไตรทวาร ๔ ผืน ผ้านุ่งผืนหนึ่ง ผ้าห่ม
ผืนหนึ่ง หม้อเข้าเชิงกรานสำหรับหุงข้าวบูชาเทวดา หม้อคนนใหญ่สำหรับ
หุงน้ำใช้หม้อหนึ่ง หม้อน่านค้ำ ๑๒ ทานหม้อหนึ่ง นมเนยเข้า
เปิดกรองหม้อ เข้าสารสำหรับหุงบูชาเทวดา มะพร้าวอ่อน ส่วนเงิน
ที่แบ่งปันกันในพราหมณ์ พระมหाराชครูได้ กิ่งคำดั่ง พระครูอริยเจ้าจารย์
ได้บาทเพื่อง บัดนี้สองคน ๆ ละหนึ่งบาท รุณหินสี่คน ๆ ละสองดั่ง
หมดเงินเจ็ดบาทเพื่อง

ส่วนการพระราชพิธีซึ่งทำพระที่นั่งคู่ตมหาปราสาทเป็นนิจ เว้น
ไว้แต่มีพระบรมศัพฤฯพระศัพยบันนั้น จึงได้ย้ายไปทำที่วัดพระศรีรัตน
ศาสดารามก็มี พระที่นั่งสุทโธดวียก็มี พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง
พระที่นั่งอนันตสมาคมได้เคยมีสองครั้ง การจัดตั้งพระแท่นพระมณฑลแต่
ก่อนก็ดูโหรง ๆ พระพุทธรูปก็อยู่ในใช้แต่พระบรมราชา พระไชย พระ
ห้ามสมุทร พระปริยัติธรรม เว้นไว้แต่การอาพาธพินาศจึงเชิญพระแก้ว
มรกตมาตั้งด้วย พระเศ้าน้ำพระพุทธรูปก็มักปรากฏอยู่แต่พระเศ้าเบญจ
ครรภ พระมหาสังฆสาม พระเศ้าประทุมนิมิตของเก่าดี หม้อดินกลดมัว
พระเศ้าทอง พระเศ้าเงิน นอกนั้นก็เป้นหม้อทองเหลือง บาตรเหล็กเต
เต้าทองเหลืองสำหรับรดน้ำข้างมา พระแสงที่ใช้ก็ค่น้อยกว่าเดี๋ยวน
เพราะพระแสงประจำรัชกาลยังไม่มาใช้ คงใช้แต่พระแสงสำหรับแผ่นดิน

คืออัมมวาท จักร คีรี พระแสงหอก พระแสงง้าว ธงกระบี่ขลุ่ยครุฑพาห
 พระกนิษฐาณมัย แด่เครื่องต้น เครื่อง พิไชยสงคราม คงคว ยืนอยู่ เหมือน ทุกวัน
 แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมขึ้นมาก ดู
 เหมือนหนึ่งพระแท่นมณฑลจะเปลี่ยนไปคนละทำกับแต่ก่อนทีเดียว พระ
 บรมราชาธิราชก็ทรงหัดรูปพระเจดีย์ถมตะทองครอบ แต่ก่อนมา
 การพระราชพิธีเคยเชิญพระแก้วมรกตมาตั้งอยู่ข้างนั้น ทรงเห็นว่าแต่ก่อน
 พระแก้วตั้งอยู่ต่ำจะยกจรรวักค้อยง่าย แต่ถึงดังนี้ก็เพนของหนักยกไป
 มาน่ากลัวเพนอันตราย ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำ
 พระเบญจาตั้งบุษบกสูงขึ้นไป แล้วก็เคยเพนอันเด็กไม่ได้เชิญมาเข้าพระ
 ราชมงคลไป ด้วยจะยกขึ้นลงลำบาก มีแต่สายสิญจน์โยงออกไปจาก
 พระแท่นมณฑลถึงที่บุษบกด้วยทุกครั้ง ในการพระราชพิธีใหญ่ ๆ จึงโปรด
 ให้เชิญพระพุทธรูปนันทนออกมามาตั้งเป็นประธานในการพระราชพิธี แทน
 พระแก้วมรกต ส่วนพระดำหรับแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัวใช้พระนาคเสวศักดิ์เรือนแก้วซึ่งได้มาแต่เมืองเวียงจันทน์ พระในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้พระแก้วเชียงแสนเป็นพระของ
 เดิม พระในแผ่นดินปัจจุบันนี้ใช้พระพุทธรูปนันทนน้อย แต่การซึ่งตั้ง
 พระแก้วประจำแผ่นดินนั้นไม่เพนสำคัญสำคัญอันใด ไม่ได้ตั้งมาแต่แรกเถถึง
 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน โปรดพระองค์ใดถึงได้มาภายหลัง
 ก็ตั้งเพิ่มเติมขึ้น พระที่เป็นสำคัญในการพระราชพิธีนั้นคือพระไชยทั้ง ๕
 รัชกาล แด่พระไชยเงินองค์น้อยของเดิมในพระพุทธรูปพม่า พระไชย
 เนาวโตน้อยซึ่งสำหรับเสด็จประพาสหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง แล้วพระราชทานข้าพเจ้าเมื่อใกล้จะเสด็จ

สวรรคต แดพระเจ้ายุธยัญพรหมมาแต่เมืองลังกาใหม่
 พระห้ามสมุทรทอง พระห้ามสมุทรเงิน พระธรรมดามังกร พระเตาตงน
 คือพระเตาเบญจครรภาใหญ่เบญจครรภาน้อย เบญจครรภาห้าห้อง พระเตา
 ประทุมสีดาแดง พระเตาประทุมยอดเขียว พระเตาสีดาลงอักษรทอง
 พระครอบพระกริ่ง พระมหาสังข์ห้า พระมหาสังข์สาม พระเต้าห้ากษัตริย์
 พระขันหยกตึงเชิงเทียนทองสำหรับพระราชพิธี พระเตาประทุมนิมิตร พระ
 เตาสีดาลดบับัว พระเตาทองขาวขาวที่ พระเตานพเคราะห์ พระเตาเทวะ
 บิด พระเตาไกรลาศ พระมหามงกุฏ พระมหาชฎา เดิมใช้พระชฎา
 เดิมนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปตั้งพิธีในพระบวรราชวัง จึงได้ใช้พระชฎาพระ
 กัดบับแทน ครั้นเมื่อได้พระชฎาเดิมนั้นคืนลงมาก็ไม่เปลี่ยนพระชฎาพระกัด
 บับไปแต่ใช้พระชฎาพระกัดบับไปตามเดิม ถอดของพระองค์เครื่องคัน ถอดพระ
 องค์พิไชยสงคราม พระมาตาเจ้าผู้ประคับพริ้ว พระมาตาเมียง หีบ
 พระเครื่องพิไชยสงคราม ขอดน้ำมันพิไชยสงคราม คัดบับพระขำรงค์
 หีบเทวรูป เทวคาเชฐหีบพระราชัญจกร แดเชฐจารพระกรเทวรูป
 ธารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกันหยัน พระแสงศรสาม พระแสงจักร
 พระแสงศรเพชร พระแสงปืนนพรัตน์ พระแสงคาบค่าย พระแสงใจเพชร
 พระแสงปืนพันปีลาประคับพริ้วแดง พระแสงแผ่น พระแสงทรงเดิม พระ
 แสงผักทองเกลี้ยงประคับพริ้ว พระขรรค์ไชยศรี พระขรรค์เนาโลหะ พระ
 แห่ทางช้างเผือก พระแห่จามรี พระแสงของ้าว พระแสงขมิ้นเกล้าราชทอง
 หนักคัน พระแสงค้อน พระแสงหอกเพชรรัตน แดพระแสงหอกอินชอกสาม
 องค์ พระแสงง้าว พระแสงทวน พระแสงดาบไล่ให้ กรมคะทองอย่างละดี

คอพระแท่นถึงกันถนัดกันว่า ถ้าผู้ใดได้ถอดเป็นพระนับแสนจักรวไร เพราะ
 ฉันทนาการเกชาภักดีในพิชิตครุฑจึงไม่ต้องหาฤกษ์ ถึงจะต้องวันอุปาสน์
 วันโลกวินาศ ร้ายแรงประการใดก็ใช้ได้ทั้งนั้น เทียนไสยมนพทนต์
 พระเชตุพน เปนพนักงานพระครูลงเครื่องได้พ้น แดงเดชนันต์ตาม
 คำราหูดวง กำหนดค้ายได้เทียน ๓๐๘ เส้น สี่ผิงหนัก ๓๐ ชั่ง ยาว ๓
 สอก ที่ผนังด้านตะวันตกท่ายอาสน์ ตั้งเตียงโถงสำหรับพระราชคณะ
 นั้งปรกเตียงหนึ่ง ข้างเตียงนั้งโถงสายสิญจน์ลงไปสำหรับราชบัณฑิต
 นั้งภาวนาธิปไตย คดอดวันยังค่ำคืนยังรุ่ง จนเสร็จการพระราชพิธี
 ที่เสาดกลางตรงมุขตะวันตกโถงสายสิญจน์ออกทั้งสองข้าง ปล่อยลงข้างเสาด
 กลางนั้นสองเส้น ที่เสาดมุขตรงรักแร้ข้างละเส้นสำหรับพระถือสวดมนต์
 แค່ส่วนสายที่มาข้างรักแร้ตะวันตกเฉียงใต้หนึ่งเส้นลงมาตามฉาก จนถึงเสาด
 กลางมุขตะวันตกสำหรับโถงมวงศเจ้าโลกันต์ แดงสายสิญจน์รอบพระ
 ราชมณเฑียรทั่วทุกแห่ง แดงสายสิญจน์กรองด้วยหมึกขาวรอบกำแพง
 พระราชวังแลกำแพงพระนคร พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นมัจฉาวัน ๖๘ รูป
 เปนพระราชคณะผู้ใหญ่เรียกว่าแม่การ ๘ รูป พระราชคณะยกแตร
 ฝ่ายวิปัสสนาธุระสำหรับนั้งปรก ๑๒ รูป พระครูคู่สวดในกรมส้มเค็ด
 พระปรมาธิบดี ๒ ในกรมพระปอเรศวริยาตงกรณ ๒ สวดธรรมจักรในส้ม
 เค็ดพระพุทโธษาจารย์ที่พระสังฆราช ๒ ในส้มเค็ดพระวันรัต ๒ สวดมหา
 สัมมัสูตร พระพิชิตธรรม ๔๐ พระพิชิตธรรมนี้แต่เดิมก็เป็นพระอนุจรถือ
 คาลิบัตรใบคาตตามธรรมเนียม แต่เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนกลาง ๆ แผ่นดินทรงพระราชดำริเห็นว่า พระ
 พิชิตธรรมต้องถูกราชการสวดพระราชพิธี ในพระราชวังอยู่เสมอตลอด

ลงไปถึงสวดพระจุลเจดีย์ทุกวันพระ จึงโปรดให้ทำดาตัมพรพนพเรศคห
ใหม่ทอง ที่นมดาตัมพรประดับมุกว่าพระพิชัชรรมแปดสี่ คือตั้งแดง
สี่เขี้ยวสีน้ำเงินสี่ขาว ดำรับหนึ่งใช้สี่ต่างกันทั้งสี่ พระสงฆ์พิชัชรรมนั้น
จ่ายไว้ตามวัด ให้จัดฝึกซ้อมกันสำหรับรับราชการเป็นเหมือนหนึ่งตำแหน่ง
ถานา คือเดิมมีวัดมหาธาตุดำริบ ๑ วัดหงษดำริบ ๑ วัดเชตุพน
ดำริบ ๑ วัดสุทัศน์ดำริบ ๑ วัดโมลีโลกยดำริบ ๑ วัดอรุณดำริบ ๑ วัดราช
บูรณดำริบ ๑ วัดระฆังดำริบ ๑ วัดสังเขปดำริบ ๑ วัดราชสิทธิธำริบ ๑ ภาย
หลังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีสวดภาณ
ยักษเปลี่ยนทำนองเป็นสรภัญ วัดบวรนิเวศน์ขึ้นอีกดำริบ ๑ จึงได้ยก
พระพิชัชรรมวัดโมลีโลกยออกเสียดำริบ ๑ แต่ยังไม่มั่วซึ่งจะสวดภาณพระ
จึงโปรดให้ถามดูตามพระว่า วัดใดจะรับอาษาสวดภาณพระอย่าง
ธรรมยุติกาให้เข้าคู่กันได้บ้าง ครั้นนั้นวัดสุทัศน์รับอาษาสวด วัดสุทัศน์
จึงได้สวดอย่างธรรมยุติกาคิดมาจนทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้างจะโปรดมาก ถ้าสวดภาณยักษภาณพระจบที่ ๑
ที่ ๒ จบใดก็จะได้รางวัล แล้วได้ขึ้นภาณยักษจบแรกเปลี่ยนกันอยู่ใน
ตามวัด คือวัดมหาธาตุ วัดระฆัง วัดหงษ จบที่ ๓ ที่ ๔ เป็นวัดบวรนิเวศน์
แต่วัดสุทัศน์ ทรงฟังอยู่จนถึงจบที่ ๕ บ้างที่ ๖ บ้างทุกมี พระสงฆ์
สวดมนต์ พระราชาคณะ ๒๐ รูปนั่งทางผนังมุขตะวันออกแถมเห็น
พระครูแดงพระพิชัชรรมนั่งมุขตะวันตกเป็นสี่แถว แลวกดางหันหลังเข้าหากัน
แลการพระราชพิธีนี้มีโรงพิธีตั้ง ๘ ประตูเมืองแลดางพระนคร ๒ ตำบล คำ
ที่ว่าพระนครในนั้น ไม่ได้กำหนดกำแพงทกรุดัง แด่ยกเมืองธนบุรีขึ้น
เป็นกรุงเทพมหานคร ก่อกำแพงพระนครต้องฟากน้ำ เขาแม่น้ำเจ้ากรุง

อย่างเมืองพิศณุโลกย์ โอหมบุรี ค่อยมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ยกวงษ์ข้ามมาอยู่ฝั่งตะวันออก ทรงพระราชดำริเห็นว่า การที่เอาแม่น้ำโขงตั้งเมืองเป็นช่องกว้างใหญ่รักษายาก แต่คงถัทธิเขากล่าวว่าเป็นเมืองเอกแต่ไม่ถาวรยืนยาว อีกประการหนึ่งที่ปลายแหลมซึ่งคงพระราชวังชนใหม่ เป็นที่แม่น้ำอ้อมโอบเป็นคูอยู่เกือบครึ่งหนึ่ง เป็นไชยภูมิอันดี จึงโปรดให้ รื้อกำแพงฝั่งตะวันตกยกมาก่อฝั่งตะวันออกโดยรอบ ขุดคลองบางลำภูคลองโง้งอ่างเป็นคูพระนครด้านตะวันออก บันจบแม่น้ำทั้งสองข้าง จึงนำที่เข้าใจว่าตั้งโรงพิธี ๘ ประตุมือง แลโรงพิธีกลางเมืองนั้น น่าจะอยู่ฝั่งตะวันออกบนท่งสัน แต่การพระราชพิธีนั้นไม่ได้เปลี่ยนมาตามกำแพงเมือง คงทำเป็นเมืองสองฟากน้ำอยู่อย่างแต่ก่อน โรงพิธีกลางเมืองฟากตะวันออกนี้ คงท่วตัสักัน ซึ่งถักกันว่าเป็นกลางเมือง จึงได้ทำเทวสถานแถบกำแพงข้างในท่งนั้น แลวัดตัสักันที่จะสร้างนั้นกว่าเป็นศูนย์กลางเมืองจึงได้สร้างวัดขึ้น แต่ที่จริงทำแผนที่ย่างใหม่ เห็นว่าไม่ควรศูนย์กลางเมืองเลย การวัดเส้นเข็อกแฉวงที่แต่ก่อนนั้นดูไม่มีตรงเลย จนที่ตัสักันที่จะก่อสร้างนั้นก็เบียด ๆ บุด ๆ ทุกแห่ง เช่นโรงแต่งแลโรงม้าเป็นคั่น แต่ที่วัดตัสักัน นั้นว่าเป็นกลางเมือง เมื่อยังไม่ได้สร้างวัดตัสักัน นั้นก็ต้องปลูกโรง ครั้นเมื่อมวัดตัสักันแล้ว ก็เอาไครยศาลาวัดตัสักันได้ เมื่อวัดตัสักันยังไม่ มี พระสงฆ์วัดมหาธาตุมาวัดมนต์ ในท่งนั้น ๒๐ รูป แต่ครั้นมีวัดตัสักัน นั้นก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง ยังคงพระวัดมหาธาตุต้องเดินไปวัดมนต์ ถึงวัดตัสักันตามเดิม ประตุมืองฝั่งตะวันออก ๔ ประตูนี้ ไม่ได้วัดที่ประตู เป็นแต่ชื่อว่าเป็นประตูเมือง คงขึ้นวัดคบบนบ่อม ด้านเหนือบ่อมพระสุเมรุพระสงฆ์วัดตั้งเวรวัดคบบนบ่อม ๓๐ รูป

ด้านคว้นออกเห็นบ้อมมหาภาพ พระสงฆ์วัดเกษสวดมนต์ ๓๐ รูป
 ด้านใต้บ้อมมหาไชย พระสงฆ์วัดราชบูรณสวดมนต์ ๓๐ รูป ด้านคว้น
 ตกบ้อมมหาฤกษ์ พระสงฆ์วัดพระเชตุพนสวดมนต์ ๓๐ รูป แต่ฝั่งคว้นตก
 นั้นต้องปลูกโรงเพราะไม่มีที่อาไศรย กำหนดให้ปลูกโรงกลางเมือง
 ชอกกว้าง ๖ คอกยาว ๓ วา ๒ ศอก มีพาไลเด็จยงรอบยกพนในประ
 ฐานสูงสอกคืบ พาไลเด็จยงสอกหนึ่ง เป็นหน้าที่กรมพระนครบาลปลูก
 โรงประตูเมืองอีกตั้งโรงนั้น ชอกกว้าง ๕ ศอกยาว ๘ ศอก มีพาไลเด็จยง
 รอบ ยกพนในประฐานสอกคืบพาไลเด็จยงสอกหนึ่ง โรงทั้งสี่กรมทำ
 โรง ๓ กรมนาโรง ๓ กรมวังโรง ๓ กรมเมืองก็ปลูกอีกโรง ๓ โรงกลาง
 เมืองฝั่งคว้นตกนั้นปลูกที่ถนนอาจารีย พระสงฆ์วัดระฆังสวดมนต์ ๒๐ รูป
 ประตูด้านคว้นออกปลูกที่วัดอรุณราชวราราม พระสงฆ์วัดอรุณสวดมนต์
 ๓๐ รูป ประตูด้านใต้ปลูกที่วัดโมลีโลกย์ พระสงฆ์วัดโมลีโลกยส์วด
 มนต์ ๓๐ รูป ประตูด้านคว้นตกปลูกที่ศาลหลวงเก่า พระสงฆ์วัด
 ระฆังสวดมนต์ ๓๐ รูป ประตูด้านเหนือปลูกที่วัดอมรินทร พระสงฆ์
 วัดอมรินทรสวดมนต์ ๓๐ รูป เวลายื่นพระสงฆ์สวดมนต์ ตั้งแต่วัน
 แรม ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำสวดอาฎานาฎียสูตรคั่นยังรุ่ง เมื่อ
 สวดไปถึงกำหนดคยบั้นก็หยุดรอจนยงบั้นแล้ว จึงได้สวดต่อไปเป็นระยะ
 การเด็จยงพระกำหนดเกณฑ์เจ้านายเด็จยงอยู่หูกแห่ง คือกกลางเมืองทั้ง
 สองฟากแถบประตูเมืองฟากคว้นออก เจ้านายองค์หนึ่งต้องเกณฑ์เด็จยง
 พระวันหนึ่ง ตามที่ผู้ใดถูกคำบดพระมากพระน้อย ถ้าถูกคำบดพระมากก็
 ต้องเด็จยงเข้า ๒๐ เพน ๕ รูป ถ้าคำบดพระน้อยก็ต้องเด็จยงเข้า ๑๐ รูป
 เพน ๕ รูป แต่ที่ประตูเมืองฟากคว้นตกนั้นเกณฑ์กรมท่ากรมนากรมวัง

กรมเมือง^๕เพียงกรมละตำบล ต้อง^๕เพียงเข้าเพน ๒ เวลาสามวัน ^๕เพียง
แต่เข้าเวลาเดียววันหนึ่ง พระพุทธรูป^๕ทั้งตามโรงพิธี^๕ทั้งปวง ใช้พระ
ห้ามสมุทร^๕แล้วแต่จะหาได้เป็นพนักงานของสังฆการี มีมาดาตพาดหน้าชาว
สำหรับ^๕คงแตรวเทียบ เป็นราวเหล็กตามธรรมเนียม^๕คงนำพระสำหรับ
จุดเทียบ^๕นบชาวหนึ่ง มีบาตรน้ำมนต์^๕คงโรงพิธีกลางเมือง^๕แห่งละ ๒ บาตร
โรงประตูเมือง^๕แห่งละบาตร หม้อคนใหญ่^๕โรงพิธีกลางเมือง^๕แห่งละ ๘
หม้อ โรงประตูเมือง^๕โรงละ ๔ หม้อ

ในการพระราชพิธี^๕สัมพัจฉรฉินท์ แต่เดิม^๕มากก็ไม่มีเจ้านาย^๕เกษากันต์
นอกจากพระเจ้าลูกเธอ^๕โสภณิศ์ ต่อ^๕คคมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้า^๕หิตานเชอ^๕บ่าง หม่อมเจ้า^๕ในกรมซึ่ง^๕เป็น^๕ที่ทรง
คุ้นเคย^๕โปรดปราน^๕บ้าง โปรด^๕ให้^๕มา^๕เกษากันต์^๕พร้อมกับ^๕พระเจ้าลูกเธอ
นับ^๕ว่าเป็น^๕เกียรติยศ^๕ใหญ่ ต่อ^๕คคมาถึง^๕แผ่นดิน^๕พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึง^๕โปรด^๕ให้^๕หม่อมเจ้า^๕ในวังหลวง^๕เข้ามา^๕โสภณิศ์^๕ได้^๕ในวัง
ทั้ง^๕สิ้น แต่^๕หม่อมเจ้า^๕วัง^๕นั้น^๕ใน^๕กรม^๕ซึ่ง^๕รับ^๕ราชการ^๕อยู่ใน^๕วังหลวง^๕ ก็^๕โปรด
ให้^๕มา^๕เกษากันต์^๕ใน^๕วังหลวง^๕บ้าง นอก^๕นั้น^๕ไป^๕เกษากันต์^๕ใน^๕พระราชพิธี^๕ใน
พระบรมราชวัง^๕ทั้ง^๕สิ้น การ^๕เกษากันต์^๕ใน^๕พิธี^๕จึง^๕วัง^๕นั้น^๕มา^๕แต่^๕เดิม^๕เป็น^๕ครั้ง^๕เป็น
คราว^๕ไม่^๕เสมอ^๕แต่^๕ไม่^๕ทั่วไป เมื่อ^๕ไม่มี^๕วัง^๕นำ^๕หม่อมเจ้า^๕วัง^๕นั้นก็^๕มา^๕ตาม^๕ทบ^๕เกษากันต์^๕
ทั้ง^๕หลวง^๕ กำหนด^๕ฟัง^๕สด^๕เกษากันต์^๕ตั้งแต่^๕วัน^๕ตั้ง^๕นาง^๕ด้วย^๕แต่^๕แรม ๓๓
ค่ำ^๕ไป ถ้า^๕เป็น^๕พระองค์^๕เจ้า^๕แต่^๕ก่อน^๕มา^๕เคย^๕มี^๕ตำรวจ^๕นำ ตาม^๕แต่^๕เจ้า^๕ของ^๕จะ
หามา^๕มาก^๕บ้าง^๕น้อย^๕บ้าง ตัว^๕พระองค์^๕เจ้า^๕ทรง^๕เสด็จ^๕จาก^๕นั้น^๕พระ^๕กต^๕กาม^๕ดอ
มี^๕พราหมณ์^๕โปรย^๕เข้า^๕ดอก^๕กุ ๓ โปรย^๕เข้า^๕สาร^๕ดอก^๕มลิ^๕กุ ๓ บัณ^๕เฑาะ^๕กุ ๓
ตั้ง^๕รั^๕กุ ๓ เข้า^๕หลวง^๕ตาม^๕มาก^๕ๆ หม่อม^๕เจ้า^๕ทรง^๕เสด็จ^๕จาก^๕นั้น^๕พระ^๕กต^๕กาม^๕ดอ

มีพราหมณ์ไปยวเข้าดอกเข้าตำรคน ๓ บัณเฑาะคน ๓ ตั้งขันคน ๓ มีแต่
 ข้างหลวงตามไม่มีตำรวจ แต่ในแผ่นดินประจุบันนี้พระเจ้าอนงยาเธอ พระ
 เจ้าอนงนางเธอได้กษัตริย์ร่วมกับพริศรุศเช่นทว่าน้อยพระองค์ คงเป็น
 หม่อมเจ้าเกษากันต์เป็นพื้น การพระราชพิธีเริ่มสุดมนต์วันแรม ๓๑ ค่ำ
 พระราชาคณะ ๒๐ รูป รุ่งขึ้นวัน ๓๒ ค่ำพระสงฆ์ฉันพร้อมกันทั้ง ๖๘ รูป
 จุกเทียนไชยนมมีฤกษ์ ถ้าฤกษ์เข้าก็จุกก่อนพระฉัน ถ้าฤกษ์สายก็จุกภายหลัง
 ไฟซึ่งจะจุกเทียนไชยนั้นใช้ไฟฟ้าต้องด้วยพระแว่นกรอบดงยาราชาวดี
 เวลาจะต้องไฟมีกาลาสำหรับจะต้องเหมือนกันกับจุกเทียนจงเปี้ยง ถึง
 เพ็ญไปจนถึงเวลาที่จะจุกเทียนไชย เมื่อเวลาจะจุกเทียนไชยนั้นพระเจ้า
 แผ่นดินต้องทรงจุกเทียนทอง ซึ่งตั้งอยู่กลาง พระชั้นหยก สำหรับ พระราชพิธี
 ทรงตั้งสัตยาธิฐานแล้ว จึงส่งถวายแต่ท่านผู้เป็นประธานในการพระราชพิธี
 แต่ก่อนมาคือน้ำที่สมเด็จพระสังฆราช ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงจุก ตั้งแต่
 การบรมราชาภิเษกมาจนตลอดสิ้นพระชนม์ทุก ๆ พระราชพิธี ค่อมากรม
 พระปวเรศวริยาตงกรณได้ทรงจุกมาจนถึงประจุบันนี้ ในเวลาที่จุกเทียน
 ไชยนั้นพระสงฆ์สวดพุทโธตั้งพันญัตติญาโณบนพระที่นั่งที่คงพิธี พราหมณ์
 เป่าสังข์ ๑ ขับไม้บัณเฑาะคู่ ๑ ประโคมเครื่องสังข์ของไชยพิณพาทย์ พระ
 สงฆ์ฉันแล้วทรงจุกเทียนเครื่องนมัสการครบมุก แดเทียนคู่หนึ่งคือ
 เต็ม ๑ พระพิธีกรรมดำรงแรกชนสวดภาณวาร พระราชาคณะนั่งปรก
 ราชบัณฑิตยศักดิ์ประจำจนถึงเวลาเพนฉันท ๕ รูป แล้วสวดต่อไปจนถึง
 เวลาเที่ยงเปลี่ยนดำรงใหม่ ผดักกันสวดดำรงตะ ๖ ขั้วโมงทั้งกลางวัน
 กลางคืน เวลาค่ำพระสงฆ์สวดมนต์อีกทุกวัน จนถึงวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้า

พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่จะไถ่กันต์ แต่งเครื่องถกออกไปนั่งรายเป็นแถว
 ตรงหน้าพระสงฆ์ที่มณฑลออก ถ้ามากแถวก็ยาวออกไปถึงกลางปราสาท
 แบ่งพระเกศาเสร็จแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แล้วทรงพระชำมรงค์
 พระมหาวิเชียรมณี พระมหาเพชรราชูบาม แล้วทรงจรดกันไกรกันนิล
 โปรดให้พระบรมวงษานุวงษ์บางพระองค์ทรงม้า เวลานั้นพระสงฆ์สด
 ษยันโคมนพระที่นั่ง พราหมณ์เป่าสังข์ ๓ ขั้วไม้บันฑิต ๓ ประโคม
 แตรสังข์ของไชยพิณพาทย์ ที่ตั้งแต่ก่อนนั้นปลูกเป็นร้านชนทริกแล้วพระ
 ที่นั่งคู่ศุภิมหาปราสาทข้างคั่นคกเฉียงใต้ เสด็จพระราชดำเนินพระราช
 ทานน้ำทางพระแกลงยังเข้ามาเช่นนี้ช้านาน ภายหลังพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดในทางที่เข้าออกทางพระแกลง แต่โปรดให้ทำ
 เขาไกรลาสด้วยศิลาที่ขุดด้านคั่นคกพระที่นั่งคู่ศุภิมหาปราสาท จึงให้
 เจ้านายไถ่กันต์ไปสร้างที่เขาไกรลาส เลิกพระแท่นสร้างเตี้ยทีเดียว ใช้เพดาน
 พระแท่นสร้างดังที่เขาไกรลาส ครั้นภายหลังการที่เจ้านายเปิดน้ำเปิดน้ำกาหล
 มากนัก เวลาเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปพระราชทานน้ำ ถ้าไม่มีต้นน้ำ
 เดี่ยวก่อนก็แยก จึงได้เกิดตั่งชนทริกแล้วพระที่นั่งคู่ศุภิมหาปราสาทตาม
 เดิมแต่ลดพนักเดียว เป็นที่สำหรับพระราชทานน้ำ ขรรมนิยมแต่เดิมมา
 ถ้าไถ่กันต์พระองค์เจ้าจึงได้พระราชทานพระมหาสังข์สาม ถ้าเป็นแต่หม่อม
 เจ้าก็ใช้แต่หม้อมเงินหม้อทองแลพระเศวตฉัตรดลบัฏ แต่ครั้นเมื่อหม่อมเจ้า
 เกษากันต์พร้อมกับพระองค์เจ้า ก็พลอยได้พระราชทานพระมหาสังข์สาม
 ด้วย ก็ตกลงเป็นขรรมนิยม ถึงเกษากันต์แต่หม่อมเจ้าก็คงได้พระราช
 ทานพระมหาสังข์สามตลอดมา พระเศวตซึ่งพระราชทานอยู่ในบัดนี้ คือ
 พระมหาสังข์สาม พระเศวตไกรลาส พระเศวตเทวนิล พระเศวตจตุกษัณ

หม้อทองหม้อเงิน พระสังขัตตราวุธของเดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระมหาสังข์ประดับเพชรเป็นที่สุด ถ้าเป็นพระองค์เจ้าเคยพระราชทานพระเต้าห้กษัตริย์บ้างก็มี แต่ดูไม่สู้ทวิไป พระราชทานน้ำแล้ว พระบรมวงษานวงษ์ซึ่งเปะต่างกรมผู้ใหญ่ แด่ท่านเสนาบดีก็รดต่อไป ในเวลาทรงนมั้แค่เครื่องประโคมดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่พระสังข์สวดถวายพรพระ เมื่อพระราชทานน้ำแล้วเสด็จขึ้นมาทรงประเคนพระสังข์รับพระราชทานนม ในวันนี้ดำรงพระสังข์ขึ้นทงเข้าทงเพน ไม่ไ้ไชเนอด้คว เปนเครื่องกระยาบวชไรถวงทางต้น เครื่องสังเวยพระสยามเทวาริราชก็เปนเครื่องกระยาบวชเหมือนกัน ตั้ททพระสังข์นบวชมีแค่เฉพาะวันพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินทนวนเดียว เห็นจะเป้นมาจากถัทธิพราหมณที่ลัทธิคตินมาแต่ก่อน ถ้าจะทำอะไรให้ดังดังเด้ก็ไม่กินของสดควา จนไม่วัว่ามาจากแห่งใด การที่เกดขึ้นในพระราชพิธีนี้เพอจะให้ดังอย่างเดียว แต่ในการเถียงพระครุฑซึ่งนับว่าวัน ๑๔ คำนเป้นวันค้นไป มีเขานิเทศทงเครื่องนมัสการด้วย มีแค่เฉพาะวันแรม ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำเดือนห้าชนค้ำหนึ่งด้ามวัน พระสังข์นบแล้วประกาศเทวดา ค้ำหนึ่งผู้ประกาศนเป้นทของพระพิมลธรรม อย่างเจ้าพระยาพลเทพสำหรับแรกนายนชิงช้า ถ้าพระพิมลธรรมประกาศได้ก็เป้นพระพิมลธรรมประกาศองค์เดียว แต่พระพิมลธรรมมักจะชราเสียบ้าง เสียยไม่เพราะบ้าง รัชชของไป จึงต้องเปลี่ยนให้พระราชาคณะผู้อื่นว่าแทน ค้ำประกาศนั้นไมได้่านหนึ่งด้อเหมือนประกาศทงปวง ไ้เจ้าจนจำได้ด้ว่าปากเปด้าเพ่อจะมีให้พลาดพลั้ง จึงค้องมีผู้ทานหนึ่งด้อตามไปด้วยอีกองค์หนึ่ง ไ้พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่เป้นผู้ชำนานูหนึ่งด้อไทยด้วย

ในคำประกาศเทวดาที่ใช้อยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่เดิมมานั้นมาจาก เมือง
 ดังกา ภาษาที่ใช้ก็ใช้เป็นภาษาดังกาแปลเป็นไทยบ้างไม่ได้แปลบ้าง พระ
 นามที่ใช้ในคำประกาศแต่ก่อนใช้พระนามรามาริบัติ แต่จะค้นหาฉบับเดิม
 ก็ไม่ได้ พบแต่คำประกาศวังหน้าซึ่งพระที่นั่งเกล้าทรงจะคัดลอกตั้งกัน อยู่
 ข้างจะเรื่อว่าที่ประกาศอยู่ทุกวันนี้สักหน่อยหนึ่ง ก็ได้อาถามเทวดาถึง
 รัชกาลตั้งฤทัย ขอนให้รับสั่ง แต่การรับสั่งต่างก็เป็นอย่างจริงเป็นจังมากไป
 สักหน่อย เป็นคันท่านองที่ใช้ก็เป็นท่านองเทศน์มหาชาติ ฤชาดักำนาน
 บอกอนุสาวรีย์ตามแต่จะสั่งว่า แต่ครั้นออกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพิ่มเติมแก้ไขเสียมากตัดเป็นตอน ๆ ภาษา
 มคธ ภาษาไทย ภาษาดังกาแซกสลับกันไปดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า พระ
 นามนั้นก็ทรงเปลี่ยนพระนามใหม่ลง แต่สร้อยพระนามในภาษาดังกายัง
 ใช้สร้อยเดิมอยู่มาก พระนามที่ทรงถือว่าพระนามรามาริบัติเดิมนั้นเป็น
 พระนามสำหรับกรุง เหมือนอย่างคำโคลงแข่งน้ำก็คงใช้ได้ไม่ผิด รับสั่ง
 ว่าถ้าใครเป็นเจ้าของแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาก็ต้องเป็นรามาริบัติด้วย ถึงใน
 สร้อยพระนามใหม่นี้มีรามาริบัติไว้ด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพระนามใน
 ภาษาดังกาจึงได้คงใช้ปน ๆ กันอยู่กับของเก่าเช่นว่าบรมพิศร์ประมุข
 มหาจุฬาลงกรณ ประคินทระเทพยฆะมหาเมฆะบุรุษะรัตนะราชะระวิวัชชะ
 วรุตตะมะพังชะ ปริพัทธะวรระชิตะราชะนิกะโรคตะมะ จาตุรัตนะประมะ
 มหาจักรพัทธราชาธิปัตตะยะ บุณะบุจจิวิทธิรามิณะเรยยะเมตทยะเมหิทธิ
 วิทธิเศไชเชยยะ ศรีโลกะเชษฐาธิมะหาพุทฺธางกุเรยยะ วระธรรมิกะราชา
 ธิราชะรามาริปัตตะยะมหาธรรมะนิทะ ประวะระวัตะโกดินทะมหินทรา
 โยทธะยามาหะคะรินทะ นุวะระวะเสยยะ เป็นต้น คำประกาศนี้คง

เป็นสามภาษาอยู่ตามเดิม คัดแต่ที่กรุงรัตนบุรี^{๕๕} จุจออกเสียงบ้าง ที่จะ
คัดออกไม่ได้เป็นท่อนยาวก็คงว่าแต่ภาษาลังกาไม่แปลเป็นไทย เวลา
ประกาศนั้น พระสงฆ์^{๕๖} ประกาศกราบ พระแก้วว่านะโมตาม หันที่^{๕๗} หน้าพระแท่น
แล้วออกมาขึ้นบนอาสน์ท้ายอาสน์ตั้งซีกกลางพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หัน
หน้าไปทิศตะวันตกเริ่มคำประกาศเป็นภาษามคธ ตั้งแต่สุนันคฤทิระได้เสนา
จนจบ คฤคิงตั้งวิระหันดูจากที่ แล้วจึงว่าคำแปลเป็นภาษาไทยออกชื่อ
ท้าวมหาราชทั้งสี่ แดเทพยดาหม้ายกับคนธรรพกุมภกันทันนาค ขอให้นำ
ประชุมกันในเวลาค่ำวัน^{๕๘} เพื่อจะอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศลสมเด็จพระพุทธ
บูชาเป็นต้น ซึ่งทรงแผ่นดินพระราชา^{๕๙} กุศลให้ แดขอให้ปลดเปลื้องสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์นำมาซึ่งความชั่วร้ายตัดแก่พระเจ้าแผ่นดิน แดมหาชนอัน
อยู่ในพระราชอาณาเขต

ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในสยามวงศ์ทรงชนะ แล้วด่อน^{๖๐}ไปว่าเป็นภาษา
ลังกาว่าพระนามเจ้าแผ่นดินตั้งแต่มีนยะปะทินะเป็นต้น แล้วจึงว่าพระ
นามเจ้าแผ่นดินเดิมตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ คือตลอดจนถึงชื่อ
กรุงลงปลายตั้งที่ชัยวิเศษนครมประสิทธิ์ตามอย่างเก่า แล้วว่าตามภาษา
ลังกาอีกตอนหนึ่งแด่สมเด็จพระราชาณาเขต แล้วจึงออกชื่อหัวเมืองขึ้น
กรุงเทพ ฯ ทั่วทุกหัวเมืองมีจำนวนนับรวมยอดข้างท้ายสักร้อยสามสิบแปดแล้ว
ออกชื่อกรุงเดิมชื่อ จึงมีคำขอเทพยดาซึ่งรักษาพระราชอาณาเขต^{๖๑} ออก
นำมพระกาฬไชยศรี พระเจ้าเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ขอให้
บริวารรักษาพระเจ้าแผ่นดิน แดพระมหานครขอบเขตประเทศราชทั้งสี่
ทิศ ให้ปัจจามิตรยาเกรงอย่าให้คิดประทุษร้าย ขอให้พระบรมวงษา
วงศ์เสนามาคยราชพิริยโยธาผู้ใหญ่ผู้น้อย จงมีดมกต์โมถร์ชื่อสัตย์สุจริต

ค่อยกันตั้งภาณนาน แดงขอย่าให้มอันครายมาพ้องพานแก่มนุษย์แต่สัตว์
 จตุบาท ให้อวดโสดกตกตามฤดูกาล เป็นอุปการะแก่ขัญญาหาร
 บริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขตร์ เมื่อจบคำประกาศตอนนั้นแล้วพระดัง
 ผู้ประกาศหันหน้าไปข้างทิศเหนือ มีสังฆการีต้องคนเข้ามายืนรับคำสั่ง
 จึงตั้งเป็นภาษามคธว่า อัมโมเทวตาหาราธะ เป็นต้น สังฆการีรับคำ
 คมิตต์สามิภันเต แล้วพระดังผู้ประกาศจึงตั้งเป็นภาษาสยามให้รับ
 ตั้งฆานัตติ ไปเชิญเทพยดาอันเป็นทมิฬหาชนนับถือทั้งปวงมาประชุมกัน
 ในการพระราชพิธี เพื่อจะสดับพุทธภาสิตในเวลาค่ำวันนั้น สังฆการีรับว่า
 คำ ๆ พระพุทธเจ้าข้า แล้วท่านผู้ประกาศว่าภาษาถึงหกต่อไป ตั้ง
 แล้วหาระกุดเป็นต้น ถึงอียะยุคตะเยติเป็นจบประกาศเวลาเช้า แต่ใน
 เวลาที่พระดังนั้นได้อ่านคำประกาศอยู่นั้น เจ้าที่เกษากันต์แค้นตัวเสร็จแล้ว
 ก็มา นั่งเฝ้าเรียงเป็นลำดับอยู่ ทมิฬตัวนั้นออกหันหน้าเข้าหาเตียงพระมณฑ
 เมื่อพระดังผู้ประกาศเทวดาจบแล้วพระราชทานน้ำพระมหาสังข์โมระคุม แด
 ทรงเจิมเจ้าที่เกษากันต์ทุกองค์ แล้วพระดังถวายพระยา ในวันนั้นสัตว์พพท
 ก่อนอดิเรกเป็นส่วนให้พรแก่เจ้าที่เกษากันต์ ในการพระราชพิธีในวัน
 ๓๒ คำ ๓๓ คำไม่ต้องมีอนุโมทนาอย่างอื่น นอกจากพระยา สัพพี อดิเรก
 ภะคุตัพพี เมื่อพระดังขออดิเรกก็โปรดให้เจ้าที่เกษากันต์นั้นกลับ พระ
 ราชาคณะ ๒๐ รูปซึ่งนับว่าเป็นสงฆ์มณฑิการเกษากันต์นั้น ได้รับกระจาก
 เครื่องบริภคของแห่งคามขรรมนิยมการโสกันต์ด้วยในวันของศักระจาก
 เวลาบ่ายตั้งบายศรีแก้วทองเงินที่พระที่นั่ง อมรินทร์วันฉยเวียนเทียน สัมโภ
 เจ้าที่เกษากันต์ทรงเสด็จออกทางประตูสนามราชกิจ สัมโภแล้วจึงมา
 คอยเฝ้าบนพระที่นั่ง พระราชทานน้ำพระมหาสังข์อสุราวัฏฐของเดิมใน

รัชกาลที่ ๓ แดทรงเจิมพระราชทานเงินส้มโอมหาตามแบบ พระองค์เจ้าใน
พระบรมมหาราชวัง ๓ ชั่ง พระองค์เจ้าในพระราชวังบวร ๒ ชั่ง หม่อม
เจ้าในพระบรมมหาราชวังชั่ง ๑ หม่อมเจ้าในพระราชวังบวร ๓๐ ตำตั่ง แต่
ที่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ หรือหม่อมเจ้าในพระเจ้า
น้องยาเธอ ก็พระราชทานเงินพระคลังข้างที่เพิ่มเติมอีกบ้าง ไม่เป็นการ
เสื่อมหน้าทั่วไป

ครั้นเวลาเย็นพบบังคับพระบวณแห่งพระสงฆ์ แต่นำวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม มีกำหนดพระบวณนำมัทหารในเกณฑ์ร้อยหนึ่ง บางที่กมัทหาร
มหาดเล็กทหารเรือมาสมทบแห่งบ้าง บางที่กมัทหารธมมวังตากบับ
แคดถึงกันเข้าพระบวณด้วย แต่ไม่เป็นการแน่นอกลงได้ แดมน้ำเกาะ
ทอง ๓๒ ม้า ชั่งศักค้อชงยันต์ ๓๐ มีนแดง ๓๐ คาบต้องมือ ๓๐ คาบ
ไถ่ ๓๐ คาบเขน ๓๐ ทวน ๓๐ ดิ่ง ๓๐ พระบวณเหล่านดิน ๒ แถว
แดวถึงพระแสงปืน พระทรงสัตว์ศักดิ์ พระสุบินบันดาต ชนแคว่ห้ามเป็น
พนักงานกรมแสงกำกับ แต่พระแสงต้ององคินในแผ่นดินประจวบไม่ได้ให้
คงแต่แค่มมหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ ตากถ้อย เป็นพนักงาน
กรมกองแก้วจินดา แดวถึงแครงอน ๓๐ แครงรัง ๖ ตั้งขี ๒ แดวจึงถึง
ตั้งขการแต่งสัตว์รวมเสื่อครุยดำพอก ชีเป็นพนักงานชานคำคอบพระสงฆ์
ค่อไปนั้นเป็นพระบวณพระสงฆ์ ที่หนึ่งพระวอกรมพระปอเรศวิยาถกรณ
มีคณเรณูคาตบิครน่านา ที่ ๒ พระวอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ค่อไปวอ
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระพุทธมาจารย์ ค่อนั้นไปแคว่พระ
ราชาคณะ ที่เป็นเจ้านายกษพระกตต ที่เป็นพระราชาคณะกษดับทอนแดงมี
คาตบิครน่านาทุกองค์ เป็นแคว่ ๗ คู่ชาดค้อยู่แคว่หนึ่ง เพราะคิตนังปรก

บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท คือนั้นไปพระครู ๘ รูป พระพิรุณ
 ๓๖ รูปเดินถือคาถาปริตรเป่นคัม ๆ ตะสิรูป ๓๓ คัม ค่อยไปจึงถึงกระบวน
 หัตถ์ คือคนถือกระบอง ๓๐ ถือง้าว ๓๐ คีร์ ๓๐ คาบระเถย ๓๐ การ
 ที่มกระบวนแห่งพระนั้น ก็เป็นการย่อมาจากอาพาธพินาศเทือกเดียวกันกับ
 คเสนทริสวดตำนานเป็นการย่อของสระตำนาน พอกระบวนแห่งถึงกำแพงแก้ว
 ก็ประโคม พระสงฆ์ชั้นหนึ่งเรียบร้อยแล้วเสด็จออกทรงจุดเครื่องนมัสการ
 ในเวदानันตมณฑปเต็มหนึ่งหมัก ๖ บาท พันเต็มต้น ๆ บิดทองคำเปลว
 บักเชิงเทียนทองคำ ๔ เเชิง เต็มที่หนึ่งทรงจุดเมื่อแรกพระสงฆ์สวดปริต
 พร้อมกันแล้วตวงโถมนเคียงพระมณฑป เต็มที่สองจุดเมื่อสวดธรรมจักร
 เต็มที่สามจุดเมื่อสวดมหาสมัยสูตร เต็มที่สี่จุดเมื่อสวดอาฏานาฏิยสูตร
 ภาณยักษ์จบแรก เทียนทั้งสามเล่มข้างหลังจุดที่เคียงพระสวดทั้งสามเล่ม
 เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้วมีประกาศเทวดาอีกคราวหนึ่ง แต่อาคันตัง
 ซึ่งสำหรับพระสงฆ์มีประกาศเทวดาในเวदानันตมณฑปให้พระสงฆ์
 ยืน เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงประเคนผ้าขาวพับแก่พระสงฆ์
 ประกาศเทวดา ในเวदानันตมณฑปพระสงฆ์ยืนหันหน้าข้างเหนือถามถึงสงการ
 ซึ่งเป็นผู้รับตั้งฆานันต์ไปเชิญเทพยดา ด้วยภาษามครก่อนเริ่มต้นตั้งแต่
 โยโสธัระบุพพันเท เปนต้น สงการตอบ อิทาหังภันเตอาคันตวาสุโ
 มหิ ท่านผู้ประกาศจึงถามต่อไปว่า อัสเมตตานุโหเต เปนต้น สงการ
 ตอบ อามภันเต จนถึง อัยยัตถะวะจะณะวะจะณะยะ เปนที่สุดแล้วจึง
 ถามเป็นภาษาไทยต่อไปว่า ราชบุรุษซึ่งเราได้นำไปเชิญเทพยดานั้นได้
 กลับมาแล้วฤยัง สงการรับว่า ได้มายืนอยู่ทันแล้ว (คำที่ว่ามานั้น
 จริง ๆ มิใช่พยาน เมื่อขึ้นทวงกันแต่เดิมก็ขึ้นมาแล้ว ทำตามถ้อยเทวดา

ที่มหาพระคังแต่เจ้าพระพุทธรเจ้าเป็นต้น มักจะมีเรื่องราวที่วุ่นยากกว่า
 หนึ่งทุกแห่ง) ท่านผู้ประกาศจึงได้ถามว่า ได้อาราธนาเทพดาแล้วฤ
 ตั้งขการีตอบว่า ได้ ไปมองสำรวจยกหนึ่งต่ออาราธนาแล้ว แดกกลับมา
 ในทันทีด้วยความเข้าใจว่า ถ้าเทพดานั้นเป็นสัมมาทิฐิ คงจะไม่ขัด
 อาณาสงฆ์ คงจะมาด้วยอิศमानะกาย ในคำประกาศตอนนี้เป็นแปลก
 กว่าของเก่ามาก คนละทางกันทีเดียว ของเก่านี้เขาตั้งขการีต้องคนนั้น
 ต่างว่าเป็นเทวดาทีเดียว พระสงฆ์จึงได้ถามถึงรับศีตแล้วฤยังและไร
 ต่าง ๆ เป็นเด่นพัวกันหน้าหัวเรือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จึงได้ทรงแก้เสียทั้งมครภาษาไทย ให้เป็นถากกันอย่างไรใหม่ดังกล่าวมานี้
 ตุกีไม่น่าหัวเรือต่อกระชกอันใด แต่คนที่เข้าใจว่าสมมติว่าศาลสองคนนั้น
 เป็นเทวดาตามอย่างเก่าไม่เอาหูพัวยังหัวเราะเพื่อ ๆ ไปบ้างก็มี ที่หัวเราะ
 เพราะแก้คิดกระชกกระชกบ้างก็มี ถ้าหัวเราะอย่างหลังแล้วก็ควรอยู่
 แต่ถ้าหัวเราะอย่างก่อนแล้วเป็นเคาะเนื้ออย่าเพื่อต่อไป เมื่อตั้งขการีตอบ
 ภาษาไทยแล้ว ผู้ประกาศจึงได้ถามเป็นภาษาดังกล่าวตามแบบของเดิมคือ
 ไปว่า เทวดา อาราธนา วัดคติโยอาอุยยะ สามครั้ง ตั้งขการีตอบ
 อวิคินทรี วิคินันนะ สามครั้งเหมือนกัน แล้วจึงถาม เทวูโย อาอุยยะ
 ตั้งขการีตอบ อามาจะเทวูโย สยัมปวิจาเรนะ พยัพตะลิกี้ สามครั้ง
 เหมือนกัน ต่อขึ้นไปผู้ประกาศเทวดาได้ประกาศเทวดาเป็นภาษาไทย
 ตามเนื้อความในคำประกาศเดิมไม่ได้แก้ไข ออกชื่อเทพดาซึ่งมาประชุม
 ในสถานที่นั้น

คือทำมหาพรทังตั้งขอให้คงได้ตรึงระดับพระธรรม แดชอานุกาพ
 พระรัตนไตรยให้สถิตยในพระบรมราชาคุพระพุทธรบุษย์รัตนพระไชย พระห้าม

ธรรมพยุภักท พระแก้วเรือนทอง พระปฏิภนธรรม ซึ่งเชิญมาไว้ในการ
 พระราชพิธี ขอให้เป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่กษัตริย์ทั่วพระราชอาณาเขต
 แลขออำนาจทั่วโลกบาดทั้งสี่ แลเทพยดาทั้งปวงจงบันดาลให้เครื่อง
 ราชูปโภค คือพระสุพรรณบัฏ พระขรรค์ไชยศรี แลเครื่องนา
 ธรรมพยุภักท หงพระมหามงกุฎ พระมหามงกุฎ นถองพระองค์เครื่อง
 ธรรมพยุภักทไชยยุทธของไชยกระบี่ขลุ่ยครุฑพ่าห์ แลพระกนิษฐมัย พระ
 มหาสังข์ พระขามรงค์ พระราชฉัตรจกกร อังมงคคพิพัฒน์ หน้าพระพุท
 ฆมณฑล บันดาลได้ดังไว้ในการพระราชพิธี ให้มีฤทธิอำนาจบันดาลมนุษย์
 แลอมมนุษย์ซึ่งเป็นราชบัลลังก์มิตร ให้คิดครั้นคร้ามขามขยาดมาแต่ได้เห็น
 ดั่งของในพระราชพิธี ก็อย่าให้มีจิตคิดประทุษร้ายได้ แลขอให้น้ำ
 ทิพย์วารีมาโปรยปรายในภาชนะที่เต็มด้วยบริศโคทก เมื่อประปรายค้อง
 ภายผู้ใดก็ให้พ้นสรรพทุกข์โรคภัยทุกประการ เปนจบคอนหนึ่ง ค่อ
 นั้นไปเป็นคำประกาศว่า ถ้าเทพยดาหมู่ใดที่ถือส้มมาทูลทูล จงตั้งได้คร
 ดงดัดบัพพระธรรมอันชื่อว่าพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แลมหาสมณสูตร
 ในเวลาคำนวนนี้ แลจงพิทักษ์รักษาพระบรมราชธิดาธิดา อันมีพระนาม
 ประกาศปกาธิต ออกพระนามเต็มเหมือนอย่างเวลาเช้า แต่ไม่ได้ออกนาม
 กรุง ในคำประกาศพิธีครั้นเรียงลำดับพระบรมวงษานุวงษ์แปลกกกว่าที่
 เรียงลำดับในอื่น ๆ ทั้งสิ้น เปนของมีมาแต่โบราณ คือเมื่อลงท้ายพระนาม
 ว่า จุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม แล้วต่อไปว่าทั้งองค์พระอัครมเหษณ์ราช
 นารี แต่ของเดิมเห็นจะเป็นมเหษณ์ซึ่งถือว่าเป็นคำไม่เพราะ แล้วต่อไป
 ว่าสุรางคนิกภักตยา พระบรมบุตรีบุตรีพระราชธิดา ทั้งพระประยูรวงษา
 เสด่นามาด้วยราชมนตร์กระวีชาติพฤตมาด้วยราชปโรหิต บัณฑิตอัน

พราหมณ์ประชากรหลายหลาย การที่นับพระนามพระราชวงษานองษ์
 ไม่มีแก่กว่าพระเจ้าแผ่นดินเคยเช่นนี้เป็นอย่างเก่าแท้ เช่นมีมาในกฎหมาย
 ตำแหน่งนาพลเรือน คอไปนั้นก็ขอพรให้บริบูรณ์ทุกประการแล้วจึงร้อง
 ความว่า อนึ่งเทวดาหมู่ใดก็มีมิจนาทิจฐิ์นอกพระพุทธโอวาท มีอาจ
 รัชชาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศประกาศดีพระบาทบรม
 บพิตร สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ
 บุรุษรัตนราชรังวัญฯ ทั้งองค์พระบรมรัตนราชาวรีสัตว์พระธนม แด
 พระบรมราชบุตรบุตรีนาคาพระญาติประยูรวงษา เสนามาตย์ราชกระวี
 ษ์พราหมณ์ชนทั้งหลายแต่สัตว์ทั้งปวงได้ใช้ เทวดาหมื่นนั้นจึงเร่งถอยหนี
 ออกไปนอกขอบเขตจักรวาลจงเร็ว ๆ พลัน ๆ อย่าให้ทันพระสงฆ์สัตว์
 อาณานิธิยสัตว์ครอันวิเศษ อันทำวงเสด็จบรรณไพศัพมหาธาตุนาครา
 แต่สมเด็จพระธรรมเทพพุทธเจ้าไว้ ให้สำทับบัญญัติต่างชาติผู้ยังกษัตริย์ คน
 ชรรพกุ่มภณชนาคนิกรสัตว์ โดยสมเด็จพระธรรมเทพพุทธเจ้าตรัสบัญชาไว้
 ฌ ความค่อนหนักคืมาลงได้เป็นศัการ เรื่องขบถของพินมอยู่เพียงเท่า
 ที่เป้นต้นเหตุให้เห็นกันเป็นดังขุตมุนขุตเถตามเช่นเก่า ๆ กันนั้น ค่อนั้นไปตาม
 ที่จดหมายในคำราว่า เปนคำเรียกเทวดาในกำภูณิตร ให้มาช่วยขบถกษ
 มิจนาทิจฐิ์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า เปนคำ
 เขาตรวจน้ำแผ่นดินบุญเป็นภาษาดังกา ยืดยาวไม่มีคำแปลเป็นไทยชนต้น
 แต่ เมตตะยันติ ไปจนถึง รุจจะติตั้งขัธลาคติ เปนจบ การที่ไม่ได้แปลเป็น
 ภาษาไทยนั้น ก็เพราะยืดยาวเสียเวลา พรรณาชื่อเทวดาต่าง ๆ ที่แผ่นดิน
 บุญนั้นก็เป็นการเหลว ๆ อยู่ จึงได้ยกไว้ใช้แต่ภาษาดังกาพออย่าให้เสีย
 ธรรมเนียมเดิม เปนเสร็จคำประกาศในเวลาคำเพียงเท่านี้

เมื่อประกาศเทวดาเสร็จแล้ว ทรงจุดเทียนทองตระบะมุกเทียนด
 หนึ่งร้อย แล้วทรงทอดผ้าขาว & พับ เฉพาะพระสงฆ์บนพระแท่น
 พระครู & รูป ขึ้นสวดคัมภีร์โมหธรรมคัมภีร์ แล้วพระราชทานประกาศ
 เทวดาขึ้นไปบนพระแท่นชัฏคานาน พระสงฆ์สวดธรรมจักรกับปัดต้นสูตร
 แต่เดิมสวดดงตั้งโยคอย่างตามธรรมเนียม แต่เมื่อถึงแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าช้านัก ถ้าได้จ้อออกดำไป
 หน่อยหนึ่งยามเสดกก็ไม่ได้ ยิ่งบนตามกำหนด จึงโปรดให้สวดเสียดอย่าง
 ธรรมยุติกา พระราชทานชัฏคานานนั้นลงมาหนึ่งปรกจนจบ แล้ว
 เสด็จไปทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่งทอดผ้าอีก & พับ พระครูอีก & รูป
 ขึ้นบนพระแท่นคัมภีร์โมหธรรมคัมภีร์ พระราชทานหนึ่งปรกขึ้นไปชัฏคานานแล้ว
 กลับลงมาหนึ่งปรก พระครูสวดมหาสมณสูตร ที่ศาลาก่อสวดเป็นดั่งภัญญ
 ถึงมหาสมณสูตรนี้ แต่ก่อนก็สวดเป็นตั้งโยคเหมือนกัน เปลี่ยนพร้อม
 กันกับธรรมจักร เป็นสวดอย่างธรรมยุติกา ถึงว่าถ้านาสมเด็จพระ
 ปรมาธิบดี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ สมเด็จพระวันรัต จะเป็นพระ
 สงฆ์มหานิกายก็ต้องซ้อมสวดอย่างธรรมยุติกาให้เป็นการเร็วขึ้น ใน
 ระหว่างนั้น เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนแรกๆ
 เสด็จพระราชดำเนินลงไปพระราชทานน้ำพระมหาสังข์ แดทรงเจิมพระ
 แต่งปั้น มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบทั้ง ๔ บอก ครั้น
 ภายหลังมา พระราชทานให้ข้าพเจ้าลงไปรดน้ำแดเจิมทุกปีมิได้ขาด ทั้ง
 พระทรงสวดสัตตพรตขึ้นบันไดแดพระแต่งปั้นหลักกัณฑ์น้ำแดเจิมด้วย ใน
 แผ่นดินพระจุพนันทาแห่งนั้นตกอยู่ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ จัน
 พระชนม์ จึงได้ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์

กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช เสด็จลงไปรดน้ำแด่เจิมพระแสง ต่อมา
 สวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้วทรงจุดเทียนทองอีกเล่มหนึ่ง พระสงฆ์ พริ้งพริ้ว
 ดำริบแรกขึ้นพระแท่นคั่นโมธรรณาคม นโมแด่ธรรณาคมของภานยักษ์
 อย่างเร็วอยู่ใน ๒๕ นาที อย่างช้ากึ่ง ๓๐ นาที เมื่อจบธรรณาคมพระรา
 ชาคณะนั่งปรกชันไปชั้ดค่านานแล้ว กลับมานั่งที่อาสน์ในหมู่ตามเดิม พระ
 ราชาคณะฝ่ายวิม้งนารุระไปนั่งปรกแทนต่อไป พระสงฆ์สวดภานยักษ์
 เมื่อจบแล้วก็เปลี่ยนกันไปตามลำดับ กำหนดที่ใดยังมีนคราวยืนใน
 ยามหนึ่งเสด็จ ภานยักษ์จบแรกยังมี ๓ ครั้งๆ ที่หนึ่งทศายังเวลายัง ครน
 สวดไปถึงวิม้งนารุระในคราวแรก พระสงฆ์ซึ่งนั่งอยู่ข้างล่างจับสายสัญญาณ
 สวดคาถาวิม้งนารุระตลอดจบหนึ่ง ต่อไปไม่ได้สวดอีก ในจบแรกยังมี
 ครนทศที่ต้องทอธราเปศัพพังเรียกกันว่าอุธราใน ยังมีอีกครั้งหนึ่ง
 ทอธราเปศัพพังหลังเรียกว่าอุธรานอก ต่อไปคงแต่จบที่ต้องภานพระ
 ยังมีจบต้องคราวยืน คือทศายังเวลายังคราวหนึ่ง ทอธราในอีกครั้ง
 หนึ่งเป็นสองครั้งตลอดไปทุกจบ สวดตลอดคืนยังรุ่งอยู่ในสิบเอ็ดจบ
 ถ้าเสด็จออกหัวค่ำเป็นสิบสองจบบ้าง บ้างที่ยังมีอยู่ใน ๒ คราวยืน
 เป็นธรรมดา แต่ถ้าเป็นสิบสองจบก็เป็น ๒๕ คราวยืน
 บนที่ยังในวันยังอาชวานัน แต่เดิมมาใช้ สังฆการีตั้งของ เมื่อถึง
 กำหนดจะยังใช้ กรม พระ แสงบดินทร์ยังมีบัญญัติบาปพระมหาปราสาท
 แล้วทนายบันกรมพระตำรวจ ยังมีบันดาบดีตายเป็นดับเป็นสัญญาแล้ว
 จึงได้ ยังต่อๆ กัน ครนแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เกิดรักษาพระองค์มีบทของปราชญ์ ก็ให้รักษาพระองค์มีบทของปราชญ์
 เมื่อเกิดเกณฑ์ หัดบินแดงขึ้น ก็ให้เกณฑ์หัดบินแดงมายังอีกพวกหนึ่ง

ครั้นตกมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทหารมี
 ทองปราชญ์ยังอยู่ตามเดิมพวกหนึ่ง ถอนเกณฑ์หัดบินแดง เอาทหาร
 เกณฑ์หัดอย่างยุโรปยิงแทนอีกพวกหนึ่ง ครั้นเมื่อหัดบินมหาฤกษ์
 มหาไชย มหาจักร มหาปราบ ขึ้นพร้อมกันกับทหรงสร้างพระแสงบิน
 นพรัตนสำหรับเข้าพิธี ก็ทรงพระแสงบินนพรัตน ซึ่งเป็นบินอย่างที่เคย
 ว่าโก๊ อย่างเก่าๆ ทรงยิงเองทางช่องพระแสงที่ ๒ ด้านเหนือมุขด้านนอก
 เปนสัญญาณให้ ยิงบินมหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พระ
 แสงบินนพรัตนนั้นไม่ติดดอกนัก จึงได้โปรดให้จัดพระแสงบินหลักที่
 สำหรับยิงนำเรือพระที่นั่ง ขึ้นมาตั้งที่ศาลาน้ำพระมหาปราสาท ทรง
 ช่องพระแสงที่กล่าวแล้ว ถ้าม้ายใหม่เบญจพรณลภคติดกับโก๊บิน ขึ้น
 มาผูกกับพนักพระแสง เจ้าพนักงานประจุ่มอยู่ข้างล่าง เมื่อเวลาถึง
 กำหนดยิง ก็ทรงกระตุกเชือกยิงพระแสงบินหลักนั้นเปนสัญญาณ ซึ่ง
 ให้เป็นต้ององค์ ไฉนเพื่อจะดับปลับ เมื่อไม่ดับปลับก็ทรงทั้งต้ององค์ ภาย
 หลังมาเมื่อพระแสงบินพระทรวงสวรรค์เข้ามาถึง เปนพระแสงบินใหญ่บินจุ
 ฑายซึ่งได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในครั้งแรกโปรดยิงนักได้ทรงทดลองที่ประชุม
 วันแรกที่สวนเทหาลัยครั้ง ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีก็โปรดให้มาตั้งที่ตรงหน้าพระ
 แกลโยงเชือกขึ้นมาทรงกระตุกเปนสัญญาณ พระแสงบินหลักทั้ง ๒ องค์นั้นก็
 คงไว้ด้วย ครั้นมาภายหลังเมื่อปลายๆ แผ่นดินทรงพระสุบินไป ว่ามีบินอย่าง
 หนึ่งซึ่งเป็นรูปบินใหญ่แต่ยิงได้หลายๆ นัด มีครกหินเหมือนอย่างบินที่เคย
 กันว่าโก๊คงไว้ที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม มีเจ้านายหลายพระองค์แต่ได้
 เข้ามาเฝ้า ทรงจำได้ว่ากรมขุนวรจักรองค์หนึ่ง ได้ทรงยิงบินนั้นเป็นดอก
 วัลย์ จึงมีพระราชหัตถเลขาตั้งออกไปให้ทำตามกระแสพระสุบิน แต่ผู้ททำ

นั้นจะคิดหันให้เป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ใจ จึงทำเป็นวางบันจุบัสดัดตนยาว ๆ
 สอดเข้าไปในช่องข้างท้ายบอคนั้น เดินไปที่ตะช่องยังได้ คับตะหลาย ๆ
 นึก เมื่อได้ทอดพระเนตรก็รับสั่งว่าไม่เหมือนที่ทรงพระสุบิน แต่
 ยังได้หยายนัดคล้ายคลึงกัน จึงพระราชทานชื่อว่าพระสุบินนั้นคาด ให้
 คงยังในการพระราชพิธีด้วย ในปีแรก ๆ ทรงเที่ยวหนึ่ง ๆ อยู่ใน ๖ นึก
 ครั้นภายหลังมาพระราชทานให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ยิงหนึ่ง ๆ สายด้ามโกน
 โยงขึ้นมาที่พระเกศที่หนึ่ง ไม่ได้รวมอยู่ในพระเกศที่สองซึ่งเป็นที่ประทับ
 พระแสงเป็นอย่างเช่นทรงพระสุบินนั้น ภายหลังก็ทรงสั่งมาอีกจนได้ แต่
 พังมาถึงภายหลังไม่ทันจะพระราชทานชื่อ การที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชครูในเรื่องยิงปืนมากนัก ทรงเป็นการแปรกิด
 ผูกมัดให้คุ้นเคยในการยิงปืน ด้วยเวลาอื่นนอกจากยิงอาชานาญผู้คร
 แวดวงไม่ได้ทรงเลย ในเมื่อตอนแรกยังเสด็จอยู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 เคยทรงพระแสงปืนเล็กทางตีหิมขรรค์หนึ่ง ๆ เอาหม้อเข้ากรอกน้ำเสวยแล้ว
 ขึ้นไปแขวนไว้บนต้นไม้ตามที่ตั้งแต่โรงหมอ ทรงยิงหม้อเข้า
 พืนครวญหนึ่งกระสุนปืนเข้าไปตกถึงพระที่นั่งวงจันทร์ ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น
 พระที่นั่งอัมรินทร์ราชนันต์ทุกวัน ในขณะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เสด็จอยู่ก็เป็นที่พักพระไทย เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปพระราชทานทองคำ
 ส้มโกลีหนึ่ง แต่นั้นมาไม่ได้ทรงพระแสงปืนอีกเลย นอกจากเวลา
 พิธี ถ้าจะคิดคืนพระแสงองค์ใดต้องก่อไว้การพิธีทุกครั้ง แต่ถ้าจะคิด
 กระสุนตองแล้วจะไปตองที่ประทุมวันฤๅตาดานเท ที่ประทุมวันนั้นภายหลัง
 ก็เป็นอันเลิกไป เมื่อกระสุนไปถูกกระบอกที่คนจูงมากกระบอกแต่คนไม่
 เป็นอันตราย แต่นั้นมากังม้อยที่ตาดานเทแห่งเดียว คือเมื่อพระแสงใหม่มี

มาจึงได้ต้องเป็นการนาน ๆ มีที่หนึ่ง เพราะฉนั้นเมื่อถึงการพระราชพิธี
 ครุกันแล้วจึงได้ทรงยิงปืนเป็นการฝึกซ้อมให้ชำนาญทุกปีมิได้ขาด เมื่อมี
 ทหารผู้หนึ่งอยู่แต่ก่อน ก็เคยโปรดให้มายิงที่ซาดาช้างพระที่นั่งวิมาน
 รัชยาพร้อมกันคราวนั้นข้างนำมาชำนาญหลายปี ถ้าเวลาดังแต่ยิงปืนยก
 แรกไปแล้ว ไม่ใคร่จะได้ได้จึ่งพระราชดำเนินไปประทับทางเจ้านาย
 ชุนนาง ประทับอยู่ที่ตรงพระเกตุ ครีตกับกรมพระพลเรศวิริยาตงกรณอยู่
 จน ๗ หุ่ ๘ หุ่ จึงได้เสด็จขึ้นทุกปี ถึงทหารก็เหมือนแต่ก่อนมา ไม่
 ได้เคยฝึกซ้อมคิดดินในที่อื่น ต้องผิดตเปลี่ยนกันเข้ามาชิงอาชญา เป็น
 การหัดคิดดิน คตอดมาถึงทหารมหาดเล็กในแผ่นดินประจุบันก็ยังถือว่า
 เป็นการฝึกหัดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่พระแสงปืนที่สำหรับยิงเป็นสัญญาบัตร
 เด็ก คงใช้สัญญาบัตรซึ่งตามเดิม จำนวนแต่ด้ามด้ามที่ยิงปืนดัง
 จะว่าต่อไปนี้

ฝั่งขวานอก คือในพระบรมมหาราชวังชั้นกลาง ที่ซาดาช้างพระ
 ที่นั่งคู่ศิริมหาปราชาท ทหารมหาดเล็ก ๓๐ คนยิงปืนอินฟันพวก ๑ ทหาร
 รัชชาพระองค์ ๓๐ คน ทหารแคตตถึงกัน ๓๐ คน ยิงปืนด้ามแหมทั้ง
 ๒ พวก กรมกองแก้วจินดาเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น ๓๕ คน ยิงปืน
 มหาฤกษ์ มหาไชย มหาจักร มหาปราบ พวกหนึ่งเป็นสัญญาบัตร

กรมทหารปืนใหญ่ ยิงปืนทองพันฉับ ๒ บอก ยิงที่หน้าประตู
 วิเศษไชยศรีเป็นสัญญาณนอก

กรมทวนทองซ้ายขวา กรมเชนทองซ้ายขวา คู่มุปืนทองอย่าง
 ไท ๒ บอก ยิงที่ประตุมณีนพรัตน์

กรมอาสารองซ้ายขวา บันทึกลงฝรั่งเบ็ดหมวก ๒ บอกรบ ยิงที่ถนน
หน้าศาลพระหลักรเมือง

กรมฝัฟายคัฏซ้ายขวา บันทึกลงรางแท่น ๒ บอกรบ ยิงที่ถนนหน้าศาล
พระเลื้อเมืองพระทรงเมือง

กรมล้อมพระราชวัง คู่มุบั้นเหล็กหามถื่น ๑๒ บอกรบ บันทึกลงดีดา
๕ บอกรบ ยิงบนบ้อมรอบพระบรมมหาราชวัง ๑๒ บ้อม

กรมตำรวจแดดพันทหารใน คู่มุบั้นหามถื่น ๑๘ บอกรบ ยิงบนเขื่อน
เพชรกำแพงวัง ๑๐ ตำบล คือ

กรมทหารในซ้ายขวา ยิงที่เขื่อนหน้าโรงงานบอกรบ ๓ เขื่อนตรงท่า
กระแซ ๓ บอกรบ

กรมพลพันซ้าย ยิงที่เขื่อนด้านวัดพระเชตุพน

กรมพลพันขวา ยิงที่เขื่อนโรงไหม

กรมตำรวจถ่มซ้าย ยิงที่เขื่อนริมอุโมงค์

กรมตำรวจถ่มขวา ยิงที่เขื่อนบันไดตรงวัดพระเชตุพน

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ยิงที่เขื่อนเหนือแต่ใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ปราสาท

กรมพระตำรวจนอกขวา ยิงที่เขื่อนบันไดริมบ้อมสัญญาใจจึง

กรมพระตำรวจในซ้าย ยิงที่เขื่อนท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ยิงที่เขื่อนริมบ้อมสัญญาใจจึง พวกที่ว่า

มานบนแห่งละ ๒ บอกรบทั้งสี่

กรมกองแก้วจินดา บันทึกลงมะนิดา ๒ บอกรบ ยิงบนบ้อมเหนือบ้อม
ใต้พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

กรมรักษาพระองค์ซ้ายขวา มีนทของรางวัล ๒ บอก ยิงที่บ่อน
พรหมอันวยคังป บ่อนอินทรอันวยรศ

กรมเวือตั้งทหารใน มีนทของอย่างไทร ๒ บอก ยิงที่หน้าประตูศรี
สุนทร ๑

กรมพระตำรวจนอกซ้าย ยิงที่ท่าพระ ๑ หน้าวัดมหาธาตุ ๑ ยิงที่ประ
คุดินพระราชวังบวร ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา ยิงที่ท่าช้างพระราชวังบวร ๑ ประตูใหญ่
หน้าบ้านเจ้าพระยามหาโยธา ๑

กรมเกณฑ์อย่างฝรั่งซ้าย ยิงที่ประตูใหญ่นำวังกรมหมื่นกระษัตริย์
ศรีศักดิ์เคศ ๑

กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย ยิงที่หน้าบ้านพระยานาญนุโยค ๑ มุมบ้าน
เจ้าพระยาธรรมมา คือประตูใหญ่ริมบ้านพระยานรรัตน ๑ ประตูใหญ่
วัดบวรนิเวศน์ ๑

กรมพระตำรวจในขวา ยิงที่ประตูใหญ่วัดวังมัสยิดสุทธานาค ๑ ประตู
ใหญ่บ่อนมหาภาพ ๑

กรมพระตำรวจในซ้าย ยิงที่ประตูหน้าวัดเทพธิดา ๑ ประตูเหนือ
บ่อนหมุดทอง ๑

กรมพระตำรวจต้นขวา ยิงที่หน้าประตูตำราญราชภูณนบารุง
เมือง ๑ ประตูถนนเจริญกรุง ๑

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งขวา ยิงที่ประตูหน้าวังกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์
คือวังบูรพาภิรมย์เดยวัน

กรมพระตำรวจชั้นซ้าย ยิงที่ประตูสะพานหิน ๑ ประตูใหญ่
วัดราชบูรณ ๑

กรมพระตำรวจนอกขวา ยิงที่ประตูวัดพระเชตุพน ๑ ประตูท่าเรือ
ข้างศาลต่างประเทศ ๑ ปืนหามแดงแห่งละ ๒ บอกทั้งต้น

ฝั่งควนคกกรมอาษาวิเศษซ้าย ยิงที่บ่อนวิไชยประสิทธิ์ตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมท่าขวา ยิงที่ถนนวัดโมลีโลกย์ตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมวังซ้าย ยิงที่ถนนวัดอมรินทรตำบล ๑

กรมอาษาใหม่กรมวังขวา ยิงที่ถนนวังกรมหมื่นเทวมนุรักษ์ตำบล ๑

กรมเรือกันซ้ายขวา ยิงที่ถนนอาจรรย์ตำบล ๑ ปืนหามแดงแห่ง

ละ ๒ บอกเหมือนกัน

รวมตำบลซึ่งยิงปืนฝั่งควนคก สัญญาใน ๑ สัญญานอก ๑

ประตูวัง ๒ บ่อนหม่มวัง ๑๖ เชื้อนเพชร ๑๐ ถนนใหญ่ ๒ ประตูใหญ่

รอบพระนคร ๒๐ รวม ๒๕ ตำบล ฝั่งควนคกบ่อน ๑ ถนน ๔ รวม ๕

ตำบล รวม ๕๗ ตำบล

จำนวนปืนที่จ่ายไปยิง ปืนอินฟัน ๓๐ ปืนสามแฉก ๖๐ ปืนคาบ

ดิลก ๕ ปืนทองมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรกรมหาปราบ ๔ ปืนพื้นดินบีต

สัญญาออก ๒ ปืนอย่างไทร ๔ ปืนฝรั่งเบ็ดหมวก ๒ ปืนทองมณีดา ๒ ปืน

ทองรางแท่น ๒ ปืนหามแดง ๘๐ บอก รวมปืนเล็ก ๘๕ ปืนใหญ่ ๘๐

รวม ๑๘๕ บอก กำหนดที่ยิงปืนนี้ ยิงปืนมหาฤกษ์มหาไชยมหาจักรกรมหา

ปราบก่อนแล้วจึงยิงปืนคืบ เมื่อยิงปืนคืบแล้วจึงยิงปืนสัญญาออกที่ประตู

วิเศษไชยศรี แล้วปืนบ่อนเชื้อนเพชรยิงไปเป็นลำดับประทักษิณรอบพระ

ราชวังแล้วพระนคร

หนึ่งเมื่อเวลาถึง ๗ ๕ มีกรมพระตำรวจกับกรมต่าง ๆ ซึ่งจะว่า
ต่อไปเป็นกองตรวจตำบลที่ยังขึ้นตามประตูเมืองฝั่งตะวันออก & กอง ฝั่ง
ตะวันตก ๓ กอง คือพระยามหามนตรี พระยาราชโยธาเทพไปตรวจ
แต่ประตูใหญ่ศาลต่างประเทศถึงประตูตำราญราชภู ๒ ตำบล พระยามหา
เทพ หลวงราชมานูไปตรวจแต่ประตูเหนือป้อม หมูทวดง ถึงหน้าวัดรังษี &
ตำบล พระอินทรเทพ หลวงสุรินทรเดช ตรวจแต่หน้าวัดบวรนิเวศน์ถึงมุม
บ้านเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ & ตำบล พระพิเรนทรเทพ หลวงเสนาภิมุข
ตรวจแต่ท่าช้างพระราชวังบวร ถึงท่าพระน้ำประตูศรีสุนทร & ตำบล
พระพรหมบริรักษ์ พระสุริยภักดี ไปตรวจฝั่งตะวันตกทั้ง ๕ แห่ง

การตรวจมณฑลธรรมเนียมแต่เดิม เจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่าย
ในต้องตรวจมณฑลทั้งสามวัน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวเวลาค่ำวัน ๑๓ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินพระ
ที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเลย ถึงจะมีการไต่ถามพระเจ้านครเขกไม่ได้เสด็จ
แต่เวลาเช้าขึ้นเสด็จทุกวันไม่ได้ขาด ด้วยการถวายสังฆทานแด่เสวยพระ
ในเวลานั้นถือว่าเป็นการสำคัญพระราชกุศลมาก แต่ถึงไม่ได้เสด็จพระราช
ดำเนินอย่างนั้น เจ้าพนักงานก็ตั้งโต๊ะบวงสรวงพระมหามงคุด แลที่ตั้งพระ
ภักตร์ตามแบบทั้งวัน ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ส่วนเจ้านายแต่ข้าราชการซึ่งจะ
เข้าไปเฝ้าในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ก็ต้องตรวจมณฑลทั้งต้องคืน
ต่อเวลาค่ำวันแรม ๑๔ ค่ำจึงได้เสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้านายแต่ข้าราชการ
ตรวจมณฑลตั้งแต่เวลาเสด็จออกไป แลที่ทรงเอนนอนต่อเวลาสด
สัณยธรรมจักรจบแล้ว พื่อภาณยักษะขึ้นจึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นใน
ม่านประทีป ราชอาคันตุรง พระภักตร์ ทรง พระมหามงคุด ซึ่งโยงสาย สัตินัน

ประทับอยู่ณภณณิกษัณฐ์แรกจบทรงพระมหาเมตตาคุณุศลแล้ว เสด็จพระราชดำเนินกลับ - ไม่ได้ทรงฟังภณณิกษัณฐ์ต้องค่อไป ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกทรงเข้าทรงเย็นไม่ได้ขาดเคย แต่เจ้านายข้าราชการซึ่งเฝ้าในวัน ๑๒ คำ ๑๓ คำโปรดให้ยกเด็กเตี้ยไม่ต้องสร่วมมณฑล พระมหาเมตตาคุณุศลซึ่งตั้งไว้ในพระราชนานสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ บ้าง พระเจ้าลูกเธอ บ้างทุกวัน แต่พระเจ้าลูกเธอซึ่งทรงพระเยาว์อยู่นั้น อยู่ข้างจะคืนทรงมณฑลกันจ้ะมากที่ได้ทรงวันเดียวไม่สระพระไทยบนยอดแอตกันไปต่าง ๆ จึงโปรดให้มณฑลมาสร่วมพระราชทานวันละสองพานแว่นฟ้าทั้งสามคืน การทรงมณฑลก็มาจนเจ้านายเด็ก ๆ ทุกวัน คืนเหตุที่จะท่งหนักท่งหนาเพราะอยากโสกันต์เป็นเบื่องหน้า เห็นเจ้านายเข้ามาฟังสวดแลเข้ามาเกษากันคักกันเวลาเข้ามาให้หยอกใจคักไปไม่หาย เป็นเช่นนั้นได้กันโดยมาก ได้สร่วมมณฑลเข้าก็คักค่อยสบายวางหน้าวางตาเป็นเจ้าโสกันต์ ถ้าถึงวันยิงอาชานาได้ถ้อกระบองเพชรเข้าด้วยคัมคายขบขันขันมาก ถึงจะหาฉนวนให้หวอด ๆ เท่าไรก็ทนได้ ไม่เป็นไร ใครอยากดูให้เห็นจริงคอยดูพิศุครคัมคักได้ การทรงพระมหาเมตตาคุณุศลในวัน ๑๔ คำนั้น เมื่อเวลาภณณิกษัณฐ์เสด็จขึ้นข้างในทรงพระมหาเมตตาคุณุศล แต่ทรงเค็ดเค็ดที่ยองถ่ายสัญญา พระมหาเมตตาคุณุศลคักคักทรงสร่วมพระกรออกไปคักด้วย บางทีก็พระราชทานผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังไม่ได้พระราชทานในสองวันถ่วงมาแล้ว บางทีก็ไม่ได้พระราชทานทรงอยู่เพียงยิงปืนครั้งแรกแล้วก็เปิดองคักด้วยประทับอยู่นาน เวลาจะเสด็จกลับทรงสร่วมพระกรท่งสองข้างไม่ได้ทรงกลับมาก กระบองเพชรแลพิศุครจ่ายในเวลาภณณิกษัณฐ์เป็นหน้าที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงจ่ายมาแต่เดิม

ถึงเวลาที่เสด็จขึ้นไปถึงพระแท่นกับเจ้าพนักงานหยิบถาดออกมา แล้ว
ถวายกระบองเพชรทรงซึ่งจากฤคาธา อริโยตุโมมัตโค เป็นต้น ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานให้จากใหม่แปลก
กันกับกระบองเพชรตามัญซึ่งจากฤตัพเพเทวามีสำเภาเป็นต้น แล้วจึง
ได้นำไปทูลขอเหนือธงข้างในแดแจกเจ้านายข้าราชการฝ่ายหน้า แต่คำที่
เรียกว่าแจกนั้นเป็นแต่ลัทธิว่าแจก นานี้จะเรียกว่าแย่งมากกว่า แดเวลา
จ่ายแล้วเสด็จตั้งเขื่อนัน แล้วกระทบกันดังกรอกแกรก ๆ จนเกือบไม่ได้
ยินภานยักษ์ ถ้าโยนลงไปก็ตกถึงคนดั้มก็หนึ่งคงจะแย่งกันเหมือน
แย่งตัวเป็นแน่

ในวันยังอาชวานานเป็นประเพณีมาแต่เดิม เจ้านายแลข้าราชการ
ต้องเข้ามาประชุมเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลใหญ่ผู้น้อย ไม่ใคร่มีใคร
ค่อยเว้นว่างด้วยเป็นพระราชพิธีซึ่งจะให้เปนมงคลต่อกัน แดเป็นเวลา
ยังบ่นกต่างคันชอนจะอยู่ข้างขบขัน ถึงชนเฝ้าบนคณอนหัวค้ำก็ยังคงรักษา
แบบอย่างเดิมอยู่ไม่มีใครจะขาดเหมือนการพระราชพิธีอื่น ๆ

วันแรม ๑๕ ค่ำตั้งแต่เวลารุ่งไปพระสงฆ์ทศกัณฐกษัตริย์หยุกแล้ว ชน
สวดแผ่เมตตาพรหมวิหารจนเวลาเสด็จออกเสด็จพระ เมื่อเสด็จพระเสด็จ
แล้วทรงจุดเทียนหัดังครอบพระกริ่งถวายกระบองพระปวงเรศวริยาตงกรณ ขาว
ทียกหมอนามนคทองเหลืองตั้งรายตามหน้าพระราชคณะ แล้วสวดทำ
น้ามนคตังโม นัตถิเม ยังกัญจิ รัตตังโถเก แล้วจึงสวดคาธา
รัตนสูตร แดก่อนสมเด็จพระพุทธมาจารย์ ภายหลังสมเด็จพระพุทธโฆษา
จารย์ คับเทียนไชยด้วยใบพลู เมื่อถึงปลายคาถารัตนสูตร แล้วสวด
สัพพะโรคินิมุคโต ตงท่ายะธาที่ไปจะนิพพุโต เปนเสร็จการทำน้า

มนต์ พระสงฆ์ซึ่งเข้าพระราชพิธีทรงพระมหาปราสาทแต่ที่กลางเมือง
 แด่ประตูเมืองได้ผ้าตบของคฤหัสถ์ทั่วกัน การอนุโมทนาวินมัตตัพพุทฺธา
 ภายหลังอติเรกอีกวันหนึ่ง เป็นส่วนในพระเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ไปแล้ว
 พระราชทานนำพระมหาสังฆิ แด่ทรงเจิมพระบรมวงษานุวงษทั้งปวง
 เค้านั้นใช้น้ำพระพุทธมนต์ในครอบพระกริ่ง ที่เหลืออยู่อีกมากน้อยเท่าใด
 ภาษามาตนาเข้ามาตบถวายในที่ตรงข้างใน เทียนไชยซึ่งดับแล้วเหลือ
 อยู่หนึ่งส่งพนักงานพระศรีหุงต้มส่งพระโขนง ในเวลาดนั้นพระสงฆ์ที่เข้า
 ในพระราชพิธีกลับไปแล้ว ต้องเที่ยวประณามนคกำหนดตามหมาย
 รับตั้งของเดิมว่า ประณำไปรยทรายเข้าในพระบรมมหาราชวัง พระสงฆ์
 ๓๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ ชาวที่ใหญ่รับบาตร รอบพระบรมมา
 ราชวังชั้นกลาง พระสงฆ์ ๓๐ รูป บาตรน้ำ ๘ บาตรทราย ๒ เหมือน
 กันเป็นแห่ง ๓ ในโรงพิธีฝั่งตะวันออก พระสงฆ์วัดสุทัศน์ ๓๒ รูป หม้อ
 น้ำ ๓๐ บาตรทราย ๒ ประเดวัดสุทัศน์มาถึงถนนตีศ คือแยกถนนบำรุง
 เมือง ถนนเพื่องนครแล้วแยกไปข้างเหนือ ๖ รูป ข้างใต้ ๖ รูป จนถึง
 บ້อมสุคตถนนเพื่องนครทั้งสองข้างแห่งหนึ่ง พระสงฆ์โรงพิธีบ້อมพระสุเมรุ
 ๖ รูป หม้อน้ำ ๕ บาตรทราย ๓ ประไปจนถึงบ້อมมหาภาพแห่ง ๓
 พระสงฆ์โรงพิธีบ້อมมหาภาพ ๖ รูป มีหม้อน้ำบาตรทรายเท่ากันกับ
 ที่บ້อมพระสุเมรุ ประไปถึงบ້อมมหาไชยแห่งหนึ่ง พระสงฆ์โรงพิธี
 บ້อมมหาไชย ๖ รูป ประไปถึงบ້อมมหาฤกษ์แห่ง ๓ พระสงฆ์โรงพิธี
 ที่บ້อมมหาฤกษ์ ๖ รูป ประไปถึงบ້อมพระสุเมรุแห่ง ๓ รวม ๕ แห่ง
 ผู้ถือบาตรน้ำบาตรทรายกรมพระนครบาล ในฝั่งตะวันตก พระสงฆ์โรง
 พิธีวัดโมลีโลกย์ ๖ รูป ประไปถึงศาลหลวงเก่าแห่ง ๓ พระสงฆ์โรง

พิธีศาลหลวงเก่า ๖ รูป ประไปถึงโรงพิธีวัดอรุณแห่ง ๓ พระสงฆ์
 โรงพิธีวัดอรุณ ๖ รูป ประไปถึงโรงพิธีถนนอาจารย์แห่ง ๓ พระสงฆ์
 ที่โรงพิธีถนนอาจารย์ ๖ รูป ประไปถึงวัดอมรินทรแห่ง ๓ พระสงฆ์
 วัดอมรินทร ๖ รูป ประรอบพระราชวังหลังแห่ง ๓ รวม ๕ แห่ง หม้อ
 น้ามาครทรายก็เท่ากับโรงพิธีประตูเมืองฝั่งตะวันออก แดเป็นพระกรรมพระ
 นครมาดรับหม้อน้ามาครทรายด้วยเหมือนกัน แต่การที่ประเท้าน้ำมนต์
 นอกพระราชวังนี้ จะเติกเสี่ยแต่เมื่อครั้งใดก็ไม่ทราบ ฤจะเปนแต่รวม ๆ
 กันไปเอง แต่หมายยั้งคงซึ่งแต่อยู่ตามเดิม ที่ประอยู่ทุกวันนี้แต่ใน
 พระบรมมหาราชวัง พระราชาคณะ ๔ รูป ภาตหน้า ๒ ภาตทราย ๒
 ษนประบนพระราชมนต์ยกรทุกแห่งตลอดจนที่พระบรมม ในเวลายื่น
 เจ้าพนักงานเวียงเทียนพระแท่นมณฑลสถม โภษะพระพุทธรูป แดเครื่องราช
 ประโภคเปนเสร็จการพระราชพิธี

แต่ในส่วนนครขึ้นมีการพระราชกุศลประจำปี คือมีการทรงภาต
 พระสงฆ์มากขึ้นกว่าปรกติอย่างเทศกาดแถมหน้าบที่เรียกกันว่าแบ้งสด แต่
 เปนคำที่เรียกกันอย่างโบราณ ทุกวันนี้ไม่มีใครเรียก ดูก็นอย
 เหมือนกับจะหอมเย็น ๆ แต่ต้นนิฐานว่าเป็นอย่างใดฤอย่างเดทหายไม่ถูก
 ต้องสืบถามจึงได้ความว่าแบ้งสดนั้น คือหน้าบที่อบด้วยตะคันอย่างเช่น
 ไซกนอยัรรมนานเอง ปรงก็ปรงด้วยแบ้งร่ำแต่เจอน้ำดอกไม้สดลงไป
 เพื่อจะให้หอมเย็นฤจะให้เป็ดองน้อยอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่คงใช้เปนน้ำ
 อบอย่างเดว แต่ก่อนมาพนักงานในพระบรมมหาราชวัง มีคนหนึ่ง
 เรียกว่าพนักงานแบ้งสด อยู่ในบาญชีต่อท้ายพนักงานพระสุคนธ์ พระ
 สุคนธ์นั้นเป็นหน้าบอย่างดี แบ้งสดเป็นหน้าบอย่างเดว น้ำที่ชอง

พนักงานแบ้งสด มีอยู่สองอย่างเท่านั้น คือทำน้ำอบสำหรับส่งพระ
 ศรัทธาโพธิ์ในเวลาตรุษคราวหนึ่ง ส่งกรณาศัคราวหนึ่ง ทำน้ำอบที่
 สำหรับพระราชทานรดเจ้านาย ข้าราชการ ในเวลาส่งกรณาศัคราวหนึ่ง
 นอกนั้นไม่มีธุระอันใด ตัวพนักงานมีมาแต่เดิม ก็ปล่อยให้ชอยู่ไปจน
 สิ้นชีวิต ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วก็โปรดให้เด็กเลี้ยง แต่แผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การแบ้งสดตกอยู่ในพนักงานพระสุคนธ์
 เป็นผู้ทำ เมื่อเวลาเช้าทรงบาตรแล้ว เคยกรอกขวดคอปดั่งขนาด
 ใหญ่ ๕ ขวด ผ้านั้ชฌม ๕ ผืน รองพานทอง หม้อน้ำเงิน ๕ หม้อ มา
 ตั้งถวายตัวที่ห้องพระโรงทุกวัน กำหนดมากน้อยเท่าใดนั้นจะเป็นตาม
 จำนวนพระศรัทธาโพธิ์ซึ่งทรงนับถือ คือวันที่หนึ่งไปส่งพระพุทธรูป
 แดพระศรัทธาโพธิ์วัดพระเชตุพนแห่ง ๑ วัดมหาธาตุ ซึ่งเรียกว่าวัด
 พระศรีสรรเพชญ์เดิมแห่ง ๑ วันที่สองวัดอรุณราชวรารามแห่ง ๑
 วัดสุทัศน์เทพวรารามแห่ง ๑ วันที่สาม วัดบรมนิวาศแห่ง ๑ วัดเกษ
 แห่ง ๑ วัดบวรนิเวศน์วิหารแห่ง ๑

หนึ่งในตรุษสามวัน มังคสาธาณสถาน ๕ ตำบล คือนำวัดบวรนิเวศน์
 ตำบล ๑ นำวัดมหาธาตุ ซึ่งยังคงเรียกอย่างเก่าว่า นำวัดพระศรี
 สรรเพชญ์ตำบล ๑ วัดสุทัศน์เทพวรารามตำบล ๑ วัดพระเชตุพนตำบล ๑
 วัดอรุณราชวรารามตำบล ๑ แต่เดิมว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมหัศจรรย์ว่าวัดราชโอรสด้วย จะเป็นเด็กที่นำวัดราชโอรส
 มาวัดบวรนิเวศน์ถวายประการใดไม่ทราบ มีโรงปลูกขึ้นใหม่ทุกแห่ง วิเศษ
 ห้าโรง เป็นผู้ทำครัวแต่เป็นผู้เลี้ยง แต่มีผู้กำกับ คือ กรมสังคีต
 มหาดไทย กระต่ายไหม ชาววังดี ชาวคลัง สรรพากร มหาดเล็ก

วังนอกซ้ายขวา จ่ายเข้าตำรายาหนึ่งเข้าชาววันละ ๕ ถึง เข้าแดงวัน
 ละ ๓๐ ถึง ทำโรงเปนเข้าชาววันละ ๒๕ ถึง เข้าแดงวันละ ๕๐ ถึง
 ตามวันเปนเข้าชาว ๗๕ ถึง เข้าแดง ๑๕๐ ถึง แต่ส่วนที่ชอกกับเข้านั้น
 เมื่อถึงกำหนดตรุษแสดงกรณคดีแล้ว ทำวอินทรีสุริยาก็นำเงิน ๓๐ ซึ่งมา
 ถวายทรงจบพระหัตถ์ แล้วจึงไปจ่ายให้แก่นายวิเศษทั้ง ๕ โรง แต่มิใน
 หมายเกณฑ์ให้กรมแสงจัดมัตโกน แตะไกรไปประจำอยู่ที่โรงทานทั้ง
 ๕ ค่ำบด สำหรับราษฎรจะได้คึดมม ตุการที่จัดนั้นจะเป็นการสนับสนุน
 อย่างค่าตาน้อทานพระเวดสันตรอย่างเก่า ๆ จะให้มัพริกพร้อมทุกอย่าง
 แต่การเลี้ยงทั้งปวงนั้นไม่ต้องส่งใส่ยเคยคงเปนอย่างสูงเปนแน่ ของ
 อาหารอย่างสูงเช่นนี้ของไรที่ของเหล็กจึงจะพอบริบรอง แต่มิที่พิเศษอยู่
 อย่างหนึ่ง คือเจ้านายขุนนางมักจะได้รับตำรับที่ทำวอินทรีสุริยา ไป
 เทียบแจกถึงวงศ์ถึงคำหนัก ถ้าเปนของเช่นนั้นแล้วอยู่ข้างจะทำพอไร แต่
 เจ้านายที่ในวงนี้ บางแห่งก็เข้าใจกันว่าของที่ทำวอินทรีสุริยาไปให้นั้น
 เปนให้ตำรับทำบุญ นำไปถวายพระสงฆ์เสียก็มี ที่จะด้วยเองนั้นม
 น้อย ข้าหลวงกินนมนมมาก แต่ที่แท้นสำหรับจะได้มาลงในวิโปด
 ทางว่าถวายพระราชกุศล ซึ่งกรมวังสำหรับมาตะโกนตรงหน้าพระที่นั่ง
 อย่างปลาปล่อย อ้างได้ว่าบรมวงษานุวงศ์ด้วยเท่านั้นองค์ ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเท่านั้น พระสงฆ์แตรราษฎรเท่านั้น ทางว่าถวายพระ
 ราชกุศลจะเหมือนกันทุกปีๆแปลกกันก็แสดงอยู่ เพราะไม่ว่าจะได้
 พังแวง ๆ บ้างก็ไม่จำกัดด้วยรู้ว่าเป็นการช่างเถาะโดยมาก ได้ขอจำนวน
 ทางว่าที่กรมวังมาเก็บยอดบาญชี ลงไว้เปนครุอย่างมีหนึ่งมีจำนวน
 คำนวณ โรงทานทั้ง ๕ โรงมีคนกินเลี้ยง ๓ วัน พระสงฆ์ ๔๓๒ ตามเนร ๒๘๓

ข้าราชการ ๒๔๑ ราษฎรชายหญิง ๓๓๓ นักโทษ ๒๒๕ รวม ๑๔๙๙ คน
 จำนวนตำรวจที่เลี้ยง ตำรวจเอก ๓๓๓ ตำรวจโท ๒๕๘ ตำรวจตรี ๓๓๒
 รวม ๙๒๓ ตำรวจ

กาลานูกาถ

การพระราชกฤษฎีกากาลานูกาถ ที่เรียงลงในเรื่องพิธีสืบต่องค์เดือน
แต่ก่อนว่าเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง ยก
ไว้แต่สงครามนั้นเป็นการผิดไป บัดนี้มีความมาว่ากาลานูกาถ ท้าย
พระราชพิธีตรุษพระราชพิธีสารท เข้าพรรษาออกพรรษา แด่ท้ายฉลอง
ไตรยบั้นเป็นของมีมาแต่เดิม ท้ายวิสาขบูชาเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ก็กาลานูกาถท้ายพระราชพิธีตรุษ ได้ทำ
ในวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพิธีการพระราช
กฤษฎีกาทรง เหมื่อนเช่นได้กล่าวมาแล้วในการกาลานูกาถท้ายฉลองไตรย
แต่พระสงฆ์ ใช้พระสงฆ์ กรุงเทพฯ ๑๐๐ รูป ใช้ผ้าสังฆนิหัง ๒๐๐
พยุหยาบถ้วนพร้อมทั้ง จำนวนพระสงฆ์รายวัดประจำพระอารามซึ่งตั้งปกรณ
นั้น เห็นว่าความในเดือนนั้นมากแล้ว จะว่าก็จะยาวหนักไป การตั้งป
กรณกาลานูกาถเดือน ๖ มีจำนวนพระเหมือนกัน จึงจะขอต่อไปได้ว่า
เดือน ๖ ต่อไป

ในการพระราชพิธีเดือนสี่กับเดือนห้าคนคิดเองกัน เพราะตัวนัก
ชดถุกษ์ ที่เรียกว่าตรุษเองนั้นก็คาบมี คือวันแรมสิบสี่ค่ำสิบห้าค่ำขึ้นค่ำ
หนึ่งเดียวแล้วการจึงต้องคิดเองพัวพันกันไป ครั้นจะคิดเอาสงครามค
เป็นเดือนห้า ก่อนสงครามเป็นเดือนสี่ ตามความจริงซึ่งเป็นอยู่ดังนี้
คือถือนาในเดือนห้าก็เรียกว่าถือนาพระราชพิธีตรุษเป็นต้น ก็จะต้องจำ

คัดลอกจนกระทั่งเสร็จสิ้นงานซึ่งเป็นกัน จะรักให้ยืดยาวเหลือใจมาก
แล้วจะต้องฝันชื่อเดือนอยู่ ครั้นจะคิดเอาแรม ๑๕ คำแด่ชนคำหนึ่งให้ขาด
เป็นรายเดือนไป การพระราชกุศลในกระบวนตรัสกันนามคาบเกี่ยวกัน
จึงได้ขอแบ่งการวันใดซึ่งเห็นว่าควรจะว่า ในเดือนนี้เสียให้เสร็จทีเดียวเช่นกา
ถานกาด เพราะเป็นของค้อพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ที่จะว่าเสีย ที่เป็น
เรื่องยืดยาวตั้งแต่การรับใหม่เป็นต้น ขอตัดไปไว้เดือนห้า

การที่ควรจะยกเดือนนั้น ที่เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่มากจะว่าไม่มีใคร
จะมีบทพร้อมเพียงได้นั้น คือวันแรม ๑๒ คำเวลาเช้าจุดเทียนไชย
ถ้าไม่ทรงพระประสงคราไม่เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินแห่งใด จะเสด็จพระ
ราชดำเนิน ในการพระราชพิธีนั้นไม่ได้ขาดเลย แต่ก่อนมามหาดเล็ก
มักจะโรโรไม่ใคร่มีใครมา จะเรียกโคมไฟฟ้าซึ่งจะสำหรับจุดชนวนเทียน
ไชยไม่มีใครจะได้ จึงกันตังตังตังเปล่าไป ขอให้จำไว้ว่าวันนั้นแล้วเป็น
โคมไฟฟ้าขาดไม่ได้ แด่วัน ๑๕ คำ เป็นหน้าที่ของมหาดเล็ก ซึ่งจะต้อง
ถวายเทียนทอง ๔ เล่ม แลโคมไฟฟ้าด้วยเหมือนกัน หน้าที่กรมภาษามาตา
ก็มีหลายแห่ง แต่อยู่ข้างจะดีไม่สู้จะขาดนัก คือในวัน ๑๕ คำนั้น ต้อง
เชิญพระมหาสังฆคณาจารย์มาตั้งไว้ ทททกราบ เมื่อเจ้าเกษากันต์
แล้ว ต้องเชิญพระมหาสังฆคณาจารย์ไปพระราชทานที่สงฆ์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อสงฆ์
แล้วต้องเชิญพระมหาสังฆคณาจารย์มาตั้งไว้ ทททข้างพระเกาอี้ ต้องมีโคมคุม
ด้วย แต่โคมคุมภาษามาตาค่อนอยู่ข้างจะเคอะเหลื่อที่จะเคอะ ถ้าได้
จะเก็บใบอ่อนก็อ่อนจนเป็นดีแดงพับไปพับมา ถ้าได้จะแก้ก็เป็นเชียวแรง
กราก ถ้าได้จะโคกโคจนกว้างเกือบหัวกิ่ง ถ้าได้จะเล็กก็จนพอผลิ
ออกมาเป็นสามใบ เกิดมาเป็นภาษามาตาเห็นเก็บโคมคุมเป็นอันอย่าง

ยังเป็นนิจันวันตร์ ไม่ได้เคยเหมาะแต่สักครั้งเดียว ควรจะไปขอทาน
 พรหมณเฑาะไปเรียนตำราเก็บใบมคมมาเสียให้ ได้จะดีขึ้น เมื่อพระราช
 ทานนำเจ้า ซึ่งขึ้นมาเฝ้าบนพระมหาปราสาทแล้ว ต้องเก็บพระมหา
 ตั้งขึ้น แดพระมหาจ้ามรงคขึ้นคงที่เดิม เวลาค่ำเมื่อสวดธรรมจักรแต่สมัย
 ต้องเชิญพระมหาตั้งขึ้นถวายสำหรับทรงรับหน้าแดเจิมบน วัน ๑๕ ค่ำเวลา
 เข้าต้องเชิญครอบพระกริ่งลงมาตั้งไว้ ทททรงกราบ แดเชิญฤคยอรับ
 พระมหาตั้งขึ้นซึ่งพระราชทานนำพระบรมวงษานุวงษ์แล้วขึ้นตั้งไว้ที่ ถ้า
 ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต้องเชิญพระ
 ครอบพระกริ่งถวายพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
 ทรงดับเทียน ในเวลาดับเทียนไซ้แล้ว เชิญพระครอบแดพระมหาตั้ง
 มาคอยถวายที่ห้องพระโรง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ในวัน ๑๔ ค่ำเวลาเย็นเสด็จพระราชดำเนินออกทอดพระเนตรแก่พระ
 ข้าราชการตำรวจมหาดเล็กต้องสรววมงคลแต่เวลาเย็น แต่พระบรมวงษา
 นุวงษ์ ไปสรววมต่อเสด็จขึ้นไปเฝ้าบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท การ
 อื่น ๆ อันใดไม่ใคร่จะมีขาดนัก ถึงพระเตาขึ้นโหนดที่พระมหาปราสาท
 มหาดเล็กอยู่ข้างจะดีกว่าทุกแห่ง เพราะมีใช้เวลาแต่งตัว ถ้าถูกเสื่อ
 เยียบบับแล้วจะอยู่ข้างอุ่น ๆ เสมอไป เพราะมีมวงคุดนำออกเนื่อง ๆ
 จึงได้เมตต

เดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ได้กล่าวไว้แล้วว่าจำเป็นจะต้องเกี่ยว
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ในเดือนสี่ เพราะการในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือนห้า
 ซึ่งได้แบ่งว่าไปแล้วบ้าง เช่นการพระราชกุศลสถานฤกษ์ แต่ส่วน
 การซึ่งออกชื่อว่าเปนม้าสำหรับปีใหม่ที่เกี่ยวข้องอยู่ในการพระราชพิธี คือการ
 ตั้งเวยเทวดาแต่ละย โศระ กับทั้งการซึ่งอยู่ในเดือนห้าแต่แต่เรียกติด
 ท้ายพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ เช่นถือน้ำตรึก ได้ยกมาไว้ในเดือนห้า

การพระราชพิธีในเดือนห้า ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลไปเริ่มกล่าว
 ถึงการออกชื่อนามใหญ่ คือสระต้นานฤกษ์เขตรศิวต้นานที่เดียว หา
 ได้กล่าวถึงการเล็งศกสงกรานต์ที่เป็นส่วนพระราชกุศลอย่างใดไม่ ส่วน
 จดหมายถ้อยคำขุนหลวงหาวัดซึ่งเป็นคู่กัน ก็หาได้กล่าวถึงการ
 พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก สระต้นานฤกษ์เขตรศิวต้นานในเดือน
 ห้าไม่ ไปกล่าวถึงแต่การพระราชกุศลสงกรานต์อย่างเดียว พิจารณา
 ดูโดยอนุมานเห็นว่ากฎมณเฑียรบาลเป็นธรรมเนียมเก่า ขั้นตอนการ
 พระราชกุศลอยู่ข้างจะห่างเหินไม่มีใครจะมีมากนัก การพิธีอันใดยัง
 ได้ตามทางดึกขีพราหมณ์มากกว่าที่เจือปนพระพุทธศาสนา เป็นคันว่าการ
 บรมราชาภิเศก เมื่อตอบส่วนดูโดยละเอียดตามพระราชพงษาวดาร
 ก็เห็นได้เป็นแน่ว่า ตลอดลงมาจนแผ่นดิน สมเด็จพระเอกาทศธรรมหาราชการ
 บรมราชาภิเศกหาได้เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีสิ่งไม่ แต่จะวินิจฉัยให้

ตะเข็บในท่อนก็จะชักให้ยาวความไป เพราะเป็นเหตุที่เพียงแต่ยกมา
 เปรียบ เมื่อมีโอกาสอันซึ่งสมควรจะอธิบายข้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง
 จึงจะอธิบายภายหลัง คงต้องการในท่อนแต่เพียงว่าการพระราชพิธีซึ่ง
 เจือปนเป็นการพระราชกุศล ฟังจะมานับชุกชุมขึ้นเมื่อเปลี่ยนบรมราชวงศ์
 เชียงรายแล้วโดยมาก เพราะฉะนั้นในกฎมณเฑียรบาล จึงหาได้กล่าว
 การพระราชกุศลในเดือนห้านี้ ส่วนจดหมายเหตุหลวงหวาดซึ่งมีได้กล่าว
 ถึงการตั้งรณาน ฤกษ์เซนต์รศวันนั้นเท่า ก็เป็นด้วยหนังสืออันนี้กล่าว
 ถึงปัจจุบันกาล ในเวลาอายุของท่านผู้แต่งการพระราชพิธีตั้งรณาน ในชั้น
 หนึ่งถึงมาตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เกือบจะมีแผ่นดินจะครึ่งคล้าย ๆ
 กับดังกลั้วเดินสวนเดินนา ที่จะได้เข้าใจไม่มี ๆ แต่เว้นว่างไปไม่แท้ การ
 ฤกษ์เซนต์รณานซึ่งกำหนดอยู่ปรกติทุกวันนี้ เป็นการเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาล
 ที่สี่ เพราะฉะนั้นที่ขุนหลวงหวาดจะไม่ได้เคยเห็นตั้งรณานฤกษ์เห็นแต่
 จำไม่ได้เลย แต่ถือว่าไม่เป็นพระราชพิธีประจำเดือน จึงได้ยกเอามาได้
 กล่าว ๆ ถึงแต่การพระราชกุศลสงกรานต์ ซึ่งเป็นการใหม่ทำอยู่ในเวลานั้น
 แต่การถือน้ำพระพิพัฒน์ซึ่งจากมั่งกล่าวทั้งสองแห่ง แต่ในกฎมณ
 เฑียรบาลหาได้กล่าวไว้ ในพิธีประจำเดือนไม่ เห็นจะเป็นเพราะมีหนังสือ
 ต้องครวหาเหมือนกันจึงยกไปไว้เป็นเอกเทศต่างหาก แต่ข้อความที่มี
 อยู่ก็น่าจะเห็นว่าแต่เพียงกำหนดตำแหน่งถือน้ำฝ่ายในฤกษ์ในราชตระกูล ก็คือว่า
 “พระภรรยาเจ้าทั้งสี่ พระราชกุมารพระราชธิดา ถวายบังคมถือน้ำ
 ในหอพระ ถ้วนหน้าในมณฑลภาค” ดูเป็นว่าด้วยฐานะของกรมวัง
 เป็นการในพระราชมณเฑียรอย่างเดียว แต่ส่วนจดหมายเหตุหลวงหวาด
 นั้นยกข้อความเรื่องถือน้ำไปว่านอกพระราชพิธี มีคำสรุปความคล้ายคลึง

กับที่ได้ยินเล่ากันมาบ้าง แต่พิสดารนั้นเมื่อเหลือเกินจนจับได้ชัดเสียแล้ว
ว่าผู้แซกแซมความแต่งงานใหม่ ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนหา
ได้เสด็จพระราชดำเนิน ออกให้ข้าราชการ ถวายบังคม ถือน้ำพระพิพัฒน์เสด็จฯ
ถึงวัดไม่ พึ่งจะมาเกิดธรรมเนียมขึ้นในรัชกาลที่สี่ ก็เหตุใดในคำ
ให้การขุนหลวงหาวัด จึงได้เล่าเหมือนหนึ่งเกิดในรัชกาลที่สี่ในกรุง
รัตนโกสินทร์จนแต่งตัวแต่งคน แต่มิเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราวุ่น
วายมากไป ซึ่งไม่ได้เคยมีมาแต่ก่อนเลยดังนั้นก็เห็นว่าเป็นอันเชื่อไม่ได้
ในตอนนี้ พึ่งมีปรากฏในฉบับที่พิมพ์ฉบับเดียว ด้านขวาเรียงถนัดกับ
อายุขุนหลวงหาวัด ถ้าของเดิมขุนหลวงหาวัดได้กล่าวไว้ถึงเรื่องนี้จริง
เมื่อเราได้อ่านทราบความก็จะเป็นที่พอใจเหมือนหนึ่งทองคำเนอบริสุทธิ์ ซึ่ง
เกิดจากคำบอกบางคะพาน เพราะท่านเป็นเจ้าของแผ่นดินเอง ท่านกล่าวเอง
ก็ย่อมจะไม่ผิดพลาดเคลื่อนเลย แต่เมื่อมีผู้ตั้งทองให้ดูบอกว่าทองบาง
คะพานแต่มีธาตุอื่น ๆ เจือปนมากจนเป็นทองเนื้อดำ ถึงว่าจะมีทองบาง
คะพานเจืออยู่บ้างจริงจะรับได้ฤกว่าทองทั้งก่อนนั้นเป็นทองบางคะพาน ผู้
ซึ่งทำลายของแท้ ให้ปะปนด้วยของไม่แท้เสียเช่นนี้ ก็เหมือนหนึ่งปล้น
ลักทรัพย์สมบัติของเราทั้งปวง ซึ่งควรจะได้รับแล้วเอาสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์
ลงเจือปนเสียจนขาดประโยชน์ไป เป็นที่น่าเสียดยิ่งนักไม่ควรเลยที่ผู้
ใดซึ่งรู้สึกตัวว่าเป็นผู้รักหนังสือจะประพฤติกเช่นนี้ หนังสือจะเคลื่อน
คลาศมาจากแห่งใดก็หาทราบไม่ แต่คงเป็นของไม่บริสุทธิ์ซึ่งเห็นได้ถนัด
บัดนี้ขอแยกข้อความออกว่าตามลำดับ ซึ่งได้เรียงมาตามอย่างแต่
ก่อนนี้ แยกข้อความพิสดารของการแก้ไขไว้เป็นหมวด ๆ ตามราย
ของการพระราชพิธีและการพระราชกุศลนั้น ๆ การในเดือนห้าเริ่มต้น

ที่ ๑๖ การสังเวทเวทดา สมโภชเครื่อง เฌียงไ้ระปีใหม่

การสมโภชเครื่องในท้ายพระราชพิธีสมโภชฉัตรฉันทน์ เปมขรรณเนียม
มีมาแต่เดิม แต่ครั้นเมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริห์เสาะหาแบบอย่าง การพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีในกฎมณ
เทียรบาล มาประกอบกับขรรณเนียมใหม่ ๆ แล้วตั้งขึ้นเป็นแบบอย่าง
ย่อ ๆ ต่อมาล้มหายอย่าง แต่ในการเรื่องเฌียงไ้ระนี้ เกิดขึ้นด้วยการ
สมโภชเฌียงลูกขุน มีในพระราชพิธีเก่า ๆ หายแห่ง มีการบรมราชา
ภิเศกเป็นต้น ทรงเห็นว่าตรงกันกับเรื่องเฌียงไ้ระอย่างฝรั่ง ก็ดูเป็น
การน่าเด่นอยู่ เพราะได้ทั้งการเก่าการใหม่ เป็นเหตุให้เกิดความสมัคร
สมิตรีพร้อมมูลกัน จึงได้ทรงตั้งแบบขึ้นในวันขึ้นค่ำหนึ่งเดือนห้า
เวลาเช้ามีการพระราชกุศลตบปกรณพระบรมอัฐิ ยกไปทำที่พระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย เวลาค่ำว่างอยู่ จึงให้เชิญพระสยามเทวาธิราช ซึ่ง
ตั้งอยู่ในพระราชพิธีแล้วนั้น ออกมาคองทบทวนกับมุขเด็จ พระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาทแต่ให้เชิญเจ้าหัวมุขกับทงเทวรูปที่ห่อแก้วมาคองด้วย ตั้ง
เครื่องสังเวทไ้ระจันเรียงคืด ๆ กันสามไ้ระ ที่พื้นราดานามุขเด็จ ตั้ง
พระแท่นเป็นราชอาสน์ตรงอัมรินทร์ข้างขวานออกมุขเหนือ แล้วกั้นฝา
เพี้ยมเสมอนำทิมคตเป็นฉากโรงตคร กั้นรอบทิมคตเป็นในโรง มีตคร
หลอดเงินเรื่องต่าง ๆ คือจับคันทมีพระนางออกจุกเทียนแล้วว่าดอกไม้นเงิน
ทอง พระต้องศราวหนึ่ง นางต้องศราวหนึ่ง ค่อยไปเป็นจับถึงหัวค้ำเป็น

อย่างที่เล่นอันเดิมทุกปี ก่อนไปบางที่เป็นพระรามเข้าสวนพิราพบ้าง
 เป็นหนทูกบ้าง เรื่องสั้น ๆ คล้าย ๆ เรื่องเบิกโรง เปลี่ยนกันไปเรื่อย ๆ
 เล่นกลางแจ้ง แล้วให้ ตั้งโต๊ะเลี้ยงเครื่องต้นกับพระเจ้าลูกเธอ ตั้งบน
 พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ เจ้านายโต๊ะหนึ่ง ข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเสนาบดี
 โต๊ะหนึ่ง ขุนพระยาแฉ่งพระสังฆาธิการโต๊ะหนึ่ง หลวงโต๊ะหนึ่ง ขุนโต๊ะ
 หนึ่ง แต่โต๊ะฝรั่งนั้นไม่เห็น เดิมก็มีโต๊ะเดียวเป็นโต๊ะยาวกว่าทั้งปวงตั้ง
 ริมโรงละคร ดูกี่เรียบร้อยกันมาได้หลายปี ภายหลังเกิดเหตุขึ้นที่มณฑล
 ลือลือ ว่าต้องนั่งโต๊ะเจอบนกับคนแถว ๆ พวกนั้นกลับไปเสียไม่ยอมนั่ง
 จึงได้แยกใหม่เป็นสองโต๊ะ โต๊ะหนึ่งเป็นสำหรับกงสุล โต๊ะหนึ่งสำหรับ
 พ่อค้ามีต้นนารีมาดหลวง พวกพ่อค้าก็เกิดอาวตกันขึ้นอีก ว่าตัว
 เคยหนึ่งได้กับกงสุลทำไมจึงต้องแยกย้ายกัน กลับไปเสียบ้างคงอยู่บ้าง
 ข้างฝ่ายกงสุลกับกงสุลเองก็เกิดรังเกียจว่า เป็นกงสุลดิบโงมาคิกกงสุล
 พ่อค้า บางคนก็ยอมนั่งบางคนก็ไม่ยอมนั่ง ภายหลังแยกออกไปอีก
 เป็นโต๊ะโต๊ะห้าโต๊ะ ถิ่นวณายกันอยู่เสมอไม่เป็นที่สุดลงได้ ด้วยการที่เชิญ
 นั้นไม่ได้เชิญเฉพาะว่าตัวผู้หนึ่งผู้ใด บอกไปตามกงสุลทุก ๆ กงสุลตาม
 แต่ละพาใครมากี่มากันหมด ๆ เมืองทุกคราว แต่คำที่ว่าหมดเมืองน
 หน่อยจะเข้าใจกันอย่างมากไป หมดที่ในเมืองไทยประมาณสักหกสิบ
 คนเท่านั้น แล้วจากกันเหลือเกินไม่ได้หยุดหย่อนเลย คงเรียบร้อยค้อย
 แต่พวกมีต้นนารีกับพวกมาดหลวง จึงต้องคดงเป็นอันเล็กเสียดวย
 ความว่าคานก่อนต้นรัชกาลหลายปี คงเลี้ยงแต่เจ้านายขุนนางข้าราชการ
 เครื่องโต๊ะที่เลี้ยงหนักเป็นอย่างเก่า ๆ กับเข้าไทยบ้างจนบ้างฝรั่งบ้าง
 ทั้งหวานทั้งคาวคงพร้อมกันเต็มบนโต๊ะ มีมัดซ่อมช้อนตะเกียบตำรับด้วย

ถูกเป็นการอย่างเมื่อ ๆ กันอยู่ไม่สู้สนุกสนานอันใด เวลาเมื่อทรงจุดเทียน
 ตั้งเวลาดวงทรงเจิมเครื่องทพระแท่นแดเจิมเทวรูปด้วย ได้เจิมอยู่นาน
 ฤๅสองยาม ครั้นเมื่อแผ่นดินประจวบนั้นในบึงแรกพระบรมศพอยู่บนพระ
 มหาปราสาท การพระราชพิธีย้ายไปทำพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านผู้
 เป็นประธานในราชการเวลานั้น ต่างคนต่างเบียดเบียนใคร่ต้องอดตาหลับ
 ขับตานอนก่อกองพร้อมใจกันขอให้เลิกเสีย การเลี้ยงโต๊ะใหญ่ตามซึ่ง
 เกิดขึ้นในรัชกาลที่สี่ จึงได้เป็นอันเลิกสูญไปแต่บัดนั้นมา

ครั้นต่อมาภายหลัง เมื่อใช้ธรรมเนียมฝรั่งชุกชุมขึ้น มีการเลี้ยง
 โต๊ะในวังเนื่อง ๆ จนถึงปัจจุณค ๑๒๓๖ เมื่อย้ายมาอยู่พระที่นั่งนั้น จึงได้
 เกิดการเลี้ยงบิหมขึ้นเป็นคราวแรก แต่เลี้ยงเฉพาะพระบรมวงษานุวงษ
 ประมาณหกสิบพระองค์ตลอดมา เว้นไว้แต่ปีใดซึ่งมีเหตุการณ์ขัดข้องก็
 เลื่อนไปเป็นสังกรานคบ้าง ยกเสียทีเดียวบ้าง บางปีก็แต่งพระองค์
 ต่าง ๆ ตามซึ่งเรียกอย่างฝรั่งว่า แฟนดี้เดรสต์ Fancy dress. บางปีก็
 แต่งพระองค์ตามธรรมเนียม แต่มีการเล่นต่าง ๆ คือเวลาเลี้ยงโต๊ะแล้ว
 เป็นอย่างเล่นโยนน้ำบ้าง เล่นกตบ้าง เล่นเทียเคอร์บ้าง มีแพร่ขายของ
 ครึ่งหนึ่งเมื่อปีกุนนพศก ๑๒๔๘ มีดกรที่นำพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทใน
 เวลาค่ำด้วยทุกคราว แต่ในเวลาทีเลี้ยงบิหมนั้น มีดกรของพระราชทาน
 พระบรมวงษานุวงษท่านั่งโต๊ะด้วยทุก ๆ พระองค์ แต่มีขนมพระราชทาน
 เจ้านายข้าราชการในหมู่กรมต่าง ๆ หายแห่ง การบางปีก็ส่งขุนครึก
 ครั้นมากบางปีก็ไม่ส่งขุนครึกครัน บางปีก็ประชุมกันอยู่จนเวลารุ่งเช้า
 บางปีก็เลิกไปในเวลาตก

อนึ่งการตั้งเวรเวรดา ซึ่งเคยมีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแต่ก่อน
 นั้น ก็โปรดให้มีตามเคยแต่ย้ายไปทำเวรดาเข้า ที่พระที่นั่งทรงธรรม
 ในพระบรมมหาราชวัง มีเครื่องตั้งเวรแด่ครหดวงซึ่งยังเหลืออยู่ ออก
 มาจุดเทียนคู่หนึ่ง แล้วเข้าไปก็หาตครผู้มับนาคักัดมาเล่น จนตลอด
 เวลากดางวัน พอตอกันกับการเลี้ยงเวรดาถางคืน การบิใหม่เป็นเสร็จ
 กันในวันเดียวกัน

เตือนห้า

ที่ ๑๗ การพระราชพิธีที่วังปารวณ

คือถือนาพระพิพัฒน์

แปลพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมีสืบมาแต่โบราณ ไม่มีเวลา
เว้นว่าง มีคำอ้างถึงว่าเป็นพิธีระบับยุคเรณูของบ้านเมือง กำหนดมี
ปีละสองครั้ง คือในเดือนห้าขึ้นสามค่ำครึ่งหนึ่ง เดือนสิบแรมสิบสาม
ค่ำครึ่งหนึ่ง

เมื่อจะคิดหาต้นเหตุการถือนาให้ ได้ความว่า เหตุใดเมื่อให้คนอ่าน
คำสาปแช่งทำสังข์แล้วจึงต้องให้คนนำชำระพระแสงด้วยอีกเล่า ก็เห็นว่า
ลักษณะอย่างอาวสุเป็นน้ำสาปแช่ง ต้นแรกที่จะเกิดขึ้นด้วยการทวาร
เป็นวิธีของขัตติย ฤๅษษัตริย์ ที่นับว่าเป็นชาติทหารในจำพวกที่หนึ่งของ
ชาติซึ่งแบ่งกันอยู่ในประเทศอินเดีย ถ้ายกกันกับไนต์ knight ของ
อังกฤษ ฤๅสมุโรชของญี่ปุ่น ชาติขัตติยเป็นชาติที่ไม่ได้หากินด้วยการค้าขาย
ไถหว่านปลูกเพาะ ฤๅรับไทยทานจากผู้ใดผู้หนึ่งให้ ย่อมหาเลี้ยงชีวิต
ด้วยคมอาวุธ แต่มีใช้เป็นผู้ร้ายเที่ยวลอบดักทำโจรกรรม ใช้ปราบ
ปรามโดยตรงซึ่งหน้าให้ตกอยู่ในอำนาจ แล้วแต่ได้ทรัพย์สมบัติโดยผู้ซึ่ง
กตัญเกรงกำลังอำนาจยกยอให้ แต่การที่ประพฤติเช่นนั้น เมื่อว่าโดย
อย่างยิ่งแล้วก็อยู่ในเป็นผู้ร้ายนั่นเอง แต่เป็นผู้ร้ายที่มีความศักดิ์ แต่คิด
แบ่งการที่ศัวประพฤติ (ถึงแม้ว่าไม่เป็นกรรมแท้ของโลก) ออกเป็นสอง

ภาค ภาคหนึ่งถือว่าการซึ่งคนจะกระทำเช่นนั้นไม่เป็นการผิดกรรม ภาค
 หนึ่งถ้าคนจะกระทำเช่นนั้นเป็นการผิดกรรม คำว่ากรรมในที่นี้เป็นกรรม
 ของชาติขัตติย มิใช่กรรมของโลกีย์ เมื่อว่าเท่านั้นจะยังเข้าใจยาก จะ
 ต้องยกตัวอย่างให้เห็นหน่อยหนึ่ง ว่าตามถักริความประพฤติของชาติ
 ขัตติยโบราณ คือเหมือนหนึ่งว่าผู้ม้อ่านาจะเป็นชาติขัตติยได้ปกครอง
 แผ่นดิน ทราบว่าลูกสาวของขัตติยเมืองอื่นม้อยู่สมควรแก่ตน ๆ ยังไม่มี
 คู่ซึ่งจะได้อภิเษก เมื่อไปส่งขอมบิดามารดาของหญิงนั้นไม่ยอมให้ ขัตติย
 ผู้ที่ไปส่งขอถือว่าการที่ตัวคิดนั้นเป็นการชอบธรรม ด้วยใช้ว่าจะเอามาทำ
 อันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด ประสงค์จะมายกย่องให้เป็นใหญ่โต บิดา
 มารดาของหญิงที่ไม่ยอมให้หนักน้นประมาณต่อผู้ซึ่งไปส่งขอ เป็นการ
 ประพฤติผิดกรรมประเพณี เพราะไม่รักษากิริยาอันศักดิ์ก่อน ผู้ซึ่งไป
 ส่งขอสามารถที่จะประกาศแก่ทหารของตัว ว่าการซึ่งตัวประพฤตินั้นเป็น
 การชอบธรรม แต่บิดามารดาของหญิงประพฤติไม่ชอบธรรม จะต้อง
 ยกไปบริษัธนางนั้นให้จงได้ แล้วก็ยกกองทัพไปทำลายบ้านเมืองนั้น
 เสียได้ โดยไม่ถือว่าเป็นการผิดกรรม ถ้าเมื่ออยู่ดี ๆ เชื่อตัวว่ามีวิชาความ
 รู้กำลังวังชาแข็งแรง ยกไปชวนพระราชาที่เป็นชาติขัตติยอื่นซึ่งเสมอ ๆ
 กัน ให้มาต่อสู้ต้องฝีมือกัน เมื่อผู้ใดแพ้บ้านเมืองก็เปลี่ยนพัน ก็ถือว่า
 การซึ่งขัตติยผู้ไปชวนนั้นไม่ได้ประพฤติผิดกรรมเหมือนกัน

ถ้าขัตติยนั้นไปพบลูกสาวชาวบ้านซึ่งเป็นชาติต่ำกำลังน้อย ไม่
 สามารถที่จะต่อสู้ ুদ্ধชิงมาด้วยอำนาจแก่กำลังพวกมาก ถ้าเห็นคน
 ยากไร้เดินอยู่ตามถนน เอาสาคราชาดูประหารให้ถึงแก่ความตายถ้า
 ปล่อยตามไป ขัตติยผู้ซึ่งประพฤติการทั้งสองอย่างนี้เป็นประพฤติผิดกรรม

การยุติธรรมแต่ไม่ยุติธรรม ฤๅก็ต้องด้วยธรรมแต่ไม่ต้องด้วยธรรม
ของพวกชาติยิวนั้นเป็นดังนี้ จึงกล่าวว่ามีผู้ยุติธรรมของโลก

เมื่อชาติยิว^๕ทงปวงประพฤติก^๕ในการซึ่งถือว่า^๕เป็นธรรมแต่ใช้ธรรมอยู่เช่น^๕
ผู้ใดมีวิชาชำนาญ^๕ในการใช้ศาสตราวุธ^๕แก่พวกพ้องมาก พวกพ้องเหล่า^๕
นั้นก็ย่อมถือการชำนาญ^๕ในศาสตราวุธ^๕เป็นที่^๕คง ปราบปรามชาติยิวก^๕
ปวงให้ตกอยู่ในใต้อำนาจได้มาก คนทงปวงก็ยอม^๕เป็นที่หวาดหวั่นกลัว^๕
เกรง จึงยกขึ้นให้เป็นพระราชดำหริบท^๕จะได้^๕ดูแลบังคับผิดแผก^๕ชอบในบ้าน^๕
เมือง แล้วแบ่งสรรปันส่วนทรัพย์สินสมบัติอันคนหาได้^๕ให้เป็นเครื่องเลี้ยง^๕
อุดหนุนแก่ชาติยิวผู้เป็นพระราชานัน^๕ ด้วยเหตุว่าชาติยิวเป็นผู้ถือหลักวิชาหา^๕
เลี้ยงชีวิตด้วยคมอาวุธเช่น^๕ จึงเป็นที่คนทงปวงยำเกรงมากกว่าตระกูล^๕
อื่น ๆ คนทงปวงจึงมักจะเลือกตระกูลชาติยิวเป็นพระราช^๕ ด้วยความ^๕
เต็มใจฤๅความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง มากกว่าที่จะเลือกตระกูลอื่น ๆ^๕
มีชาติยิวราหมณ^๕เป็นต้นขึ้นเป็นพระราช^๕ จนภายหลังมาคำซึ่งว่าชาติยิว^๕
ฤๅชาติยิว ในประเทศเรามักจะเข้าใจกันว่าเป็นชื่อแห่งพระราช^๕ ฤๅพระ^๕
เจ้าแผ่นดิน แต่ที่แท้เป็นชื่อแห่งชาติตระกูลของคนพวกหนึ่ง มิใช่เป็น^๕
ชื่อยศของพระราช^๕เลย เป็นเพราะเหตุที่ชาติคนตระกูลนี้ได้เป็นพระราชมาก^๕
กว่าชาติอื่นตระกูลอื่น แล้วเป็นพระราช^๕สืบตระกูลต่อ ๆ กันไป ก็ยัง^๕
คงเป็นชาติยิวอยู่ทุกชั่วทุกชน^๕ คำที่เรียกพระราช^๕กับที่เรียกชาติยิว^๕จึง^๕
ปนกันไปเท่านั้น

ก็เมื่อชาติยิวถือ^๕ว่าคมอาวุธ^๕เป็นทางหาเงินเช่น^๕แล้ว ก็เป็นการ^๕
จำเป็นที่จะ^๕ได้^๕แสวงหาศาสตราวุธ^๕ที่เป็นอย่างดีวิเศษ^๕ สำหรับตัวที่จะได้^๕
ใช้ให้ต้องแคล้วคลาด^๕ประสัง^๕ อาวุธนั้นยอม^๕เป็นที่^๕รังเกียจกว่าทรัพย์สิน^๕

อื่น ๆ มีไม้วางท่าทางกายเฉยเป็นคัน แต่เมื่อถืออาวุธนั้นไปทำยุทธสงคราม
กับผู้ใดได้ชัยชนะ ก็ย่อมถือว่าอาวุธนั้นเป็นของดีมีคุณวิเศษ เมื่อมี
เหตุการณ์ใดซึ่งควรจะประกอบให้เห็นได้เป็นอศักรรย์ ก็พาให้เห็นได้ว่า
อาวุธนั้นมันถึงซึ่งถึงรักษา เป็นเครื่องช่วยกำลังศิวที่จะประหัตประหารแก่
ศัตรู เมื่อมีผู้ใดมาอ่อนน้อมยินยอมอยู่ในใต้อำนาจ จึงได้เอาอาวุธนั้น
ดัดนำให้กินเป็นคูกับคำสาปขาด เพราะเชื่อว่าอาวุธนั้นสามารถที่จะลง
โทษแก่ผู้ซึ่งคิดประทุษร้ายตนอย่างหนึ่ง เพราะรักเก็บจะเสมอด้วยตนเอง
แฉวงอยู่ใกล้ ๆ ตัวที่จะหิบบ่ายกว่าสิ่งอื่น จึงได้หิบบอาวุธนั้นออกให้
ผู้ซึ่งมายินยอมอยู่ในใต้อำนาจทำด้วยดี การซึ่งทำด้วยดีกันเช่นนี้ ในชั้นแรก
คงจะได้ทำด้วยดีกันในเวลาอยู่ที่สนามรบ มากกว่าเวลาที่อยู่ในบ้านเมือง
โดยปรกติ เมื่อใช้ดังเป็นตัวอย่างครั้งหนึ่งแล้วก็ใช้ต่อ ๆ ไป จึงเห็นว่า
การซึ่งถือนำด้วยอาวุธนั้นคงจะเกิดขึ้นด้วยชาติชีวิตเป็นต้น ถ้าพราหมณ์
เป็นพระราชาบางที่จะถือนำด้วยคัมภีร์เวทได้บ้างดอกระมัง

แต่ยังมีเรื่องประกอบอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในคำประกาศคเสนทวิศ
ดนาน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปภายหน้า ว่าด้วยนำดังพระแสงขรรค์ซึ่งที่ชาว
นับว่าผู้ใดกินนั้นได้รับความสวัสดิมงคลคล้ายน้ำมันดี ซึ่งถือนั้นเห็นจะ
เป็นเกิดภายหลังเหตุที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เพราะฉนั้นการถือนำจึงต้อง
ใช้พระแสงขรรค์ให้บริโภคด้วย เป็นแบบมาแต่โบราณ
ครั้นเมื่อประเพณีการถือนำ ต้องการที่จะใช้ขึ้นในประเทศอื่น ๆ
ซึ่งอยู่ใกล้เคียงประเทศอินเดีย วัฒนธรรมนิยมอินเดียมาใช้เป็นประเพณี
บ้านเมือง ฤาบางเมืองก็มีเรื่องกล่าวกันว่า พวกชีวิตซึ่งได้เป็นพระราชา
ในประเทศอินเดียนั้น ด้วยหลบหลีกข้าศึกศัตรูมาสร้างพระนครใหม่บ้าง

ด้วยคิดอ่านเผื่ออาณาเขตรอกมาตั้งอยู่นอกประเทศอินเดียบ้าง ก็ยกเอา
แบบอย่างอาณาด้วยอาวุธมาตั้งลงในประเทศที่ใกล้เคียงแผ่นดินเดิม เมื่อ
ต่อมาถึงผู้มัญญวาทนาจจะตั้งคนขึ้นเป็นใหญ่ในแผ่นดิน โดยจะไม่ได้เป็น
ชาติเดียวตั้งแต่ตระกูลมาแต่ประเทศอินเดีย เมื่อมีอำนาจเป็นพระราชปก
ครองแผ่นดินขึ้น คนทั้งปวงก็ยอมสวามิภักดิ์ถนุเห็นว่าเปนชาติเดียวตระกูล
จึงได้ประพฤติตามชาติเดียวประเพณี คือใช้อาวุธเป็นเครื่องด่าทอให้คน
บริโศกแสดงความซื่อสัตย์สุจริต ถัดมาแสดงความสัตย์เช่นหมักไ้ใน
ประเทศทั้งปวง ซึ่งถือว่าพระราชกับริราชตระกูลเปนชาติเดียวไม่คดออกทั่วไป
ในประเทศอื่น เช่นเมืองจันทราเมืองแขกอื่น ๆ ซึ่งถือสาส์นามหมัดแผ่นดิน
การถือนาหมัดอยู่ในกรุงเทพ ฯ นมห้าอย่าง คือถือนาแรกพระเจ้า
แผ่นดินได้รับราชสมบัติอย่างหนึ่ง ถือนาปรกติ ผู้ที่ได้รับราชการอยู่แล้ว
ต้องถือนาหมัดสองครั้งอย่างหนึ่ง ผู้ซึ่งมาแต่เมืองประจามิตรเข้ามาสู่พระ
บรมโพธิ์สมภารอย่างหนึ่ง ถ้ามอย่างนี้เป็นถือนาอย่างเก่า ยังทหาร
ซึ่งเป็นผู้ ถือนาอยู่เดิม ต้องถือนาทุกเดือนพวกหนึ่ง ผู้ซึ่งเป็น
ปลุกษาราชการต้องถือนาพิเศษ ในเวลาแรกเข้ารับตำแหน่งอีกพวกหนึ่ง
ในต้องพวกนี้เป็นถือนาเกิดขึ้นใหม่ ในการถือนาของพวกที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๕
ไม่มีกำหนดว่าเมื่อใดแล้วแต่เหตุการณ์นั้น ๆ แต่ต้องอ่านคำสาบาตตลอด
ทวนหาไม่มียกเว้น แต่ถือนาอย่างที่ ๒ นั้น พระบรมวงษานุวงษซึ่ง
เปนที่ไว้วางพระราชหฤทัยแล้ว ไม่ต้องอ่านคำสาบาต เปนแต่คืนนา
พระพิพัฒ์ธัจจา การถือนาทั้งสามอย่าง คือที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๕ นั้นนับว่า
เปนการจร แต่ถือนาอย่างที่ ๒ ที่ ๔ นั้นเปนการประจำที่ ซึ่งจะนับเข้า
ในหมวดพระราชพิธี ๑๒ เดือน อันเป็นเรื่องที่จะกล่าวถ้อยใน กำหนดที่

ถือน้ำอย่างที ๒ ซึ่งเป็นการประจำปีจะต้องคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในวิธีอธิบาย
 น้ำพระพิพัฒน์เกล้า ซึ่งได้ลงในหนังสือพิมพ์ขัตติยนิพนธ์เล่ม ๒ หน้า ๑๕๘
 หน้า ๑๖๗ มีเนื้อความพิสดารอยู่แล้ว จะย่นย่อแต่ใจความมากเท่าใดในที่
 นี้เป็นดังเขป เพื่อให้ผู้ซึ่งไม่อยากจะต้องขวนขวายค้นหาหนังสือขัตติยนิพนธ์
 เก่ามาอ่านได้ทราบแต่ความ ว่ากำหนดถือน้ำแต่ก่อนนั้นเคยใช้กำหนดใน
 ทั่วยพระราชมณเฑียรราชทั้งนี้ ทั่วยพระราชมณเฑียรราชทั้งนี้ ใช้
 นำนมคชชิงในการพระราชพิธีนั้น ทำน้ำพระพิพัฒน์เกล้า การพระราชพิธี
 สวรรคตเริ่มแต่วันเดือน ๓๐ แรม ๑๓ ค่ำ ไปเสร็จลงในวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕
 ค่ำเวลาเช้า การถือน้ำสวรรคตอยู่ในวันเดือน ๓๐ แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน
 ๓๑ ขึ้นค่ำหนึ่ง การพระราชพิธีสมโภชฉัตรเริ่มแต่วันเดือนสี่แรมสิบเอ็ด
 ค่ำ ไปเสร็จลงในวันเดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำเวลาเช้า คงถือน้ำในวันเดือน ๕
 แรม ๑๕ ค่ำ ฤๅเดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่ง ว่าเป็นธรรมเนียมเดิมมาดังนี้ แต่
 เพราะเหตุที่เดือน ๕ ต้องกับนักษัตรฤกษ์ศรุต เป็นเวลาที่คนทั้งปวงเล่นการ
 นักษัตรฤกษ์ต่าง ๆ มีเล่นเบี่ยงเบนกัน แลคนเมามายตามถนนก็ชุกชุมต้องตั้ง
 กองลาดตระเวนรักษาโจรผู้ร้าย ต่างคนต่างไม่เต็มใจที่จะมาถือน้ำในทั่วย
 พระราชมณเฑียรราชตามกำหนดเดิม จึงได้คิดเลื่อนกำหนดเสีย ซึ่งเลื่อนกำหนด
 ไปจนถึงวันเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำปีใหม่นั้น เพราะตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำมา
 ถือน้ำเป็นวันจ่ายศรุต วันแรม ๑๔ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ ขึ้นค่ำหนึ่งเป็นวัน
 ศรุต วันขึ้น ๒ ค่ำเป็นวันส่งศรุต เมื่อถึงวันขึ้น ๓ ค่ำเป็นวันถือน้ำ ก็เป็น
 วันพ้นเขตศรุต ซึ่งถือน้ำมาถึงเกี่ยวเข้าไปในปีใหม่นั้น ถือน้ำยังไม่
 เป็นปีใหม่ เพราะยังมีได้ถึงศกเปลี่ยนศักราชใหม่ คงนับเป็นถือน้ำ

มีหลัง เมื่อถอนาครุศเดือนวันไปเช่นนี้แล้ว จึงมีผู้คิดถอนถอนาครุศ
เข้ามาเสียก่อนพระราชพิธี ให้ตกอยู่ในวันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ด้วย
จะให้เป็นที่สังเกตง่าย ว่าเมื่อถอนาครุศวันเป็นวันใด คือวันอาทิตย์ฤ
วันจันทร์ ถอนาครุศในปีนั้นก็คงเป็นวันอาทิตย์ฤวันจันทร์ตรงกัน ทว่า
คงต้องเข้าใจว่าถอนาครุศเป็นคราวแรก ถอนาครุศเป็นคราวหลัง คือ
เหมือนอย่างถอนาจำนวนปีชวดสัมฤทธิ์ศก เมื่อถอนาครุศเป็นวัน ๔
เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ถอนาครุศในปีนั้นยังเป็นสัมฤทธิ์ศก ซึ่งนับว่าเป
นถอนาจำนวนปีชวดสัมฤทธิ์ศก ก็คงตกในวัน ๔ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ
เป็นวัน ๔ ค่ำวัน ๔ ตรงกันดังนี้

แต่ส่วนถอนาที่ ๔ ซึ่งเป็นส่วนถอนาประจำเดือนของทหารนั้น ใ
ขึ้น ๓ ค่ำทุก ๆ เดือนไม่ได้เปลี่ยนแปลง ซึ่งกำหนดเอาวันขึ้น ๓ ค่ำ
ก็เพราะเหตุที่ทหารเปลี่ยนกันเข้ามารับราชการเป็นเดือน ๆ กำหนดเข้าวัน
ขึ้น ๓ ค่ำไปจนวันขึ้น ๓ ค่ำเป็นกำหนด ถ้าพ้นขึ้น ๓ ค่ำไปทหารไม่มาเข้า
เวรเป็นกำหนดเกาะเหมือนกันกับเลขไพร่หลวงจ่ายเดือนทั้งปวง แต่ที่ต้อง
ทำน้ำพระพิพัฒน์จากตำหรับทหารต่างหากอยู่เพียงสิบเดือน ในเดือนห้า
กับเดือนสิบ ทหารคงถอนา พร้อมด้วยพระราชพิธี ประจำปี เหมือนข้าราชการ
ทั้งปวง การถอนาประจำเดือนเป็นการย่อ ๆ ลงกว่าถอนาครุศ แลครุศ
จะได้กล่าวภายหลัง

การพระราชพิธีถอนาครุศที่จัดเป็นแบบอย่าง ก็เหมือนกันทั้ง
ต้องคราว แต่มิเหตุการอื่น ๆ มาบรรจบร่วมเข้าในเดือนห้า ก็ทำให้เห็น
ว่าเหมือนถอนาครุศจะเป็นใหญ่กว่าถอนาครุศ การซึ่งเป็นเหตุมาบรรจบ
เข้านั้น คือเรื่องสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาอย่างหนึ่ง การ

เสด็จพระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นกระบวนพยุหยาตรา
 อย่างหนึ่ง เรื่องสมโภชพระพุทธรูปพระชนมพรรษานั้น ก็เพราะเป็นวัน
 ไกลกับวันเฉลิมพระชนมพรรษา ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งได้ทรงสร้างพระนั้นเป็นครั้งแรก จึงได้ตั้งการสมโภชไว้ในวันถือน้ำ
 ก็เคยติดต่อกันมาโดยยักเว้น ส่วนการที่เสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวน
 พยุหยาตรา นั้น พึ่งเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ในขณะที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แดในพระบรมมหา
 ราชวังยังไม่มัสทอน้ำ ฤกษ์แล้วแต่คืนกันไปไม่ได้แก้ไข ถ้าเวลาฝนตก
 ลงมาน้ำฝนย่อมจะขังนองทั่วไป ถึงกับหนึ่งคืบเศษ วันหนึ่งต้องวันจึงได้
 แห้ง แดการถือน้ำสารทมิถจะถูเวลาฝนตก เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน โดย
 กระบวนพยุหยาตราเป็นกระบวนเดินช้า ก็มักจะถูกฝนตกทางแต่ต้องดู
 น้ำ ไม่เป็นทั้งดงามแต่ทำให้เครื่องอาบนียกฝน จึงได้ยกเลิกการเสด็จ
 พยุหยาตราในถือน้ำสารทเสีย คงไว้แต่ถือน้ำครุฑซึ่งเป็นเวลาแต่ง
 แต่ถึงดังนี้ที่ไม่เป็นการประจำเสมอทุกปีนัก ต่อมาได้มีแขกเมือง
 ประเทศราชต่างประเทศมาอยู่ในพระนคร จึงได้เสด็จเป็นกระบวน
 พยุหยาตรา แต่อยู่ในคงเป็นปีที่พยุหยาตรามากกว่าที่ไม่ได้พยุหยาตรา
 ไม่เหมือนอย่างแผ่นดินปัจจุบัน เพราะฉนั้นการตกแต่งตัวข้าราชการที่
 ต้องเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ก็ต้องตกแต่งมากกว่าถือน้ำสารท
 จึงเห็นถือน้ำครุฑเป็นการครึกครื้นใหญ่กว่าถือน้ำสารท

การถือน้ำครุฑครั้งกรุงเก่า ซึ่งได้ความตามคำเล่าสืบมาก็ว่าเหมือนกัน
 กับที่กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นแบบอย่างในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แปรก
 แต่ข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วย้ายไปที่ทวารพระวัดมณฑล

บพิตร เมื่อลื่อนำแก้วมรกตไม่รูปเทียนเข้าไปถวายบังคมพระเชษฐาธิราช
ซึ่งเป็นพระรูปพระเจ้าอู่ทอง คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งได้สร้าง
กรุงทวารวดีศรีอยุธยา แล้วจึงได้เข้าไปถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดิน
พร้อมกัน แต่พระราชวงษานุวงษนั้นไม่ได้เสด็จไปลื่อนำวัด ดังกฎ
มณเฑียรบาลซึ่งได้ยกมากล่าวไว้ข้างต้นแล้ว ครั้นในกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ ข้าราชการก็ไปพร้อมกันลื่อนำพระพิพัฒน์ธำรงที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แล้วมีรูปเทียนมาถวายบังคมพระบรมอัฐิในรัชกาลที่ ๑

โปรดให้ถวายบังคมพระอัฐิ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปกราบที่
แท่นพระเชษฐาธิราช ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ถวายบังคมพระบรมอัฐิ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วไปโดยลำดับนั้นด้วย แล้วจึง
พร้อมกันเฝ้ากราบถวายบังคม พระเจ้าแผ่นดินในที่อง พระโรงเหมือนอย่างแต่
ก่อน แต่พระราชวงษานุวงษซึ่งแต่กรมพระราชวังเป็นต้นลงไป เจ้า
พนักงานนำน้ำมาถวายให้เสวยในที่องพระโรงนำพระที่นั่งเวลาที่เสด็จออก
ราชการถวายบังคม

ครั้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อประชุม
พร้อมกันเชิญเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นเวลาทรงผนวช เสด็จ
พระราชดำเนินมาประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระ
บรมวงษานุวงษและข้าราชการทำสัตยาณูตถวายครั้งแรก ก็ต้องทำที่
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่ได้มาทำที่พระที่นั่งอมรินท
วินิจฉัย เหมือนอย่างเมื่อเปลี่ยนรัชกาลที่ ๑ เป็นที่ ๒ รัชกาลที่ ๒
เป็นที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ เป็นที่ ๕ จึงทรงพระราชดำริว่า การที่ประชุม
พร้อมกันทำสัตยาณูต ลื่อนำพระพิพัฒน์ธำรงเฉพาะพระภักดีพระมหา

มณีนีวันปฏิมากร แดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งเป็นพระนัดดาขององค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงตั้งพระนามว่า มณีนีวันปฏิมากร ซึ่งแปลว่า พระมณีวันปฏิมากร และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นที่วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๕

บัดนี้จะกล่าวด้วยเรื่องพระพุทธรูป อันเนื่องในการพระราชพิธีศรี
 สัจจานกาด ถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาน โดยย่อ พอให้เป็นเครื่องประกอบ
 ทราบเรื่องราวตลอดไป คือเริ่มต้นแต่พระมหามณเฑียรคณปฏิมากรแก้ว
 มรกตซึ่งมีตำนานเรื่องราวดยศยาว ที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นพระพุทธปฏิมากร
 ของโบราณ เป็นที่นับถือของมหาชนทั้งปวงเป็นอันมากนับด้วยพันปีล่วง
 มา พระพุทธปฏิมากรพระองค์นี้ได้ตกไปอยู่ในประเทศต่าง ๆ หลายแห่ง
 แต่มิได้เคยมาอยู่ในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณนั้นเลย ต่อพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เสด็จขึ้นปราบปรามเมืองเวียงจันทน์
 ได้ไชยชนะเชิญพระพุทธปฏิมากรพระองค์ลงมา เจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเป็น
 ใหญ่ในเวลานั้น ก็ผืนเกิดวิตกเสียดจริตกลัวกลัวไป จนทั้งปวงพากัน
 เชิญพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ให้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราช
 สมบัติ ปราบปรามยุคเชิญทั้งปวงลงมาเรียบร้อยแล้ว ประดิษฐานพระนคร
 ธานีใหม่ ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระมหามณเฑียรคณปฏิมากรองค์นี้เป็นศรี

แก่พระองค์แด่พระนคร จึงได้ขนานนามกรุงใหม่ว่ากรุงรัตนโกสินทร์มหินทรา
 ยุทธยา เพราะเป็นที่ประดิษฐานแต่เป็นที่เก็บพระมหามณีนรัตนปฏิมากร
 พระองค์ เพราะเหตุฉนั้นการพระราชพิธีอันใดซึ่งเป็นการใหญ่ ก็ควร
 จะทำในสถานที่เฉพาะพระพักตร์พระมหามณีนรัตนปฏิมากรนั้นประการหนึ่ง

อนึ่งเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
 บารวมถึงพระราชพงษาขาวดารซึ่งมีปรากฏว่า สมเด็จพระรามาธิบดี ๒
 ทรงห่อพระศรีสุวรรณเพชรมุกด้วยทองคำสูงแต่พระบาทถึงยอดพระศรีมี ๘ วา
 ทองที่ห่อหนักห้าหมื่นสามพันซั่ง ทองคำหุ้มหนัก ๒๘๖ ซั่ง แด่พระเจ้า
 แผ่นดินภายหลังก็ได้ทรงห่อพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี ๓ คือพระเจ้า
 อู่ทองซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สร้างกรุงขึ้นไว้เป็นที่มัสการ ด้วย
 อาไศรยบารวมเหตุสองอย่างนี้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะสร้างพระพุทธรูป
 ใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ แด่พระเกียรติยศบ้าง
 แต่มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระฉลองพระองค์ ของพระบาท สมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แทน
 พระเชษฐบิดรที่ทรงเก้านั้นด้วย จึงได้ทรงปลุกเสกด้วยพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ในขณะนั้นเป็นเวลาที่ยก
 กระถวนสืบค้นจะให้ ได้ความว่าพระพุทธเจ้าสูงเท่าใดเป็นแน่ ไปทดลองกัน
 อยู่ว่าอยู่ในราวหกศอกข้างไม้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถวายพระพรด้วยเรื่องนั้น จนทรงเห็นชอบทดลองเป็นตถ์ส่วนพระพุทธรูปนั้น
 ให้ย่อมลง แด่เพราะเพื่อที่จะแบ่งให้เป็นสององค์ขึ้นทงทย่อมลงนั้น จะยก
 แต่งให้ดังงามดึกว่าใหญ่โตเหมือนอย่างแต่ก่อน จึงได้ทรงสร้างพระพุท
 ธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราชสองพระองค์ หุ้มด้วยทองคำเครื่องกัน

ประทับด้วยเนาวรัตน์ เป็นผู้มีอำนาจอย่างวิจิตรประณีตยิ่งนัก น้าหนัก
ทองคำซึ่งหุ้มพระองค์ แต่เครื่องทรงพระพุทธรูปทองสองพระองค์นั้น หนัก
ถึงพระองค์ละหกสิบสามชั่งห้าตำลึงเศษ แล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
ในพระเมตตาทั้งสองพระองค์ แต่เพราะเหตุซึ่งไม่โปรดคำที่คนเรียกนาม
แผ่นดินว่า แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ แต่พระพุทธเจ้า
อยู่หัวในพระบรมโกศอย่างหนึ่ง ฎาเรียกว่าแผ่นดินคันแผ่นดินกลางอย่างหนึ่ง
จึงได้ทรงขนานพระนามถวายพระพุทธรูปองค์ข้างเหนือว่า พระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจักร-
พรรดินารบพิตร องค์ข้างใต้ถวายพระนามว่าพระพุทธเลิศหล้าสุตาโดย
ซึ่งภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงเป็นภาโดย
ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชูปถัมภ์ และประ-
ภาศให้ออกนามแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ตามพระนามแห่งพระพุทธรูปทอง
สองพระองค์นั้นสืบมา ด้วยเหตุผลซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระราชดำริห์เริ่มการซึ่งจะสร้างพระพุทธรูป ๒ พระองค์ขึ้น เพื่อ
จะถวายเป็นพระเชษฐูปถัมภ์กรุงเก่า จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์เห็นการสมควร ซึ่งจะเสด็จพระ
ราชดำเนินไปทรงนมัสการพระพุทธรูปทองสองพระองค์ ในวันพระราชพิธี
ศรีสังฆปาณกาล ให้พระบรมวงษานุวงศ์และข้าราชการได้กราบถวายบังคม
อย่างพระเชษฐูปถัมภ์ตามพระราชดำริห์เดิมนั้นด้วย

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์
ถึงเรื่องสร้างพระโพธิสัตว์ ๕๕๐ พระชาติ ซึ่งมีปรากฏมาในพระราชนิพนธ์
พงษาวดาร ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างขึ้นนั้น ทรงเห็นว่า

เปนตัวร่างรูปสัตว์รูปสิ่งให้เหมือนท่าเครื่องเล่นอยู่ ไม่เป็นที่ชักชวนความเลื่อม
 ไถยนัก จึงทรงพระราชดำริหัยกันอย่างใหม่ ให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ทรงตรวจพระอิริยาบถของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีปรากฏมาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ
 จะมีลักษณะอย่างใดบ้าง ในเวลานั้นตรวจกันได้ว่ามี ๓๗ ปาง เปนเวลาที่
 แรกของแดงเมืองจันทกเกิดขึ้นใหม่ จึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 นั้นไว้ทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อแล้วเสร็จก็ตั้งไว้ที่หอพระบริติ ภายหลังมาทรงพระ
 ราชศรัทธาสร้างพระพุทธรูปด้วยเงินเปนน้ำหนักทองคำละขั่งห้าตำลึง เท่า
 พระชนมพรรษาปีละองค์ ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกย์ แด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยทั้งต้องพระ
 องค์ พระพุทธรูปนั้นก็เป็นขนาดเดียวกันกับที่ทรงหล่อพระปางต่าง ๆ ไว้แต่
 ก่อนทั้งสามตำรับ เปลี่ยนแต่พระอาการเป็นปางต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๑ นั้น
 เปนพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรพระหัตถ์ห้อย ในรัชกาลที่ ๒ เปนพระพุทธร
 รูปมารวิชัย ในรัชกาลปัจจุบัน (คือรัชกาลที่ ๓ นั้น) เปนพระพุทธรูป
 นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แด่พระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 นั้นพิเศษเพิ่มเติมขึ้นคือมีฉัตรเงินเก้าใหล่ทองจำหลักประดับตามชนกน เท่า
 จำนวนที่ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ นอกนั้นซึ่งเท่าจำนวนพระชนมพรรษา
 เมื่อยังไม่ได้เสด็จดำรงราชสมบัตินั้นไม่มีฉัตรกัน พระพุทธรูปทั้งสามตำรับ
 ตำรับที่ ๑ ที่ ๒ ตั้งไว้ในช่องกระจกหอพระบรมอัฐิ แต่ตำรับที่ ๓ ตั้ง
 ไว้ในหอพระเจ้าเป็นที่ทรงนมัสการเข้าเย็นเป็นนิจ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
 ก็ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยในพระราชดำริเดิมนี้ จึงได้ทรงสร้าง
 พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา มีอาการนั่งขัดสมาธิเพชรพระหัตถ์ขวา
 ซ้อนพระหัตถ์ซ้าย แปลกกับปางเดิมไปอีกอย่างหนึ่ง แต่เปลี่ยนลักษณะ

อาการส่วนดีตามพระราชประสงค์ แลฐานันท์ทำเป็นกลีบบัวคว่ำบัว
 หายอย่างโบราณ ไม่เป็นฐานพระพิมพ์อย่างแต่ก่อน มีเลขหมาย
 ๑. ๒. ๓. ๔. ไปตามลำดับพระชนมพรรษาทุกพระองค์ แลพระตำรับที่ตาม
 นันท์ย้ายไปได้ ทหพระบรมอัฐิ พระตำรับที่ ๕ นี้ คงแทนที่กันในหอพระ
 เจ้าต่อไป ครั้นมาถึงในรัชกาลปัตยุบันนี้ ปางพระซึ่งได้ทรงหล่อไว้แต่
 ก่อน ๓๗ ปาง เป็น ๓๗ ทั้งพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๕ ก็ยังไม่สิ้น
 มัระภาได้ขึ้นใหม่ซึ่งได้ละทิ้งไว้เสียอย่าง เมื่อจะสร้างพระชนมพรรษา
 ตามแบบที่เคยทำมา จึงได้ตกลงเลือกพระคันธารราชฐ์เป็นพระพุทธรูป
 ประจำพระชนมพรรษาในรัชกาลปัตยุบันนี้ ทรงแสดงต้นฐานคล้ายคลึง
 กันกับพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ แลตบข้างเล็กน้อย แลภายหลัง
 ตั้งฉาฏีกวางขึ้นตามกาลเวลาที่ใช้ เมื่อถึงรัชกาลปัตยุบันนี้ พระพุทธรูป
 ประจำพระชนมพรรษาตำรับที่ ๕ ก็ย้ายไปอยู่พระที่นั่งบรมพิมาน ซึ่ง
 เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ ตำรับที่ ๕ คงในหอพระเจ้าแทนที่สืบมา
 แลตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการ
 สัมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษานี้ ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณพร้อม
 กับการพระราชพิธีรั้งจุฬาลงกรณ์ ๕ ก็ยังคงเป็นแบบสืบมาจนถึง
 ประจุบันนี้ เพราะฉนั้นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้จึงได้เป็นอัน
 เกยของด้วยพระราชพิธีอันนอกอย่างหนึ่ง ส่วนพระพุทธรูปปางต่าง ๆ
 ทั้ง ๓๗ อย่างซึ่งอยู่หอพระปริตนั้น พระราชดำริเห็นเดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จะทรงประการใดก็หาทราบไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่าเห็นว่าเป็นเค้าเงื่อน
 รอบกตอยู่ จึงโปรดให้หล่อเป็นฐานเคียงเดิมขึ้นอีกชั้นหนึ่ง แล้วให้

กาให้ทองคำทั้ง ๓๗ ปาง เมื่อเสร็จแล้วจึงได้โปรดให้จำฤก ทรง
พระราชอุทิศแด่พระเจ้าแผ่นดินในกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แดกรุงธน
บุรี ๓๔ องค์ ในกรุงรัตนโกสินทร์สามพระองค์ คือ ๑ พระพุทธปฏิมากร
ทรงนั่งกอดพระหัตถ์เรียกเอหิภิกขุ ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ (อยู่ทอง) ๒ พระพุทธปฏิมากรทรงนั่งพระหัตถ์ปักพระเพลา
ทรงตั้งดำรงธรรม ในคำจารึกนั้นว่าทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระเจ้า
พุทธเลิศ เศษหนึ่งความหาเศษ ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ๓ พระพุทธปฏิมากร มีอากรทรงนั่งมีนา
ปรก ทรงพระราชอุทิศเฉพาะเจ้าทองจันทร์ เศษหนึ่งว่าเจ้าทองถัน
๔ พระพุทธปฏิมากร ทรงนั่งยกพระหัตถ์ขวาเสวยพระเกษ ทรงพระราช
อุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ๕ พระพุทธปฏิมากร มีอากรทรง
นั่งโบกพระหัตถ์กับพระฉกกระดี่ ทรงพระราชอุทิศเฉพาะต่อพระเจ้าราม
(พระยาราม) ๖ พระพุทธปฏิมากร มีอากรทรงนั่งรับผลมะม่วง ทรง
พระราชอุทิศถวายสมเด็จพระมหานครินทราชาธิราช (อินทราชาที่ ๑) ๗ พระ
พุทธปฏิมากรทรงนั่งท่ากตักจี ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าด้าม
พระยา ซึ่งทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นที่สอง ๘ พระพุ
ทธปฏิมากร มีอากรทรงนั่งพระหัตถ์เดียว แดงงเอกทักฐาน พระอรรค
ด้าวกพระอรรคด้าวิกา ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
๙ พระพุทธปฏิมากร มีอากรทรงนั่งยกพระหัตถ์อธิฐานบาตร ทรงพระ
ราชอุทิศถวายสมเด็จพระอินทราชาธิราช (ที่ ๒) ๑๐ พระพุทธปฏิมากรทรง
นั่งยกพระหัตถ์ขวาห้ามมาร ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่สอง ๑๑ พระพุทธปฏิมากร มีอากรทรงนั่งรับนาควยบาตร ทรงพระ

ราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร ๑๒ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงนั่งฉ้นมรูปายาศ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะพระรัชชานุภาว
 ๑๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งฉ้นมรูปายาศ ทรงพระราษอุทิศถวาย
 สมเด็จพระไชยราชาธิราช ๑๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งยกพระ
 หัตถ์ขวาปดงพระชนม์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะต่อพระยอดฟ้า ๑๕ พระ
 พุทธปฏิมากร นั่งยกพระหัตถ์ซ้ายด้าแดงโอฬารกนิมิตร ทรงพระราษ
 อุทิศถวายพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ๑๖ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงนั่งฉ้นม ทรงพระราษอุทิศเฉพาะต่อพระมหินทราธิราช ๑๗ พระพุท
 ธิมากร ทรงยืนฉ้นพระองค์ทรงเสด็จด้วยอาการนาควาโลก ทรงพระราษอุ
 ทิถวายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (เป็นพระนามเดิมพระนามราชาภิเศก
 คือ สรรเพชที่ ๑) ๑๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์
 สองห้ามสมุทร ทรงพระราษอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๒) ๑๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนประดานหัตถ์ทั้งสอง ถวาย
 พระเนตร ทรงพระราษอุทิศถวายสมเด็จพระเอกาทศธรรมหาราช (สรรเพช
 ที่ ๓) ๒๐ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์ซ้ายห้ามแก่น
 จันทน์ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะต่อพระศรีเสาวภาคย์ (สรรเพชที่ ๔)
 ๒๑ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อยพระบาทนเรื่อนาน ทรงพระ
 ราษอุทิศถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรม (บรมไตรโลกนาถ
 ที่ ๒ หรือบรมราชาที่ ๓) ๒๒ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท แบพระหัตถ์ขวารับช้างป่าเดดัย ทรงพระราษอุทิศเฉพาะต่อพระ
 เษษฐาธิราช (บรมราชาที่ ๒) ๒๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งห้อย
 พระบาท พระหัตถ์ทั้งสองรับมรูปายาศ ทรงพระราษอุทิศเฉพาะต่อพระ

อาทิตยวงษ์ ๒๔ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงนั่งถอยถาด ทรงพระ
 ราชอุทิสถายสัณเฑาะพระรามาริเบศปราชาททอง (ธรรมเพ็ชร์ที่ ๕) ๒๕ พระ
 พุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระหัตถ์ขวารับกำภูษาศา ทรงพระราช
 อุทิสเฉพาะต่อเจ้าฟ้าไชย (ธรรมเพ็ชร์ที่ ๖) ๒๖ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระรำพึงพระธรรม ทรงพระ
 ราชอุทิสเฉพาะต่อพระศรีสุธรรมราชา (ธรรมเพ็ชร์ที่ ๗) ๒๗ พระพุทธ
 ปฏิมากร มีอาการทรงยืนยกพระบาทซ้ายพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระเพลา
 จงกรม ทรงพระราชอุทิสถายสัณเฑาะพระนารายณ์มหาเอกาทศรฐราช
 (รามาริเบศที่ ๓) ๒๘ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนห้อยพระหัตถ์ขวา
 กับพระหัตถ์ซ้ายถือธารพระกรปลงพระกรรมฐาน ทรงพระราชอุทิสเฉพาะต่อ
 พระราชาธิเบศ (พระมหาบุรุษเพทราชา) ๒๙ พระพุทธปฏิมากร มีอาการ
 ทรงยืนยกพระหัตถ์ขวาอุบลพระกายสรงน้ำ ทรงพระราชอุทิสถายสัณเฑาะพระ
 สุริเยนทราริเบศ (ธรรมเพ็ชร์ที่ ๘ พระพุทธเจ้าเสือ) ๓๐ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนอุ้มบาตรด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงพระราชอุทิสถายสัณเฑาะ
 พระภูมินทรมหाराชา (ธรรมเพ็ชร์ที่ ๙ ท้ายสระ) ๓๑ พระพุทธปฏิมากร
 มีอาการทรงยืนเหยียบบรอยพระพุทธบาท ทรงพระราชอุทิสถายสัณเฑาะ
 พระบรมมหาราชาริราชที่สาม (บรมโกษ) ๓๒ พระพุทธปฏิมากร มี
 อาการทรงยืนกางพระหัตถ์ทั้งสองเปิดโลกย์ ทรงพระราชอุทิสถาย
 สัณเฑาะพระอุทุมพรมหาพรพิณิศราช (บรมราชาริราชที่ ๔) (เจ้าฟ้าคอก
 มะเคือ) ๓๓ พระพุทธปฏิมากร มีอาการทรงยืนถือดา ห้อยพระ
 หัตถ์ซ้าย ยกพระบาทซ้าย ทรงพระราชอุทิสเฉพาะต่อพระบรมเอกทัต
 อนุรักษมนตริราช (บรมราชที่ ๓ สุริยามรินทร์) ๓๔ พระพุทธปฏิมากร

มีอากรทรงนั่งพระหัตถ์ทั้งสองประทับพระอุระท่าทุกกระเบียด ทรุ่พระ
ราชอุทิศเฉพาะต่อเจ้ากรุงธนบุรี (บรมราชาที่ ๕ ขุนหลวงตาก)

พระพุทธรูปทอง ๓๔ พระองค์นี้ไม่มีฉัตร แต่พระพุทธรูปยังอีก ๓ ปาง
ซึ่งตรงกันกับพระพุทธรูป พระชนมพรรษาทั้งสามรัชกาลที่ล่วงไปแล้วนั้น
โปรดให้ มีฉัตรเพิ่มพิเศษขึ้น แล้วจากถว้พระราชอุทิศทั้งสามพระองค์
แต่พระนามซึ่งจากในฐานพระนั้นใช้ตามพระนามซึ่งทรงชานถวายใหม่ ถ้า
หรับจากถว้ถ้องตั้งาซึ่งบรรจุพระบรมอัฐิ ในพระบรมโกศซึ่งทรงสร้าง
ขึ้นใหม่ เพื่อจะให้เป้นเครื่องบังกษมิให้พระบรมอัฐิอันครหาไป ด้วย
คองนำอบซึ่งตั้งในเวดาสงกรานค้อยเสมอทุกปีเป้นคัน พระนามซึ่งจาก
นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จากถว้พระราชอุทิศ
ถวายถ้องพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมิรราช มหาจักรี
บรมนารถ พระศรีวราชวิวัฒนวงษ์ ปฐมพงษชาติราชรามาชินทร สยาม
พิชิตินทร โคมบรมบพิตร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย จากถว้พระราช
อุทิศ ถวาย ถ้อง พระเดช พระคุณ พระบาท สมเด็จพระบรมราช พงษ์ เษษฐ
มเหศวรสุนทร ไครเสวครชชาติศรีมหาสวามิทร สยามราชินทรวโรคม
บรมจักรพรรดิราช พิลาศชาคาราชาราช บรมนารถบพิตร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากถว้พระราชอุทิศ
ถวายถ้องพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมาชิวรเสฐ มหาเจษฎา
ชินทร สยามินทรวโรคม บรมธรรมิกมหาราชาราช บรมนารถบพิตร

เตือนหา

พระพุทธรูปทั้งปวงนี้ เมื่อทำเสร็จแล้ว โปรดให้เชิญเข้าไปตั้งไว้ใน
 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งสิ้น แต่แบ่งเป็นสองพวก ๆ
 กรุงเก่า แลกรุงธนพนคงโต๊ะจีน อยู่หน้าตับแลบังฉากข้างเหนือ แต่อีก ๓
 องค์นั้นคงโต๊ะจีนอยู่หน้าตับแลบังฉากข้างใต้ คือเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคต
 จึงโปรดให้สร้างหอยพระอินทเท้าแกว่ง แล้วพระอุโบสถสองหอ หลัง
 ข้างเหนือเป็นที่ไว้พระพุทธรูป ๓๔ องค์ ผนังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดาร
 กรุงทวารวดี หลังบานหน้าต่างมีพระราชพงษาวดารย่อ บอกเรื่องที่เขียน
 พระราชทานนามว่าหอราชกรมานุสรณ์ หลังข้างใต้ไว้พระพุทธรูปสามองค์
 ผนังเขียนเรื่องพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ หลังบานมีพระราช
 พงษาวดารย่อบอกเรื่องที่เขียนเหมือนกัน พระราชทานนามว่าหอราช
 พงษานุสรณ์ ครั้นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็ได้สร้างพระพุทธรูป ขนาด
 เดียวกันกับสามองค์ก่อนนั้น มีพระอาการเหมือนอย่างพระพุทธรูปประจำ
 พระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๔ เพิ่มชนอีกองค์หนึ่งเป็น ๔ องค์ แลพระ
 พุทธรูปทั้ง ๓๘ พระองค์นี้ เมื่อการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ฯ ก็มี
 รูปเทียนดอกไม้วีชนีมนต์การทรงบูชา ตามด้วยองค์พระด้วยทั้งสอง
 คราว จึงเป็นพระพุทธรูปซึ่งเกี่ยวข้องในการพระราชพิธีถือน้ำออกอย่างหนึ่ง
 ในการจัดถือน้ำอันเนื่องด้วยสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา
 ฝ่ายในนั้น ได้ทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณแต่เดิมมา เมื่อซ่อมแซมพระ

อีกด้สำหรับใช้ดอกไม้แห้ง บายศรีทสำหรับเวียนเทียนไม่ได้คงตรงนำมชบก
 พระพุทธรูป ใช้คงที่หน้าวัดพระสยามเทวาธิราช ที่หน้าถนนมีโตะจีนตั้ง
 โตะของเดิมคงอยู่ตรงกลางโตะหนึ่ง จัดไว้เป็นที่สำหรับคองพระแสง มี
 โตะมาเทียบอีกข้างตะโตะ ข้างเหนือจัดไว้เป็นที่คองพระพุทธรูปไชยวัฒน์
 แดพระสุพรรณบัฏ ข้างใต้เชิญพระสยามเทวาธิราชลงมาจากวิมานคง
 ไว้แต่ในเวดากลางคั่นวันขึ้นสองค่ำ ในบชบกท่งห้านั้น แต่เดิมก็คองแด่พระ
 พุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาปี ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระพุทธรูปพระชนมพรรษาวัน ทรงพระราชอุทิศ
 ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยขึ้น จึงโปรดให้เชิญมาตั้งอยู่ตรงกลางบชบก พระ
 พุทธรูปพระชนมพรรษาประจำปีคองรายล้อมรอบ ส่วนสำหรับที่ตามนให้
 เชิญพระพุทธรูปห้ามสมุทร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 สร้างมาตั้ง แต่เชิงไปไม่ได้ขนาดกัน ในแผ่นดินประจุบันนี้ จึงได้
 สร้างถวายใหม่องค์หนึ่งได้ขนาดกัน สำหรับที่ถนนโปรดให้เชิญพระพุท
 ธูปยืนค่อนยมาตั้ง กิตติค่อมมาจนแผ่นดินประจุบันนี้ สำหรับที่หักคองพระ
 ชนมพรรษาวันซึ่งทรงหล่อขึ้นใหม่ เปนเรื่องเดียวกันคองห้าสำหรับ ใน
 เวดาค่าน เจ้านายฝ่ายใน มีดอกไม้รูป เทียนขึ้นมา นมัสการพระพุทธรูปพร้อม
 กัน เวดาก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เสด็จทรงนมัสการก่อน มีดอกไม้สำหรับโปรยปรายบนบชบกแด่สุหร่ายน้ำ
 หอมประพรม เมื่อเสด็จออกแล้วท้าวนางผู้ใหญ่จุคว้นเวียนเทียน
 สัมโภชพระชนมพรรษา แดพระสยามเทวาธิราชด้วย

ส่วนการทูลวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้รรมาศน์ คีตาซึ่งตั้งอยู่
 สำหรับพระอุโบสถ เป็นพระแท่นมณฑลตั้งพระพุทธรูปไสยเวทย์เงินรัช
 กาลที่ ๓ องค์หนึ่ง พระไชยแผ่นดินประจวบองค์หนึ่ง พระไชยเนาโหด
 น้อยสำหรับนำเสด็จพระราชดำเนินองค์หนึ่ง พระปริยัติธรรมตามพระ
 คัมภีร์ แดพระรูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระพรหม พระ
 แสงศรีดาม พระแสงหอกเพชรรัตนหนึ่ง พาดบันไดแก้วเทวรูปเชิญพระ
 ขรรค์สารพระกรข้างหนึ่ง ที่เคยเชิญหีบพระราชัญจกร เปลี่ยนให้เชิญ
 หีบตั้งพระสุพรรณบัฏข้างหนึ่ง พระแสงต่าง ๆ ซึ่งสำหรับจะทำนาน
 บรรจุในหีบมุก ตั้งอยู่นำโต๊ะหมู่พระพุทธรูปมีพระฉันทยกเทียนสำหรับ
 พระราชพิธี แดพระถ้อยไมราจามรองกรอบทองคำประดับเพชรเครื่องคั่น
 ดำรับหนึ่ง วิมาฐานพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีน้ำเท้ายกทองเหลืองตั้ง
 หม้อน้ำเงินสิบสองหม้อ ขันด่างครึ่งข้างต่างสองขัน โยงสายสัญญาณถึงกัน
 ตลอด การส่งมณฑลก่อนนำแต่ก่อนใช้พระส่งน้อย ครั้นมาถึงแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระราชดำริห์จากฤทท
 พระราชอุทิศพระพุทธรูปประจำแผ่นดิน ๓๗ ปางนั้นแล้ว จึงให้เพิ่มพระ
 ส่งมณฑลนั้นเป็น ๓๗ รูป ครั้นถึงในรัชกาลประจวบนั้นเพิ่มขนอกรูป ๑
 เป็น ๓๘ ใช้เจ้าพระพระราชาคณะผู้ใหญ่ แดพระราชาคณะที่เป็นเปรียญ
 หกชั้น เครื่องประโคมในพระราชพิธี ใช้พิณพาทย์ทั้งข้างหน้าข้างใน
 แต่ไม่มีมโหรี เมื่อเสด็จออกทรงคัตถ์แล้วอาลักษณ์อ่านคำประกาศ เริ่ม
 ความรัตนพิมพวงษ์ย่อ แดกระแสดพระราชดำริห์ ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงวินิจฉัยในฝีมือช่าง ซึ่งสร้างพระมหามณ
 ีรัตนปฏิมากรพระองค์นั้นแล้ว จึงสรรเสริญพระคุณของพระมหามณีนรัตน

ปฏิมากรว่าเป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายต่าง ๆ ดำเนินข้อความแปลจดหมาย
 เหตุย่อในการแผ่นดินซึ่งได้เกิดขึ้น จำเดิมตั้งแต่พระมหามณีนรัตนปฏิมากร
 ลงมาประดิษฐานอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วเสร็จบริบูรณ์พระเดชพระคุณพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหว่าพระองค์ ทรงปลายเป็นคำดักเตือนข้าราชการ
 ทั้งปวง ให้ทำราชการโดยซื่อสัตย์สุจริต แล้วอธิฐานขอพรเทพยดาตาม
 ขรรณเนียมคำประกาศทั้งปวง เมื่อจบคำประกาศแล้วพระสงฆ์จึงได้สวด
 มนต์ ใช้มหาพรตปริตสวดท่องตำนานเป็นแบบมา เมื่อสวดมนต์จบ
 แล้ว พราหมณ์อ่านคฤขุฎีคำฉันท์ เป็นคำสรรเสริญพระแก้วแลสรรเสริญ
 พระเกียรติ แลอธิฐานตามการพระราชพิธี เมื่อเสร็จการคฤขุฎีคำฉันท์
 แล้ว ราชบัณฑิตจึงได้ทำอธิฐานนำพระพิพัฒน์สัจจาต่อไป เป็นเสร็จ
 การในเวลาค่ำ

รุ่งขึ้นเวลาเช้า แด่ก่อนมีการเลี้ยงพระสงฆ์ในพระอุโบสถ เสด็จ
 พระราชดำเนินออกทรงปฏิบัติพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงได้ทำนำพระพิพัฒน์สัจจา
 ครบภายหลังมา การทักทายรับเลี้ยงพระสงฆ์มักจะหกเบือนเปราะที่
 ซึ่งข้าราชการจะเข้ามารับพระราชทานน้ำ แต่เป็นการสับสันอนตะหมานด้วย
 ข้าราชการอยู่นำพระอุโบสถมาก จึงได้ตกลงกันให้ย้ายไปเลี้ยงพระเสี่ย
 ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อเสด็จออกเมื่อใดพราหมณ์ก็เข้ามาอ่านโอง
 การแห่งน้ำเตียว

โองการแห่งน้ำเรียกว่าโคตง เขียนเป็นหนังสือพราหมณ์ แต่
 เมื่อตรวจดูจะกำหนดเค้าว่าเป็นโคตงอย่างไรก็ไม่ได้สันติ ได้เค้า ๆ บ้าง
 แต่วกเถื่อนไป แต่ข้อความนั้นเป็นภาษาไทย ถ้อยคำที่ใช้ถกซึ่งที่ไม่เข้าใจ
 บ้างก็มี ตามคำบอกเล่าว่าเป็นของเกิดขึ้นในแผ่นดินพระนารายณ์มหาวราช

แต่ข้าพเจ้ามีความสงสัยว่าจะช้ากว่านั้น ด้วยถ้อยคำในนั้นไม่คล้าย
 คลึงกับพระราชนิพนธ์ เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ที่พระพุทธโศกซึ่งว่าเกิดใน
 รัชกาลนั้นเลย ถ้าจะเอาโดยพระนามซึ่งว่าเป็นสมเด็จพระรามาชิมิตก็น่า
 จะเป็นรามาชิมิตที่ ๓ ฤๅที่ ๒ มากกว่ารามาชิมิตที่ ๓ คือพระนารายณ์ แต่
 ถ้อยคำในโคลงนั้นไม่ต้องสงสัยเลยเถาะ คงจะตกหัดแต่ผิดเพี้ยนเสีย
 เป็นอันมาก ถ้อยคำนั้นก็ดึกซึ่งจนฟัง ถ้าไม่ใส่ใจก็เกือบจะเป็นเศกคาถา
 ภาษาอื่นได้ เรื่องที่ฉันทน์สรรเสริญพระนารายณ์ก่อน แล้วสรรเสริญพระ
 อิศวร แล้วสรรเสริญพระพรหม ความต่อไปจึงเดินเรื่องสร้างโลกย์
 แล้วสรรเสริญพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน แห่งผู้ซึ่งทวยศกิดร้าย ให้
 พรผู้ซึ่งคงอยู่ในความสัตย์สุจริตจงรักภักดี เป็นจบความกัน พิศเวระห์
 คูในคำโคลงเหล่านั้น ไม่มีเจือปนพระพุทธรูปธำมณาเลย เป็นของไฉย
 สำนวนแท้ ฉันทน์สงสัยว่าจะมีใช้เกิดขึ้นในครั้งพระรามาชิมิตที่ ๓ เข้าไป
 อีก น่ากลัวจะเป็นแปลดอกคึดค่อ ๆ กันมาจากเมืองที่ถือไฉยสำนวน ไม่ได้
 ถือพระพุทธรูปธำมณาแต่โบราณ แต่การซึ่งอุปพระแสงศรธำมณาคัน ฟัง
 เกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทราบ
 ความจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามหาเทพ กรมสมเด็จพระ
 บำราบปรบภัย ว่าเมื่อมีฉันทน์เบญจศกศกจุลศักราช ๑๒๓๕ พระยาจุฬาราช
 มนตรี (นาม) นำถวายเทศน์มาถวายตามอัน เป็นที่ของพระราช
 หฤไทยว่างดงามดี จึงทรงพระราชดำริห์ว่าจะทำอะไร ครั้นจะทำเป็นชาว
 พระกรก็มีอยู่แล้ว แต่มากหลายของคันทน์ แต่ทรงพระราชดำริห์อยู่หลาย
 วัน ภายหลังจึงดำริห์ว่ากรุงเทพนั้นก็อ้างชื่อว่าศรีอยุธยา เป็นเมือง
 นารายณ์ขอคาร พระนามซึ่งใช้เหล่านั้นอยู่ ก็ใช้นามรามาชิมิตเป็นนารายณ์

ตงกันอยู่แล้ว ควรจะสร้างพระแสงศรีษณ์ไว้สำหรับใช้ในการพระราชพิธี
 ถือน้ำจะได้เข้าเรื่องกัน จึงโปรดให้กรมหมื่นอดงกฎกิจปรีชา เสดา
 รูปพระแสงศรีษณ์ประกอบกับค้ำหวายเทศที่พระยาจุฬาลงกรณ์ ครั้นคดลง
 อย่างแล้ว จึงให้หาฤกษ์ตามตำราพิไชยสงครามตั้งโรงพระราชพิธีในโรง
 แสง รวมเสด็จครอนครีดินดีเป็นพระแสงศรีษณ์องค์ ในขณะเมื่อค
 นันมีประโคนไตรสังฆวิณฑาทย์ของไชยคตอดจนแล้ว ภายหลังจึงโปรด
 ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ปันเทวรูปพระพรหมทรงหงษ์ พระ
 นารายณ์ทรงครุฑ พระอิศวรทรงโค ให้ทำพิธีพราหมณ์หล่อทองสัมฤทธิ์พระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ แล้วคดกริ่งที่ตามพระแสงศรีษณ์องค์ แล้วจึง
 ให้ชุดเสด็จงัดทองที่บ้องพระแสง เป็นตัวอักษรพราหมณ์พระราชทานชื่อ
 พระแสง องค์หนึ่งชื่อพรหมมาศ องค์หนึ่งประดิษฐาน องค์หนึ่งอักษิณาด
 ปลายค้ำถัดถนัดด้วยดวดทองคำผูกขนนกหว้า เมื่อถึงเดือนสิบข้างขึ้น
 จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เสด็จขึ้นไปตั้งพิธีบูชาพระแสงที่
 ทเลชุบศรีเมืองฉะบือ ตั้งโรงพระราชพิธีมีพระสงฆ์สดภาณวาร เมื่อ
 เวลาบูชาพระแสงศรีษณ์พระฤกษ์ประโคนไตรสังฆวิณฑาทย์ของไชยยังบันใหญ่
 ๔ ทิศ แดงยั้งเด็กจนคตอดเวลาบูชาพระแสง แล้วเวียนเทียนสามรอบ
 ตั้งกระบวนแห่ไปที่ศาลาวัดบัน ค่อยคีตาครนารายณ์บรรจุในบ้องมัยนัค
 พรหมโองการ อิศวรโองการ นารายณ์โองการ ห่อค้ำมบรรจุทั้งสาม
 องค์ แล้วตั้งขบวนแห่กลับลงเรือสำเภากรุงเทพฯ ท้นการพระราชพิธีถือน้ำ
 น้ำด่างทในมณเฑียรสถาน การบูชาพระแสงศรีษณ์เป็นหน้าที่ของพระมหา
 ราชครูพิธี ผู้อ่านโองการแข่งหน้า เมื่อเวลาจะอ่านเชิญพระรัตนตรัยรูป
 นารายณ์ทรงครุฑอยู่ในกตางชันเชิญพระแสงศรีษณ์ประนมมือว่าคำดรรชนี

พระนารายณ์ จมแก้วรับพระแสงศรสามครั้ง แล้วจึงรับพระแสงองค์หนึ่งมา
 ทำค่อไปจนครบทั้งสามองค์ แล้วประนมมือเปล่งว่าไปจนตลอด เมื่อจบ
 แล้วพระอาทิตย์จึงได้อ่านคำสาบดั่งหน้า ในคำประกาศนั้นเชิญเทพดา
 ทั้งปวงมาประชุมในที่มหาสมยต์โมตรอันอุดม ที่พระบรมวงษานุวงศ์แ
 ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในหัวเมือง
 เอกโทศรีจัตวา บัณฑิตฝ่ายเหนือแฉะเจ้าประเทศราช แด่ถ้วนชั้นชั้นยนิค
 จะกระทำสัตยาณด้วยถ้อยกาย ออกพระนามเต็ม แล้วจึงสรรเสริญพระเดช
 พระคุณที่ได้แก่ชนทั้งปวง อธิฐานนำพระพิพัฒน์ขอให้มฤตยูอำนาจอา
 จจะให้เป็นไปตามคำสาบดั่ง แล้วจึงแจ้งผู้ซึ่งคิดคดทรยศไม่ซื่อตรง
 ให้พระผู้ซึ่งตั้งอยู่ในความกระตัญญูสุจริต เมื่อจบคำประกาศแล้วเจ้า
 กรมพราหมณ์พฤฒิมาศ จึงได้รับพระแสงจากเจ้าพนักงานกรมแสงมี
 ผ้าขาวรองมือเชิญพระแสงออกจากฝัก ชูหน้าในหม้อเงินแด่ชั้นตำคร
 ทุกหม้อทุกชั้น พระแสงซึ่งใช้ชูปนอยู่ในประจุมัน คือพระขรรค์
 ไชยศรี พระแสงหอกเพชรรัตน์ พระแสงดาบค่าย พระแสงดาบใจเพชร
 พระแสงเวียดทองนเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๑ พระแสงยี่ปุ่นพันปดดาประดับ
 พดอยเป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๒ พระแสงแผ่นพระแสงขรรค์เภาโดห เป็น
 พระแสงในรัชกาลที่ ๓ พระแสงทรงเค็มฝักประดับมุก พระแสงศรีเพชร
 ขารพระกรเทวรูป ขารพระกรศักดิ์สิทธิ์ พระแสงกนหัน พระแสงปิ่น
 นพรัตน์ เป็นพระแสงในรัชกาลที่ ๔ พระแสงฝักทองเกลี้ยงเครื่องประดับ
 เพชร เป็นพระแสงทรงเค็มในแผ่นดินประจุมัน จัดเป็นลำดับกันตามสม
 คควร เมื่อชนะพราหมณ์แห่งน้ำอยู่นั้น พระแสงซึ่งดวงคาถาตั้งจำเວະมะคา
 วาจาเป็นคั่น ประโคมเครื่องขึงพณพาทย์ซึ่งไชยจนตลอดคกว่าจะทำน้ำแล้ว

ฝ่ายพระบรมวงษานุวงษนั้น ตั้งแต่ได้แจ้งพระราชดำเนิรออกกชนไปเฝ้าอยู่
 บนพระอุโบสถ แต่ข้าราชการอยู่นำพระอุโบสถ มีกำหนดเวลาเมื่อออกกชน
 อ่านคำประกาศจบแล้ว ข้าราชการจึงขึ้นไปอ่านคำสาบถ คำสาบถ
 นั้นเป็นคำสาบถย่อ รูปเดียวกันกับที่ออกกชนอ่าน เป็นแต่คัดความให้สั้น
 ลง เมื่อจบพระแสงเสร็จแล้วพระมหาราชครูพิธีแบ่งนำที่จบพระแสงศรลงใน
 พระถ้อยโมราเครื่องต้น เจ็ดคนนำพระราชพิธีพราหมณ์ซึ่งอมมกถนหอม
 แล้วเจ้ากรมพฤตนิภาซึ่งได้รับพระชนหยกไปเทเจอบนในหม้อเงินแด่ขันดำคร
 ขรรณเนียมเดิมมาพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ได้เสวยนำพระราชพิธี พังมาเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงถือว่านา
 ข้าราชการพระแสงศรนั้นเป็นส่วสัดคิมกตอย่างหนึ่ง เพื่จะแสดงพระราชหฤไทย
 เมตตากฤณาโดยเที่ยงธรรม ซึ่งได้ทรงปฏิบัตอิฐฐาน ในพระราชหฤไทย
 เป็นนิจ ให้พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการทั้งปวงได้ทราบ เป็นที่ชื่นชม
 ยินดีทวหน้า จึงโปรดให้พระมหาราชครูพิธีนำพานาซึ่งสร้างเทวรูป แดพระ
 แสงศรมาถวายเสวยก่อน แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อแรก ๆ ท่านผู้บัญชา
 การในพระราชพิธีทั้งปวงก็ได้ยกเด็กนำถวายพระเจ้าแผ่นดินด้วยเสี้ย จะ
 เป็นด้วยคติสืบกันประการใด ก็เกรงใจว่าไม่ได้รับตั้งเรียกก็ไม่ทราบเคย
 ภายหลังมาเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นอย่างไว้
 แล้ว เมื่อยกเด็กเสี้ยโดยมิได้ปรากฏเหตุการอย่างไร ก็ดูเหมือน
 หนึ่งไม่ตั้งใจจะรักษาความสุจริตระดากกระเดื่องอย่างไรอยู่ จึงได้
 ตั้งใหม่ ขึ้นตามแบบเดิม ตั้งแต่บรมราชาภิเศกครั้งหลังมา เมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินด้วยแล้วจึงได้เจกนาข้าราชการในหม้อเงินทั้งปวง แต่
 พระบรมวงษานุวงษแต่ข้าราชการให้รับพระราชทานต่อไป ตามฉันท

เจ้ากรมพยุพินาคเป็นผู้ให้นำไปถวาย ใช้ขันตงพระภักตร์ตั้งยาราชาวดี
นั้นพริศในกตางชัน แต่คงใช้น้ำในหม้อเงินเหมือนพระบรมวงษานุวงศ์
ทองปอง ขันซึ่งสำหรับพระบรมวงษานุวงศ์เสวยนั้นเป็นขันตงยาเชิงชาย
สำหรับข้าราชการชั้นของชั้นถม ถ้วยที่สำหรับตวงเป็นถ้วยทองคำให้
ทองบ้างส้มฤทธิบ้างจากฤคคาตาเป็นอักษรขอมว่า ตังจจิงเวระมะตา
วาจาเป็นต้น

ผู้กำกับถือน้ำแด่เจ้าน้ำในพระอุโบสถนั้น คือพราหมณ์ พยุพินาค
พราหมณ์โหรดาจารย์ต้นมพลเรือน แดพระยาผู้กำกับถือน้ำในกรมพระ
กระต่ายโหมคนหนึ่ง ในกรมมหาดไทยคนหนึ่ง พระบรมวงษานุวงศ์เสวยน้ำ
ฟากพระอุโบสถข้างใต้ตรงที่ประทับ พระบรมวงษานุวงศ์เสวยน้ำซึ่ง
เสด็จอยู่น้ำพระอุโบสถชั้นประตูกลาง แต่มาเสวยน้ำข้างใต้ ส่วนหม่อม
เจ้านั้น แต่เดิมไม่ได้ ขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถ ภายหลังทรงพระราช
ดำริว่า ถิ่นน้ำว่าเป็นหลานเธอของพระเจ้าแผ่นดิน มีศักดิ์สูง ส่วนข้าราชการ
ผู้น้อย ที่คำศักดิ์มากกว่าขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถได้ จึง
โปรดให้ ขันไปถือน้ำบนพระอุโบสถในสองสามปี แต่แยกออกไปอีกฝ่าย
หนึ่งคือขันทางประตูข้างใต้ กลับลงทางประตูข้างใต้ ข้าราชการชั้นประตู
เหนือ ถือน้ำฟากพระอุโบสถข้างเหนือกลับลงประตูกลาง จางวางหัว
หมื่นนายเวรมหาดเล็กชั้นประตูกลาง แต่ไปถือน้ำข้างเหนือแล้วกลับ
ลงประตูกลาง ในขณะที่เมื่อข้าราชการตมถือน้ำบนหน้า ทรงแบ่
ษิโนทกพระสงฆ์ยะดา เมื่อพระสงฆ์กลับต้องเบียดเสียดข้าราชการที่มาถือน้ำ
ออกปออยู่ข้างจะเป็นการกัณดารกันทุกปี แต่ก่อนมาเมื่อข้าราชการถือน้ำ
หมดแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมกองมอญขึ้นมาอ่านคำสาปเป็นภาษารามัญหน้า

พระที่นั่ง ค่อยอ่านคำสาปมาจบแล้วจึงได้เสด็จขึ้น แต่ครั้นมาถึงใน
 แผ่นดินประจวบนั้น ที่หลังๆ มานั่งคอยอยู่ก็หายไป ถามก็ว่ามิ แต่อย่างไรจึง
 รวมๆ ไปอยู่ต่อเวลาเสด็จขึ้นแต่ก็ไม่ทราบ เวลาเมื่อข้าราชการถือน้ำเสด็จ
 แล้วเสด็จขึ้นทางข้างใน เพื่อจะให้ท้าวนางแสงรยาข้าราชการที่มากองนา
 ข้างในได้เฝ้า มหาเด็กเชิญพระแสงตามเสด็จพระราชดำเนินทางข้างใน
 ด้วยกำหนดผู้มับนาคักกิดฝ่ายในได้ ถอนาน ว่าภรรยาข้าราชการที่ม
 คักกิดนางตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไปต้องมาถือน้ำ ท้าวนางนั้นแต่เดิมมากไปถือน้ำวัด
 พระศรีรัตนดาสถารามทั้งนั้น แต่ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกเว้นท้าวนางที่เป็นเจ้าจอมมารดา ไม่ให้
 ต้องออกไปถือน้ำวัดพระศรีรัตนดาสถาราม แต่ข้างในต่างวังคือห้ามเจ้า
 นายที่ไ้รับพระราชทานเบี้ยหวัด แลบุตรหลานเสนาบดีซึ่งไ้รับพระราชทาน
 เบี้ยหวัด แลภรรยาข้าราชการซึ่งผู้ตายแต่ยังคงไ้รับพระราชทานเบี้ย
 หวัดอยู่ ก็โปรดให้เข้ามาถือน้ำข้างใน ภรรยาข้าราชการที่ถือน้ำ
 นั้นมพรหมณอันโคตงแห่งน้ำ อาตักษณอันคำสาปมาดอ๊กเทยอหนึ่ง
 เมื่อเสด็จขึ้นแล้ว เมื่ออ่านคำสาปมาจบแล้ว ขึ้นทางว่ามอบกรายข้อ
 คิว ถ้าสั่งท้าวอย่างฝรั่งก็ใช้ไ้ตงกันแก่ท้าวนางผู้กากับ แล้วจึงไ้รับ
 พระราชทานน้ำ แต่ทางว่าวนั้นตกลงเป็นรู้จักกันเสียโดยมาก ท้าว
 นางก็หลวมๆ ไปไม่เข้มงวดเหมือนอย่างแต่ก่อน ท้าวนางจึงหลวมหนึ่งเรียง
 ตามผนังด้านใต้ ท้าวนางวังน่านึ่งเรียงตามฐานพระด้านเหนือ ภรรยา
 ท่านเสนาบดี นึ่งคือท้าวนางวังหลวง ต่อไปจึงเป็นภรรยาข้าราชการ
 ที่มับนาคักกิดสูงๆ ภรรยาข้าราชการผู้น้อยนั่งที่มูหลังพระอุโบสถ
 ภรรยาพวกมอญนั่งตามเจดียงพระระเบียง คงแต่เดียวประคูนจนมาจน

ตลอดถึงประยูรธิดาพระอุโบสถ แต่ก่อนนึ่งรายเค็มตลอด แต่เคยวนกริ้ว
 ไรไปมาก ทางเสด็จพระราชดำเนินตามพระระเบียง ตั้งแต่ประตู
 ฉนวนเฉยออกมาออกประตูด้านควนคอก ถ้ากระบวนพหิยาคราเสด็จ
 พระราชดำเนินออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ประทับเปิดเครื่องคำตาเรียน
 หงส์ต่อ ขากลับประทับพลับพลาเปิดเครื่องทรางประตูพระระเบียงข้าง
 ควนคอก เสด็จกลับประทับเกยพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ กระบวนเสด็จ
 พระราชดำเนินแห่ด้วยเหมือนพยุหยาตรากระฐิน แต่ตำรวจมหาดเล็ก
 หุ่นทองขาวเชิงกรวย ทรงเครื่องขาวฉลองพระองค์ครุยกรองทอง ทรง
 พระมหามงกุฎมหาเศวตฉัตร แต่ไม่มีทรง ไปริยเงินอย่างเช่นพยุหยาตรากระฐิน
 การแต่งตัวฉลองนามกำหนด ถ้าผู้ใดจะไปถอนาหวดจึงต้องนางขาว ถ้าไม่
 ได้ ไปถอนาหวดก็ไม่ต้องนาง คือพระบรมวงษานุวงษ์แต่ก่อนถอนาหวดของ
 พระโอรส ก็ทรงผ้าด้ายอย่างแต่ภาคทรงตักศิลาตามธรรมเนียม ข้าราชการ
 การทไปถอนาหวดของนางขาว แต่ครั้นเมื่อจะกลับเข้ามาถวายบังคมใน
 ที่ของพระโอรส ก็ต้องปฏิบัติตามธรรมเนียม พระบรมวงษานุวงษ์
 แลข้าราชการบนดาทถอนาขาวในก็ไม่ต้องนางขาวทั้งสิ้น ส่วนท้าวนาง
 แลภรรยาข้าราชการตลอดจนเจ้าทนายเรือน โสดน ที่ออกไปถอนาหวดพระ
 ศักรัตนดาส์ดรามต้องนางขาว เมื่อแรก ๆ เสด็จพระราชดำเนินออกถอนา
 หวดพระแก้ว เจ้านายทรงผ้าด้ายพันขาวเขียนทองบ้าง ด้ายเปล่าบ้าง
 ยกที่ของชาวเขิงชายบ้าง ฉลองพระองค์ กระบองผ้าขาวตามธรรมเนียม
 ภาดฉลองพระองค์ครุย ภายหลังมาจะราวมีระภาครีศฤกษ์จุจจจจ
 คก จึงโปรดให้เจ้านายต่างกรมทรงฉลองพระองค์ผ้าปักทองแดงเย็บ
 เป็นรูปเสือกระบอก ใช้มาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้

คอนแรก ๆ ตั้งแต่ประกาศเบญจศกแล้วมาจึงได้เปลี่ยนเป็นเขียนับชาว ข้าราชการหนึ่งต้องบักทองชาวเขิงกรวย ถ้วมเลื้อผ้าขาวคาดเสื้อครุยเต็มอ
 มาจนประจวบนั้น เป็นแต่เปลี่ยนรูปเลื้อไปตามกาลเวลา เจ้านาย
 ต่างกรมทรงพระวอ พระองค์เจ้าทรงเลื้อยง ที่ได้รับพระราชทาน
 พระแสงแด่เครื่องยศก็มาเต็มตามยศ ทำนองข้างในนุ่งผ้าม่วงพันขาว
 จับ ห่มแพรชั้นใน ห่มผ้าปักทองแต่งขนนอก มหีบทองหีบ
 ถมเครื่องยศพร้อมทั้งกาน้ำแด่กระโถน ออกไปตั้งตรงหน้าที่นั่งในพระ
 อุโบสถด้วย ภรรยาท่านเสนาบดีบางคนที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศ
 หีบทองเล็ก กากะโถน แต่ผ้าปักทองแต่ง ก็แต่งตามยศที่ได้พระราช
 ทานตั้งเรียงค่อทำนองไป ภรรยาข้าราชการทูลถือนานแต่ก่อนเล่ากันว่า
 เป็นการประกวดประชันกันยิ่งนัก ตัวผู้ที่เป็นภรรยาถือนำต้องนุ่งขาวห่มขาว
 แต่แต่งภรณาน้อยที่มาจากห่มดีสัตว์ ถือเครื่องใช้สอยค่าง ๆ กระบวน
 ละครมาก ๆ

ว่าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ได้เสด็จ
 ออกวัดดินพอกมหาเด็กคอยดูที่ประตูข้างริมถนนแน่น ๆ กันไป ภายหลัง
 มากก็ร่อย ๆ ลง ต่อเดือนเอะอะกันจนจึงได้แน่นหนาขึ้นเป็นคราว ๆ เจ้า
 ประเทศราชหัวเมืองต่าง แดเจ้าเขมรซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่
 ในกรุงเทพฯ ถือนำในพระอุโบสถพร้อมด้วยข้าราชการทั้งปวง แต่เมือง
 แยกประเทศราชถือนำตามลำดับจากทิศใต้ตามลำดับ ทิศเหนือ ถือนำตามลำดับ
 มิวเซียม พวกฝรั่งเขารัดมืบาตหลวงมางให้ถือนำ เดิมถือนำที่ศาลกรมวัง
 ซึ่งเป็นคอกทหารมหาดเล็กเดียน ทำตามอย่างฝรั่ง คำสาบาลก็เปลี่ยน
 แปลงไปตามที่นับถือนำของฝรั่ง ข้าราชการผู้น้อยแถวหน้าหมดที่ได้รับพระ

ราชทานเบี้ยหวัดถือนำหน้าพระอุโบสถเป็นอันมาก แต่ที่มัวเฝ้าอยู่ในพระ
 บรมมหาราชวังรับนำมาถือที่ห้องทศลงกัมมัง การถือนำในชั้นหลังๆ
 น เมื่อองค์คราวที่ทรงพระประสูติจะเสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามไม่ได้ ก็มิได้เข้าราชการไปถือนำทวดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้ว
 เข้ามาถวายบังคมในห้องพระโรง พระบรมวงษานุวงษมาเสวยน้ำใน
 ห้องพระโรง ทรงเครื่องสวดตามปรกติเหมือนอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน

การถวายบังคมพระบรมอัฐิซึ่งมีในหมายเดิมนั้นว่า เมื่อเปิด
 พระเกศห่อพระประโคมแด่สังข์กลองของพระนครหนึ่ง ให้ข้าราชการจุ
 รูปเทียนกราบถวายบังคมแล้วหมอบเฝ้าอยู่ครึ่งหนึ่ง ประโคมอีกครึ่งหนึ่ง
 มีบทพระเกศว่าเป็นเศียรคน ถวายบังคมอีกครึ่งหนึ่งจึงให้กลับออกมา แต่ที่
 ใ้ร้อยยี่สิบคนไม่ได้เป็นดังเช่นหมายนั้น เป็นด้วยที่คับแคบแคบด้าน
 กำหนดกลองของพระนครก็ไม่ถูกจังหวะอย่างเก่า เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อพระเกศเปิดจึงได้ประโคม เมื่อเสด็จถึง
 พระที่นั่งสนามจันทร์แล้ว จึงรับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอขึ้นไปบอกให้
 พนักงานห่อพระเปิดพระเกศ ถ้าใครถูกเป็นผู้เข้าไปบอกให้เปิดพระเกศ
 แล้วเป็นเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเคยถูกเกือบจะไม่ขาดสักคราวหนึ่ง
 แต่เป็นผู้เร่งที่ ๒ ที่ ๓ ดึกกว่าเป็นผู้ ไปที่ ๑ ถ้าเป็นผู้ ไปที่ ๑ มักจะถูก
 กริ้วว่าไปเชือนเชื่อยด้วย ความลำบากในการที่จะไปบอกนั้น คือเวลา
 ถือนำเช่นนี้ ถ้ามีพยุหยาตราถึงต้องถึงพร้อมแถวพร้อมขบวน ถ้าไม่มี
 พยุหยาตราที่เพียงสรวอยประแจมันดาร์พัดจะหนักไปหมดทั้งตัว พอเข้า
 พระทวารไปก็ต้องคานคางแต่พระทวารจนถึงห่อพระ เมื่อขึ้นไปถึง
 ห่อพระแล้วจะต้องไปส่งภาษากับขุนย่ายเฝ้าห่อพระ แล่นก็จะเข้าไป

ยากไถ่แล้วไถ่เถากว่าจะถูกขึ้นได้ ถ้าถูกร่วงหล่นหายทอดหนักเข้าต้องไป
กระซางเปิดเอาเองก็มี ถ้าจะเปิดได้ต้องทรงคอยอยู่ในไม่ต่ำกว่าสิบมินิต
แต่ในประจจุบันกำหนดสัญญาเกินเสียใหม่ว่า เมื่อพระราชยานประทับ
อยู่ที่ไหนประโคม เมื่อพนักงานได้ขึ้นเคียงประโคมก็ให้เปิดพระแกลที่เดียว
ค้อยรวดเร็วสดวกคือนั้น แต่เมื่อว่าตามตำราแล้วก็อยู่ข้างจะผิดทำอยู่
หน่อยหนึ่ง ที่ต้องเปิดพระแกลค้อยอยู่สักครู่หนึ่งจึงได้จุดเทียนเครื่อง
นมัสการ เวลาซึ่งจะถวายบังคมพระบรมอัฐิขึ้นสู่รวมเศียร
ยังคงทำตามแบบอยู่แต่พระเจ้าแผ่นดิน คือเมื่อทรงฉลองพระองค์แล้ว
เสด็จขึ้นไปบนพระที่นั่งสนามจันทร์ถวายบังคมสามครั้ง ทรงจุดเทียน
เครื่องนมัสการแล้ว ถวายบังคมอีกเฝ้าอยู่ครู่หนึ่ง จึงถวายบังคมอีก
ครั้งหนึ่งแล้วจึงเสด็จขึ้นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เปิดทองเครื่องทรง
เครื่องดีตามธรรมเนียม ด้วยเป็นการมิใช่ถือนำคตามซึ่งกล่าวมาแล้ว
เจ้านายข้าราชการจึงได้เข้ามาจุฑาบทเทียน ถวายบังคมสามครั้งแล้ว
ถอยออกไป เมื่อหมดคนทกราบถวายบังคมเมื่อใดก็มีพระแกลหยุด
ประโคมเมื่อนั้น

การถือนำข้างในแต่ก่อน ๆ นามกำหนดรับหน้าทิวพระศรีรัตนธำรงดา
รามเข้ามาห้าหม้อ ดังที่ทองพระโรงหน้า เวลาเสด็จขึ้นเสวยกลางวันแล้ว
เสด็จออกประทับที่ช่องพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พนักงานพระสุมุดอ่าน
คำสาบถา เนื้อความก็เหมือนกับที่อาลักษณ์อ่านทิวพระศรีรัตนธำรงดา
ราม ต่างแต่อาการความประพฤติ คือเช่นเอาใจไปเพื่อแก่ไทต่างตัว
ท้าวต่างแดน เมื่อยื่นเป็นเอาใจไปเพื่อแก่พระบรมวงษานุวงศ์แล้วข้าราชการ
ฝ่ายหน้าเป็นต้น แล้วเจ้านายแต่ข้าราชการฝ่ายในรับพระราชทานน้ำ

พระที่นั่ง เจ้านายประทับที่หน้าเส้าท้องพระโรงหน้า ข้างควันตกตอน
 ข้างเหนือตลอดเข้าไปจนในเด็จยัง ตอนข้างใต้ทำนางเจ้าจอมมารดา
 เก่าแก่ เเด็จยังด้านควันออก หม่อมเจ้าต่างวัง แต่เจ้าจอมอยู่งาน
 น้อยบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณบ้าง อยู่บนพระมหามณเฑียรบ้าง
 ค่อดังเวลาวันพระราชทานน้ำจิงได้ลงไปท้องพระโรง ครั้นมาในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดเพิ่มเติมใหม่ ก็มีโต๊ะ
 สามโต๊ะเช่นได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลแฉ้วจึงให้เรียก
 เจ้าพนักงานเชิญพระไชย พระสุพรรณบัตร พระแสงเข้ามาตั้ง ทรงนมัสการ
 พระพุทธรูปพระชนมพรรษาเหมือนเวลาเก่าแฉ้ว จึงได้ทรงเครื่องนมัสการ
 พระไชยแฉ้วเทวรูป ที่ซึ่งอ่านคำสาบานนมเครื่องบูชาแล้วดำรงที่นั่ง
 แล้วโปรดให้อ่านโอองการแข่งน้ำอย่างพราหมณ์อ่าน แต้ต้องเลือกผู้ซึ่ง
 เปนตระกูลพราหมณ์ให้เป็นผู้อ่าน ทำหมมอยู่ซึ่งเปนบุตรเจ้าพระยาอภัย
 ภูธร เปนพนักงานพระสมุคอยู่ในเวदान์เปนเชื้อพราหมณ์ จึงได้โปรด
 ให้เป็นผู้อ่านตลอดมา ครั้นในแผ่นดินประจุบันทำหมมอยู่ถึงแก่กรรม
 จึงโปรดให้ทำวสมคักคิบุตรเจ้าพระยาภูธรราชภัย ซึ่งเป็นตระกูลเดียวกัน
 อ่านสืบต่อมา ผู้ซึ่งอ่านโอองการแข่งน้ำแต่คำประกาศนี้ หนึ่งชาวหมมชาว
 แฉ้วพระราชทานให้หมมผ้าปักทองแฉ้วด้วย ที่นั่งพระบรมวงษานุวงษแฉ้ว
 ข้าราชการเปลี่ยนไปไม่เหมือนอย่างแต่ก่อน คือพระเจ้าบรมวงษ์เธอ
 พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ พระเจ้าพนางเธอ พระเจ้าน้องนางเธอ หนึ่งรายริม
 ข้องกบพระที่นั่งไพศาลทักษิณตลอดไปจนถึงหอพระเจ้า แฉ้วเจ้านาย
 วังหน้าค่อด้านดักคัหมมถองเตยวมาจนริมผนังด้านเหนือ สมเด็จพระนางแฉ้ว
 พระเจ้าลูกเธอ ประทับรายคั่งแต่ข้องกบถองไปตามริมข้องกบตลอดจน

ถึงที่สุด เป็นพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าในสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ
 แต่ในเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราชวงศ์ต่อไป
 จนถึงหอพระอัฐิ ริมผนังข้างเหนือเป็นที่สำหรับเจ้าคุณท้าวนางผู้กำกับ
 ถือนาง ขานพักต้องข้างเหนือที่หม่อมเจ้า ที่ห้องพระโรงเด็จยังด้าน
 ควันตก เป็นที่เจ้าคุณราชันท์ถนอมบุตรภรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หนึ่ง คอน
 ข้างเหนือคอนข้างใต้เป็นที่เจ้าจอมอยู่คนหนึ่ง เเด็จยังด้านควันออกคอนข้าง
 ใต้เป็นที่เจ้าจอมมารดาเก่าข้างในต่างวัง ข้างเหนือเป็นที่มโหรีละครหนึ่ง
 เจ้าจอมมารดาในพระราชวังบวร แด่มารดาหม่อมเจ้านั่งที่เก่งแฉฉาตา
 ด้านควันตก เมื่ออ่านคำสาบาตจบแล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงจุด
 เทียนเครื่องนมัสการทองน้อยในหอพระบรมอัฐิอีกครั้งหนึ่ง เจ้านาย
 ก็มรูปเทียน ขึ้นไปถวายบังคมพระบรมอัฐิเหมือนกัน ข้าราชการ
 ผู้น้อยโสดนจำถือนาทศาคา

การถือน้ำพระพิพัฒน์จากหัวเมือง บันดาหัวเมืองทั้งปวงต้องถือน้ำ
 พระพิพัฒน์จากเหมือนกันในกรุงเทพ ฯ กำหนดวันถือนานนตรงตาม
 กรุงเทพ ฯ นโดยมาก ทยักเยียงไปบางนั้นด้วยเหตุต้องประการ คือที่
 คงถือน้อยแก่ ท้ายพิศรุศ ท้ายพิศดารท น้อย่างหนึ่ง เป็นเมืองใหญ่
 หมดเมืองขึ้นหลาย ๆ เมือง เจ้าเมืองกรมการในเมืองขึ้นเหล่านั้นต้อง
 เข้ามาถือน้ำในเมืองใหญ่ทั้งสี่ บางเมืองที่มาถ้ำต้องร้องรอกันไปกำหนด
 วันนักเลงออกไป แล้วก็เลยคงเป็นแบบเขื่อนวันอยู่เช่นนั้น อาดูซึ่ง
 ใช้ทำนันทใช้กระบี่พระราชทานสำหรับยศเจ้าเมือง วัดที่ถือน้ำวัดใดวัด
 หนึ่งซึ่งเป็นวัดสำคัญในเมืองนั้น ฤาเป็นวัดหลวง ต่อมาถึงในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระนครวัดพระราชมังคลาภิเษก

เกษมชน ก็โปรดให้ย้ายเข้าไปถือน้ำในพระราชวังนั้น ๆ แต่การที่ส่งคน
มณฑลเจียงพระนั้นไม่เหมือนกันทุกเมือง บางเมืองก็ทำมากบ้าง เช่นเมือง
ตั้งซา ถึงส่งคนมาตั้งสามวัน บางเมืองก็ทำน้อย ในหัวเมืองบันดาที่เป็น
ไทย เรียกตามคำเก่าว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์ธำรง เมืองนอกนั้นไม่เรียก
ว่าเมืองน้ำพระพิพัฒน์ธำรง การแต่เดิมมาจะอย่างไรยังไม่ทราบแน่
แต่ในประจุบันนี้ ถึงเมืองลาวเมืองแรก ก็ถือน้ำพระพิพัฒน์ธำรงเกือบ
จะทั่วกัน เช่นในเมืองแรก เมืองถันคั้น เป็นทำการใหญ่กว่าทุกเมือง
น้ำพระตั้งขไทยส่งคนมาตั้งสามวัน ที่ห้อย ๆ อย่างเช่นเมืองตานี เมื่อ
ถึงวันกำหนดถือน้ำก็พากันเข้าน้ำไปทั่ววัด พระสงฆ์ส่งพาหุงเสียบหนึ่ง
แถวถือน้ำกันก็มี การซึ่งแบ่งเมืองเป็นเมืองถือน้ำพระพิพัฒน์ธำรง แต่
ไม่ใช่เมืองน้ำพระพิพัฒน์ธำรงนี้ดูไม่น่าจะแบ่งเลย

อนึ่งข้าราชการท่งปวง บันดาซึ่งไปราชการตามหัวเมือง เมื่อถึง
กำหนดถือน้ำพระพิพัฒน์ธำรงที่เมืองใด ก็ต้องไปพร้อมด้วยเจ้าเมือง
กรมการถือน้ำในเมืองนั้น ด้วยการพระราชพิธีถือน้ำเป็นแบบอย่างอัน
เดียวกันตลอดพระราชอาณาเขต เป็นพิธีที่มีกฎหมายบังคับเช่นใน
กฎหมายเขี้ยวบาตเป็นต้น วางโทษไว้ว่าผู้ใดขาดถือน้ำพระพิพัฒน์ธำรง
โทษถึงตาย เว้นไว้แต่ป่วยไข้ ถ้าเป็นพระบรมวงษานุวงศ์แต่ข้าราชการ
ที่สำคัญ เจ้าพนักงานก็ต้องนำน้ำไปให้รับพระราชทานที่วังแต่ที่บ้าน ต้อง
มีของแจกจ่ายเจ้าพนักงานผู้ทำหน้าที่นี้ ที่สุดจนพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรไม่ได้เสด็จมาถือน้ำได้หลายปี เจ้า
พนักงานนำน้ำขึ้นไปถวาย ก็ต้องพระราชทานเสื้อผ้าเป็นรางวัลเยอะมาก ๆ
ทุกคราว แต่ซึ่งเป็นแบบใหม่มีในหมายรับสั่งนั้น ว่าถ้าขุนหมื่นในสมัย

หวัศผู้ใดขาดถือน้ำให้เอาตัวตั้งเป็นไพร่หุดวง แต่ข้อห้ามจุกจิกซึ่งยกเว้น
เสียแล้ว ซึ่งมีมาในกฎหมายเขี้ยวบาด คือ “ห้ามถือ (คือสวม) แหวน
นาก แหวนทอง แหวนเงินเข้ากินปลา กินน้ำยา แต่เข้ายาก่อนนำพระพิพัฒน์
ถากหน้าพระพิพัฒน์จอกหนึ่ง แด้นให้แก่กันกิน กินแล้วเติมได้ ใส่ส้ม เหลือ
นันทาง (คือเหล้า) โขยเท่านั้นในระหว่างขบถ” การซึ่งห้ามเช่นนี้ ห้าม
ไม่ให้กินอยู่นั้น ก็จะเป็นด้วยถือน้ำแต่ก่อนเวลาเข้า ครั้นเมื่อนำ
สาย ๆ ลงมา ข้อห้ามปรามอันนี้เป็นอันเลิก แต่ซึ่งกินน้ำแล้วรดตั้ง
นั้นยังเป็นประเพณีที่ประพฤติเกือบจะทั่วกัน เป็นการแสดงความเคารพ
ไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ถ้าผู้แบบอย่างจะได้ยกเว้นเสียเลย มีบ้างแต่
คนที่เป็ดเล็ก ๆ หิด ๆ ถ้าผู้ใหญ่ที่เถื่อน ๆ กินแล้วก็ไป มีน้อยตัว
ทีเดียว เป็นจบเรื่องการพระราชพิธีครั้งจุฬาราชธานาถือน้ำพระพิพัฒน์จุ
ประจำบ่เท่านั้น เดือน ๑๐ ก็เหมือนกันกับเดือน ๕ นี้ ยกเสียแต่ไม่มี
พระพุทธรูปพระชนมพรรษาที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณเท่านั้น ในเดือน ๑๐
จะไม่ต้องกล่าวถึงการพระราชพิธีถือน้ำต่อไป

คำตักเตือนในการถือน้ำนี้ เมื่อแต่ก่อนมาก็ไม่ใครจะมีอะไรขาด
เหลือในหน้าที่นอกจากมหาดเล็ก จำเดิมตั้งแต่เครื่องโต๊ะดาผู้ตกมาอยู่ที่
เด็กชายคนหนึ่ง ย้ายถือน้ำข้างในมาพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ย้าย
ถวายบังคมพระบรมอัฐิไปพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อกลับไปที่
ห้องอมรินทร์ใหม่ ก็เลอะใหญ่เต็มกันหมดไม่มีใครทำอะไรได้เลย โต๊ะที่
เคยตั้งหน้าตู้พระสยามดัมมจักษุ เมื่อเดือน ๑๐ ก็ตั้งทงสามโต๊ะ แต่เขา
เทวดาไว้กลาง พระพุทธรูปอยู่คั่นคก พระแสงอยู่คั่นนอก เป็นการ
เชิดของภูษามาตา ของกรมแสงของเด็กชา ครั้นเดือน ๕ นี้ เด็กชาเด็ก

โตะต้องข้างเดียว คงแค่โตะกลางโตะเดียว เอามาตั้งจะให้ ไปประชันกัน
 ขนบนนั้น ทั้งพระแสงแลพระพุทธรูป แลพระสุพรรณบัฏรัตนาภรณ์ ครั้น
 ค่อยว่ากรมหมื่นประจักษ์เข้าไปจัดใหม่ ตกตงเป็นเทวดาไปอยู่กลางอีก
 เหมอนเมือบกตายน ต้องชนรอกันเวลายาวในเวลายะถือนานๆ ขอให้
 ท่องไว้เสียให้จำได้ พระพุทธรูป พระสุพรรณบัฏรัตนออก พระแสง
 กลาง เทวดาค้วนตก อนึ่งเทียนทองที่กลางชั้นหยกสำหรับพระราชพิธีนั้น
 ไม่มีเหตุอันใดที่จะยกเว้น เทียนเครื่องนมัสการมีเทียนพานตามเคยพาน
 หึ่ง เทียนมัตถบูชาพระ ๓๘ ปางอีกพานหนึ่ง คงจะทรงจุดเป็นแน่อย่า
 นึกว่าเผื่อจะไม่ทรงบ้าง อนึ่งพวงมาลัยเบียดำพวง ที่มีออกไปนั้น คือ
 แว่นที่ครอบแก้วนำพระสัมพุทธพรรณีพวงหนึ่ง พระพุทธรูปอดฟ้าพวง
 หนึ่ง พระพุทธรูปเล็กห้าพวงหนึ่ง อนึ่งขอเตือนไว้อีกอย่างหนึ่ง ในเวลา
 นี้ก็ไม่สำคัญวันใด แต่เคยมีมาครั้งหนึ่ง คือพระอัฐิ ส้มแดงพระปฐมบรม
 มหาไปยกลบตี เมื่อไปถวายบังคมที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หาได้
 เชิญไปไม่ว่าเป็นการไม่สมควรแท้ ท่านได้เคยรับข้าราชการถวายบังคม
 มากกว่าต้องร้อยครวญถือนำมาแล้ว ฟังจะมาจากครั้งเดียวเท่านั้น ถ้าต่อ
 ไปจะมี ที่เชิญพระบรมอัฐิไปถวายบังคมในพระราชพิธี ถือนำแห่งใดขออย่า
 ให้ลืมเป็นอันขาด

การถือนำประจำเดือนของทหาร ซึ่งได้กล่าวมาด้วยกำหนดวันว่า
 เคยพร้อมกันถือนำในวันขึ้นสามค่ำเดือนใหม่แล้วนั้น ไม่เป็นการพระราชพิธี
 มีพระสงฆ์สวดมนต์ เป็นแต่เมื่อถึงกำหนดวันนั้น กรมราชบัณฑิตเชิญ
 พระไชยเงินองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสำหรับใช้ในการพระราชพิธีอย่าง
 กลาง ๆ มีคเชนทร์ศิวศานาเป็นคัน กับพระธรรมไปตั้งที่ธรรมาคันมุก

กรมแสงหอกดาบ เฐิญพระแสงรูปอย่าง คามค่ายสามองค์ ชนพานทองต้องขัน
 ไปตั้ง ตั้งขการันนิตพระสงฆ์ ๕ รูปตามแต่จะได้มานั่ง อาตักษณ
 อำนคำสาบาตจบแล้วพราหมณ์เฐิญพระแสงธรรมา พระสงฆ์สวดคาถา
 ตัจฉังเว อะมะตา วาจา ฤทธะยันโตเปณัพพะ แล้วควนายขันไปรับพระ
 ราชทานน้ำบนพระอุโบสถ แล้วมาเรียกให้ทหารเข้าแถวหน้าพระอุโบสถ
 นายอำนคำสาบาตจบแล้วควทหารจึงได้ ถอนน้ำ บันดาลผู้ซึ่งประจำการใน
 พระบรมมหาราชวัง เช่นนายประคตเป็นต้น ก็ต้องถอนาเคอนด้วยทั้งสิ้น
 ผู้กำกับถอนาตกรรม คือมหาดไทย กระตาโหม ชาวกวัง มหาดเล็ก นาย
 ทหารคดียันหางว่าวแก่ผู้กำกับ เป็นการตรวจคนที่ได้มาเข้าเคอนรับ
 ราชการครบฤๅไม่ครบด้วยอีกชนหนึ่ง เมื่อทหารถอนาแล้วหันหน้าเข้ามา
 ในพระบรมมหาราชวัง ทำอาวูรค่านับเป้าแดรแล้วเปนเสร็จการ แต่การ
 ถอนาเคอนเช่นนี้ เคียนได้เล็กเลี้ยไม่ได้ใช้แล้ว เปี่ยนไปเปนธรรมเนียม
 ควทหารที่เข้ารับราชการใหม่ แตนายทหารซึ่งจะได้รับตำแหน่งใหม่ต้อง
 ถอนาทุกครั้ง ที่ได้เปี่ยนตำแหน่งนั้น แต่ถอนาเช่นนั้นเปนถอนาจร มิใช่
 การพระราชพิธีประจำเคอน ซึ่งได้กล่าวอยู่ในต้น

ที่ ๑๘ คเชนทรีศิวสถาน

การพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก เป็นพิธีของพราหมณ์ฤคิมาศ์ ได้ทำในเดือน ๕ ครั้งหนึ่งเดือน ๓๐ ครั้งหนึ่ง เป็นกระบวนเรื่องคชกรรม การของหมอช้าง ว่าทำเพื่อให้เจริญศิริสวัสดิคิมงคลแก่ช้าง ซึ่งเป็นราชพาหนะแต่เป็นกำลังแผ่นดิน แต่มาบัดนี้ยัดจันไรในผู้ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ใน การช้างทั้งปวงด้วย แต่การพระราชพิธี เฉพาะเหมาะกับคราวที่ควร จะประกอบการณ์อื่น ๆ หลายอย่าง คือเป็นต้นว่าเมื่อทำการจะให้ เป็นสวัสดิคิมงคลแก่ช้างมากก็ต้องรดน้ำมนต์ช้างมา เมื่อจะเอาไปรดเทเข้า ๆ กับโรงเช่นนั้นก็ดูไม่เป็นประโยชน์อันใด แต่ผู้รดจะเห็นจเห็นน้อยกว่าจะทั่ว จึงเห็นว่าถ้าปลูกเกษียณแล้วจัดให้ช้างมาเดินมาเป็นกระบวน พราหมณ์ แลราชบัณฑิตซึ่งเป็นผู้จะประนามคนนั่งคอยอยู่บนเกย เมื่อกระบวน มาถึงก็ประพรมไปจนตลอดกระบวนง่ายกว่า ทั้งจะได้ทอดพระเนตร ตรวจตราชมเชยราชพาหนะทั้งปวงมีจะต้องครั้งด้วย อนึ่งธรรมเนียมพระ มหานครใหญ่ ก็ต้องตระเตรียมให้พร้อมด้วยเครื่องสำตราอาวุธ แด่พลทหารให้พร้อมมุดอยู่ เมื่อมีราชการศึกสงครามอันใด ก็จะได้ จับจ่ายกะเกณฑ์ไปโดยง่ายโดยเร็ว เป็นการตรวจตราเครื่องสำตราอาวุธ แด่ไพร่พลอย่างวิจิตรวาทหนึ่ง อนึ่งตามแบบอย่างแต่เดิม ซึ่งมีมาใน เรื่องนพมาศเป็นต้น จนถึงในกฎมณเฑียรบาลความกึ่งถึงกัน ว่าในการ พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกแด่เสนาใหญ่ เป็นเวลาที่ประชุมท้าวพระยา ข้าราชการทั้งในกรุงแลหัวเมือง เอกโท ตรี จัตวา ทั้งเจ้าประเทศราช เข้ามาเฝ้า กำหนดถวายดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ เป็นการ

ประชุมใหญ่ครั้งหนึ่ง เวदानันท์ควรที่จะประชุมพลโยธาทวยหาญทั้งปวง
ให้พร้อมพร้อมเป็นการป้องกันพระนครด้วย แต่งพระเดชานูภาพให้หัว
เมืองประเทศราชทั้งปวง เปนที่เช็ดขามยาเกรงพระบารมีด้วย เพราะ
ฉันทนาการสถานใหญ่ จึงได้มทงกรุงศรีไทยแตกกรุงทวารวดี มิได้เว้น
ว่างเหมือนอย่างพิชิตัมพจักรินท์ ที่มีอชฏานาบบ้างไม่ได้ ยิงบ้าง

วิชชอกธนาม ซึ่งมีมาในหนังสือพนาคันนี้ ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรง
เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งอินทราภิเศก พระศรี
มะโสดซึ่งเปนปโรหิตใหญ่ขึ้นหนึ่งเห็นอดอันหุ้มด้วยเงิน ทูลเบิกท้าว
พระยาแลรับสนองพระโอรสผู้ครัดปราไธ่ตามนัดแล้วเสด็จขึ้น ค่อนไป
มีการพร้อมว่าแต่เพียงท้าวพระยาทั้งปวง ในการประชุมขึ้นข้างในร้อยคอกไม้
เปนรูปต่าง ๆ บรรจงเลี้ยงหมากถวายให้พระราชทานลูกขุนทั้งปวง ต่อรุ่ง
ขึ้นพรหมณจึงได้คงพระราชพิธีบูชาขนิษฐาธิราช ที่สถานพระเทวกรรม
บันดาพระหัตถ์ในกรมข้างกรมม้าโปรยเข้าคอกคอกไม้ รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง
จึงได้เสด็จออกพระที่นั่งไชยชุมพล พร้อมด้วยพระอรรคชายาพระบรม
วงษานุวงศ์เสด็จมกำหนดนาง ส่วนข้าเฝ้าทั้งปวงนั้นนั่งบนร้านม้าห้าชั้น เปน
หลั่นลดตามผู้ใหญ่ผู้น้อย ภรรยาข้าราชการนั่งคามระหว่งช่องสี่มา
นำพระกาดคำดหลวง ราษฎรทั้งปวงมากอยคุกระเบวณในรางเรียงทอง
ธนาม ได้เวลาสมควรจึงให้เดินกระเบวณ กระเบวณข้างก่อนแล้วจึงถึง
กระเบวณม้า เดินสำนนวนตามวัน วันแรมเดินพระยาข้างแฉ่มาวระวางคัน
วันที่สองเดินข้างม้าระวางวิเศษ วันที่สามเดินข้างม้าระวางเพรียว เวลา
เมื่อแห่แล้วมีการมหรสพขบร้อง เวลาค่ำมีหนังจุกคอกไม้เพ็ญส้ม โขพระ
เทวกรรม ตามเรื่องทักถาวมาน การที่เสด็จออกพระที่นั่งอินทราภิเศก

ก็ต้องทนกับเรื่องทอลนาแฉวถวายบังคมส่ม โทษเตยงถูกขุน การพระ
ราชพิธี ในเวลาต่างคนออกคนหนึ่งนึ่ง ก็คือทอดเชือกตามเชือก แท้ข้างมา
สามวันนึ่งก็อย่างแบบสระต้นาน ความทวนนึ่งเหมือนที่คู่ โขไทยจะมีทุกปี
ไปไม่มีเวลาขาด

ส่วนข้อความที่ได้จากกฎมณเฑียรบาล ดูยังเข้าใจยากไปกว่า
หนังสือเรื่องนพมาศ เห็นจะเป็นด้วยภาษาที่জনจะเจ้อค่าเงยเป็นไทย
เห็นมาก หนังสือนพมาศเป็นของไทยได้ เมื่อพระนครตรงมาคงอยู่ข้าง
ใต้ ถ้อยคำที่พูดจากันภายหลังก็กลายเป็นสำนวนไทยได้ไป กฎมณเฑียร
บาลซึ่งเป็นของไทยเห็นอแต่ กิ่งแม่น้ำภายหลังหนังสือนพมาศซึ่งเป็น
ของไทยได้แต่กึ่งๆ ยังต้องเป็นที่เข้าใจยากกว่าหนังสือนพมาศซึ่งแต่งไว้
ก่อนแล้ว เพราะเปลี่ยนสำนวนที่พูดไปตามภูมิประเทศ ในกฎมณเฑียร
บาลนั้นลงกำหนดไว้ว่าเดือนห้าขึ้นห้าค่ำออกสำนามใหญ่ ซึ่งบอกกำหนด
ว่าขึ้นห้าค่ำ ดูยังคลาดกัณ้อยกัณวันทไรอยู่เดยวัน แต่ถ้าเป็นสระ
ต้นานแท้สามวันแล้ว ก็คงต้องเถยถ้งวันห้าค่ำอยู่เอง ข้อความที่ว่าไว้
นั้นมัว ๆ รวง ๆ ดูว่าย่อนไปย่อนมา ดังเกิดดูก็จะเ็นต้องเรื่องปนกัน
แต่ผู้ทักคิดออกข้อ ๆ กันมาไม่เข้าใจเนื้อความก็ถ้งปนกันเถะไป เห็นจะ
เป็นเสด็จออกถวายบังคมเตยงถูกขุนเตยงนนครหนึ่ง แล้วจึงได้ออกสำนาม
แท้สระต้นานอีกสามวันอย่างเช่นพระร่วง การที่เสด็จออกถวายบังคม
เตยงถูกขุนนั้น ว่าในพระบัญญัติซึ่งหัดงนิศรเจ้าชนเจ็ดชนหาชนสามชน
ต้องชน ชน ๑ ที่ประทับส่มเด็จหน่อพุทธเจ้าอยู่เตยงฝ้ายซ้าย ที่ว่าน
เห็นจะเป็นฝ้ายซ้ายที่ประทับ คือถ้าเป็นมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
คงจะอยู่ตรงโรงถ่ายรูปกระจกออกมาได้แนวกับมุขเด็จ ส่วนส่มเด็จพระ

อุปราชแต่เจ้านายอื่น ๆ ไปมีพละปถา^๕นั้งเฝ้าหน้า^๕ทิมดาบ แต่^๕ทิมดาบ^๕นี้ไม่
ปรากฏว่า^๕คฤ^๕ฎา^๕ไม่^๕คด^๕อย่าง^๕ไร บาง^๕ที่^๕จะ^๕เป็น^๕โรง^๕ยาว ๆ ^๕ต้อง^๕หลัง^๕ เช่น^๕
พระ^๕บาท^๕ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕จอม^๕เกล้า^๕เจ้า^๕อยู่^๕หัว ทรง^๕ทำ^๕ไว้^๕ที่^๕พระ^๕ที่นั่ง^๕วิ^๕มาน^๕ร^๕ถิ^๕ยา
ที่^๕วง^๕จัน^๕ทร^๕เกษ^๕ม^๕กว่า^๕เต^๕ียน^๕อย่าง^๕เก่า ^๕ฤ^๕ที่^๕วง^๕นำ^๕เม^๕อย^๕ง^๕ไม่^๕มี^๕ท^๕อง^๕พระ^๕โรง
ที่^๕เรีย^๕ก^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕อ^๕ศ^๕รา^๕ว^๕น^๕จ^๕ณ^๕ย^๕ ก็^๕มี^๕ท^๕ม^๕หา^๕ว^๕ง^๕ษ^๕เป็น^๕ที่^๕เฝ้า^๕ เพราะ^๕ธ^๕รร^๕ม^๕เน^๕ียม
พระ^๕รา^๕ช^๕ว^๕ง^๕แต่^๕ก่อน^๕ไม่^๕มี^๕ท^๕อง^๕พระ^๕โรง^๕อย่าง^๕เช่น^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕อม^๕ริ^๕น^๕ท^๕ร^๕ว^๕น^๕จ^๕ณ^๕ย^๕ เมื่อ^๕
ภาย^๕หลัง^๕มี^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕ท^๕รง^๕ป^๕น^๕ไ^๕ช^๕แทน^๕ท^๕อง^๕พระ^๕โรง^๕ ก็^๕เป็น^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕ค^๕ง^๕ด^๕อย^๕ออก
มา^๕ค^๕าง^๕หา^๕ก^๕ เหม^๕ือ^๕น^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕ศ^๕ว^๕โม^๕ก^๕ษ^๕ใน^๕วง^๕นำ^๕ ท^๕ม^๕ที่^๕เฝ้า^๕น^๕ก^๕ง^๕จะ^๕เป็น
ต้อง^๕หลัง^๕ช^๕้าย^๕ช^๕ว^๕า มี^๕ระ^๕หว^๕าง^๕เป็น^๕ที่^๕แ^๕ง^๕อยู่^๕ก^๕ต^๕าง^๕แ^๕ด^๕ก^๕ง^๕จะ^๕ไม่^๕ย^๕ก^๕พ^๕น^๕ต^๕ง^๕เหม^๕ือ^๕น
อย่าง^๕ท^๕ม^๕ดา^๕บ^๕ค^๕ด^๕ที่^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕ค^๕ุ^๕ต^๕ิ^๕ค^๕มา^๕ป^๕รา^๕ธ^๕า^๕ท^๕น^๕ค^๕ว^๕ย^๕ จึง^๕ได้^๕มี^๕ก^๕ำ^๕ห^๕น^๕ค^๕ว^๕า
ที่^๕ป^๕ระ^๕ท^๕บ^๕ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕อุป^๕ราช^๕ส^๕่ง^๕ส^๕อง^๕ศ^๕อก^๕ มี^๕ห^๕ล^๕ง^๕ค^๕ำ^๕มี^๕ำ^๕น^๕พ^๕น^๕ก^๕ิ^๕น^๕ท^๕ร^๕ษ^๕น^๕
พระ^๕รา^๕ช^๕กุ^๕มา^๕ร^๕ก^๕ิ^๕น^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ส^๕่ง^๕ศ^๕อก^๕ห^๕น^๕ง^๕ มี^๕ห^๕ล^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ส^๕ด^๕ด^๕ง^๕มา^๕อ^๕ก^๕ษ^๕น^๕ห^๕น^๕ง^๕ พระ^๕
รา^๕ช^๕กุ^๕มา^๕ร^๕พระ^๕เ^๕ย^๕ว^๕รา^๕ช^๕เ^๕ย^๕ง^๕ส^๕่ง^๕ศ^๕บ^๕ห^๕น^๕ง^๕ แต่^๕พระ^๕รา^๕ช^๕น^๕ิด^๕ค^๕ำ^๕ออก^๕ช^๕ื่อ^๕ไว้^๕แต่^๕ไม่
ได้^๕ค^๕ำ^๕ว^๕ำ^๕น^๕ั^๕ง^๕อย่าง^๕ไร^๕ไป^๕ว^๕ำ^๕แต่^๕นำ^๕ห^๕ล^๕ง^๕เ^๕ย^๕ ๆ ฤ^๕จะ^๕ถ^๕้อม^๕ ๆ ก^๕ัน^๕อยู่^๕เ^๕ถ^๕ำ^๕น^๕
ค^๕ร^๕ง^๕นำ^๕พระ^๕ท^๕น^๕ง^๕ค^๕ง^๕เ^๕ย^๕ง^๕ด^๕ำ^๕ห^๕ับ^๕พระ^๕อ^๕ำ^๕ถ^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕น^๕ั^๕ง^๕ส^๕น^๕ง^๕พระ^๕โ^๕ษ^๕ร^๕ฐ^๕ ส^๕่ง^๕
ศ^๕บ^๕ศ^๕อก^๕ ค^๕อน^๕น^๕ด^๕ง^๕ไป^๕จ^๕ึง^๕มี^๕ผ^๕ู^๕น^๕ั^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ออก^๕ถ^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ด^๕ง^๕ไป^๕อ^๕ีก^๕ ไม่^๕ได้^๕ค^๕ำ^๕ว^๕ำ^๕จะ^๕
เป็น^๕ป^๕ล^๕ัด^๕ท^๕ู^๕ด^๕ด^๕อง^๕ฤ^๕า^๕ไ^๕ร^๕ วิ^๕ธี^๕ซ^๕ึง^๕ใช้^๕อ^๕ำ^๕ถ^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ส^๕น^๕ง^๕พระ^๕โ^๕ษ^๕ร^๕ฐ^๕นี้^๕ พระ^๕บา^๕ท^๕
ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕จอม^๕เกล้า^๕เจ้า^๕อยู่^๕หัว ทรง^๕เ^๕ย^๕น^๕มา^๕ใช้^๕ใน^๕การ^๕พระ^๕รา^๕ช^๕พิ^๕ธิ^๕บ^๕ร^๕ม^๕
รา^๕ชา^๕ก^๕ิ^๕เศ^๕ก^๕ ให้^๕อ^๕ำ^๕ถ^๕ก^๕ษ^๕ณ^๕ท^๕ู^๕ด^๕เ^๕ม^๕ิ^๕ก^๕แ^๕ด^๕ร^๕บ^๕พระ^๕บ^๕ร^๕ม^๕รา^๕ช^๕โ^๕ง^๕การ^๕ค^๕ร^๕ว^๕ร^๕าก^๕ใน^๕
เว^๕ด^๕า^๕เ^๕ด^๕ี^๕จ^๕ออก^๕ท^๕อง^๕พระ^๕โรง^๕แต่^๕ไม่^๕ค^๕อง^๕น^๕ั^๕ง^๕เ^๕ย^๕ง^๕ ถ้า^๕เ^๕ด^๕ี^๕จ^๕ออก^๕ม^๕ุ^๕ต^๕เ^๕ย^๕พระ^๕
มา^๕ห^๕า^๕ป^๕รา^๕ธ^๕า^๕ท^๕ ไม่^๕น^๕ั^๕ง^๕เ^๕ย^๕ง^๕ก^๕เ^๕็น^๕จะ^๕เ^๕ด^๕มี^๕ตะ^๕โก^๕น^๕ การ^๕ที่^๕เ^๕ด^๕ี^๕จ^๕ออก^๕ค^๕ำ^๕ท^๕ว^๕ำ^๕
มา^๕น^๕ ก็^๕เ^๕็น^๕จะ^๕เป็น^๕ออก^๕เ^๕้า^๕ถ^๕ว^๕าย^๕ม^๕ัง^๕ค^๕ม^๕เ^๕ย^๕ง^๕ด^๕ูก^๕ซ^๕ุน^๕ ส่วน^๕การ^๕ออก^๕ส^๕ำ^๕น^๕า^๕

กัมเขาทเห็นโคชด เช่นมีขุนหาญทั้งสิบข้างขึ้นที่แผ่นดิน เป็นอย่างแพ้
 ธรรมดา ครั้นจะแปลฎาพิจารณาข้อความในกฎหมายเทียบราตลงให้ชัด
 แจ่ม ก็จะเสียเวลาแลผิด ๆ ถูก ๆ เพราะรว ๆ รวง ๆ เป็นโคตงจันที่เดียว
 ส่วนในจดหมายขุนหลวงหาญด ในเดือนห้าก็ไม่ได้พูดถึงธรรมดา
 เช่นได้กล่าวมาแล้ว ไปพูดถึงเขาต่อเดือนสิบซึ่งไม่มีเรื่องอื่นจะว่า พูด
 ย่อ ๆ แต่ว่า เดือนสิบจึงว่าขอแล้วทอดเชือกตามเชือก ธรรมดาข้างคัน
 ม้าคัน เห็นว่าในตอนหลังนี้จะเลิกเสียไม่ได้แต่แห่นอันใดแล้วทั้งสองคราว
 เพราะฉนั้นธรรมเนียมที่กรุงรัตนโกสินทร์ จึงยังได้ตามแบบกรุงเก่าใน
 ท่อนปลายนั้นสืบมา ก็เมื่อพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกทั้งสองคราว
 แต่ไม่มีการออกสนาม เว้นไว้แต่หน้า ๆ แผ่นดินหนึ่งจึงได้มีเสียคราวหนึ่ง
 เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศ ฎาให้เป็นการสนุกเล่นแบบกันคราวหนึ่ง การ
 ซึ่งเลิกออกสนามให้ธรรมดาเสียนี้ ก็ด้วยคำราชที่แรกตั้งขึ้นประสงค์
 การอย่างหนึ่ง ครั้นต่อมาการกลายไปเป็นอย่างหนึ่ง แรกคิดนั้นเห็นเป็น
 ประโยชน์ แต่ครั้นเมื่อการเคลื่อนกลายไปเสียก็กลับเป็นโทษ คือเมื่อ
 พิเคราะห์เหตุการณ์ให้ธรรมดาในครั้ง ๑๒๐๐ ปีต่อมาแล้ว ในครั้งพระร่วง
 เมืองสุโขทัยนั้น เติบช้างเดินม้าเปลี่ยนกันทั้งสามวันเช่นกล่าวมาแล้ว
 ซึ่งเดินเช่นนั้นเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าช้างม้าพาหนะมีมาก ถ้าจะ
 เดินวันเดียวให้หมดก็จะต้องเปลืองเวลามาก ฎาอยากเล่นให้เป็นสามวัน
 ตามธรรมดาไทย ๆ ชอบสามชอบห้าชอบเจ็ด ก็ยังคงจะมีช้างม้ามาก
 จึงได้แบ่งออกเป็นกระบวนได้สามกระบวนไม่ซ้ำกัน ถ้าคราวอูฐที่จะใช้
 แห่ก็ต้องใช้มากเป็นการตระเตรียมไว้พอให้พร้อมพร้อมอยู่เสมอ มีหนึ่ง
 ได้ไว้ว่าใหญ่ถวายเป็นเสียสองครั้ง พาหนะแต่ไพร่พลจะทรุดโทรมเสื่อมถอย

ไปอย่างไร ฤ็บบริบูรณ์ได้อยู่ก็ได้ทอดพระเนตรตรวจคราทุกปี บรรดา
 คนทั้งปวงซึ่งได้เห็นก่อดังพลทหาร แด่พาหนของพระเจ้าแผ่นดินพรักพร้อม
 บริบูรณ์อยู่ ก็เป็นที่ยำเกรงไม่ก่อเหตุการณ์อันใดขึ้นได้ จึงมีคำกล่าวมา
 แต่โบราณว่า พระราชพิธีเป็นพิธีสำหรับทำให้ประชุมชนทั้งปวงมีใจ
 ความรักใคร่รักพระเจ้าแผ่นดิน แด่เป็นมงคลแก่ราชพาหน เป็นที่เกรง
 ขามแก่ข้าศึกศัตรู การก็เป็นจริงเช่นนั้น แต่ซึ่งกลับเป็นโทษไปจนต้อง
 เสียชีวิตเพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าช้างม้าพาหนที่มียู่ในกรุงไม่พอที่
 จะเข้ากระบวนแห่ อย่างว่าแต่สามผลัดเดียว แต่ผลัดเดียวเต็มขบวน
 ธรรมดาที่เคยมีมาแต่ก่อนก็ต้องเอาช้างหัวเมืองเข้ามา นั่นก็เป็นความ
 ลำบากเกิดขึ้นเพราะจะเดินพิธีอย่างหนึ่งแล้ว สำนักราชการที่จะใช้ ใน
 กระบวนแห่ก็ไม่มีพอ จะทำอาวุธเครื่องเหล็กขึ้นก็ไม่เป็นที่ไวใจนักฤ็
 ราคาก็แพงมาก ต้องทำอาวุธไม้ อาวุธไม้นั้นก็ไม่มียุทธวิธีอันใด
 นอกจากที่จะถือให้ให้เหนียว ๆ ก็เป็นอันช่วยการเปิดทองเงินเปล่ายัง
 กว่าทำเครื่องจักร ที่ยังได้เดินหากินอยู่ได้เสมอ เครื่องอาวุธเหล็กเข้า
 กระบวนแห่พียงมาขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทำเครื่องอาวุธไม่เป็นการช่วยการเช่นกล่าว
 มา ส่วนคนที่จะใช้ ในกระบวนแห่นั้นแต่ แต่โบราณมาเขาจะใช้คน
 ที่เป็นหม่ทหารซึ่งประจำรักษาพระนคร แด่กรมทหารนอกจากเวรประจำ
 มาให้เข้ากระบวนทัพ ถือเครื่องสำตราอาวุธเป็นการฝึกหัดใหญ่จะต้อง
 ต้องครั้ง เมื่อได้เข้ากระบวนฝึกหัดอยู่ทุกปี ก็คงจะเรียบร้อยคตอง
 แด่ดีกว่าที่ทอดทิ้งไม่ได้ฝึกหัด แด่เวทาบ่ายที่เดินจวนแคว้นก็มียุทธวิธี
 กระบี่กระบองต่อไป เป็นการฝึกหัดสำตราอาวุธในการทหารแท้ทั้งนั้น

ตกมาภายหลังเมื่อสิ้นการศึกสงครามแล้ว ทหารประจำเมืองก็เอาธงไว้
 เป็นพดเรือยนต์ ไม่ได้เคยถูกต้องศาสตราวุธ ไม่ได้เคยเข้ากระบวน
 ทัพ เอาการเข้ากระบวนก็เป็นการกระว่องกระแ่วรุงรัง คนจ่ายเดือน
 ประจำพระนครไม่พอ ต้องเกณฑ์เอาคนนอกเดือนเข้ามาแทนทหารระดม
 อย่างแต่ก่อน มาบ้างไม่มาบ้าง คนที่ไม่พอเดินไปพอพันนำพลตา
 แล้ว ก็ต้องกลับมาเดินกระบวนหลังต่อไปใหม่ ก็ไม่เป็นประโยชน์
 อันใดในการที่จะตรวจตราผู้คน แต่ไม่เป็นพระเกียรติยศที่จะเป็นที่เกรง
 ขามอันใด เพราะใคร ๆ ก็เห็นว่ากระบวนนำจูงมาเป็นกระบวนหลัง
 กลับเสียพระเกียรติยศไป ส่วนขุนนางผู้ที่ต้องเห็นแก่แต่ก่อนตัว
 เสนาบดีจุฑามณีมนตรีทั้งปวง ล้วนแต่เป็นแม่ทัพชำนาญในการ
 ข้างขวา ทั้งมาว่าไพร่สมกำลังที่ได้เคยไปการศึกสงคราม เมื่อมา
 เข้ากระบวนเดินหน้านก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ภายหลังมาขุนนางไม่
 ขำชำนาญในการทัพศึก ประพฤติตัวเป็นพลเรือนไปหมด จะถูกข
 คอข้างเข้าก็กลัวจะงกกระเงิน จะไปขี้เฉย ๆ ไม่ฝึกหัดก็กลัว จะฝึกหัด
 ก็อาย ว่าเป็นผู้ใหญ่แล้วต้องฝึกหัด บ่าวไพร่สมกำลังก็เอามาใช้สอย
 อยู่ในบ้านบ้างเก็บเอาเงินบ้าง จะเรียกหาเป็นการจรกก็ไม่ใคร่จะได้
 แต่ประกวดประชันกันไปจนเกินกว่าที่ที่กำหนดจริง ๆ ต้องเที่ยวหยาบยืม
 บ่าวไพร่ผู้อื่น กระบวนนำต้องกลับมาตามกระบวนหลัง เมื่อเอาคน
 ของผู้อื่นมาใช้อย่างนั้น ก็ต้องแจกจ่ายให้ปันเบ็ดทองเงินเบ็ดทองผ้าเข้าไป
 อีก ขุนนางก็พากันเบือหน่าย เห็นเป็นบ่อแห่งความฉิบหายเกิดขึ้น
 การตระส่นานจึงได้ต้องเป็นอันเลิก คงได้มีอยู่แผ่นดินจะคงพอเป็นพิช
 ญาเป็นพระเกียรติยศ แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัวก็ไม่ได้มีสระสนาม อันที่แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดในการพระราชพิธีอย่างเก่า ๆ มาก ได้ทรงลงหลายอย่าง
จนถึงที่ไปส่งพระผู้เป็นเจ้าที่เทวสถานเป็นกระบวนช้างเป็นต้น แต่ทรงพระ
ปรารภไม่สำเร็จอยู่สองเรื่อง คือเรื่องพิธีอาถรรพ์ดำพรหมนัยเสีย
กำลังจะคิดจัดการใหม่ก็พอควรครัดครั้น เรื่องหนึ่งสระสนามใหญ่ทรง
อยู่เสมอไม่ขาด ว่าถ้าได้ช้างเผือกใหม่จะมีสระสนาม แต่ครั้นเมื่อทรง
พระปรารภกับสมเด็จพระเจ้าพระยาเมื่อไร ท่านก็ออกแอดมิดเม้นไปทุกครั้ง
เรื่องช้างเป็นต้น จนตกตงเป็นจะให้ชี้แจงก็ยังไม่จบ ๆ คับ ๆ อยู่
ละอินช้างเผือกก็ไม่ได้มา เป็นอันเลิกกันไป

เมื่อว่าที่ทำการพระราชพิธีทวง ถ้าเป็นพิธีเก่าแท้ก็จะมีเหตุที่
เป็นการมีคุณจริงอยู่ในพระราชพิธีนั้น แต่เมื่อการรวม ๆ ลงมา ก็กลายเป็น
เป็นการทำไปตามเคยเพื่อสวัสดิคิมงคล จนเป็นการที่เรียกกันว่าพิธี
ตั้งเขปฤตาต่างว่า เลยขาดประโยชน์ที่ได้จากความคิดเดิมขึ้นไป ความ
คิดเรื่องสวัสดิคิมงคลนั้นมักจะเผอเรอไปถือเอาสิ่งที่ไม่มีคุณ หยิบยกออก
มาเห็นได้ว่าเป็นมงคล เหมือนกลับกลัดจันไรที่ไม่มีศัพทหยิบยกออกมา
เห็นได้ว่าเป็นจันไร ไม่เลือกกันหาสิ่งที่แท้จริง ถึงมีอยู่ในอาการที่ประ
พาศก็ไม่มีใครจะรู้สึก ไปถือสิ่งที่ไม่ใช่ความจริงว่าเป็นความจริงเสียโดย
มาก เหมือนอย่างเช่นเข้าในได้ฤกษ์ถือว่าเป็นจันไร ก็ถ้าเป็นเรือนฝากระ
ดาน ฤกษ์เรือนฝากระแซงอ่อนอย่างไทย ๆ ปลูกอยู่กับที่เป็นพื้นโคลนฉ่ำ
แฉะ คนอยู่บนเรือนถ่ายอุจจาระบัสต์ชำระ แดงวาดชยะฝุ่นฝอยทั้งตง
มาที่ใต้ถุนเรือน ผู้ใดเข้าไปในใต้ถุนเรือนเช่นนั้น ก็คงพบแต่สิ่งซึ่งโส
โครกเขื่อนเประไปทั้งสิ้น นับว่าเป็นจันไร มีไรจันไรเพราะอยู่ภายใต้

๒๔ อยู่นอยข้างบน จันไรเพราะเมื่อนเประเห็นปานนั้น แต่ผู้ ทกลอนไม่ถือแต่
 เฉพาะเรือนเช่นนั้น ถือทั่วไปไม่ว่าเรือนใดเรือนใดเอาแต่ชื่อใดถิ่น
 เป็นตัวจันไร ส่วนที่เป็นมงคลนั้นเจ้าเช่นกับอาบน้ำรดน้ำมนต์ ถ้าผู้ใด
 อาบน้ำรดน้ำชำระกายให้บริสุทธิ์ ก็ย่อมจะเป็นที่สบายตัวสบายใจ รู้จัก
 ความหมดจด ดังว่าที่เมื่อนเประอยู่ แต่ผู้ ซึ่งปรารถนามงคลเชื่อเสีย
 ว่าน่าที่เสกเป่าแว่นนี้ ถูกับตัวแต่คิดน้อยหนึ่งก็เป็นสวัสดิมงคล ไม่
 ต้องคิดถึงการทำชำระกายให้บริสุทธิ์ ที่ว่านี้เป็นแต่การภายนอก เมื่อ
 พิจารณาตามคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเช่นมาในมงคลสูตรเป็นต้น สวัสดิ
 มงคลย่อมมาด้วยความประพฤติของผู้ที่ปรารถนามงคล ไม่ได้มาโดยมี
 ผู้ใดมาเสกเป่าให้ ฤๅอันขอพรร้องได้ ความจริงเป็นอย่างนั้น แต่
 หากผู้ ซึ่งจะประพฤติตามทางมาของสวัสดิมงคลไม่ได้ตลอด ความ
 ปรารถนาตกเดือนเว้งวัดเข้า ก็ต้องเวยวายนวนขวายไปอย่างอื่น ฤๅทำแต่
 พอเป็นสังเขป เพราะการสิ่งใดที่เป็นการไม่จริง ย่อมง่ายกว่าการที่
 จริง คนทั้งปวงก็ตั้งใจถือเป็นแน่นอนเสียตามที่แก้อัดไปนั้น ว่าเป็น
 การใช้ได้จริง แต่วกับบัญญัติเพื่อ ๆ ตามไป เช่นกับกินมะเฟืองกินน้ำ
 เค้าเสียส่งารามอะไรกันไป เป็นบัญญัติที่เกิดขึ้นใหม่จากผู้ที่เขาใจซึมซาบ
 ในวิธีที่เขาจดหย่อนผ่อนผันลงมาว่าเป็นความจริง การออกสนามใหญ่
 คือสระต้นานนี้ เมื่อพิจารณาตามความจริงก็เห็นว่าเป็นการมีคุณแก่
 พระนครมาก เป็นเหตุที่จะให้ข้าศึกศัตรูครั่นคร้ามขามขยาดได้จริง แต่
 ต้องทำอย่างเท่าให้มีตัวทหารมีช้างม้าจริง ๆ ถ้าจะเป็นแต่การหยิบ ๆ
 ยืม ๆ ร้องแรงอย่างเช่นทำกันมาแล้ว ไม่แท้ดีกว่าแท้ พรรณนามาดูวิธี
 แห่งสระต้นานที่เห็นเพราะเหตุใด แต่เด็กเสียเพราะเหตุใด ยุติเพียงเท่านี้

ทอดเชือกตามเชือก

บทนี้จะได้อ่านถึงการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก ซึ่งมีทำอยู่
 เสมอมาได้เนิ่นนาน ถึงไม่ได้ให้ตั้งระต๋านคเชนทร์ศิวศันนทงอย่างเก่าอย่าง
 ใหม่ พิธีทอดเชือกตามเชือกนั้นก็ยังทำเสมออยู่ เมื่อพิเคราะห์หัดคำว่าทอด
 เชือกอย่างหนึ่ง ตามเชือกอย่างหนึ่งนั้นจะแปลว่าอะไร วิธีที่เรียกว่าทอด
 เชือกนั้น คือเชือกบาศ์ที่ดำหรับคล้องช้างเป็นขด ๆ อยู่ จมขนทงขด
 แยกออกเป็นสองส่วนคางงไว้ เรียกว่าทอดเชือก เชือกที่ทางไวนั้นกลับ
 พับตงวางเป็นขด ๆ ตามธรรมเนียมเรียกว่าตามเชือก บางทีคำว่าทอด
 เชือกนั้นจะตรงกันกับว่าคลัดเชือก ตามเชือกนั้นจะตรงกันกับว่าขดเชือก
 ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นพิธีที่ถึงกำหนดตรวจเชือกบาศ์ หกเดือนครั้งหนึ่งก่อนที่จะ
 ไปทำการ คลัดออกดูเมื่อขำรุดเสียหายอันใด ก็จะได้ซ่อมแซมแก้ไข
 เมื่อค้อยกขดเข้าไว้อย่างเดิม แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีผู้ใดที่จะคิดเห็นเช่นนั้น
 เพราะเหตุว่าผู้ที่จะคลัดเชือกออกดูนั้น เชือกเสียแล้วจะเชือกค้อยกเขาออก
 คางง ๆ ไว้พอเป็นสังเขป ไม่ได้บอกเสียก่อนว่า “ไม่ต้องตรวจคอกหนา
 เชือกค้อยก ทำเท่านั้นพอ” ถูกศิษย์ลูกหาที่เห็นค้อย ๆ มา ก็เข้าใจผิด
 งามว่าการที่ทาสังเขย้อย ๆ นั้นเป็นเค็มค้ำราแล้ว เมื่อนักแปลไม่ออกว่า
 ทำเช่นนั้น ประสงค์จะเอาประโยชน์อย่างไร ก็ต้องโหดไปตามทางที่เป็น
 ประโยชน์อันไม่มีรูป คือว่าเป็นสัตว์ดีดิมงคดเท่านั้น สัตว์ดีดิมงคดจะมา
 ด้วยอะไรดีนักไม่ออก แต่ไม่ต้องนึกเพราะผู้ใหญ่นานท่านว่า “การที่มีวิธี

บุษบาไปรยเข้าคอกวัวพัศฐานใดต่อไปนั้น ก็เป็นอยู่ในเรื่องบุษบาครุไหว้ครุ
 การพระราชพิธี ได้ลงมือทำการทอดเชือกในวันเดือนห้าแรมสามค่ำเวลา
 กลางคืน ตามเชือกในวันแรมสี่ค่ำเวลาเช้าครึ่งหนึ่ง ในเดือน ๓๓ ขึ้น
 ๕ ค่ำ เวลาเช้าทอดเชือก ขึ้น ๕ ค่ำเวลาเช้าตามเชือกอีกครั้งหนึ่ง การ
 พระราชพิธีทั้งสองคราวนี้ ในกรุงรัตนโกสินทร์ทำที่หอเชือก ไม่ได้ไปทำ
 ที่เทเวศสถานเหมือนอย่างเช่นว่ามาในเรื่องนพมาศ ขรยทกรกเก่ากึ่งจะ
 ทำที่หอเชือกเหมือนกันเช่นนี้ แต่หอเชือกที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่สนาม
 หลวงครุฑน้ำวังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป็นที่กรรเวทเหมือนอย่างตั้ง
 อยู่ในกลางกองฝุ่นฝอย จึงเป็นที่ไม่สมควรที่พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จเข้า
 ในพระราชพิธีด้วย ก็เคยยกมาทำที่อื่นได้ ได้เคยยกมาหลายครั้งเหมือน
 อย่างในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้าฝึกหัดข้างให้วคร ก็ได้ยก
 มาทำที่โรงละครวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ถึงว่าเมื่อทำพิธีอยู่ที่โรงเชือก
 แค่นั้นมา ก็ว่ามีเจ้านายเสด็จไปไม่ได้ขาด จนในร่างรับตั้งทุกวันนี้ก็ยัง
 มีมาให้จัดอาคัน พระเจ้าพญาเรณ็องยาเธอที่จะเสด็จไปเข้าพระราชพิธี
 ไปทอดทั้งสองเวลาอย่าให้ขาดได้ การที่เจ้านายเสด็จนั้น พึงจะมาเลิกไม่
 ได้เสด็จในชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอถึง ๆ แดพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ เพราะ
 ไม่ได้ฝึกหัดวิชาข้างม้าเหมือนอย่างแต่ก่อนตามคำที่เล่าว่า เมื่อในแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกเธอต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกองค์
 จนถึงฝึกทรงม้าทั้งทนายพระทรงสัตว์ไสยวரியในเวลาเย็น ๆ ทุกวันมิได้ขาด
 เจ้านายซึ่งทรงฝึกหัดวิชาข้างเหล่านี้ ต้องเข้าพระราชพิธีทั้งนั้น ข้าราชการ
 การซึ่งจะต้องชช้างยืนต้นนานมิได้จะมีระดับนาน ก็ต้องเข้าพระราชพิธีในวัน

แรมสามค่ำเวลาดวงดาวคืน ไม่ว่าผู้ใดเคยไหว้ครูแล้วฤกษ์ยังไม่ได้ ไหว้ครู
 คงต้องไปเข้าพระราชพิธีทั้งสิ้น ถักรัทธิหมอล้างอย่างไทยถือเส้นนัยจรวไร
 จันนิก มีวิธีหลายอย่างซึ่งถือว่าการอุปมงคลที่ผู้ซึ่งเชื่อว่า ครอบ
 หมอมอญไม่ถือเช่นหลวงศรัทธาคิดเดียนแปลน ในการพระราชพิธีหลวง
 แหนอย่างยิ่ง ห้ามมิให้ผู้หญิงเข้าไปในโรงพิธีเป็นอันขาด แต่ไม่ให้คน
 ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราชพิธีเข้าไปในโรงพิธี ด้วยกลัวว่าจะไปเลี่ยน
 วิธีทำทางออกมาทำเด่น ถือกันว่าทำให้เสียจริตได้ คู่ที่อยู่ข้างจะจริง
 เช่นว่าพิชชาถ้านั่งอยู่ดี ๆ ใครลุกขึ้นรำกั๊บน้ำแน่ ถ้าจะตั้งพระราชพิธีแห่งใด
 ก็มีมาน้ำก่นวงรอบจนมีพาทย์ราดตะโพนก็มิให้เข้าไปอยู่ในโรงพิธี ใช้
 ตะโพนบอกนำพาทย์ออกมาข้างนอก แต่เมื่อว่าตามจริงแล้ว พระราชพิธี
 อยู่ข้างจะนำคู่ต่งก่นด้วย การในโรงพิธีนั้นคงเคยเทวรูปแต่ตั้งกรดตั้งข
 เป็นกระไดสามขั้น ตามแบบพิธีพราหมณ์ทั้งปวงเช่นกล่าวมาแล้ว เคย
 เพดานชั้นต้นคงรูปพระอิศวรพระนารายณ์มหาวิฆเนศวร เคยถดถลงมาตั้ง
 กรดตั้งขเบญจครรภทหน้าเทวรูป คงเคยวางเชือกบาศ์ที่มีดทองสาม
 เคย เชือกบาศ์มีดเงินเคยหนึ่ง มีเครื่องกระยาบวชหน้าเคยหนึ่ง ครก
 นำเคยเชือกบาศ์ทั้งสี่ออกมา มีถักเคยหนึ่งวางเครื่องข้างชนกขอเชือก
 ว่าพิชชา ครกนำเคยหนึ่งออกมามีบายศรีแว่นเวียนเทียน เวลาค่ำโหร
 ต้องหาฤกษ์เวลาที่จจะลงมือทำพิธีทุกครั้ง เริ่มแต่กระตุกข อดตะมะตุกข
 บูชาเบญจครรภ บูชากรตบูชาตั้งขตามแบบแล้ว จนถึงตรงหน้าพระประโคม
 พิณพาทย์ เชิญพระชนกัทธิ จุดแว่นเวียนเทียนถ่มโกลาเจิมพระเทว
 รูปแล้วจึงได้รตนาดัง บันดาผู้ซึ่งไปประชุมอยู่ในโรงพิธีนั้น แล้วอ่าน
 เวทพรมน้ำเชือกบาศ์ เวदानั้นประโคมพิณพาทย์สาธุการถึงเจ็ดดา แล้ว

ศัวพระครูฤทธิมาศแต่เจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างเข้าประจำนำเคียงเชือก
 คุกเข่ายกเชือกมาคล้องทางไว้เป็นทอดเชือก ค่อนไปให้นายท้ายช้างคน
 หนึ่งมาหมอบที่กลางโรง พระครูฤทธิมาศซึ่งเป็นหมอเถ่าจึงเอานักมา
 วางคว่อมหตั้ง เอาด้ามขอต่อในพรมชนกปลายด้ามขอขึ้นข้างบน
 นายท้ายช้างที่หมอบนั้นมือก่ายขอไว้ จึงให้พราหมณ์ฤทธิมาศส่งคน
 อ่านคຸຸງตั้งเวยอย่างเก่าที่ขึ้นว่า อัญมณัมมังคมภูถะเพนตันจบตาหนึ่ง
 เป้าตั้งขึ้น ในเวลาเมื่ออ่านคຸຸງจบเป้าตั้งขึ้น นั้นคຸຸງ ซึ่งประสมในที่นั้น
 ไพรยเข้าคอกคอกไม้อย่างเช่นให้อัศวฤตกร เข้าคอกคอกไม้ในมพานทอง
 ต้องพาน พานเงินต้องพาน พานทองนั้นเป็นของสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงไพบร พานเงินเป็นของข้าราชการ ว่าเป็นธรรมเนียมมาแต่ครั้ง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะท่านเสด็จเสมอไม่ขาด ถึง
 ว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่พระบรมวงษานุวงศ์จะไม่เสด็จ ก็ยังมีพานเข้าคอก
 คอกไม้ทองคຸຸງหนึ่ง เงินคຸຸງหนึ่งอยู่ตงนเสมอไม่ได้ขาดจนทุกวันนี้ ครั้น
 คຸຸງตั้งเวยจบด้ามตาแล้ว จึงส่งมตเจ้ากรมปลัดกรม กรมช้างคนใด
 คนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนร่ำพิชชาเป็นคต่องแคล่วชำนาญชำนาญว่าเป็นพระนารายณ์
 เมื่อแปลงพระภักตรเป็นช้าง ลงมาสอนวิชาคชกรรมให้แก่คนคต
 เมื่อไปปราบช้างเอกทันคตแล้วมานั้น เมื่อแรกดงมีชื่อว่า พินพาทยทำเพลง
 คุกพาทยไว้ กราบด้ามครั้ง กราบนั้นอยู่ข้างกระตูกกระตึกมาก ไม่ใช่
 กราบธรรมดา เข้าเพลงพินพาทย แล้วจึงนั่งท่าเรียกว่าพุทรา
 พินพาทยคตเพลงกระบองกัน เมื่อเสร็จแล้ววัดกราบอีกด้ามครั้ง แล้ว
 จึงถูกชนยืนร่ำต้องแฉ่น พินพาทยทำเพลงบาศ์ตฤณี ต้องแฉ่นครบ
 ด้ามคราวแล้วชุดดงหนึ่ง วัดกราบอีกเป็นคราวที่สาม แล้วจึงไปนั่งคุกเข่า

ข้างหนึ่งทข้างมา ยกมือขึ้นจับบนศีรษะเอนตัวเข้าไปทเชือกบาศ เรียก
ว่าไหว้ครุ พิณพาทย์ทำเพลงเหาะเสด็จแล้ว วัฏกรมอีกเป็นครั้งที่
ค่อนน้ไปพิณพาทย์ทำเพลงขับรำต้องแฉ่น แล้วแสดงกลับจับขอพายชั้นยนิ
แสดงพายคามวิธ้เพลง จะว่าให้เข้าใจนอกจากที่เห็นไม่ได้ เมื่อเสด็จ
แล้วคุกพาทย์วัฏกรมอีกเป็นครั้งที่ห้า ค่อนไปพิณพาทย์เปลี่ยนเป็นรุกวัน
เดินต้องแฉ่นแสดงออกแสดงอีก เปลี่ยนขอจับเชือกบาศใหม่ รำท่าชัตบาศ
เหวี่ยงเชือกให้พันตัวไปข้างหนึ่งล้อมรอบ แล้วคลายออกเหวี่ยงให้พัน
ข้างหนึ่งอีกล้อมรอบแล้วให้คลายออก เป็นเสด็จการ ลงนั่งคุกพาทย์
วัฏกรมอีกครั้งหนึ่ง เป็นสันฉวีรำพิชชา เมื่อเวลาทรำเชือกบาศนั้น
มีนายท่ายข้างอีกคนหนึ่งนั่งจับสายกระแซง คือท่ายเชือกบาศ สมมุคว่า
เป็นควาญช้างอยู่จนตลอดเวลาว่า การทรำพิชชา ถือว่าถ้าผู้ใดได้
เห็นเป็นดินแดนยศจรรไร พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ที่ทรงขานขานาญใน
การช้างเช่นพระนารายณ์มหาราช พระมหาบุรุษเพทราชาเป็นต้น เสด็จ
ขึ้นพระพุทธรบาทททรงรำพิชชาเห็นอกระพองข้างคัน ถวายพระพุทธรบาท
ทุกครั้ง เป็นเสด็จการพระราชพิธีในเวลาค่ำ

การพระราชพิธีตามเชือก ในวันขึ้นสี่ค่ำเวลาเช้าก็เหมือนกันกับ
เวลาค่ำ แปลกแต่พับเชือกบาศที่ทางไฉนเรียกว่าตามเชือก แต่ไม่ได้
มีการเสด็จฯมีผู้ใดไปประชุมดังเช่นเวลาค่ำ แต่เดิมมาในการพระราช
พิธีนมัสการพราหมณ์จะได้ค่าตั้งเดียว นอกนั้นได้แค่ผ้าขาวที่รองอาศน์
เทวรูป แลรองเชือกทงของบุษาค่าง ๆ

แห่สระสนานใหญ่

การแห่สระสนานใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒ ไม่ได้แบบอย่างไว้ว่าอย่างไร
พบแต่เรือสระสนานในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีขานโทศก ๑๑๘๒ เดือนแรม ๓ วัน
คือวันขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ถึงกระบวนนำวัดชนะสงคราม ผ่าน
หน้าพระราชวังบวรตรงมาทางถนนท้องสนามไชย กระบวนในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒
ก็คงเหมือนกันกับครั้งนั้น จะแปลกก็แต่กระบวนพระยาช้างพระยาม้า
ตามตามกาลตามเวลา กับเสนาบดีที่ไม่ชราก็คงจะชราบ้าง ราวกระบวนนั้นดังนี้
ตำรวจถือธงห้าชายออกหน้า มีตำรวจติดคนหนึ่ง ค่อนั้นเป็น
กระบวนพระยาช้าง กระบวนที่ ๑ พระยาช้าง พระเทพกฤษณวร ขงสาม
ชายคู่หนึ่ง ขงมังกรห้าคู่ ขนหางไก่ ๒๐ ตำรวจติดคน ๑ ขงมังกรคันคู่หนึ่ง
ทวน ๒๕ คู่ ตำรวจติดทวน ๑ แฉ่วแห้วหวาย ๓๐ คู่ กระบวนกลอง ๕ คู่ เดิน
ซ้ายนอก ซ้ายในขงฉาน ๒ คู่ กลองชนะ ๓๐ คู่ จำปี ๑ จำกลอง ๑
ตำรวจติดกลอง ๑ แครวออน ๖ คู่ แครวฝรั่ง ๔ คู่ สังข์คู่ ๑ ตำรวจติดแตร ๑
ตำรวจติดกรมช้าง ๑ ช้างพังหน้า ๑ ตัวพระยาช้างพระเทพกฤษณวรนั้นมียาย
คนถือกลอนี่ด้าน คนถือซ้ายแปดคน กระฉิ่งเกิดด ๔ แห้วหางม้าคู่ ๑
ถือเครื่องยศ ๖ คน ถือกลองโย้ ๑ ถือโย้ ๑ มะพร้าวโย้ ๑
หญ้าโย้ ๑ หม้อน้ำสองหม้อ ใช้เครื่องเงินทองนั้น ค่อนนั้นไปช้าง
พังผูกเถื่อนตะพัด คือมีเครื่องที่สำหรับหัดช้างให้เดินมีเท้าเรียบข้าง
หนึ่ง ช้างพังตามคู่ ๑ ช้างพังทูนบาคเป็นช้างเชือกคู่ ๑ ค่อนนั้นไป

กระทบพระบรมฉัตรคันค้ำ ถัดลงมาพระเทพกษัตริย์ คือมีธงสามชาย
 คู่ ๑ ธำมรงค์ ๑ ขงมังกร ๕ คู่ ธนูปางไก่ ๑๕ คู่ ธำมรงค์ ๑
 ขงมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๒๐ คู่ ธำมรงค์ทวน ๑ แห้วหาย ๘ คู่ กระทบ
 กลิ้ง ๕ คู่ สายนอก สายในขงฉัตรคันค้ำ ๑ กลองชนะ ๕ คู่ จำปี ๑
 จำลอง ๑ ธำมรงค์กลอง ๑ แกรงอน ๕ คู่ แกรงรัง ๒ คู่ สังข์คู่ ๑
 ธำมรงค์ ๑ ธำมรงค์กรมช้าง ๑ ช้างพังนำ ๑ คนถือซ้าย ๘ กระดิ่ง
 เกิด ๕ แห้วหางม้าคู่ ๑ เครื่องยศ ๖ ช้างพังผูกเครื่องเกณฑ์ตะพัด ๑
 พังตามคู่ ๑ ช้างเชือกทวนปากคู่ ๑ กระทบนที ๓ พระบรมคชลักษณ์
 เหมือนกันกับกระทบนที ๒ กระทบนที ๔ พระบรมอัยรา ถัดลงมา
 คง ๑๐ คู่ ทวน ๑๕ คู่ กลองชนะ ๕ คู่ มีแต่จำปีไม่มีแตรสังข์
 กระทบนที ๕ พระบรมนาเคนทร เหมือนกันกับกระทบนที ๔ กระทบ
 นที ๖ พลายไอยราพต ถัดลงมาถงคงแต่ด้ามคู่ แห้วหายคงแต่ ๖ คู่
 กระทบกลิ้งคงแต่ ๔ คู่ ไม่มีกลองชนะ ช้างพังนำ ๑ กระดิ่งเกิดคู่ ๑
 พลายไอยราพตเป็นช้างค้ำ มีกลองช้างถือเต้า มีแห้วหางม้าแตรเครื่องยศตาม
 พังผูกเครื่องเกณฑ์ตะพัดตาม ๑ กระทบนที ๗ เจ้าพระยาปราบไตรจักร
 กระทบนที ๘ พลายมณีนิจกร กระทบนที ๙ พลายอัมรินทร์พงษ์ ในกระทบนที ๗
 ที่ ๘ ที่ ๙ นเหมือนกันกับกระทบนที ๖ เป็นช้างค้ำทงดี กระทบนที ๑๐ พลาย
 ไชยนาเคนทร ขงมังกรคู่ ๑ ธนูปาง ๑๐ คู่ ขงมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๑๐ คู่
 ธำมรงค์ ๑ กระทบนที ๑๑ พลายมงคลรัตนาคัน กระทบนที ๑๒ พลายแสน
 พลาย กระทบนที ๑๓ พลายศีลปนาจารย์ กระทบนที ๑๔ พลายสกลฤทธิ
 กระทบนที ๑๕ พลายเอกราฎ กระทบนที ๑๖ พลายประกายมาศ กระทบ
 นที ๑๗ พลายศรีพระภาส กระทบนที ๑๘ พลายเหมือน ๆ กันกับที่ ๑๐ คือช้างค้ำ

อย่างพระยาช้าง หมอความซึ่งพระยาช้าง นุ่งต้องบั๊กลายคาคบาคคค
 ด้รวมเสื้อครุยดำพอก ถ้าพระยาช้างพลายใช้เสื้อชมพู พระยาช้างพังใช้เสื้อขาว
 ค่อนั้นไปเป็นกระบวนพระยาเพทราชา บิโตนัดดาบดำดิมคู่ ตัวพระยา
 เพทราชาซึ่งยังมีด้นประทนกัน ทนายชิตดาบวิหถึง ๒๐ คู่ ทนายตาม
 แวดละยี่สิบคนห้าแถวแปดร้อยคน ค่อนั้นไปถืออาวุธต่าง ๆ เดินเป็นสี่สาย
 ทยายี่สิบคน รวมคนในกระบวนพระยาเพทราชา ๒๐๐ คน กระบวน
 พระยากำแพง บิโตน ๒๕ คู่ ทนายชิตดาบตามหลัง ๓๕ คู่ ทนายตาม
 แวดละ ๑๖ คน ๕ แถว ๘๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตามหลัง ๔ แถว ๆ ละ ๓๕
 คน รวมกระบวนนี้ ๑๗๐ คน ที่ ๓ กระบวนพระยาพระภุชณรักษ์ บิโตน
 ชิตดาบนำ ๒๐ คู่ ทนายชิตดาบตาม ๑๒ คู่ ทนายตามแวดละ ๑๒ คน ๕
 แถว ๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ สี่สาย ๆ ละ ๒๘ รวม ๓๓๖ คน ค่อนั้นไป
 กระบวนเจ้าพระยามหาเสนา บิโตน ๖๐ คู่ กระฉิ่ง ๔ เจ้าพระยามหา
 เสนาซึ่งเสด็จแปลง คนหาม ๘ มั้งควัน ทนายชิตดาบข้างหลัง ๔๐
 ทนายตามแวดละ ๔๐ ๕ แถว ๒๐๐ คน อาวุธตาม ๔ แถว ๆ ละ ๘๐
 คน รวมกระบวนนี้ ๓๒๐ คน กระบวนเจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยา
 ยมราช เจ้าพระยามหาโยธา เป็นกระบวนเสด็จแปลงเหมือนกันทั้งสาม
 กระบวน มีบิโตน ๕๐ คู่ ทนายชิตดาบ ๓๒ คู่ ทนายตามแวดละ ๓๒
 ห้าแถว ๑๖๐ คน อาวุธต่าง ๆ ตาม ๔ แถว ๆ ละ ๖๘ รวมเป็นกระบวน
 ละ ๒๗๖ คน ขุนนางที่ไปเสด็จนี้รวมเสื้อครุยดำพอก แต่ที่เป็น
 กระบวนช้างไม่ได้รวม ค่อกระบวนเสด็จนี้ไปเป็นกระบวนช้าง ที่ ๓
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา กระบวนเท่ากับเจ้าพระยามหาเสนา มีด้นปท
 มั้งควัน กระฉิ่งเหมือนกัน กระบวนที่ ๒ เจ้าพระยาพระคลัง เท่าเจ้าพระยา

บดินทรเดชา กระทบวันที่ ๓ พระยาศรีพิพัฒน์ ที่ ๔ พระยาราชสุภาวดี ที่ ๕
 พระยาจำแลนยากร เท่าเจ้าพระยาธรรมมา กระทบวันที่ ๖ พระยาสุรเสนา
 บโทน ๔๐ คู่ ทนายชิตดาบ ๒๗ คู่ ทนายตามแถวละ ๒๖ คน ๕ แถว
 ๑๓๐ ขาวตามแถวละ ๕๔ คนดีแถว รวม ๒๓๖ คน กระทบวันที่ ๗ พระยา
 มหาอำมาตย์ กระทบวันที่ ๘ พระยาท้ายน้ำ กระทบวันที่ ๘ พระยาสัหราชเดโช
 กระทบวันที่ ๑๐ พระยาเพชรพิไชย กระทบวันที่ ๑๑ พระพงษ์อมรินทร์ กระทบ
 วันที่ ๑๒ พระยาราชมนตรี กระทบวันที่ ๑๓ พระยาเกษตรรักษา กระทบวันที่
 ๑๔ พระยาพิไชยบุรินทร์ กระทบวันที่ ๑๕ พระยาไกรโกษา กระทบวันที่ ๑๖
 พระยานครเขื่อนขันธ์ กระทบวันที่ ๑๗ พระยาศรีสรไกร กระทบวันที่ ๑๘ พระยา
 ไชยกิจราชเศรษฐี กระทบเท่ากันกับพระยาสุรเสนา เมื่อกระทบแห่เหล่า
 นี้มาถึงหน้าพลับพลา ขุนนางผู้ข้างถวายบังคม แล้วเสด็จเข้าไปยืนเรียง
 ประจำอยู่นำพลับพลา แล้วโปรดให้เรียกขานนามนั้นมาผัดพาพดลต่อแพอยู่
 ในสามข้างตั้งข้าง ผู้ซึ่งข้างหน้านั้นให้เจ้ากรมปลัดกรมในกรมข้าง มี
 พระยาราชวงเมืองเป็นคน ค่อยผัดพาพดลต่อแพแล้วจึงได้เดินกระทบณโคกระบือ
 ม้ารถต่อไป กระทบณโครถเสียปีกนำกระทบ ๑ นำวัวคู่หนึ่ง ประตัก ๑๐
 คู่ ตะพัด ๑๐ คู่ พิณพาทย์คี่สามทามสี่ท่วงไว้สำหรับหนึ่ง คนจูงโค ๆ
 ละ ๔ โค ๕ ตัว ๒๐ คน กระทบณกระบือก็เท่ากัน กระทบณม้าของห้าชาย
 นำกระทบ ๑ ของสามชายนำวัว ๒ ของตะขาบ ๑๐ คู่ ตำรวจ ๑
 ขน ๑๐ ตำรวจ ๑ ของตะขาบคันคู่ ๑ ทวน ๒๐ ตำรวจ ๑ ของ
 ตะขาบคันคู่ ๑ แซ่หว่าย ๔ คู่ ของตะขาบคันคู่ ๑ กระบองกลิ้งคู่หนึ่ง
 ถ่ายในมือกลองมลายู ๑๘ คนตำรับ ๑ กลองชนะห้าคู่ กระฉิ่งเกตุคู่หนึ่ง
 ขุนหมื่นกรมม้านำนำ ๑ ม้าคันคนจูง ๔ ตำรวจ ๑ กรมม้า ๑ ถัดเครื่อง

ยศ ๒ เจ้ากรมปลัดกรมกรมนาตามคู้ ๑ กระบวนม้ายัก ๑๗ กระบวน
 มั้งคะชาบคู้ ๓ แซ่หวาย ๔ คู้ แลว้งคะชาบคู้หนึ่ง กระบวนกั้ง
 สองคู้ กระดิ่งเกิดคู้หนึ่ง ขุนหมื่นม้านำ ๓ มาตาม ๒ จูงม้านัน ๔
 ตำรวัด ๑ เครื่องยศ ๒ เหมือนกันทุก ๆ กระบวนทั้ง ๑๗ แลว้งพิณพาทย
 จันคั้น ๑๔ คน ค่อนไปเป่นกระบวนขุนนางขีม้า ที่ ๑ พระยาศรีสุริยพาห
 บโทนขัดดาบสองแฉว ๓๐ คู้ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๐ คู้ ทนายตาม ๕
 แฉว ๆ ละ ๒๐ คน ขาวูรต่าง ๆ สีแฉว ๆ ละ ๔๐ คน เป่น ๑๖๐ คน
 กระบวนที่ ๒ พระยาเทพวรชุน กระบวนที่ ๓ พระยาราชนิภูถ กระบวน
 ที่ ๔ พระยาพิไชยสงคราม กระบวนที่ ๕ พระยารามกำแหง กระบวน
 ที่ ๖ พระยาราชโยธา กระบวนที่ ๗ พระยาเสนาภุเบศร กระบวนที่ ๘
 พระยานครศรีไชย กระบวนที่ ๙ พระยาอภัยสงคราม กระบวนที่ ๑๐
 พระยาราชวงษ์ธรร มีกระบวนเท่า ๆ กันกับพระยาศรีสุริยพาห สรรวมเสื่อ
 เข็มซาบกันด้นปททังต้น ค่อนไปกระบวนรถอีกสาม กระบวนที่ ๑
 พระยาจุฬาราชมนตรีขรถเก้งม้ายักกันด้นปทท มีคนจูงม้ายักรถ ๒ แฉก
 วรเทศแทนบโทนนำ ๓๐ คน ตามเท่ากันกับขุนนางขีม้า ที่ ๒ พระยา
 ศรีราชอากร ขีรถจันเรียกวารถเกยวคนจูง ๒ กันด้นปทท ๑ บโทน
 ใช้จัน ๔๐ คู้ ทนายขัดดาบตามหลัง ๒๗ คู้ ทนายตาม ๕ แฉว ๆ ละ ๒๐
 คน ขาวูรต่าง ๆ สีแฉว ๆ ละ ๕๔ คน เป่นคน ๒๑๖ คน ที่ ๓ พระยา
 วิเศษสงคราม ขีรถฝรังสี่ล้อเทียมม้ายัก คนจูง ๒ กันด้นปทท ๑ ฝรัง
 แทนบโทนหน้า ๓๐ คู้ กระบวนตามเหมือนพระยาจุฬาราชมนตรี
 กระบวนม้ายักกระบวนรถไม่ได้ย่นนำทัง เมื่อผ่านพ้นไปแลวจึงให้เรียก
 ม้าหือ ม้าหือนนกำหนดว่า ๓๒๐ ม้า แต่จะเป็นม้าต่างหากฤม้าม้าในกระบวน

ที่ดินแห่งเดียวกลับตงมาหื้อ
ประกันไม่ได้

แล้ววนกลับมาอีกเด้านนี้ไม่ทราบเคยรับ

การให้ที่ดินขนาดใหญ่เช่นนั้น ไม่ได้ให้เวลาเย็นเหมือนคนเขนทรวัดนาน
ใช้แต่แค่เวลาเช้ากว่าจะสิ้นกรรมจนเสด็จขึ้นเกือบตกบ้าย เวลาเสด็จขึ้น
แล้วข้าราชการก็ต้องให้ที่ดิน ยืนข้างอย่างน่าพิศพนัน ลงจากข้างมา
รับพระราชทานเพียงททพก แล้วมีม้วยมีกระบี่กระบองไปจนเวลาเย็น
เสนาบดีเป็นผู้ตรวจวัด ต่อเวลาเย็นเด็กการเล่นทั้งปวงแล้วจึงได้กลับ
ไปบ้าน ตามที่เล่ากันมาว่าในเวลาให้ที่ดินนั้น คนดูเป็นผู้ชายน้อย
ด้วยต้องเข้ากรรมโดยมาก เวลาแต่ก่อนนั้นคนในกรุงเทพ ฯ ก็ยังไม่
มากเหมือนอย่างทุกวันนี้ ดูกองจะบางคาไปได้บ้างจริง อาวุธเครื่องแท้
ในรัชกาลที่สามนี้ ที่ทำเป็นอาวุธเหล็กจริงขึ้นนั้น เมื่อเสร็จการที่ดิน
แล้วพระราชทานเงินหลวงให้ตามราคา รวบรวมมาได้ ในครั้งสรรพยุทธ
คงยังได้ใช้ราชการให้หมายมาจนทุกวันนี้ เพราะการที่ดินต้องลงทุน
รอนมาก แต่เป็นการเล่นพิชเช่นนี้ จึงได้มีแค่แผ่นดินตะกรัง ภายหลังถึงมา
ในสองรัชกาลนี้ก็ไม่ได้มี

คเชนทรวัดนาน

เรื่องคเชนทรวัดนานนั้น พงม ชนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำนึงถึงเป็นสองเรื่องเรื่องหนึ่งคือในหนังสือ นพมาศ ซึ่งกล่าวว่าแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอรุณมหาราชกรุงศรีอยุธยาได้มี การให้นามช้างต้นมาต้นปีละครั้ง ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว แลการพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือกที่ยังคงมีอยู่เป็นพิธีพราหมณ์ ไม่มีการอันใด ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็การพระราชพิธีอันใดซึ่งเป็นพิธีประจำ พระนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มเติมให้เกี่ยว ในพระพุทธศาสนาอีกหลายอย่าง การพระราชพิธี อยู่ข้างจะ เป็นช่องเหมาะที่อ้างอิงตัวอย่างว่าเป็นการพิธีมงคลมาแต่โบราณ จึง ได้ทรงเทียบเคียงการแก้มาตั้งเป็นแบบฉบับขึ้น ข้อซึ่งนับว่าเป็นการเนื่อง ในพระพุทธศาสนา คือได้มาจากที่ชาวชวชุก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัส ยกเรื่องมาเป็นตัวอย่างเพื่อจะระวังความแตกร้างกันในหมู่พระสงฆ์ มี เนื้อความตามนิทานชาดกนั้นว่า ในปางก่อน มีพระมหากษัตริย์องค์ หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้าพรหมมาก ผ่านสมบัติในเมืองพาราณสี เป็น พระราชทานนครใหญ่ มีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระเจ้า ที่ชกโกสธผ่านสมบัติในโกสธราช มีเขตรแดนใกล้กับเมืองพาราณสี ด้วย จารีตของชาติซึ่งถือว่าการศึกษาไปปราบปรามกษัตริย์ผู้อื่น ถึงแม้ว่าไม่ มีเหตุอันใดพอที่จะยกขึ้นกล่าว นอกจากที่ไม่ได้อ่อนน้อมยอมอยู่ในได้ อำนาจ ไม่เป็นการผิดธรรมเนียม พระเจ้าพรหมทักได้ตระเตรียมกอง

ทัพพร้อมจะไปตีเมืองโกสธราช พระเจ้าที่ขัตติโกสธราชชาวคึก เห็น
 ว่ากำลังน้อยจะต่อสู้ไม่ได้ ก็พาพระมเหสีหนีออกจากพระนครก่อนกองทัพ
 ยังไม่มาถึง แปรเพศเป็นบริพาชกเข้าไปอาศัยข้างหม้อยู่ในเขตรแดน
 เมืองพาราณสี ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตยกกองทัพไปถึงเมือง โกสธราช
 ไม่มีผู้ใดต่อสู้ ก็เก็บทรัพย์สมบัติ กวาดครอบครองกลับคืนพระนคร พระ
 เจ้าที่ขัตติโกสธกับพระมเหสีอาศัยอยู่กับนายช่างหม้อ ไม่นานพระมเหสีก็
 ทรงพระครรภ์ ด้วยอำนาจพระราชโอรสซึ่งปฏิสนธิในครรภ์ มีบุญ
 สัมภารใหญ่ จึงบันดาลให้พระมเหสีปราณจะใคร่ดูบุตรคนเสกนี้เสก
 อันมีอาวุสพรักพร้อมอย่างในพุทธภูมิ แลอยากจะดูหน้าตางพระแสงทรง
 ของพระเจ้าแผ่นดิน จึงทูลแก่พระราชดำริ พระเจ้าที่ขัตติโกสธก็ขัด
 ข้องในพระหฤทัย ด้วยสันดานใจเสียแล้ว จึงไปแจ้งความแก่พราหมณ
 ปโรหิตซึ่งสนิทไว้ใจ พราหมณปโรหิตนั้นชำนาญในการสังเกตนิมิต
 เข้าใจว่าพระราชโอรสนั้นจะมีบุญญาธิการ จึงรับธุระมาทูลพระเจ้าพรหมทัต
 ขอให้ประชุมพลจตุรงค์ แลให้ชำระพระแสงเพื่อให้เป็นศิริมงคลแก่พระนคร
 พระเจ้าพรหมทัตก็โปรดให้จัดการตามคำปโรหิตกราบทูล พระราชเทวี
 พระเจ้าที่ขัตติโกสธ ก็ได้เห็นพลจตุรงค์เสกแลได้ดูหน้าตางพระแสง
 ดังความปรารถนา อยู่มาไม่นานพระราชเทวีก็ประสูติพระราชโอรสประกอบด้วย
 ด้วยชัยฤกษ์ลักษณะสมบัติ จึงขนานนามว่าทูลกุมาร ครั้นเจริญชนแล้ว
 พระบิดามารดาได้ไว้พระหฤทัยด้วยอาศัยอยู่ ในเมืองบัจจามิตร ถ้ามี
 ผู้รู้เหตุผลไทยมาถึง ก็จะพลอยพาให้พระโอรสถึงความพินาศด้วย จึง
 ได้พาทูลกุมารไปฝากนายหัตถาจารย์ไว้ นายหัตถาจารย์ก็บำรุงพระราช
 กุมารจนเจริญวัย การที่พระเจ้าที่ขัตติโกสธมาอาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี

นั้นไม่มีคน มีผู้กราบทูลพระเจ้าพรหมทัต ๆ จึงสั่งให้พนักงานฆ่าโจรไป
จับพระเจ้าที่ซัดโกธสแดพระมเหสีผู้กบฏมาจะพาไปยังที่สำเร็จโทษ เมื่อ
ที่ชาวอุกุมารได้ทราบเหตุกับคิดตามมาพบพระบิดามารดาที่กลางทาง เมื่อ
พระเจ้าที่ซัดโกธสเห็นโอรส ก็ทำเพิกเฉยเสียเหมือนไม่รู้จักแล้วครีวดีเปรย ๆ
ไปว่า ที่ชาวอุกุมารอย่าเห็นแก่การขึ้น แลอย่าเห็นแก่การยาว เวร
ไม่ระงับด้วยเวร เวรย่อมส่งบรรจบไปด้วยไม้มเวร ฝ่ายเจ้าพนักงานฆ่า
โจรไม่ทันสังเวยเนื้อความนั้น ก็เข้าใจเสียว่าพระเจ้าที่ซัดโกธสครีวดีเพื่อ
ไปด้วยความกลัวไทยเป็นอย่างพิกลจริต แต่ที่ชาวอุกุมารรู้ว่าพระบิดาให้
โอวาท ก็กำหนดจำไว้นั่นคง ฝ่ายพวกพนักงานฆ่าโจร ก็พา
ต้องกษัตริย์ไปประหารด้วยอาวุธ บั้นเพันท่อน ๆ ไว้ในทิศดีตามธรรมเนียมฆ่าโจร เมื่อพวกฆ่าโจรสำเร็จโทษต้องกษัตริย์เสร็จแล้ว ที่
ชาวอุกุมารจึงเก็บคอกไม้ ไปบูชาบนอบประทักษิณพระศพเสร็จแล้ว ให้
ดินบนแก่พวกพนักงานฆ่าโจร ให้ช่วยเก็บศพพระบิดามารดาเผาเสียแล้ว
ก็เอาใส่รยอยู่กับนายหัตถาจารย์ต่อมาจนเจริญใหญ่ นายหัตถาจารย์
จึงได้นำเข้าไปถวายตัวให้ทำราชการในพระเจ้าพรหมทัต ด้วยบุญญา
ภินิหารของที่ชาวอุกุมาร บันดาลให้พระเจ้าพรหมทัตโปรดปรานใช้สอย
อย่างสนิทชิดชอบพระธิดาใส่รยทุกประการ

ครั้งหนึ่งพระเจ้าพรหมทัต เสด็จไปประพาศป่าโปรดให้ที่ชาวอุกุมาร
เป็นตำรวจ ที่ชาวอุกุมารขิบรรดพระที่นั่งไปโดยเร็ว จนกระบวนถ้าหมด
ตามเสด็จไม่ทัน เมื่อไปในราวป่าถึงต้นไทรใหญ่ร่มชิต พระเจ้า
พรหมทัตจึงสั่งให้หยุดรถประทับพักเหนื่อยอยู่ใต้ร่มไทร โปรดให้ที่ชาว
อุกุมารนั่งลง แล้วเอนพระเศียรพาดคอกที่ชาวอุกุมารประนมหลับไป ฝ่าย

ที่ชาวกุมารคิดว่า พระเจ้าพรหมที่ตนเข้าปิตามารดาเราเสีย ครั้นเป็น
 ช่งที่เราจะตอบแทนได้แล้ว เราจะประหารชีวิตพระเจ้าพรหมที่เสีย
 บ้าง คิดแล้วเออไปรักพระแสงออกจากฝักจะพันพระเจ้าพรหมที่
 แล้วได้สติคิดถึง โอวาทของพระบิดาว่าเวรไม่รบด้วยเวร เวรย่อมสงบ
 รบไปด้วยไม้มเวร เราจะต้องละเมิดคำสอนของบิดานี้ไม่ควร คิด
 แล้วต่อพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แล้วกลับคิดอีกว่าเมื่อไรเล่าจะได้
 ช่งอย่างนั้นเราจะตอบแทนเสียให้ทันท่วงทีดีกว่า จึงชักพระแสงออกจาก
 ฝักจะประหารพระเจ้าพรหมที่อีก แล้วมีสติรฤกถึง โอวาทพระบิดายังได้
 ได้อีก ต่อพระแสงเข้าไว้ในฝักดังเก่า แต่ทำดังนี้อยู่หลายครั้ง
 จนพระเจ้าพรหมที่คปรชมคนชนครัดถามที่ชาวจึงกราบทูลว่า ถ้าพระ
 องค์ไม่ถือโทษโปรดให้ชีวิตข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจึงจะกราบทูลความ
 เรืองนี้ พระเจ้าพรหมที่คักทรงอนุญาตประทานความสัตย์แก่ที่ชาวกุมาร
 ที่ชาวกุมารก็ถวายสัตย์แก่พระเจ้าพรหมที่คักว่าจะไม่ประทุษร้ายกันแล้ว
 จึงได้เล่าเหตุถวายคามที่เปนนันททุกประการ พระเจ้าพรหมที่คักก็มี
 พระหฤทัยรังเกียจ โปรดให้อภัยแก่ที่ชาวกุให้ขบราชรถถกคันยังพระ
 นคร แต่นั้นมาพระเจ้าพรหมที่คักโปรดปรานที่ชาวกุมารยิ่งขึ้น ชุบเลี้ยงให้
 มียศศักดิ์คั่งสูงमारคล้ายกับลูกหลวงเอก อยู่ไม่นานนักก็โปรดให้ที่ชาวกุ
 ไปครองโกศลชนบท ซึ่งเป็นที่เดิมของบิดา ครั้นอยู่นานมาพระเจ้า
 พรหมที่คักสวรรคตไม่มีพระราชโอรส ที่ชาวกุมารก็ได้รับราชสมบัติ
 ในเมืองพาราณสี ดำรงพิภพทั้งสองพระนคร เป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบวงศ์
 กษัตริย์ต่อไป มีข้อความในที่ชาวกุชาฏกดังนี้ จึงถือว่าการซึ่งประชุม
 จตุรงคเสนาสน์หมู่ แด่ขารพระขรรค์เป็นกาารสวดตีฆ้องกลให้เจริญความ

๑. ดัชนีแตรงับแตรแต่โบราณมา เป็นพระราชพิธีเนื่องกันทางถือนาพระพิพัฒน์
 ๒. ด้จจา แดการพระราชพิธีนี้ เรียกว่าชื่อกันว่าขรรคโชนพิธีศรีสุทธ
 ๓. ปานกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเพิ่มเติม
 ๔. การพระราชกุศลขึ้นเป็นพิธีสงฆ์ ครั้นที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท
 ๕. ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรกระบวนแห่ พระแท่นมณฑลที่ใช้ ในการพระ
 ๖. ราชพิธี ใช้เครื่องข้างเครื่องม้านั่งแทน คือตั้งม้านั่งใหญ่เรียง
 ๗. คืบ ๆ กันไปตามม้านั่งข้างเหนือตั้งพระที่นั่งกาญจนาภิเษกที่สำหรับทรงพระ
 ๘. ไชยนาเศด็จ พระที่นั่งในการพระราชพิธีนี้ใช้พระไชยเงินองค์น้อย ของ
 ๙. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ซึ่งเคยใช้อยู่ในการข้าง ๆ
 ๑๐. เป็นอันมาก แดพระไชยเนาวโถน้อยมีหมอน้ำส้มฤทธิคิดเทียบเล่มหนึ่ง
 ๑๑. ตั้งไว้หนึ่ง หีบเครื่องพิไชยสงคราม ๒ หีบ ได้กับวางเครื่องข้างชนก
 ๑๒. คั่น หลังพระที่นั่งกาญจนาภิเษกมูกราบนั้นได้แก้วพาดพระแสงขอ คือ
 ๑๓. พระแสงเจ้าพระยาแสนพลพ่าย พระแสงขอเกราะ พระแสงขอหอก พระ
 ๑๔. แสงขอขาวพระกร พระแสงของ้าวดับเพลิง พระแสงขอต่าง ๆ น้อย่างละ
 ๑๕. องค์หนึ่งบ้างสององค์บ้าง รวมด้วยกันเป็นพระแสงขอ ๓๓ องค์ มีม้า
 ๑๖. กตางคกงระศุขารบักบวรเสวตรฉัตร ๗ ชั้น ประดับด้วยเครื่องพระ
 ๑๗. ศุขารบ คือขงนารายณ์สองข้าง แดตรงกตางเป็นสามขงด้วยกันมีราว
 ๑๘. พาดพระแสงสองข้าง คือพระแสงทวนคู่ ๑ พระแสงตรีศูลยาวคู่ ๑
 ๑๙. พระแสงง้าวคู่ ๑ พระแสงหอกขัดคู่ ๑ แพนหางนกยูงคู่ ๑ พระแสง
 ๒๐. ซึ่งตรงพระราชพิธีถือนาแล้วเชิญไปตั้งบนพระศุขารบ คือพระแสงศรีสุท
 ๒๑. พระขรรค์ไชยศรี พระขรรค์เนาวโถ พระแสงเคียว พระแสงฟันปลาผัก
 ๒๒. ประดับพลอยแดง พระแสงทรงเดิมมีกมุก พระแสงผักทองแดง เครื่อง

ประดับเพชร พระแสงศรีเพชร พระแสงหางช้างเผือก พระแสงทองนกงบน
 พานทองดั่งสนับ^๒ เคาธารพระกรเทวรูปธารพระกรศักดิ์สิทธิ์ผูกคอบันพระ
 เสวตวรรณ^๓ หีบพระแสงจับกับพระแสงบันได^๔วางอยู่กับพันพระคชาธาร
 มาข้างตวันตกคองเครื่องมาพระที่นั่ง คือพระที่นั่งอาสนเทพประหม ๓ อาสน
 ครุฑกุด^๕ ๑ อาสนฝรั่งปักทอง ๒ เปน ๔ เครื่อง พระแสงต้ององค์ ตั้งเคา
 ดอนทองเหลืองดีเคา แตมาครุฑนาม^๖ด้วย พระสงฆ์^๗ทั่วคณิศ^๘ใช้พระ
 ราชาคณะไทยนำ พระครูปริตไทย ๔ พระราชาคณะรามัญนำ พระ
 ครูปริตรามัญ ๔ เมื่อผ่านดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 ออกไม่วิชาด เพราะใกล้พระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงจุดเครื่องหมัดการ
 ทรงศีต แล้วอาลักษณ์อ่านคำประกาศ คำประกาศนั้นเริ่มว่า ขอประ
 กาศแก่พระสงฆ์แลเทพยดา ว่าพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จถวญราชสมบัติแล้ว
 ทรงพระราชดำริห์ถึงการแต่ก่อน เคยทำพระราชพิธีซึ่งเรียกว่าขรรคโชน
 พิธีศรีสังฆปาณกาล ข้าราชการแต่คัม^๙หน้าพระพิพัฒน์ ซึ่งเรียกว่าพระราช
 พิธีธรรมิกมณฑล ให้เจริญความสามัคคีซึ่งตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน ใน
 หมู่พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการทั้งปวง ช่วยกันปราบปรามหมู่^{๑๐}บ้
 จามิตรรักษาพระราชอาณาเขต เปนการช่วยจนใจให้หมู่ทหารทั้งปวง
 เกิดความกล้าหาญ เคยทำมีจะต้องครั้ง^{๑๑}เปนกำหนด ทรงพระราชดำริห์
 ถึงพระคุณพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณสืบมาจึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แด
 ให้^{๑๒}ตั้งการพระราชพิธี เพื่อจะให้บรมราชพาหนะทั้งปวงเป็นสุขสบายด้วย
 อำนาจที่ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แดการพระราชพิธี^{๑๓} นั้นคาด
 ให้^{๑๔}ศุขระกูลทั้งปวงมาสู่พระบารมี คือข้าง^{๑๕}นั้นข้าง^{๑๖}นั้น ออกชื่อพระยา
 ข้างทั้งปวงเต็มตลอดด้วย จนถึงพระยาปราบไถรจักร พลายปานพด

จตุรงคเสนาที่พระมเหสีพระเจ้าทศโกศล ได้เห็นนออย่างหนึ่ง แด
 เป็นการพระราชพิธีอยู่ ถ้าเข้ามาด้ามาพ้อย่างใดเป็นมงคลมากจน
 จังจค้อย่างย่อ ๆ เพียงเชกชั้นหนึ่ง ตามทมิฬปรากฏชัดเจน แต่ทว่า
 พระมเหสีพระเจ้าทศโกศลคงจะได้ตรูวใหญ่ คงจะไม่ใช้ค้อย ๆ เช่น
 เป็นแน่ ถ้าเราตรูวใหญ่ ประชุมทหารหมู่ใหญ่ได้เมื่อใด จะนับว่า
 เป็นลัทธิดีมิ่งมงคลยิ่งกว่าจตุรงคเสนาได้เป็นแน่ จตุรงคเสนาที่จัดมาขึ้น
 ในเวลาเช้าสี่หมื่น คือประวาทหนึ่ง พลช้างดำช้างผูกด้ามกระบี่
 มีหมอกว่าญประจำ บนด้ามกระบี่มีทหารบนหลังหนึ่งช้างจะต้องคน
 พลด้อมเชิงถือดาบสองมือประจำเท้าช้าง ทำจะต้องคนเป็นแปดคน
 ประวาท ๒ พลม้าดำม้า นายทหารม้าขี่ตามคน พลด้อมเชิงถืออาวุธ
 ต้องคน เครื่องม้าผูกแพนหางนกยูง ประวาท ๓ พลรถดำมรถ รด
 นนเป็นรูปเกวียนหาเชียว ๆ มีเพดาน เข็มโคผูกเครื่องอาวุธต่าง ๆ มี
 เส่นารถคนหนึ่ง ตำรถคนหนึ่ง คันด้อมรถถือดาบเขนารถจะต้องคน
 ประวาท ๔ พลเดินเท้าตามพวก ๆ ละ ๑๒ คน พวกหนึ่งถือดาบชะเอย
 พวกหนึ่งถือทวน พวกหนึ่งถือครี รวมทั้งสี่ประวาท เป็นคน ๘๓ คน
 นับเป็นกัมปะหนึ่ง เมื่อใช้ทั้งสี่อย่างปนกัน ฤ็าเป็นอย่างละเชกชั้น
 ในหมู่ทหารพวกหนึ่ง ๆ เมื่อเวลาเที่ยงพระสงฆ์แล้วเคยโปรดให้กระบวน
 เส่นาทางสี่หมื่นเดินไปเดินมาตามถนนนำพระที่นั่งสู่ไร่อวรี เมื่อเสด็จ
 ขึ้นแล้ว พระพฤติมาศเชิญหม้อส้มฤ็ทิสซึ่งตั้งอยู่ในพระราชพิธี ลงมา
 อ่านเวทพระอุเทน เป่าสังข์ถึงเจ็ดตา แล้วเชิญพระแสงซึ่งไปตั้งในพระ
 ราชพิธีนั้น ลงชูปในหม้อน้ำในหม้อน้ำสำหรับตั้งช้างใน ถวายพระอรรค
 มเหสีแด่พระذنมหานัด แล้วถวายพระราชนา แต่ภายหลังมานี้

รวม ๆ กันไปอย่างไรไม่ทราบ ด้วยลัทธิที่ถือกันว่ามรรค กิณนํมณต์
แล้วถูกคณห์นามาก อธิษณห์หนึ่งทีเพ่อถนไปว่า เปนน้ำดังสาตราอาวสุ
จะเข้าไปบาดถูกบาดเค้า ๆ ฤาเปนถูกของท่านไม่ต้องถือน้ำ คุอบ ๆ อิบ ๆ
ถนอยู่อย่างไรมิเข้าใจชัด อยู่ในเปณถ้ำเวลาถือน้ำใครมึมรรคก็มิ
ไปถือน้ำโดยมาก จนคนนอกวงพลอยถือน้ำด้วยก็มี ชุ่ม ส่วนคนในวงที่
เปณคนใด ๆ มิเชื่อถือน้ำว่าน เวลามึมรรคอื่น ๆ ไปถือน้ำ ก็มิมี
ผู้ใดเปณอันตรายอย่างใด เว้นไว้แต่เวลาที่มึมรรคแก่ มิงามที่จะเข้า
ประทุมจึงได้คงเวณถือน้ำอยู่บ้าง อธิษณห์หนึ่งได้ทราบมา ว่ามึผู้ ถือน้ำว่า
ทารกที่เกิดมาในครรรณนเปณสัตว์ไม่มีบาป ถ้ามารตามาถือน้ำมิใจจุริค
กิดประทุษร้ายอยู่อย่างหนึ่งอย่างใด ก็ระพาให้ทารกที่อยู่ในครรรคซึ่ง
เปณสัตว์ไม่มีบาปนั้นพลอยเปณอันตรายด้วย ความคิดอันนเปณการผิดมาก
ไปยิ่งกว่าที่ใดกล่าวมาแล้วข้างต้นสองอย่างฤาตามอย่าง คือข้อซึ่งว่า
มึมรรคอยู่กิณนํมณต์จะทำให้ถูกคณห์ ที่ถือน้ำนั้นมิเลือกว่านํมณต์อันใด
นำพระพัพพนกัณห์ว่าเปณนํมณต์ ซึ่งพระสงฆ์ได้สวดปริตแล้วอย่างหนึ่ง
เหมือนกัณห์ถือน้ำด้วย เหตุที่ถือน้ำจนคนจะเกิดช่นด้วยน้ำเสาะ ที่
เวลาถือน้ำถูกขัดข้องมิได้สวดกัณห์ก็จะมีผู้ให้ผู้อื่นใหญ่ฤาถมดหมอเสกน้ำ
เสาะให้ กิณ คาลาที่เสกน้ำเสาะนั้นมักจะเปณ ยะโตหังกะคินิอะริยาเย
ชาคิยาชาโต เปณคัณห์ ฤาณคาลาที่ปนเปณภาษาไทยแต่งอย่างมคธชิมชาม
ต่าง ๆ ตามลัทธิที่เคยถือน้ำ ที่สวดปริตทั้งปวง เช่นสิบสองตำนาน
เจ็ดตำนานก็คงมีบทว่า ยะโตหังกะคินิ ด้วย ถ้วนจะไม่รู้ร้อไปช่วย
ผิดก็ช่วยร้อออกมาเสียแต่ยังไม่ถึงกำหนด ก็เขาเถิดว่าเป็นคนชเชือก
เชื่อไป อธิษณห์หนึ่งซึ่งถือน้ำว่านํมณต์จะเข้าไปบาดเค้าในท้องนั้น

ก็เป็นการถอยย่นถอยเอนด้วยความขลาด ให้เสียได้ไป แต่ก็ไม่วะไรนัก
การที่ถือว่าเป็นลูกเป็นเฒ่าของท่านไม่ต้องถือนานนัก ก็เป็นอย่างซึมซาบ
เชอะชะเหลวเถอะไป เพราะเจ้านายลูกเธอเขาก็ต้องถือนานด้วยกันทั้งสี่
คุณก็เชอะชะไปเสียไม่วะไรนัก แต่ข้อซึ่งกัณฑ์ว่ามารตามีใจทุจริต
จะพาให้ทารกซึ่งเป็นสัตว์ไม่มีบาปพลอยเป็นอันตรายด้วย จึงไม่ถือนา
เป็นการทำวินัยกรรมแก่ไซ้ให้ถักเถียงนั้นเป็นการโกงมาก แต่โกงก็ไม่
รอดตัวด้วย ใครผู้ใดจะเป็นประกันได้ ว่าคำสาบาตแด่น้าพระพัฒน์ที่
ได้ถวายสัตย์แต่เดิมไว้แล้วหกเดือนล่วงมานั้น จะจับสันพิศม์ส่งลงในหกเดือน
เป็นแน่แท้ว่า ฤๅจะมีผู้ใดมารับประกันว่าให้คิดการทุจริต อย่างไร
อย่างไรก็คิดไปเถิด แต่ให้เวณคัมภีร์พระพัฒน์เสียคราวหนึ่ง แล้วจะไม่
อันตรายอันใดเลย ก็ถ้าหากอันตรายที่คัมภีร์พระพัฒน์ในเวณคัมภีร์
อยู่นั้น จะทำอันตรายแก่ตัวมารดาซึ่งมีใจทุจริตได้ น้าพระพัฒน์ที่คัมภีร์
แต่ก่อน ๆ ก็คงจะตามมาทำอันตรายได้เหมือนกัน จึงเห็นว่าการที่ถือ
อย่างชนพหุชนไซ้ ไม่ได้ ถ้าพูดออกก็เห็นเป็นการโกงไม่งามเลย มด
อยู่ท่าเดียวแต่เพียงว่าเวณคัมภีร์ไม่สมควรจะเข้าในที่ประชุม มีความ
อับอายเป็นอันหนักว่าอย่างอื่นหมด

ก็แต่ข้าซึ่งทำในพระราชพิธีคเชนทรศักดิ์นาค ซึ่งไม่มีผู้บริโภคน
จะเป็นมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบ คงจะเป็นด้วยเหตุที่ถ้อยทีถ้อยนัยเหล่านี้
นั่นเอง ยังคงอยู่แต่ถ้าพระอรรคมเหสี พระราชเทวี ฤๅเจ้าจอมอยู่งาน
คนใดมีครรภ์ ก็ออกไปที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ดูจตุรงค์เสนาแตรรับ
หน้าตั้ง ซึ่งพราหมณ์พฤคิยาสามารถให้ เป็นธรรมเนียมสืบมาจน
ทุกวันนี้ เป็นเสร็จการในเวลาเช้า

ครั้นเวลาบ่ายจึงได้ตั้งกระบวนแห่เดินแห่คเชนทรัศว์ฐาน ก้อย่าง
 ธีระฐานนึ่งเอง เป็นแต่ย้อยเศียร ๆ ลงพอส้มควรว คือนกระบวนแรกของห้า
 ชายนำ ๑ ของมังกร ๑๕ คู่ ขุนนางไก่ ๕ คู่ ของมังกรคันคู่ ๑ ทวน ๕ คู่
 แล้วของมังกรอีก ๕ คู่ จึงถึงกลองชนะ ๕ คู่ มีแต่จำบีไม่มีจากตอง
 พระที่นั่งกาญจนนิรมฤตข้างพลายมขอทรงพระเทอจกรรม เดินข้างข้าง
 แห่หอย ๑๐ คู่ กระบองกตั้ง ๖ คู่ กระบวนที่ ๒ ข้างคัง เมื่อยังไม่
 มีทหารข้างกัแต่งกระบวนมีพลด้อมเชิง เหมือนอย่างเช่นที่มายนำพลับพา
 เวลาเช้า แต่ครั้นเมื่อมีทหารข้างแล้ว เปลี่ยนเป็นกระบวนทหารมี
 ขงแตรออกหน้า ข้างทหาร ๖ ข้างผูกดัมประคับเขน มีทหารประจำ
 กลางดัมประคับ ๒ หมอ ๑ คณา ๑ มีทหารเดินเท้าคัน ๖ คัน ๆ ละ
 ๒๔ คน เป็นกระบวนหนึ่ง กระบวนที่ ๓ ของห้าชายนำกระบวน ของ
 สามชายนำรว ของมังกร ๕ คู่ ขุนนางไก่ ๑๐ คู่ ของมังกรคันคู่ ๑ ทวน
 ๑๐ คู่ ของเลื้อยปีก ๒ คู่ กลองชนะ ๑๐ คู่ มีจำบีจากตอง แตรงอน ๖ คู่
 แตรฝรั่ง ๔ คู่ สังข์คู่ ๑ ข้างพั้งนำผูกเครื่องดักกระหลาด แห่หอยข้าง
 ข้าง ๘ คู่ กระบองกตั้ง ๖ คู่ กระดิ่งเกดคู่ ๑ จึงถึงพระยาข้าง เครื่องยศ
 ตามกลด้อยยมะพร้าวหน้า หม้อน้ำสอง แห่หางม้าคู่หนึ่ง ข้างพั้งทูลบาท
 ตามคู่หนึ่ง ค้อนพระยาฉนวนรเผือก คันหามไม้คานสอง ดัมประทน
 กนหนึ่ง มีโต๊ะเครื่องยศสอง เป็นกระบวนหนึ่ง กระบวนเช่นพระยาข้าง
 มีอยู่ข้างในเวदानัน ก็จัดกระบวนเช่นตามรายตัว จำนวนคนก็เกือบ ๆ
 จะเท่ากันดตมังเด็กน้อย แต่พระยาฉนวนรเฉพาะมีแต่กระบวนข้างเผือก
 พั้ง ทว่าอยู่ข้างจะเป็นอย่างหมาย แต่ทว่าจริงนมักจะเห็นเค็มกระบวน
 อยู่เพียงต้องกระบวนฤาตามกระบวน ที่พระยาข้างเหลือกว่านมักจะ

เดินค่อ ๆ กันมาเปด่า ๆ โดยมาก ค่อนันไปเปนกระบวนข้างอย่างโท
 เครื่องหักคด้าย ๆ กันกับกระบวนก่อน เปนแต่ด้นน้อยลงบ้าง
 ใช้กลองชนะเขี้ยว ยกแตรตั้งรับจำกลองคงแต่จำบีประโคมอย่างที่เราเรียกว่า
 ต้มไม้ กระบวนโทนั้นก็เกณฑ์เป็นรายตัวข้างอีก แต่ก็มีกระบวนเดียว
 เดินค่อ ๆ กันทุกครั้ง ถัดนั้นจึงถึงพระทนต์ระค้อ ถ้านำแต่ค้อเดือน ๕ ผูก
 เครื่องแถบกุดัน นำฝนค้อเดือน ๑๐ ผูกเครื่องลูกพุดแถบกลม ผูก
 พนาศันพระทนต์ทงต้องควาว ค่อนันไปเปนกระบวนพระราชมังฆวรร มีข้าง
 พังตีประหลาด ซึ่งพระราชนานไปแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
 อยู่หัวข้างหนึ่ง แต่งกระบวนอย่างโท ข้างพลายอีกข้างหนึ่ง ผูกพระ
 ศาธารบักเสวตรฉัตรทำขัณฑ์คนพื่อนแพนกลางข้าง เปนต้นกระบวนข้าง
 ค่อนันไปกระบวนม้า มีธงห้าชายนำกระบวน ๑ ของดำมชายนำรั้ว ๑
 ของตะขาบ ๑๐ คู่ ของหางไก่ ๑๐ คู่ ของตะขาบคันทอง ๑๐ คู่ มีบักกลอง
 มลายูเดินหว่างรั้ว กลอง ๔ บี ๒ ฉาบ ๔ กลองชนะ ๕ คุ่มไม้แต่จำบี
 กระบองกั้ง ๕ คู่ ทหารม้าเกราะทอง ๒๔ เดินต้องแถว ตัวนายกรมม้า
 ๘ รวมเดินเยียบบิโปกตั้งขัณฑ์ทองนำคู่ ๑ แล้วจึงถึงม้าพระที่นั่งคนสูง ๔
 กระฉิ่งสอง เครื่องยศ ๒ แซ่ ๑ ม้าที่ใช้เดินอยู่ใน ๖ ม้าเปนกำหนด ม้า
 พระที่นั่งตัวหนึ่ง มีเจ้ากรมปลัดกรมกรมม้าขึ้นนำคู่ ๑ ทุกม้า แต่ไม่
 มีกระบวนชนูแถว แยกเปนกระบวนกระบวนใช้เดินค่อ ๆ กัน มีแต่
 กระฉิ่งเกดัดเครื่องยศกัน ค่อนันไปเปนกระบวนม้าวิ่งนำสองม้า ปลาย
 กระบวนพินพาทยจันดำรับหนึ่ง ต้นกระบวนม้าแล้วถึงกระบวนโค ของเดิน
 บิคนำกระบวน ๑ นำรั้ว ๒ ประคัก ๑๐ คู่ ของเดินบิคนำคู่ ๑ ตะพัด ๑๐ คู่
 กลองแขกหว่างกระบวนดำรับหนึ่ง จึงถึงโค ๖ โค คนสูงโคตะ ๔ ต้น

กระบวนโคแล้ว กระบวนกระบือเหมือนกันกับกระบวนโคแต่มีจะควม
 เป็นกระบวนเดียวกันโดยมาก ค่อนั้นไปเป็นกระบวนวันทะเทียมโค
 เหมือนอย่างที่มาขึ้นนำพัดปดพาเวตาเข้าตำวันทะ ค่อไปจึงเป็นรถพระ
 ทิ้งทรงที่นั่งรองซึ่งไธอยู่เป็นปรกติ ค่อไปเป็นกระบวนทหารปืนใหญ่ตาม
 บอกมีธงชฎียกทอง หมดทหารปืนใหญ่แล้ว ถึงทหารปืนเล็กมีแถว
 ทหาร ๒๐๐ กระบวนเหล่านเดินลงไปถึงท้ายบ่อมณัปปรากฏ มีเกยข้างถนน
 ต้องเกย เกยข้างคว้นออกกราชบัณฑิตคอยประน้าพระพุทธรมนต์ เกย
 ข้างคว้นคักพราหมณ์ต้องคณคอยรตนาตั้งข กระบวนทงปวงเดินเดี่ยว
 ทางถนนท้ายถนน แต่ทหารปืนเล็กเดินเวียนกลับเข้าไปในสนาม มา
 ขึ้นรายนำพัดปด เมื่อเดินกระบวนสิ้นแล้ว ถ้าเป็นเดือน ๕ แด่ก่อนเคยมี
 ผัดพาฟ มักประว้าต้องข้างคนออกผัดพาฟบ้าง ชีมาถ่อแพนบ้าง บาง
 บ้างมีขางหนึ่ง บางบ้างมีต้องข้าง แด่ก่อน ๆ มีทรงโปรยทานเจดามัน
 ค้วย ใช้ทรงโปรยค้วยไม้ทวนคว้นออกไปถึงกลางสนาม คนเข้ามา
 แย่งกันในเวลาผัดข้างคูนข้างไม้กั่วเกรงกันเลย จนไปมีเหตุชนครัง
 หนึ่งกำลังคนเข้าไปแย่งทานอยู่ ครังนั้นพระบรมโอยเรศกำลังคองมันจัด
 เห็นคนกลุ่ม ๆ อยู่กัวงผ่าเข้าไปในกลางคน คนก็ต่างคนต่างวิ่งหนีไป
 แด่คนหนึ่งนกำลังคองว่ามะนาวอยู่ถ่มถาไป พระบรมโอยเรศตรงเข้า
 เขี่ยบคี่สะแบกกับที่ แด่นนั้นมากไม่ได้ทรงโปรยทานในเวลาผัดข้างค่อไป
 อีก เมื่อข้างนามนกลับแล้ว จึงถึงมาหื้อ มาหื้อนั้นใช้มาซึ่งเข้ากระบวน
 ทงสิ้นยกเสียแต่มาพระทง มีจำนวนกำหนดว่า ๕๐ แต่ม้าในกระบวน
 ก็ไม่ครบ ๕๐ เมื่อหื้อไปถึงท้ายพระที่นั่งสุทไธสวรรย์แล้ว ก็เดินจงมา
 กลับมาทางห้างวิศัลยุ มาหื้อนำพัดปดอีกจนครบจำนวน ๕๐ เป็น

การเที่ยวกวาดเอิกเกริกสนุกสนานกันมากทั้งผดข้างแต่ม้าห้อ แต่
เดือน ๓๐ เป็นฤดูฝน สดนามเป็นหลุมเป็นโคลนไม่ได้ มีผดข้าง ม้าห้อ
หม้างบักได้อบบ้างบักไม่ได้ห้อย ครั้นวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๑
ขึ้น ๖ ค่ำ เจ้าพนักงานจัดบายศรีไปตั้งส้มโองเวียนเทียนพระยาข้าง
แลข้างวัดเศวตฉ้างพระที่นั่งมาพระที่นั่งทุกโรง เป็นเสด็จการพระราชพิธี
ศุภเชษฐศิวตำนาน

คำตกเดือนดำหรับการพระราชพิธี แต่ก่อน ๆ มาเคยเสด็จพระราช
ดำเนินออกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ทุก ๆ คราวมิได้ขาด แต่ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ เพราะที่ประทับห่างที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ จึงไม่มีใครจะ
ได้เสด็จพระราชดำเนิน แต่ถึงอย่างไรก็ดีควรที่พระบรมวงศานุวงศ์ แล
ข้าราชการที่จะมาเฝ้าตามปกติจะเข้ามาแต่เย็นหน่อยหนึ่ง เมื่อว่าถ้าเสด็จ
ออกจะได้เฝ้าหน้าพลับพลาแลบนพลับพลาให้แน่นหนาตามแบบอย่าง การตก
เดือนนอกนั้นก็ไม่มีอันใด นอกจากที่จะเดือนกรกฎาคมที่หาว่า ถ้าจัด
การวิวัดให้ ได้คนมาก ๆ จริง ๆ จะเป็นการสวัสดิคิมงคลแก่พระนคร แล
เป็นที่เกรงขามแก่ศัตรู หมู่ปัจเจกมิตร เป็นเหตุให้ราษฎรมีความศรัทธามิรักดี
รักใคร่ในพระเจ้าแผ่นดิน ยิ่งกว่ามีพระราชพิธีตำนานฤกษ์ศุภเชษฐศิว
ตำนานเป็นแท้

๑๙ สงครามที่

การซึ่งกำหนดปีใหม่ของไทยเราเป็นสองชั๊ก คือเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่ง นับว่าเป็นปีใหม่ เพราะเปลี่ยนชื่อปีตามสืบสองนักษัตร คือชวดคณฺฑู ขานเถาะเป็นต้นเดียวกันหนึ่ง แต่ยังไม่เปลี่ยนศก คือท้ายศักราช เพราะ ศักราชนั้นยังไม่ได้ขึ้นปี ด้วยคามวิโรหของเรานับตามโคจรของพระอาทิตย์ คือพระอาทิตย์ยกขึ้นราชนันต์เมื่อใด จึงขึ้นศักราชในวันเถลิงศก ในระหว่างซึ่งยังไม่ได้ขึ้นศักราชจึงต้องใช้ปีใหม่ แต่ต้องจดหมายว่ายังเป็นศกเก่าอยู่ การที่ใช้ศกบอกเอกโทตรี ไปจนกระทั่งถึงสัมฤทธิ์ศก คอบท่ายับดังด้วยนั้น เพราะประสงค์จะจดหมายวันคืนเดือนมาให้สั้น ด้วยเหตุว่าถ้าจะเรียกแต่มีชื่อสืบสองชื่อ เมื่อครบสืบสองปีเข้าแล้ว คือไปก็จะวนลงเก่า ถ้าจะจำอะไรมา กุ ยาว ๆ ก็มักจะชวนให้เลอะเทอะ

วิธีนับมีชื่อสืบสองขึ้น เป็นของคนโบราณนับมีด้วยกันหลายประเทศ ตลอดจนเมืองจีนเมืองยี่ปุ่น ที่นับตลอดจนถึงเดือนถึงเวลาทุ่มโมง เป็นสืบสองนักษัตรก็มี คนโบราณไม่ว่าจะสังเกตตั้งกาจอันใดมากก็นับแต่พอรัยอยู่ในเวลาที่ต้องการแล้วก็แล้วกัน แต่เป็นวิธีนับง่าย คนรู้จักได้ ชื่นชอบใจทั่วถึงกัน เพราะใช้มาช้านานเช่นเมืองจีน เห็นจะได้ นับมากกว่าสี่พันแล้ว จนเหมือนหนึ่งในปัจจุบันนี้ ถ้าจะไปถามคนแก่ ๆ ว่าอายุเท่าใด คงจะบอกชื่อคานนักษัตรของปีนั้นทุกคน ที่จะบอกศักราชได้นั้นเกือบจะไม่มีเลยสักคนเดียว เว้นไว้แต่ผู้ที่เป็นโหร ถ้าจะสอบสวน

ให้รู้ว่าอายุเท่าใดก็ได้ แต่จะต้องคนเห็นว่าเขาว่าชวดทรงตั้งฐานจะอยู่สัก
 กี่รอบสิบสองปีมาแล้ว ญานบางคนบอกได้เองว่าอยู่มากี่รอบ เพราะ
 นิมิตต์ดังเกิดอันใดไม่ได้เช่นนี้ ครั้นจะนับศักราชก็ดูการยากที่จะจำกัน
 อย่างยิ่ง แต่จะต้องเขียนหนังสือยาวไป จึงมีผู้คิดบอกศกกลงไว้ข้างท้าย
 เมื่อปลายศักราชเป็นเลข ๓ ก็ให้ใช้เลขศก ๒ เป็นเลข ๒ ก็ให้ใช้โทศกไป
 ตามลำดับจนถึงสัมฤทธิ์ศกเป็นสิบมีรอบหนึ่ง ทำให้การที่นับวน ๆ กัน
 ยาวออกไปอีกได้เป็น ๖๐ ปีจึงจะลงเค้าซ้ำเดิม คือชวดสัมฤทธิ์ศก
 ก็คงเป็นชวดสัมฤทธิ์ศก ฉดฺดฺเอกศกก็คงเป็นฉดฺดฺเอกศก เมื่อจะใช้เขียน
 หนังสือก็เขียนได้สั้น ๆ ไม่ต้องลงศักราชเหมือนอย่างมีฉดฺดฺเอกศกนี้ เดช
 ข้างหน้าพันสองร้อยห้าสิบนั้น เป็นอันจำไว้ ในใจไม่ต้องเอามานับ ลงแต่
 เลข ๑ เป็นพอแล้ว ถ้าจะเขียนตามความคาดหมายว่า เมื่อยังไม่เกิด
 บอกศกท้ายมีขึ้นก็จะต้องเขียนว่ามีฉดฺดฺจุตศักราช ๑๒๕๓ (การที่ใช้
 ว่ามีฉดฺดฺ ๑๒๕๓ เป่า ๆ เช่นนี้ เป็นของเกิดขึ้นใหม่เมื่อเดือนฝรั่งในเร็ว ๆ นี้
 แต่ก่อนไม่มีใครนึกใช้กัน) การที่ลงเลขศกข้างท้าย จึงทำให้สั้นกว่า
 ที่จะออกช่อศักราชแต่เขียนตัวเลข แต่ที่ใช้ ๆ กันอยู่ดังเลขศกทั้ง
 ศักราชด้วย เช่นกับมีฉดฺดฺเอกศกจุตศักราช ๑๒๕๓ ดูอยู่ข้างจะเผือกต้องทำ
 ชุระมากอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะเหตุที่ช่อปีเปลี่ยนเขาคันเดือนห้าเป็นประมาณ
 เพื่อจะให้จำง่าย ญานของนับกันมาเก่าแก่ก่อนที่จะใช้ศักราช ซึ่งคิด
 เอาพระอาทิตย์ขึ้นราชนิมิตเป็นเปลี่ยนปี อันเดือนไปเดือนมาไม่ใคร่คงที่
 เพราะดวงกรานคือเปลี่ยนศักราชนับตามสุริยคติ มีเดือนนับตามจันทรคติ
 ฤกษ์เกิดอันหนึ่งจึงได้ต้องเป็นปีใหม่สองหนต่อมา

ในเรื่องที่เปลี่ยนนับ ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้ในคำประกาศแห่งหนึ่ง ได้นำมาลงไว้ในหนังสือขริฎกานต์ ๒ ฉบับที่ ๓๓ จำนวนเดือน ๑๓ ปี ๑๒๔๗ มีข้อใจความซึ่งว่าด้วยแรกที่จะกำหนดนับ โบราณคิดเห็นว่าฤดูหนาวเป็นเวลาพ้นจากมีดฝนสว่างขึ้นเปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คิดนับเอาฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวันที่จะได้คิดว่าเป็นกลางปี ฤดูฝนเป็นเวลามีดคลุมโดยมาก แต่ฝนพวาทะเยวไปไหนไม่ใคร่ได้ จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนกลางคืน คนทั้งปวงเป็นอันมากถือว่าเวลาเช้าเป็นต้นวันกลางคืนเป็นปลายวันฉันทิ คนโบราณก็คิดเห็นว่าฤดูเหม็นค คือฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูคิมหคือฤดูร้อนเป็นกลางปี ฤดูวิสต์ด้านคือฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะเหตุนี้จึงได้นับข้อเดือนเป็น ๑ มาแต่เดือนอ้าย ข้อความอื่น ๆ ถ้าผู้ใดอยากจะทราบ จงอ่านหนังสือขริฎกานต์ที่อ้างถึงมาข้างต้นนั้นเถิด ที่ยกมาว่าเดือนเพ็ญจะมาพิจารณาให้เห็น ว่าเหตุใดจึงไม่ตรงกับใหม่ที่เดือนอ้าย ซึ่งแปลว่าเดือน ๑ มาตรงกับใหม่ต่อเดือน ๕, ๖. คิดเห็นว่าความคิดเดิมที่ตั้งแต่เดือนอ้ายเป็นเดือน ๑ คงเป็นการถูกต้องตามกระแสพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงไว้ แต่ด้วยนับเดือนเช่นนั้นเห็นจะมีมาก่อนที่นับศักราชเป็นร้อยเดียวกันกับนับเป็นชวดตถุชานเถาะ ครั้นเมื่อมีผู้ตั้งศักราชขึ้นใช้ อาศัยเหตุที่จะเริ่มนับศักราชเช่นพระพุทธศักราช นับตั้งแต่วันประสูติของพระพุทธเจ้า ก็ต้องไปตั้งศักราชเอาในวันวิสาขบูชา ซึ่งเป็นหัวรอบเหมือนอย่างกับนับเป็นเดือน ๑ ขึ้นใหม่กันอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่จะตั้งเกิดตัววิชัยกระบวนคิดอ่านได้ง่ายเช่นกับตั้งศักราช

ของจุลศักราช กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้นด้วยเส้นเมอริเดียนซึ่งเป็นราศีดาวพฤหัสบดี
 ชาติตอนไม่ชานาบคาบเกี่ยวกับราศีอื่น ๆ เป็นต้นนอย่างหนึ่ง เพราะเหตุ
 เหล่านี้จึงได้ทรงขอเดือนที่ ๑ เดิมเสีย ให้ไปตกอยู่กลางปีฤกษ์ปลายปี
 ตามแต่จะเป็นไป แต่ขอเดือนเช่นนั้นเคยใช้เข้าใจกันชมชามมาแล้ว ก็ทั้ง
 ให้เดือนนั้นอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ฤกษ์เปลี่ยนแปลงก็ไม่ผู้เรียกตาม

ศักราชต่าง ๆ ซึ่งใช้กันอยู่ในประเทศต่าง ๆ ย่อมคงเอาตามเหตุ
 ตามเหตุที่เหตุซึ่งเป็นต้นจะนับศักราชนั้นอย่างหนึ่ง ตามที่จะคำนวณง่าย
 อย่างหนึ่งดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่ที่นับอยู่ในฤดูหนาวมีมากกว่าที่ไป
 คำนวณในฤดูร้อน อย่างเช่นคัมภีร์ฝรั่ง ถึงว่าศักราชเขาใช้ศักราชพระ
 เยซุสเกิดก็จริง แต่การนับวันคืนเดือนปีเขาไม่ได้เอาไครยเหตุประจวบ
 ศักราช เหมือนอย่างพระพุทธศักราช เขาใช้กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้น
 ไปได้ที่สุดเป็นอายันต์สงกรานต์ ถึงข้างเมืองจีนก็ใช้เช่นนั้น เป็นแต่
 เขาจะมีวิธีคำนวณคิดเวลาอย่างไรแปลกไป จึงไม่ตรงกันเข้ากับฝรั่ง
 ถอยคดลาคมาจากเวลาที่พระอาทิตย์เป็นอายันต์สงกรานต์ ตกอยู่ในระหว่าง
 ที่พระอาทิตย์ยังไม่เป็นสามัญสงกรานต์ เห็นว่าเมื่อเรายังไม่ได้ใช้จุลศักราช
 คงจะใช้กำหนดเปลี่ยนปีเอาไครยอายันต์สงกรานต์ได้เหมือนกัน เพราะ
 เป็นเวลาประสมช้องกับฤดูหนาว ซึ่งนับว่าเป็นเวลาเข้าที่กล่าวมาแล้ว
 เดือนอ้ายจึงเป็นเดือน ๑ แคว้นอยู่เป็นพยาน

ศักราชเคยใช้มาในกรุงสยามนี้เป็นสามศักราช คือพระพุทธศักราช
 ซึ่งนับแต่พุทธปรินิพพานมาน้อยอย่างหนึ่ง มหาศักราชซึ่งไม่ปรากฏว่าของ
 ผู้ใดคณนอย่างหนึ่ง จุลศักราชซึ่งว่าเปนของพระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 สยามณกรุงสุโขทัยคณนอย่างหนึ่ง ในศักราชสามอย่างนี้ พระพุทธ

ศักราชใช้ในการซึ่งจะกล่าวถึงพุทธภาสิต ฤาการที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป
 ศาสนา แต่ในส่วนราชการที่คงใช้ยู่บัดนี้ เป็นประกาศใหญ่ ๆ เช่น
 ตักรมกัยยังใช้ยู่ แต่ก่อนมาใช้ในราชการอย่างอื่นอีกก็มีบ้าง เช่น
 กับพระราชดำณัณสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีไปถึงพระเจ้าดุยส์ ที่ ๑๔
 พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ที่ได้สำเนาเข้ามาแต่ประเทศยุโรปก็ใช้พระพุทธรูปศักราช
 แต่พระพุทธรูปศักราชก็ไม่ตบด้าง เดือนซึ่งนับเป็น ๑, ๒, ๓, ๔, ของเก่า
 มีประหตาอยู่แห่งหนึ่งทีในหนังสือตาโตแปร์ ที่เปนราชทูตฝรั่งเศสเข้ามา
 ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแต่ง ว่าด้วยเรื่องเมืองไทย ได้
 จดวันอย่างหนึ่งว่า วันแรมแปดค่ำเดือนที่ ๑ (คือเดือนอ้าย) ปี ๒๒๓๒
 ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ เดือนเดีเซมเบอร์ คฤศตศักราช ๑๖๘๗ ตามหนังสือนั้น
 เขาได้กล่าวว่ “ข้อนี้เหมือนอาการที่ลงวันอย่างนหมายควมว่ามีน
 เมื่ออยู่ในเดือน จะเรียกว่าปี ๒๒๓๑ ฤ ๒๒๓๒ ก็ได้” เมื่อจะคิด
 ตามข้อความที่เขาว่าเช่นนั้น จะถือว่าแต่ก่อนเขาจะเปลี่ยนปีในเดือนอ้าย
 ตามอย่างเก่า แต่ศักราชไปขึ้นต่อเมื่อถึงกำหนดส่งกราณต์ของศักราชนั้น
 จะได้บ้างคอกกรมัง แต่ในหนังสือไม่ได้ว่าถึงจุดศักราช กล่าวแต่
 ถึงพุทธศักราช ส่งกราณต์ของพุทธศักราชอยู่ต่อวันวิสาขบูชา แต่ปี
 เปลี่ยนทีเดือนอ้าย ครั้นจะเปลี่ยนศักราชไปเป็น ๒๒๓๒ ที่เดียวก็ยังไม่ถึง
 ส่งกราณต์ของพุทธศักราช จึงเขียนเป็นสองแปลงไว้ แต่ที่ไปมีเลข ๒
 อยู่ข้างปลายอีกตัวหนึ่งนั้นควรระไรรอย ฤาจะเพนเขียนคองอย่างไทย ๆ
 เขียนเช่นนั้น ๒๒๓๑ แล้วเครื่องหมายคองเช่นนั้นแปลกกันไปกับฝรั่ง เมื่อ
 เวลาแปลจะเข้าใจผิดไปด้วยเครื่องหมายคองของไทย ถ้าฆวดหัวโต ๆ
 จะอ่านเป็นเลขสองไม่ได้บ้างกรมัง เพราะเลข ๒ โบราณเขียนข้มักใช้

ทางตา ๆ คล้ายกับที่เราใช้คำซ้ำอยู่เดี๋ยวนี้ เช่น “ต่าง ๆ” ถ้าเป็น
 เช่นนั้นเลข ๒ ข้างปลายนั้น ก็จะเป็นทางที่เข้าใจผิดของผู้แปลได้ ถ้า
 ตงกักราชเป็นสองแปดงเช่นนี้ ก็เป็นอันตรงกันกับที่ใช้เขียนที่ต่างกันอยู่
 ในเร็ว ๆ นี้อย่างหนึ่ง เช่น ๑๒๔๘-๘ แล้วเขียนเช่นนี้เป็นเขาอย่าง
 ฝรั่งโดยความเข้าใจโกหก ๆ ของคนชั้นใหม่ ๆ ก็จะหมายความว่าตั้งแต่
 เดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่งมา ศักราชยังเป็น ๔๘ อยู่ไม่ยกเป็น ๔๙ แต่คงจะ
 เป็น ๔๘ เมื่อถึงวันเถลิงศกแล้ว ถ้าจะเขียน ๑๒๔๘ ก็จะทำให้เหมือน
 กันง่ายกว่า เพราะดูไทยแท้ขึ้น ถ้าคำที่ตาโตแปดได้กล่าวไว้เป็น
 คำแน่นอน แต่เราอ่านเข้าใจถูกต้องตามเนื้อความที่เขาหมาย ก็คงจะ
 เป็นนับเปลี่ยนนับเช่นเดือนอ้าย ใช้ศักราชสองแปดไปจนวิสาขบูชาจะมีจึง
 เปลี่ยนขึ้นศักราช ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเข้าใจว่า การซึ่งนับเวลาเปลี่ยน
 ขึ้นในเดือน ๕ นั้นจะเป็นภายหลังพระนารายณ์มหาราช

แต่มหาศักราชนั้น ไม่มีข้อความปรากฏว่าผู้ใดตั้ง แต่สังกรานต์
 ของมหาศักราชนั้นจะเป็นเมื่อใด เมื่อไปสอบค้นดูในหนังสือ ซึ่งใช้
 มหาศักราชเช่นคำจากฤกษ์เสาศิลาเมืองสุโขทัย ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตน
 ศาลาราม ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปกเรศวริยาลงกรณ์ทรงแปล
 ทั้งสองต้นซึ่งได้ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเดือน ฉบับที่ ๓ จำนวน
 เดือน ๒ ปี ๑๒๔๖ หน้า ๒๓๘ นั้นแล้ว มหาศักราชในหนังสือเก่ามาก
 สอดดู กับจุลศักราช ถึงเวลาที่ พระเจ้าอยู่ทอง ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว
 ไม่เป็นที่สันนิษฐานแน่นอนอย่างไรได้ มหาศักราชไม่มีผู้ใดที่จะรู้จัก
 ใช้ชัดเจนอย่างไร นอกจากที่จะรู้เกณฑ์บอก สอดที่ไหนก็เถอะ
 ทุกแห่ง แต่ตามการประมาณดูเหมือนว่าจะเป็นศักราชที่ใช้กันอยู่ในตอน

แผ่นดินสยามข้างใต้ ซึ่งในเวลานั้นเขมรมีอำนาจปกแผ่เข้ามามาก จะ
 เป็นชนเดียวกันกับพระนครวัดนครธม ซึ่งเป็นคราวเล่นปราสาทศิลา
 ต่อดเข้ามาจนเมืองพิมาย เมืองเพชรบุรีเมืองราชบุรี เมืองสิงห์ข้าง
 แควแม่น้ำน้อยเมืองกาญจนบุรีเมืองนครไชยศรี ฤๅเมืองนครศรีธรรมราช
 ด้วย ครั้นภายหลังพวกชาวสยามข้างเหนือซึ่งต้องอ่อนน้อมต่อชาวสยาม
 ข้างใต้ ได้พระร่วงเป็นผู้มีสติปัญญาเกิดขึ้นเห็นปรากฏชัด เช่นกับด้าน
 ชดอม (คือด้านนครฤๅกตะออมยารัน) ตักน้ำไปส่งด้วย ไม่ต้องใช้คัมไ้
 ไ้ ซึ่งเป็นภาชนะอันหนักอย่างแต่ก่อนเป็นคัน ก็มีคามนิยมยินดีควบคุม
 พวกพ่อค้าได้มาถึงมากจน คิดขับไล่พวกเขมรซึ่งมีอำนาจปกแผ่เข้ามา
 ในแผ่นดินสยามข้างใต้ให้อยู่ในอำนาจได้ ดังเมืองหลวงชนข้างฝ่ายเหนือ
 แล้วจึงมาคิดเห็นว่าจะคงใช้มหาศักราชอยู่ตามเดิม ก็จะเหมือนหนึ่งเป็น
 พยานให้เห็นอยู่ว่าเคยอยู่ในอำนาจพวกข้างใต้ ด้วยมหาศักราชนั้นจะตั้งขึ้น
 ตามกำหนดปีราชาภิเศกของพระเจ้าแผ่นดินข้างใต้องค์ใดองค์หนึ่ง ฤๅจะ
 เป็นปีที่ปราบปรามพวกฝ่ายเหนืออยู่ในอำนาจเองก็ไม่ทราบ จึงเป็นที่
 รังเกียจด้วยศักราชนั้นยกเลิกเสีย ดังจุลศักราชขึ้นใช้แทน แต่มหา
 ศักราชจะเปลี่ยนเมื่อใดไม่ได้ความชัดนั้น ดังได้ย่อบางที่ก็จะเปลี่ยน
 มีอาไ้รยพระอาทิตย์ที่สุดข้างใต้ เป็นอายันต์ดังกรานต์คล้ายกับเมืองจีน
 ฤๅเปลี่ยนต้นเดือนอ้าย จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่จะต้องผู้กล่าว
 ได้ เพราะเดือนอ้ายบอกหนึ่งชัดเจนอยู่แล้ว มหาศักราชนั้นถ้าจะนับ
 มาจนถึงนี้เป็น ๓๗๓๓ แต่ยังคิดใจส่งไ้ยเกณฑ์บอกที่พวกไพร่จำไว้
 กลัวว่าจะเอะอะทะเลี้ยฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะสอบอันใดไม่เห็นถูก
 ต้องเลย บางอาจารย์ก็ว่า ๖๕๐ บางอาจารย์ก็ว่า ๕๖๐ แต่ในแต่คง

กิจจานุกิจตั้งเกณฑ์ไว้ถึง ๗๖๐ เลอะเทอะบ้านเรือนกันอยู่แล้ว บางที่จะ
ตกพันเสียอีกตัวก็จะได้อีก

ส่วนจุดศักราชนั้น ในพงษาวดารเหนือของเรากล่าวว่าพระร่วง ซึ่ง
เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามนครกรุงสุโขทัยเป็นผู้ตั้ง ฝ่ายพม่าเขาก็ว่ามีเจ้า
แผ่นดินของเขาองค์หนึ่งชื่อตั้งมหาชาเป็นบุตรคน แต่ศักราชได้ใช้ทั่วไป
ทั้งเมืองไทย เมืองพม่า เมืองมอญ เมืองเงี้ยว เมืองชวา ที่เรียกว่า
ไทยใหญ่ เมืองลาว ทังเฉียง ทังท้าว ญ่าพุงขาว พุงดำ เมืองเขมร
ถ้าจะคิดดูว่าชื่อซึ่งต่างคนต่างเถียงกันเช่นนั้น ถ้าต่างคนต่างนับเหตุจึงจะ
ตรงกันได้ ฤๅจะกล่าวว่าเมืองใดตกอยู่ในอำนาจเมืองใดที่บังคับให้ใช้
ตามกันได้ ก็จะต้องตกอยู่ในบังคับกันมานาน จนเกือบจะรวมเป็นชาติ
เดียวกัน ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะกลับใช้ศักราชอื่นเสีย เมื่อเวลาถึงศักราช
เมืองนั้นได้ คือเช่นพระร่วงไม่ยอมใช้มหาศักราช ญ่าพม่าไม่ยอมใช้
ศักราชซึ่งพระเจ้าปดุงทศทองนับ ถ้าจะคิดเดาเถียงไต่ต้อนอย่างหนึ่ง
จะเป็นอย่างนั้นได้บ้างคอกกกรรมัง คือจะมีใครญ่าพราหมณ์ผู้รูดชาใคร
ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นที่คนทั้งปวงนับถือมาก เทียวไปเทียวมาอยู่ในประเทศ
ทั้งปวง ไม่ได้อยู่ในอำนาจผู้ใด ประพฤตศักราชเป็นพระกตยา ๆ เมื่อคิด
เห็นวิธีนับปีเดือนวันคืนอย่างใหม่ขึ้นได้ จะเถียงว้างแก่เจ้าแผ่นดินทั้งปวง
ให้ลงเห็นชอบเป็นอันหนึ่งอันเดียว ยอมเปลี่ยนใช้จุดศักราชพร้อมกันทุก
เมืองก็ดูเหมือนจะเป็นได้ ด้วยการที่จะคิดเห็นว่าจะมีการประชุม กองเกรต
อย่างเช่นในประเทศฝรั่งเศษประชุมกันในระหว่างประเทศทั้งปวง ตั้ง
กฎหมายแบบอย่างอันใดลงแล้วถือใช้ทั่วกันไปในั้น ในประเทศศวันออก
ข้างฝ่ายเรานับไม่ได้ แต่ไม่เคยมีศักราชที่เก่าแก่กันมาเลย การซึ่งพม่า

ดาว ไทย เขมร นัมวัน คัม เดือน ปี เกิดชนคตาคันกันอยู่บ้างน่ะ ก็เป็นแต่
ผลของวิธที่หนูอธิกมาศอิทวารผิดกันไป อย่างว่าแต่ประเทศซึ่งตั้งอยู่
ห่างกันจะเป็นเลย แต่ในกรุงเทพ ฯ นี้เองก็ได้เคยเกิดวันคืนหัดถ่เดียวกัน
ด้วยคำราตงอิทวารไม่ค้องกันเมื่อไม่สู้ชานกันกรงหนิง ประดิทนต์ถ่อย
กันอยุ่ถึงพอจะหาพบได้ ส่วนการที่จะรดต๋อไปข้างนาก็ยังมีข้อถ่อย
กันอยู่ ดังเช่นได้กล่าวไว้ ในประกาศใช้วันคืนซึ่งได้ออกใหม่ครั้งนั แต่
ถึงว่าวันคืนจะหัดถ่เดียวกันต่งแคว้นหนึ่ง ถึงเดือนหนึ่งต้องเดือน ศักราช
ก็ยังมีเวลาใช้ตรงเท่ากัน จึงเห็นว่าน่าที่จะมีครุผู้ใดคนหนึ่งเป็นผู้แนะนำ
ให้จงชั้น พม่าแต่ไทยเปนมหากนครใหญ่ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ต่างคนต่าง
ไม่ยอมที่จะรับว่าทำตามกัน เพราะความจริงก็เป็นต่างกันต่งตัง เป็น
แต่ร่วมอารยัคัยด้วยกัน คำที่ว่านี้เป็นแก่นุมาน แต่เห็นว่าพอจะยุติ
ด้วยเหตุผลได้ ครั้นเมื่อเรียงหนังสือแล้ว ได้พบอ่านความเห็นของผู้ซึ่ง
แปลพงษาวดารพม่าเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อว่าถึงต่งฆราชาต่งศักราช เขา
เห็นว่าท่วงทักทายทักคิดโง่งปวงในเรื่องศักราชนั้นคล้ายกับอื่นคุ่มมาก เห็น
จะมีใครอื่นคุ่มผู้ใดคนหนึ่งเข้ามาช่วยคิดอ่านแนะนำในการต่งศักราช ความ
เห็นของเขาเช่นนั้นก็เป็นอันต่งกันกับความคิดเดาเช่นได้กล่าวมาแล้ว ถ้า
พม่าได้ ใครอื่นคุ่มผู้ใดเป็นคนรู้ ก็ดู่เหมือนผู้อื่นเองจะเป็นครุของไทยด้วย
เพราะเหตุว่าจุดศักราชนั้นไม่ปรากฏว่าต้องกันกับศักราชเก่า ๆ ซึ่งใช้อยู่ใน
ประเทศอื่นเคียดหมเป็นหลายศักราชนั้น ถึงแม้ว่าแบบแผนทักคิดจะเป็นอย่าง
อื่นคุ่ม ก็คงจะมาคิดคักคักต่งขึ้นใช้ ใหม่สำหรับประเทศที่เกิดเคียงอื่นเคียด
ถึงว่าพระร่วงแตต่งฆราชาจะไม่เป็นผู้ ต่งศักราช ขึ้นได้เองโดยดำ พังพระองค์
ก็คงจะเป็นผู้มีวิชาความรู้แตตติปัญญา พอที่ผู้ทมาแนะนำนั้นจะชี้แจงให้

เข้าพระไทยเห็นดีได้ง่ายกว่าเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ จนอาจจะเดาบอก
 ชะแวงวิเศษคำนวณทางปวงได้ถนัด จึงปรากฏว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอยู่แต่ต้อง
 ประเทศ ไม่มีเจ้าแผ่นดินในเมืองอาดำ เมืองมอญ เมืองเงว เมืองลาว
 เมืองเขมร องค์ก่อนที่ได้อ้างว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอีก เป็นแต่ไร่ ไร่เงินบ ไร่
 ตามที่เห็นชอบในคำแนะนำนี้ ผู้ที่คิดตั้งศักราชขึ้นนั้น เป็นผู้มีความ
 รัมาคิดประกอบเหตุผลโดยรอบคอบ ถึงแม้ว่าแบบคำนวณวิธีนั้นจะยัง
 ไม่ดีเยี่ยมถึงที่ ก็เป็นอย่างดีมาก กว่าพระเจ้านครราชสีมาได้ขึ้นมานั้น แต่
 เพราะเหตุที่เห็นช่องดาวฤกษ์ว่าอายุที่ราชเมศ์ตั้งเช่นกล่าวมาแล้ว จึงได้ย้าย
 มีใหม่มาเสียไม่เอาตามอายุที่ศักราชได้ เปลี่ยนมาเอาตามัญธังศักราช
 ขาเข้า คือเวลาพระอาทิตย์กลับมาตรังที่ศีรษะเป็นเวลาศักราช เพราะ
 ฉะนั้นศักราชจึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในเดือนห้าฤกษ์เดือนหก ไม่เร็วกว่าเดือน
 ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ไม่เกินเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำออกไป ศักราชคงอยู่ในระหว่าง
 เดือนหนึ่งนั้น เพราะเหตุดังนี้ใหม่จึงได้เป็นสองครั้ง คือเปลี่ยนชื่อ
 ครั้งหนึ่ง เปลี่ยนศักราชครั้งหนึ่ง แต่การที่คิดศักราชตามตำรา
 ถือว่าเป็นการละเอียดมากอยู่แล้วยังไม่ถูกแท้ได้ เพราะมีหนึ่งคิดคติโคจร
 ของพระอาทิตย์ ตามตำราที่ไทยอย่างไทยคิดเป็น ๓๖๕ วัน ๖ โมง ๓๒ นาที
 ๓๖ วินาที เพมิ่อริกมาศ อริกวารแล้วยังไม่พอ ยังมีเศษค่น้อย ๆ สะสม
 กัน เมื่อนานมาวันซึ่งคิดตามสุริยยาตร์ ว่าพระอาทิตย์ยกขึ้นก็เกิดอนครา
 จากที่ พระอาทิตย์ยกจริง ๆ ไปเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ วันศักราช
 ก็เลื่อนกับอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๓ วันล่วงมาแล้ว แต่เพราะเคลื่อนที่
 ค่น้อยไม่ถึงเปลี่ยนฤกษ์กลับร้อนเป็นหนาวจึงไม่ใคร่มีผู้ใคร่รัก แต่ถ้านาน
 ไปอีกหลายพันปีคงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีวิธีนับ

วันขึ้นใหม่ ซึ่งได้ออกประกาศไปให้รู้ ซึ่งเห็นว่าเป็นอย่างใกล้ชิดกับ
ความจริงที่สุดที่จะเป็นไปได้ ถ้าวันเช่นนั้นใช้ทั่วไปได้ทุกประเทศ ก็คงจะไม่
เกิดเหตุที่เคลื่อนคลาดเคลื่อนวันกัน เช่นเมืองไทย เมืองพม่า เมืองตาว
เมืองเขมร เคลื่อนกันอยู่ในบัดนี้ ด้วยวิธีที่จะตอชกสูตรขึ้นเป็นการง่าย
อย่างยิ่ง ไม่เหมือนวิธีตอชกมาตอชกวารอย่างแต่ก่อน ซึ่งเกือบจะว่า
ไม่มีตำราใดจะตัดสินเป็นเด็ดขาดลงได้ และจะนับปีถอยหลังขึ้นไปให้พัน
ป็นได้ โดยยาก ซึ่งพรรณนามาด้วยสังกรานคน เพราะเห็นว่าวันนับ
อย่างใหม่เป็นการง่าย แต่เป็นการใกล้จริง คงจะอยู่ย่นยงแพร่หลาย
วิธีนับอย่างเก่าจะมีแต่ยากไปทุกวัน บางทีจะล้มตายเป็นเหตุเสียไม่
มีผู้ใดจดจำไว้ เพราะด้วยเวลานี้ต่างคนต่างเข้าใจอยู่ด้วยกันหมด จะจด
จำไว้ก็เป็นการจัด ๆ ครั้นนานไปเมื่อสิ้นชนรุ่นที่เข้าใจกันช้านานก็
จะเลยมืดมัว ไม่มีผู้ใดรู้เรื่องเหมือนอย่างมหาศักราช

แต่การซึ่งชนรุ่นว่าสังกรานคน มีเรื่องราวเป็นนิทานประกอบเกิดขึ้น
ด้วยความอดไม่ได้ของคนที่มีมักจะคิดเล่าสู่กันมานานมาดั่งไว้พอฟังเล่นสนุกกัน ๆ
บันดาคึก ๆ ทั้งปวงคงจะได้ยินเล่าให้ฟังแทบจะทั่วทุกคน เรื่องราวนั้น
ก็ดั่งเค้าเดียวกัน ว่าพระมหาสังกรานคนไปพนันกับใครมั่งจะบอกจำกั
ไม่รู้ ถามปัญหาว่าเวลาไรราช้อยทีใด ผู้ที่เรียกว่าใครก็ไม่รู้ตายถูก
พระมหาสังกรานคน จึง เด็ด คีตะให้ คีตะ นั้นตก ถึง แผ่นดิน ก็เกิดเป็นไฟ ลูกชน
นางถูกตัวเจ้าคนจึงผดักกันมารับพานซึ่งรองคีตะไว้ มีหนึ่งออกเวอร์
หนึ่ง คือเขาเวอร์มีหนึ่งออกเวอร์ ๖ ปี แด่มคำทำนายที่พูดกันอยู่โดยมาก
ว่าถ้ามีโคกินถั่วกินงาแล้วกรอกรันว่า “เออมีเขาปดจาจะมรุมรณ” ถ้ามี
โคกินถั่วแล้วหันหัวคิก ๆ ไป ครางออก ๆ แอด ๆ ว่า “มันจะคักหัว

ต่างข้างแตกมาก” ถ้าปีใดถอยมันกว่านั้นฟ้าจะนอง ไนหนึ่งว่าถ้า
 หลับตาแล้วคนมักจะเป็นตาแดงมาก ไนหนึ่งว่าถ้าลืมตาแล้วคนมัก
 เป็นตาแดงมาก ถ้าจะถามได้เถียงเอาแน่นอนให้เล่าให้ตลอดเรื่อง ก็มัก
 จะบอกจำไม่ได้ ไปแทบทุกคน เว้นแต่อย่างไรไม่ทราบ ข้างเข็ญอีก
 นั้นหนามันคงทั่วทุกคน สุดแต่ถ้าถึงส่งกรรณต์แล้วเป็นโจทก์กันไปได้จน
 ตลอดทั้งสามวัน บ่นคุบ ๆ คุบ ๆ เออ ๆ ออ ๆ ไป แล้วต้องอธิบายต่อ
 ว่าเรื่องส่งกรรณต์นั้นมาแต่เมืองจีน ๆ เขาเห็นก่อน ถ้าวันใดจะส่งกรรณต์
 แล้วเขากระเตรียมข้างเข็ญไปคอยอยู่ที่ริมทะเลหลาย ๆ คนด้วยกัน พอ
 เวลาเช้ามีพระส่งกรรณต์ขึ้นจากทะเลพอได้เห็นเขาก็วาดรูป คนหนึ่งวาด
 รูปตัวนาง คนหนึ่งวาดรูปพาหนะ อีกคนหนึ่งวาดรูปบริวาร พุดเหมือน
 อย่างพระยะโฮวาสรางโลกย์ เพราะการที่พระยะโฮวาสรางโลกย์นั้น มนุษย์
 คนเดียวต้องสร้างเสียวันยังค่ำ แต่สัตว์ทั้งหลายนั้นด้วยโกฏีด้วยด้านสร้าง
 วันเดียว เท่ากันกับสร้างคน ๆ หนึ่งชนิด เจ็ดที่วาดรูปพระมหาส่งกรรณต์
 นั้นก็เหมือนกัน ตัวนางมหาส่งกรรณต์คนเดียวข้างเข็ญคนหนึ่ง พาหนะ
 ตัวเดียวข้างเข็ญคนหนึ่ง บริวารแสนโกฏีเข็ญคนเดียวเหมือนกัน แต่
 ว่าข้างเอเธออย่าทักเลย ที่ต้องเข็ญหลายคนออกไปเช่นนั้น เพราะ
 เวลาที่เห็นนั้นน้อยนัก ถ้าผู้ที่จะคอยเข็ญพริบตาถึงเมื่อไรก็ไม่เห็นพระ
 ส่งกรรณต์แล้ว ถ้าคนกระพริบตาถี่ ๆ เห็นจะให้เป็นอย่างไปคอยเข็ญไม่ได้
 แต่ถ้า เวลานาน พวกจีนจะลงทุนซื้อ เครื่องถ่ายรูป มาห้อยตั้งเครื่อง หนึ่งไป ตั้งไว้
 พอส่งกรรณต์ขึ้นมากับบปราคเดียวจะได้รูปเทวดาอันวิเศษมาขายมีกำไรมาก
 กว่าที่ลงทุนซื้อเครื่องถ่ายรูปหลายร้อยเท่า เรื่องส่งกรรณต์มาแต่เมืองจีน
 ยังไม่ได้เล่าว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุใดเลย จะได้ถามผู้ที่เล่าหาต้นเหตุที่จุด

ไม่คิด เพราะเรื่องนั้นแล้วไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ผู้ใดเล่าขึ้น ถ้าไปซักถาม
แล้วโกรธทุกคน ดูเป็นชนคหทางของคนแก่โดยมากทั่ว ๆ ไป แต่พิเคราะห์
ดูเห็นว่าท่านผู้ใดเล่าแก่โกรธนั้น ก็เห็นจะไม่รู้เหมือนกัน แต่คงจะเคย
ถามมาแต่เมื่อเด็ก ๆ แลถูกโกรธมาแล้วเหมือนกัน จึงได้เฝ้าอย่างมา
โกรธบ้าง จำเป็นประเพณีที่เปนผู้ใหญ่แล้วต้องโกรธ เพราะฉะนั้น
เรื่องสงครามที่เห็นที่เมืองจันทน์ เห็นจะเป็นชนคหทางของคนแก่แต่โบราณ
สืบมา จนไม่มีผู้ใดรู้ว่าต้นเหตุมาจากอันใด ที่ว่ามาข้างต้นนั้นตามคำ
เล่าบอก ส่วนที่จากถูกแผ่นศิลาประจำรูปเขียนไว้ทั่ววัดพระเชตุพน อ่าง
ว่าเรื่องมหาสงครามคนมีพระบาทฝ่ายรามัญ ว่าเมื่อต้นกัณฑ์ที่
อันนี้ เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร บ้านอยู่ใกล้กับนักเลงสุรา ๆ มีบุตรสอง
คนมีผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุรานั้นเข้าไปกล่าวคำหยาบขี้ค่อ
เศรษฐี ๆ จึงถามว่าเหตุใดจึงมาหิมนประมาทต่อเราผู้มั่งมีดีมาก นักเลง
สุราจึงตอบว่า ถึงท่านมีสมบัติก็ไม่มั่งบุตร ตายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า
เราไม่มีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีมีความระอาจึงบวงสรวงพระ
อาทิตย์พระจันทร์ ตั้งอธิษฐานขอบุตรถึงสามปีก็มิได้บุตร อยู่มาถึง
วันนักขัตฤกษ์สงครามนี้ พระอาทิตย์ยกขึ้นสุราราชเมศ เศรษฐีจึงพา
บริวารไปยังต้นไทร อันเป็นที่อยู่แห่งฝูงนกทั้งปวงริมฝั่งน้ำ จึงเอาข้าว
สารต่างน้ำเจ็ดครั้ง แล้วหุงขนมชาพระไทรประโคมพิณพาทย์ตั้งอธิษฐาน
ขอบุตร พระไทรมีความกรุณาจึงเหาะไปเฝ้าพระอินทร์ขอบุตรให้เศรษฐี
พระอินทร์จึงให้ธรรมชาติเทวดาบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อ
คลอดแล้วจึงให้ชื่อธรรมชาติกุมาร ปลุกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้น
ไทรริมฝั่งน้ำนั้น กุมารเจริญขึ้นกรูภาษาเนก แล้วเรียนไตรเพทจบเมื่อ

อายุได้เจ็ดขวบ ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งปวง ใน
 ขณะนั้นโดยกษัตริย์ทลายนบถทำมหาพรหม แดกมิตพรหมองค์หนึ่ง ว่า
 เป็นผู้แสดงมงคลแก่มนุษย์ทั้งปวง เมื่อมิตพรหมทราบจึงลงมาถาม
 บัณฑิตธรรมมาตฤมาธมารธอ ธัญญาไว้ว่าถ้าแก้ปัญหาก็จะตัดศีรษะ
 ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมมาตฤมาธเสีย ธรรมมาตฤมาธผิดใจด้วย
 ครั้นล่วงไปได้หกวันก็ยังคิดไม่เห็น จึงนึกว่า พรุ่งนี้จะตายด้วยอาญา
 ทำอกมิตพรหมไม่ต้องการ จำจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่า จึงลง
 จากปราสาทไปนอนอยู่ในใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผัวเมีย
 ทำรังอาไศรยอยู่บนต้นตาลนั้น ครั้นเวลาค่านางนกอินทรีถามสามีว่า
 พรุ่งจะได้อาหารแห่งใด สามีบอกว่าจะได้กินศพธรรมมาตฤมาธ ซึ่ง
 ทำอกมิตมหาพรหมจะฆ่าเสีย เพราะทายปัญหามิออก นางนกถามว่า
 บัณฑิตนั้นอย่างไร สามีจึงบอกว่า เข้าครัวอยู่หน้า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอา
 นาด่างหน้า ขื่อหนึ่งเวลาเที่ยงอยู่อก มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาเครื่องหอม
 ประพรมที่อก ขื่อหนึ่งเวลาอัษฎมฤกษ์ครัวอยู่เท่า มนุษย์ทั้งหลายจึงเอาน้ำ
 ด่างเท่า ธรรมมาตฤมาธได้ยินดังนั้นก็กลับไปปราสาท ครั้นรุ่งขึ้น
 ทำอกมิตมหาพรหมมาถามปัญหามิต ธรรมมาตฤมาธก็แก้ตามที่ได้อธิษฐาน
 ทำอกมิตมหาพรหมจึงตรัสเรียกเทวธิดาทั้งเจ็ด อันเป็นบริวาริกพระอินทร์
 มาพร้อมกัน แล้วบอกว่าเราจะตัดศีรษะมารธรรมมาตฤมาธ ถ้าจะคง
 ไว้ยังแผ่นดิน ไฟก็ไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งบนอากาศฝนก็จะแล้ง
 ถ้าจะทิ้งในพระมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง จึงให้บุตรทั้งเจ็ดนั้นเอาพานมา
 รับศีรษะ แล้วก็ตัดศีรษะส่งให้นางทงษณบุตรใหญ่ นางทงษณจึงเอาพานรับ
 พระเศียรบิดา แล้วแห่ทักษิณรอบเขาพระเมรุ ๖๐ นาที แล้วก็เชิญ

ประดิษฐานไว้ในมณฑปถ้ำคันธุลีเขาไกรลาศ บูชาด้วยเครื่องทิพย์
ต่าง ๆ พระเวสสุกรรมก็นิมนตรโรงแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการ ชื่อภควดี
ให้เป็นที่ประสมเทวดา เทวดาทองปวงก็นำเอาเถาธนูมาด้างในสระ
อินคาตเจ็ดครั้ง แล้วแจกกันตั้งเวรทุก ๆ พระองค์ ครั้นถึงครบกำหนด
๓๖๕ วัน โดยสมมติว่าปีหนึ่งเป็นสังกรานต์ นางเทพธิดาเจ็ดองค์
จึงผดุงเวรกัน มาเชิญพระเศียรท้าวอภิธมาพรหมออกให้ประทัษณินเขา
พระเมรุทุกปี แล้วกลับไปเทวโลกย ที่จำฤกในวัดพระเชตุพนมีใจ
ความดงน

ข้อซึ่งอ้างว่าเรื่องนมในพระบาทไม่มีเค้ามูลอันใด ที่จะเกี่ยวของ
เข้าไปได้ในพระพุทธรูปสำคัญอันหนึ่งเลย แต่การที่อ้างไว้ว่าพระบาท
ฝ่ายรามัญนั้น ประสงค์จะให้รู้ว่าเป็นการซึ่งเถาะด้วยมีเรื่องราวด้วยอย่าง
ที่ได้ฟังเล่าออกมา ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเก็บ
หนังสือประเทศต่าง ๆ แต่งเป็นภาษามคร สุดแต่อ้างว่าเป็นบาทฤๅอรรถ
กถาฎีกาโยชนาอย่างใดไม่ว่า มีอยู่แต่ให้มาถวายเทศนาเวรในคราว
รอบใหญ่ตลอดทุกอย่าง แต่พระที่มถวายนั้น ถ้าเป็นเรื่องศัพท์เพเหระ
เช่นก็มีมักจะใช้เปรียญมอญ เปรียญลาว เปรียญเขมร ครึ่งหนึ่งเปรียญ
รามัญถวายเทศน์เรื่องสุวรรณเคียร เรียกชื่อว่าสุวรรณเขียน ท่านก็ทรง
ถือเรื่องหนังสือรามัญเป็นเขียนไปทั้งนั้น ว่าที่สุดจนเรื่องเงาะกับนางรจนา
ก็มีในบาทฝ่ายรามัญเช่นนี้ ก็ได้ถวายเทศน์ในท้องพระโรงเหมือนกัน
แต่ไม่ทรงเชื่อถืออันใด เป็นเหมือนหามาเล่าทาน แล้วคำวิธด้อย ๆ เถ่น
คำที่ว่ารามัญท้ายคำบาทนั้น ถ้าจะแปลตามสำนวนทุกวันนี้ ก็ตรงกับ
คำซึ่งเถาะ ซึ่งโปรดให้ ไปเขียนไว้ตามศาลาข้างหลังวัด ก็เพราะทรง

เห็นว่าเป็นเรื่องของคนรู้ซมซบทั่วถึงกัน พอจะได้ไปอ่านเอออออกันให้
 เป็นที่สนทนารื่นเริงของผู้ที่ไปมาเที่ยวเตร่ในวัดเท่านั้น
 เมื่อพิจารณาเรื่องราวตามทว่า ก็เห็นว่านิทานนี้จะเกิดขึ้นเมื่อ
 ภายหลังตั้งจุลศักราช เป็นไปตามนิโสดของคนโบราณไม่ว่าชาติใด
 ภาษาใด ตลอดจนฝรั่ง มักจะคิดจะเขียนเรื่องตลกเถา ๆ ขึ้นในใจให้เป็น
 ที่พิศวงงงงวย ไม่ได้คิดว่าผู้ใดจะขบคิดเมื่อภายหลัง เพราะในเวลา
 นั้นถ้าผู้ใดขบคิดก็ควาเดาเสียก็แล้วกัน แต่ที่ค่าเช่นนี้นัยยาวมาได้ ก็ด้วย
 อาศัยความรู้ของชนแต่ก่อนยังมีน้อยอยู่ ได้ตั้งเชื่อถือมั่นคงเสียแล้ว
 กับเป็นผู้โกรธผู้ควาเดาแทนกันค่อ ๆ มาจนถึงทุกวันนี้ เรื่องที่เล่าว่า
 นักเลงสุรามักถูกล่องคนผิวพรรณเหมือนทอง เด็กสองคนนั้นมบุญสัมภาร
 ประการใด ก็ดูหายเงียบไปไม่กล่าวถึง แต่ในยี่หนึ่งเล่ากันตามซมซบ
 ว่า นักเลงสุราตนเองเป็นผู้ขายบั้นหาออก เมื่อพระมหาสังกรานคือ
 กบิลมหาพรหมมาถามบั้นหา ถูกเศรษฐีแก่ไม่ออก ฝ่ายเจ้าขเมา ๆ
 เหล่าเดินโซเซไปนอนใต้ต้นไม้ จึงได้ยินนกอินทรีพูด แล้วมาบอกให้
 ถูกเศรษฐีอีกค่อหนึ่ง ถูกเศรษฐีจึงเอาไปขาย ที่ว่าเช่นนั้นเพราะไม่รู้เรื่อง
 ที่ถูกเศรษฐีภาษานักเลงการวิเศษกว่าคนทั้งปวง หมายความว่าสัตว์พูดภาษา
 คนได้ ตามแบบที่เล่านิทานกันเป็นอันมาก ก็เมื่อจะว่าตามทางที่แท้
 บั้นหากัน ขรรพมาดกุมารจะได้ยินนกพูดก็ดี ฤๅคนขเมาบอกก็ดี
 ก็ไม่ใช่ความคิดของตัวคิดเอง ไปเอาไปหลอกลวงพระพรหมว่า เป็นความ
 คิดของตัวนั้นเป็นการนุ่งแท้ ส่วนพระพรหมนั้นเล่าก็มีหิพพิศายพิพจะแจ้ง
 จะเอียงฟังดูว่ามีจริงจริงอย่างไรบ้าง ก็ไม่เอียงไม่เอียงใจเบาอมถ
 ให้ง่าย ๆ ดั่งมั่งมั่งเต็มที ในการที่จะตัดหัวว่าตกลงแผ่นดิน ไฟก็จะไหม้

เปนคณน ในเรื่องราวที่ว่าน เปนเอาพานรองแล้วตั้งไว้ในมณฑป
 ที่ถ้ำคันชลุ แต่ตามซุ้มซามเต่ากันว่านางธิดานี้คงมาก่อชอุยอยู่เสมอ
 เพราะจะคงลงไปแผ่นดินกตวไฟจะลุกช้อน เมื่อว่าไปตามที่จริง เรื่อง
 เดิมจะซามากกว่าที่พวกซุ้มซามเต่า เพราะคงที่พานแล้ว เอาพานคบบน
 มณฑป ๆ คงที่แผ่นดิน ตุ๊กก็ไม่ห่างไกลอะไรกันนัก ใครจะเรียกว่าคง
 กับแผ่นดินฤๅคงอยู่กับอะไร ถ้าไม่เรียกว่าคงอยู่กับแผ่นดินแล้ว คนเรา
 เมื่อชอุยบนเรือน ก็นับว่าไม่ได้ชอุยบนแผ่นดินเหมือนกัน ฤๅว่าห้วน
 เหมือนไฟ แผ่นดินเหมือนดินดำ ค่อยเปลวถึงกันจึงจะลุก ถ้าเช่นนั้นเอาไม้
 เสียบไว้ อย่างเช่นที่เขาตัดหัวคนโทษก็เห็นจะได้ ฤๅถ้าแผ่นดินไม่สู้ไวไฟ
 เหมือนดินดำนัก เอาใบไม้ฤๅกระดาษรองเสียดกันติดหนึ่งดวงที่ไหนก็จะ
 วางได้ พอย่ำให้เสียดกับแผ่นดินเปนแล้วกัน ท่านพวกซุ้มซามจะ
 ออกเห็นอะไรอะไรอยู่ จึงได้เข้าใจช่วยไปเสียดตามอย่างหัวอินทรี
 คือให้นางลูกสาวมาก่อพานชอุยไว้ ที่จะหะดอยอยู่เสมอด้วย ตุ๊กคอยแบ
 คายชอุย แต่ไม่เล่าว่าเจ็ดนางลูกสาวนั้นเปนเมียพระอินทร์ ส่วนท่าน
 คำราเคิมนี้ จะกตวพระอินทร์หึงเมียฤๅอย่างไรจึงต้องให้กตบชไปเสียด
 เอาแค่พานคบบนไว้ แต่ที่แท้ถึงโดยจะให้ชอุยตามเรื่องซุ้มซามว่า ก็ดูจะ
 ไม่สู้กระไรนัก ด้วยพระอินทร์ท่านไม่สู้จะหึงหวง จึงปล่อยให้ชอุย
 จากุมหาราชิกา ไม่พาชไปดาวดึงษ์ เรื่องเกาณมุนาคที่ดำหรับเอาไป
 เล่นศพนัน ดูเปนกึ่งไม้แห้ง ๆ ไม่น่ากิน จึงได้ค้นหาได้ความจากใน
 ฎีกาสังกรณค้อย่างเก๋ซิ่งโหรถวาย มีอธิบายยืดยาวออกไป เมื่อเอา
 ไปตังหน้าสระโนดาคเจ็ดครั้งแล้ว เกาณมุนาคนั้นจะตายออกเปนเหมือน
 น้ำมันนัย ท่านองค์จะเปนเจ้าก๊วยฤๅเยตต์ แต่เจ้าก๊วยต้องเข้าไฟ

เขตต้องเข้าแรงยังชुर่มากไปกว่าหน้อยหนึ่ง เปิดอกส้มโอฤาเปิดอก
 มังคุดซึ่งเด็ก ๆ คั้นแต่น้แฉะเป็นวุ้นเข้าเองเห็นจะใกล้กว่า ถ้าหวาน ๆ
 หน้อยหนึ่งก็เห็นจะพอเหวี่ยงได้ดูก็น่ากินอยู่ เทวดาทำบุญสุนทนึ่งเลี้ยงดูกัน
 ด้วยเถาณูนาคนน ^{๕๕} จึงได้คุมกันอินครายอันจะเกิดแต่สังกรานต์ได้
 หนาตาถาคันธฤตุนนคตยาถาถวตบานถาเมืองกาญจนบุรี ^{๕๕} แต่เดี๋ยว
 คำตาตตายเสีย ถ้าทำคำตาเสียให้ ^{๕๕} ค้แล้วจะเป็นถาอย่างมีเนี้ยเฮะ
 ของถาคันธฤตได้ ^{๕๕} ที่เดียว พอเดินขึ้นถาคันธฤตก็ถาอย่างขึ้นพระบาท
 วดม่างว่าได้

ชื่อนางเทพธิดามหาสังกรานต์ ^{๕๕} แต่คำทำนายต่าง ๆ ตามคำรำน
 แต่ก่อนโหรถวญญูถาสังกรานต์ ^{๕๕} มีว่าด้วยคำราเหถ่านตลอด ^{๕๕} คือค
 ันว่าพระอาทิตย์จะยกจากราชันขึ้นราชันเมคในวณนเวถานัน ^{๕๕} ทาง
 โคนวิถ์ใกล้พระเมรุมาศ ^{๕๕} ขณะนั้นนางเทพธิดาองค์หนึ่งทรงนามอย่างน
 มาแต่จำคุมหารชีกาทรพหุรัตคคอกอันน ^{๕๕} อารณแล้วด้วยอย่าง
 นั้น ๆ ภาษาหารอย่างนั้น ^{๕๕} พระหัตถ์ขวาทรงสิ่งนั้น ^{๕๕} พระหัตถ์ซ้ายทรง
 สิ่งนั้น ^{๕๕} ทำอาการอย่างนั้น ^{๕๕} มาด้วยพาหนอย่างนั้น ^{๕๕} เป็นมรรคนายกนำอมร
 คณาเทพยดาแสนโกฏิมารับเคียรท้าวอภิถมหาพรหม ^{๕๕} อันได้พานทอง
 ประคิษฐานไว้ ในถาคันธฤตที่เขไกรถาศ์แดนหิมวันตประเทศ ^{๕๕} ขณะนั้น
 เทพยดากระทำการวญญายาควิธคามวิไสยจารัตโบรณ ^{๕๕} แล้วแต่ทักษิณา
 วิญเษพระเมรุราชคัรบหกลีบนาที่ ^{๕๕} แล้วก็เชิญเข้าประคิษฐานในถา
 คันธฤตดังเก่า ^{๕๕} ค่อนั้นไปก็ว่าด้วยเรื่องเถาณูนาคนนแต่ทำบุญสุนทนึ่งอะไร
 ของเทวดาแล้ว ^{๕๕} จึงบอกวันนั้นเป็นมหาสังกรานต์ ^{๕๕} วันนั้นเป็นวันเนา
 วันนั้นเป็นวันเถลิงศกคือพระยาวัน ^{๕๕} ศักราชขึ้นในเวถานัน ^{๕๕} ๆ ค่อนั้นไปจึง

ว่าด้วยผลทำนายยกศัพท์มาว่า พลุอาจินต์สำมัญส่งกรานต์เป็นสาม
ประการดังนี้ แต่ถ้อยอธิบายไม่ออกว่าแปลว่าอะไร โกลไปว่าอธิบาย
เป็นสามัญทั่วทุกประเทศในสังคตสมพทวูป เป็นแต่ยกขึ้นมาจดเด่น
คฤ ๆ เท่านั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้กริ้ว
ในเรื่องข้อนี้ว่าไม่รู้ด้วยยังยกขึ้นมาว่า ได้ทรงอธิบายไว้ในประกาศที่ได้
อ้างถึงมาแต่ก่อนชัดเจนแล้ว จะยกมาว่าในที่นี้จะยืดยาวไป จะขอเดิน
ความในหมายส่งกรานต์ที่พูดถึงบัดนี้ต่อไป เมื่อว่าด้วยส่งกรานต์สาม
อย่างแล้วจึงบอกเกณฑ์พระคุณสามประการ คือฝนจะตกมากน้อยเท่าใดตามมี
อย่างหนึ่ง เกณฑ์ธาราริคุณบอกน้ำท่าจะมากน้อยเท่าใดตามมีอย่างหนึ่ง
เกณฑ์ธัญญาหารบอกเข้าในภูมินั้น จะได้ที่ส่วนเสียดส่วนตามมี
อย่างหนึ่ง บอกเข้าพรรษาออกพรรษาอย่างหนึ่ง ลงท้ายก็บอกเวลาส่ง
มูรธาภิเศกในวันเถลิงศก ฎีกาเช่นนี้ว่าแต่ก่อนไหรันมหาเด็ก ๆ มาอ่าน
ถวาย แต่ในชั้นหลังตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไหรณถวายพร้อมด้วยประติทินทองในวันแรมสิบห้าค่ำ แต่ฎีกานั้นทรงแก้ไข
หมดให้คงบอกแต่ว่าวันนั้นเป็นวันส่งกรานต์ พระอาทิตย์ยก วันนั้นเป็นวัน
เนา วันนั้นเป็นวันเถลิงศก เสด็จตรงมูรธาภิเศกเวลานั้น แต่ฉากรูป
ส่งกรานต์เคยเขียนแขวนที่ท้องพระโรงแผ่น ๓ แขนงที่ติดตามข้างหน้าแผ่น ๓
ที่ศาลาในพระบรมมหาราชวังแผ่น ๓ ทรงเห็นว่าคนยังชอบใจอยากดูกัน
อยู่มาก จึงโปรดให้คงแขวนไว้ตามเดิม ถึงในประกาศส่งกรานต์ไม่
ทรงด้วยเรื่องนี้ คัดเสียให้ไปดูรูปฉากที่แขวนนั้นเถิด

นางส่งกรานต์ตามตำราเช่นนี้ ถ้าวันอาทิตย์หรือพุธ ทัดดอกทับทิม
เครื่องประดับบัพัชมารดา ภักษอาหารผดมะเคือ อาวุธธวากักร ช้ายสังข์

พาหนะครู วันจันทร์ชื่อโคราค ทัดดอกบีบ เครื่องประดับมุกดา ภัษา
 หารน้ำมัน อาวุธขวาพระขรรค์ ข้ายไม้เท้า พาหนะเสือ วันอังคาร
 ชื่อรากษส ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับโมรา ภัษาหารโลหิต
 อาวุธขวาคีรุต ข้ายธนู พาหนะสุกร วันพุธชื่อมณฑา ทัดดอกจำปา
 เครื่องประดับไพฑูริย์ ภัษาหารนมเนย อาวุธขวาเข็ม ข้ายไม้เท้า
 พาหนะพา วันพฤหัสบดีชื่อกิริณี ทัดดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต
 ภัษาหารถังอา อาวุธขวาขอ ข้ายปืน พาหนะช้าง วันศุกร์ชื่อกิมิทา
 ทัดดอกจกถัน เครื่องประดับบุษราคัม ภัษาหารถังย่นา อาวุธขวา
 พระขรรค์ ข้ายพิณ พาหนะกระบือ วันเสาร์ชื่อมโหธร ทัดดอกสามหาว
 เครื่องประดับนิลรัตน ภัษาหารเนื้อทราย อาวุธขวาจักร ข้ายคี่สุด
 พาหนะนกยูง

พิเคราะห์ดูชื่อเลี้ยงนางทั้งเจ็ดคนนี้ อยู่ข้างจะเพี้ยนกัน ๆ ความ
 ประสงค์เห็นจะอยากให้อุให้ถัดกัน ก็สมกับที่เกณฑ์ให้อยู่จนจากุมหา
 ราธิกา ด้วยเข้าใจว่าขึ้นเพี้ยนกันมาก แต่ยังมีคำเล่าบอกกันอย่างซ้
 ซ้ำว่าที่ข้างจนเขาเห็นรูปพรณต้นฐาน แต่ดำตราดูหน้ากัถ
 ยิ่งกว่าที่เขียนนี้ แต่เขากัถคนจะตกใจจึงได้เขียนลดหย่อนลงเสีย ไม่
 ดูให้หน้ากัถเหมือนอย่างที่มาจริง ๆ เห็นจะเป็นเหตุออกจากเรื่องชื่อ
 เป็นคัน แต่เครื่องประดับแสดดอกไม้ที่คันทำนองจะแต่งตามวัน วันอาทิตย์
 วันจันทร์วันอังคารก็ดูถูกต้องเรียบร้อยมา แต่วันพุธวันพฤหัสบดี
 ไค่ถัดกันไป ไพฑูริย์ควรจะอยู่วันพฤหัสบดี มรกตควรจะอยู่วันพุธ
 เห็นจะเป็นด้วยหลงเพี้ยนถึงดอกไม้นี้ ดอกจำปาคัถเหมือนจะเป็นของ
 วันพฤหัสบดี ดอกมณฑาจะเป็นของวันพุธ แต่ถัดดอกกระดังงาดอก

ขจรเสี้ยมจะไม่วัก จึงเห็นสามกัณฑ์หุ้มคอกมณฑาเขียวๆ อยู่พอใช้ได้
 แล้ววันศุกร์นั้นประสงค์คำบุษอย่างเดียว ษราคำนั้นจะมากเกินไป ถ้า
 ยกเสี้ยมจะตงร็องรอยกันดีคตอจจนวันเสาร์ แต่พาหะแถมอาหารกับ
 ทงฮาดุชนั้นไม่ว่ามุต ว่าจะได้ร็องรอยมาจากอันใด อยู่ข้างจะเปน
 อันไรเคเบอดอันอื่เคเบอด อันดริงเคเบอดทงสัน

ในท่านทงเจดที่มานั้น อยู่ข้างจะทงพาหะนั้นแวงๆ ด้วยกันทุก
 องค์ผู้คนมีมาเชอคัสได้ เสด็จมาแล้วไม่ชี้ตามปรกติเลย ทงแสดงท่า
 ต่างๆ ไป คือพระอาทิตย์ยกคังแต่เข้าจนเที่ยง ไม่ว่าองค์ใดมายืนไป
 ทงสัน แต่ไมค้องทงถอบงเหียนเหมื่อนเชอคัส คังแต่เที่ยงไปจนค้ำ
 นึ่งไปทงสัน คังแต่ค้ำไปจนเที่ยงคั้น นอนถัมคาไปทงสัน คังแต่เที่ยง
 คั้นไปจนรุ่งนอนถัมคาไปทงสัน เพราะเหตุที่นางมหาสังกรานคี่เด่นเชอ
 คัสทำต่าง ๆ คนดะสัทำสัทำเช่นนั้น จึงเปนนัยสืบแปลทำเปลี่ยนกันไป จน
 คนทุดากเขียนนเห็นมแปลก ๆ เสมอ นำเชื่อว่าจันเขาเขียนมาแต่เมือง
 จันก่อนจริง เพราะว่าถ้าเขียนได้เป็นคำราสำหรับแวงนวน ๆ กันไปแล้ว
 ก็คงจะเหมื่อนกันบ้อย ๆ ฤาเปนระเบียบเรียบร้อย นั้นแปลกกันถึงยสืบ
 แปล แตก ๆ ถัน ๆ เช่นเห็นมีดะดริงกัพอเหลือที่จะจำได้ แล้ววันใด
 เปนวันมหาสังกรานคี่ วันใดเปนวันเนา วันใดเปนวันเถลิงศก
 คือพระยาวัน แดสังกรานคี่นั้นนอนคั้นนอนถัมมีคำทำนายต่าง ๆ ใน
 คำทำนายนั้น ถ้าวันใดถูกวันมหาวันสังกรานคี่ฤาวันเนาแล้วเปนการไม
 คี่ทงสัน เปนแต่เปลี่ยนกันทักไปตามวัน คือวันอาทิตย์ทักบ้านทักเมือง
 วันจันทร์ทักนางพระยาแถมนามคี่ วันอังคารทักอะไรค้ออะไรค้อไปให้
 เปนห่วงแม่มายไรท่านจะทุกขะร้อนต่าง ๆ ตามวิไลคำทำนายของโหร

ธรรมดาคำทำนายของโหรแล้ว มักจะห่วงอะไรขึ้น ๆ อยู่สองสามสิ่ง พอใจพูดถึงรำไป คือหารกอย่างหนึ่ง แม่ม่ายอย่างหนึ่ง หมอยาอย่างหนึ่ง เวื่อจำเภาอย่างหนึ่ง ผีมาแวกอย่างหนึ่ง ปวดท้องอย่างหนึ่ง โรคในคี่อะไรอย่างหนึ่ง ถึงว่าจะไม่มีใครวานให้ช่วยด้วยแต่ให้ เขาให้ดูแต่เฉพาะตัวเขาก็พอใจจนถึงพวกเหล่านี้ จะเปนทุกขบ้างจะได้ตามบ้าง เปนห่วงบ่วงใยกันอย่างยิ่ง เรื่องคำทำนายวันสังกรานตัวนั้น เหน็น จนพวกซุ่มซบไม่มีใครจำได้ ว่าวันใดเปนสังกรานตัววันใดเปนวันเนา จะมีเหตุมีผลอย่างใดที่เปนการทั่ว ๆ ไป เพราะกลัวตัวท่านเกินไปเสียจนกลาย เปนตำราว่า ถ้าวันเกิดของผู้ใดคือวันเนา ให้เอาคืนนั้นเท่าหัวไปถม โคนโพ ให้ตัดไม้ไผ่ทุปดองเดียวเอาเบ็กรอกในนั้นไปค้ำคันโพ ได้ถามว่า^๕ เบ็ญสำหรับทำอะไร ^๕ ผู้ใหญ่บอกว่าสำหรับให้เป็นทาน เมื่อถามเขาไปอีกว่าไม่ค้ำโพ^๕ เพื่อจะค้าไว้^๕ มีให้ถึง โพหัก เปนการปฏิสังขรณ์คืออายุก็ชอบอยู่แล้ว แต่ที่เอาเบ็ญไปกรอกไว้ ให้เป็นทานในปดองไม้^๕ นั้นด้วย ได้เจาะช่องไว้สำหรับให้คนดวงฤาไม้ ถ้าไม่เจาะช่องไว้จะมีต้องไปแย่งเอาไม้ที่ค้ำโพไว้^๕ มาดวงเอาเบ็ญฤา ก็ได้คำตอบว่าเขาก็ปดไม้^๕ นั้นมาเทเอาเบ็ญ ได้ถามต่อไปว่าผู้ที่เขาเบ็ญนั้น^๕ มีอะไร บังคับที่เปนการจำเป็นต้องให้เขาไม่^๕ นั้นค้ำโพอีกฤาไม้ ก็ว่ามันเขาเบ็ญแล้วมัน^๕ ก็^๕ ไม้^๕ ได้^๕ คำน^๕ ว่าถ้าเขานั้นจะมีไม่^๕ เป็นประโยชน์อันใดแก่คันโพเลยฤา ถ้าจะให้ท่านต่างหากค้ำโพต่างหากจะดีกว่าดอกกระมัง พอเขย^๕ วน^๕ เ^๕ ทาน^๕ ก็^๕ เป็น^๕ ประ^๕ หาร^๕ วน^๕ ด^๕ โกร^๕ ธ^๕ วน^๕ มา^๕ ที่^๕ เด^๕ ย^๕ บ^๕ น^๕ คุ^๕ บ^๕ ค^๕ บ^๕ ไป^๕ ว่า^๕ ไม่^๕ ทำ^๕ ให้^๕ ผิด^๕ อย่าง^๕ บู^๕ ร^๕ ม^๕ บู^๕ ร^๕ น^๕ เขา^๕ ไป^๕ ได้^๕ เลย^๕ ไม่^๕ ต้อง^๕ เ^๕ าะ^๕ ไร^๕ กัน^๕ อีก^๕ ต่อ^๕ ไป^๕ การที่^๕ คน^๕ กล^๕ ัว^๕ วัน^๕ สัง^๕ กร^๕ น^๕ ตัว^๕ เ^๕ น^๕ ยัง^๕ ทำ^๕ เ^๕ น^๕ น^๕ ม^๕ โดย^๕ มาก^๕ แต่^๕ ถ้า^๕ วัน^๕ โ^๕ ล^๕ ก^๕ วน^๕

เถลิงศก ก็พระยาวันแตรอยู่ข้างเรือมตลอดคองนั้น วันอาทิตย์เป็นเจ้า
 แผ่นดิน วันจันทร์เป็นนางพระยาแตรพระธนม วันอังคารเป็นอำมาตย์
 วันพุธเป็นข้าพเจ้าเองของท่านโหร วันพฤหัสบดีเป็นพระ วันศุกร์เป็น
 พ่อค้า วันเสาร์เป็นทหาร จะตั้งหลายเหล่า ในส่วนที่เด่นเชือกคั่นนี้เล่า
 ถ้ายืน ๆ นั่ง ๆ แล้วเขาเป็นไม่ดี ถ้าเหยียดยาวไปแล้วเป็นใช้ได้ แต่ที่จะ
 พรรณาพิศดารไปนั้น ดูก็วุ่นวายเรื่อร่ากันไม่น่าจะมาว่าในหนังสืออื่น แต่
 ส่วนเกณฑ์พรุนตำตร เกณฑ์ธาราธิคุณ เกณฑ์ธัญญาหาร ซึ่งมี
 ในท้ายฎีกาของโหร ดูเป็นการคณตะเรื่องอยู่ ไม่ได้เกี่ยวกันกับเรื่อง
 สงครามกันก็จึงหาได้เก็บเอามาว่าในหนังสือไม่

ว่าด้วยพระทราย แลเข้าบินที่

เรื่องสงครามกัน ในหนังสือหมากได้กล่าวไว้แล้วว่า เมื่อถึงกำหนด
พระสุริยเทพบุตรเสด็จโคจรจากภษมีน ประเวศชั้นสุรัสวดีเมศสมมติว่า
เป็นวันสงคราม พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการถวายบังคมถือน้ำ
พระพิพัฒน์สัจจา แล้วพระราชนาเบยหัวัดผ้าปี่ ชำทูลของธิดพระบาท
ผ่ายนำผ่ายในทั้งปวง ไม่เห็นพูดถึงการพระราชกุศลอันใด ชรอยจะเป็น
เวลาที่แรกเกิดสงครามกันใหม่ ๆ ยังเป็นการกร่อยอยู่ ด้วยราษฎรผู้ซึ่ง
จะกำหนดสงครามกันนั้นจะน้อย จึงยังไม่เป็นนักชดถุกใหญ่โตอะไรได้
จึงยกเอาการถือน้ำแจกเบยหัวัด เป็นส่วนของราชการมาใช้ ในกำหนด
วันเปลี่ยนปีใหม่นั้น ส่วนในกฎมณเฑียรบาลก็ไม่ได้พูดถึง คงจะไม่
เป็นการทำใหญ่โตอันใด ตลอดจนมาถึงแรกคองกรุงทวารวดี มามีปรากฏ
ค่อนข้างถึงในจดหมายขุนหลวงหาว่าว่า สร้างสนามแล้วสร้างน้ำพระไชย
แลพระไชยตำร จึ่งมีมีนคพระสงฆ์ราชาคณะสร้างน้ำพุ อันถวายไทย
ธรรมสามวัน ก่อพระวาลูกาเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ของคหนึ่ง พระทราย
เตียงของคหนึ่ง วัดกุฎีดาวของคหนึ่ง พระทรายน้ำไหลพเนียบของคหนึ่ง พระ
สงฆ์อันถวายไทยธรรม คงศาลาทาน ๒ คำบด ๆ ละสามวัน ศลา
ยขอแห่งหนึ่ง วัดสุเมงคตบพิตรแห่งหนึ่ง แดงแดงแห่งหนึ่ง สะพานช้าง
แห่งหนึ่ง ศาลาหินแห่งหนึ่ง สะพานสกลแห่งหนึ่ง เติงพระสงฆ์ศฤห์ส
มีเข้าแลกกับเขารองกินหมากพลู มีทั้งน้ำอาบน้ากิน แบ่งน้ำมันหัวกระจุก

มีช่างคัตถม หมดนวด หมอยา ทั้ง ๖ คำบดว่ากตม ๆ ไปอย่างนี้ แปลก
กับที่กรุงเทพฯ ๑ ที่ที่พระเจดีย์ทรายก่อแต่เฉพาะสี่องค์ ในสี่องค์นั้นพระ
ทรายวัดพระศรีรัตนเพช พระทรายเคียงยก พระทรายน้ำไหล คงเป็นของ
เก่า แต่พระทรายวัดกุฎีดาวเป็นของเกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ การก่อพระทรายกรุงเก่ากับที่กรุงเทพฯ ๑ นี้ ความประสงค์
เห็นจะไม่ต้องกัน เรื่องต้นเหตุที่เกิดขึ้นก่อพระทรายในเวลาสงครามต้นได้
สืบสวนได้ถามกันหนัก ก็ยังไม่ได้ความว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อไร เกิดขึ้นเพราะ
อะไร ได้ยินแล้ว ๆ คำเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลงเรือชาน ชน
ทั้งปวงพากันก่อพระทรายที่ข้างลำน้ำ แรกก่อนในแพดอยเป็นเครื่องบูชา
เมื่อให้ ไปค้นเขาจริงเขาก็ไม่ม้ข้อความเรื่องพระทราย กลายเป็นนิทานซึม
ซาบไปเสีย ได้ให้ม้เคียงถามพระราชคณะเบรียญทั้งปวงดู เมื่อได้
ความประการใดจึงจะลงในรายเล่ม รวมพระราชพิธีซึ่งคิดจะออกค่อไป
แต่พระทรายสี่อย่างซึ่งมีปรากฏมาในจดหมายเหตุของหลวงวัด พระทราย
๒ อย่าง คือพระทรายวัดพระศรีรัตนเพชอย่าง ๑ พระทรายวัดกุฎีดาว
อย่าง ๑ จะเปนอยู่ในเรื่องพระทรายบันดาศักดิ์ พระทรายบันดาศักดิ์นั้น
ตามที่เข้าใจในกรุงเทพฯ ๑ นี้ ว่าเป็นการประสงค์ที่จะให้ ได้ทรายไป
ประสมปูนในการก่อสร้าง ไม่ให้ต้องซื้อหาน้อย่างหนึ่ง ประสงค์จะให้ม้
ทรายถมพินดานวัด กันพื้นที่เป็นโคตรนคม แต่มิให้หญิงออกน้นอย่างหนึ่ง
ความประสงค์ค่อนเห็นจะเป็นของเก่าที่ได้เคยใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะ
ใช้เป็นครั้งเป็นคราวในเวลาเมื่อทำวัด เมื่อขึ้นคราวทำวัดแล้วก็เปนอัน
เลิกไป คงเป็นแต่ก่อพระทรายตั้งเขปของหลวง ที่วัดพระศรีรัตนเพชแห่ง
หนึ่งเป็นวัดในพระราชวัง เมื่อมีการก่อสร้างอันใดก็ควรจะโปรดให้ก่อ

พระทรายทุกคราว มีตัวอย่างซึ่งเห็นได้ ในครั้งหลัง คือ เมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางปราสาทใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็โปรดให้เจ้านายแต่เจ้าจอมข้างในออกไปก่อ
 พระทรายในเวดาส่งกรานต์ แต่พระทรายนั้นค่าก็ดัดก็คงก่ออยู่ตามเดิม
 ไม่ได้ยกมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น
 ทรงปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาว ขรอยจะยกพระทรายนั้นค่าก็ดัดไปวัดกุฎีดาว
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เคยก่ออยู่แต่ก่อน จึงให้คงมีอยู่แต่พระทรายหลวง
 ครั้นเมื่อการวัดกุฎีดาวแล้วเสร็จ ก็จะได้พระทรายนั้นค่าก็ดัดเสียทีเดียว
 คงก่ออยู่แต่ของหลวงพอเป็นสังเขป ในจดหมายขุนหลวงหาวัดจึงไม่ได้
 กล่าวถึงพระทรายนั้นค่าก็ดัด แต่ครั้นเมื่อถึงกรุงเทพฯ ทรงสถาปนาพระ
 อารามขึ้นใหม่ ๆ จึงโปรดให้มีพระทรายนั้นค่าก็ดัดขึ้น ติดต่อกันไปไม่
 มีระหว่างยกเว้น ด้วยเห็นว่าเป็นประโยชน์ดีกว่าก่อพระทรายโคม ๆ อย่าง
 อื่น ด้วยที่แผ่นดินกรุงเทพฯ เป็นโคตมเลนตม่มาก แต่ถ้าถมเสียให้สูงถึง
 ที่น้ำไม่ท่วม ก็เป็นแผ่นดินที่ดอนเรียบร้อยตลอดไปได้ ในครั้งเดียว ไม่
 เหมือนอย่างที่กรุงเก่า ที่กรุงเก่านี้ถึงว่าที่แผ่นดินไม่สูงเป็นเลนตมเหมือน
 อย่างที่กรุงเทพฯ แต่ก็จะถมให้พนาท่วมพนาเป็นอันยาก เพราะถนน
 การก่อพระทรายจึงไม่เป็นที่ต้องการ แต่เป็นประโยชน์มากเหมือนที่
 กรุงเทพฯ จึงได้มีเวลาดึกหันตมถมพระทรายสังเขปเสีย ส่วนพระ
 ทรายเคียงอีกองค์หนึ่งนั้น เมื่อตามตมที่คนใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เห็นเขามัก
 ทำแต่ปากชนทรมวบ้าน แต่มักกระดานข้างบนก่อพระทรายขึ้นไว้บนนั้น
 ทั้งอยู่คาบิศาชาติเป็นของคู่กันกับศาลพระภูมิ จะแปลว่ากระไรก็ไม่ทราบ
 จะเป็นพระทรายพวกนั้น แต่ของหลวงนั้นเป็นก่อขึ้นสำหรับยกไปวัดกุฎี

ต้องถึงจับสายสัญญาณโยงสวนมนต์เย็นฉ่ำเข้า เวลาประจุกต้องประโคน
 แฉกยันโคแฉกแต่งเครื่องประดับต่าง ๆ สวนมนต์ฉ่ำเข้าผดองต่อไป เขา
 จะเอาไปลอยก็ไม่ใคร่จะยอมให้ไป เอาทั้งไว้นาน ๆ จนเขาว่าหยวก
 จะเน่าเขาตักไปลอยเสียจึงได้เลิกเล่น เครื่องประดับพระทรายรวบ้านเช่น
 บางที่ท้าวจิครพิศคารต่าง ๆ บางทีจะเสียดายอย่างนั้นได้บ้างดอกกระมัง
 จึงได้ตักทิ้งไว้ ทว่าพระทรายน้ำไหลที่พนาลัยของคหิงสนั้น ก็เห็นจะ
 เป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระทรายน้ำไหลที่เขาถ่อกันอยู่ทุกวันนี้ ตาม
 ตำนานที่เล่ากันว่า เป็นการถ่างมาลอยมาป่อยด้วย คือต่อแพหยวก
 แล้วเอาทรายมาก่อขึ้นบนแพหยวก ทรายนั้นต่างว่ามาป่อยได้ทำไว้ตลอดปี
 เอาไปปั้นเป็นพระให้เป็นการบุญเสีย แล้วบักราชวงศ์รัตนวงศาด้วย
 เข้ามินท์ แล้วจึงเอาพระทรายนั้นไปลอยน้ำ กำหนดให้ลอยในเวลาน้ำ
 ขึ้นอายุนั้น ถ้าลอยในเวลาน้ำลงอายุนั้น พระทรายนั้นจะเป็นกองบาป
 ฤาเป็นตัวของตัว ฤาเป็นพระอะไรเถื่อน ๆ ตามปรกคิของคนที่ไม่ได้
 หนักแต่ยวดตลอดเรื่อง อะไรมันหลุดขึ้นมาที่ป่อยอะลุ่มอะหล่นไป พระ
 ทรายน้ำไหลที่พนาลัย จะไปก่อบนบกที่น้ำท่วม ฤาก่อบนแพลอยเหมือน
 อย่างพระทรายน้ำไหลทุกวันนี้ก็ไม่ปรากฏ แต่ถ้าก่อบนบกให้ด้วยน้ำบด
 ทลายแล้ว เรียกว่าพระทรายน้ำชำระเห็นจะถูกดีกว่าพระทรายน้ำไหล
 ถ้าใช้ก่อบนแพเหมือนพระทรายน้ำไหลตามธรรมดา ทำไมจึงต้องไปก่อ
 ถึงพนาลัยก็ไม่ได้ความ เป็นการรวม ๆ อยู่เช่นนั้น แต่การก่อพระทราย
 ยังเป็นทนายมนต์ว่าเป็นการบุญใหญ่ทั่วไปของคนทั้งปวง ขึ้นจะอยู่ข้าง
 ถ้ายาบาปได้ผิด ๆ หนึ่ง เช่นกับสร้างพระทรายแปดหมื่นสี่พัน แต่ตั้ง
 ก่อพระทรายนั้นก็นับว่าเป็นการมีประโยชน์ดีกว่าเรื่องค้ำเข้านินท์มาก

เข้ามิตนออกจากการที่อยากศึกษาครพระพุทเจ้าเป็นต้น จึงมี
 วิธถวายเข้าพระต่าง ๆ ซึ่งประพฤติดูด้วยกันโดยมาก ถ้าย่ามันไม่ว่า
 เ็นแต่ณีกว่าพระพุทเจ้าจะได้รับประโยชน์นั้นจริง ๆ เหมือนเ็นเจ้าผู้ฤ
 เ็นศัพ แต่ก็นับว่าเป็นเครื่องบูชาอย่างหนึ่ง แต่ที่ยอดจนถึงเคย ๆ
 เ็นเข้ามิตนเช่นนี้ ก็เ็นไปด้วยเหตุที่ว่าสิ่งของที่ไปดงนั้นไม่เ็นของ
 บริโภคจริงอย่างหนึ่ง เพื่อจะให้ดงงามแลยกวได้ง่าย ๆ นั้นอย่างหนึ่ง
 เหมือนอย่างกับบายศรีส้มโขอ การส้มโขอนั้นก็เ็นว่าเลี้ยงกันดง ๆ
 คำที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “ส้มโขอเลี้ยงลูกขุน” นี้ใช้เ็นทั้ง
 ธรรทงแปล เมื่อพิจารณาเหตุเครื่องที่มากดในการส้มโขอทงปวง ก็ดง
 แต่เ็นของบริโภคทงต้น บายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน ก็เ็น
 ภาชนะเครื่องรองอาหารเหมือนโตะฤพาณ บายศรีทองก็เ็นกระทงที่
 สำหรับบันจุอาหาร แต่เ็นการออกหน้าประชุมคนพร้อม ๆ กัน ก็คิด
 ตกแต่งให้ดงงามมากมาย รอยบายศรีแต่เดิมจะใช้ โตะกับเข้าโตะหนึ่ง
 จานเรียงซ้อน ๆ กันขึ้นไปสูง ๆ เหมือนแขกเขาเลี้ยงที่เมืองกถันตน ภาย
 หถึงเ็นว่าไม่เ็นของแน่นหนา เ็นยังไม่ดี ใหญ่โตส้มปรดนา จึงเอา
 พาณซ้อนกันขึ้นไปสามชั้นห้าชั้น แล้วเขาของดงรายตามปากพาน ที่เ็น
 คนวาค่าน้อยไม่มีโตะมีพาณ ก็เ็นเ็นกระทงดงซ้อนกันขึ้นไปสามชั้น
 ห้าชั้นเจ็ดชั้น แต่ถ้าจะใช้กระทงเกลี้ยง ๆ ดูไม่งาม ก็เ็นปากให้เ็น
 กระทงเ็นให้เ็นการดงงาม ผู้ใดซึ่งเ็นผู้จะรับมดค คือถูกทำขวัญ
 ก็มานั่งบริโภคอาหารนในทงประชุม เ็นการกลับกันกับที่ประพฤติดู
 ทุกวัน ผู้ที่มาช่วยเหล็ดต้องมาช่วยกันปรนบัติเลี้ยงดูเจ้าของงาน
 ทุกวันผู้เจ้าของงานคองเลี้ยงผู้อื่น ภายหถึงเ็นว่าการที่เ็นงบริโภค

อาหารในที่ประชุมเช่นนั้นเป็นความลำบากหลายอย่าง คือกับเจ้าที่จะ
 ตกแต่งบายศรีนั้น ก็ต้องหาอย่างดีเพราะเป็นการออกหน้าเปลืองเงินมาก
 ผู้ที่จะไปบริโภคนั้นคือเด็กที่โกลนจุเป็นคัน ก็ถูกแต่งตัวออกเพียบ มือแต่
 หนึ่งก็ผัดทาฝุ่นแป้งเข้าไว้ชออกขาวนวล แต่เมื่อเวลาต้องไปบริโภคนั้นที่ประ-
 ชุมเช่นนั้น กิริยาของเด็กก็จะเบี้ออาหารก็ไม่ใคร่เรียบร้อย มักจะมูม ๆ
 มาม ๆ จนหน้าคามือมายเอะอะเตอะตั้นต้วต้งงาม ถ้าถูกเด็กที่ตะกตาม
 ก็จะไม่กินไม่รู้แล้ว จนคนที่มาทำขวัญนั้นเบื่อ ถ้าเด็กนั้นเป็นคนขรกระดาก
 กระเดื่องไม่กินก็เสียตายของตกแต่งไว้เป็นหนักเป็นหนา จึงตกตงเป็น
 เด็กเก๋นย่อ ๆ กันเถอะ แต่งเข้าของไปแต่เด็กน้อยกินแต่เพียงน้ำมะพร้าว
 อ่อนเปดดังเขปก็ได้ เพราะฉนั้นพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้ป็นบัตใหญ่ จึงได้เอา
 ข้อนไปเที่ยวชักโกม ๆ ตามบายศรีเอามาเทลงในมะพร้าว ต่างว่าของ
 เหล่านั้นรวมอยู่ในมะพร้าวหมดแล้ว จึงเอาน้ำมะพร้าว นั้นมาบ่อนให้กิน
 ส้มมคิดว่าเปดได้กินของในภาชนะนั้นทั่วทุกสิ่ง ขรรมนิยมซึ่งกินของทำขวัญ
 มีใช้ขวัญเป็นต้นเช่นนั้น ก็ยังมีปรากฏเปนพยานอยู่ในเวลาทำขวัญไปรเวด
 ในครอบครัว ซึ่งตกตงลงในขันทองขันเงิน มีผู้ใหญ่ว่าให้พริกขี้
 ให้อั่ว เมื่อจุณเจิมผูกค้ายเสร็จแล้วก็ได้กับบริโภคนั้นที่ทำขวัญนั้น
 เพราะเปนเวลาไม่ได้แต่งตัวแต่ไม่มีผู้อื่น ถึงจะกินมูมมามฤาช้าเร็วประ
 การใด ก็ไม่เปนที่อับอายขายหน้าอันใด แต่ได้ยคนเราไม่เข้าใจกัน
 เหตุความประสงค์เดิมว่าเขาคิดอย่างไรแล้วก็ไม่พอใจถาม ๆถามแล้วก็ไม่
 พอใจบอกกัน ก็เปนแต่ทำตามกันมามืด ๆ เช่นนั้น การถือฤทธิ
 มงคลอัปมงคลไม่มีรูปก็เข้าครอบงำ จดกลายเปนมสิ่งหนึ่งเรียกว่าขวัญ
 ขวัญนั้นหลบหนีได้แต่เที่ยวตกอยู่ตามหนทางก็ได้ เรียกก็มา เข้าใจ

ภาษา แต่เป็นวิสัยของขวัญแก้วชอบสุนทรกถาเป็นพื้น ไม่ชอบชู้ตวาด
 สุนทรกถานั้นจะเท็จฤาจะจริงก็ไม่เป็นไรเชื่อได้ทั้งนั้น เป็นต้นว่าอาหาร
 นั้นจะขยาเข้ามาบออย่างไร บอว่าประกอบด้วยนมเนยมีไอธารศ
 วิเศษเหมือนของทิพย์ เหย้าเรือนเคหาถึงจะเป็นวังกา บอว่าสุนท
 รมายวิเศษเหมือนกับวิมานพระอินทร์ ขวัญแก้วเชือกกลับมาให้ด้วย
 ก็นกัจะร่อยด้วย ตัวขวัญแก้วเหมือนมดแต่ได้กินทรายได้ละลิมผัส
 อย่างเดียว อินทรีย์ละลิมผัสอื่น ๆ อ่อนหมกทุกอย่างฤาไม่มีเลย เมื่อ
 เข้าใจกันว่ามีตัวขวัญอยู่เช่นนั้น การทำขวัญก็กลายเป็นจะดั่งดวงแดง
 ยอตัวขวัญให้มาอยู่กับตัวเด็กอย่างเดียว การที่พราหมณ์ไปคักโคม ๆ
 ก็กลายเป็นไปคักตัวขวัญมาเข้ามามะพร้าวไว้ ให้เด็กกิน ของที่จัดมา
 ในบายศรีนั้นน้อยลง ๆ จนลืมนึกไปไม่หมายว่าเป็นของกิน นึกดั่งดั่งขึ้น
 มาว่าขวัญจะไม่ทำอะไรกิน ต้องมีเครื่องกระยาบวรมาค้างอีกตำรับหนึ่ง
 หัวหมูมาค่างอีกหัวหนึ่งก็มี วิชิตทำอะไรแล้วลืมน ๆ ไหล ๆ ค่อ ๆ กันมา
 เป็นตัวอย่างเช่นนั้นใด เข้าบิณฑนก็เรื่องเดียวกันกับบายศรีนั่นเอง เห็น
 ว่าเป็นเวลาดาตรศ์สุดบีบเสด็จกราบทูลขึ้นใหม่ อยากจะถวายอาหารบิณฑ
 ชาติแก่พระพุทธเจ้าให้เป็นของประณีตวิเศษก็จัดไปดั่งบูชา ก็แต่พระพุทธ
 รูปท่านไม่ฉันทบกพร่องอันใดลงไป จัดไปมากก็เปลืองเปล่าแยกกรือเรื่อว่า
 ไม่งดงาม ก็ค่อยผ่อนลง ๆ จนถึงเป็นรูปเข้าบิณฑนที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ แต่
 เรื่องเข้าบิณฑนที่ประหนึ่งจะสูญ เพราะชั้นจะอยู่ข้างโคมมาก พังตาม
 ที่ท่านผู้ใหญ่เอามาแต่ก่อน ตรัสคราวหนึ่งเสด็จกราบทูลคราวหนึ่งคนทั้งปวง
 แต่งตัวทงเด็กทงผู้ใหญ่ให้ทั้งดั่งนี้ แล้วมีเข้าบิณฑนไปเทยอบูชาในพระ
 อุโบสถวัดต่าง ๆ จะว่าแต่เฉพาะในพระราชวังที่เจ้าเป็นราชการ บันด

เจ้านายซึ่งเป็นลูกเธอ เมื่อถึงเวลาส่งภรรนาคู่สามีวันก็แต่งพระองค์ทรง
 เกยวทรงนวม เสด็จไปเข้ามณฑลวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระ
 เขตุนบ้าง วัดบวรสถานบ้าง ที่มั่งคั่งชาวไทยมากก็เสด็จไปหลาย ๆ วัด
 ไม่ค่อยทอดำทุตดา เมื่อเสด็จไปเช่นนั้นแล้วก็มีเจ้ามณฑลรองพานแก้ว
 สองชั้นบ้าง พานทองสองชั้นบ้าง ไปเที่ยวชมชาในพระอุโบสถ มีรูปเล่ม
 หิ้งเทียนเล่มหนึ่งไปว่า อิมยังมีนขาปาดังพุทธชัศตะเทมะ แล้วจึงไว้ครั้น
 กัยกกลัมมาเช่นทุกบมิดิชาต ครั้นมาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ รับสั่งถามถึง
 เรื่องที่เข้ามณฑลไม่มีผู้ใดได้ทำ ก็รับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอแต่งพระองค์ไป
 เข้ามณฑลอย่างเท่าที่วัดพระเชตุพนครวาทหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าโตเสียแล้วหา
 ได้ถูกเกณฑ์ไม่ จะได้มีอยู่กับที่ไม่ทราบ เดียวกับการที่เข้ามณฑลก็เป็น
 อันเล็กสัญญาไป ยังคงอยู่แต่เจ้ามณฑลของหลวง ๆ นั้นเป็นต้องอย่างอยู่ ถ้า
 อย่างพานสองชั้นพานชั้นบนใช้พุ่มดอกไม้ แต่ใช้ฉัตรประดับทองสามชั้น
 แทนยอดพุ่ม พานชั้นล่างตั้งจานเล็ก ๆ เช่นรายปากนายศรีดำรับเล็ก
 มีขนมพิมพรูปต่าง ๆ เป็นหงษ์บ้างกนกบ้างต่าง ๆ กัน อย่างอันอื่นเดเมอด
 วางจานตะแต่นรายรอบ แล้วมีเชิงเทียนเชิงหนึ่งเชิงรูปเชิงหนึ่ง ไขศรีรอง
 ทองคำทางสั้น เข้ามณฑลเช่นนี้สำหรับตั้งเครื่องนมัสการในวันครุฑสามวัน
 ส่งภรรนาคู่สามีวัน อีกอย่างหนึ่งนั้นใช้พานทองเหลืองชั้นเดียวมีกรวยใบ
 ทองบันจุเข้าสู่กลีในนั้น ยอดปักฉัตรประดับทองสามชั้น มีจานขนมพิมพ
 รายรอบกรวย บางทีกเห็นมีของพลูหมากส่งลูกหนึ่งเห็นบอชูปากของ
 วางไปด้วย เทียนติดปากพานเล่มหนึ่งไม่มีรูป บางทีกมีธงเสกผ้าเล็ก ๆ
 เตียบตามกรวยรอบด้วย เข้ามณฑลเช่นนี้สำหรับใช้บูชาพระทิวรายในเขต
 ส่งภรรนาคู่สามีวัน ถ้าหวั่นบูชาเทวดาทริภุชชะพระสนมพรรษาแด่แซ่พระ

ชนม์พรรษาประจำทุกวันตลอดปีอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นเข้าปีฉลูสำหรับ
 บุษบาเทวดาเช่นนี้ ใช้แต่จำนวนวันตรงตามกำลังวันของเทวดานั้น การเรื่อง
 เข้าปีฉลูเห็นจะเป็นเรื่องสมโภชพระพุทธรูปแด่พระทราญ เหมือนอย่าง
 มายศรีพนเอง เป็นแต่ผู้ทำไม่ว่าที่มาเป็นอันเดียวกัน แลวิธีทยอยลง
 ยักเยื้องกันไป เพราะเป็นความคิดของคนทีคิดคนละคราวคนละพวก
 ก็ทำให้เข้าใจว่าเป็นคนละอย่างไปทีเดียว

การพระราชกุศลที่ยังคงอยู่ในเวลาสงครามปัจจุบันนี้ มีเป็นสอง
 อย่าง ซึ่งข้าพเจ้าลืมเสียหาได้กล่าวข้างต้นไม่ คือสงครามศักราชอย่าง
 หนึ่ง สงครามศักราชอย่างหนึ่ง ในเรื่องสงครามศักราชสงครามศักราช
 คือว่าถ้ามีใตพระอาทิตย์ยกจากราชสีมขึ้นขึ้นสู่ราชเมศ์เวลา ๒ ยามเที่ยง
 ขึ้นแล้วไป ไหร่เชา นับว่าเป็นวันใหม่ แต่ส่วนคนปรกติไปนับวันใหม่
 คือเวลารุ่งจึงยังต้องเข้าใจว่า พระอาทิตย์ยกก่อนวันใหม่ ๖ ชั่วโมง
 จนถึงชั่วโมงหนึ่งเป็นที่สุด การที่ถ้อยเถียงกันอยู่ดังนี้ จึงอะลุ่มอะล่วย
 ลงเป็นกตางให้ ได้ทั้งสองฝ่าย เดิมรัชชัตฤกษสงครามศักราชเสียอีกวัน
 หนึ่งเหมือนอย่างในปีฉลูเอกศกนี้ พระอาทิตย์ ยกเฉพาะเวลา ๒ ยามตรง
 จึงต้องขยายสงครามศักราชออกเป็นสองวัน การซึ่งแบ่งชื่อวันสงครามศักราช
 เป็นตามอย่างคือวันมหาสงครามศักราช วันเนา วันเถลิงศก อันที่จริงก็จะ
 เป็นตามอย่างไทยๆ พอใจกำหนดการทั้งปวง เช่นตรุษศักราชวันสารทศักราช
 วันเป็นต้น แต่มีแบบค้ายวันอีกชนิดหนึ่ง ที่รอเถลิงศกวันศักราชใหม่
 ไปได้วันหนึ่ง ด้วยวันหนึ่ง วันที่สอง คือวันสงครามศักราชแฉวันเนา
 ว่าพระอาทิตย์จะเยี่ยมขึ้นสู่ราชสีมยังไม่ถึงที่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้
 เปรียบไว้ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า “เหมือนบุคคละจะขึ้นเรือน วัน

ส่งกราบทูลคนเหมือนชนไปเพียงบันได วันเนาเหมือนชนไปถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันเหมือนเช้าถึงในเรือน” คำอุปมาของท่านนักเพอ
จะให้เข้าใจซึ้งซาบง่าย ๆ ก็ดูเหมือนจะพออยู่แล้ว แต่อุปมานี้ว่าด้วย
ส่งกราบทูลสามวัน คือพระอาทิตย์ยกก่อนเวลาเที่ยงคืน นับว่าวันต้น
เป็นวันมหาส่งกราบทูล วันที่สองเป็นวันเนาวันที่ ๓ เป็นวันเถลิงศก ถ้าจะ
อุปมาส่งกราบทูลสามวัน เห็นจะต้องว่าวันแรกมาถึงเชิงบันไดฤกษ์ก้าวชนไปได้
คืนหนึ่งต้องคืน วันเนา ที่ ๑ ถึงยอดบันได วันเนา ที่ ๒ ถึงนอกชาน
วันเถลิงศกคือพระยาวันถึงในเรือน

การพระราชกุศลนั้น เริ่มแต่วันจ่ายคือวันก่อนนำส่งกราบทูลวันหนึ่ง
ตั้งสวดมนต์พระปริตในการที่จะส่งมูรธาภิเศกวันเถลิงศก บนพระที่นั่ง
ดุสิตาภิรมย์ มีเครื่องตั้งคือตั้งโต๊ะหมู่สูงชนกันสองตัว ตั้งพระพุทธรูป
ห้ามสมุทรฉนวนพระไชยเนาวโลก ไตร่หม่ออย่างต่ำสองตัวตั้งพระครอบ
มูรธาภิเศกรองพานแว่นฟ้า มีเครื่องนมัสการกระเบณฉนวนดำรับหนึ่ง
พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นพระครูปริตไทย & รามัญ & ไม่มีพระราชคณะนำ
เพราะไม่เป็นการเสด็จออกเลย สวดสามวัน คือวันจ่ายวันหนึ่ง วัน
ส่งกราบทูลวันหนึ่ง วันเนาวันหนึ่ง ถ้าไปใดส่งกราบทูล & วันก็เลื่อนไป
ตั้งสวดคือวันมหาส่งกราบทูล รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเป็นวันส่ง พระสงฆ์ที่สวด
มนต์ทั้ง ๘ รูปนั้นเข้ามาสวดมนต์ในห้องพระโรง ถวายขยันโตในเวลา
ส่งมูรธาภิเศกด้วย มีของไทยธรรมจักร ร่ม รองเท้า พัดชนนกล่มหนึ่ง
แต่ในวันจ่ายส่งกราบทูลนั้น เป็นวันสวดมนต์ฉลองพระทรายบันดา
ศักดิ์ด้วย พระทรายบันดาคักคินมีมาแต่ปฐมรัชกาลในกรุงรัตนโกสินทร์
เริ่มตั้งแต่สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาวัดใดที่แรกทรงสถาปนา

ๆ ทรง ปฏิสังขรณ์ การยังไม่แล้วเสร็จก็เกณฑ์ยกพระทรายบันดาคักดีไปก่อ
 ที่วัดนั้น ไม่เพิกถอนวัดแน่นอน เช่นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เดิมก่อ
 ที่วัดราชนิธิ แล้วย้ายไปที่วัดเทพศิรินทรวงจนถึงในบั้น ที่เรียกว่าพระ
 ทรายบันดาคักดีนั้น เพราะมีพระทรายหลวงเรียกว่าพระมหาธาตุองค์
 หนึ่ง น้ำที่แปลคำรองก่อสูง ๘ ศอก พระทรายบริวารสูง ๒ ศอก น้ำที่
 คำรองถมก่อ ๕๒ องค์ พระบรมวงษานุวงษข้าราชการบันดาคักดีได้รับ
 พระราชทานเบี้ยหวัดมีกำหนดขนาดให้ก่อ คือเจ้าต่างกรม เจ้าพระยาสูง
 ๕ ศอก พระองค์เจ้าแฉ่งพระยา สูง ๔ ศอก พระสูง ๓ ศอก หลวง
 สูง ๒ ศอกคืบ ขุน ๒ ศอก ขุนหมื่นแถวสูงศอก ๑ เพราะเกณฑ์
 ก่อตามบันดาคักดีเช่นนี้ จึงเรียกพระทรายบันดาคักดี แต่พระทราย
 บันดาคักดี เป็นเรื่องที่ขบขันกันมาต่าง ๆ แต่ไหนแต่ไร บางที่เจ้า
 นายแลข้าราชการที่บันดาคักดีใหญ่ ๆ ไม่ได้คิดจะบิดพลิ้วอย่างไร แต่ไม่
 ใส่ใจหลงลืมละเลยเสีย ไม่ไปก่อก็มี ที่มอบให้แก่เจ้ากรมปลัดกรม
 ม้าวไพร่ไปก่อหุงกันขบขันไปอีกชั้นหนึ่งก็มี ที่ตระหนักรู้แน่นอนเป็นแต่
 สักว่าไปก่อลดหย่อนไม่ได้ขนาดก็มี ที่เกียจคร้านไม่ก่อเป็นแต่ขนทราย
 ไปกองไว้ก็มี ที่เจ้าพนักงานรับจ้างก่อเอาเงินเสียไม่ก่อก็มี ที่รับแต่
 เงินเปล่า ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลยก็มี แต่เงินนั้นก็ได้เป็นของพระ การ
 เช่นนี้มีอยู่เต็มอ้อมไฉนชาติ จึงต้องมีผู้ตรวจ คือมหาดไทยกระตือรือร้น
 เป็นผู้เกณฑ์ก่ออยู่ในน้ำที่ตรวจด้วย ราชบัณฑิตก็เป็นผู้รับบัญชาจึงให้
 ไปตรวจอีกนายหนึ่ง มหาดเล็กก็เป็นผู้ทูลเกล้าฯ ขีดสำหรับดูรายงาน
 ต่าง ๆ ก็ให้ไปตรวจอีกนายหนึ่ง แต่ถึงต้องมีผู้ตรวจก็ได้แต่แรก ๆ
 นานไปก็รวม ๆ ลงไปจนต้องมีเงาเกาะกุมกันเสียครั้งหนึ่ง ก็ค่อยดี

ไปได้แต่ก็กลับเปนไปใหม่ อาการเปนอย่างเดียวกันกับตำรับอย่างสูง
ถ้าเสด็จพระราชดำเนินที่พระทรายนั้น ราชบัณฑิตผู้ตรวจก็จะต้องเข้ามา
ตะโกนอย่างปลาดล้อยที่หน้าพระก่อนจะเถา ถ้าไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน
ก็รอไว้ตะโกนต่อวันเถา จำนวนที่ตรวจนั้นจริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว เขา
ว่าตรวจได้ ในบั้นพระมหาธาตุองค์ ๑ บิรवार ๕๒ องค์ ของเจ้านาย
ข้าราชการที่มาก่อนในพระบรมมหาราชวัง ๔๕๗๕ องค์ ฝ่ายพระราชวังบวร
๓๓๗๒ องค์ รวม ๕๙๕๗ องค์ ประมุขทราย คือกองทรายที่ผูกเกล็นท์
ไม่ได้ก่อ ทรายยกกองไว้ ในพระบรมมหาราชวัง ๒๗ เกวียน พระ
ราชวังบวร ๖ เกวียน รวม ๓๔ เกวียน คิดเฉลี่ยเปนองค์ ๓๒๖๘ องค์
รวมทั้งทกอไว้เปน ๘๒๒๕ องค์

การฉลองพระทรายที่สวดมนต์ในวันจ่ายนมพระสงฆ์สวดมนต์ ๓๐ รูป
ใช้พระราชาคณะวัดที่ใกล้เคียงบ้าง ในวัดนั้นเองบ้าง นอกนั้นพระครู
เจ้าวัดพระครูมนิจาครทงต้น พระพุทธรูปที่ใส่ตั้งในการทำบุญนั้นใช้พระ
ในวัดนั้นเอง มีแต่เครื่องนมัสการทองที่ไปตั้ง ที่พระมหาธาตุของ
หลวงมิ่งเครื่องนมัสการกระบะมุก เวลาเย็นสวดมนต์ไม่เคยเสด็จพระราช
ดำเนินเลย ต่อเวลาเช้าเสด็จพระในวันสังกรานต์จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
เริ่มมีเข้ามณฑลของหลวงตั้งแต่วันนั้นไป ในการพระทรายบันดาคักคิ
ถ่อนพระมหาธาตุเวลาเช้า มีเข้ามณฑลอย่างพานทองขึ้นตั้งตำรับหนึ่ง
สำหรับพระทราย บิรवारเข้ามณฑลอย่างพานทองเหลืองขึ้นเดียวอีก ๕๒ พาน
เมื่อเสด็จทรงจุดเครื่องนมัสการแล้ว เคยพระราชทานเทียนชนวนให้พระ
เจ้าลูกเธอไปจุดกระบะมุกแต่เข้ามณฑลเหล่านี้ก่อน ต่อเมื่อพระสงฆ์
ฉันเสร็จ จึงเสด็จพระราชดำเนินทรงประพราหม ในที่พระเจดีย์ทราย

ทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่พระทรายทอง แต่เป็นการเสด็จไปทรง
อนุโมทนาในการกุศล ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการอยู่ด้วย
กลาย ๆ ของไทยธรรมพระสงฆ์เจ้าอาวาสอันหนึ่ง กับรูปมดเทียนมัต
เตหามากพูด การที่เสด็จพระราชดำเนินในวันเสด็จพระองค์พระทราย
บันดาศักดิ์นั้น ถ้าเป็นวัดที่ไกล ๆ เช่นวัดราชประดิษฐ์วัดราชบพิธ เคย
เสด็จพระราชดำเนินทุกปีมิได้ขาด แต่ถ้าเป็นวัดไกลในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นวัดพระนามบัญญัติ วัดมหาพฤฒาราม
ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ วัดเทพศิรินทราวาส
เสด็จพระราชดำเนินบ้างไม่ได้เสด็จบ้าง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย พระทรายวัดอรุณเสด็จพระราชดำเนินไม่ขาด

ในวันมหาสงกรานต์เวลาค่ำสวดมนต์สร้างหน้าพระ ในพระบรมมหา
ราชวัง แต่ก่อน ๆ มาในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ จำนวนพระสงฆ์ไม่เป็นแน่
แต่พอแต่ทรงนับถือ ถึงว่าไม่ได้เป็นราชาคณะ แต่เป็นอาจารย์
วิสัชนาได้เข้ามาสร้างหน้า ครั้นตกมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงหล่อ
พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาแล้ว ใช้จำนวนพระสงฆ์เท่าพระพุทธรูป
เรียกว่าฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา พระราชทานใครแพร่ทางขึ้น
พระที่สร้างนานหกปีขึ้นเท่าจำนวนพระชนมพรรษาเพิ่มขึ้นปีละองค์ ใน
รัชกาลที่ ๔ ใช้ตามแบบรัชกาลที่ ๓ มิได้ยกย่อง พระสงฆ์ที่จะสร้าง
นั้นเลือกที่มีอายุมาก ถ้าได้แก่กว่าพระชนมพรรษาเท่าใดก็ใช้ทั้งสี่ ถ้า
ยังไม่ครบจำนวนพระชนมพรรษา ก็เลือกพระราชาคณะที่มีอายุมากกว่า
ทั้งปวงเติมเข้า ยกเสียแต่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าพระราชาคณะ ถึง
พระชนมพรรษาน้อยก็ได้สร้างหน้า ครั้นตกมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ แรก

แต่ถึงเกิดถว้ด้วยราชสมบัติพระชนมพรรษาเพียงสิบหก ถ้าจะสร้างพระ
แต่สิบหก รูป พระสงฆ์ซึ่งเคยได้รับพระราชทานสร้างสร้างกราบแต่ก่อน
ก็จะขาดประโยชน์ไม่คุ้ม ครั้นโปรดให้พระสงฆ์ซึ่งเคยได้สร้างนำ
มาก่อนนั้นคงได้สร้างนำอยู่ทั้งสิ้น ครั้นเมื่อถึงมรณภาพต้องไป ก็โปรด
ให้ตั้งอัตราลงไว้ว่า ๖๐ รูป เมื่อขาด ๖๐ รูปไปก็เลือกพระราชาคณะ
ที่มีอายุมากเดิมชื่อนอกให้ครบ ๖๐ การสร้างพระจึงได้คงเป็นจำนวน
หกสิบมาจนบัดนี้ ถ้าสร้างกราบเป็นสี่วัน ก็แบ่งตัวคนคนแบ่งกันใน
วันเน่าทั้งสี่วัน ๆ ละ ๓๐ รูป ก็จะได้อายุไม่โทรมเกินไป ถ้าจะ
แบ่งวันละ ๘ รูป ๆ ละ ๓๐ รูป ตามจำนวนพระชนมพรรษาอย่างเช่นแต่ก่อน
ก็ดูจะน้อยโทรมนัก ในการสร้างสร้างกราบนี้ เพราะเป็นการฉลองพระ
พุทธรูปพระชนมพรรษาด้วย พระพุทธรูปซึ่งคงในการสวดมนต์เลี้ยงพระ
จึงได้เชิญพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษานอกตั้ง เริ่มแต่รัชกาลที่ ๓
สิบมาจนบัดนี้

เมื่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษานอกตั้งเช่นนี้ ก็มีเครื่องนมัสการ
วิเศษเพิ่มขึ้น คือมีเทียนรูปเล่มเล็ก ๆ เท่าพระชนมพรรษาขององค์
ดอกไม้องค์ละดอก เมื่อทรงจุดเทียนรูปเครื่องนมัสการนี้แล้ว พระราชทาน
ดอกไม้ให้ภิกษุมาถนอมไปวางรายตรงหน้าพระพุทธรูปขององค์ละดอก พระ
แท่นเครื่องนมัสการก็ใช้ โต๊ะกลมพานทองสองชั้น ไม่ใช่เครื่องทองใหญ่
ตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นในวันซึ่งเป็นวันเนา พระสงฆ์ฉันเช้าด้วย
ตามธรรมเนียมเวลาหนึ่ง แล้วทรงถวายไตรแพรพัด แต่ก่อนใช้พัด
คามจุฬ แต่ครั้นภายหลังมาเกิดความรู้สึกของคหิงษาซึ่งยังอยู่จน
ทุกวันนี้ เรื่องไว้มียาวแต่ถอยพัดคามจุฬกรวดกรายทำกริยาที่พดด้วงไม่งาม

เปนที่ทรงรังเกียจ จึงได้โปรดให้เลิกติดตามจับตัวใช้พัดชนนกแทน
 แต่ก่อนมาพระสงฆ์ที่จะไปแห่งใด ตลอดจนเข้าในพระราชวัง มักจะมี
 พัดตามจับมาในยามด้วยทุกองค์ พระธรรมยุติกามักจะใช้พัดอย่างเดว ๆ
 ที่เปนสี่เหลี่ยมโปลงฤๅสี่มวงไม่มีลวดลาย ในเวลานั้นมีชุมมาก เปนแฟชั่น
 เนิบอดสำหรับถวายพระธรรมยุติกา ซึ่งเปนคันตำราถือพัดตามจับ แต่
 พระมหานิกายที่เปนผู้ใหญ่ ๆ ก็ดูไม่มีใครมีใครใช้ นอกจากได้วันตรึงหน้า
 พอกหนุ่ม ๆ เขาอย่างธรรมยุติกาก็ถือหนามาก แต่มักจะใช้พัดที่งาม ๆ
 มีลวดลาย ตั้งแต่ปลายของคันชักกรวดแล้ว การถือพัดตามจับก็เข้าไป
 จนไม่มีใครจะเห็นผู้ใดถือเข้าวัง แต่ข้างนอกอย่างไรไม่ทราบเลย ข้าพเจ้า
 เปนคนห้อยนาคาอยู่ไร้ไร้ ไม่เห็นอะไรว่าไม่ถูก แต่ที่จริงตามใจข้าพเจ้า
 เองไม่ได้ นกรังเกียจจนใดที่พระสงฆ์จะถือพัดตามจับ ถึงการที่กรวดครุ่น
 ก็ดูเป็นการเคยไปจากเดิมยาวดอก โดยจะถือกันชนอกก็จะไม่ว่าอันใด
 ด้วยการที่ห้ามผ้าต้องขึ้นซ้อนเช่นธรรมยุติกา ในฤดูร้อนเปนความลำบาก
 ร้อนรนมาก แต่ถ้าใช้พัดเกิดยง ๆ สี่ตำฤๅสี่มวงอย่างเช่นเคยถือมาแต่ก่อนนั้น
 จะดีกว่าที่จะใช้สี่เหลี่ยมแปดปลายฤๅสี่มวงของหยอง เว้นไว้แต่ถ้าผู้ใด
 ไปเอาพัดแพรที่ผู้หญิงฝรั่งถือมาใช้แล้ว เห็นจะต้องคงฉวาทบ้าง แต่ในการ
 ตรึงหน้าสังกรณคน เปนเฉพาะองค์พระสงฆ์ทรงนับถืออยู่ ถึงว่าจะชรา
 อาพาธมาได้ ก็ไม่ได้ยกเว้นต้องให้ถ่านานุกรมมาแทน ถ้าเป็นถ่านานุกรม
 มาแทนเช่นนั้นเพิ่มขวดหน้าห้อมขึ้นอีกขวดหนึ่ง เพื่อจะได้ ไปถวายแก่ผู้ที่ได้
 รดนานั้น เมื่อได้รับใครแล้วจึงออกไปตรึงหน้า เว้นไว้แต่ผู้ที่มาแทนไม่ได้ตรึง
 หน้าด้วย ที่ตรึงหน้าแต่ก่อนว่าใช้อย่างฤๅชนซึ่งมีกาดักหน้าวัดกะถั่วอย่างไทย ๆ
 แต่ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นฤๅจำไม่ได้ มาจำได้เห็นแต่ที่ตรึงหน้าพระที่นั่งประพาศ

พิพิธภัณฑสถาน คือที่พระที่นั่งศิลาโลยมหาปราสาทเดียวกัน แต่หน้าโรง
 กระดาษปิ่นเกล้า ภายหลังที่ส่งนามนำพระที่นั่งจักรกรัชมหาปราสาทบ้าง เขา
 ไกรลาศในส่วนขวาม้าง ที่ตรงนั้นค้ายประรำผ้าขาวแขวนพวงดอกไม้มัด
 ถ้าเป็นทีมี่แดงต้องเข้าไปถึงที่ตรงกัไว้บังควนอันหนึ่งบ้าง ต้องอันบ้าง
 มีคนมาถอยบ้าง ไว้บวอย่างฝรั่งที่เปลี่ยนสายน้ำต่าง ๆ เพราะใช้น้ำท่อ
 ซึ่งสูบน้ำแต่แม่น้ำ ในเวลาที่ตรงนั้นประโคนนครตั้งขึ้นพิณพาทย์ มีผู้หญิง
 อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ มาในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เดียวกันจะหาซื้อไม่ได้ ด้วยเขาเลิกแบบนั้น
 เสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าอยู่ข้างหยอดมาแต่เด็กจนเดี๋ยวนี้ดูหน้าเด็กรัก ผู้หญิง
 นั้นไม่ได้กรอกหน้าตามธรรมเนียม ใช้ขันควงคิกกับกระบะอกฉัด กระบะอก
 ฉัดนั้นวางลงในขันแล้วสูบน้ำไปข้างกันผู้หญิง อีกเขาไปท่งน้ำท่งถม
 พร้อมกับ เมื่อเค็มที่แล้วเห็นผู้หญิงออกจากกระบะอกฉัดมาคังไว้เท่าใด
 เท่าใดก็ได้ เวลาที่ตรงนั้นพระเจ้าแผ่นดินออกมาก็คัดออกจากผู้หญิงเอง ไม่
 ต้องฟาดต้องเขย่าถูบอย่างหนึ่งอย่างใดเลย น้ำเป็นสายเล็กพุ่งไปได้ถึง
 ดับคอกกล่าว รดถึงองค์พระใดทุกองค์ เว้นแต่ท่านขุนศรีวิชัยมพรวรแก
 มักขลุ่ยขลุ่ยเกิดความบ่อย ๆ คือน้ำอบที่แกสูบน้ำไปนั้นมันมีกลิ่นมาก ๆ
 บางทีสายน้ำก็เบียดโลกไป บางทีก็ไหลปรืด ๆ อยู่เต็มปากช่องของผู้หญิง
 บางทีก็ถึงต้องแห่ต้องเป่ากันประดักประเดิด และอะไรนั้นจะหลวม ๆ
 เพราะเก่าอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าสูบน้ำเต็ม ๆ มาคังไว้มันก็เป็นน้ำขมขามอาบเอิบ
 อยู่ทั่ว ๆ ผู้หญิง แต่ถ้าแก่ ไซ้ให้คังคังได้ ผู้หญิงเช่นนั้นต้องอัน
 พอสูดผลัดเปลี่ยนกันทันไม่ขาดพระหัตถ์ ดูความคิดเก่าในเรื่องนี้เขาคิดว่า
 เครื่องบับน้ำอบฝรั่งทีมาใหม่ ๆ แต่ชมเพื่อจะห้อยเส่งฤาอย่างไรไม่

ทราบเลย สู้ห่วยต้องอันนี้ดูเป็นใช้น่าอบอย่างเทือกแม้งสด แต่หน้าอบ
ดี ๆ อย่างพระสุคนธ์ใช้สู้ห่วยดองยาอันหนึ่ง สู้ห่วยเงินอันหนึ่ง สู้ห่วย
ดองยานั้นทรงประเวศที่พระเจ้าจะขึ้นจากตงหน้า สู้ห่วยเงินพระราชทานพระ
เจ้าถูกเชอไปประเวศเมื่อพระเดินไปจากที่ตงหน้า แต่สู้ห่วยต้องอันนี้
ต้องใช้ฟ้าค้อย่างเมื่อยแขน แต่มักเมื่อยเสื่อท่งสองสู้ห่วย แล้วยังมีนา
อบกรอกขวดค้อย่างเก่าไปเทเข้า ๆ ลงในมือพระอีกแห่งหนึ่งด้วย พระ
ส่งห่วยที่ตงตงหน้าทีละสองบ้างสามบ้างสี่บ้าง ตามบันดาคักกิดแต่ตามที่มาก
ที่น้อย ใช้นั่งละบงห่มของละของเดิม ตงหน้าแลจ้งไปห่มใครแพร่ซึ่ง
ได้พระราชทานใหม่ แล้วยกกลับไปฉ้นเข้าแซในท้องพระโรง ไม่มีของไทย
ธรรมอันใดนอกนั้นอีก วันนั้นพระส่งห่วยอันโมทนามีสัพพพุทราด้วย

ในเวลาบ่ายของวันนั้นเป็นเรื่องฉลองพระทรายเคี้ยงยก คือพระ
ทรายที่ก่อบนมา ๑๐ องค์ได้ก่อแล้วมาตั้งข้างคัน ตั้งไว้ที่เฉลียงพระที่นั่ง
อมรินทร์วันฉัตรขึ้นคานวันออก เวลาค่ำพระราชทานเสวยคมนต์ ๓๐ รูป

รุ่งขึ้นวันเถลิงศกเวลาเช้าพระพุทธรูปก็เปลี่ยน เชิญพระพุทธรูป
พระชนมพรรษาที่ดั่งบนพระที่นั่งเสวยครั้นตรกลับ พระที่นั่งเสวยครั้นตรไว้
เป็นที่ตั้งพระบรมอัฐิ พระพุทธรูปที่ใช้ในเช้าวันดั่งที่โต๊ะหมู่ถวายบน
ธรรมาคัน เชิญพระชนมพรรษาวันของพระบรมอัฐิ แลพระอัฐิซึ่งได้
ก่อแล้วมาตั้งในการทำบุญกาถาทุกถาแต่ก่อนออกตั้ง แลเดิมพระส่งห่วย
ขึ้นตามจำนวนพระอัฐิที่สถูปภรณ์ในท้องพระโรง พระส่งห่วยลำรับนั้นก็ฉ้น
เข้าเพนเหมือนกัน แต่ไม่มีตงหน้า คือตั้งแต่เวลาเช้าเสด็จทรงบาตร
เป็นการทรงบาตรนักขัตฤกษ์เหมือนกันอย่างเข้าพรรษาแต่ครั้ง แล้วยังจ้งขึ้น
ห่อพระ เจ้าพนักงานเชิญพระบรมธาตุในระย้ากักรออกมาตั้งไว้บนพาน

แก้วแบ่งเป็นห้าส่วน ตามโกษฐ์พระบรมราชาฯ แด่มเครื่องพระสุคนธ์ตั้ง
 อยู่ข้างนั้น ทรงฉลองพระหัตถ์ลงยาสร้างพระบรมราชาฯแล้ว ทรงสุ่ห้วย
 ประพรมพระพุทธรูปในหอพระนอนทั่วทุกแห่ง แด่จึงเสด็จหอพระบรมอัฐิ
 เจ้าพนักงานเชิญพระบรมอัฐิขึ้นมาตั้งไว้ที่ม้ายาวเรียงตามลำดับ เม็ดพระ
 โกษฐ์ไว้ทุกองค์ ทรงนำหอมธูปพระบรมอัฐิแด่พระอัฐิซึ่งอยู่ในหอ
 พระแก้ว จึงธูปพระอัฐิซึ่งไม่ได้อยู่ในหอพระที่เจ้าพนักงานเชิญมาตั้ง
 ไว้ที่พระแท่นสี่หมื่นธูป แด่จึงได้เสด็จออกทรงประเคนพระสงฆ์รับพระ
 ราชทานฉันเช้า ถ้าพระฤกษ์ธูปมูรธาภิเศกเข้า ก็ธูปมูรธาภิเศกก่อน
 แด่จึงได้สดับปกรณ์แด่เสวยพระเพณ ถ้าพระฤกษ์สายบางที่ก็สดับปกรณ์
 ก่อนฉันเพณ แด่จึงธูปมูรธาภิเศก ไม่เป็นกำหนดแน่ผ่อนไปผ่อนมา
 ตามฤกษ์ การตกแต่งตั้งพระบรมอัฐิก็เหมือนกันกับภาณานุกรมอื่น ๆ
 แปลกแต่พระบรมอัฐิเชิญออกช้ากว่าการอื่น ๆ ด้วยในเฝ้าเสด็จขึ้นหอ
 พระนั้น พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายในนำผ้าคู่ขึ้นมามาถวายสดับปกรณ์พระบรม
 อัฐิ มีน้ำอบขึ้นมาธูปพระบรมอัฐิพระอัฐิด้วย เมื่อเสด็จออกข้าง
 หน้าแด่จึงได้ธูป ค่อยธูปแล้วเจ้าพนักงานจึงได้เชิญพระบรมอัฐิออก
 บัดนี้จะว่าด้วยเรื่องธูปมูรธาภิเศก ซึ่งเป็นธรรมเนียมมีมาแต่
 โบราณ พระเจ้าแผ่นดินทรงในวันเถลิงศกสืบมามิได้ขาด ไม่มีคราว
 ยกเว้น มีบ้างไม่มีบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง เหมือนอย่างการเฉลิมพระ
 ชนม์พรรษาธิบดียศถาบรรดาศักดิ์ จันทรุปราคาสุริยุปราคาฤกษ์นานพระราช
 พิธีต่าง ๆ เช่นมีมาในกฎมณเฑียรบาล การธูปมูรธาภิเศกส่งกราบทูล
 ตูเป็นตำแหน่งของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะต้องธูปสำหรับบ้านเมือง มิใช่
 ธูปอย่างพระฤกษ์อย่างคนแก่ได้รัศมี ก็เป็นการแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่

ธรรมเนียมส่งกราบทูลแล้ว ถูกหลานพี่น้องต้องไปรดน้ำผู้ใหญ่ในตระกูลที่
 เป็นที่นับถือ แต่พระเจ้าแผ่นดินถึงจะทรงพระชราเท่าใด พระบรมวงษา
 นุวงศ์ไม่มีผู้ใดได้ถวายน้ำ เหมือนอย่างพระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงพระ
 ชราอื่นๆ เลย มีแต่ตั้งมูรธาภิเศกกันอย่างเดียว พระแท่นตั้งมูรธา
 ภิเศกแต่ก่อนก็ใช้แต่พระแท่นแว่นฟ้า มีบัวกลุ่มท้าวทนต์ทองตามขอบ
 ตั้งบนฐานเดียวกันมีพนักบัลลังก์เครื่องมูรธาภิเศก ไม่ได้ใช้ ทั้งตั้งหัตถ์ชาราว
 ทรงตกในชั้นตรงเหมือนอย่างทรงเครื่องใหญ่ตามธรรมเนียม ด้วยเพดาน
 พระแท่นนั้นแต่รายรอบ ไม่ได้ปักเสวตรฉัตรหัตถ์ชาราว คงใช้แต่เวลา
 บรมราชาภิเศก ด้วยมณฑปพระกระยาसनเป็นซุ้มยอดเป็นที่ซ่อนถ้ำน้ำ
 ได้ เพราะเหตุที่ไม่ใครจะได้เคยใช้หัตถ์ชาราวเช่นนั้น เมื่อบรมราชา
 ภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานจัดการไม่
 ขำนาญ เมื่อเวลากระดุกเชือกปั่นขัดเตียงกระดุกแรงเชือกขาดน้ำไม่เดิน
 ต้องถึงปั่นขึ้นไปเปิด แค้นมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ได้ทรงพระราชดำริให้พระแท่นสร้างใหม่ ให้ใช้หัตถ์ชาราวได้ทุกครั้ง
 คือให้มีเสวตรฉัตรตั้งอยู่บนหลังเพดานพระแท่น เป็นที่บังถ้ำน้ำ พระ
 แท่นเช่นนั้นเมื่อจะว่าไป คงามยิ่งกว่ามณฑปพระกระยาसनเสียอีก เมื่อ
 จะตั้งจะประกอบควบคุมก็ง่าย ด้วยเป็นของเบาๆ ทั้งสิ้น เป็นพระราช
 ดำริหอนดียิ่งนัก แลหัตถ์ชาราวนยกลงได้เป็นพระเกียรติยศใหญ่ ใช้ได้
 เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวแต่โบราณมา ถึงว่าสมเด็จพระบรม
 โอรสาธิราช ฤาพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งพระราชทาน
 พระเกียรติยศให้สร้างพระเศวตฉัตรกรรพ ทรงพระที่นั่งพุดตาลได้บวร
 เสวตรฉัตรเจ็ดชั้น ก็ไม่ได้เคยพระราชทานให้สร้างหัตถ์ชาราวแต่สักครั้ง

หนึ่งเลย สหัสสธารา เป็นของคู่กันกับนพปดมหาเศวตฉัตร เมื่อพระ
 แทนมียอดเป็นนพปดมหาเศวตฉัตร แต่มีสหัสสธาราภายใน
 ดูก็น่าสนใจเรื่องมาก น้ำซึ่งใช้ในสหัสสธารานี้ใช้น้ำสี่สระ คือ
 น้ำสระแก้ว สระเกษ สระคา สระยมนา รวมกัน น้ำสี่สระนี้เป็นน้ำสำหรับ
 บรมราชาภิเษกมาแต่ครั้งพระร่วงกรุงสุโขทัย มีตฤณกถาว่าน้ำสี่สระนี้
 ถ้าผู้ใดเอาไปกินอาบเป็นเส่นียจรรไร มักให้ผิวยาวงาม และมีอันตราย
 ต่าง ๆ ที่ว่าตามคำกล่าวไว้แต่โบราณ ผู้ที่มีความเคารพยำเกรงต่อ
 พระเจ้าแผ่นดินอยู่ ก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดอ่านทดลอง ได้ทราบคำเล่าบอก
 ว่าผู้ใดผู้หนึ่ง ๆ ง่ายได้ทดลองก็บังเกิดอันตรายต่าง ๆ เพราะผู้
 นั้นใจไม่ตั้งสุจริตอยู่แล้ว ครั้นจะพรรณาย้ายไปก็ดูเป็นจะเชื่อถืออะไร
 มิได้อยู่ ขอสงวนไว้ทีหนึ่ง สหัสสธารานี้ทำด้วยเงินมีช่องปรุเป็น
 ผีกับัว แต่มียอดจำปาทองคำห้อยรายรอบ เมื่อเสด็จขึ้นสู่ที่นั่งทรง
 เสด็จพระกระยาสนานเสร็จแล้ว จางวางแต่เจ้ากรมภูษามาถวายได้กระดก
 ถวายเชือกให้แน่นที่ขดเคียนเบ็ดน้ำลงตามทั้งสหัสสธารา แต่พระแท่นนั้น
 เพราะเป็นการสงฆ์ประจำอยู่เสมอ จึงได้โปรดให้ก่ออิฐหุ้มสี่ด้านไว้
 ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทองข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อเวลาจะ
 สรงมูรธาภิเษกก็แต่เส้าโครง เพดานแต่อย่างสงมาตั้ง ถ้าไม่ใช่เวลา
 สรงก็เป็นพระแท่นโถงสำหรับประทับประพาศชมปลาเงินปลาทอง คือเวลา
 สรงมูรธาภิเษกในที่อื่น จึงได้ตั้งพระแท่นไม้อย่างแต่ก่อน ถัดซึ่งเป็น
 เครื่องรองที่สรงนั้น ในการบรมราชาภิเษกมีตำราให้ ใช้ลาดทองแดง
 ถัดนั้นเป็นรูปกลม แต่การสรงมูรธาภิเษกตามธรรมเนียมเช่นนี้ใช้อย่างไม่
 รูปรี เป็นไม้ใหญ่ทั้งแท่ง ที่ขอบอ่างนั้นปิดทองคำเปลว พื้นอ่าง

คงไว้เพนไม้ มาที่สำหรับประทับตรงเรียกว่าคัง ทำด้วยไม้มะเดื่อรูปกลม
 มีขาสี่หมื่นขา ขังไม้มะเดื่อเป็นเครื่องสำหรับอภิเษก ใช้เฉพาะแต่
 พระเจ้าแผ่นดิน พระอรรคมเหสี พระราชเทวี แลพระดังพระราช กับ
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เคยโปรดให้มีในเวลาตรง แต่โสกันต์
 รับพระสุพรรณบัตร ไม่เป็นของใช้ทั่วไป เป็นของเฉพาะแต่ผู้ที่ได้รับ
 อภิเษก เมื่อวันที่ตรงมูรธาภิเษกนั้นเป็นวันใด ก็จัดที่ตรงชั้นพระภักตร์
 คอทิศซ้ายของวันนั้น ชั้นพระชนองตรงทิศกาลกนิ ในพื้นอ่างซึ่งเป็นที่
 ห้อยพระบาทริมคันทัน ทอดไปไม่นานกาลกนิ เป็นที่ทรงเหยียบใน
 เวลาตรง ที่ตรงพระภักตร์ตรงกลางพระภักตร์ มีครอบเครื่องพระมูรธา
 ภิเษก เมื่อเพดาทรงเครื่องมูรธาภิเษกไขน้าสหัสธาราแล้ว ภูษา
 มาตาจึงได้ถวายพระเต้าต่าง ๆ อย่างเช่นที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องจัดพระ
 แท่นมณฑลในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ยกเดี่ยวแต่พระเต้าประทุม
 นิมิตร ๔ องค์ เป็นแต่ตรงตามธรรมเนียมเช่นนี้ไม่ได้ใช้ เมื่อสิ้น
 พระเต้าภูษามาตาแล้ว ชาวที่ใหญ่จึงได้ถวายพระเต้าห้ากษัตริย์แลพระ
 เต้าทองขาว ไห่ถวายพระเต้านพเคราะห์ พระมหาวิษณุพิศุถวาย
 พระเต้าเบญจครรภ ๕ ซึ่งไปเป็นน้ำของพราหมณ์ถวายนั้น เพราะ
 ไม่ได้เป็นน้ำพระพุทธมนต์เป็นน้ำพราหมณ์ เรื่องเดียวกันกับการพระราช
 พิธีต่าง ๆ ที่จะทำแล้วต้องสร้างน้ำเทวรูปด้วยน้ำเบญจครรภ เช่นได้กล่าว
 มาในพระราชพิธีศรีษัสมพวยเป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ได้รับยศ
 แลการปฏิบัติของพราหมณ์ เหมือนอย่างพระเป็นเจ้า คือพระ
 อิศวณารายณ์องค์หนึ่ง จำเดิมแต่บรมราชาภิเษกมา พราหมณ์ก็
 ถวาย พระเต้า เบญจครรภให้ ตรงแล เชิญเสด็จขึ้น ภาทมิฐ ซึ่งวางคา ไรยแบ้ง

อย่างเช่นเชิญพระเป็นเจ้าขึ้น แด่ท่านเวทสัตว์เรณูไกรธาศ เบญจ
 วรรณนมคนหูป้าตาเถื่อนแต่ข้างเดาเดาเดาต่าง ๆ แต่ที่แท้พระเต้า
 เบญจวรรณสำหรับพระเจ้าแผ่นดินผู้ใดเขาไม่ถูก ผู้ใดเล่าเรื่องที่ไม่รู้จัก
 ได้ออกชื่อเมื่อจะกินนิน แต่จะแปลชื่อเบญจวรรณก็ไม่ออก แต่ถึงว่า
 จะไปหาผู้รู้ แปลชื่อออกจะเป็นพระราชา คณะผู้ให้และผู้ใหญ่ผู้ใดก็แปลออก
 แต่ชื่อ ก็จะบอกลักษณะอาการของพระเต้านั้นไม่ถูกเลย เว้นไว้แต่ได้เห็น
 ด้วยพระเต้านั้นไม่ต้องกินกับชื่อ ถ้าคิดตามชื่อ คงจะต้องเข้าใจว่าห้า
 ห้อยห้าห้อย ที่แท้พระเต้านั้นเป็นเต้าตามธรรมเนียม มีแผ่นทองคำ
 ลงยันต์กลม ๆ ห้าแผ่นแขวนในปากันพระเต้า การที่ชื่อพระเต้าไม่ถูกกัน
 กับพระเต้านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราช
 ดำริให้ตายอย่าง ทรงเห็นว่าของเดิมเขาจะเป็นห้าห้อยคอกกระมัง ก็ได้
 โปรดให้ลงทำขึ้นองค์หนึ่ง มีคอกนพเก้าอยู่กต่างภายใต้คอกนพเก้ามี
 ขายืนลงไปห้าขา ใช้โลหะชาตะอย่าง เป็นห้ากษัตริย์ ลงยันต์เบญจ
 วรรณตามขาทั้งห้าขา เป็นแต่ทรงทำลงขึ้น ไม่อาจที่จะเปลี่ยนพระ
 เต้าเบญจวรรณเก่า คงใช้ไปแต่สำหรับภูษามาตาถวายเหมือนพระ
 เต้าอื่น ๆ พระเต้าเบญจวรรณองค์เก่ามีมาแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แต่ก็เปื้อนอัศจรรย์อยู่ ที่บ้านเมืองเวदानั้นไม่
 ปรกติเรียบร้อย เหตุใดสิ่งของซึ่งมีราคามากงดงามถึงเพียงนั้นจึงได้เข้า
 มาขายถึงกรุงเทพ ฯ พระเต้านั้นทำด้วยโมราดีเหลืองทั้งแท่งมีหูในหัว
 ขวดทรงตั้งฐานนั้นก็เป็นอย่างแปลกอย่างฝรั่ง ที่ขอบฝาแฉกตัวพระเต้า
 มีเพียงประดับด้วยเพชรเป็นเรือน ทั่วทั้งเป็นดอก พระเต้านั้นมาแต่ประ
 เทศอินเดีย พ่อค้าแขกผู้หนึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตไป จัดซื้อมาพร้อมกับ

เครื่องราชูปโภคอื่น ๆ หลากอย่าง พิศวาทหัดฝีมือทำไม่ใช่เป็นฝีมือ
 แหกเห็นจะมาแต่ประเทศยุโรป จะเปนมหารายาในประเทศอินเดียองค์
 ไตองค์หนึ่งสั่งให้ทำ แต่ภายหลังจะมีเหตุขัดข้องอย่างไรจึงได้ ซื่อชายเป็น
 การเดหลังมาราคาจึงไม่สู้แพง เมื่อว่าตามฝีมือที่ทำ ทั้งเพชรพลอย
 ทัมทัมซึ่งเป็นพลอยมีราคามากในเวลานั้น ถ้าจะสั่งให้ทำใหม่ราคาคงจะ
 ไม่ต่ำกว่าร้อยห้าสิบชั่ง พระเต้าองค์นั้นได้ ใช้เป็นพระเต้าสำหรับบรมราชา
 ภิเศกมาแต่ประณมรัชกาล แต่ในเวลาเมื่อเสด็จขึ้นพระที่นั่งอัฐทิศ ราช
 บันฑิตถวายภูมิตถานพระราชอาสนาเขตรด้วยน้ำ ก็ทรงรับด้วยพระเต้า
 เบญจกรรพของคันทงแปดทิศ แต่พระเต้าองค์นั้น ไม่ได้ ใช้สร้างแต่เฉพาะ
 พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียว มีตำราว่าบันฑิตาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
 สัมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ซึ่งพระมารดาเป็นลูกหลวงหลานหลวงในพระ
 บรมราชวงษ์ มีไว้เช่นเจ้าฟ้าภูธรถด ถ้าพระเจ้าแผ่นดินโปรดพระราชทาน
 ให้สร้างก็สร้างได้ ไม่มีเสี้ยนศจรไร แต่ต้องพระราชทานเองด้วยพระหัตถ์
 ไม่ได้ ใช้พราหมณ์ถวาย ได้เคยพระราชทานมาแต่เดิมหลายพระองค์ แต่ถ้
 เจ้านายซึ่งพระมารดาไม่ได้เป็นลูกหลวงหลานหลวง ถึงจะได้รับบันฑิตาก็
 ใหญ่เช่นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ได้รับอุปราชภิเศกนั่งตั้ง
 ไม่มั่งคั่งมีเสวตรฉัตรเจ็ดชั้น แดกรมสมเด็จพระปรมานุชิตได้ทรงรับ
 สมณุตมาภิเศกนั่งตั้งไม่มั่งคั่ง ก็ได้พระราชทานพระเต้าเบญจกรรพ
 ด้วยถือว่ากตัญญูเป็นเสี้ยนศจรไร การที่ถ้อยเช่นนี้มาตามทางถกขพราหมณ์
 ซึ่งถือชาติค้อย่างเช่นเป็นอยู่ในประเทศอินเดีย คือเป็นชาติต้องฝ้ายจึงนับ
 เป็นชาติแท้ พราหมณ์ต้องฝ้ายจึงนับเป็นพราหมณ์แท้เป็นคน ชรามเนียม
 พระราชทานพระเต้าเบญจกรรพนี้ ยังคงยังยืนมาจนปัจจุบันนี้ แต่พระเต้า

เบญจครรภใหญ่ ใช้ต่อเมื่อเวดาสรงมูรธาภิเศกเป็นการใหญ่ การประจำ
 มีใช้แต่วันเถลิงศกเถลิงมพระชนมพรรษา ถ้าสรงมูรธาภิเศกสุริยอุปปรา
 จันทรปราภา ใช้พระเศวตเบญจครรภน้อย ศีตาหยกเขียวจุกเป็นดอก
 นพรัตนไม่มีเครื่องประดับอื่น ๆ แต่มีนาคหำรองเหมือนพระเศวตเบญจครรภ
 ใหญ่ เมื่อพระมหाराชครูถวายพระเศวตเบญจครรภแล้ว จึงถวายน้ำพระ
 มหาสังข์ทพระหัตถ์แล้ว ถวายช้างพระขนอง เจ้ากรมปลัดกรมพราหมณ์
 ๒ ทงปวงนอกนั้นถวายพระมหาสังข์ห้าซึ่งยังเหลืออยู่ต้องค คือพระมหา
 สังข์ทอง พระมหาสังข์เงิน พระมหาสังข์นาก พระมหาสังข์งาจำเริญ
 แดสังข์ส้มฤทธิ์เครื่องมูรธาภิเศก น้ำที่พราหมณ์พฤฒิมาศถวาย เมื่อ
 พราหมณ์ถวายน้ำสังข์เสร็จแล้ว จึงเสด็จขึ้นเปลื้องพระภูษาถอด คือ
 พระภูษาขาวเถทรงสัพักขาว พระราชทานแก่พระมหाराชครูพราหมณ์
 ในขณะที่เมื่อสรงนั้นประโคนสังข์ทักษิณาวฏี สังข์อุตราวุธ บัณเฑาะพ้อง
 ไชยแตรสังข์พินพาทย์มโหรีกรมภูษามาตา ซึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมสูญไป
 เสียในรัชกาลที่ ๕ มาจัดขึ้นใหม่ประจวบกับนอกตำรับหนึ่ง ถ้าวันใดเป็น
 วันที่สรงมูรธาภิเศกก็ทรงพระภูษาตามสัณฐาน แต่ตักขีด้วยของกรมภูษามาตา
 ไม่เหมือนกันกับที่ใช้สัตามกำลังวันอยู่ต้องสัคือวันพฤหัสบดี ตามที่ใครว่า
 เป็นดีเหลือง ภูษามาตาว่าดีน้ำเงิน วันศุกร์ซึ่งว่าเป้นดีเดือนประภัสร์ฤ
 ๒ ใช้สัน้ำเงินกันน้อยนั้น ภูษามาตาว่าดีเหลือง เรื่องสัเถียงกัน พระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงชักใช้ ได้เถียงพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) บั้พระราชโองษาเคยจนหลายครั้งหลายคราว่า แก่ไม่ยอมเคย
 เปนอันขาด ว่าคงแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์มา ที่
 ได้เกิดถึงเถียงกันแล้วตกลงตามอย่างภูษามาตาเช่นนั้น ว่าเคยใช้มาแต่

ครองกรุงเก่า เพราะตระกูลของเขาเป็นภาษามาคา มาแต่แผ่นดินพระมหา
 บรมยุพเพทราชา สืบเนื่องตระกูลกันมาไม่ได้ขาด บิดาพระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) เป็นผู้ชำนาญเครื่องสูงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เมื่อ
 เสด็จกลับจากเมืองนครเดียนราฐ เมื่อจะปราบดาภิเษก เสด็จประทับ
 พลับพลาหน้าวัดพระเชตุพน เวदानนเป็นแคมหาดเล็กแถว ริมฝั่งเรียก
 ให้มาอยู่งานเครื่องสูงยกย่องว่าเป็นตระกูลเก่า พระยาอุไทยธรรม
 (เพชร) ก็ได้รับราชการทรงเครื่องใหญ่ มาแต่รัชกาลที่ ๑ จึงเป็นที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือว่าเป็นผู้ร่ำมาก
 การทนายหน้าเรื่องส่วนมหาดไทย ย่อม ถิ่นมรดกภูมิกะแก้ว ก็ทรง
 พระภูษาส่วนแบบภาษามาคา เว้นไว้แต่การรับเปลี่ยนทักษาคชดก
 ลงยอมตามดีโหร การเรื่องเลี้ยงกันในภาษามาคาเช่นยังมีอีกเรื่อง
 หนึ่ง คือพระชฎากลับ แดพระชฎาเดินหน ก็เป็นเรื่องที่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งอยู่เสมอ แต่ทรงถือเสียว่าเป็นลัทธิ
 ภาษามาคา ลัทธิอื่น ไม่เห็นทรงคิดสืบเกิดขาด ถ้าจะเป็นการผิดในภาษา
 มาคา ก็คงจะเลื่อนเหมือนเรื่องเครื่องแต่งตัวนางมหาสงคราม ที่ได้
 ก่อมาแต่ก่อน เมื่อทรงเครื่องเสร็จแล้ว ใบไม้อันใดต้องกับส่วนพระ
 ชนม์พรรษาเดิม ก็ทรงหักดอกไม้นั้น ใบไม้อันใดต้องกับเศษวันพระ
 ชนม์พรรษาเดิม ก็ทรงถือใบไม้นั้น แล้วจึงเสด็จออกทรงสดับปกรณ์ ฤ
 ถาสดับปกรณ์แล้วก็ออกพระสงฆ์สามเณร ถิ่นมรดกภูมิกะแก้ว พระทราย
 เคียงยกกัน เมื่อเวลาพระสงฆ์ไปแล้ว ทรงสุหร่ายประพรมน้ำหอม แดใน
 เวลาเมื่อพระสงฆ์สามเณรมาทักษาทพระทรายทุกองค์ด้วย เวลาเสด็จขึ้น
 แล้วคงบายศรีเวียนเทียนพระทรายเสร็จแล้ว จึงได้มีกระบวนแห่พระทราย

ออกไปส่งวัดมหาธาตุ จำนวนกระบวนแห่งมังกรนำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ คู่แห่ง
นำ ๓๐ หัตถ์ ๒๐ กตองชนะ ๒๐ จำปี ๓ จำกตอง ๓ แตรงอน ๖ แตรฝรั่ง
๔ สังข์ ๑ พระทรายนั้นไปเทไว้ตามถนนวัดเฉย ๆ ไม่มีพิธีของอันใด

เครื่องไทยทานซึ่งสำหรับใช้สวดปกรณ์ในการส่งกรานตน ใช้ผ้าคู่
คือผ้าขาวเนื้อหยาบขนาดผ้าห่มผืนหนึ่ง ผ้าขาวเนื้อบางขนาดผ้าห่มผืน ๓
อย่างพระภูษาถอดที่ทรงมูรธาภิเศกนั้นเอง เป็นผ้าสำหรับคฤหัสถ์ห่ม
ไม่เป็นของสำหรับพระสงฆ์เลย แต่ซึ่งเกิดใช้ผ้าคู่เช่นนี้ทำบุญนั้น เห็น
ว่าจะมาจากผ้าห่มรดน้ำส่งกรานตนซึ่งใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป ถึงพระเจ้า
แผ่นดินก็พระราชทานรดน้ำ พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ที่
สูงอายุ สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะพระ
ราชทานรดน้ำผู้ใดบ้างสืบไม่ได้ความ ได้ความแต่เพียงที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งเล่าว่าได้ทรงเป็นผู้รับผ้าหวดงน้ำหวดงไป
ส่งเจ้าครอกวัดโพธิ์ คือกรมหวดงนรินทรเทวี ซึ่งได้เป็นพระเจ้านบรมวงษ์
เธอในเวลานั้น เมื่อเวลาเสด็จไปถึงแล้ว ท่านเคยรับสั่งเรียกกรมหมื่น
นรินทร ซึ่งเป็นพระสวามีให้มาเฝ้าสอนให้กราบเสวย ว่าเจ้าไม่ได้เป็น
เจ้าเป็นนาย กรมหมื่นนรินทร ก็มาหมอบอยู่ที่เฉยดังคำ ๆ รับสั่งเล่า
เป็นการตลกในเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่พอได้เล่าว่ากรมหวดงนรินทรเทวี
เป็นผู้ใดรตน้องค์หนึ่ง แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวนั้นได้ความว่า พระราชทานรดน้ำแก่พระบรมวงษ์ผู้ใหญ่ชั้นพระ
องค์ นอกนั้นหม่อมเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีอายุได้เสวยกับกรม
สมเด็จพระศรีสุทธาราโดยทั่วทุกคน ท่านพวกนั้นได้พระราชทานเงินคนละ ๒

ซึ่งด้วย ส่วนที่ทรงนำกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดยนั้น มีผ้าตายผ้าแพร
ขาวสองตัวรับ ผ้าตายกุดหนึ่งต่างหาก แพรขาว ๒ ม้วน คาคอก
ม้วนหนึ่ง เงินตรา ๒๐ ชั่ง ในรัชกาลที่ ๔ มันทาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ แด
พระเจ้าฟ้างรอง เสด็จมา ซึ่งมียายแก่กว่าพระชนม์พรรษา ถ้าอายุ
ครบ ๖๐ ปีถ้วน ก็ได้พระราชทานรดน้ำทุกองค์ทุกท่าน ในรัชกาลประ
จุบนั้นก็เหมือนอย่างแบบรัชกาลที่ ๔ เว้นแต่กรมสมเด็จพระสุตาธิบดีราช
ประยูรใช้ตามแบบกรมสมเด็จพระศรีสุตาโดย นอกนั้นฝ่ายนำได้พระราช
ทานผ้าตายตัวรับหนึ่ง ผ้าพันตัวรับหนึ่ง ฝ่ายในผ้าตายทั้งต้องตัวรับ
ยังมีท่านเรื่องซึ่งเป็นขริ้วยายทวดรับเบยหัดมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นขริ้วยาย
สมเด็จพระนังยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ได้
พระราชทานรดน้ำผ้าตายแพรขาว ๒ ตัวรับ แดเงิน ๓ ชั่งเสมอมา ที่
กล่าวด้วยด้วยเรื่องรดน้ำ เพื่อจะแสดงราชประเพณี ซึ่งพระราช
ทานรดน้ำในเวลาดังกรณคดีด้วย แดเพื่อจะยกเป็นเหตุพิจารณาในเรื่อง
ผ้าคู่ตัดปักกรณด้วย จึงได้กล่าวไว้ในที่นี้ เพราะการพระราชกุดใน
ดังกรณคดี น้อยข้างสืบต้นหลายเรื่องหลายอย่างนัก บัดนี้จะได้กล่าวด้วย
เรื่องผ้าคู่ต่อไป ผ้าคู่ที่ใช้ทำบุญอยู่เป็นอย่างคฤหัสถ์นั้น คงจะออกจาก
ผู้ที่ได้เคยรับพระราชทานผ้ารดน้ำแต่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าจะใช้ผ้าตายผ้า
แพรอย่างเดิม ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่พระสงฆ์เหล่านั้น จึงได้
เปลี่ยนใช้เสียดเป็นผ้าขาว คำที่เรียกว่าผ้าคู่กันดูเสียดอยู่ข้างจะเพราะ เข้า
เค้าบาตบาฬี มีผู้ให้คู่ผ้าแก่ใคร ๆ เป็นรางวัล มีผู้ถวายคู่ผ้าแด่
พระพุทธรูปเจ้าเช่นโกมารภักเป็นต้น คำว่าคู่ผ้าที่ใช้มาในบาฬีนั้น คงจะ
เป็นผ้าต้องผืน แต่ผืนใด ๆ สำหรับใช้ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง เพราะ

ปรกติคนในประเทศอินเดีย เวลานอนจนตลอดเวลานักก็ ยังใช้ผ้าห่ม
 ผืนโต ๆ ผ้าห่มผืนโต ๆ ต้องห่ม คนที่เป็นภคฤหัฐกับพระสงฆ์แต่งตัวจะ
 ไม่ใคร่ผิดกันนัก จะแปลกแต่ตั้งเปื่อยอมผาดพวกหนึ่ง ใช้ผ้าขาวล้วนๆ
 ต่าง ๆ พวกหนึ่ง ผ้าของภคฤหัฐเมื่อถวายพระสงฆ์ ๆ ก็ใช้ห่มห่มได้พอ
 แต่ผ้าคู่ของเรานี้ไม่ได้การอยู่ข้างจะไม่เป็นประโยชน์แก่พระเถย เกือบ ๆ จะ
 เหมือนโคพัดทางปลาเป็นของไม่มีราคาอันใด เพราะจะบริโภคใช้สอยไม่ได้
 สำหรับแต่จะให้มันแตกเปลี่ยนเท่านั้น แต่ช้อยเพราะด้อย แดไม่เปลือง
 อันใดด้วยจึงยังได้ ใช้ สืบมา ผ้าคู่ของหลวงที่สำหรับสวดปกรณ์นั้น
 แต่เดิมมาก็มีแต่เฉพาะพระบรมอัฐิ พระอัฐิที่สวดปกรณ์ในท้องพระโรง
 (คือหมายเอาพระอัฐิกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีรักษ้อยู่วังหลวงด้วย)
 นอกนั้นก็ไม่มีผ้าคู่ของหลวง ใช้ ผ้าคู่ที่พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 นำมาถวายสำหรับสวดปกรณ์ เดิมไปพระราชวังบวรบ้าง หอพระ
 นาคบ้าง ไม่ได้เฉพาะพระองค์พระอัฐิเจ้านาย ๆ ที่อยู่ในหอพระนาค
 ก็ไม่ได้ อยู่หอพระนาคก็มี ถ้าพระอัฐิใดที่ไม่ได้ อยู่ในหอพระนาค
 ก็เป็นแล้วกันไป ด้วยการพระราชกุศลแต่ก่อนอยู่ข้างเข้มงวดไม่มีกร
 ใหญ่โตอันใด การพระราชพิธีสำหรับแผ่นดินแต่ก่อนผ้าอาบผืนเดียวทั้งชั้น
 ตลอดจนบรมราชาภิเศก การพระราชกุศลก็แต่เป็นการจรมไทยทานมาก ๆ
 พังเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ แต่การสวดปกรณ์สังกรานค นั้นยังเป็นธรรมเนียม
 เก่าตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ผ้าคู่
 ของหลวงสำหรับพระราชวังบวรและหอพระนาคขึ้น แต่ผ้าคู่สำหรับหอพระ
 นาคนั้นก็ให้ทอพระองค์เจ้านาย ทรงเลือกแต่ที่ทรงรู้จักคุ้นเคย บางองค์ทรง
 รู้จักแต่ไม่ต้องพระอริยาไครยก็ไม่พระราชทาน แล้วให้มณฑลทอพระนามเขียน

ในผ้าเช็ดหน้าด้วยทุกพระองค์ ถึงที่ไม่ได้พระราชทานผ้าหวดงใช้ผ้าเจ้านายก็มีฉลากด้วย แปรกันแต่ที่ผ้าหวดงพระราชทานจัดพระสงฆ์ตามวัดซึ่งพระอัฐิขึ้นได้ปฏิสังขรณ์บ้าง เป็นนายค่านทำการบ้าง ถ้าไม่มีเช่นนั้นก็ใช้วัดที่เป็นวัดหลวงในแผ่นดินนั้น ฤๅวัดของพี่น้องที่สนิท ฤๅพระนั้นเป็นญาติกับพระอัฐิ เช่นพระราชพงษ์ปฏิบัติกับพระองค์โยเป็นคณ ส่วนผ้าคู่ซึ่งมีใช้ของหลวงนั้นแล้วแต่จะได้พระองค์ใด อยู่ในพวกที่ได้ผ้าคู่ของหลวงสัปดาห์ครั้งเข้าอีกเที่ยวหนึ่งสองเที่ยวเป็นพัน แต่ธรรมเนียมผ้าคู่ของหลวงนั้นคงแล้วก็เป็นการไม่สู้แน่ เมื่อเจ้านายสิ้นพระชนม์ถึงภายหลัง ถึงไม่เป็นที่ต้องพระอัฐิใคร่แต่ทรงเกรงใจที่พระราชทานเรื่อย ๆ เอะ ๆ ไป เช่นกรมหมื่นอุดมก็ได้ผ้าคู่ของหลวง เกือบจะตกลงเป็นใครตายลงใหม่ได้ผ้าคู่ของหลวง ที่จัดแบ่งนั้นเป็นแต่ครั้งแรกครั้งเดียว ครั้นต่อมาถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เจ้านายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรู้จักคุ้นเคยได้ผ้าคู่ของหลวงอยู่แล้วไม่ทรงรู้จักเสียเป็นอันมาก ถ้าจะจัดการตามแบบที่วางลงแต่แรกก็ควรจะต้องเล็กน้อย คงไว้แต่ที่ทรงรู้จัก แต่ครั้นจะเล็กน้อยก็ดูกระไร ๆ มิได้อยู่ก็ต้องคงให้ไปตามเดิม ส่วนเจ้านายที่สิ้นพระชนม์ลงใหม่ก็ไม่ค่อยยกเว้นเลยเป็นผ้าคู่ของหลวงทั้งสิ้น ธรรมเนียมที่จัดผ้าคู่ของหลวงแต่ไม่ใช่ของหลวงนั้น ก็เป็นแต่การที่จัดพอให้เรียกพระยู่ ๆ ขึ้นเท่านั้น ยิ่งเรื่องแถมเล็กแถมน้อยก็มีอีกอย่างหนึ่งเป็นเช่น ๆ คือที่หนึ่งนมผ้าคู่ รูปเทียน ผ้าเช็ดปาก พัดคัมจั่ว ขวดน้ำอบ ธนบัตรยอกขวดน้ำอบเสีย ธนบัตรยอกรูปเทียนขวดน้ำอบเสีย ยิ่งอีกนัยหนึ่ง พระราชเทวีแดพระเจ้าลูกเธอที่เป็นผู้น้อยไม่พระราชทานผ้าคู่เปลี่ยนเป็นจั่วรดม เพราะเป็นผู้ซึ่งไม่ควร

จะได้พระราชทานรัตนังกรานต์ แต่ส่วนพระเจ้าราชวรวงษ์เธอทันทว่า
 เปนพระราชภาตินัยแด่ชนพระชนม์พรรษากว่า ก็ได้ผ้าคู่เหมือนเจ้านาย
 ทั้งปวง ที่แทนนิกเป็นการทรงพระราชดำริห์คนละคราว ผ้าตบงผืนหนึ่ง
 ก็ยังมีราคาดีกว่าผ้าคู่ เพราะทรงพระกรุณาจะพระราชทานก็พระราชทาน
 ที่น้อย ๆ อยู่ก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม การเรือนอยู่ข้างจะจุจกจิรุงรัง
 แคเห็นไม่เป็นดังถ้าคัญอันใดก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม ไม่ได้เปลี่ยนแปลง
 แปลงแก้ไข

หนึ่งธัญญ์เจ้าคุณโอยิกาทั้งปวง ซึ่งอยู่บ้านตมเด็จพระยาองค์
 ใหญ่บั้งองค์น้อยบั้ง จะได้พระราชทานมังสู่กุดมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบ
 เลย แต่ท่านพวกนี้เมื่อมีชีวิตอยู่ได้พระราชทานรัตนังกรานต์มาแต่เดิม เพราะ
 ได้ยินคำพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเกล้าว่า เมื่อถึงนา
 สงกรานต์แล้ว ท่านพวกคุณอย่าเหล่านมาประชุมกันที่ตำหนักกรมตมเด็จพระ
 พระอมรินทรามาศ ชนนั้นบนเตียงอันหนึ่งด้วยกันทั้งหมด เจ้านายที่เป็น
 หลานๆ พวกกันไปคึกคักนารด ท่านได้เสด็จไปรดน้ำ แลเห็นหลังคุณย่าทั้งปวง
 ฉายเหมือน ๆ กันเป็นการประหลาด จึงได้รับสั่งถามว่าทำไมหลังคุณย่า
 ทั้งปวงจึงฉายเหมือนกันหมดเช่นนั้น คุณย่าทั้งนั้นพูดว่าชนหลวงตากเขียน
 แล้วก็เล่าเรื่องแผ่นดินตากถวายเป็นรับสั่งเกล้าถึงเรื่องแผ่นดินตากคือไม่เป็น
 อันมาก เพราะเหตุที่ได้พระราชทานรัตนังกรานต์มาแต่ยังมีชีวิตอยู่เช่นนั้น จึงได้
 พระราชทานมังสู่กุดแต่ในเฉพาะเวลาสงกรานต์คราวเดียวสืบมา ครั้นพระ
 ราชทานขึ้นเจ้าคุณโอยิกาถึงไว้แล้ว เมื่อตกถึงมาถึงชนเจ้าคุณวังหลวง
 ซึ่งโปรดให้เรียกว่าเจ้าคุณพระดัมพนิชของ ด้วยความที่ทรงนับถือตมเด็จพระ
 เจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อยเป็นต้น ก็โปรดพระราชทานค่องมาอีกชน

หนึ่ง แต่ในตระกูลนี้ได้รับราชการเป็นผู้ให้สัญญาใหญ่อย่างมาก เมื่อลงมา
 ออกจากหนึ่งก็เลยได้พระราชทานลงไปอีกคนหนึ่ง แต่ไม่ทั่วกัน เมื่อจะว่า
 โดยทางเชื้อสายราชินิกุล คงแต่ชั้นพระสัณห์พงษ์ลงมา ที่เป็นชั้นเดียว
 กันไม่ได้พระราชทานรศนามโดยมาก ถ้าจะเทียบกับเจ้านายวังหน้า คือ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอทองต้นนั้น
 ยังสนิทกว่าพวกราชินิกุลเหล่านั้นมาก แต่ที่ไม่มีพระองค์ใดได้รับพระราช
 ทานดัตถ์ปริญในเวดาส่งกราบทูลแด่สักพระองค์เดียว เพราะฉะนั้นการที่พระ
 ราชทานมั่งตุ้มอยู่ในบ้านสัณห์เจ้าพระยาองค์ใหญ่ของชั้นน้อยนั้น คงนับว่า
 พระราชทานโดยการที่ทรงนับถือพิเศษ ถ้าเป็นรางวัลความชอบ ไม่ใช่ได้
 โดยเนื่องในพระวงศ์แท้ จำนวนพระสงฆ์รายวัดสำหรับพระบรมอัฐิพระ
 อัฐิ แกรายไทยทานที่ดัตถ์ปริญพระบรมอัฐิพระอัฐิขึ้นโดย่างใด จะ
 ว่ามาในหนังสือนี้จะยืดยาวเหลือเกินนักจึงขอตัดไว้ ถ้ามีโอกาศแต่เป็น
 การสมควรที่จะลงในหนังสือพระราชพิธีจะรวมเล่มจึงจะลงต่อไป ของ
 ดัตถ์ปริญรายร้อยในนักขัตฤกษ์ส่งกราบทูล มีในท้องพระโรง ๕๐๐ พระ
 ราชวัชวร ๓๐๐ หอพระนาค ๒๐๐ บ้านสัณห์เจ้าพระยาองค์ใหญ่ของค
 น้อย ๒๐๐ แต่ในท้องพระโรงนี้มีของดัตถ์ปริญมากจนอีกหน่อยหนึ่ง
 คือผ้าคู่ที่พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในถวาย เมื่อแบ่งไปหอพระนาค
 ๓๐๐ แล้วเหลืออยู่เล็กน้อยเท่าใด เขามารวมปนกอง ๆ เท่าจำนวนพระ
 สงฆ์เท่าฉัน เมื่อพระสงฆ์ถวายพระพรตาแล้วไปนั่งดัตถ์ปริญผ้าคู่ของ
 เจ้านายต่อไป แต่ก่อน ๆ มาได้อีกดัตถ์ปริญดัตถ์ปริญเท่ากันทีเดียว แต่
 ทุกวันนี้ใช้เทียวเดียวรวมทบกอง แล้วจึงได้ดัตถ์ปริญราย ๕๐๐ ของหลวง
 ต่อไป

หนึ่ง^๕ครั้ง^๕แล้ว^๕รัชกาล^๕ที่ ๔ มา เมื่อ^๕ต้น^๕สงกรานต์^๕แล้ว^๕โปรด^๕ให้^๕เชิญ^๕พระ
 บรม^๕ทนต์^๕ตาม^๕พระ^๕องค์^๕ แด^๕พระ^๕ทนต์^๕กรม^๕ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕อม^๕ริน^๕ทรา^๕มา^๕คย^๕
 กรม^๕ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕ศรี^๕สุริ^๕เยน^๕ทรา^๕มา^๕คย^๕ ออก^๕คัง^๕ท^๕พระ^๕อุ^๕โบ^๕สถ^๕วัด^๕พระ^๕ศรี^๕รัตน^๕
 ตำ^๕ศ^๕คาร^๕าม ให้^๕ข้าราชการ^๕ที่^๕เป^๕น^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕เป^๕น^๕ค^๕น^๕ได้^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕ใน^๕เว^๕ด^๕า
 สง^๕กร^๕า^๕น^๕ค^๕ ก็^๕มี^๕พระ^๕บรม^๕วง^๕ษา^๕น^๕วง^๕ษ์^๕ฝ^๕าย^๕ใน แด^๕ข้าราชการ^๕บาง^๕ค^๕น^๕ที่^๕ไม่
 ได้^๕เป^๕น^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕พ^๕ด^๕ย^๕ไป^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕บ้าง ท้าว^๕วร^๕ค^๕ณ^๕า^๕น^๕น^๕ค^๕ (มา^๕โดย^๕)
 เป^๕น^๕ผู้^๕เท^๕ย^๕ว^๕บ^๕อก^๕ก^๕ถ^๕า^๕ว^๕ชัก^๕ชวน ไม่^๕เป^๕น^๕การ^๕กะ^๕เ^๕ถ^๕น^๕ช^๕อัน^๕ใด ก็^๕มี^๕การ^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕
 ทุก^๕ปี พระ^๕สง^๕ฆ^๕อยู่^๕ใน^๕ห^๕้า^๕ห^๕ก^๕วัด วัด^๕ตะ^๕เท^๕ย^๕ว^๕หนึ่ง^๕บ้าง^๕ต^๕อง^๕เท^๕ย^๕ว^๕บ้าง^๕ตาม
 เท^๕ย^๕ว^๕บ้าง แด^๕ว่า^๕ทำ^๕บำ^๕ญ^๕ผู้^๕ท^๕ออก^๕เร^๕ย^๕ร^๕าย^๕ชน^๕ด^๕ว^๕ย^๕พระ^๕รา^๕ช^๕กุ^๕ศ^๕ล ค^๕ิด^๕ค^๕ุ^๕ไทย
 ทา^๕น^๕ที่^๕ไป^๕ทำ^๕บ^๕ำ^๕ญ^๕กัน^๕ปี^๕หนึ่ง^๕ก็^๕อยู่^๕ใน^๕ไม่^๕เก^๕ิน^๕ห^๕้า^๕ซ^๕ง^๕ซ^๕น^๕ไป คร^๕น^๕มา^๕ถ^๕ึง^๕แผ่น^๕ค^๕ิน
 ประ^๕จุ^๕ม^๕พ^๕น^๕จ^๕ง^๕เพ^๕ิม^๕พระ^๕บรม^๕ท^๕น^๕ค^๕น^๕อ^๕ก^๕อง^๕ค^๕ห^๕ึง^๕ แด^๕ข้า^๕ห^๕ด^๕วง^๕เด^๕ิม^๕ใน^๕กรม
 ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕เท^๕พ^๕ศรี^๕ริน^๕ทรา^๕มา^๕ค^๕ย^๕ ขอ^๕ให้^๕เชิญ^๕พระ^๕ทนต์^๕กรม^๕ส้ม^๕แดง^๕พระ^๕เท^๕พ^๕
 ศรี^๕ริน^๕ทรา^๕มา^๕ค^๕ย^๕ออก^๕อ^๕ก^๕อง^๕ค^๕ห^๕ึง^๕ ผู้^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕ก็^๕มา^๕ก^๕ซ^๕น ร^๕ว^๕ม^๕ไทย^๕ทา^๕น
 ก็^๕มา^๕ก^๕ซ^๕น^๕ถ^๕ึง^๕เจ^๕ด^๕ซ^๕ง^๕แป^๕ด^๕ซ^๕ง คร^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕ท้าว^๕วร^๕ค^๕ณ^๕า^๕น^๕น^๕ค^๕ (มา^๕โดย^๕) บ^๕อก^๕ช^๕ร^๕า
 ไป^๕แล้ว ท้าว^๕ศรี^๕ส^๕ัจ^๕จา^๕เป^๕น^๕ช^๕ร^๕อยู่^๕ค^๕ด^๕ย^๕ค^๕ด^๕มา^๕จ^๕น^๕กระ^๕ท^๕ง^๕ถ^๕ึง^๕ท้าว^๕วร^๕จ^๕ัน^๕ท^๕ร^๕ค^๕น^๕
 ไม่^๕ร^๕ู้^๕ว่า^๕ไป^๕เก^๕น^๕ช^๕ก^๕ัน^๕ฤ^๕า^๕ไป^๕เท^๕ย^๕ว^๕เร^๕ย^๕ร^๕าย^๕ก^๕ว^๕าง^๕ช^๕ว^๕าง^๕ออก^๕ไป ฤ^๕า^๕จะ^๕เป^๕น^๕ค^๕ว^๕ย^๕
 ผู้^๕ซ^๕ึง^๕ทำ^๕บ^๕ำ^๕ญ^๕เมื่อ^๕เด^๕ิม^๕ซ^๕น^๕ค^๕า^๕ม^๕ส^๕่ว^๕น^๕อ^๕ย^๕าง^๕ไร เงิน^๕ว^๕าง^๕ซ^๕น^๕ไป^๕ถ^๕ึง^๕เก^๕ือ^๕บ^๕ย^๕ย^๕ส^๕บ^๕ซ^๕ึง^๕
 ข้า^๕พ^๕เจ^๕้า^๕เห^๕็น^๕ว่า^๕เงิน^๕ส^๕ต^๕ป^๕กร^๕ณ^๕มา^๕ก^๕เห^๕ล^๕ือ^๕เก^๕ิน^๕น^๕ัก เว^๕ด^๕า^๕ที่^๕จะ^๕ทำ^๕ก^๕ั^๕ไม่^๕ใคร^๕พ^๕อ
 พระ^๕สง^๕ฆ^๕ได้^๕ไป^๕อ^๕ง^๕ค^๕ด^๕ะ^๕เพ^๕ือ^๕อ^๕ง^๕ค^๕ด^๕ะ^๕ถ^๕ึง^๕ก็^๕ไม่^๕ได้^๕เป^๕น^๕ป^๕ระ^๕โย^๕ชน^๕อัน^๕ใด^๕น^๕ัก เห^๕็น
 ว่า^๕วัด^๕พระ^๕ศรี^๕รัตน^๕ตำ^๕ศ^๕คาร^๕าม ก็^๕เป^๕น^๕ส^๕ถ^๕าน^๕ที่^๕ท^๕ร^๕ง^๕ด^๕ว^๕าง^๕ท^๕ร^๕ง^๕ป^๕ฏิ^๕ธ^๕ง^๕ร^๕ณ^๕มา
 ค^๕ว^๕ย^๕กัน^๕ทุก^๕พระ^๕องค์^๕ พระ^๕ไทย^๕ของ^๕พระ^๕บรม^๕อ^๕ฐ^๕ิ^๕พระ^๕อ^๕ฐ^๕ิ^๕น^๕ี้^๕ก^๕็^๕ย^๕อม^๕ท^๕ร^๕ง
 เ^๕ื่อ^๕ม^๕ได้^๕ใน^๕พระ^๕ม^๕หา^๕ม^๕ณ^๕ี^๕ร^๕ัต^๕น^๕ป^๕ฏิ^๕มา^๕กร^๕เป^๕น^๕อัน^๕มา^๕ก^๕ จ^๕ึง^๕ได้^๕ขอ^๕แบ่ง^๕เงิน^๕ส^๕ต^๕ป^๕

ปกครองได้ขึ้นใหม่ไว้เป็นเงินสำหรับรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดาราม
คงให้สดับปรณแต่พอได้เล็กน้อยที่เคยสดับปรณมาแต่ก่อน เหลือนั้น
ได้มอบให้กอมมิตต์ ซึ่งจัดการรักษาวัดพระศรีรัตนดาศดารามใช้ ในการ
วัด ในบั้นได้เงินถึงสิบสี่ชั่งเศษ

ในการส่งกรานคน แต่ก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินต้องส่งนำพระพุทธรูป
แด่พระสงฆ์ แต่เฉพาะที่กล่าวมาแล้ว ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเสด็จออกส่งนำพระมหามณเฑียร
ปฏิมากรที่วัดพระศรีรัตนดาศดารามเพิ่มขึ้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยา
เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จขึ้นครองราชย์
เป็นกษัตริย์แล้ว เสด็จพระราชดำเนินทรงสดับปรณพระอัฐิเจ้านายที่หอพระนาค
เป็นการพิเศษกว่าแต่ก่อน ที่เสด็จพระราชดำเนินเองสดับปรณนั้น
มาแต่เดิมแล้ว ถึงการเวียนเทียนนั้นก็มีครั้งตามวันส่งกรานที่ตามวัน
แต่เดิมมาแล้ว ดอกไม้เพลิงซึ่งบูชาในเวลานักขัตฤกษ์เช่นนี้ เกิดขึ้น
แต่รัชกาลที่ ๔ มา ในเวลาส่งกรานนี้ก็มีด้วยทุกคืนทั้งตามวันฤกษ์วัน
ตามเวลาที่กำหนดส่งกรานนี้ เป็นตามวันฤกษ์วัน

อนึ่งวัดพระเชตุพนนั้น ก็เป็นธรรมเนียมเก่ามาแต่แผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในส่งกรานที่ตามวันเปิดให้ช่างในออก
ส่งนำพระ คีเข็บฉันทน์ไปรยทานแด่เทวดาแต่เช้าจนเย็น ถัดมา
เหมือนอย่างพระเมรุทองส่งนามหลวง เปนที่ชาววังไปเที่ยววันเรึงสนุก
สนานมากตลอดมา ครึ่งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระเชตุพน เสด็จออกทางถนนข้างใน ไปรด
ให้เจ้าจอมเอ้าแก่แท่นเอ้าแก่ต่างตัวเป็นคำรวนึ่งสองมักลาย สรวน
เล่นเขมรแบบเขมรแบบใน สรวนเล่นครุฑชั้นนอก ผ้าโพกศีรษะสพาย

กระบี่แห่งเด็จฯ เหมือนอย่างคำรวจแห่งเด็จฯ พุทธยาตราอยู่ในเวณานัน
 เมื่อถึงพระอุโบสถก็มีพนักงานชำระพระบาท สันมพัดเรือนถวายเทียน
 ชนวนล้วนแต่เจ้าแก้วพนักงานแต่งตัวเป็นผู้ชายทั้งสิ้น ข้าพเจ้าจำได้แต่ว่า
 เป็นการตักถ้ำนานกันมาก แต่จะเล่าให้ละเอียดก็เดี๋ยวก็พินเพื่อนไป
 ด้วยเวณานันยังเด็กอยู่เข้าใจว่าเด็จฯ พระราชดำเนินครั้งเดียวเท่านั้น แต่
 จะมีเวลาอื่นที่จำไม่ได้ อ้ออย่างไรไม่ทราบเลย ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบัน
 นี้ พระพุทธบุษยรัตนซึ่งแต่เดิมอยู่ที่หอพระเจ้า เชิญย้ายไปอยู่ที่พุทธรัตน
 ถัดกัน แด่มีพระสถูปกำไลทองขึ้นบนพุทธมณฑลเขี้ยว ก็ต้องเด็จฯ พระ
 ราชดำเนินไปตรงหน้าเพิ่มขึ้นอีก จึงรวมเป็นการที่ต้องเด็จฯ พระราชดำเนิน
 ในวันถึงคักกันหลายแห่ง คือเบื้องคันทองแต่ตรงหน้าพระบนหอพระจน
 คดอดสถูปภรณ์พระบรมอัฐิแล้วเสร็จ เสด็จขึ้นแล้วเสด็จ ใต้เข้าแซ่
 พระบรมวงษานุวงศ์ ในเวลากลางวัน แล้วทรงไปรยทานอัฐิทองแดง
 ใหม่ ๆ ไปจนเวลาเย็นพดบ ตรงหน้าพระพุทธบุษยรัตนน้อยแด่พระสัมพุทธ
 พรโรณาาศ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนพระที่นั่งจักรกริมหาปราสาทชั้นสูง
 แล้วเด็จฯ พระราชดำเนินพระพุทธรูปมณฑลเขี้ยวตรงหน้าพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งอยู่มุขใต้
 แด่พระสถูปซึ่งอยู่กลางพระที่นั่ง แล้วจึงเด็จฯ พระราชดำเนินพระพุทธรัตน
 ถัดกันตรงหน้าพระพุทธบุษยรัตน แด่เมื่อเวลาพระที่นั่งยังไม่ตั้งชำระมากนัก
 เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งบรมพิมาน ตรงหน้าพระพุทธรูปเท่าพระชนม์
 พระนารายณ์กาลที่ ๔ แล้วเด็จฯ พระ ราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ทางพระที่นั่งอนันตสมาคมฤาทางประตูแดงราชกิจ ตรงหน้าพระมหามณ
 ีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
 พุทธเลิศหล้านภาไลย แด่พระคันธารราษฎร์ นมัสการเสร็จแล้วพราหมณ์

จึงจุตแวนเวียนเทียบมายศั^๕ ซึ่งสมโภชพระพุทธรูปเช่น^๕นี้ไม่ใช่ของบริโภค
 ต่าง ๆ อย่างเช่นกล่าวมาแต่ก่อน จานซึ่งจัดปากบายศั^๕ไว้ใช้ดอกไม้สดดี^๕
 ต่าง ๆ ประดับทั้งต้น ครั้นเมื่อเวียนเทียบเสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินทาง
 หลังพระอุโบสถสู่หอราชกรมานุสร^๕ ตรงหน้าแท่นมัสการพระพุทธรูป ซึ่ง
 ทรงพระราชอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แล้ว
 เสด็จหอราชพงษานุสร^๕ ตรงหน้าแท่นมัสการพระพุทธรูปซึ่งทรงพระราช
 อุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ ในกรุงรัตนโกสินทร
 แต่ก่อนมาเมื่อทรงนมัสการทั้งสองหอ^๕นั้นแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางพระ
 เบริงด้านตะวันตกไปหอพระนาคทศเด^๕ว ครั้นเมื่อวัดน^๕โกสินทรศกปี
 ที่ ๓๐๓ คือบรรจบครบ ๓๐๐ ปีตั้งแต่สร้างกรุง ถอดอวัดพระศรีรัตน
 ศากคารามแล้ว ทรงพระราชดำริว่าทพระมณฑปแดพระศรีรัตนเจดีย์
 ถ้าไม่เสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ ก็จะมีชำรุดชำ^๕โสมไป จึงได้เสด็จ
 พระราชดำเนินนมัสการพระไตรปิฎกบนพระมณฑปก่อน แล้วจึงเสด็จ
 นมัสการพระสถูปในพระศรีรัตนเจดีย์ แล้วเสด็จลงทางซุ้มประตูด้านเหนือ
 สู่หอพระนาค นมัสการต้นนิโครธแดพระวิหารยอด ซึ่งอยู่ใกล้เคียงที่
 นั้นด้วย แล้วจึงได้สถาปนา^๕ที่หอพระนาคนั้น แต่เดิมแปลว่าไว้พระพุท
 รูปต่าง ๆ หลายสิบองค์ หุ้มทองบ้างหุ้มเงินบ้างหุ้มนากบ้าง ทั้งรูปพระ
 เชษฐบิดร คือรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งสร้างกรุงทวารวดีศรีอยุธยา
 โบราณ ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปเสียแล้วนั้น ก็ประดิษฐานอยู่ด้วย
 พระอิฐสีเจ้านายซึ่งไปอยู่ในหอพระนาคนั้น เก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระ
 วิหาร แปลแต่เวดาสังกรานต์ก็เชิญมาตั้งบนม้านั่งตักปกรณ^๕คู่ส้มต้นรุงรัง
 มาก ในครั้งเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้ง^๕นี้ โปรด

ให้เชิญพระพุทธรูปทั้งปวงนั้น ขึ้นไปไว้เสียบบนพระวิหารยอด จัดหอ
พระนาถไว้เป็นที่เก็บพระอัฐิเจ้านายอย่างเดี่ยว พระอัฐิที่ไม่มีพระโกษชู
แปนแต่ห่อผ้ากองๆ ไว้แต่ก่อนนั้น ก็ให้ม้พระโกษชูปิดทองมันจุไว้ทั้งสี่
แปนการเรียบร้อยดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การสถาปนาถนนก็เหมือนกันกับที่
กล่าวมาแล้วด้วยเรื่องของการสถาปนาแต่ก่อนนั้น เมื่อสถาปนาเสร็จแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระระเบียงด้านตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนั้น บางปีก็มีบ้าง ถ้าเสด็จ
พระราชดำเนินแล้ว ก็มักจะเป็นวนมหาสังกรณศฤงารวันเนา ซึ่งไม่มี
พระราชธุระมาก เสด็จทางไหนแต่ไม่มีกระบวนแห่เหมือนอย่างในรัชกาล
ที่ ๔ ถ้าเป็วัดพระเชตุพนแล้วก็โปรดให้ม้พนักงานคอยเก็บเงิน ถ้า
เป็ไพร่ๆ ก็เสียเล็กน้อยตามแต่จะม้ใจศรัทธา ถ้าเป็ผู้ศักดิ์สูงแต่เพียง
หนึ่งจนถึงกงค้ำตั้ง สังกรณศฤงารวันเนาได้อยู่ในสามชั้นเสด็จขึ้น
ถวาย พระพิมพ์ ธรรม สำหรับ ปฏิสังขรณ์ปักกวาดกลางหน้าถอนต้นไม้ ในวัด
ตั้งแต่พระวิหารชุดโสมลงมาก คนที่ออกวัดพระเชตุพนก็น้อยไปกว่าแต่
ก่อน ในปีหนึ่งต้องม้ไม่ได้เป็ด

อนึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็น
พระบรมราชบุรุษอาจารย์ เสด็จสถิตยอยู่ด้วยบริเวณนิเวศน์วิหาร ตั้งแต่
พระพุทธรูปโสมอาจารย์ ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ สถิตยอยู่ด้วยวิหารประดิษฐาน
เมื่อพ้นจากวันสังกรณศฤงารวันเนาไปวันหนึ่งบ้างสองวันบ้าง เสด็จพระราชดำเนิน
ไปถวายไตรจักร์ฉาเนอศักรหน้าเป็การพิเศศอีกส่วนหนึ่ง เมื่อเสด็จ
พระราชดำเนินถึงพระอารามเช่นนั้น ก็ทรงนมัสการศักรหน้าพระพุทธรูปชินศรี
พระมหาเจดีย์ พระศรีศาสดา พระพุทธรูปไสยาสน์ พระศรีมหาโพธิ์ แดพระ

พุทธจริยาน พระพุทธปัญญาอัคคะ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารเก๋ง
ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินที่พระตำหนัก ส่วนที่วัดราชประดิษฐก็
ทรงนมัสการแด่ธรรมาจารย์พระพุทธรูปสี่องค์ แด่พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินศรี
พระศรีจำปา จำทองทองดำมงคล ทั้งพระมหาปาสาณเจดีย์ พระ
บรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

อนึ่งในการส่งกรานต์ตามวันฤกษ์วันนั้น เจ้าพนักงานก็จัดหม้อน้ำเงิน
ชวดแบ่งตักน้ำทรงพระ ถวายจบพระหัตถ์แล้วไปเทียวยธรรมาจารย์พระพุทธรูป
คือที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามธรรมาจารย์พระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัดพระเชตุพน
ธรรมาจารย์พระพุทธรูปปฏิมากรแห่ง ๑ วัดมหาธาตุสงครามพระประธานแห่ง ๑
วัดอรุณราชวรารามธรรมาจารย์พระประธานแห่ง ๑ วัดสุทัศน์เทพวรารามธรรมา
จารย์พระศรีจำปายมุนีแด่พระศรีมหาโพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดบรมนิวาสธรรมา
จารย์พระประธานแห่ง ๑ วัดบวรนิเวศธรรมาจารย์พระพุทธรูปชินศรี พระพุทธรูปไผ่ยัน
รวม ๒ แห่ง วัดเกศธรรมาจารย์พระศรีสุคตทศพลญาณบพิตร พระศรีมหา
โพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดประทุมวันธรรมาจารย์พระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัดราชา
ธิวาสธรรมาจารย์พระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ และมีน้ำห่มพระพุทธรูป แด่พระศรี
มหาโพธิ์ตามถ้ำถ้ำน้ำกับชวดน้ำไปด้วยทุกแห่ง แต่งคำสาธยายทาน
เหมือนอย่างเทศกวดครุฑที่ใดกล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น

อนึ่งการครุฑก็ตั้งกรานต์ด้วย เป็นเวลาที่คนทั้งปวงถือกันว่าเป็น
ฤกษ์ฤกษ์เป็นเวลาที่สมควรจะเล่นเบี้ยเป็นธรรมเนียมเข้าใจกันขึ้นซ้ำ แด
เคยประพฤติมาช้านาน ไม่มีผู้ใดจะขยับอายฤกษ์ดังเดิมนั้น ในการเล่น
เบี้ยที่กล่าวถึงเล่นอยู่ฤกษ์แล้ว ไปที่แห่งใดก็เล่าใจกันถึงการเล่นเบี้ยได้
ไม่เป็นการปิดบัง บางที่ก็ขยับจะขอดตัวเป็นนักเลง มีสติปัญญาเฉลียว

ฉลาดว่องไว อาจจะเอาไชยชนะพวกพ้องได้ ราวกับว่าไปทัพมไชย
ชนะอย่าง^๕เคย ๆ อะไรมานะ

การที่^๕ถือว่า^๕เล่น^๕เบี้ยไม่เป็นการเสียหายนใด ในเวลานักชัฏฤกษ์
เช่น^๕นี้ ก็เพราะเป็นการที่ได้อนุญาตเป็นพยานว่าเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวาง
ห้ามปรามฤาพลอยเห็น^๕สนุน^๕ด้วย จึงได้ยกหัว^๕เบี้ยพระราชทานให้
นักชัฏฤกษ์^๕ละ ๓ วัน การที่พระเจ้าแผ่นดินอนุญาตฤาทรงเห็น^๕ด้วยใน
เรื่องเล่น^๕เบี้ย^๕นกกงจะเป็นความจริง แต่คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินบางองค์
เช่นขุนหัตถวงตากเจ้ากรุงธนบุรี ไป^๕กับ^๕เมืองนครศรีธรรมราชได้พระราชทาน
เงินให้^๕ผู้^๕พาย^๕เล่น^๕กำ^๕ถั่ว^๕นำ^๕พระ^๕ที่นั่ง^๕ ถึง^๕เอา^๕ขัน^๕ตัก^๕เงิน^๕แจก ความประสงค์
ที่^๕ขุน^๕หัตถวง^๕ตาก^๕ทำ^๕เช่น^๕นี้ เพราะคิดว่าตนเองอยู่ข้างจะเล่น^๕เบี้ย^๕จัดอยู่^๕แล้ว^๕นั้น
ประการ^๕หนึ่ง^๕ท่าน^๕ก็^๕เห็น^๕ใจ^๕กัน^๕กับ^๕พวก^๕ทหาร^๕ทั้ง^๕ปวง ว่า^๕การ^๕สนุน^๕นี้ อะ^๕ไร^๕ไม่^๕เสมอ
เล่น^๕เบี้ย ประสงค์^๕จะ^๕ให้^๕ทหาร^๕เป็น^๕ที่^๕รื่น^๕ริง^๕ดื่ม^๕ความ^๕ลำบาก^๕ที่^๕ต้อง^๕ทน^๕ยาก
จึงได้^๕ปลด^๕ปล่อย^๕ให้^๕เล่น^๕เบี้ย^๕เป็น^๕การ^๕เอา^๕ใจ แต่^๕เพราะ^๕การ^๕เล่น^๕เบี้ย^๕เป็น^๕การ^๕ไม่^๕ดี
ได้^๕สนุน^๕นี้^๕สนาน^๕เสีย^๕แล้ว^๕ก็^๕ชวน^๕ให้^๕คิด เมื่อ^๕เข้า^๕มา^๕ถึง^๕ใน^๕กรุง^๕แล้ว^๕ก็^๕ยัง^๕เล่น
ต่อไป^๕น้อย^๕ ๆ การ^๕ที่^๕เล่น^๕เบี้ย^๕นั้น^๕ยอม^๕มั่ง^๕หมาย^๕จะ^๕ต่อสู้^๕เอา^๕ทรัพย์^๕กัน^๕แลก^๕กัน^๕
ผู้^๕ซึ่ง^๕มี^๕อำนาจ^๕วาสนา^๕เสมอ^๕ ๆ กัน^๕เล่น^๕ด้วย^๕กัน^๕ เมื่อ^๕ความ^๕ปรารถนา^๕อยาก^๕ได้^๕
นั้น^๕ถ้า^๕ขัน^๕กั๊ก^๕ให้^๕ฉ้อ^๕ฉน^๕บิต^๕พลั่ว^๕คุด^๕โก่ง^๕กัน^๕ไป^๕ต่าง^๕ ๆ ส่วน^๕ผู้^๕ซึ่ง^๕มี^๕วาสนา
มาก^๕เล่น^๕กับ^๕ผู้^๕มี^๕วาสนา^๕น้อย เช่น^๕เจ้านาย^๕เด็ก ๆ ฤา^๕เจ้านาย^๕ผู้ใหญ่^๕บาง
องค์^๕ซึ่ง^๕เขา^๕เล่า^๕กัน^๕มา เล่น^๕ไป^๕กับ^๕ข้า^๕หัตถวง^๕แถม^๕หา^๕ดเล็ก^๕ก็^๕ต้อง^๕ถวายเป็น^๕
ถวาย^๕แก้ ไม่^๕ถวายเป็น^๕ชัฏ^๕เคื่อง^๕ไป ก็^๕อย่าง^๕เช่น^๕ขุน^๕หัตถวง^๕ตาก ซึ่งเป็น^๕พระ
เจ้า^๕แผ่นดิน^๕มี^๕อำนาจ^๕มาก^๕เห็น^๕ปาน^๕นั้น เมื่อ^๕มี^๕ความ^๕ปรารถนา^๕ขึ้นมา แต่
เอา^๕ไคร^๕ความ^๕มัว^๕เมา^๕ใน^๕เรื่อง^๕อื่น^๕ซึ่ง^๕ทำให้^๕สติ^๕เลือน^๕ลหาย^๕ด้วย จน^๕ถึง^๕การ

บ้านเมืองคิดแต่จะหาทรัพย์สินมาโดยทางเดินเบียด ทรัพย์ที่ร่ำรวยสมบัติ
 คนทองปวง เป็นหนี้หลวงไปทั้งบ้านทั้งเมือง จนภายหลังถึงไม่ต้องเดิน
 เบียดร่ำรวยเอาได้เปล่า ๆ หนี้ไขว้ของขุนหลวงคากัน เกิดขึ้นด้วยการ
 เดินเบียดเป็นต้น ถึงโดยว่าแรกคิดจะเป็นอุบายที่ดีตามเวลาต้องการ
 ผลที่ออกมาภายหลังก็ไม่เป็นผลอันดีแก่คนแต่ผู้อื่น พวกนี้ได้ทุกข์ยาก
 ลำบากไปทั่วหน้าตลอดจนถึงตัวเอง เพราะเหตุฉนั้นถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินภายหลัง จะมีได้เล็ดกรรมเนี่ยมยกหัวเบียดพระราชทานในเวลาตรุษ
 เวลาสงกรานต์เสียก็ แต่ก็ได้โปรดให้เดินเบียดในพระราชวัง ฤ
 ทรงสรรเสริญการเดินเบียด ว่าเป็นการสนุกสนานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย
 เพราะเหตุที่พระบรมราชวงษ์ประจวบนั้น พระเจ้าแผ่นดินดำรงอยู่ในคุณ
 ความประพฤติกี่ ๓ ประการ คือไม่ทรงประพฤติกี่ทรงสรรเสริญ ใน
 การที่เล่นนักเลงเดินเบียดการพนันอย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติกี่ในการดื่มสุรา
 เมรัยแต่เกลียดกันมิให้ผู้อื่นประพฤติกี่อย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติกี่ลงในสัตว์
 ที่เป้นอักษมนียฐานอย่าง ๑ เป้นความประพฤติกี่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน ใน
 พระบรมราชวงษ์ได้ทรงจดเว้นเป้นขาดสืบ ๆ กันมา พระบรมราชวงษ์
 จึงได้ตั้งปกครองแผ่นดินอยู่ยืนยาวกว่าบรมราชวงษ์อื่น ๆ ซึ่งได้ปกครอง
 แผ่นดินมาแต่กาลก่อนแล้ว บ้านเมืองก็เจริญสมบูรณ์ปราศจากเหตุการณ์
 ภายใน ซึ่งจะให้เป็นที่สุดดีเหมือนหว่าดหว่านแก่ชนทองปวง ไม่มีตัว
 อย่างในพระราชพงษาวดารระยะใดตอนใดจะเทียบเทียมถึง เพราะฉนั้น
 เมื่อกล่าวถึงการยกหัวเบียดพระราชทานในเวลาสงกรานต์ ซึ่งจะ
 กล่าวถึงก็จะเป็นอันไม่ได้กล่าวข้อความเต็มบริบูรณ์ ในพระราชกุศล
 สำหรับเดือนห้า จึงต้องกล่าว แต่ขอเดือนพระบรมวงษานุวงษ์ แด

ข้าราชการบัณฑิตที่จะได้อ่านหนังสือใหม่ดังกรอกไว้ ถึงแม้ว่าได้ยกหัวเบ้
พระราชทานคืน^๕ ก็มีได้ยกพระราชทานโดยพระราชประสงค์จะให้เงิน
เบี้ยกันให้สบาย เป็นแต่พระราชทานไปคามประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน โดย
ทรงพระมหากรุณาแก่ชนทั้งปวงว่า ได้เคยรับประโยชน์อันใดแต่ก็ไม่
มีพระราชหฤทัยที่จะให้ยกถอนเสีย แต่การเดินเบี้ยนั้น เป็นที่ไม่ต้อง
พระอภัยใคร่มาทุก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นควรที่พระบรม
วงษานุวงษ์แต่ข้าราชการ ผู้ซึ่งมีความนับถือเคารพต่อพระบารมีแด่พระ
เดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินสืบ ๆ กันมา ควรจะคิดครีตองให้เห็นโทษ
เห็นคุณตามที่จริง แดงดเว้นการสู้กัน แต่การหาประโยชน์ในเรื่องเดิน
เบี้ย^๕ จะได้ช่วยกันบริหารการฉลองพระเดชพระคุณทูลบำรุงแผ่นดิน
เพิกถอนความชั่วในเรื่องเดินเบี้ยซึ่งอบรมอยู่ในสันดานชนทั้งปวง อัน
อยู่ในพระราชอาณาเขต เป็นเหตุให้เห็นยวรงค์ความเจริญของบ้านเมือง
ให้เสื่อมสูญไป ด้วยกำลังที่ช่วยกันมาก ๆ แต่เป็นแบบอย่างความประ
พฤติให้คนทั้งปวงเอาอย่าง ตามคำนักปราชญ์อมกต่างไว้ ว่าการที่ทำ
ให้เห็นเป็นแบบอย่างง่ายกว่าที่จะสั่งสอนด้วยปาก ถ้าเจ้านายขุนนาง
ประพฤติกการเดินเบี้ยอยู่คราบใด คนทั้งปวงก็ยิ่งเห็นว่าไม่ดีเป็นการเสีย
หายมาก ผู้มีบัณฑิตก็ตั้งใจยังประพฤติดูอยู่ ถ้าผู้มีบัณฑิตก็ตั้งใจเดินเบี้ย
ให้เห็นว่าความประพฤติเช่นนั้น เป็นของคนที่ไม่ดีเข้าประพฤติดู ถึง
แม้ว่าจะเลิกขาดสูญไปไม่ได้ก็คงจะเบาบางลงได้เป็นแท้

การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ หมดเพียงเท่านี้

คำตักเตือนวันมหาสงกรานต์

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเพียงพระองค์เดียวของพระเจ้ายุทธราช มหาเด็กลูก
 คอยเตรียมเทียนพานซึ่งสำหรับนมัสการพระพุทธรูปในวันนั้น แต่ต้อง
 คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอไปทรงจุดเทียนเข้ามณฑล แลรับพระสุหรัย
 เงินไปคอยถวายสำหรับสร้างพระทรายด้วย เวลาค่ำส่งมณฑลของ
 พระชนมพรรษา ภูษามาตากอยรับดอกไม้ ซึ่งทรงจบพระหัตถ์ แล้ว
 ขนไปรายนำพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา แลรับพระสุหรัยลงยา
 ราชวงศ์คอยถวายสร้างพระพุทธรูปด้วย ในวันเนาเวลาเช้าสร้างนำพระ
 ภูษามาตาก้องรับพระสุหรัยลงยาราชวงศ์ มหาเด็กรับพระสุหรัยเงิน
 ถวายสร้างนำพระสงฆ์ แลภูษามาตารายดอกไม้้นำพระเหมือนกันทั้งเข้า
 ทั้งเย็น วันเถลิงศกมหาเด็กลูกต้องคอยถวายเทียนชนวน ทรงจุดเครื่อง
 ทอมน้อยที่พระบรมอัฐิ อาตมยณีนถากพระนาม เวลาค่ำคงจะเสด็จ
 พระราชดำเนินวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ว่าใครขาด พานเทียนสำหรับ
 ในพระอุโบสถ สำหรับหอราชกรมานุสร หอราชพงษานุสร สำหรับพระ
 มณฑป สำหรับพระเจ้ายัย สำหรับคันทน์ใครธ สำหรับวิหารยอด สำหรับ
 หอพระนาคเอง ลูกต้องตะโกนเวรถวายอยู่เนื่องนิจ ถ้าจะให้ดีแล้วคว
 ้นายหุ้มแพรนายรองถือเองตามเสด็จให้คิด ๆ ไป ลูกก็จะไม่สู้เสียเกียรติ
 ยศแด่หนักหนาอันใดนัก ดีกว่าต้องวิ่งเถลี่ยกถาเรียกมหาเด็กร
 วมเสด็จพระราชดำเนินตำรวจก็มักจะไม่มีความจำได้ว่าอย่างไร มักนำไป

เกือบแล้วเกือบเล่าแทบทุกปี ก็เฝ้าแต่เจ้าพระยาราชดำเนินเข้าทางประตูพระ
 ระเบียงด้านตะวันออก เสด็จไปนำศาลารายข้างเหนือเข้าช่องกำแพงแก้ว
 ด้านเหนือ ขึ้นพระอุโบสถด้านหน้าพระทวารข้างใต้ ทรงจุดเครื่อง
 นมัสการทองใหญ่แล้วส่งหน้าพระพุทธรูป แด่ทรงจุดเครื่องนมัสการตาม
 หน้าพระ ในขณะนั้นพราหมณ์จุดเทียนเบิกแว่นที่เดียว ไม่ต้องรอให้
 นมัสการแล้ว คำนวณซึ่งขึ้นไปเวียนเทียนอยู่ในพระอุโบสถนั้น พอเทียน
 เข้าแว่นต้องตงมากอวยรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่หลังพระอุโบสถ จะเสด็จ
 พระราชดำเนินลงทางพระทวารหลังพระอุโบสถข้างใต้ ขึ้นหอราชกรมา
 นุ์รก่อนแล้วจึงหอราชพงษานุ์ร เมื่อเสด็จจากหอราชพงษานุ์รออก
 ทางช่องกำแพงแก้วหลังพระอุโบสถด้านเหนือ ขึ้นชุมประศุดวงพระเจดีย์
 ด้านใต้ แล้วไปขึ้นพระมณฑปทางพระทวารด้านตะวันตก เสด็จกลับ
 ทางเดิมขึ้น ขึ้นช่องคูหาพระศรีรัตนเจดีย์ด้านตะวันออก แล้วเสด็จออก
 ทางช่องคูหาด้านเหนือ ตรงไปลงชุมประศุด้านเหนือทรงบุษาคันนิโครธ
 แด่วิหารยอด แล้วเสด็จเข้าหอพระนาค เวลากลางคืนเสด็จตามพระระเบียง
 ด้านตะวันตกออกประตูด้านตะวันตก

เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศน์ พานเทียนมหาดเล็กเกิดความ
 อย่างยิ่งทุกปี พนักงานนมัสการก็ยังไม่รู้ ลึก เทียนที่จุดไปยังไม่พอ
 ถ้ามหาดเล็กผู้ใดจะรับเทียนตรวจเสียด้วยได้จะดี ที่นมัสการที่วัดบวร
 นิเวศน์นั้น คือเทียนพระพุทธชินศรั้ ๑ พระนิรันตรายคู่ ๑ จุดที่โต๊ะ
 ข้างซ้ายทง ๒ คู่ ในพระเจดีย์ ๒ คู่ พระที่เก่งเด็กบนทักษิณพระเจดีย์
 คู่ ๑ พระศรีดำศาคคู่ ๑ พระพุทธไสยาสน์คู่ ๑ พระศรีมหาโพธิ์คู่ ๑
 พระพุทธอริยญาณคู่ ๑ พระพุทธปัญญาอัคคะคู่ ๑ วัดราชประดิษฐ์

พระพุทธสิหิงค์ ๑ พระพุทธชินราช ๑ พระพุทธชินศรี ๑ พระศรี
 สาคะดา ๑ พระนิรันตราย ๑ ทรงในพระวิหารหลวงทางขึ้น พระ
 ปาสาณเจดีย์ ๑ พระบรมรูป ๑ แด่ให้มหาดเล็กคอยรับผ้าไตรจุ่ม
 แด่น้ำสรงรูปมดเทียนมด อย่าให้ต้องเวรวายทั้งสองวัดด้วย

ที่ ๒๐ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

การพระราชพิธีก่อกวนเป็นสงฆ์ขอ แด่เนื่องกันเป็นพรเดียวณ. คือ
 บันในวันสงฆมณฑลเป็นวันพระราชพิธีพืชมงคล ทำขวัญพืชพรรณต่าง ๆ
 มีเขาเปลือกเป็นต้น จรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้า ก็ลงมือไถ
 ถ้าจะแบ่งเป็นคนละพิธีก็ได้ ด้วยพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ในเวลาค่ำวัน
 สงฆมณฑล รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีพิธีเลี้ยงพระต่อไปอีก การจรดพระนังคัล
 นั้นเก่า ก็ไม่ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีแต่เวลาค่ำ
 วันสงฆมณฑลพืชมงคลนั้นแล้ว พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์
 ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธี
 พราหมณ์ ทำที่ทุ่งข่มป้อนนอกพระนคร พิธีทั้งสองนั้นกันนับว่าทำพร้อม
 กันในคืนเดียววันเดียวกัน จึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พระราชพิธีพืชมงคล
 แด่จรดพระนังคัล ฤกษ์การพระราชพิธีนี้ ต้องหาฤกษ์วิเศษกว่าฤกษ์
 อื่น ๆ คือกำหนดดีอย่าง ฤกษ์นั้นอย่าให้ต้องวันผีเพ็ญอย่างหนึ่ง ให้
 ได้ศุภคติอย่างหนึ่ง ให้ได้บูรณฤกษ์อย่างหนึ่ง ให้ได้วันสมภารเคราะห์
 อย่างหนึ่ง คำนวหาฤกษ์นั้นเป็นคำราตรีจ เขาสำหรับใช้เริ่มที่จะลงมือ
 แรกนาหว่านเข้าดำเข้าเกี่ยวเข้าขนเข้าขึ้นย้ง แต่ที่เขาใช้กันนั้นไม่ต้องหา
 ฤกษ์อย่างอื่น ให้แต่ได้ดีอย่างนั้นแล้ว ถึงจะฤกษ์วันอุบาทว์โลกวินาศ
 ก็ใช้ได้ แต่ฤกษ์จรดพระนังคัลอย่าไคร่ยประกอบฤกษ์ดีตามธรรมเนียม
 ด้วยอีกชนหนึ่ง ตามแต่จะได้ถึงวันใด ในเดือนหกคิดซึ่งนับว่าผีเพ็ญ

ข้างขึ้นคือ ๑, ๕, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๕, ข้างแรม ๑, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐,
 ๑๓, ๑๔, เป็นใช้ไม่ได้ ศุกร์ดิถีนั้นก็คือติดดาวังซึ่งไม่เป็นผืนแผ่นดินเอง
 บุรณฤกษ์นั้นคือ ๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๑๓, ๑๔, ๑๗, ๒๒, ๒๔, ๒๖, ๒๗, วัน
 สัมภเวรระหัน คือ วันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ กับกำหนด
 ชาติฤกษ์อย่างหนึ่ง ตามวันที่โหรแบ่งเป็น ปถวิ อาโป เตโช วาโย
 ให้ได้ส่วนตักกันแล้วเป็นใช้ได้ จะพรรณาที่จะหาฤกษ์ก็จะยืดยาวไป
 เพราะไม่มีผู้ใดที่จะต้องใช้มันใด

การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นธรรมเนียมมี
 มาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน & พันปีต่อมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ตง
 ทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหะเจียงตัวใหม่ ส่วนจดหมายเรื่อง
 ราวอันใดในประเทศสยามนี้ ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอ
 เป็นนิมิตไม่มีเวลาเว้นว่าง ด้วยการซึ่งผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเอง
 เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นอย่างแก่ราษฎร ชักนำให้มีความหมั่นในการที่
 จะทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาศัยเลี้ยงชีวิตทั่วหน้า เป็นต้น
 เหตุของความตงมั่นแต่ความเจริญไปบุตยแห่งพระนครทั้งปวง แต่การซึ่ง
 มีพืชเจือปนต่าง ๆ ไม่เป็นแต่ลงมือไถนาเป็นอย่าง เหมือนอย่าง
 ชาวนาทั้งปวงลงมือไถนาของตัวตามปกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่นคือ
 อันตราย คือน้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ต้องเพียรแต่สัตว์ต่าง ๆ จะ
 บังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ แต่มีความ
 ปราศนาที่จะให้ ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหาทาง
 ที่จะแก้ไข แลทางที่จะอุดหนุน แลที่จะเลี้ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้เป็น
 ที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่จะแก้ไขเยี่ยวน้ำฝนน้ำท่า ซึ่งเป็นของเป็นไป

โดยอุกฤษฏ์ปรกติเป็นเองโดยอุบายตงแรงตงทุนอย่างไรไม่ได้ จึงต้องอาไศรย
 คำอธิบายเอาความสำคัญเป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการ
 สวัสดิคิมกต ตามซึ่งมาในพระพุทธศาสนาบ้าง บวชาเส้นสรวตามที่มา
 ทางไสยศาสตร์บ้าง ให้เป็นการช่วยแรงแต่เป็นที่มั่นใจตามความปรารถนา
 ของมนุษย์ซึ่งคิดไม่มั่งคั่งที่สุด ก็ธรรมเนียมการแรกนาซึ่งมีมาในสยามแต่
 โบราณตามที่ค้นได้ในหนังสือต่าง ๆ คือในหนังสือพนมศาสตร์เมื่อครั้งกรุง
 ศุโขทัยนั้น มีข้อความว่า “ในเดือนหก พระราชพิธีไพศาว จรด
 พระนังคัล พราหมณ์ประชุมกันผูกพรคเชิญเทวรูปเข้าโรงพิธีนทอองทุ่ง
 ตะหานหลวงนำพระคำหนักห้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วันอาทิตย์
 พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องคันอย่างเทศ ทรงม้าพระที่นั่งพยุหยาตราเป็น
 กระบวนเพชรพวง พระอรรคชายาแลพระราชวงษานูงษ์ พระสนมกำนัล
 เล็ดออกแต่ที่ค้องพระราชฤไทย ซึ่งรถประเทียมคามเสด็จไปในกระบวนหลัง
 ประทับที่พระคำหนักห้าง จึงโปรดให้ออกยาพดเทพริบดั่งตัวอย่างถูก
 หงวง มีกระบวนแห่ประทับด้วยกรรณิงมั่งสุริย์ พราหมณ์เป่าสังข์โปรย
 เข้าคอกหน้าหน้า ครั้นเมื่อถึงมณฑลท้องตะหาน ก็นำพระโคสุภราชมา
 เทียมไถทอง พระครูพิชั่มอบยามไถแลประดักทอง ให้ออกยาพดเทพเป็น
 ผู้ไถที่หนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางนพาศ์เองแต่งตัวเครื่องชาว
 อย่างพราหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพรดินไถเป็นที่สอง
 พระวิมลนเศรษฐีแต่งกายอย่างคหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพดแดง เทียม
 ด้วยโคกกระวิดทั้งไม้ประดัก พระโหราถันซึ่งไชยประโคมคิริยาคคนศรี
 ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ชี้อพราหมณ์ปรายเข้าคอกคอกไม้ บันญา
 เลี้ยงสังข์ไม้บันฑะจะวณำนำไถ ขุนบริบูรณ์ธัญญาณันักงานนาหลวง

แต่คงมุ่งเพ่งตาคราดคดศรรวมหมวกด้าน ถือกระเข้าไปรยปรายหัวน
พิชัญญาหารคามทางไถจรตพระนังคัตถ์วนสำรอบ ในขณะที่มีการ
มหรศพ ระเบงระบำโหมงครุ่มหกกเม่นไค่ถวด ถอดบ่วงรำแพนแทงวิไลย
ไก่อ่าช้าหงษ์รายรอบปริมณฑลที่แรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสาม
อย่างออกกินเลี้ยงเลี้ยงทายของห้าสิ่ง แล้วโหรพราหมณ์ก็ทำนายตาม
คำหวั่นไครเพท ในขณะที่พระอรรคชายาที่ดำรงสืบพระสนมให้เชิญเครื่อง
พระสุพรรณภาชน์มธุปายาศ์ขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวเสวย ราชมัตถ์ก็ยกมธุปายาศ์
เลี้ยงลูกขุนทั้งปวง ” เปนเสร็จการพระราชพิธีซึ่งมีมาในเรื่องนพมาศ

ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “ เดือนไฟค่ำขจรตพระนังคัต เจ้า
พระยาจันทกุมารถวายบังคมณหอพระ ทรงพระกรุณายืนพระชวรค์ พระ
พดเทพถวายบังคมตั้งอาญาสิทธิ์ ทรงพระกรุณาตพระบรมเดชมิดี ไช
นำถอง มิได้ครัดคด้อยความ มิได้เบียดลูกขุน มิได้เด็ดจ้อออก ส่วนเจ้า
พระยาจันทกุมารมีเกยช้าง นำพุททาวาศ์ขัดแห่นช้างแด่นให้ส้มโอรสาม
วันลูกขุนหัวหมื่นพันนา นาร้อยนาหมื่นกรมการในกรมนาเข้า แดขุนหมื่น
ชาวคางทั้งปวงเข้าตามกระบวน ” ได้ความในกฎมณเฑียรบาลแต่เท่า
เป็นข้อความรวม ๆ ลงไปกว่าหนึ่งเดือนนพมาศหลายเท่า การที่ไปแรกนา
ไปทำอย่างไรก็ไม่ได้กล่าวถึง วิชิตจัดการพระราชพิธีเห็นจะไม่เหมือนกัน
กับที่สุโขทัยเลย ดูเปนต่างครุภัณฑ์เดียว ช่างสุโขทัยดูการพระราชพิธี
เปนการคล้ายออกสำนามใหญ่ เจ้าแผ่นดินยังถืออำนาจเต็ม ออกยาพดเทพ
เปนแต่ผู้แทนที่จะลงมือไถนา ส่วนข้างกรุงเก่ายกเอาเจ้าพระยาจันทกุมาร
เปนผู้แทนพระองค์ มอบพระแสงอาญาสิทธิ์ให้ ส่วนพระพดเทพคงเปน
ตำแหน่งเสนาบดีผู้ออกหมายตามกระบวน เจ้าแผ่นดินนเป็นเหมือน

หนึ่งออกจากอำนาจจำกัดเจียมเจียมตามวัน การที่ท่าเช่นนั้นก็เห็นจะ
 ประสงค์ว่าเป็นผู้ได้รับสัมมุติตามวัน เหมือนอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 ไปรักษาเองคงตั้งมากชั้น ไม่เป็นแต่การแทนกันเด่น ๆ ต่างว่า แต่วิช
 ษณ์เห็นจะได้ ใช้มาจนตลอดปลาย ๆ กรุงเก่า ด้วยได้เห็นในจดหมายเหตุ
 ขุนหลวงหาวัด ความหนักถึงรอยเคียวกันกับกฎมณเฑียรบาล เป็นแต่
 คัดความไปว่าถึงเวลาไปทำพิธีชดเชยชั้น คือว่าพระอินทกุมารธอง
 พระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นนางเทพธิดของพระองค์ ชื่อเรือกฤตสองตอน
 ไปถึงทุ่งแถวชั้นจากเรือ พระอินทกุมารธรวมมงกุฏอย่างเดี๋ยงเงิน
 นางเทพธิดรวมมงกุฏอย่างเดี๋ยงเงิน ไม่มียอดช่เดี๋ยงเงิน แท้ฉบับประทนบัณเฑียร
 เกรียงยศ ตามบันดาคนตามนเรียกว่ามหาดเล็ก มีขุนนางเคียงถือ
 หวายห้ามส่งคำ ครั้นเมื่อถึงโรงพิธีแล้ว พระอินทกุมารจับคันไถเทียม
 โคอุสุภราชโคกรวด พระยาพดเทพธิดชื่อกองโค นางเทพีทาบกระเช้า
 เข้าว่าน ครั้นไถได้สามรอบแล้ว จึงปลดโคออกกินเข้าตามอย่าง
 ถัดสามอย่าง หน้ำสามอย่าง ถ้ากินสิ่งใดก็มีคำทำนายต่าง ๆ ซึ่งชื่อผู้
 รักษาแปลกกันไปกับในกฎมณเฑียรบาล ข้างหนึ่งเป็นจันทกุมารข้างหนึ่ง
 เป็นอินทกุมาร ข้างหนึ่งเรียกเจ้าพระยา ข้างหนึ่งเรียกพระ การที่ชื่อแปลก
 กันนั้นได้พบในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัดเอง เมื่อว่าถึงพระราชพิธีเผาเข้า
 ว่าพระจันทกุมารเป็นผู้ได้รับสัมมุติไปทำพิธี เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า
 มีทั้งพระอินทกุมารพระจันทกุมารเป็น ๒ คน ที่ในการพระราชพิธีจรด
 พระนังคัล ข้างหนึ่งว่าพระอินทกุมาร ข้างหนึ่งว่าพระจันทกุมาร
 ก็เห็นจะเป็นไขว้ชอกันไปเท่านั้น ฤาบางทีก็จะผิดคัดเปลี่ยนเป็นคนนั้น
 รักษาบ้างคนนั้นรักษาบ้าง แต่ยศที่เรียกว่าเจ้าพระยาฤาพระอย่างใดจะ

เปนแน่นัน^๕ ตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านทรงพระราช
 คำริห์เห็นว่าจะเปนเจ้าราชินิกุล คำที่เรียกว่าพระ^๕ ๗ นั้นใช้ทั่วไปในชื่อ
 เจ้านาย อย่างเช่นชั้นแรก ๗ พระเทียรราชา พระราเมศวร พระมหินทรา
 ชिरาช อีกชั้นหนึ่งในเวลาเดียวกันนั้นเช่นพระศรีเสถียรราช พระเหล่าน^๕
 เปนลูกหลวงเอกทงนั้น ในชั้นหลัง ๗ มีเจ้าเดิมหน้า ก็ดูเปนเหมือนกัน
 จะเรียกนำติดปากไป พอให้รู้ว่าเป็นพระราชตระกูล มิใช่พระขุนนาง
 เช่นเจ้าพระพิไชยสุรินทร การซึ่งเห็นว่าพระอินทกุมารฤๅจันทกุมารจะ
 เปนราชินิกุลนั้น ด้วยได้รับยศใหญ่กว่าเจ้าพระยาพลเทพ แต่เมื่อค้นใน
 ตำแหน่งนาพลเรือน^๕ ที่มีชื่อเจ้าราชินิกุลหลายคน ก็ไม่มียศต้องชื่อน^๕
 มีแต่ชื่อพระอินทรมนตรี มีสร้อยว่าศรีจันทกุมารอยู่คนหนึ่ง ถ้าจะคิด
 ว่าตำแหน่งพระอินทกุมารพระจันทกุมาร^๕ จะเป็นตำแหน่งพระอินทรมนตรี
 ศรีจันทกุมารคน ๑ พระมณฑรัตนราชมนตรี ถ้าจะเติมศรีอินทกุมาร
 เข้าอีกคน ๑ ก็จะได้เข้ากันได้ชอบกตอยู่ เพราะกรมธรรม์พากรนั้นได้บังคับ
 บัญชาการดลัดทั้งปวงแต่ก่อนเป็นตำแหน่งใหญ่ การแรกนานเกี่ยวของ
 อยู่กับกรมธรรม์พากรบ้าง เช่นหมายรับสั่งทุกวันนี้ก็ยังใช้ว่า^๕ หนึ่งให้
 คลังมหาสมบัติกรมธรรม์พากรใน หมายบอกกำหนดดลัดบกดลัดเรือกรุงเทพ ฯ
 เป็นต้น ที่อ้างถึงนั้นใช้จะว่าความตามปรกษา^๕ ที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ เพราะ
 ปรกษามายทุกวันนี้เป็นแต่ให้เป็นผู้ประกาศให้ดูการ^๕ ที่จะว่าเดียนประสงค์
 จะให้รู้ว่าการเกี่ยวของกับกรมธรรม์พากรบ้าง แดกรมธรรม์พากรแต่ก่อน
 เปนกรมใหญ่ บางที่ตำแหน่งจันทกุมารอินทกุมาร^๕ ถึงเป็นราชินิกุล
 จะได้บังคับบัญชากรมธรรม์พากรบ้างคอกกระมัง หลวงอินทรมนตรีจึงมี
 สร้อยศรีจันทกุมารติดท้ายอยู่ แต่ตำแหน่งมณฑรัตน^๕ นั้นไม่มีอินทกุมาร

หายไป ธรรมเนียมส่วยซื้อของแก่กรมใดมก็จะใช้ส่วยซื้อเรื่องเดียวกัน
 ไปทั้งชุด เช่นกรมช้างใช้ส่วยซื้อสุริยชาติเป็นคัน คตอทั้งจางวาง
 แดเจ้ากรม ถ้าส่วยซื้อจันทกุมารอินทกุมารเป็นของกรมตำรวจ
 ก็คงจะเป็นกรมตำรวจรักษา แต่เมื่อคิดออกอย่างหนึ่งๆจะเป็นผู้ใด
 ผู้หนึ่งซึ่งควรจะรักษาแล้ว โปรดให้ ไปรักษาเหมือนกันเช่นนี้ทั้ง ๆ
 ไม่ว่าตำแหน่งใด ถ้าผู้ใดไปรักษา ก็เรียกผู้นั้นเป็นพระอินทกุมาร
 พระจันทกุมารจะได้ดอกกระมัง แต่ในชั้นหลังครั้งขุนหลวงหาตัวคน
 เรื่องให้อำนาจจนถึงย่นพระพรรคเห็นจะเล็กน้อยแล้วจึงไม่ได้กล่าวถึง
 คุก
 จะได้รับยศถาไย ๆ ขุนนางรักษาอยู่ทุกวันนี้

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำพูดกันมาชมน ๆ คู่กันกับพระยาพดเทพขึ้น
ชิงช้างคันตกคองรีบ ตะเภาเข้ามาวันนั้นต้องเป็นของพระยาพดเทพ ใน
การแรกนาคะเภาเข้ามาก็เป็นของผู้แรกนาเหมือนกัน แต่มัวได้ศอกออกไป
ที่เรื่องว่าได้กำตากด้วย เรื่องกำตากนั้นคำพูดกันจนถึงเป็นคำพูดเล่น
ถ้าผู้ใดจะแย่งเอาสิ่งของผู้ใดเป็นการหยอก ๆ กัน ก็เรียกว่ากำตากละ
เรื่องกำตากนั้นได้ค้นพบในจดหมายขุนหลวงหาวัด ว่าระหว่างพิธี
สามวันนั้น ถ้าเป็นพ่อค้าเรือแถวียนแดงพ่อค้าสำเภาจักมาแต่ทิศใด ๆ
ทั้ง ๘ ทิศ ถ้าถึงในระหว่างพิธีนั้น พระอินทกุมารได้เป็นสิทธิ์ หนึ่ง
ทำนายว่าไพร่ของพระอินทกุมาร ในสามวันนั้นจะไปเก็บขนอนตลาด
แถวข้างในทิศใด ๆ ก็ได้เป็นสิทธิ์ เรียกว่าทำนายกำตาก มีข้อความ
ของเก่าจดไว้ดังนี้ พิศเราะหัดเห็น ว่า ข้อที่ว่าแถวียนแดงเรือสำเภามาถึง
ในวันนั้นเป็นสิทธิ์ ดูเหมือนหนึ่งบัณฑิตคำซึ่งมาในแถวียนแดงสำเภานั้น
จะต้องรีบเป็นของพระอินทกุมารทั้งนั้น แต่ที่จริงนั้นมุ่งหมายจะว่าด้วยคำ
ปากเรือแดงแถวียนซึ่งเป็นภาษาเจ้าอย่างเก่า การที่อนุญาตให้
อนุญาตคำปากเรือแดงแถวียนในส่วนที่มามีวันนั้นให้เป็นรางวัล แต่ก็คง
จะไม่เป็นประโยชน์ที่ได้เสมอทุกปี เพราะการค้าขายแต่ก่อนมีน้อย ที่จะ
หาสำเภาดำไ้แถวียนหมู่ใดให้มาถึงเฉพาะในวันพระราชพิธีนั้นได้เสมอทุก
ปีคงหาไม่ได้ คงจะมีผู้ใดจริง ๆ สักครั้งหนึ่งฤๅสองครั้ง เพียงห้าข้าง
หกข้างก็จะนับว่าเป็นเศรษฐีปดกันเต็มที่ จึงได้นิยมใจยกกันไม่สิ้นสุด
จนถึงทุกวันนี้ ส่วนประโยชน์ที่ได้จริง ๆ เป็นของเสมออยู่ นั้น คงจะ
เป็นคำตลาดคำเรือจ้างส่วนวันนั้น เป็นยกพระราชทานให้ผู้แรกนาเก็บ
คำตลาดที่กล่าววนคือที่เก็บอยู่อย่างเก่า พึงมาเตือนเสียในรัชกาลที่ ๔

นายอากรตลาดนั้น มักจะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนค้าขายทำมาหากิน รับผูก
 จากพระคลังไปเก็บ เช่นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว มีท้าวเทพากรคนหนึ่งเป็นผู้ไปเก็บ ท้าวเทพากรนั้นก็นับว่าเป็น
 เศรษฐี เป็นคนถือชื่อเสียงเลื่องลือเหมือนอย่างเจ้าตัวคนหนึ่ง ถ้า
 ใครอยากจะด่าแฉกตัวว่าเป็นผู้ไม่เชื่อแถวแถวทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ เมื่อ
 ได้ถามว่าเป็นลูกใครหลานใคร ถ้าเกี่ยวข้องเป็นญาติลูกหลานของท้าว
 เทพากร ถึงห่างเท่าใดก็ต้องอ้างว่าเป็นลูกหลานของท้าวเทพากร ข้าพเจ้า
 เคยได้ยินมาดังนี้ แล้วผู้ทพพนักเขาใจซึ่มซาบว่า เป็นคนมั่งคั่งบริบูรณ์
 พักเก็บอากรตลาดนั้น เก็บตามแผงลอยร้านหนึ่งเก็บวันละเพียง แต่
 ผู้ซึ่งเก็บอากรนั้นไม่ใคร่จะเก็บตามพิกัด ด้วยเวลานั้นใช้ซื้อขายกัน
 ด้วยเบญจ มักจะตักดวงเขาเหลือเกินกว่าพิกัด ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งพระราชดำเนิไปตลาดท้ายสนาม ดำรัสถาม
 พวกชาวร้านด้วยเรื่องเสียอากรตลาด ทรงเห็นว่าราษฎรที่มีของสดเล็ก
 น้อยมาขายต้องเสียอากร นายตลาดเก็บแรงเหลือเกิน จึงได้โปรด
 ให้เลิกอากรตลาดเสีย เปลี่ยนเป็นภาษีเรือโรงร้านคักแพ อากรตลาด
 ซึ่งเก็บอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นอากรใน
 แบบซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า การซึ่งว่าทนายของผู้แรกนาไปเกี่ยวเก็บอากร
 ขนอมตลาดได้เป็นสิทธิทุกแห่งนั้น ก็ยกอากรที่เก็บร้านละเพียงในส่วน
 วนั้นพระราชทานให้แก่ผู้แรกนาไปเก็บเขาเอง จึงได้มีหมายให้คลัง
 มหาสมบัติส่งรพากรหมายบอกกำนันตลาดบอกตลาดเรือ ให้ประกาศ
 บ่าวร้องให้ลูกค้ารู้จักทั่วกัน คือให้รู้ว่ากำหนดวันนั้นให้เสียอากรแก่ผู้
 แรกนา ถ้าเรือสำเภาเข้ามา ก็ให้เสียค่าปากเรือค่าจ้างกอมแก่ผู้แรกนา

เมื่อได้พระราชทานอนุญาตเช่นนั้น ผู้แรกนั้นก็แต่งทนายออกไปเที่ยวเก็บ
 อากร ผู้แรกหาเองก็เป็นเวลานาน ๆ จะได้ครึ่งหนึ่ง มุ่งหมายอยากจะ
 ได้ให้มาก ทนายซึ่งไปนั้นเดี๋ยวก็อยากจะหาผลประโยชน์ของตัวเป็นค่าไฟ
 บ้าง เก็บอากรจึงได้รุนแรงถั่นเหลือเกินพิกัดไปมาก มุ่งยิ่งกว่าที่นาย
 ตลาดนั่งอยู่แต่ก่อน จนถูกคำชาวตลาดทั้งปวงพากันถั่วเกรง เมื่อจะ
 เอาให้มากผู้ที่จะให้ ก็ไม่มีใครจะยอมให้ ข้างผู้ที่จะเอาถั่วถั่วนั้นเอาใจได้
 อนุญาตไป โฉมฉวยเอาตามแต่ที่จะได้ จนกลับเป็นวังวากถาย ๆ
 คำที่ว่าคำตากจึงได้เป็นที่ถกถั่วกัน จนถึงเอามาพูดเพนญัตติ ในเวลาที่
 จะแย่งของอันใดจากกัน คำตาก แต่ส่วนคำคำตากเองนั้นตัวก็เป็น
 ภาษาไทยแท้ แต่แปลไม่ออกว่าอะไร มีท่านผู้หนึ่งได้แปลโดยการเดา
 ของกิดดูเห็นว่าคำ คำ นั้น แปลว่าถั่ว ตากแปลว่าของที่ต้งเปิด
 เผยไว้ ดังคำที่เรียกว่าเขาของถั่วตากเพนคั้น คือจะถั่วเอาใจความ
 ว่า ร้านตลาดที่เวลาออกอยู่เปิดอยู่ เขาพิศดูสินค้าออกตั้งวางเพื่อจะ
 ซอขายแตกเป็ดย่นกัน โบราณจารย์จะเรียกว่าตากดอกกระมัง คำว่า
 กำนัน ก็คือทนายของพระยาไปเที่ยวฉกฉวยสิ่งของตามร้านตลาด ก็
 ต้องเอามือกำมาจึงได้ของ ก็คำต้องคำนั้นเข้าเพนสม่าต จึงเพนกำตาก
 ความเห็นได้กัถั่วถั่วนี้ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วย ได้คิดเดาแปลของดู
 เองบ้าง สงสัยว่าคำตากนั้นจะเรียกตากยาวไป บางทีจะเป็นคักดอก
 กระมังด้วยแต่ก่อนมา การซอขายกันในตลาดใช้เบยหอย ตลาดแฝงถอย
 เช่นนั้น มักมีกระจาดฎากะบุงไว้คอยรับเบยจากผู้ที่มาซอ แดทอนเงิน
 ทอนเบยกัน ในที่ ๆ ไร่เบยเช่นนั้น มักมีถั่วหน้าพริกปากไปต่ ฎากอก
 ทองเหลืองคว่ำครอบอยู่ทุกถางกองเบย สำหรับใช้คักดวง เมื่อเวลา

พระยาผู้แรกนาได้รับอนุญาตให้เก็บเงินค่าอากรตลาดในวันแรกนา ก็ไป
เก็บอากรนั้นด้วยเบย จากกระบุงฎากระจาดที่ไว้ เบยนั้น แต่การที่พระ
ราชทานอนุญาตเช่นนั้น เมื่อแรกอนุญาตก็คงจะยกเงินอากรให้แก่นาย
ตลาด ชาวตลาดต้องเสียแก่พระยาผู้แรกนาฝ่ายเดียว แต่ครั้นภายหลัง
มานายอากรตลาดก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เจ้าพนักงานก็คงจะผลัด
เปลี่ยนกันไป เมื่อการจัด ๆ ลงมาภายหลัง เงินอากรก็จะไม่ได้ยกให้
นายตลาด ฎานายตลาดจะยอมเสียว่าเล็กน้อย ไม่ต้องลดเงินหลวงลง
เพราะมีกำไรอยู่มากแล้ว เจ้าพนักงานก็ไม่ต้องเฟนระอันใด ค่อยไป
ในเรื่องที่จะยกเงินอากรให้ในวันนั้น จนเคยลืมไม่มีใครรู้ว่าเคยลด ข้าง
ส่วนนายอากรที่จะมาเก็บอากรตลาดใหม่ค่อยไป ก็ไม่รู้ตัวว่าวันนั้นเป็น
วันจะต้องยกเงินอันใด ฎารู้สึกแต่ถือว่าเงินหลวงต้องเสียเต็มไม่ได้ยกเงินให้
ก็คงเก็บตลาดอยู่ในเวลาที่แรกนานั้นไม่ได้ยกเงิน แต่ส่วนนายของพระยา
ผู้ซึ่งแรกนา ที่เคยได้ประโยชน์ฎารู้ว่าเป็นธรรมเนียมได้ประโยชน์มา
ก็ออกเที่ยวเก็บตลาด ฝ่ายชาวตลาดจะเถียงว่าได้เสียอากรแล้วไม่ยอมให้
พวกทนายนั้นก็คงไม่ฟัง ถ้างม็อลงไปถ้าฎาเอถ้วยเอาจอกคักเบยในกระ
บุงเอาไปพอแก่ที่จะฉกฉวงเอาได้ ข้างฝ่ายชาวตลาดจะไปร้องฟ้องว่า
กล่าวอันใดก็ป่วยการ ได้ไม่เท่าเสีย เพราะเบยทนายพระยามาเอา
ไปนั้นก็เพียงกำหิ้งคกหิ้ง จะเสียค่าธรรมเนียมยิ่งกว่านั้นหลายเท่า
จึงตกลงใจว่าเบยกำหิ้งคกหิ้งข้างเกิด ครั้นต่อมาภายหลังผู้ที่ไม่ทราบ
ต้นเหตุ เห็นถึงวันแรกนาแล้ว พวกทนายของพระยามาเที่ยวกำเอถวกคัก
เบยตามร้าน ก็เรียกว่าพวกกำพวกคักมา ต้องเสียเบยกำเบยคัก ตั้งเป็น
ธรรมเนียมว่า วันนั้นแล้วเป็นต้องเสียอากรอีกชั้นหนึ่ง ร้านละกำละ

คักหนึ่ง ครั้นคำที่เรียกว่าพวกทนายกำทนายคัก เรียกขึ้น ๆ ปากเข้า
ก็ขเกยจซาทนายอัครกหนึ่ง คงเรียกแต่ทนายกำคัก ก็เมื่อนานมาคำ
ที่พูดอยู่ขึ้น ๆ ปากของผู้ที่เขาใจแล้ว หมายถึงไม่เปนอัศจรรย์อันใด ไม่
ได้แปลให้คนฟังต่อ ๆ ไปไม่มีผู้รู้นึง คือความหมายเดิมว่ากระไร
ผู้ที่พูดตาม ๆ มาก่พูดไปอย่างนั้นไม่เข้าใจคำแปลว่ากระไรเลย เข้าใจ
ว่าทนายกำคักนั้นเป็นภาษาลำหรับพูดแปลว่าแย่งเบียดในร้าน ก็อย่างเดียวกันกับคำที่พูดกันอยู่ทุกวันนี้ ว่าใครตอยกดีกว่านั้นก็ มีมันนึ่งอาจที่จะแข็งแรงชกแรงได ยดยาว ถ้าไม่ได้จดหมายชี้แจงไว้นานไปภายหน้าพูดกันอยู่ยังไม่จัด ก็คงจะต้องเข้าใจว่าใครตอยกนั้นแปลว่าเหวด นุ่งแปลว่าโก้งฏาณือ คำพูดเช่นนั้นเป็นคำล้อห้อย ๆ หนึ่ง ไม่ได้แปลที่มาแห่งคำเรียกนั้นไว้ ก็เลยไม่มีผู้ใดทราบได้ อนึ่งคำสั้นกับคำยาวมักจะเรียกกลาย ๆ กันไปได้ เช่นคำว่าไก่ หัวตุ๋นคักการ (นก) ที่ตายในเร็ว ๆ นี้ เรียกกว่ากายเสมอ คำอื่น ๆ ที่ผู้อื่น ๆ เรียกเช่นนั้นมากหลายคำหลายคน ก็คำที่เรียกว่ากำคักนี้ จะเรียกดาวออกไปว่ากำตากได้บ้างดอกกระมัง เมื่อผู้พูดคำตากยาวเช่นนั้น ได้เรียนหนังสืออันใดลงได้ ว่ากำตากกำตากถึงแม้ว่าผู้ที่ยังเรียกกำคักก็ยังตามเดิมบ้าง เรียกกำตากตามหนังสือบ้างจะเกิดทั้งเถียงกันขึ้น ก็คงจะต้องอ้างเอาหนังสือเป็นหลักฐานว่าเป็นถูกเมื่อไม่มีผู้ใดรู้ ความมุ่งหมายของคำนั้น จะชี้แจงตัดสินว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิด ก็คงต้องตกลงตามหนังสือจึงได้ปรากฏมาแล้ว ทนายกำตากฎเก็บกำตาก เสียค่ากำตาก ได้กำตาก ความที่ว่ามาทั้งนี้ เป็นเรื่องเดาทางสัน ผิดถูกอย่างไรขอโทษที แต่เรื่องกำตากนั้น จะได้มียกอากรหลวงพระราชทานมาเพียงใดก็ไม่ปรากฏ เปนแต่ความนิยมของคนที่พูด

กันอยู่ จนถึงทุกวันนี้ แต่ที่กรุงเทพฯ นี่ ตั้งแต่ก่อนมากก็ไม่ปรากฏว่า
 ได้ยกอากรพระราชทาน ค่าปากเรือค่าจ้างกอบก็ไม่ได้ยื่นว่าพระราชทาน ได้
 ยื่นแต่เล่ากันว่า พวกทนายของพระยาเทียวเก็บเทียวขงเบยตามตลาด
 เมื่อไม่ได้เบยสิ่งของอันใดก็ใช้ได้ เรียกว่าไปเก็บค่าตาก เรือสำเภาดำ
 ใดมาถึงก็ส่งไปเทียวเก็บตก ๆ อด ๆ เช่นนี้ เปนเก็บค่าตากเหมือนกัน
 อากรที่ทนายของพระยาไปทำนั้น ตามที่เขาใจกันว่าในเวลานั้น พระยา
 ได้เปนเจ้าแผ่นดินแทนวันหนึ่ง ถึงว่าไพร่จะไปเทียววิ่งราวแย่งชิงกลาง
 ตลาดยี่ด่านก็ไม่มีความผิด เปนโอกาสที่จะมุ่งได้วันหนึ่งก็มุ่งให้เต็มมือ
 ฝ่ายผู้ที่ถูกแย่งชิงนั้นก็เข้าใจเสียว่าฟ้องร้องไม่ได้ ด้วยเปนเหมือนวัน
 ปล่อยผู้ร้ายวันหนึ่ง ไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าว เปนแต่บ่นกันพึม ๆ
 พำ ๆ ไปต่าง ๆ จนเปนเรื่องที่สำหรับเอามาพูดเล่น ใครจะแย่งของ
 จากผู้ใดก็เรียกว่าค่าตากตะ แต่ที่ค่าธรรมเนียมค่าตากนี้ ก็ได้เลิกเสีย
 มานานหลายสิบปีมาแล้ว แต่การที่คนมาก ๆ ด้วยกัน ไม่ชอบความ
 ประพฤติเช่นนั้นก็ยกเล่ากันต่อมา จนถึงชนเราได้รับเรื่องดังนี้ ส่วนผู้
 ที่แรกนาในทุกวันนี้ แต่เดิมมาได้พระราชทานเบยเพียง ๑๐ คำถึง ครั้น
 เมื่อเกิดภาษีโรงร้านค้าขึ้น โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเลี้ยงเภาเหิด
 ในการแรกนาอีกครึ่งหนึ่ง ครั้นถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์แรกนาออกแดดไป
 ว่ากำลังวังชาไม่มีต่าง ๆ จึงได้ตกลงเปนให้เงินเสียคราวละ ๕ ชั่งสืบมา
 การแรกนาที่ในกรุงเทพฯ นี่ มีเสมอมาแต่ปฐมรัชกาลไม่ได้ยกเว้น แต่
 ถือว่าเป็นตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพคู่กันกับยี่นชิงช้า เจ้าพระยาพลเทพ
 แรกนายี่นชิงช้าด้วยไม่ได้ผลตกเปตียน ครั้นตกมาภายหลังเมื่อเจ้าพระยา
 พลเทพป่วย ก็โปรดให้พระยาประจักษ์พแทนบ้าง แต่เมื่อเจ้าพระยานิกร

บดินทรย่นซึ่งข้ากัโปรดให้แรกว่าด้วย ในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 หนึ่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบจะตกลงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ใดขึ้นซึ่งข้ามนั้นเป็น
 ผู้แรกว่าด้วย ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เจ้าพระยาพยุหเสนา (ตัง) แรกว่า พอเห็นถูกคราวฝนตั้งร่าเริงไม่เป็นที่
 ชอบใจคิดเคียดหยามคายต่าง ๆ ไป จึงโปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกว่า
 ถูกคราวดีก็เป็นการคิดคั่วเจ้าพระยาภูธราภัย ได้แรกว่ามาจนตลอดต้น
 ชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นผู้แรกว่าดี
 แลรับสั่งว่าต่อไปภายหน้า ถึงเจ้าพระยาภูธราภัยจะป่วยไข้แรกว่าไม่ได้ก็จะ
 โปรดให้ในวงษญาติพวกนั้นเป็นผู้แรกว่า เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยถึง
 อัฐยกรรมแล้ว จึงได้ให้พระยาอภัยภักดีเป็นผู้แรกว่า ตามพระ
 กระแสเดิมมาจนถึงบัดนี้ พระยาอภัยภักดีป่วยแรกว่าไม่ได้ จึงได้
 ให้พระยาภาณุวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวาย ผู้เจ้าของตำแหน่งเป็นผู้แรกว่า
 การแรกว่าที่ กรุงเทพฯ หนึ่งไม่ได้เป็นการนำพระที่นั่ง เว้นไว้แต่มีพระ
 ราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึงได้ทอดพระเนตร เท่ากันว่า
 เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หนึ่ง ขณะเมื่อทรงปฏิสังขรณ์
 วัดอรุณ ในปีมะแมเบญจศกก็กราช ๑๓๔๕ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระ
 เนตรการทุกวัน ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลจะใคร่ทอดพระเนตร
 จึงโปรดให้ยกการพระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณ ซึ่งในขณะนั้นยัง
 เป็นที่ทุ่งนาไม่ได้เสาศพฝังศพในที่นั้น ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกว่า ที่ทุ่งข้าม
 มัธยมหนึ่ง ภายหลัง โปรดให้มีการแรกว่าที่ กรุงเก่า แต่ที่ เพ็ชรบุรี
 ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร พระยาเพ็ชรบุรี (บัว) แรกว่าที่

เขาเทพพนมขอครุฑหนึ่งฤๅต้องครุฑ ในแผ่นดินประจวบนั้น ก็ได้เสด็จพระ
 ราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งข่มม้ายครุฑหนึ่ง การพระราชพิธีจรด
 พระนังคัล แต่ก่อนมีแต่พิธีพราหมณ์ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธี
 ต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัลนี้ด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่าง
 หากเรียกว่าพิธีมงคล โปรดให้ปลุกพลับพลาขึ้นที่หน้าท้องสนามหลวง
 แลสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์ สำหรับการพระราชพิธีพิธีมงคล
 อย่างหนึ่ง พระนังคัลอย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็มีได้ พัง
 สวด เป็นแต่กราบถวายบังคมตาแล้วก็ไม่เข้าพิธีเหมือนครุฑม้วยถวาย กระ
 เข้าเข้าโปรดให้เจ้าพนักงานกรมหน้าทาบ ไม่ได้มีนางเทพเหมือนทุกวันนี้
 เมื่อโปรดให้มีพระราชพิธีพิธีมงคลขึ้น จึงได้ให้มีนางเทพสี่คน จัด
 เจ้าจอมเอ็กแก่ที่มีบุตรธิดาพาหะ พอจะแต่งตัวแต่เครื่องใช้สอยติดตาม
 ให้ไปหาบกระเช้าเข้าโปรด เมื่อวันสวดมนต์พระราชพิธีพิธีมงคล ก็ให้
 พังสวดพร้อมด้วยพระยาผู้จะแรกนา แลให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระ
 เสด็จเทวปฏิ ซึ่งเปนพระเศวตเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรมที่แผ่นดินหน้า
 หน้าพระยาที่แรกนา ให้เป็นสวดดีมงคลขึ้นอีกขึ้นหนึ่ง

การพระราชพิธี ในเวลาบ่ายวันที่จะสวดมนต์ มีกระบวนแห่พระ
 พุทธรูป ออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กระบวนแห่เกิดขึ้น
 ก็ด้วยเรื่องแห่เทวรูปออกไปที่โรงพระราชพิธีทุ่งข่มม้าย เปนธรรมเนียม
 มาแต่เดิมแล้ว พระพุทธรูปจะไม่มีการบวนแห่ ก็ดูจะเลวไปกว่า
 เทวรูป จึงได้มีกระบวนแห่ กำหนดขบวนมังก ๓๐๐ ขบวน ๓๐๐
 กลองชนะ ๒๐ จำปีจำกลอง แคร่งอน ๓๐ แคร่งฝรั่ง ๘ ดั่งข ๒ เครื่อง

สูงสามรับหนึ่ง คู่แท้ ๓๐๐ พินพาทย์ ๒ สามรับ กดองแขก ๒ สามรับ ราช
 ยานกง ๑ เสด็จยังโถง ๑ คนหามพร้อม มีราชบัณฑิตปกครองแถว
 มาตาเชิญพระกตค พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการพิธีแห่ออกไปจากพระราชวัง
 คือพระคันธารราชภูษัณห์กำไลทององค์ใหญ่ ซึ่งอยู่ที่หอในวัดพระศรีรัตน
 ศาสตร์ารามองค์ ๑ พระคันธารราชภูษัณห์กำไลทององค์ ๑ พระคันธาร
 ราชภูษัณห์อย่างพระชนมพรรษาเงินองค์ ๑ เกิดขึ้นในแผ่นดินพระจุพนั่น พระ
 ธรรมานเข้าอยู่ในกรอบแก้วสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ องค์ ๑ พระไชยประจำ
 แผ่นดินพระจุพน้ององค์ ๑ พระไชยเนาโกลน้อยองค์ ๑ พระพุทธรูป
 ทรงนั้เชิญไปจากหอพระเจ้าในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๖ องค์
 นั้แทนเดียวกัน ๑ รูปพระโค ๑ แล้วเชิญพระพุทธรูปพระคันธารราชภู
 ษัณห์กำไลทอง ซึ่งไว้ที่หอพระทองตั้งนามหลวง ลงมาอีกองค์ ๑ พระ
 พุทธรูปทรงนั้เชิญขึ้นตั้งบนโต๊ะทองใหญ่ ในพระแท่นมณฑลองค์น้อย มีเชิง
 เทียนราย ๕ เชิง พานทองคำดอกไม้ ๒ พาน กระจ่างรูปหยกกระจ่างหนึ่ง
 ตามรอบน้ำทองที่ตั้งพระ บนพระแท่นมณฑล แลได้ม้าทองไว้พรรณ
 เครื่องเพาะปลูกต่าง ๆ คือเข้าเห็นยวเข้าเจ้าต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ เมตต์
 น้ำเต้าแมงลักแดงต่าง ๆ ถั่วต่าง ๆ เข้าโพนเข้าฟ้างตูกเต๋อยงา ของทรง
 กำหนดสิ่งละ ๒ ทนาน เมื่อกมันต่าง ๆ สิ่งละ ๓๐ เหว้า ที่ควรกรอกถ
 วดคอดักกรอกถวดตั้งเรียงรายไว้รอบ มีเครื่องนมัสการทองทิศสามรับ ๑
 ที่พลับพลาโถงมุมกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรนาคนั้โต๊ะจีน มี
 เทวรูป ๖ องค์ แลรูปพระโคเหมือนที่ตั้งในพระแท่นมณฑล แต่เป็น
 ขนาดใหญ่ขึ้น รอบโรงพระราชพิธีปักราชวัตรฉัตรกระดานวงสายตัญจน
 เวลาค่ำเสด็จออกทรงถวายผ้าสังฆจักรกราบพระ พระสงฆ์ที่สดุดมนต์ ๑๑

รูป พระที่สวดมนต์นั้นใช้เจ้าพระราชาคณะ คือพระราชประสงค์เดิม
 นั้น จะให้หม่อมเจ้าพระสังวรวรประสาธน์ ซึ่งถือคาถาบัตรกราบเป็นราชา
 คณะฝ่ายสมณะ ต่อมาจึงได้ คิดเป็นตำแหน่งเจ้าพระ พระที่สวดมนต์อีก ๓๐
 รูป ใช้พระเปรียญ ๓ ประโยกเป็นพื้น พระสงฆ์รับผ้าไปครองเสร็จแล้ว
 กลับขึ้นมาหนึ่ง ที่ จึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงตั้งสัตยาธิฐาน
 ในการพระราชพิธี แล้วทรงศีล พระยาผู้ ที่แรกนางนันทายพระสงฆ์
 มีพานรูปเทียนดอกไม้นั้น ไปจุดบูชาพระรับศีลแล้วส่งสวด เวลาที่สวด
 มนต์นั้นทางสายสัญญาณพาดที่ตัวพระยาผู้แรกนาคด้วย นางเทพ ๔ คน ก็
 นั่งฟังสวดในม่านหลังพระแท่นมณฑล เมื่อทรงศีลแล้วทรงจุดเทียนพาน
 เครื่องนมัสการที่พระแท่นมณฑล แลที่หอพระที่พลับพลา ทรงสุหร่าย
 ประพรมน้ำหอม แลเจิมพระพุทธรูปเทวรูปทุกองค์ ในขณะนั้นอาลักษณ์
 นุ่งขาวห่มขาว รับทางสายสัญญาณพาดว่า อ่านคำประกาศสำหรับพระ
 ราชพิธี คำประกาศสำหรับพระราชพิธีเก็บรวบรวมความมั่นคงที่เกี่ยวข้อง
 ข้องในเรื่องการนา ที่มีมาในพระพุทธรูปตำนาน มาว่าโดยย่อๆ เป็นคำ
 ธิฐานในการพระราชพิธี เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล คำประกาศนั้นมิ
 ข้อใจความดังต่อไปนี้ เริ่มต้นว่าคาถาเป็นท่านองศ์รภัญญ์ สำหรับ
 สวดอธิฐานในการพระราชพิธี ตั้งแต่นั้นโมกข์สังกะระระโต สุนิพพุ
 ตัสสะคาทิโน จนถึงสัมปชัชนเทวระสัพพะโสติเป็นที่สุด พระคาถานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นใหม่ เก็บข้อความย่อเป็น
 คำอธิฐาน ดังจะได้กล่าวคำแปลสืบไปภายหน้า แลพระคาถานี้มีพระ
 นามพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ที่ต้องให้ผลัดเปลี่ยนตามพระนาม คืออัมพา
 ภิญจะมหาราชามะอริชกาลที่ ๔ ใช้ ประเมณโถมะหิปปะติ ในรัชกาล

ประจวบ^{ขึ้น} ไข้ประหมื่นโทมะหิปะติ นอก^{ขึ้น}นกกคงอยู่ตามเดิม เมื่อ
 อ่านพระคาถาเป็นคำสัณญะจบตงแล้ว จึงได้^{ขึ้น}เห็นเนื้อความเป็นสยาม
 พากย์คำร้อยแก้ว เริ่มตั้งแต่ขยมบาทบวรอาทรถวายอภิชาติเป็นต้น ข้อ
 ความที่ยกมาอธิบายเป็นเนื้อความ ๔ ข้อ ๆ หนึ่งสรรเสริญพระพุทธคุณ ที่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรม อันเป็นเครื่องระงับความเศร้าโศก . เพราะ
 ตัด^{ขึ้น}กิเลสทั้งปวงได้ ต้น ขนทั้งปวงซึ่งเราร้อนอยู่ด้วยคันหา ไม่
 ควร^{ขึ้น}เป็นทั้งอกแห่งผล ได้^{ขึ้น}ตัดวัตรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็ให้อุปถัมภ์
 งามขึ้นได้ ในต้นคาน พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรม
 พระสงฆ์เป็นเนื้อนาอันวิเศษ เหตุ^{ขึ้น}หว่านพืชเจริญผล อนึ่งพืช คือ
 กุศลอาจจะให้ผลในประจวบนี้แลภายใน ขอบ^{ขึ้น}งให้ผลตามความปรารถนา
 คือในเดือนนี้กำหนดจรดพระนักษัตรจะหว่านพืชในภูมินา ขอ^{ขึ้น}ให้ขงงาม
 ด้วยคือย่ำมพิบัติอันตรายเป็นคำอธิบายข้อที่ ๑ คือไปยกพระคาถาภาสติ
 ซึ่งมีมาในการทวาศสูตร มากขึ้นเป็นคำอธิบาย ความในพระสูตรนั้นว่า
 พราหมณ์ผู้หนึ่งซึ่งถือการทวาศจะไปทำนาอยู่ในที่นาของตน พระพุทธเจ้า
 ทรงเห็นอุปนิสัยว่าจะได้^{ขึ้น}มรรคผล เวลา^{ขึ้น}บิณฑบาตพระองค์เสด็จไปยังที่
 พราหมณ์ไถนาอยู่แล้วตรัส^{ขึ้น}ปราไป พราหมณ์จึงคิด^{ขึ้น}เคียดว่าสมณะช^{ขึ้น}เกยจ
 เทียวแต่ขอทานเขากิน ไม่^{ขึ้น}รู้จักทำไรไถนาหาเลี้ยงชีวิตเหมือนเช่นเรา
 พระองค์จึงตอบว่า การทำนาเราก็เข้าใจ เราได้^{ขึ้น}ทำนาเสร็จแล้ว แต่
 การนาของเราไม่เหมือนอย่างของท่าน เครื่องที่^{ขึ้น}เป็นอุปการะในการนา
 ของเรามีครบทุกสิ่ง คือครีธาความเชื่อเป็นพืชเข้าปลูก ตะบะธรรมซึ่ง
 เผลอ^{ขึ้น}เกิดให้เราร้อน แลอินทรีย์สังวร ความระงับ^{ขึ้น}รักษาสินทรีย์ กับทั้ง
 โภชนะมัตตัญญู รู^{ขึ้น}ประมาณในโภชนาหารเป็นน้ำฝน บัญญาเป็น^{ขึ้น}คู้เอก

แต่ใจ หิริเป็นงอนใจ ใจเป็นเชือกชัก สติเป็นประคองสำหรับเตือน ความ
 ศักดิ์เป็นทอสำหรับไฉนน้ำ ความเพียรที่กดตำหนิสำหรับชักแอกใจ ความ
 ดำรวมใจเป็นของสำหรับปลดแอกใจ นำไปนั้นดูที่อันเกษมจากกิเลสเครื่อง
 ประกอบสัตว์ ย่อมไปยังสถานที่ไม่รู้จักดับเป็นสถานที่ไม่เศร้าไม่โศก มี
 แต่ความสุขสำราญ การใดของเราเช่นนี้ มีผลเป็นอะมะตะไม่รู้ตาย บุคคล
 มาประกอบการใดเช่นว่านี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ ใจความ
 ในพระสูตรนั้นดังนี้ ทักขมาธิฐานในคำประกาศพระราชพิธีว่าเฉพาะ
 แต่พระคาถายกกว่าเป็นความจริงตามที่พระพุทธเจ้าครีดี ขออำนาจความ
 ศักดิ์นี้ ให้เข้าที่หว่านงอกงามทั่วชนบท แดให้ฝนอุดมดี คำอธิฐานนั้นนับ
 เป็นข้อที่ ๒ ค่อนั้นไปยกคาถาซึ่งมีมาในเคมียชาฎก มีเรื่องราวว่าพระเจ้า
 พาราณสีมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเคมียกุมาร เมื่อยังทรงพระเยาว์
 อยู่พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลาในเวลาดังกล่าวออกจากราชการ ตั้งให้ตั้ง
 ราชทัณฑ์แก่ผู้มีความผิดต่าง ๆ พระเคมียกุมารได้ฟังก็มีพระหฤทัยท้อ
 ถอยไม่อยากจะรับราชทัณฑ์ต่อไป จึงแกล้งทำเป็นไม้เปนน้อยเบียดพิทก
 จริตจนทรงพระเจริญใหญ่ขึ้น พระบิดาตั้งให้นายสุนันทสารภีเอาไปฝัง
 เสียในป่า พระเคมียกุมารจึงกล่าวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษร้าย
 ค่อมิตรสืบคาถา แต่ที่ยกมาใช้เป็นคำอธิฐานในการพระราชพิธีนั้นจะต้อง
 คาถาเริ่มตั้งแต่ ภาติศาจะยิมมา คาถา มีเนื้อความว่า ถ้าคำดำนี้เป็นไม้เปนน้อย
 เบียดได้ภาติสได้ว่าผู้ใดไม่ประทุษร้ายค่อมิตร โคที่จะเป็นก้างดังไถหว่าน
 ของผู้นั้น จะมีแค่เจริญไม่รู้เป็นอันคราย พืชพรรณใด ๆ ที่ผู้นั้นได้หว่าน
 ลงในไร่นาแล้ว ย่อมงอกงามดีมีผลให้สำเร็จประโยชน์ ผู้นั้นย่อมได้
 บริโภคผลของพืชพรรณนั้นสืบประดังค์ ไม่มีพิบัติอันคราย อีกพระคาถา

หนึ่งนั้นว่า ข้อหนึ่งผู้ใดไม่ประทุษร้ายต่อมิตร ผู้นั้นจะไม่เป็นอันตราย
 ด้วยข้าศึกศัตรูหมุ่บ้างจามิตรจะคิดทำร้ายก็ไม่อาจจะครอบงำย่ำยีได้ เปรียบ
 ประหนึ่งคันนิโครชใหญ่ มีด้าซาถึงก้านรากย่านหยั่งลงกับพื้นแผ่นดินมั่นคง
 แน่นหนา แม้ถึงลมพายุใหญ่จะพัดต้องประการใด ก็ไม่อาจเพิกถอนคัน
 นิโครชให้กระจัดกระจายไปได้ฉนั้น ข้อความในเรื่องเคมียชาฏกมั่งคั่ง
 ยกคาน้ำมาอธิบายด้วยอำนาจไมตรีจิต ขอให้เข้าที่หัวนางลงในภมุนา
 ทัวพระราชอาณาเขตตรงถกงามบริบูรณ์ เปนคำอธิบายข้อที่ ๓ ค่อนั้นไป
 อ้างพระราชหฤไทยพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชา
 ราษฎร คึงพระราชหฤไทยจะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า เปนความ
 ศักดิ์ย้งด้วยอำนาจความศักดิ์นั้น ขอให้แจ้งออกมาบริบูรณ์ทัวพระราช
 อาณาเขตเป็นคำอธิบายข้อที่ ๔ คำอธิบายทง ๔ ข้อนี้เพนสยามพากย์
 แปลเนอความลงกับพระคาถาที่กล่าวแล้วข้างต้น เปนจบตอนหนึ่ง ค่อ
 นั้นไปดำเนินคำประกาศเทพดา แต่งพระราชดำริซึ่งทรงพระปรารภ
 เรื่องพระพุทธรูป ซึ่งเรียกว่าคันธารราชภูษณกนิทานในวาริชชาฎกมากถาว
 ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ณพระเชตวันในเมืองสาวัตถี ฝนแฉ้งเข้า
 กล้าในนาแห่งทั่วทั้งเมือง น้ำในถ้ำธารห้วยคลองหนองบึงทุกแห่งก็แห้ง
 จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเปนพุทธรูปโบกน้ำก็แห้งจนเห็นคม ปลาทั้งหลาย
 ก็ได้ความลำบากด้วยฝูงกา มาจิกกินเป็นอาหารค้องมุดซ่อนอยู่ในคม ใน
 ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงมณฑปมาเห็นเหตุนั้น ก็มีพระหฤไทย
 กรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำภคตะกัษแล้วจึงตรัสเรียกพระอานนท์ให้น้ำผ้า
 อุทกสาฎกมาถวาย พระอานนท์ก็ทูลว่า น้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว
 พระองค์ก็ตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนท์จึงได้นำมาถวาย

พระองค์ทรงรับเข้ามา ชายส่วนหนึ่งบนทรง ส่วนหนึ่งบนนครหัดขินบน
 พระอัมรินทร์ประเทศ เสด็จขึ้นที่ฝั่งสระแดงพระอาภากร พระหัตถ์ขวาขวัก
 เรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก
 ท่วมในทิวังศวรรจะขึ้นทั่วทุกแห่ง มนุษย์แลสัตว์ทงปวงก็มีความชื่นชมยินดี
 กล่าวคำสรรเสริญต่าง ๆ เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงคิดว่าแต่กาละปาง
 ก่อน นตะปะมัจฉะชาติ คือปลาช่อน ก็อาจตั้งศรัทธาฐานให้ฝนตกลงได้
 แต่ในคำประกาศนั้นหาได้ยกคาถา นตะปะมัจฉะชาติ มากกล่าวไว้ไม่ ด้วย
 ท่องเรื่องของคาถานั้นเป็นเรื่องของฝน ในคำประกาศนี้ประสงค์แต่จะกล่าวถึง
 เรื่องพระพุทธรูปคันธารราชฎ์ ซึ่งยกเรื่องนิทานมากกล่าวก็เพราะเรื่องเนื่อง
 คติดกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงจะของดเสียไม่นำคาถาพระยาปลาช่อนอธิฐาน
 มากกล่าวอธิบายในทนต์ เหมือนอย่างเรื่องเคมียาฎฎก ด้วยคาถานั้นบางที
 จะต้องกล่าวในพิศุพรรณสาคร จึงจะขอว่าความตามคำประกาศนั้นต่อไป
 ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้สองร้อยปีเศษ มีพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์หนึ่งได้ครอบครองเป็นใหญ่ในคันธารราชฎ์ มีความเลื่อมใสในพระ
 มัชฌิมคิกะเถระ จึงได้รับพระพุทธสาส์นาไปถือน้อมค้อมกันมาหลายชั่วแผ่นดิน
 ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชฎ์องค์หนึ่งได้ ทรงฟัง เรื่อง พระพุทธเจ้า
 ทรงบันดาลให้ฝนตกนั้น ก็ทรงเลื่อมใสให้สร้างพระพุทธปฏิมากรมัธการ
 อย่างจะสร้างน้ำทำปฐนาเรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดฝนแล้งก็ให้เชิญ
 พระพุทธปฏิมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลัง
 มามีผู้ทนต์ถือพระพุทธสาส์นาสร้างพระพุทธรูปมีอาภากรเช่นนั้น ค่อย ๆ มา
 ก็เรียกสมญาว่าพระพุทธคันธารราชฎ์ เพราะเหตุที่ได้สร้างขึ้นในเมือง
 คันธารราชฎ์เป็นตัวอย่างกันเดิมมา ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระ

พุทธรูปม้อการเช่นนั้น จึงได้โปรดให้หล่อขึ้นใหม่ทำใหญ่โตของค่าไว้สำหรับ
 ตั้งในการพระราชพิธี เป็นจบเรื่องพระคันธารราษฎร์ ค่อนั้นไปว่าด้วยการพระ
 ราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในการพระราชพิธีนี้ ทรงพระราชอุทิศแก่เทพดา
 เป็นต้น แล้วเป็นความอธิฐานตามพระราชพิธีซึ่งปลายตามธรรมเนียม
 ครั้นเมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สดมภ์คัมหาราชปริตสืบต่อ
 คำนาน เมื่อถึงท้ายสดมภ์สดกาดานะโมตัสสะภวะโต สุนิพพุตัสสะ
 คาทิโน เหมือนอย่างเช่นอาถกษณอ่านเป็นทำนองสรภัญญะซึ่งกล่าวมา
 แล้ว เมื่อสดมภ์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์ไบ่มะคุมทรงเจิมหน้าเจิม
 มือพระยาผู้แรกนาแตงนางเทพทั้งสี่ แต่พระยาผู้แรกนานั้นได้พระราชทาน
 พระขำรงคัมณฑปนพเก้า ให้ไปตั้งรวมในเวลายแรกนาด้วยสองวง แล้ว
 พระครูพราหมณ์พฤฒิบาลมารดาตั้งให้ ไบ่มะคุมต่อไป "ขณะเมื่อพระ
 ราชทานน้ำสังข์นั้น พระสงฆ์สดกษยน์โคประโคมพิณพาทย์เป็นเสร็จการ
 ในเวลาค่ำ - รุ่งขึ้นเสด็จพระสงฆ์แล้วแห่พระพุทธรูปกลับ เป็นหมดพระ
 ราชพิธีพชมมงคล

พระราชพิธีจรดพระนังคัล เริ่มแต่เวลาบ่ายวันสดมภ์พระราชพิธี
 พชมมงคล มีกระบวนแห่ ๆ พระเทวรูปพระอิศวร ๑ พระอุมาภคินี ๑
 พระนารายณ์ ๑ พระมหาวีรเมศวร ๑ พระพดเทพแบกโล ๑ กระบวนแห่
 มีขอมคู่แห่เครื่องสูงกตองชนะ ค่ายกันกับที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่
 ลดหย่อนลงไปบ้าง ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปโดยทางบกเข้า
 โรงพิธีที่ทุ่งข่มข้อยนาหลวง เวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการพระราชพิธี
 เหมือนอย่างพิธีทั้งปวงไม่มีการแปลกประหลาดอันใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าตั้งกระบวนแห่ ๆ พระยาผู้แรกนำ กำหนดเกณฑ์คน
 เข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ กระบวนนั้นไม่เป็นกระบวนใหญ่เหมือนอย่างแห่อื่น
 ซึงช้า คือขบวนตำแหน่งของผู้แรกนำนำ แล้วยกโขนุ่งดาโง่งรวม
 เชื้อแดงพายตามฝึกแดงฝึกเขียวสองแถว กระบวนธรรมเชื้อเสนาภูก
 ทางเกว้งสองแถว ๆ ละ ๑๕ ถัดมาโขนุ่งหมื่นธรรมเชื้อเข้มขาวอัครัด
 พายตามฝึกเงินแถวละ ๑๕ ถัดมา ๑๐ คู่ จำปี ๑ กระดังง่าคู่ ๑
 เชื้อยงพระยาผู้แรกนำ ตับประชน บังสุริย์ มืดดวงใหม่หาดไทยคู่ ๑
 กระดาไหมคู่ ๑ กรมท่าคู่ ๑ กรมหน้าคู่ ๑ กรมวังคู่ ๑ กรมเมืองคู่ ๑
 เปนคู่เคียง ๑๒ คน หุ่นผ้าไหมธรรมเชื้อเขียวรม กระดังง์คู่ ๑
 บ่าวถือเครื่องยศแลถืออาวุธตามหลังเชื้อยง คู่แห่หลังถือดาบสย
 แถวละ ๑๕ ถือหอกคู่แถวละ ๑๕ ถือกระบองแถวละ ๑๕ พระยาผู้แรก
 นำแต่งตัวเหมือนอื่นซึงช้า เมื่อถึงโรงพระราชพิธีเข้าไปจุศุรูปเทียนบูชา
 เทวรูป แล้วตั้งศัคนาฐานจับผ้าดำผืน ผ่านไขผ้าลายหูกับผืน ๑
 หักับผืน ๑ ตีคับผืน ๑ ถ้าจับได้ผ้าที่กว้างเปนค่าทำนายว่าน้ำจะน้อย
 ถ้าได้ผ้าที่แคบว่าน้ำจะมาก เมื่อจับได้ผ้าผืนใดก็นุ่งผ้าผืนนั้น ทับผ้า
 หุ่นเดิมอีกซึงหนึ่ง นุ่งอย่างบ่าวขุนออกไปแรกนำ มีราชบัณฑิตคนหนึ่ง
 เชิญพระเศ้าเทวปฏิประหน้าพระพุทธรณ์ไปนำ พราหมณ์เชิญพระพลเทพ
 คนหนึ่ง เป้าตั้ง ๒ คน พระยาจันยามไถ พระมหาราชครูพิธีขึ้นประคก
 ค้ำหมั้แดง ไถะไปโดยร่ำมารอบ แล้วไถแปรโดยกว้างตามรอบ
 นางเทพทั้ง ๔ จึงได้ห้ามกระเข้าเข้าปลูก กระเข้าทอง ๒ คน กระเข้า
 เงิน ๒ คน ออกไปให้พระยาไปรยหว่านเข้า แล้วไถกลมอีกตามรอบ
 จึงกลับเข้ามาซึงที่ปัก ปลูกพระโคออกกินเลี้ยง ของเลี้ยงทายของ ๗ สิ่ง

คือเจ้าเปลื้องเจ้าโพดถ่วงาเหต่านาญ่า ถ้าพระโคกนึ่งใดก็มีคำทำนาย
แต่คำทำนายนั้น มักจะว่ากันว่า ถ้าพระโคกนึ่งใดสิ่งนั้นจะบริบูรณ์
แต่ก็ดูว่ากันไปหมดม ๆ เช่นนั้น ไปนึกไม่ออกเสียที่กินเหล้าอะไรจะบริบูรณ์
เพราะจะตั้งเกิดคำทำนายที่ถวายเป็นทุก ๆ บั๊ก็ตั้งเกิดไม่ได้ เพราะข้าพเจ้า
ได้เห็นคำทำนายมา ๒๑ ครั้งแต่ก็รู้ว่าข้าพระพุทธเจ้าโหรพราหมณ์ รับ
พระราชทานพยากรณ์ว่าในปีอะไร ๆ ก็กินธัญญาหารผลาหารจะบริบูรณ์
เหมือนกันเป็นคัพพิต ๒๑ ครั้ง การเท่านั้นเป็นเสด็จพระราชพิธีจรดพระ
นังคัลแห่งพระยาฉบับ แล้วแต่เหตุอุปถัมภ์ ในการจรดพระนังคัลเป็นเวลาดคน
มาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้านไกล ๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความค้อง
การ เมื่อเวลาไปรยเข้าปลุกลงในนา พอพระยาฉบับแล้วก็พากันเข้า
แย่งเก็บเข้า จนไม่มีเหลือยู่ในท้องนาเลย เมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้โปรด
ให้ไปธัญศูครหลายครั้งว่ามั่งเข้างอกบ้างฤไม่ ก็ไม่พบเหลือยู่จนออก
เลย เมื่อทอดพระเนตรแรกนาที่เพ็ชรบุรีพอคนที่เขามาแย่งเก็บพรวนเข้า
ปลุกออกไปหมดแล้ว รับสั่งให้ตำรวจหลายคนออกไปค้นหาเมล็ดเข้า
ว่าจะเหลือยู่บ้างฤไม่ ก็ไม่ได้มาเลยจนฉักเมล็ดหนึ่ง พรวนเข้า
ปลุกซึ่งเก็บไปนั้น ไปใส่เชื้อในพรวนเข้าปลุกของตัว ให้เป็นสวัสดิ
มงคลแก่นาบ้าง ไปปนลงไว้ในถุงเงินให้เกิดประโยชน์งอกงามบ้าง
การแรกนาจึงเป็นที่นิยมของคนทั้งปวงไม่จัด ยังนับว่าเป็นพระราชพิธี
ซึ่งเป็นที่ค้องใจคนเป็นอันมาก

หัวเมืองซึ่งมีการแรกนา มีของหลวงพระราชทานเกิดขึ้นในรัชกาล
ที่ ๔ คือกรุงเก่าเมือง ๑ เพ็ชรบุรีเมือง ๑ แต่เมืองซึ่งเขาทำแรกนามา
แต่เดิม ไม่มีของหลวงพระราชทาน คือเมืองนครศรีธรรมราชเมือง

ไซยา ๒ เมืองนี้เป็นเมืองม้พราหมณ์ ๆ เป็นธุระในการพิธี แต่ผู้ว่าราชการ
เมืองไม่ได้ตั้งแรกนาเอง มอบให้หลวงนาขุนนาเป็นผู้แรกนาแทนตัว
เมืองสุพรรณบุรีอีกเมืองหนึ่งก็ว่าม้แรกนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในการหลวง
เหมือนกัน แต่ในปีนั้นได้จัดให้มีการแรกนาขึ้นเป็นการหลวงอีกเมืองหนึ่ง
อนึ่งพยับพาดที่ท้องสนาม ร้อยย้ายไปที่ริมศาลหลักเมือง การแรกนา
จึงได้ย้ายไปทำที่พยับพาดใหม่ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

คำตกเตือนในการพระราชพิธีพืชมงคล มหาเด็กร้องรับพาน
เทียนคอยถวายเมื่อเวลาทรงศีตแล้ว แด่คอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้น
ไปบนหอพระแท่นที่พยับพาดโถง ภูษามาตาต้องเตรียมพระสุหร่าย แด
แม่จิม รับพระร่ำมรงค์นพเก้าจากข้างใน แด่ตั้งขเดแม่จิมที่ตำหรับ
จะรดน้ำพระยา แด่นางเทพ คอยถวายเมื่อเวลาพระสงฆ์สวดมนต์จบ
นอกนั้นไม่มีขาดเหลืออันใด

การวิสาขบูชา

พระอรรถกถาจารย์เจ้ากำหนดไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติ
 แด่ครัสร์พระอนุครตัมมาตัมโพธิญาณ แด่เศด็จปรินิพพานในวันเพ็ญ
 พระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาข วันกำหนดคนจึงเป็นนักษัตรฤกษ์ ซึ่งชนทั้งปวง
 ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ได้ทำการบูชาพระรัตนไตรยเป็นการระฤกถึงคุณ
 พระพุทธเจ้า คล้ายกับทำเฉลิมพระชนม์พรรษาฤกษ์ชัยดิถีครั้งแต่โบราณ
 มา การกำหนดที่พระจันทร์ในวันเพ็ญเสวยวิสาขนักษัตรฤกษ์นี้แต่โบราณ
 มาถือว่าตรงในเพ็ญเดือน ๖ เสมออยู่ไม่ยกย่อง คลอดมาจนถึงในพระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางวิธีแบบนักชคนาคิดวันพระ
 จันทร์เพ็ญ ให้ใกล้กับที่จริงเข้ากว่าแต่ก่อน วันวิสาขนักษัตรฤกษ์
 จึงได้เคลื่อนไปเป็นเพ็ญเดือนเจ็ดบ้างในบางปี แต่ยืนอยู่ในเดือนหกโดย
 มาก ก็การที่ถือว่าพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์วิสาขเป็นนักษัตรฤกษ์ที่ควร
 ประกอบการบูชาใหญ่ในพระรัตนไตรย ซึ่งถือน้อยในเมืองที่นับถือพระ
 พุทธศาสนาแต่โบราณนั้นจะให้ ได้รับความชัดว่า ตั้งแต่พระพุทธศาสนา
 ได้มาประดิษฐานในแผ่นดินสยามแล้ว คนทั้งปวงได้ทำการบูชาขึ้นมาแต่
 เดิมๆไม่ได้ทำ ก็ไม่มีปรากฏชัดในที่แห่งใด จนถึงกรุงศรีอยุธยา จึงได้
 ความตามหนังสือที่นางนพมาศแต่งขึ้นว่า “ครั้นถึงวันวิสาขบูชาสมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดินทรงราชบรรณบริรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎร
 ทั่วทุกนิคมคามชนบท ก็ประดับพระนครแตรพระราชวงษ์ช้างนำช้างในจวน

ตำแหน่งท้าวพระยาพระหัตถวงเครื่องชูชีพราหมณ์ บ้านเรือนโรงร้านพ่วงแพ
ชนประชาชายหญิงถ้วนแต่แขวงโคมประทับชวาตาสว่างใสว ห้อยย้อย
พวงบุปผชาติประพรมเครื่องตุ้มคนจรค อุทิศบูชาพระรัตนไตรยสิ้นสามทิวา
ราตรี มหาชนชวนกันรักษาพระอุโบสถศักดิ์ สดับฟังพระสัทธรรมเทศนา
บชากรรม บ้างก็ถวายสังคากัดอาหารตั้งฆานเจ้าบิณฑ บ้างก็ยกขึ้น
ซึ่งธงผ้าบูชาพระสถูปเจดีย์ บ้างก็บริจาทวิพยจำแนกแจกทานแก่ยาก
ทลทก คนกำพร้าอนาถาชาวพิการ บ้างก็ซื้อไข้วัดตั้งวัดจุฑาบทวิบาท
ชาติมีฉาต่าง ๆ ปลูกปล่อยให้ได้ความชุ่มชบาย อันว่าสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินตราขระกุด ก็ทรงสั่งบำเพ็ญการพระราชกุศลต่าง ๆ ในวัน
วิสาขบูชาพุทธสาส์นาเป็นอันมาก เวลาตอนสายแสงก็เสด็จพระราชดำเนิน
พร้อมด้วยราชสุริยวงษ์เสนาใน ออกวัดหน้าพระธาตุราชอารามหลวง
วันหนึ่ง ออกวัดราชบูรณพระวิหารหลวงวันหนึ่ง ออกวัดโลกสุทธราช
วาสวันหนึ่ง ค้างนมัสการพระรัตนคตยาศิคุณ ไปรยปรายผกาเกสร
ตุ้มคนจรคสักการบูชา ถวายประทับรูปเทียนเวียนแฉ่นรอบรัตนบัลลังก์
ประโคมคุรียงคตนครคตคตคตเป่า ส้มโฆพระชินศรีพระชินราชพระ
โลกนารถ พระสุริยารศโดยมีกมดโสมนคัศรัทธาทุกคตคน” แล้วมีคำ
สรเสริญว่า “อันพระนครสุโขไทยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์
ครั้งใด ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียนดอกไม้เพลิง แดสด่างสดอนด้วยธง
ชายธงประฎาก ไสวไปด้วยภู่พวงดวงดอกไม้มกรอว้อยห้อยแขวน หอม
ตระหลบไปด้วยกลิ่นตุ้มคนจรครวรรัน เสนาะดำเนินพิณพาทย์ฆ้องกตของ
ทั้งทิวาราตรี มหาชนชายหญิงพากันกระทำของการกุศล เสนื่อนจะเผยแพร่
ซึ่งทวารพิมานฟ้าทุกชั้น” ถ้าวได้เป็นการสนุกนึ้นนานยิ่งใหญ เหมือน

อย่างในหนังสือโบราณก่อน ๆ ขึ้นไป ที่ได้กล่าวถึงวันวิสาขบูชาดังนี้

แต่ส่วนที่ในกรุงเก่า มิได้ปรากฏมีในจดหมายแห่งหนึ่งแห่งใด ดูเป็นการเดิมเสียทีเดียว ตลอดจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นลูกศิษย์กรุงเก่า ก็ไม่ได้มีการพระราชกุศลวิสาขบูชา ตลอดจนมีปลีตูลพศก จุลศักราช ๑๑๗๘ รัตนโกสินทรศก เป็นปีที่ ๓๖ ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มี ซึ่งมาแต่ผู้ตราบรรณ ถวายพระพรให้ทรงทำวิสาขบูชาเป็นครั้งแรก การที่ท่านนั้นถึงว่าในหมายอ้างว่าเป็นมหาบุญญาใหญ่ก็จริง แต่การที่จัดนั้น ดูเหมือนหนึ่งจะต้องถามกันว่าจะให้ทำอย่างไรจะควร ท่านพระนั่งเกล้าฯ นั้น จะต้องถวายพระพรอธิบายว่าที่ท่านมาแต่ก่อนนั้น คือจุลโคมตามประทีปบูชาทางในพระอารามแต่ตามบ้านเรือนทั้งปวง จึงโปรดให้ทำโคมมีคกระดาศเต่าไม้ ไม่ยอดผูกฉัตรกระดาศ เหมือนกับโคมบริวารการพระราชพิธีของเปรียญ แปลกแต่เต่าทาปูนขาวเสีย เหมือนโคมไชยโคมประเทียบ ให้ไปปักตามพระอารามหลวง พระอารามละสี่เต่าเป็นส่วนตามประทีปในวัด ส่วนที่ตามประทีปตามบ้านเรือนนั้น ก็ให้อำเภอกำนันป่าวร้องให้ราษฎรจุลโคม เป็นการคร่าว ๆ แรก ๆ ก็เห็นจะมีบ้างแห่งละใบสองใบ มีโคมเข้าแขกเป็นต้น เป็นส่วนที่จุลประทีปตามบ้านเรือนด้วยอย่างเก่า อีกประการหนึ่งนั้น มีดวงดอกไม้แขวนบูชาตลอดทั้งสามวัน ก็ให้เกณฑ์ข้าราชการร้อยดอกไม้มาแขวนในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันตรียอยดวงเสด็จอีกประการหนึ่งนั้น มีดอกไม้เพลิงเป็นเครื่องสักการบูชา ก็ให้มีผู้ดอกไม้เพลิงมาปักจุดที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อีกประการหนึ่ง มีพระธรรมเทศนาแลรักษาอุโบสถศีล ก็ให้มีเทศนาของหลวง ตามวัดฝั่งคว้น ออกสืบพระอาราม ฝั่งคว้นคกสืบพระอาราม แลให้อำเภอกำนันป่าว

ร้องให้ราษฎรรักษาคัด ขยำให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต แต่ให้ชักชวนกันไปฟัง
พระธรรมเทศนา อีกประการหนึ่ง ว่ายกธงชุมนุมชา ก็ให้ทำธงจรเข้
ไปปักตามวัดหลวงวัดตะคัน อีกประการหนึ่ง ว่าเคยเลี้ยงพระสงฆ์แต่
ถวายสดากภัตร ก็โปรดให้เลี้ยงพระสงฆ์ในท้องพระโรง แต่ด้วยประการ
พระบรมอัฐิด้วยเข้าสดากภัตร แต่ประกาศให้ราษฎรชักชวนกันทำ
สดากภัตรถวายพระสงฆ์ การที่จัดไปทั้งปวงนี้เห็นชัดว่าเป็นจัดตามแบบ
โบราณที่เคยทำมา เมื่อจะดูเทียบกับกับจดหมายนางนพมาศ ก็เกือบ
จะมีการบูชาทุกอย่างเต็มตามที่จดหมายไว้ เป็นแต่อาการที่ทำงานคนละ
อย่าง ในจดหมายนางนพมาศคือการครึกครื้นพร้อมเพรียงกัน ทั้ง
พระเจ้าแผ่นดินและราษฎร เป็นนักษัตรฤกษ์ทั่วทุกชน เป็นที่รื่นเริงทั่วทุกชน ใน
การจัดขึ้นหลังตามแบบเก่า แต่เป็นการสังเวยบ่อย ๆ พออย่าให้เสีย
โบราณ ฤกษ์ก็จัดให้เป็นการครึกครื้นจริง แต่หากคนทั้งปวงไม่ได้
ประพาศมาแต่ก่อนพากันน้อย ๆ เฉย ๆ ไปเสีย ก็เลยจัดจางไป แต่เมื่อ
พิเคราะห์ดูจริง ๆ แล้ว เห็นว่าถึงส่วนในราชการก็อยู่ข้างจะเลือน ๆ เป็น
แต่การเสียไม่ได้อยู่ เพราะไม่ได้เคยทำเคยนึกถึงมาเสียช้านานแล้ว จน
จนถึงในปัจจุบันนี้ การวิสาขบูชาที่มีผู้ทำมากเช่น ก็ยังเป็นการของชาว
วัดแท้ พวกชาวบ้านที่เลื่อมใสของบ้างก็แต่พวกที่จำศีลภาวนา แต่คน
ทั้งปวงที่เฉยอยู่ไม่รู้รู้สึกกันโดยมาก ไม่เหมือนนักษัตรฤกษ์ครั้งสงคราม
ขึ้นต่ำก็ด่าทอถึงดึกว่ามาก เมื่อจะคิดไปดูก็ไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น ถ้าพระเจ้า
แผ่นดินองค์อื่น ซึ่งได้ดำรงราชสมบัติมาในชั้นต้น จะว่าไม่ทรงทราบชัฏ
เจนในพระพุทธานุชา จึงไม่ได้ทรงทำก็ตามเถิด แต่พระเจ้าทรงธรรม
ซึ่งเป็นพระผู้มีพระคุณอยู่ก่อนว่าแตกฉานในพระไตรปิฎก แต่ทรงพระธรรม

ในการพระพุทธศาสนา มาก จนถึงเสด็จออกไปนั่งเป็นอาจารย์บอกหนังสือ
พระสงฆ์วันละร้อยรูป แดทรงพระวิศกเป็นห่วงห่วงโยกตัวชาวภูตต่าง ๆ
จะสัญญาตามคำทำนายของ พระอรรคถาจารย์ เจ้ากต่างได้ ในบัญญัติธรรมาน
จึงทรงพระอุสาห์แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นไว้ ให้สืบอายุพระพุทธศาสนา แด
ทรงเสาะแสวงหาเจดียฐาน อันเป็นที่ชอบใจคนทั้งปวงให้ก่อเกิดความ
ศรัทธาเลื่อมใส ได้ใหญ่โดยดียาวอย่างเช่นพระพุทธบาท การซึ่งทรงเป็น
พระธุระในพระพุทธศาสนาทั้งสามอย่างนี้ ก็เพื่อจะสำแดงให้เห็นความรู
ซึ่งได้ทรงศึกษาในพระพุทธศาสนาทั่วถึง โดยมาก แต่การวิสาขบูชาที่น่า
ที่จะทรงสำแดงความรุดกต้อยอย่างหนึ่ง แต่เหตุใดจึงทรงตั้งแต่ยกไม่ทราบ
เลย ถ้าจะเป็นด้วยพระธุระในการบอกหนังสือ แดในการแต่งพระมหาชาติ
มากเสียจนไม่มีเวลาจะทรงค้นคว้าได้ เพราะย่อมจะทรงเห็นว่าการซึ่งแต่ง
พระมหาชาตินั้น เป็นการบำรุงพระศาสนาสำคัญกว่าการวิสาขบูชาที่เป็น
แต่การบูชาภายนอก จึงไม่เป็นพระราษธุระ

จะขอพูดนอกเรื่องสักหน่อยหนึ่ง ในเรื่องบัญญัติธรรมานี้ มีคำ
ทำนายที่พระอรรคถาจารย์ได้กะไว้ว่าจะเลื่อมลงมาตามลำดับ คือธรรม
ทุก ๆ อย่างตั้งแต่พระปรมาตมลงมาจนถึงชาวภูต ในกระบวนชาวภูตด้วยกันหา
เวกส์ต้นชาวภูตจะเลื่อมก่อน เพราะเป็นชาวภูตคึกคักกว่าชาวภูตทั้งปวง ความ
คิดซึ่งคิดเห็นเช่นนั้น โดยเชื่อมั่นว่าต่อไปภายหน้าคนจะเร่ร่อนไปทุกชั้น สติ
บัญญัติความรู้ก็จะน้อยลงทุกชั้น ถ้อยคำสั่งสอนอันใดที่เป็นคำลึกก็จะไม่
มีผู้ใคร่อยากฟังแต่ฟังก็จะไม่เข้าใจ เมื่อชั้นปลาย ๆ ลงก็จะเหลือแต่คน
สุวรรณเคี้ยวฤๅเจ้าเงาะกับรจนา เป็นธรรมอันอุดมที่ชนภายหลังจะได้สดับ
เพราะความคิดเห็นเช่นนั้นน้อยอยู่ในชั้นดาน เมื่อจะแต่งหนังสืออันใดก็แต่ง

ความชอบใจเพิ่มเติมข้อความลงไว้ให้มาก ๆ ต่อให้สั้นก็แต่ให้พิศวงง
 งวย สำหรับแก้ปัญญาคือเดวทรมานในชั้นหลังจะได้เชื่อถือ เมื่อเชื่อถือ
 เพลิดเพลินกันไปคนไปจะได้ต่อไปถึงธรรมที่ลึก ความเห็นของผู้ที่แต่ง
 หนังสืออย่างมาก ๆ เกินเหตุ คิดเห็นว่าไม่เปรมปรีดด้วยเป็นประโยชน์เช่นนั้น จึงได้
 ไม่ว่านักหนาอะไรอะไรก็เก็บเอามาเรียบเรียง ที่สุดจนฝอยของนิทานอาหรับ
 ราตรีก็มีถูกกับชาฎกหลายเรื่อง ความคิดที่เกิดขึ้นเช่นนั้น ก็เพราะได้สังเกต
 เด็กที่หม่นเกิดมาเมื่อเวลาตนมีอายุมากแล้วนึกไปกว่าตัวมาก กว่าเด็ก
 นั้นจะมีอายุมากเท่าตัวผู้สังเกต ผู้สังเกตก็ตายไปเสียก่อนแล้ว ไม่ได้ซึ่ง
 ได้เทียบกันว่ามันจะดีเท่าตัวได้ฤาไม่ แต่ที่แทนโดยยักยอกมานานเท่าใด
 มนุษย์ก็ซุกซนวิชาความรู้เปิดเผยขึ้นทุกวันทุกคืนตามลำดับ ชนซึ่งเกิด
 ภายหลังย่อมจะวิจารณ์อะไรก็ได้ คิดได้เร็วกว่าเราซึ่งเป็นผู้กำลังซุกซนอยู่ เปรียบ
 เหมือนหนึ่งผมผู้ว่า ดูเหมือนจะมีแรงเงินแร่ทองอยู่ในแผ่นดินตรงนั้นตรงนั้น
 ผู้ที่ร่นหยดต้องเคืองแค้นคิดว่าจะเป็นการจริงฤาเท็จไม่แนอยู่ ครั้นเมื่อซุก
 ลงไปในเวลาที่ซุกนั้นยังไม่ทราบแน่ ต่อเมื่อซุกลงไปได้วันมาดื่มนก
 ห่อหอดอมออกเป็นเนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่าเงินแร่ทองมอยใน
 ที่นั้น เมื่อมีผู้เดินมาภายหลังได้เห็นเนื้อทองเนื้อเงินฤาเห็นบ่อที่ซุกนั้นก็
 มีผู้บอกวาเงินทองนั้นซุกขึ้นมาได้จากบ่อแห่งนั้น บ่อแห่งนั้นมีเงินแร่
 ทอง ผู้หนึ่งก็จะรู้ได้ทันทีว่า ที่บ่อนั้นมีเงินแร่ทองจริง เร็วกว่าระยะที่ผู้
 วิชาว่าเงินแร่ทอง แล้วแต่ไปเสาะแสวงหาตายแล้ว จนซุกขึ้นมาดื่มนก
 ถัดห่อหอดอมได้เนื้อเงินเนื้อทอง จึงจะรู้ว่าจริงนั้นมาก อุปมาที่กล่าว
 นั้นใด ก็เปรียบเหมือนกับคนที่เกิดภายหลัง ได้อาไศรยก่าดังคนแต่ก่อน
 ซุกซนวิชาความรู้ขึ้นไวแล้ว เมื่อมีครูอาจารย์บอกเล่าก็เรียนรู้ได้โดยเร็ว

เพราะฉันผู้ซึ่งเกิดภายหลังได้รู้แล้วเสียแล้ว ก็รู้วาทะที่ฉันได้เกิดก่อนได้ โดยเร็วกว่าผู้ที่เกิดก่อนจะเล่าหาวิชาเอง เพราะฉันมีความคิดที่คิดเห็น ว่าต่อไปภายหน้าฉันจะเจอวาทะตถะนั้นจึงเป็นการผิด ด้วยคำอันใดที่เขื่อนไว้เกินจริง ด้วยประสงค์จะอนุเคราะห์ก็ให้พิศวงงงงวยก็จริง จึงไม่เป็นการมีคุณได้สัมผัสประสงค์ กลับเป็นเครื่องรุงรังรบกวนปีติบงของจิตที่วิเศษแท้จริงนั้นเสีย เพราะถ้อยคำที่แต่งไว้นั้นไม่ควรแก่ปัญญาชนภายหลังจะคิดเห็นตามได้ ก็ชักให้เกิดอับแสงสงสัยจนเห็นว่าไม่มีแก่นสารอันใดที่จะสืบเล่าหาองค์ในกองฝุ่นฝอยนั้นได้ ถ้าเป็นผู้ซึ่งมีความเพียรประสงค์จะเล่าหาของที่จริง ๆ ก็ต้องกวาดคุ้ยขยะฝุ่นฝอยนั้นทิ้งเสีย เล็กน้อยเอาแต่ของที่ดี การอันตรธานที่จะเป็นไปได้จริง ๆ ก็คงต้องอันตรธานไปในของที่ไม่เป็นแก่นสารก่อน ถ้าจะให้ข้าพเจ้าทำนายแล้ว ข้าพเจ้าทำนายว่าชาฎกอันตรธานก่อน เพราะเป็นของรกรุงรังต่าง ๆ มีมาก ชรรณะที่คิดถึงว่าจะไม่มีผู้ใดถือโดยตรง ๆ ก็คงยังต้องประพาศตามธรรมะที่ตนอยู่นั่นเอง ถึงว่าผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่หากเป็นคนที่อยู่ก็คงต้องประพาศต้องตามพระพุทธโฆษาทโดยมาก จะตรวจค้นดูในประจวบนั้นก็มีถมไป เว้นไว้แต่จะเชื่อถ้อยเดียวว่าต่อไปภายหน้าจะไม่เป็นอย่างเช่นประจวบนั้นได้ โดยไม่มีพยานอันใดที่จะเชื่อถือ นอก จากว่ากันมาว่าอย่างนั้นแล้ว ก็ยังคิดเห็นไปได้อยู่เอง

ข้าพเจ้าอยากจะพาใจความเห็น แลความเชื่อถ้อยที่ว่าไปภายหน้าจะเร็วลงไป เป็นความคิดอันให้ โทษยิ่งใหญ่มากผู้ใด เพราะทำให้อ่อนใจความที่ดำเนินไปเสียหมดไม่มีอุปสรรคที่จะส่งต่อกัน เพราะถือว่ามันจะเร็วลงไป ถึงตอนก็เปล่า ๆ ไม่มีความอุปสรรคที่จะคิดจะทำอันใดขึ้น

เพราะถือว่าคิดไปทำไปก็เปล่า ๆ เพราะเรานั้นเร็วลงมาแล้ว จะให้
เหมือนท่านแต่ก่อนไม่ได้ เป็นความคิดที่ชวนให้ท้อถอย คงหัน
ลงสู่ความเสื่อมอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นชาติใดที่เชื่อถือการเร็วอย่าง
จึงมีความชวนชวนปรารถนาอย่างน้อย บ้านเมืองจึงไม่เจริญได้เร็วเหมือน
อย่างพวกที่เขาไม่ถือการเร็ว เพราะฉะนั้นเราท่านทั้งหลายจงชวนกัน
ถ่ม ๆ เร็วเร็วจนเสียสักหน่อย คงหันชวนชวนหาความรุดประจบ
การทั้งในส่วนตัวและการบ้านเมือง คงจะยังได้รับความดีมีผลเหมือน
ท่านแต่ก่อน ฤๅยังขึ้นไปกว่าเดิมได้เป็นเท่า

การที่กล่าวมานั้นนอกเรื่องจริง ๆ ขอโทษเถิด เป็นเพราะอดไม่ได้แท้
ทีเดียว เมื่อจะลงลงอะลุ่มอะล่วยให้เข้าเรื่องกันสักหน่อยหนึ่ง ก็
ต้องกล่าวว่าพระเจ้าทรงธรรมที่ท่านทรงเชื่อถือการเร็วยิ่งใหญ่นั้น ท่าน
เร็วลงมากกว่าสุโขทัยมากจึงไม่ได้ทำวิสาขบูชา แต่ครั้นเมื่อถึงกรุง
รัตนโกสินทร์นั้น กลับป้องกันอีกหน่อยหนึ่ง เพราะได้ทำวิสาขบูชา ควร
จะเห็นเป็นตัวอย่างได้ ว่าไม่ใช่จะเร็วลงลงไปทีเดียวดอก ถ้าผู้ใด
อยู่แล้วคงยังจะทำได้เป็นแน่ แต่ขอให้เข้าใจเสียว่าที่ได้กล่าวถึงพระเจ้า
ทรงธรรมแด่มหาชาติคำหลวงนั้น ว่าถึงแต่ข้อพระราชนิพนธ์แรกที่ทรง
แต่ตัวหนังสือมหาชาติคำหลวง ที่ท่านทรงขึ้นไว้นั้น ข้าพเจ้าไม่คิดเขียน
เลย เพราะเป็นหนึ่งในสี่ฉบับหนึ่งในเมืองไทย

บัดนี้จะว่าด้วยการวิสาขบูชาต่อไป การวิสาขบูชาที่ทำมาแต่ใน
รัชกาลที่ ๒ เป็นคตินตลอดจนรัชกาลที่ ๓ ก็เป็นการคงยืนที่อยู่ คือมีการ
พระราชกุศลเช่นได้พรรณามาแล้วข้างต้น แต่ในทำรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรง
สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม โปรดให้ทำเทียนสำหรับตั้งพระรัตนตรัยสถาน

รอบพระอุโบสถ แล้ววิสาขบูชาให้เชิญพระพุทธรูปออกคงแล้วมีเทศนา
 ปฐมนิเทศให้สัปปุริสชาดไปฟังแต่เทวมนัสการพระพุทธรูป ที่วัด
 พระเชตุพนก็ให้มีตะเกียงรายรอบกำแพงแก้วเพิ่มเติมขึ้น แต่การอื่น ๆ ก็
 คงอยู่ตามเดิม ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดา
 รามเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำการวิสาขบูชา เปนแบบมาแต่ยังทรงผนวชอยู่
 จึงได้โปรดให้จัดการเพิ่มเติมขึ้นตามแบบ เช่นพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาทา
 อยู่ เปนการเพิ่มเติมขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ขรรหมเนียมเดิมก็คงเป็นไปตาม
 ขรรหมเนียมเดิม เว้นไว้แต่การเลี้ยงพระสงฆ์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำนั้น
 ต้องกับงานฉัตรมงคลจึงได้ยกเลิกเสีย คงมีอยู่แต่วันแรมค่ำหนึ่งวันนั้นเป็น
 วันเลี้ยงพระที่พระที่นั่งอนันตสมาคม จึงได้ยกกาถาณกาถาขึ้นไปทำบนพระ
 ที่นั่งสุทโธสวรรย์ เชิญพระบรมอัฐิตั้งบนบุษบก เมื่อทรงเลี้ยงพระใน
 พระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว จึงได้เสด็จขึ้นไปสถิตย์บนพระที่นั่งสุทโธ
 สวรรย์ เปนต้องงานประดັงกันอยู่ ต่อมาถึงแผ่นดินปัจจุบันเปลี่ยนแปลง
 ฉัตรมงคลไปเดือนสิบสองแล้ว จึงได้มีการเลี้ยงพระในวัน ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ
 ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน แลการวิสาขบูชาในรัชกาลที่ ๕ นั้น ในตอน
 กลางๆ โปรดให้เกณฑ์เจ้านายข้าราชการตั้งโต๊ะเครื่องบูชา ตามรอบแต่ยัง
 พระอุโบสถ เปนการครึกครื้นสนุกสนานมาก จนเกิดเล่นเครื่องโต๊ะ
 ตายครามกันขึ้น ในเวลานั้นเที่ยวเก็บหาสิ่งของที่มีอยู่แล้วในกรุงนี้ มา
 ประสมกันให้ได้ชุดได้ตายตั้งขึ้นเป็นโต๊ะใหญ่บ้าง โต๊ะเล็กบ้าง บันดาใคร
 เปนเจ้าของก็มากอยเฝ้าประชุมพร้อม ๆ กัน ถ้าของผู้ใดไม่ดัดรับสั่งให้
 ยกสิ่งของขึ้นไปตั้งที่ตรงหน้า ถ้าผู้ใดถูกตั้งของที่หน้าเช่นนั้นก็เป็นที่ยออาย

กัน ต้องเที่ยวชวนหาของที่ดี ๆ มาตัง จนกระทั่งจัดหาเครื่องโต๊ะ
นั้นเป็นการจำเป็นที่ค่อนข้างทั่ว ๆ ทั่วกัน สิ่งของก็มีราคาแพงขึ้น ต่าง
คนต่างเที่ยวหากันวุ่น เหมือนอย่างเด่นด้วยบ้านอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นที่
ตื้นกันครึกครื้น ถ้าถึงวันวิสาขบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เต็มไป
ทั้งพระทศกัณฐ์ผู้หญิงผู้ชายหาที่ว่างไม่ได้ ครั้นภายหลังพระยาโชฎีกกราช
เศรษฐีฟุก เห็นว่าเครื่องโต๊ะมีราคาหาไม่ใคร่ได้ จึงได้ตั้งเครื่องโต๊ะที่
ครบชุดต่าง ๆ เข้ามา ๖๐ ตำรับ ออกจำหน่ายขายผู้ที่ถูกเกณฑ์
ตั้งโต๊ะราคาตำรับละ ๓๐ ชั่ง แต่นั้นมาการเล่นเครื่องโต๊ะก็จัดจางลงไป ด้วย
ของเก่าที่จะหาให้ครบถึงบริบูรณ์ได้เหมือนของใหม่ก็ไม่ใคร่มี เมื่อไม่มี
ของครบถึงก็ไม่อาจจะมาตัง เพราะกลัวจะสู้ของใหม่ไม่ได้ ส่วนของ
ใหม่ถึงเครื่องครบบริบูรณ์ก็จริง แต่นักเล่นที่จะเล่นไม่ใคร่มีใครนับถือ
เพราะเป็นของหาง่าย ไม่ต้องพยายามมากเหมือนหาของเก่า ตลอดจน
แต่ตั้งครามก็สู้ของเก่าไม่ได้ ครั้นเมื่อการเล่นเครื่องโต๊ะจัดจางลงไปก็
แต่ตั้งเป็นราชการ คนก็ไม่ใคร่มีใคร ๆ มาดู การที่ทรงพระกรุณา
เลือกพนันหน้าหลายมีเข้าก็เจียม ๆ ไป ภายหลังจึงได้โปรดให้เปลี่ยน
ใหม่ เกณฑ์ให้ข้าราชการทำโคมตราตำแหน่งมาตังมาแขวน ส่วน
ของหลวงก็ใช้ตราหลวงแขวนที่ประตูพระอุโบสถทั้งหกประตู ในปีแรก
ที่เกิดโคมตราขึ้นนั้นก็เป็นการกักกองกาหลังใหญ่ คนที่มาดูกลับมาก
ขึ้นไปกว่าเมื่อตั้งเครื่องโต๊ะ ด้วยโคมนั้นตั้งแขวนตามคำดารายแด่พระ
ระเบียบโดยรอบเป็นท่าเตกว้าง คนจะเดินไปมาดูแต่ได้สะดวก ตั้งแต่
เวลาพลบไปจนถึงแปดทุ่มสามยามยังไม่ขาดคน เป็นการสนุกสนานครึกครื้น
มาได้หลายปี จึงค่อย ๆ ทรอยลงตามธรรมดา มาในแผ่นดินปัจจุบันนี้

เมื่อใคร่ครวญนึกแล้วกรมขุนภูวไนยในฤเบนทราธิบาล กรมขุนเจริญผล
ภูกตวัตรดี พระองค์เจ้าประติสูรการ พร้อมกันทำคันไม้ ทำนอง
คันไม้ให้ถึงขรรมาศันมหาชาติในท้องพระโรงแต่ก่อน มีรูปภาพเรื่องต่างๆ
ประดับที่กระถางตั้งนำมูพระอุโบสถตามคัน เฝื่อนอย่างคันไม้ครีตมัส
ของฝรั่งด้วยกลาย ๆ ก็เป็นที่ครึกครื้นมีผู้คนมาดูบ้าง แต่ไม่แน่นหนา
มากเหมือนอย่างเมื่อครั้งตั้งโต๊ะฤฎาแวกมีโคมครา ครั้นเมื่อภายหลังจัด ๆ
เข้าก็เลิกไป การพระราชกุศลอันใดในการวิสาขบูชาซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน
ก็ยั่งยืนที่อยู่จนถึงในรัชกาล ประจุบันนี้ มีเพิ่มเติมขึ้น แต่ที่พระพุทธรูปต้นสถาน
เมื่อเชิญพระพุทธรูปยวกันไปประดิษฐานในที่นั้นแล้ว จึงโปรดให้ มีการ
บูชาอันอีกแห่งหนึ่ง โปรดให้พระบรมวงษานุวงศ์เสด็จราชการฝ่ายใน
ที่เป็นอนุภาติกาเดินเทียนแถวสวนมณฑิ ค่ายกันกับที่ทางวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม แต่มิได้ออกไปเปลื้องสำหรับเสด็จบูชาด้วย เป็นการเพิ่มเติมขึ้น
ในรัชกาลประจุบันนี้

การซึ่งจะว่าต่อไปนี้จะรวบรวมการพระราชกุศลในวิสาขบูชา
บันดาซึ่งมีอยู่บัดนี้มาว่าในที่แห่งเดียวกันเป็นการประจุบันต่อไป

คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ๑๕ ค่ำ พระสงฆ์ฉันในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
วันละ ๒๐ รูป ไม่มีสวดมนต์ แต่วันแรมค่ำหนึ่งนั้นเป็นวันสวดปกรณ
กาดานูกาด จึงได้มีพระสงฆ์เพิ่มขึ้นเท่าจำนวนพระบรมอัฐิ พระอัฐิ
ตามที่เคยสวดปกรณ แต่ต้องสวดมนต์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำด้วย การที่
สวดมนต์นั้นเป็นสวดมนต์แทนพระสงฆ์ฉันเวย ที่ต้องผลัดเปลี่ยนกันสวด
ประจำทุกวันพระตามธรรมเนียม จึงได้ขึ้นไปสวดบนพระที่นั่งสุทธาภิรมย์
การสวดมนต์บนพระที่นั่งสุทธาภิรมย์ ไม่ได้จัดเป็นที่สำหรับทรงฟังพระสงฆ์

สวดมนต์จนจบ ขรรมนิยมที่เสด็จทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ซึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเสด็จอยู่แต่ก่อนทุกวันพระนั้น
 ดังนี้ คือ ๒๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ๒๔๖๑ มีพระห้ามสวดมนต์เวรของคหบดี
 คงข้างใต้ หันพระภักตร์พระพุทธรูปไปเหนือ พระสงฆ์สวดมนต์จน
 ข้างเหนือหันหน้ามาใต้ตรงพระพุทธรูป ปู่อาคันพระสงฆ์หนึ่งเค็มทั้งพระที่นั่ง
 ไม่ได้จัดเปนแถว ที่หน้าพระพุทธรูปมีเครื่องนมัสการกระเบณณณเวร
 ราชอาคันที่ทอดในระหว่างพระสงฆ์กับพระพุทธรูป เป็นที่ทรงกราบ ที่
 ประทับทอดค้อนมาข้างคว้นออก ไม่ได้ตั้งเครื่องไม้ค้อนทอดพระแสง เมื่อ
 เสด็จขึ้นไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว ไม่ได้ทรงคีต ทรงถวาย
 หมากพลูใบชารูปเทียนแล้ว รับสั่งถวายวัดบุปผญามูลองค์ละสี่ถึงห้าเพ็ง
 ซึ่งชาวคดงมาคอยถวายอยู่ที่คดงนั้น ทรงรับเงินนพนพระราชทานให้ตั้งสมาธิ
 ตั้งสมาธิว่าอภิสตปิฎกพิพาหยาจะก่เสด็จขึ้น ที่เปนขรรมนิยมวันพระตาม
 ขรรมนิยม พระสงฆ์สวดมนต์จนจบแล้ว มีบอแก้ววิกรมเหมือนอย่างสวดมนต์
 ทอด แต่การสวดมนต์ควดำนเสด็จขึ้นไปจุดเทียนอย่างเดียวกัน แต่ไม่
 มีของถวายพระ พระสงฆ์ไม่ได้สวดมนต์เข้าลำดับสวดมนต์เวร
 สวดเจ็ดตำนานเป็นการจร เมื่อจบไม่มีบอแก้ววิกรม การที่เกิดสวดมนต์
 บนพระที่นั่งคฤดาภิรมย์ ฟังเปลี่ยนไปในรัชกาลที่ ๔ สวดมนต์เวร
 แต่ก่อนก็สวดในห้องพระโรง แดการวิสาขบูชา แต่ก่อนเมื่อไม่ได้เสด็จ
 ออกทอด ก็เห็นจะสวดมนต์ในห้องพระโรงทั้งสามวัน ครั้นเมื่อเลิกสวด
 มนต์เพียงพระสวนวิสาขในรัชกาลที่ ๔ ขาดคตจนมาคราวหนึ่ง มาดกับมณฑ
 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อมีการพระราชกุศลที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เวลาค่ำอยู่แล้ว จึงได้เลิกสวดมนต์เสีย เพราะจะซับซ้อนกันหลายอย่าง

ยังคงแต่ส่งคนมาวันสืบห้าค่ำไว้ เพราะเป็นการแทนส่งคนมาวันซึ่งเคย
 ส่งอยู่ทุกวันพระ คงเป็นเด็กอยู่แต่วันขึ้นสิบค่ำกับวันแรมห้าค่ำหนึ่ง การ
 ส่งคนมาถวายพระวิสาขนี้ เกือบจะเหมือนกับตามธรรมเนียมไม่เป่งงาน
 การอันใด จำนวนพระสงฆ์ก็เท่ากับวันพระ แปรแต่เป็นพระ
 ราชาคณะทั้ง ๒๐ รูป การส่งคนมาถวายก็เหมือนกับถวายคน
 อื่น ๆ แปรแต่พระสงฆ์รายร้อยสี่ร้อยรูป เป็นส่งคนเข้ากระตง
 เรียกว่าส่งตากัฏฐ ส่วนเครื่องที่พระราชทานตามพระอาราม คือเทียน
 ประจำคันชั่งตรงจระเข้ ในวันแรมเจ้าพนักงานนำเข้ามาทอดถวายจบ
 พระหัตถ์นำพระสงฆ์ตามแบบแต่จิ้งได้จ่ายไปตามวัด คือโคมวัดตะ
 ตีไบของจระเข้วัดตะคัน จำนวนวัดที่ได้จ่ายของเครื่องบูชา คือวัดราชบูรณ
 วัดพระเชตุพน วัดสระเกษ วัดมหาธาตุ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัด
 สังเวชวิสัยาราม วัดชนะสงคราม วัดสามพระยา วัดราชฤทธิ วัดคุหา
 สวรรค์ วัดปากน้ำ วัดหนึ่ง วัดนางนอง วัดราชฤทธิาราม วัดยานนาวา
 ราม วัดราชาธิวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอัมรินทร์อาราม วัดตาก้อง
 วัดจุฬามณี วัดพระยาทำ วัดนาคนกลาง วัดราชสิทธิาราม วัดเสด็จวัดนิตย
 วัดโมฬีโลกย์ วัดหงษาราม วัดอรุณราชวราราม วัดสังฆการาย วัด
 ภิกษุณยานุ วัดบรมวงศ วัดคหมบดี วัดวังษ์สุทธาวาส วัดบรมนิเวศ วัด
 เครื่องวัด วัดประทุมคงคา วัดเกาะแก้ว (คือวัดส้มพันทอง) วัดบรมสถาน
 สุทธาวาส วัดบพิตรพิมุข วัดโสมนัสวิหาร วัดทองนพคุณ วัดราชโอรส
 วัดประยุรวงศาวาส วัดอัมรินทร์สวรรค์ วัดนันทวันวัด วัดโชนาราม วัด
 รัชฎาธิฐาน วัดกาเยนตสิงห์ วัดบุปผาราม วัดเขมาภิรตาราม วัดไชย
 พุกขมาตา วัดมหรณพาราม วัดบรมนิเวศ วัดเทพธิดา วัดราชนันทา

วัดคุตติยาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอินทรา
 ราม วัดจันทาราม วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดอนงคาราม
 วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดสุพรรณาราม วัดประทุมวนาราม วัดชีโนรธาราม
 แล้ววัดที่ออกชื่อมาแล้ว ๖๐ นี้เป็นวัดเก่าบ้างใหม่บ้าง จะเข้าใจว่ามากวัด
 เท่านั้นมาแต่รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้อยู่อีก คงจะเพิ่มเติมขึ้นตามททรงสร้าง
 ขึ้นใหม่อย่างเทียนพรรษา แต่วัดจุฬามณีวัดหนึ่งซึ่งมีชื่อมาข้างบนไม่รู้
 จักว่าวัดใด ได้สืบถามทั้งพระทั้งภคินีหลายแห่งก็ไม่ได้ความ ไต่ไป
 มากไปเรื่อยจนลงวัดจุฬามณีที่กรุงเก่าเสียบ้าง ได้เค้าแล้วไปเกลื่อนหาย
 ไปเสียบ้าง ภายหลังเมื่อทำหนังสือแล้ว กรมหมื่นประจักษ์ฯ ให้ปลัด
 วังขวาไปสืบตามเค้าที่ตั้งเกตุในบาญชีว่า เหมือนหนึ่งจะเป็นฝั่งควนคก
 ไปได้ความมาจากนายเกตุคำววจวังนำอายุ ๗๗ ปี อำแดงปานภรรยา
 อายุ ๗๗ ปี ซึ่งอยู่ในคลองบางมดแจ้งความว่า คือวัดที่ราชบุรณเรียก
 ชื่ออยู่ว่า วัดยายร่มในคลองบางมดนั้นเองเป็นวัดจุฬามณี ว่าเดิม
 ยายร่มเป็นผู้สร้าง มีโบสถ์ฝากระดานหลังหนึ่ง การปฎิบัติหนึ่ง กุฏิ
 หลังหนึ่ง มีพระสงฆ์อยู่รูปเดียวมาประมาณ ๒๐ ปีแล้ว พระศิริสมบัติ
 บู๊ทำวอจันทรที่เคยไปปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถขึ้น เป็นฝาคัดก้ามห้อย
 มีกุฏิฝากระดานหลังหนึ่ง ฝาจากอิฐหลัง ศาลาการเปรียญฝากระดาน
 หลังหนึ่ง หอระฆังหลังหนึ่ง แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ
 ทรงผนวช ได้เสด็จไปผูกพัทธสีมา จึงพระราชทานชื่อว่าวัดจุฬามณี แล้ว
 ได้เสด็จไปอยู่กรรมในคืน ๗ วัน เวลาที่อยู่กรรมเสด็จไปประทับอยู่ที่ข้าง
 ส่วนหลังวัด ถ้าเสด็จกลับมาในวัดก็ประทับที่การเปรียญ การที่อ้างว่า
 พระศิริสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช แต่เสด็จ

ไปอยู่กรรมในท่วคัน^๕ เห็นจะเป็นการแน่นอนได้ แต่ที่ว่าพระราชทาน^๕ ชื่อนี้
 คำนวณได้ย้อยบ้าง ด้วยดูอย่างแก่นัก ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 พระราชทาน^๕ ชื่อ มักจะประกอบด้วยเหตุผลอย่างหนึ่งอย่างใด ฤาจะเป็น
 ชื่อเขาตงกันเอง เปนแต่ได้เสด็จไปผูกโบสถ์แลไปอยู่กรรมดอกกระมัง อีก
 ประการหนึ่ง บันดาวัดที่ได้ของสักการในวันวิสาขบูชา^๕ ถ้วนแต่เป็น
 วัดหลวงทั้งสิ้น มามีวัดราษฎร์อยู่แต่วัดจุฬามณีวัดเดียว ถ้าจะว่าเกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เพราะเป็นวัดที่ถวายแด่เสด็จ
 ไปประทับอยู่กรรม เหตุใดจึงไม่ทรงยกขึ้นเป็นวัดหลวง แลวัดเช่นได้
 เสด็จไปอยู่กรรมเช่นวัดไชยสัมพันธ์ จนได้เสด็จไปพระราชทานพระกระฐิน
 ก็ครั้งหนึ่ง เปนกระฐินช้างในอยู่ก็หลายปี ทั้งอยู่ในจำนวนที่ทรงกระจะ
 พระราชทานพระนิรันตรายด้วย เหตุใดจึงไม่พระราชทานเครื่องสักการ
 เหมือนกันเล่า การที่ถวายวัดเป็นหลวงมีมากชุกชุมมากแต่ในรัชกาลก่อน ๆ
 ในรัชกาลที่ ๓ เปนอย่างมาก ในรัชกาลที่ ๔ ทรงรับเป็นวัดหลวงน้อย
 แลทรงคิดเสียก็มี ฤาวิจุฬามณีนี้นี้จะได้ถวายไว้แต่ในรัชกาลก่อน ๆ เปน
 วัดหลวงทรงคิดเสียในรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่ทราบ แต่ร่างหมายจะเอาเป็น
 ประมาณแน่นักไม่ได้ การอะไรที่เลิกแล้วไม่ใคร่ลบถอน มีการใหม่มา
 ก็เติมลงไป การเก่าที่ไม่ได้ลบถอนเสียก็โคม ๆ อยู่อย่างนั้น ไม่ต้อง
 มีใครทำตาม วิจุฬามณีนี้นี้คงจะได้เครื่องสักการ^๕ นามช้านานแล้ว
 ถึงวัดอื่นก็นำส่งไต่ย้อย ข้างเจ้าไม่ได้เคยเป็นธุระเรื่องนี้เลย เพราะณ
 วัดซึ่งสร้างใหม่ ๆ ในรัชกาลปัจจุบัน^๕ จึงไม่มีชื่อในหมายรับสั่ง^๕ ด้วย
 แต่ส่วนที่มีเทศนาตามวัดนั้นไม่ได้เป็นวัดหลวงแล้วมีทั่วไป เปนพระราช
 ประสงค์ที่จะให้มีธรรมทานให้สดวกแก่คนทั้งปวงที่จะไปฟัง จึงได้แบ่งออก

เป็นฟากละ ๑๐ พระอาราม เป็นเทศนาวันละยี่สิบกัณฑ์ มีเทียนคู่
หนึ่งต่อเล่มหนึ่ง เทียนรูปชากัณฑ์อย่างละสิบเล่ม ผ้าผืนหนึ่ง กระดาษ
เครื่องบริโภคนครจำดหนึ่ง วัดที่มีเทศนาผั่งควันออกสิบวัด คือวัด
ราชบูรณ วัดสระเกษ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ
วัดประทุมคงคา วัดราชาธิวาส วัดบวรนิเวศน์ วัดชนะสงคราม วัดจักร
วรรคิราชาวาส ผั่งควันคตสิบวัดคือ วัดอรุณราชวราราม วัดโมลีโลกย
วัดหงษาราม วัดประยุรวงษ์อาวาส วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุวรรณาราม
วัดราชสถิตาราม วัดราชโอรส วัดหนึ่ง ของเครื่องกัณฑ์นั้นเกณฑ์ให้
เจ้ากรมปลัดกรมจางวางเจ้านายมารับไปถวายทุกวัดทั้งสามวัน รวมเป็น
เทศนา ๖๐ กัณฑ์

การเวดาค่ำซึ่งเป็นของเกิดขึ้นใหม่นั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๕ พระพุทธ
มุนยวรัตน์ ยังอยู่ที่หอพระเจ้าในหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน มีเทียนรุ่ง
ของหลวงวงศาตองเล่ม แต่ได้จุดต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำแรมค่ำหนึ่ง มีพานแก้ว
เจียรไนจัดของถวายผลไม้ต่าง ๆ ทำนองเป็นอย่างถวายเข้าพระ ตั้งแต่
เวลาเช้าแล้วเคยอยู่จนค่ำหลายพาน รวดลักเข้าพานดับพานได้ ค่ำนี้
มีขบวนแห่เพ็ญวันพุ่ม ซึ่งทรงคักขันไว้แต่ในเดือนสิบสอง มีโขนทอดศิร
ซึ่งเรียกว่าโขนเรศบ้างคตหลายใบ วงสายสิญจน์ เสด็จขึ้นทรงนมัสการ
ถวายเข้าพระแต่เวลาเช้าก่อนทรงมาครเวลาหนึ่ง เวลาค่ำตั้งแต่พลบไปจน
ยามหนึ่ง ตุ่มบ้างอีกเวลาหนึ่ง ซึ่งประทับอยู่ในหอพระนารายณ์ ทรงสด
มนต์แต่แก่น้ำมันคตยนิคร์ต่าง ๆ หายสิบอย่างทุก ๆ วัน แล้วจึงได้
จุดดอกไม้ ดอกไม้หนึ่งมีแต่พุ่มดอกไม้เทียนสิบพุ่ม เหมือนอย่างถวายพระ
ประทับ เมื่อภายหลังลงมาว่าเสด็จไปนมัสการที่พระพุทธอิหังคัมพระ

พุทธมณฑลชัย ไม่ได้เสด็จมาที่หอพระ แต่บางทีแค่ก่อนย้ายไปนมัสการ
 ที่หอพระ บนหลังคาตึกพระที่นั่งภาณุมาศจรัญญ์ก็มี ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้า
 เคยถูกเกณฑ์ขึ้นไปจัดเครื่องนมัสการบนนั้น แลยกของทั้งตั้งเข้าพระตงมา
 เปลี่ยน เพราะห้ามไม่ให้ผู้หญิงขึ้นไป เวลาที่เสด็จขึ้นไปนมัสการ
 บนนั้นก็ต้องขึ้นไปรับใช้ แต่จะจำให้ชัดเจนว่าทำอะไรบ้างก็ไม่ได้แน่ เพราะ
 เวลานั้นปลอดเสียเป็นกำลัง ด้วยเรื่องกลฉ้อเป็นอย่างยิ่ง ถ้าชนกระได
 ที่หนึ่ง ลงกระไดที่หนึ่งน่าแซ่แตกทุกครั้ง จนเป็นจำได้ดี ว่าถึงเวลา
 วิสาขแล้วน่าแซ่คงเป็นแน่ ด้วยทางที่ขึ้นตงนั้นเป็นชอกแซก เมื่อ
 เก้าขึ้นไปเสียดสีเท้าของตัวเองดังตึง ๆ กันกว่าผัวังตาม ถ้าพลุดอกออกไป
 ถึงบนใดไม่ ที่พาดบนหลังคาพระที่นั่งนงคราญเป็นกลางแจ้ง แดงเข้า
 มาข้างใหม่คดียังกลัวกรับก่าวดหนักขึ้นไป กระไดนั้นคมเพราะเป็นไม้บาง
 จึงไต่ก่น่าแซ่ แขนขึ้นไปทำอยู่บนนั้นจะตึงกับก็จำไม่ได้ดูหลายมีอยู่
 จะเด็กเสียเพราะเหตุใด ฤาเพราะเกิดไฟไหม้ขึ้นในการเฉลิมพระชนม์
 พรรษาที่จำไม่ได้อีก เพราะอายุข้าพเจ้าในระหว่างนั้น อยู่ในเก้าขวบ
 สิบขวบ การที่พออย่างนั้นไม่ได้สนใจจะจำถามใครก็เห็นจะไม่ใคร่ได้ความ
 เพราะไม่มีใครได้ขึ้นไป ต้องขอคงลงเป็นว่ารวม ๆ ไว้เพียงเท่านี้
 แต่ถึงเกิดได้ว่าไม่มีเทียนรุ่งบนนั้น เทียนรุ่งคมแต่ที่พระพุทธรูปขั้วรัตน
 ภายหลังมาเกิดขึ้นที่พระพุทธรูปสี่ทิศอีกคู่หนึ่ง ครั้นเมื่อในแผ่นดินพระจุพน
 ย้ายพระพุทธรูปขั้วรัตนไปที่พุทธรัตนสถานแล้ว วันสืบดีคำไม่ได้จุดเทียน
 รุ่งแต่ไม่ได้เดินเทียน ต่อวันสืบห้าค่ำแรมคำหนึ่ง จึงได้จุดเทียนรุ่งแต่เดิน
 เทียน เสด็จจงทรงจุดเทียนรุ่งที่พระพุทธรูปสี่ทิศ เทียนเจ้าเช่นที่พระเจดีย์
 แล้วจึงจุดเทียนรุ่ง แดเครื่องนมัสการที่พระพุทธรูปรัตนสถาน ทรงนมัสการ

แล้วจ่ายเทียน พวกอุบาสิกาสวดมนต์การ แล้วออกเดินเทียน พระเจ้า
 ถูกเชอทั้งทรงพระเยาว์ กับอุบาสิกาแดดครเด็ก ๆ โสณข้าเจ้านาย
 ออกเดินเทียนไปรอบข้างแก้วช้างได้ เที่ยวนชาลาหลังพระพุทธรักษณสถาน
 ไปดงอ่างแก้วช้างเห็นอ เที่ยวนมาบรรจบรอบหน้าพระพุทธรักษณสถาน ในขณะที่
 นนเจ้านายฝ่ายในทรงจุดเทียนรายตามพนกทั้งสองชั้น แดจุดเทียนซึ่งปัก
 ฉัตรเช่นเรือพระที่นั่งโดยพระประทับ ที่ตั้งรายอยู่ตามชาลาชั้นล่างประโคม
 มโหรีทักพินพาทยทั้งข้างหน้าข้างใน การที่ตกแค้นนมโคมคราเจ้านาย
 ฝ่ายในชวนรายรอบเจดียงพระพุทธรักษณสถาน แดตั้งโต๊ะหม่อมมุขเด็จเป็น
 ส่วนของเจ้าตั้งโต๊ะหนึ่ง ตั้งหม่อมกำแพงแก้วข้างตะโตะ ตั้งทศดาโกธ
 ประชุมเรศสัญญาจรตองโต๊ะ เป็นส่วนของเจ้านายฝ่ายใน ตามกำแพง
 แดพนกทั้งปวงนั้นรายโคมสว่างทั่วไป พระเจ้าถูกเชอแดเจ้าจอมข้างใน
 มีเทียนรุ่งมาจุดคั่นตะหลาย ๆ สิบเล่ม เมื่อเดินเทียนแล้ว อุบาสิกาทำวัตร
 สวดมนต์ พระราชทานเงินแจกคนละตั้งตั้งทุกวัน แล้วจึงเสด็จไปทรง
 จุดดอกไม้ที่หน้าหอเทวราชรูป มีเครื่องดอกไม้เพลิงเล็ก ๆ คือพุ่มสิบพุ่ม
 กระถางสิบกระถาง ระทาดิบระทาดิบ พนียงไร่ห้าสิบ เวลาทรงจุดดอกไม้
 มีประโคมพินพาทย แล้วเสด็จออกทางประตูแกลงราชกิจ ทรงจุด
 ดอกไม้ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พุ่มสิบพุ่ม มีขุ่มระยาโคม & ขุ่ม
 ขุ่มดอกไม้รุ่ง & ขุ่ม บั๊กมูชาที่หน้าวัด ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามราย
 โคมตามพนกกำแพงแก้ว พระพุทธรูปปางโปรดสัตว์ พระมณฑป พระศรี
 รัตนเจดีย์ แดรอบพระอุโบสถ โคมคราข้าราชการชวนมั่งคั่งมั่ง ตาม
 ชาลาแดศาลารายพระระเบียงทั่วไป เสด็จขึ้นในพระอุโบสถทรงจุดเทียน
 เครื่องนมัสการแดเทียนรุ่งแล้วทรงนมัสการค่อไป แดเทียนรุ่งเจ้านายแ

ข้าราชการนั้น พระราชทานเพลิงไฟฟ้าวออกมาให้จุดแต่หัวค้ำก่อนเสด็จ
พระราชดำเนินออก เทียนรุ่งเจ้านายข้าราชการตงทรมมรมาศนั้นบ้าง
ที่ฐานพระพุทธรูปทอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธรูปเสด็จด้านขวาโดยทั้งสอง
ข้างเป็นอันมาก ภายหลังนมเซ่งเทียนเถาเจ็ดเซ่ง ตงทตรงพระพุทธรูปทอดฟ้า
เถาหนึ่ง พระพุทธรูปเสด็จด้านหนึ่ง เมื่อทรงนมัสการแล้ว ทรงสุหร่าย
บูชาประพรมเทียน แด่ไปรยปรายคอกไม้ที่หลังมรมาศนั้นแถบมรมาศ
นั้นจึงรับเทียนนั้นไปแจกข้าราชการผู้จะเดินเทียน แด่คิดรายตามราว
รอบพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนชนวนลงไป พระราชทานให้ข้าราชการจุด
ค่อจากพระหัตถ์ อาตมิกษณ์แตรขมบัณฑิตเป็นเจ้าของนำที่หมู่ชาวห่มขาว
นอกนั้นข้าราชการที่เป็นขุนนางกรมต่าง ๆ บ้าง ค่าวจรบ้าง เป็นผู้เดิน
เทียน เมื่อจุดเทียนแล้วจึงกราบพระว่าคำนมัสการ แด่จึงถูกขียน
ผู้ที่ชักนำว่าคำนมัสการว่ารับพร้อม ๆ กัน แด่จึงเดินประทักษิณรอบ
พระอุโบสถภายในกำแพงแก้ว เจ้านายซึ่งยังทรงพระเยาว์เสด็จก่อน
แด่จึงถึงพวกที่หมู่ชาว ข้าราชการอื่น ๆ เดินไปค่อภายหลัง กระบวน
ข้างในทำนองเป็นหัวหน้า แด่จึงถึงโธสถแต่เจ้าเข้าว่าข้าราชการคอย
บรรจบเข้ารอบที่หลังพระอุโบสถ ในขณะที่เดินเทียนนั้น ทรงจุดเทียน
รายตามราวเทียนรอบพระอุโบสถ แด่พระราชทานเทียนชนวนให้พระบรม
วงษานุวงษ์ ทรงจุดเทียนรายตามพนังกำแพงแก้วแตรวงเทียน เมื่อ
ครบสามรอบแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระอุโบสถ ทรงจุด
เทียนค่อไป ที่เขาค่อไม้แด่ที่ราวเทียนรอบฐานชุกชี แด่ทรงขรมเทศนา
ในการวิสาขบูชา ทั้งภาษามคธและภาษาสยาม วันแรกค่งแต่ประสูติ
จนถึงพรรณาด้วยมหาปฐักกษณะ วันที่สองค่งแต่เสด็จออกมาหา

ภิเษกกรรม จนครีผู้พระอนุครตีมาตั้งโพธิญาณ วันที่สามตั้งแต่
 เทศนาธรรมจักร จนถึงปริณิพพาน เครื่องก้นตามจวรเหนือคณหนึ่ง หมา
 พลุขบเทียน เงินตามคำตั้ง แลขนมต่าง ๆ จัดตั้งโต๊ะเงินย้อม ๆ อย่าง
 ตะโตะ เมื่อเทศนาจบแล้วก็เปนเสร็จการในส่วนวันนั้น เทียนที่ใช้ใน
 การวิสาข เทียนรายเล่มละหกสลึง ที่พุทธรัตนสถาน ๖๐๐ เล่ม ที่
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓,๐๐๐ เล่ม พระราชทานวัดบวรนิเวศ วัด
 ราชประดิษฐ วัดราชบพิธเทียนรุ่งวัดตะตองคู่ เทียนรายวัดละห้าร้อยเล่ม
 ครั้นเมื่อวันแรมแปดค่ำ ซึ่งนับว่าเป็นวันถวายพระเพลิงกัมมีการบูชา
 แด่ดินเทียนอีกวันหนึ่งเหมือนกัน ยกเดี่ยวแต่โคตรราชข้าราชการไม่ได้ม
 มาตั้งมาแขวน ถวายเทศนาเริ่มต้นตั้งแต่การบูชาพระพุทธรูประ จนถึง
 เจดีย์สิบ แต่เทียนรุ่งแด่เทียนรายที่พระราชทานไปวัดนั้น เปลี่ยนไปเป็น
 วัดบรมนิวาศ ใช้เทียนรายหนักเล่มละบาท

อนึ่งตั้งแต่ทรงสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติขึ้นที่เกาะบางปิ่น ก็พระ
 ราชทานเทียนรุ่ง ๓ คู่ เทียนรายเล่มละหกสลึง ๓,๓๐๐ เล่ม ๆ ละบาท
 ๓,๐๐๐ เล่ม ถ้าประทับอยู่ที่บางปิ่น ก็เสด็จพระราชดำเนินทรงทำวิสาข
 บูชาที่วัดนิเวศธรรมประวัติ เหมือนเช่นวัดพระศรีรัตนศาสดารามมิได้ขาด
 พระบรมวงษานุวงษ์และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน แลอุปาสก
 อุปาสิกาในวัดนั้นเดินเทียน แล vetrong ธรรมเป็นการวิเศษขึ้นอีกกณหนึ่ง
 ด้วยที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ก็คงอยู่ตามเดิมมิได้ดัดหย่อนการ
 วิสาขบูชา วันแรมแปดค่ำในชั้นหลังมักจะมีเสด็จพระราชดำเนินวัดนิเวศ
 ธรรมประวัติ มากกว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

คำตักเตือนในการวิสาขบูชา เรื่องโคมตราที่คงเถรชนนั้นก็
จะมีผู้ที่เกียจคร้านไม่อยากจะทำบิณฑบาตเหมือนเสียก็มี ที่ชนชื่อว่าคงเถรชน
อะไรแล้ว แก่ไขหัดเลี้ยงได้ด้วยอาหารไม่ให้ต้องเป็นผิด ถือว่าเป็น
การณดาตักกว่าคนทั้งปวง ที่เชอะชะยอมให้เขาเถรชนก็มี ที่เคย ๆ
เสียไม่ได้ ก็คิดจะบิณฑบาตอย่างไรแต่เคย ๆ อยู่ไม่ได้เป็นธุระ เพราะเหตุถึงมีก็มี
การที่คงเถรชนทำโคมนั้นก็ไม่มากมายอันใดนัก ทำครั้งเดียวก็ใช้ ไม่ได้
ตลอดอายุ เป็นแต่ต้องซ่อมแซมเย็บเย็บบ้าง ต่อกันมาจนคนแก่เพียง
ดวงเดียว ไม่สิ้นไร ไม่ตอกอันใดนักเลย ไม่ควรที่จะบิณฑบาตเหมือนเขรเสีย
ถึง โดยจะบิณฑบาตได้ก็ดูไม่ฉลาด แต่ไม่เป็นเกียรตินักอันใดนัก มหาเด็ก
ก็ต้องเตรียมพานเทียน แดคอยรับเทียนทรงธรรมตามเคย ดูก็คต้อง
แค่ตัวอยู่แล้ว ไม่สู้ต้องเวรเวรนัก เดียวนี้จะมาหาทอดยู่เรื่องเดียว
ก็แต่โคมไฟฟ้า ซึ่งเป็นคู่กันกับพระเตาหินโทก มหาเด็กก็ไม่พอใจ
เรียก ที่เข้างานก็ไม่พอใจส่งด้วย ชนชื่อว่าวิสาขในสามวันแล้ว
คงจะต้องเกิดเรียกไฟไม่ได้วันหนึ่ง ทุกปีไม่ใคร่ขาด ยังแบ่งเงินมา
มาตาอีกอย่างหนึ่งก็มีกาหลบ้าง แต่ห่าง ๆ การนอกนั้นก็ดูไม่ใคร่จะ
มีอะไรขาดเหลือนัก เพราะการเสมอ ๆ แต่ไม่สู้จะออกหน้าออกตามาก

พระราชพิธีเดือน ๗

พระราชพิธีเดือน ๗ นี้ ตามตำราของพราหมณ์ถือว่าเดือนนี้จะคือ
ทั้งข้าง ต้องกินกับจกหมายนางนพมาศ ซึ่งกล่าวไว้ด้วยเรื่องทั้งข้าง
เป็นเนื้อความพิศดาร แต่ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่าชุดนี้ถึงพระบาท
วชิรที่ท่ากุดต่างกันไกลนักไม่ลงรอยกันเลย เห็นจะเป็นต่างครกันแท้ ที่เดียว
พิธีเดือนนี้จะร้ายจะไม่ได้ทำที่กรุงเก่าเลย แต่เรื่องชุดนี้ถึงพระบาท
พยานที่อ้างอีกแห่งหนึ่ง ในคำให้การขุนหลวงหาวัดแต่ก็เป็นคำพยานที่
ให้การผิดประเด็น ต้องฟังด้วยความละเอียดจะได้แก่ ในคำให้การ
ขุนหลวงหาวัด พิธีเดือนเจ็ดว่าชุดถาการ พิธีเดือน ๙ ว่านารายณ์
ประมุขินธุ์ แต่ในกฎมณเฑียรบาลพิธีชุดถาการไปอยู่ในเดือน ๙ เดือน ๗
เป็นชุดหน้าถึงพระบาท พิธีชุดหน้าถึงพระบาทกับนารายณ์ประมุขินธุ์
ข้อความคล้ายคลึงกัน ก็อยู่ในเจ้าแผ่นดินเดิรสุดที่ตรง ดังที่ขุนหลวง
หาวัดให้การนั้น เป็นแต่จำไว้ด้วยใจเปล่า ๆ ไม่มีคำหรับตำราค้นนับไว้
เดือนกันไปถึงจะเป็นได้ ฤๅอีกอย่างหนึ่ง กฎมณเฑียรบาลเป็นแบบเก่า
แรกสร้างกรุง ตกถล่มมาขึ้นหลังจะเปลี่ยนแปลงไปเสีย ด้วยความประสงค์
อย่างหนึ่งอย่างใด เช่นพิธีตรียัมพวายก็จะเป็นได้ ถ้าจะดองกันหาเหตุ
กว่า เหตุที่จะเปลี่ยนนั้นอย่างใดได้บ้าง ก็เห็นมีอยู่อย่างเดียว แต่ถ้า
ทำพิธีชุดถาการในเดือน ๙ เป็นเวลาฝนชุก การพิธีชุดถาการมีแห่งไหนอยู่
จะย้ายไปไว้เสียเดือน ๗ ซึ่งฝนยังไม่ชุกนัก เปลี่ยนพิธีชุดหน้าถึงพระบาท

ญานารายณ์ประชมสินธุ์มาไว้ในเดือน ๙ จะได้บ้างดอกกระมัง แต่ที่จะ
เรียบเรียงต่อไปนี้ จะต้องเฝ้ากฏมณเฑียรบาลเป็นหลัก ยินทุตน้าต่าง
พระบาทไว้เดือน ๗ ญานารายณ์ประชมสินธุ์มาไว้ในเดือน ๗ ด้วย
เพราะเห็นว่าเป็นพี่เดียวกัน จะขอกล่าวด้วยพิธีเคนตะทั้งข้าง ซี่นี้มา
ในหนังสือนางนพมาศ นับว่าเป็นการเก่าขึ้นไปกว่ากรุงเก่านี้ก่อน

พระราชพิธีเคนตะคือทั้งข้าง

ในเรื่องพระราชพิธีทั้งข้างนี้ ของเก่าเขาเรียบเรียงไว้อ่างใส่มาก
ถ้าจะว่าใหม่ก็เหมือนจะไม่แจ่มแจ้งเหมือนของเก่าเขา จึงจะขอคัดของ
เก่ามาว่า เป็นแต่แซกข้อความปนตอน ๆ ตามสมควร ในจดหมาย
เก่านี้ว่า

“ ครั้นถึงเดือน ๗ นักขัตฤกษ์พระราชพิธีเคนตะ ชาวพนักงานก็ตกแต่ง
สถานพระสยามมกุฎารถ อันเป็นเทวสถานหลวงให้สะอาดสอาด ชาวพระ
นครก็มาสนับนาศประสมกัน คอยดูพราหมณาจารย์จะทั้งข้างเลี้ยงทวาย
จึงพระครูเพทังกศัตรราชไตรเพทกับหมู่พราหมณ์ ก็ผูกพรตบูชาสมิท
พระเป็นเจ้า เป่าสังข์ถวายเสียงแล้วตั้งเวียงบ่วงสังข์ข้าง อันกระทำด้วย
เนาโศทใหญ่ประมาณท่าผดแดงอุทิศ ส้มมดว่าพระสยาม ตามกำลัง
บุรุษจึงจะชักสายทั้งข้างให้หมุนได้ อันข้างนั้นเป็นที่เลี้ยงทวายตามคำหรับ
ไตรเพท ถ้าข้างตั้งเสียงเสนาะหมุนนอนวันได้บาทนาฬิกา มีแต่ยังมีได้
หย่อนก็กล่าวว่าเป็นมงคลประเสริฐนัก พระมหากษัตริราชเจ้าจะทรง
สุรภาพ พระเกียรติยศปรากฏไปในนา ๆ ประเทศทั้งปวง ส้มณะ
ชีพราหมณ์ กฤหบดีเศรษฐี แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สันทั้งพระนครขอบ

ชีวิตต่อมาอาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาล จะอยู่เป็นสุขปราศจากภัยอันตราย
ต่าง ๆ หนึ่งโสดแม้ว่าช่างหมุนมิได้นอนวัน ทั้งสำเนียงก็ไม่เสนาะ
สนั่นอันตรายด้วยเหตุต่าง ๆ พราหมณาจารย์ก็ทำนายว่า บ้านเมือง
จะวิบัติในวาระนั้น”

ในตอนนั้นเปเรถ้าวด้วยคำร้ายเสียงท่ายกอยู่ในเรื่อง พิธีกตึกยา ซึ่ง
ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นพิธีให้อุ่นใจ เหมือนอย่างทรงพระบทธองคุ
ฤาเป็นพิธีทำอุบายที่จะห้ามการประทุษร้าย ไม่ให้เกิดขึ้นในเมืองโดย
เสียงท่าย เห็นว่าพระบารมีพระเจ้าแผ่นดินยังมากอยู่ ถึงผู้ใดจะคิดประ
ทุษร้ายก็ให้เห็นว่าดินฟ้าอากาศยังไม่เด่นด้วย จะได้เป็นที่ข่มขู่ความมั่ง
ร้ายไม่ให้เกิดขึ้นได้ ค่อนนั้นไปจึงได้กล่าวถึงการทำในครั้งนั้นจนพม่า
ได้คืนนั้นว่า “ครั้นได้เวลา พระครูเพทางศาครราชโคตม ก็ได้
นำพิณนายพนักงานเชิญช่างชั้นนักบริฐ (แล้ว) หม่อมพราหมณ์ทั้งปวงก็
ดำเนินแห่เข้ามา ถอดจากเทวสถานไปยังหน้าพระสถานไชย อันแวดล้อมด้วย
รั้วราชวัตรเป็นที่ตั้งช่าง จึงเอาสายไหมเบญจพรรณยาวสิบศอก พันคน
ช่างร้อยข้อลง ตั้งเท่าตงกับนางกระดาน อันวางเหนือหลังภูมิภาคปถพี
พระครูพรหมพรตพิทักษ์บรมหงษ์ ถือน้ำอภิสมณศักดิ์ข้างต้นวาระตามคาบ
นำพิณนำนายชำนาญช่าง ก็ประจำช่างคอยทั้ง ครั้นได้ฤกษ์โหรา
ถนัดของไชย นำพิณก็ตั้งช่างวางสาย เสียงช่างดังก้องวานเสนาะสนั่น
ดุจเสียงสังข์ หมุนนอนวันคืนไม่ดับได้บาทนาฬิกาเศษ ช่างดำแดง
ความเจริญให้เห็นประจักษ์ถ้วนเคาระบสามครั้ง ฯลฯ ค่อนนั้นไปจึงได้
ผลประจักษ์ของการที่ทั้งช่างในวันนั้นว่า “ข้าพเจ้าพราหมณ์ แด่ท้าวพระยา
บันตาราชบุตร ซึ่งประชุมกันทอดทักนาช่างเห็นดังนี้แล้ว ก็ยินดีปรีดา

ให้ร้องเตือนว่านอกเล่ากันต่อ ๆ ไปว่า ในบ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุข
พราหมณ์ก็เชิญช่างกินข้าวสู่เสวยสถาน”

ความค่อนไป ว่าด้วยการที่นางนพมาศได้ ไปดูพระราชพิธี การ
พระราชพิธีไม่ได้ทำ น่าทึ่ง ช่างในก็ไม่ได้เคยไปดูมาแต่ก่อนเลย
แต่พระนางนพมาศเป็นคนเข้าใจอยู่ในการพิธี แต่เป็นผู้รักจกการต่าง ๆ
อยู่ จึงได้ ไปขอให้ ไปดู พร้อมกับพระสนมผู้อื่น ซึ่งเป็นเชื้อพราหมณ์
อีกหลายคน ที่ซึ่งไปนั้น ว่านึ่งที่โรมานพ ซึ่งข้าพเจ้าได้เดาไว้ใน
พระราชพิธีที่รับพวายเป็นมาพัก แต่ในที่นี้เขาว่าเป็นที่พราหมณ์แสดงมนต์
ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นโรงที่ทำอย่างแน่นหนา ถ้าย้ายศาลาอยู่หน้าเสวยสถานมิได้
ปลูกใหม่

แต่การพระราชพิธี ที่ไม่ได้กล่าวถึงเลยในกรุงเก่า นั้น จะเป็นด้วย
เป็นพิธีของพราหมณ์ทำ ไม่เกี่ยวข้องในการเสด็จพระราชดำเนิน จึงไม่
กล่าวไว้ ฤ็จะเป็นการจิตไม่อัศจรรย์เล็กน้อยอย่างหนึ่ง ถ้าจะเป็นเหตุอย่าง
เช่นกล่าวก่อน พระราชพิธีกฤติเกชา ไม่เกี่ยวข้องอันใดกับพระเจ้าแผ่นดิน
ก็มิกล่าวไว้ จะว่าตำราสุญ พราหมณ์เดี๋ยวนี้เขายังรู้ อยู่ เห็นว่าจะ
เป็นด้วยจิตมากกว่าอย่างอื่น

พระราชพิธีทอดผ้าป่าพระบาท

การพระราชพิธี ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาล เป็นความรวม ๆ
อย่างยิ่ง เหมือนอย่างพิธีอื่น ก็คือว่าในวันถึงหากันเบญจาเก้าชั้น
ฉับ:ทองฉัตรนาคฉัตรเงินฉัตรเบญจรงค์ เสด็จบนเบญจาเก้าชั้น แดษนั้นเจ็ด
ฝ่ายซ้ายขุนราชแพทย์ ฝ่ายขวาสมุหพระธรรมาธิบดี หัวเมืองทั้งสี่ชั้นก่อน

จึงนำหมื่นจตุสดมภ์ ลงมาถึงนาพันทริย แด่นาห้าพันหลังเอง กำนัน
 สมุหประชาชนรับหงษ์ นาทมนักละออมทอง นาท้าพินาสามพัน
 กะละออมนาก นาทพันทริยกะละออมเงิน นอกกราชวัตรนอกฉัตร ชัดแท้
 หัวหมื่นของครักษนารายณ์ ผูกพระปราบพระชายานุภาพขึ้นที่ อกข้าง
 รองพระบาท ครั้นเสด็จทอดหน้าดำพระบาทเสด็จออกเฉียงเฝ้ากะละออมน้ำ
 คังคี่ระ ผ้าพอกโอบกะละออมน้ำ ครวดยื่นหมากดำคำเฝ้าคี่ระรับ
 มีข้อความในกฎมณเฑียรบาลเพียงเท่านี้

ข้อความในจดหมายขุนหลวงหาว่าว่า “เดือนเก้า (ซึ่งเจ้าฟ้าเปลี่ยน
 มาเป็นเดือน ๗ ตามเหตุที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) ชื่อพิชานารายณ์ประชมดินธุ
 เสด็จตรงเสนาในมณฑปกลางสระ ปโรหิตจึงถวายพระมุขากิเศก
 แล้วจึงถอดของพระองค์ แล้วเปลื้องพระภูษาให้แก่พราหมณ์” มีความ
 เพียงเท่านี้

ข้อซึ่งว่าด้วยที่ตรงฤกษ์ทำพิธีแปลกกัน คือแห่งหนึ่งว่าในรัตนสิงหาคัน
 คำว่า “ในรัตนสิงหาคัน” นี้มักใช้เป็นตรงนำพระบัญชาฤกษ์นำมุขเด็จ
 ซึ่งเป็นที่เสด็จออก มณฑปพระกระยาसनนั้นคงจะตั้งอยู่หน้าปราสาท
 ซึ่งเป็นที่ชดถาวว้าง ๆ แต่อีกอย่างหนึ่งซึ่งว่ามณฑปในกลางสระนั้น จะเป็น
 ยักย้ายไปใหม่อย่างไรอยู่ ตามที่ว่าก่อนคเหิมค้องทำมณฑปพระกระยา
 สนาน เช่นใช้ ในการราชาภิเศกขึ้นใหม่ปีละครั้ง ฤกษ์ใดไม่เก่านั้นแต่
 เติร์ดองเสียดค้องกลับคุ่มขึ้นใหม่ปีละครั้ง ทั้งเบญจาเก้านค้องค้องค้องไป
 เป็นชั้น ๆ ถึงเก้านค้องทำทุกปี กว่าจะเติร์ดค้องหลาย ๆ วัน ค้องทำ
 ค้องค้องอยู่เสมอ ที่ว่าเป็นมณฑปกลางสระนั้น มณฑปก็ตั้งกันกับมณฑป
 พระกระยาसन ฤกษ์จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินภายหลังทรงเห็นว่าค้องทำ ๆ

หรือ ๆ เป็นการดำนาก จึ่งได้ คิดทำขึ้นเสียเป็นเครื่องไม้จริง อยู่คงที่
 ไม่ต้องรื้อ เมื่อถึงเวลาการพระราชพิธี จึ่งตกแต่งผูกม่านบัลลังก์ประดับ
 ประดาเครื่องสดขึ้นคราวหนึ่ง เมื่อเวลาอยู่ปรกติจะทิ้งไว้แต่มณฑป
 โทงเทงเช่นนั้น ก็จะไม่สั่งามแต่ไม่สู้ มีประโยชน์อะไร จึ่งได้ คิดชุดสระ
 ประกอบแวดล้อม ให้เป็นที่ประพาศชมลักษณะปดอะไร ชนิดเดียวกัน
 กับพระแท่นมรุชาภิเศก ที่ปากอ่างปลาเงินปลาทอง ข้างพระที่นั่งอมรินท
 วิณิจฉัยก็จะเปนได้ สถานที่ที่ท่าพิชังได้ แปรดกันไป แต่อาการ ซึ่ง
 ประพาศพระราชนิพนธ์ ข้างฝ่ายหนึ่งว่าเปนชำระพระบาท ข้างฝ่ายหนึ่ง
 ว่าเป็นสระมรุชาภิเศกไกลกันเปนพระเคียวข้างหนึ่ง พระบาทข้างหนึ่ง
 ที่เดียว นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าซึ่งจะไปนั่งชำระพระบาท แล้วไม่สะดวกนั้น
 ดูกระไรกระไรอยู่ ถุกว่าที่เรียกว่าทูลน้ำล้างพระบาทนั้น จะเป็นแค่ค้ายก
 ย่องให้ ส้มควรแก่พระเจ้าแผ่นดิน เช่นคำว่าเผ้าทูลถองชุดพระบาท
 กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท คำว่าทูลน้ำ
 ล้างพระบาทจะเป็นถวายน้ำสระเสด็จออกกระมัง มีเค้ามูลอยู่อย่างหนึ่ง
 ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเศกแต่ครั้งใด ๆ มาเจ้านายข้าราชการไม่มีได้
 เคยถวายน้ำเลย มีแต่สมเด็จพระสังฆราชพระราชอาคันนะ แดพระอาจารย์
 วิปัสสนากับเจ้าพนักงานภาษามาตราชวที่ แดพราหมณ์อีกพวกหนึ่งเป็นผู้ ไ้
 ถวายน้ำ พระสังฆนั้นถวายน้ำรดพระชนของอย่างผู้ ไ้ใหญ่คณน้อย ภาษ
 มาตราชวที่เป็นแต่ส่งหม้อถวายเป็นอย่างข้างน้ำถวายน้ำ แต่พราหมณ์นั้น
 พระมหाराชครูพิชคนเดียวได้ ถวายนพระชนอง นอกนั้นถวายนที่พระหัตถ์
 แต่ครั้งมาเมื่อบรมราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 ให้ พระบรมวงษานุวงศ์ มีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมื่อยังไม่ได้

บวรราชภิเศกเปนต์นั้น ข้าราชการมีตั้งแต่เจ้าพระยาองค์ใหญ่ เมื่อยัง
 เปนเจ้าพระยาพระคลังเปนต์นั้น ถวายน้ำถวายองค์ ถวายคนด้วยกัน ทรงจัด
 พระเค้านั้นตามยศให้ถวาย แต่ที่ถวายนั้นก็เป็นแต่เข้าไปยืน ถวาย
 เหมือนอย่างเจ้าพนักงานภูษามาตาแต่ชาวที่ แล้วทรงรับมาตรงของ
 ถึงการบรมราชภิเศกในรัชกาลปัจจุบันนี้ ก็ได้ใช้ตามแบบนั้นต่อมา
 แต่ไม่ได้ยินพระกระแสรับสั่ง ฎาได้ยินผู้ใดแปลว่าธรรมเนียมนี้ เกิดขึ้น
 ด้วยเหตุใด ก็ธรรมเนียมที่ถือกันอยู่ในปรกติ เชิญรตนาคังกรมเปนต์
 ก็ยอมเลือกเชิญผู้ มีอายุสูงกว่า ฎาที่มียศบันดาศักดิ์ใหญ่กว่าให้เป็นผู้รด
 น้ำ ไม่เชิญผู้ ที่มีอายุต่ำกว่าฎามียศต่ำกว่าให้รดน้ำ ก็ในการบรมราชา
 ภิเศกของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงษานุวงษ์พระองค์ใดจะมียศขึ้นไป
 กว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นก็ไม่แล้ว จะว่าที่เจริญพระชนม์พรรษากว่า มี
 อยู่ก็ตามเกิด ก็พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็อ่อนพระชนม์
 พรรษากว่าเหตุใดจึงโปรดให้ถวายน้ำด้วยเกล้า เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาในทางกฎหมายละเอียดลออมาก
 แต่ในการพระราชพิธีนั้นก็เปนต์ของโปรดมาก ทรงเสาะแสวงหาแบบเก่ามา
 ทำโดยตรง ๆ บ้าง โดยเขาแซกปนเจือกับการอื่น ๆ บ้าง การเรื่อง
 ถวายน้ำนั้น คงได้ทรงพระราชดำริห์โดยรอบคอบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่
 เปนการที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศลง กลับเปนต์การเพิ่มเกียรติยศให้
 ยิ่งขึ้น จึงได้โปรดให้พระบรมวงษานุวงษ์ถวายน้ำ เหตุซึ่งทรงพระราช
 ดำริห์ยกมาเช่นตัวอย่างนั้น เห็นจะเรื่องทูลเกล้าถวายพระบาทนั้นเอง แต่จะ
 เอาเกล้าเจื่อนให้แน่นอนเปนต์พิธีต่างหากไม่สันต์ ด้วยเจื่อนเหตุที่ควรเจื่อน

เช่นคตมาขางตนนั้น จึงได้ทรงยกไปใช้เสียในการพระราชพิธีบรมราชา
ภิเศก

แต่ทูลนำดังพระบาทอย่างเก่า ถ้าคิดดูตามที่กำหนดก็เห็นว่า ว่าเป็น
ผู้ซึ่งควรถวายหน้านั้น ก็จะถวายสืบคนเดิมที่ เพราะกำหนดตั้งแต่นั้น
ลงมาจนถึงนาพันหกร้อย ฤๅจะแบ่งจำเพาะแต่ที่เป็นจุลศัตมภิรมณ์
แด่หมอ ๆ คุรุ ๆ พวกนายทหารเช่นเจ้ากรมพระตำรวจ กรมช้างกรมม้า
จะไม่ใช้ดอกกระมัง ด้วยพวกเหล่านั้นมีหน้าที่ประจำการ ต้องเห็นเด็จ
ต้องแวดล้อมตามราชวัตร ซึ่งซึ่งทูลดวงหวัดว่า สรงแล้วเปิดเครื่อง
พระราชทานพราหมณ์นั้นก็ไม่เป็นการอัศจรรย์อะไร สรงมูรธาภิเศกก็
ต้องเปิดพระบัญชาพระราชทานพราหมณ์ทุกครั้ง การพระราชพิธีนี้จะ
จัดคล้ายการบรมราชาภิเศก ฤๅการออกแขกเมือง คือมีช้างพระที่นั่ง
นำพระที่นั่ง ยืนประจำเกย ซึ่งได้ออกชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพเจ้าพระยา
ปราบไตรจักรไว้ แต่จะมีการสมโภชเพียงถูกขุนคือเพียงแบ่งเขตใหญ่
เหมือนอย่างการพระราชพิธีออกเสด็จนามใหญ่นั้นด้วย

ข้าพเจ้าไปจนเสียแต่เรื่องลงปลาย ที่เฝ้าจะขอมนำตั้งศีรษะ แด่ตรัส
ขึ้นหมากถามคำเฝ้าศีรษะนี้ ที่ว่านั้นว่าในเฝ้าเพียงเมื่อเสร็จการสรงแล้ว
ด้วย เป็นจนความคิดไม่รู้ว่าอะไรจะแปรว่าอะไร ถ้าจะเดินเฝ้าจะขอม
ตั้งหัวขุนนางทุกคนก็จะเหลือทน จะไปถูกดิน ๆ เข้าบ้างฤๅอย่างใด
ไม่อยู่ จึงต้องเอาผ้าพอกโอบเป็นเสวียนขึ้นรับไว้ การที่จะขึ้นหมากลง
ไปนั้นจะยากทั้งผู้รับผู้ขึ้น ถ้ามีผมอยู่ที่พอจะแซกเสียดอยู่ในผมได้
ถ้าถูกเสียด ๆ จะทรงวางก็จะตื่นตกบ่อย ๆ โดยที่ทรงวางได้แล้ว ผู้ที่
ได้รับพระราชทานจะคอยหลังกลับออกมา ก็จะต้องอย่างเอก ถ้าเป็น

เดี๋ยวนี้เห็นจะไต่ช้ากันดั้น ๆ ไป การซึ่งว่าไว้เช่นนั้น จะเป็นด้วยต่างดั้น
 เกินไป ฤๅจะเป็นด้วยมีผู้ใดเบ้นอย่างเอกซันต์คนหนึ่ง เวลาที่จะขึ้น
 ไปถวายนายนกน้ำทุกสี่ศักราชของขึ้นไป เวลาที่พระราชทานหมาก
 ก็เขาศีศะยีนเข้าไปรับแทนผักราบ แล้วจึงเขามือหยิบเหมือนผู้หญิง
 ถวายของพระอย่างนั้นบ้างคอกกระมัง แต่การพระราชพิธีทั้งสี่องค์ทุกน้ำ
 ดังพระบาทญานารายณ์ประชมตินชู้ ก็ไม่มีปรากฏว่ามีพิธีพราหมณ์
 อย่างใด ดูพราหมณ์ก็ไม่รู้เรื่องราวอะไร แต่พิธีทั้งสามอย่างคือเคณฑะ
 ทุกน้ำดังพระบาทญานารายณ์ประชมตินชู้ ไม่ได้ มีทำที่กรุงรัตนโกสินทร์
 นี้เลย นับว่าเป็นพิธีเด็กสุญแล้วทั้งดั้น

๒๒ สดากภัตร์

การพระราชพิธีสำหรับเดือน ๗ เลิกเสียไม่ได้ ทำทั้งสิ้นแล้ว การ
พระราชกุศลอันใดในเดือน ๗ ก็ไม่มี คดอดจนการสดับปรณพระบรม
อัมรินทร์ ซึ่งมีทบจะทุกเดือน ในเดือนเจ็ดก็จำเพาะถูกคราววัน การจร
ที่เป็นกรรมมงคลก็ไม่ทำในเดือน ๗ การเผาศพใหญ่ ๆ ก็ไม่มีใครทำใน
เดือน ๗ ด้วยเป็นฤกษ์ฝน เพราะฉะนั้นในเดือนเจ็ดจึงได้เว้นว่างอยู่ทั้งเดือน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้ มีสดากภัตร์เป็น
การพระราชกุศลเพิ่มขึ้นในเดือนเจ็ด

การสดากภัตร์นี้ เมื่อจะว่าโดยเหตุเดิม ตามที่คนโบราณได้ทำมา
ก็ไม่ใช่เป็นกำหนดฤกษ์ ที่มีมาในวินยบาฬี คัมภีร์จุลวรรค ว่าพระผู้มี
พระภาคเสด็จอยู่ณเวฬุวันเมืองราชคฤห์ ครั้นนั้นเจ้าแพงชนทั้งหลายที่เคย
ถวายสังฆภัตต์ทั่ว ๆ ไป ไม่มีกำลังจะถวายได้ จึงได้พากันคิดจะถวาย
อุทเทสภภัตต์เพียงรูปหนึ่งสองรูปสัามรูปอย่างหนึ่ง นิมนต์ภิกษุคือเฉพาะแต่ที่
นิมนต์ไปถวายอย่างหนึ่ง สดากภัตร์ คือให้พระสงฆ์จับสลากตามแต่ผู้ใดจะ
ได้หนึ่งอย่างหนึ่ง บัณฑิตภิกษุถวายเฉพาะวันหนึ่ง ในบัณฑฆาตซึ่งขึ้นบัณฑฆาต
นั้นอย่างหนึ่ง ปาฏิติกภัตร์ ถวายเฉพาะในวันขึ้นค่ำหนึ่ง แดกรรมคำหนึ่ง
นั้นอย่างหนึ่ง ยักย้ายไปตามชอบใจของคนของคน ภิกษุทั้งหลายนำ
ความขึ้นกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงอนุญาตให้พระสงฆ์รับ
ภัตต์ทั้ง ๗ นี้ สดากภัตร์นับเป็นภัตต์อันหนึ่งใน ๗ อย่าง ก็ไม่เป็น

กำหนดกฎเกณฑ์กำหนดเหตุอันใดที่เป็นการควรทำใช้การที่ควรทำ ในกรุง
สยามแต่ก่อน ที่ได้กล่าวถึงถวายสดากภัตรแก่พระสงฆ์ ในส่วนราชการ
แต่ส่วนราษฎร ก็มีมาอย่างเช่นในหนังสือพนมาคำเป็นต้น ก็ว่าถวายกัน
ในเดือนหก ประจวบกับฤดูฝนวิสาขบูชา ถึงที่ในกรุงรัตนโกสินทร์
เกิดสดากภัตรขึ้น ก็ทำในการวิสาขบูชาเหมือนกัน แด่สดากภัตรใหญ่
วัดพระเชตุพน เมื่อปีมะโรงอัฐศก จุติศักราช ๑๒๑๘ ซึ่งดูเหมือนจะ
เป็นสดากภัตรวิเศษนอกจากวิสาขคราวแรก ก็ทำในเดือนหกเหมือนกัน
ที่ย้ายลงมาเดือนเจ็ดนั้น เห็นจะย้ายลงมาหาตัวว่างอย่างเดียวเท่านั้น
การซึ่งกำหนดสดากภัตรในเดือนเจ็ด ก็ด้วยอาไศรยผลไม่บริบูรณ์
ผลไม่ขึ้นก็ทำเนา ดูเป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ที่ทุเรียน ถ้าฤดูสดากภัตร
ต้องคราวทุเรียนสุกสุ่มแล้ว ก็เห็นจะเป็นใช้ ได้ทั้งสิ้น

การเรื่องถวายภัตรต่าง ๆ ฤๅจืดจาง ๆ ตามที่มีมาในพระวินัย ซึ่ง
พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตไว้นั้น ดูเป็นการทำเด่นต่างออกไปหมดทุกอย่าง
ด้วยเหตุว่าภูมิประเทศบ้านเมืองไม่เหมือนกัน ทั้งผู้ทักขิณพระพุทธเจ้าต่าง
ก็ไม่เหมือนกัน ในประเทศอินเดียมีทุพภิกขภัยฝนแห้งเข้าแพง จึ่ง
มนุษย์แดงตัวต้องตายด้วยอดอาหาร ในประเทศสยามนั้นการเช่นนั้นไม่เคย
พบเห็น เพราะที่แผ่นดินอุดมดีกว่าในประเทศอินเดียบางแห่ง การที่จะ
เสาะแสวงหาอาหารของภิกษุไม่เป็นที่อดกตัญญู คนในพื้นเมืองประเทศ
อินเดีย เป็นหลายสิบพวกหลายสิบเหล่า ประกอบด้วยทิวี่ฐานะต่าง
ถือชาติถือโคตรถือธรรมเนียมต่าง ๆ กัน ฤๅที่ถือเหล่านั้นล้วน
แต่หึงหวงพวกอื่น ๆ สอนให้หมิ่นประมาทพวกอื่น ให้ถือพวกอื่นเป็นศัตรู
อบรบกันมาช้านาน ถึงโดยว่าพระพุทธเจ้ากำเนิดขึ้น จะแพร่หลายไป

ได้มากเพียงเท่าใด ก็ไม่พอที่จะลบล้างทิฐิเดิมให้ ดั้นเชื้อดั้นทรากได้
แต่ไม่พอที่จะล้างตอนคนให้ ทั้งละทิฐิเดิม กลับมาถือพระพุทธรูปสาสนาที่รักกัน
ไม่ได้ ส่วนในแผ่นดินสยามนี้แต่เดิมมา ก็คงจะเป็นแต่ถือเจ้าถือผีเช่น
เมืองลาว เจ้าแต่เดิมนั้นไม่มีกฎหมายข้อบังคับที่ได้ล้างตอนคนให้
ประพฤติกว้างอย่างหนึ่งอย่างใด เหมือนอย่างกัมพูชา เวท ฤๅกัมพูชา ไบเบต
ที่มีผู้มาจับอกเล่าล้างตอน เป็นคนนับถือก็เดินสำรวจบูชาไปดองตุเมื่อได้สม
ประสงค์จึงใจ ก็เข้าใจเขาเป็นว่าการที่ตัวทำนั้นถูก ถ้าไม่ได้สมประสงค์
จึงใจ ก็เข้าใจว่าการที่ตัวทำนั้น เป็นการผิดไม่ชอบใจเจ้า ก็ดักยัย
ทำอย่างอื่นไป ที่สุดจนการหยาบ ๆ กาย ๆ ที่คนกล้า ๆ บ้า ๆ ไปทำ
เมื่อคนที่ทำไม่มีอันตรายอันใด ก็ถือว่าเป็นถูกใจเจ้า เช่นกับนิทานเรา
เล่าโรมยบนดวดยควายเราแกะเคหุ เมื่อได้ควายมาแล้วมาผูกไว้ที่
ใต้ศาลา ควายนั่นออกวิ่งไป กระซอกเชือกที่ผูกใต้ศาลาจนศาลาถล่ม
เมื่อผู้ ที่ทำเช่นนั้นไม่มีอันตรายอันใด ก็ตกลงใจว่าเจ้าชอบการที่เป็น
กลโกง ๆ เป็นต้น การที่ถือคติไม่มีข้อบังคับเป็นแต่การทดลองเช่นนั้น
จึงไม่เป็นเหตุให้เชื่อถือมัน จนถึงเป็นทฐิมานะกระต้างแรง
ครั้นเมื่อพราหมณ์นำศาสนาอิศวรมาขายเข้ามา ถึงว่าศาสนานี้มี
กฎหมายบังคับกับความประพฤติของคน แต่วิฆัฏกษณอาการก็ไม่สู้ผิดกัน
ไปกับเจ้าผี ซึ่งเคยถือมาแต่ก่อนนัก เมื่อรับมาถือก็เข้าใจว่า เป็นผี
อย่างเก่านั่นเอง แต่เป็นผีผู้ดีขึ้นไปกว่านั้นอีกหน่อยหนึ่ง ฤๅเป็นเจ้า
แผ่นดินของผี ถึงว่าจะนับถือดีขึ้นไปกว่าผีที่เคยนับถือมาแต่ก่อน ก็
ไม่มีใครปฏิบัติตามกฎหมายแบบอย่าง เป็นแต่ นับถือบูชาหลวม ๆ อยู่
อย่างเช่นผีอย่างเก่านั่นเอง ครั้นเมื่อพระพุทธรูปสาสนาเข้ามา เป็นถทิ

แปลกไปใหม่ ไม่เหมือนอย่างที่เคยถือนัยแต่ก่อนเลย เป็นการตั้ง
 เข้าใจยากต้องว่าเรียน ครั้นเมื่อว่าเรียนแล้ว ก็ยังเห็นความอัศจรรย์
 ในคำสั่งสอนนั้นมากขึ้น ได้รับผลแห่งความประจักษ์ที่แน่นอน ตีกว่าที่ได้
 จากไฟที่เผาผลาญที่เคยถือนัยแต่ก่อน ก็ทำให้ความเลื่อมใสศรัทธาเจริญ
 กว้างขึ้น เมื่อมีผู้ว่าเรียนมากขึ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ยิ่งแพร่
 หลายออกไป หยั่งถึงคัมภีร์ในประเทศสยามแน่นหนามั่นคง ยิ่งกว่า
 สำนานพราหมณ์ เพราะเป็นคำสั่งสอนที่มีแก่นสารให้ผลปรากฏในประจักษ์
 ไม่มีดับดับพลัดพลัดเลย ถึงว่าศาสนาเก่าที่เคยถือนัยมาทั้งสองอย่าง จะ
 ไม่จะทิ้งเสียได้ด้วยใจอ่อน ก็ยังเหลือแต่ความเกรงใจมากกว่าที่นับถือจริง
 ประเทศสยามเป็นภูมิภาคที่สมควรจะทรงพระพุทธศาสนา มากกว่า
 ประเทศอินเดีย ด้วยที่นับถือเดิมนั้นอ่อน จึงได้แพร่หลายมั่นคง
 มีผู้นับถือปฏิบัติบูชาแก่พระสงฆ์ทั้งปวงทั่วหน้า ถึงตาพระสงฆ์ทั้งปวง
 ไม่มียามขัดสนกันดารเหมือนอย่างประเทศอินเดีย ด้วยอาศัยบุญ
 ประเทศ เป็นที่บริบูรณ์อย่างหนึ่ง ด้วยความนับถือของชนทั้งปวง
 ทั่วถึงแลมั่นคงประการหนึ่งดังกล่าวมานี้

การซึ่งมีแบบอย่างมาจากประเทศอินเดีย ในเรื่องภิกษุทานกัถิ
 ภิกษุทานกัถิ เป็นเรื่องสำหรับประเทศที่หาอาหารยาก แดหาผ้ายาก
 ทั้งสิ้น ไม่ต้องกันกับในประเทศอินเดีย แต่หากผู้ซึ่งมีความเลื่อมใส
 ในพระพุทธศาสนา อยากจะหาช่องหาอุบาย นำเพื่ญทานต่าง ๆ
 ให้เจริญความยินดีปรีดาในสันดาน ก็ยกย้ายทำไปตามดลิตี ที่กล่าว
 มาแต่ก่อนอย่างนั้นบ้างอย่างนั้นบ้าง แต่มักจะเป็นการไม่แท้ โดยมากอย่าง

เห็นว่าให้เจ้าบั้งสุกุดจัวร์ได้อานี้ส่งสัมาก ก็มาทำย่อ ๆ เอาผ้าพาดโยง
 จากศพ แล้วเอาจัวร์ไปพาดบนผ้านั้น นิมนต์พระสงฆ์ตามที่ชวนบิณฑ
 ฆอบใจ มาชักผ้าขึ้นเป็นบั้งสุกุดจัวร์ ที่จริงผู้ทำก็รู้ว่าผ้าขึ้นพระสงฆ์
 จะเอาไปอะจิฐานเป็นบั้งสุกุดจัวร์ไม่ขึ้น พระสงฆ์ก็ไม่ได้เอาไปอะจิฐาน
 เป็นบั้งสุกุดจัวร์เลย แต่ก็ยังถวายนบั้งสุกุดอย่างนั้นอยู่ได้เสมอ เป็น
 การตั้งเขปต่างว้ายย่อ ๆ เพราะความจริงพระสงฆ์ในประเทศสยามนี้ ไม่
 ต้องการที่จะใช้นบั้งสุกุดจัวร์เลย ด้วยผ้าที่ทากถวายนมากมายเหลือใช้
 ยิ่งนัก ถึงการสดากภักตร์นั้นก็เหมือนกัน สักแต่ชื่อว่าสดากภักตร์ เมื่อ
 ทำไปถวายเป็นวัดใดก็ได้ทั่ว ๆ กันทั้งวัดเป็นสังฆภักตร์ แต่ยกเรียกเดี่ยวว่า
 เป็นสดากภักตร์ ที่สดากภักตร์หลวงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็น
 นิมนต์ภักตร์ ยกเรียกว่าสดากภักตร์ บันดาลสดากภักตร์ของหลวงทั้งชั้น
 ไม่เป็นสดากภักตร์แท้ เป็นแต่สมมุติว่าเป็นสดากภักตร์ เหมือนอย่างที่ทำ
 บุญการศพ สมมุติว่าเป็นได้ทอดผ้าบั้งสุกุดนั้น

สถากภักทร

บัดนี้เราจะด้วยการสถากภักทร ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ข้าพเจ้าได้เคยจำได้ว่าได้รู้เห็นสถากภักทรไปวัดพระเชตุพน ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้งหนึ่ง มีกระบวนเปนอันมาก แต่กระบวนทั้งปวงนั้นจำไม่ได้หมดว่ามีอะไรบ้าง ไปจำได้อยู่สองอย่าง แต่ว่ามีสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวพันตัวหนึ่ง หัวโศลกเท่าคันทันขนาดย่อม ๆ มีมือหลายมือถืออะไรที่อะไรหลายอย่าง จำไม่ได้ว่าถืออะไรบ้าง เห็นแต่เวลาเกี่ยวพันเดินแล้ว เดินทรก ๆ มาแต่ไกล ได้ตั้งศาลแต่เหนือพลับพลา แล้วแต่ตามตลอดจนท้ายพลับพลาอยู่ข้างจะขอบใจมากกว่าสิ่งอื่น อีกกระบวนหนึ่งนั้นพิเภกคน ๆ เราแต่งเปนโขน มีดังตามเปนกองโตถือผลไม้ต่าง ๆ เรายืนพิณพาทย์ที่ พิเภกถึงนั้น เต้นตามเพลงพิณพาทย์ออกสู่คนอีกอย่างหนึ่ง ได้ดูจำไว้ ได้แต่สองอย่างเท่านั้น จะได้มีไว้ก็ไม่ทราบแน่ แต่ไม่ได้ใจคิดว่า การที่จำไว้นั้นจะถูกต้องฤาไม่ เทียบสอบถามใคร ๆ เราดูเขาก็ว่ามีสถากภักทรวัดพระเชตุพนจริง แต่จะมีกระบวนเช่นข้าพเจ้าจำได้ฤาไม่นั้น เราไม่ทราบจำไม่ได้ ก็ยังออกหนักใจขึ้น กลัวว่าจะไปเพื่อนเขาเล่น โขนชักกรอกเมื่อพิน้ำทิพย์มาฉันเหินไปดอกกระมัง แต่ยังไม่จำได้แน่นอนนัก จึงได้ค้นดูจดหมายเหตุเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้ความว่า สถากภักทรนั้นได้มีเมื่อมีมโหรีโรงอุรังค อายุข้าพเจ้าได้สามขวบ

เต็ม แต่ไม่มีสัสดิจะตั้งเช่นที่ฉันเห็นไปนั้น เปรนแต่พรรณาความ
กว้าง ๆ ว่า “ของหลวงไปน้ำ แต่งละครช้างในหามสัสดิภาครเป็นคู่ ๆ
ถึงท่านที่ตองเกณชั้กคิดทำประกวดกัน จัดหญิงคี่กระจุกแถวหญิงรุ่นสาว
มาตกแต่งให้นุ่งผ้ายกบ้าง นุ่งสังเวียนบ้าง ห่มแซมขบมบ้าง หามสัสดิภาคร
เป็นสี่แถว แล้วก็มีคนถือตำรับขาวหวาน เครื่องไทยทานเป็นขนมผลไม้
ต่าง ๆ ที่จะถวายพระสังฆ์ในสัสดิภาครนั้น ตามไปเบื้องหลังเป็นอัน
มาก นางแห่งก็แต่งเป็นละครอื่นเครื่อง แลนางเป็นคู่ ๆ กัน หาม
สัสดิภาคร นางแห่งก็แต่งเป็นยกษมบ้างถึงบ้าง นางแห่งก็แต่งเป็นเดี่ยว
กางเกงพิไสยไปข้างหน้า นางแห่งก็แต่งเป็นงั้วรบกััน นางแห่งก็แต่งเป็น
นางค่างภาษา ทูลกระมุ้งตั้งของเป็นอันมาก นางแห่งก็จัดเป็นรถแกล
เกวียนบันทุกสิ่งของเป็นคู่ ๆ นางแห่งก็จัดเอาเด็กที่รุ่นมาแต่งตัวถือผลไม้
ต่าง ๆ ไปเป็นอันมาก ตามแต่บุญญาผู้ใดจะเห็นดีก็ทำไป มี
พิณพาทย์จีนพิณพาทย์ไทยไปบนเกวียนบ้าง ทุก ๆ กระบวน ตั้งกระบวน
ที่หน้าประตูวิเศษไชยศรี ไปเดี่ยวบ้อมเผด็จจักร เติงกระบวนไปวัด
พระเชตุพน กิดกระบวนหนึ่งคนที่อย่างน้อยทั้งหญิงทั้งชายเพียงร้อยเศษ
ที่อย่างมากที่สุดร้อยเศษ แต่ล้วนถือสิ่งของทั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นทอดพระเนตรอยู่บนพระที่นั่งสุทไธ
สวรรย์” ได้ความจากจดหมายเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่าดังนี้ ได้ความ
จากผู้อื่น ก็ท้าวเจ้าจอมมารดาฮ่อมว่าตัวเองได้แต่งเป็นคนแก่ คนหาม
สัสดิภาครนั้น คงคำเจ้าจอมมารดาหามทอง จีบหามถม แวงหามเงิน
ละครแต่งเป็นพราหมณ์เป็นคี่กระจุกสรวมเกี้ยว ถือดอกไม้อุปเทียมน นอก
นั้นมีละครสรวมชฎาเป็นมนุษย์บ้าง ยกษมบ้าง ช้มาเป็นคู่ ๆ และมีแต่ง

เป็นเงินเดินเห็ดด้วย นี่เป็นกระบวนหลวง ได้ความจากผู้อื่นอีก ว่า
 กระบวนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า มีคนใหญ่ขึ้นหนึ่งวางบนล้อเลื่อนไป
 มีถาดรับแค้นเดินแวดล้อมไปด้วย แล้วจึงมีปราสาทสูงใหญ่หลังหนึ่ง
 วางบนล้อเลื่อนลากไปเหมือนกัน ของสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย มี
 ข้างบนหักทุกเรือน ของผู้อื่นก็มีเป็นนครบางขวาง อีกกระบวนหนึ่ง
 ไม่ทราบว่าเป็นของใคร มีทุเรียนประดับเป็นทุเรียนผลใหญ่ขึ้นล้อเลื่อน ได้
 ความเด็ด ๆ ไปอย่างนี้ แต่เรื่องสัสดิเดชของข้าพเจ้ายังไม่ได้ยินใคร
 เอ่ยถึง เป็นแต่มีสัสดาภิภักตร์ครั้งหนึ่งนั้นนับว่าเป็นลูกแน่ มีใช้ฉัน แต่
 กระบวนนั้น บางทีคนอื่นเขาจะชอบใจอย่างอื่น แต่ข้าพเจ้าเป็นเด็กโคม
 จะไปชอบใจโคมที่เขาไม่ชอบกันจึงไม่มีใครจำไว้ ฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ
 แต่สังเกตได้ว่า ถ้าเด็กเช่นนั้นไม่ชอบใจอย่างอื่นแล้ว ไม่จำได้ ถ้าจำ
 ได้แล้วไม่ลืมเลย สัสดาภิภักตร์วัดบวรนิเวศ ซึ่งว่ากันว่าครั้งหนึ่งก่อน
 ฤๅภายหลังวัดพระเชตุพน ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยตัวเองเลยสักนิดเดียว ถาม
 ใครก็ดูรวม ๆ ไปหมดทั้งสิ้น

การสัสดาภิภักตร์ทั้งสองคราว คือวัดพระเชตุพน และวัดบวรนิเวศ
 ต้องนับว่าเป็นการจริง ส่วนสัสดาภิภักตร์ที่แต่งเป็นการประจําปีนั้น ที่วัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม เป็นการมีในเดือน ๗ แต่จะเป็นขึ้นแปดค่ำ
 ฤๅขึ้นสิบห้าค่ำจำไม่สนิท คงอยู่ในวันพระ เป็นแต่สัสดาภิภักตร์ของหลวง
 กับเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน แห่ออกจากประตูราชสำราญ ผ่านหน้าพระ
 ท้องนันทสมาคมไป เข้าประตูหน้าพระอุโบสถ ทอดพระเนตรที่ศาลาตามถ
 หนึ่งสี่ สัสดาภิภักตร์นั้น มีกระบวนแห่เป็นผู้หญิงถือธงชาย ๑๐

ซึ่งตราบ ๑๐ มีพิณพาทย์ผู้หนึ่งตีสามหามตีไปในหว่างสำรับหนึ่ง ต่อ
ไปตรกรี่มา บางที่ก็อย่างตะตองคู่ บางที่ก็อย่างตะคู่ คือยืนเครื่อง
พราหมณ์ถึงยักษ์ ในหว่างตรกรี่มานี้ มีพิณพาทย์อีกสำรับหนึ่ง ต่อ
นั้นไปเป็นตรกรี่เล็ก ๆ ถี้อตอกไม้คู่หนึ่ง ชูคู่หนึ่ง เทียนคู่หนึ่ง แต่
แต่ตั้งตัวนั้น ยักเยื้องกันไปเป็นคราว ๆ บางคราวก็ตั้งคู่สี่คู่ทุกทั้งหกคน
บางคราวก็ตั้งเป็นพราหมณ์ทั้งหกคน บางคราวก็ตั้งเรียกว่าอย่าง
เจ้าหมื่น คือตั้งเป็นตรกรี่แต่โปกผ้านี้กับทิมคิดชดสิบ ต่อนั้นลงมาเป็น
ทาบหลวง ทองทาบหนึ่ง เงินทาบหนึ่ง กระเช้าที่ทาบนั้น ใช้ไม้
เป็นแบบหกเหลี่ยมมีดทองมีเงิน ร้อยสายโซ่โยงขึ้นไปเป็นสำแหวก
ในสำแหวกนั้น ตั้งพานทองพานเงิน ข้างหนึ่งเป็นกระถางเข้าหนึ่ง
ข้างหนึ่งเป็นกระถางสังฆยา คนที่ทาบแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้าง ห่ม
ซับในแพร ห่มคาดชั้นนอก ต่อไปจึงถึงงานกลางเชิญเครื่องโต๊ะเงินผูก
ถุง ทั้งขาวหวานแดงเคียง พวงงานกลางนุ่งผ้าลาย นุ่งหิ้วยหมซับใน
แพรชั้นนอกอดัดดัดดอกกราย ต่อนั้นไปจึงถึงทาบเจ้านายข้าราชการฝ่ายใน
เดินเป็นคู่ๆ กระเช้าที่ทาบทำเป็นกระถางเงินเป็นเครื่องชรักมีดทองบ้าง
เครื่องอังกฤบ้าง ปลายคานที่ทาบเป็นคี่คี่หน้าหงอนาค มีกระถางใน
กระเช้าทั้งสองข้าง มีช่องพลูหมากธูปมีดเทียนมีดอยู่ในกระเช้า แล้ว
มีธงกระดาษปักฉลากหมายเลข ๑ ที่ ๒ บอกชื่อเจ้าของ ดึงพาดคี่คี่
คานสั้นหนึ่ง คนที่ทาบแต่งตัวนุ่งสังเวียนบ้างยกบ้าง ที่เลว ๆ ลงไป
ยกใหม่ก็มี ห่มคาดเย็บแบบเขมรชานอดัดดัด ตามแต่ผู้ใดจะมีแต่จะหาได้
จำนวนทาบมากแต่น้อยตามจำนวนพระสังขที่มานั้น ประกติเห็นจะอยู่ใน
๓๐ รูป แต่ก่อน ๆ มา ใช้คู่เวียนทั้งผดกระเช้าหนึ่ง กระถางเข้า

เห็นวกระเช้าหนึ่ง พึงจะนาเกิดกรวณขึ้นเมื่องานส้มโอรข้าง เห็น
 จะเป็นครึ่งพระเสวตรสุภาพรณ ไปเห็นนกระหลบอบอวขึ้นอย่างไร
 รับสั่งให้ ไปทิ้งเสียทั้งสิ้น ภายหลังจึงได้กลายเป็นสิ่งขยาบ้าง ผลไม้
 ต่าง ๆ บ้าง กระเช้าหนึ่งบางที่ก็มีทั้งสิ่งขยาแต่ผลไม้ด้วย หาบหลวง
 แลเครื่องโต๊ะเงินนั้นเป็นเข้าพระที่นั่งสองตำรับ นอกนั้นก็ถวายพระสงฆ์
 ตามที่ ๑ ที่ ๒ เป็นลำดับกัน เวลาทรงประเคนตำรับ ทรงประเคน
 กระเช้าสดากภัตด้วยที่เดียว การเลี้ยงพระก็ไม่แปลกประหลาดอันใด
 จิต ๆ เหมือนเลี้ยงชนมเบือระ ถ้ามีการส้มโอรข้าง ก็เสกสดากภัต
 ตามธรรมเนียมเสีย ไปมีสดากภัตในการส้มโอรข้างตามวัน พระ
 สิ่งซึ่งมากออกไปเป็นร้อยแปดรูป ถ้าเช่นนั้นก็ต้องเกณฑ์เจ้านาย เจ้าคุณ
 ท้าวนาง เจ้าจอมมารดาใหม่ เจ้าจอมมารดาเก่าจนกว่าจะพอ บ้างก็
 ถวายไปวัดราชประดิษฐก็มี วัดราชบพิงก็มี บางที่ก็เลยลืม ๆ ไปเสีย
 ไม่ได้ทำก็มี แต่ในแผ่นดินประจุบันนี้ สดากภัตตามธรรมเนียม วัด
 พระศรีรัตนศาสดารามไม่ได้มี มีแต่การส้มโอรข้างแต่ไปวัดราชบพิง
 เท่านั้น จะว่าเป็นพระราชกุศลที่เสกแล้วที่เดียวก็ว่าได้ จะว่ายัง
 คงอยู่ก็ว่าได้ ขยับจะกลายเป็นการจร

๒๓ ห่อเทียนพรรษา

ส่วนการที่ยังคงประจำอยู่ในเวลานี้ คือการห่อเทียนพรรษา
 เทียนพรรษาแต่ก่อนใช้หลอดด้วยสีผึ้งที่ดิน บนดาวดักที่แปดวัดหลวง
 มีนัยภักดิ์ถึงดังแล้ว มีเทียนพรรษาวัดละเล่มบ้างกว่านั้นบ้างทุก ๆ วัด
 เทียนนั้นมากน้อยตามกำหนดวัดตั้งเกิดขึ้นทุก ๆ รัชกาล จนถึงปลาย
 รัชกาลที่สามเทียนเกือบถึงร้อยเล่ม กำหนดเทียนเล่มหนึ่งหนักสีผึ้ง
 ๑๖ ชั่ง สีผึ้งเป็นอันมาก เวลาที่จะห่อนั้น กับออกบุญ
 พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในเจ้าภีษณุมาศ
 เสด็จมาช่วยห่อ แล้วก็เป็นการประชุมใหญ่ในวันเดือน ๗ ขึ้น
 แรกค่ำทุกปีในวัด ถ้าปีใดมีอธิกมาศหรือการห่อเทียนไว้ ต่อวัน
 ขึ้นแปดค่ำเดือนแปดบุรพาดำ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบ
 ถักธูปของพวกข้าพระที่ใดฝนประโยชน์อยู่ในเทียนพรรษาทั่วทุกพระอาราม คือ
 ว่าจำเดิมตั้งแต่จุดเทียนพรรษาแล้ว ก็คดทอนเทียนนั้นเสีย เหลือ
 ไว้นิ้วสักคืบหนึ่ง เวลาเสด็จพระราชดำเนินกุสิน ยังชำระดวง
 ไปพอให้ชงน้ำมนต์ จุดเทียนพร้อมเสด็จแล้วเวลาชงิน สักชั่ว
 โมงหนึ่งท่งเผื่อท่งคอย แล้วก็ดับเทียนที่คดไว้ คืบหนึ่งนั้นไปอีก
 ตกกลงเป็นเทียนพรรษาเล่มหนึ่ง ได้จุดบูชาพระ สีผึ้งหนักไม่ถึงบาท
 นอกนั้นเป็นประโยชน์ของข้าพระท่งสัน เป็นอยู่เช่นนั้นโดยมาก
 จึงได้โปรดให้เลิกเทียนห้อยเสีย ให้ทำด้วยไม้ บัดนี้ตายรัก

บัดทอง คงไว้แต่กำบังปาดายเป็นลายสีผึ้ง แล้วให้ทำกระบอกลูก
 ตกัวเป็นรูปถ้วย ถวายทรงหยอดสีผึ้งพอเต็มถ้วย ตั้งลงใน
 ช่องปาดายเทียนไม้ จุดในวันแรก คือนั้นไปจ่ายน้ำมันให้เติม
 จุดเป็นตะเกียงแค้นามันที่จ่ายนั้น ก็เป็นการตกแต่งเบอรเหมือนกันจะเป็นหมด
 ทำแก้ว ฤๅแกว่งทรงหนึ่ง ๆ เสียไม่ทราบเลย น้ำมันนั้นก็จ่าย
 อยู่ ส่วนเทียนสีผึ้งอย่างเท่านั้น ให้คงไว้แต่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เด่มหนึ่ง พุทธไสวรายเด่มหนึ่ง หอพระเจ้าสองเด่ม เป็นเทียนหลวง
 เด่มหนึ่ง เทียนเรียวยาวเด่มหนึ่ง พระพุทธบาทเด่มหนึ่ง วัดพระเชตุพน
 เด่มหนึ่ง วัดอรุณเด่มหนึ่ง วัดราชโอรสเด่มหนึ่ง วัดบวรนิเวศ
 เด่มหนึ่ง วัดบรมนิวาสเด่มหนึ่ง พระศรีศาสดายมุนีวัดสุทัศน์เด่มหนึ่ง
 ภายหลังเกิดพระปฐมเจดีย์ขึ้นอีกเด่มหนึ่ง พระพุทธชินราชเมือง
 พิษณุโลกอีกเด่มหนึ่ง ครั้นเมื่อทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์ ไปวัด
 ให้หล่อเทียนเด่มย่อม ๆ เป็นสองเด่ม ภายหลังเกิดขึ้นที่พระพุทธ
 สิริสังข์อีกสองเด่ม หอศีลยารธรรมบริศเด่มหนึ่ง หอพระคันธาร
 ราชบุรีที่ทองสนามเด่มหนึ่ง ครั้นในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า มีขึ้นที่วัด
 ราชบพิธอีกสองเด่ม พระพุทธรัตนสถานสองเด่ม เด่มใหญ่
 มีขึ้นที่วัดนิเวศธรรมประวัติเด่มหนึ่ง พระศรีรัตนเจดีย์เด่มหนึ่ง
 ในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพิ่มขึ้น เมื่อไม่มีดวงนำแล้วแทน
 เทียนวงนำอีกเด่มหนึ่งให้เป็นคู่กัน ภายหลังนี้เกิดเทียนอย่างเล็กกลงไป
 กว่าเช่นที่วัดราชประดิษฐ์ขึ้นอีกสองเด่ม สำหรับพระพุทธบุษยรัตน
 นัยรรมเป็นเทียนอย่างใหญ่ ๑๖ เด่มอย่างกลาง ๑๐ เด่มอย่างเล็ก ๒ เด่ม
 เทียนวัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดราชโอรส ให้มีเป็นวัดสำหรับ

รัชกาลละวัด ในเวลานั้นท่านองจะยกวัดบรมนิวาศเป็นวัดสำหรับ
 รัชกาลที่ ๔ แต่ในวันเมื่อเปลี่ยนมาเป็นวัดราชประดิษฐ์แล้ว เทียน
 วัดบรมนิวาศก็มีเตโชไป เทียนวัดนิเวศธรรมประวัติก็เกิดขึ้นตามเคย
 ของวัดบรมนิวาศ แต่ส่วนเทียนวัดบวรนิเวศเป็นเทียนสำหรับองค์พระ

เหมือนอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฤาพุกโชสวรค์ พระบาท
 แดพระประทุมเจ้าย การหล่อเทียนแบ่งเป็นข้างนำข้างใน เทียน
 หอพระแด่เทียนพุทธมณฑลเชียร แบ่งเข้ามาหล่อข้างใน เจ้านาย
 ข้างในทรงหล่อ นอกนั้นหล่อข้างนำทั้งสี่

รูปฐานฐานของเทียนพรรษานั้น วงหลอดใช้อย่างหนึ่ง วงนำ
 ใช้อย่างหนึ่ง วงหลอดใช้อย่างบัวปลายเส้าวงหลอด วงนำใช้
 อย่างบัวปลายเส้าวงนำ ซึ่งแบ่งเป็นอย่างกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ต้น
 เหตุนี้เห็นจะเกิดประชันกันขึ้น ครั้นขุนหลวงท้ายสระสร้างวัดมเหยงคณ์
 ขุนหลวงบรมโกษสร้างวัดกุฎีขาว ก็เคยถือคติต่อลงมาจนถึงกรุง
 รัตนโกสินทร์นี้ด้วย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระบรมมหาราชวังแล้ว
 ไม่ใช่บัวกลมเลย ถ้าการก่อสร้างอันใดในพระราชวังบวรแล้วไม่ใช่
 บัวเหลี่ยมเลย เป็นธรรมเนียมคิดต่อกันมา จนกระทั่งถึงเทียนพรรษา
 ก็พลอยเป็นเช่นนั้นด้วย

๒๔ ทำบุญ พระอัยยิ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

การพระราชกุศลในเดือน ๗ มีแต่ห่อเทียนพรรษา ก็เป็นการ
ห้อย ๆ เช่นกล่าวมาแล้ว ยังมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นการเกิดขึ้นใหม่
ตั้งแต่สมเด็จพระศรีศากยวศิกราช ๑๒๔๓ คือ การทำบุญวันขึ้นพระชนม
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
กรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ แต่เคยทำกำหนดสัปดาห์คติภาส ก็ในวัน
ที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมแต่เดิมมา บางปีก็ไม่ตกในเดือน ๗ แต่
มักจะอยู่ในเดือน ๗ โดยมาก จึงได้ยกมาวางไว้ในเดือน ๗
ครั้นภายหลังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ขึ้น
พระชนม์ตรงกับวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้เอง จึงได้เพิ่มวันอีกของคี่หนึ่ง
การที่ทำนั้นก็อย่างเดียวกับทำบุญวันประสูติแต่สวรรคต ซึ่งดั่งเคยมาแต่
ยังมีโคกถั่วในหนังสือพิมพ์วิจารณ์นี้เคย คือมีพระสังฆวัดราช
ประดิษฐ์ ๕ รูปวัดราชบพิศ ๕ รูปวัดบึงปรกณเฝ้าไทรย แต่ได้รับ
พระราชทานขึ้น สมเด็จพระนางเจ้า พระนางเจ้า ทรงถวายเครื่องไทยทาน
ต่าง ๆ แล้วส่งกับปรกณเฝ้าไทรยของหลวงวิชัยรูป ของสมเด็จพระ
นางเจ้าแต่พระนางเจ้าวิชัยรูป เวลาที่พระเจ้าสังฆวัดพระพุทธรูป
อนันตศักดิ์รัตนสูตรตามคึกา สวดมนต์จบแล้วเทศนาของหลวงกัณท์
หนึ่ง ของสมเด็จพระนางเจ้ากัณท์หนึ่ง เป็นเสร็จการพระราช

กุกศในวณเตยวณัน การที่ท่ามาแต่ก่อนเคยทำที่พระที่นั่งบรมราชสถิตย
มโหฬาร พระพุทธรูปประจำวันสำหรับพระอัมมสิริและพระอัมมสิริตั้งโต๊ะหมู่คน
ตะหมู่ แต่ในบั้นนี้โปรดให้ย้ายไปทำที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ตั้งบุษบกไม้
มีเครื่องสูง โปรดให้เชิญพระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพาหุรัตมณมัย
พระรูปสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอริยาธรรมา พระอัมมสิริสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ พระรูปสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ พระอัมมสิริพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้า
เสาวภาคณารักษ์ ออกตั้งด้วย เพิ่มพระสังข ชันเป็น ๒๐ รูป
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ มีธงไทยแทนฉนวน
พระสังขด้วย การนอกนั้นก็คงตามเดิม

การทำบุญพระอัมมสิริใหญ่ ในวันที่ ๓๑ เดือนพฤษภาคมนี้
ไม่เป็นการพระราชกุกศซึ่งควรจะตั้งอยู่ประจำแผ่นดิน เป็นแต่ตามกาดสมัย
เหมือนหนึ่งเป็นการในล่อนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เมื่อต่อไปภายหน้า
การพระราชกุกศเผื่อนัก ก็ควรจะเลิกเสียไม่ต้องทำ ซึ่งยกมาว่าไว้ใน
ที่นี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าการในปัจจุบันนี้เป็นอยู่บัดนี้ มีพระราช
กุกศเรื่องนี้เป็นการประจำเดือน ๗ อยู่อย่างหนึ่ง

คำตกเดือนในเดือน ๗ นี้ เกือบจะไม่มีอะไรสำหรับเดือน เพราะ
ไม่เป็นการสำคัญอันใดสักอย่างหนึ่ง ในการหล่อเทียนอย่างเดียว
แต่มหาดเล็กจะคอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอทรงหล่อเทียน ซึ่งไม่มีใครมา
หลาบบงตัว นอกนั้นก็เป็นการตามธรรมเนียมทั้งสิ้น

การพระราชพิธีเดือน ๙

ในเดือนแปดนี้ การพระราชพิธีที่เข้ามาในกฎมณเฑียรบาลในรายย่อ
จดหมายไว้ว่า “เดือนแปดเข้าพระวสุธำ” แต่ในรายพิศดาร
จำหน่ายว่าขาด ไม่ได้ถ้อยความอันใดเลย ในจดหมายขุนหลวง
หาว่าถกถ้าวแต่การพระราชกุศล ไม่ได้พูดถึงการพิธีอันใด คันตุตำรา
พราหมณ์ที่กรุงเทพฯ นี้ มีแต่บานแพนกชื่อพิธี ว่าเดือนแปด
พระราชพิธีวันขึ้นปีใหม่ ฯลฯ เข้าพระวสุธำบังเบญจราชาลัยเดียว แต่ให้
อาจารย์ประกอบสักคิสามร้อยนั้น แล้วจดลงไว้ข้างท้ายว่ายก มีข้อความ
รวมอย่างยิ่ง ที่พระมหाराชครูพิธีเองก็ไม่เข้าใจว่าแปลว่าอะไร แต่
ในหนังสือนางนพมาศถึงได้กล่าวไว้ว่า เป็นการในพระพุทธศาสนา ก็เว้น
กล่าวถึงพราหมณ์ ซึ่งเป็นตระกูลของตัวไม่ได้ แต่การที่พราหมณ์ทำนั้น
ดูเป็นอนุโลมตามพระพุทธศาสนาหาเป็นพิธีที่ยื่นแปลกเปลี่ยนอย่างไรกันไม่
เพราะฉนั้นการพระราชพิธีเดือนแปดนี้ จึงน่าจะเรียกการพระราชกุศล
มากกว่าจะเรียกการพระราชพิธี ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แต่ก่อนแล้ว ว่า
การพระราชพิธีพราหมณ์ในเดือนแปดนี้ ชรอยแต่เดิมมาจะเป็นพิธีที่
เป็นการไม่สุจริตในไตรทวารอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อถึงพระพุทธศาสนา
แล้ว จึงได้ยกเลิกเสียช้านานมา จนไม่มีผู้ใดจะจำได้ว่าเคยทำอะไร
พิธีพราหมณ์ ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ ก็จะเป็นพิธีตั้งขึ้นใหม่ พอ

อย่าให้อยู่เปล่า แทนของเก่าที่เด็กเสียนั้น เพราะฉันจึงจะชอกช้ำ
 ด้วยเหตุผลซึ่งพระสงฆ์ของเจ้าพรรษา ตามนิยมซึ่งมีมาในพระวินัยคัมภีร์
 มหาวิไทรยาบคาแล้วก่อน ประเพณีไม่มีธรรมเนียมประเทศก็อื่นเดียว
 ชนที่เกี่ยวไปมาอยู่เสมอ จากเมืองโน้นไปเมืองนี้ คือคนที่เกี่ยวค้าขาย
 กัด ที่ใดตัวเป็นสมณไม่มีห่วงบ่วงโย เกี่ยวไปเกี่ยวมาอยู่เช่นพวก
 ซึ่งเรียกเดียรถีย์แลปริพาชกถือถกษิต่าง ๆ กัด เมื่อถึงฤดูฝนก็หยุดแรม
 อยู่ในเมืองใด เมืองหนึ่งสิ้นสามเดือนแล้วจึงได้ออกเดินต่อไป ถึงแม้ว่า
 พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จเกี่ยวไปมาอยู่ในเมืองทั้งปวง ตลอดคัมภีร์ประเทศ
 มิได้เสด็จอยู่ในเมืองใดเมืองหนึ่งประจำทุกปี เมื่อถึงฤดูฝน พระองค์
 ก็ยอมเสด็จหยุดฤดูฝนในเมืองใดเมืองหนึ่ง เหมือนเช่นคนทั้งปวงประพฤติก
 อยู่ พระสงฆ์ทั้งปวงเมื่อมีมน้อยอยู่ แด่ดำรงในโลกุตตรคุณ
 ก็หยุดอยู่จำพรรษาในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เหมือนเช่นพระพุทธเจ้าทรง
 ประพฤติอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีความอื่นใดซึ่งพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติ
 ให้พระสงฆ์อยู่จำพรรษา การที่ส่งมาจนครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จ
 ประทับอยู่ที่เวฬุวันกระถินทระกะนิวาปะสถานณเมืองราชคฤห์ มีพระสงฆ์
 พวกหนึ่งเรียกว่าฉัพพัคคีย์ เกี่ยวไปมาตลอดฤดูหนาวฤดูร้อนฤดูฝน ไม่
 ได้หยุดแรมฤดูเดียว เมื่อคราวฝนตกแผ่นดินชุ่มด้วยน้ำฝน เกี่ยว
 เหยียบเข้ากลาอื่น ๆ แด่หญ้าบดเชียว แด่สัตว์เล็ก ๆ ตายด้วยกำลัง
 เหยียบย่ำ ชนทั้งปวงก็พากันติเตียน ว่าแต่พวกเดียรถีย์ปริพาชกเขา
 ก็ยังหยุด ที่สุตจนนกยังรู้ทวารยังอดไม่หลบหลัดฝน แต่พระสมณ
 สิกขบุตรทำไมจึงมาเกี่ยวข้องทั้งสามฤดู เหยียบหญ้าแด่คนไม่ ทำอันทรยศ
 เป็นของเป็นอยู่ ทำสัตว์ทั้งหลายให้ตายเป็นอันมากฉัน เมื่อภิกษุ

ทั้งหลายได้ ยินคำก็เตียนนั้น จึงนำขึ้นกราบทูลพระพุทธเจ้า ๆ จึงอนุญาต
ให้พระสงฆ์จำพรรษา แต่ยังมีโต นิยมเวลาชัดเจน พระสงฆ์มีความ
สงสัยว่า ปณยอมตกทั้งฤดูฝน แลฤดูฝนจะไม่มีอะไรเป็นเครื่อง
กำหนด พระองค์จึงตรัสอนุญาตให้เฝ้าแห่งเดียวในวัดสามะ คือกาลที่
นิยมน่าเป็นฤดูฝน ภิกษุยังมีความสงสัยอีก จึงได้ทูลถามกำหนดว่า
จะอนุญาตให้เป็นคราวเดียวฤๅหลายคราวเช่นอุโบสถ พระองค์จึงตรัส
ว่า ปณต้องคราว เจ้าพรรษารั้งแรกตั้งรับบรณมีอาสาฬหะ คือเพ็ญ
เดือนแปดไปแล้ววันหนึ่ง พึงเข้าวัดสู่ปณิกากัน บรณมีอาสาฬหะไปได้
เดือนหนึ่ง ก็คือตั้งแต่เพ็ญเดือนแปดแล้วเดือนหนึ่ง พึงเข้าวัดสู่ปณิกา
หลัง ภายหลังมาท่านพอลกัพภักคีย์ดำรงเท่านั้นเอง เจ้าพรรษา
แล้วเที่ยวไปในกลางพรรษา เขาจะตียนอีกเหมือนครั้งก่อน จึงได้ทรง
ห้ามว่า เมื่อเจ้าพรรษาแล้วห้ามไม่ให้เที่ยวไป ถ้าภิกษุใดเที่ยวไป
ในกลางพรรษาคืออาบัติทุกกฏ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์จะแต่งออกจาก
อาวาสไปเสียไม่จำพรรษา ฤๅอธิฐานจำพรรษาแล้วอยู่ไม่ครบสามเดือน
ไม่ได้ เว้นไว้แต่มีอันตรายใหญ่เกิดขึ้นก็จะอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีอันตราย
ไม่จำพรรษาอยู่ครบสามเดือนต้องอาบัติทุกกฏ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์จึง
ต้องอยู่จำพรรษา คืออยู่ในวัดแห่งเดียว ไปข้างไหนไม่ได้สามเดือน
จึงเป็นธรรมเนียมนิยมว่าเมื่อถึงกำหนดพรรษา ภิกษุจะจำพรรษาไม่มี
เสนาสน์ก็ไม่ควร เมื่อจะเจ้าพรรษาให้เปล่งวาจาในที่พร้อมกันว่า
อิมัสมิทวาเส อิมัสเตมาสัง วัสสังอุปมิ สามหน แปลเนื้อความว่า
ข้าพเจ้าเข้าถึงกาลฝนคือจำพรรษาในอาวาสนี้ ตลอดสามเดือนอันนี้ ข้า
อธิฐานพร้อมกัน เสน่ห์เป็นอธิฐานกำหนดเขตวัด เมื่อกลับ

ถึงที่อยู่ปักกวาดเสนาสน์ ตั้งน้ำใสหน้าอันไวแล้ว ให้อิฐฐานที่อยู่อีกชั้นหนึ่ง
ว่าอิมมิงมิทวาท อิมมิงเตมาลัง วัดสังขุเปมิ วิธีซึ่งอิฐฐานนี้ เป็นความ
คิดของพระอรรคกถาจารย์ ที่จะทำให้เป็นการมันไม่แปลแต่ตั้งใจเปล่า
ให้ออกจากเสียด้วย เหมือนอย่างอิฐฐานอะไร ๆ ทั้งปวง เช่นผ้า
ผืนเป็นต้น การที่อิฐฐานนั้นก็แปลว่าตั้งใจจะทำสิ่งนั้น ถ้าจะไม่
ออกปากอิฐฐานแปลแต่พูดเอาโดยไว ในใจก็ใช้ได้

เหตุซึ่งถือว่าเป็นการใหญ่ในเรื่องพระสงฆ์จำพรรษา เป็นข้อที่จะได้
บำเพ็ญการกุศล ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้นับถือพุทธศาสนาแต่โบราณนั้น
ด้วยเหตุว่าภิกษุในรัชสมัยประเทศ ประพฤติอาการผิดกันกับภิกษุ
ในกรุงสยาม ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ตลอดมา ท่าน
ไม่อยู่ในวัดใดวัดหนึ่งแห่งเดียวเป็นกำหนด แต่ไม่มีใครจะอยู่ในวัดที่อยู่
ในบ้านในเมือง นอกจากเวลาฤดูฝนสามเดือน ย่อมเที่ยวไปอยู่ใน
บ้านในเขาไศรยแต่หมู่บ้านเป็นระยะ พอเที่ยวภิกขาจารเวลาหนึ่ง
เวลาหนึ่ง ความประพฤติเช่นนั้นก็เป็นพระพุทธเจ้าตรัสเจริญ ขอบัญญัติ
อันซึ่งได้บัญญัติสำหรับให้ ภิกษุประพฤติ ก็ถวายเป็นความประพฤติเช่นนั้น
โดยมาก คือให้มีบริวารแต่แปดสิ่ง ไม่ให้สะสมสิ่งของไว้มาก เพื่อ
ที่จะได้เที่ยวไปข้างไหนได้ โดยง่าย ไม่มีห่วงใยเป็นต้น เมื่อพระสงฆ์
ประพฤติตัวมีห่วงใยน้อยลงเที่ยวไปเที่ยวมาอยู่เช่นนั้น ก็ไม่มีกฎในวัดซึ่ง
เป็นที่ห่วงหนาว่า เป็นกฎขององค์ท่านองค์นี้ เมื่อไปจากที่นั้นแล้ว
กฎก็ไม่มี ข้างของอันใดเก็บไว้ ไม่ต้องถนอมประจักษ์ ต่อจนถึงฤดูฝน จึง
ได้ คิดตั้งใจมุ่งหมายว่าจะอยู่จำพรรษาในวัดใด แล้วแสวงหาที่อยู่
ในวัดนั้น จนต้องมีพระเรียกว่าเสนาสน์คาหาปะกะ คือเป็นผู้ชี้ที่

แบ่งปันให้อย่างได้ ไม่เกิดวิวาทกัน เมื่อเป็นเช่นนั้นภคิพฺพทายกที่มีใจ
 เลื่อมใส ก็มั่งคั่งที่จะได้ช่วยซ่อมแซมตกแต่งเสนาสนะที่พอจะอยู่ได้สามเดือน
 ขอซึ่งพระอรรคณาจารย์ว่าไว้ ให้บ้กกวาทกฏเสนาสนะ คักนำใช้น้ำฉิน
 ให้พร้อมบริบูรณ์ แล้วจึงให้อริฐานที่อยู่นั้น ก็เพราะเสนาสนะนั้นรกร้าง
 แลไม่มีของที่จะใช้สอยอยู่บริบูรณ์ จึงต้องบ้กกวาทตกแต่งจัดหาไว้ให้
 พร้อมบริบูรณ์ พอที่จะอยู่เป็นสุขได้ตลอดสามเดือน ก็แลในระหว่าง
 ที่พระสงฆ์มาอยู่ในที่แห่งเดียวสามเดือนนั้น จะไปเที่ยวภิกขาจารในที่
 ไกล ๆ เปลี่ยนตำบลไปไม่ได้ จำจะต้องภิกขาจารอยู่ในเขตระหวัดไกล
 อวาคันนี้ ๆ เพราะถนุทายกผู้มีใจเลื่อมใส จึงได้มีความอุสาหที่
 จะถวายทานแก่สงฆ์ มีถวายบิณฑบาตเป็นต้น ยิ่งซีกกว่าฤดูอื่น ๆ
 แลในเวลาเมื่อพระสงฆ์อยู่ในที่แห่งเดียวทั้งสามเดือนเช่นนั้น ก็เป็นโอกาส
 ของสัปบุรุษทายกทั้งปวง ที่จะได้เข้าไปสู่หาฟังธรรมเทศนาวิภาสอุโบสถศีล
 การจำศีลภาวนาฟังธรรมเทศนาจึงได้มากในฤดูฝนสามเดือน ด้วยเหตุ
 ว่าในฤดูอื่น ๆ พระสงฆ์ท่านไม่มีใครอยู่ประจำที่ ตลอดลงมาถึงเครื่อง
 สักการบูชาต่าง ๆ เบนคั้นว่าเทียนพรรษาเพิ่มคั้นไม่ เทียนร้อยไม่ชุด
 ถันไม่ชำระไม้ สัฟน์ ที่จัดถวายพระสงฆ์ ในเวลาเข้าพรรษานั้น ก็
 ให้เป็นของพอที่จะทนอยู่ได้ แต่จะต้องใช้ ในกำหนดสามเดือน เวลา
 ที่พระสงฆ์อยู่ในอวาคันนั้น เมื่อล่วงสามเดือนแล้วท่านก็ต่างองค์ต่างไป
 ความประพฤติของพระสงฆ์ในประเทศอินเดียเป็นดังนี้ การที่ทำสิ่งใด
 ในเรื่องเข้าพรรษาทั้งหลาย จึงได้เป็นสามเดือนสามเดือนอยู่หมดทุกอย่าง
 แต่ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาในกรุงสยาม ความประพฤติของภิกษุ
 ทั้งปวง ไม่เหมือนอย่างเช่นภิกษุในประเทศอินเดีย มาประพฤติอยู่

ด้วยอันใด เพราะฉะนั้นในเดือนแปดนี้^๕จะว่าขาดพระราชพิธีไม่ได้^๖ ของ
เรียกว่าพระราชพิธีเข้าพรรษาเป็นพิธีสงฆ์

บัดนี้จะว่าด้วยการพระราชพิธีเข้าพรรษา อันประเพณีมาในกรุง
ศุโขไทย ซึ่งนางนพมาศได้กล่าวไว้ทั้งการหลวงการราษฎร์ จะได้
เก็บแต่ข้อความที่ว่าด้วยการหลวงมากบ้าง เพื่อผู้ที่แต่งการราษฎร์จะ
ได้มีข้อความว่าบ้าง ข้อความในหนังสือนางนพมาศนั้นว่า “ ครั้นถึง
เดือน ๘ นักรัตถุขบรูชาใหญ่ การพระราชพิธีอาสาธัมมาศ พระ
วรบุรพทุทธิโนรสในพระศาสนา จะจำพรรษาเป็นมหาสันนิบาต
ทุกพระอาราม ฝ่ายพราหมณาจารย์ก็จะเข้าพรตสมาทานศีล บริโภค
กระยาบวชบูชาคุณ (ฤๅกฤๅ) พิธีถึงเดือน ส้มเต๋จพระเจ้าอยู่หัว
จึงดำรัสสั่งนายนักการ ให้จัดแจงตกแต่งเสนาสนะทุกพระอารามหลวง
เสวักทรงถวายเป็นบริวารสมณะ เป็นต้นว่าเตียงต่างที่นั่งนอนเสื่อสาธดาบ
เป็นสังฆทาน แด่ม้ารถม้าเสวักพักร สัตถกภัตตาคารภัตตาคารทั้งประทับ
เทียนจำนำพรรษา บูชาพระบรมธาตุพระพุทธรูปปฏิมากรพระปริยัติธรรม
สิ้นไตรมาส ถวายขบเทียนชวตนาห้าน้ำมันตามได้ประทับ แต่พระภิกษุ
สงฆ์บันดาจำพรรษาในพระอารามหลวง ทั้งในกรุงนอกกรุงทั่วถึงกัน
ตามลำดับ ประการหนึ่งทรงพระราชอุทิศเครื่องกระยาตั้งเวรพัดกรรม
พระเทวรูปในเทวสถานหลวงทุกสถาน ทั้งสักการหมู่พราหมณาจารย์
ซึ่งจำพรต อานนศิรเวทเพทางศาสดาครูบาพระเป็นเจ้า ด้วยเสวตร
พัทธาภรณ์แด่เครื่องกระยาบวช ทั้งประทับรูปเทียนวิเลปนให้บูชาคุณ
(ฤๅกฤๅ) โดยทรงพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาโดยสาครเจือกัน ”
ต่อไปนี้จึงว่าด้วยราษฎร์เป็นข้อความยืดยาว เมื่อพิเคราะห์ดูตาม

ที่วามาน ก็จะได้เห็นตามที่ใดก็ตามมาแล้ว ว่าพิธีอาถรรพ์ของพราหมณ์
 นั้นเห็นเป็นทำเอาอย่างไปจากพระพุทธรูปศาสนา การที่จำพรรคนั้นก็ไม่แปลก
 อันใดกัน กับที่นางนพมาศได้กล่าวถึงราชธิดาพากันจำศีล มีกำหนด
 ต่าง ๆ อย่างยิ่งจนถึงตลอดสามเดือนสี่เดือนก็มี แปลกอยู่แต่ที่พราหมณ์
 กินเครื่องกระยาบวช ก็เหมือนกับสัปรุขข้างญวนข้างจีนเขาถือศีลแล้ว
 กินแะ ด้วยการพิธีนั้นดูก็ไม่แปลกปลาดอันใด นอกจากบูชา
 อยู่อย่างนั้น แต่การหล่อเทียนพรรษาอยู่ข้างจะกาฬโศปใหญ่โตไปกว่าชั้น
 หล่งนี้มาก ถึงกับมีกระบวนแห่ ๆ เทียนไปวัด แต่ดูกันที่จะกล่าวซ้ำ
 ถึงเรื่องแห่เทียนนั้นอีก ว่าการซึ่งแห่เทียนพรรษาในครั้งนั้นเห็นจะไม่เป็น
 การดำบกอันใด มากกว่าที่จะทำขึ้นในชั้นหลัง ๆ เมื่อเด็ก
 ทหารประจำการสำหรับพระนครเสียแล้ว ด้วยในจดหมายนั้นกล่าวไว้
 เป็นหน้าที่ของกรมทหารที่จะแห่เทียนไปวัด เมื่อไฟพลุกพล่านมีพรกัพร้อม
 อยู่ก็เห็นจะไม่ดีเป็นการดำบกนัก ในข้อความที่กล่าวไว้ใหม่ว่า “ครั้น
 ถึงวันจากาศุภฤกษ์ก็ยกเป็นขบวนเนืองนฤกษนายนักการทหารบกทหารเรือ ก็
 ตั้งกระบวนแห่เทียนเทียนประทีปจำนำพรรษารั้งกังบนคานหาม แดงเรือ
 เขกไชยใส่มุขกบตลิ่งกัของประโคมกลองอินทเทวีไตรสังข์ขึงทิวไสว ให้ไป
 ตามท้องถนัดจนมาถึงเขตตลาด ประหารราชธิดาก็ขึ้นสู่การอนุโมทนา
 พระราชกุศล ครั้นประทับถึงพระราชอารามหลวงตำบลใด ชาว
 พนักงานก็เชิญเทียนประทีปเข้าไปในพระวิหารหอธรรมมณเฑียร โรงอุโบสถ
 จุฑามาวัว ในที่นั้น ๆ ทุกพระอาราม ตั้งแต่เจ้าพระเจ้ายุวกก็ทรงพระ
 ราชอุทิศสักการบูชาพระรัตนไตรยรัตนไตรมาศสามเดือน” ค่อนั้นไปว่า
 ด้วยการแห่เทียนของราชธิดา แล้วจึงไปกล่าวถึงการที่เสด็จพระราชดำเนิน

พระอารามหลวงว่า “ ครั้นวันกาฬมังษเอกัตถ์เวลาวันชายแสด
 พระพุทธชินราชเสด็จนิบาตประชุมกัน เข้าพระฉายาพระอุโบสถทั่วทุกพระ
 อาราม ตั้งแต่เจ้าอยู่หัวก็เสด็จพระราชดำเนินออกวัดหน้าพระธาตุ
 พร้อมด้วยพระอรรคชายาแลพระบรมวงษาพระต้นมกานัด ” ต่อนี้ไปว่า
 ความรวบกับราษฎรทั้งปวง ไม่เฉพาะแต่พระเจ้าแผ่นดินแลราชตระกูล
 แลสงครามซึ่งจะให้ทราบว่าได้ไปวันนั้นไปทรงการอันใด แต่ข้อซึ่งไม่
 กล่าวชัดเฉพาะพระองค์เจ้าแผ่นดินในที่นี้ ขรยท่านจะไม่ใคร่จะได้ทรง
 อันใดนัก จะเป็นแต่ ปณมัสการตามธรรมเนียมจึงได้เกิดอันความรวม
 เข้าเสียว่า “ บัณฑิตชนทั้งปวงในตระกูลต่าง ๆ มีรัตติยตระกูลแด
 พรหมณ์ แลตระกูลคหบดีเป็นต้น ต่างซักเปรียบเทียบบริวารทั้งบุตร
 หลานญาติเจมิตร ออกไปเสด็จนิบาตพร้อมเพรียงกัน ณพระ
 อารามใหญ่น้อยที่ทุกแห่งทุกตำบล อุทิศอุทิศถวายแด่บัจจการก
 ถวายแก่ภิกษุสงฆ์สามเณรทั่วถึงกัน แลวิมหาราชชายหญิงต่างตั้งเบญจางค
 ประดิษฐานมาทามอุโบสถก็ตั้งอันมีองค์แปด ในสำนักก็พระมหาเถรเจ้า
 ทั้งหลาย บ้างก็ออกวาจาเทกว่าข้าพเจ้าจะรักษาศูโฆธ เปนปฏิหาริย์บัณฑ
 อุโบสถตั้งวันวิสาขบูชาตั้งเดือน บ้างก็มาทามเป็นสมาธิกนิพัทธอุโบสถ
 คือรักษาคิดในพรญาสันไครมาศตามเดือน บ้างก็มาทามเป็นเอกมาสิก
 นิพัทธอุโบสถ คือรักษาคิดตั้งแต่เพ็ญเดือนสิบเอ็ดไปจนถึงเพ็ญเดือนสิบสอง
 เดือนทุกวัน บ้างก็มาทามเป็นอัมมาสิกนิพัทธอุโบสถ คือรักษาค
 คิดเดือนทุกวัน ในสุกรมังคกภาพักษกั้งเดือน บ้างก็รักษาแต่ปรกคิอุโบสถ
 เดือนละแปดครั้ง บ้างก็มาทามเป็นปฏิชากรอุโบสถ มีวันะ มีวันสัง

เคียนหนึ่ง รักษาดีสืบเถววัน แด่ตั้งฟังพระธรรมกถึกดำแดงพระธรรม
 เทกนา แด่พระภิกษุสงฆ์สาธยายพระปริตในที่นั้น ๆ เสมอเป็นนิจ
 ทุกวันมิได้ขาด คราบเท่าสิ้นไครยมาศสามเดือนโดยนิยมนั้น ต่อ
 ไปแสดงคันเหตุ ซึ่งเกิดเหวี่ยงบูชาของแห้งในการเข้าพรรษามิพุ่มเป็นคน
 ซึ่งนางนพมาศเคยมาว่าคัวเป็นคนคิด เหมือนอย่างพานพระอินท์มากดอกบัว
 ดอຍประทบเป็นคนว่า “อันว่าพิธีธำรงมาศบูชาใหญ่ ข้าน้อยได้คิด
 กระทำพนมดอกไม้ทอง แด่กอโกสุมภ์ประทุมทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียน
 นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงบูชาพระรัตนไครยบ้างพระเทวรูปบ้าง
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พึงพอพระอิศราไครย จึงได้รังสรรค์ขึ้นเป็น
 คนฉลาดคิด โปรดพระราชทานสักการรางวัลเป็นอันมาก แด่นั้น
 มามหาชนชายหญิงทั่วทั้งพระนคร ก็ถือเอาเป็นอย่างต่างพนมดอกไม้
 แด่กอประทุมชาติมีพรรณต่าง ๆ บูชาพระรัตนไครยในพระราชพิธี
 ธำรงมาศมาจนทุกปี ฝ่ายนางในทั้งหลายก็ถืออย่างกระทำพนมดอกไม้
 ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานรางวัล ตามฝีมือแต่ปัญญา
 ด้วยกันเป็นอันมาก จึงพระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ่นดิน มีพระ
 ราชบริหารสาปสรรว่าเบื้องหน้าคัวไป ชนชายหญิงในพระราชอาณาเขต
 ประเทศสยามภาษา บันดาเป็นสัมมาทิสให้กระทำพนมดอกไม้กับบัว
 บูชาพระรัตนไครยในพระราชพิธีธำรงมาศ ให้เรียกนามพนมดอกไม้
 พนมพรรษา จงอย่ารู้ตามสัญญาคราบเท่ากัถปาวสาน ข้าน้อยนพมาศ
 ก็ถึงซึ่งชื่อเสียงว่าเป็นคนฉลาดปรุกฏนามอยู่ในแผ่นดิน ได้อีกอย่างหนึ่ง”
 เรื่องกอบัวเข้าพรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ข้าง
 จะทรงเป็นพระราชธุระมาก รับสั่งว่าคองคำราชองเฝ้า ถ้ามิได้ไม่มี

ผู้ถวายกบฏ ก็รับสั่งไปจนผู้ที่เคยถวายต้องทำมาถวาย จะเป็น
 พวกเจ้านายในพระราชวังหลัง ฤากรรมชุนีศรีธารนุรักษ์พวกใดพวกหนึ่ง
 เคยถวายอยู่ แต่เดี๋ยวนี้หายไปไม่เห็นมี เพราะวิธีที่ใช้กันเดี๋ยวนี้
 มักจะให้ มีของเครื่องรองเป็นสิ่งที่ใช้ได้ อย่างต่ำที่สุดจนถึงถักไม้
 ชัดไฟ กระดาษบัวหมากพรมซึ่งเป็นของโปรดในรัชกาลที่ ๔ นั้น เห็น
 เป็นวิธีดีเมื่อตกกันเสียไม่มีใครทำ รูปร่างกระถางบัวนั้นใคร ๆ ก็คง
 เคยเห็นอยู่ด้วยกันโดยมาก แต่บางที่จะนึกไม่ออก คือมีกระถางดิน
 ปิดกระดาดทองมีลายดอกไม้เขียนด้วยน้ำยา ในกระถางมีไม้ดอกอันหนึ่ง
 เตี้ยบดอกบัวกระดาดแดงซ้อนกันสามชั้น ยอดแดงสดเป็นอังกฤชทอง
 ขอบปากกระถางมีดอกแด่ไผ่เล็ก ๆ รายรอบ กระถางบัวอย่างนี้รับสั่งว่า
 เป็นอย่างโบราณแท้ ที่เป็นของเก่ารองลงมาอีกนั้นหมากพรม คือ
 เป็นพานแว่นพานนวดยดินสองชั้น ทาสีเขียนนากาว ที่ปากพานมีกระดาด
 เติมเหมือนใบตอง แล้วมีกรวยกระดาดทาสีขาว ๆ ตั้งที่ตรงกลาง
 รอบด้านมีดินบนก้นกลม ๆ รูปร่างเหมือนปัทม ต่างว่าหมาก ทาสี
 เขียวฤาสีขาวก็ได้ แล้วมีพายเป็นสี่อันติดเป็นด้ายแหวกทำด้ายแหวก เห็น
 จะต่างว่ารอยผ่าเป็นคำคำ มีทองอังกฤชติดที่ใจด้ายแหวก คือนั้น
 ขึ้นไปมีรูปภาพลึง เป็นหงษ์เป็นเทพพนม ฤาเป็นใบไม้ ติดไม้ติดมือกับกรวย
 เป็นชั้น ๆ เรียงขึ้นไปจนถึงยอดพุ่มเป็นทองอังกฤช ตัวสีผึ้งที่ติด
 นั้นต่าง ๆ โปร่งแต่เห็นกรวยที่เป็นแกนข้างใน ถ้ายกขึ้นหกดินอย่างแตก
 เพราะเซิงพานชั้นบนแตก นี่ก็เป็นของโปรดอีกอย่างหนึ่ง ที่ขาดไม่ได้
 เหมื่อนกัน เพราะเป็นของมีมาช้านาน

เป็นที่น่าสงสัยอยู่อย่างหนึ่ง ว่าเมื่อครั้งเมืองสุโขทัย เจ้านาย

แต่ผู้ มีบัณฑิตทั้งปวง จะต้องบวชเมื่ออายุครบบวชฤๅไม่ ดูไม่
ปรากฏถ่วงถ่วงในหนังสือนางนพมาศเลย ถ้าหากว่าจะบวชรับพรรษา
เช่นธรรมเนียมทุกวันนี้ ก็ว่าที่นางนพมาศจะได้กล่าวไว้ในหนังสือบาง
เพราะคิดเป็นการพระราชกุศลสำคัญอยู่ บางทีเราจะไม่บวชกันเฉพาะ
รับพรรษาเหมือนกับชั้นหลัง ๆ การที่จะบวชเรียนจะเป็นการจวไปเสีย
จึงไม่ได้กล่าว

ส่วนในหนังสือขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงพิธีอาสาธ ว่าบวชนาค
หลวงเท่าพระชนมายุ แต่ไม่ได้กล่าวถึงทรงผนวชเจ้านาย การที่
บวชนาคเท่าพระชนมายุเห็นจะเป็นในแผ่นดินพระบรมโกศ ทรงพระ
ราชศรัทธาตั้งธรรมเนียมใหม่ เกื้อหนุนคนบวช แต่การบวชนาค
เท่าพระชนมายุนี้ เห็นจะไม่ใช่นช่วยได้คำตัว ถ้าช่วยได้คำตัวถึง
หกสิบเจ็ดสิบคนก็จะหลยสิบข้ง ที่คำน้ำไตรมาครบบริวาร ทุกปี
ทุกปีคงจรมิไม่อาจทำ ขรอยจะใช้นาคมหาดเล็กแล้วตรวจชำระการ
ไม่ว่าหมู่ใดกรมใด พระราชทานแต่คำไตรบริวารอย่างบวชนาคมหาดเล็ก
ที่เป็นนาคหลวงในชั้นหลัง ๆ ฤๅจะนับทั้งพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าด้วย
ประการใดก็ไม่ทราบ ดูว่าก็จะเป็นอันได้บริจาคพระราชทรัพย์มาก
พอควรอยู่แล้ว ต่อขึ้นไปว่า “ครั้นวันเพ็ญเดือนแปด จึงทรงเทียน
พวงสาธิตหลวงทั้งในกรุงและนอกกรุง (ที่เรียกว่าในกรุงเห็นจะหมายถึงใน
กำแพงที่น้ำล้อมรอบ นอกกรุงเป็นนอกกำแพง จึงว่าต่อไปว่า) แต่
หัวเมืองเทศเมืองโท เป็นเทียนเป็นอันมาก” มีความในจดหมาย
ขุนหลวงหาวัดเพียงเท่านี้ การแห่เทียนใด เห็นจะไม่มาแต่ทั้งสี่
ส่วนที่กรุงรัตนโกสินทร์นี้ การพระราชพิธีพราหมณ์ในเดือนแปดไม่มี

อันใด ไม่ได้พระราชทานเครื่องสักการบูชาเทวรูปอย่างใด เป็น
 ไม่รู้ไม่เห็นกันเลย เริ่มการกัมแต่ทรงผนวชเจ้านาย การทรงผนวช
 เจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เคยฉัน คือ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เพราะฉันนั้นบิดาเจ้านาย
 ภายหลัง ที่เป็นเจ้าพี่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ทั้งในวังหลวงวังหน้า
 ไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่น นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเลย
 เว้นแต่พิจารณาเป็นทั้งเรื่องอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉันจึงได้ ถิ่นกันว่า
 ถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อม
 เป็นคนที่เสียคนแล้ว ฤ็จะเสียคนต่อไปแน่นอน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถือจนชั้นบวชเณร ด้วยมีเหตุชั้นคือ
 หม่อมเจ้าสกลดิศย์เสถียร ครบ๘๘จะบวชเณร ในปีที่พระราชพิธีพระศฟ
 กรมหมื่นวชิรญาณวชิโรดม จึงโปรดให้ออกไปทรงผนวชเณรที่พระเมรุ
 อย่างบวชนาค ครั้นเมื่อหม่อมเจ้าสกลดิศย์เสถียรเสด็จออกไป กับ
 ตัวพาโลว่า เพราะไม่ได้บวชที่วัดพระแก้ว

การทรงผนวชรับน้ำพรพรหมนี้ ไม่ว่าเป็นการใหญ่การปรกติอย่างใด
 คงจะอยู่ในระหว่างชั้นห่าไปหาชั้นสิบเอ็ดคำสิบสองคำแปดเชวร แต่
 การทรงผนวชนั้นมีแบบอย่างต่างกัน จะพรรณาไปให้ครบอย่างก็จะยืดยาว
 ขอว่าแต่การปรกติประจำปีก่อน วันที่จะสมโภชพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า
 ซึ่งจะเป็นนาคนั้น นาคออกไปชูปเทียนเข้ากราบถวายบังคมดาในท้อง
 พระโรง เมื่อวันสมโภช ทรงเครื่องที่ทิมคตพระมหาปราสาท ภูษา
 มาตาจำเรียวพระเกษาแดพระมัสสุ แล้วทรงนำที่พระแท่น มีขันสำกรตัง
 แด่พระองค์ทรงผ้าเยียรบัน ผ้ายก ถอดองค์กรุยสวมพระกรชัย

พระกรขวายังเฉียง คาครีตพระองค์กับผ้าทรง ทรงพระขำมรงค์แปดนิ้ว
 พระหัตถ์ แล้วทรงเสด็จขึ้นพระกตตำมถอ มาจากพระมหาปราสาท
 เช้าทองพระโรง ในท้องพระโรงตั้งบายศรีแก้วทองเงินอยู่ตรงกลาง
 สองข้างตั้งเทียนฉัตรรวบคอกไม้ทั้งเครื่องบริวารต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นของ
 พระราชทานภายหลังทรงผนวช แต่ผ้าใครที่จะทรงผนวชระงพานทองคำ
 สองชิ้นบาตรรองพานถม ตั้งที่ตรงหน้าบายศรีตรงพระภักตร์ เจาที่จะ
 ทรงผนวช เมื่อยังไม่ได้เปลี่ยนธรรมเนียมนั้น ราชอาคันเต็นตงทอดหน้า
 พระแท่น มีพระยักุบแปลนที่ประทับ ไม่ได้เสด็จขึ้นพระแท่น ครั้น
 เมื่อเปลี่ยนเป็นธรรมเนียนั้น เจาที่ทรงผนวชหนึ่งเขาสั่ง ก็ใช้พระที่นั่ง
 ไทรทอง แต่เลื่อนตงคกงักพาท้องพระโรงเหมือนกัน ในเวลาเมื่อเจ้า
 มานั่งคอยยังไม่เสด็จออก ฉันทพระภักตร์เข้ามาสู่ที่เฝ้า ต่อเมื่อเสด็จ
 ออกแล้วรับสั่งให้ฉันทพระภักตร์ไปข้างบายศรี จึงได้ก้มฉันทพระภักตร์
 ไปข้างบายศรีตรงผ้าไตร พราหมณ์จุคว่นเวียนเทียน แต่ก้น ๆ
 มาเมื่อเวียนเทียนแล้วก็ปนแล้วกัน แต่ครั้นเมื่อถึงในรัชกาลที่ ๔ มี
 พระราชทานนำพระมหาสังข์ ใบมคมแดงทรงเจิม ธรรมเนียนนั้นก็คิดมา
 จนปัจจุบันนี้ เมื่อสัสมโภชแล้วธรรมเนียนแต่ก่อนบังคับให้ประนมอยู่ใน
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ภายหลังมานี้ไม่มีผู้ใดกววชนบังคับบัญชา
 ต่างองค์ต่างกลับไปวงกันทั้งสิ้น แต่ก่อนมาพระสงฆ์ซึ่งนั่งหัดนาคีในการ
 ทรงพระผนวชนั้น ก็ใช้พระราชาคณะดำรงบดียอดสามสิบรูป สัมเด็จพระ
 พระสังฆราชเป็นอุปัชฌาย์ ถ้าเจ้านายที่จะทรงผนวชมากก็แบ่งเป็นสองวัน
 ถ้าน้อยก็วันเดียว ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ถ้าหม่อมเจ้าที่จะทรงผนวช
 ในคณะธรรมยุติกาก็ตามหาภิเษกกำกับกัน ก็มักจะแบ่งออกเป็นสองวัน

เปนธรรมเนียมที่ถนัดวันหนึ่ง เปนมหานิกายวันหนึ่ง ในชั้น
 หลั ๆ ลงมา^{นี้} ก็จะมีเจ้านายทรงผนวชในคณะมหานิกาย
 ก็มีแต่คณะธรรมยุติก^า แต่^{นี้} บิณฑิตทรงผนวชมหานิกายสักองค์หนึ่งสององค์
 มหานิกายก็ได้เข้าไปหัดบวชวันหนึ่ง พระสังฆ^าซึ่งมานั่งหัดบวชนั้น
 ฉันท^าเพนในพระอุโบสถ ถ้า^{นี้} สักพระ^าราชดำเนินออกวัดก่อนเพนนาน ๆ
 ก็บิณฑิตทรงผนวชเจ้าไปพลาง เมื่อเวลาเพนก็หยุดฉันท^าเพน เจ้า^าที่
 ทรงผนวชแล้ว^{นี้} สวดมนต์พระอุโบสถหนึ่งครั้งหนึ่งว่างพระทวารข้างเหนือ แด
 พระทวารกลาง ที่ยังไม่ได้ทรงผนวชเสวยที่มูร่นาพระอุโบสถ ถ้า^{นี้}
 เสด็จออกส่ายไปก็เสียดพระเสียดก่อน เจ้า^าที่จะทรงผนวช แต่งพระองค์^{นี้}
 ที่ทิมศพระมหาปราสาทเหมือนอย่างเมื่อสมโภช แล้วทรงเสด็จยัง^{นี้}
 พระกตกำมดอ้อมมีหาดเล็กตาม เปนกระบวน ๆ ตามลำดับยศ ออก
 ไปที่เกยปลุก^{นี้}ใหม่ ตรงพลับพลาเปิด^{นี้}เครื่องรายมาตามนำหอนิเวศน์
 ครบองค์เจ้า^าที่ทรงผนวช เมื่อถึงพร้อมกันแล้ว^{นี้} เสด็จ^{นี้}จนเกษ ภูษา
 มาดา^{นี้}ขึ้นไปกับพระกตกลวดยอยู่ที่บันไดเกยด้วยคนหนึ่ง ถ้ากับอีกคนหนึ่ง
 เสด็จประทับทอดพระเนตรอยู่ที่พลับพลาเปิด^{นี้}เครื่อง เจ้าพนักงานคลั่ง
 นำเงินขึ้นถวายจบพระหัตถ์ แล้ว^{นี้} จึ่งไปจ่ายให้^{นี้}ขุนหมื่นนำ^{นี้}ไปถวาย
 เจ้าทรงโปรยทุกเกษ ถ้าหม่อมเจ้าองค์^{นี้}จะ^{นี้}หา^{นี้}ตั้ง พระองค์เจ้าองค์^{นี้}
 ดิบดำ^{นี้}ถึง ท่านพวกพนักงานที่^{นี้}ขึ้นไปอยู่บนเกษทั้ง^{นี้}สามคนนั้น ย่อมถือเอา
 ไชยศักดิ์^{นี้}ที่^{นี้}ได้^{นี้}ไปกำกับอยู่ พัดเจ้านายให้^{นี้}แจกตัวก่อน ที่จะ^{นี้}รอนทั้ง^{นี้}ทานแล้ว
 ไม่ได้^{นี้}เลย^{นี้}เปนอันขาด ถึง^{นี้}คำ^{นี้}สั่ง^{นี้}ให้^{นี้}ทั้ง^{นี้}ทานแล้ว ก็^{นี้}มักจะ^{นี้}ต้อง^{นี้}รอน^{นี้}รับ^{นี้}
 หนึ่ง^{นี้} ๆ กันอยู่ ไม่ได้^{นี้}ทั้ง^{นี้}ทานได้^{นี้}ทันที^{นี้}เอง^{นี้} เห็น^{นี้}จะ^{นี้}เป็น^{นี้}เรื่อง^{นี้}ด้อย^{นี้}ตาม^{นี้}กัน
 อย่างไร ข้า^{นี้}พเจ้า^{นี้}เอง^{นี้}ก็^{นี้}ไม่เคย^{นี้}ถูก^{นี้}พัด แด^{นี้}การ^{นี้}อีก^{นี้}อย่าง^{นี้}หนึ่ง^{นี้}ที่^{นี้}ต้อง^{นี้}ข้า^{นี้}พ^{นี้}

ต้องถอดแหวน ท่านภาษามาตามักกับนั้นเป็นผู้รับแหวน การที่ทั้งท่านนั้น
ก็มาที่จะเกิดอันตรายอยู่บ้าง แต่อันตรายนั้นหากจะเกิดขึ้น ก็ด้วยเจ้านั้น
พระไทยอยู่ข้างจะโง่เดื่อง เจ้าพวกราชไทยที่ตามไปมักจะเข้าไปด้อมอยู่รอบๆ
เกย เพื่อจะให้เจ้าไปรยตงมาให้ตรง ๆ ได้ง่าย ๆ ข้างเจ้านั้น
ก็อยากจะไปรยตงไปให้มหาดเล็กของตัว ข้ายคนอื่นมันเห็นเงินปลิวตง
ไปขาว ๆ มันก็อดไม่ได้ ต้นเบียดเสียดกันเข้าไป เกยก็ปลุกไม่ตื่น
นัก รวนกันกระแทกเข้าในเงินนํ้ากตัวจะตม ถ้าเจ้านายที่ดี ๆ เขา
ก็ไม่ไปรยตงไปใกล้เกย แต่อย่างนั้นก็ไม่มีใครฟังยังโดนเข้าเกยเยือกไป
เยือกมา ครั้งหนึ่งสองครั้งแทบทุกคราว แต่ยังไม่ว่ากันว่าเกยตม
เกยตมครั้งหนึ่ง ถ้าตมลงไปแล้ว จะจมถึงไม่ได้วชแน่ เมื่อไปรย
ทานเสร็จจึงฉวยเสด็จเข้าไปในพระอุโบสถ รอพิณพาทย์ไว้ ไม่ประโคม
จนเจ้าที่จะทรงผนวชไปถึงกำแพงแก้ว จึงได้ประโคม แล้วขึ้นพระ
อุโบสถทางพระทวารกลาง ตรงเข้าไปจุดเทียนทองเล่มหนึ่ง ที่ปักอยู่
ที่ราวเหล็กกรอบฐานชุกชี แล้วจึงก้มบอกมานั่งรายริมผนังด้านหุ้มกลอง
ในระหว่างพระทวารกลาง แลพระทวารข้างเหนือ มีผ้าไตรแถบาศ
ตั้งอยู่ตรงหน้า ภาษามาตา จึงได้หยิบผ้าไตรส่งถวายเจ้าเข้าไป ขอ
บวรพชาตามลำดับ การที่ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้
ชานนาคอย่างเก่า คือถูกขียนยันว่าอุกาสร์วันทามิกันเตสึบ ๆ กันมา ทั้ง
ที่ทรงผนวชฝ่ายคณะธรรมยุติกนิกาย จนตลอดถึงเมื่อข้าพเจ้า
บวชเณร รับสั่งว่าเป็นการออกหน้าออกตาประชุมใหญ่ คนเก่า ๆ
เขาจะขวางหูให้ว่าชานนาคตามธรรมเนียมเก่า แต่ครั้นเมื่อพระเจ้าลูก
เธอทรงผนวช ภายหลังมา ใช้ว่าเฮต้างกันเคยอย่างธรรมยุติก

แต่หม่อมเจ้ายังคงใช้ ยืนยันว่า อุกาสะวันทามิกันเคยอยู่ตามเดิม ต่อมา
ถึงแผ่นดินประจจุบันนี้ หม่อมเจ้าซึ่งทรงผนวชอย่างขรรคมยุตกา จึง
ได้พุดอวยว่าเฮต้างมิกันเดบ้าง การซึ่งบอกอนุสาสน์นั้น ก็คงใช้ ยืนยันบอก
นอกหัตถบาทซึ่งได้มอมา นามันบอกอนุสาสน์เป็นครั้งแรกขึ้นเมื่อ
ข้าพเจ้าบวชเณร เพราะครั้งนั้นโปรดให้ธอนิสสัยด้วย เป็นครั้งแรก
ที่ตามเณรได้ธอนิสสัย แต่รับสั่งว่าเป็นอย่างใหม่ ไม่ให้ตั้งว่าอุกา
สะวันทามิกันเด เหมือนอย่างเช่นที่ทรงผนวชพระกันมาแต่ก่อน ด้วย
เป็นการเกิดขึ้นใหม่อย่างขรรคมยุตกา แลรับสั่งให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ตั้งคาถาบัตรบอกอนุสาสน์ในท่ามกลาง
พระสงฆ์อย่างเช่นบอกกันอยู่ในขรรคมยุตกา การซึ่งให้ธอนิสสัยแถบอก
อนุสาสน์ครั้งนั้น เป็นการทรงพระราชดำริห์ขึ้นใหม่ในทันใดนั้น กว่า
จะตกลงกันต้องรออยู่ช้าหน่อยหนึ่ง เพราะไม่เคยทำ แต่ทรงอธิบาย
แจ้งการตลอด ก็เป็นการตกลงกันไปได้ ขรรมนิยมธอนิสสัย แล
บอกอนุสาสน์ตามเณรจึงได้ มีแต่ขึ้นมาเป็นคราวแรก การทรงผนวชเจ้า
ที่หลาย ๆ องค์พร้อมกัน ที่เป็นภิกษุเมื่อทรงผนวชแล้ว นิ่งที่ปลาย
อาสน์สงฆ์ ในเวลาทรงผนวชของคี่ขึ้นต่อไปจนแล้วเสร็จ จึงได้
ถวายผ้าพระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาท ขรรมนิยมแต่เดิมมาไม่ว่าเจ้าฟ้าแ
พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า พระสงฆ์ที่มานั่งหัตถบาทได้ ผ้าอาบผืนเดียว แต่
ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ เจ้าฟ้าไชยเจ้าไตรรัตน์แพร พระองค์เจ้าไชยเจ้าไตร
แต่ที่ทรงผนวชตามขรรมนิยมจึงเป็นผ้าอาบผืนหนึ่ง คงได้กระจากเครื่อง

บริโภคองค์ละกระเจาต เหมือนการพระราชพิธีได้กนต์ เมื่อเจ้าที่ทรง
 ผนวชถวายผ้าแล้วจึงได้มารับของพระราชทาน รับของทอดวงแล้วถึงว่า
 จะมีวงนำเสด็จมาอยู่ในที่นั้น ก็ต้องเข้าไปรับของข้างในที่ปากฉากก่อน
 แล้วจึงออกมารับของวงนำแต่เจ้านายผู้ชายต่อไป ว่าเป็นธรรมเนียมดังนี้
 แต่เดิมมา เมื่อรับผ้าเสร็จแล้วที่เป็นเจ้าพระก็ไปนั่งที่ปลายอาสน์ซึ่ง
 ที่เป็นที่เจ้าเณรนั่งอยู่เดิม คือริมผนังด้านหุ้มกตของ ทรงพระเศียรโนตก
 พระสงฆ์ยะดาเจ้าที่ทรงผนวชก็กวาดหน้าด้วยทุกองค์ เป็นเสร็จการทรง
 ผนวช ถ้าย่างมากแบ่งตามวันก็มี แต่ต้องวันแคว้นเดียวเป็นวัน

การฉลองเทียนพรรษา

เทียนพรรษาที่ของลงทุลงรอนมากอย่างแต่ก่อน ก็เป็นที่น่าชื่น
ชมยินดีในส่วนพระราชกุศล แลเป็นที่น่าจะขอทให้พระสงฆ์ได้อนุโมทนา
เพราะฉนั้นยกเสียแต่เทียนพรรษาหัวเมือง เมื่อประทับประดาเครื่องพิมพ์
สั่งม้ายนอกเส็จแล้ว มาถวายตัวทรงจบพระหัตถ์ สั่งขึ้นไปก่อน
จะได้จุดทันกลางเดือน ที่เหลือนอกนั้นเป็นส่วนกรุงเทพ ฯ ให้ยก
เข้ามาตั้งที่เด็จยังท้องพระโรง มีสายสัญญาณวงรอบแล้วให้ มีการสวดมนต์
พระสงฆ์ราชาคณะ ๒๐ รูป เริ่มสวดมนต์ตั้งแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำ แต่
พระพุทธรูปใช้พระห้ามสมุทรขึ้นเวรตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นวัน ๑๔ ค่ำ
เด็จพระ
เด็จพระ ก็ดลยกันกับฉนั้นเอง แต่มิสู้ภริตเข้ามาตโกนทูลจำนวน
เทียนที่นำพระสงฆ์ เพื่อให้ได้ทรงอนุโมทนา พระสงฆ์กลับไป
แล้ว ทรงพระสุหร่ายประพรมแดเจิมเทียนพรรษานั้นทุกเล่ม เจ้า
พนักงานจึงนำไปตั้งในพระอุโบสถต่าง ๆ ตามที่มีกำหนด ในวันขึ้น ๑๔
ค่ำ เวลากลางคืนนั้นว่าง ต่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำเวลาเช้า จึงเสด็จ
พระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จพระสงฆ์ราชาคณะ
๓๐ รูป ทรงจุดเทียนพรรษาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เทียน
พรรษาที่จะจุดนั้น ต้องใช้ ไฟฟ้าส่องด้วยพระแฉ่นลงยาราชาวดี เรื่อง
ที่ใช้ ไฟฟ้าส่องด้วยแก้วหนาเช่นนี้ ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ เป็นธรรม

เข็มของชาวอินเดียประพาศมาแต่โบราณ ได้พบหนังสือหลายแห่งที่
 กล่าวถึงเรื่องไฟสองด้วยแวนเช่นนี้ ไซ้ทั่วไปในการทิ้งปวง ตั้งแต่
 ต้องไฟที่จุดขึ้นบูชาหัตถ์เป็นต้น แลบางที่ตัวแวนนั้นเอง ฤๅศิลา
 แลเหล็กซึ่งไซ้ ไซ้ให้เกิดเพลิงขึ้น ก็เป็นเครื่องบูชาของคนบางจำพวกด้วย
 แต่ไฟนี้จะเรียกว่าเป็นสำหรับการมงคลอย่างเดียวก็ได้ ต้องถือว่าตน
 คำว่าที่คิดเห็นชอบใจไซ้ ไฟอย่างนั้น ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ที่มาจาก
 ดวงพระอาทิตย์ ไซ้ทั่วไปทั้งการมงคลแลการอวมงคล ไฟฟ้าเช่นนั้น
 ที่ไซ้ไว้ในราชการ ที่ถือว่าเป็นการมงคลนั้น ก็จุดเทียนไช้ใน
 การพระราชพิธีต่าง ๆ คิดเชื่อกันว่าเข้าทิพย์ ที่เป็นส่วนการอวมงคล
 คือพระราชทานเพลิงเจ้านายไซ้สองด้วยแวน พระราชทานเพลิงข้าราชการ
 ไซ้ค้เหล็กไฟ อีกส่วนหนึ่งเป็นเครื่องบูชาที่บริสุทธิ์ คือจุดเทียน
 พรธษาจุดเทียนรุ่งในการวิสาขบูชา จุดเทียนพระมหามงคลเทียนเท่า
 พระองค์ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา นับว่าเป็นบูชาด้วยเพลิงบริสุทธิ์
 แต่ในการที่ต้องไซ้เพลิงสองแวน ถ้าไม่มีโอกาสที่จะต้องจากดวงอาทิตย์
 ได้ ก็ต้องไซ้ ศิลาแลเหล็กไฟ แต่แบ่งเป็นส่วนที่สำหรับไซ้ ในการ
 มงคลแลอวมงคล ไซ้ไฟเป็นของเกิดขึ้นใหม่ จะไซ้ ได้ฤๅไม่ได้ยังไม่
 เคยมีผู้ใดตัดสิน ถ้าจะเป็นอันไซ้ ไม่ได้ ก็คงจะเป็นเพราะเป็นของที่
 คนทำแท้มากไปกว่าเหล็ก ที่เอามาสูบตุงแต่ทำให้แบน ๆ เป็นรูป
 เหล็กสำหรับตีเหล็กไฟ แลศิลาที่ไปต่อยมาจากภูเขา ยังพอชัดว่า
 เป็นของเป็นเองได้ ไซ้ไฟนั้นจะเป็นพินัยไซ้ได้ก็หน้อยหนึ่ง แต่ใน
 การเผาศพนั้นน่าเพลิงไม่คิด ไซ้ไฟเจ้าก็เคยไซ้บ่อย ๆ แต่ถ้าถูกที่
 สลักสำคัญสองแวนไม่ได้ ก็ต้องยอมตีเหล็กไฟโกกกาให้ตลงมาแต่

ขึ้นเตียวอย่าให้ ถึงสองชั้น แต่การที่จุตเทียนพรรษาเต็มแรกนั้น เคย
 จุกในหอพระเจ้าเป็นที่หนึ่ง ด้วยว่าเวลาเข้าเสด็จลงทรงบาตรในการ
 นักขัตฤกษ์พรรษา การบิณฑบาตพรรษาคงแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำมา เป็น
 เวลาที่พระสังฆ์ด้ามเนรบวชใหม่ ได้เข้ารับบาตรในพระบรมมหาราชวัง
 พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าทั้งพระทั้งเนร ได้เข้ารับบาตรด้วยกัน แต่พระ
 มหาเถก กรมธรรมการต้องทำบาญชีวันถวาย คือโปรดให้ผู้ใด
 เข้าม่าจึงจะมาได้ การทรงบาตรพระใหม่นี้ มีของไทยทานวิเสศ
 เพิ่มเติม คือเป็นผ้าเช็ดปากผ้าเช็ดหน้าใบชา แลของเล็ก ๆ น้อย ๆ
 เปลี่ยนกันไปทุกวัน เฉพาะใต้ใต้พระที่บวชใหม่ ส่วนของเพิ่มเติม
 ตามเทศกาดมีอุปเท่ห์ไม่ สัมพันธ์มากพลนั้น ได้ทวไปแก่พระสังฆ์ที่มา
 บิณฑบาต เมื่อทรงบาตรเสร็จแล้ว เสด็จขึ้นจุตเทียนพรรษาในหอ
 พระ แล้วจึงเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ครั้นเมื่อตกลงมาใน
 รัชกาลที่ ๔ ขึ้นหลัง เสด็จออกทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จ
 ขึ้นทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เทียนพรรษาที่หอพระ ก็เป็นอันจุต
 ภายหลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามไป เมื่อมีเทียนพรรษาขึ้นที่พระพุทธสิหิงค์
 ทรงจุตเทียนพรรษาที่พระพุทธสิหิงค์ก่อน แล้วจึงเสด็จออกวัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม การที่เทียนพรรษาวัดพระศรีรัตนศาสดารามแปลกอยู่อย่างหนึ่ง
 ซึ่งถ้าไม่สังเกตก็จะไม่นึกถึง คำว่าจะอันใดได้ถึงโตเป็นใหญ่ด้วย ต้องตั้ง
 ไข่ข้างฝ่ายเหนือฤกษ์วันออก สิ่งใดเป็นน้อยฤกษ์กว่าแล้วต้องตั้งไข่
 ฝ่ายใดฤกษ์วันตก แต่เทียนพรรษานี้เทียนวันหลวงตั้งข้างใด เทียนวัน
 ตั้งข้างเหนือ ถ้อยหากที่ประทับของเจ้าของเทียนเป็นประมาณ ถึงที่พระที่นั่ง

พุทฺธสัณฺฑริยาในพระราชวังบวร ก็ตั้งเช่นนั้นเหมือนกัน ทรงจุดเทียน
 พรธษาแล้ว ถวายต้นไม้เงินทองพระมหามณเฑียรบันปฏิมากรคู่หนึ่ง
 แดเครื่องสักการะพุ่มต้นไม้ขนาดใหญ่ เทียนแพรูปแพแดดดอกไม้ว่อง
 พานทองสองชั้นสองลำรับ สำหรับพระสัมพุทธพรรณี ย่อมลงมา
 สำหรับหนึ่ง แล้วถวายต้นไม้เงินทองแด่พุ่มต้นไม้ขนาดกลาง พาน
 ทองสองชั้นรองรูปเทียนดอกไม้ ที่พระพุทธรูปฟ้าโลกละ แด
 พระพุทธรูปเล็กหน้าภาไยอีกสองแห่ง แล้วจึงได้ถวายพุ่มพระราชกณะ
 ค่อไป พุ่มนั้นจัดลงในตะแกรงเรียกว่าตาแกรงตากรวย กำหนด
 ให้กว้างสักหนึ่งสี่นิ้ว เกณฑ์กรมต่าง ๆ ให้สันทกำหนดเกวียโบ
 ในหมายบังคับว่า ให้หรวจรราชยาให้เม็ดพรทิไทยตลอดได้ แต่ที่
 แดเห็นอยู่นั้น บางใบเม็ดกันไภยก็ตลอดได้ บางใบถูกพุทฺธชาทั้ง
 ลูกก็เห็นจะตลอดได้ หมายถึงกันไปตามบุญตามกรรมเช่นนั้น แล้ว
 สั่งให้ทหารในปัดกระต่ายเขียนด้ายบาย ๆ ตามบุญตามกรรม เปน
 เครื่องสำหรับบันทึกของถวายพระ คือพุ่มสิ่งพุ่มหนึ่งกระถางต้นไม้
 กระถางหนึ่ง กระถางเลี้ยงเปนกระถางเจิม ปากกว้างกว่าแปดนิ้ว
 ฤๅสิบนิ้ว ในนั้นเลี้ยงเท่าหมากคำคำหนึ่ง เทียนมัดหนึ่งร้อยเล่ม
 ไม่ สัพพะไม้มงคลต้นไม้ชำระอย่างละมัด หมายพลูของหนึ่ง บรรดา
 พระสงฆ์ที่เป็นราชาคณะพระครูเจ้าคณะ ทั้งในกรุงแหวเมืองที่ไกล
 คือเมืองนนทบุรี ประทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ นครไชยศรี แด
 เจ้าพระเจ้านครพระมหาดเล็ก บางองค์ขามารับต่อพระหัตถ์ในพระ
 อุโบสถ พระครูเปรียญดำนานุกรม พระพิชัธรรมพระปริตทั้งปวง
 นั่งรายอยู่ตามพระระเบียบ ก่อนเวลาที่เสด็จโปรดให้เจ้านายไปถวาย

แล้วทรงแจกเทียนชนวนที่สำหรับจุดเทียนพรรษา แก่พระบรมวงศานุวงศ์
 ให้ไปจุดเทียนพรรษาคตามพระอารามต่าง ๆ การจุดเทียนพรรษานี้
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่าเคยได้พระราชทาน
 ไปทรงจุดเทียนทั่วพระเศฎพณทุกปีเสมอมา จนตลอดสิ้นรัชกาลที่ ๒
 ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ทรงจุดเทียนพรรษาทั่วพระเศฎพณ ในเวลาบ่ายวันนั้น ๑๕ ค่ำนั้น
 เสมอทุกปี จนอายุข้าพเจ้าได้สิบขวบ จึงโปรดให้ข้าพเจ้า
 ไปจุดต่อมา จนตลอดแผ่นดินประจุบันนี้ พังจะมาเปลี่ยนให้ลูก
 ชายใหญ่ไปจุดได้สองปี กรมหลวงราชราชนิกท เปนผู้ซึ่งทรง
 เปนพระธุระในเรื่องจุดเทียนพรรษามาก โดยจะไม่ได้เสด็จเข้ามาใน
 วังชำนานเท่าใด ถ้านจุดเทียนพรรษาแล้วเปนเสด็จเข้ามาไม่ได้ขาดเคย
 เว้นไว้แต่ประจวบจนเสด็จกลับขึ้นไม่ได้ เมื่อหายประจวบแล้ว
 ยังต้องจงอยักษ์ให้จงมา ท่านประพฤติก็นั้นจนสิ้นพระชนม์ จึง
 ได้ความจากท่านรับสั่งเดิว่า เจ้านายเคียดวันสบายต้องไปจุดเทียนพรรษา
 แต่คนจะอดสองวัด เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีผู้ซึ่งจุดเทียนพรรษาอยู่
 สามห้องก็ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าองค์หนึ่ง พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าองค์หนึ่ง ท่านองค์หนึ่ง กับใคร่อกองค์หนึ่งสององค์
 ข้าพเจ้าจำไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเสด็จพระปิ่นเกล้าเสด็จไป
 น้อยวัด ท่านต้องไปกว่ายสิบวัดแต่เข้าจนคำจึงได้กลับ ท่านรู้สึก
 พระองค์ว่าการจุดเทียนพรรษานี้เป็นหน้าที่ของท่าน ที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหลดาได้ทรงบักหน้าที่ไว้ จึงได้ทรงพระอุส่าหตามเคยเสมอมา
 ตลอดจนถึงรัชกาลประจุบันนี้ เมื่อในรัชกาลที่สามก็ว่า พระเจ้า

ถูกเธอเสด็จไปจุดโดยมาก แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น พระเจ้า
 ถูกเธอไปจุดก็หลายวัด แต่เฉพาะวัดเดียววัดเดียว คือแต่เดิม
 ข้าพเจ้าไปจุดวัดราชบูรณ ด้วยอาไศรยเหตุที่วังพระองค์เจ้ามั่งคงเกิด
 ที่เปลื้องข้าพเจ้า อยู่ที่วังกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์เดี๋ยวนี้ ที่บ้าน
 พระยาพิไชยสงคราม ข้าพเจ้าถึงมือทำการครั้งแรก จะเป็นบ้านข้าพเจ้า
 ในที่นั้น เมื่อไปจุดเทียนวัดราชบูรณ จะได้ แวะไปที่บ้านลุง
 แถบบ้านใหม่นั้นด้วย พระองค์เจ้าโสมวดีซึ่งโปรดให้เป็นลูกเลี้ยง
 สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว คือเป็น
 ผู้ใด มรณูกนั้น โปรดให้ ไปจุดเทียนพรรษาวัดโสมนัสวิหาร
 กรมหลวงพิชิต สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เปนตา ๆ
 หลาน ๆ กันอยู่ จึงโปรดให้ ไปจุดเทียนวัดประยุรวงษ์ เพื่อ
 จะได้ แวะบ้านนั้น ส่วนกรมหมื่นกุศลระดมศักดิ์ก็โปรดให้ ไปจุด
 เทียนวัดเครือวัลย์จะได้ ไปแวะบ้านเจ้าพระยาสุรารักษ์ ซึ่งเป็นตาจริง ๆ
 ที่พระราชทานพระเจ้าลูกเธอ เปนแต่ก็มีต้องการอย่างอื่นอยู่เช่นนั้น
 เพราะพระเจ้าลูกเธอยังทรงพระเยาว์อยู่โดยมาก พระน้องยาเธอที่ได้
 ทรงจุดเทียนพรรษา ก็เห็นมีแต่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็น
 เจ้าน้าที่เก่าแก่ นอกนั้นก็พระเจ้าราชวรวงษ์เธอบ้าง หม่อมเจ้าบาง
 รายกันไปมากพระองค์ ที่วัดบวรนิเวศ วัดรังษี วัดมหรณพาราม
 วัดบุญศิริ วัดเทพธิดา วัดราชนันทา ในห้าหกวัดนี้ มักจะตกอยู่ใน
 พระองค์เจ้าแห่ม่อมเจ้า ที่ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราช
 ทานเทียนชนวนในเวลาที่มารับฟุ่ม ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระเจ้า
 น้องยาเธอ แดหม่อมเจ้าจุฑาคติในรัชกาลที่ ๔ เมื่อผู้ใดได้

รับเทียนชนวนแล้ว ก็รับโคมไฟฟ้าไปด้วยโคมหนึ่ง แล้วให้
 มหาเถรรับฟุ่มเครื่องนมัสการ สำหรับในพระอุโบสถไปด้วย
 วัดโตเทียนพรรษาที่เดิมก็มีฟุ่มเครื่องสักการะนั้นเท่ากันโดยมาก เว้น
 ไว้แค่วัดสำคัญ เช่น วัดพระเชตุพนวัดบวรนิเวศเป็นต้นจึงได้ มีฟุ่มมาก ถ้าถูก
 วัดพระเชตุพนแล้ว ต้องมีบ้างมากจึงจะรับของไปหมด แต่เทียน
 ที่พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป หอพระมณเฑียรธรรม หอพระ
 คณาจารย์ราชวังก์ทองต้นนามหลวง หอเสถียรธรรมปริต ที่เหล่าน
 พระราชทานพระเจ้าลูกเขยที่ยังทรงพระเยาว์ ไปจุด จำนวนเทียนพรรษา
 วัดโตมีเท่าใดต่อไปดังนี้

ที่หอพระในพระบรมมหาราชวัง เทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม
 หอพระเสถียรธรรมปริตเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม หอพระคณาจารย์
 ต้นนามหลวงเทียนหล่อเด็ก ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทไธสวรรย์พระราชวัง
 บวรเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม พระที่นั่งพุทธมณฑลเจียรเทียนหล่อเด็ก
 ๒ เล่ม พระพุทธมุนีรัตนเทียนหล่อเด็ก ๒ เล่ม วัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๒ เล่ม หอพระ
 คณาจารย์เทียนสถัก ๑ เล่ม วิหารยอดเทียนสถัก ๑ เล่ม
 พระศรีรัตนเจดีย์เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม หอพระมณเฑียรธรรม
 เทียนสถัก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดราชประดิษฐ์เทียนหล่อ
 เด็ก ๒ เล่ม วัดราชบพิธเทียนหล่อเด็ก ๒ เล่ม ในพระอุโบสถ
 เทียนสถัก ๑ เล่มที่พระเจดีย์ วัดมหาธาตุเทียนสถัก ๑ เล่ม
 ในพระวิหาร เทียนสถัก ๑ เล่มในพระอุโบสถ วัดพระเชตุพน

ในพระอุโบสถเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม วิหาร ๔ ทิศเทียนสดัก ๔ เล่ม
 พระพุทธไสยาศน์เทียนสดัก ๑ เล่ม รวม ๖ เล่ม วัดสุทัศน์เทียน
 หล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระวิหาร เทียนสดัก ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ
 วัชรบรรณิเขตเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดัก ๑ เล่ม
 ในพระเจดีย์ เทียนสดัก ๑ เล่ม ในวิหารพระศาสดา วัชรบรรณิเขตเทียน
 สดัก ๑ เล่ม ในพระวิหาร เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ
 วัชรบรรณิเขตเทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดักหอไตรเล่ม ๑
 การเปรียญเล่ม ๑ พระวิหารเล่ม ๑ รวม ๔ เล่ม วัดราชโอรส
 เทียนหล่อใหญ่ ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ เทียนสดักที่พระพุทธไสยาศน์
 ๑ เล่ม ที่พระวิหาร ๑ เล่ม รวม ๓ เล่ม วัดบุญศิริเทียนสดัก
 ๑ เล่ม วัดราชสิริวงศ์เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดราชบูรณเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม รวม ๒ เล่ม
 วัดสุวรรณารามเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดสระเกศเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม
 วัดเชยพญาสนามเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดประยูรวงศาวราวมเทียนสดัก
 ในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนวมรัตนิกเทียน
 สดัก ๑ เล่ม วัดปากน้ำเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดโมลีโลก
 เทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ในพระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดหงษ์
 เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดหนัเทียนสดักในพระวิหาร ๑ เล่ม ใน
 พระอุโบสถ ๑ เล่ม วัดนางขอเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดรัชฎา
 ธิฐู เทียนสดัก ๑ เล่ม วัดกษานนังคาส์เทียนสดัก ๑ เล่ม
 วัดชนะสงครามเทียนสดัก ๑ เล่ม วัดอัมรินทร์วรคิเทียนสดัก ๑ เล่ม

- วัดมพิศภิรมย์เทียนสถัก ๑ เล่ม วัดส้มพันทองเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดทองธรรมชาติเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดราชศฤง์เทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดประทุมคงคาเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดยานนาวาเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดเทพธิดาเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดราชันฑาเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดพิไชยญาติเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดหนองจอกเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดโชคนารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดทองนพคุณเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดเทพศิรินทราวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม วัดเสด็จรัตนเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดเขมาภิรตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดหิรัญบุรีเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดศรีสุทธารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดกัลยาณมิตรเทียนสถักในพระอุโบสถ
 ๑ เล่ม ในพระวิหาร ๑ เล่ม วัดอินทารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดจันทร์ารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดอภัยทามรัตนารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดกุหาสวรรค์เทียนสถัก ๑ เล่ม วัดสังฆะระจาเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดราชสถิตธารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดเวฬุวันเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดนาครดงเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดพระยาทำเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดระฆังเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดสมณิทรเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดสุทธิตารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดดาวดึงษ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดกฤษณ์เทียนสถัก ๑ เล่ม วัดสีโนนธารามเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดภิกษุณยานุเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดเทวราชกุญชรเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดจักรวรรดิราชาวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม วัดสามพระยาเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดสังฆะวิชัยารามเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดวังษ์สุทธาวาศ์เทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดไพชยนต์พลเสพเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดโปรกษเทียนสถัก ๑ เล่ม
 วัดเฉลิมพระเกียรติเทียนสถัก ๑ เล่ม วัดบุบผารามเทียนสถัก ๑ เล่ม

วัดมหารณพารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดโสมนัสวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดพระนามบัญญัติเทียนสถักในพระวิหาร ๑ เถ่ม ในพระอุโบสถ ๑ เถ่ม
 รวม ๒ เถ่ม วัดสัมเพ็ญเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดเวฬุราชิน
 เทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดประทุมวันเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดมหา
 พุฒมารามเทียนสถัก ๑ เถ่ม วัดบรมมงคลเทียนสถัก ๑ เถ่ม
 วัดวงษมุตวิหารเทียนสถัก ๑ เถ่ม

การเสด็จพระราชดำเนิน ถวาย พุ่ม

เมื่อ พระราชทานแจกเทียน ให้พระบรมวงศานุวงศ์ไปจุดตามวัด
 เสด็จแล้วเสด็จขึ้น เป็นชั้นการในเวลาเช้าเวลาบ่าย เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เสด็จพระราชดำเนินออกทาง ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จจุดพระเชตุพน
 ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับทางพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพื่อ
 จะทรงจุดเทียนสว่างมงคล ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ คือพระตำหนักซึ่งจะฉัน
 ในการสัปดาห์ปรกณ กาดานกาดในวันแรกค่ำหนึ่งเวลาเช้า แต่ในแผ่นดิน
 ประจุบันนี้ของมีพระราชกิจเพิ่มเติมขึ้นอีก ก็ต้องเสด็จพระราชดำเนิน
 พระพุทธมณฑล พุทธ แดพระพุทธรูปต้นสถูปพระที่นั่งบรมพิมานก่อน
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนทางพระที่นั่งอนันตสมาคม เสด็จ
 ขึ้นพระอุโบสถก่อน ทรงจุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะเสด็จแล้ว
 จึงได้เสด็จพระราชดำเนินถวายเครื่องสักการะที่พระโถกนารด แล้วทรง
 จุดเทียนพรรษาถวายเครื่องสักการะใน พระวิหารทองสุกศรี พระเจดีย์
 หงส์องค์ แดพระพุทธรูปไสยาสน์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินออกทาง
 ประตูข้างการเปรียญ ข้ามถนนไปตำหนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
 ถวายเครื่องสักการะพระอัมมัญญ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินถวายพระพิมพ์ธรรม
 ถวายพุ่มแด่เฉพาะองค์เดียว ถึงว่าเมื่อพระธรรมเจดีย์ยังอยู่ไม่ได้ พระ
 ราชทาน เพราะเหตุว่าพระพิมพ์ธรรมเป็นผู้รักษาศรีพระอัมมัญญ์ การ
 เสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนี้ กว่าจะนมัสการเสด็จทุกแห่ง อยู่
 ในชั่วโมงครึ่งทุกปี

วันแรกแห่งหนึ่งเวลาเช้า ได้ตั้งพระราชดำเนินออกสถับปกรณ์กา
 ฬาดเหมือนอย่างเดิมนั้น ๆ ทุกคราว แปรทดแต่เครื่องสักการะสำหรับ
 พระราชมารดา ทรงประเคนองค์พระคฤน เมื่อพระสงฆ์เข้าเฝ้าแล้ว ได้ตั้ง
 พระราชดำเนินออกเปลื้องเครื่องพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ในรัชกาลที่ ๔
 มีเด็จพระบรมราชินี ตามคำเล่าว่าในวัน ๑๕ ค่ำนั้น เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระบวรราชเจ้าประยุพงษ์ทรงสวายปรกคิอยู่ ก็ตั้งพระราชดำเนิน
 ลงมาเฝ้าในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุทียนพระราชมารดาเหมือนกัน
 แต่ทว่าเจ้าเองไม่ได้อาไ้ว่าเสด็จลงมาเลย เคยเห็นแต่เสด็จลงมา
 ในการอื่น ๆ คือก็น้ำต้องคราวเป็นอัน บ้างหนึ่งไม่เคยได้เฝ้าว่า
 มากกว่าสามครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ได้ตั้งพระราชดำเนิน
 พระบรมราชวชิระบิณะครั้งหนึ่งไม่ขาดเลย ถ้าจะเน่นสละครั้งก็มีได้กนค
 การที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น อยู่ในเวลาเที่ยงฤๅบ่ายโมงหนึ่ง ประทับ
 ที่พระที่นั่งสิริโมกขนมัสการพระเสริมแล้ว จึงเสด็จขึ้นบนพระที่นั่ง
 พุกไสสรวรย์ จุทเทียนพระราชมารดา แล้วสถับปกรณ์พระอัยยิหารมพระบรมราช
 สยามพระองค์ พระบาทสมเด็จพระบวรราชเจ้าประยุพงษ์เสด็จออกมาเฝ้าที่ปากฉาก
 ข้างใต้ตรงที่ประทับ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินเช่นนั้น มีพระ
 ยานรงควัไชยเดียนั้น ยังเป็นจันหมหาดนิทอยู่ ตั้งเครื่องพระสุธารคัมเครื่อง
 แก้วมทุกคราว ประทับอยู่จนบ่ายสองโมงบ้างสามโมงบ้าง จึงได้
 เสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่ในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า ไม่มีการเสด็จพระราชดำเนินพระบรมราช
 บวรราชเจ้าประยุพงษ์เป็นแต่เสด็จออกสถับปกรณ์ แดเปลื้องเครื่องพระแก้วแล้ว
 เสด็จขึ้น บางทีก็ย้ายเสด็จพระราชดำเนินจุทเทียนพระราชมารดาที่พระเชตุพน

มาในวันแรมค่ำหนึ่ง ถ้าเช่นนั้นเวลาเช้าก็จะไม่มีใครเสด็จพระราชดำเนิน
ออกเปิดเครื่องเครื่องพระแก้ว ด้วยเป็นเวลาแต่ตรือนจันทร

ในวันแรมสองค่ำ เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ
แต่มีก็จะเสด็จพระราชดำเนินเวลาค่ำโดยมาก ทรงนมัสการพระชินศรี
พระเจดีย์พระศรีสุรัสวดี แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระตำหนัก
กรมพระปวเรศวิริยาดิศร พระราชาคณะถนอานุกรมปรีญาในวัด
บวรนิเวศนั้น รับเสด็จอยู่บนตำหนักพร้อมกัน ทรงถวายพุ่มข้าว
ทุกรูป แต่พระอินทนิมิตให้พระราชทานด้วย แล้วประทับวังตั้งอยู่จน
ห้าทุ่มบ้างต้องยามบ้าง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนพระที่นั่งอาภรณ์
ภิรมย์ขึ้นด้วยทุกปี การถวายพุ่มทั้งวัด มาเกิดมีขึ้นที่วัดราชประดิษฐ
ในชั้นหลัง ตั้งแต่มีพระสงฆ์มาอยู่ เมื่อไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน
จากเทวสถานวัดพระเชตุพนแล้ว เสด็จพระราชดำเนินในวันแรมค่ำหนึ่ง
ซึ่งเป็นวันพระสงฆ์เข้าพรรษาทรงถวายพุ่มทั้งวัด ครั้นมาถึงแผ่นดิน
ปัจจุบันนี้ ก็เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ ในวันแรมสองค่ำ
เหมือนอย่างแต่ก่อน แต่พระสงฆ์อินทนิมิตในวัดบวรนิเวศ ที่ทรง
ขึ้นมาแต่เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรมีอยู่โดยมาก ที่ไม่ทรงรู้จักนั้น
มีน้อย จึงได้ทรงถวายพุ่มเสียสิ้นทั้งวัด เมื่อพระสงฆ์ถึง ๕๐ เสด็จ ๖๐
รูปเช่นนั้น จึงได้ย้ายลงมาขึ้นพุ่มพร้อมกันในพระอุโบสถ เห็นว่า
แต่พระเจ้าทรงยกเอาที่ทรงผนวชภิรมย์สามเณร ยังคงเสด็จพระราช
ดำเนินไปถึงที่ตำหนักแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ มา ถวายพุ่มที่วัดราช
ประดิษฐทั่วทั้งวัด เสด็จพระราชดำเนินแต่เวลาเย็น อยู่ใน
ยามหนึ่งจึงได้กลับพระบรมมหาราชวัง

สถานที่ที่เครื่องสักการะถวาย ในการเข้าพรรษาในพระบรมมหาราชวัง
 ที่หอพระเจ้าแห่งหนึ่งสำหรับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ แด่สำหรับพระ
 พุทธรูปท่าพระชนมพรรษา ใช้พุ่มย้อม ๆ เท่าจำนวนพระ หอพระบรมอัฐิ
 สำหรับพระพุทธรูปพระชนมพรรษาสามรัชกาล หอพระน้อยสำหรับ
 สมเด็จพระสังฆราชและพระพุทธรูปโฆษาจารย์ พระที่นั่งบรมพิมานสำหรับพระพุทธรูป
 พระชนมพรรษารัชกาลที่ ๔ พระที่นั่งไพศาลทักษิณสำหรับพระสยามเทวา
 จิราช พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสำหรับพระพุทธรูปขัณฑ์น้อย พระตำ
 พุทธพรหมโลก พระพุทธรูปรัตนสถาน สำหรับพระพุทธรูปขัณฑ์น้อย
 ทองเงินด้วยคู่หนึ่ง พระพุทธรูปมณฑลเจ้าย สำหรับพระเจดีย์ พระพุทธรูปสี่ทิศ
 พระฉลองพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตะบรมราชินีนาถ พระตำ
 ลุกละเจ้าฟ้ากรมธรรมาธิบดีเพชรรัตน์ หอศาสตราคมหอเสด็จบรมมหาราช
 พระที่นั่งหอแก้ว วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมณฑปรัตนวิมล
 พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาลงกรณ์ พระพุทธรูปเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระตำ
 พุทธพรหมโลก พระศรีรัตนเจดีย์ พระมณฑป หอพระมณฑปรัตนวิมล หอ
 ราชกรมานุสร หอราชพงษานุสร พระคันธารราษฎร์ พระวิหาร
 ยอด พระศรีมหาโพธิ หอพระนาค เถยมาตามของเก่า เดียวนี้
 ไม่มีพระพุทธรูปแล้ว ก็จะไปรวมกันอยู่วิหารยอด หอพระคันธาร
 ราษฎร์ทองสัมฤทธิ์หลวง ในพระราชวังบวร พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
 พระที่นั่งจันทรพิศาลคืออิศราราชานุสร วัดพระเชตุพน พระพุทธรูปรัตนวิมล
 พระพุทธรูปไถยาศน์พระโลกนาถ พระวิหารทิศทั้ง ๔ พระเจดีย์ ๔ พระศรี
 มหาโพธิหนึ่ง พระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมานุชิตหนึ่ง วัดบวรนิเวศ
 พระพุทธรูปรัตนขัณฑ์น้อย ทองเงินด้วยคู่หนึ่ง พระศรีสุทนต์ พระนิรันตราย

พระมุกตวันออก พระมุกตวันตก หอไตร พระโพธิ์พินาศ พระพุทธรูปไสยาสน์
 พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูปวิฆเนศวร พระพุทธรูปปัญญายักษ์
 วัชรราชประติษฐาน พระพุทธรูปสี่องค์ พระชินราช พระชินศรี พระศาสดา
 พระนิรันตราย พระศรีมหาโพธิ์ หอไตร วัชรราชประติษฐาน พระประธาน
 พระนิรันตราย พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ วัชรราชประติษฐาน มณฑปมณฑป
 พรวรรณ ก็มีเครื่องสักการะจำรับนี้ทุก ๆ วัด หนึ่งวัดมณฑป
 วัดประทุมวนาราม ต่อวัดนี้พระที่นั่งได้รับพระราชทานเทียน ๑๐ เต็ม
 รูป ๑๐ ดอก ฟุ่มเฟือย ๑ มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นในรัชกาล
 ประจุบันนี้ช่างใจอยู่ตามเดิม เดิมวัดเทพศิรินทร์ อีกวัดหนึ่งได้เหมือนกัน
 หนึ่งตนนี้ใคร่ที่สวนสราญรมย์ ก็มีเครื่องสักการะด้วยจำรับหนึ่ง

ส่วนพระราชกณะถนอมพระที่นั่ง คือ กรุงเก่า เพชรบุรี ราชบุรี
 ธพบรี สระบุรี ก็ได้พระราชกณะถนอมพระที่นั่งสักการะเทียนร้อยเหมือนกัน
 แต่ให้เจ้าพนักงานส่งออกไปดังที่ใด ถึงพระที่นั่ง ตกเรียนเสียหลายโดยมาก
 ครั้นมาในแผ่นดินประจุบันนี้พระสงฆ์หัวเมืองเข้ามากรุงเทพฯ ในการ
 ถวายไตรพาทน์มาทวงที่เจ้าพนักงานในกรุงเทพฯ ไม่ได้เทียนหนึ่ง ๆ
 ภายหลังตกลงยินยอมกันเองกับเจ้าพนักงาน ให้เก็บรอไว้จนเวลาถวาย
 ไตรจึงได้มารับโดยมาก การถวายเทียนสักการะเจ้าพรหมานันท์ยัง
 เป็นการเดินมาขึ้น พระสงฆ์ที่ใดรับของถวายก็แต่เทียนร้อยมดเดียว
 ฟุ่มเฟือยไม่สักการะนั้นแต่ แต่กระจำกับกระทงเมียงแล้วกลับเป็นการ
 อื่นหนัก เมื่อจะส่งแก่ใครก็ได้ วัชรราชประติษฐานพระศาสดาการาม
 จะแต่เห็นกระทงเมียงทงเกลื่อนไปถามพระวระเนียง มากกว่าอย่างอื่น ของ

ลงไปก็กระจาดมีทั้งอยู่บ้าง พุ่มกับต้นไม้หัก ๆ โค่น ๆ เกือบนกตก
 อยู่ก็มี การซึ่งผิดกันไปจนออกพรรษานี้ก็จึงมารับนั้น ก็แปล
 ว่ารับเทียนรัศมีนั้นเอง แต่ครั้นภายหลังมานี้ เวลาเข้าพรรษาแล้ว
 เคยเสด็จพระราชดำเนินพระราชวังบางปะอิน ทรงถวายพุ่มพระพุทธรูป
 แด่พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลประจวบฯ จึงโปรดให้เพิกกำหนดเสียว่าวันแรมแปดค่ำ
 ให้พระราชทานคณะนาคานุกรมปรีชญ์ ในกรุงเก่าแต่หัวเมืองที่ใกล้เคียง
 มารับพระราชทานฉนั้นพระอุโบสถบ้าง การปรีชญ์บ้าง ศาลาบ้าง แด่
 ทรงถวายพุ่มเหมือนอย่างในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เป็นอันได้ ไป
 จริง ๆ ทั้งกัน คงมารับในเวลาฉลองไตร แต่หัวเมืองบ้าง
 ได้ฝ่ายควันออก

เรื่องสักการะสำหรับวัดนิเวศธรรมประวัติคือ พระพุทธรูปมฤต
 ขรรโมภาส ๑ พระสาวก ๘ พระนิพนธ์ราย ๑ พระถอยถาด ๑ พระ
 จงกรม ๑ พระศรีมหาโพธิ ๑ พระคันธารราษฎร์ ๑ พระฉลองพระองค์
 สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าฟ้าอภัยวิลาสกษัตริย์ที่การปรีชญ์ ๑ พระนาครูป
 ศิลา ๑ หอไตร ๑ พระสังฆมณฑลเทศาภิบาลนิเวศธรรมประวัติ
 ได้เทียนแพหนักเล่มละกิ่งคำถึง พุ่มขนาดกลาง วัดเสนาสนาราม
 วัดชุมพลนิกายาราม วัดกระวีศาราม วัดมณีนชิต ได้เทียนกำพุ่มเล็ก
 เหมือนวัดบรมนิวาส

หนึ่งตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ มา โปรดให้ข้างในออกถวายพุ่มพระเจ้า
 บรมวงษเธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่พระระเบียงวัดพระศรี
 รัตนศาสดารามในวันขึ้นสิบห้าค่ำ แลบางปีที่ข้าพเจ้าจำได้นั้นเมื่อข้าพเจ้า
 มวยขณร โปรดให้ข้างในไปถวายพุ่มพระสังฆมณฑลเทศาภิบาลวัดบรมนิวาส

วิหารครึ่งหนึ่ง แล้ววัดราชประดิษฐหลายครั้ง ในรัชกาลประจวบนั้นการ
ถวายพุ่มพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปกเกล้าฯ อยู่ เพิ่มพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสขึ้นอีกองค์หนึ่ง แต่เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
เกาะบางปิ่น โปรดให้ช้างไนไปถวายพุ่มพระสังข์ วัดนิเวศธรรมประวัติ
ทุกปี

อันนี้ในวันน้ำรัตกฤษ์เข้าพรรษาดำเนินนี้ มีการสวดมหาชาติคำหลวง
 ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาแต่โบราณ เรื่องพระมหาชาติ
 คำหลวงนี้ ปณรองพระโหราโลกนารถทรงธรรม ได้ทรงเรียบเรียงขึ้นไว้
 ด้วยพระพรปาลาภย์ใด มีข้อความประจักษ์ในหนังสือพิพิธวิธาน
 วิเศษนี้เล่มที่ ๓๖ หน้า ๔๒๗ แล้ว ข้าพเจ้าไม่กล้าซักถามพระราชา
 ปรมาธิบดีผู้มีอำนาจจะกล่าวถึงกับข้าพเจ้าผู้กระหม่อมเจ้าคำหลวงนั้น
 เปนเครื่องต้องให้เห็นความรู้ของพระเจ้าทรงธรรม ว่าพระองค์ทรงทราบ
 อักขรวิธี ที่ภาษามคธภาษาไทยแตกภาษานานต่าง ๆ ดังซึ่ง แด
 ประกอบด้วยพระสติปัญญา ฉลาดในการที่จะประพันธ์มุกตลิตีร่าย
 กาพย์ โคลง ฉันท์ ให้ไพเราะได้เป็นอย่างดี การที่ทรงแปลภาษาจาก
 มคธลงเป็นภาษาไทยให้เป็นที่ติดใจของคนที่ภาษาต่าง ๆ สดับกันไป ข้าพเจ้า
 ขอความไว้ใจของข้าพเจ้าผู้กล่าวไว้ให้สมควรแก่เนื้อความ ๆ คิดที่ทรง
 แต่งหนังสือเล่มนี้ เปนอย่างแปลกประหลาดเกิดขึ้นใหม่ มิได้มี
 ประสงค์ที่จะตั้งแบบจากที่ใด เหมือนอย่างนักปราชญ์ทุกวันนี้ พอใจ
 แต่เลียนหนังสือเล่มนั้นเลย ถ้อยคำซึ่งกล่าวไว้ในพระมหาชาติคำหลวง เปน
 คำที่ติดซึ่งเกินกว่าคำพูดที่เรารู้จักกันอยู่ทุกวันนี้ ที่แปลไม่ออกว่าจะ
 หมายความว่าอย่างไร มีมาคำ เปนหนทางที่ผู้มีความรู้แต่มีสติปัญญาจะ
 พิจารณาคริตรอง สืบสวนหาศัพท์โบราณ เสาะหาทางมาแห่งศัพท์ซึ่ง

ใช้กันอยู่ในภาษาไทย ที่แปลไม่ออกไม่ทราบคนเหตุที่มาได้ กว้างขวาง
มาก แต่แปลที่น่าเสียดายอยู่ ด้วยหนังสือมหาชาติคำหลวงนั้นขาดหาย
เสียในกระบวนแตกเมืองเสียหลายฉบับหาไม่ได้ ที่ยังคงอยู่ตอนนี้ คือ
ทศพร นิพนธ์ วัชรประเวศ ชุภก มหาพน กุมาร มหาราช
นรทัศน์ ส่วนฉบับที่ขุดนี้ มีคำเพิ่มเติมขึ้น แต่ไวยากรณ์ความ
รู้เท่าไรก็ไม่รู้ ใจดีพระราชนิพนธ์ของเก่า แต่ซึ่งเรายังได้ พบอ่านเท่าที่
มีอยู่นี้ อันน่าแปลกคือมีความยาวแล้ว ควรจะสรรเสริญท่าน ที่ได้
ทรงแก้ไขเสียไว้ ให้เราได้รู้ถ้อยคำของคนโบราณซึ่งเป็นที่น่าจะ
รู้บ้าง

แต่เมื่อจะพิจารณาถึงความรู้ ของพระเจ้าทรงธรรมโดยละเอียดแล้ว
ก็เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ แห่ง
ในภาษาไทยแปลได้ดีไม่สู้ใดเสมอในภาคครั้งนั้น แต่ถึงว่าทรงทราบ
มากเช่นนั้น ก็ให้ละหาเป็นพระราชา ในการที่จะต่อสู้เอง เสาะหา
ธรรมที่ลี้ลับวิเศษโดยละเอียดนักไม่ จะเป็นแต่ทรงสนทนากับการหนังสือ
มากกว่าที่จะประพฤติพระองค์ ทรงดูแลเด็กพันให้ ได้จริงในทางธรรม
เหตุใดจึงได้กล่าวอย่างนี้ เหตุว่าการที่พระองค์ทรงประพฤติทั้งปวง มีบอก
หนังสือพระดังเป็นคัมภีร์นั้น ก็แปลว่าการที่จะสั่งสอนอัครวิชิในภาษามคธ
เมื่อจะทรงเรียบเรียงเป็นพระราชนิพนธ์ ก็เรียบเรียงเพียงชั้นมหาเวศสันดร
ชาฎก ซึ่งเป็นเรื่องออกต่อนักเรียนอ่าน เพื่อจะเดินทางอัครวิชิทั้ง
ภาษาไทยภาษามคธอย่างเดียวกัน ส่วนการในพระพุทธศาสนา ไม่มี
ปรากฏว่า พระองค์ได้คิดชำระมดกนปดกเปิดองการซึ่งเคี้ยวหมองอย่างใด
ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์กว่าคนอื่นเลย เมื่อว่ารวมยอดแล้ว การซึ่ง

พระองค์ได้เสด็จด้วยราชสมบัติปราบดาภิเษกขึ้นนั้น ก็อาจจะขอให้
เห็นได้ ว่าพระองค์ทรงหนักแะโปรดทางเล่าเรียนมากกว่าการปฏิบัติ จึง
ไม่สู้สนพระทัยที่จะบำรุงในทางปฏิบัติมากนัก

อนึ่งมหาชาติคำหลวงนี้ มีทำนองที่สวดประกอบด้วยเมื่อดพรายสังคำ
ลักขี จนไม่สามารถที่จะจำไว้ได้ ฉะนั้นทำให้ลูกชั้นใหม่ ต้องมี
เครื่องหมายที่ขึ้นทั้งที่สังคำคำ ระบุเติมไปทุก ๆ วรรค ทำนองนั้น
ก็ไม่คล้ายคลึงเทียบเทียมกับทำนองอย่างอื่นเลย เป็นทำนองอันเกิดขึ้นจาก
พระราชกรณียกิจของพระเจ้าทรงธรรมนั่นเอง ขอให้เห็นว่าท่านคงเป็นผู้ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ทุกอย่าง มีพระสรวลเสเฮหัวเราะคล่องแคล่ว
อาจจะบัญญัติทำนองขึ้นใหม่ ให้แปลกเปลี่ยนกับที่เคยมีมาแต่ก่อนได้
แล้วทรงพระอุส่าห์ฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ให้ราชบุรุษผู้เจ้าพนักงานรับ
เครื่องราชบรรณาการ เป็นกรมนี้สวดด้วย ขอร้องว่าคนพวกนี้ จะเป็น
คนที่รับราชการอยู่ในพระราชมณเฑียรสนิทสนม ด้วยเป็นภิกษุสามเณร
ถูกอุปัชฌ์ที่เป็นศิษย์ทรงใช้สอยสั่งสอนมาแต่เดิม สักมาหมายเป็นข้าหลวง
เดิม ด้วยได้เคยทรงใช้สอยสนิทสนมมาแต่ก่อน จึงได้ใช้สำหรับต้อนรับ
รับแขก แต่ผ้าโกศเฉียงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยโปรดปรานมาก
ถ้าเป็นเตี้ยขึ้น คงต้องทรงซื้อสร้อยนาฬิกาที่สายโต ๆ พระราชทานให้
แขวนโยงลงไปตามกัน เพราะคนพวกนี้เป็นคนสนิทชิดชมได้ทรงชักชวน
ให้สวดได้เนือง ๆ ตักว่าที่จะเอาผู้ขึ้นมาฝึกหัด พระสงฆ์ที่ชำนาญ
ในการสวดเรียนต่าง ๆ ย่อมจะเป็นฝ่ายสมัครใจมีอำนาจโดยมาก สืบมา
จนเราได้พบได้เห็น แลวิชาซึ่งพระสงฆ์ศึกษาในเวลานั้นเล่า ก็นับว่า
ฝ่ายวิปัสสนาธุระอย่างนี้พระธรรมเป็นใหญ่ ตลอดมาจนกรุงรัตนโกสินทร์นี้

จึงเห็นว่าคุณวิเศษของพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นที่นับถือของคนทั้งปวง จนถึงเป็นเจ้าแผ่นดินได้นั้น จะเกิดขึ้นทางวิปัสณาธรรมหนึ่งพระธรรมมากกว่าทางคันถธุระ เมื่อจะสังเกตุในพระราชพงษาวดารก็จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่เหนือแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมขึ้นไป การที่จะสรรเสริญเวทมนต์ คาถาอันใด น้อยกว่าตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมลงมา ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมลงมาแล้ว มักจะกล่าวถึงยุ้งกนกพันชาติต้องหนนหะยตัว ทำเสน่ห์ให้เด็กถมเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น เพราะเหตุว่าพระเจ้าทรงธรรมเป็นแต่พระราชอาณาเขตที่เหนือเท่านั้น สามารถที่จะชิงสมบัติจากพระเจ้าแผ่นดินอื่นสืบพระวงศ์ในประเพณีกันมาถึงสืบชั่วกษัตริย์ จึงเป็นเหตุให้คนเชื่อถือในทางวิชาเหล่านั้นแก่กล้าขึ้น ซึ่งแผ่นดินกรุงสยามในระบุนั้น ชุมโศกไปด้วยน้ำมนต์เด้านมนั้น คงจะเป็นเหตุเพราะพระราโชบายของพระเจ้าทรงธรรม ที่จะรักษาสิริราชสมบัติของพระองค์ ให้มั่นคงให้ มีผู้ประทุษร้ายได้ แต่เพราะเหตุที่คนที่เชื่อถือเท่านั้น ย่อมเชื่อถืออุกฤษีเศษต่าง ๆ อันพระอรชรถกถาจารย์เจ้าพรรณาไว้ ก็ต้องเชื่อบุญอันตรธานอนาคตวงศ์ด้วย เมื่อถือเช่นนั้นแล้วก็ต้องถือว่าผู้ซึ่งเกิดมาภายหลัง ย่อมจะเสื่อมลงไป เสื่อมลงไปจากผู้ที่เกิดก่อน อีกประการหนึ่งถ้าเจ้าแผ่นดินองค์ใดไม่ว่าในพงษาวดารไทยฤๅพงษาวดารต่างประเทศแห่งใด ยกย่องพระองค์ว่าดีกว่าพระราชโอรส ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์ ฤๅที่จริง ๆ พระราชโอรสตามไม่ทันได้เสียกัน ราชวงศ์อันนั้น ก็มักจะเสื่อมสูญลงไปเร็ว ๆ นั้น เหมือนอย่างพระเจ้าทรงธรรมนี้ พระราชโอรสก็ริบวงศ์ไปเป็นปากคางนางที่เดียว ผู้ซึ่งได้รู้เรียนวิชาตามทาง ถึงแม้ว่าเป็นพระราโชบาย แต่ยังเป็นที่ยินยอมของคนอยู่ ก็อาจประทุษร้ายชิงเอาแผ่นดิน

ได้โดยง่าย ตามทางซึ่งพระเจ้าทรงธรรมได้ทำอุบายไว้นั่นเอง ^๕ เซอ
 ดายก็เพาะปลูกกันต่อ ๆ มา จนแผ่นดินไม่มีความคุ้งได้โดยตลอดจนเสีย
 กรุง ยรมิห์นำเข้ามาเบียดเบียนเอากรุงจนบุรีไปด้วย ซึ่งอธิบายมานั้นอยู่ข้าง
 จะเลื่อยเกินเหตุเป็นแต่อยากจะพูดออกความเห็นเท่านั้น ^๕ ขอรวบเนื้อความ
 ลงว่า พระเจ้าทรงธรรมนั้นทรงหนักในทางอภิวชิรวิธีอย่างหนึ่ง การปฏิบัติ
 ของพระองค์ในเวลาที่ทรงผนวชนั้นเป็นฝ่ายวิปัสณาธรรม ตามดลทิศาจารย์
 เคยถิธมา มิใช่ล่อลวงหาธรรมที่ดีมาปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์ อย่าง
 เช่นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรง
 ดันหนักในทางที่จะทำ ๆ นองสวดเขียนต่าง ๆ ตามดลทิศาจารย์
 วิปัสณาขอแต่จะอยู่เป็นปกติ จึงได้ทรงคิดทำของมหาชาติคำหลวง
 ได้ว่าเขียนสวดกันมาทุกกาลเวลานี้ ถึงว่าผู้แต่หนึ่งด้อมมหาชาติคำหลวง
 เพิ่มเติมที่ขาดลงได้ ก็ไม่สามารถที่จะกะแบบทำของสวดลงในหนังสือ
 นั้นได้ มหาชาติคำหลวงที่สวดอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้
 ก็สวดอยู่ที่ที่ขาดนั้นเอง

การสวดมหาชาติคำหลวง เป็นธรรมเนียมมีมาแต่ในแผ่นดินพระเจ้า
 ทรงธรรม ในหนังสือเรียกว่าโอเอฬิหารราย คำที่โอเอฬิหารรายนี้
 ได้ตอบถามผู้หลักผู้ใหญ่ว่า จะหมายเอาสวดพระมหาชาติคำหลวง
 ฤๅจะหมายเอาที่นักเรียน โรงทาน อ่านหนังสือสวดเป็นทำนองตามคำถาราย
 ก็ได้ความว่าที่นักเรียน โรงทานสวดตามคำถารายนี้ พังเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔
 คำว่าโอเอฬิหารรายมีเรียกมาก่อนนั้นแล้ว ตามความเข้าใจของผู้ที่บอก
 นั้น ว่าคำโอเอฬิหารรายนั้น คือสวดพระมหาชาติคำหลวงนั่นเอง
 คำว่าจึงความนี้ในยุติกกับชื่อที่เรียก คำที่เรียกว่า “โอเอ” นี้ไม่

คำสรรเสริญเท่านั้น เป็นคำก่อนจะอยู่ข้างเยาะ ๆ ว่าสวดไม่ดี แต่คำ
 “พิหารราย” นั้นเล่า ก็มันตรงว่าไม่ได้สวดในพระวิหาร ฤาพระ
 อุโบสถใหญ่สวดตามวิหารน้อย ๆ ที่รายอยู่โดยรอบ แต่คำ “ราย” นั้น
 ดูเป็นพหูพจน์ในภาษาไทยเหมือนว่าหลาย ๆ แห่งมิใช่แห่งเดียว ก็ถ้า
 จะสวดพระมหาชาติคำหลวงอยู่ในพระอุโบสถฤาพระวิหารใหญ่แต่แห่งเดียว
 แล้วจะเรียกว่าโอ.เอ.พิหารรายความไม่ลงกันเลย จึงพิเคราะห์เห็นว่า
 การที่สวดพระมหาชาติคำหลวงก็ดี ฤาจะเรียกว่าโอ.เอ.พิหารรายก็ดี
 คงได้ความชัดว่าสวดในวัดพระศรีรัตนเพียร ซึ่งเป็นวัดในพระราชวัง
 เมื่อครั้งคุณแผ่นดินที่วัดพระศรีรัตนเพียร ก็เห็นได้ว่ามีปราสาทสามองค์ คือ
 ไพรทวารวดีมหาปราสาท เวชยันต์ปราสาท ไชยวรรยปราสาท เรียง
 กันไปสามองค์ มีระยะว่างห่าง ๆ กันเป็นปราสาทย่อม ๆ ที่ได้สร้างขึ้น
 เป็นพระราชวัง ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ผู้สร้างกรุง ศรีนันทนดิ
 พระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ มีใช้ทรงธรรม ยกวงทำเป็นวัด ถ.มาสร้าง
 พระราชวังใหม่ฝ่ายริมน้ำ ปราสาททั้งสามองค์นั้นก็ปนวัดไป จึงสร้าง
 พระเจดีย์แซกลงในหว่างปราสาทนั้นอีกสามองค์ ซักที่ ยืน ดินถึงกัน
 ได้รอบ ปลายแถวของพระเจดีย์ แลปราสาทข้างตวันออก เป็นพระ
 วิหารใหญ่ที่ประดิษฐานพระศรีรัตนเพียร ปลายแถวข้างใต้ ก็มีพระวิหาร
 ใหญ่อีกหลังหนึ่ง แต่ย่อมลงไปกว่าวิหารพระศรีรัตนเพียรมาก พระวิหาร
 แลพระเจดีย์กับปราสาทนี้ เป็นแถวกลางพื้นเดียวกันตลอด คล้าย
 พระพุทธปรารักษ์ปราสาทพระมณฑปศรีรัตนเจดีย์ ที่ด้านวัดนั้นมีพระวิหาร
 อย่างย่อม ๆ รายเป็นระยะไป เหมือนคำดารายรอบพระอุโบสถ วัดพระ

ศักรัตนคำศัการาม แต่ใหญ่ว่าเดิมมันเห็นจะไม่เท่ากันทุกหลังด้วย
ตั้งอยู่เป็นระยะรายไปโดยรอบ คำที่เรียกว่า “พิหารราย” นี้ ชรอย
ว่าการปลูกขึ้นด้วยพระมหากษัตริย์จะไม่ได้ซ่อมด้วยแต่ผู้คน
พอครบสี่รอบหนึ่ง จะซ่อมด้วยกันมาก ๆ แล้วเลือกแต่ที่ชำรุดได้ซ่อม
ทำนองสมเด็จพระราชประสงค์ เข้าไปซ่อมถวายในพระวิหารใหญ่เป็นที่ทรงฟัง
ส่วนพวกที่ปลูกขึ้นไว้มากด้วยกันนั้น ให้ไปซ่อมตามพิหารราย สำหรับ
สิบรัชทายาททั้งปวงไปฟัง พวกเหล่านั้นก็จะสวดบ้างไม่บ้าง ที่สวด
ไม่ก็จะครองคนทั้งปวงที่เคยขึ้น จึงเรียกเป็นคำขึ้นชื่อเสียว่า โอเอ พิหารราย
แปลว่าสวดที่พิหารรายนั้นแล้ว ไม่ได้เห็นคนในวิหารใหญ่ แต่ครั้งเมื่อ
ตกมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ปลูกขึ้นขึ้นแต่ถ้ารับเดียว สำหรับสวดในพระ
อุโบสถ คนทั้งปวงขึ้นใจขึ้นปาก ในการที่เคยไปฟัง โอเอ พิหารราย
จึงได้เรียกติดไปว่า โอเอ พิหารรายเป็นคำติดตา ส่วนในราชการก็คงใช้
ว่าสวดมหาชาติคำหลวง เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จะทรงพระราชดำริเห็นชื่อไม่สมกับความจริงเช่นนี้ แต่ครั้งจะให้ปลูก
สวดมหาชาติคำหลวงขึ้นให้มาก คนในกรมนั้นก็น้อย แลดูไม่เป็น
ประโยชน์อันใด ด้วยทุกวันนี้ก็ไม่มีผู้ใคร่ชอบใจฟัง ด้วยฟังก็ไม่ใคร่จะ
เข้าใจ จึงได้โปรดให้เจ้าพนักงานโรงเรียนอ่านหนังสือสวดตามที่ตัวเจ้า
เรียน เป็นทำนองยานี่มันดีรูปร่างนาค ตามแต่ผู้ใดจะถนัดสวดเรื่อง
ใดทำนองใดทุกคำถาราย คำถาจะต้องคน พระราชทานเงินคนหนึ่งวัน
ละสองเป็นรางวัล ถ้าผู้ใดที่สวดที่อาจารย์กลั่นมาไว้ คำถาที่เป็นทางเด็จ
พระราชดำเนิน ถัดมารับใดสวดดี บางทีก็ได้พระราชทานรางวัลเพิ่ม
เติมบ้าง เป็นการดลยให้เด็กเรียนมีใจผูกซมในการอ่านหนังสือ แต่ส่วน

ที่สวดพระมหาชาติกำหนดรับบุญนั้น คงสวดอยู่ในพระอุโบสถตาม
 อย่างแต่ก่อน เริ่มตั้งแต่วันขึ้นสิบสี่ค่ำไป จนถึงวันแรมค่ำหนึ่งเป็น
 กำหนดสามวัน ที่ซึ่งสวดนั้นตั้งเตียงโถงไม่มีเพดาน มีคู้มาโดยสำหรับ
 รองหนังสือ แต่ไม่ได้ปักตาฉัตร มีเครื่องนมัสการตะบะมุกสำหรับหนึ่ง
 มีพานหมากกโถงหน้าเตียงตั้ง ถ้าย ๆ เตียงพระสวด ผู้ที่สวด
 คือขุนทิมนรณการ ขุนธารกำนันเป็นคนหนึ่งชาวห่มชาวสี่คนสวดว่า
 คาถาสวดกันว่าคำแปลสองคน ถึงเวลาที่พระสงฆ์มานั่งอยู่กับพื้นพระอุโบสถ
 พวกที่สวดธรรมสวดกันก็นั่งอยู่บนเตียง ต่อทรงจุดเครื่องนมัสการทรง
 คี่ตั้งโต๊ะหยดตงจากเตียง เมื่อพระสงฆ์ขึ้นไปแล้วก็ขึ้นสวดบนเตียงต่อไป
 ใหม่ ผู้ที่สวดนั้นได้เงินคนหนึ่งวันละ ๑ บาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จมไปครั้งนั้นมาครั้งหนึ่ง รับสั่ง
 ให้เข้ามาสวดที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง ให้ข้างในฟัง
 คนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ที่มีอุปเท่ห์ดึกดำบรรพ์มานับร้อยปีเหมือนยา พังเทศน์
 วันแรกตื้นหนาที่แปลว่าแซ่กมีมาฟัง วันขึ้นวันที่สองก็หายไปหมด
 เหลือแต่ท่านพวกที่หัดคาถาหัดบวช เหมือนอย่างเช่นยายทองเป็นคน แต่ที่
 ใหญ่ ๆ เหมือนอย่างเช่นยายห่มสวดเป็นคนนี้ พักอยู่ห้าหกคน ก็ตกตง
 เปนได้ มีบเดียว วันขึ้นวันก็เลิกไป พวกเด็กที่สวดตามคำถาราย ก็นั่ง
 ชาวห่มชาว มีอุปเท่ห์เครื่องบูชาด้วยทุก ๆ คำถาเหมือนกัน ลูก
 ครกครันที่อยู่ ถ้าชาวพระยาไม่มีสวดตามคำถารายสวดในพระอุโบสถ
 นำตาเดินอายจะไม่ใคร่เป็นเจ้าพระยา เมื่อมีสวดอยู่เช่นนี้ พอเจ้าพระ
 ยะเบี่ยงไป ความรู้สึกที่เคยขึ้นมาแต่เด็ก ๆ นั้น ก็รู้สึกชัดเจนว่าเจ้า
 พระยา ถ้าจะมีสวดเช่นนี้ในเคื่อนหกเคื่อนเจ็ด แล้วทำดมเคื่อนหกเคื่อน

เจ็ดเสียให้หายขาด เข้าไปในวัด นำตากดินฮายคงเป็นเจ้าพรรษา
เหมือนกัน ว่ามาด้วย รื่องมหาชาติจำหลวงสุนความเท่านี้

อนึ่งการเปลื้องเครื่องพระมหามณเฑียรปฏิมากร ซึ่งมีกำหนดในเวลา
เปลี่ยนฤดู มีจะสามครั้งถ่วงนัยหาได้กล่าวถึงไม่ มีดังนี้กล่าวถึงกาล
เจ้าพรรษาเป็นเวลาที่มีฝนจบฤดูเบ็ดเสร็จเครื่อง พระมหามณเฑียรปฏิมากร
ครั้งหนึ่ง จึงจะรอกถ้าวรวบรวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน พระมหามณเฑียร
ปฏิมากรนั้นทรงเครื่องเป็นสามฤดู คือตั้งแต่เดือนแปดแรมค่ำหนึ่ง เข้า
วิสาขบูชา ไปจนถึงเดือนสิบสองขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงเครื่องอย่างห่มทอง
คือผ้าทรงนั้นทำด้วยทองคำเป็นกาบ ๆ จำหัดถายประดับพลอยทับทิม ถาย
ทรงเขมบริณี เมื่อประกอบแล้วก็เหมือนหนึ่งผ้าทรงอย่างห่มทอง พระ
ศกกำกับด้วยทองคำถายาราชวดีสีน้ำเงินแก่ ที่ปลายพระเกศ ที่เวียนเป็น
ทักษิณาวฏี ประดับด้วยนิลเม็ดย่อม ๆ ทั่วไป พระศกมีถายาราชวดี
สีฟ้า ๆ ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไปจนถึงเดือนสิบขึ้นห้าค่ำเป็น
เหมือนฤดู เครื่องทรงเปลี่ยนเป็นผ้าทรงคลุม ผ้าคลุมนั้นทำด้วยทอง
คำเป็นหลอดถายาราชวดีร้อยยดดเหมือนตาข่าย คลุมทั้งสองพระพาหา
พระศกใช้คงเดิมไม่ได้เปลี่ยน ตั้งแต่เดือนสิบสองแรมค่ำหนึ่งไป จนถึงเดือน
แปดขึ้นสิบห้าค่ำเป็นคิมหฤฤ ทรงเครื่องต้น เป็นเครื่องทองคำถายาราชวดี
ประดับเพชรพลอยต่าง ๆ พระมุกฎก็ทรงเป็นมงกุฎมีท้ายเทริดยอดประดับ
เพชรเม็ดใหญ่ กากที่เปลี่ยนเบ็ดเสร็จเครื่องทรงทั้งสามฤดูนี้ เมื่อถึง
กำหนดถ้าวรอกก็ผูกเกยขึ้นไปแล้วมาบูชา มีบันไดไม้จริงขึ้นข้างด้านหลัง
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปถึงหน้าพระแก้ว บนเกยนั้นมีโถแก้วพระสุคนธ์
สองโถ พานแก้วรองน้ำขมิ้นพระองค์สองผืน เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงบนเกย

นั้นแล้ว ทรงหยิบพระสังข์ทักษิณาวุธ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เสด็จอยู่หัวทรงถวายบูชาไว้ ในมโหสถตามเหมือนทวยบักขี้บูชบก ทรง
 พระภักตร์พระมหามณีนรวิมากร มารินพระสุณัษเฐนในพระจึงขึ้น
 ตรงพอท้าวพระองค์ครั้งหนึ่งแล้ว เจ้าพนักงานเชิญสังข์ทักษิณาวุธอีกองค์
 หนึ่งมาถวายก็ทรงส่งพระอิกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทรงฉีกพระองค์หนึ่ง
 ข้าราชการออกส่งทั้งพระองค์ แล้วจึงทรงฉีกอีกคนหนึ่ง ข้าราชการ
 ผู้หนึ่งให้แล้ว เจ้าพนักงานจึงได้ถวายพระศกฤาษะมฤคตามฤค
 ทรงถวายพระมหามณีนรวิมากรด้วยพระหัตถ์ แล้วก็เสด็จกลับลงมา
 พระสุณัษเฐนในพระจึงขึ้นทรงนั่งในโถแก้ว พระสุณัษเฐนก็คิดว่า
 ข้าราชการคนแรกขึ้นนั้น ก็ขึ้นในโถแก้ว ครั้นเมื่อเสด็จพระราช
 ดำเนินมาถึงพระอุโบสถแล้ว ประทับที่มโหสถพระสุณัษเฐนฐาน
 ชุกชีตามเหนือ ทรงรินพระสุคนธ์ในโถลงในพระสังข์ทักษิณาวุธแล้ว
 ทรงรดพระเศียรก่อน แล้วจึงรินลงในผ้าชุบพระองค์ทั้งสองผืนให้ชุ่ม
 ผ่าสองผืนนี้เป็นผ้าชุบพระภักตร์ บางทีก็พระราชทานแก่ผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่ง
 ทรงพระกรุณาจะพระราชทานก็ได้เฝ้าอยู่ในเวลานั้น ตัวข้าพเจ้าได้รับพระ
 ราชทานผืนหนึ่งเก็บจะเสมอทุกคราว แล้วจึงทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์
 นั้น ลงในหม้อแก้วหม้อทองหม้อถม เจือน้ำอบที่อยู่ในหม้อนั้นเต็มแล้ว
 สำหรับแจกจ่ายประพรมทั่วไป แล้วจึงรินพระสุคนธ์ลงในพระสังข์ รดพระ
 ราชทานพระบรมวงษานุวงศ์ทั่วทุกองค์ ส่วนข้าราชการที่มาเฝ้าในเวลานั้น
 ก็ทรงรินพระสุคนธ์ในพระสังข์ ลงในพระสุร่ายประพรมราชทานทั่วไป
 แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินไปเปลี่ยนพระวักมีพระสัมพุทธพรวณี พระวักมี
 นั้นมีสี่ คือกาไหลทองหนึ่ง นาคหนึ่ง แก้วขาวหนึ่ง แก้วน้ำเงินหนึ่ง

ถูกฝนใช้แก้วน้ำเงิน ถูกหนาวใช้แก้วชาบบ้างนากบ้าง ถูกร้อนใช้กำไล
ทอง มีทองบิตเปลี่ยนลงที่กันไต้ทั้งสี่ แล้วทรงสุหร่ายประพรมพระตำหนัก
พรหมณี แดพระพุทธรูปห้าจุฬาลงกรณ์ แดพระพุทธรูปเจ็ดล้านภาโดย
แล้วจึงทรงจุรูปเทียนนมัสการต่อไป ในขณะที่เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ลงมาจากเกยนั้นแล้ว เจ้าพนักงานคลังทองขึ้นประทับเครื่องแต่งพระองค์
พระมหามณเฑียรบันฑิตมากรเบื่อง่าย เมื่อเสด็จแล้วพราหมณ์จุฑา
เวียนเทียนสามรอบ ประโคมเครื่องดนตรีของไชยพิณพาทย์มโหรีทัก เป็น
เสด็จการเปิดเครื่องครัวหนึ่ง อย่างนี้เสมอทุกปีมาแต่บัด

คำกึกเตือนในการทรงผนวช วันสามโกษา ภาษามาตาต้องเชิญ
พระมหาสังฆมณฑลไว้ ที่ใต้ข้างพระที่นั่ง แดต้องเก็บใบมคมให้พอแก่
เจ้าที่ทรงผนวช เพราะภาษามาตาก็รู้จำนวนอยู่แล้ว ไม่ควรจะ
ให้ ใบมคมขาดไปพอกัน เจ้าที่ทรงผนวชต้องให้หน้าเข้ามาทาง
พระที่นั่ง จนได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กลับหน้าไปข้างบายศรี
จึงกลับได้ เมื่อพราหมณ์บ่อน้ำมาพราวดแล้ว ก็ต้องกลับหน้ามาทาง
ที่เฝ้าในทันทีเหมือนกัน เวลากลางผนวช มีสำคัญเรื่องพระตำหนักโศก
เคยเกิดความเสมอ ด้วยเวลายาวมหาตเล็กไม่มีใครสังเกต ควรจะสังเกตว่า
ถ้าเจ้าที่ทรงผนวช ออกมาด้วยเจ้านายซึ่งนำเสด็จแล้ว คงจะทรง
พระตำหนักโศก การสังเกตนี้ต้องเตือนเตือนกันเป็นพิเศษ ๆ ไม่
ใครจะเสด็จพระราชดำเนินออก ส่วนการเสด็จพระราชดำเนินทรงจุเทียน
พรรษามิวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นต้น จำจะต้องมีโคมไฟฟ้าขาด
ไม่ได้ การเสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ วัดราชบพิธ วัดราช
ประดิษฐ จำจะต้องเตรียมพานเทียน เหมือนอย่างที่เคยเตือนไว้

แล้วในคืนห้า การเบียดเบียนพระองค์ เวลาที่เสด็จพระราช
 ดำเนินขบวนเกย มหาตมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จตามเสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นไปนั่งอยู่ที่บันไดเกย เวลาที่เสด็จพระราชดำเนินกลับลงมา ต้อง
 ถ่วงน้ำหนักมาก่อน คอยอยู่ที่ปลายบันได พานท้ายนั้นคือทรงเปลี่ยน
 พระวิศิษฏ์พระสัมพุทธพรณินแล้วจึงถวาย การนอกนั้นไม่มีอันใด

พระราชพิธีเดือน ๙

ได้กล่าวมาแต่เมื่อเดือน ๗ ว่าเป็นพิธีในช่วงกันอยู่ในกฎมณเฑียรบาล แด
จดหมายขุนหลวงหาวัด ได้ตัดสินไว้แต่ก่อน ว่าจะยกพิธีศุภการ
มาว่าในเดือน ๙ ตามกฎมณเฑียรบาล เพราะฉะนั้นคนจึงจะได้อ่านถึง

พิธีศุภการ

การพระราชพิธี

แปลตามพระเคราะห์ฤกษ์ว่าเพื่อกำหนดอย่างหนึ่ง

แต่ในจดหมายนางนพมาศไม่ได้พูดถึง ทั้งเดือน ๗ เดือน ๙ ชรอยจะ
ไม่มีพิธีศุภการในครั้งกรุงสุโขทัย เพราะเป็นต่างอารยกัน ใน

จดหมายขุนหลวงหาวัดก็มีความย่อเพียงว่า “เดือน ๗ นั้นชื่อพิธีศุภการ
คือเอาเงินนั้นขึ้นให้เทพารักษ์ แล้วจึงเสกพระเคราะห์ฤกษ์ให้แก่

พรามณ์” มีข้อความเพียงเท่านี้ จะสันนิษฐานว่าพระราชพิธีนี้เป็น

การเคยทำอยู่ป็นิจ จนไม่เห็นเป็นการแปลกประหลาดจึงไม่กล่าว

พิสดาร ฤกษ์เข้าใจว่าเป็นพิธีไม่ได้ทำ กล่าวเพียงแต่ให้ครบเดือน

ตามตำราที่มีอยู่ที่พอใช้ ได้ แต่มีข้อความทางที่ว่า ดูหมิ่นเป็นอย่าง

กลาง ๆ นอกจากสองอย่างนี้ ก็จะเป็นแต่ทำการเสกพระเคราะห์ ฤกษ์

พระราชทานเงินแก่พรามณ์ ไม่ได้ให้ออกไป “ถ่มตุล” ตามอย่าง

ที่ว่ามีในกฎมณเฑียรบาล แดพระมเหสีไม่ได้เกี่ยวข้องในการพระราช

พิธีด้วย ถ้าเทียบอย่างกลางเช่นนี้ก็น่าจะเป็นจริงได้ ด้วยในเวลา

ซึ่งขุนหลวงหาวัดได้เห็นนั้น เป็นกรุงเก่าขึ้นหลัง จะลดทอนการให้แทน

ใหญ่โตจนมาเสียแล้ว แต่ที่มาในกฎเกณฑ์บรรดานั้นเป็นการใหญ่
พระราชพิธีตั้งที่พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเศก มีตราฐใหญ่ตั้งอยู่กลางพระโรง
กันม่านวกรอบ เสด็จโดยขบวนใหญ่ ทรงพระราชนทรยาน พระครู
พราหมณ์ตักขุณแดจตุสดมภ์เป็นคู่เคียง พระอรรคมเหสี ก็ทรงเทวยาน
เคียงพระโหราพระราชครูแดเมียจตุสดมภ์ นำแดเป็นคู่เคียง เดินกระบวน
ทักษิณพระมหาปราสาทเกวียนรอบ แล้วจึงเสด็จขึ้นพระมหาปราสาท
ประทับในม่านกัน มีเจ้าพนักงานประจำหน้าที่ คือชาววังนั่งนอกม่าน
พระครูทั้งสี่แดสุมุหประฐาน คือจตุสดมภ์ทั้งสี่นั่งในม่าน พระศรี
อรรคราชคือพระคลังคือพระขรรค์ พดเทพถ้อยพิน วังถ้อยดอกหมาก
พระยมราชคือแพนไชย ขุนศรีสังขกรเป่าสังข์ พระอินทโรศ
อินทเทวี พระนันทเกษมคือไชย ขุนคนครุฑมโหรีทัก เสด็จขึ้นถ้ำบุตร
คือประทับในตาซึ่งข้างขวาข้างซ้าย 'ได้สรวพรพัย' พระเจ้าแผ่นดิน
ทรง 'ถัม' (คือขัง) แล้ว พระอรรคมเหสีเจ้า 'ถัม' พระราช
ทานทรพยานแก่พราหมณ์ แห่ถัมแล้วมีส้มโกลาการเลี้ยง ในนั้นว่า
'ช้ายเงินชวาทอง' แต่จะเป็นสิ่งใดก็ไม่ทราบ เห็นจะเป็นบายศรี เป็น
เสร็จการพระราชพิธี มีเนือความที่เก็บได้เพียงเท่านี้

พิเคราะห์การที่จัดวางตำแหน่งในการพระราชพิธีนั้นชอบกลอยู่ ดูเหมือน
หนึ่งจะมีเรื่องอะไรเป็นตัวอย่างเช่นกับพิธีครุฑมโหรี ว่าพระเป็นเจ้าตั้ง
มาเยี่ยมโลกย์ มีเทวดาฤๅทั่วโลกมาตามถันซึ่งชำระแสงถวาย สุมุห
ประฐานซึ่งถือเครื่องต่าง ๆ คงจะมีที่หมายเป็นตัวแทนเทวดาองค์ใด
องค์หนึ่งทั้งสี่ การที่ไม่มีสมุหนายกสุมุหพระกระลาโหมในที่นี้ ควรจะ
เข้าใจได้ว่าตำแหน่งทั้งสองนั้นยังไม่ได้ตั้งขึ้น จนถึงแผ่นดินพระบรมไตร

โถกนารถ ซึ่งย้ายวังตงมาตั้งริมหน้า ฏมณเฑียรมาดั้นเป็นแบบครึ่ง
 ล้อมเด็จพระรามาริบัติศรีสุนทร ที่ ๑ ก่อนเวลาที่ตั้งตำแหน่งทั้งสอง
 จึงได้ยกจตุสดมภ์ทั้งสี่เป็นลัทธิประธาน ตามแบบเสนาท่งสี่ แต่จะสืบ
 หาดินเหตุเรื่องเทียบของพระราชพิธี จากพราหมณ์ ในทุกวันนี้ก็ไม่ได้
 ความ แต่ตามผู้ที่อยู่ต่าง สืบเสาะกันในเรื่องตำนานพราหมณ์ต่าง ๆ
 ที่เขาแปลเป็นภาษาอังกฤษออกใหม่ ๆ คงจะหาเหตุผลประกอบให้รู้ต้น
 เหตุของพระราชพิธีนี้ อันการทูลแห่พระอรรคมเหสี ถ้าชนคนเราทุกวันนี้
 พง และให้ คติกระบวนหนักจะเป็นการยาก เพราะเหตุนี้จึงของเรา
 เด็กเครื่องแต่งตัวที่เป็นเครื่องยศเสียช้านานแล้ว แต่เครื่องแต่งตัวผู้หญิง
 มีปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาล ถัดกันเป็นชั้น คือว่าพระอรรคมเหสี
 พระราชเทวีทรงราโชประโศก มิ่งกุฎ เกือกทอง อภิรมย์สามชั้น พระ
 ราชยานมีจำลอง พระราชเทวีพระอรรคชายา ทรงราโชประโศก ถัดมิ่งกุฎ
 ทรงพระมาตามวยทางหงษ์ เกือกกำหยัดสักทาดม้อภิรมย์สองชั้น เทวียน
 มิ่งกรรฐ ลูกเธอเอกโท ทรงพระมาตามวยกลดมเสื่อโศกถายทอง หาดาน
 เธอเอกโทได้ศิริเพ็ญม่วยกลดม เสื่อโศกแพรตารากรแถว แม่เจ้าذنอง
 พระโอรส (คือท้าวบาง) ได้ذنองเกล้า เสื่อแพรพรรณ ชแม่
 (คือเจ้าจอม) หนูนิกได้เกี้ยวดอกไม้วัวแซม นางกำนัด
 (คือพนักงาน) นางรับนายเรือน หนูนิกเกี้ยวแซม โธ่นเกล้ารักแครง
 เมียนาหมั้นหัวเมืองทั้งสี่ เมืองงานได้ศิริเพ็ญม่วยแพรเคราพ เมียนาคุดมภ์
 เกด้าหนูนิกเกี้ยวแซมม่วยแพรจมวด เมียนาห้าพันห้าพัน หนูนิกเกี้ยว
 แซม ห่มคันทองบัว ห่มหมั้นพระกำนันกั๊ต ราชยานกั๊ต อภิรมย์กั๊ต โปก
 หุกระต่ายเสื่อขาว ม่วยผาเชิงวัดชัย ชื่อเครื่องประดับสวมเกล้าห่มเกล้า

ตูแปดกู่ไปทั้งสี่คน จะคนรูปแต่สี่ตัวรวดตายไม่มีใครถูก เพราะกาล
 ด่วงมาถึงห้วงขุบเศกแล้ว ไทยเราไม่สนใจในการที่จะเขียนรูป แลถือ
 กันว่าเป็นการต่ำส่งบ้าง เป็นที่รังเกียจว่าเขาไปทำให้ปะปนอันตรายต่าง ๆ
 บ้าง จึงไม่มีผู้ใดกล้าที่จะเขียนรูปผู้มั่งมีนาคศักดิ์ แต่เพียงราษฎรด้วย
 กันเอง ถ้าจะเขียนรูปกันให้เหมือน ก็เป็นที่สงสัยเสียว่าเป็นการตลกกัน
 เสียแล้ว การที่จะเขียนรูปให้เหมือนนั้น จึงไม่เป็นวิชาของคนไทยที่
 ไตเจ้าเรียน มาหลายร้อยปี จนถึงถ่ายรูปกันในชั้นหลัง คนแก่ ๆ ก็ยัง
 มีความรังเกียจมาก เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ได้เห็นรูปเจ้าแผ่นดินจากผู้มั่งมีนา
 ศักดิ์เก่า ๆ ซึ่งถึงว่าจะเขียนรูปไม่เหมือน แต่เครื่องแต่งตัวคงยังปรากฏ
 อยู่เช่นรูปเขียนเก่า ๆ ของฝรั่ง แต่เป็นเคราะห์ดีอย่างหนึ่ง ที่ยังพอ
 ได้เห็นแนว ๆ ใดบ้าง เมื่อโบราณอัฐศกจุลศักราช ๑๒๒๘ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำ เป็นเวลาถึงสร้างวัด
 ราชประดิษฐที่กรุงเทพฯ จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรวัดราช
 ประดิฐฐาน ที่กรุงเทพฯ ได้ทอดพระเนตรเห็นลายเขียนที่ผนังโบสถ์ มีรูป
 ผู้หญิงสวมเครื่องประดับศีรษะต่าง ๆ ไม่เหมือนวัดเกตุอัคร ดำรัสว่า
 เป็นแต่งตัวอย่างที่มีมาในอุทมนต์ยรมาน ด้วยวัดราชประดิฐฐานนั้น
 คงจะต้องสร้างก่อนแผ่นดินพระไชยราชา จึงเป็นที่พระมหาจักรพรรดิ
 เมื่อยังเป็นพระเพ็ชรราชออกปกครองผนวชอยู่ในวัดนั้น เป็นวัดของ
 พระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงษ์เชียงราย ซึ่งสืบเนื่องมาแต่สมเด็จพระรามา
 ธิบดีที่หนึ่งทรงสร้าง ในขณะที่นั้นลายเขียนยังอยู่เกือบจะเต็มผนังทั้งแถบ
 ได้โปรดให้กรมขุนราชสีห์ถอดถ่ายลงมา ครั้นภายหลังข้าพเจ้าไปอีก
 ครั้งหนึ่ง หลังจากขั้วรถลงมามาก ลายเขียนก็ยังอยู่เกือบครึ่งผนัง

แต่ครั้นไปเมื่อปีก่อน^๕ หลังคารัฐพิพัฒน์^๕ ยังเหลือถายเขียนอยู่บ้าง
พอเห็นเค้าโตถนัด^๕ แต่รูปทั้งปวงนั้น^๕ เป็นเวลาที่ผู้หญิงยังไฉฉวมวย^๕ทั้งต้น
เกล้าอย่างที่เราเรียกว่าโหงวโคง^๕ก็รวบขึ้น^๕ไปเกล้าบนหม่อม
เป็นห่วงยาว ๆ มีเกี้ยว^๕มาโดยส่วน^๕โดยมาก การที่ผู้หญิงเด็ก
เครื่องแต่งตัวเหล่านี้^๕ ก็จะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดิน^๕ในชั้นหลัง ๆ ไม่มี
พระอรคม^๕เห็น^๕ ฤๅมีแต่เนื้อ^๕ ๆ ไปเช่นพระนารายณ์^๕มหาราช ก็จัด^๕จาง
ไป^๕อย่างหนึ่ง เพราะคัตม^๕สัน^๕เป็น^๕ม^๕บ^๕ก^๕เกม^๕ประ^๕บ^๕า^๕ เล่น^๕กระ^๕บ^๕วน^๕ต^๕ก
แต่ง^๕ม^๕ด^๕ว^๕ย^๕ส^๕ม^๕น^๕าม^๕น^๕ ไม่^๕มี^๕ที่^๕ส^๕ด^๕ด^๕ว^๕ม^๕ค^๕ว^๕ง^๕ประ^๕ค^๕บ^๕ เครื่อง^๕แต่ง^๕ตัว
ผู้หญิง^๕จึง^๕ได้^๕ค^๕ว^๕ย^๕ส^๕น^๕ไป^๕ส^๕น^๕ไป^๕ ใคร^๕จะ^๕ค^๕ก^๕แต่ง^๕เข้า^๕ก็^๕เป็น^๕เร^๕ื่อ^๕ว่า^๕ โดย^๕การ^๕
เปลี่ยน^๕แปลง^๕ไป^๕ตาม^๕ข^๕ร^๕ม^๕ด^๕า^๕ ซึ่ง^๕เป็น^๕อยู่^๕ที่^๕ทุก^๕ประ^๕เท^๕ศ^๕ เหมือน^๕ค^๕ัต^๕ม^๕บ^๕ก^๕
แต่^๕ไฉ^๕ฉ^๕ว^๕ใน^๕ประ^๕จ^๕บ^๕นี้^๕ เครื่อง^๕ประ^๕ค^๕บ^๕ค^๕ว^๕ผู้หญิง^๕ ก็^๕เป็น^๕อัน^๕ส^๕ถ^๕า^๕ม^๕
จน^๕ไม่^๕มี^๕เค^๕ว^๕ง^๕อื่น^๕ การ^๕ที่^๕มี^๕แ^๕ส^๕ด^๕จ^๕ใน^๕พระ^๕รา^๕ช^๕พิ^๕ธ^๕ดา^๕การ^๕ ก็^๕คง^๕จะ^๕เป็น^๕
อัน^๕เด็ก^๕ไป^๕ใน^๕หม^๕ที่^๕เด็ก^๕เครื่อง^๕ประ^๕ค^๕บ^๕ค^๕ว^๕นี้^๕เอง^๕ แต่^๕พระ^๕รา^๕ช^๕พิ^๕ธ^๕น^๕อก^๕จาก^๕
มี^๕แ^๕ส^๕ด^๕จ^๕ จะ^๕ได้^๕เด็ก^๕เสีย^๕เมื่อ^๕ใด^๕ก็^๕ไม่^๕ได้^๕ค^๕ว^๕ม^๕ช^๕ แต่^๕ใน^๕กร^๕ง^๕ร^๕ถ^๕น^๕โก^๕ส^๕ิน^๕ท^๕ร^๕
นี้^๕ไม่^๕ได้^๕เคย^๕มี^๕พระ^๕รา^๕ช^๕พิ^๕ธ^๕น^๕เด^๕ย^๕ เป็น^๕พิ^๕ธ^๕ธ^๕ว^๕

การ พระราชพิธี พรุณ สาท

พิธีเหตุใดจึงไม่มีในกฎมณเฑียรบาล แต่ในจดหมายขุนหลวง
 หาวัดทั้งสองแห่ง ก็ไม่ทราบเลย จะว่าไม่เคยทำที่กรุงเก่าก็ว่าได้
 ด้วยในตำราของพราหมณ์ก็มียว้าเดือน ๕ พระราชพิธีพรุณสำเภา
 มหาเมฆบูชา มีวิธีซึ่งจะทำชัดเจน หนึ่งการพิธีขอฝนนี้ ก็ดูเป็น
 พิธีสำคัญ มีเครื่องเดือนที่จะให้เด็กไม่ได้อยู่ ก็ต้องว่าเจ้า
 แผ่นดินจะดำรงอยู่ในทิศพิราษรรมมิได้ปรวนแปร ซึ่งคนบางพวก
 มักพาใจ ว่าดินฟ้าอากาศ มักจะเป็นไป ตามอาการของ
 เจ้าแผ่นดินประพฤติก การฝนแล้งเข้าแพงนี้ ดูก็ไม่ใคร่จะเลือกเวลา
 มีเรื่องราวโบราณแต่เรื่องใหม่ ๆ หหลายเรื่อง ที่ได้กล่าวถึงว่าเวลา
 ฝนแล้งเข้าแพง เจ้าแผ่นดินนั้นคงอยู่ในยุภิรรม ทรงพระกรุณา
 แก้อาณาประชาราษฎร์ที่ต้องอดอยาก ทรมานพระองค์ต่าง ๆ เพื่อจะ
 ให้ฝนตก เช่นมีมาในคัมภีร์มหาวงษ์พงษาวดารลังกา พระเจ้าแผ่นดิน
 ลงประชรมอยู่ในถานพระเจดีย์ ด้วยตั้งอธิฐานว่า ถ้าฝนไม่ตกลง
 มาซึ่งถานพระเจดีย์จนพระองค์ถอยขึ้น ก็จะไม่เสด็จลุกขึ้นเป็นคืน ก็เป็น
 ความที่ส่วนของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ปกครองแผ่นดินอยู่ในเวลาเข้าแพงนี้
 ฝนก็แล้งเข้าแพงได้ หนึ่งในประเทศที่ใกล้เคียงกรุงสยาม เช่น
 อินเดียนแถมเมืองจีน ฝนแล้งเข้าแพงถึงคนตายนับด้วยพันด้วยหมื่น ก็มี
 ตัวอย่างเป็นอยู่นี้เอง ๆ จะพาใจผู้ปกครองแผ่นดิน ว่าทำให้ฝนแล้งเข้า

แพ่งนั้นเป็นการไม่ควรเลย แต่กระนั้นคนก็ยังคิดเห็นกันอยู่โดยมากว่าเป็น
ได้ ในพระราชพงษาวดารกรุงเก่า ก็มีเข้าแพ่งหลายครั้งจะทรงพระราชพิ
ษัณห์เห็นจะไม่ได้ แต่บางทีจะคิดเห็นว่าเป็นพระราชพิธี เพราะไม่ได้
ฝนบริบูรณ์ ก็ยกเวนเสียไม่ทำ ตอบที่ฝนแดงจึงได้ตั้งพระราชพิ
ษัณห์เป็นแบบอย่างสืบมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา คงจะเป็นพระราชพิธีประจำปี นางนพมาศ
ได้กล่าวถึง โดยเนื้อความละเอียด แต่พิธีที่ทำนั้น ดูต่างออกไปกว่า
ตำราพราหมณ์ของเรา เห็นจะเป็นเรื่องต่างครกันอีก พิธีตามตำรา
พราหมณ์ ทำเป็นอย่างจะขอฝนให้ตกเดี๋ยวนี้ ด้วยเอาไครยแสด
เวทมนต์เรียกบ้าง ด้วยเอาไครยอธิษฐานพระพิรุณบ้าง แต่พิธีศรีอยุธยา
เป็นดังทำขอให้บริบูรณ์ทั่วไปแต่ต้นมือ ข้อความที่นางนพมาศกล่าว
ไว้ว่า “ ครนถึงเดือน ๙ พราหมณาจารย์ก็พร้อมกันกระทำการพระ
ราชพิธีพืชมงคล ตั้งเกวียนเกวียนที่นำถาดเทวดาหลวง ประดับด้วย
ฉัตรธงอันกระทำด้วยทองคำห้อยกันนก อย่างทองล้นดลโกละอย่าง ๆ หนึ่ง
เต็มไปด้วยเบือก ปลุกเสกศีลาลัยพรหมต้อง คือเจ้าเจ้าเขาหนึ่ง
ตามอย่างนั้นใส่เมล็ดดินอันเจือด้วยไคย ปลุกถ้อยอย่างหนึ่ง ปลุกมวง
พรวนอย่างหนึ่ง ปลุกหญ้าแพรกหญ้าตมาอย่างหนึ่ง ตั้งไว้บนนางกระดาน
แบนปักตรงหน้าเกวียน ครนถึงวันกำหนดฤกษ์ หม่อมพราหมณ์ทั้งหลายมี
พระครูพรหมพรตพิชชีรับมโหษเป็นประธาน ต่างน้อมเบญจางค
บวงสรดวงตั้งเววพระเป็นเจ้า ตั้งสัตยาธิฐานขอฝนให้ตกชุกชุม ทั่วทุก
นิคมคามเขตรอบคันชาลมา กรุงพระมหานครศรีอยุธยาธานีบุรีรัฐ
ให้ชุ่มแช่ชาติดาลดีอันมีพรหมต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพประชาชนายหญิง

ลมพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมตตากรุณา ปราศจาก
 คบงแค้น ด้วยอำนาจสัตวาทกแด่พระสยาม อนึ่งได้สอนว่าลดาชาติ
 ทั้งหลาย มีดวงาเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ทันเหลือ จะ
 ได้เป็นเครื่องกระยาบวชบำบวงสรวง อนึ่งเจ้าพรณรูกชาติต่าง ๆ มี
 ม่วงพร้าวเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ ด้วยดอกดวงพวงผล จะได้เป็น
 อาหารแห่งหมู่มนุษย์ นิกธังผอง ประการหนึ่งคตินชาติต่างพรณอื่น
 เขียวขจี งามด้วยยอดดอใบ มีหญ้าแพรกหญ้าตามานเป็นต้น
 สำหรับเป็นรักษาหารช้างม้าโคกระบือ ขอจงออกตามชายหนอง
 คดองน้ำไหล ด้วยอำนาจสัตวาทกให้บริบูรณ์ ครั้นกล่าวคำอธิฐานแล้ว
 จึงพราหมณาจารย์ทั้งสี่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระเวทแพทางศาสตร์ แต่งกาย
 ด้วยยวมวยผมหนึ่งออกสู่สาธุการ ถือเอาธงประจักษ์มอศุจเมฆมีตผน
 อันรายยันตร์พรุณศาตร์ตามขอบข้างละสี่คู่ ซึ่งปักบุชาไว้คนละคันโดยสัก
 กัจเคารพ พระครูพรหมพรตพิชเฝ้าตั้งขัตติณีน้า หมู่พราหมณทั้งหลาย
 ก็แห่ล้อมออกจากเทวสถานไปยังเกย ขึ้นลัดคิ้วยืนอยู่บนเกย ๆ ละคน
 ต่างอ่านโองการประกาศแก้วสัตวาทก โบกธงชวชั้วดแก้วบวรกรรม
 อิศรเวทขอฝนตามคำรับไตรเพทสันวารสามคาบ แล้วก็ลงจากเกย
 ขึ้นเข้าสู่พระเทวสถาน พราหมณทั้งหลายผู้พระมนต์พรุณศาตร์ ผลัด
 เบียดกันขึ้นยืนบนเกย โบกธงรายเวทขอฝนวันละสองเวลา คือเข้า
 แดเย็นถ้วนเคารพสามทิวาในวันนักขัตฤกษ์” ตั้งทำยานนพมาศ
 แสดงเวลาที่ควรได้ ไปเห็นพระราชพิธีนี้ ว่าได้ตามบิดาไปเมื่ออายุ ๗ ขวบ
 จึงได้จำไว้ได้ การพิธีที่คู่โฮไทย มีแต่พิธีพราหมณ์ การซึ่งเกิดพิธี
 ดังเช่นจะยังมีในภายหลัง แต่พิธีพราหมณ์ที่ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นคน

ละเอียดกันกับที่นางนพมาศดำท่งทำพร้อมกันกับพิชังษ์ แต่แยกออกไปทำอย่างอื่นที่สมบอยเพราะอยู่ข้างจะเรียกว่าหายาขาย การตกแต่งโรง
 พระราชพิธีแต่เทวรูป ก็คล้ายกันกับพระราชพิธีอื่น ๆ คือปลูกโรงพิธี ชื่อ
 กว้าง ๕ คอก ยาว ๑๐ คอก สองห้องแต่เพียงรอบ แต่ในประธาน
 ไม่มุงหลังคา มุงไว้แต่ที่แต่เพียงรอบ สำหรับที่จะให้พระผู้เป็นเจ้า
 ช้างตั้งในโรงพิธีนั้น ต้องอยู่กลางแจ้ง กันม่านรอบมีโครงทวาร ไม่อุดนา
 เทว พรหมโองการ ทั้งแปดทิศตามธรรมเนียม นำโรงพิธีใน
 หมายว่าทิศพายัพ พระมหาราชครูว่าทิศบูรพา ห้างออกไปสามคอก
 ปลูกเกยสูง ๔ คอก ๕ นิ้ว กว้าง ๒ คอก ๕ นิ้ว มีพนักสามด้าน บนใต้
 ชันตรงหน้าเกยออกไป ชุดสระกว้าง ๓ คอก ยาว ๓ คอก ถัดคอกหนึ่ง
 มีรูปเทวดาแกนากแลปลาเหมือนสระที่สนามหลวง ยกเสียแต่รูปพระสุท
 ตรงหน้าสระออกไปเป็นรูปเมฆสองรูป คือเป็นรูปบุรุษศิวีเบียดอกกาย
 แล้วทาบไปขาว การที่จะบนนั้น ต้องตั้งกำหนด บนพร้อมกันกับพิชัง
 ชังษ์ มีบายศรีปากสามแห่งละสำหรับเทียนหนักเล่มละบาทแห่งละเล่ม เงิน
 คิดเทียนเป็นกำหนดแห่งละบาท เบี้ย ๓๓๐๓ เบี้ย เข้าสารสี่สัตว์ ผัวขาว
 ของหลวงจ่ายให้ช่างบนช่างเขียนนุ่งห่ม ช่างเหล่านี้ต้องรักษาศีลใน
 วันที่บน เทวรูปที่ตั้งในการพระราชพิธี คือพระอิศวร พระนารายณ์
 พระพรหมขาดา พระมหาพิชณศักร วันแรกตั้งพระราชพิธี มีกระบวน
 แท้ ๆ พระเป็นเจ้าออกไปตั้งโรงพิธี กระบวนแท้นี้เหมือนกันกับการ
 พระราชพิธีจรดพระนังคัล แต่เทวรูปนั้นตั้งกึ่งกลางโรงพิธี การบูชาเวลาดำ
 ทำท่าเหมือนพระราชพิธีอื่น ๆ แต่ไม่ได้ตั้งนพเคราะห์ การที่เป็นวิเสศสำหรับ
 พิธีนี้ นั่น คือเวลาเข้าพระมหาราชครูพิธี ขึ้นบนเกยอ่านเวทโมกข์ของผัวขาว
 ซึ่งรายันต์พรุนดำตร ยาว ๕ คอก กว้างเท่าผืนผ้า ติดปลายไม้ตามดอก

ยาว ๓ วา โบกไปมาสามครั้งแล้วเข้า แล้วเจ้ากรรมปัดกรรมรูปหนึ่ง
 พรหมณ์ ไทรอาจารย์เปิดคน นิ่งด้อมเทวรูปในโรงพระราชพิธีซึ่งเป็น
 กลางแจ้ง เพราะมิได้มองหลังคานั้น ชักประจำ คากาซึ่งสำหรับชัก
 ประคานนั้น เปลี่ยนตามวันทั้ง ๗ วัน ครั้นเวลาห้าโมงเช้าหยุด
 พักตอนหนึ่ง ตอนบ่ายชักประจำไปอีกจนเวลาแดดดับ พระมหา
 ราชครูชั้น โบกธง เหมือนอย่างเวลาเช้าอีกครั้งหนึ่งแล้วเป็นเลิก ไปจน
 เวลาเที่ยงได้บูชาพิธีตามธรรมเนียม ทำเช่นนี้ทุกวัน ถวายเจตการ
 พระราชพิธี การพิธีพรหมณ์ นี้ เป็นอันเรียบร้อยพระราชพิธีซึ่ง ทำ
 อยู่ท้องสนามหลวง เมื่อพิธีข้างในเลิกเมื่อใด ก็หยุดยเลิกด้วย
 มีกระบวนแห่พระเป็นเจ้ากลับ ในร่างรับสั่งเกล้าว่า เหนียวเย็นทักษิณ
 พระราชวังถวายไชยเจ้าแผ่นดินแล้วจึงได้กลับเทวสถาน แต่ได้ถาม
 พระมหाराชครูว่า ภายหลังนี้ไม่ได้มา ด้วยไม่มีผู้ใดสั่งใคร คงเป็น
 รวมเลิกไปเหมือนอย่างแห่พระประพาศ ในการพระราชพิธีตั้งพัชรนิท
 ประโยชน์ที่พรหมณ์ ได้ คือผู้ชักประจำได้ลาชาวหนึ่งหมื่นคน
 ดำรับ ได้เงินทักษิณบูชา ๖ บาท หมอคุมภักหม้อตะเพอง ผาขาว
 หม้อมะพร้าวเข้า ตามอย่างพิธีอื่น ๆ การพิธีพรหมณ์คือพิธี
 พรหมณ์เทียบกัน ครั้งกรุงสุโขทัยแต่ในประจุบัน ไม่เหมือนกันเช่นนี้
 ส่วนการพระราชพิธีซึ่ง เห็นความได้ชัดว่าคงเกิดภายหลังพิธี
 พรหมณ์ แต่เอาอย่างพรหมณ์นั่นเอง ด้วยในประเทศอินเดีย
 ซึ่งเป็นประเทศที่เกิดพระพุทธเจ้าดังนั้น เป็นประเทศที่มีฝนกุดกุด
 ไม่ทั่วถึง แต่เกิดวิกฤติการต่าง ๆ จนถึงคนต้องอดอาหารตายบ่อย ๆ
 จนถึงในประจุบันก็ยังเป็นอยู่เนื่อง ๆ พรหมณ์ ซึ่งเป็นผู้มี ความ

ว่าเป็นที่นับถือของคนในประเทศนั้น จึงได้คิดวิธีที่จะบูชาเส้นไหมขอ
 ร้องต่อพระเป็นเจ้า ซึ่งเขานับถือว่าเป็นผู้สร้างแต่เป็นผีให้โทษ
 ให้ลูกแก่มนุษย์ทั้งปวง แต่วิธีที่ทานนั้นก็คงจะไม่เหมือนกันทั่วไป ตาม
 อธิยาไศรยของผู้ซึ่งแรกคิดขึ้น ด้วยเหตุว่าไม่สามารถที่จะถามพระ
 เป็นเจ้าว่าจะชอบอย่างไรได้ จึงต้องคิดทำตามใจที่ตนเห็นว่าดีตลอดมา
 เมื่อสืบข้อเท็จจริงได้ดังนี้จึงปรากฏว่า คำรำนั่นก็คงเป็นแบบอย่างต่อมา
 ถิ่นที่ต่างก็พร้อมกันตามแห่งดีแห่งในที่ใด ๆ กัน แต่ความคิด
 เห็นที่จะทำพินิน ต่างกันไปทั้งตามแห่งดีแห่ง เมื่อฝนตกลงมา
 ก็ตกทั้งตามแห่งดีแห่ง พินินก็ดังทั้งตามแห่งดีแห่ง ถิ่นที่ต่างจึงได้แยก
 เป็นตามอย่างเดียวกัน แต่ถึงพินินจะดังก็ดังดีทุกครั้งที่ ไม่
 คึกคักดังที่ทุกครั้งที่ เมื่อมี ไตดังขึ้นที่ใด ก็คงเป็นที่ชอบใจของ
 ผู้ซึ่งมีความนับถืออย่างเดียวกัน ด้วยจะได้จริงมีได้จริงก็เป็นความ
 ประสงค์อันดี เหมือนอย่างคนต้องคน คนหนึ่งมาพบเราเขาให้พร
 เรากรูยว่าคำที่คน ๆ นั้นให้พรไม่เป็นการแน่นอนที่จะได้จริงเช่นนั้น แต่
 เรายังชอบใจถ้อยคำของคน ๆ นั้น เพราะมีความปรารถนาดีต่อเรา
 ฝ่ายคนอื่นคนหนึ่งมาถึงมาซึ่งให้พร เรากรูยว่าคำแห่งของคนผู้นั้นจะ
 ไม่เป็นจริงตามปาก แต่เป็นการแสดงหน้าใจร้ายต่อเรา เราก็ไม่ชอบ
 ใจจะฟังถ้อยคำนั้น เพราะเหตุนี้ พินินทำเหมือนหนึ่งให้พรให้ฝน
 ตกบริบูรณ์ จะได้จริงตามใจจริงก็ไม่มีผู้ใดโกรธแค้น เข้าเป็นการ
 เกาถูที่คัน คือความปรารถนาที่จะอยากได้น้ำฝนนั้นแรงกล้าด้วยด้วยกัน
 ทั่วหน้าแล้ว จึงเป็นที่ชอบใจเกิดมีพินินต่าง ๆ ขึ้น แต่ยังไม่
 รู้ตามสัญญาจนถึงบัดนี้

ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาเกิดขึ้น

เมื่อว่าโดยอย่างอุกฤษฐ์แล้ว

พระพุทธเจ้าก็หาได้เกี่ยวข้องกับในการดินฟ้าอากาศอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่ยังมีเหตุการณ์ที่กล่าวถึง

ว่าพระพุทธเจ้าได้เกี่ยวข้องกับในการธุระเรื่อง

บ้าง แต่ก็เป็นผู้ซึ่งเลือกพณอย่างอุกฤษฐ์แล้ว ก็จะต้องกล่าวถึงกัน

ขอความที่กล่าวถึงนี้เสีย ว่ามากเกินไป ความนั้นก็จะอยู่ข้างจะเป็นจริง

แต่ถ้าจะกล่าวอะตุมอะห่วย ให้พอไม่เคร่งครัดนัก ก็จะต้องว่า พระ

พุทธเจ้าถึงได้ละทิ้งกับทั้งวงศ์ญาติจากพระสันดานแล้ว แต่พระองค์

ยังประกอบไปด้วยพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ เมื่อใดเห็นมนุษย์แต่

สัตว์ทั้งปวง ต้องมีทุกข์อันใหญ่หลวงด้วยทุกข์ภัยเช่นนั้น ก็คง

จะเป็นเหตุให้เกิดพระมหากรุณาขึ้นในพระหฤทัยได้เป็นแท้ แต่การ

ที่พระองค์ได้ทรงกระทำตามที่ได้กล่าวมาในเรื่องพระคันธารราษฎร์ จะได้

ดังพระหฤทัยทำจริงตามที่ได้ดังพระหฤทัยทำจริง แต่ไปประกอบกาล

ที่ฝนจะตกตงมากที่สุด จนทั้งปวงในเวदानั้น ย่อมได้ยินญาเชื่อถ้อยการ

ขอฝนได้อยู่ทั่วกัน เมื่อใดเห็นมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็คงต้องเข้าใจว่าเป็น

ด้วยพุทธานุภาพ ก็ถาเวื่อนิทานอนัน จะเป็นของมีผู้ กตธานตกแต่งขึ้น

ภายหลังแท้ ที่เคย ไม่มีความเจือปนเหตุผลอันใดซึ่งเนื่องมาจากอะคิ

พระพุทธเจ้าเลย ก็คงเป็นความคิดอันดี ของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธ

เจ้าเสด็จเหมือนอย่างผู้ ที่มาถึงแล้ว ให้พร เพราะฉะนั้นการบูชาพืชขอฝน

ของผู้ซึ่งนับถือพระพุทธเจ้า จึงยังมียั่งยืนสืบมาจนถึงบัดนี้

เรื่องราวซึ่งกล่าวถึง ว่าพระพุทธเจ้าได้บันดาลให้ฝนตกใหญ่ครั้ง

หนึ่งอย่างไร ได้กล่าวมาแล้วในประกาศพระราชพิธีพืชมงคล เพราะ

ฉะนั้นจึงยกเสียไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก แต่เพราะเหตุที่มีนิทานกล่าวถึง

เช่นนั้น จึงได้เกิดพระพุทธรูปแสดงอาการพระหัตถ์ขวากวักพระหัตถ์ซ้าย
 หงาย ซึ่งได้สมญาว่าพระคันธารราษฎร์ เป็นพระสำคัญซึ่งสำหรับ
 ใช้ในการพระราชพิธีอย่างหนึ่ง แต่ในท้ายเรื่องราวของพระคันธาร
 ราษฎร์นี้ มีเรื่องราวกล่าวถึงวชิรชาฎก ที่ข้าพเจ้าได้ผิดใจ ไม่
 เจาะถึง เมื่อพิมพ์ครั้งแรกนั้น ในกิตานวชิรชาฎก ว่าพระยาปลาส่อน
 อาศัยรอยอยู่ในบึงตำบลหนึ่ง คราวนี้เป็นเวลาเย็นน้ำในบึงแห้งขาดเป็นคม
 ฝูงกาถึงบินปลาในบึงนั้นอยู่ใกล้ตื้นน้ำขึ้น พระยานพื้จึงผูกขึ้นในตมแห่ง
 ดุอาลาได้แสงบารมี ได้สั่งจากริมฐานปลาดำคาภา ว่าอภิตตะณะยะปะ
 ชุณณะเป็นกัน ว่าข้าแต่ปะชุนณะเทพยดา เป็นผู้มอันหาจอาจะ
 ให้ฝนตกได้ ขอท่านจงบันดาลให้ฝนตกขึ้น แล้วจึงให้ข้าฝนตกลง
 เป็นท่อนธารใหญ่ ท่วมบึงบ่อทั้งปวงเกิด จึงทำพิธีขุมทรัพย์ของฝูงกา
 ที่เหยาะให้ พิณาสไป ทำฝนทำให้ ไค้กเศร้าเพราะอดอาหาร แดขอ
 ท่านจงกรุณา เสด็จไปตบข้าพเจ้ากับหมู่ญาติทั้งหลาย ให้พ้นไทย
 พินิตไค้กเศร้า พ้นอำนาจหมู่ญาติจะมาเป็นตมเป็น เป็นไทยอันใหญ่
 หดวงนี้เกิด ด้วยอำนาจสั่งจากริมฐานของพระยาปลาส่อน ทำฝน
 ใหญ่เป็นท่อนธาร กับนั้นตาตกลดมาไหลตมดินท่วมบึงบ่อทั่วทุกสถาน
 หมู่วชิรชาฎกได้ พ้นไทยพ้นภัยทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงได้ชุดสระมีรูปปลาส่อน
 ในการพระราชพิธีด้วย ยังมีเรื่องราวซึ่งเกี่ยวข้องกับในการพระราชพิธี
 พรุนลำคร ทั้งมีรูปแสดงเป็นเนื้อความในคาภา ซึ่งสวดขอฝนมาใน
 คัมภีร์พระธรรมกถถานี่หนึ่ง มาในเรื่องคำอาราธนา ซึ่งเขาแต่งเป็น
 ภาษามคธแห่งหนึ่ง ความมุ่งหมายก็เห็นจะกล่าวถึงพระเถระองค์เดียวกันนี้

แต่ชื่อเสียงเด่นออกความแปลกเพี้ยนกันไปบ้าง จะเล่าตามที่มาในคัมภีร์
 พระอรรถกถาก่อน ในคัมภีร์นั้นออกชื่อว่าพระสุภกเถร เริ่มเรื่องว่า
 พระเถระเจ้าองค์นี้ ได้ไปปราณฐานันดรอันหนึ่ง ฌณาทมฺพตพระพุทฺธมฺพต
 สัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุบาสกตั้งแท้พระอรหันต์ เป็น
 ลำดับมา จนถึงมาเกิดในตระกูลสุมณเศรษฐี มีนามว่าสุภก ครั้นใน
 พุทธกาลนี้ ได้บรรพชาอุปสมบทในวันเมื่ออนาถปิณธุคคหบดี ถดอง
 พระเชตะวัน เจริญสมณธรรมบรรพตพระอรหันต์ พระผู้ทรงพระภักดีได้ยก
 ย่อง ว่าเลิศกว่าภิกษุบริบูรณ์ บันดาลซึ่งเป็นอรณวิหาร ครั้นเมื่อได้
 บรรพตพระอรหันต์แล้วเที่ยวมาโดยลำดับ ถึงพระนครราชคฤห์ พระเจ้า
 พิมพิสารทรงทราบ ก็เสด็จมายังสำนักพระมหาเถรศรีปฐมาญาณว่าจะ
 ทำที่อยู่ถวาย แต่เพราะราชกรณมากก็หาได้ทำถวายตามคำปฐมาญาณไม่
 พระเถระเจ้าไม่มีเสนาสน์ ก็อยู่รวมในที่แจ้ง ในเวदानั้นเป็นฤกษ์ฝนที่ควร
 จะตก ก็ฝนตกไม่ตก มนุษย์ทั้งหลายคิดหว่านหว่าน ที่ฝนไม่ตกตาม
 ฤกษ์กาล จึงพร้อมกันเข้าไปกราบทูลพระมหาภิกษุศรีย์ พระเจ้าพิมพิสาร
 ทรงพระดำริห์หาต้นเหตุ ว่าซึ่งฝนไม่ตกนั้นจะเป็นด้วยเหตุใด จึงทรง
 อนุমানว่าเห็นจะเป็นเหตุด้วยพระเถระเจ้าพักอยู่กลางแจ้ง จึงรับสั่งให้ทำ
 กุฏิมุงแฉ่งด้วยใบไม้ถวาย ครั้นเมื่อพระเถระเจ้าเข้าไปในกุฏิแล้วนั่งใน
 ที่ลาดด้วยหญ้า ฝนก็ตกเล็กน้อยยังหาเต็มตามที่ไม่มี พระเถระเจ้าคิดจะ
 กำจัดใบไม้ ก็ฝนไม่ตกไม่มาขึ้นนั้น จึงได้กล่าวคาถา แสดงว่าคนพิน
 อันตรายแล้ว ให้เทพยดาทราบ ว่าขอวิฆาณกทั้งหลายจงยังฝนให้ตก
 ในที่ที่บังเกิด อันตรายภายนอกไม่มีแก่เราแล้ว เพราะกุฏิของเรามุง
 ดีแล้ว ควรเป็นฐานที่พึ่งแห่งความสุขสำราญ แต่มีมานประคุน้ำค้างอัน

ชีวิตนี้ทมิฬไม่มีช่องลม

ขอเทพยเจ้าจงยังฝนให้ตกตามปรารถนาเถิด

หนึ่งอันตรายภายในก็ไม่มีแก่เรา

เพราะจิตของเรานั้นด้วยสมาธิ

พ้นพิศัยจากกิเลสแล้ว ในบัดนี้เราปรารถนาเริ่มความเพียร เพื่อทิว

ธรรม์ชั่ววิหารอยู่ณขณะอิริยาบถ ขอเทพยเจ้าจงยังฝนให้ตกทั่ว

ทั้งปวงเถิด ครั้นกล่าวพระคาถาอันจบลงแล้ว ในทันใดนั้นมหาเมฆ

ดั่งชัน ฝนตกทั่วทิศ ด้วยอานุภาพพระสุภาวดี ควรเป็นอัศจรรย์ ใจความ

ในพระธรรมกถา ได้กล่าวเรื่องราวมาดังนี้

ถ้าจะคิดตามเรื่องราวที่กล่าวนี้ กับการที่ทำในพระราชนิพนธ์ ดูไม่

ต้องกัน คือบนรูปพระสุภาวดี เหนือหน้าตาคาถาตั้งไว้ ที่ปากสระ

ถ้าฝนไม่ตกเพราะพระมหาเถรอยู่กลางแจ้ง ไปบนรูปพระมหาเถรไว้

กลางแจ้ง ก็น้ำที่จะเป็นเหตุให้ฝนไม่ตก ดูเหมือนว่าจะต้องทำโรง

ร่วมคลุมรูปพระมหาเถรนั้นให้ มืดสนิท แล้วจึงส่งคาถาซึ่งพระมหาเถร

กล่าวแก่เทพยดา อากาโรที่กล่าวด้วยคำที่กล่าวจึงจะตรงกัน

การที่บนรูปพระมหาเถรนั่งกลางแจ้งนั้น เห็นจะมาจากความ

ซึ่งแต่งเป็นภาษามคธ แต่มิว่านักปราชญ์ผู้มากได้กล่าว ว่าเป็นหนังสือ

แต่งขึ้นภายหลังแท้ เนื้อความในนิทานนี้ ซึ่งเรียกว่าสุภกิตติสูตร

ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวารประมาณ ๕๐๐ เล็ด

จาวัดไปในมคธชนบท ถึงยังคฤตวนนิคมประทับอยู่ในที่นั้น ในขณะ

นั้นเกิดฝนแล้งเข้าแพง พระองค์จึงตรัสแก่พระสุภกิตติเถร ว่าสุภกิตติ

ท่านจงหาไฉริยความกรุณาแก่โลกย์ นี่แน่ที่แจ้งเข้าหาไปภินิสาสมบัติ

แล้วให้ฝนตกลงมา ให้ประโยชน์ความคู่สำเร็จแก่เทพยดาแลมนุษย์

พระสุภกิตติเถรรับพุทธพจน์แล้วออกไปนั่งณกลางแจ้ง เข้าหาไปภินิสาสมบัติ

แล้วแต่ขึ้นไปบนอากาศแปลงอุทานว่าจาอิฐฐานขอฝน เมื่อเทวดาได้ฟัง
 คำอิฐฐานก็ชอบใจ อุโมทนาในถ้อยคำพระมหาเถร แต่คิดว่า
 ที่พระมหาเถรกล่าวนั้นยืดยาว จะว่าเป็นคำอุทานตลอดไปก็ไม่ได้ จะว่า
 จบลงเพียงใดก็ไม่ได้ รวบรวมใจความนั้นขอให้ทวดจารย์บ้าง อ่าง
 คุณพระรัตนไตรยบ้างขอให้ฝนตก แต่ท่านผู้รู้ ๆ ท่านกรวดราดกัน
 เสียว่าเถอะเถอะนัก จึงไม่ยอมให้ลงในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ได้
 ลงคำแปลสถานนั้นมาโดยละเอียด ซึ่งกล่าวถึงนี้เพื่อจะได้ความสันนิษฐาน
 ว่าการซึ่งมีรูปพระสุกตหนึ่งแห่งหน้าอยู่กลางแจ้ง ในการพระราชพิธี
 พรุนสำครนี้ มาตามทางนิทานที่เรียกว่าสุกตสูตร เป็นเหตุให้เกิดขึ้น
 แก่ผู้ที่เชื่อถือหนังสือสุกตสูตร จึงได้มีคติอยู่ในการพระราชพิธี แต่
 ส่วนคาถาซึ่งสวดสำหรับพระราชพิธีนั้น ไม่ได้สวดตามเรื่องสุกตสูตร
 ไปสวดตามเรื่องที่มาในพระอรรคกา คำที่สวดกับรูปที่ปั้นไว้นั้น
 ไม่ตรงกัน ถือเสียว่าเป็นคนละกัฏฐิ ถึงกัฏฐิสุกตสูตรจะเหลวเหลก
 ประการใด ก็นับเอาเป็นเหมือนคนมาให้พร ให้ได้เงินหม้อทองหม้อ
 ก็ไม่ควรที่จะไปชี้ให้พรนั้นว่าข้าไม่เอา ฤาเหลวไหลประการใด
 ตกคงเป็นเรื่องที่มความปรากนาคแล้ว เป็นใช้ได้เช่นกล่าวมาข้างต้นนั้น

ยังมี พระพุทธรูป อีก อย่างหนึ่ง เป็นของมาแต่เมืองมอญ พระมอญ
พอใจ เอา มา ถวาย ตั้ง ใน รัชกาลที่ ๔ มา จนถึง ใน รัชกาลปัจจุบันนี้มี
มากหลาย องค์ เป็นรูป พระเถระ นั่ง ก้ม ๆ หน้า มีใบบัว คลุม อยู่บนศีรษะ
และมี เข็ม คຸ້ມ บัก ตาม หัวไหล่ ตาม เช้า หลาย แห่ง ฐาน รอง นั้น เป็น ดอก บัว
คว่ำ ดอก หนึ่ง หาย ดอก หนึ่ง ได้ ฐาน มี รูป ดอก บัว ใบ บัว เต่า ปลา ปู
บัน นูน ๆ ขึ้น มา เป็น พระ ทำ ด้วย แก่น พระศรีมหาโพธิ์ ลง รัก ปิด ทอง เบา ๆ
ว่า เป็น พระ สำหรับ ขอฟน มี เรื่องราว นิทาน ไต๋ยีน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้า อยู่หัว ทรงเล่า อยู่แต่ ข้าพเจ้า จำ ไม่ ได้ ใน ท้อง เรื่อง นั้น ก็ คล้าย ๆ พระ
สุกตะ ฤๅ สุกติเถระ นี้เอง ได้ สืบถาม พระสุเมธอาจารย์ แจ้ง ว่า เป็น รูป
พระสุกติ ที่ ขอฟน นั้นเอง เข็ม คຸ້ມ ที่ บัก อยู่ตาม พระองค์ ซึ่ง ท่าน เรียก ว่า
หมุด ว่า เป็น ช่อง ที่ บรรจุ พระบรมธาตุ พัง ตู ที่ กล่าว นั้น ก็ เล่า ทำ เรื่อง
สุกติ อย่างไทย ๆ ไม่ แปลก อะไร

แต่ ได้ สืบถาม พระคุณ วงษ์แจ้ง ความไป คนละ เรื่อง อย่าง ผู้บอกเล่า มี
เรื่อง รวบรวม ยาว ว่า เมื่อ ท่าน ออกไป นมัสการ พระบรมธาตุ ที่ เมือง รามกุน
ถัม มา ถึง วัด กะนอมซอน พัก อยู่ สอง คืน ภิกษุพม่า รูป หนึ่ง ซึ่ง อยู่ใน
วัด นั้น นำ พระเช่น นี้ มา ให้ องค์ หนึ่ง พระ นันทะยะสัทธิงวิหาริก ของ ท่าน
ได้ ถาม ว่า พระ เช่น นี้ เรียก พระ อะไร พระ พม่า นั้น บอก ว่า เรียก พระ
ทักขินสาชา ได้ มา จาก เมือง อังวะ ผู้ถาม จึง ถาม ว่า เหตุใด จึง มี หมวก
สวม อยู่บน ศีรษะ พระ พม่า อธิบาย ว่า พระ อุปคุตตะเถระ องค์ นี้ อยู่ใน
ปราสาท แก้ว ไต๋น้ำ เดินไป ใน กลาง ฝน เหมือน อย่าง มี ร่ม กัน ไม่ เปียก กาย
บาง ที่ เห็น นั้น บน น้ำ ลอย ขึ้น ล่อง แสง แดง ไม่ ต้อง กาย มี คำ กล่าว กัน ว่า

ชาว เมือง รามกัน ผู้หนึ่ง ได้ตั้ง บาตร พระอุปลุต แล้ว ได้ เป็น เศรษฐี
 ชาว เมือง รามกัน ทั้งปวง จึง พา กัน หุง เข้า แต่ยังไม่ สว่าง คอย ตักบาตร พระ
 อุปลุต จน ทุก วัน นี้ ก็ ยังมี ความ นับถือ พระอุปลุต เช่น นี้ แพร่ หลาย มาก ขึ้น
 แต่ไม่ มี ผู้ใด ได้ โอกาส ตักบาตร พระอุปลุต จึง ได้ กล่าว ว่า ถึง ว่าไม่ ตัก
 บาตร แต่ เพียง ได้ ทำ ลักการบูชา ก็ จะ มี ผลานิสงส์ เหมือน กัน จึง ได้ พา
 กัน สร้าง รูป พระ อุปลุต ขึ้น ทำ ลักการบูชา ซึ่ง ทำ เบน ไบ บัว ลม อยู่บน พระ
 เคียร นั้น สมมุติ ว่า เป็น เจา ที่ กัน น้ำฝน แล แดง รูป เหมือน ไบ บัว พวก
 เมือง อังวะ ทราบ เรื่อง จึง เลื่อนไป ทำ แพร่ หลาย มาก ขึ้น

นับหนึ่ง ว่า พระเจ้า อังวะองค์หนึ่ง ประสงค์ จะ ไล่ สร้าง พระพุทธรูป
 ด้วย ถึง พระศรี มหาโพธิ แต่ มี ความ สงสัย อยู่ว่า จะ ควร ฤๅไม่ จึง ให้
 ประชุม พระเถรานุเถระ ปฤกษา พระเถระ ทั้งปวง เห็น พร้อม กัน ว่า เป็น การ
 ควร จึง ได้ แต่ง บรรณาการ ให้ อำมาตย์ ๘ คน กับไพร่ ๓๖๐ ให้ ไป
 เชิญ ถึง พระศรี มหาโพธิ ที่ ว่า นี้ ดุ ที่ เหมือน จะ ไป อินเดีย ก็ พา กัน ไป ตาม
 สัญ เลี้ย เป็น อัน มาก เหลือ มา ๑๖ คนไม่ได้ พระศรีมหาโพธิ มา จึง
 ให้ ไป เชิญ ถึง เมือง ขวา พระศรีมหาโพธิ ที่ เมือง สังกาโศ มาแล้ว ให้ สร้าง
 เป็น พระพุทธรูป นำ ตัก ถวาย คอกหนึ่ง เศษ เหลือ นั้น ให้ สร้าง พระสาวก พระ
 พุทธรูป ที่มี ปลา ปู ลอกบัว อยู่ใต้ ฐาน นั้น สำหรับ สังเกต ว่า เป็น รูป พระอุปลุต
 พระพุทธรูป เดิม นั้น สร้าง ด้วย ทักขิณสาชา ของ พระศรีมหาโพธิ จริง แต่
 ภายหลัง มา มี ผู้สร้าง มาก ขึ้น ก็ ใช้ กิ่งไม้ อื่น บ้าง ชื่อ ความ ที่ กล่าว มา นี้
 ท่าน ทราบ จาก พระพม่า รูป นั้น บ้าง ที่ ผู้ใหญ่ เล่า มา แต่ เลื่อม บ้าง ดังนี้

ทั้ง ดู เรื่อง ที่ เล่า ก็ เป็น เฉียง ๆ ไป กับ เรื่อง เลิกละ อย่างไร จะ ถูก ก็ ตักสิน
 ไม่ได้ แม้ แต่ พระเช่น นี้ ใช้ ค้าง ใน การ พระราชพิธี ไม่ หลาย องค์ ยัง รูป

พระมหาเถร อีก องค์ หนึ่ง ที่ แชน เปน ลายรี ยาว เรียก ว่า พระมหาเถร แชนลาย
ก็ เปน พระ ตั้ง ชื่อ ฝน อีก มี เรื่อง รว เล่า เปน เกล็ด ๆ อย่าง เดียว กัน กับ
พระ ที่ คลุม ใบ บัว ข้าพเจ้า ก็ จำ ไม่ได้ เสีย อีก จะ ถาม ผู้ ไต่ ก็ ยัง นึก หน้า
ไม่ ออก ว่า ผู้ ไต่ จะ จำ เรื่อง รว ได้ แต่ พระองค์ นี้ อยู่ ที่ หอ พระคันธารราษฎร์
ต้อง สนาม หลวง เปน พระหล่อ ด้วย ทองสัมฤทธิ์ รมดำ ไม่ได้ บัด ทอง

การ ซึ่งมี พระพุทธรูป ฤา รูป พระเถระ สำหรับ ขอ ฝน ต่าง ๆ นี้ ก็
คง จะ เกิด ขึ้น ด้วย มี เหตุ สบ ช่อง เหมาะ ครั่ง หนึ่ง เช่น เล่า ว่า พระพุทธเจ้า
จะ เสก จีระ สงฆ์ น้ำ ใน สระ โบก ขรณี เปน เวลา ฝน แล้ง น้ำแห้ง ขอด ผืน
ฝน ตก ลง มา มาก ใน เวลา นั้น ก็ นับ ว่า เปน ด้วย พุทธานุภาพ นัย ไต่ พระเถระ
ทั้งหลาย เหล่านี้ บางที จะ ไป มี การ อัน ไต่ ประกอบ เหตุ ให้ ฝน ตก ก็ เลย
นับ ถือ ว่า พระมหาเถร องค์ นั้น มี อานุภาพ อาจ จะ บันดาล ให้ ฝน ตก เหมือน
กัน กับ พวก ที่ ถือ สาสนา โรมัน กาคยลิก นับ ถือ แปดริชมเซนต์ ที่ พวก หมอ ๆ มี ศ
ษันนารี แปล กัน ว่า นัก บุญ คือ เปน ลูก ศิษย์ พระเยซูส์ สิบ สอง คน เปน ต้น
ท่าน พวก เหล่า นั้น ก็ เปน เจ้า ของ ต่าง ๆ กัน การ ที่ พวก โรมัน กาคยลิก ถือ
เช่น นี้ ก็ เปน อัน ไต่ มา ตาม ลัทธิกรีก ที่ ถือ ว่า มี เทวดา สำหรับ การ สิ่ง นั้น
สิ่ง นี้ เรา ที่ เปน ผู้ ถือ พุทธสาสนา เล่า ก็ โดย ถือ ลัทธิพราหมณ์ ว่า มี เทวดา
สำหรับ สิ่ง นั้น สิ่ง นี้ ถึง การ ที่ นับ ถือ เทวดา ยัง ไม่ ขาด ก็ ย่อ น ลง ไป เสีย
มาก แล้ว นับ ถือ พระพุทธสาสนา มากกว่า แต่ พระพุทธสาสนา ไม่ แก่ ความ
อยาก ความ ทยาน สด ๆ ได้ ตั้งใจ ก็ ต้อง แล้หา พระพุทธเจ้า บ้าง พระเถระ บ้าง
มา บูชา เสด็จ รวง แทน ฤา ให้ ช่วย แร่ง เทวดา ด้วย ถือ ว่า มี อานุภาพ มากกว่า
เทวดา เรื่อง พระเถระ ขอ ฝน ทั้ง ปวง นั้น คง เปน มา ด้วย เหตุ อัน นี้ อย่าง หนึ่ง
ยังมี อีก อย่าง หนึ่ง ก็ เปน แต่ ความ คิด ของ ผู้ ไต่ ผู้ หนึ่ง คิด ขึ้น เช่น พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระทรมาน มิจฉาทิฐี เป็นพระนั่งอยู่ใ
 ครอบแก้ว มีพลอยู่ตรงหน้า เรือกำปั่น มาแตกจม อยู่ตรงนั้น ก็เกิดขึ้น
 ด้วยเรื่อง เซอเยมส์บุรุก เข้ามา เรือติดที่สันดอน ประสงค์จะบำเพ็ญพระราช
 กุศล เหมือน อย่าง เป็น การ สมโภช พระพุทธศาสนา ที่พวก มิจฉาทิฐีไม่มา
 ย้ายได้ ก็สร้าง ขึ้น ยังมี ที่เป็น คู่กัน คือ ทรมาน เข้า พระพุทธเจ้า นั่ง อยู่บน
 ฐานใน ครอบแก้ว ตรงหน้า ออก มาเป็น ท้องนา มี เข้า กำบัง เป็น รวง ตาม ครอบ
 แก้ว ก็เขียน เป็น รูป ห้าคน ขยับนกล่ ผุ่ง นก ที่บิน พระพุทธรูป ครอบแก้ว
 ที่ เรียกว่า ทรมานเข้า นี้ ก็ ใช้ ตั้ง ในการ พระราช พิธี แรก นา

เพราะ ฉะนั้น พระ พุทธรูป ก็ตั้ง รูป พระเถระ ก็ตั้ง ที่ ใช้ ในการ ขอฝน นี้
 บางที ก็จะเป็น นึก ขึ้นใหม่โดยไม่มี เหตุ มีมูล เป็น แต่ประสงค์ จะขอ อานุภาพ
 ให้มา รงับ ความ ขยาก กระวน กระวาย เช่น นี้ ก็ จะ เป็น ไป ได้

พระ พุทธรูป อย่าง พระ คันธาร ราชวร ที่ ใช้ ตั้ง ในการ พระราช พิธี นี้
 ก็มี อาการ แล สัน ฐาน ต่าง กัน คือ พระ พุทธ คันธาร ราชวร พระ องค์ ใหญ่
 ซึ่ง อยู่ ในวัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น เป็น ของ พระบาท สมเด็จพระ จอม
 ยอด พ้าจุฬาโลกย์ ทรง สร้าง ขึ้น ตาม ใน ประกาศ ที่ พระ บาท สมเด็จพระ จอม
 เกล้าเจ้า อยู่หัว ทรง ไว้ว่า สำเร็จ ณ ปี เถาะ เบญจศก จุล ศักราช ๑๑๔๕ เติม
 ลง รัก บัด ทอง แต่ ภายหลัง มา ใน แผ่น ดิน พระ บาท สมเด็จพระ จอม เกล้า
 เจ้า อยู่หัว ทรง ก้าว ไหล่ ทอง ขึ้น ใหม่ แล คิด เพียร เม็ด ใหญ่เป็นพระอุณาโลม
 พระ พุทธรูป พระ องค์ นี้ เป็น พระ นั่ง ผ้า ทรง เป็น อย่าง ที่ พาด สัก ขาววิ ตาม
 ธรรมเนียม ดวง พระภักตร์ แล ทรวด ทรง สัน ฐาน เป็น อย่าง พระโยราณ

พระ รัศมี กลม เป็น รูป ดอก บัว ตุม เกลี้ยง ๆ ด้วย พระ บาท สมเด็จพระ พุทธยอด
 พ้าจุฬาโลกย์ ได้ ทอด พระเนตร เห็น พระโยราณ จึงให้ ขว้างถ้าย อย่าง หล่อ

ให้เหมือน พระพุทธรูป ตั้ง อย่าง แต่ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรง พระราชดำริห์ ตาม เรื่อง พระ คณ ธาร ราชภูริ ใน ท้อง เรื่อง นั้น เวลา ที่พระ
พุทธเจ้า จะ เสด็จ ลง ลง ในสระ โบกขรณีนัน ว่า เสด็จ ขึ้น อยู่ ที่ ปาก สระ จึง
โปรด ให้ หล่อ องค์ ย่อม อีก องค์ หนึ่ง ทรง ผ้าอุทก สาฎก ทวดชาย คลุม พระพา
หา ข้าง หนึ่ง เสด็จ ขึ้น อยู่ บน บัว กลุ่ม ที่ ฐาน มี คัน อัมพันต์ ลง ไป สาม คัน
ให้ เปน ที่ หมาย ว่า เปน คัน อัมพันต์ ลง ใน สระ พระ พุทธรูป คณ ธาร ราชภูริ
จึง มี อาการ เปน สอง อย่าง แต่ ก็ ใช้ ใน การ พระ ราชพิธี ทั้ง สอง องค์ ยัง
พระ คณ ธาร ราชภูริ จัน ก็ ยก พระหัตถ์ คล้าย กัน กับ พระ คณ ธาร ราชภูริ สอง องค์
แต่ ดวง พระภักตร์ เปน อย่าง จัน มี แต่ พระ เมสสิ ไม่มี พระ รัศมี ผ้า ที่ ทรง จะ
ว่า เปน จักร ก็ ใช้ เปน ผ้า อุทก สาฎก ก็ ใช้ ใช้ คลุม สอง พระ พาหา แหวก
ที่ พระ ละคร กว้าง ทำนอง เปน เลื่อ หลวง ญวน อย่าง เช่น พระ จัน ทั้ง ปวง พระ
หัตถ์ ที่ ยก นั้น นำ ลง โสย ว่า บาง ที่ จะ เปน ใช้ บท อย่าง ทำ กง เด็ก แต่
ไม่ ถึง กรีต นิ้ว ออก ทำ เปน กวัก ตรง ๆ แต่ รูปร่าง หมด จง จง ตาม ที่ พระบาท
สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่ หัว ทรง นับ ถือ โปรด ปราน มาก โปรด ให้
ทำ จอก นำนนค์ วาง ใน พระหัตถ์ ซ้าย ซ้อน สำหรับ ตัก นำนนค์ ลง ยันต์ สอด
ใน ท่วง นิ้ว พระ หัตถ์ ซวา มี จง กล คิด เทียน ทอง อยู่ ที่ ฐาน ตรง พระ ภักตร์
แล้ว โปรด ให้ กำ ไหล่ ทอง ทั้ง พระ องค์ แล เครื่อง ประดับ สำหรับ ตั้ง พระ ราช
พิธี พิษ มงคล แล พระ ณ สวรร เปน พระ คณ ธาร ราชภูริ อีก อย่าง หนึ่ง ครั้น มา
ถึง ใน รัชกาล ประจุ บันนี้ พระ ที่ เหลือ จาก ทรง พระ ราช อุทิศ ถวาย พระ เจ้า
แผ่นดิน แต่ ก่อน มี อยู่ สอง ปาง คือ พระ หลง ทนาว แล พระ คณ ธาร ราชภูริ
จึง ได้ เลือ ก พระ คณ ธาร ราชภูริ เปน พระ ชนม์ พรพชา ตาม ที่ ได้ กล่าว ไว้ ใน
พิธี เดือน ห้า แล้ว นั้น แต่ พระ อาการ ของ พระ พุทธรูป นั้น ยัง เปน ขั้ว วิจิ

ษัณย์ อยู่ด้วย มี คำเล่า มาว่า เมื่อ จะจากถูก พระ พุทธรูป ปาง ต่าง ๆ ทรง พระ
 ราชอุทิศ ถวาย พระเจ้า แผ่นดิน กรุงเก่า นั้น ทรง กระ พระ ปาง นั้น จะจากถวาย
 องค์ นั้น ได้ มี พระ กระ แล ประภาศ ว่า ชื่น หลั่ง ๆ ลงมา ให้ ยืน ให้ เดิน บ้าง
 ก็ ได้ เอา พระ พุทธรูป ที่ นั่ง ๆ ไป ถวาย ชื่น แรก เพราะ ชื่น แรก ท่าน ยัง นั่ง
 แน่น อยู่ ทำนอง ที่ ว่า นั้น ดู เหมือน หนึ่ง ว่า ถ้า พระ เจ้า แผ่น ดิน องค์ ไต
 อยู่ ใน ราชสมบัติ ยัง ยืน ยืด ยาว ฤๅ เปน คั่น พระ วงษ์ จะ ใช้ พระ นั่ง องค์ ไต
 ที่ อยู่ ใน ราชสมบัติ น้อย ฤๅ มี เหตุ อันตราย ซึ่ง เปน การ หมด แผ่นดิน ไป โดย
 ไม่ ประกट ให้ ใช้ พระ ยืน แต่ ครั้น เมื่อ พิศราศ ที่ ดู ตาม ราย พระ นาม ก็
 ไม่ เปน เช่น นั้น พระ เจ้า แผ่นดิน ใน บรรณราชวงษ์ เชียง ราย ตั้งแต่ สมเด็จ
 พระ รามาริสิ ที่ ๑ ลงมา จนถึง พระ มหินทราธิราช เปน พระ เจ้า แผ่นดิน
 ๑๖ พระ องค์ ใช้ พระ พุทธรูป นั่ง ทั้ง ๑๖ ก็ พระ เจ้า แผ่นดิน ใน ๑๖ พระ
 องค์ นี้ เจ้า ทอง จันทร ได้ สมบัติ ก็ เพียง ๗ วัน พระ รามศวร ข่า เสี้ย
 พระ เจ้า ราม อยู่ ใน สมบัติ ๑๕ ปี ต้อง นิเวศ พระ รัชฎา ธิราช อยู่ ใน สมบัติ
 ๕ ปี พระ ไชย ราชา ข่า เสี้ย พระ ยอดฟ้า อยู่ ใน สมบัติ ปี เศษ ขบถ ภายใน
 ข่า เสี้ย พระ มหินทราธิราช อยู่ ใน สมบัติ ปี เศษ เสี้ย กรุง แก่ รามัญ ก็ ถ้า
 จะ ใช้ พระ ยืน เปน ที่ หมาย อันตราย จริง เช่น นั้น ท่าน เหล่า นี้ ก็ ควร จะ ใช้
 พระ ยืน เหตุ ไฉน จึง ใช้ พระ นั่ง ส่วน พระ มหา ธรรม ราชา พระ แรศวร
 พระ เอกา ทศรฐ พระ ศรี เสาวภาค เปน พระ ยืน ทั้ง สี่ องค์ ถ้า จะ
 ว่า ตาม คำ ที่ ว่า ก็ ควร ยืน แต่ พระ ศรี เสาวภาค องค์ เดียว ครั้น ต่อ
 มา ใน วงษ์ พระ เจ้า ทรง ธรรมสาม องค์ ก็ ที่ อยู่ แต่ พระ เจ้า ทรง ธรรม องค์
 เดียว ต่อ มา อีก สอง องค์ ไม่ เปน การ ทำไม จึง พลย่น ไป ด้วย กัน ทั้ง สาม
 องค์ มา สมความ ที่ ว่า อยู่ แต่ ชื่น วงษ์ พระ เจ้า ปราสาท ทอง มี น้ แต่

พระเจ้าปราสาททอง องค์เดียว นอกนั้น ยืน ทั้งสิ้น จึงเห็น ความว่า
 ขรอยผู้ที่ พัง พระ กระ แล นั้นจะไม่ เข้าใจ ชัด เจน ที่มี พระ กระ แล นั้น จะ
 ทรง หมาย ความว่า พระพุทธ รูป ทั้ง ๓๔ ปางนี้ จะ ตั้ง อยู่ ใน ที่ แห่ง เดียว
 กัน ก็คง จะต้อง เวียง เป็น แยก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน แรก ๆ คง ต้อง อยู่ แยก
 น้า พระเจ้าแผ่นดิน ชัน หลัง ๆ ก็ต้อง อยู่ แยก หลัง ถ้า จะ ใช้ พระ นั้ วั
 แยก หลัง พระ ยืน อยู่ แยก น้า ก็ คง บัง แยก หลัง จึง รับ ตั้ง ว่า ชัน แรก ๆ
 ให้ เป็น พระ นั้ ชัน หลัง ๆ ให้ เป็น พระ ยืน เมื่อ ตั้ง ใน หมู่ เดียว กัน จะ ได้
 แล เห็น คลอกลไม่ บัง กัน พระราช คำวื้ คง เป็น แต่ หมาย ความ เพียง ชัน เท่านั้น
 แต่ ผู้ พัง คิด มากไป แล้ว ไม่ได้ ตรี ตรอง เทียบ เคียง ตู จึง ได้ กล่าว ไป ตาม
 ความ เข้าใจ ของ ตัว ที่ ข้าพเจ้า กล่าว เช่น นี้ ก็มี ข้อ สงสัย อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง จะมี ผู้ กล่าว คัด ค้าน ได้ ว่า เหตุ ไດ พระเจ้าแผ่นดิน ใน วงษ พระ มหาธรรม
 ราชา จึง ได้ เป็น พระ ยืน จะ เป็น ค้วย ทรง หมาย ว่า เป็น ปลาย วงษ เชียง รวย
 ตาม เช่น พงษาวตาร นับ ว่า เป็น ๒๐ พระองค์ วงษ พระเจ้า ทรง ธรรม เป็น ต้น
 วงษ ตั้ง ชัน ใหม่ จึง ได้ เป็น พระ นั้ ดอก กระ มัง ถ้า จะ ว่า เข้า ทาง อ้อม
 เชื้อ เอา ว่า พระมเหสี ของ พระเจ้า ปราสาททอง แยก พระองค์ ซึ่ง เป็น พระ
 ราช อิดา พระเจ้า ทรง ธรรม ร่วม พระมารดา เดียว กัน ได้ เป็น พระ มารดา
 เจ้า พ้าไชย องค์ หนึ่ง พระ มารดา พระ นารายณ์ องค์ หนึ่ง ตาม คำ ขุนหลวง ทาวดี
 ว่า จึง รวม วงษ พระเจ้า ปราสาททอง เข้า เป็น วงษ เดียว กับ พระเจ้า ทรง
 ธรรม เช่น นั้น แล้ว ก็ เป็น พอ จะ ว่า ได้ แต่ ถ้า จะ ว่า อีก อย่าง หนึ่ง ตาม เรื่อง
 เกเร็ด ที่ เล่า ว่า พระเจ้า ปราสาททอง เป็น พระราช โอรส ดัย ของ สมเด็จ พระเอกา
 ทศรฐ แล้ว จะมี ต้อง นับ ว่า วงษ พระเจ้า ปราสาททอง เป็น วงษ เชียง รวย
 ดัน มา ได้ ราช สมบัค ฤา ข้อ ความ ที่ กล่าว ทั้ง สอง ฝ่าย นี้ ไม่มี ใน พระราช

พงษาวดาร ซึ่ง กรม สมเด็จ พระ ปรมมา นุชิต ทรง เรียบ เรียง ท่าน แยก วงษ์ พระ
 เจ้า ทรงธรรม กับ พระเจ้า ปราสาททอง ออกเป็นคนละวงษ์ แต่ มี ข้อสงสัยจริง
 อยู่ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ข้าพเจ้า ก็ยัง คิด ไม่ ตก ลง ตลอด ว่า เหตุ ที่ ทรง เลือก
 พระถวาย พระเจ้า แผ่นดิน กรุงเก่า นั้น จะ ทรง หมาย ความ อัน ไฉน บ้าง ฤๅไม่ ถ้า
 มี ที่ หมาย บาง แห่ง ก็ เห็น ได้ บาง แห่ง ก็ มี ที่ ไม่ แล เห็น ได้ เลย ที่ เห็น
 ได้ ง่าย ชัด เจน นั้น คือ พระยอช พ้า เปน พระพุทธรูป นั่ง ยก พระหัตถ์ ขวา ปลง พระ
 ชนม์ พระ ที่ นั่ง สุริยา มรินทร์ เปน พระลี้ลา ที่ ไม่ เห็น เสีย โดย มาก ถ้า เช่น
 นั้น พระพุทธรูป สำหรับ พระ นครวัด ใช้ พระ ห้าม สมุท จะ เปน ที่ หมาย ว่า
 พระเดชา นภาพ มาก พระ ถวาย เนตร เปน ของ พระ เอกา ทศรฐ จะ แปล ว่า
 เปน ผู้ ชื่น ชม ยิน ดี ใน สมบัติ แล อำนาจ ที่ มี ไชย ชำนาญ แล้ว ได้ บ้าง ดอก
 กระมัง เพราะ ฉนั้น พระ ยืน จึง ได้ ไป แยก อยู่ ใน วงษ์ พระ มหา ธรรม ราช
 แต่ ครั้น เมื่อ มา ถึง พระ เจ้า ทรง ธรรม น่า จะ เขี่ยบ รอย พระพุทธรูป เดิม ที่
 ทำไม กลาย เปน นั่ง เรือ ขนานไป ก็ ไม่ ทราบ พระ บำเลิโดย พระฉัน มกุฎายาศ
 ของ ท่าน โอรส อีก สอง องค์ นั้น ก็ ดู ไม่ มี เค้า มูล อะไร เลย จะ ว่า พระ
 เชษฐา เปน เด็ก จึง ให้ ชอบ ข้าง ชอบ ลิง ท่าน ก็ ไม่ เด็ก จะ ว่า พระอาทิตย์
 วงษ์ ต้อง ถูก ถอด เพราะ ที่ เลี้ยง แม่นม ต้องตาม เอา พระ อาหารไป เทียบบ่อน
 ให้ ฉัน มกุฎายาศ แปล ว่า ตะ กลาม ก็ ดู ทัก เหลือ เกิน นึก แต่ เรื่อง นี้ ยัง ชอบ
 ถอด มาก น่า คิด แต่ ถ้า จะ เปน ผู้ ที่ รู้ เรื่อง ราว ใน พระ พุทธ ศาสนา มาก ฤๅ
 แต่ ไม่ ทราบ เค้า พระ กระแส ที่ เคย ทรง พระราช ดำริ ที่ การ ทั้งปวง อย่างไร ก็
 คง จะ พา เข้า วัด เข้า วาไป ไม่ ถูก ถ้า จะ เปน แต่ ผู้ รู้ แต่ พระ กระแส ไม่ สัน
 ทัด ใน เรื่อง ราว ใน พระ พุทธ ศาสนา ก็ จะ ไป ลง รอย พระ ฉัน มกุฎายาศ เพราะ
 ตะกลาม เช่น ข้าพเจ้า ว่า นั้ แล จึง ยัง คิด สัน เรื่อง นี้ ไม่ ตลอด ได้ แต่ ข้อ

ซึ่งว่า ด้วย เรื่อง พระ ยืน พระ นั่ง นี้ ข้าพเจ้า ยัง คง เห็น ช่าง ทรง มุ่งหมาย
ในเรื่อง ที่ ตั้ง มากกว่า หมายถึง ความ ลึก ซึ่ง ไป เท่าที่ กล่าว แต่ มี คำ ที่ กล่าว
ขึ้น เช่น นี้ แล้ว ก็ ควร จะ ละเว้น ไม่ ให้ เป็น ที่ สงสัย

เพราะฉะนั้น เมื่อ เวลา จะ สร้าง พระพุทธรูป พระชนมพรรษา ข้อที่ ปลูกษา
กัน เลือกลงพระคันธาร ราชกรู เพราะเป็น พระปาง เหลือ อยู่ นั้น อย่าง หนึ่ง เพราะ
เหตุ ที่ ท่าน ผู้ใหญ่ ๆ ท่าน ก็ เห็น ว่า เมื่อ บิณฑู เบญจ ศก ซึ่ง ข้าพเจ้า เกิด
นั้น ฝน แล้ง มาแต่ มี ชาติ จิตวา ศก ครั้น ถึง บิณฑู ต้น มี ฝน ก็ แล้ง นัก จนเข้า
ก็ ขึ้น รากา เข้าใน นา ก็ เสีย มาก เวลา เมื่อ ประสูติ ข้าพเจ้า ใน ทันใด นั้น
ฝน ตก มาก ตาม ชาลา ใน พระราชวัง ท่วม เกือบ ถึง เข้า เห็น กัน ว่า เป็น การ
อัศจรรย์ อยู่ พระองค์ เจ้าอินทนิล จึง ได้ ประทาน เข้าเปลือก เป็น ของขวัญ ถวาย ตลอดมา
แต่ พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้า ก็ พอ พระไทย รับสั่ง ประกาศ ถึง เรื่อง นี้ เรื่อง ๆ
รับสั่ง ให้ ข้าพเจ้า เป็น นาคี สำหรับ ทำ พิธี ฝน แต่ เล็ก มา ท่าน ผู้ใหญ่ จึง ได้ ตกลง
กัน ให้ ใช้ พระคันธาร ราชกรู เป็น พระชนมพรรษา แต่ ไป เกิด ข้อรังเกียจ กัน
ด้วย เรื่อง จะนั่ง ฤๅจะยืน ตาม เหตุ ที่ ว่า มา แล้ว คำ ตัก สีนั่น ตก ลง ว่า ถึง
ที่ยืน เป็น ลูก ต้อง ตาม ที่ กล่าว มาก ก็ จึง แต่ เป็น พระพุทธรูป จึง เกิด ขึ้น ใหม่ มี องค์
เดียว พระ เก่า ๆ ที่มี มาก ก็ เป็น พระคันธาร ราชกรู นี้ ทั้ง สิ้น จึง ได้ ตก ลง ให้
สร้าง พระคันธาร ราชกรู นี้ กรมสมเด็จพระ บำราบ ประมัญชา ท่าน โปรด พระชนม
พรรษา นี้ มาก จึง ได้ ขอ หล่อ ขึ้น อีก องค์ หนึ่ง ต่าง หาก ไม่ ก้าไหล่ ทอง
ท่าน ได้ ไป ตั้ง พิธี ฝน หลาย ครั้ง ก็ ว่า ช่าง ดี วิเศษ

จึง ได้ ขอ ให้ พระองค์ นั้น เข้ามา ตั้ง ใน การ พระราช พิธี พุทธ ศาสนา ด้วย
ซึ่ง เป็น อัน มี พระคันธาร ราชกรู แปลก ออกไป อีก อย่าง หนึ่ง มี ดวง พระภักติ

แปล พระ อย่าง ใหม่ ใน แผ่น ดิน ประจันต์ นี้ พาด สังฆาฏี กว้าง ไม่มี ยอด
พระ เมาสี มี พระรัศมี เหลื่อม เหมือน อย่าง ใหม่ ๆ พระคันธาร ราชภูริ ที่ ตั้ง
ใน การ พระราช พิธี มี แปล สี อย่าง ด้วย กัน ดัง นี้

การ พิธี พรุน ศาตร แปล พิธี ประจำ ปี เว้น แต่ ถ้า ปีใด ฝน บริบูรณ์ อยู่
แล้ว ก็งดเว้น เสีย ไม่ ทำ เพราะ ดู เหมือน หนึ่ง ว่า จะขอ ชำให้ มากเกินไป การ
ที่จะ ได้ ทำ พระราช พิธี ฤา ไม่ ได้ ทำ มี เขตร กำหนด อยู่ เพียง เดือน ๙
ถ้า ฝน ภายใน เดือน ๙ เข้ามา บริบูรณ์ ดี ถึง จะไป แล้ง ใน ปลายมือ ประการ
ใด ก็ ไม่ เคย ทำ พระราช พิธี ถ้า ฝน ต้น ปี ภายใน เดือน ๙ แล้ง จึงได้
ทำ พิธี แต่ การ ที่จะ ทำ พระราช พิธี นั้น มี วิธี แก่ ไข อย่าง อื่น แล้ง
พิธี อย่าง น้อย ไป หลาย ๆ วัน ก่อน เมื่อ เห็น ฝน ยัง ไม่ ตก บริบูรณ์ จึงได้ ตั้ง
พิธี ใหญ่ ต่อไป อาไศรย การ ที่ ทำ พิธี ล่วง นำ เช่น นี้ พอ ฝน ฝน ให้ การ
พระราช พิธี ใหญ่ ได้ ชื่อง ตาม ที่ เคย สังเกต ว่า แปล เวลา ฝน มัก จะตก นั้น ด้วย
การ ล่วง นำ พระราช พิธี ซึ่ง แปล แบบ อย่าง โยราณ มา ก็ คือ ให้ โขลง
ร้อง นาง แว อย่าง หนึ่ง คัด ต้น คน ที่ สอ อย่าง หนึ่ง ข้าง บำรุงา อย่าง หนึ่ง
วิธี ร้อง นาง แว นั้น ก็ ไม่ ประหลาด อันใด เด็ก ๆ ร้อง แปล อยู่ ด้วย กัน
ทั่ว หน้า ไม่ ต้อง การ จะ กล่าว ถึง คัด ต้น คน ที่ สอ นั้น เละ ก็ คัด เว ด้อ ๆ
อย่าง นั้น เอง ไม่ ต้อง กล่าว ถึง จะ ขอ ว่า ด้วย ข้าง บำรุงา ซึ่ง แปล การ
เล็ก เสีย ไม่ ได้ เล่น มา ช้านาน วิธี ที่ จะ ให้ ประกา กัน นั้น ข้าง มี น้ำ มัน
สอง ข้าง บัก แทน ดอง เบญพาต ห่าง กัน ยี่สิบ วา ท้าย แทน ขอกไป มี เส้า
ปอง สอง แถว ๆ ละห้า ต้น แปล สิบเส้า ระยะ เส้า ปอง ห่าง กัน คอก หนึ่ง
เส้า ปอง นั้น ทำ ด้วย ไม้ วังโต สอง ก่า สูง พัน ดิน คอก หนึ่ง มี แผง ตั้ง บน
ลัด บัง ใน ระหว่าง กลาง แทน ข้าง ทั้ง สอง ข้าง มี ให้ เห็น กัน เมื่อ นำ ข้าง

ซึ่งแต่งเครื่อง มั่น มี หมอ กอ ขอ เกราะ ชีคอ ความญุ ท้าย กอ ขอ เรียกว่า ขอ
ข้าง พลายปลาย ต้าม ขอนั้น มีบัน ต้าม ยาว ๔ ศอก บ้าง ๕ ศอก บ้าง มา
ยื่น แทน ผูก คลง อย่าง ข้าง ยืนโรง เรียบ ร้อยแล้ว เมื่อจะให้บำรุงา เมื่อใด
จึง คิด เชือก บาศ ที่ เท้า หลัง ข้าง ละ สอง เต้น ทั้ง สอง ข้าง พลาย เชือก บาศ
พัน เสา ป่อง เปน ลำดับ กันไป ทั้ง ทำ เสา แล้ว จึง ถอด ปลอก ปลอก เชือก
มัด ขา นำ ข้าง ลง จาก แทน ชัก แฉง บัง คา เสีย ข้าง ทั้ง สอง ข้าง ยัง ห่าง
กัน อยู่ ก็ คัด เชือก ออก จาก เสา ป่อง ที่ ละ คู่ ที่ ละ คู่ โยให้ ไกล กัน
เข้าไป พองา ประ กัน ข้าง ทั้ง สอง ที่ กำลัง คลัง มั่น ก็ ย่อ ตัว โถม ประทะ
ประ กัน เสียง ดัง กึก ก้อง แต่ ไม่มี อัน ทราย ถึง ตัว ข้าง ด้วย มิ ได้ หย่อน
ให้ มาก จน ถึง แทะ กัน ได้

นัย นั้น กล่าว ว่า ไม่มี แพ้ ชนะ กัน แต่ อีก นัย นั้น กล่าว ว่า มี แพ้
ชนะ กัน การ ที่ แพ้ ชนะ กัน นั้น คือ ข้างใด ได้ ต่าง จัด งา ข้าง นั้น แหวน
หงาย ขึ้นไป เหวียง สมัย ไม่ กลับ ลง ได้ ข้าง ที่ ต้อง จัด นั้น แพ้ มัก จะ ร้อง
ให้ เสีย เมื่อ แพ้ ชนะ กัน ฤๅ ประ งา กัน พอ สมควร แล้ว หมอ ก็ กัด ให้
ถอย หลัง ออก มา ใน เวลา ที่ จะ ให้ ถอย นั้น เปน การ ยาก ลำบาก ของ หมอ
ด้วย ข้าง กำลัง โทะชะ ถลา ทั้ง สอง ข้าง บางที ก็ หัน หน้า กลับ เอา งา เสีย เชือก
บาศ ที่ หย่อน อยู่ ข้าง หลัง นั้น ยก ขึ้น ตัว ด้ ไป บน หลัง หมอ ต้อง คอย ก้ม
หลบ หลีก เชือก ให้ ว่องไว ถ้า หลบ ไม่ พ้น เชือก กำลัง ข้าง หัน มา โดย เร็ว
เชือก พาน ตัว มี อัน ทราย ต่าง ๆ บาง คราว ก็ ถึง ชีวิต เมื่อนำ ข้าง พากัน
ออกมา ได้ แล้ว รักษา ไว้ ให้ สงบ หาย คลัง ทั้ง สอง ฝ่าย หมอ ความญุ จึง
ได้ รำ เยาะ เย้ย กัน หมอ ความญุ ข้าง ตัว ที่ ชนะ ว่า ก่อน ลัก ชน ที่ รำ นั้น
มี ทำ แล มี ชื่อ เรียก ต่าง ๆ ตาม แต่ ผู้ใด จะ จำ นาญ ทำ ไต ทำ ที่ หมอ

รำนัน เรียกว่า บัดเกล้า บ้าง แบ้งผัดหน้า บ้าง นางกราย บ้าง ท่าที่
 ความรู้ เรียกว่า ลำล้า จะ พุ่ง บ้าง ชมพุดาต บ้าง บ้าง จู๋นางลีลา บ้าง แต่
 เมื่อจะ ขบ เพลง ร้องโละ เปน การให้ เยาะ เย้ย ผู้ที่ แพ้ แล้ว ผู้ที่ แพ้ รำ แก่
 หน้า บ้าง ร้องโละเยาะ เย้ย เหมือน กัน แล้ว นำ เข้า ประจักษ์ กัน ใหม่ แล
 รำ ขอ เยาะ เย้ย กัน ครบ สาม ครั้ง เปน เสร็จ การ บำรุงา การ ข้าง บำรุงา นี้
 ไม่ เปน แต่ สำหรับ พิธี ฝน อย่าง เดียว ถือว่า เปน การ สวัสดิ มงคล แก่ พระนคร
 ด้วย การ พระ ราช พิธี เชน ทศมาส นาน ใช้ แทน ผัด ข้าง ก็มี บ้าง การ
 อื่น ที่ เปน การ สำคัญ ก็มี บ้าง ซึ่ง ถือ ว่า เปน สวัสดิ มงคล นั้น ก็ คง จะ
 เปน เหตุ มา จาก ที่ ผูก หัด ข้าง ทหาร ให้ ถิ่น งาม เปน กำลัง ใน การ คึก สงคราม
 เปน ต้น เหตุ แล้ว ภาย หลัง จึง กลาย ลง มา เปน ขากการ ที่ ข้าง เขา งาม ต่อ งาม
 ประกัน นั้น เปน มงคล ไป แล ใน เวลา ซึ่ง ข้าง ประจักษ์ กัน เช่น นั้น จะ ถูก ฝน
 ตก หลายคราว จึง กลาย เปน เครื่อง ทำให้ ฝน ตก ได้ เปน การ สำหรับ ขอ ฝน
 ต่อ ไป อีก ขึ้น หนึ่ง ใน เรื่อง ข้าง บำรุงา นี้ ขรอย แต่ ก่อน ท่าน จะ เล่น กัน อยู่
 เสมอ ๆ จน ไม่ เปน การ อัครรย อไร ไม่มี ผู้ใด ใคร จะ กล่าว ถึง ไป
 กล่าว ถึง แต่ เมื่อ มี เหตุ ที่ เปน อัประ มงคล คือ ใน แผ่นดิน พระ ยอด พ้า
 จุลศักราช ๘๘๐ ปี ชาว ล้า ฤทธิ ศก มี ข้าง บำรุงา ข้าง หนึ่ง ชื่อ พระ
 ผัด ทนต กับ ข้าง ชื่อ พระยาไฟ ครั้น เมื่อ ข้าง ประจักษ์ กัน งาม ข้าง พระยา
 ไฟ หัก เปน สาม ท่อน ก็ ถือ กัน ว่า เปน นิมิตร อัประ มงคล จึง เกิด เหตุ
 การ จลาจล ใน แผ่นดิน ภาย หลัง ไม่ ชำ นึก การ ข้าง บำรุงา ที่ ไม่ มี เหตุ ผล
 อัน ไต ก็ ไม่ ได้ กล่าว ถึง จน ขึ้น เช่น ใน กรุงรัตน โกสินทร นี้ พระบาท
 สมเด็จ พระ บั้น เกล้า เจ้า อยู่หัว ได้ โปรด ให้ มี ข้าง บำรุงา ครั้ง หนึ่ง ผู้ ซึ่ง
 ควร จะ ได้ เห็น นั้น มี มาก ก็ ไม่ ใคร มี ใคร กล่าว ถึง ตั้ง แต่ ครั้ง นั้น มา ก็ ยัง
 ไม่ได้ มี ข้าง บำรุงา อีก เลย

วิธี ขอฟนล่วงนำ ซึ่ง เกิด ขึ้น ใน แผ่น ดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ แห่ง พระ วิมลรัตน กิริณี พระ วิมลรัตนกิริณีนี้ ลง มาถึงกรุง เทพ ฯ ใน บัฏลุ เบญจ จศก สมัย เดียว กับ บัฏลุเจ้า เกิด นั้น ใน วันที่ แห่ง เข้า มา ยืน โรงสมโภช ใน พระบรมมหาราชวัง แผ่นดิน ตก มากอีก ครั้ง หนึ่ง จึง ต้องเป็น พนักงาน ขอฟนด้วยอีก การที่ ให้ ไปขอฟนนั้น คือ แต่งเครื่องทอง แดบกลม มี กระบวนแห่อย่างช้างเผือกลง น้ำในเวลาสมโภช แห่ง ออกจากใน พระบรมมหาราชวังไป ขึ้น แแท่นผูกตลิ่งที่ เกยนำ พระ ที่นั่งสุดโธสวรรค์ เวลาบ่ายๆ ทุกวัน มีโปรดให้ข้าพเจ้าโปรด น้ำ บน เกย ครั้ง หนึ่ง จะ เป็น ด้วย เหตุใด พระราชประสงค์ อย่าง ไต ไม่ทราบ เลย เพราะ เวลา นั้นยัง เด็ก อยู่ หนึ่ง การที่ พิธีล่วงนำ เช่นนี้ เป็นธรรมเนียม มีมาแต่ โบราณ รับสั่ง ให้สังฆการีไปผดียง พระสงฆ์ ทุก ๆ พระอาราม หลวง ให้สวด ขอฟน แต่ครั้ง เมื่อ ใน แผ่น ดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง ได้มี พิธี หลวง อย่าง น้อย ขึ้น พิธี หลวง อย่าง น้อยนี้ เริ่ม ลง มีขพร้อม กัน กับ พระสงฆ์ สวด ตาม วัด ทำ บน หอพระ ที่ ห้อง สนามหลวง ตั้ง พระพุทธรูป ที่ เกย ต่อ ออก มา กับ เหลียง หอม มี โต๊ะ ทอง ใหญ่ โต๊ะ หนึ่ง ตั้ง พระคันธารราษฎร์จีน พระมหาเถร แขน ลาย พระ ขอฟนของ รามัญหลาย องค์ มี ราว เทียน ไม่ได้ตั้ง เครื่องนมัสการ เทียน ที่ ทรง จุดนมัสการนั้น เล่ม ละ สอง สลึง ตาม กำลัวัน ใน วันที่ ทำ พิธี นั้น รูป เท้า กัน ดอกไม้ ตาม สี่ วัน เท้า กัน พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ ก็ เท้า กัน กับ กำลัวัน ใช้ พระราชาคณะ นำ องค์ หนึ่ง นอก นั้น พระพิธี ธรรม ทั้ง สิ้น ทรง จุดเทียนนมัสการ แล้ว ประ พรม น้ำ หอม ทรง เจริญ แล้ว จึง ทรง ตั้ง สัตยาธิฐาน พระสงฆ์ สวด เจ็ด คำ นาน ถึง ห้าย สวดมนต์ สวด คาถา ขอฟน เริ่ม ต้น ตั้ง แดกควา อรหัง สัม มา สัมพุท โธ ไป จน จบ สวด เท้า กำลัวัน พระสงฆ์ นั้น นั่ง ตาม

เฉลี่ยง หอ พระหัน หน้าเข้าข้างใน การ พิธี น้อย เช่นนี้ เสด็จ พระราช
 ดำเนิน ออกโดยมาก ถ้าไม่เสด็จ พระราชดำเนิน ก็โปรด ให้ข้าพเจ้า
 ไป ทำ ทุก ครั้ง ไม่มี ผู้อื่น ผลัก เปลี่ยนเลย แต่ไม่ได้ ประทับ อยู่จน สวด
 มนต์ จบ ทรง จุก เทียน แล้ว ประทับ อยู่ ซ้ำ บ้าง เร็ว บ้าง แต่ไม่ทัน พระ
 สงฆ์ สวด จบ ก็เสด็จ กลับ ถ้าวันใด ฝน ตก ก็ พระราชทาน รวง วัว พระสงฆ์
 สัมรับ นั้น มาก บ้าง น้อย บ้าง ที่เพียง องค์ละ เพ็ญ ก็มี เข้า สารองค์
 ละ ถึง ก็มี เงิน องค์ละ บาท เป็น อย่าง มาก การ พระราช พิธี อย่างน้อย
 เช่นนี้ ทั้ง คึก ๆ กัน ไป เก้าวัน สิบวัน จนถึง สิบห้าวัน ก็มี บ้าง ไม่เป็น
 กำหนด สุด แค่ฝน ตก มาก แล้ว ก็เป็น หยด เล็ก ถ้า เช่น นั้น ก็ไม่ตั้ง พระ
 ราช พิธีใหญ่ต่อไป ถ้าตั้ง พระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด ไป จน บรรจบ วัน ตั้ง พระ
 ราชพิธี แต่สวด ขอฟั่น ตาม วัด ในเวลาตั้ง พระราชพิธีใหญ่ ก็ สวด อยู่ด้วย

การ พระราช พิธี พรหม ศาตรใหญ่ เคยทำ มาทุก รัชกาล แต่เห็น จะ ห่าง ๆ
 กว่าใน รัชกาลที่ ๔ แลใน รัชกาล ประจุบัน นี้ ด้วยได้ ไต่ถาม ว่าใน รัชกาล
 ที่ ๓ เคยทำ อย่างไร ที่ไหน ก็ได้ ความ จาก ผู้ที่แจ้ง ความ นั้นว่าทำได้ ว่า
 ทำสอง ครั้ง ทำที่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ทั้งคู่ ก็ยุติด้วย เหตุผล คือ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธ ยอด พ้า ทรง สว่าง พระคันธาร ราชฎ์ใหญ่ ขึ้น ก็ ประดิษฐาน
 ไว้ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม อีก ประการ หนึ่ง การ พระราช พิธี พรหม ศาตร
 ใน รัชกาล ที่ ๔ ถึง ว่า ยก ออกไป ทำที่ พลับ พลา ท้อง สนาม หลวง ก็ยังโยง
 สาย สลึงงันเข้ามา ที่ พระ มหามณเฑียรณ ปฏิมากร ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม
 ใน สาม รัชกาล นั้น คง จะทำ ที่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ทุก ครั้ง ต่อ
 รัชกาล ที่ ๔ จึงได้ย้าย ออกไป ทำที่ พลับ พลา ท้อง สนาม หลวง พระแท่น
 มณฑล ใน การ พระราช พิธี จัด เหมือน พิธี มงคล เพิ่ม แต่พระ แท่น สวด

ตั้งท้ายพลับพลาข้างเหนือ มีกระโจมเทียบไชย หน้าหนัก ขม่ง แลได้เทียบ
ไชย เหมือน พระราชพิธี สัมพัทธฉินท์ พระพุทธรูป ที่ตั้ง บนพระแท่นตั้งประ
บรมธาตุระย้า กิณร ครอบ พระเจดีย์ ถม พระคันธารราษฎร์ องค์ใหญ่ พระ
ไชยวัฒน์ ประจำรัชกาล พระห้าม สมุท พระไชยเนาวโล่ห์นัย พระทรมานเข้า
พระธรรม มีกระบวน แท้ พระเหมือน อย่าง พิธี พิษ มงคล โยง สาย สิญจน์
พระแท่น คือ พระแท่น ถึง กัน เหมือน อย่าง พระราชพิธี ที่มี ท้อง ภาณ ทั้ง ปวง

ที่ หน้า พลับพลา กลาง แจ่ม ชัด สระ กว้าง สี่ คอก ยาว สี่ คอก สี่ เหลี่ยม
ลึก คอก หนึ่ง พุนดิน เปน คัน รอบ สูง คอก หนึ่ง มีน รูป พระสุกษณ์ พิง ฝั่ง
สระ หัน หน้าไป ข้าง เหนือ รูปหนึ่ง ตัว ทา สีคราม หน้า ทา เสน ผ้ามัสสีเหลือง
นั่ง ชัก สมานี แพน หน้า ดู ฟ้า มุม สระ มี นาค มุม ละตัว โลกบาล มุม ละรูป
ที่ กลาง สระ มี รูป พระอินทร์ พระยาโลา ซ่อน แล บรวาร สิบ รูป มี กย เคา
บุปผา บ้าง ตาม สมควร มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ กัน สีมุม ตั้ง ศาล อด ไหร
บุรุษ ทำ ศาล ที่ พลับพลา โฉง ตั้ง เทวรูป รอบ กำแพง แก้ว พลับ พลา ท้อง
สนาม หลวง มี ราชวัตร ฉัตร กระดาษ ปลุก ตัน กล้วย ข้อย วรสาย สิญจน์ รอบไป
การ พระราชพิธี มี ท้อง ภาณ อย่าง น้อย เช่นนี้ มี กำหนด พระสงฆ์ เพียง ๒๕ รูป
คือ เปน แม่ การ เสีย รูป หนึ่ง นั่ง ปรก ๔ สวด ๔ สำหรับ ๗ ละ ๕ รูป
แต่ เข้า จน เทียง แต่ เทียง จน คำ แต่ คำ จน สอง ยาม แต่ สอง ยาม จน รุ่ง
เวลา เียน สวด มนต์ พร้อม กัน เข้า ถิ่น พร้อม กัน เวลา เพน ถิ่น ๑๒ รูป
แม่ การ ใน การ พระราช พิธี พุทธ นาสตริ นี้ เปน น้ำ ที่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จ แต่ เวลา จุต เทียนไชย สวด มนต์ วัน เทียว
ต่อเนื่องไป สวด มนต์ แล ถิ่น เปน วัน ละ ๒๔ รูปเท่านั้น ไม่มี ตั้ง น้ำ วง ค้าย
เริ่ม จุต เทียนไชย เวลา บ่าย พราหมณ์ ไทศาจารย์ ดิถี พระราช พิธี ท่ง

สัมมชย จึ่ง เกณฑ์ พรหมณ์ พฤตนิบาต มา เบ้า สังข์ เวลา จุต เทียนไชย
 มี ขับ ไม้ มัดมเทาะ ด้วย ทรง ถวาย สบงจี้วรกราบพระแลย่ำน้ำเงิน พระสงฆ์
 ห่มผ้า แล้ว จึ่ง จุตเทียนไชย คาถา ที่ พระสงฆ์ สวดใน เวลา จุตเทียนไชย ก็ ไซ้
 พุทโธ สัพพัญญู ตระฉาโน เหมือนอย่าง พระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์ เปลี่ยนแต่
 บท ท้าย ที่ ต่อ เขตัสสะธานูภาเวนะ เปนเทโวรัสสะตูกาลละโค วัสสันตะรา
 ยามาเหตุ ปลายลง อย่าง เดิม ว่า สัพพะโสติถิ ภะวันตุเต แล้ว ราชบัณฑิตย
 อานันท์ คำประกาศ ต้น เปนภาษา มคธ สรเสริญ พระพุทธคุณ แล้ว ว่า สัก เค
 ประกาศ เทวดา แล้ว จึ่ง กล่าว คาถาภาสิตซึ่งมาในเทวดาสังยุต ที่มีข้อความ
 เกี่ยว ข้อง ด้วย เรื่อง ฝน จบ แล้ว จึ่ง ได้ กล่าว คำ นมัสการ เปน สยาม พากย์
 แปล จากภาษา มคธ นั้นเอง ในคำ สรเสริญ พระพุทธคุณ แต่ มิ ได้ แปล
 สักเค ประกาศ เทวดา ต่อ ท้าย สรเสริญ พระพุทธคุณว่า พระ ผู้มี พระ ภาค
 พระองค์ นั้น ได้ ดำรัส ภาสิต พระคาถา สอง พระคาถานั้น ไว้ ว่าแต่บัดนี้ตาสระ
 ที่ น้ำ ไหล ไปทั้งหลาย มี น้ำฝน เปนอย่างยิ่ง เหล่า สัตว์ทั้ง หลาย ผู้หา ไครย
 ณ แผ่นดิน ย่อม เลี้ยงชีวิต พึ่ง น้ำฝน ดังนี้ แล้ว จึ่ง ลงคำ อธิฐาน ว่าพระพุทธ
 ภาสิต ทั้งสองนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายคิดตามก็ เห็นเป็นความจริงด้วยอำนาจคำ
 จริณ วลาหก เทพธิดาทั้งหลาย จงให้ ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้ สรรพพัญญา
 ทารงอกงาม บริบูรณ์ ด้วย รวงผล เปน ประโยชน์ แก่ ประชุมชนทุกประการ แล้ว
 จึ่ง ไซ้ความ พิศดาร ในสอง พระคาถา นั้น ต่อ ไป ว่าเทพธิดาองค์ หนึ่งทูลว่า
 ของรักซึ่งจะเสมอด้วยบุตร ไม่มี ทรัพย์สินของอัน มนุษย์ จะ พึง ครอบครอง ซึ่งจะยิ่งกว่า
 ไคไม่มี แสงสว่างซึ่งจะยิ่งกว่าพระอาทิตย์ ไม่มี สาระที่ น้ำ ไหล ไปทั้งหลายมีสมุท
 ลาคณ เปนอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าตรัสตอบแปลงเสียใหม่ว่าของรักซึ่งจะเสมอด้วยคนไม่มี
 มี ทรัพย์สิน ของ อัน มนุษย์ จะ พึง ครอบครอง ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย เขาเปลือกไม้ มี

แสงสว่าง ซึ่งจะเสมอ ด้วย บัญญา ไม่มี สรรพที่น้ำไหลไปทั้ง หลาย มี
น้ำฝน เป็น อย่างยิ่ง แล้ว จึง กล่าว คำ อธิฐาน เช่น ว่า มา แล้ว อีก ครั้ง หนึ่ง
ก่อนนั้น ไป จึง ว่า ด้วย คาถา เทพยทา ทูล ถาม ว่า สิ่ง อะไร เป็น วัตถุ ที่ อยู่ ของ
มนุษย์ ทั้งหลาย อะไร เป็น สหาย อย่างยิ่ง ของมนุษย์ทั้ง หลาย สัตว์ ทั้งหลาย
ผู้ใดใคร่ ใน แผ่น ดิน พึ่ง อะไร เลี้ยง ชีวิต ทรง วิชฌนา ว่า บุรุษ เป็น วัตถุ ที่
อยู่ ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย ภริยา เป็น สหาย อย่าง ยิ่ง ของ มนุษย์ ทั้ง หลาย
สัตว์ ทั้งหลาย ผู้ใดใคร่ แผ่น ดิน พึ่ง น้ำ ฝน เลี้ยง ชีวิต แล้ว ก็ ลง คำ อธิฐาน
เหมือน ที่ กล่าว มา แล้ว เพิ่ม แต่ ที่ ปลាយ ว่า ตาม พระบรม ราช ประสงค์
ทุก ประการ เทอญ ก็ เป็น จบ กัน เท่านั้น แล้ว พระสงฆ์ ก็ สวด มนต์ ต่อ ไป
มี สวด คาถา ภาควาอะระหังสัมมาสัมพุทธโธ นับ จบ ตาม กำลัง วัน เหมือน
อย่าง พระ ราช พิธี อย่าง น้อย ถ้า ถูก วัน ที่ มี กำลัง มาก เช่น ศุกร เป็น ต้น
อยู่ใน สอง ชั่วโมง เศษ สาม ชั่วโมง จึง ได้ จบ

ข้อ ความใน คาถา ที่ สำหรับ สวด นี้ เกือบ ี่เอียง ต่าง ๆ มา รวบรวม กัน
ผูก เป็น คาถา แต่ เดิม มา ที่ พระสงฆ์ สวด ขอ ฝน ก็ ใช้ คาถา สุกตีสุตระ ต่อ
พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง เป็น พระ ราช อุดม ใน เรื่อง การ พระ
ราช พิธี ให้ มี ราชบัณฑิต อ่าน ประกาศ ขึ้น ด้วย เป็น ต้น จึง ทรงผูกคาถานี้
ให้ คิด เนื่อง เป็น ประพันธ์ อัน เดียว กัน สำหรับ การพระ ราชพิธี เริ่ม เนื้อความ
ในคาถา เริ่ม ต้น ตั้งแต่ ภาควาอะระหังสัมมา สัมพุทธโธ ฉะนั้นจะโร
ยก ความ ว่า พระผู้มี พระภาค อรหันต์ สัมมา สัมพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ กว่าผู้
เพ่ง ฆารมณ ทั้งหลาย พระ องค์ เป็น ผู้อุดม พิเศษ สูง สุด กว่าผู้มี ฤทธิ์ ทั้ง หลาย
พระ หฤไทย เยือกเย็น ไป ด้วย ความ เข้ม ใน หมู่อัตว์ เป็น คำ สรรเสริญ เบื้องต้น

ต่อ นั้นไป จึง กล่าว ถึง เรื่อง นิทาน พระคันธาร ราชกุมาร ดำเนิน ความ ตั้ง แต่ พระ
 พุทเจ้า เสด็จ อยู่ว่า พระชา ณเชวัน อาราม ของ อนาถบิณฑิกคฤหบดี เมือง
 ศาวัตถิ ใน กาล นั้น แวัน แคว้น โกศล ชน บพ เกิด ฝน แล้ง เข้า แพง พระ
 ผู้ทรง พระ ภาค เสด็จไป บิณฑบาต ประชุม ชน ชาราณา เพื่อ จะให้ ฝน ตก
 พระองค์ อาศัย ความกรุณา ใน ประชุมชน เสด็จกลับประทับที่ฝั่งสระ โมกขรณ
 ที่ น้ำ แห้ง จะ สนิทาน พระ กาย ทรง ผัด ผ้า อันตราสกล ทรง อุทก ธารุก ขาย
 ข้าง หนึ่ง คลุม พระองค์ ใน ขณะ นั้น มหาเมฆ ตั้ง ขึ้น มา ข้าง บัณนิมิตติ ยัง
 ฝน ให้ ตกเพียง พอ ประโยชน์ ความ ประสงค์ ของ มหาชน ต่อ นั้นไป จึง เปน
 คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อานุภาพ พระพุทเจ้า นั้น ซึ่ง ยัง ปรากฏ อยู่ว่า ตลอด มา
 ถึง กาล ประจุบัน นี้ ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย กาล อัน ควร ให้
 มั่ง คั่ง สมบูรณ์ ด้วย ธัญ ผล เสมอไป นี้ เปน ตอน หนึ่ง ต่อไป อีก ตอน หนึ่ง เปน
 คาถา คำ อธิฐาน เริ่ม ตั้ง ค้น แต่ มหาการุณโก นาโถ พระพุทเจ้า ผู้
 ประกอบ ด้วย พระ มหากรุณา แล เปน ที่ พึง ของ สัตว์ เปลี่ยน ความ เทียว แรก
 ว่า อิตถายะ สัพพะปาณิน ทรง บำเพ็ญ บารมี เพื่อ ความ ต้อง การ แก่ สรรพสัตว์
 จบ ที่ ๒ ว่า หิตายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ประโยชน์ เกื้อกูล แก่ สรรพสัตว์
 จบ ที่ ๓ ว่า สุขายะ สัพพะปาณิน เพื่อ ความ สุข แก่ สรรพสัตว์ แล้ว ไป ร่วม
 ความ ว่า ได้ บัณฑิต ถึง พระ สัมโพธิญาณ อัน อุดม แล้ว ด้วย วาจา ภาสิต อ้าง
 พระ กรุณา คุณ ธรรม เปน สัตยาธิฐาน นี้ ใน จบ ค้น ว่า เทโว วัสสะตุสมมะโต
 ขอ เทพเจ้า จง บันดาล ให้ ฝน ตก โดย ธรรม จบ ที่ ๒ ว่า กาสะโต โดย กาล
 จบ ที่ ๓ ว่า ฐานะโส โดย ฐานะ สวด คำ อธิฐาน นี้ เปน สาม จบ แล้ว จึง ว่า
 ด้วย เรื่อง พระ สุกุต เริ่ม ตั้ง แต่ สุกุโต จะ มหา เถโร มหา กาโย มะโท ทะโร
 เปน ค้น จน ตลอด คำ อธิฐาน ของ พระ เถร เจ้า ตาม ที่ ได้ กล่าว มา แล้ว

ต่อ นั้น ไป ยก คำ อธิฐาน ของ พระยา ปลา ชื่อน มา ว่า ตั้ง แต่ อนุสสรตัว
 สะตัง ธรรมัง ประมัตตัง วิจิน ตะยัง เนื้ ความ เมื่อง ต้น ซึ่งยังไม่ได้ กล่าวมา
 ใจ ความ ว่า ข้าพเจ้า ตาม รลึก ถึง ธรรม ของท่าน ผู้รับ ทั้งหลาย คิดค้น
 หา ประมัตต์ อยู่ ได้ ทำ สำ กิริยา ซึ่ง เปน ของ เทียง ยัง ยืน ในโลก คือ
 จำ เติม แต่ ข้าพเจ้า รลึก จำ คนได้ ย่อมไม่ รู้ ไม่ เหน ว่า ได้ เคย แกล้ง เบียด เบียน
 สัตว์ อื่น แม้ แต่ ตัว หนึ่ง ด้วย สัจ วาจา ภาสิต นี้ ขอ ประ ชุน ณ เทพย เจ้าจง
 ยัง ฝน ให้ ตก เกิด ต่อ นั้น ไป ลง ร่วม ความ กับ คาถา อะภิต ณะนะ ยัง ประ ชุน
 ณะ นิธิง กา กัสสะนาสะยะ ซึ่ง ได้ กล่าว มา ข้าง ต้น แล้ว ไป ลง ความ
 ข้าง ปลาย ว่า เอวะ รุบง์ สัจจะ กิริย กัตวา วิริยะ มุตตะมัง ข้าพเจ้า ทำ สำ กิริยา ซึ่ง
 เปน ความ เพียร อัน อุดม อาไศรย กาลัง อำนาจ ความ สัจ ให้ ฝน ตก ได้ ตาม ปราณ
 ธรรม อัน ไท อัน หนึ่ง ซึ่ง จะ เสมอ ด้วย ความ สัจ ไม่มี การ ที่ ทำ สำ กิริยา ปลด เปลื้อง
 ตน แล บริสัชช ให้ พ้น มรณ โภย ได้ นี้ เปน สัจ บารมี ของ ข้าพเจ้า คาถา ที่ สวด
 มี เนื้อ ความ เพียง เท่านี้ เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว จึง สวด ภาณ วาร ต่อ ไป ภาณ
 วาร นั้น สวด สุภุติ สุตฺร มี ราช บัน ขิต นุ่ ขาว ห่ม ขาว ชัก ประ คำ อยู่ ที่ ปาก สระ
 คน หนึ่ง ผลัด เปลี่ยน กัน ทั้ง กลาง วัน กลางคืน กว่าจะ เสร็จ การ พระราช
 พิธี ที่ บน เกย ข้าง หอ พระคันธาร ราชฎ์ ตั้ง พระ คันธาร ราชฎ์ ขึ้น พระม ทำ
 เถร แชน ลาย พระ บัว เข็ม รามัญ มี รูป เทียน ๓๐๐ ไม้ เเค่ รื่อง นมัสการ ตาม วัน
 อย่าง พิธี นี้ ขย ยก แต่ พระ สงฆ์ สวด มนต์

การ พระ ราช พิธี พุทธ สาคร ไม่ มี กำหนด ที่ วัน เลิก สัก แต่ เทียน ไชย ยัง ยาว
 อยู่ ถ้า ฝน ยัง ตก น้อย ก็ ตั้ง ต่อ ไป บาง คราว ถึง ทำ วัน ทก วัน จึง ไข เลิก ก็มี
 เมื่อ เลิก พระ ราช าคณะ ที่ นั่ง ประก ซึ่ง เปน ผู้ใหญ่ กว่า ทุก องค์ เปน ผู้ ตบ
 เทียน ไชย พระ สงฆ์ สวด คาถา ตบ เทียน ไชย ตาม ธรรมเนียม แต่ ใน เวลา

เลี้ยง พระ เข้าตลอด จนวัน ดับ เทียนไชย ไม่มี การ เลี้ยง พระราชดำเนินตลอด
พระ ราช พิธี เลี้ยง พระ ราช ดำ เนิน แต่เวลา เย็น จน พระ สงฆ์ สวด มนต์ จบ
ถ้า ฝน ตก มาก ก็ พระ ราช ทาน รวง วัล ตั้งแต่ องค์ ละบาท จนถึง องค์ ละ ๔ บาท
ตาม ฝน มาก ฝน น้อย อนึ่ง การ พระ ราช พิธี พรุณ สาคร นี้ ไม่มี กำ หนด ที่
บาง ปี ก็ ยก ขึ้น ไป ตั้ง กรุง เก่า ใน รัชกาล ประจុ บัน นี้ ยก ขึ้น ไป ตั้ง ที่ วัด นิเวศ
ธรรม ประ วัติ ครั้ง นี้

อนึ่ง การ ห้าม ปราบ อยู่ ข้าง จะ กวด ขึ้น ใน สิ่ง ซึ่ง ถือ ว่า ไม่ บริสุทธิ์ คือ
ทั้ง ต้น แต่ พระ เจ้า แผ่น ดิน ซึ่ง จะ เลี้ยง ออก ไป ทรง ตั้ง สัตยา ธิฐาน ขอ ฝน นั้น
ต้อง ทรง น้ำ ชำระ พระ ภาย ด้วย ดิน สอ พอง ให้ หมด จด แล ห้าม มิ ให้ ถูก ต้อง
ภาย สัตว์ ใน จังหวัด พลับ พลา ซึ่ง วงสาย ลิง จน ก็ ห้าม มิ ให้ ผู้ หญิง เข้า ไป
ถ้า การ พระ ราช พิธี พรุณ สาคร ครั้ง ไต่ ก็ เปน การ เตือน ร้อน ของ พระ เจ้า
ลูก เธอ ที่ เปน พระ ราช บุตรี อัน ต้อง ห้าม มิ ให้ ตาม เลี้ยง ตั้งแต่ รัชกาล ที่ ๔
มา ทุก ครั้ง ถึง พระ สงฆ์ ที่ จะ สวด มนต์ ใน การ พระ ราช พิธี ก็มี หมาย ให้ ตั้ง ที่
ทรง น้ำ แต่ จะ รวม เสีย ฎา ประการ ไต่ ไม่ ทราบ บัน ตาม ผู้ ที่ จะ เกี่ยว ข้อง ใน
การ พระ ราช พิธี ตลอด จน ข้าง บัน ก็ บัง คับ ให้ ชำ ระ ภาย ให้ หมด จด ทั่วไป
ถ้า ฝน แล้ง ใน ปี ไต่ ราษฎร ทั้ง ปวง ก็ บัน ทา ว่า เมื่อไร จะ ตั้ง การ พระ ราช พิธี
เจ้า นาย แล เสนา บัติ ผู้ ใหญ่ แต่ ก่อน ๆ ก็ พอ ใจ เปน อุด ะ กราบ ทูล ตัก
เตือน ให้ ตั้ง การ พระ ราช พิธี มี อยู่ เนื่อง ๆ แต่ ประคิน นั้น พระ เจ้า แผ่น ดิน ทรง
ฟัง รายงาน น้ำ ฝน ต้น เข้า อยู่ เสมอ เมื่อ ทรง เห็น ว่า ฝน ไม่ ประคิน ตาม ฤ ฤ ฤ ฤ สม
ควร จะ ตั้ง พระ ราช พิธี ก็ โปรด ให้ ตั้ง พระ ราช พิธี ไม่ ทน มี ผู้ กราบ ทูล ตัก
เตือน ฎา ร้อง ทา นั้น โดย มาก การ พระ ราช พิธี พรุณ สาคร นี้ เปน ที่ ชอบ ใจ
ของ ราษฎร ชาว นา มัก จะ คอย ตั้ง เกด ว่า ถ้า ตั้ง พระ ราช พิธี ฝน มี บริบูรณ์

ก็แปลที่อุ้นใจโง่ก้นไปไม่ใคร่จบ ถ้าฝนชั้ช้องก็มักจะมีฝนหนักออก
หนักใจไม่ใคร่สบายไป พระราชพิธีพรุณสาคร จึงเป็นเครื่องประคองใจ
ของราษฎรให้แปลที่ชื่นชมยินดี มีความนิยมอยู่โดยมาก จึงเป็น
พระราชพิธีที่ยั่งยืนมาด้วยประการฉะนี้

อนึ่งข้าพเจ้าลืมนึกถึงการบูชา ขอฝนอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ลง
พิมพ์ไปแล้วจะแซกไม่ทัน การบูชาเช่นนี้จะมีมาแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ
แต่ดูเหมือนจะมีมาช้านานเป็นของโบราณ จนในคำให้การขุนหลวงหาวัด
ก็ได้มีกล่าวถึงว่า “ถ้าฝนไม่ตกให้เอาคำโองการออกอ่านฝนก็ตก”
ดังนี้ คำโองการนี้เห็นจะไม่ใช่วิธีอื่นเสียแล้ว คงเป็นคำรำที่ จะว่าคือ
ไปนี้เอง บางที่จะเกิดขึ้นในแผ่นดินบรมโกศนั้นเอง ก็จะได้ด้วยตั้งแต่แผ่นดิน
ดินพระเจ้าทรงธรรมมา เรื่องเล็กๆ เบี้ยว เชื้ออะไรต่ออะไรเย็นมีมาก ยิ่งขึ้น
หลังลงมา ดูยังหนักแก้มือขึ้นไป จนเหลวเกือบไม่เป็นขึ้นได้ เหมือนโยคี
คนหนึ่ง ที่จดหมายชื่อไว้ว่า อาตมาราม สัญญา ศรี เล่าว่าตัวบวชเป็นโยคี
แล้วออกเดินบิณฑบาต ได้พบเมืองถึงสองร้อยเศษ เห็นหงษ์กินร นาค เมือง
หนึ่งใหญ่โตด้วยหนูแลจามรี เห็นสิ่งใหญ่โตแดง เหมือนแสงไฟ มีบวร
ประมาณสักห้าพันเศษ ได้เห็นศาลรามสูรมีชวานแลได้ไปที่สังขเมฆาธาร
มีดอกบัวที่ตมโตเท่าบาตรที่บานโตเท่าตม เกวียน ได้พบฤๅษี กอดต้นไม้
บริกรรมอยู่จนเลียบยาวถึงตัว บางองค์นั่งกระโดดก็อาไศรยท่าวังอยู่ใน
หมวด ลางองค์นั่งอยู่กับพื้นแผ่นดิน ไบไม้หล่นลงมาจนมิดกาย แล้วยัง
บอกต่อไปว่ามีอีกมาก จะพรรณนาไปก็ยาว ถ้อยคำที่โยคีแจ้งความนี้เป็นที่
น่าเชื่อถือไม่ควรถือว่าสิ่งลึกลับ เพราะพระเจ้าแผ่นดินได้รับสั่งให้พระราชวัง
เมืองไปซักไซ้ไต่ถาม แก่สังฆะหลาย ทบพวน หลายอย่าง ก็แจ้งความที่ยั่งยืน

ไม่ฟันเพื่อนแฝงแกล้ง อายุโยคีนั้นกว่าร้อยปี ผมยาวกว่าสี่วา ก้นแคบผล
ไม่เป็นอาหาร กำลัง กายสิทธิ์แลฉาน นั้นแก่กล้านัก โยคีนั้นอยู่ที่ วัดนางแมน
นอกกรุง คือ นอกกำแพงเมือง นี่แลด้วย คำของขุนหลวงหาวัด คือ เจ้าฟ้า
อุทุมพร กรมขุนพรพินิจ ที่เป็น กรมพระราชวังแล้ว เป็นเจ้าแผ่นดิน ทรงเชื่อ
ถือ มั่นคง เช่นนี้ พอจะแปล ตัวอย่างให้เห็นได้ว่า ในเวลานั้น ผู้มี บันดาลศักดิ์
ใหญ่ กิติ ผู้มี บันดาลศักดิ์น้อย กิติ ที่อายุ มาก กิติ อายุ น้อย เช่น ขุนหลวง
หาวัด นี้ กิติ จะเชื่อ ถือ แลมีความรู้หลักแปดประการใด ข้าพเจ้า จึง สามารถ
ที่จะประมาณ เอาว่า ถ้าตำรา ขอฟน เช่น จะ ว่าต่อไป นี้ จะเกิดขึ้นในแผ่นดิน
พระบรมโกศ เองก็เห็น จะได้ คำว่า นั้น เลื้อย เจื้อย ประโยชน์ยิ่ง ได้ ทำ การ
บูชา แดงใน พระราชพิธี อยู่แต่ก่อน นั้น คือใน เวลา พระราชพิธี พุทธ ศาตร
มาย ๓ โมง พราหมณ์เชิญ ฤๅษีกลโยภิกขุ นึ่ง ๑ ยืน ๒ มาตั้งที่แท่น กลาง
แจ้งหน้าหอ พระราชพิธี ภายใน พระบรม มหาราชวัง มีเครื่อง บูชา รูปเทียน เขาคอก
คอกไม้ จัดลง ระเบียบ เครื่อง บูชา เหมือน อย่าง บริกษาร กระฐิน แล้ว ขุนหมื่น
พราหมณ์อ่าน เทพ ชมนุม จบ ๑ เบ้าสังข์สอง คน อ่าน วันละ สาม จบ ทุก วัน
แล้ว ตั้ง รูป พระ ฤๅษี นั้น ผึ่งแดด ตรา ฝนไว้ตลอด พระราชพิธี

การที่จะอ่าน เทพ ชมนุม นี้ มีข้อบังคับไว้ว่า เมื่อจะถึงวัน ยาย พระมหา
เทพ ชมนุมนี้ ให้ นมัสการ เป้นบัญญัติ ประดิษฐาน ตั้ง นโม สาม จบ แล้ว ว่า
พระไตรสรณาคม แล้วจึงว่า คำ นมัสการ พระควลึงค์ อีก สาม จบ แล้ว ตั้ง อธิฐาน
ปรารถนา ก่อนแล้ว จึง อ่าน ใน เรื่อง เทพ ชมนุม นั้น ขึ้นต้น ขอ นมัสการ พระรัตน
ไตรย แล นมัสการ คุณ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสี พระศรีสังฆะมุนี พระ
พุทธรูป พระสถูป พระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ พระศรี อริย
เมตไตรย พระพุทธเจ้า อีก ๒๘ พระองค์ แล พระพุทธเจ้า สามัญญ์ พระองค์ แล

พระธรรม แปล หนึ่งสี่ พัน พระธรรม ชันธ พระแก้ว พระบาง พระแก่น จันทน์
 พระพุทธรูป หินงด แล้ว ต่อไป ออก ชื่อ พระ อหังค์ ปนกัน และ ไป กับ ชื่อ พระพุทธรูป
 เจ้าแต่ก่อน ๆ แล้วไปลงนวลโลกุตร ธรรม บัณฑิต ๕ กรรมฐาน ๔๐ วิปัสสนา ๔๐ แล้ว ไหว้
 พระพุทธรูปบาท อันมีในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งพระจุฬามณี พระเชตะวัน พระรัตนบัลลังก์
 ภายใต้ พระศรีมหาโพธิ์ พระศรีวิภิกขุ พระปัจเจกโพธิ์ แล้วไหลไปพระสิริวิสุทธิ
 โทณ พระสิริมหาเมฆา แล้วไป ออก ชื่อ กษัตริย์โลก บ้าง องค์ ซึ่งได้ อุปถัมภ์
 พระพุทธรูปสาสนา ตลอด ลงมา จนพระเจ้าศรี ธรรมมาโคกราช แล้ว ออกชื่อ เทวตา
 พรหมมณี ๆ ทั้ง พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา เป็นต้น อีกมาก หลาย องค์ จน
 ถึง เทวตานพ เศวรชาติ แล เทวตา ที่รู้จักง่าย ๆ เช่น นาง มณี เมฆลา เป็นต้น
 แล ภูม เทวตา แล ชัน กามาพร ๖ พรหมโลก อีก ๑๖ ออกชื่อ ตลอด เชิญ
 พระอินทร์ แล มเหสี ทั้ง ครัว ท้าวโลก บาล พระยายมราช นายนิรยบาลโขมด
 พ้าฝ่ายยักษ์นี้ แล บุเจ้า ต่าง ๆ มี สมิง พราย เป็นต้น เทวตา แล ยักษ์ ที่เป็นอารักษ์
 เทวตา แล เทวตาดีพระนร โดยไปจนถึงปลาตเพี้ยนทองข้างน้ำ ต้นไม้ ประจำ ทวีป
 แล้วจึงนมัสการพระฤๅษี ที่อยู่ในป่าพระหิมพานต์แปลหนึ่งสี่ พันที่ออกชื่ออีกหลายองค์
 มี ฤๅษี กโกลย โกลย เป็นต้น แล้ว เลย ไป ถึง เพทยาธร กิณรโอไร ๆ อย่าง ยี่
 ไกรราพี ไกรภูมิ แล้ว ไป หา สัตว์ ซึ่งมี ฤๅษี คือ ข้าง เหวววรรณ ข้าง
 นก หันดอ โปสถ อัฐทิศ ราชสีห์ แล้ว ไป จับ เื่อง จักรพรรดิ แล เจ้า แผ่น
 ดิน ใน เรื่อง นิทาน รวม เกียรติ อุณรุท เช่น ท้าว ทศรุต บรมจักร กฤษณมณีนัน
 จน ถึง ท้าว พระยา วานร แล ยักษ์ เช่น สัตถาสูร มุล พระดำ นก ลำ พาที มี
 ชื่อ ตาม แต่ จะ นึก ได้ หมด ชื่อ เหล่า นี้ แล้ว จึง ต่อ ว่า เทวตา ว่า เมื่อ พระ
 พุทธเจ้า จะ เข้า สู่ ปรีณิพพาน ได้ ฝาก พระพุทธรูปสาสนา ไว้ แก่ เทวตา ประจำ ทวีป
 ทั้งสี่ มี พระ อินทร์ เป็นต้น ได้ รับ ปญญาณ ว่า จะ ช่วย ดำ ชู พระ สาสนา

พระสัพพัญญู ถ้วน ห้า พัน พระวสา บัดนี้ มี เชิญ ร้อน ทุกเส้นหญ้า หวี ทุกสรรพ
สัตว์ ชัด พ้าฝน ไม่ ตก ลงมา ตาม ฤๅ ชุ บราณ ราช ประเพณี มี วิบัติ ต่าง ๆ
ผิด อย่าง บราณ ราช ผิด พระ พุทธโอวาท ให้ เคียง ได้ ผ้า พระ บาท พระ
บรมเศวต บรม นารถ บัดนี้ พระ บาท สมเด็จ พระ พุทธเจ้า อยู่ หั่ว จึง ใช้ ให้
ข้าพเจ้า มาทำ พิธี ร่าย พระ มนต์ มหา จินตา ต่อ นั้น ไป ปั่น พิมพ์ พ้า ถึง
พระ มหา บุรุษ ลักษณะ พระ ไตร สรณาคม เมตตา พรหม วิหาร ไตรลักษณะ ญาณ
แล อไร ต่าง ๆ ขอ ให้ กำจัด วิบัติ ราช โภจ โจร โภจ อคคี โภจ อุตก โภจ จรร ไว
ทั้ง ปวง แล้ว เชิญ พระ กรรมฐาน ๔๐ วิภังษา ๔๐ ลง อยู่ใน คีตะ ท้าว
มหา พรหม อยู่ หน้า ผาก พระ อินทร์ อยู่ แขนซ้าย พระ นารายณ์ อยู่ แขนขวา
แม่ น้ำ พระ คงคา มา รอง ดวง ใจ แล้ว ข้า เหา พระ เสาร์ มา ไว ข้าง ซ้าย
เหา พระ นารายณ์ มา ไว ข้างขวา แล้ว เหา พระ อังคาร ไป ไว ข้าง ซ้าย เหา
พระ อาทิตย์ มา ไว เปน ตัว เหา พระ อิศวร มา ไว ใน ดวง ใจ ทำ การ สิ่งใด
ให้ สำเร็จ ดัง ปราณนา แล้ว ขอ คุณ พระ มหา กษัตริย์ แล เทวดา ให้ มา ประสิทธิ์
ลง ท้าย กลาย เปน คาถา ไม่ เปน ภาษา คน สอง สาม คำ แล้ว ก็ จบ ญะลง ไป
เฉย ๆ อยู่ ข้าง จะ เรือ รำ เปน ของ คน เถน ๆ อโหว่ แต่ง ขึ้น เรือ เตียว กับ สรรเสริญ
จรเข้ ฤๅ บัด พิเศษ ติด แสง แต่ เล่า ย่อ ๆ มา นี้ ก็ ชุ บ้า พอ ใช้ อยู่ แล้ว
ขอ ยุติ เสีย ที่ แต่ การ บุษบา เช่น นี้ เตียว นี้ ไม่ ได้ ทำ มา เสีย นาน แล้ว นับ ว่า
เป็น คำ ราธูญ

คำ ตักเตือน

การ กิจ ฝน อย่าง น้อย มหาต เล็ก ต้อง คอย รับ เทียน นมัสการ ประจำวัน
แล เทียน พาน ตามเคย ไป ถวาย ที่ เกย บน หอ พระ ภูษา มาลา คอย ถวาย พระ
สุทนต์ แล แบริ่งทอง เจิม สนม คอย ถวาย เทียน ชนวน กระจ บะ มุก ใน หอ พระ
มหาต เล็ก ต้อง ถวาย เทียน พาน ด้วย อีก ครั้ง หนึ่ง

พระ ราชพิธี ใหญ่ ภูเขา มาลาฬหะ อย่าได้ ถ่ม เทียนทอง สำหรับ จุดเทียน
ไชย แต่ก่อน เคย ขาด มา มี ตัว อย่าง มหาต เล็ก อย่า ถ่ม โคม ไฟฟ้า แล้ว
ให้ คอย ถวาย เทียน พาน ภูเขา มาลา ถวาย พระ สุทนต์ แล ทรง เจริญ เสด็จ ขึ้น
หอ พระ น้ำ ที่ มหาต เล็ก ภูเขา มาลา สนม เหมือน พระ ราชพิธี น้อย แล้ว ให้
มหาต เล็ก คอย เชิญ เสด็จ พระ เจ้า ลูก เธอ แล ถวาย พาน เทียน ตาม ไป จุด เครื่อง
นมัสการ เทวรูป ที่ พลับ พลาน น้อย ด้วย ทุก วัน

อนึ่ง ใน การ พระ ราช พิธี พรุณ ศาคร ใหญ่ เสด็จ พระ ราชดำ เนิน ออก
ทรง จุด เทียน เครื่องนมัสการ ทอง ใหญ่ ใน พระ อุโบสถ วัด พระ ศรีรัตน ศาคราราม
ก่อนแล้ว จึง เสด็จ พระ ราชดำ เนิน พลับ พลาน ท้อง สนมหลวง ทุกวัน มี พาน เทียน
สำหรับ วัด พระ ศรี รัตนศาคราราม ซึ่ง มหาต เล็ก เคย ถวาย ด้วย

การพระราชกุศลในวันประสูติแลสวรรคต

การ พระราชกุศล อย่างนี้ มี กำหนด ตาม วัน ซึ่ง ตรง กับวันประสูติ แล
สวรรคต ของพระบรมอัฐิแลพระอัฐิ นั้น ฎ ไปตามเดือนวันต่าง ๆ กัน
แต่ข้าพเจ้า สืบเสาะหา ได้ กล่าวตามรายเดือน ที่ได้ นำเพ็ญ พระราชกุศลนั้น ไม่
ครบ เมื่อ นัก ขึ้น ได้ แล้วย ก็ คิด เห็น ว่า การ พระราชกุศล นั้น เป็นแบบ เดียว กัน
ทุก ครั้ง เป็น แต่ต่าง วันกัน ไป เท่านั้น ควร จะรวม ว่า ใน ที่ แห่งเดียว เหมือน
อย่าง เปลื้อง เครื่อง พระมหาฉัตร รัตนปฏิมากร ได้ จึง ได้ รอไว้ จน เดือน เก้า
ซึ่ง เป็น เดือน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ นับ ว่า เป็น
ที่หนึ่ง แล เป็นเดือน ที่ มี การ น้อย พอ จะแจกแจง ได้

การ พระราชกุศล เรื่องนี้ พังเกิด มีขึ้น ในรัชกาล ที่ ๔ การ ที่ ทำ นั้น
เป็นการข้างใน คือ เชิญ พระบรม อัฐิไม่ต้อง มี ประโคมกลองชนะ ด้วย
พระราชประสงค์ จะให้ เป็น แต่การ เงียบ ๆ จึง ได้ ทำ ที่ พระที่นั่ง ไภยาลตักษณ
ตรง ท่อ พระอัฐิ ลงมา เหมือน ทำในหอ พระ อัฐิเอง การ ที่ จัด นั้น พระ
บรม อัฐิ ตั้ง แว่น พ้าทองคำ สองชั้น บุษบก ทองคำ มี เครื่อง สูง บัง แฉกตั้ง
เครื่อง ราชูปโภค บริโภค บนม้าทองใหญ่ สอง ข้าง แว่น พ้า เครื่อง นมัสการ
โต๊ะ ทองคำ ลงยา ราชวดี มีเครื่องทอง น้อย สำหรับ พระบรมอัฐิสำหรับ ๑ ถ้า
มี พระอัฐิ ใช้พานทอง สองชั้นใหญ่รอง ตั้งบนโต๊ะเงิน ม้า นมัสการ
ทอง น้อย อีก สำหรับ ๑ โยง พระภูษา เส้น หยาบ ให้ เนือง กัน กับพระบรมอัฐิ
พระภูษา โยงใหญ่รอง พาน มหา กฐิน มี แต่เฉพาะ ที่ พระ บรม อัฐิ ตั้ง โต๊ะ

หมื่นที่ผั่ง ด้านหุ้ม กลอง ตรง รูป พระเทวะ กรรม ทั้ง พระพุทธ รูป ประจำ พระ
ชนม์ พรรษา วัน ของ พระบรมอัฐิ แล พระอัฐิ พระสงฆ์ ซึ่งใช้ ในการ พระราช
กุศล นี้ มี กำหนด พระบรม อัฐิ ๑๐ รูป พระอัฐิ ๕ รูป แต่ ถ้าพระอัฐิแยก
ออกจาก หาก ใช้สิบรูป แต่ เป็นการเปลี่ยนแปลงตามสมัยรัชกาลอยู่ดังนี้

คือ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทำวัน ประ
สูตรคราว ๑ วันสวรรคตคราว ๑ พระสงฆ์คราวละ ๑๐ รูป ไตร ๆ ๑ ผ้าขาว ๙ พับ
กรม สมเด็จพระอมริน ทราบาศย์ มารวม พร้อม กัน กับพระบาท สมเด็จพระ พุทธ
ยอดฟ้า จุฬาโลกย์ พระสงฆ์ คราว ละ ๕ รูป ผ้าไตร คราว ละ ไตร ผ้าขาว
คราว ละ ๔ พับ

พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทำทั้ง วันประสูตรแล้ววันสวรรคต
พระสงฆ์คราว ละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราวละ ๑๐ ไตร

พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มี เลี้ยง พระ สวด มนต์ มี เทศนา
แต่ วัน ประสูตร วัน สวรรคต สดปกรณ์ พร้อมด้วยกาลา นุกาล พระที่ นั่งอมรินทร์
วินิจฉัย พระสงฆ์ คราวละ ๑๐ รูป ไตรคราว ละ ไตร ผ้าขาว คราว ละ ๙ พับ
กรม สมเด็จพระศรี สุธา ไลย มี แต่คราว ที่ พร้อม กับ วันประสูตรพระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ ๕ รูป ผ้าไตร ๆ ๑ ผ้าขาว ๔ พับ

กรมสมเด็จพระศรี สุธา ไลย ท้าตาม วัน ประสูตร แล้ววันสวรรคต
ของท่าน ไม่ได้ รวม ในการ พระบรมอัฐิ พระบาท สมเด็จพระ พุทธเลิศ หล้า
ใช้พระสงฆ์ คราวละ ๑๐ รูป ผ้าไตร คราว ละ ๑๐ ไตร แปลกแต่ที่ ตั้งพระ
อัฐิ ใช้โต๊ะจีน พระอัฐิ รองพานสองชั้น ใหญ่ มี เครื่อง อุปโภคบริโภค
ตั้ง สองข้าง พระกุษาโยงใหญ่ ใช้พาน มหากฐิน เครื่อง นมัสการ ใช้ โต๊ะ
หมพาน ทอง สอง ชั้น มี เครื่อง ทอง น้อย สำหรับ ๑

แต่ครั้น เมื่อ ถึงรัชกาล ประจุบันนี้ พระอัยยิกรม สมเด็จพระ ศรี สุริเยน
 ทรามาตย ยก ไป ทำ พร้อม กับ พระบรมอัยยิกร พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย พระบรม อัยยิกร ใช้ผ้า ไทร คราว ละ ไทร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับ
 พระอัยยิกร ใช้ผ้า ไทรคราวละ ไทร ผ้าขาว คราว ละ ๔ พับเหมือนอย่างพระบาท
 สมเด็จพระ พุทธยุดอกฟ้า จุฬาโลกย แล กรม สมเด็จพระอมริน ทรามาตย

เพิ่ม การ พระราช กุศล วันประสูติ แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว แลกรมสมเด็จพระ เทพศิรินทรามาตย ขึ้น ใหม่ แต่วันประสูติ
 แล วัน สวรรคต พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว พ้อง กับ การ พระ
 ราชกุศล ออกพรรษา การ ออกพรรษา แต่ ก่อน เคย เลี้ยง พระสงฆ์ อยู่วัน
 ละ ๒๐ รูป ทั้ง ๒ วัน แล้ว พระสงฆ์ ที่ทำบุญใน การ พระบรม อัยยิกร จะลดลง
 เป็น ๑๐ รูปตามแบบ เดิม ก็ ไม่ควร จึงได้ คง เป็นวันละ ๒๐ รูปผ้า ไทร
 เป็นวันละ ๒๐ ไทร เชิญ พระบรมอัยยิกร ออกตั้ง สดปกรณ ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์
 วิจิตรนิย ซึ่ง เป็น ที่ เลี้ยงพระ ในการ ออกพรรษา อยู่เดิม นั้น จึง ต้อง กลายเป็น
 มี ประโคม แตรสังข์ มโหรีอีก กลอง ชนะ เป็นการนอก พระราชวัง แปลกไปงาน
 หนึ่ง แต่กรม สมเด็จพระ เทพ ศิรินทรา มาตย คง ใช้ตาม แบบ กรมสมเด็จพระ
 พระศรี สุริเยน ทรามาตย เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น

ในการ ทำ บุญ พระบรมอัยยิกร แล พระอัยยิกรทั้งปวง นี้ มีสดปกรณ ๒๐๐ รูป
 ใน เวลา พระสงฆ์ ฉน์แล้ว เวลา คำ สวด มนต์ จบ มี เทคนากันท์ ๑ เครื่อง
 กันท์ ผ้า จีวร เนื้อ ดี ผืน ๑ รูป ๑๐๐ เทียน ๑๐๐ หมายพลู แลสิ่ง
 ของเครื่อง บริโภคต่าง ๆ เงิน คิต เทียน ๓ คำถึง เหมือน กัน ทุก ครั้ง เว้นไว้
 แต่ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ในกลาง เดือน ๑๑ เคยมี
 เทคนา วิเศษ เครื่อง กันท์ ไคร แพร บริขารกรูณ เงิน คิต เทียน ๑๐ คำถึง
 อยู่แล้ว จึงได้ คง ไว้ ตาม เดิม

การที่ ทำ นั้นเวลาเช้า เลียง พระสงฆ์ เมื่อ รัชกาลที่ ๔ ไม่โปรดใน
 การที่ พระเจ้าแผ่นดิน ทรง ถวาย สำหรับ เป็น สังฆทาน พระสงฆ์รับ ลาธุ แล
 อปโลกแล้ว จึง ทรง ประเคน ซึ่ง เป็น ธรรมเนียม มี มา ทุก รัชกาล แต่ ก่อน ๆ
 ด้วย ทรง เห็น ว่าของ ที่ พระสงฆ์ ชน ไม่หมด เหลือ ไปให้ลูกศิษย์ กิน เป็น กินของ
 สงฆ์ พระสงฆ์ผู้ ที่ รับ แล ที่ ให้ นั้นต้อง อาบัติ จึง ได้ ทรง เลิก เสีย เวลา
 พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ ลง ก็ ทรง ประเคน ที่เดียว เป็น ส่วน บุคคลิก แต่
 ในการ ทำ บุญ พระอัฐิ เช่น นี้ เคย ทรง เปน การ พิเศษ อย่าง หนึ่ง คือ มี
 คน โทกรอก น้ำ ด้วย ครอบ ทรง ถือ ลง มาด้วย เวลา พระสงฆ์ ถวาย พร พระ จบ
 แล้ว สดปกรณ์ ผ้าไตร ผ้าขาว พับ พระสงฆ์ กลับ ไป นั่ง ที่ เรียบ ร้อย แล้ว
 จึง เสกจิ พระราช ดำเนิน ไป ที่ ต้น แลว ทรง วิน น้ำ ลง ใน ด้วย แก้ว แล้ว รับ สิ่ง
 ด้วย ภาษา มคอ ข้าพเจ้า ไม่ เข้า ใจ ว่า อะไร แล ไม่ สนใจ จะ พัง ด้วย เห็น
 แต่ เมื่อ จบ ลง แล้ว ทรง ประเคน ด้วย น้ำ นั้น พระสงฆ์ รับ ไป ลูบ หน้า บ้าง วิน
 ลง ใน ชัน น้ำ บ้าง สิ่ง ต่อ ๆ กัน ไป จน ตลอด แลว แล้ว จึง ได้ ทรง ประเคน แต่
 มาใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ ข้าพเจ้า ไม่ เข้า ใจ ก็ ไม่ได้ ทำ อย่าง นั้น เลย เปน
 แต่ ประเคน สำหรับ ตาม ธรรมเนียม เมื่อ พระสงฆ์ ชน แล้ว ใน ชัน หลัง ๆ
 ทรง ชัก เงิน ที่ สำหรับ แจก เจ้า นาย แล เจ้าพนักงาน ออก พระราช ทาน ให้ สังฆ
 ทาริ ถวาย พระสงฆ์ องค์ ที่ มา ชน องค์ ละ สติง ก็ เลย เปน ตำรา ชาว คลัง จัด
 มา พอ ครบ องค์ ละ สติง ต่าง หาก พระ ที่ ชน กลับ ไป แล้ว จึง ได้ สดปกรณ์
 รวย ร้อย มี สวด มาติกา ถวาย ยะธา อีก ครั้ง ๑ พระราช ทาน เงิน สดปกรณ์ รวย
 ร้อย สำหรับ พระสงฆ์ รูป ละ เพื่อ ให้ สังฆการี แล พระราช ทาน แจก พระบรม
 วงษานุวงษ แล ข้าราชการ ที่ เฝ้า ใน พระวงษ เสด็จ องค์ ละ สติง เหลือ นั้น
 พระราช ทาน ให้ เจ้า นาย องค์ ไค องค์ หนึ่ง ซึ่ง เปน ผู้บังคับ เจ้าพนักงาน บาง

กรม มี กรมหมื่นอุดมรัตนราช ซึ่ง บังคับ กรม สังฆการี เป็นต้น ให้ แจก
เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้อง ในการ ทำ บุญ นั้น ทั่ว ทุก กรม เป็น เสรี การ ใน เวลา
เช้า ครั้น เวลา คำ พระสงฆ์ ที่ ฉัน เวลา เช้า นั้น มา สวดมนต์ อีก เวลา หนึ่ง
ไม่ได้ ทรง คัด สวด อัมมจัก กัปปวตนสูตร จบ แล้ว มา ทิศา ต่อ ภายหลัง
มา ใน รัชกาล ประจุบัน นี้ เมื่อ หนังสือ สวด มนต์ บัณฑิต โทศก ออก แล้ว วัน
ประสูตร จึงได้ สวด อัมมจัก กัปปวตนสูตร วัน สวรรคต สวด อนัตตลักขณสูตร
เมื่อ สวด มนต์ จบ แล้ว สดปกรณ์ ผ้า เช็ด ปาก ชุป เทียน แล ทรง ประเคน
หมาก พลุ ใบชา แล้ว พระสงฆ์ ที่ เทศนา เข้า มา นั่ง เข้า แถว พระสงฆ์ ที่
สวด มนต์ นั้น เวลา ที่ พระเทศน์ เข้า มา รับ สั่ง ให้ พระเจ้าลูกเธอ ไป เชิญ
เสด็จ เจ้า นาย ข้าง ใน ขึ้น ไป ทรง ธรรม ที่ ขาน พัก มี โต๊ะ ดอกไม้ ชุป เทียน
เครื่อง นมัสการ ด้วย ขลุ่ย วงศ์ เวลา เทศน์ จบ สดปกรณ์ ผ้า จีวร ของ หลวง แล้ว
เจ้านาย ฝ่าย ใน ถวาย ผ้า สบง หมาก พลุ ชุป เทียน องค์ ละ สำหรับ การ ที่
ถวาย ของ พระใน ประจุบันนี้ ยัง คง อยู่ แต่ เครื่อง นมัสการ นั้น เจ้านาย ขึ้น
หลัง ท่าน จะ ทรง เห็น เรือ รำ รุง รัง อย่างไร ดู เลิก หาย ไป เจียน ๆ ไม่มี เหตุ
การ อันใด พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ รับ สัพพี อติเรก ถวาย พระพร ลา กลับ พร้อม
กัน กับ พระเทศน์ เป็น เสรี การ ใน เวลา คำ

แต่ การ ทำ บุญ พระอัฐิ ใน ชั้น หลัง ตั้งแต่ พระพุทธ มณเฑียร แล้ว
เสร็จ ย้าย ไป ทำ ที่ พระพุทธ มณเฑียร มุข เหนือ ตาม พระราช ประสงค์ ใน
พระบาท สมเด็จ พระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย เรื่อง ที่ ทรง พระราช ดำริห์ จะ ให้
พระพุทธมณเฑียร ไม่ เป็น ที่ ร้างเปล่า แล จะ ให้ เป็น ที่ เก็บ แว่น พ้า แล บุษบก
ทอง คำ ไม่ต้อง ให้ ยก ไป ยก มา ซึ่ง เป็น เหตุ ให้ ขำ รุศ รุศ ไตรม มาก นั้น
การ พระราช กุศล ทั้งปวง ก็ คง อยู่ ตาม เดิม เป็น แต่ เปลี่ยน ที่ เท่านั้น

กำหนด วัน ทำ บุญ พระบรม อัยยิ แล ราย วัด พระสงฆ์ ซึ่ง ใช้ ประจำ
 อยู่ ใน การ พระบรม อัยยิ พระอัยยิ ดังนี้ พระบาท สมเด็จพระพุทธ ยอด พ้า
 จุลาโลกย์ วัน ประสูติ เดือน ๔ แรมห้า ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน วัน
 สวรรคต เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ พระสงฆ์ วัด พระเชตุพน บ้าง วัดสระเกษ
 บ้าง กรม สมเด็จพระอมรินทราบรมราชย์ พระสงฆ์ วัด รัชฎาธิฐาน พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย วัน ประสูติ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ วัน สวรรคต
 เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ถ้าเป็น อภิเษกมาศใช้เดือน ๘ อุตตราสาร พระ
 สงฆ์ วัด อรุณราชวราราม กรม สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชย์ พระสงฆ์ วัด
 เขมาภิกขวน กรม สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประสูติ เดือน ๔
 แรม ๑๐ ค่ำ พระสงฆ์ วัดราชโอรส สวรรคต เดือน ๕ ขึ้น ค่ำ ๑ พระ
 สงฆ์ วัด สุกศันทะพรวาราม กรม สมเด็จพระศรีสุลาโลย พระสงฆ์ วัด หนึ่ง
 กรม สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชย์ ประสูติ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถ้า
 เป็น บิอภิเษกมาศใช้เดือน ๘ อุตตราสาร สวรรคต เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ
 พระสงฆ์ วัด เทพศิรินทราบรมราชย์ ทั้ง สอง คราว แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว นั้น วัน ประสูติ แล วัน สวรรคต ติด กัน อยู่ คือ ประสูติ เดือน ๑๑
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ สวรรคต เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จำนวน พระสงฆ์ ก็ มาก
 ถึง ๔๐ รูป แล พระสงฆ์ ที่ เคย ฉน ใน การ ออก พรรษา แต่ก่อน ก็ เคย
 ใช้ พระราชาคณะ วัด ต่าง ๆ กรม สมเด็จพระบวรราชปรมัยยิกาย จึงได้ ทรง
 เปิด วัน ประสูติ ให้ เป็น พระสงฆ์ วัด ต่าง ๆ แต่เลือก วัด ที่ ได้ ทรง สถาปนา บ้าง
 ทรง ปฏิสังขรณ์ บ้าง คือ วัด โมลีโลกย วัดมหาพฤฒาราม วัดไชยพฤกษ
 มาลา เป็นต้น ต่อ วัน สวรรคต จึง ได้ ใช้ วัดราชประดิษฐ ทั้ง วัด พระสงฆ์
 ที่ ถวาย เทศน์ ก็ อยู่ข้าง จะ เกือบ ประจำ ตัว เป็น พระสงฆ์ ใน วัด ที่ ทรง สร้าง บ้าง
 เป็น หลาน เธอ ใน รัชกาล นั้น บ้าง

คำตก เดือนใน การ พระราช กุศล เรื่อง นี้ ถ้า เป็นแต่ก่อน ก็ จะต้องเดือน
 เรื่อง ทั้ง เครื่อง นมัสการ แต่ ในปัจจุบันนี้ ทั้ง เครื่อง นมัสการ เสีย เสรีแล้ว
 ก็ไม่ต้อง มี อะไร เดือน ยังมี อยู่ อย่างเดียว แต่ ว่า พระ อัมรินทร์ ออก พร้อม กับ
 พระบรม อัมรินทร์ เครื่อง ทองน้อย ที่ตั้ง อยู่บนโต๊ะจีน นำ พระ อัมรินทร์ แปล ว่า
 สำหรับ เจ้าแผ่นดิน นมัสการ พระอัมรินทร์ มิใช่สำหรับ พระอัมรินทร์ ทรง ธรรม ซึ่ง
 ควร จะจุด ใน เวลา ทรงจุดเทียน เครื่องนมัสการ ทรง ธรรม เครื่อง ทองน้อย นำ
 พระ อัมรินทร์เช่นนี้ ต้อง ทรงจุด ก่อนนำพระสงฆ์ฉัน ฤๅ เวลา สวดมนต์ มหาเล็ก
 ต้อง คอย ถวาย เทียน ชนวน มี เรื่อง ที่ จะ เดือน อยู่ อย่างเดียว เท่านั้น

พระราชพิธี เดือน ๑๐

ในกฎมณเฑียรบาล ราชบัณฑิตยสถาน บอกแต่ว่า ภัทรบทพิธีสารท แต่ในราชละเอียด มีความขัดออกไปว่า เดือน ๑๐ การพิธีภัทรบท ทอด เชือก ตาม เชือก ถวาย มังคม เติม ลูกขุน ถือน้ำ พระพิพัฒน์ เมื่อ ดู ใน คำให้ การ ขุนหลวง หาวัด บอก ช้อ ขัด ออกไป อีก นึก หนึ่ง ว่า “เดือน ๑๐ ชื่อพิธี ภัทรบท” แล้ว ก็ เลย ต่อ ความ ว่า “ฉลอง นาค หลวง” แล้ว จึง ว่า ขอ แล ว่า ทอด เชือก ตาม เชือก สำนาน ข้าง ต้น ม้า ต้น เมื่อ ได้ ทราย ความ เท่า ที่ จัดหมาย ไว้ ใน หนังสือ สอง แห่ง นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า พิธี ชื่อ ภัทรบท สำหรับ ทำ ใน เดือน ๑๐ ก็ คือ พิธี สารท นั้น เอง เมื่อ ตาม พราหมณ์ ทุกวัน นี้ ก็ ได้ ความ ตาม จัดหมาย ย่อ ว่า เดือน ๑๐ พระราชพิธี มี ๓ เยน นักชดเชย สาค ตรว่า แปล ไว้ ว่า สารท กลาง มี สงฆ์ พราหมณ์ ร่วม กัน เมื่อ ได้ เติม ดู ว่า การ พิธี ที่ ทำ นั้น คือ พิธี สารท ฤ็ มี อย่าง อื่น อีก ก็ ได้ ความ ว่า พิธี สารท นั้น เอง จึง เกือบ จะ ตก ลงใจ แน่ ว่า พิธี ภัทรบท เป็น พิธี สารท พิธี การ หลวง เช่น ทำ อยู่ ทุกวัน นี้ เอง

แต่ ที่ แท้ ไม่ ใช่ เช่น นั้น เลย เป็น คน ละ พิธี ที่ เดียว พราหมณ์ เดียว นั้ ต้น แม่ ข้าพเจ้า ได้ พบ ใน หนังสือ นพมาศ ได้ ความ ขัด ว่า พิธี ภัทรบท เป็น พิธี ของ พราหมณ์ ทำ อย่าง ไสยศาสตร์ แท้ ไม่ ได้ เกี่ยวกับ พุทธศาสนา แต่ เป็น เครื่อง นำ น้า พิธี สารท พิธี เดือน ๑๐ คง เป็น อัน ที่ พราหมณ์ ทำ ส่วน ของ พราหมณ์ เอง ใน กลาง เดือน พิธี หนึ่ง เพื่อ จะ เป็น การ ขำระนบ

ของตัว ให้บริสุทธิ์ไว้ทำการ พระราชพิธีสารท ซึ่งจะมีต่อไปหลายเดือน
 ภายหลังพิธีแรก คือ พิธีกลาง เดือนนั้น เรียกว่า พิธีภัทรบท พิธีหลัง
 คือ พิธีปลาย เดือนนั้น เรียกว่า พิธีสารท การพิธีกลาง เดือน พิเคราะห์
 ตู คล้ายกัน กับ พิธี ศิวาราตรี ที่ เป็น พิธี ของ พราหมณ์ ทำเอง ทำนองเดียว
 กัน กับ มหา ปวารณา ไม่มี เงิน ทักขิน บูชา แล เครื่อง สักการ ต่าง ๆ ของ
 หลวงจ่าย เหมือน อย่าง การ พระราชพิธี ซึ่ง ทำ เป็น ของ หลวง ทั้งปวง เมื่อ
 พราหมณ์ ประพฤติ ศาสนา ของ ตัว เลื่อม คลาย ลง จนไป ตรง กับ คำ ฟู่ง คำ กู
 การ พิธี ซึ่งไม่ มี ประโยชน์ แลไม่มี ใคร บังคับ ให้ ทำ จึงได้ ละ เลย เสีย ไม่ ทำ
 ทั้ง พิธี ศิวา ราตรี แล พิธี ภัทรบท พิธี ศิวา ราตรี ก็ พัง มา กลับ มี ขึ้น ใหม่
 ใน รัชกาล ที่ ๔ เป็น ตัว อย่าง จะ บัวย กล่าว ไป โย ถึง พิธี พราหมณ์ ซึ่ง
 หลวม โพรก มาแต่ เดิม แล้ว แต่ การ ทำ อุโบสถ เดือน ละ สอง ครั้ง มหา ปวารณา
 บิณะ ครั้ง ของ พระสังฆย์ แต่ ก่อน ก็ ไม่ ได้ ทำ มาก กว่า ทำ พัง จะ มา เข้ม
 งวด กัน ขึ้น ใน รัชกาล ที่ ๔ เมื่อ ทรง เป็น พระราช ธุระ ตรว จตรา จน มี ชื่อ
 วัตร ว่า เป็น วัด ปวารณา เดิม ปวารณา ตาม เป็น พยาน อยู่ ณ เดียว นี้ ก็
 เพราะ เหตุใด เพราะ เหตุ ว่า การ ที่ ทำ อุโบสถ แล ปวารณา ไม่ มี ผล
 ประโยชน์ อันใด แลไม่มี ผู้ใด ตรว จตรา บังคับ บัญชา ให้ ทำ การ สวด ปาฏิโมกข
 ทำ อุโบสถ จึง ต้อง มี เครื่อง ล่อ คือ กระจาด แล ผ้าไตร ก็มี สวด ปาฏิโมกข
 มาก ขึ้น แต่ ปวารณา ยังไม่ มี อะไร ก็ เจียบ อยู่ จน ถึง เลิก กระจาด ปาฏิ
 โมกข วัน มหา ปวารณา มา เกลี้ย แจก แล ตรว จตรา กัน เข้ม งวด ขึ้น จึง ได้
 มี พระ ปวารณา ชัก ตัว อย่าง มา ว่า นี้ เพื่อ จะ ให้ เห็น ว่า การ พิธี ที่ เป็น
 ส่วน ของ ผู้ถือ ศาสนา ทำ เอง เมื่อ ความ ครุฑธา เลื่อม คลาย ลง ก็ ทำ ให้
 ย่อ ๆ ลง ไป จน เลย หาย ไป ได้ เช่น พิธี ศิวา ราตรี พิธี ภัทรบท แต่ พิธี ศิวา

ราชรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงเกณฑ์ให้ทำขึ้นใหม่ได้ พิธี
 ภัทรบทยังไร จึงไม่ทรงให้ทำก็ไม่ทราบ ฤ็จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริ
 เห็นว่าเดือนที่ทำพิธีคือ ราชรี เป็นเดือนว่างพิธีอื่น แต่ในเดือน ๑๐
 นี้มีพิธีสารทอยู่แล้ว ปล่อยให้รวมกันเสียที่หนึ่ง อย่างไรไม่ทราบ แต่ถ้า
 จะเถียงว่า ถ้าพิธีภัทรบทมีจริงดังว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 มิโปรดให้ทำเสียเหมือนพิธีคือ ราชรี แล้ว ฤ็การที่ว่า มีพิธีต่างหาก จะ
 เป็นข้าพเจ้า เดา มาก เกิน แล้ว ข้าพเจ้า จะ ขอ อ่าง พยาน ยก หนังสือ ซึ่ง
 นาง นพมาศได้ แต่งไว้ มา กล่าว ให้ พิจารณา ดู ใน ที่นี้ ใน หนังสือ นาง
 นพมาศ นั้น ว่า “ ครั้น เดือน ๑๐ ถึง การ พระราช พิธี ภัทรบท เป็น นักชดถุณ
 มหาชน ทำ มธุปายาส ทาน แล จะ เค็จ รวง เข้า สาลี่ เป็น ปฐม เก็บ เกี่ยว
 ชี พื่อ พรหมณ ทั้ง ปวง ก็ เริ่ม การ พลั กรรม สรง สัก เวย บุชา พระ ไกร สพ ตั้ง
 บัญจร สาคร เต็ม ด้วย น้ำ ใน พระ เทวสถาน ขอมม น้ำ ด้วย เครื่อง สักนธชาติ แล
 บุษบชาติ ให้ มี กลิ่น หอม เป็น อัน ดี แล้ว จึง เชิญ พระ เทวรูป ๑๖ ปาง
 ลง ไตรจ สรง อ่าน พระ เวท สมย คือ วัลโย เพื่อ จะ ให้ นาค บัด อุบถะ จรไร
 ภัย พยาธิ ทุกข โทษ ต่าง ๆ อัน ว่า หมู พรหมณ บรดา ซึ่ง ได้ เล่า เียน ไตร
 เพท ย่อม ถิธ ถิธ ว่า เดือน ๑๐ เป็น ปฐม คัพภ สาลี่ มหาชน เก็บ เกี่ยว
 มา ทำ มธุปายาส ยาคู เถียง พรหมณ เพื่อ จะ ให้ เป็น มงคล แก่ เข้า ใน นา
 อัน เมล็ด รวง เข้า นี้ เป็น ปาง พระ ไพศพ แม้น ชาติ พรหมณ ผู้ ไท ยัง มิ ได้
 ถอย บาป จะ พัง มิ โภค มธุปายาส แล ยาคู อัน บุค คลกระ ทำ ด้วย ปฐม คัพภ
 ชาติ สาลี่ ก็ บัง เกิด ทุกข โทษ อุบถะ จรไร แก่ ตน ทั้ง ปวง จาก ความ สวัสดิ
 มงคล แก่ นร ชาติ ทั้ง หลาย เหตุ ตั้ง นั้น พรหมณา จาริย ผู้ รู้ เพทาง คลาสร
 จึง กระ ทำ พิธี ภัทร บท ถอย บาป ” ความ ว่า ด้วย พิธี ภัทรบท ยก มูล เหตุ

ชัดเจน ว่า เป็น พิธี ลอย บาป เพื่อจะ รับ มรุษ ฆ่า ยาค แล ยาคุ คัพภ สาสี
 ชัดเจน ดังนี้ แต่ ถึง ว่า นาง นพมาศ ไม่ กล่าว ถึง พิธี ภัทร บท ชัด กว่า
 คำว่า อื่น ๆ ก็ ไป ว่า ถึง พิธี สารท ปณ เข้า เสีย ใน ระหว่าง กลาง ๆ คือ ไป
 กล่าว ถึง การ กุศล ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ทำ มรุษ ฆ่า ยาค แล ยาคุ ถวาย พระสงฆ์ ด้วย
 อ้าง ว่า เป็น การ พุทธศาสน์ แล ไสยสาคร เจือ กัน ข้อ ซึ่ง นาง นพมาศ มิ ได้
 แยก ออก เป็น สอง พิธี ให้ ชัด เจน ก็ ควร จะ เห็น ได้ ว่า หนังสือ ที่ นาง นพมาศ
 แต่ง นั้น มิ ได้ ตั้งใจ จะ แยก ออก เป็น พิธี ๆ ว่า เดือน หนึ่ง มี ก็ พิธี ตั้ง
 เช่น ข้าพเจ้า แต่งนี้ ประสงค์ เอาแต่ ราย เดือน เป็น ที่ ตั้ง เกือบ จะ เลือกว่า
 เดือน หนึ่ง จะ ว่า ถึง พิธี หนึ่ง จน ครบสิบ สอง เดือน คง เป็น อย่าง เช่น ตั้งใจ
 จะ ทำ เช่น เรียก ว่า ทวาทศมาส แท้ ความ ซึ่ง ข้าพเจ้า จะ คัด มา ชี้ ให้ เห็น
 เดียวนี้ ประสงค์ แล จะ ให้ เข้าใจ ชัด ว่า พิธี ภัทร บท กับ พิธี สารท ต่าง กัน
 เป็น สอง พิธี จึง จะ ขอ ข้าม ความ ที่ นาง นพมาศ กล่าว ต่อ ที่ ได้ ยก มา
 ว่า แล้ว ไป เก็บ ความ แต่ ที่ จะ ต้อง การ ชี้ ว่า ให้ เห็น ชัด เจน ได้ ตั้ง ความ
 ที่ จะ ว่า ต่อ ไป นี้ “ ครั้น ถึง วัน ขึ้น ๑๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ค่ำ ๑ หมู่
 พราหมณาจารย์ ผู้ ซึ่ง จะ ลอย บาป คือ พระ ศรี มโหสถ บิคา ข้าน้อย นี้ เป็นต้น
 ต่าง ถือ สังข์ บ้าง กรด ส้ม ลูกท้อ บ้าง มา ยัง พระ เทวสถาน บุษบา พระ เป็น เจ้า
 แล้ว จึง เชิญ บัญจะ มหา นที ใน ชัน สาลว ซึ่ง สมมต ว่า เป็น น้ำ ล้าง บาป
 ใส่ สังข์ ใส่ กรด แล้ว ก็ นำ ลง ไป ยัง ทำน้ำ พร้อม ด้วย บริวาร ยศ แหงน หน้า
 ดู ดวง พระ อาทิตย อัน สอง แสง แม้น เห็น บริสุทธ ปรากฏ จาก เมฆ หมอก จึง
 เอา เป็น อุกะ ต้อง ที่ จะ ล้าง ลอย บาป บาง คน ก็ กระทำ ใน เวลา รাত্রี เอา
 บริสุทธ แหง่ ดวง พระ จันทร์ เป็น อุกะ พราหมณ ทั้ง หลาย นั่ง ห้อยเท้า
 เหยียบ สาย น้ำ ไหล อ่าน อิ ศวร ยาคม สั้น วาระ สาม คาบ จึง วิน วารี ใน

ถึงใน กทม ลงใน ลำคลอง แล้ว จุ่ม กาย สบาย มวยผม ขาบ น้ำ ต่ำ เกลา
ชำระ ขัด สักริช กาย ให้ ปรากฏ จาก เหนือ โคลง บริสุทธิ สบาย กาย สบาย จิตร์ เป็น อัน
ดี แล้ว จึง ขึ้น นั่ง ยั้ง ผั่ง น้ำ ผลัด ออก สาธุก ทั้ง มุ่ง ทั้ง ห่ม ออก จาก กาย
วาง เหนือ แพ ทวยก บ้าง วาง เหนือ เพื่อย สะระ บ้าง ขอน ไม่ บ้าง ให้ ลอย
ตาม กระแส น้ำ ไหล ข้า ร่าย พระ เวท ลอย บาป บอก บริ สุทธิ์ ต่อ พระ คงคา
แล้ว กลับ คืน ยั้ง เคะฐาน แห่ง ตน แล ตน ” ต่อ นี้ ไป เริ่ม ความ ว่า พิธี ลอย
บาป นี้ ลอย ได้ แค่ สาม วัน วัน ต้น พรหมณ์ ที่ เป็น มหา ศาล ตรี กุล ลอย
ไป หมด ญับ อยู่ เสีย เพียง เท่า นี้ ไม่ ทราบ ว่า จะ มี ความ อย่างไร ต่อ ไป
แต่ ใน ความ ที่ ค้าง อยู่ นี้ คง จะ กล่าว ว่า วันที่ ๒ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย
ที่ ๓ พรหมณ์ ขึ้น นั้น ลอย แต่ ถึง ความ ชาค เช่น นี้ แต่ พอ ได้ ความ
สันนิฐาน ใน เรื่อง ที่ ประสงค์ จะ กล่าว ว่า พิธี ภัทร บท ต่าง กัน กับ พิธี สารท
อยู่ แล้ว

แต่ ข้อ ซึ่ง ข้าพเจ้า ได้ ยก พิธี ศิวา ราตรี แล พิธี ภัทร บท ขึ้น เป็น คู่ กัน
กล่าว โทษ พรหมณ์ ว่า ละ เลย การ ใน สำนาน ของ ตัว เพราะ ไม่ มี ผล ประโยชน์
เสีย นั้น คัดสิน เขา เป็น เด็ดขาด ที่ เดียว เช่น ว่า ก็ อยู่ ข้าง จะ แรง เกิน ไป หน่อย
ด้วย ทำ ของ การ พิธี ของ พรหมณ์ ครั้ง กรุง สุโขทัย แล พรหมณ์ ครั้ง กรุง เก่า
อยู่ ข้าง จะ ต่าง แดก กัน หลาย อย่าง ฤๅ บาง ที่ พวก สุโขทัย เขา จะ ทำ
ใน เดือน ๑๐ พวก กรุง เก่า จะ ทำ เดือน ๓ เพราะ เป็น คน ละ อาวารี อย่าง
ไร ไม่ ทราบ เลย แต่ ถึง เกิด ดู ลักษณะ ที่ ทำ เป็น คน ละ อย่าง ข้าง พิธี ศิ
วาราตรี ใช้ น้ำ สงฆ์ พระ ศิว ถึง ค่ำชำระ บาป ข้าง พิธี ภัทร บท ใช้ น้ำ สง
เทวรูป ๑๖ ปาง เป็น น้ำ ล้าง บาป บาง ที่ ก็ จะ ทั้ง สอง อย่าง ได้ เช่น
ได้ กล่าว โทษจริง บ้าง ตอก กระ มัง แต่ มี ข้อ เถียง อยู่ อีก อย่าง หนึ่ง ว่า

ถ้า พรหมณ์ จำ จะต้อง ลอย บาป สอง ครั้ง เช่น นั้น พรหมณ์ คุ โข ไทย ไม่
ได้ ทำ พิธี ศิวา ราตรี จะมี เปน อัน ละ การ ลอย บาป เสีย ครั้ง หนึ่ง ๆ ถ้า
จะ แก่ แทน พรหมณ์ คุ โข ไทย จะต้อง กล่าว ว่า ให้ พิเคราะห์ ดู หนึ่ง ลือ นาง
นพมาศ แดง ไม่ได้ ตั้งใจ จะ นัย ราย ชื่อ พิธี เช่น ได้ กล่าว มา เมื่อ ตะ กณ
ใน เดือน สาม นั้น มี พิธี อาณาย เทาเท ที่ ได้ กล่าว ไว้ สุนกณ์ สนาน แล้ว พิธี
ศิวา ราตรี เปน แต่ พิธี ของ พรหมณ์ เล็ก น้อย อีก ประการ หนึ่ง นาง นพมาศ
เป็นผู้ หญิง มี มารยาต อัน เรียบ ร้อย ระ วัง ด้วย คำ ที่ จะ กล่าว ชื่อ ความ
อัน ไต ที่ ไม่ เปน การ สม ควร ที่ ผู้ หญิง จะ กล่าว ถึง ก็ ไม่ กล่าว ถึง ละ ทั้ง เสีย
เหมือน อย่าง พิธี พรุณ สาร ก็ คง มี บั้น เมฆ เหมือน กัน แต่ หลีก เสีย ไม่
กล่าว ถึง บั้น เมฆ เลย ถึง ว่า พระ ศิว ลึงค์ จะ เปน ของ นัย ลือ ของ พรหมณ์
ใน ประเทศ อิน เดีย ไม่ เปน ที่ รัง เกียจ ว่า หยาบ คาย อัน ไต แต่ นาง นพ
มาศ เปน พรหมณ์ เมือง ไทย ซึ่ง พ้น บ้าน พ้น เมือง ถือ กัน ว่า เปน การ หยาบ
จึง ละ เสีย ไม่ กล่าว ถึง พิธี ศิวา ราตรี ทาง แก้ว มี อยู่ เช่น นี้ การ ทูต เกียง กัน นี้
ต้อง ยก ไว้ จะ กล่าว แต่ ความ มุ่ง หมาย ของ หนึ่ง ลือ ที่ จะ แต่ง ไป บัด นี้ ว่า
ใน เดือน ๑๐ นี้ มี พิธี อย่าง หนึ่ง แต่ เห็น จะ เปน พิธี เปล่า มิใช่ พระ
ราชพิธี ที่ เรียกว่า ภัทรบท ทำ ใน กลาง เดือน ซึ่งมี ชื่อ อยู่ ใน ตำรา จด หมาย
เมือง พิธี ต่าง ๆ ชื่อ ต้อง กัน เปน อย่าง เดียว ทุก ฉับ ได้ ทำ ใน กลาง เดือน
แต่ เปน พิธี สุกญ ซึ่งมี ได้ ทำ อยู่ ใน บัด นี้ อย่าง หนึ่ง

การ ที่ จะต้อง กล่าว ใน เดือน ๑๐ มี การ พระราชกุศล ซึ่ง เกิด ขึ้น ใหม่ คือ
ดัก ยาคกร น้ำผึ้ง แล การ เจริญ พระชนม์ พรรษา การ ดัก ยาคกร น้ำผึ้ง เปน ของ เกิด
ขึ้น ใหม่ แล กร่อย ๆ อยู่ การ เจริญ พระชนม์ พรรษา ก็ เลื่อน ไป เลื่อน มา ถ้า จะ
กล่าว ตาม ลำดับ การ พระราชกุศล สอง อย่าง นี้ ก็ คง จะ ถึง กำหนด ก่อน พระราช

พิธีสารทโดยมากแต่เป็นล่วนที่เป็นพระราชกุศล มิใช่เป็นการพระราชพิธีประจำพระนคร เรื่องที่กล่าวถึงเดี๋ยวนี้ จะว่าด้วยการพระราชพิธี เพราะฉะนั้นดูเหมือนจำเป็นที่จะต้องกล่าวการพระราชพิธี ซึ่งเป็นการประจำพระนครมีมาแต่โบราณก่อน บัดนี้จึงจะได้กล่าวด้วยการพระราชพิธีสารท ซึ่งอยู่ข้างจะนับว่าเป็นการเนื่องกับพิธีภัทรบทซึ่งได้กล่าวแล้วนั้นต่อไปเป็นลำดับ

สารทซึ่งเป็นนักขัตฤกษ์เป็นที่นิยมของคนทั้งปวงทั่วไปว่าเป็นสมัยที่จะได้ทำบุญ เมื่อปีเดือนวันคั่นล่วงมาถึงถึงกลางรอบด้วยเหตุว่าเราถือเอากำหนดพระอาทิตย์ลงไปที่สุดทางใต้ กลับขึ้นมาเหนือถึงถึงกลางแผ่นดินปี ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปเหนือจนสุดทางจะกลับลงใต้มาถึงถึงกลางก็เป้นอันพอบรรจบถึงปี ซึ่งไม่ทำการพระราชกุศลในกลางเดือนเหมือนการอื่น ๆ เช่นลอยกระทบเป็นต้น ก็เพราะกำหนดที่จะถึงหกเดือนไปอยู่ในปลายเดือน ๑๐ ต้นเดือน ๑๑ เหมือนกับปีใหม่ ก็อยู่ในปลายเดือน ๔ ต้นเดือน ๕ ฉะนั้น

อนึ่งเมื่อถึงถึงกลางปีแล้ว ก็เป็นกำหนดที่จะถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอีกครั้ง ๑ ควรจะถือในวันเดือน ๑๐ ต้นเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ แต่เพราะเหตุที่เปลี่ยนแปลงกำหนดไปดังได้กล่าวแล้ว ในการถือน้ำเดือน ๕ การถือน้ำเดือน ๑๐ คือถือน้ำสารทจึงได้เลื่อนเข้ามาอยู่ในวันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำก่อนพระราชพิธีสารท เพราะฉะนั้นคเชนทร์ตัวสนานกลางปีนั้นจึงต้องแยกห่างกันไปด้วยพระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล ไม่ติดต่อกันเหมือนเดือน ๕ ทั้งที่ขึ้นชื่อนับว่าเป็นพิธีเนื่องกันอยู่ ฉะนั้นการพระราชพิธีคเชนทร์ตัวสนานทอดเชือกตามเชือกได้เริ่มในวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำสวดพระพุทธมนต์ทอดเชือก วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำตามเชือกแลเดินสนานการ

พระราชพิธี ถือน้ำ เดือน ๑๐ แด่ คเชนทร์ศวสันดาน ทอด เชือก ตาม เชือก เดือน ๑๑ นี้ ได้ กล่าว รวมไว้ แล้วใน ถือน้ำ แด่ คเชนทร์ศวสันดาน เดือน ๕ จึงจะไม่กล่าวซ้ำ อีกใน เดือน ๑๐ นี้ การที่ แปรแลก กัน ใน พิธี ต่อ พิธี ถือน้ำ แปรแลก แต่ไม่ได้ ตั้ง พระพุทธรูป ประจำพระชนม์ พรรษา แต่ไม่มี พุทธยาตรา เลย ตั้ง สวดในวัน แรม ๑๒ ค่ำ คเชนทร์ศวสันดาน ข้าง พระที่นั่ง ผูก เครื่อง แดบ กลม สำหรับ ฝน แต่โบราณมาใน การ เคารพ สำนาน เดือน ๑๐ นี้ ถึง เดือน ๕ มี สำนานใหญ่ เดือน ๑๐ ก็เป็นอันเลิกไม่มี จะมีก็แต่ ครั้ง กรุง ศรี ไทโย แด่ คเชนทร์ศวสันดาน อย่าง น้อย ตั้งแต่ ใน รัชกาล ที่ ๔ มา เท่านั้น

บัดนี้ จะกล่าว ด้วย พระราช พิธี สารท การ พิธี สารท นี้ เป็นของ พราหมณ์ พุทธสาสนา ทำตาม อย่าง พราหมณ์ การ ที่ กวน เข้า ปายาส ฤ็ก เข้า ทิพย์ กิ ติ ทำ ยาคู ด้วย เข้า ใหม่ ซึ่ง ออก รวง เปน น้ำ นม กิ ติ ก็ เป็น ลัทธิ ของ พราหมณ์ ฤ็ก ของ ประเทศ ซึ่ง นับถือ พราหมณ์ ทำ เลี้ยง พราหมณ์ ซึ่ง เปน ที่ นับ ถือ ของ คน ใน ประเทศ นั้น มา ก่อน มี พระพุทธ ศาสนา เข้า นาน คำลือ คน จำพวก ที่ เรียกว่า พราหมณ์ ซึ่ง ใน หนังสือ ต่าง ๆ เรียก คง คู่ กัน อยู่ กับ สมณะ เช่น กล่าว ว่า (เปน ที่ ร้อน ออกจาก สมณะ พราหมณาจารย์) เปน ต้น เช่น นี้ ต้อง เข้าใจ ว่า พราหมณ์ กับ พระ นั้น เสมอ กัน แต่ เมื่อ มา พิเคราะห์ ดู พราหมณ์ ทุก วัน นี้ แล สังเกต ความ นับถือ ของไทย เรา ทุก วัน นี้ พราหมณ์ เดว กว่า พระ มาก หลาย เท่า ไม่น่าจะ คงคิด เปน คู่ กัน เลย จน มี ผู้ แก่ คำ ที่ ใช้ ว่า สมณะ พราหมณาจารย์ เปน สมณาจารย์ เสีย เปล่า ๆ เช่น นี้ ก็มี การ ซึ่ง เปน เช่น นี้ เพราะเหตุใด เพราะเรา เห็น ว่า พราหมณ์ นั้น ไม่ मिल กับ คน ๆ ธรรมดา เลย เวลา จะ ไป ไหน ฤ็ก อยู่ บ้าน เรือน ไม่ได้ เข้า วัง หรือ ไป ใน การ มงคล ก็ มี ฎีกา ต่าง ๆ อย่าง คน เรา ธรรมดา แปรแลก แด่ ไร่ ฝน ยาว เกล็ด มวย ที่ ทำ ย ทอย การ ที่ เปน เช่น นี้

เพราะ ความ เรี่ยว ของ พราหมณ์ ซึ่ง มาอยู่ ใน ประเทศ อื่นไม่ มี ตระกูลพราหมณ์ มาก ก็เลื่อม ทราบ ลงไป ตระกูล ก็เจือปนกับคนใน พื้นเมือง ความ ประพฤติ ก็หัน เียนไป ตาม คนในพื้นเมือง ก็อย่างเดียวกัน กับ พวกแขกเจ้าเซน ญา พวก ฝรั่งโปรตุเกส ที่เรียก กัน ว่า ฝรั่ง เข้าวัด ที่แท้ เติม ก็ เป็นแขก เป็น ฝรั่ง จริง ๆ แต่ ครั้น เมื่อ มา มี เกี่ยว ของ พัวพัน กัน เข้า กับ คนใน พื้น เมือง นาน มา ก็ คลาย ลง เป็น ไทย ยัง คง ถือ อยู่ แต่ สาสนา เติม เท่านั้น เอง

พราหมณ์ ซึ่ง เขา นับถือ กัน เป็น คู่กับ สมณะ นั้น คือ มี คน ตระกูล หนึ่ง ซึ่ง ต้น เติม จะ เกิด ขึ้น เพราะ เหตุใด ไม่ มี ผู้ใด จะ รู้ ได้ เพราะ กาล ล่วง มา หลาย พัน ปี ต้อง รู้ ได้ แต่ตาม ที่ พราหมณ์ เขา เล่า เอง ว่า เป็น ผู้เกิด จาก พรหม ความ นับถือ ของ คน พวก นี้ เป็น ที่ นิยม ทั่วไป ใน พวก ชน ชาติ ฮินดู ทั้งปวง ที่ มี หลายตระกูล แตกกัน ออกไป อีก พราหมณ์ นั้น มี ประเพณี ที่จะ พึ่ง ประพฤติ มาก มาย หลายอย่างนัก เป็นต้นว่า เกิดมา ในตระกูลพราหมณ์ จะไป แต่ง งาน มี สามี ภรรยา กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ จะ กิน เข้า กิน น้ำ ร่วม กับ ตระกูล อื่น ก็ ไม่ได้ ขยำ ว่า กิน ร่วม เลย ถ้า พราหมณ์ ผู้ใด ผู้หนึ่ง เจ็บ จน จะ ตาย กระหาย น้ำ อย่าง ยิ่ง เพียง เท่าใด เมื่อ ไม่ มี พราหมณ์ อยู่ ใน ที่ นั้น ไม่ สามารถ จะไป ดัก น้ำ กิน เอง ได้ ผู้ใด จะ ดัก น้ำ มา ยื่น ให้ ก็ รับ ไม่ได้ กิน ไม่ได้ ห้าม นั้น ห้าม แต่ ของ บริโภค แต่ ถ้า เป็น เงิน ทอง เข้า ของ ผู้ใด จะ ให้ รับ ได้ พราหมณ์ พวก นี้ ถ้า เป็น ผู้หญิง ต้อง มี การ วิวาหะ อาวหะ แต่ ภายใน อายุ ๑๒ ปี ลง มา ถ้า อายุ เกิน ๑๒ ปี ขึ้นไป จะ ทำ การ วิวาหะ อาวหะ กับ ผู้ใด ไม่ได้ ต้อง นับ ว่า เป็น คน ที่ เสีย คน แล้ว ต้อง เป็น นาง พราหมณ์ สำหรับ บูชา เทวรูป ใน เทวสถาน ไป จน ตลอด สัน

ชีวิต เพราะฉะนั้นจึงมักต้องทำการ วิวาหะ อาวหะ เสีย แต่ยังเด็ก ๆ หรือ
 แต่แรก เกิดมาที่เดียว ถ้าเด็กหญิงผู้ใดเคราะห์ร้าย เด็ก ซึ่งได้ ทำการ
 อาวหะ วิวาหะ ไว้แต่ยังเล็ก อยู่ ทยไป เสีย ต้อง นับว่า เปน ม่าย ทั้งไม่
 ได้ อยู่กิน ด้วย กัน เช่น นั้น บางที เด็ก อายุ ขวบ หนึ่ง สอง ขวบ เปน แม่ ม่าย
 เด็ก ม่าย เช่น นั้น เมื่อโตขึ้น อายุครบ ๑๒ ปี ต้อง โทน ศีสะ แต่ง ตัว ด้วยผ้า
 หยาบ จะสวม เครื่อง ประดับ อันใด ก็ไม่ได้ เกณฑ์ให้ ชัก ประคำ สวด
 มนต์ภาวนา ไป จน ตลอด สิ้น-ชีวิต ทรัพย์สิน มรดก ของ บิดา มารดา จะ รับ
 จะ รักษา ก็ ไม่ได้ ต้อง ตก ไป แก่ญาติผู้อื่น ที่เป็น ผู้ชาย ถ้าญาติ
 ผู้ นั้น มีใจ เมตตา กรุณา อยู่ก็ เลี้ยงดู ถ้าไม่มีใจ เมตตา กรุณา ละเลย
 เสีย จะไป พ้อง ร้อง แห่งใด ก็ไม่ได้ ต้อง ขอทาน เขา กิน แต่มีข้อ
 มั่งคั่ง สกิด ข้าง ฝ่าย ชาย ไว้เหมือน กัน ว่า ถ้า ผู้ใดไม่มี บุตร ที่จะสืบตระกูล
 บิดาแล มุ่ ของ ผู้ นั้น จะ ต้อง ตก นรก ขุม หนึ่ง ซึ่ง เรียก ชื่อว่า ปุต ถ้า ลูก
 ของ ตัว มี ภริยา มี บุตร ชาย ก็ เปน อัน พ้นทุกข์ ถ้ามี หลาน หลาน สืบลงไป
 อีก ทวด มุ่ แล บิดา ก็ ได้รับ ผล อัน พิเศษ เลื่อน ขึ้นไป ตาม ลำดับ มี นิทาน
 ตัว อย่าง ปรากฏ มาใน คัมภีร์ มหา ภารตะ ว่า มี พรหมณ์ ผู้หนึ่ง ชื่อ ชรตกระ
 ประพฤติ พรต ตั้ง ความ เพียร ได้ ฌาน สมาบัติ เทียว ไป นมัสการ สถานที่ศักดิ์
 สิทธิ ต่าง ๆ ครั้น เวลา คำ ก็ เข้า ฌานสมาบัติ อาไศรย แต่ลม เปน อาหาร
 ไม่ นอน เลย เมื่อ เทียว ไป วัน หนึ่ง พย บรรพ บุรุษ ของ ตัว ห้อย ศีสะ ลง ตรง
 ปาก หลุม อันใหญ่ เท้า ชั้ ชั้ สู่เท้า ชรตกระ จึง ได้ ถาม ว่า ท่าน ทั้ง หลาย น
 เปน ผู้ใด จึง มา ต้อง ผูก ห้อย ศีสะ อยู่ ด้วย เชือก ของ เภา วัณณะ ตรง ปาก ช่อง
 หลุมใหญ่ มี หนู ทั้งหลาย กัด แทะ เนื้อ อยู่ โดย รอบ ใน ที่ นั บรรพ บุรุษ นั้น
 จึง ได้ ตอบ ว่า เรา ทั้งหลาย เปน ฤๅษี ซึ่ง เรียกว่า คณะ ว่า ยะยะวะระ

ซึ่งต้อง มาได้ ความลำบาก เช่นนี้ เพราะไม่ได้ มี พืชพรรณ เราทั้งหลาย มี
 ลูก อยู่ ชื่อว่า ชรตกระรุ แต่เป็น ความทุกข์ ของ เรา เพราะ ลูก เรา ผู้ นั้น
 ประพฤติชั่ว ละ เว้น เสีย มิ ให้ มี พืชพรรณ ด้วย ไม่ มี ภริยา เรา จึง มา ต้อง
 ทนทุกข์ลำบากเห็นปานนี้ เมื่อ ชรตกระรุ ได้ ทราบ เช่น นั้น จึง แสดงตัวว่า
 ตัว เป็น ชรตกระรุ แล รับ ปฏิญาณว่า จะ มา หา ภริยา ให้ ได้ มี บุตร สืบ ตระกูล
 แต่เพราะความไม่ ชอบใจใน การที่ จะ มี ภริยา ของ ชรตกระรุ จึง ได้ ตั้งปฏิญาณ
 ว่า ต่อ เมื่อ พบ หญิง ผู้ใด มี ชื่อว่า ชรตกระรุ เหมือนตัว และมี ผู้มา ยกให้ เป็น
 ทาน จึง จะ รับ เป็น ภริยา เพื่อจะ ลงเคราะห์ แก่ บรรพบุรุษ นั้น อย่างเดียว ครั้น
 เมื่อ ชรตกระรุ เทียวไป จึง มี พระยา นาค ชื่อ วาสูกิ ที่ มี ความ ร้อน รน ด้วย
 ต้อง คำแข่ง แห่ง มารดา นำ น้องสาว ผู้ ชื่อว่า ชรตกระรุ มา ยกให้ เป็น ภริยา ได้
 อยู่กิน ด้วย กัน จน มี บุตร ชื่อ อัมภิกะ ภายหลัง บวช เป็น ภุช มี คุณานุภาพ
 มาก เมื่อ ชรตกระรุ มี บุตร เช่น นั้น บรรพบุรุษ ของ ชรตกระรุ ก็ได้ พ้น จากทุกข์
 ที่ กล่าว มา แล้ว นั้น เพราะ ฉะนั้น คำ ซึ่ง เรียก ว่า บุตร เขา จึง ยก มุล เหตุ
 ว่า มา จาก คำ ปุตุ คือ ชุม นรก ที่ บรรพบุรุษ ต้อง ไป ทนทุกข์ เพราะ ไม่ มี
 ลูกหลาน ที่จะ สืบ ตระกูล ครั้น เมื่อ มี ลูก ออก มา ลูกนั้น เรียกว่า บุตร เพราะ
 เป็นผู้ ทำให้ บรรพบุรุษ ของ ตน พ้น จาก ชุม นรก ที่ เรียก ชื่อว่า ปุคณัน นี้แหละ
 ถึงว่า ฝ่าย ผู้ชาย ไม่ มี ข้อบังคับ ที่ พราหมณ์ ผู้ใหญ่ จะ ลงโทษ แก่ ตน ใน
 ประจันต์ เพราะ ข้อ ที่ ไม่ มี ภริยา เหมือนอย่าง ผู้หญิง ที่ ไม่ มีสามี นั้น ก็ ดี
 แต่ยัง มี ข้อ ซึ่ง ปราภฏ มาใน คัมภีร์ ที่ พราหมณ์ เชื่อ ถือ ว่า เป็น การ ลงโทษ
 แก่ บรรพบุรุษ ได้ เช่นนี้ จึง เป็น เครื่อง บังคับ ให้ พราหมณ์ ผู้ชาย ต้อง แสวง
 หา ภริยา ไม่ ละเลย เสียจน ผู้หญิง ต้อง ตกไป เป็น ม่าย ได้ มาก เกินไป แล
 พราหมณ์ ทั้ง ปวง มัก เป็น คน หา เลี้ยง ชีวิต ด้วย ขอทาน เกือบ จะ ทั่วไป

ถึง พราหมณ์ ที่มี ทรัพย์ สมบัติ บริบูรณ์ อยู่ ก็ ไม่ ละ เว้น การ ขอ ทาน หรือ
 บิณฑบาต ซึ่ง คน ทั้ง ปวง เต็มใจ จะ ให้ ด้วย ถือ ว่า เป็น เนื่อนา บุญ อัน
 วิเศษ เพราะ พราหมณ์ พวก นี้ คน ทั้ง ปวง นับถือ ว่า เป็น ตัว พรหม นั้น เอง
 แต่ หาก มี กรรม การ ที่ ได้ ทำ ผิดไว้ จึง ต้อง มา ใช้ กรรม ใน โลกย์ มนุษย์ เป็น
 ผู้ มี คติ เพียง นำ แนนอน แล้ว ว่า ถ้า สิ้น กรรม เมื่อ ไต ก็ จะ ไป สู่ พรหม โลกย์
 ผู้ ไต ทำ อันตราย พราหมณ์ เป็น บาป กรรม อัน ยิ่งใหญ่ พราหมณ์ ย่อม เป็น ที่
 เคารพ ของ ชาต อื่น ๆ มี ชักติยชาติ เป็น ต้น น้ำ ที่ ของ พราหมณ์ ที่ จะ ต้อง ทำ
 นั้น ก็ คือ ต้อง ตื่น แต่ พระ อาทิตย์ ยัง ไม่ ท้น อทัย ขาบ น้ำ ขำระ กาย แล้ว นุ่ง
 ผ้า ที่ ชุ่ม ด้วย น้ำ ซึ่ง ถือ ว่า เป็น การ บริสุทธิ์ เข้า ไป ทำ สักการะ บูชา พระ
 เป็น เจ้า แล้ว จึง ทา อาหาร กิน ต่อ ไป การ เล่า เวียน ก็ เวียน คัมภีร์ เวท
 ซึ่ง เป็น ตำรา สะ สม มา แต่ โบราณ ที่ พราหมณ์ ทั้ง ปวง ถือ ว่า พระ ฤาษี ผู้ มี
 นาม ว่า กฤษณะ ไทว ปายะนะ ผู้ มี ความ รู้ มาก ได้ เวียบ เวียง ไว้ ตาม ที่
 วิยสะ ผู้ เป็น เชื้อ พรหม ได้ แต่ง ขึ้น เป็น คำ กลอน แล้ว ไป สาสยาย ถวาย พระ
 พรหม พระ พรหม เห็น ชอบ สมควร ด้วย จึง ยก ขึ้น เป็น ข้อ มังคัมภีร์ ศาสนา
 สำหรับ โลกย์ ได้ ประพฤติ ตาม ต่อ กัน มา แต่ แรก สร้าง โลกย์ แล พราหมณ์
 ทั้ง ปวง มัก เป็น ผู้ รู้ คัมภีร์ ไทว ศาสตร์ ซึ่ง เป็น วิชา อย่าง หนึ่ง นับ ใน เวท ทาง ค์
 ๖ อย่าง รู้ คติ ทาง ดำเนิน ของ พระ อาทิตย์ แล พระ จันทร พระ เควระห์ ต่าง ๆ
 เป็น ผู้ ทำ ปิติน สำหรับ ที่ จะ ให้ คน ทั้ง ปวง ใช้ วัน ค่ำ เดือน ปี ถูก ต้อง กัน
 เป็น ผู้ ทาย สร้อย ปราคา จันทร ปราคา เป็น ผู้ สำหรับ เส้น ไหว้ เสก กล่อม ใน
 เวลา ที่ คน ทั้ง ปวง ไป บูชา พระ เป็น เจ้า เป็น ผู้ นำ บัด เสนียด จรรไร ของ คน
 ทั้ง ปวง แล การ อื่น ๆ ใน เรื่อง เหล่า นี้ ซึ่ง คน ทั้ง ปวง ถือ ว่า พราหมณ์ เป็น
 ผู้ มี คุณ แก่ โลกย์ เพราะ เป็น นาย นำ ที่ จะ นำ ให้ พุท ถึง พระ เป็น เจ้า เป็น ต้น

ธรรมดา คน ซึ่ง จะ ประพฤติ ตัว เปน เช่น นี้ ก็ คง ตี บ้าง ชั่ว บ้าง เปน ธรรมดา
 ด้วย มาก ด้วย กัน เพราะ ฉนั้น พราหมณ์ บาง พวก จึง ได้ บัญญัติ ลัทธิ ต่าง ๆ
 แยก ย้าย กัน ออกไป บ้าง ความ นับถือ ก็ มี แดก เปน พวก เปน เหล่า กัน ออกไป
 จะ ชี้ ตัว อย่าง พราหมณ์ นับถือ พราหมณ์ ซึ่ง ข้าง เจ้า ได้ ไป พบ เอง ใน เวลา
 ไป อินเดียน เมื่อ อยู่ ที่ เมือง ขอมเบ มี พราหมณ์ คน หนึ่ง เปน มหาศาล
 ตระกูล ใหญ่ ได้ มา หา ข้าง เจ้า ว่า เปน โอกาส ดี ที่ ได้ มา พบ ท่าน พราหมณ์
 ผู้ นี้ มี บริวาร บ่าว ไพร่ มาก เทียว จาก ไป ตาม หัว เมือง ต่าง ๆ เพื่อ จะ ไป รด
 สัตว์ การ ที่ ไป รด สัตว์ นั้น อย่างไร ฤฯ คือ ผู้ใด มี บุตร สาว ซึ่ง ยัง มิ ได้
 มี สามี ก็ เชิญ ท่าน พราหมณ์ ผู้ นี้ ไป อยู่ ด้วย วัน หนึ่ง แล้ว ท่าน พราหมณ์
 ก็ ละ ไป ที่ อื่น ลูก สาว ซึ่ง เสีย ตัว แก่ พราหมณ์ นั้น ถือ ว่า เปน ได้ รับ
 ความ สวัสดิ มงคล อย่าง ยิง แล้ว ทำ การ อาวาท วิวาห กับ ผู้ อื่น ต่อ ไป
 ผู้ ซึ่ง ได้ รับ หญิง ที่ ท่าน พราหมณ์ ได้ เยี่ยม เยียน แล้ว นั้น เปน ผู้ มี หน้า
 มี คา ไต่ เมีย ดี กลับ เปน เช่น นี้ ไป ได้ พราหมณ์ ย่อม ทำ มา หา
 กิน มี เวือก ส่วน ไรวา เปน ทหาร ผึก ช้อม ศาสตร์ ราว ไร ได้ ทุก อย่าง ไม่มี ข้อ
 ห้าม ปราบ แล มี การ บุญ ยัญ เสา ตัว ทั้ง เปน เพื่อ จะ ได้ ขึ้น สวรรค์ บ่อย ๆ แล ถ้า
 เปน แม่ ม่าย สมัค จะ เสา ตัว ก็ ทำ รูป สามี ที่ ตาย ด้วย ไม้ วาง เคียง ตัว เสา ไป ด้วย
 ใน กอง เพลิง ก็ เปน อัน ได้ ไป อยู่ ด้วย กัน ใน โลก ย่นา การ ที่ ภรรยา
 ตาย ตาม สามี เช่น นี้ ตาม เรื่อง ราว โบราณ ของ พราหมณ์ ดู เหมือน จะ เปน ประ
 เพลิน ที่ จำ จะต้อง ตาย ตาม กัน เกือบ ทุก คู่ จน มี คำ กล่าว ปราภฏ มา ใน คัมภีร์
 มหาภารตะ ใน เรื่อง นาง สกุนด ละ ตัด พ้อ พระ สามี กล่าว ว่า “ที่สุด จน เมื่อ
 สามี จะ ไป จาก โลก ย่นนี้ ลุ่ม โลก ย่น ภริยา ผู้ ชื้อ ตรง ก็ ย่อม ติด ตาม ไป ด้วย
 ไฟ ที่ นั้น ถ้า ภริยา ต้อง ไป ใน ที่ นั้น (คือ ยม โลก ย่น) ก่อน ก็ ต้อง ไป คอย

สามี่ แต่หากว่าสามี่ไปก่อน ภริยา ซึ่งผูกพัน รักใคร่ ย่อม ตามคิด
 ไป ในเบื้องหลัง,, เพราะฉะนั้น จึงได้ ความสนับสนุนว่า ภริยา ตาม
 สามี่ เช่นนี้ เห็น จะมี โดยมาก แล การ ทำลาย ชีวิต บุชา พระ เปน เจ้า ต่าง ๆ
 ก็มี อีกมาก เปน อนันต์ ประการ ยัง เปนไปเสมอ อยู่ จน อังกฤษ ได้ เปน ใหญ่
 ในประเทศ อินเดีย แล้ว ช้านาน จึงได้ ห้ามเสีย แต่การอื่น ๆ ซึ่งไม่ เปนสำคัญ
 ถึงชีวิต เช่น พราหมณ์ เทียว จากไป ไปรด ลูกสาว คน ทั้ง ปวง อังกฤษ
 ไม่ได้ ห้ามปราม ยังคง มี อยู่ จน บัดนี้ ข้าพเจ้า ไปอินเดีย คนพวกนี้ ถือศาสนา
 พราหมณ์ หรือ ศาสนา พราหมณ์ เอง มัก จะ เปน ผู้ที่มี ใจร้าย การที่จะ
 บังคับ กดขี่ กระทบ กระเทือน เรื่อง ศาสนาแล้ว ขวนจะเป็น ขบถลุกขึ้น
 ง่าย ๆ ดู ความ เข้มแข็ง ด้วยกันนั้น แแรงกล้า มิใช่ เข้มร้อนใน พวกพราหมณ์
 ด้วยกัน ตลอด ไป ถึง ขาดินทุ่ ทั้ง ปวง การที่ ประเทศ อินเดีย ต้องถูก
 แหก ถือ ศาสนาหมัด เข้า แหกแซง เปนเจ้า เปนนายมาเสีย ช้านาน ก็ เพราะ
 เหตุ ที่ต่าง คน ต่าง ถือ ขาดิน ไม่ สมัคสมาน ประอง ดองกัน แต่ กระนั้น แหก ก็ ต้อง
 ยับเยิน เพราะไป เกี่ยว ข้อง ด้วย ศาสนา บ่อย ๆ ครั้นเมื่อ ฝรั่ง ได้ แผ่นดิน
 จาก แหก บ้างจากดินทุ่ บ้าง รัฐบาลก็เลื่อง เลื่องไม่ใคร่ เกี่ยวด้วย การศาสนา
 ค่อยเรี่ยราย แต่ กระนั้น อังกฤษ ก็ยัง เกิดเหตุใหญ่ได้ ยับเยิน มากเหมือนกัน
 ภายหลัง นี้ ต้อง ระวัง เรื่อง ศาสนา เปน อย่างยิ่ง จึงได้ รักษา มาได้ พราหมณ์
 ทั้ง ปวง ก็ ยังมี แพร่ หลาย อยู่ ใน ประเทศ อินเดีย ยัง นับถือ ยัง ยึด กัน
 อยู่ไม่ลดถอย การที่ พุทธศาสนา ตั้ง ไม่ คิด ได้ ใน ประเทศ อินเดีย ก็ เพราะ
 ทน พราหมณ์ พวกนี้ ไม่ไหว ด้วย พระพุทธเจ้า บัญญัติ ๓๒๖ ข้อ ตรง กัน ข้าม
 เสีย กับ พราหมณ์ มาก หลาย อย่าง นัก เปน ต้น ว่า พราหมณ์ มี เมียได้ แล
 ถือว่า ถ้า ไม่ มี ลูกสืบ ตระกูล ต้อง ไปตกนรก พระพุทธเจ้า ทรงเห็นว่า เพราะ

เหตุที่มีเมียมีลูก เป็นเหตุให้เกิด ความคิด พุ่งล้าน เป็น เครื่อง ก่อ เกิด
 โลภะ โทษะ โมหะ มาก คัด เลี้ย ไม่ให้ พระสงฆ์ มี เมีย พราหมณ์ ถือลัทธิ
 ลอยบาป ด้วยผ้า นุ่ง ผ้า ห่ม เป็น พิธี ภัทร บท พระ พุทธเจ้า ให้ พระ สงฆ์
 เอา ผ้า นุ่งผ้าห่ม นั้น แล กลับ มา นุ่ง ห่ม พราหมณ์ ถือ ว่า ถ้า ต้อง โทณณ เป็น
 ผู้ ซึ่ง ไม่ มี ใคร ควร คบ หา ได้ เป็น ขาด ขาด เช่น ลง โทษ แม่ ม่าย
 พระ พุทธเจ้า กลับ ให้ พระ สงฆ์ โทณณ พราหมณ์ ถือ ว่า จะ รับ ของ ที่ ผู้อื่น
 ทำ มา กิน ไม่ได้ เป็น ขาด ขาด ต้อง หุง กิน เอง พระ พุทธเจ้า กลับ ห้าม ไม่
 ให้ หุง กิน เอง กลับ ขอ เขา กิน จะ พรวณ ถึง การ ที่ ตรง กันข้าม เช่น นี้
 ไป เท่าใด ก็ ไม่ รู้ หมด ซึ่ง พระ พุทธเจ้า บัญญัติ ให้ กลับ ตรง กันข้าม กับ พราหมณ์
 เกือบ ทุก เรื่อง ไป เช่น นี้ เพราะ เหตุ ไท เพราะ เหตุ ที่ พระ องค์ เห็น ว่า เป็น
 ถือลัทธิ ไป ทาง ข้าง ทิฐิมานะ ไม่มี ประ โยชน์ อัน ไท เป็น แต่ ชักพา ให้ คน
 หลง ถือ ไป ตาม ทาง ที่ ผิด ๆ ก็ นั้น แล คิด ดู เดี๋ยว เมื่อ พระ พุทธเจ้า เวลา
 ยัง ไม่ได้ ตรัส รื้อนคร สัมมา สัมโพธิญาณ ก็ นับว่า เป็นผู้ ถือศาสนา เหมือน
 คน ทั้ง ปวง เช่น นั้น แล้ว แล ละ ทั้ง เลี้ย ไป ตั้ง ถือ ขึ้น ใหม่ ถึง ว่า มี
 ผู้ ได้ ถือ ตาม มาก (แต่ เห็น จะ ไม่ มาก เหมือน อย่าง เช่น ที่ พระ ธรรม ถุค จารีย์
 ได้ พรวณ ใน หนังสือ ต่าง ๆ ถ้า มาก เช่น นั้น คน เห็น จะ ถือ พุทธ ศาสนา
 แล้ว ทั้ง โลก ย) ศาสนา เดิม คน ถือ มา ทั้ง ทั้ง แผ่น ดิน มา นาน หลาย พัน ปี
 พระ พุทธเจ้า ดำรง พระ ชนม์ อยู่ ก็ ไม่ ลัก ก็ ลีบ ปี ถึง ว่า มี คน นับ ถือ พระ พุทธ
 ศาสนา มาก ก็ ทน พวก เก่า ที่ มาก กว่า ไม่ ไหว นี่ หาก ว่า ธรรม ของ พระ พุทธ
 เจ้า เป็น ธรรม ที่ ปราศ จาก เวร ปราศ จาก เบียดเบียน ผู้อื่น จึง ไม่ เกิด
 เหตุ การ ไหญ่ ไท ขึ้น เช่น พระ เยชูล์ สัก สอน ถือ ใหม่ จนถึง ตัว ต้อง ตรึง
 ไม่ ทาง เช่น เพราะ ทน พวก ที่ ถือ ศาสนา เก่า ไม่ ไหว มา เป็น เหตุ ด้วย เมื่อ

พระ ศาสตรา คัม ชันธ ปริ นิพพาน แล้ว ช้านาน ก็ เป็น แต่ เพียง พระ พุทธศาสนา
 ต้อง กระ จัด กระ กระจาย แล่ ออก ไป ใน ประเทศ ที่มี ได้ ถึง ศาสนา พราหมณ์
 เครื่อง ครัต มา แต่ เดิม มี ทวีป ลังกา เป็น ต้น พุทธศาสนา ที่ ยัง เหลือ อยู่ ใน
 ประเทศ อิน เตีย ก็ ต้อง ขลุ้ม ขลุ่ย เข้า หา ศาสนา พราหมณ์ เดิม ข้าพเจ้า
 ได้ ไป เห็น เอง หลาย วัด แต่ วัด หนึ่ง ที่ เมือง เบนาวิส คือ เมือง พาราณสี นั้น
 ได้ เข้า ไป จน ถึง ใน โบสถ์ มี พระ พุทธ รูป ศิลา ชาว อย่าง พระ ศิลา พม่า เป็น
 พระ พุทธ รูป ปรากฏ ๆ ไม่ แปร ลก ปลาด อัน ไต เลย การ บูชา ก็ ต่าง ลัทธิ กัน
 กับ ฮินดู แต่ เรียก ชื่อ ศาสนา เถ ไป ว่า เสี่ย เยนะ คือ ชินะ ได้ พบ ผู้ ซึ่ง ถึง
 ศาสนา นั้น เป็น ชุน นาง อยู่ ใน บังคับ อัง กฤษ ผู้ หนึ่ง ชื่อ คิว ประ สาท เป็น
 ผู้ รู้ มาก เป็น อาจารย์ สอน หนังสือ สันสกฤต มี ศิษย์ เรียน อยู่ ประ มาณ สัก
 ๓๐ คน ได้ เล่า ว่า ศาสนา เยนะ นี้ คือ ศาสนา พระ โคตม แต่ แต่ หาก
 ผู้ ที่ ถึง นั้น มีความ กลัว พวก ฮินดู ที่ ได้ เคย ไม่ มีความ กุรณา ต่อ ผู้ ที่ นับ ถึง
 พุทธศาสนา จะ เบียด เบียด พิ จึง ได้ อ้าง ว่า ถึง ศาสนา พระ พุทธเจ้า องค์
 ก่อน ๆ ขึ้น ไป ไม่ นับ ถึง พระ โคตม แต่ ครั้น เมื่อ ถาม ลัทธิ ที่ ถึง ว่า ยก
 เบี่ยง กัน ไป อย่าง ไต บ้าง หรือ ก็ บอก ว่า เป็น แต่ ชั่ว เล็ก พระ สงฆ์ มี ไม่ได้
 มี แต่ อาจารย์ สำหรับ สั่ง สอน ถาม ถึง นับ ถึง อย่างไร ก็ สวด อิติปิ โสภควา
 ธรหัมมา สัม พุทโธ เช่น เรา สวด นี้ เอง เป็น แต่ การ บูชา อยู่ ข้าง จะ เจื่อ
 ไป ข้าง ฮินดู มี เรื่อง สรง น้ำ พระ เรื่อง อาบน้ำ ไร ประ ละ เบื่อน อยู่ ตาม ลาน
 วัด การ ที่ ใจ ถึง อย่าง หนึ่ง ประ พฤติ ภาย นอก อย่าง หนึ่ง เช่น นี้ ก็ มี เป็น
 ลำ คับ ต่อ ๆ มา จน ถึง ตัว คิว ประ สาท ที่ ข้าพเจ้า พบ เอง เมื่อ เวลา ที่ ได้
 พบ ใน ที่ ประ ชุม การ รับ รอง แต่ง ตัว เป็น แยก แต่ ครั้น เมื่อ ไป พบ ที่ วัด แล ที่
 โรง เรียน ก็ แต่ง ตัว นุ่ง ผ้าขาว ปลอ่ย ชาย โจง ชาย อย่าง เช่น ฮินดู ตัว เขา

ได้เล่าเอง ว่าที่ ต้อง แต่ง เปน แยก เช่น นี้ ก็เพราะ เจ้า แผ่น ดิน แยก แຕ่
ก่อน ๆ ไม่ชอบ แต่ง ตัว อย่าง ยืน ตู๋ จึง ต้อง แต่ง ท้น เทียน ความพอเอาตัวรอด
ลง มา จน ฝรั่ง ไป เปน ไหญ่ ใน บ้าน เมือง ไม่ได้ บัง คับ กตขี ในการ แต่ง ตัว
แต่ ธรรม เนียม คน ที่ ทำ ราชการ แต่ง เปน แยก คิด มา แต่ เมื่อ เจ้า เปน แยก ก็ ยัง
คง อยู่ การ ซึ่ง ถือ สาสนา แล ประ พุติ สติ ธิ หลบ หลีก ไป เช่น นี้ เปน ธรรม
เนียม เคย มี มา ใน อิน เตีย ตาม ลำ ดับ

เมื่อ พราหมณ์ มี สืบ เนื่อง กัน มา ช้า นาน หลาย พัน ปี เช่น นี้ จึง เปน
ที่ นับ ถือ ของ คน ทั้ง ปวง ใน หนังสือ ต่าง ๆ ซึ่ง ชน ที่ นับ ถือ พระ พุทธ สาสนา
แต่ง ที่ สุด จน ธรรม จัก กัปปวักน สุตฺร เปน ต้น ซึ่ง อ้าง ว่า เปน พุทธ
ภาสิต แท้ ก็ ยัง เรียก สมณะ กับ พราหมณ์ เปน คู่ กัน พราหมณ์ เปน ที่
นับ ถือ ไม่ มี ผู้ใด อาจ หมิ่น ประ มาท ถ้า พราหมณ์ เหมือน อย่าง เช่น บ้าน เมา
อย่าง นี้ แล้ว ก็ เห็น จะ ไม่ ยก ขึ้น เปน คู่ กับ สมณ พราหมณ์ เปน ที่ นับ ถือ
อย่าง เอก อย่าง นับ ถือ พระ สัมม ชัย เช่น นี้ จึง ได้ เปน ที่ สำหรั บ ผู้ ซึ่ง ปราถนา ความ เจริญ
คือ อยาก จะ ให้ เข้า ใน มา บริบูรณ์ จึง เอา เข้า ที่ กำ ลัง ต้อง มา ทำ ยาคุ เลียง พราหมณ์
แล กวน เข้า ปายาค เลียง พราหมณ์ เมื่อ ว่า เช่น นี้ ก็ จะมี ที่ สง ใส อยู่ อย่าง หนึ่ง
ถ้า ลี กล่าว ไว้ ว่า พราหมณ์ จะ รับ ของ บริ โภค จาก ผู้ อื่น ไม่ ได้ เหตุใด
คน ทั้ง ปวง จึง จะ ทำ ยาคุ เข้า ปายาค ไป ให้ พราหมณ์ บริ โภค ได้เล่า อธิ
บาย ว่า ถ้า กู กู คือ คน ทำ ครว้ เปน พราหมณ์ แล้ว พราหมณ์ ทั้ง ปวง บริ โภค ได้
การ ที่ ต้อง ทำ นาง พรหม จารี กวน เข้า ติ พย์ นี้ แต่ เดิม จะ เปน นาง พราหมณ์ เข้า
ไป ดอก กระเม็ง

เพราะการ ที่เป็น ประเพณี ในประเทศอินเดียซึ่งยังไม่มีพระในพุทธศาสนา
 ฤา มี แล้ว กระจัด กระ หายไป อยู่เสีย ที่อื่น ทำบุญ สารท คือ ฤดู เข้ารวง
 เปน น้ำ นม นี้ แก่ พรหมณ์ เมื่อ การ พระ ราชพิธี ของ พรหมณ์ ตก เข้า มาใน
 แผ่น ดิน สยาม ก็ พลอย ประ พบัติตาม ลัทธิ พรหมณ์ ด้วย สม คำซึ่ง นาง
 นพ มาศ ได้ กล่าวไว้ ว่า เปน ฤดู ที่ ชน ทั้ง ปวง กวน เข้า ปายาศ แล ทำ
 ยาคู เลี้ยง พรหมณ์ เมื่อ สมณ แล พรหมณ์ เปน คู่ กัน อยู่ เช่น นั้น ผู้ซึ่ง
 นับ ถือ พระ พุทธ ศาสนา ใน ชั้นแรก ที่ เข้า รัต โทม เคย ถือ ศาสนา พรหมณ์ เติม
 ได้ ทำบุญตาม ฤดู กาล แก่ พรหมณ์ มาอย่างไร ครั้น เมื่อ มา เข้า รัต ถือ พุทธ ศาสนา
 แล้ว เมื่อ ถึง กำ หนด ที่ ศั ว เคย ทำ บุญ ผู้ใด เลย จะ นิ่ง เลิก เสีย ไม่ ทำ
 เมื่อ เชื้อ ยู่ ว่า พระ พุทธ เจ้า แล พระสังฆม เป็น เนื้อ นา บุญ อัน วิเศษ ยิ่ง ขึ้น ไป
 กว่า พรหมณ์ ก็ ต้อง มาทำ ถวาย พระ สังฆม เหมือน เช่น เคย ทำ อยู่ แก่ พรหมณ์
 ถ้า ผู้ใด จะ ละทิ้ง ศาสนา พรหมณ์ เติม ของ ศั ว ให้ ขาด ไม่ ได้ เพราะ ความ เกรงใจ
 ก็ ถึง เปน ทำ ทั้ง สอง ฝ่าย ถวาย ทาน แก่ สมณ ด้วย พรหมณ์ ด้วย พิธี
 พรหมณ์ จึง ได้ มา ระ คน ปน เจือ ใน พุทธ ศาสนา จน นาง นพ มาศ ซึ่ง เปน
 ผู้ ถือ สอง ฝ่าย ได้ กล่าว ว่า “ฝ่าย ข้าง พระ พุทธ ศาสนา พระ ราช พิธี ภัทร บท
 นี้ เปน สมัย หมุ่มหา ชน ทำ มฤดู ปายาศ ยาคู ยัง คาส พระ ภิกษุ สังฆม แล
 เลี้ยง สมณ พรหมณ์ ทั้ง บูชา พระ รัตน ไตรย ด้วย พวรรณ ผ้า กระทำ เปน อง
 แล อุทิศ ส่วน กุศล ผลบุญ ให้ แก่ ญาติ อัน ไป สู่ ปรโลกย์ อัน เปน ปรัตตบุ ธิวิ ปรต
 แล นัก ขัตฤกษ์ พระ ราช พิธี ภัทร บท นี้ พุทธ ศาสน์ ไสย ศาสตร์ เจือ กัน โดย
 โยราณ ราช ” ตอน ปลาย ที่ กล่าว ถึง ทำ อง แล อุทิศ ต่อ ปรัตตบุ ธิวิ ปรต นี้
 ความ มุ่งหมาย นาง นพ มาศ จะ กล่าว ด้วย เรื่อง เข้า กรู แต่ ข้าพเจ้า ไม่ ประสงค์
 จะกล่าว ถึง เรื่อง นั้น ใน ที่ นี้ ประสงค์ แต่ เฉพาะ ความ ซึ่ง นาง นพ มาศ ได้ อธิ้ง ว่า

เป็นพิธีพราหมณ์ แล สงฆ์ เจือ กัน แต่ข้าพเจ้า ปฏิเสธว่าไม่ เป็น พิธีสงฆ์
เป็น พิธี พราหมณ์ มี ผู้มา ทำให้ แก่ สงฆ์ จึง เลย คิด มา เป็น พิธี สงฆ์ ด้วย
แต่การ ซึ่ง ทำ ทาน เช่น นี้ เป็น การ ไม่ มีโทษ จึงได้ เป็น ความ ประพฤติ ของ ผู้ที่
นับถือพระ พุทธศาสนา สืบ ต่อ มา

เมื่อตรวจดูใน คำ ประกาศ สำหรับ การพระ ราช พิธี สารท ซึ่งเกิด
กวน เข้า มรุษายาศ ฤๅ เข้า ทิพย์ ขึ้น จะมีมูลเหตุ มา แด่ อันใด ก็ ไม่ ปรากฏชัด
เหมือน อย่าง ยาคู ท่าน ก็ คง ค้น กัน หนัก แล้ว ที่ จะ หา มูลเหตุ ให้ เข้ารอย
ทาง พระ พุทธ ศาสนา ไป มี เสา อยู่ ที่ เรือง นาง สุชาดา ถวาย เข้าปายาศ
ก่อน อภิธัมโพธิ กาล แต่ เขาก็ ถวาย ใน เดือน หก แล เป็นการ จรมิใช่ การประจำ ปี
จะ ไปยก เอา มา เป็น มูลเหตุ ก็ ชัด อยู่ จึง ได้ ไม่ มี มูลเหตุ ใน คำ ประกาศ
เป็น แต่ ว่า เคย ทำ มา แต่ โบราณ ซึ่ง ที่ แท้ เป็น พระ ราช พิธี พราหมณ์ นี้ เอง
แต่ เรื่อง ยาคู นั้น ค้น หุด ออก มา ได้ พยายาม เป็น มูลเหตุ ขึ้น ประกาศ เรื่อง
ที่ ค้น เอา มา ได้ นั้น คือ มา ใน คัมภีร์ ธรรม บท แห่ง หนึ่ง มา ใน คัมภีร์
มโน รท มรณ อีก แห่ง หนึ่ง เป็น เรื่อง เดียว กัน ว่า พระ พุทธเจ้า ทรง แสด
บุพ พชาติ ของ พระ อัญญาโกณฑัญญ ที่ ได้ บำเพ็ญ กุศล แล ปรารถนา ที่ จะ
ตรัส รู้ พระอรหัตตผล วิมุตติ ก่อน ชน ทั้ง ปวง ให้ พระภิกษุ ทั้ง หลาย พัง ว่า เมื่อ
พระ พุทธ วิบสสี ได้ อุปติ ใน โลกย์ ภูมิ ภิกษุ สอง พี่น้อง คน หนึ่ง ชื่อ มหา กภาพิ
คน หนึ่ง ชื่อ จุล กภาพิ หวาน เข้า สาลี่ ลง ใน นา ไทใหญ่ แห่ง เดียว กัน ภายหลัง
จุล กภาพิ น้อย ชาย ไป ที่ นา เข้า สาลี่ ซึ่ง กำลัง ต้อง ผ่า เมล็ด เข้า ออก เดียว กัน
เห็น ว่า มี รส ขวดย หวาน จึง มีความ ปรารถนา ที่ จะ ทำ ทาน เข้า สาลี่ ที่ กำลัง
ต้อง นั้น แก่ พระ สงฆ์ จึง ไป บอก แก่ พี่ ชาย ตาม ความ ประสงค์ พี่ ชาย จึง ว่า
แต่ ก่อน ก็ ไม่ เห็น ใคร เคย ทำ มา คือ ไป ภาย นาน ก็ คง จะ ไม่ มี ผู้ใด ทำ อย่าง

ทำเลยเข้าจะเสียเปล่า จุลกาฬิกก็ไม่ฟัง อ้อนวอน อยู่บ่อย ๆ พี่ชายจึงว่า
ถ้าเช่นนั้น ก็ให้มัน ฆ่า ออกเป็น สอง ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของเรา ส่วน
หนึ่ง เป็น ของเจ้า ส่วน ของ เจ้า นั้น ตาม แด่ จะ ทำ เกิด จุลกาฬิก ยอมแบ่ง
ที่ ฆ่า เป็น สอง ส่วน แล้ว จึง หา คน มา ช่วย กัน เก็บ เข้าใน ฆ่า ส่วน ของ ทัว ฆ่า
เมสิด เข้า ซึ่ง กำลัง ท้อง ให้ ต้ม ด้วย น้ำ นม สด ล้วน ไม่ เจือ น้ำ ทา แล้ว เจือ
เนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาล กรวด เป็น คัน ถวาย แก่ พระ ภิกษุ สงฆ์ มี พระ พุทธเจ้า
เป็น ประธาน ครั้น เสร็จ การ ภัตตกิจ จึง ทูล ความ ปรารถนา แก่ พระ พุทธเจ้า
ว่า คัพภาสาลี ทาน นี้ จง เป็น เหตุ ให้ ข้าพเจ้า บรรลุธรรม วิเศษ ก่อน ชน ทั้ง
ปวง ครั้น เมื่อ จุลกาฬิก ถวาย ทาน แก่ พระ ภิกษุ สงฆ์ แล้ว ไป ตูนา ก็ เห็น ตา ตา ข
ไป ด้วย รวง เข้า สาลี เหมือน คน ผูก ไร่ เป็น ช่อ ๆ ก็ ให้ เจริญ ความ ยัติ ยิง ขึ้น
ครั้น เมื่อ เมสิด เข้า ควร จะ เป็น เข้า ฆ่า ก็ ให้ เข้า ฆ่า เป็น ทาน อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ
เกี่ยว เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ทำ เซน็ด คือ คบิด ฟาง เป็น เชือก สำหรับ มัด ฟ่อน
เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ทำ ฟ่อน อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ ชน เข้า ไร่ ใน ลาน อีก ครั้ง
หนึ่ง เมื่อ นวด เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ รวบรวม เมสิด เข้า อีก ครั้ง หนึ่ง เมื่อ
ชน ขึ้น ฉาง อีก ครั้ง หนึ่ง จึง เป็น อัน ได้ ทำ ทาน ใน อุตุ เข้า กล้า อัน หนึ่ง ถึง แก่
ครั้ง เข้า ใน นา จุลกาฬิก ได้ บริบูรณ์ ยิ่ง ขึ้น มิ ได้ ยาก พร่อง ไป จุลกาฬิก ซึ่ง
มา เป็น พระ โทณ ทัตถุญ ได้ ทำ ทาน เป็น การ ไถ่ ญ อีก ครั้ง หนึ่ง ถึง เจ็ด วัน
เมื่อ พระ ประทุมศร ได้ อุปบัติ ใน โลกย์ นี้ ก็ มีความ ปรารถนา อย่าง เดียว
กับ ที่ ได้ ปรารถนา ไว้ แด่ ก่อน เพราะ ฉนั้น พระ อัญญา โทณ ทัตถุญ จึง ได้
ตรัส ฐาปน องค์ พระ อรหันต์ ก่อน พุทธสาวก ทั้ง ปวง มี เรื่อง รวบรวม ที่ ได้ กล่าว ถึง
ถวาย เข้า อ่อน เป็น ทาน แก่ พระ สงฆ์ ให้ ผล เป็น ทิฐุธรรม เวทนีย มี มา ใน พระ
ธรรม กถา ดังนี้ จึง เป็น เหตุ ที่ ยก มา ประ กอบ เรื่อง ที่ จะ ให้ การ พระราชา พิธี

ๆ การ พระราชกฤษฎีกา อันนี้ เป็นอัน ทำ ตาม ที่มาใน พระพุทธศาสนา ก็ เป็น
 อัน นี้ได้ ว่า เป็น การ กฤษฎีกา ซึ่ง ทำ ตาม ตัวอย่าง สมที่ นี้ ก็ พระ พุทธ ศาสนา แต่
 ปาง ก่อน ได้ ทำมา จะถือว่า เป็นการ จำเป็น ที่ ผู้ถือ พระพุทธศาสนา จะต้อง
 ทำ เพราะ มีข้อ บังคับ ไว้ ให้ทำ ซึ่ง จะนับ ว่า เป็น พระราช พิธี ใน พระพุทธ
 ศาสนา นั้น ไม่ได้ แต่ เมื่อ ว่า ที่จริง แท้แล้ว ก็ เป็น การ เอาอย่าง พราหมณ์
 การ พิธี เดิม นั้น เป็น ของ พราหมณ์ตาม ที่ได้ กล่าว มา แล้ว แต่ เรื่อง ตัว ยาคู
 แล เข้า ปายาส ที่ กล่าว ถึงใน หนังสือ ต่าง ๆ ที่ เป็น ของทำใน ประเทศอื่น เดียว
 เรา จะ นึก หมายถึง เข้า ปายาสเหมือน เข้า ทิพย์ ยาคู เหมือน เข้า ยาคู ของ
 เรา นั้นเห็น จะไม่ได้ เข้าใจได้ ให้ค้น ตามหนังสือ ต่าง ๆ ที่กล่าว ถึง อาหาร
 สอง อย่างนี้ จะให้ ได้ ความว่า ทำอย่างไร เพราะเห็น ว่าพระ ชรรณ กถา
 มัก จะเล่า เรื่อง อะไร ต่าง ๆ ละเอียด ลาง ที่จะมี คำว่า กวน เข้าปายาส คำว่า
 ทำยาคู เหมือน อย่าง คำว่า ทำ คับ เข้าแซก ซึ่ง มีส เดอ เลน ได้ อธิบาย ใน
 หนังสือ อาหาร ราชวัติ ของ เขาม้าง ก็ได้ ความ ราว ๆ ไปไม่ ชัดเจน เห็น
 จะเป็น เพราะ อาหาร สองอย่างนี้ เป็น ของทำกัน อยู่เสมอ กิน กัน อยู่บ่อย ๆ
 จน ไม่ ต้อง กล่าว ถึง เหมือน กับ จะหาตำรา หุง เข้า บั้ง ปลาใน เมืองไทย ก็
 จะหา ไม่ได้ นอกจาก หนังสือ ประติทิน บัณฑิต ว่าด้วย ปากะ วิชา ซึ่ง ออกใหม่
 ใน เร็ว ๆ นี้ เพราะ จัด รวบรวม อยู่ กัน แล้ว ไม่ต้อง อธิบาย ได้ ความแต่พอ
 เป็น เค้าเหมือน อย่างเช่น เข้ายาคู ที่ได้ กล่าว มาใน เรื่อง จุลลภาณี ก็ ดู ต้อง
 ผ่า ต้องต้ม ไม่ได้ บีบ คั้น เหมือน ยาคู ของเรา ผิด กัน เล็ก ตั้งแต่ ตัว เมล็ด
 เข้า มาแล้ว เครื่อง ที่ จะประกอบ ก็ ใช้ นม ใช้เนย ซึ่ง เป็น อาหารทิพย์ ของ คน
 ประเทศ นั้น เจือจางไป ด้วย น้ำตาล เป็นยาคู หวาน ส่วน ยาคู ที่มีมาใน
 พระวินัย ที่ พระสงฆ์ ดิน ชัน เข้า ต้มยาคู ก่อน เป็น อาหาร เข้า อย่าง เหลว ๆ

เช่นฝรั่งจะเรียกว่าไลต์ฟุต จะว่าแปนเข้าต้ม ก็ไม่ใช่ดูเหลวกว่า เพราะต้มได้ แต่ในหนังสือ มุพพลิกา วันฉรนา ที่ พระ อมรา ภิรก ขิต (เกิด) แต่ง แลหนังสือ พระ วินัย คำแปล ตีพิมพ์ ที่ สมเด็จ พระ วันรัต แต่ง ท่าน แปลคำเข้า ยาคู นั้นว่าเข้าต้มทุกแห่ง ที่แปลว่าเข้าต้ม นั้น เห็น จะ เป็น ความ ประสงค์ ที่ จะ ให้ คน ไทย เข้าใจ ชิม ชาบ โดยง่าย เพราะถ้า จะแปลว่า ยาคู ก็ จะต้อง เข้าใจ ว่า เป็น ของหวาน ที่ เจือ โยเข้าสีเขียว ๆ เช่นเลี้ยงพระพิธี สารท ที่ ไม่มี เวลา ที่ พระสงฆ์ จะฉัน นอกจาก การพระราชาพิธี ๆ การจรเป็นครั้งเป็นคราว ถ้าใช้ว่าเข้าต้มแล้ว ก็ เป็น ถูก กับที่ พระสงฆ์ จะ พอใจ ฉัน อยู่ เมือง ๆ ท่าน กล่าว ในหนังสือ นั้น ประสงค์ ความ ประพจน์ ของ พระสงฆ์ มิ ได้ ประสงค์ จะ กล่าว ถึง ประเภท แห่ง ยาคู ว่า เป็น อย่างไร ๆ ยาคู ๆ เข้าต้ม ที่มี มา ใน พระ วินัย นี้ ยังมี แปลก ออก ไป อีก กว่า ของเรา ทั้ง สอง อย่าง คือ เจือ ขิง เจือ โย กระเพรา แล เกลือ จะทำ ให้ รสเค็ม ๆ ชุน ๆ ไป ข้าง เทือก สกต สกตแล้ง อะไร เช่น คน แก่ ๆ พอใจ กิน เข้าต้ม กับ เกลือ แล พริก ไทย ๆ อย่างไร ยาคู เช่น นี้ พระสงฆ์ ฉัน ใน เวลา เข้าก่อน เวลาฉันอาหาร จึง เป็น อัน ฉัน อาหาร สบายอยู่แต่ วัน ละ หนึ่ง เดียว ไม่ได้ จำ เข้าสวดยเข้าเพนเหมือน พระสงฆ์ ทุกวัน นี้ บิณฑบาต จึง ได้ เป็น ครั้ง เดียว ก็ พอ คง ได้ ความ ว่า ยาคู มี สอง อย่าง คือ ยาคู เค็ม ที่ เป็น เข้าต้ม อย่าง หนึ่ง ยาคู หวาน ที่ เป็น เข้า อ่อน ต้ม เจือ น้ำตาล อีก อย่าง หนึ่ง ถ้า จะ เทียบ กับ เข้า ยาคู ของ เรา ก็ จะ ไกล ข้าง ยาคู หวาน แล รสชาติ สีสัน แล กิริยา ที่ ทำ ต่าง กัน แท้ ไม่ เหมือน กัน เลย

เข้าปายาค นั้น ยังมี หนึ่ง ที่ กล่าว ถึง เมื่อ นาง สุชาติดา หุง ถวาย พระพุทธเจ้า ก็ ได้ ความ ว่า หุง ด้วย นม โค สด ใน มงคล ที่ ป็น ว่า ด้วย นิทาน เสด็จรู้ ชี ละครนี้ หุง เข้า ปายาค กิน ก็ ว่า ใช้ เข้าสาร น้ำ คาล น้ำ นม

คุไม่ เหมือน กับ เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน ไกล มาก ไป ยิ่ง กว่า กระยา สาร ๗
 คุ ยัง ไกล เข้า ปายาศ นั้น มาก แต่ ไป มี กรอบ ๗ กรอบ ๗ เสีย ด้วย จึง ได้
 ชัก ให้ ผิด เรื่อง ไป จน ทำให้ เห็น ว่า เข้า เหนียว แก้ว ๗ เข้า เหนียว แดง จะ ไกล
 กว่า แต่ ชื่น ชื่อ ว่า อาหาร ของ ไทย จะ ไป เปรียบ กับ ของ พวก ประเทศ อินเดีย
 แล้ว เปน ต้อง ไม่ เหมือน กัน อยู่ ยัง คำ ถึง โดย จะ ไป ได้ คำ รา มา ชัด เจน
 หง ชื่น เปน ไม่ มี ใคร กิน ได้ เปน แน่ เพราะ ชื่น ชื่อ ว่า เนย แล้ว เปน ของ
 พึ่ง เกลียต ของ คน ไทย อย่าง ยิ่ง แต่ เปน อาหาร ที่มี รส อร่อย ของ ชาว อินเดีย อย่าง ยิ่ง
 เหมือน กับ มะขาม ของ พึ่ง เกลียต ของ คน ชาตินี้ แต่ เปน ของ อร่อย อย่าง ยิ่ง ของ คน
 ไทย โดย มาก บรดา กับ เข้า อัน ไถ ถ่า เจื่อน มเนย ก็ เปน กับ เข้า วิเศษ น้ำมัน เนย นั้น ใช้
 แทน กระติ ด้วย ใช้ แทน น้ำมัน ด้วย ถ้า จะ เทียบ เข้า ปายาศ ที่ ทำ สอง พัน สี่ ร้อย ปี เคียง ล่วง
 มา ได้ ได้ จริง เทียบ กับ อาหาร ของ พวก อินเดีย ๗ พวก แยก จะ ไกล กว่า
 เทียบ อาหาร ไทย มาก เมื่อ เข้า ไป ที่ เมือง พาราณสี พระ เจ้า พาราณสี
 จัก ของ มา เลียง ตั้ง โค้ะ อย่าง ฝรั่ง แต่ มี ช่อม ช้อน เภา ๗ ตัว คล้าย กัน กับ
 เลียง โค้ะ อย่าง ไทย บรดา บน โค้ะ นั้น ตั้ง อาหาร เต็ม ไป ทั้ง โค้ะ มี เบ็ด โก่
 ที่ บัง ย่าง อย่าง ไฉน บัด ทอง คำ เปลว ทั้ง ตัว มี ขนม ต่าง ๗ ที่ บัด ทอง คำ
 เปลว หลาย อย่าง ตั้ง รอบ ใน แล้ว มี ขาม เข้า ตั้ง อยู่ ริม จาน ที่ วาง ช่อม ช้อน
 มี มาก หลาย ที่ ราย ไป รอบ โค้ะ เข้า เช่น นั้น แล เห็น เปน เม็ด เข้า เหมือน เข้า
 เหนียว แก้ว แต่ ดี เหลือ ๗ เปน มัน ย่อง ที่มี เม็ด จิ สมิ ดโรย ก็มี มี
 อะไร เปน ชื่น ๗ คล้าย พัก ฉาบ เครื่อง จัน อับ แจก อยู่ ใน นั้น ก็มี ชิม คุ มี รส
 หวาน จัก มี รส น้ำมัน เนย แล กลิ่น กล้า จน กิน ไม่ได้ ไม่มี เข้า อย่าง
 ชาว ๗ เลียง เลย ต้อง หัน ไป กิน เบ็ด กิน โก่ ทั้ง นั้น เข้า ปายาศ ลง จะ เปน
 เข้า คล้าย ๗ เช่น นี้ เห็น จะ ไม่ ละ เอียต เหมือน เข้า ทิพย์ แล ไม่ กรอบ เหมือน

กระยาสาธต ตกลง เปน เข้า ทิพย์ แล กระยาสาธต ของเรา นี้ ก็ เปน อย่าง ไทย
ทำ สำหรับ คนไทย กิน ช้อย เปน แต่ ยืม ชื่อ ของ เก่า มา ใช้ เท่านั้น

เข้า ทิพย์ ที่ เรา กวน อยู่ ใน การ พระ ราช พิธี ทุกวัน นี้ เห็น จะ เกิด
ขึ้น ด้วย นึก เขาเอง ดู ตั้งใจ จะ ให้ มี ถั่ว งาน ม แล ผลไม้ ต่าง ๆ ให้ พร้อม
ทุกอย่าง เปน อัน รวบรวม รส ต่าง ๆ มา ลง เปน อัน หนึ่ง อัน เดียว จน
เรียก กัน ใน คำ ประกาศ ว่า อเนก รส ปายาส สิ่ง ของ ที่ ใช้ ใน เครื่อง กวน นั้น
เมื่อ ตรวจดู ตาม ภาณูชีจ่าย ของ มี จำนวน คือ ถั่วดำ ถั่วขาว ถั่วแม่ตาย
ถั่วราชมาศ อย่างละ ๓ ถัง ถั่วเหลือง ๓ ถัง ๑๐ ทนาน ถั่วทอง ถั่ว
เขียว อย่างละ ๔ ถัง ถั่วกระดัง ๖ ถัง เมล็ด งา ๕ ถัง ผล เตี้ย ๓
ถัง ๑๐ ทนาน ลำคูลาต ๒ ถัง ลำคูลาน ๑ ถัง เมล็ด แดง อลิต ๓ ถัง
เข้าโพด ๓๐๐๐ ดอก เข้าพ้าง ๒๐๐๐ รวง เข้าเฒ่า ๕ ถัง เผือก มัน
เทศ อย่างละ ๓๐๐ คีละ กระจับ สด หัวไทย อย่างละ ๓ ถัง เข้าสาร
หอม ๒ ถัง ผลไม้ แดง ๑๐ ทนาน ผลบัว ผลมะกล่ำใหญ่ อย่างละ ๓ ถัง
น้ำนมโค ๑๐๐ ทนาน เนย ๔ ทนาน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย อย่างละ ๑๐๐ ทนาน
มพร้าว แก่ ๕๕๐ ผล มพร้าวอ่อน ๕๐๐ ผล ชนมเทศหนัก ๔ ชั่ง น้ำ
ตาลกรวดหนัก ๒๕ ชั่ง น้ำตาลทรายหนัก ๕๐ ชั่ง น้ำตาลหม้อ ๓๐๐ หม้อ
เข้าดอกขม บังจิตไม่มีกำหนด ผลไม้สดที่หาได้ คือ ทุ้ม ทุ้ม น้อย หน้าเงาะ
ยางลำด ลมุด พลับ สด ลำสี หัวจัน กล้วยหอม กล้วยไข่ กล้วย ส้ม
ต่าง ๆ คือ ส้มเขียวหวาน ส้มมะเบ้ ส้มลำ ส้มเกลี้ยง ส้มต้งาน
ผลไม้แห้ง คือ ถั่วจี ลำไย พุทรา รว พลับแห้ง อินทผาลำ ผลไม้แช่อิ่ม
คือ ผลชิด ผลสะท่อน ผลไม้กวน คือ ทุเรียนกวน สับปะรดกวน แล
เข้าอ่อนที่ เปน น้ำนม ชนมสด อ้อยแดง ของเหล่านี้ ไม่มีกำหนดว่า เท่า

ไร แต่ครั้นเมื่อสอบถามตามที่ได้กวนจริง ๆ ประสม ส่วน อย่างไร ไปได้
 ความว่า ได้ใช้ถ้วยต่าง ๆ อย่างละ ๒ ถึง ๓ หลีก อย่าง ละถึง หึ่ง
 บ้าง สองถึง บ้าง งามใช้สามถึง คงเหลือ สองถึง ผลไม้แดงใช้ ๕ ทาน เหลือ
 ๕ ทาน มะกล่ำใหญ่ได้ใช้แต่ ๕ ทาน เท่านั้น เหลือ ถึง ๕๕ ทาน
 ผลเดียวกับผลบัวใช้ อย่าง ละถึง เหลือ อย่าง ละ ๒ ถึง เข้า ฟ้าง เข้า โศด นี้
 ใช้ อย่าง ละ ๒๐๐ ผัก เหลือ ถึง พันเศษ สอง พัน เศษ เมล็ดแดง อลิตใช้
 ถึง เตียว เหลือ สองถึง นม นั้นไม่ได้ ความว่าใช้ อย่างไร แต่เนยแล้ว
 โด น้ำ วุ่น เตียว เปน แม่ ซึ่งว่า ๔ ทาน นั้น จะ ซึ่ง อย่างไร ไม่ทราบ ลาคู
 ลานใช้หมด ลาคู วิลาด เหลือถึง หึ่ง ชะเอมเทศจ่ายหนัก ๔ ชั่ง แต่ได้
 ใช้เล็กน้อย เมื่อกันเทศจ่าย อย่างละ ๓๐๐ ใช้ อย่างละ ยี่สิบ สามสิบ คีตะ
 เท่านั้น น้ำตาล กววด น้ำตาลทราย น้ำตาล หม้อ มะพร้าวอ่อน มะพร้าว แก่
 เหล่านี้ ไม่ได้ ความว่าใช้ สัก สัก เท่านั้น แต่เห็น จำนวน จ่ายมาก มาย นัก
 ถ้า ประมาณ ดูกับ ส่วนที่ ลด ก็คงจะเหลือ กว่าครึ่งตัว เพราะฉะนั้น การ ที่จะ
 เอา ส่วนแม่ ของ เข้า ทัพย์ นั้นไม่ได้ เจ้าพนักงานผู้ กวน แก้ว ขี้ ออก แอดไป
 ว่า ของ เหลือ ก็ ใช้ ในการ พระราช กุศลอื่น ๆ ต่อไป แต่ที่จริง ก็เห็นจะเป็น
 สี่ เหลือ ไป เสีย นั้น แลโดย มาก วิธี ที่จะระคน สิ่ง ของ ทั้งปวง นี้ ให้เป็นผง
 สำหรับ กวน นั้น คือ ของที่ควร จะหั่น ผาน เปนชิ้นเล็ก ๆ ก็หั่น ผาน ที่ ควรจะ
 โขลกตำก็โขลกตำ ที่ ควรจะแยก จะหุง เช่น ลาคู วิลาด ลาคู ลาน ผล เตียว
 เข้า สาร หอม ก็แยก ก็หุง เกล็ด ด้วย ของทั้งปวง น้ำตาล สำหรับ กวน มี
 ชื่อต่าง ๆ คือน้ำผึ้ง น้ำอ้อยสด น้ำอ้อยแดง น้ำตาล กววด น้ำตาลทราย
 นั้น ก็ดู เปนแต่สิ่ง เชปะ ที่ใช้จริง ๆ เปน พื้น นั้น ก็น้ำตาล หม้อ อย่าง เตียว กระ

ที่ที่ใช้, ใช้คัน ด้วย น้ำ มะพร้าว อ่อน เปนอันได้ เจือ อยู่ ทั้ง มะพร้าว อ่อน
มะพร้าว แก่ ช่อมะเทศ ช่อมะสิด เข้า อ่อน ที่เปนนํ้า นมใช้ ลงครกโขลก เจือ
นํ้า คัน นํ้าที่ใช้ นั้นใช้นํ้ามันต์ ผลไม้ที่ ควร จะคั้นนํ้าเช่น ทับทิม แล ส้ม ต่าง ๆ
นั้นก็ คั้น นํ้า สำหรับใช้เจือ เมื่อ เวลา กวน พร้อม กับเนย ด้วย ฟันที่ใช้ติด
ไฟเคียว กระติ แล กวน นั้นใช้ ไม้ ไซย พฤษ์แลไม้ พุทรา สอง อย่าง เชื้อไฟ
ก็ใช้สอง ด้วยแวน ซึ่ง เรียก ว่าไฟ พ้า เมื่อ ตรวจ ดู เครื่อง ที่ใช้ ใน เข้า ติพย
ของเรา ก็ เห็น ว่าเป้น เนื้อ หนึ่ง อยู่ นั้น ก็คือ เรื่อง เข้า ๆ แล กระติ กับ นํ้า
ตาลเป้น ชนม อย่างไทย ๆ ที่เขาผลไม้ต่าง ๆ มา เจือนั้น ไม้ได้นักหวัง
จะให้รสผลไม้ นั้น รุสก็เลย เป้น แต่ สักว่ามี อยู่ ใน นั้น เรื่อง นมเนย มี พอให้
สม กับที่เป้น พิธี ที่แท้ ก็ ได้ เจือ กระทะละ ซ้อน ซบ ๑ ๆ สอง ซ้อน เท่านั้น
ไม่ได้ เกิน กว่า นั้นเลย แต่ กระนั้น อุปาทาน ของ คนไทย ๆ เรา ที่รู้ว่า เจือ
เนย ด้วยไม้ เข้าใจ ชัด ว่า เจือสำหรับ ออก ชื่อให้ดัง ศรี บาง คนกินไม่ได้
เลย ร้องว่า เหม็น เนย ลาง คน ก็ ทัก ว่า นี่ เหม็น เนยไป มีบ่นกัน แทบ ทุก บิ
แต่ที่แท้ นั้น เหม็น ชื่อเนย จริง ๆ ไม่มี ตัว เนย ที่ สำหรับ พอ จะให้ เหม็นได้ เลย
นี่ เป้น ตัว อย่าง ที่ ให้ เห็น ความ เกลียต เนย ของไทยได้ ถ้า กวน อย่าง แบบ
อินเดีย จริง ๆ แล้ว เป้น ต้อง เหลือ ทั้งแปด กระทะ ถึง จะบ้น ลูก กอน กลิ่น
ตาม แบบ คนที่ เกลียต เนยที่ มี เป้นอันมาก ก็ คงถึง กระท้อน กลิ่น เป้น แน่

การกวน เข้าติพย ถึง ว่าไม่ได้ ออก ชื่อในหนังสือ เก่า ๆ ชัดเจน ก็
คงจะ ได้ กวน มาแต่ ครั้ง กรุงเก่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึง
โปรด ให้ มี การกวนเข้าติพย ในรัชกาล ที่ ๑ นั้นตลอด มา ใช้พระเจ้าลูกเธอ
ฝ่าย ใน ทรงกวน ทั้งสิ้น ตาม ที่ ถู ก็นว่า ผู้ซึ่งสำหรับกวน เข้าติพย นั้น
ต้อง เป้นสาว พรหมจารี คือ ที่ยัง ไม่มี สามี นั้น ประการ หนึ่ง อีกนัยหนึ่งคือ

หญิง ซึ่งยัง ไม่มี ฤๅ กล่าว ว่าเป็นพรหมจารี แท้ แต่ การ ที่ ถือ อย่างหลังนี้ อยู่
ข้าง จะมาจากซิมซาบ ก็ ถ้า จะคิด ตามคำที่ ว่าพรหมจารี ซึ่งตามจำนวนใน
พุทธศาสนา คือผู้ที่ ประพฤติ อย่างพรหม ไม่บริ โภคกามคุณ ผู้ซึ่ง
ยัง ไม่มี ฤๅ ปราศจากเตยงสา จะถือ ว่าประพฤติ อย่างพรหมอย่างไรได้ เพราะ
ไม่ได้ คิด จะละเว้น เปน แต่ยังไม่ ถึง กำหนด ถ้าจะ ใช้พรหมจารี ให้แท้แล้ว
ดู เหมือน จะต้อง ใช้ผู้ที่ บริโภค กามคุณ ได้ แต่หาก มา ละเว้น เสีย เพื่อจะ
ประพฤติ ให้เหมือนพรหม แต่คำว่า พรหมจารี ที่มีมาในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียก
ว่ามหา ภารตะ นั้น ดู ต่างกันกับ พรหมจารี ที่มี มาใน พุทธศาสนา เขากล่าว
ปริยายไว้ ในเรื่องจำแนกพวกผู้ ประพฤตินั้น ๔ จำพวก จำพวก หนึ่ง เรียกว่าคฤหัสถ์
จำพวก หนึ่ง เรียกว่าภิกษุ จำพวกหนึ่ง เรียกว่าพรหมจารี จำ พวก หนึ่ง เรียกว่า
วัน ปรชชฺญ ในจำพวกที่ เรียก ว่า พรหมจารี นั้น จำจะต้อง ประพฤติ คือ
เวลาที่ อยู่ด้วยอาจารย์ ต้องรับ คำสั่งสอน แลทำตาม ซึ่งอาจารย์ จะบังคับ
ให้ทำ แลจำ จะต้องรับ การงาน ของอาจารย์ไม่ต้อง รอ คำสั่ง อาจารย์ก่อน
จำ จะต้อง ตื่น ก่อน นอนภายหลัง อาจารย์ จำจะต้อง เปนผู้อ่อนน้อม แลต้อง
อด กลั้น ความ ปราศณา ทั้ง ปวง ให้ อยู่ ใน บังคับ ตัว แลต้อง อด กลั้น
คือ ตั้ง อยู่ ในขันติ เปนผู้มี พยายาม กล้า แล มีความ เพียร ที่จะ เล่า
เรียน ต่อ เปน ผู้ที่ ประพฤติ เช่นนี้ จึง เปน ผู้ควร ที่ จะ คิด ว่า จะ สำเร็จ ได้
สม หมาย ความประพฤติ ของพรหมจารี ที่ กล่าว มานั้น ดังนี้ แต่ ความมุ่ง
หมาย ของพรหมจารี ที่มุ่ง จะได้ นั้นคือได้ ความรู้ที่ ได้ เล่าเรียนเวท ซึ่งเป็น
ตัว คัมภีร์ เดิม ที่พระพรหม หยิบ ออกจาก กอง เพลิง เปนต้น แลเวททางค์ ซึ่ง เปน
วิชา ประกอบ กัน กับ เวท ๖ ประการ มี วิ ชาติโร เปน ต้น แลศาสตร์
คือกฎหมายแบบ อย่าง ความประพฤติ สำหรับ คัก สิ้น ผิด แลชอบ มีมนุสสารศาสตร์

เปน ต้น แลมนตร์ คือ ถ้อยคำที่ สวดเศก อ้อนวอนต่อ พระเปนเจ้า ฤๅคำ
 อธิฐาน วิชา ทั้ง ปวง นี้ เปนพื้น ที่สำหรับ พวกพรหมจารี จะเล่า เรียน ถ้า
 อาจารย์ นั้น มี วิชา วิเศษ ยิ่ง ขึ้นไป คือ วิชาลัญ วิชาชุบชีวิต ที่ตาย ให้ กลับ
 เปนขึ้นได้ เปน ต้น เมื่ออยู่ไป กับ อาจารย์ ๗ ชอบใจใน การ ปฏิบัติที่ ตัวได้
 ทำ เมื่อใด ก็ ประดิษฐ์ วิชา นั้น ให้ นับว่า เปนจบพรหมจารีที่ตนได้ถึงความเพียร
 ในเวลาเมื่อตั้ง อยู่ในพรหมจารี นั้น ก็ ย่อมตั้ง ความ เพียรในการ ที่ จะทรมาณกาย
 เฟ้ง ต่อฉนวน สืบมาดี ด้วย ผู้ที่ประพฤติพรหมจารีเช่นนั้น ย่อม มี เวลา จะละ
 ความ เพียร มา มี ภรรยา ฤๅมีภรรยา ไป ด้วย ใน เวลา ตั้ง ความ เพียร
 ไป เช่นนี้ ตูคำที่ เรียกว่า พรหมจารี นั้น ไม่ ประสงค์ จะ แปลความว่า
 ละ การ บริโภค กามเหมือนอย่าง พรหมจารี ในพระพุทธศาสนา ประสงค์
 เอาความ เพียร ที่ จะ ให้ ได้ วิชา แล จะให้บรรลุนานสมบัติ ซึ่งจะทำให้ เปน
 พรหมเปนนั่น พรหมจารี มี เปน สองอย่าง อยู่ เช่นนี้ พรหมจารี ที่ใช้ กวน
 เข้ชาติพญานี้ จะหมายเอาพรหมจารี พวกใด ก็ไม่ทราบ แต่ตามความ เห็น
 ของ ข้าพเจ้า จะ คิด ลึก เกินไป ฤๅ ประการใด สงสัยอยู่ เห็น ว่า คำที่ เรียก
 ผู้ กวน เข้ชาติพญานี้ ว่าสาว พรหมจารี นี้ เดิม จะ เปน พราหมณ์ ดอก กระมัง ข้อ ที่
 ถ้อยตาม ชี้ม ชาบ กัน อยู่ต่อไป อีกว่า นาง พรหมจารี นั้น ต้อง เปนคน
 ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึง จะ เปน พรหมจารี แท้ นั้น เเล่ ถ้า จะ คิด ไป ตาม ทาง ที่
 ว่า พรหม จารี เปน พราหมณ์ แล้ว ก็ จะ เคย ใช้ นาง พราหมณ์ ที่ ยัง ไม่มี สามี
 ธรรมดาพราหมณ์ที่มี ฤๅ แล้ว ก็ มี สามี ทั้งสิ้น ฤๅ ถ้า ไม่มี สามี ก็ คง
 เปนคน เสียคน แล้ว จะ มาใช้ ใน การมกคลไม่ ควร จึงต้อง เปนการ เลือก
 พื้น เอานาง พราหมณ์ ซึ่ง ยังไม่มี ฤๅ ที่ เปน คนบริสุทธิ์มากวน การที่ เราพลอย
 ถ้อยไปว่า ต่อ เด็ก ที่ ยัง ไม่มี ฤๅ จึงจะ เปนพรหมจารี แท้ นั้น จะ เปนด้วย พึงแล้ว

ในเรื่อง เขาเลือก นางพราหมณ์ แต่ไม่รู้มูลเหตุ แลลทีอัสสาสนา พราหมณ์
จึงได้เข้าใจกัน เป็นการ ชิมชาบ รวบรวม สืบมา ก็ถ้าหากเมื่อว่า การ กวน
เข้าทิพย์ เป็นการ จำเป็นจะต้องใช้ นางพราหมณ์ซึ่ง ยังไม่มีสามี เช่นว่ามาแล้ว
นี้ พราหมณ์ในเมืองไทย เรายังมี น้อย จะหาธิดาพราหมณ์ซึ่งยังไม่ถึงกำหนด
อาวาทวาทมงคลได้ยาก จะมีเวลาขัดข้องในการที่จะทำพระราชพิธีขึ้น พระ
เจ้าแผ่นดินองค์ใด องค์หนึ่งจึงได้ ทรงตัดสินว่า เมื่อไม่มีธิดาพราหมณ์จะกวนเข้า
ทิพย์แล้ว เอาลูกเจ้านาย ที่นับว่าเป็น ชักติย ชาติสูงกว่า ตระกูล พราหมณ์ มา กวน
จะไม่ได้ ฤๅ ท่านพราหมณ์ผู้จะทำพิธีนั้น ก็ค่อนข้างจะอยู่ข้าง เรียวลง ด้วยจะ
หาธิดาพราหมณ์ก็ไม่ได้ ด้วยจึงได้ตกลง เป็นว่า ยอมใช้ได้ตาม กระแส พระ
ราชดำริห์ การ กวน เข้าทิพย์จึงได้ ยก เป็น น้า ที่ของ ลูกเจ้านาย กวน แต่
เลือกเอาลูกเจ้านายเป็นพรหมจารีคือที่ไม่มีสามี เป็นพรหมจารีตามอย่างพระพุทธ
ศาสนา ที่ทรง พระเยาว์ ให้ ได้ ขนาด กับนางพราหมณ์ ซึ่งยังไม่ มีสามี ที่เคย กวน
มาแต่ก่อนนั้น ด้วย จึงได้ เรียกว่า สาว พรหมจารี แลวิธี ที่เลือก เด็ก อายุ อ่อน
ที่กลาย เป็น ชิม ชาบไป จึงได้ยัง เหลือ ชิม ชาบ อยู่จน บัดนี้ ครั้น ต่อมาใน
รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ การ กวน เข้าทิพย์ ละเว้นไป คงมีแต่ยาคุ เสมอมา
ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ กวน เข้าทิพย์ เพิ่ง มาเกิดขึ้นใหม่ อีก ใน รัชกาลที่ ๔ การ
ที่เปลี่ยนแปลง ในวิธี ที่ทำ ก็ คง จะมี หลาย อย่าง ที่จับ ได้ ชัด เช่น ขนมน บัง
ดังนี้ แต่ก่อน คงไม่มี แต่ใน ครั้งนั้น ใช้ หม่อม เจ้า ลูกเจ้านาย ต่าง
กรม ยังไม่ได้ ตั้ง กรม ไม่ เฉพาะ แต่ที่ยัง ทรง พระเยาว์ กวน เรือยไป จนเป็น
สาวใหญ่ๆ เช่น หม่อม เจ้า ทับทรวง ใน พระองค์ เจ้า เกยร เป็นต้น ก็มี ทรง
พระ ปุรวรภา จะให้ พระเจ้า ลูก เธอ กวน อยู่ไม่ขาด แต่ยังทรง พระเจริญไม่พอ
ก็พอเสด็จ สวรรค์ คด เสีย ครั้นใน แผ่นดินปัจจุบันนี้ ใช้ตามแบบ รัชกาล

ที่ ๔ แต่ได้มี พระเจ้าน้องนางเธอ แล พระเจ้าลูกเธอ กาน สองครว
 การที่ตกแต่งกันอยู่ข้างใหญ่โต แลที่ๆ กานก็ ไม่เป็นปฏิรูปเทศจึงไม่
 ได้เป็น การติดต่อกันไปทุกปี กลับลง เป็น อย่าง เก่า ครั้น นานมา หม่อม
 เจ้าที่ ทรง พระเยาว์ มี น้อย หม่อม เจ้าที่ ขึ้น มาบุญชื่ ใหม่ ขึ้น หลัง ยังไม่
 ทรง พระเจริญ ด้วย ต้องหาใน ระหว่าง เกษากันต์แล้ว แต่ยังไม่ทันเป็นสาว
 ใหญ่ก็หาอยากขึ้นทุกปี ลง ต้อง มี หม่อม วาซวงษ์ เจือปน นาน เข้า ก็
 เรื่อยลงไปจนหม่อมหลวง เมื่อ ขึ้นหลัง ๆ ลงมานี้ ถึงคน สามัญ
 เข้าปลอม ใช้บ้างก็มี แต่ต่อไป ภายหน้า ถ้า เจ้า นาย ขึ้นหลัง ทรง พระ
 เจริญแล้ว ก็คงจะไม่ต้อง มี คน อื่น เจือปน การ แต่ง ตัว พังสวด ของพวก
 สาวพรหมจารีนี้ แต่ก่อน มา ก็ เห็น จะนุ่ง ขาว ทั้งสาม วัน แต่ครั้น ใน แผ่น
 ดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แต่ง เครื่องสี่ สองวัน
 ใน วันที่ แต่ง เครื่องสี่ นั้น นุ่งจีบ แต่วัน กวนเข้า ทิพย์ นุ่ง ขาว เดิมก็ ใช้
 นุ่งจีบ แต่เจ้า นาย ที่ ต้อง กวน เข้า ทิพย์ มัก เป็น เด็ก ๆ ไม่รักษา กิริยา ให้
 เรียบร้อย ฉะนั้น บาง แล แสง เดิน ปลิว กระจุย กระชายไป จึงโปรดให้นุ่งโจง
 กระเบน เสีย ว่าที่จริง ดู ก็ ควร จะ นุ่ง ขาว ทั้งสาม วัน ตามธรรมเนียมที่
 พัง สวด ทั้ง ปวง ใช้ นุ่ง ขาว เป็น พัน ยก เสีย แต่งงาน บ่าวสาว เพราะ เห็น ว่า
 แต่ง ตัว นุ่ง ขาว ไม่ มี สีสัน ทำให้ผู้ที่ แต่ง นั้น เสีย สรวายไป การที่ พัง สวด
 พิธีสารท นุ่ง ห่ม สีนี ก็ เห็น จะเป็น เรื่อง จะให้ สรวายนั้นเอง ใช้สรวม สรวาล
 สาย สร้อย ผูก ของ ขื่อพระหัตถ์ พระบาท เว้น แต่ที่สาวโตแล้ว ก็ ใช้แค่ สรวาล
 แล สาย สร้อย แต่ พระ องค์ เจ้า กวน ใน ขึ้น หลัง นี้ ทรงผ้า เยียรบับ ทรง
 สพักคาด บัก ที่ยัง ทรง พระเยาว์ ก็ ใช้ เครื่อง ประดับ เต็มที่ แต่ที่ ทรง พระ
 เจริญแล้วไม่ได้ใช้ พระสังวาล แต่ง อย่างไม่ กระจุย มีที่ พระองค์ เจ้ากวน

นั้น คราวใด ก็เป็นการ ครึกครื้น ใหญ่ คน ตู หลาย ร้อยคน แต่บาง ปี ที่มี
แต่การ พระราชพิธี ไม่มี กวนเข้า ทิพย์ ก็มีบ้าง เหมือน อย่าง เวลา พระบรมศพ
อยู่ บน พระ มหา ปราสาท เป็น ต้น

ส่วน ใน การ พระ ราช พิธี ที่ พระ ราช ธรรม ธรรม นั้น ทั้ง ตาม แบบ เหมือน
พิธี อื่น ๆ ที่ ใน พระบรม มหา ราช วัง ไม่มี แปลก ประหลาด อัน ไต เลย การ
พิธี สังฆ พระ แทน มณฑล จัด คล้าย พระราชพิธี สังฆ ธรรม ธรรม แต่ ยก พระ บรม
ธาตุ แดพระพุทธรูป ต่าง ๆ เลี้ยง ทั้งสิ้น คง อยู่ แต่ พระไชย วัฒน ปรจำ รัชกาล
ที่ ๕ ไม่มี เทียน ไชย เพราะ ไม่ได้ สวด ภาณวาร ที่ พระ แทน สำหรับ พระ
สังฆ สวด เป็น ที่ ตั้ง สิ่ง ของ ต่าง ๆ ซึ่ง จะ ใช้ ใน การ กวนเข้า ทิพย์ พระสังฆ
ที่ สวด มนต์ เปลี่ยน กัน ทั้ง สาม วัน คือ ใช้ พระราชา คณะ พระครู เจ้า วัด พระ
ครู นิคม ภัทร พระ มหาต เล็ก บาง องค์ ซึ่ง ได้ รับ พุ่ม ใน วัด พระศรีรัตน
ศาสดา งาม ๆ ที่ได้ บิณฑบาต ใน พระบรม มหา ราช วัง นั้น กัน เป็น สาม
พวก วัน แรก คณะ ได้ วัน กลาง คณะ เหนือ วัน หลัง คณะ กลาง แล คณะ
ธรรมยุติกา พระสังฆ มาก บ้าง น้อย บ้าง ขึ้น ๆ ลง ๆ ตาม ที่มี ตัว ไม่ กำหนด
แน่ ได้ แต่ คง ไม่ ต่ำ วัน ละ ๓๐ ไม่ เกิน วัน ละ ๔๐ รูป ทั้ง สวด เริ่ม พระราช
พิธี ใน เวลา บ่าย วัน แรม สิบ สาม ค่ำ สาว พรหมจารี ที่ มา นั่ง พัง สวด นั่ง
ใน ฉาก มี สาย ลีลา งาม โยง มงคล เหมือน อย่าง เจ้านาย โสกันต์ ทรง จุด เทียน
เครื่อง นมัสการ แล้ว อาลัย ษณ อ่าน คำ ประกาศ คำ ประกาศ เดิม เป็น คำ
ร้อย แก้ว ของ กัน ไม่ มี กำหนด แต่ ภาย หลัง พระยา ศรี สุนทร โวหาร แต่ง ขึ้น
เป็น คำ ร่าย ได้ ใช้ อยู่ ทุก วัน นี้ เริ่ม คำ ประกาศ นั้น รับ พระ บรม ราช
โองการ ประกาศ แก่ พระสังฆ ซึ่งจะ สวด พระ พุทธ มนต์ แล เทพยดา ซึ่ง รักษา
พระนคร แล ใน สถานที่ ต่าง ๆ ใน ประกาศ นี้ ออก พระนาม ย่อ อย่าง กลาง ทรง

พระราชดำริที่ว่า การ กวน เข้า ทิพย์ เป็น พระราชพิธี เคย ทำ มา แต่ โบราณ
ทั้ง เป็น เวลา ที่ ได้ ถวาย ทาน ยาคู ใน เวลา ที่ เข้า เป็น น้ำ นม ซึ่ง เกิด มี ขึ้น แต่
ปฐมรัชกาล การ กวน เข้า ปายาส นั้น เป็น พิธี เพื่อ จะ ให้ เกิด สวัสดิ์ มงคล
แก่ พระบรมวงษานุวงศ์ แล ข้าราชการ บรรดา ที่ อยู่ ใน กรุง เทพ ฯ รับ พระ
ราชทาน รับ โรค โภย อัน ตราย ต่าง ๆ ส่วน ยาคู นั้น นับ ว่า เป็น เหตุ ที่ จะ บั๊อง
กัน เข้า ใน นา มี ให้ มี อัน ตราย ด้วย มี นิทาน กล่าว มา ว่า พระโกณฑัญญะ
เมื่อ เป็น กุมภกรัณฐกชาติ ได้ ถวาย ยาคู แก่ พระสงฆ์ สามเณร พุทธบริษัท เข้า
ใน นา ถึง งาม บริบูรณ์ ขึ้น เป็น ทิฐู ธรรม เวทีนัย ทรง พระราชดำริ เห็น ว่า ควร
จะ ทำ จึง ให้ นำ เข้า รวง ซึ่ง เป็น น้ำ นม มา จ่าย แจก ไป ให้ พระบรมวงษ
านุวงศ์ ทั้ง ฝ่าย น้ำ ฝ่าย โน แล ข้าราชการ ทำ ยาคู แล โอ พัก เหลือง เป็น ภาชนะ ที่
รอง ประดับ ด้วย ดอกไม้ ต่าง ๆ เป็น ประณีต ทาน ถวาย พระสงฆ์ เลิศ
พระราชดำเนิน ออก เสด็จ พระสงฆ์ สาม วัน

จึง มี พระบรมราชโองการ ให้ ประกาศ แก่ พระสงฆ์ ซึ่ง จะ สวด พระพุทธมนต์
ขอ ให้ มี จิตร มั่น ด้วย เมตตา แล ยึด เอา คุณพระ รัตน ไตรย ทั้ง สาม เป็น ที่ พึ่ง แล
ด้วย อำนาจ พระ รัตน ไตรย อัน เป็น นิติ โสยบุญ เขต ขอ ให้ เกิด สวัสดิ์ มงคล
แล รับ โรค โภย แก่ ผู้ ที่ ได้ รับ พระราชทาน เข้า ปายาส นี้ แล ขอ ให้
เทพดา จง นำ สุรามฤตย์ มา เจือ โปรง ปราย ใน อเนกรส ปายาส ให้ ลุ่ม ก้น สรรพ
อัน ตราย ทุก ประการ ค่อย ไป จึง เป็น คำ อธิฐาน ว่า ด้วย อำนาจ พระมหากษัตริย์
ของ พระเจ้า แผ่น ดิน ซึ่งมี แก่ ประชาชน ทั้ง ปวง แล อำนาจ พระราชกุศล
ที่ได้ ทรง บำเพ็ญ ใน เวลา นี้ จง ให้ มี พระชนม์ ยืน นาน ปราศ จาก พระโรค ให้
ศัตรู เป็น ที่ เกรง ขาม แล ขอ ให้ ฝน ตก เต็ม เพียง พอ งาม ใน เวลา ที่ เข้า เป็น รวง
แล ผล ไม้ ต่าง ๆ เมื่อ ถึง ฤกษ์ ก็ ให้ ออก บริบูรณ์ ทัว ทุก สิ่ง ทุก อย่าง ด้วย

อำนาจ บุญฤทธิ พระเจ้าแผ่นดิน ผู้นำราชการ แล ประชาชาษฎร คำสัตย์
ซึ่งได้กล่าวนี้ ขอให้สำเร็จ เปน สวัสดิ์ เทอญ เมื่อ อ่าน ประกาศ แล้ว พระสงฆ์
จึงได้ สวดมนต์ วัน แรก สวดจุลราชปริต วัน กลาง สวดมหาราชปริต วัน
หลัง สวด ธรรมจัก กัปวัตตสูตร แล มหาสมัยสูตร รุ่ง ขึ้น เดือน พระ วัน แรก
เปน โดยากุ ข้าราชการ วันที่ ๒ เปน ของ พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่าย น้า
วันที่ ๓ เปน ของ พระบรมวงษานุวงศ์ฝ่าย ใน

วิธีที่ทำโद्याคุกัน แต่ก่อน ๆ มา ทราบ ว่าใช้ พัก เหลือง กลึง เปน รูป
ต่าง ๆ ประดับ ด้วย ดอกไม้ พัก ทอง มะละกอย้อม สี เครื่อง สด มี กระบะ
ๆ ถาดรอง ใบหนึ่ง ที่ ใช้ เปน โต๊ะไม้ รอง บ้าง ก็มี แต่อย่าง ย่อม ๆ ชมกัน ใน
กระบวน ฝีมือ ข้าง แทะ พัก ทอง มะละกอลี้น ดอกไม้ สด แต่ ที่ ทำ นั้น ไม่
ต้อง เหมือน ดอกไม้ จริง จะ ให้ งาม ขึ้น ไป กว่า ก็ ร้อย เท่า ก็ ได้ ถ้า ยิ่ง งาม ขึ้น
ไปเท่าใด ยิ่งดี แบบ เดียว กันกับ ข้าง เขียน ไม่ ต้อง เขียน ให้ เหมือนจริง การ
ที่ ทำ นั้น ต้อง ทำ ใน เวลา กลาง ค่ำ อยู่ ข้าง จะ เปน การ อะระประกว ประชัน กัน มาก
แต่ เจ้านาย ฝ่าย ใน ท่าน ไม่ โปรด ดอกไม้ พักทอง มะละกอด้วย เห็น ไม่ เหมือน
จริง แล ไม่ มี กลิ่น หอม ทั้ง ไม่ ได้ มี พระหัตถ์ จัดทำ อะไร ด้วย ใน โद्या
คุนั้น เลย จึง เปน ธรรมเนียม ถ้า พระ องค์ ใด ถูก โธ ต้อง ยก เข้า มา ถวาย
แต่ เข้า ถอน ดอกไม้ พักทอง มะละกอก ออกเสีย หหมด เอา ดอกไม้ สด เลียน
ไม้กลัด บัก ประดับ แบบ ที่ สำหรับ ประดับ นั้น ทุไม่ ใคร จะ แปลก กัน นัก ข้าพเจ้า
เคย เล่น ดอกไม้ พักทอง มะละกอก ที่ ถอน ออก แล ได้ เคย ช่วย ประดับ ดอกไม้
สด เสมอทุกปี อยู่ ข้าง จะ ขำ นาน มาก ยศ โฉมนี้ ดู เปน จำ เปน จะ ต้อง ใช้ ดอก
มณฑา มัต เปน ข้อ สักดอก เปน ยอด ดอก หนึ่ง รอง ลง มา สาม ดอก โดย

มากกว่าดอกอื่น ๆ ถ้า ผิดจากดอกมณฑาทิก็เป็น ดอกขจรซ้อน บ้าง ดอกกุหลาบ
 บ้าง มัด เป็นช่อใหญ่เหมือนกัน ร่อง ลงมา ก็ เป็นดอกจำปา ดอก จำปิง
 กลีบ บัก เรียง เป็น วง รอบ แล้ว จึง ถึง ดอก กุหลาบ เป็น ท้อง ไม้ อีก รอบ หนึ่ง
 แล้ว ดอกจำปา ดอกจำปี เป็น ขอบ นอก อีกสองรอบ เป็นหมดส่วนผ่า ในส่วน
 ตัวโกล่นั้นก็ประดับเป็นรอบ ๆ เช่นนี้ เหมือน กัน ตามแต่ พระองค์ใด จะโปรด
 สลับสีดอกไม้ อย่างไร แปลก กัน ไป ต่าง ๆ แต่คงอยู่ ในใช้กุหลาบจำปา
 มณฑาทิ อย่างนี้ เป็น พื้น ทั่ว ๆ ไป ถ้าวันใดข้างใน แล้วก็ เป็นดอกไม้ สด
 ครีตไป ทั้ง สิ้น ถ้าวันใดข้างนอกแล้วหาดดอกไม้ สด สักดอกหนึ่ง ก็ ไม่มี เป็น
 ดอก ไม้ พัก ทองมะละกอ ทั้ง สิ้น ข้าง ฝ่ายผู้ ชาย ก็ ข้อนว่า โฉน้านายผู้ หญิง
 ว่า ไม่ รู้จัก งาน เขา แต่ ดอก ไม้ เข้าพอก ข้าง ผู้ หญิง ก็ ข้อนว่าผู้ ชาย
 ว่า ไม่ เห็นเป็นดอกไม้ ดอกให้ลั่นไตเป็น แต่ พักทองมะละกอ เหม็น เขียว เหม็น
 บุด ไป ทั้ง โดเดียวกันเช่นนี้ ตูมี อยู่เสมอไม่ขาด ที่จริงประดับ ดอกไม้
 ของเจ้านายข้างใน ก็งามไป อย่างหนึ่ง เสียแต่เป็นแบบเดียวไม่ว่าใครจะยก
 ย้าย แล เป็น วง ๆ แผ่น ทับ กัน ไป ไม่มีฝีมือช่าง ในนั้น เลย ถ้าจะประ
 ดับเหมือน อย่าง เช่น เจ้านาย เขียวนี้ จัด งาน ดอกไม้ อย่างใหม่ ๆ สดสี
 สด สรรให้ มากก็ จะงาม พอใช้ ส่วน ของผู้ ชายนั้นเล่า ที่จริง ก็ เป็นฝีมือ
 ช่าง ที่ ต้องใช้ มีด เล็ก มีด น้อย แะ ซอก แแซก ต่าง ๆ ดอกไม้แต่ละดอกก็ ต้อง
 แะกัน ช้านาน เป็นที่ เทียบ ฝีมือฝีมือ ชั่ว กัน ได้ เสียแต่ไม่ตั้งใจ จะทำ
 ให้เหมือน ดอกไม้จริง ๆ เลย มัก จะไปเข้า เรือง ดอกไม้เงินเสีย โดยมาก
 ถ้าผู้ที่ ตู ไม่ใช้ คนที่ เรียกว่า “แปน” คือที่ เคย ทำ ได้ ญา ที่เคย เห็นมาก ๆ
 แด ๆ ก็ ไม่ น่า พิทวง งง งวย อัน ใดให้ เมื่อย ๆ ไป ต่อพ้อง ที่ท่านแปน ๆ ดิชม
 กัน จึง ได้ เห็น แล เข้าใจว่า ดีอย่างไร ชั่วอย่างไร การแต่ง โฉมาแปลง ขึ้น ใหม่

ในโด ของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ใช้ดอกไม้งาม ที่เปนคราว กำลัง ท่าน เล่น อยู่ หมู่หนึ่ง คือ ดอก รัก เร่ ดอก เหนียง นก กระทุง แล ดอก เบญจมาศ กุหลาบ ฝรั่ง ต่าง ๆ ทั้ง อย่าง ดอก เล็ก ๆ ประดับทั้งดอกทั้งใบ สลับ กัน ไปไม่ไว้จาง หวะ เปนดอกไม้มิได้ทั้งโด แปลก มา ใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ชม ชม มาก ได้ พระ ราชทานรางวัล ด้วย แต่ไม่มีผู้ใดอาจ ทำ ตาม อย่าง นั้น คง มี อยู่ แต่โดเดียว โดนอก นั้น เล่น เพิ่มเติม ทาง เครื่อง ดึง เปน ขั้ว เปน ชัน มี ของหวานจัดลงจาน ตั้ง บ้าง เครื่องไทยทาน ต่าง ๆ ประดับ ประดา บ้าง บางที ก็มี นาม ๆ แต่ยังไม่โตถึงโด ทุกวันนี้ พอ ยก เข้า ประเคน ข้าง ลำรับ ได้ เปน บางโด ที่เดียว จึง จะต้อง ยก เข้า ไป แต่เฉพาะโด แต่ใน ประจุบันนี้ มีความคิด ยักย้าย เปลี่ยนแปลง ออก ไป ทั้งตัวโด แล เครื่องตกแต่ง สุนัข สุนัข นงตงงามยิ่ง ขึ้นกว่าแต่ก่อน หลาย เท่า จนถึง ใช้ เครื่อง กล เครื่องใด บ้างก็ มี เปลี่ยนรูปทุกปีไม่ได้ซ้ำ เปน กระดาษใหญ่ อย่าง เล็ก ๆ ตุ สุนัข สุนัข นมาตุ มาก แต่โต ๆ ขึ้นไป จน การ ที่จะ ยก เข้า ไป ประ เคน พร้อม กับ ลำรับ นั้น เปน ไม่ ต้อง คิด ถึง ได้ แต่ตั้ง เรียง เปน แถว อยู่ ตรง หน้า พระ เถ้านั้น ของ เจ้านาย ข้างใน ก็ ไม่ใช้ ดอกไม้มิเหมือนอย่างแต่ก่อน ไป เล่น ท่วงที่ ประดับ ประดา แข่ง กัน กับ ข้าง หน้า ตุ ก็ คล้าย ๆ กัน ทั้ง สาม วัน ถ้าผู้ใด ถือแบบเก่าใช้แต่ โด รอง ถาด หรือ รอง กระบะ ด้วย ถือว่า เปน แบบ อย่าง มี วิทยุ ฐานะ ไม่ ยอม เปลี่ยนใหม่ แล เสีย เสีย เงิน ถึง จะ ประดับ ประดา ตก แต่ง งตงงาม เท่าใด ก็ คง ลงไป เข้า พวก พระยา พระรื่อง แกร่ง ที่ เกณฑ์ เหลือ เพื่อ ขาด ไม่ ใคร จะ ได้ ประเคน พระ ที่ มา ฉ้น

การที่จะจำหน่ายโถยาคุนั้น เจ้าพนักงาน จัดโด ของ ผู้มี บรรดาศักดิ์

ใหญ่ ๆ ที่ไม่ได้ขึ้น เปน เข้า พระ ตั้งไว้ที่หนึ่ง ดู เหมือน หนึ่ง จะ เปน
 เกียรติยศใหญ่ ที่ ได้ เปน ส่วน ของ พระพุทธเจ้า แต่ที่ แท้ แปร วัง เลว แต่
 เกรงใจ จึง เอาไป ตั้ง เข้า พระ แล้ว จะได้ ยก เอา ไป ให้ พระ ที่ เลว ๆ ๆ ๆ
 ที่ มา นั้น แล้ว แล ที่ จะ มา ฉะนั้น ไป เปน ได้ ข้า อีก โด หนึ่ง ส่วน โด ที่ เหลือ
 อยู่ นั้น สังฆการี มี องค์ ฉลาด ชื่อ พระ วัคคย อวาย เมื่อ เลิศ จั ออก ทรง คีต
 แล้ว จึง เลิศ จั พระ ราช ดำเนิน ทอด พระ เนตร โด ทรง บัก ฉลาด ชื่อ พระ สงฆ์
 ตาม แต่ จะ ไป รด พระ ราชทาน องค์ โด โด ยาคู ที่ เกณฑ์ มา นั้น คง จะ เหลือ
 พระ สงฆ์ อยู่ ใน วัน ละ ๓ โด ๔ โด โดย มาก จึง ทรง เลือ ก พระ ราชทาน
 พระ องค์ เจ้า พระ พระ องค์ เจ้า เณร ที่ ไม่ได้ มา ฉะนั้น บาง ที่ ก็ ข้า ใน พระ
 ราช อาคณเฑีย ใหญ่ ซึ่ง ไม่ ใช้ วัน ที่ มา ฉะนั้น บ้าง ตาม แต่ จะ มี โด เหลือ
 มาก เหลือ น้อย สิ่ง ซึ่ง ต้อง ห้าม ใน โด ยาคู นี้ คือ ห้าม มิ ให้ ใช้ โด แก้ว
 แทน โด พัก เหลือง ซึ่ง เคย ไม่ ไป รด มา ทุก คราว ที่มี เครื่อง ตก แต่ง ตาม แต่ จะ
 ตก แต่ง อย่างไร สุด แต่ ให้ มี โด พัก เหลือง เปน เครื่อง บรรจุ ยาคู อยู่ แล้ว เปน
 ใช้ ได้ พัก ทั้ง ผล ซึ่ง มิ ได้ ปอก เปลือก แล มิ ได้ ตก แต่ง อันใด ด้วย มี มือ
 ข้าง ที่ ความ ประสงค์ ของ ผู้ ที่ ทำ นั้น ก็ ประสงค์ จะ อด ที่ หาด พัก โด นั้น
 ได้ ใหญ่ ที่ มี ตัว อย่าง เล่า มา ว่า เมื่อ ครั้ง แผ่นดิน พระ บาท สมเด็จ พระ
 มั่ง เกล้า เจ้า อยู่ หัว มี หนึ่ง มี พัก เหลือง เข้า มา แต่ เมือง จันท ผล ใหญ่ หลาย ๆ
 กำ ข้า ราชการ ที่ เปน คน ค้า ลำเนา ชื่อ มา ทำ โด ยาคู หลาย คน ด้วย กัน ไม่
 ได้ ตก แต่ง อันใด มาก นัก แล ไม่ได้ ปอก เปลือก พระ บาท สมเด็จ พระ
 มั่ง เกล้า เจ้า อยู่ หัว ก็ ไป รด ปราณ เชย ชม ครั้น มา ถึง ใน รัชกาล ที่ ๔ มี
 ผู้ หาด พัก เหลือง ผล ใหญ่ ได้ ทำ เข้า มา เช่น นั้น บ้าง ก็ ไม่ ไป รด รับ ลัง
 ว่า เปน การ มั่ง ง่าย การ เรื่อง ที่ จะ เลี้ยง ยาคู พระ สงฆ์ ทำ ไหม จึง ต้อง บรรจุ โด
 พัก เหลือง นั้น คง จะ ไม่มี มูลเหตุ อย่างอื่น นอกจาก ที่ จะ ให้ เปน ของ ประณีต ของ งาม

สวดมนต์วันที่สาม ไม่ได้ประโคม พระขึ้น รอ เวลา กวน เข้า ทิพย์
 มี อ่าน ลำ ประกาศ แล พระสงฆ์ สวด มนต์ เหมือน อย่าง สอง คืน มา แล้ว สวด
 มนต์ จบ แล้ว พระสงฆ์ ก็ อติเรก ถวาย พระพร ลา กลับไป ไม่ได้ มี ประโคม เหมือน
 กัน แล้ว พระ ราชทาน น้ำ พระ มหา สังข์ ใบ มะตูม แล ทรง เจริญ สภา พรหม
 จารี ทั้ง ปวง แต่ ที่ ไม่ได้ เปน หม่อม เจ้า พระ ราชทาน น้ำ ด้วย พระ เค้า แล้ว
 ท้าว นาง ก็ นำ ออก ไป ที่ โรง พิธี โรง ซึ่ง ทำ ขึ้น สำหรับ กวน เข้า ทิพย์ แท่น นั้น
 คือ หอน นิพเพ พิตยา ทุก วัน นี้ พระ ราชทาน ชื่อ ว่า หอ ราช พิธี กรรม แต่
 ภายหลัง เปน ที่ ประทับ สมเด็จ พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล พระ เจ้า น้อย ยา เธอ แล
 เปน ที่ ใกล้ หอ อกรรม สังเวช ซึ่ง เปน ที่ ไว้ พระ ศพ จึง ได้ ปลุก โอง ขึ้น ใหม่
 ทรง นำ พระ มหา ปราสาท ลง ไป ครั้น เมื่อ ที่ นั้น ทำ เปน โรง ราชยาน ก็ ใช้
 โรง ราชยาน นั้น เปน โรง พิธี เมื่อ ย้าย พระ ราช พิธี ไป ทำ ที่ พระ ที่ นั่ง อดิศ
 สماعيل คราว นั้น นั้น เลิก กวน เข้า ทิพย์ แต่ ใน ครั้ง นั้น ทำ พระ ราช พิธี ที่
 พระ ที่ นั่ง อมรินทร์ วินิจฉัย ปลุก โอง กวน เข้า ทิพย์ ตรง ท้อง พระ โรง หลัง ขวาง
 ออกไป การ ที่ ตก แต่ง โรง ใน พระ ราช พิธี นั้น คือ ก่อ เคา กระ ทะ ลีบ เคา
 เรียง ตาม ยาว เปน แถว กัน ๔ เคา เปน ที่ กวน เข้า ทิพย์ อยู่ ด้าน สกต
 สอง เคา เปน ที่ กวน กระ ยาสารท เครื่อง ต้ม นำ เคา ทั้ง แปด นั้น ตั้ง ม้า วาง โต๊ะ
 ตะลุ่ม ดុង เครื่อง ที่ จะ กวน ซึ่ง หลัง เคา เข้า ไป ยก พื้น พอ ต่ำ กว่า ปาก กระ
 ทะ หน้อย หนึ่ง เปน ที่ สำหรับ สภา พรหม จารี นั่ง กวน กระ ทะ ละคู่ ตาม เสา แขนง
 หึ่ง ตั้ง เทาะ รูป มี รูป เทียน ดอกไม้ บูชา ตาม ทิศ เปน น้ำ ที่ ของ มหาตเล็ก
 ต้อง ออก ไป จุด เทียน บูชา เทวดา นี้ ที่ ต้น แถว ตั้ง เครื่อง บูชา พานถม ด้วย
 แก้ว อย่าง เครื่อง ทอง น้อย เปน ของ วิเศษ บูชา ใคร ไม่ ทราบ เห็น จะ เปน คร
 บัธ ยาย มี ขวด น้ำ ส้ม นม เนย ตั้ง อยู่ ที่ นั้น ด้วย เปน น้ำ ที่ ท้าว อินทร์ สุธยา

แล ท้าว วิเศษ ปลัด เทียบ ระดม มา ช่วย กัน ทุกโรง ผู้ซึ่ง ทำการ กวน เข้าทิพย์
ทั้ง ปวง สรรวม มงคล ทั้ง กัน ครั้น เมื่อ สาว พรหมจารี ขึ้น นั่ง ประจำที่ แล้ว
เสด็จ พระ ราช ดำเนิน ขึ้น ไป ทรง วิน น้ำ ใน พระ มหาสังข์ลงใน กระ ทะ แล้ว
ทรง เติม พาย ที่ พาด อยู่ปาก กระ ทะ ๗ ละ สอง พาย ด้วย ยันต์ มหา อุณา โลม
แล เครื่อง หมาย ตาม ทุก เล่ม พาย แล้ว ทรง วิน น้ำ ใน พระ เค้า ศิลาจากอกอักษร
แล พระ เค้า เทวะบิด ต่อไป ทั้ง ทุก กระ ทะ โปรด ให้ พระ เจ้า ลูก เธอทรง วิน น้ำ
ดื่ม แล เติม เนย ตาม ไป จน ตลอด ทั้ง แปด กระ ทะเสร็จแล้ว พวก ท้าว ปลัด เทียบ
วิเศษ ซึ่ง ประจำ กระ ทะ จึง ได้ เทลง เครื่อง ที่ จะ กวน ลงใน กระ ทะ ซึ่งมี กระ ทิ
แลน้ำ คาล เคี้ยว ได้ ที่ แล้ว สาว พรหม จารี จับ พาย ลง มือ กวน ประ โคม แตร
สังข์ ม้อง ไชย พิณพาทย์มโหรี พระ มหาราชครุฑพื้ รด น้ำ สังข์ ทุก กระ ทะ แล้ว
ก็ เสด็จ ขึ้น พอ เสด็จ ขึ้น สาว พรหม จารี ก็ เปน อัน เล็ก กวน กลับ เข้า ใน พระ
บรม มหาราชวัง ต่อ นั้น ให้ มี พาย มากวน ประ โคม พิณพาทย์ จน สุก เสร็จ กระ
ยา สารท อีก สอง กระ ทะ ก็ กวน พร้อม กัน

บรรดา ผู้ ซึ่ง จะ ได้ รับ พระ ราช ทาน เข้า ทิพย์ ก่อน นั้น คือ มี พาย ผู้ กวน
มี อำนาจ ที่ จะ คว้า ไป ได้ คน หนึ่ง เติม ใบ พาย ที่ จะ คอน ไป ได้ แล เวลา สุก
แล้ว จัด มา คั่ง เครื่อง ใน เวลา คำ ก่อน แล บรรจุ เตียบ สัมฤทธิ์ ขนาด ใหญ่ ไป
ตั้ง บน เติง พระ มณฑล ๔ เตียบ สำหรับ เปน เครื่อง ต้ม แล จัด ลง อ่างหยก
สำหรับ ตั้ง น้ำ พระ สยาม เทวา อีราช อ่าง หนึ่ง เวลา เข้า เสด็จ พระ ราช ดำเนิน
ออก เติง พระ โปรด ให้ ยก เตียบ บน พระ แท่น มณฑล ลง มา จัด เข้าทิพย์
ประ เคน พระ สงฆ์ ถิ่น แล้ว จึง ได้ แจก เข้าทิพย์ นั้น พระ ราช ทาน พระบรม
วงษานุวงศ์ แล ข้าราชการ ทั้ง ฝ่าย น้าฝ่าย ใน แล พระ สงฆ์ มาก น้อย ตาม

บรรดา คักดิ์ เข้า ทิพย์ ที่ แจก นั้น มี ห่อ เปน สาม ขนาด ๆ ใหญ่ สำหรับพระบรม
 วงษานุวงศ์ ขนาด รอง ลงมา สำหรับ ข้าราชการ ขนาด เล็ก สำหรับ ข้าราชการ
 การ ขึ้น ต่ำ ๆ ลง ไป ที่ ออกพัก ต่าง ๆ จำรวม ไป มาก ๆ ก็มี พระสงฆ์ ที่
 เคย ได้รับ พระราชทาน เข้า ทิพย์ อยู่ แต่ ก่อน นั้น คือ เจ้า พระราชาคณะธรรมา
 นุกรม ปเรียญ ตลอด จน พระพิธีกรรม พระปริต พระอนุจร ได้ มา เค็ม แด่
 วัด พระเชตุพน ทัว ทั้ง วัด ครั้น ภายหลัง ใน รัชกาล ที่ ๔ พระราชทาน วัด
 บวรนิเวศ แด่ วัดราชประดิษฐ์ อีก สอง วัด ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ เกิด วัด
 ราชบพิธ วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดเทพศิรินทราวาส วัดปรมมัยยิกาวาส ขึ้น
 อีก และมี ห่อ ทรงบาตร ทรงประเคนบ้าง

อนึ่ง ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ หนึ่ง เปน วัน สดับปกรณ์กาลา นุกาล แต่
 พระสงฆ์ ซึ่ง ฉับ ใน พระราชพิธีสารท มาก จึงได้ แบ่ง พระสงฆ์ ซึ่งจะ มา สดับ
 นกรณ์ กาลา นุกาล นั้น ให้ ได้รับ เข้า กระทง จัด ตั้ง บนโต๊ะลาว มีผ้าเช็ด
 ปากแดง ผ้าเช็ดหน้าขาว ทำ เปน องบั๊ก ยอด ฝาชี ให้ เข้า เรือง เข้า กรู ซึ่ง จะ
 ได้ กล่าว ต่อ ไป ข้าง หน้า ของ ที่ สดับ นกรณ์ นั้น ก็ ใช้ ผ้า สอง ผืน หนึ่ง ตาม เคย
 มี กาน้ำ ซึ่ง กรอก น้ำ ด้วย เสริจ ใบ หนึ่ง ร่ม รองเท้า ใน การ ที่ เริ่ม ทำ ขึ้น นั้น
 คือ พระสงฆ์ ฉับ โถ ยาคู นั้น เปน เวลา ฉับ เข้า เมื่อ พระสงฆ์ ที่ ฉับ ใน การ พระ
 ราชพิธี กลับ แล้ว จึง ได้ สดับปกรณ์ ทรง ประเคน เข้า กระทง กล่อง เข้า บัด แล
 กาน้ำ ร่ม รองเท้า เพื่อ จะ ให้ รับ ไป ฉับ เพน ที่ วัด ฤๅ ใน พระบรมมหาราชวัง
 แห่ง ไต แห่ง หนึ่ง ตาม อธิยาไศรย แต่ ครั้น เวลา ล่า ลง มา เปน เลี้ยง พระสาย
 ก็ กลาย เปน ต้อง ส่ง เข้า กระทง นั้น ไป ถวาย พระฉับ เลี้ยง ก่อน แต่ กาน้ำ ซึ่ง
 กรอก น้ำ แล้ว นั้น ไม่ได้ ถวาย ด้วย พระต้อง ไป หา น้ำ ฉับ เอง กาน้ำ
 ยก มา ไว้ ทรง ประเคน พร้อมกับ ร่ม รองเท้า อยู่ ข้าง จะ โคม ถ้า ถูก พระสงฆ์

ที่ไม่เคยมา แลซา ๆ อยู่ด้วย รับกาน้ำไปแล้ว ถือเอียงคว่ำ หก เบือนผ้า
ผ่อน บ่อย ๆ แต่พระสงฆ์ ที่ฉันในการพระราชพิธี ทั้งสามวันนั้น ได้ผ้าชุบอบ
ของล้น ผืน อย่าง พระราช พิธีใหญ่ ทั้ง ปวง

ในการ พระราช พิธีสารท นี้ เปน กำหนด ทรง บาดร ใน การ นึกชดถุญ
อีก ครั้งหนึ่ง ทั้ง สามวัน ของทรงบาดร มี วิเศษ ขึ้น คือเข้าทิพย์แลกระยาสารท
แต่เข้าทิพย์ นั้นได้ ทรง วัน เดียว แต่วันหลัง กระ ยา สารท เปน ขนบ ตาม ถู
ทำนอง ก็ จะ มาจาก เข้า ปายาศ แต่จะให้ ร้อย ถู ปากไทย เท่า นั้น

เมื่อทรง บาดร แล้ว เสด็จ พระราช ดำ เนิน ขึ้น หอ พระ ใน หอ พระ นั้น
มี กระ พงเข้ากรู ตั้ง บน โต๊ะ เงิน กระพง หนึ่ง กระพง เข้า เปเรต ตั้งบนโต๊ะ
เงิน อีก โต๊ะหนึ่ง เข้ากรู แล เข้า เปเรตนี้ พระ บาท สมเด็จ พระ จอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ไม่ ไปรด อย่าง ยิง จำทรง ทอด พระ เนตร เห็น เมื่อ ใด ก็ รับ สิ่ง
เปน การ ล้อเล่น ต่าง ๆ แต่ยัง ทรง จุด เทียน แล วน น้ำหอม เปน การ เล่น
เสมอทุกปี แล ทรง แปลลดาที่ สำหรับ บชา ซึ่ง รับ สิ่ง ว่า พุท ไม่ เปน
ภาษา คน เทียว ล้อ ได้ แก่ ท้าว นาง ต่าง ๆ เกือบ จะ ทุก ปี กระ พง เข้ากรู นั้น
ใช้กระ บุง มี กระ บอก สัก หวายลิต อยู่ กลาง กระ บุง แล้วหุ้มใบ ดอกจิก ของ
กินดาว หวาน ลง ใน กระ บุง ฤา กระ พง นั้น แล้ว มี ต้น ไม้ บัก ที่ กระ บอก
กลาง กระ บุง บน ต้น ไม้ นั้น มี ธง จรเข้ ตัด ด้วย เศษ ผ้า นุ่ง ผ้าห่ม เล็ก น้อย
แขวน รุง รั้ง ไป มี ดอกไม้ ใจนประดับ ช่วย ให้งาม ด้วย ที่ ลำ ต้น ของ ต้น ไม้
นั้น ผูก ละลิตะ แดง ซ่อหนึ่ง ฤา สอง ซ่อ มี เทียน รูป เสียบ ไม้กลัด อย่าง ละ
ดอก เหนือ ที่ ปาก กระ บุง สำหรับ ทรง จุด เมื่อทรง บูชา พระ พุทธรูปแล้ว กระ
พง เข้ากรู นั้น ยกไป ถวาย พระ สงฆ์ ฉัน เข้า เปเรต อีก โต๊ะ หนึ่ง มี กระ พง เล็ก ๆ
มี เข้า วาง อยู่ ผืน หมอน หนึ่ง (เห็น จะ ไม่ ถึง ซ้อง หักถ้ว ตาม อา รามิก

โหวท) มีของ กิน คาวหวาน กอง ปน ๆ กัน ว่ายอยู่น่า มีธง เล็ก ๆ
 บั๊ก อันหนึ่ง ดอกตะแบก ดอกหนึ่ง ฤๅสอง ดอก โยบ ปน อยู่กับ อาหาร มี
 หมากรำหนึ่ง พลุจิบ หนึ่ง มีรูป เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เทียน เล็ก ๆ ดอกหนึ่ง เลี่ยม
 ลงไป กับ เขี้ยว คือ ๆ เช่น นั้น กระพวง เช่น นี้ มี ๘ กระพวง มี กระพวง น้ำ
 อีก กระพวง หนึ่ง ขวด คอปล้อง กรอกน้ำ ดอกไม้ สด ขวด หนึ่ง สำหรับ วัน
 ลง ใน กระพวง เวลา เมื่อบูชา ฤๅ อุทิศ ข้าพเจ้า ไม่ สู้ เข้าใจ วิถี ถวาย กัน
 อย่างไร ชัด เจน เป็น แต่จุด เทียน เล่น อยู่เสมอ แต่การ ถวาย เข้า กรู นี
 พอ สืบ หา มูลเหตุ ได้ ชัด เจน ดัง จะ กล่าว ต่อ ไป นี้ คือ ว่า มี มา ใน เปตะ
 วัตถุ ถึง เชป ความว่า มี พราน เนื้อ คน หนึ่ง เมื่อ ไปไล่ เนื้อ กลับ มา ถึง
 ม้าน ก็ แทะ เนื้อ ให้ แก่ เด็ก ๆ ทั้ง ปวง วัน หนึ่ง พราน ไป ไม่ได้ เนื้อ จึง
 เก็บ ดอกตะแบก ฤๅ ดอก ราชพฤกษ์ ก็ ว่า ประดับ กาย แล หาม มา เป็น อัน
 มาก ครั้น เมื่อ มา ถึง ประตูป้าน เด็ก ๆ ทั้ง ปวง ก็ มา ขอ เนื้อ ตาม เคย
 พราน จึง แจก ดอกตะแบก ให้ คน ละ ช่อ ครั้น พราน นั้น ตาย ไป เกิด ใน เปตะ
 นิ กาย มี ดอกตะแบก เป็น เทริด ประดับ ศีรษะ เดิน ไป ใน น้ำ หวัง
 จะ ไป ทำ อาหาร ที่ บ้าน ใน เวลา นั้น โกตี ยะอำ มาศย์ ของ พระเจ้าพิมพิสาร
 ออกไป ชำระ ความ ผู้รับ ตาม หัว เมือง ล่อง เรือ มา เห็น เปต นั้น ได้ ถาม
 ได้ ความ แล้ว ก็ มีความ กรุณา จึง ว่า เขี้ยว ลักขุ ของ เรา มี ทำ โฉน ทาน จึง จะ
 ได้ เปต นั้น ตอบ ว่า ถ้า ใน เรือ นี้ มี อุบาสก ตั้ง อยู่ ใน สระนะ ท่าน
 จง ให้ เขี้ยว ลักขุ นั้น แก่ อุบาสก แล้ว อุทิศ ส่วน กุศล ให้ แก่ เรา อำมาศย์
 นั้น ก็ ทำ ตาม เปต ได้ จน โมทนา ตั้ง อยู่ ใน ความ สุข แล้ว จึง สั่ง ว่า ให้
 ท่าน ทั้ง หลาย กรุณา แก่ เปตะ นิ กาย เมื่อ ทำ กุศล สิ่ง ใด ๆ แล้ว ให้ อุทิศ

ส่วน บุญ ให้ ครั้น เมื่อ อำมาตย์ กลับ มา ถึง บ้าน นิมนต์ พระ พุทธ เจ้า กับ
พระ สงฆ์ บริษัธ มา ถวาย ทาน แล้ว กราบ ทูล เรื่อง เปเรต นั้น ให้ ทรง ทราบ
พระ องค์ จึง ทรง อธิษฐาน ให้ มหาชน ประชุม พร้อม กัน แล้ว แสดง เปตนิคาย
ให้ ปรากฏ มี เรื่อง รว กล่าว มา ดังนี้

เรื่อง เปเรต นี้ เปน สัตว์ จำ พวกหนึ่ง ซึ่งมี ชื่อ เรียก ใน สาสนา พราหมณ์
โบราณ ตาม ตำรา น สันสกฤต ว่า บัตรี หมาย เอา ว่า เปน ผี จำ พวกหนึ่ง
ซึ่ง เปน บุษยา ตายาย ญาติ พี่ น้อง ของ ชน ทั้ง ปวง ตาย ไป เปน บัตรี มี ชื่อ เรียก
เล่า เรื่อง รว ที่ มา ทำ รุ่ง วาย ต่าง ๆ ถี่ ๆ เปเรต คือ ออก จาก บัตรี นี้ เอง ที่
มา มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ สาสนา ด้วย ก็ จะ เปน อนุโลม มา จาก สาสนา เดิม
ซึ่ง คน ใน ประเทศอินเดีย ถือ กัน อยู่ ว่า มี มา แต่ โบราณ แล้ว นั้น จะ ตัดสิน
คัด คำน เลี้ยว ว่า ไม่มี กล่าว ถึง ใน พระ พุทธ สาสนา แต่ เดิม เลย ก็ ยาก อยู่
แต่ การ ที่ ทำ การ กุศล เปน สิ่ง ที่ ดี อยู่ แล้ว โดย จะ อุทิศ ให้ แก่ สัตว์ หมู ไก่
พวก ไก่ ก็ ไม่ เปน การ ทำให้ กุศล สิ่ง ที่ ดี นั้น เสื่อม หวาม ไป จึง ต้อง ถือ
ว่า เปน อัน ไม่มี ชัก ที่ จะ คัด คำน อัน ไก่ แต่ การ ที่ เปเรต เหล่า นั้น จะ ได้ รับ
ประโยชน์ ก็ ต่อ เมื่อ ทำ ทาน อุทิศ ให้ เหมือน นิทาน ตัว อย่าง ซึ่ง โกพิย อำมาตย์
ได้ ทำ แต่ เรื่อง เข้า เปเรต ที่ ไม่ ได้ ทำ บุญ สุน ทน อัน ไก่ เปน แต่ เอา ไป กอง
ไป ทิ้ง ให้อย่าง เล้น ฝืน เปน ที่ น่า สง โสย นัก ก็ ถ้า หาก ว่า การ ที่ จัด อาหาร ลง กระตง
เล็ก ๆ ไป ทิ้ง เช่น นั้น เปเรต จะ ได้ รับ จริง แล้ว พวกรว ที่ ตาย ไป เปน เปเรต ควร จะ
บอก แก่ โกพิย อำมาตย์ ว่า ให้ เขา เข้า สัตต สัก ช้อง หัด ถ หนึ่ง ใส่ ใน กระตง
ลอย น้ำ มา เกิด ขำ พเจ้า จะ ได้ กิน เปน อาหาร ทิพย์ ฤา ขอ เศษ ผัว อะไร ทั้ง ลง
มา ให้อีก สัก หน่อย หนึ่ง จะ ได้ เขา มา เปน ผัว ทิพย์ นี้ เปเรต ก็ ไม่ ว่า เช่น นั้น
บอก แต่ ขอ ให้ ทำ ทาน อุทิศ ให้ การ ที่ เกิด เล้น เปเรต ขึ้น นั้น เห็น จะ มา จาก ทาง อื่น

คือลัทธิฮินดูเป็นต้นเค้า ด้วยเขาถือการเส้นผมยาว ตา ยาว คล้ายกัน กับ
 จีนที่เส้น ศพ เส้น บ้าย ถ้าผู้ใดไม่มีบุตร ชาย สืบ ตระกูลไม่ได้ ขนมนเส้นศพ แล้ว ก็
 เป็นผู้มีความทุกข์ในภพนี้ ถ้าจะเอาผู้อื่นมาเส้นแทน ก็ว่าไม่ได้ ฉเพาะ
 ต้อง บุตร ขนมนั้นจึงจะไต่แก่ผู้ที่ตายไปแล้ว เพราะฉะนั้นจึงต้องมีลัทธิ
 ที่จะหา บุตร นั้นแจกออกไปได้เป็น ๑๒ จำพวก คือ บุตร ที่เกิด ด้วย ภรรยาคน
 ที่แต่งงาน ๑ บุตร ที่เกิด แต่ ภรรยา ของตน กับผู้ที่รู้ ขบใครเพศ อัน มุ่ง ต่อ
 ความ ภรรยา ๑ บุตร ที่เกิด จาก ภรรยา ของตน โดยผู้อื่น ซึ่ง เห็น แก่ ทรัพย์สิน
 จ้างเป็นเครื่อง ลัก การ ๑ บุตร ที่เกิด แต่ภรรยา ภายหลัง สามีตาย แล้ว ๑ บุตรที่เกิด
 แต่นางสาว ฤๅหลาน ที่เกิด แต่บุตรที่ บิดารับ เป็นลูก (คือ อธิบาย ว่า
 บิดามีแต่บุตร หญิง ให้บุตร หญิงนั้นไปมีสามี ครั้นบุตร หญิงนั้น มีบุตร ออก
 มาเป็นชาย บิดา ทำ พิธี ตาม แบบ รับมา เป็น ลูก) ๑ บุตร ซึ่ง เกิด แต่ภรรยา ที่
 ไม่บริสุทธิ์ (หมายความว่า มาก ชู้หลายผัว) ๑ บุตร ที่เขาให้ ๑ บุตร ที่ซื้อ
 มาโดย ความ เสนา ๑ บุตร ที่ใจตัว เด็ก สมัค เอง ๑ บุตร ที่ได้ มา ด้วย แต่ง งาน
 กับ เจ้าสาว ซึ่งมีกรรม มาแล้ว ๑ บุตร ของ พี่ ชายน้อง ชาย ๑ บุตร ซึ่ง เกิด ด้วย
 ภรรยาที่มี ชาติ ต่ำ กว่าตน ๑ บุตร เหล่า นี้เส้น ศพ ได้ ๖ จำ พวก เส้น ศพ ไม่
 ได้ ๖ จำ พวก ใน บุตร ๖ จำ พวก ข้าง ต้น นั้น นับว่า เป็นผู้รับ มรดก สืบ ตระกูล
 ได้ ด้วยเป็น เชื้อ วงษ์ ของตน ด้วย เป็น บุตร ที่เส้น ศพ ได้ บุตร ๖ จำ พวก
 ข้าง หลัง เป็น ผู้รับ มรดก แล สืบตระกูลไม่ได้ เป็น แต่นับว่า เป็น เชื้อ วงษ์
 เป็น บุตร ที่เส้น ศพ ไม่ได้ บุตร ที่เกิด ด้วย ฤๅษี ฤๅ พรหมณ์ มา เพาะ กับ
 ภรยานั้น นับใน พวกที่เส้น ศพ ได้ ลัทธิที่ถือ การ จำเป็น จะ ต้อง มีบุตร เป็น
 สำคัญ เช่น นี้ ยัง ถือ กัน แข่ง แวง อยู่ ใน ประเทศ อินเดีย ทุกวัน นี้ การ
 เส้น ศพ ก็ยัง มี อยู่ เสมอ ถึง อังกฤษ มาเป็น ผู้ปกครอง มา รุง เจ้า นาย

พวก ฮินดู ก็ต้อง ยอม รับ ว่า บุตร ที่บิดา เขา รับ ตาม ศาสนา เช่นนี้ เป็น
 บุตร สืบ ตระกูลได้ ด้วยเหมือน กัน ไป ห้าม เลีย แต่ ที่ เมื่อ เวลา ผู้ ตาย แล้ว
 เวลานี้ ผู้เป็น ภรรยา จะ รับ ลูก เลี้ยง ใน เวลา ผู้ ตาย ไม่ได้ ด้วยได้ เลย เกิดเหตุ
 มา หลาย ครั้ง ด้วย เวลานั้น ประสงค์ จะมี อำนาจ เป็น ผู้ รัง ราช การ แทน
 ผู้ต่อไป จึงได้ คิด หาเด็ก มารับ เป็น ลูก เลี้ยง ตัว ว่า การ แทน เมื่อ เด็ก
 ลูก เลี้ยง ที่ เป็น วิทยา คนใหม่ โต ขึ้น ยอม มอบ สมบัติ แล อำนาจ ให้ โดย ปรกติ
 ก็มี ที่ ไม่ ยอม ให้ เกิด วิวาท กัน ขึ้น ก็มี เพราะ เป็น การ ฝืน ใน ส่วน เวลานี้
 เช่นนี้ อังกฤษ จึง ได้ ไม่ ยอม รับ ลูก เลี้ยง ซึ่ง เลือก เมื่อ เวลา ผู้ ตาย
 ก็ยังมี เหตุ เลือบ แลลง ด้วย อ้าง เอา ว่า วิทยา ผู้ ตาย ได้ รับ เป็น บุตร เลี้ยง
 เมื่อ จน จะ ตาย เช่น นานา สัตว์ ซึ่ง อังกฤษ ไม่ ยอม รับ ภายหลัง เป็น
 ขบถ ด้วยถือ โอ้อวด เอา ใน เวลา ที่ สวด ทวาร แดง ของ อังกฤษ เป็น ขบถ ก่อ
 เหตุ ใน ญู โต ใน ประเทศ ฮินดู ได้ การ ที่ เรา ทำ เข้า ทร คง จะ มา ตาม ใน
 หนังสือ ที่ มี ชื่อ มา ใน พุทธ ศาสนา แต่ เข้า เปเรตนี้ เห็น จะ คิด มา แต่ ผู้ ที่
 เคย เลี้ยง มี บู่ ยา คาบยา อย่าง ฮินดู ถ้า มี ฉนั้น ดี ร้าย ก็ จะ มา จาก ฮาว อยู่ ใน
 เรื่อง เลี้ยง มี อรรถา การ ที่ เลี้ยง ๗ ทั้ง ปวง ไม่ ต้อง ใช้ ของ มาก ครั้น เข้า
 ใจ ว่า ของ น้อย จะ เป็น ของ มาก เหมือน อย่าง บัร มุชา เทวดา ได้ ขนมน เล็ก
 ขนมน น้อย แต่ เค้า จะ กิน ก็ ไม่ พอ อิ่ม แต่ ลำ ที่ โหระ ว่า นั้น สารพัด จะ ดี วิเศษ
 เกิน กว่า จริงใจ ร้อย เท่า พัน เท่า แล้ว ก็ ไม่ เป็น ปด เพราะ ของ เหล่า นั้น จะ
 กลับ ไป เป็น มาก ไม่ เลี้ยง แต่ เฉพาะ เทวดา ที่ เป็น นาย องค์ เดียว เลี้ยง
 ทั้ง เทวดา ขวามุร ตลอด ไป ด้วย ขวามุร นั้น นับ ด้วย โกฎิ ทั้ง นั้น การ ที่ ใช้ ของ
 น้อย ๗ เลี้ยง ให้อ้วน เช่นนี้ ผู้ คน คิด เห็น จะ คิด เพื่อ จะ ให้ เป็น แต่ แสดง ความ
 เคารพ ด้วยเห็น อยู่ แก่ ตา ว่า ถึง จะ หา ของ ไป ให้ มาก มาย เท่า ไ้ ก็ ไม่

บอกพระองค์ไป ไม่เหมือนเลี้ยงพระที่ฉันได้ ต้องเดิม ของ ซึ่ง เป็นที่ ขึ้น ชม
ยินดี ของ ทายก ตลอดไป จนถึง เข้าพระ ซึ่ง รู้ อยู่ แล้ว ว่าการที่ ถวาย เข้า พระ
นั้น ใช้ จะไป ได้ แก่ พระพุทธ เจ้า อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด คือ จะ ได้ รับ สิ่ง ของ
นั้นโดย ทาง เส้น ญา ทางอุทิศ ส่อน บุญก็ ไม่มี คง เป็น แต่ อามิส บุษบา ขยำ
เดียว กัน กับอุปเพิน ดอกไม้ ไม่ ต้อง ใช้ มาก สิ่ง ละหิบบเล็ก หิบบน้อย ก็พอ
แต่ ซึ่ง เชื่อถือ กันว่า ของ น้อย จะไป กลาย เป็น มาก ใน โลกย์ นาน นั้น เห็น จะ
เกิดขึ้น จากเรื่อง ทำบุญ เพียงหนึ่งได้ ร้อย เพียง พัน เพียง เป็นไป ตาม อธิยา
ไศรย คน เช่นที่ เรียก ว่าเก็บ เบี้ยได้ วัน เห็น เป็น ถ้าที่ จะ ได้ อย่างไร ก็เอา
ทุกอย่าง การที่ ทำเข้ากรุ กระทงใหญ่ สำหรับ ถวาย พระ เมื่อ ภาย หลัง นั้น
เห็นจะ มา ตามทาง นิทาน เรื่องเปรต ซึ่ง เป็น พราน ที่ กล่าว มา แต่ เรื่อง เข้าเปรต
เห็น จะ มา จาก เครื่อง เส้น

ใน หนังสือ นพมาศ กล่าว ว่า เข้า กรุ ที่ ทำ กัน ใน ครั้ง นั้น ประสงค์
อุทิศ ต่อ ปรัชคตูป ชิวเปรต ก็ ดู ต้อง กัน กับ คำ ที่ เล่า ๆ อยู่ใน ชั้น หลัง นี้
การที่ จำแนก ชื่อ เปรต ต่าง ๆ ดู เป็น ตาม คัมภีร์ ชัม ขาบ มาก กว่าที่ มา ใน พระ
บาลี ญา อรรถ กถา ขึ้น สูง ๆ เช่น ใน คัมภีร์ โลก สันฐาน แล มิ ลิน ทัญญา
ที่ มา ใน คัมภีร์ ขึ้น สูง คือ มา ใน จตุตถ ปาราชิก คัมภีร์ อาทิ กรรม แต่ จำ
แนก ประเภท เปรต ก็ ต่าง กัน กล่าวไว้ ใน โลก สันฐาน แล คัมภีร์ อาทิ กรรม
คัมภีร์ ละลิต สอง พวก ใน ละลิต สอง พวก ทั้งสอง คัมภีร์ นั้น ก็ ไม่ ตรง กัน
ว่า ไป คน ละ อย่าง พึง ดู ก็ เป็น การ ง่าย ที่ จะ คิด พรรณา เป็น แต่ ว่า ให้
แปลก ๆ กัน ไป จะ เอา สัก สอง ร้อย พวก ก็ เห็น จะ ได้ แต่ ใน มิ ลิน ทัญญา
นั้น มี ย่น กล่าว โดย สังเขป อีก ชั้น หนึ่ง คือ ว่า ถ้า จะ ย่น เข้า ก็ คง เป็น สี่
จำพวก ที่ เขา จะ บัน อากาญ ตาม ที่ คล้าย ๆ กัน เป็น พวก หนึ่ง พวก หนึ่ง

คือ อุตุป ชีว เลี้ยง ชีวตร ด้วย มลทิน แห่ง ธรรม แล หนอง เลือด ทั้ง ปวง พวก
 หนึ่ง ขุบปาลิกะ หยากเข้า หยากน้ำอยู่เป็นนิตย์ พวกหนึ่ง นิชฌามะตันทิกะ
 เพลิง แผ อยู่ภายใน เป็น นิตย พวก หนึ่ง ปรัทตูปชีว เลี้ยง ชีวตร ด้วย ผล
 แห่ง ทาน ที่ ผู้อื่น ให้ จิตร ระวาง แต่ ที่ จะ รับ ส่วน กุศล อย่าง เดียว พวก หนึ่ง
 เปรด พวก หลัง นี้ คือ เปรด ที่ ทำ เข้า กรู อุทิศ ให้ คำ ที่ เรียกว่า เข้า กรู นั้น
 ขรอย จะ มา จาก ภาษา มคธ ว่า กระ แปลว่า เข้า อย่าง หนึ่ง ตาม ดิกขันนาร
 ชิลเคอร์ แปลว่า เข้า ค้ม ให้ ลุก แล้ว แต่ เรียก ชิม ซาบ กัน ไป ก็ กลาย เป็น กรู
 ครั้น เมื่อ กรู แปล ไม่ ออก แล้ว จึง มี ผู้ เดา เป็น กรู ต่อ ไป อีก เพื่อ จะ ให้ ได้ ความ
 แต่ เหตุ ไฉ จึง มา ทำ เข้า กรู กัน ใน ฤตุ สารท ไม่ ได้ ความ ฤา จะ ทำให้ เป็น
 คู่ กัน กับ เข้า ผอก กระบอง น้ำ ซึ่ง ได้ ทำ ใน เวลา ตรีศ สุก มี บ้าง ดอก กระมัง
 หนึ่ง ใน การ พระ ราช พิธี สารท นี้ ก็มี เข้า บิณฑ เช่น ได้ พรรณา แล้ว
 เมื่อ สงกราน ดัน นั้น เหมือน กัน เพราะ เป็น พิธี กึ่ง กลาง ปี

การ พระ ราช กุศล กาลานุกาล

ใน กำหนด พระ ราช พิธี สารท ได้ กล่าว ถึง เข้า กระ พง แล ของ
 สัตว์ ปก รณ์ มา เสร็จ แล้ว ใน ที่ นี้ จึง ไม่ ต้อง กล่าว พิสดาร ขอ บอก
 แต่ ว่า ใน วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำ ๑ เจ้าพนักงาน ได้ เชิญ พระ บรม อัญญิ แล
 พระ อัญญิ เฒ่า จำนวน ที่ เคย สัตว์ ปก รณ์ มา แต่ ก่อน ออก ไป ประดิษฐาน บน
 พระ ที่ นั่ง เสวตธวัตร แล ไค้จั่น ทั้ง ใน พระ ราช วัง บวร แล หอ พระ นาค ก็มี
 การ พระ ราช กุศล ตาม เคย เหมือน กาลานุกาล อื่น ๆ พระ สงฆ์ ที่ สัตว์ ปก รณ์
 ก็ เกือบ จะ เป็น สำ รับ เดียว กัน นั้น เอง

คำ ตักเตือน ใน พระราชพิธี สารท

การ สวดมนต์ใน เวลา คำ ก็เป็น ตาม ธรรมเนียม เรียบ ร้อย ที่ ชย
มี แต่ ใน วัน กวน เข้า ทิพย์ ภูษา มาลาต้อง เก็บ ไบ มคม ให้ พอ แก่ ที่ จะ
พระ ราชทาน เจ้า กวน เข้า ทิพย์ คือ อย่า ให้ ต่ำ กว่า สิบหก ไบ ลง ไป ถ้า
ต่ำ ลง ไป แล้ว เคย เคย มา หลาย ครั้ง ถ้า มาก จน ถึง สาม สิบ สอง ไบ ยิ่ง ต่ำ
หนึ่ง ไบ มคม ที่ เก็บ มา นั้น เป็น อย่าง ใช้ ไม่ได้ แท้ ๆ มัก จะ ต้อง ห้อยหู มาก
กว่า หัก คือ เทียว อ่อน เหลือ เกิน ด้วยเก็บ มา ไว้ ซ้ำ ๆ ญา ไป รวบ กระ
ซาก มา แต่ ที่ ไบ อ่อน ๆ จน สิ้น แสง การ ที่ ได้ เตือน ใน หนังสือ อวชิรญาณ
แต่ ก่อน ก็มี แต่ ภูษา มาลา ไม่มี ผู้ใด ได้ รับ หนังสือ อวชิรญาณ ท่าน อธิ
ปัตติ ผู้ ซึ่ง บัง คับ ภูษา มาลา ทุก วัน นี้ ก็ ทรง หนังสือ ไม่ ออก ฉัทร มงคลครอบ
พระ กริ่ง ยัง ขาด ได้ ถึง นิ น ทา ไว้ ดั่ง นั้น คง ไม่ รู้ ช่าง เป็น ไร ยังมี เรื่อง
ที่ เคย กา ทฬี ใน พิธี สารท อีก อย่าง หนึ่ง คือ เข้า กระ ทง ที่ สำหรับ สดับ ปกรณ์
พระ บรม อัญญิ นั้น เคย มา ตั้ง อยู่ ที่ หลั ง ฉาก มุข ได้ แต่ ก่อน มา ถ้า เวลา
จวน เพน แล้ว เถ้า แก่ เคย ขน สิ่ง มหาต เล็ก ทาง พระ ทวาร ฉาก ข้าง ด้าน ตก
มหาต เล็ก สิ่ง กรม วัง แล ทนาย เลือก นำ ลง ไป ถวาย พระ สังฆ ที่ มา คอย สดับ ปกรณ์
แต่ บาง บั มหาต เล็ก เคย ๆ อยู่ กรม วัง ก็ เคย ไป เหยียด เอา เอง ก็มี ถ้า
ถูก เคย เข้า ด้วย กัน หมด แล้ว เป็น เกิด ความ ทุก ครัว การ อื่น ๆ ก็ ดู ไม่
ใคร มี ขัด ข้อง ขาด เหลือ อัน ไต นั ก

เรื่องตักบาตรน้ำผึ้ง

การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง นี้ ไม่ได้ เป็น พระ ราช กุศล ซึ่ง มี มา ใน เรื่อง ราว
เก่า ๆ ปรา กฏ ใน หนังสือ แห่ง ไต เป็น การ ฟัง เกิด ขึ้น ใหม่ ใน รัชกาล ที่ ๔
เหมือน อย่าง วิสาขบูชา แล มาฆบูชา ทำ อนุ โลม ตาม ผู้ ซึ่ง นับ ถือ พระ
พุทธ สาสนา แก่ ก่อน ได้ โดย ทำ มา แต่ การ ที่ ทำ นั้น ถ้า ไม่ สู้ จะ เป็น ราช การ
สำหรับ แผ่น ดิน แท้ นั้ ทำ เป็น ส่วน ธรรม ยุติ กา ๆ เฉพาะ แต่ วัด บวรนิเวศ
ด้วย อีก เป็น การ ของ วัด มากกว่า ของ บ้าน คือ เมื่อ เวลา ทรง ผนวช อยู่
ที่ วัด บวรนิเวศ ได้ เคย มี การ วิสาขบูชา มาฆบูชา ตักบาตร น้ำ ผึ้ง เมื่อ ได้
เสด็จ เสด็จ ถวียง ราช สม บั้ แล้ว จึง ได้ ทรง ยก เข้า มา ทำ ใน วัด พระศรีรัตน
ศาสดามาม อีก ส่วน หนึ่ง พระ สงฆ์ ที่ ณั้ ใน การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง เดิม
ก็ ใช้ ภา ษา คณะ ถา นา นุกรม วัด บวร นิเวศ วัด เดียว ทั้ง สิบ รูป ต่อ ภาย
หลัง เมื่อ ทรง สร้าง วัด ราช ประดิษฐาน จึง ได้ มี พระ ราช าคณะ ถา นา นุกรม
วัด ราช ประดิษฐาน เข้า ใน จำ นวน สิบ รูป นั้น ด้วย ครั้น ภาย หลัง เมื่อ มี ข้า พเจ้า
บวช เณร ย้าย เข้า มา เสดียง พระ ที่ พระ ที่ ณั้ พุทธ มณเฑียร มุข ได้ มี เจ้า
พระ เจ้า เณร ที่ บวช ใหม่ เดิม นอก จาก จำ นวน สิบ รูป ขึ้น ไป อีก ต่อ มา
ภาย หลัง ก็ เลย เป็น แบบ เจ้า พระ เจ้า เณร ทรง ผนวช ใหม่ เข้า มา ณั้ แล ได้
น้ำ ผึ้ง ที่ ทรง บาตร นั้น ด้วย - เป็น ผล ของ เจ้า พระ เจ้า เณร ด้วย กลาย ๆ ครั้น ใน
รัชกาล ประ จุบั้นนี้ เชิญ พระ พุทธ บุคยรัตน ไป ประ ดิษฐาน ที่ พระ พุทธรัตน
สถาน แล้ว จึง ย้าย เสดียง พระ ไป ที่ พระ พุทธ รัตน สถาน แต่ ที่ แคม ไม่ พอ
พระ สงฆ์ จึง ต้อง แยก ไป ณั้ ที่ พระ คำหนัก ทรง ผนวช บ้าง แต่ ก่อน ทรง

มาตรการ ที่ มุข หลัง พระอุโบสถ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ภายหลังจึงย้าย
 มาที่ พระที่นั่ง ทรงธรรม ครั้น เมื่อ ไป เฝ้าฯ พระที่ พระพุทธรัตนสถาน
 การ ทรง มาตรการ ก็ย้ายไปที่ ซา ล่า ได้ต้นจันทร์ นำ ประตุมลาคัน ประเวศมา
 จน ทุก วันนั้น มาตรการ ที่ ทรง นั้น มี มาตรการ พระพุทธรูป ใน ที่ ต่าง ๆ แล มาตรการ พระ
 สงฆ์ มี แต่ ตัว มาตรการ ไม่ได้ หุ้มฉลกรั้ง เวียงบนม้า ทรงด้วย ชันเงินทรงมาตรการ ๆ
 ละ ชัน มี ผล สมือ ทั้ง ลงไป ใน มาตรการ นั้น มาตรการ ละ แก้วผล สิบ ผล ตาม แต่ จะมี
 มาก มี น้อย ต่อ นั้น ไป เจ้า นาย ฝ่าย ใน เล็ดจ ชัน มา ทรงมาตรการน้ำผึ้ง ตาม
 แต่ พระ องค์ใด จะ ทรง ศรีธำมาก น้อย เท่าใด ไม่มี กำหนด แต่ น้ำผึ้ง คง
 ได้ เต็ม ทุก ๆ มาตรการ เพราะบอก พระองค์ มาตรการใด ก็ คง เต็ม จน เต็ม จำนวน มาตรการ
 ที่ ทรง มาตรการ น้ำผึ้ง ดังนี้ ใน การทรงมาตรการ น้ำผึ้ง นั้น เล็ดจ ลง ทรง จุดเครื่อง
 นมัสการ ทรง คัด พระ สงฆ์ ถวายพร พระ ทรง ประเคน แล้ว เล็ดจ ทรง มาตรการน้ำ
 ผึ้ง เมื่อ เล็ดจ กลับ ก็ พอ ใกล้ กับ เวลา ที่ พระสงฆ์ ถนแล้ว ทรง ถวายไทย
 ทาน หมาย พลุ ฟู เทียน แล น้ำ ผึ้งขวด อัด ขนาด เล็กขวดหนึ่ง พระสงฆ์ถวาย
 อนุโมทนา ด้วยกาเล แลยัสสะ ทาเนนะ แล้ว ก็ เล็ดจ ชัน มี การ เทศนาเรื่อง
 ตัก มาตรการ น้ำผึ้งต่อไป การ เทศนา เปน ถิ่นทูลสงแต่ไม่ได้ เทศน์ น้ำที่ นั่ง
 เทศน์ ที่ พระ ที่ นั่ง ทรง ธรรม เจ้า นายแล ข้าราชการ ฝ่าย ใน พัง เรื่องที่ เทศน์
 นั้น ว่า ด้วย นิทาน เรื่อง ตัก มาตรการน้ำผึ้ง ที่ มี มา ใน เกสัชชชันท์ เปนการ
 แสดง มูล เหตุ อนุโมทนา ใน มุขทาน ที่ได้ ทำ ใน วัน นั้น ข้าพเจ้า เห็น ว่า ควรจะ
 นำ มูล เหตุตาม ทาง ที่ เทศนา นั้น มา กล่าว ใน ที่ นี้ พอ จะ ได้ รู้ เรื่อง ตลอด ว่า
 เหตุ การ อย่างไร จึง ได้ เกิด ตัก มาตรการน้ำผึ้ง ชัน แล น้ำผึ้ง ซึ่ง ดู ก็ ไม่ เปน
 ประโยชน์ อันใดนัก สู้ เข้าสารไม่ได้ ทำไม จึงได้ ต้องถึง ตัก มาตรการตักพัก

ดูก็น่าจะถาม อยู่ แต่ เรื่องที่ ข้าพเจ้า จะเล่า นั้น จะไม่ เติบ เนื่อความ แต่
ตาม ที่ เทศนา อย่าง เดียว จะ ขอ แสดง ความ เห็น แล ตาม ที่ ตัว ทราบ เพิ่ม
เติม ปน ลง บ้าง ตาม สม ควร แก่ ข้อ ความ

ใจ ความ ในเกดัสซ ชันธ์ นั้น ว่า พระพุทธเจ้า เสด็จ อยู่ใน เมืองสาวัตถี
ประทับ ณเชตวันาราม อาราม แห่ง อนาคตันต จิก คหบดี ครั้ง นั้น พระ ภิกษุ ทั้ง
หลาย อา พาส เรียก ว่า สรทิกาพาส แปล กัน ว่า ใช้ เกิด ในสรงทุกาล อาการ
ที่ เปน นั้น คือ “ฉัน ญาคู แล ภัตร ไม่ ตั้ง อยู่ตาม ปกติ ได้ ญาคู ที่ ต้ม แล้ว
ก็ พิ บัด ขึ้น เสีย ออกเสีย จาก มุข ทวาร ไม่ อยู่ ได้ นาน ใน อุทร ประเทศ ”
คำที่ ว่า นี้ เปน โวหาร แปล จาก ภาษา มคธ ถ้า พุด กัน อย่าง ไทย ๆ ก็ ว่า ใน
ฤ กุ นั้น พระสงฆ์ ฉัน ญาคู ก็ ดี อาหาร อื่น ก็ ดี ให้ เกิด โรค อา เจียนออกมา
เสีย อาหาร ไม่ ตั้ง อยู่ ได้ เปน เหมือน กัน มาก ๆ ก็ พากัน ทิว โหยย อ่อน
เปลี้ย ไป ร่าง กาย ก็ ผ่าย ผอม เสื่อ ามอง ผิว เหลือง ชัน เหลือง ชัน เมื่อ
ผอม ไป ชัน นั้น เดี๋ยว ก็ สฟรัง ขึ้น ตาม กาย เพราะ โรค ที่ เปน นั้น พระ
พุทธเจ้าทอด พระ เนตร เห็น ตรัสถาม พระ อานนต พระ อานนต ก็ กราบ
ทูล ตาม เหตุ ที่ เปน นั้น ครั้น เมื่อ พระพุทธ เจ้า เสด็จ เข้า อยู่ ณ ที่ สงัด จึง
ทรง พระ ปร วิ ติ ดก ถึง ทุกข พิ บัด ซึ่ง เกิด ขึ้น แก่ พระ สงฆ์ นั้น จึง ได้ ทรง
พระดำริห์ จะหา สิ่งใด อนุญาต ให้ แก่ พระสงฆ์ ให้ เปน ยาคู ด้วย เปนอาหาร ด้วย
แต่ จะ ไม่ ให้ เปน อาหาร หยาบ เมื่อ ทรง พระดำริห์ เช่น นั้น จึง ทรง คิด เห็น ยา
ห้า อย่าง คือ เนยใส อย่าง หนึ่ง เนยข้น อย่าง หนึ่ง น้ำมัน อย่าง หนึ่ง น้ำผึ้ง
อย่าง หนึ่ง น้ำ อ้อย อย่าง หนึ่ง ถือ กัน ว่า เปน ยา ด้วย เปน อาหาร ด้วย แต่
ไม่ เปน อาหาร หยาบ เนยใส เนยข้น ที่ กล่าว ใน ที่ นี้ จะ เข้าใจ ว่า เปน
บัต เคด แล ซีส ตามขอ อย่าง เช่น ของฝรั่ง มีขาย เกียว นี้ ไม่ ได้ ทวั นวนิต เนย

ชั้น นั้น เกลว กว่า บัตเตอ ที่เรา เรียกว่า เหย เกลว ของฝรั่ง สัปป์ นั้น กลับ เกลว
 คว้าง ยิ่ง ขึ้น ไป เปน น้ำมัน แต่เปนของ เกิด ด้วยน้ำ นม ทั้งสองอย่าง ต้องเข้า
 ใจว่า เปน เหย อย่าง ซ้องหัดถ์ ชนิด หนึ่ง เช่นนี้ ส่วนน้ำมันนั้นเล่าก็ หมายความว่า น้ำ
 มันงาเปนที่ ตั้ง แต่ท่านรวบรวม น้ำมัน บรรดาที่ ออกจากผลไม้ แลเปลวสัตว์
 เข้า ไว้ ใน หมวกน้ำ มันนี้ ด้วย น้ำ ผังนั้น เปน อันมี อย่างเดียว ไม่ ต้อง คิด ถึง
 น้ำอ้อยนั้น รวบน้ำตาลต่าง ๆ เข้าใน หมวกนั้น ด้วย เกดช ๕ อย่างนี้ พระ
 พุทธเจ้า ทรงเห็น ว่า ควรจะอนุญาตให้พระสงฆ์ ทั้งหลายฉันในเวลาเช้าชั่วเที่ยง
 จึง ได้ ทรงอนุญาต แก่พระสงฆ์ ทั้ง ปวงเปนครั้งแรก คำ ซึ่งเรียก ว่าอนุญาตใน
 ที่นี้ ถ้าจะว่าตาม ความเห็น เราไทย ๆ ในเวลา เช้า ชั่ว เที่ยง อาหาร เหล่านี้
 ก็ ไม่ เปนที่ ห้ามปราม ไม่ ให้ พระสงฆ์ ฉันมาแต่ก่อน เมื่อ อนุญาต ก็ ไม่ ได้
 อนุญาตให้ ฉัน นอก กาล คือ นอก เวลา ที่พระสงฆ์ ฉัน อาหาร ได้ ตาม ปรกติ
 ถ้า เปนคนเรา ทุกวันนี้ ก็ น่าจะเรียกว่า ชวน ๆ สั่งให้ ฉัน ด้วย ความ มุ่งหมาย
 คิด เห็น ว่า จะให้ แก่ โภค ด้วย แก่ หิว ด้วย ไป มีวิน กันอยู่ คำหนึ่งที่ว่าทำไมจึง
 ต้องหา ที่ ไม่ ให้ เปนอาหาร ทยาบ เพราะในเวลาเช้า เช่น นั้น อาหาร ทยาบ
 พระสงฆ์ ยังฉัน ได้ อยู่ เห็น ว่าที่หา ไม่ ให้ เปนอาหาร ทยาบนั้น คือ จะทรง
 เห็น ว่า อาหาร ทยาบ ไม่ ย่อย ซึมซาบ ไป ได้ โดย ง่าย ต้อง ไปคั่งอยู่ ช้า
 นาน จึง ได้ กระท้อน อาเจียน ออก มา เสีย ถ้า เปนอาหาร ละเอียด เช่น นี้ ถึง ว่า
 อาหาร ทยาบ จะอาเจียน ออกมาเสีย อาหารละเอียด คงจะเหลือ อยู่ ได้ เปน กาลัง
 แก่ หิวไทย แลของ ห้าอย่างนี้ ในประเทศ นั้น ถือกัน ว่า เปนยา บาง ที่
 จะ เปน เครื่องบำบัด โรค ที่ เปนนั่น ได้ ด้วย ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ ได้รับ อนุญาต
 เช่น นั้น ก็ พา กัน บริโภค เกดช ๕ อย่าง แต่ไป กลับ เกิด ขี้ลักขลัก มาก ไป
 ตามลำนวน เทคนั ทำนว่า “โภชนะที่ เสรา้หมอง ของบริโภคตามปรกติทั้งหลาย

ยังไม่ชอบใจแต่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว จะกล่าวไปถึงโกชน ที่ระคนให้เหนียว
ด้วยสัปป์นวนิต เปนต้น นั้นเล่า ครั้น มาระคนเข้า ให้เหนียว ด้วย สัปป์ นวนิต
เปนต้นแล้ว ก็ยังไม่ เปน ที่ ชอบใจ ฉะนั้นไม่ได้ โดย พิเศษ กว่าโกชน ที่ เสว
หมอง ตาม ปกติ อีกเล่า อา โศรย สรทิกา พาส นั้นด้วย บริโศก ฉนั้น ภัต ตา
หารไม่ได้ ด้วย ทั้งสอง โทษนี้ ภิกษุ ทั้งหลาย นั้นก็ ฝ่าย ผอม หนัก ไป กว่าแต่
ก่อน ” ข้อความที่ ว่ามานี้ คือแปลว่า อาหาร เดิมที่ เปน อันโอเดเบอธล์ ไม่
นำ กิน ฤา กินไม่ได้ อยู่แล้ว นั้น มาคลุก เคล้าเข้าด้วย เนยเหลวเนยข้นเปนต้น
ก็ยัง อันโอเดเบอธล์ กินไม่ได้ หนักไป เมื่อ อาหาร ตามปกติก็ อาเจียนอยู่แล้ว
ยิ่ง คลุก เคล้า เข้าด้วย ช้อง หักดี ทั้งหลาย เหล่า นี้ก็ยัง ทำให้อาเจียนมาก ขึ้น ด้วย
แลกินเข้าไป ไม่ได้ ด้วย เพราะอาหารยิ่ง น้อยลง ไปเช่นนี้ พระสงฆ์ จึงผอมหนัก
ไป กว่าแต่ ก่อน ครั้น พระ พุทธเจ้า ทอด พระ เนตร เห็น จึง ตรัสถาม พระ
อานนท์อีก เมื่อ พระอานนท์ กราบ ทูลให้ ทรง ทราบ แล้ว จึง ตรัส เรียกภิกษุ
ทั้งหลายอนุญาตให้รับ เภสัช ๕ ประการ บริโศก ฉนั้นได้ ในเวลา วิกาล คือ
ตั้งแต่เที่ยงแล้ว ไป จนรุ่ง สว่าง อีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะได้ เลี่ยง เวลา กับ ฉนั้น
อาหาร แลอยู่ ข้าง จะสำหรับ แก่ หิว ด้วย ตุ ก็ เปนการ ตก ลง เวียบ ร้อย กัน ไป
แต่ไม่ได้ มี กำหนด ว่า รับไว้ บริโศก ได้เพียง ไต เปน ทาง ที่ ผู้ เลื่อมใส จะ
ถวาย คิลานบิณฑิย เภสัช บริกขาร แก่พระสงฆ์ มากขึ้น พระสงฆ์ รับ แล้ว ก็ เกีย
ไว้ฉนั้น ต่อ ๆ ไป ไม่มี กำหนด จนไปเกิดเหตุ ขึ้น คือ มีพระอรหันต์ องค์ หนึ่ง
ชื่อ พระ บิณโณ ทวัชระ ขำ นาญ ในอิทธีวิธญาณ วัน หนึ่ง พระ เถระ เจ้า
ปาวณา จะ ทำ ที่ อยู่ ที่ โง้ม เขา ในเมือง ราชคฤห์ ให้ ขำระ บัดกวาด พระ
เจ้า พิม พัสสาร เสด็จ ไป เห็น จึง คำ ตรัสถาม ว่า พระ ผู้ เปนเจ้า จะต้อง การ
ธาวา มิก บรูษ คน รักษา อารามฤา พระ ผู้ เปนเจ้า ถวาย พระพร ว่า พระ

พุทธเจ้า ยัง มิได้ อนุญาต พระ เจ้า พิมพิสาร จึง ว่า ขอ ให้ พระ ผู้ เปน เจ้า กราบ
 ทูล แล้ว บอก ให้ ข้า พเจ้า ทราบ ด้วย แล้ว พระ ผู้ เปน เจ้า จึง ให้ นำ ข้อ ความ
 นั้น ไป ทูล พระ พุทธเจ้า พระ พุทธเจ้า ก็ ทรง อนุญาต ครั้น เมื่อ พระ เจ้า พิม
 พิสาร เสด็จ ออกไป ครั้ง ที่ สอง ตาม พระ มหา เถร ได้ ความ ว่า พระ พุทธ
 เจ้า ทรง พระ อนุญาต แล้ว จึง ตรัส ว่า จะ ฉวย คน รักษา อาرام คน หนึ่ง แต่
 ครั้น เมื่อ เสด็จ กลับ เข้า ไป มี ราชการ มาก ทรง ลี้ม เสีย ล่วง มา ข้า นาน
 จึง ทรง ระบุดีได้ รับสั่ง ตาม สัพ พัตถ กะ อมาตย์ ว่า เรา จะ ฉวย คน
 รักษา อาرام แก่ พระ บิณฑวัง ณะนั้น ได้ ฉวย แล้ว ฤยัง อมาตย์ ทูล
 ว่า ยัง ไม่ได้ ฉวย คำ ตรัส ตาม ว่า ล่วง มา ได้ ก็ มาก น้อย แล้ว อมาตย์ ทูล ว่า
 ตั้งแต่ ทรง รับ มา วัน นั้น จน ถึง วัน นี้ ได้ ทำ ร้อย วา ตี พระ เจ้า พิมพิสาร จึง
 สั่ง ให้ ฉวย อา รามิก มนุษย์ ห้า ร้อย คน ทวี ชัน วา ตี ละ คน หมู บ้าน
 เลข วัด นั้น คน ทั้ง ปวง จึง เรียก ว่า อา รามิก คาม บ้าง บิณฑคาม บ้าง พระ
 บิณฑวัง ณะ ก็ เปน กุ ลู ปกะ เข้า ออก อยู่ ใน หมู่ บ้าน นั้น วัน หนึ่ง มีการ
 เล่น มหรศพ เปน การ เอิก เกริก เด็ก ๆ ใน บ้าน นั้น แ่ง ตัว ด้วย เครื่อง ประ
 คับ แล ดอกไม้ ต่าง ๆ เล่น การ มหรศพ พระ บิณฑวัง ณะ เข้า ไป
 บิณฑบาท เมื่อ ไป ถึง เรือน แห่ง หนึ่ง ลูก หลิง ของ เจ้า ของ เรือน นั้น
 เห็น เด็ก ๆ ทั้ง ปวง แ่ง ตัว ก็ เข้า ไป ขอ เครื่อง แ่ง ตัว แล ดอกไม้ กับ บิดา
 มารดา พระ บิณฑวัง ณะ ทราบ ว่า เด็ก นั้น อยาก จะ ได้ เครื่อง แ่ง ตัว บ้าง
 จึง ถือ เอา เสวียน หล้า อัน หนึ่ง ส่ง ให้ แก่ มารดา ให้ สรวม คีตะ เด็ก หลิง นั้น
 เสวียน หล้า ก็ กลาย เปน ดอกไม้ ทองงาม งดงาม ถึง นาง ใน พระราชวัง ก็ ไม่
 มี ดอกไม้ ทองงาม เปรี๊ยะ เหมือน ได้ เมื่อ คน ทั้ง ปวง เห็น ดัง นั้น ก็ เข้าใจ ว่า
 จะได้ มา ด้วย ไวร กรรม จึง กราบ ทูล พระ เจ้า พิมพิสาร พระ เจ้า พิมพิสาร ก็ สั่ง

ให้จับ ข้า พระ ตะกุด นั้นไป จำไว้ ครั้น คราว ที่ สอง พระ บัณฑิตจะ ไป
 ที่ เรือน นั้น อีกไม่ พบ เจ้า ของ เรือน จึงได้ ถาม ผู้ที่ อยู่ ใกล้ เคียง ได้ ความ ว่า
 เพราะ ดอกไม้ ทอง พวง นั้น เป็นเหตุให้ต้อง จำ จึงได้ เข้าไป ใน พระราชวัง
 แล้ว ทูล ถาม พระเจ้าพิมพิสาร ว่า เอา ข้าพระตะกุด นั้น มา จำไว้ ด้วย เหตุ อันใด
 พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ดอกไม้ ทอง เช่น นั้น แต่ คน ที่ อยู่ ใกล้ เคียง ข้าพเจ้า
 ยัง ไม่ มี คน จน เช่น นั้นจะ ไป ได้ มา แต่ โทษ คง จะ ต้อง ไป ขโมย เอา
 มา ไม่ ต้อง สงสัย เมื่อ พระบัณฑิตจะได้ยิน เช่น นั้น ก็ อธิฐฐาน ให้ปราสาท
 พระเจ้า พิมพิสาร เป็น ทองคำ แล้ว ถวาย พระ พร ตาม ว่า ปราสาททอง
 คำนี้ พระองค์ ได้ มา แต่ โทษ พระเจ้า พิมพิสาร จึง ตอบ ว่า ข้าพเจ้าทราบ
 แล้วว่า เป็น ด้วย อาณาภพ ฤทธิ์ ของ พระ ผู้เป็น เจ้า ถึง ดอกไม้ ทอง นั้น ก็ จะ
 เป็น เช่น นี้ จึง รับ สั่ง ให้ ปลดปล่อย ข้าพระ ตะกุด นั้น จาก เวร จำ เมื่อ คน
 ทั้งปวง ได้ ทราบ ก็ มีความ เลื่อมใส มากพากัน นำ เสาธิต ทั้ง ๕ นี้ มา ถวาย
 มาก จน ล้น เหลือ พระผู้เป็น เจ้า ไม่ สะสม เสาธิต ที่ ได้ นั้น ไว้ แจกจ่าย ให้
 แก่ ภิกษุ ที่ เป็น บริวาร ภิกษุ ที่ เป็น บริวาร มี มาก ก็ เก็บ เสาธิต ที่ ได้ แจก นั้น ไว้
 ใน ภาชนะ ต่าง ๆ จนถึง ห่อผ้า กรอง น้ำ ย่าง ลุง บ้าง ห้อย เกี้ยว ไว้ ตาม
 บาน หน้าต่าง เสาธิต เหล่า นั้น ก็ ไหล ชีบ ซาบ อาย เอิบ เปรอะ เหมือน เสนาคณะ
 หนู ทั้ง ปวง ก็ เข้า ประทุษร้าย เสนาคณะ ทั้ง ของ เปน อัน มาก คน ทั้งปวง เห็น
 ก็ พากัน ตี ตีเยน ว่า สมณะ ศากย บุตติย เหล่านี้ มี คลัง เหมือน พระเจ้าพิมพิสาร
 มคธ ราช เมื่อ ภิกษุ ที่ มี น้อย ล้น ไตรู มีความ ละอาย แล มัก สงสัย ก็ พากัน
 ยกโทษ ตีเยน แล กราบ ทูล พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า จึง ได้ ประชุม พระสงฆ์ ได้
 ถาม ภิกษุ พวก นั้น รับ แปลง จึ่ง ทรง ตี ตีเยน เปน อัน มาก แล้ว จึง ตั้ง บัญญัติ ลัก
 ขาบท ว่า เสาธิต ทั้ง ๕ นี้ ภิกษุ รับ แล้ว สะสม ไว้ บริโภค ตลอด เจ็ด วัน เปน

อย่าง ยิง ถ้า รับ แล้ว เก็บ ไว้ พัน เจ็ด วัน ไป ของ นั้น เป็น นิสสัย คัย ภิกษุ
เจ้า ของ ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ เพราะ มี บัญญัติ เช่น นี้ ของ ทั้ง ปวง นั้น จึง
เรียกว่า สัตตาคะกาลิก คือ มี กำหนด เจ็ด วัน ตั้งแต่ วัน รับ ไป เป็น กาละ
ถ้า ไม่ สละ เสีย ใน เจ็ด วัน ถ้า ไม่ ได้ ตั้ง ใจ เสีย ใน เจ็ด วัน ว่า จะ ไม่ กิน เลย
เมื่อ ล่วง เจ็ด วัน ไป ถึง อรุณ วัน ที่ แยก ของ นั้น เป็น นิสสัย คัย เจ้า ของ
ต้อง อาบัติ ปาจิตตีย์ นับ ตาม ของ มาก ของ น้อย ต้อง เสีย สละ ของ นั้น ก่อน
จึง จะ แสดง อาบัติ ได้ เมื่อ เทศนา เล่า เรื่อง มา ถึง เพียง นี้ จะ จบ ลง จึง ได้ ว่า เพราะ
พระ พุทธาณุญาต สมัย มี มา ณ บัณฑิต ชาติ ผู้ นับ ถือ พระ พุทธสาสนา จึง
ได้ บูชา พระ พุทธาณุญาต นั้น บริจาค น้ำผึ้ง อัน นับ ภายใน ยา ๕ ประการ
ใน พุทธ บริติช ใน สมัย ถึง สละ ทะ ถ้า จน ไกล สละ ทะ กาล เป็น ธรรม เนียม
มี มา ด้วย ประการ นี้

เรื่อง ยา ๕ สิ่งนี้ ถ้า จะ คิด ความ ประเทษ ของ เรา นอก จาก น้ำผึ้ง แล้ว ก็
เป็น ของ แลลง ที่ หมอ จะ พัง ห้าม ไม่ ให้ คน ไข้ กิน ทั้ง นั้น จะ เป็น เพราะ เหตุ
นั้น ถ้า อย่างไร การ ถวาย เกสซ์ ทั้ง ๕ ใน สรท กาล นี้ จึง ลง ถวาย อยู่ แต่
น้ำผึ้ง อย่าง เดียว ถวาย ด้วย ความ มุ่งหมาย ว่า จะ ให้ ไข้ เป็น ยา ตาม เรื่อง
เก่า ไม่ ได้ ถวาย อย่าง มาก พลุ น้ำ ตาล ทรา ย ใบ ชา เช่น ใน เวลา อื่น ๆ แต่ ใน
ประเทศ อื่น เคย ตลด ลง มา จนถึง สังกา เกสซ์ ๕ อย่าง นี้ เคย อยู่ ข้าง หยอด กัน มาก
จน ถึง นิทาน ใน มหา วงษ์ มี เรื่อง รวาก ล่าว ถึง เรื่อง น้ำผึ้ง ว่า ด้วย ชาติ ก่อน ของ
พระเจ้า ศรี ธรรมา โศก แล พระ เจ้า เทวานัม บัณฑิต เจ้า นิโครธ สาม เณร ทั้ง สาม
ชาติ ก่อน เป็น ภกฺก มี พี่น้อง กัน เป็น พ่อ คำน้ำผึ้ง ทั้ง สาม คน พี่ ใหญ่ พี่ ถาง ไป
ซื้อ น้ำผึ้ง มา ให้ น้อง สุก ท้อง ขาย พระ บั เจก โหริ องค์ หนึ่ง อยู่ ที่ เขา คันธ มา ทน
เป็น วัน โรค อัน คว จะ เปีย ยา ด้วย น้ำผึ้ง ได้ ความ เวทนา รุ่มร้อน ด้วย โรค อัน

นั้น พระปัจเจกโพธิ์องค์หนึ่ง ทราบว่า โธคนั้นจะหาย ด้วยน้ำผึ้ง จึง
 เเทะ มายัง เมืองพาราณสี เพื่อจะหาน้ำผึ้ง พบผู้หญิงชาวบ้านที่ รับจ้าง เขาหลง
 ไป ตกน้ำ จึงถามว่า บ้าน ชายน้ำผึ้งอยู่แห่ง ไต นาง นั้น ก็ ชี้บอก บ้าน ให้
 เมื่อ ไป ถึง ที่ บ้าน ก็ ไปหยุด ยืน อยู่ พ่อค้า น้ำผึ้งคนเดิมก็ ความเลื่อมใส จึง
 รับบาตร ไป ริน น้ำผึ้ง ลง เต็ม บาตร แล้ว ส่งถวายพระปัจเจกโพธิ์ น้ำผึ้งก็ ถ้นไหล
 ลง ยัง พื้น แผ่นดิน พ่อค้า นั้น จึง ได้ ตั้ง ความปรารถนา ขอให้ ได้ เสด็จราช
 สมบัติ ใหญ่ ใน สกลชมพูทวีป แต่ให้มีอาณาจักรแม่ ไป เบื้องบน โยชนหนึ่ง
 ภายใตแผ่น ดิน โยชนหนึ่ง เพราะเหตุ นั้น พระเจ้า ศรีธรรมมาโคก จึง ได้ มี เศษ
 นุภาพ มาก น้ำผึ้ง แก่ โรคได้ จน ถึง เป็น ผี เช่นนี้ ก็ แปลกกับ ยามานามาก
 แต่ ยัง ไม่ ตั้ว เศษ เสมอ น้ำมัน เนย ซึ่ง เพราะ ไม่ ได้ น้ำมัน เนย เท่านั้น ถึง แก่
 ตาย ได้ มี เรื่องราว ในมหาวงษ์ เหมือนกัน ว่ามี เณร สององค์ พี่ชื่อบิด
 น้องชื่อบุญธิ เป็นพระอรหันต์ พระบิดเณร ถูกพิดมแมลงบุง ได้ ความทุกข์ เวทนา
 พระบุญธิ น้องชาย จึงถาม ว่าทุกข์ เวทนา ครั้น เห็นจะ หาย ด้วย อันใด ท่าน
 พี่ชายบอก ว่า ถ้า ได้ เปரிய มาลักซ้องหัดดหนึ่งก็ หาย แต่ท่านบิดของคณีน
 จะถือ ธุดงค์ บินขบาค อยู่อย่างไร จึงได้ สั่ง ว่า อย่าให้ ไป ขอ แก่ ท้าวพระยา
 ผู้ใด เป็นคณา นกัร ให้ แะไป เทียวบินขบาค ในเวลาเช้า พ้นเพนแล้ว ได้
 มา ก็ ไม่เอา ท่าน น้อง ชาย ไป เทียวบินขบาค ตั้งแต่เช้า จนเพน ก็ ไม่ ได้
 ความเวทมา นั้น กล้า ขึ้น พ้น ก่าทนด โดย จะได้ เปரிய มาบริโภค สักร้อยหม้อก็
 ไม่หาย พระบิดเณร ตาย พระเจ้า ศรี ธรรมมาโคก ทราบเข้า จึง ได้สั่ง ให้
 ขุดสระใหญ่ไว้ ทั้ง สี่ประตูพระนคร ให้ ก่ออิฐ ถูปูนผิวข้างใน ให้มันคง แล้วยัง
 สระใหญ่ทั้งสี่ประตูพระนคร ให้ เต็มไป ด้วย น้ำมัน สระหนึ่ง เต็มไป ด้วย สลัปปีคือเนย
 ไส้สระหนึ่ง น้ำผึ้ง สระหนึ่ง ชันขลักร คือ น้ำตาลกรวดสระหนึ่ง ขุดถวายเป็นแก่พระ

สงฆ์ อัน มาแต่จากทิศ เพื่อจะมีให้ลำบาก ต้องเที่ยวบินทบาค เกล็ดขี้ ยัง
มีเรื่อง อื่น ๆ อีก บ้าง แต่ยกมา ของเรื่อง นี้ พอ เปนตัว อย่างให้ เห็น ว่าตาม
ความคิด ของ เรา จะคิดเห็นคุณ ประโยชน์ ของยานี้ อย่างไร คิดไม่ ถึง ได้ เลย
ถ้า ตามความ เห็น เรา แล้ว ต้องเห็น ว่า โรค ที่ พระมหาเถร เจ็บ ชั่วแต่ ถูกบึ้ง
เท่านั้น ถึง แก่ ความตายได้ ก็ ไคม์ เฒ่า ที่ ยา ที่ เสาะแสวง หา จะ แก่
ยาก ก็ หาน้ำมัน เนยกิน แก่ ถูกพิศม์ บึ้งก็ ไคม์อีก เหมือนกัน ถ้า เปนใจ เราถูกบึ้ง
เข้า เช่นนั้น คงจะคิด หาขี้ ฝาง ยาแรง อัน ไท มาลึง ให้ ชนมมัน ออกเสีย ก็แล้ว
กัน แล ไม่ตาย เปนแน่ ด้วย นี่ ท่าน หาเนย กัน ซ่องหัตถ์ เตี่ยว เท่านั้น ถึง
แก่ ความ ตายได้ แต่ บึ้ง ถัด เท่านั้น จะหาการรักษา ยังต้องนึก ถึง เนย แล้ว
การ ที่ พระพุทธเจ้า ทรงนึก ถึงเนย ในเวลาที่ พระสงฆ์ บัวยสรีรทิกาพาธ ก็ ไม่เป้น
การ อัศจรรย์อะไรยังเข้าเค้าเข้าเรื่องมากกว่า ถูกบึ้ง เรื่อง เนยเป้นอาหาร ติพยฺญา
เป้นยาติพยฺญาของประเทศนั้น ก็ยัง เปนไปอยู่จนถึงเวลาปัจจุบันนี้ เมื่อข้าพเจ้า
ไป ที่อินเดีย ไปตาม ถนน ที่ เปนแซก ล้วน มีร้าน ขายขนมสองข้างทาง เช่น
ถนน ที่ตรง เข้ามา เยี่ยมมัมมัสถิตที่ เมืองเดลี เป้นต้น เป้นร้าน ขายขนม ทั้งสอง
ข้าง เมื่อ แล เห็นไปแต่ไกล มี ขนม ไล่ ภาชนะต่าง ๆ ตั้งเรียงราย
มี ไท ทำ นอง ไท ละเตียม ยา หม้อ เล่า อ้วย กรอก น้ำ มัน เนย ตั้ง อยู่
หลาย ๆ ไท ทุกบ้าน เยี่ยม เข้าไป ถึง ปาก กรอก ถนน เหม็น เหลือ กำลังที่จะ
ทนจน จะ อาเจียนเข้าไป ไม่ได้ ต้องกลับมา แล เมื่อ กลับ จาก เมืองพาราณสี
(เบเนนาวิส) พระเจ้า อิศวรี ประสาท เจ้า เมือง พาราณสี ให้นำ ขนม
มาส่ง ให้ ใน รถไฟ ที่ พ่วง มา ข้าง ท้าย มี ขนม ยี่สิบ ตะ แกรงใหญ่ น้ำ มัน
เนย ไล่ ทำ ไท เป้น เวลาชุน ลมุนไม่ ทน รุ้ เขา ก็ เอา ประ ทุก รถ ข้าง ท้าย

มา ครั้น เมื่อถึง สเคชัน ลงมา เดินได้ กลิ่น น้ำ มัน เนย พุง ช่าน งาม จึง
 ได้ ความ ว่าเป็นของพระ เจ้า พาราณสี ให้ รถ กระเทียม ไทน้ำมัน เนย แดง ไทหนึ่ง
 จึง ได้ ส่ง กลิ่น กล้า นึก สิ่ง ให้อยก ของ ทั้ง นั้น มา ให้พวก แขน อยู่ ที่ สเคชัน
 นั้น กิน ตูแย่ง กัน หยิบ ๆ หยิบ ๆ อร่อย เหลือทน ขนมนั้น ท่วงที คล้าย ๆ
 ทอง พลุ จม น้ำ มัน เนย แทน น้ำ คาล เชื่อม ผู้ที่ เขา เคย ไป อยู่ ที่ อิน เตีย นาน
 เขา เล่า ว่า ความ ที่ นั้ม ถือ เนย กัน นั้น ถ้า เป็น ผู้มี อัน จะ กิน จึง จะมี น้ำ มัน
 เนย กิน เมื่อ กิน แล้ว ยัง ต้อง อวด มั่ง มี ค่ะ คือ เขา น้ำมัน เนย นั้น ทา ริม ฝีปาก
 ให้ เปน มัน ย่อง แสดง ว่า กิน เข้า มา แล้ว กับ เนย เปน คน มั่ง มี กรมหมื่น
 สมนม ได้ เคย ซื้อ มา ให้ แขนกิน คู่ คน หนึ่ง ซึ่ง เข้า มา อยู่ ใน กรุง เทพ ฯ กิน
 เขา คลุก กับ เข้า สุก เขา น้ำ คาล ทวาย เจือ หน่อย หนึ่ง กิน เหว็ด อร่อย มาก น้ำ
 มัน เนย ที่ เหลือ อยู่ ก็ ลูบ ทา ไป ตาม เนื้อ ตาม ตัว ตู สบาย เต็ม ที่ น้ำ มัน เนย
 นี้ เปน เครื่อง สัก การบูชา อย่าง วิเศษ ด้วย ใช้ สำหรับ ประพรม ใน ไฟ บูชา ยัญ
 มา กว่า สาม พัน ปี แล้ว เรื่อง ที่ ทา เทียน จุด โคม ของ เปரியง นี้ จะ ไม่ ใช้ อื่น
 ไกล เลย คือ เมือง บูชา ยัญ นั้น เอง คง จะ เห็น เปน กลิ่น หอม กัน
 เปน แน่ เพราะ สิ่ง ของ เหล่า นี้ เปน อาหาร แล เปน ยา เปน ที่ นั้ม ถือ ทั้ง เปน
 เครื่อง บูชา สืบ มา ข้านาน พระ พุทธ เจ้า จึง ได้ อนุญาต ให้ เปน ยา สำหรับ
 พระ สงฆ์ พระ สงฆ์ ผู้ ที่ ได้ รับ อนุญาต นั้น ก็ คง พอ ใจ สบาย ดี ที่ เตียว
 แล จะ ใช้ กัน อยู่ เสมอ พระ เจ้า ศรี อรมา โศก จึง ต้อง ถึง ขุติ สละ ไหวญ ไว้
 สำหรับ ให้ ใคร ๆ ไป ตัก ได้ ทุก เวลา แต่ สละ นั้น ผ่าน ถัว จริ่ง หนอ ให้ เห็น
 เปน ว่า แฉง วัน จะ ลอย เหมือน กับ แขน ใน หนอง น้ำ ถึง จะ กัน แฉง วัน ได้ ก็
 เรื่อง มด ยัง หนัก ใจ มาก แต่ ตก ลง เขา เปน ใช้ ได้ ด้วย พอ ความ ปราศ ณา
 กัน ใน ชัน นั้น แล้ว แต่ ส่วน พระ สงฆ์ ใน ประเทศ เรา ที่ ไม่ สมัค ฉันทา ท้า

อย่างนี้ ดูได้ความลำบากน่าสงสาร เมื่อเวลาบ่ายใช้ ที่จะฉันในเวล
เช้าไม่ได้ เวลาบ่ายก็ฉันไม่ได้ ครั้นจะหาบาแลอาหารที่พระพุทธรเจ้า
อนุญาตให้ฉันได้ ในเวลาวิกาล หมอก็ห้ามว่า แผลง แผลง จริงด้วย ขึ้นกิน
เข้าไปก็ตายจริงด้วย คงใช้ได้ บ้างแต่น้ำผึ้ง แต่น้ำผึ้งที่ได้ไปถึงบาตร
ใหญ่ ๆ ญา สองบาตร ก็มี พระสงฆ์ลัก ของค์เดียวที่ข้าพเจ้าเคยเห็น ฉันได้
หมดบาตร ญา จะมี ผู้อื่นจะ ฉันได้ อีกบ้าง ก็คง จะมี อีก เพียง ของค์หนึ่ง ญา
สอง ของค์ เปนแน่ นอก นั้น ก็ ไม่ เห็น เปน ประโยชน์ อัน ไต มี อีก อย่าง
หนึ่ง ก็ กวน ยาง มคมุญ ญา เคี้ยว ตังเม เหลือ นั้น ก็ ทิ้ง หาย หก ตก หล่น ญา
ใคร ๆ กิน เท่า นั้น ดู ไม่ รู้ สึก ว่า เปน หยุก ยา อัน ไต เลย ถ้า สิ่ง ซึ่ง จะ
ให้ เปน อาหาร สำหรับ ภิกษุ บ่ายใช้ ใน ประเทศ เรา เช่น นั้น อไร จะ มา ตี ยิง
กว่า น้ำเข้าต้มไป เปน ไม่ มี ข้าพเจ้านึก แน่ ใจว่า ถ้า พระพุทธรเจ้า ยัง ดำรง
พระชนม์ อยู่ ถ้า ทรง ทราบ ประเพณี บ้าน เมือง ข้าง เรา แล้ว คง จะ
อนุญาต ให้ ภิกษุ ใช้ ฉัน น้ำ เข้าต้ม ได้ เปน แน่ ความ คิด ซึ่ง เห็น ว่า ควร อนุญาต
เช่น นี้ ข้าพเจ้า จะ ชี้แจง ได้ ยืด ยาว แต่ ก็ ไม่ เปน ประโยชน์ อัน ไต ซึ่งจะ กล่าว
เพราะ จะ แก่ ไช อัน ไต ไม่ ได้ ใน เวลา นี้ เพราะ ฉนั้น การ ที่ ถวาย เกล็ด ซึ่ง เปน
ยา ด้วย เปน อาหาร ด้วย จึง ยัง คง มี ที่ พอ จะ ทำ ได้ อยู่ แล น้ำ ผึ้ง อย่าง เดียว
การ พระ ราช กุศล ถวาย เกล็ด จึง มี แต่ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง เกล็ด อีก สี่ อย่าง นั้น
ต้อง เปน อัน ยก เว้น เสีย เพราะ แผลง โรค แล ไม่ เปน อาหาร ที่ จะ ฉัน ได้

ใน การ ตัก บาตร น้ำ ผึ้ง แผ่น ดิน บั จุ บัน นี้ ไม่ ได้ เสด็จ พระ ราช ดำ เนิน
เสีย หลาย ยี่ เปน แต่ การ พระ ราช กุศล นั้น ยัง คง อยู่ ตาม เคย อย่าง ทวิบที ๆ

การ เณลิม พระชนม์ พรรษา

เณลิม พระชนม์ พรรษา นี้ นับว่าเป็น การ พระ ราช กุศล แท้ ไม่ มี พระ
ราช พิธี พราหมณ์ เจือปน เลย เมื่อ จะกล่าวโดยทาง คันควา หาทะตุล ด้วอย่าง
ชั้น ต้น ของ ที่ เกิด แห่ง พระ ราช พิธี พราหมณ์ ทั้งปวง ใน หนังสือโบราณ ๆ
เช่น หนังสือ มหา ภารตะ ที่ ข้าพเจ้า กำลัง อ่าน อยู่ บัด นี้ ยังไม่ ถึง ครั้ง ก็
ไม่ได้ พบ เห็น แบบ อย่าง ที่ เจ้า แผ่นดิน องค์ ใด ทำบุญ วัน เกิด เลย ได้ พบ
แต่ ใน พงชาวตาร อินเดีย ใน ชั้น หลัง เมื่อ แยก เข้าไป ครอบ ครอบ เป็นใหญ่
แต่ เจ้า แผ่นดิน แยก ทั้งหลาย เหล่านั้น เมื่อ มาเป็น เจ้า แผ่นดิน อยู่ ใน ประเทศ
อินเดีย ก็ ย่อม ละทิ้ง ศาสนา มหัต ถือ เลื่อน ๆ ปน กัน ไป กับ ศาสนา
พราหมณ์ แทบ ทุกองค์ ที่ เลย ละทิ้ง ศาสนา มหัต จน ไหล ไป ไม่ รู้ ว่า ถือ
ศาสนา อะไร ที่เดียว ก็มี ที่ คง ถือ ศาสนา มหัต เคว้ง ควัด มี น้อย ด้ว หนึ่ง
ๆ สอง ที่เดียว ท่าน พวก เจ้า แผ่นดิน ที่ ถือ ศาสนา เลื่อน ๆ เหล่านี้ เมื่อ
ถึง วัน เณลิม พระชนม์ พรรษา แล้ว มี การ ประชุมใหญ่ เล็ก ขึ้น บน คา ช้าง
ช้าง พระองค์ ด้ว เงิน ทอง สิ่งของ เท่า น้ำหนัก พระองค์ แล้ว พระ ราชทาน เงิน
ทอง เหล่านั้น แก่ พราหมณ์ แล พระ แยก เป็น พิธี สำหรับ เณลิม พระชนม์ พรรษา
เห็น ว่า การ พิธี อัน นี้ ตรง กับ พิธี ศุลา ภาร แท้ ที่เดียว ขรอย พิธี ศุลา ภาร
คือ ช้าง พระองค์ เจ้า แผ่นดิน ซึ่ง มี อยู่ ใน พระ ราช พิธี สิบสอง เดือน จะเป็น
พระ ราช พิธี สำหรับ เณลิม พระชนม์ พรรษา ของ เจ้า แผ่นดิน แต่ ก่อน เสีย ดอก
พระ มัง การ ซึ่ง กำหนด พิธี ศุลา ภาร ไว้ ใน เดือน ๙ นั้น ขรอย เจ้า แผ่นดิน
เก่า ที่เป็น ต้นตำรา นั้น จะ ประสูติ ใน เดือน ๙ ฤๅ สมเด็จ พระ รามาธิบดี

ที่ ๑ อุ๋ทองเองจะประสูติในเดือน ๔ จึงวางพิธี ตูลาภาว ลงไว้ในเดือน ๔
ก็จะเป็นได้ วิไลยศ คนแต่ก่อน ย่อม บัด บัง วัน เดือน ปี ที่ เกิด ด้วย เชื้อ
ว่าผู้ใดรู้วัน เดือน ปี แล้ว อาจจะไป ประกอบ การ เวทมนต์ ทำ อันตรายได้
ต่าง ๆ จึงมิได้ให้ปรากฏว่า เป็น การ เกลิม พระชนม์ พรรษา ครั้น ผู้ตั้ง
คำราม นั้นล่วงไปแล้ว ผู้ที่บัญชาการ ขึ้น หลังไม่ รู้ถึง มูล เหตุ จึงไม่
ได้ย้าย พระราช พิธี มาให้ ตรงกับ วัน ประสูติ ของ พระเจ้า แผ่นดิน ขึ้นหลัง ซึ่ง
ดำรง ราช สมบัติ อยู่ ถ้า การ ที่ คาค คน นี้ ถูก ก็ ควร จะ ว่า พระราช พิธี
ตูลา ภาวนั้น เป็น พระราชพิธี เกลิม พระชนม์ พรรษา อย่าง บราณ แต่ข้าพเจ้า
ไม่ ยืนยัน เป็น แน่ ว่า ถูก ตาม นี้ เพราะ วิชา ที่ เรียน ยัง ตื้น นึก พัง จะ รู้
แต่เรื่อง เจ้า แผ่นดิน ที่ เก่า แก่ ขึ้น บุษายัญ พระราช พิธี ที่มี ปรากฏ ใน หนังสือ
ที่ได้ พบ เห็น ก็มี แต่ เรื่อง บุษายัญ อาศว เมธรา ชลียา เป็นต้น ยัง ไม่
ได้ กล่าว ถึง พิธี ขึ้น หลัง นี้ เลย เรื่อง นี้ จะ ต้อง ขอ ผิด ไว้ สอย ส่วน คั้น ควา
ต่อ ไป อีก ก่อน

แต่เรื่อง ทำ บุญ วัน เกิด ใน ประเทศ สยาม นี้ ไม่ เป็น แบบ อย่าง เหมือน
เช่น เมือง จีน ญี่ปุ่น ประเทศ ยุโรป ดู ไม่ ใคร มี ผู้ใด ถือ ว่า จำ จะ ต้อง ทำ
อย่างไร ใน วัน เกิด ของ ตัว มัก จะ นั่ง เลย ๆ ไป ญา ไม่ รู้ ลึก โดย มาก
เมื่อ เวลา เด็ก ๆ ที่ เป็น เจ้า นาย บางที ก็มี สมโภช แต่ สมโภช นั้น ก็ ตาม
วันจันทร์ คติ ซึ่ง นับ บรรจบ รอบ แต่ ดู ก็ ทำ แต่ เมื่อ เด็ก ๆ โต ขึ้น ก็ ไม่ ใคร
ได้ ทำ ถ้า เป็น คน ไพร ๆ แล้ว ไม่ ต้อง ทำ อะไร เลย ไม่ รู้ ลึก เกือบ ทั้ง นั้น
เพราะ เหตุ ว่า การ ที่ นับ อายุ มาก ขึ้น ไป อีก ปี หนึ่ง นั้น ไป นับ เสีย แต่
เมื่อ เดือน ห้า ขึ้น คำ หนึ่ง ญา เกลิง ตก ขึ้น ศักราช ใหม่ ว่า เป็น อายุ มาก
ขึ้นไป อีก ปี หนึ่ง แล้ว เป็น พัน ธุระ กัน อยู่ แต่ เรื่อง รับ เทวดา เสวย อายุ เมื่อ

บีโต เปน เวลา จะ เปลี่ยน ทักษา เปน เจ้า นาย ก็ มี ตำรา เสดตะ พระเคราะห์
 โหร บุษบา เลิศ ขึ้น เกย ส่ง เทวดาเก่า รับ เทวดาใหม่ มี สวตมณต์ เลียงพระ
 เปน การ บุญ เจือใน พระพุทธศาสนา ด้วย ถ้า เปน ชน ผู้ที่ ที่ มี ความ รู้ ญาณ
 ใจ ศรัทธา ทำ บุญ ญา เชื่อ หมอ ดู กลัว เทวดา ที่ จะ เสวย อายุ งงกันไป ก็
 ถวาย สังฆทาน บ้าง ตัก บาตร บ้าง มี ลัทธิ ที่ จะ เรียก ร้อง เช่น รับ พระ เสาร์
 พระ ราหู เลือกรับ คำคำ เปน ต้น แต่ การ ที่ ทำ ทั้งปวง นี้ ก็ ดู เฉพาะ
 บีโต จะต้อง รับ เทวดา โดยมาก ใน ปี ปรกติ ก็ มัก จะ เฉย ๆ ไป นัย หนึ่ง
 ที่ ถือ กัน ว่า ผู้ใด เคย รับ แล้ว ต้อง รับ ทุก คราว เว้น เข้า ก็ ไม่ สมาย ม้วยใช้
 ญาณ อัน ทราย ไม่ รับ เสีย เลย ดี กว่า ผู้ที่ เชื่อ ถือ เช่นนี้ ไม่ ทำ อะไร เลย
 จน ตลอด อายุ ที่ ได้ าว ก็มี บางคน ก็ ถือ แต่ ชื่อ วัน ที่ เกิด เมื่อ ถึง วัน นั้น
 ก็ รักษา อุโบสถ ค่ำ เหมือน วัน พระ อีกวัน หนึ่ง ตลอดไป การ เจริญ พระชนม์
 พระราชา ของ พระเจ้า แผ่นดิน เล้า แต่ เดิม มา ก็ ไม่ มี แบบ อย่าง ที่ กล่าว ถึง
 อย่าง หนึ่ง อย่างใด นอกจาก รับ เทวดา คราว หนึ่ง คราว หนึ่ง ต่อ มา ถึง ใน
 แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า อยู่หัว จึง มา เกิด สร้าง พระพุทธรูป
 ประจำ พระชนม์ พระราชา เปน บำเพ็ญ พระ ราช กุศล ใน การ เจริญ พระชนม์ พระราชา
 ทุก ปี แต่ก็ ไม่ ตรงตาม กำหนด วันที่ บรรจบ รอบ ตาม สุริยคติ กาล ญา จันทร
 คติ กาล อย่าง หนึ่ง อย่างใด ลง ลัทธิ ล่วง เข้า ถึง ปี ใหม่ นับ ว่า พระชนม์
 พระราชา เจริญ ขึ้น อีก ปี หนึ่ง ก็ สร้าง ขึ้น อีกองค์ หนึ่ง การ ทำ บุญ วัน เกิด
 ทุก ๆ ปี ใน เมื่อ บรรจบ รอบ ตาม ทาง สุริยคติ กาล เช่น ทำ กัน อยู่ ทุก วัน นี้
 เกิด ขึ้น โดย พระ ราช คำ วัธ ของ พระ บาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ได้
 ทรง ทำ เปน ต้น เดิม มา แต่ ยัง ทรง ผนวช ใช้ ว่า จะ ตาม อย่าง จีน ญา อย่าง
 ฝรั่งเศส ด้วย ทรง พระ ราช คำ วัธ เห็น ว่า การ ซึ่ง มี อายุ มา ถึง บรรจบ รอบ ปี

ไม่ตายไปเสีย ก่อน เป็น ลาก อันอุดม อย่างหนึ่ง ซึ่ง เป็น ที่ ควร ยินดี เมื่อ
 ผู้มา รู้ สึก ยินดี เช่น นั้น ก็ ควร จะ บำเพ็ญ การ กุศล ซึ่ง เป็น ประ โยชน์ คน แล
 ผู้อื่น สม กับ ที่มี น้ำ ใจ ยินดี แล ควร ที่ จะ ทำ ใจ ให้ เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ
 ไม่ ประ มาท ด้วย ไม่ สามารถ ที่ จะ รู้ ได้ ว่า จะ อยู่ ไป บรรจบ รอบ บิเชน
 นี้ อีก ฤา ไม่ ควร ที่ จะ บำเพ็ญ การ กุศล แล ประ พุติ หันหา สุจริต ธรรม
 วัน เกิด บิหนึ่ง เป็น เครื่อง เตือน ใจ ครั้งหนึ่ง ให้ รู้ สึก ว่า อายุ ล่วง ไป ใกล้ ต่อ
 ความ มรณ อีก ก้าว อีก คืบ หนึ่ง เมื่อ รู้ สึก มี เครื่อง เตือน เช่น นี้ ก็ จะได้
 บัน เทา ความ มา ใน ชีวิต ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง แห่ง ความ ประ มาท เป็น ตัว อกุศล ธรรม
 นั้น เสีย การ ที่ พง พระ ราช ดำริห์ มา โดย ทาง ความ คิด ของ บัณฑิต ชาติ
 ที่ นับ ถือ พระ พุทธ สาสนา แท้ ดัง นี้ จึง ได้ ทรง บำเพ็ญ พระ ราช กุศล เป็น นิจ มา
 ช้านาน แต่ การ ที่ บำเพ็ญ พระ ราช กุศล ใน เวลา ทรง ผนวช แต่ ก่อน จะ
 ทรง ทำ ประ การ ไท บ้าง ได้ สืบ ตู ได้ ความ จาก พระ เจ้า บรมวงษเธอ กรม พระ
 ปวเรศ วรียา ลงกรณ์ แล สม เ็จ พระ พุทธ โฆษาจารย์ ว่า เคย มี สวดมนต์
 เลียง พระ บน พระ บัน หย้า ๑๐ รูป เป็น การ อย่าง น้อย ๆ เจ็บ ๆ เสมอมา
 แต่ การ พระ ราช กุศล ที่ จะ มี คราว พิเศษ แปลก ประ หลาด อย่าง ไท ก็ ไม่ ใคร
 จะ จำ ได้ เพราะ ไม่ ใคร จะ มี ใคร ทราบ พระ ราช ดำริห์ พระ ราช ประสงค์
 ชัด เจน ด้วย พระ บาท สม เ็จ พระ จอมเกล้า เจ้า อยู่ หัว จะ ทรง บำเพ็ญ
 พระ ราช กุศล อัน ไท มัก จะ ทรง คั้น หา แด้ม มูล ของ เก่า ฤา เหตุ การณ์ ที่
 เกิด ใหม่ เป็น ต้น ว่า บิ ไท กาล กิณี่ มา เสิ้ง มา ทับ ร่วม ธาตุ ฤา อะไร ๆ ต่าง ๆ
 ตาม วิถี ไท ที่ ถือ ว่า ร้าย กาง อย่าง ไท การ พระ ราช กุศล ก็ ทรง ยก ย้าย ไป
 ตาม กาล สมัย เช่น นั้น ด้วย แล ไม่ ใคร จะ ดำริห์ ชี้แจง ให้ ผู้ ไท ฟัง นัก เมื่อ
 สรง พระ ราช ดำริห์ เห็น ควร จะ ทำ อย่าง ไไร ก็มี รับ สั่ง ให้ จัด การ เช่น นั้น ๆ

ผู้ที่ได้รับ กระแส พระ ราช คำวิหี ใน เรื่อง เหล่านี้ เป็น อย่าง มาก ก็ คือ พระ
เจ้า บรมวงษเธอ กรม พระ ปาเวศวรียา ลงกรณ์ พระ องค์ หนึ่ง สมเด็จพระ เจ้าบรม
วงษเธอ กรม สมเด็จพระ บำราบปรบัษ ของค์ หนึ่ง นอก นั้น จะมี อีก บ้าง ก็
พระ เจ้า บรมวงษเธอ กรม ชุน วรจักร ธรานภาพ สมเด็จพระ เจ้า บรมวงษเธอไท้
รับ สั่ง แก่ ข้าพเจ้า เองว่า พระ ราช คำวิหี ใน เรื่อง การ พระ กุศล เหล่านี้ ท่าน
เป็นผู้รับ พระ บรม ราช โอง การ มา สั่ง หมาย บ้าง ที่ ก็ เข้า พระ ไท้ย ตลอด บ้าง
ที่ ก็ ไม่ เข้า พระ ไท้ย ตลอด พระ ราช คำวิหี นั้น มัก จะ ลึก ชั่ง กว้าง ขวาง จน
คะเน ญา เตา ไม่ ถูก โดย มาก เพราะ ฉนั้นการ พระ ราช กุศล ที่ ทรง มา แต่ ยัง
ทรง ผนวช ก็ ที่ การ เกลิม พระ ชนม์ พรพชา ที่ ทำ เมื่อ ไต้ เสด็จ เกลิง ถวัลยราช
สมบัติ แล้ว ก็ ที่ จะ ว่า ลง เป็น แบบ อย่าง เดียว อย่าง ไร ก็ ไม่ ได้ เพราะ
ไม่ เหมือน กัน ทุก บั ข้า แบบ อย่าง ที่ จะ พอ ชัก มา ไ้ เห็น ชั่ว บั หนึ่ง ญา
สอง บั คือ ร้าง หมาย รับ สั่ง บั ไค บั หนึ่ง ก็ สบาย สบาย คั้น ไม่ ได้ เลย จน สัก
ฉบบั เดียว จะ ไค่ถาม ผู้ ไค่เอา ไ้แม่ นอน ใน เวลา นี้ ก็ ไม่ มี ตัว ผู้
ที่ จะ ช้ แง ไค่ จำ เปน ที่ จะ ต้อง เลา แต่ ตาม ที่ สั่ง เกด จำ ไค่ แล ที่ สืบสวน
ไค่พอ เปน เค้า ๆ คือ ไค่ ความ จาก พระ เจ้าบรมวงษเธอ กรม พระ ปาเวศวรียา
ลงกรณ์ รับ สั่ง ว่า ท่าน ทรง จำ ไค่ ว่า แต่ ก่อน ทำ ที่ พระ ที่ นั้ง ไค่ศาล ทัก ชิน
ตาม จันทร คติ กาล มี พระ สงฆ์ ๑๐ รูป เหมือน อย่าง เมื่อ ทรง ผนวช ภาย หลัง
มา หลาย บั จึง ไค่ ทำ ตาม สรีย คติ ขึ้น แต่ เลียง พระ สงฆ์ ๕ รูป ที่ พระ
ที่ นั้ง ราช ฤดี ไม่ มี สวด มนต์ ไ้ ไค่ะ ฝรัง นั้ง เก้า อี ว่า มี เช่น นั้น อยู่ หลาย
บั การ ที่ พระ ที่ นั้ง ไค่ศาล นั้น คง อยู่ ตาม เดิม ท่าน ไค่ เสด็จ มา คั้น สอง ครั้ง
ภาย หลัง การ ที่ พระ ที่ นั้ง ราช ฤดี นั้น มี พระ มาก ขึ้น แต่ จะ เปน จำนวน เท่า ไค่
ก็ ทรง จำ ไม่ ไค่ สวด มนต์ บน พระ ที่ นั้ง ราช ฤดี แล้ว ลง มา คั้น ที่ พระ ที่ นั้ง

อมรินทร์วินิจชัย ครั้น เมื่อเสด็จ ไป อยู่พระที่นั่งใหม่ มีสวดมนต์เสียง พระ
 บน พระที่นั่งภาณุมาศ ๑๐ รูป แต่ท่าน รับสั่งว่า เป็นทางจันทรคติ การ
 ซึ่งฉลอง พระพุทธรูป พระ ชนม์พรรษา กองใหญ่ ท่าน รับสั่งว่า ไม่ทรง ทราบ
 บาง ที่ท่าน จะไม่ ถูก สวด มนต์ เพราะ เป็น พระ มหานิกายปน การ ที่สวด มนต์
 ๑๐ รูป บนพระที่นั่งภาณุมาศ นั้น เห็น จะ เป็น สุริยคติ ใช้พระ สงฆ์ ธรรม
 ยุติกา ทั้งสิ้น เพราะท่าน ไป ทรง ระฤก ได้ ถึง เมืองเทศนา ๔ ถิ่นที่ ทรง
 ออก พระ องค์ อยู่ว่า ลืม เสีย โดย มาก จน เผลิม พระ ชนม์พรรษาใหญ่ เมื่อ บิ
 ขวด ฉดก ก็ ทรง จำไม่ได้ เลย แต่ไป ได้ ความ ดี อย่างหนึ่ง ซึ่ง ข้าพเจ้า
 ลืม เสีย นี้ก็ ไม่ ออก เลย คือ การ เผลิม พระ ชนม์ พรรษา นี้ เคย ทำบนพระ
 ที่นั่ง ภูวดล ทัดไธย มี ครั้ง หนึ่ง ฤฯ สอง ครั้ง จึงนึกได้

ส่วน สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ นั้น ก็ได้ ความ เป้น ก่อน ๆ คือ ตอน
 เมื่อ ทรง ผนวช แล ประทับ พระที่นั่งเก่า นั้น ตั้ง กัน กับ ที่เสด็จ กรม พระ ปวงศ
 รับสั่ง ตอน เมื่อเสด็จ ไป อยู่พระที่นั่ง ใหม่ ทำที่ พระที่นั่ง ภูวดล ทัดไธยพระ
 ที่นั่ง ภาณุมาศ ตั้ง กัน แต่ไป ได้ แปลก ออกไป ว่า ทำพระที่นั่งบรมพิมาน
 ก็มี ข้าพเจ้า จำ ไม่ได้ เลย ว่า เป้น การ เผลิม พระ ชนม์ พรรษา ฤฯ ไร
 แต่จำ ได้ ว่า พระ สงฆ์ ขึ้นไป สวด มนต์ ขึ้น บน แล้ว ลงมา ฉ้น โต๊ะยาว ที่ ชั้น
 ล่าง นั่ง ล้อม รอบ อย่าง เสียง โต๊ะ ฝรั่ง มาก ด้วย กัน เคย เห็น จะ ก็ เทียว
 ก็ คราว ไม่ ทราบ จน จำได้ ยัง อีก เรื่อง หนึ่ง ไป ลงเป้น คำ เตียว กัน ทั้ง
 เสด็จ กรม พระ ปวงศวิยาลงกรณ์ แล สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ ข้า พระ
 เทพ กระวีด้วยอีกองค์หนึ่ง ว่า ในการ เผลิมพระชนม์พรรษาเช่น นี้ ครั้งหนึ่ง
 ดำรัสว่า พระ สงฆ์ ฉ้น อาหาร ต่าง ๆ มา มาก ให้ กรม ขุน วรจักร ทำอาหาร แก่

อย่าง เรียกว่า ปณิโกชนตาม บาฬี คือ สัป ปิเนยโส นวนิต เนยชน เกล้ง
 น้ำมัน มธุ น้ำผึ้ง ผาณิต น้ำ อ้อย มัจฉะ ปลา มังสะ นื้อ ชีระ นมสฺส ตะชิ
 นม สัม อาหารทั้งนี้ จัดลงใน กระพวย่อมๆ แล้ว ลง กระพวงใหญ่ อีกกระพวง
 หนึ่ง ทรงปรนคน ตามคำพระเทพกระวี ว่าฉันไม่ได้เลย ต้อง ก้มไว้เสีย
 ต่างหาก ลงฉันอาหารไทยๆ ทั้งนั้น การเลี้ยงเช่นนี้ ว่ามีความเดียว
 นอกนั้น จะสืบ หาเอา ความ อัน ไถ่ อีกก็จำไม่ได้ แต่ความที่ข้าพเจ้าจำได้เอง
 นั้น คือ การ ใน วัด พระศรีรัตนศาสดาราม นั้น มี พระสังฆ สวด มนต์ ๕ รูป
 มี เทียนเท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล มี จงกล บุษบา เทวคา นพเคราะห์
 สำหรับที่ใช้ อยู่ทุกวัน นี้เอง ที่ ทำ อยู่ทุกวัน นี้ ก็ เปน แบบ เก่า ที่ เคย ทำ มา
 ทุกปี แต่ดู ไม่มี ผู้ใด ทราบว่า เรื่อง อะไร ข้าพเจ้า ตาม เสด็จ ทุกปี แต่ไม่
 ได้ยิน ใคร เล่า อย่างไร เลย เสด็จ ออก ทั้ง สาม วัน การ สวด มนต์ นั้น มี
 อย่างหนึ่ง สวด มนต์ ใน พระที่นั่ง ภาณุมาศ จำรูญ ซึ่งเป็น ที่ พระ บรรทม
 แต่ก่อน บน ศาลา พ้ามี่ เรือนไม้ หลังคาตึก คล้าย กัน กับ เก๋ง เรือไฟ ตั้ง โต๊ะ
 หมู มี พระ พุทธรูป แล พระ เค้าตั้ง เต็ม ไป มี เทียนเท่า พระ องค์ เทียน พระ
 มหามงคล แล เทียน วัฒน เทียน หายนะ อยู่ใน นั้น ด้วย แต่แรก พระสังฆ
 ขึ้นไป สวด มนต์ บน นั้น มี เจ้า นาย ข้าราชการ แต่เฉพาะ ที่ เลือก พัน น้อยองค์
 เวลา สวด มนต์ จบ แล้ว ทรง เสด็จ น้ำมันต์ แล ลง ยันต์ ต่างๆ ต่อ ไป จน ตึก มี เวลา
 เว้นว่าง แต่เสด็จ ลง มา เสวย แล้ว ก็ เสด็จ กลับ ขึ้น ไป ใหม่ จน เวลา จวนสว่าง
 ไม่มี ผู้ใด เฝ้า อยู่ใน เวลา นั้น ข้าพเจ้า เคย ขึ้น ไป รับ ใช้ กรับสั่งไล่ให้ลง
 มานอน ต่อ เวลา รุ่งเช้า จึงได้ ขึ้นไป แต่ง ดอกไม้ ใน ที่นมัสการ ทุกๆ
 วัน เพราะ พนักงาน ไม่ได้ ขึ้นไป ใน เก๋ง นั้น ถ้า เวลา เสด็จ ลง มา ข้าง
 ล่าง บัด พระ ทวาร ร้อน อ้าว เข้าไป เทื่อ แดก ไทรม ที่ เตี้ยว จน คราว หนึ่ง

เทียน เท้า พระ องค์ ร้อน ละ ลาย พับลงมาใหม่คู่ เลใหม่ โตะหมู่ ดู น่ากลัวเต็ม ที่
แต่ ผอณ เปน เตะ พระ บาร มี เสกจี พระ ราช ตำ เนิน ขึ้น ไป ทอด พระ เนตร
เห็น ยัง ไม่ ทน ลูกกลม ถึง ติดตัว เก่ง ขึ้น ทรง ทับ ด้วย น้ำ พระ ทมณต์ ที่ ตั้ง อยู่
เมื่อ ไฟ ดับ แล้ว จึง ทอด พระ เนตร เห็น สาย สิวจน ด้วย พรหมจารี กลุ่ม หนึ่ง ซึ่ง
วาง อยู่ บน โตะ หมู่ ที่ ไฟ ใหม่ นั้น ยัง เปน กลุ่ม ตี ปรกติ เปน แต่ ข้าง นอก
ตำ ไป ด้วย อยู่ ใน กลาง เพลิง นาน ด้วย สาย สิวจน กลุ่ม นั้น รับสั่ง ว่า ชล
สำหรับ ไต่ ผูก พระ ทร เจ้า นาย ต่อ มา ทั้ง แต่ เกิด เพลิง ใหม่ นั้น ขึ้น แล้ว
ก็ เปน อัน เล็ก ไม่ ไต่ ไป ทำ ที่ เก่ง นั้น ลง มา ทำ ที่ ห้อย ฉาก ซึ่ง จัด ไว้ เปน
หอ พระ ตรง ที่ พระ บรรอม ข้าง ทั่ว วัน ออก แต่ ถึง เวลา ที่ สวด มนต์ อยู่ บน
ดาษ พัก ที่ ถึง ลง มา สวด มนต์ ข้าง ล่าง แล้ว ก็ ที่ การ เติ่ง พระ สงฆ์ ก็
เติ่ง อยู่ ที่ ห้อย นมัสการ พระ สงฆ์ นั้น เติ่ง มา ตาม ผ่น ฉาก ห้อย พระ บรรอม
แล มี โถ ยาคู เจ้าจอม มารดา ขึ้น ไหว้ ๆ ถูก เกณฑ์ คน ละ โถ แต่ โถ ยาคู นั้น
ตุ บ้าง บ้าง ก็ มี บ้าง บ้าง ก็ ไม่ มี ข้าพเจ้า อยู่ ข้าง จะ เติ่ง มาก เพราะ ไม่
ได้ ทราบ พระ ราช ตำ รัส พระ ราช ประสงค์ ที่ จะ ทรง ทำ อย่าง หนึ่ง อย่าง ไต
สลัก ไม่ สู้ เอา ใจ ใส่ นัก มา จำ ไต ชัด เจน มา เปน รูป ก็ เมื่อ บิด ชวด ฉดก
พระ ชนม์ พรธษา ครบ ๖๐ ปี ใน ครั้ง นั้น มี เจ้า นาย ชุนนาง ทำ บุญ วัน เกิด
กัน ชุก ชุม ขึ้น แล้ว เรียกว่า ชายิด บ้าง แซยิด บ้าง เปน ทำ อย่าง จีน ขรอย
ก็ จะ เกิด ขึ้น เมื่อ สมเด็จ เจ้า พระ ยา ชายุ ทำ สิบ เอ็ด คือ ทำ สิบ ถ้วน พวก จีน ที่
ประจบ ฝาก ตัว อยู่ ทั่ว กัน จะ แนะ นำ ขอร้อง ให้ ทำ อย่าง ไท จึง ได้ ทำ กัน ขึ้น
เปน ครั้ง แรก ภายหลัง การ ทำ บุญ เช่น นั้น ก็ ดู ทำ ทั่ว ไป ใน บรรดา ผู้ ซึ่ง มี
บรรดา คักดี ไหว้ มี ผู้ ไป มา หา สู้ ประจบ ประเจง อยู่ ตุ การ ที่ ทำ บุญ
เช่น ทั่น อย่าง ไท ก็ เล็ก น้อย เปน แต่ ประชุม คน แสง เกียรติยศ ให้ ปรากฏ ว่า

มี ผู้ นับถือ มาก ตั้ง โรง ครัว เลี้ยง กัน ไป วัน ยัง คำ ๆ แล้ว มี ลคร และ
 ผู้ใด ที่ นับถือ ก็มี ของ ไป ช่วย ไป ให้ กัน อย่าง ของ กำนัน การ โรง ครัว ก็
 ไม่ต้อง ออก เงิน ออก ทอง อันใด เมื่อ ผู้ใด ได้ บังคับ การ กรมใด มี เจ้า ภาษี
 สำหรับ กรม ก็ เกณฑ์ เจ้า ภาษี นั้น มา เลี้ยง แล้ว ขอ แร่ ตั้ง โต๊ะ ชวด บ้าน
 กัน บ้าง เปน การ สุก สนั่น ครึก ครื้น มาก ไม่ เจียบ ๆ กล้วย ๆ เหมือน
 การ หลวง จน พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า เจ้า อยู่ หัว ทรง ทราบ ก็ พอลย
 พระ ราชทาน ของ ขวัญ ตามทาง คำฉนวน วัน เดือน ปี ที่ โปรด ทรง คำฉนวน
 อยู่ คือ พระ ราชทาน ทอง เท้า ปี เงิน บาท เท่า จำนวน เดือน อัฐ
 ตะกั่ว เท่า จำนวน วัน สำหรับ ให้ ไป แจก ม่าย ทำ บุญ พระ ราชทาน พระ
 ราชทัณฑ์ เลขา ให้ พร ด้วย แต่ ทอง เงิน อัฐ เหล่า นั้น ก็ ไม่ เห็น ใช้ ใน การ
 บุญ อันใด เปน ประโยชน์ เกิด ขึ้น อีก ประคุด หนึ่ง เมื่อ ถึง งาน แซยิด ใคร ๆ
 ก็ เปน การ เล่า ลือ กัน ไป หมู่ ไหญ่ ตั้งแต่ เริ่ม งาน จน งาน แล้ว ที่ บ้าน สมเด็จ
 เจ้า พระยา ถึง เจ้า นาย ลูก เสด็จ ต้อง ออก ไป นอน ค้าง อ้าง แรม กัน ก็มี เจ้า
 นาย ขุนนาง ผู้ใหญ่ ผู้ น้อย ก็ ไม่มี ผู้ใด ขาด ได้ ถ้า ไม่ ช่วย งาน แซยิด
 กัน แล้ว ดู เหมือน เกือบ ไม่ คู่ กัน ที่ เตี้ยว เมื่อ งาน ช้างนอก ๆ เปน การ ไหญ่
 โต อยู่ เช่น นี้ แต่ การ เกลิม พระ ชนม์ พรหม ใน พระ บรม มหา ราชวัง กล้วย
 อย่าง ยิง ขุนนาง ผู้ใหญ่ แต่ จะ มา เฝ้า ก็ ไม่มี เพราะ การ ที่ ทรง นั้น เปน
 คน ละ อย่าง กัน กับ ที่ เขา ทำ ๆ กัน อยู่ เมื่อ มา ถึง มี ชวด ฉด กาลัง การ
 ทำ บุญ แซยิด สุก สนั่น ถึง อย่าง เอก อยู่ นั้น จึง มี พระ ราช ประสงค์ ที่
 จะ ให้ การ เกลิม พระ ชนม์ พรหม เปน การ ครึก ครื้น บ้าง อาไศรย ที่ พระ ชนมายุ
 ครบ ๖๐ ปี ต้อง แบบ ช้าง จีน เรียกว่า มั่น ลัว ไหญ่ สมเด็จ เจ้า พระยา
 ท่าน ก็ เห็น ด้วย จึง ได้ คิด จัด การ เปน การ ไหญ่ มี พระ สังฆ สวด พระ พุทธ มนต์

ที่ท้อง พระโรง หกลสิบ รูป เท่า พระชนมายุ แล้ว บั้ว ร้อง ให้ เจ้า นาย ข้าราชการ
 ทำ บุญ สวด มนต์ เลี้ยง พระ ทุก วัง ทุก บ้าน แล้ว ให้ จุด ประทีป ตาม วัง เจ้า
 บ้าน ขุนนาง ราษฎร ทั่วไป เจ้า นาย แล ข้าราชการ ผู้ใหญ่ ๆ ตั้งแต่ พระ
 บาท สมเด็จ พระ บรม เกล้า เจ้า อยู่หัว เป็นต้น จัด ของ ถวาย ต่าง ๆ ตาม แต่
 ผู้ใด จะ คิด ทำ คิด สร้าง ขึ้น แต่ ไม่ สู้ ทั่ว กัน นัก เจ้า นาย ถวาย มากกว่า
 ขุนนาง พวก จีน ก็ ถวาย เทียน ดอกไม้ แล แพร มี เสติจ ออก พระ ที่ นั่ง
 ถนน ศสภาค ค่าย ออก แหก เมือง เจ้า นาย แล ขุนนาง อ่าน คำ ถวาย ไชย
 มงคล ที่ ละ คราว แล้ว พระ ราชทาน เห็ญญ ทอง คำ ตรา มงกุฏ หนัก คำสั่งทอง
 แจก จ่าย ทั่ว ไป เปน อัน มาก เห็ญญ นั้น ที่ พระ ราชทาน พวก จีน มี หุ ร้อย
 ลายใหม่ สำหรับ สรรพ คอ ข้าง ต่าง มี ห่วง สำหรับ ห้อย พู่ ครั้น เมื่อ พระ ราชทาน
 พวก จีน ไป แล้ว ก็ พา กัน ห้อย คอ เฝ้าน ใน เวลา แดง ตัว เต็มยศ แต่ ไทย ๆ
 ที่ ได้ พระ ราชทาน ก็ ไป เก็บ เจียบ ๆ อยู่ จึง รับสั่ง ให้ ทำ ห่วง ติด เลื้อย
 บ้าง ก็ ได้ เจ้า นาย ขุนนาง บาง คน ก็ ทำ ติด เลื้อย เปน ห่วง ขึ้น มา ติด กับ
 เข็ม กลัด ข้าง ต่าง ห้อย พู่ ก็มี ไม่ได้ ห้อย พู่ ก็มี ที่ ทำ เปน ดอก จันทน์
 ด้วย แพร สี ต่าง ๆ รอง แล้ว เย็บ ติด กับ เลื้อย ก็มี ต่าง ๆ ตาม แต่ ใคร จะ ทำ
 ที่ ติด ก็มี ไม่ ติด ก็มี บาง คน ก็ เอา ไป ทำ หลัง คล้าย ยา แดง สุก กล้อง บ้าง
 คล้าย ยา ไล่ หีบ หนัก บ้าง งาน เจริญ พระ ชนมพรรษา นั้น ทำ อยู่ สาม วัน มี
 เทศนา ๕ กัณฑ์ มี สรง มุรธาภิเศก การ ทั้ง ปวง นั้น ก็ เปน รูป เทียว กัน
 กับ เจริญ พระ ชนมพรรษา ทุก วัน นั้น ทุก อย่าง เปน แต่ เปลี่ยนแปลง ไป ตาม
 กาล สมัย ที่ บ้าน เมือง บริบูรณ์ ขึ้น แล คน ทั้ง ปวง เข้าใจ ชัด เจน ขึ้น แต่
 ใน ครั้ง นั้น ก็ เปน การ เอิกเกริก สนุกสนาน มาก โปรด ให้ มี หมาย ประกาศ
 ห้าม ไม่ ให้ ฆ่าสัตว์ ใน เวลา เจริญ พระ ชนมพรรษา นั้น ด้วย แต่ การ ต่อ

มาโน บัณฑิต ขานปีเถาะ ก็ กรอ ย ๗ ไป เกือบ จะลง รูป เต็ม คง อยู่แต่ พระ
 ราช กุศล แต่ การ ข้าง นอก ยิ่ง ครึก ครื้นใหญ่ โต มาก ขึ้น ถึง มี จุด พัน จุด ไฟ
 เลียน อย่าง เกลิม พระ ชนม์ พระราชา ออกไป อีก ด้วย จน ถึง เมื่อ จะ พระราชทาน
 สุปรรณบัตร เจ้า พระยา ยมราช เปน เจ้า พระยา ภูธราภัย ที่ สมุหนายก สมเด็จ
 เจ้า พระยา ใต้ รับ สุปรรณบัตร ไว้ แต่ เติม เปน แต่ ว่า ที่ สมุท พระ กระลาโหม
 ด้วย ใน เวลา นั้น สมเด็จ เจ้า พระยา องค์ ใหญ่ ยัง อยู่ ครั้น ภาย หลัง จะ พระ
 ราชทาน สุปรรณบัตร ให้ เปน ที่ สมุท พระ กระลาโหม ท่าน ไม่ ยอม รับ เกะ กะ
 กัน อยู่ หลาย ปี ภาย หลัง ต้อง มา ตก ลง กัน เปน ให้ เสด็จ พระ ราชดำเนิร งาน
 แชยิด แล้ว พระราชทาน สุปรรณบัตร ด้วย แต่ ไม่ ยอม รดน้ำ พระราชทาน แต่
 น้ำสังข์ เปน อัน ได้ เสด็จ พระ ราช ดำเนิร ใน การ แชยิด สมเด็จ เจ้า พระยา ครั้ง หนึ่ง
 แต่ บัณฑิต นั้น มา ก็ เริ่ม ทรง พระ ราช คำวิห์ เจริญ การ ที่ จะ ให้ มี แชยิด ใหญ่
 เปน การ ตอบ แทน พระ บาท สมเด็จ พระ บัณฑิต เกล้า กรมหลวง วงษา สมเด็จ
 เจ้า พระยา ซึ่ง จะ ถึง ร่วม กัน เข้า ใน บัณฑิต โรง สัมฤทธิศก บัณฑิต กัน ทั้ง
 สาม ราย แต่ พระ บาท สมเด็จ พระ บัณฑิต เกล้า สวรรค์ คต เสีย ก่อน กรมหลวง
 วงษา สมเด็จ เจ้า พระยา ยัง ไม่ ถึง วัน เกิด พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า ก็
 เสด็จ สวรรค์ คต เสีย ได้ มา ทำ ใน แผ่น ดิน ประจันต์ นี้ ก็ ทำ เปน การ ใหญ่
 ทั้ง สอง ราย แต่ ที่ กรมหลวง วงษา นั้น ดู เหมือน จะ น้อย ไป กว่า ที่ เกะ กัด จะ
 ทำ แต่ เติม มาก แต่ ที่ สมเด็จ เจ้า พระยา นั้น ยิ่ง มโหฬาร ชาติ เรก มาก ขึ้น
 งาน แต่ ก่อน ๗ เคย ทำ มา ทั้ง ตัว งาน แล บริวาร เพียง เจ็ด วัน แปด วัน ใน
 บัณฑิต โรง สัมฤทธิศก นั้น มี ลคร มี จั้ว เลี้ยง ดู เรือ ย เจริญ กัน ไป กว่า สิบ ห้า วัน
 บรรดา เจ้า ภาชี นาย อากร ที่ มี จั้ว ฤๅ มี พวก พ้อง มี จั้ว ก็ ทำ จั้ว ไป เล่น แล
 เลี้ยง ดู ด้วย คน ละ สอง วัน สาม วัน จน ทัว กัน การ ทำ บุญ วัน เกิด ฤๅ ที่

เรียก ว่า ชายิต นั้น ผู้ใด ทำ ได้ผู้นั้น จึง เป็น ผู้มี เกียรติยศ ยิ่ง ใหญ่ ๑๑
มี ประโยชน์ ชื่น อีก มุข หนึ่ง ดังนี้

แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อครั้งไปบวชเณร กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
รับสั่งแนะนำชักชวนตามกระแสพระราชดำริห์ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ที่ได้ทรงพระราชดำริห์ทำการพระราชกุศลในวันประสูติตั้งแต่ยังทรงผนวช
เช่นได้กล่าวมาข้าง ต้นแล้วนั้น ข้าพเจ้าเกิดความเลื่อมใสเห็นจริง ด้วยจึง ได้ เริ่มทำ
บุญวันเกิดนั้นมาตั้งแต่บิณฑูตศก ๑๒๒๘ ทำอย่างอาราม คือมีสวดมนต์เลี้ยงพระ
แลแจกถากสิ่งของต่าง ๆ ตามที่ มี เหลือใช้สอย แลพระสงฆ์ ในวัดบวรนิเวศ บ้าง
วัด อื่นบ้าง ครั้น เมื่อสัก มาอยู่ที่สวนกุหลาบ ในบิณฑูตศก ๑๒๒๙ นั้น ก็
ได้ทำ อีก ครั้ง หนึ่ง อย่าง อาราม ๆ เช่น ทำที่วัด ไม่ได้ บอกเล่าให้ใคร รู้
ครั้น ใน บิณฑูต ศก ๑๒๓๐ เมื่อ ถึง วันเกิด นั้น ข้าพเจ้าเจ็บ หนักจน
ไม่ รู้สัก สม ประทีต แล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ก็ ทรง
พระประชวรด้วย จึงได้ เวน ไป บิณฑูตไม่ได้ ทำ ครั้น มาถึง บิณฑูตศก ๑๒๓๑
เป็น เวลา พระบรม ศพยังอยู่ แล จะคิด ทำอะไร ก็ยังไม่ คล่องแคล่วไปได้ เลย
ค้าง ไป อีก บิณฑูต ครั้น เมื่อ บิณฑูตศก ๑๒๓๒ จึงได้ ปฎิภาสน กับ สมเด็จพระ
เจ้าบรม วงษ์เธอ เรื่องที่จะหล่อ พระชนม พระราชตามแบบที่เคย หล่อ มาแต่ก่อน
เพราะ ใน เวลา นั้น ไม่มี ผู้ใดนึก ขึ้น อันใด ให้เลย การถือน้ำ เตือน ท้า ใน
บิณฑูตศก ๑๒๓๒ ก็ตั้ง พระพุทธรูปพระชนม พระราชแต่ที่ รัชกาล กรม สมเด็จพระ
ท่านก็ทรง เห็น สมควร ที่จะหล่อ ตาม แบบ อย่าง แต่ก่อน จึง ได้ คิด เริ่ม จะ หล่อ
พระชนมพระราช ใน ต้น บิณฑูตศก ๑๒๓๒ แต่ สมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านไม่เห็น
ด้วย ท่าน ว่า จะมานั่ง ใส่ ขนแน อายุ ด้วย พระพุทธรูป เปลื้องเงินเปลื้องทอง
เปล่า ๆ แต่ก่อน ท่าน ทรงพระชรา ท่าน จึง ทำ ต่อพระชนม พระราช ที่ยังเด็ก

ยังหนุ่ม อยู่ จะ ต้อง ทำ ทำไม เมื่อ อธิบาย กัน ไป ใน เรื่อง ที่ จะต้อง ตั้ง ถือน้ำ
 เปน ต้น จึง ได้ ตกลง เปน อัน ได้ หล่อ ครั้นเมื่อหล่อพระแล้วก็ จะต้องฉลอง
 แล ข้าพเจ้า มี ความปรารถนา ที่ จะ ฉลอง พระพุทธรูปนั้น ในเมื่อถึงกำหนด วันเกิด
 ที่เคยทำบุญมาแต่ ก่อน จึง ได้ คิดกำหนดการ ที่ จะฉลอง พระพุทธรูปพระชนม์
 พรรษาด้วย ทำบุญวันเกิดด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการใหญ่ ที่แรกซึ่งข้าพเจ้าจะได้ลง
 มือทำบุญ ในครั้งนั้นเป็นเวลา ที่เปลี่ยนธรรมเนียม ฝรั่งใหม่ ๆ ได้ ไปเห็นเขาคดแต่ง
 ไฟกัน ในการรับรองที่สิงคโปร์บ้าง ที่ปัตเตเวียบ้าง พวกที่ไปด้วยกัน แลพวก
 ที่มีความ จงรัก รักดี อยาก จะช่วย ตก แต่ง ใน การทำบุญ นั้นให้ เป็นการครึกครื้น
 สนุกสนาน เหมือน อย่าง ที่ เคย ไปเห็นมา แล จะให้ เปนที่ ชอบใจ ข้าพเจ้า ด้วย
 จึง ได้ มี ผู้ มารับ เปน เจ้า หน้า ที่ จะ ตก แต่ง ตาม ขา ลา พระบรมมหาราชวัง ให้ เปน
 การ สนุกสนาน แต่ สมเด็จเจ้าพระยาท่านตกใจ ไป ว่า จะ ทำการแซ่ซึกอย่าง
 จีน ฉ่าง อย่าง ไทย แกมจีน ซึ่ง ถือ กันว่า เปน เกียรติยศ ใหญ่ สำหรับ ผู้ ใหญ่
 คือ สูงวัย แล สูง บวรศักดิ์ ใน เวลานั้น จึง เข้า มาห้าม ไม่ ให้ ทำ โดยยก
 แบบ อย่าง จีนว่า ถ้า อายุ ยัง ไม่ ถึง ห้าสิบเอ็ด ปี เขาห้าม ไม่ ให้ ทำ ถ้า ผู้
 ไต ทำ แล้ว จะมี อายุ สั้น ก็ ได้ อธิบายกันมาก ว่า ที่ จะ ทำนั้น เปนการ
 ฉลองพระ แล ทำบุญกัน อย่าง ไทย ๆ แต่ ไม่ เกี่ยวกับจีนเลย ก็ ยัง ไม่ ตกลง
 ถึงเจ้า พระยาทิพากร วงษมาคันทวัลย์อย่าง ในเรื่องจีนต่าง ๆ อธิบาย ดูเป็นการใหญ่
 ไต กัน มาก ข้าพเจ้า ก็ ไม่ ยอม รับ ว่า เปน อย่างจีน อยู่ ถ้ายเดียว ภายหลัง
 ตก ลง เปน อัน ได้ ทำ แต่ การที่จุดไฟนั้นประกาศห้ามปรามกัน แข็งแรง ล่วง
 มาอยู่ หลาย เดือน คนหนุ่ม ๆ ที่ ได้ รับ ทำ ก็ ไม่ พัง ขึ้นทำ การที่ตระเตรียม
 ทำนั้น ก็ เฉพาะ ที่ ไนวัง แห่ง เดียว แต่ จะ เปน กับการทุ่งเถียง กันนั้น ไต
 ตั้ง มากอย่างไรวน อย่าง หนึ่ง เพราะ ผู้ ที่ รับ ทำ ที่ ไนวัง แล้ว คือ ไม่ ยอม เลิก เลย

ไปคิด ทำที่บ้านตัว ต่อไปอีกบ้าง ฤา อย่างไร ก็ไม่ทราบ เลย ไม่ได้ มีประ
 กาศบอกเล่า อันใด เหมือน อย่าง บิ ชวด ฉศก ๑๒๒๖ แต่ครั้ง เมื่อถึงงานเข้าจริง
 มีผู้จุดไฟ ในลำแม่น้ำ แล ตามถนนมาก ถึงห้าวัน หก วัน ด้วยการ ครั้ง นั้น
 หลายวันติดกัน ครั้น เมื่อจุดไฟหลายวันพวก ฝรั่งเศส พลญจุด ด้วยบ้าง แล
 มีผู้ให้พร ใน วันเกิด นั้น ขึ้น ด้วย จึง ได้ มี เกรียงวรางวลับรรคา ผู้ ซึ่ง แต่ง
 ชุ้มไฟ ในวังเปมรางวลั ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ การ แต่ง ชุ้มไฟ ครั้งแรก นั้นเป็นการเอิก
 เกริกสนุกสนานอย่างยิ่ง ที่ราชฎรไม่เคยเห็นดังงามเช่นนั้น ความนิยมเต็มใจ
 ใน การแต่งไฟก็มีขึ้นในวันหลัง ๆ มากขึ้น ทุกวัน การ ที่เห็น เปนข้อขัดข้อง
 เสียหาย อย่างใด ก็ดู เปนไม่มี ผู้ใด พุด ถึง เมื่อมีผู้ไปพุดต่อว่า ฝรั่งเศส
 ฤา ช้างเหตุผลตาม แบบอย่างข้างจีนให้ฝรั่งเศส ก็ไม่ถูก ขารมณฝรั่งเศส
 ได้ ด้วย เขาถือ วัน เกิด เจ้า แฉ่น ดิน เปน แฉ่น นัล ฮอลิเด ก็กลับ เห็น ดี ไป
 ด้วย การ ที่ยก ข้อขัดข้อง อย่างจีนนั้น ก็ เปน อัน สงบ เปน แต่ผู้ซึ่ง เชื่อถือ
 คำว่าจีน ฤาไม่เชื่อถือแต่ชอบใจคำวา ก็บ่น อูบ ๆ อับ ๆ ไป ด้วย
 ความหวังใจว่าจะ ตายเร็วบ้าง เปน ห่วง ด้วย ทรัพย์สินสมบัติ ของ คนอื่น จะ
 สิ้น ไร้ ไม่ คอกไป บ้าง ใน ปี นั้น เอง มี พระ บรมวงษา นางษ์แล ข้า ราชการ
 อ่าน คำถวายพร อย่าง เกลิม พระชนม์ พรรษา บิ ชวด ฉศก ๑๒๒๖ ขึ้น เปน คราว
 แรก คำตอบ จึง ได้ มี คำ ขอบใจ ที่จุดไฟติด ท้าย อยู่ ซึ่ง ดู ไม่น่า จะ กล่าว
 แต่ที่ กล่าวในเวลานั้น เพราะ เปน ที่หมาย แห่งความ จง รัก รักดี การ จุดไฟ
 ใน การ เกลิม พระชนม์ พรรษา เปน อัน พรหม มุล ทัว ถึง ขึ้นโดย ลำดับโดย
 ไม่ต้อง กะเกณฑ์ ขอ ร้อง อันใด ใน ปี ที่สอง คือ บิแม ตรี ศก ๑๒๓๓
 เว้นไว้แต่บาง แห่ง พัง มา เปน อันจุดทั่ว ถึงกัน ใน ปี รกา เบญจ จศก ๑๒๓๕

แปลว่า อย่าง ยิง อยู่เท่านั้น เพราะ ฉะนั้น การ จุดไฟ ใน งาน เกลิม พระชนม์
 พระราชนิพนธ์ เกิด ขึ้นโดย ความ เต็มใจ ของ คน ทั้ง ปวง แท้ ไม่ ได้ มี ขอ ร้อง
 อย่าง หนึ่ง อย่างใด เลย จน ถึง ทุก วัน นี้ ก็ เป็น นัก ชัดถูกข อย่าง หนึ่ง
 ซึ่ง คน ทั้ง ปวง รู้ สึก ว่า เป็น น้ำ ที่ ฤา เปน ธรรม เนียม ที่ จะ ต้อง ทำ เหมือน
 อย่าง ตรุศ สงกรานต์ ก็ เป็น อัน ตั้ ง กับ แบบ อย่าง ประเทศ อื่น ๆ ยก เสีย
 แต่ เมือง จีน ฤา อย่างไร ที่ ยก มา ว่า กัน อยู่ นั้น

การ พระราช กุศล ใน การ เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มาก ขึ้น บ้าง ตาม
 มี ที่ ผิด ปกติ น้อยลง บ้าง ตาม มี เปน ที่ ปกติ แต่ คง นับว่า ค่อย ทวี ขึ้น
 ตาม ลำดับ เปน ตอน ๆ จน กว่า จะ คง รูป เช่น ทำ อยู่ ใน ประจัน นี้ ก็ หลาย
 คราว ที่ เปลี่ยน ผล ตัก ยัก เยื้อง กัน ไป จะต้อง กล่าว แต่ บี้ ซึ่ง เปน ปกติ เปน
 ท้อง เรื่อง การ เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มี ชื่อ ปวง กฏ เปน สอง ตอน คือ
 ๑. เกลิม อย่าง ๑ คำ ที่ เรียก ว่า ผลอง นั้น คือ ผลอง พระพุทธ
 รูป ประจำ พระชนม์ พระราชนิพนธ์ ซึ่งมี มา แต่ ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า
 อยู่หัว ใช้ สมโภช ใน วัน สวด มนต์ ถือน้ำ เดือน ๕ แล วัน สรง น้ำ สงกรานต์
 เปน การ ผลอง ครั้น มา ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว
 ยก การ ผลอง พระชนม์ พระราชนิพนธ์ มา ทำ ใน เดือน ๑๑ การ ผลอง พระชนม์
 พระราชนิพนธ์ ใน แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ถ้า ดู ตาม จำนวน
 พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ แล ที่ ทำ การ ใน ท้อง พระโรง อยู่ ข้าง เปน การ ไหว้ กว่า
 เกลิม พระชนม์ พระราชนิพนธ์ ยก เสีย แต่ บี้ ขวด ฉสก ๑๒๒๖ การ ที่ เปน เช่น นั้น ก็
 จะ เปน ด้วย แต่ เดิม เมื่อ แรก จะ ทรง ทำ นั้น ทรง เห็น ว่า วัน ตาม ทาง จันทรคติ
 นับ บรรจบ รอบ อย่าง ไทย ๆ นั้น เข้า ใจ ยาก ทั่ว กัน การ พระราช กุศล เช่น
 วัน ประสูตร์ วัน สวรรคต พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๓ พระ องค์ ที่

ล่วงแล้ว แล การพระราช พิธี นัทร มงคล ก็ ทำ อยู่ตาม จันทร คติ แต่ส่วน
 ที่ จะ ทำ การ เถลิง พระ ชนม์ พรราชา นั้น เคย ทรง มา แต่ ก่อน ตาม สุริย คติ
 แลโปรด ว่า ต้อง กัน กับ ทาง คำ ฉนวน อย่าง ที่ ใช้ ใน ประเทศ ยุโรป ด้วย ถ้าใน
 เวลา แรก จะ กำหนด การ เถลิง พระ ชนม์ พรราชา ตาม สุริย คติ ผู้ซึ่งทราบ
 วิชาโหร อยู่ ก็ จะ เข้า ใจ ผู้ซึ่งไม่ทราบ ก็ จะ บ่น สงสัย ไป ต่าง ๆ เห็น เปน
 เลื่อน ไป เลื่อน มา เพราะนับ เชื่อทาง จันทร เสีย ชิม ชาบ แล้ว จึง ได้ โปรด ให้
 ยก การ ถอง พระ ชนม์ พรราชา มา ถอง ใน วัน พระ ชนมายุ บรรจบ รอบ
 ตาม ทาง จันทร คติ เปน การ ขอก หน้า ออก ตา การ เถลิง พระ ชนม์ พรราชา ตาม
 สุริย คติ ไว้ ทำ เปน การ ลับ ๆ ซ่อน ๆ ไม่ ต้อง บอก เล่า ให้ ผู้ใด รู้ ภาย
 หลัง เมื่อ เกิด ทำ บุญ ซา ยิต ขึ้น แรก ๆ ก็ ทำ กัน ไป อย่าง ไทโย ๆ ทาง จันทร คติ
 เมื่อ ทรง ทราบ ทรง หัด ไม่ได้ จึง ได้ แะ นำ ให้ ทำ ตาม สุริย คติ ข้าพเจ้า ได้
 เคย ได้ ยิน เอง เอง ๆ เมื่อ จวน ผู้ใด จะ ทำ บุญ วัน เกิด เห็น เคย เข้า มา
 กราบ ทูล ทรง คำ ฉนวน วัน พระ ราชนา ทน บ่อย ๆ เพราะ การ ที่ นับ วัน ฝรั่ง นั้น
 อยู่ ซ้ำ จะ ไม่มี ใคร ทราบ เหมือน ทุก วัน นี้ ต่อ บลา ๆ ลง มา เดือน นับ วัน
 อย่าง ฝรั่ง ค่อย เข้า ใจ กัน ขึ้น จึง ได้ รับ สั่ง บอก สมเด็จ เจ้า พระยา เปน ต้น ว่า
 เมื่อ ถึง วัน เท่า นั้น เดือน ฝรั่ง แล้ว เปน วัน เกิด สมเด็จ เจ้า พระยา เอง ยัง ได้ เคย ชี
 แจง บอก เล่า แก่ ข้าพเจ้า ว่า พระ บาท สมเด็จ พระ จอม เกล้า รับ สั่ง ว่า วัน
 เกิด ตาม สุริย คติ นั้น ตรง กัน กับ วัน ฝรั่ง ที่ เคย ยาว ถ้า คำ ฉนวน วัน เกิด แรก
 นั้น ให้ รู้ เสีย ว่า เปน วัน ที่ เท่าใด ของ ฝรั่ง แล้ว เมื่อ ถึง บรรจบ มี คำ ฉนวน อย่าง
 ไทโย เข้า ดู คง โทน กัน เปี่ยง ที่ เคย ยาว คำ สมเด็จ เจ้า พระ ยา ซึ่ง ข้าพเจ้า
 ยก มา กล่าว ใน ที่ นี้ ถ้า คน ทุก วัน นี้ พัง ก็ จะ เห็น ว่า จิต เดิม ที่ แต่ ที่
 แต่ ใน เวลา นั้น ไม่ จิต เลย กำลัง เข้มงวด เปน วิชา ลับ อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ขยับ จะ บัด

กันด้วย การที่โศกกันขึ้นนี้ เพราะเรื่องวันเกิดข้าพเจ้า เมื่อคำนวณตามอย่างโหราศาสตร์ไทย ๆ มักจะไปบรรจบรอบในวันที่ ๒๐ เวลาเที่ยงคืนแล้วเนื่อง ๆ แต่วันกำหนดซึ่งลงไว้ในประติทินหมอบรัดเลแปลต้นว่า เป็นวันที่ ๒๑ เดือนเสปเตมเบอ เคลื่อนจากวันที่ข้าพเจ้าเกิดจริง ๆ วันหนึ่ง แต่เพราะเวลาที่บรรจบรอบนั้น มักจะล่วงเที่ยงคืนไปแล้ว การอะไรต่าง ๆ มีสงมฺมรฐาภิเศกแปลต้นข้าพเจ้าจึงให้เลื่อนไปไว้วันที่ ๒๑ เพื่อจะให้แปลเวลากลางวันพริกพร้อมกัน แลจะไม่ให้ต้องเป็นข้อทู่เถียงกันกับฝรั่ง ซึ่งได้ทราบมาเสียนานแล้ว ว่าเกิดวันที่ ๒๑ สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านเข้าใจว่าเกิดวันที่ ๒๑ ครั้นเมื่อท่านทราบว่า โหรคำนวณตกในวันที่ ๒๐ จึงได้เกิดเถียงกันขึ้น ยกคำที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้ารัชสมัยนี้มาเล่า เพราะท่านแปลผู้รับนำที่คำนวณวันเกิดให้ใคร ๆ มีท่านเจ้าพระยาภูธราภัยแปลต้น แทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ที่แท้ท่านไม่ได้คำนวณอย่างไทย ท่านนับวันอย่างฝรั่งเช่นนี้ ในเวลานั้นแปลวิชาลับที่ไม่มีผู้ใดทราบก็เข้าใจกันว่าคำนวณอย่างไทย จึงได้ไปเกิดเถียงกันขึ้นกับโหร จนได้ทราบความจริงในการที่ผิดไปเพราะวันเกิดของข้าพเจ้าดังเช่นกล่าวมาแล้ว

เพราะการที่จะคำนวณวันเกิดตามสุริยคติ มีผู้ทราบน้อยเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงทำการเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นการข้างใน ตลอดพระชนมพรรษาเป็นการข้างนอก แต่เรียกว่า ตลอดพระชนมพรรษา เพราะตลอดพระพุทธรูปพระชนมพรรษา การฉลองพระชนมพรรษาแต่ก่อน ทำที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระพุทธรูปพระชนมพรรษาปีเก่า ๆ ทั้งบนพระที่นั่งเสวยศรัถย์ แต่องค์ที่หล่อใหม่นั้น ตั้งบน

พานทอง สองชั้น แล้ว ตั้ง บน โต๊ะจีน อยู่ตรง หน้าพระแสง ตรง พระที่นั่ง
บรม พินาม ลงมา ที่พระแท่น ณม (เดิมตั้ง อยู่ ที่ พระที่นั่ง อมรินทร์วิ
มานิย์) ตั้ง เทียนบูชาเทวองค์ พระพุทธรูป ใช้เทียนเล่มละสองสิ่ง
ติด เชิงเทียน แก้ว รูป ใช้ รูป กระแจะ พระสงฆ์ นั่งมุข เหนือ ประทับข้างมุขใต้
พระสงฆ์ ใช้ เทา พระพุทธรูป สวด มนต์ เย็น ฉับ เข้า แล้ว ถวาย เทศนา มง
คล วิเศษ เวลา คำ ถิ่น ทหนึ่ง มี ดอกไม้ เพลิง ด้วย ทั้ง สอง คั้น การฉลอง พระ
ชนม์ พระรา เป็น การ แทนมหาชาติ ที่ เคยมี มาแต่ ก่อน

ครั้น ใน แผ่น ดิน ประจุ บันนี้ ใน คราว แรก การเฉลิม พระชนม์ พระรา กับ
การ ฉลอง พระ ชนม์ พระรา วัน ไกล่ กัน จึง ได้ ฉลอง ที่ พระ ที่ นั่ง อมรินทร์วิ
นิจ ฉัย แล้ว งาน เฉลิม พระ ชนม์ พระรา ต่อ ไป ครั้น ภาย หลัง งาน เฉลิม
พระ ชนม์ พระรา ใหญ่ ขึ้น ตาม ลำ คับ เมื่อ งาน ฉลอง พระ ชนม์ พระรา มี
กำหนด วัน ต่างกับ เฉลิมพระชนม์ พระรา จะ ออกไป ทำ ท้อง พระ โรงอย่าง
แต่ ก่อน ก็ จะ เปน งาน ใหญ่ สอง งาน ไกล่ กัน ไป จึง ได้ ย้าย เข้า มา ทำ
เสียด ที่ พระ ที่ นั่ง ไฟศาล ทัก ชิด ใช้ บุชบก ดอกไม้ ที่ ตั้ง สม โทษ ใน วัน
สวด มนต์ ถือน้ำ เคียน ท้า มา ตั้ง พระพุทธรูป ปี ที่ ล่วง มา แล้ว องค์ ที่ หล่อ
ใหม่ แยก ไป ตั้ง โต๊ะ หมู ไว่ ต่าง หาก เหมือนอย่าง ที่ ตั้ง โต๊ะ จีน แต่ ก่อน เทียน
นมัสการ เทา องค์ พระ พุทธรูป บัก เชิง แก้ว เหมือน อย่าง แต่ ก่อน เว้น แต่
ใช้ เล่ม ยาว ขึ้น สอง เทา เพื่อ จะ ให้ ทน อยู่ ได้ ตลอด เวลา สวดมนต์ ใช้ ตั้ง รวย
ตาม ฐาน บุชบก แต่ รูป นั้น เปลี่ยน เปน รูป จีน ก่อน เวลา ที่ สวด
มนต์ มี พระ สุธรรมา ทรง ประ พรม น้ำ หอม แล ทรง เนิม พระ พุทธรูป ด้วย
พระ ที่ หล่อ ใหม่ ทรง ห่ม แพร สี ทับทิม ขึ้น ใหม่ ที่ นำ บุชบก พระ พุทธรูป ตั้ง
พระ เค้า น้ำ พระ พุทธรูป คล้าย กัน กับ เฉลิม พระ ชนม์ พระรา พระ สงฆ์

ที่สวด พระพุทธมนต์ในรัชกาลก่อน ใช้พระราชา คณะพระครู เปรี๊ยะญต่าง
 วัด แต่ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ใช้พระสงฆ์ราชา คณะภานา นุกรมเปรี๊ยะญ
 จนอันดับวัดราชบพิธสิ้นทั้งวัด ถ้าบิโศไม่พอ ก็ใช้พระราชา คณะ
 ภานา นุกรม เปรี๊ยะญวัดนิเวศน์ธรรมประวัติเพิ่มเติม เท่าจำนวนพระ
 พุทธรูป ของไทยทานที่ถวายในเวลา คำนั้น บางทีก็มีใครสลั๊บแพร
 บ้างใครผ้าบังย้อมไหมเทศ ที่มีพักบ้างก็มีในคราวแรกฉลอง ทรง
 ถวายใคร พระสงฆ์ห่มผ้าแล้วจึงได้สวด พระพุทธมนต์ สวด ชัมมจักกัปป
 วัตถ์ สุตระแลเจ็ดตำนาน กำหนดการฉลองพระชนม์พรรษา นั้น คงจะอยู่
 ในวันเดือนสิบ แรมสามค่ำสวด พระพุทธมนต์ แรมสี่ค่ำฉัน เว้นแต่บาง
 ปีถึงเดือนสิบ จึงได้เลื่อนสวดมนต์ไป แรมสี่ค่ำทำ ค่ำฉันบ้าง สวดมนต์
 จบแล้วจุดดอกไม้เพลิง มีทุ่มกระถางธูป ฝนแสนห่า สัตถ์ธาวา ตู้อ้อม
 เวลาเช้าเลี้ยงพระ มีของไทยทานที่เป็นส่วนของหลวง แลส่วนที่มีผู้
 ถวายช่วยในการพระราชกุศล เท่าจำนวนพระชนมายุบ้าง แต่ไม่มี
 กำหนดแน่ว่ามากน้อยเท่าใด อีกบางทีก็ฉันกันไปเสียอย่างไร รอ
 ไว้ถวายต่อเฉลิมพระชนม์พรรษา ซึ่งมักจะอยู่ภายหลังฉลองพระชนม์
 พรรษาโดยปรกตินั้นก็มี เพราะฉะนั้นเครื่องไทยทานจึงขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่
 ตามแต่จะมีผู้ถวายมากแลน้อย แลสิ่งของนั้นบางทีก็ซ้ำกันหลาย ๆ สิ่ง
 เช่น ไค้สามใบสี่ใบ เป็นต้น เพราะทรงพระราชอุทิศไว้ว่า ผู้ใดถวาย
 ของคำรบพระชนม์พรรษา หันกำหนดการฉลองพระพุทธรูปนี้แล้ว ก็ให้
 ใช้เป็นเครื่องไทยทานในการฉลองพระนี้ทั้งสิ้น เมื่อพระสงฆ์ฉันแล้ว
 ถวายยะธา มีสวดยัสสิมิงปะเทเสกัปปะติ แลยานีศาธารัตนสูตร ดับเทียน
 ครอบพระกฐินเหมือนการฉัตรมงคลวันกลาง แล้วทรงปล่อยสัตว์ สุน

ภริยา พระยา ไชยกิจราช เศรษฐี เป็น ผู้จัด พระ ราชทาน เงิน เป็นราคา บัณฑิต ร้อย
บาท เวลา บ่าย เจ้า พนักงาน ตั้ง บายศรี เวียน เทียน สมโภช พระพุทธรูป ครั้น
เวลา พลบ ค่ำ สรงมูรธาภิเศกใน ที่พระบรรทม ไม่ได้ ประโคม พิณพาทย์ แล้ว
สมเด็จพระพุทธ โมชาจารย์ ถวาย เทศนา มงคล วิเศษต่าง ๆ เหมือน อย่าง ใน
รัชกาล ที่ ๔ มี ดอกไม้เพลิง อีก ชิ้นหนึ่ง เป็น เสริจ การ ถวอง พระพุทธรูป
พระ ชนม์ พระราชา

การ เถลิง พระ ชนม์ พระราชา ที่มี กำหนด งาน อยู่ เป็น ปกติ นั้น เป็น
สี่ วัน บ้าง ห้า วัน บ้าง คือ วันที่ ๑๙ เดือน กันยายน เป็นวัน เริ่ม สวด พระ
พุทธมนต์ เสียดา พระ เศวรชาติ ใน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ วันที่ ๒๐ เวลา
เช้า พระสงฆ์ ฉับ เวลา ค่ำ พระสงฆ์ ธรรม ยุติภา สวด มนต์ ที่ พระที่นั่งอมรินท
วิมลฉัตร วันที่ ๒๑ เวลา เช้า ฉับ แล้ว สรง พระมูรธาภิเศก เวลา เที่ยง พระ
บรมวงษานุวงษ ข้าราชการ ถวาย ไชยมงคล ถ้า ปี ที่ เป็น ปกติ ไม่มี การ ไร้ทุกข์
ใน ราชตระกูล มี การ เลี้ยง โต๊ะ ใน เวลา ค่ำ ถึง ต สวด มนต์ ไร้ ต่อ
วันที่ ๒๒ พระสงฆ์ มหานิกาย จึง ได้ สวดมนต์ ที่ ห้อง พระ โง่ วันที่ ๒๓
เช้า ฉับ แล้ว จึง ได้ มี เทศนา ต่อ ไป อีก ๔ ถิ่นต์ ถ้า เช่น นั้น งาน เป็น ๔
วัน ถ้า ไม่ มี เลี้ยง โต๊ะ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ ใน วันที่ ๒๑
วันที่ ๒๒ ฉับ งาน ก็ เป็น ๔ วัน แต่ การ เทศนา นั้น ไม่ แน่ บางเวลา
มี พระราชกิจ อื่น ๆ ไม่ ทรง สบาย ก็ เลื่อน วัน ไป จน พนักงาน ก็มี สวดมนต์
ที่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓ วัน มัก จะ เริ่ม ใน วันที่ ๑๙, ๒๐, ๒๑, บางปี เลื่อน ไป
วันที่ ๒๐, ๒๑, ๒๒, การ ที่ เลื่อน ไป เลื่อน มา มัก จะ เป็น ด้วย การ เถลิง
พระชนม์ พระราชา กระชั้น กัน กับ ถวอง พระชนม์ พระราชา นั้น อย่าง หนึ่ง กระชั้น
พระราชา พิธี ถือน้ำ สรรท อย่าง หนึ่ง เป็น ปี เปลี่ยน ทักษา ซึ่ง ต้อง

ทรง พระมรธาภิเศก ทรง กำหนด เวลา เติมนั้น อย่าง หนึ่ง จึงจะกำหนด เอา
 แน่ ที่เดียว นัก ไม่ ได้ จำ จะต้อง พัง หมาย สงกรานต์ ฤกษ์ หมาย ที่ ลง ใน
 ราชกิจจานุเบกษา ตาม ปี เปน ประมาณ ด้วย

การ สวดมนต์ ใน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เกิดขึ้น ด้วย พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้า เจ้า อยู่หัว ทรง เคารพ ต่อ พระมหา มณีรัตน ปฏิมากร เปนอย่าง ยิ่ง
 ถ้า การ พระราช พิธี ใหญ่ ๆ อันใด เช่น บรม ราชาภิเศก โสกันต์ เสาโกรธาต
 ก็โปรด ให้ ล่ามสายลัญจณ์ มาแต่ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ถึง พระแท่นมณฑล
 ด้วย เหมือน อย่าง พระราช พิธี สัมพัจฉรมินท์ ด้วย แต่ ก่อน มา พระ มหา มณี
 รัตนปฏิมากร เคย เชิญ มา ตั้ง ใน พระแท่น มณฑล ด้วย ทุก ครั้ง พึ่ง เลิก เสีย
 เมื่อ เชิญ ขึ้น ประดิษฐาน บน พระ เถลิงฐาน สูง ตาม ที่ ได้ กล่าว มา แล้ว ในการ
 เสด็จ พระชนม์ พรรษา นี้ ก็ นับ ว่า เปน การ ใหญ่ ถึง ว่า จะ ล่าม สายลัญจณ์
 มา ก็ ยัง เปน การ สมควร ที่ จะ ทรง สักการ บูชา พระ มหา มณี รัตน ปฏิมากร
 ใน เวลา ที่ เปน มหา สมัย มงคล การ นั้น จึงได้ โปรด ให้ มี เทียน พระ มหา มงคล
 แล เทียนเท่า พระองค์ ด้วย สำหรับ หนึ่ง มี พระสงฆ์ สวดมนต์ วันละ ทำ รูป เปลี่ยน
 ทั้ง สาม วัน เปน สาม สำหรับ ตาม ใน บริเวณ พระ อุโบสถ หลัง พนัก กำแพง
 แก้ว ตั้ง โคม รวย รอบ แต่ ครั้น มา ถึง ใน แผ่นดิน ประจุบัน นี้ มี การ ตก แต่ง
 ศาลาราย แล กำแพง แก้ว พระ พุทธปรางค์ ปราสาท พระศรีรัตน เจดีย์ เพิ่ม
 เติมนั้น อีก ใน พระ อุโบสถ ก็ จัด เทียน รวย จกต ตาม ชั้น มุขบก แล มี
 เทียน เถา เล่มใหญ่ ๆ จุด ที่ ตรง หน้า พระ พุทธ ยอด พ้าจุฬาลงกรณ์ พระ พุทธ
 เลิศ หล้า นภาโลบ ข้าง ละ เจ็ด เล่ม ด้วย ทรง พระ ทวาร กลาง ขึ้น ไป ตั้ง
 เสา ถึง จกต มุข ทเวท นพเคราะห์ เก้า ต้น มี รูป เทวดา บั๊ก ประจำ ทุก ต้น มี
 เทียน รูป ดอกไม้ ฉัตร ธง ตาม สี แล ตาม กำลัง ของ เทวดา นั้น ๆ เมื่อ เสด็จ

ออก ทรง ถวายใคร ย่อม พระสงฆ์ ที่ มา คอย สวดมนต์รับ ออกไป ครองผ้า
แล้ว ทรง จุดเทียน พระ มหา มงคล แล เทียน เท้า พระองค์ เทียน ฟาน ตาม
นำ พระ แล้ว เสริจ พอ พระสงฆ์ กลับ เข้า นั่ง ที่ พร้อม จึงได้ ทรง จุด เทียน
เครื่อง นมัสการ ทองใหญ่ สังฆ กาวี ว่า วิบัติ ที่เดียวไม่ต้อง ทรง คีล แล้ว
เสด็จ ทรง จุดเทียน ฐป ตาม จงกล บุชา เทวดา นพเคราะห์ เจ้า กรม ปลัด กรม ไพร
ว่า บุชา เทวดา ด้วย ภาษา ไพร แล แปล เปน ภาษาไทย ตาม ลำดับ ที่ เวียนของ
พระ เเคราะห์นั้น ๆ ไม่ได้ ประทับ อยู่ จน เวลา สวดมนต์จบ ด้วย มี การ พระ
ราช กุศล อยู่ ข้างใน การ ที่ เสด็จ พระราช ดำเนิน วัด พระศรีรัตน ศาสดา ราม
เช่นนี้ เหมือน กัน ทั้ง สาม วัน แต่เวลา เข้าไม่ได้ เลียง พระ รอไว้มา
ฉนั้น ต่อ วัน พระสงฆ์ มหา นิภาย ฉนั้น ใน วันที่ ๒๒ ๒๓ ๒๔ แลได้รับ
ของไทยทาน เหมือน กับ พระสงฆ์ มหา นิภาย ที่ สวดมนต์ใน ห้อง พระโรง

สวดมนต์ สวดพระเคราะห์

การ สวด มนต์ สวด พระเคราะห์ นั้น พึ่ง มา เกิด ขึ้น เมื่อ มี ขาน สัมฤทธิ ศก ๑๒๔๐ ซึ่ง เปน ปี เปลี่ยน ทักษา พระเสาร์ รักษา พระชน มายุ ซึ่งเป็น ธรรมเนียม ที่ จะ ต้อง มี ไหร่ บูชา รับส่ง ตาม แบบ แด่ ก่อน การ เสด็จ พระ ชนม์ พระรา ตังแต่ ปี ๒๓๓๓ มา ทรง นำ เพ็ญ แต่ พระราชกุศล อย่าง เดียว มิ ได้ มี การ บูชา เทวดา ฤๅ บูชา พระเคราะห์ อย่าง หนึ่ง อย่าง ใด ซึ่ง เกี่ยว ข้อง กับ ไหร่ เลย เพราะ ทรง ทำ ตาม อย่าง ที่ เคย ทรง มา แด่ เมื่อ ยัง ทรง ผนวช เปน สามเณร อยู่ เปน การ ใน พระพุทธศาสนา แท้ ครั้น เมื่อ ถึง กำหนด ที่ จะ เปลี่ยน ทักษา ไป เข้า แบบ อย่าง พระเจ้า แผ่นดิน แด่ ก่อน ที่ เมื่อ ถึง กำหนด เช่น นี้ ต้อง ทำ การ รับส่ง อย่าง ไสยศาสตร์ ซึ่ง เปน ราช ประเพณี มี มา มิ ได้ ชาติ สมเด็จ พระเจ้าบรมวงษेत्रอ จึง ได้ ทรง จัด การ ตาม แบบ อย่าง แด่ ก่อน คือ จะ ให้ มี ไหร่ บูชา สวดพระเคราะห์ รับส่ง ด้วย แต่ ท่าน ไป ทรง คิด ดำริ บูชา ขึ้น ใหม่ ให้ ดี กว่า ที่ ไหร่ ทำ เหลว ๆ มา แด่ ก่อน คือ ให้ มี การ สวดมนต์ แซก ด้วย ใน ระหว่าง บูชา เทวดา นั้น เปน ธรรมเนียม พลี แด่ ก่อน ๆ ก็ เห็น จะมี คำว่า ทำมา แต่ ข้าพเจ้า ไม่ เคย ทำ แล ไม่ ได้ เคย เห็น เปน แต่ ไต๋ ยืนเล่า เขา จัด คาถา ต่าง ๆ ตาม องค์ เทวดา ว่า เทวดา องค์ นั้น เสวย อายุ ให้ สวด คาถา อย่าง นั้น ก็ ขบตาม กำลัง วัน คือ พระอาทิตย์ สวด อุเทยยัง จักขุมา ๖ จบ พระจันทร์ สวด ยันทุนนิมิต ๓๕ จบ พระอังคาร ให้ สวด ยัสสา นุกาโรโต ยักขา ๘ จบ พระ พุธ ให้ สวด สัพพาสิ วิสชาติ นัง ๑๗ จบ พระเสาร์ ให้ สวด ยโตหัง ๑๐ จบ พระ พฤหัส ๒๒ ให้ สวด ปุเรนตัม โพธิสัม ภาเร นิพพัตตัง โมโรโยนิยัง ๑๘ จบ พระราหู

ให้สวด กิณณสัน ตรมาโนวะ ๑๒ จบ พระสุกัรให้สวด อัม ปะสัน เนตินา ถัสสะ
 ๒๑ จบ พระเกตุให้สวด ชยันโต ๙ จบ จะสวด สดับ กับ ไหระ ฤา สวด คน
 ละที่อย่างไร ก็ ไม่ทราบ เลย แต่ท่าน ทรง เห็น ว่าโคมแท้ จึงได้ ไปปลุกษา
 เจ้าคุณ สมเด็จ พระ พุทธโฆษาจารย์ วัดราชประดิษฐ จักพระสุกัรที่มีกำหนด
 นับได้ ตรง กัน กับ กำลึงเทวดา เช่นอริยมรรคแปดตรงกับพระอริยการเป็นคัน
 ถ้าที่ไม่ครบ ก็ ใช้สองสูตร สามสูตร พอให้บรรจบ ครบ จำนวน กำลึง วัน
 จัด เป็น ส่วน ของเทวดา องค์ นั้น ๆ ตามลำดับ คือพระอาทิตย์สวด อนุตทริย
 ๖ พระจันทร์ สวด จรณ ๑๕ พระ อังคาร สวด อัญจุจ คิมมรรค ๘ พระพุม สวด
 พล ๕ อินทริย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ รวม ๑๗ พระเสาร์ สวด ทลพลญาณ ๑๐ พระ
 พฤษหคบดี สวดทล สัจญญา ๑๐ อนุบุพพิหาร ๘ รวม ๑๘ พระราหู สวด
 สติบัญญัติ ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิธบาท ๔ รวม ๑๖ พระสุกัร สวดอริย
 ทริพย์ ๗ สัมปฐิธรรม ๗ สัมมาสมาธิ ปวิการ ๗ รวม ๒๑ พระเกตุ สวด อา
 มาตวัตถุ ๘ มี คาลา แม่ ส่วน บุญแล ให้พร เจ้า ของงานผู้ที่บูชา แชกสถับ
 ไปทุกหมวด ถ้อยคำ ที่โหร จะบูชานั้นก็ แด่งใหม่ ให้เป็น ภาษามคธ ดีขึ้น
 กว่า ภาษาโหรเดิม ที่แปลคำไทยก็ ใช้เรียงแปลคำร้าย โหรเริ่มบูชาไหว
 ครุแล บูชานพเคราะห์ ทั่ว กัน ก่อน แล้วพระสงฆ์ เริ่ม สวดมนต์ ตั้งแต่ นโม ไปจนจบ
 คาลา ที่สำหรับ สวด ก่อนสูตร ต่าง ๆ แล้วหยุดไว้ โหร จึงบูชา เทวดา
 รายองค์ ตั้งแต่อาทิตย์เป็น ต้นไป ว่าภาษา มคธ เป็น ทำ ของ สารภัญญะ
 แล้วว่าภาษาไทยแปล เชิญเทพดา องค์นั้น กับทั้งบริวาร ให้รับอามิต พะติ
 ธรรมพะติ แลให้บอ้งกัน รักษาเจ้า ของงานผู้ทำ พอจบ องค์หนึ่งหยุดไว้
 พระสงฆ์ สวดสูตรต่าง ๆ สดับ กัน ไปทุก ๆ องค์ เทวดา เมื่อหมด แล้วโหร
 จึง ได้ว่า คำ อธิฐาน แล คำ ให้พร รอบ ท้าย อีก ครั้งหนึ่ง พระสงฆ์ก็

สวด คาถาให้ พร รวยท่าย แล้ว สวดคาถาเมตตสูตร ขึ้นอธิษฐาน แล ท้าย
 สวดมนต์จึง เป็น อันจบ อยู่ใน ๔ ชั่วโมง ห้า ชั่วโมง วิธีที่สวดเช่นนั้น กรม
 สมเด็จพระที่นั่งทรง ทำที่วัง มาช้านานแล้ว ครั้น เมื่อถึง บิขานสัมฤทธิศก ๑๒๔๐ เป็น
 เวลา ที่จะ ต้องทำ การบูชา เทวดา สวด เจริญตามแบบ อย่างเก่า ท่าน จึง ได้
 นำแบบ ใหม่ นี้ มาแก้ไข ตกแต่ง ถ้อยคำให้ ตัดกันกับ การหลวง มาขอให้
 ทำ เสีย อย่างใหม่ ด้วย อย่าง เก่านั้น เรียกว่า แทลกลเกลวนัก ครั้น เมื่อ ได้ ทำ ใน
 บิขาน นั้น เป็นคราว แรกแล้ว ปี ต่อ ๆ มา ท่าน ก็ ขอให้ ทำ เหมือน ๆ กัน ต่อ ไป
 ตาม เคย ได้ ทำแล้ว จึง ได้ มี การ สวดเสดาะ พระเคราะห์ล่อง นำก่อน วันสวดมนต์
 ใหญ่ขึ้น อีกวันหนึ่ง

การ ที่ จัด พระแท่น มณฑลใน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ก็เป็น อัน พัง มี ใหม่
 ขึ้น ใน ครั้ง นั้น เหมือน กัน พระแท่น มณฑล องค์ น้อย ระบาย สาม ชั้น ทำ ขึ้น
 ไหม่องค์หนึ่ง ตั้ง พระพุทธรูปใน แบบ พระแท่น มณฑล อย่าง เดียง ผั่ง
 ตั้ง พระพุทธรูป นอกแบบ แล เทวรูป เครื่อง บูชา เทวดา พระแท่นหนึ่ง แต่
 พระพุทธรูป แล เทวรูป ซึ่ง ตั้งบน พระแท่น ทั้ง สอง นั้น เกิด ขึ้น ตาม ลำดับ
 แล้ว ผลัด เปลี่ยน กันไป ตาม กาลสมัย จะว่า ยืน ที่ เปรน ไม่ ได้

การ สวด มนต์ พระที่นั่ง อมรินทร์ วินิจนัย

การ ที่ จัด ตกแต่ง พระที่นั่ง แล สวด มนต์ ทั้ง ปวง คง ตาม แบบ เดิม
 ตั้งแต่เริ่ม มี การเฉลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้นไม่ ได้ ยก เยื้อง เปลี่ยน แปลงเลย คือ
 ตั้ง ม้า หมู่บน พระที่นั่ง เสวตรฉัตร ที่ ม้า กลาง ตั้ง พระพุทธรูป ไซย วัฒน
 สำหรับ แผ่น ดิน ประจุณนี้ พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา วัน แล
 พระพุทธรูป ประจำ พระชนม์ พรรษา มี ม้า สอง ข้าง แลตรง หน้า ตั้ง เชิงเทียน พาน
 ตุ่ม เครื่อง นมัสการ พอสมควร ที่ ม้า หน้า แล ที่ พ้น พระแท่น ตั้ง พระแก้ว
 เครื่อง ทรง มุรธา วิเศก ต่าง ๆ ทั้ง ขึ้น ทยุณ เชิงเทียน มี เทียน ทองบัก เหมือน

อย่าง พระราช พิธี ทั้งปวง ตาม ชัน เตียง ลา ก็ ตั้ง เชิง เตียน พาน พุ่ม ที่
 ฐาน เตียง ตั้ง ต้น ไม้ ทอง เงิน สี ทิพย์ และมี ระบาย โคมไฟ ขวด มัดดอกไม้มั่งรอบ
 ที่ พระแท่น กรม ตั้ง เตียน พระมหา มงคล เท้า องค์ พระพุทธ รูป ประจำ พระ
 ชนม์ พรพรา กลาง ตั้งโต๊ะ กรม วาง ครอบ พระเกี้ยว ยอด ทรง เต็ม แล ครอบ
 มยุรฉัตร ตั้ง พาน พุ่ม ทอง คำ สอง ชัน สลับรายกันกับเชิงเตียนตามสมควร
 เครื่อง นมัสการ โต๊ะ ทอง คำลง ยา ราชวาที ข้าง พระแท่น เสวตรฉัตร ตั้ง
 ตั้ง เตียน เท้า พระองค์ ทั้ง สอง ข้าง บนพระที่นั่ง บนชุก ตั้ง เครื่อง ศิริ ราชกกุธ
 ภัณฑ์ แล พระแสง ประจำ รัชกาล มี เครื่อง นมัสการ ทอง น้อย ด้วย สำหรับ
 ทิ้ง พระสงฆ์ ที่ สวด มนต์ นั้น ทรง พระราช ดำริห์ว่า เมื่อ การ ฉลอง
 พระชนม์ พรพรา ใช้ พระสงฆ์ เท้า องค์ พระพุทธ รูป แล้ว ครั้น การ เถลิม
 พระชนม์ พรพรา จะใช้ พระสงฆ์ เท้า จำนวน นั้น อีก เวลา นั้น พระชนมายุ
 น้อย พระสงฆ์ ที่ จะ สวด มนต์ ก็ น้อย รูป การ ที่ จะนำเพ็ญ พระราช กุศล ก็
 น้อยไป ไม่ สมควร กับ ที่ เปน การ ไถ่บุญ ด้วย การ สวด พระเคราะห์ แล
 การ ที่ พระสงฆ์ มหานิกาย สวด มนต์ อีก วัน หนึ่ง นั้น ยังไม่มี จึงได้ โปรด
 ให้ นิมนต์ พระสงฆ์ ธรรมยุติกาสวด มนต์ หกสิบ รูป ประจำ เสมอ ทุก ปี ไม่ ขึ้น
 ลง เพราะเหตุ ที่ การ ฉลอง พระชนม์ พรพรา ได้ สวด ธรรมจัก กัปปวັตน
 สุตแล้ว ใน การ เถลิม พระชนม์ พรพรา จึงได้ เริ่ม สวด มหา สมัย สุต
 ก่อน แล้ว จึงได้ สวด เจ็ดตำนาน ทรง ถวายไตร แล ยามโหมด เทศ ก่อน
 เวลา สวด มนต์ เหมือน การ ฉลอง พระชนม์ พรพรา รุ่ง ขึ้น เข้า พระสงฆ์
 รับ พระราชทาน ภัต แล ถวาย ขยันโต ใน เวลา สวด มุรธาภิเศก การ สวด
 พระมุรธาภิเศก นั้น ก็ เหมือน กับ สวด มุรธาภิเศก อื่น ๆ แปร แต่ พระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรม พระปวเรศวริยาลง กรม ถวาย น้ำ ครอบ พระ กริ่ง ซึ่ง พระ

บาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไว้สำหรับ พระองค์ ท่าน
 ครั้น เมื่อล่วง มาถึง ปี จอ ฉศก ๑๒๓๖ เมื่อ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัด ราช
 ประดิษฐ์ได้ เป็น พระกรรมวาจาจารย์ ใน เวลา ทรง ผนวช แล้ว จึงได้ โปรด
 ให้ ถวาย น้ำเต้าคิลลา อีก รูป หนึ่ง บันดา พระเถระใน ธรรมยุติกา ก็มี น้ำ
 พระพุทธ มนต์ สิ่ง มา องค์ เต้าคิลลา แต่ มิ ได้ ถวาย เอง เจ้า พนักงาน นำ
 ขึ้น ถวาย เต้า คิลลา นี้ มี มาแต่ ครั้ง แผ่นดิน พระบาท สมเด็จพระ จอม เกล้า เจ้า
 อยู่หัว โปรด ให้ ถึง ขึ้น จะมี จำนวน เติม มาก น้อย เท่าไร ไม่ทราบ แล้ว
 พระราชทานไปไว้ตาม พระเถระใน ธรรมยุติกา เมื่อ ถึง เวลา เติม พระชนม์
 พรรษา แล้ว ก็ ต่าง องค์ ต่าง ทำน้ำ มนต์ ถวาย เข้า มา ทุก ๆ รูป ครั้น เมื่อ
 ถึง รัชกาลปัจจุบันนี้ ทำการ เติม พระชนม์ พรรษา ท่าน ก็ ทำสิ่ง เข้า มา ตาม
 เคย เป็น การ แปลก ขึ้น กว่า สรง มูรธาภิเศก อื่น ๆ แต่ พระเต้า คิลลา ของ พระ
 เถ้านี้ เมื่อ สรง มูรธาภิเศก แล้ว ทรง ถวาย เครื่อง ไทยทาน พระสงฆ์ อยู่ใน
 องค์ ละสาม สี่ สิ่ง เป็น เสร็จ การ ใน ส่วน เวลา นั้น การ ที่ ทำน้ำ มนต์ กับ
 เทียน ครอบ พระ กริ่ง ที่ ท้อง พระโรง นี้ ใช้ ทำ ใน เวลา สวด มนต์ วันที่ ๒๐
 ไม่ได้ รอไว้ ต่อ เวลา เข้าเหมือน อย่าง การ ถวาย พระชนม์ พรรษา

การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย

แต่เดิม ก็ ไม่มี เกษขึ้น พร้อม กัน กับ ปี ที่ สวดมนต์ เสด็จ พระเคราะห์
เพื่อจะให้ เป็น สวดมนต์ สาม วัน แต่ ครั้น เมื่อ พระสงฆ์ เคยได้รับ พระราชทาน
หนึ่ง แล้ว ครั้น จะ จด เว้น เสีย ดู ก็ ไม่ สู้ ควร จึงได้ โปรดเกล้า ฯ ให้
มี การ สวดมนต์ พระสงฆ์ มหานิกาย ติด ต่อ มา ทุกปี กำหนด พระสงฆ์ ๓๐ รูป
ทรง ถวาย ไตร น้ำ ย่ำม ลักทลาค เหมือน อย่าง พระสงฆ์ สวดมนต์ ที่ วัด พระศรี
รัตนศาสดาราม ตาม แบบนั้น ใน วัน พระสงฆ์ มหานิกาย นี้ สวด สิบสอง
ตำนาน แต่ ที่ ยัก เยื้อง ไป เป็น อย่าง อื่น บ้าง ก็ มี การ ทิ้งปวง ก็ เหมือนกับ
วัน สวดมนต์ ใหญ่ เว้น แต่ วัน เลียง พระ นั้น พระสงฆ์ ที่ สวดมนต์ วัด พระศรี
รัตน ศาสดาราม สาม ลำับ สิบห้า รูป มา ขึ้น ด้วย จึงรวม พระสงฆ์ นั้น เป็น
สี่สิบ ห้า รูป ทรง ถวาย เครื่องไทยทาน เหมือน กัน

ถวาย เทศนา

การ ถวาย เทศนา นี้ มี มา แต่ เริ่ม ดังการ เสด็จ พระชนม์ พระรา เทศน์
เนื้อ ความ ตาม แบบ ที่มี มา แต่ รัชกาล ที่ ๔ คือ มงคลสูตร กัณฑ์ ๑ รัตนสูตร
กัณฑ์ ๑ เมตตสูตร กัณฑ์ ๑ เทวตาธิศน กถา กัณฑ์ ๑ ประจำ ที่ ไม่ ได้
เปลี่ยน แปลง พระสงฆ์ รูปใด เทศน์ ก็ ขึ้น ด้วย เว้น ไว้ แต่ ขวา อาพาธ จึงได้

ผลัดเปลี่ยน แต่ก่อน มาเริ่มงาน ก็ ถวาย เทคน์ ก่อน สวดมนต์ คือ มงคลสูตร
 รัตนสูตร สอง กัณฑ์ เทลือไว้ ภายหลัง ฉ้น เข้า แล้ว สอง กัณฑ์ เทคน์ ก่อน
 นั้น มี สายสิญจน์ โยงไป ที่ ธรรมาสน์ พระสงฆ์ ที่ เทคน์ ถือ กลุ่ม สายสิญจน์
 ด้วย ครั้น ตกมา ขึ้น หลัง เมื่อ มี สวดมนต์ สวดะ พระเคราะห์ แล เลียง พระ เข้า
 เสีย แล้ว ไม่มี เวลา ว่าง จึงได้ เลื่อน เทคน์ ไป ไว้ วัน เลียง พระ มหานิกาย
 ทั้ง สี่ กัณฑ์ แต่ บาง บั ก็ เลื่อน ต่อ ไป อีก จน นอกงาน ก็มี แล้ว แต่ เวลา
 ว่าง จะมี เมื่อใด เครื่อง กัณฑ์ เทคน์ นั้น เหมือน เทคน์ วิเศษ เปน แต่
 เปลี่ยน ไตร ย่าม เปน ของ สำหรับ เฉลิม พระชนม์ พรรษา แล เพิ่มเติม เครื่อง
 ไทยทนต่าง ๆ บ้าง มี เงิน ประจำ กัณฑ์ ๑๐ คำลึง แล เครื่อง กัณฑ์
 ขนม ด้วย

การ แจก ทาน

แจก ทาน นี้ ได้ มี ใน การเฉลิม พระชนม์ พรรษา พระ บาทสมเด็จพระจอม
เกล้า เจ้า อยู่หัว เมื่อ ปี ชวด ฉศก ๑๙๒๖ ครั้ง หนึ่ง ใน แผ่น ดิน ประจวบ
นี้ ตั้งแต่ เริ่ม มี การ เฉลิม พระชนม์ พรรษา มา ก็ ได้ เคย พระ ราชทาน ผ้า
สอง ลำ รับ เงิน สิบ ตำลึง แก่ ข้าราชการ ที่ สูง อายุ มี กำหนด เท่า ปี
พระชนมายุ ทวี ขึ้น ทุก ปี ตาม ลำดับ แบ่ง เปน ฝ่าย นำ กิ่ง หนึ่ง ฝ่าย ใน
กิ่ง หนึ่ง ฝ่าย นำ นั้น เปน ข้าราชการ ที่ เข้า มา ใน การ เฉลิม พระ ชนม์ พรรษา
โดย มาก แต่ ฝ่าย ใน มัก เปน ข้าราชการ ที่ ขรา พิกการ ไม่ได้ ทำ ราชการ
แล้ว มา แต่ บ้าน บ้าง แต่ เรือน บ้าง จึง โปรด ให้ มี ลำรับ เลี้ยง อาหาร ด้วย
แต่ ก่อน มา เมื่อ ผู้ ซึ่ง ได้ รับ พระราชทาน คือ พระหัตถ์ แล้ว ก็ ถวาย พร ตาม ใจ
ตัว จะ กล่าว บาง ที่ กิ่ง หนึ่ง เลย ๗ ไป บ้าง ครั้น เมื่อ พระยา ศรี สุนทรโวหาร
ท. จ. คน นี้ เปน ผู้ กะ บัญชี ข้าราชการ ฝ่าย นำ เห็น ว่า เมื่อ ข้าราชการ
ได้ รับ พระราชทาน แล้ว ถวาย พร อย่าง ไหล่ ๗ เลื่อน ๗ บ้าง ไม่ได้ ถวาย พร บ้าง
รำคาญ มา หลาย ปี จึง ได้ คิด ผูก คาถา ถวาย ไชย เปน ภาษา มคอ แล แปล
เป้น คำ ไทย ให้ ว่า ทุกคน คือว่า ชยคุ ชยคุ เทโว นิรามโย นิรบัทโว ที่ ขยาย
โก อโรโคจะ โสคตินา เนตุมเทนิง ขอให้ พระบาท สมเด็จพระเจ้า อยู่หัว
ทรง พระ เจริญ พระชนมายุ ยิ่ง กว่า ร้อย พรรษา คำ ถวาย ไชย เช่นนี้ ได้ ใช้
อยู่ แต่ ข้าราชการ ฝ่าย นำ ข้าราชการ ฝ่าย ใน ยัง ย่น ทิ่ม ๗ ทำ ๗ ฉา
หนึ่ง ๗ อยู่ อย่าง เก่า เพราะ ไม่ มี ใคร แนะนำ สั่งสอน ทรง พระราชดำริ
ที่ ว่า ครั้น จะ ให้ ท่อง ให้ ย่น ตาม แบบ ข้าราชการ ฝ่าย นำ ก็ จะ เปน ที่ เดือด
ร้อน เพราะ อยู่ ข้าง จะ ขรา หลง หลอ ฟัน เพื่อน ฉา ชิม ซาบ อย่าง ยิ่ง อยู่
ด้วย กัน โดย มาก จึง โปรด ให้ เปน ไป ตาม อย่าง แต่ ก่อน ส่วน ที่ แจก ทาน
ราษฎร นั้น พระ ราชทาน ตาม พระชนมายุ วัน กำหนด ขึ้น วัน ละ สิบ ตั้งแต่ เติม
มา ถ้า ปี ไค เปน ปี ที่มี พระราชกุศล วิเศษ ก็ พระ ราชทาน มาก ขึ้น อีก ส่วน หนึ่ง

การประชุมพระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการ

ถวายไชยมงคล

ธรรม เนียม นี้ได้เกิดมีขึ้น เมื่อ เกลิม พระชนม์พรรษา ใหญ่ ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี ชวด นก ๑๓๒๖ นั้น เสด็จ
พระราชดำเนิน ออก บน พระที่นั่ง เสด็จจรดตร พระที่นั่ง อนันตสมาคม อย่าง
แขกเมือง ใหญ่ ฝ่าย พระบรมวงษานุวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนนรา
นุชิต เป็นผู้ทรง อ่าน คำ ถวาย ไชยมงคล ฝ่าย ข้าราชการ เจ้าพระยาสุธรรม
มนตรี ซึ่งยังเป็น เจ้าพระยา ธรรมาภิบาล เป็นผู้อ่าน ด้วย ท่านทั้งสองนี้
เป็นผู้มี ชนมายุ มากกว่า พระชนม์พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว แล พระบรมวงษานุวงศ์ข้าราชการ ทั้ง ปวง เมื่อเจ้านาย อ่าน คำ
ถวายไชยมงคล แล้ว ถวายบังคม สาม ครั้ง เหมือนอย่าง ชุนนาง เป็นครั้ง
แรกที่ ข้าพเจ้าได้เคยเห็น ข้าราชการ ก็เหมือนกัน แต่ไม่มี พระราชดำรัส
อันใด เป็นแต่พระราชทานพรย่อ ๆ เล็กน้อยแล้ว ก็เสด็จขึ้น ในเวลา
ประชุมใหญ่ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จลงมา
เพราะเป็น เวลาทรงพระประสูติอยู่ข้างจะชุลมุนมาก อยู่แล้ว แต่ครั้น
เวลาเย็น ทรงพระอุส่าห์เสด็จลงมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ไม่ทรงทราบ เวลานั้น ข้าราชการก็ไม่มีใคร ข้าพเจ้าเดินดูเครื่อง
ตกแต่ง ใน พระที่นั่ง อนันตสมาคม อยู่ ไม่ทันรู้ตัวเสด็จขึ้น มาจับ คัสสะ ถัน
เหลียวหลังไปจึงเห็น ตกใจเป็นกำลัง รับสั่งให้เข้าไป กราบทูล พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน ออกมา พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถวายซองแล ถวายไชย มง คล ครู่หนึ่ง ก็เสด็จ กลับ
ด้วยไม้ ทรง สบาย ดูเหมือน จะเป็น ครั้งที่ สุดที่ได้ เสด็จ ลงมา พระบรมมหา
ราชวังใน เวลา นั้น คน ต่าง ประเทศ ก็มี ถวายไชย มงคล เหมือน กัน แต่
เป็น คน ละ เวลา กับ ข้าราชการ การ ไม่ได้ เสด็จ ขึ้นพระที่นั่ง แล ไม่รู้ จะเป็นการ
พริ้งพริ้ว กัน ครั้ง เดียว นี้

อนึ่ง ในการเฉลิม พระชนม์ พรรษา นี้ มี การ ปลดปล่อย ตาม แบบเฉลิม พระ
ชนม์ พรรษา ครังนี้ ชว. ฉศก ๑๒๒๖ เป็น ราคา วัน ละ ๑๐ ตำลึง กรม
วัง ทูลถวาย พระราชกุดตามแบบ

ในวันที่ ๒๑ มี ยิงปืนใหญ่ สุด ทั้ง ทหารบก แล เรือรบ ซึ่ง จอดราย อยู่ ใน
ลำน้ำ แต่ก่อน มา ใช้ เวลา ละ ๒๑ นาที ยิง เวลา เข้า ๒ โมง เวลาเที่ยง เวลา
บ่าย ๕ โมง ตั้งแต่ ปี มะเมีย จัตุศก ๑๒๔๔ มีรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๐ จึง ได้
ยิง ถั กัน สาม เวลา ครบ ๑๐๑ นาที

การ แต่ง ประทีป ในพระบรมมหาราชวัง เป็น ๕ คั่น แต่ข้าง นอก
แต่ง ๓ คั่น เพราะการที่ แต่งประทีป ไม่ได้ เป็น การกะเกณฑ์ ผู้ที่ ตกแต่ง
ก็อยากจะได้ ถวายตัว ให้ทอดพระเนตร จึง ได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประ พาศ
ตาม ลำน้ำ ในเวลา กลางคืน วันที่ ๒๑ ทุกปี เสมอ มา มี ได้ ขาด กระบวน
เสด็จ พระราชดำเนิน นั้น ใช้ เรือ ไฟลำเล็ก ๆ แล่น ขึ้น ไป เหนือ น้ำ ก่อน
แล้ว จึง ได้ ล่อง ลง ไปข้าง ล่าง เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน ถึง นำ บ้านนำ ห้าง
ใหญ่ ๆ บางราย ก็ จุดพลุ แทน ปืน สลุต ๒๑ นาทีบ้าง จุดพุ่ม พเนียงกวัด
ตไล้ ดอกไม้ เทียน ต่าง สีบ้าง ตามแต่ผู้ใด จะหา ได้ เป็นการ แสดงความ
ชื่นชมยินดี

แลในวัน ที่ ๒๑ นั้น เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี เมื่อยังว่า
การต่างประเทศ จัดการ เชิญคน ต่าง ประเทศ ประชุมเดินรำ ที่บ้าน ให้เป็น
การ เถลิม พระเกียรติยศ ใน การ เถลิม พระชนม์ พรรษา ขึ้น เมื่อ ทรง ทราบ
จึงได้ พระราชทานเงิน ทอง ในการที่จะใช้จ่าย นั้นให้ ต่อมา ก็มีการ เดิน รำเช่น
นั้น เสมอมา ทุก ปี เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนิน กลับ ขึ้น มา ตาม ลำ แม่ น้ำ ก็ หยุด
ประทับ ที่ ศาลา ว่าการ ต่างประเทศ ให้ คนต่างประเทศ ได้ เฝ้าครู่หนึ่ง แล้ว
จึง เสด็จ คืน พระบรม มหา ราชวัง ครั้น เมื่อ พระเจ้า น้อย ยาเธอ กรมหลวง
เทวะ วงษาโรประการ ว่าการ ต่างประเทศ ย้ายการเดินรำมาที่วัง สราญรมย์
การเสด็จ พระราชดำเนิน ประพาสลำน้ำ คงอยู่ ต่อ เมื่อ เสด็จ พระราชดำเนินกลับ
แล้ว จึงได้ เสด็จ พระราชดำเนิน ประพาส ทางบก ประทับ ที่ วัง สราญรมย์
ให้ คน ต่างประเทศ เฝ้า เหมือน อย่าง แต่ ก่อน

การ เถลิม พระชนม์ พรรษานี้ จะว่าให้ เลือดยึด เปน แน่นนอน ไป ที่เดียว
ไม่ได้ ด้วยการยัง เปน ประจวบ แท้ มีลักษณะ ที่ เปลี่ยนแปลง ไปตาม กาล
สมัย เปน คราว ๆ เมื่อ ก่อน มา แรก ที่ จัด ตั้งมีว เชื่อม ขึ้น ที่ คลล ลักษณะ สถาน
ในการ เถลิม พระ ชนม์ พรรษา ก็ เปิดให้ ราษฎรมาดู ราษฎรพากัน มาดูวันหนึ่ง
หลาย ๆ พัน คน จน กว่า จะ แล้ง งาน นับ ด้วย หมื่น ได้ เปิด มา หลาย ปี
ครั้น เมื่อ จัดการ ยักย้าย ไป อย่างอื่น ก็ ไม่ได้ เปิด การพระ ราชกุศลที่ เปน
วิเศษ บางปี ก็มี ตาม กาลสมัย คือ เวลา เข้า พง พระ ราช ทาน เข้า สาร องค์
ละดัง แล ปลาเค็ม แก่ พระสงฆ์ ทั้ง ทั้ง แขวง จัง หัด กรุงเทพฯ เวลา ที่ ตั้ง
พระ ราชบุญญัตติ พิทักษ์เกษียณ อายุ ก็ จำย พระ ราชทรัพย์ พระ คลัง ข้างที่ ออก ช่วย
พาษ ปลอญ ให้ เปน ไทย หลาย สิบล คน เวลา เมื่อ เสด็จ พระราช ดำเนิน ประ พาส
เกาะสีชัง ซึ่ง เปน ที่ คน บัวย ไซ้ ออก ไป อยู่รักษาตัว ก็ บริจาค พระราชทรัพย์

พระคลัง ข้าง ที่ พระราชทาน ให้สร้าง อา โศรยสถาน สำหรับคน บ่วยใช้
ออกไป อยู่เปลี่ยน ลมอากาศ การ เหล่านี้ มีพิเศษ เปลี่ยน แปลงกันไป ไม่
เสมอ ทุก ปี แล ไม่ เหมือน กัน ทุก ครั้ง จึง ไม่ ว่า ลงเป็น แบบ ได้ แน่

คำตักเตือนใน การฉลอง พระชนม์ พรรษา

แลเฉลิม พระชนม์ พรรษา

ข้อ ความ ที่ จะต้อง ตักเตือน นั้น ดูก็น้อยอย่างตอก เพราะครบพระกฐิน
ซึ่งจะ ตบ เทียน ในวัน พระสงฆ์ฉัน การ ฉลองพระชนม์ พรรษา ตั้งอยู่ใน ที่
พระมณฑล แล้ว มีแต่ จะต้องเตือน ภูเขา มาลาว่า การ สงฆ์ ฉลอง พระชนม์
พรรษา นั้น ไทร ไม่ ได้ กำหนด ถูกษ์ เคย สงฆ์ เวลาพลบค่ำ ก่อน ห่ม ๑ ทุกวัน
ไม่มีเวลา ยกย่อง เลย ในการ ฉลอง พระชนม์ พรรษา กิติ เลิกลิพระชนม์
พรรษา กิติ ที่ เปน ข้อ สำคัญ ของมหาดเล็ก แลพนักงาน ข้างในนั้น คือโคม
ไฟ พ้า ซึ่ง สำหรับ ทรง จุด เทียน เท่า พระ องค์ แล เทียน พระ มหา มงคล ที่ วัด
พระ ศรีรัตน ศาสตรา ราม แห่ง ๑ พระ ที่นั่ง อมรินทร์ วินิจ ฉัย แห่ง ๑ พระที่
นั่งไพศาลทักษิณ แห่ง ๑ ถ้าเสด็จ พระราช ดำเนิน แห่ง ไทใน เวลาค่ำแล้ว เปน
มีโคมไฟ พ้า ทุก แห่งทุกวัน ขาด ไม่ ได้ เลย ไม่ควร ที่ จะ เข้าใจว่า เมื่อ
จะ อย่างนั้น อย่างนี้ การอื่น ๆ กิติ ไม่ สำคัญ อัน ไท

เดือน ๑๑

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ในกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยแข่งเรือ
ความพิศดารในกฎมณเฑียรบาลกล่าวไว้ดังนี้

“เดือน ๑๑ การอาขยยุธิ์ มีโหม่งครุ่มซ้ายขวาระบามโหรขึ้นท
เกวียนครี ข้างทรงพระมหามงกุฎราชาประเทศ ถัดวันทรงพระ
สุพรรณมาตา เย็นทรงพระมาตาสุกหว่าตักขมกุ่ม ส้มเด็จพระอรก
มเหสีพระภรรยาทรงพระสุพรรณมาตานุ้งแพรตายทองทรงเรือ พระอรก
ชายาทรงพระมาตารามนึ่งแพรดารากรทรงเรือ ถูกเรือหาดานเชอทรงศรี
เกทมวยทรงเรือ พระสนมได้สนองเกล้าตักกัศตรองน้ำ ส้มวรทไชย
เรือคัน ไกรตมฺขเรือส้มเด็จพระอรกมเหสี ส้มวรทไชย ไกรตม
มุขนั้นเป็นเรือเลี้ยงทาย ถ้าส้มวรทไชยแพ้ ใช้ เจ้าเหลื่อเกิดอิมคุชเม
เปรมประชา ถ้าส้มวรทไชยชนะใช้จะมียุค.”

แต่พิธีแข่งเรืออย่างว่าไว้ในกฎมณเฑียรบาล ได้ทำมาเพียงไหน
กรุงเก่า มาถึงครั้งกรุงรัตนโกสินทรหาได้ทำไม่.

พระราชพิธีประจำเดือน ๑๑ ที่คงทำในกรุงรัตนโกสินทร มีดังนี้คือ-

วัน ๔ คำ พิษทอดเชือกตามเชือก

วัน ๕ คำ แห่กเชนทวิศวดน่าน

วัน ๖ คำ ส้มโฆพระยาช้าง

๕ ขน ๑๔ คำ ๕ ขน ๑๕ คำ แรมคำ ๑ พืชออกพรรษา แดดยพระประทับ

๕ คงแรม ๕ คำจนสิ้นเดือน พระกฐิน

๕ พืชเดือน ๑๑ ที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวมานี้ เห็นจะทำมา

๕ แต่ครั้งกรุงเก่าแล้วทุกอย่างๆโดยมาก เพราะพระราชพิธีในกรุงรัตน

๕ โกสินทร์นี้ ๕ ๕ คงขึ้นตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าแทบทุกอย่าง จะเป็นแค่

๕ ด้วยพืชเหล่านี้ ทำกันขึ้นในกรุงเก่าภายหลังคงกฎมณเฑียรบาล จึง

ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลแต่พืชแข่งเรืออย่างเดียว.

พืชทอดเรือตามเข็มนาฬิกา แต่แก้เขนทวิศว์ส่วนทำอย่างไร ความ

๕ พืชการแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์ประจำเดือน ๕ นั้นแล้ว ในเดือน ๑๑ ก็ทำ

๕ อย่างเดียวกัน พืชลอยพระประทับปักถาในเดือน ๑๑ ก็เหมือนกับลอยพระ

๕ ประทับในเดือน ๑๒ ซึ่งมีข้อความพิศดารแจ้งอยู่ในพระราชนิพนธ์พืช

๕ ประจำเดือน ๑๒ ผิดกันแต่เดือน ๑๑ ไม่มีกระทงใหญ่.

๕ ส่วนพืชออกพรรษา แดพืชพระกฐิน ซึ่งพระราชนิพนธ์ขาดอยู่นั้น

๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ได้ทรงพระ

๕ นิพนธ์ไว้ในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส จึงได้คิดเฉพาะที่ขาดด้วยพืชออก

๕ พรรษา แดพืชพระกฐินมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ พอให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่อง

๕ พระราชพิธีให้ครบทั้ง ๑๒ เดือน

โคลงพระราชนิพนธ์ทวาทศมาส

๑ ตามวันฉันเช้าที่	ในพระ ที่นั่งแยะ
จัดเลือกราชาคณะ	ทั่วได้
ปรีดิ์และตัมตะ	อึกปลัด ใหญ่หนา
ยกแต่อาพาธไว้	เลือกได้พอดี
๑ วันสืบสี่คณะได้	ได้ฉัน
พระคณะเห็นอวัน	สืบห้า
เหล่าธรรมยุติกพร้อมกัน	ฉันคำ หึ่งเฮย
ตามสืบรูปทวหน้า	ครบทั้งสามวัน
๑ สดับปกรณ์บรมธาตุเบ้อง	บรรพวงษ์ มากนา
ยี่สิบสองพระองค์สงฆ์	เท่านี้
บวรวังนับพระองค์	อีกสี่ รูปเฮย
วันคำหนึ่งบอกข	แต่เข้าฉันเฉลิม
๑ ราชกรมเทศน์ทั้ง	ไตรวาร
วันตะกัณฑ์กอบการ	กะตั้ง
เป็นธรรมพิเศษทาน	มีทุก มีเฮย
ใครยปรักขารภักข์ทั้ง	วัดถุกวันสืบคำถึง

๑ คตแรมแปดคำ^๕คง

เสด็จพยุหยาตราคชา

สถณารคกำหนดอา

ถวายกฐินแต่เจ้า

๑ บินใหญ่คู่หนึ่ง^๕น

กรมเกราะทองแต่งคน

เสด็จเกราะสิบสองคน

ม้าวิ่งสวนทางหน้า

๑ ขุนโจมพดด้วงเกิด

ขุนธำมณพดด้วง

เกล็ดงาช้างผกหางแพน

ต้องบักเลื้อยอย่างน้อย

๑ ทหารแห่หลายนหมื่น^๕วัน

มีอจับตึนาศขยัน

แครคตองขลุ่ยครบครัน

เดินแบบแยบคายรู้

๑ ปศุณาคำ^๕แห่งนั้น

ปลัดทูลฉลองปรา

เสด็จเขมขามครดา

ผ้าขลิบพันโพกเกล้า

ตามจา รัตเสย

คตาคั่ว

วาศใหญ่ แดแฮ

ภิกษุรังแรมฝน

น้ำพัด น้ำเฮย

ชีม

หมวกเกราะ หมดเฮย

หกน้ำหมื่นขุน

ธงแหน แห่เฮย

คู่คต้อย

ยงยาบ

โพกเกล้าตาบสพาย

แขงขัน

ทกผู้

ครนคฤก

ถูกด้วยเพดงกตอง

พระยา

กฏเค้า

กบขัต แดแฮ

ตอคเลื้อยกรอม

๑ คำรวจดีสิบ^๕น

ถือหอ^๑ก^๑ก^๑แถ^๑ห^๑ถาย

เ^๕ื่อ^๕เ^๕ค^๕น^๕ง^๕เ^๕ด^๕น^๕าย

เ^๕น^๕ด^๕เ^๕ว^๕ร^๕เ^๕บ^๕ร^๕ย

๑ ข^๕น^๕ห^๕ม^๕น^๕ค^๕ำ^๕ว^๕จ^๕ไ^๕ด^๕

ป^๕ด^๕ห^๕ม^๕น^๕าย^๕เว^๕ร^๕ด^๕ร^๕พ^๕

น^๕ง^๕ห^๕ม^๕ด^๕น^๕าย^๕ฉ^๕น^๕

ข^๕ด^๕ก^๕บ^๕ส^๕เ^๕ว^๕ด^๕เ^๕ว

๑ พ^๕ด^๕พ^๕น^๕ท^๕น^๕าย^๕เ^๕อ^๕ก^๕ด^๕ว^๕น

ป^๕ด^๕จ^๕ำ^๕เ^๕ำ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ย^๕

ค^๕ุ^๕ช^๕ก^๕ร^๕ก^๕ษ^๕า^๕อ^๕ง^๕ค^๕

อ^๕ี^๕ก^๕ท^๕ห^๕ร^๕น^๕ใ^๕ห^๕

๑ ค^๕ำ^๕ว^๕จ^๕ป^๕ด^๕เ^๕ด^๕ำ^๕ด^๕ำ

ป^๕ด^๕จ^๕ำ^๕เ^๕ำ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ห^๕า^๕ญ^๕

เ^๕ด^๕ำ^๕ค^๕ด^๕อ^๕ง^๕ป^๕ร^๕ก^๕อ^๕บ^๕ก^๕าร

อ^๕ง^๕ค^๕ร^๕ก^๕ษ^๕ร^๕ก^๕ษ^๕า^๕ท^๕ำ^๕ว

๑ ท^๕ง^๕น^๕ด^๕ำ^๕ง^๕ด^๕ำ^๕ง^๕ม^๕เ^๕น^๕

เ^๕ื่อ^๕ย^๕ค^๕บ^๕ัก^๕ท^๕อ^๕ง^๕เ^๕อ

ก^๕ย^๕ค^๕บ^๕ัก^๕ด^๕ำ^๕เ^๕น^๕อ

ส^๕ร^๕ว^๕ม^๕ห^๕ม^๕ว^๕ก^๕ย^๕อ^๕ด^๕ท^๕อ^๕ง^๕ก^๕ว^๕น

ถ^๕อ^๕ห^๕ว^๕ย^๕

ม^๕เ^๕น^๕ย^๕อ^๕

ห^๕ม^๕ห^๕ม^๕ด^๕ แ^๕ด^๕พ^๕อ

ย^๕า^๕ค^๕ร^๕ย^๕ำ^๕ป^๕ด^๕าย^๕ข^๕ม^๕ว^๕น

ร^๕ด^๕ม^๕ก^๕ัน

ก^๕ด^๕น^๕แ^๕ด^๕ว^๕

เ^๕ื่อ^๕ย^๕ค^๕ ข^๕า^๕บ^๕า

ด^๕ำ^๕ค^๕เ^๕ำ^๕ค^๕อ^๕ค^๕อ^๕น

อ^๕ำ^๕อ^๕ง

ย^๕ิง^๕ไ^๕ห^๕

เ^๕ำ^๕ห^๕ม^๕ เ^๕ด^๕ค^๕เ^๕ย^๕

ห^๕ำ^๕ย^๕ำ^๕ร^๕าย^๕ร^๕เ^๕ย^๕ง

เ^๕ด^๕ค^๕ร^๕า^๕ญ^๕

อ^๕ี^๕ก^๕ห^๕ำ^๕ว

ก^๕ิ^๕จ^๕ห^๕เ^๕ ห^๕เ^๕น^๕เ^๕ย^๕

ช^๕ิ^๕ร^๕ำ^๕ท^๕เ^๕เ^๕ด^๕ง^๕ด^๕ว^๕ด^๕ย^๕

ห^๕เ^๕ม^๕อ^๕น^๕เ^๕ด^๕ม^๕อ

ห^๕ด^๕ำ^๕ก^๕ด^๕ว^๕น

ด^๕น^๕อ^๕บ^๕อ^๕ย^๕ำ^๕ ห^๕น^๕ง^๕ห^๕า

ก^๕บ^๕บ^๕ง^๕พ^๕น^๕ท^๕อ^๕ง

๑ มหาดเล็กเสด็จอย่างน้อย
จำดีหุ้มแพรต้อง
แพรหุ้มฉกบังทอง
เจ้าหมื่นหุดวงนายให้

๑ กตของชนะมโหรีชกด้วย
เสื่อหมวกกางเกงแดง
กตของเงินมาศอกแดง
แครยสืบแห่น้ำ

๑ เรณูเครื่องเครื่องเจ็ดชั้น
ห้าคู่ห้าชั้นหมาย
บังแทรกหกกลุ่มตาย
ฝ้ายกกางเกงดิน

๑ พระเสมาขีบคิเบของ
ซ้ายพระฉัตรไชยปรา
ท่ามกตางพระเกวฬพาหี
เสื่อหมวกพณชาวทอง

๑ ตั้งขการันนตั้งให้
ซ้ายกระบี่รฐณรงค์
ขวาพระศรพาหุทรง
ต้องบักตายโพกผ้า

ครุยกรอง
สืบได้
คาบแห่ รื้อแย
คาบด้วยฉกทอง

ชั้นแข
ตุ๊กจำ
รวมแปด สืบเยย
อกทองตั้งขต้อง

ตั้งนาย
เท่านั้น
ตั้งอก นาคพ้อ
ต้นอบรพอกแดง

หนขวา
กฎคง
เดินแห่
ยกกรวกางเกง

ถือธง ไชยนา
เคชกถ้ำ

จักรกฤษณ์ มาพ้อ
ต้นอบน้อยต้นบิเพดา

๑ มหาดเล็กหว่างเครื่องนั้น

ค่างนึ่งต้องปักตาย

เสื่อครุยต้องสอดสรวมกาย

เชิญพระแต่งประนมหัว

๑ งามพระที่นั่งคัน

หุ้มมาศตายแด่दान

พระทวยบักรับพาน

หามดิบหกคนถ้วน

๑ พระยาเคียงนั้นได้สืบ

เกณฑ์เก็บจางวางกรม

สอดด้นนับเพลาถม

เข้ฆาบอย่างน้อยให้

๑ มหาดเล็กดิบหกให้

เข้ฆาบเสื่อเฉิดฉิน

ผ้าตายนึ่งทรงเข้ามิดันท์

ถือพุ่มมาศปักกิ่ง

๑ บังพระสุริยพระกตนั้น

เชิญเชิดบังแสงอา

พัดโบกอภิรมย์มา

ตายนึ่งเสื่ออย่างน้อย

ดิบนาย

ต้นอบริว

ไธ้อ่า

หนุ่มน้อยเต็มอดส์มาน

พุดคาต

เลิศฉ้วน

เงินปลัก ถวายเฮย

สอดเสื่อกางเกง

ต้องต้ม

ทัวได้

บักยก ทองเฮย

นอกช้อนครุยกรอง

แต่งอินทร์ พรหมเฮย

เทริดกั้ง

สอดด้นนับ เพลาหนา

นอกกรวยเรียงเคียง

ภูษา มาตา

ทิดยศด้อย

อยู่กวัด ไก่พอ

นอกใช้ชาวครุย

๑ บำเรอภักดีอนุรักษรัฐ
จำปัดติกรมวังมี

พระทวยสุพรรณศรี
จงจมน้เชิญถวายนวัน

๑ พระแสงมหาดเล็กได้
เครื่องใหญ่่น้อยหลายหลายตาม
บันทวนพิศเพรางาม
เจ้าพนักงานแต่งคัน

๑ ถับทวารมหาดเล็กถ้วน
นุ่งม่วงหมัดเสื้อดี
คันขีพคาดกรกรว
เดินเหียวเท้าถุกถ้วน

๑ พระทนต์หงัดเล็กถ้วน
อีกทนต์ถมเนื่องมา
พระวอดต่อตามคชา
ผูกแปดหามยาตรย้าย

๑ มาเทศทนต์คัน
ผูกเครื่องกุดนงาม
ถ้วนมารวาม
จงเหียวแย่งแยกถ่า

การดี
ดีถ้วน
บัวแดง
แบ่งน้ำพระศรีด้วย

เชิญตาม
มากถ้วน
พวงภู ชาวเอย
เชิดค้ำเชิญเดิน
ผู้ดี

ชาบถ้วน
บันเหมาะ มันทา
ถาคค้ำวปฤษฏางค์
ราชา วดีเอย

ฝ่ายท้าย
เรียงเรียง
ท้วนถ้วนทุกองค์

จุตาม
ดีมา
ปรากฏ มีแฮ
หนังสือคน

๕๖ ถัดจากเหตการณ์พวก

๔๑๘ ฝ
เกณฑ์คิดดอกเบี้ย

มตายนอกค้มา

แขกเทศ์กรมท่าเข้า

๕๕
๕๖
๕๗
๕๘
๕๙
๖๐
๖๑
๖๒
๖๓
๖๔
๖๕
๖๖
๖๗
๖๘
๖๙
๗๐
๗๑
๗๒
๗๓
๗๔
๗๕
๗๖
๗๗
๗๘
๗๙
๘๐
๘๑
๘๒
๘๓
๘๔
๘๕
๘๖
๘๗
๘๘
๘๙
๙๐
๙๑
๙๒
๙๓
๙๔
๙๕
๙๖
๙๗
๙๘
๙๙
๑๐๐

ทำบุญชาน

คตทอองคตบคตทหคญ

ทวนภักทวนทองแดง

๑ ภาษาใหญ่ให้ตาม

๕. ๑. ครรเพ็ดภาษาของ

อาทมาทตบถอัสสอง

๕. ออกทหารในเงา

๑๑ เขตของนนโตเทต

๕๖
คปอภมรอกนเจน

ครบถ้วนดีอย่างเกณฑ์

หมุดตะลุมพุกให้

๑ ภาษาขุนทอง

แสดงเทศน์มตายุจัด

แต่งตามเพศคนคิด

ตัวเด็กหยากหยากได้

วิชา

คธำค์เต้า^๒

เวียงคอก

แต่งตัวนุ่งเตี๋ย

ถอดหวาน จมเขย

ឆ្នេរកោះ

เหิมฮัก เหิมแซ่

ได้หัดวนต้อมวง

ឆ្នើមតង

๕๒
ฤทธหาว

มอมน

งานเอกสาร

คาบเขน

จัดไว้

ครบถ้วน ขาดค่า

อยู่ท้ายขอบหน้าต่าง

เกณฯ หัก ฝรั่งมา

แากไว

แต่ดี อย่างเคย

บอกธรรมเนียมเดิม

๑ ดิบเห่า^๕นให้^๕ค่าง
 เลือ^๕สอ^๕เต^๕นา^๕กฏ
 กาง^๕เก^๕น^๕ง^๕ว^๕ค^๕จ
 ส^๕รว^๕ม^๕ห^๕ม^๕ว^๕ก^๕ห^๕น^๕ง^๕ค^๕ว^๕น
 ๑ ป^๕ค^๕ห^๕ต^๕ง^๕ส^๕อง^๕พ^๕ระ^๕ไ^๕ด^๕
 เลือ^๕ส^๕อ^๕ค^๕อ^๕ย^๕าง^๕น^๕อย^๕ช^๕ย^๕น^๕
 ถาย^๕น^๕ง^๕อ^๕ก^๕ร^๕ย^๕ส^๕ร^๕พ^๕
 พ^๕ระ^๕น^๕ร^๕น^๕ท^๕ร^๕พ^๕ระ^๕ค^๕ร^๕แ^๕ก^๕ว^๕
 ๑ บ^๕น^๕ถ^๕อ^๕น^๕น^๕ถ^๕า^๕ก^๕ย^๕าย^๕
 ถ^๕ว^๕น^๕เห^๕ถ^๕า^๕ท^๕ห^๕าร^๕ญ^๕ว^๕น
 บ^๕ั^๕ค^๕น^๕ก^๕บ^๕ค^๕ิน^๕ช^๕น^๕ว^๕น
 ถ^๕า^๕ห^๕ร^๕บ^๕แ^๕น^๕แ^๕ห^๕อ^๕ม^๕
 ๑ ช^๕าว^๕ว^๕ง^๕น^๕ง^๕เพ^๕ย^๕บ^๕พ^๕น^๕
 ค^๕ร^๕น^๕แ^๕ห^๕ย^๕า^๕ค^๕ร^๕า^๕มา^๕
 ค^๕าง^๕ค^๕น^๕ค^๕าง^๕ค^๕ุ^๕ด^๕า^๕
 ช^๕ม^๕พ^๕ระ^๕ค^๕ะ^๕ฐ^๕พ^๕ระ^๕เจ้า^๕
 ๑ ค^๕ุ^๕แ^๕ห^๕ค^๕ุ^๕ต^๕ต^๕ัน^๕
 ย^๕ง^๕อ^๕ย^๕าก^๕ค^๕ุ^๕ต^๕ว^๕น^๕
 ใ^๕ป^๕ค^๕แ^๕ห^๕ง^๕ไ^๕ค^๕ค^๕ว^๕
 ค^๕ุ^๕ไ^๕ม^๕จ^๕บ^๕ค^๕ุ^๕จ^๕อง^๕

ข^๕บ^๕ว^๕น^๕ย^๕ุ^๕ท^๕
 ส^๕ุ^๕ร^๕ิ^๕ต^๕ว^๕น^๕
 ก^๕ัน^๕ห^๕ม^๕ค^๕ น^๕า^๕พ^๕อ^๕
 ท^๕ก^๕ผู้^๕ห^๕ม^๕ห^๕ม^๕าย^๕
 เ^๕ิ^๕น^๕ก^๕ัน^๕ ข^๕บ^๕ว^๕น^๕เฮ^๕ย^๕
 ย^๕ิง^๕แ^๕ว^๕
 ส^๕อ^๕ค^๕เล^๕อ^๕ม^๕ พ^๕ร^๕า^๕ว^๕แ^๕ย^๕
 ก^๕ถ^๕ัน^๕แ^๕ก^๕ถ^๕ง^๕ค^๕าง^๕ส^๕ร^๕ว^๕ย^๕
 ป^๕ล^๕าย^๕ข^๕บ^๕ว^๕น^๕
 ย^๕า^๕ค^๕ร^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕
 ก^๕ล^๕ัน^๕ค^๕ร^๕ว^๕ง^๕ ค^๕ร^๕บ^๕เฮ^๕ย^๕
 ส^๕ุ^๕ต^๕ท^๕าย^๕ภ^๕าย^๕ห^๕ต^๕ง^๕
 ค^๕ำ^๕ถ^๕า^๕ น^๕อ^๕ก^๕แ^๕ย^๕
 ห^๕ม^๕อ^๕บ^๕เ^๕้า^๕
 ไ^๕ม^๕พ^๕ริ^๕บ^๕ เ^๕ย^๕พ^๕อ^๕
 อ^๕ย^๕เ^๕ก^๕ถ^๕า^๕เ^๕็น^๕เก^๕ษ^๕ม^๕
 เ^๕ร^๕็^๕จ^๕ข^๕บ^๕ว^๕น^๕ ค^๕ุ^๕น^๕า^๕
 พ^๕ว^๕ก^๕พ^๕อง^๕
 แ^๕ว^๕ะ^๕น^๕ง^๕ ค^๕ุ^๕เฮ^๕ย^๕
 เ^๕ก^๕เ^๕อ^๕น^๕แ^๕ว^๕ค^๕ุ^๕ค^๕า^๕ม^๕

๑ เหล่าราชฎีกาตกกลุ่มเกตุอัน

ชายฉิ่งหญิงประปน

ครันเมื่อแห่ต่างคน

คาจับมือคอยจ้อง

๑ เมื่อยชนร้องแวงเรา

บ่าวทาสไม่มีมา

ต่างหมู่ต่างพวกลา

กันชอบแห่งใดบ้าง

๑ พวกมีมาพรั่งพร้อม

สาวห่มตั้งนั่งตาย

บางคนแต่งเต็มกาย

ดื้ออนนวดควนอ้อย

๑ คึกแควว้างแคว้ง

ตามพวกใครก็ใคร

บางพวกเที่ยวเดินไป

สาวอยู่กต่างแก่ห่ม

๑ ชายเห็นชอบจิตรแล้ว

ไหนก็ไหนค้นพบ

น้ำบ้าย่ายายควม

วางเตอะเปนกอช้อ

กตางถนน

แซ่ซ้อง

ต่างนั่ง เรียบเส

รับทั้งไปรยทาน

รูนคตา

ก็จ้าง

ที่อยู่ ดูเฮย

แอบเข้าหาไศรย

มากหลาย แดเฮย

เรียบร้อย

ส้มแก่ เจียวพ่อ

นั่งพนพอดวร

หาไศรย ดูเฮย

กลุ่มกลุ่ม

นั่งโน้น นินา

แวดล้อมรวงกัน

ตามประจบ

พูดจ้อ

ยกพูด

พ่อนาดายพุ่ม

๑ นักเฒ่าหนุ่มหนุ่ม^๕

รอมแห่งใดไปรอม

เป็นที่แหวะแอบรอม

ทำเดียบเคียงเชิงชัน^๕

๑ ทุกจรรอกไครครวจหน้า

เยี่ยดยดอดทั้งต้อง

โรงร้านแก่งคังของ

จันแฉกถาวไทยบ้าง

๑ เจ้าขุนนางต่างให้ครอบ

เข้าคั่นนอนผ่นนอน

เที่ยวหาที่รอมกถ

แล้วเสร็จคนจึงผ่าย

๑ จมขบวนพยุหส์

ขบวนรามาอกัดถาน

แต่จึ่งทรงพระราชยาน

คำรวจแห่แบบบั้น^๕

๑ แห่ต้องแถวครบถ้วน

นุ่งห่มดมตามยศ

กลองชนะเครื่องสูงตก

มหาดเล็กแห่นำถ้วน

เที่ยวกรอ

แห่ง^๕นั้น

น้ำนึ่ง เด่นเย้ย

เช่นชักอแก

ชนมือง

ครามข้าง

ชายโอ้ อวดเอย

ไต่ตะบันธา

ครวคณ

ถ้าย้าย

มอมฝาก ทุมมา

ยาตราเต้าตามขบวน

เสร็จจ่า

หนึ่ง^๕นั้น

ทองเลิศ

บอกแม่นยำตามเคย

กรมหมด

ถูกถ้วน

ออกกับ แครนา

เด็กให้ไปหลัง

๑ ขบวนเสด็จอย่างหนึ่งน

ทรงรถเครื่องเหล็กดี

ม้าเทศหกม้าดี

เทียมขบวนเหี้ยมดัด

๑ ตำรวจหน้าได้

แห่เสด็จบรมนรา

เสด็จอย่างใหม่ปรา

หมวกยอดคำสวมเกล้า

๑ ทหารมหาดเล็กผู้

ต่างแต่งชุดนรพ

ปืน โกกมกรบ

ซีกกระบี่กระบี่

๑ ชดमारคพยุหยาตร้าย

เวียรูปสัตว์จำวน

เรือแซ่อกเรือญวน

เรือกงทอง

๑ ทหารญวนด้นตอดเต็

สามคู้อยู่แจวนำ

ท้ายธงปักทุกถ้ำ

ปืนใหญ่แน่นปืนถ้ำ

ยังมี

ยุโรปแท้

เต็มอหิมาลัย เหมาะเฮย

เรือยรวฉฉฉ

อาชา

ชีราจเจ้า

กฏยิ่ง

กบี่บงสายทอง

เติร์ก

เทศแท้

คัวหิมา น้าพ่อ

ควมเค้าตามขบวน

เป็นขบวน

คูดง

แจวก น้าเฮย

คู่ไท่ทรงรอง

จันประจักษ์

แห่หน้า

อาว อักเฮย

อยู่ยังดาดช่อง

๑ เรือแซ่แท้เหล้าต๋วน

ลำหนึ่งหมุขจร

อีกลำชื่อตุกร

นำหวงกันเชียงแต้

๑ แซ่ชิงไซเย่ค้อข้าง

อีกเพ่ภักตาม

จรเข้ชื่อคำราม

หนึ่งชื่อคนองน้ำ

๑ ขงแพรวักเกิดท้าย

พลพวักแต่งดีด้า

ข้าอาคมเหมาะกำยำ

เฮปากมอ้งาเงอ

๑ เตื่อทยานชดเพื่องฟ่ง

เตื่อชื่อคำรนสินธุแขง

หหลวงหนึ่งเครดำแดง

หหลวงชื่อแสงสร้งทริยาย

๑ ทหารบันปากนาเพียบ

เตื่อหมวกดีแดงหมาย

นำบันจ่ารงตาย

กถางคฤหัสถ์คองตัง

มวณุมอญ

ชื่อแท้

กำเหาะ

โยกโยเค็มตัง

ออกนาม

คุด้า

ร้องเรียก เรือแย

หกถ้วนชบวณเดิม

ทกถ้า

หมวกเตื่อ

เหี่ยมอีก หาญนา

ท่มเท่งชดฟ

เรื่องแรง

คุด้าย

อຍุ่ฝ้าย ดดำเฮย

อຍุ่เบของหนเฉวียง

พลพาย

ทกคร้ง

เงินคร้า

ผูกง้าวทวนเซน

๑ ปศุ^๕นำ^๕นำ^๕ร^๕ว^๕ร^๕า^๕ร^๕า^๕

ช^๕า^๕ย^๕ร^๕า^๕ว^๕ร^๕า^๕น^๕ก^๕ล^๕

ช^๕ว^๕า^๕เท^๕พ^๕ว^๕ร^๕ช^๕น^๕ก^๕ล^๕

ร^๕ี^๕ก^๕ร^๕า^๕บ^๕ก^๕น^๕ย^๕า^๕ท^๕ง

๑ อ^๕า^๕ษ^๕า^๕ห^๕ก^๕เ^๕ห^๕ด^๕ำ^๕น^๕

ก^๕ด^๕อ^๕ง^๕ช^๕ร^๕ก^๕น^๕ง^๕เ^๕น^๕ท^๕ำ

เว^๕ร^๕ส^๕ม^๕ท^๕บ^๕ป^๕ด^๕ด^๕ำ

น^๕ำ^๕น^๕อ^๕ก^๕ป^๕ด^๕ย^๕ร^๕ว^๕ผ^๕ย^๕

๑ ท^๕ง^๕น^๕ร^๕ี^๕ก^๕ร^๕า^๕บ^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕

เ^๕อ^๕ส^๕น^๕อ^๕บ^๕ส^๕ร^๕ว^๕ม^๕ก^๕ย^๕

ม^๕ง^๕ค^๕ด^๕ท^๕ด^๕เ^๕ก^๕ด^๕ำ^๕ห^๕ม^๕ย^๕

ค^๕เ^๕ก^๕ด^๕เ^๕ด^๕ง^๕ด^๕ว^๕น^๕

๑ ค^๕ำ^๕ห^๕ง^๕ห^๕า^๕ญ^๕น^๕ช^๕อ^๕

ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕พ^๕ิ^๕ท^๕ก^๕ษ^๕ไ^๕ย^๕ร^๕า^๕

อ^๕ีก^๕ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕ห^๕น^๕ง^๕ร^๕า^๕

ด^๕ำ^๕ง^๕ช^๕อ^๕ช^๕า^๕ญ^๕ร^๕ด^๕น^๕ร^๕ุ^๕ไ^๕ด^๕

๑ ร^๕ี^๕ก^๕เ^๕ด^๕น^๕ช^๕อ^๕น^๕น^๕ป^๕ระ^๕

ห^๕น^๕ง^๕ช^๕อ^๕ว^๕า^๕ด^๕ะ^๕เ^๕ด^๕ง^๕ช^๕ด^๕

ห^๕ด^๕ว^๕ง^๕น^๕ำ^๕ม^๕เท^๕พ^๕เ^๕ด^๕ระ^๕เ^๕ด^๕ง^๕

อ^๕ีก^๕ส^๕ร^๕ิ^๕น^๕ท^๕ร^๕เ^๕ด^๕ระ^๕ช^๕

ป^๕ด^๕ด^๕ท^๕ด^๕ น^๕ด^๕อ^๕ง^๕เ^๕ย^๕

ช^๕อ^๕ค^๕ง^๕

ส^๕ว^๕ส^๕ด^๕ย^๕ค^๕ เ^๕ก^๕ด^๕พ^๕อ^๕

ค^๕ุ^๕ไ^๕ด^๕เ^๕ช^๕ง^๕เ^๕ด^๕เ^๕น^๕

เว^๕ร^๕น^๕ำ^๕ น^๕อ^๕ก^๕น^๕า^๕

ป^๕ิ^๕ท^๕าย^๕

ร^๕ว^๕จ^๕อ^๕ก^๕ ด^๕ำ^๕เ^๕ย^๕

ค^๕อ^๕ท^๕าย^๕ร^๕ี^๕ก^๕ด^๕อ^๕ง^๕

พ^๕ด^๕พ^๕าย^๕

ท^๕ว^๕ถ^๕ว^๕น^๕

เ^๕ห^๕ม^๕เ^๕น^๕ห^๕ม^๕ค^๕ น^๕ำ^๕พ^๕อ^๕

เ^๕ด^๕ม^๕ก^๕ด^๕ำ^๕พ^๕าย^๕เ^๕น^๕

น^๕ำ^๕ว^๕า^๕ ด^๕ำ^๕ง^๕เ^๕ย^๕

ม^๕อ^๕บ^๕ไ^๕ห^๕

ร^๕ี^๕เ^๕ด^๕ร^๕

ค^๕ุ^๕ค^๕ง^๕ไ^๕ด^๕ย^๕ก^๕ร^๕ม^๕

ด^๕อ^๕ง^๕เ^๕ง^๕

ค^๕ุ^๕น^๕

ค^๕ฤ^๕ห^๕น^๕ง^๕ น^๕ำ^๕พ^๕อ^๕

ช^๕อ^๕เ^๕ำ^๕ก^๕ร^๕ม^๕ด^๕อ^๕ง^๕

๑ มกรแดงฤทธิอ้าง

พระชื่อรามพิไชย

กับพระเมด็จสงคราม

มกรชื่อจำแดงคง

๑ เหวราชชื่ออ้างต้อง

หนึ่งชื่อตณดาสมุทร

หลวงตกลพินนิย

หลวงวิเชียรไพยนต์แต่ง

๑ เรือโคขมั่งคณราย

โคชื่อผนตมัทหมุน

ชำนานญักคณ

ขุนอักษร์ตั้งหารชา

๑ ทงนลายเลิศถวน

คฤหิตาษต์แดงฉน

พลพายหมวกเสื่อสรพ

เขนผูกข้างทวนหน้า

๑ กับราญรอนราพแกว

กับปราบเมืองมารคต

หลวงหนึ่งชื่อศรีวัน

หลวงมหาโยธีอ้าง

ชอก่นาม เรือเอย

อูยยัง

อึกคู่ กันเฮย

แต่งไว้ในชบวน

ถอยดินทุ

บอกแจ้ง

คั่นง คฤห์นา

เศกให้เคียงสอง

แรงรณ

แผ่นนา

ที่ปลัด กรมเฮย

ศักดิ์มั่นเต็มสอง

น้ำมัน

แต่ผ้า

แดงหมด นาทอ

คฤห์จ้าวราวเฉียง

กตางชต

แต่นมถ้าง

รงคั่นง คฤห์เอย

ชื่อชกของกตาง

๑ อสุรกายยักษ์เหี้ยม
 หลวงซ้อเส่นานนท์
 บัณฑิตมฤต
 หลวงซ้อพดธาศิรย
 ๑ พาดั่งทอปได้
 สุกครพครองเมืองนา
 ขุนพรหมรักษาวา
 ขุนอักษิณทรรักษามู
 ๑ น้าในเรือกราบคัน
 จมนปลัดกรมคำ
 พดพายเพียบประจำ
 เยอพอเยอหนองน้ำ
 ๑ ครุฑเหอรระเห็จดำ
 ขุนรื้อบญชาพล
 เตรงไกรจักรครุฑ
 ขุนฤทธิ์พิไชยรง
 ๑ รูปสัตว์ลี้กู่ถวน
 พนดอด้เหมือนหมด
 คฤห์ถาดดาดแดงดัด
 เชนดาบทวนผูกแห่นัน

หาญรณ
 หนึ่งผู้
 อย่างยักษ์ นกนา
 ที่เจ้ากรมเสนอ
 สมนยา เวือเฮย
 เวศร์
 ปลัดหนึ่ง น้าพ่อ
 ฝ่ายซ้ายในทหาร
 เวรด้า หนึ่งเฮย
 รวดห้า
 กตงครม แดแฮ
 เยอพอพร้อมพวย
 แตนชด ขวาเฮย
 ปลัดยง
 แห่งคู่ เวือแฮ
 ฝ่ายซ้ายโทเคียง
 ดายรด น้าเฮย
 หมักแมน
 บั๊กมากี กรวณนา
 หอกง้าวหางยง

๑ นายดำเนินเข้า
 เลี้ยงเด็กต่าง
 เลี้ยงนกยูง
 ครอบหมวกหนังแดง

๑) ตำรวจนั่งท้ายเกด
โพกขนิบเสื้อตำรวจ
ตงตำตะคนคาม
ฉายพัคขงพัค

๑ จารงนเรศได้
เกาคู่แม่^๒หมั้นประจำ
หมั้น^๓เด็ก^๔นงคฤหิ^๕ดำ
ตง^๖แต่^๗เจ็ด^๘คัค^๙ตอง

๑ พาดังครุฑทอง
ให้รับกรงทองประก
ตำตะติบคนพริก
จำปีจำกลองขลุ

๑) เรือกรรมาภคองแวกผ
แม้ว่าเปนเกรโค
แท่นที่วางไป
แต่งเช่นน่านอกห้อง

อินทรี
ทอ
พายแดง คนเขย
นุ่งวิวกางเกง

ชงตำม ข่ายนา
คอกกรว
ค้ำแห่ง นาพ้อ
พลิกเพื่อยดบัคขาย

ตงตำ ฅบอฅเฮย
คจ็อง
หริบหค คณนา
ดตไวกจ็อง

วายุภักษ์
อัน
พร้อมดี ดิบเอย
ทำให้ตาจะคน

หน้าใน
 จังคอง
 นาค ชักเฮย
 ไม่เพี้ยนด้วยนเหมือน

๑ ถัดถึงเรือกิ่งแก้ว

ประกอบกานกนกงัด

บัดถึงกับบุษบกวิค

แต่งสุวรรณตักย้อย

๑ เครื่องสูงลงอยุ่หน้า

ตามเครื่องห้าหงุด

คอนท้ายเจ็ดชั้นคง

อกเครื่องห้าชั้นน

๑ บุษบกม่านคาดห้อย

พานมหากฐินรอง

รายคำรจก้นคอง

นักสราคนั่งท้ายหน้า

๑ ไชยเหอรวางหงุน

หดวงอไทยเสนา

หดวงทองเอกไชยคดา

หดวงสุเรนทรวิชิตชัย

๑ หงุดกาดายแย่งพน

หอกขัดหางโมรี

ทวนมาศดาบเขยมี

แปลงแปลงแก้วสุริว

ศรีธรรมรท ไชยชัย

ชดชัย

เรืองโรจน์

ยอหดหวดเดอหา

ตั้งศ

เจ็ดชั้น

องค์หนึ่ง

จัดให้ดังตอง

แหวกตอง ไชย

รับผ้า

ครบหก คนพอ

เกิดค้ำมธทอง

เนาขวา

ยาครยาย

คุดอก

คุดังชักเคม

แดงดี

ดาบยาว

เขนตั้ง คู้

ทุกชั้นนแดง

๑๑ ถ้าเรือตายรตนน้ำ

นักต้วรำน้ำถ่อธง

มโหรีทักแดตรง

พลเพียบแต่งคนค้าย

๑๒ อนันคนาคราชแมน

รูปนาคหลากพิจิตร

รายเหล้าอรุณฤทธ

ผกแผ่เจ็ดเคี้ยวถ้วน

๑๓ มหาบุษบกตั้ง

ม่านตาตมูกประจำ

นักต้วรำน้ำถ่อธง

มีนจำรงณเรศไช้

๑๔ เครื่องห้าชนครมห้า

เครื่องเจ็ดชนต้องหมาย

พระกตตอยู่งานถวาย

มิ่งพระสุริย์มิ่งตน

๑๕ พระแสงดีนาคเพื่อย

แท่นหลักตั้งตำหรับ

แสงง้าวมากถมปรัญ

ทวนคู่อยู่ท้ายถ้ำ

ตำผจง แจ่มเฮย

อึกท้าย

ท่งคู้ เรือพ่อ

เด่ให้แม่นสืบถ้ำ

นฤมิตร

เติกส์ถ้วน

ชดเกี้ยว เกี้ยวแย

ชบเขี้ยวแข่งขัน

กตางถ้ำ

แต่งไว้

หวั่นเกิด ชวชัย

คว่ำคิ้วเงินตง

เรียงราย

ดิ่งพน

พัคโบก ถมนา

แตกค้องต้ององค์

นกดับ

อยู่หน้า

ทอดค่าง ที่เฮย

ที่เจ้ากรรมเชิญ

๑๑ เจ้าหม่อมมหาดเฝ้า

เชิญพระแสงค์คนทอง

จางวางหมอบทสดุดของ

ออกหนังสือพิมพ์

๑๑) แต่งคนเต็มยศพร้อม

๕๒๒
เขียนแบบเติมตามหลัง

๒ ๕ ๑ ๒
ถวนเต็อย่างน้อยตาย

แพรวดียบไฟก่ด้าช้า

© พดพายพายมาค์จ๋วง

ทรงประภาศน์ศักดิ์

หมวดคัมภีร์แดงค

รวดอกปมเชิงพรอย

๑) ทนงรองตองอิกไซ

ค. ๒๒๔๘
ค. ๒๒๔๘

๒ ๑ ๔
ผูกผ้ากฐาณ

๒ ๑ ๒ ๕
กายทนต์ทรงพน

๑ พระยาตำรา

นามอภิยรรณฤทธิ

พระยาอภัยภูเบศร

ក្រុមប្រឹក្សាភិបាល

ฝ่ายตจ.ของ

६२

น้ำพระท นังแ

๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐
๕๑
๕๒
๕๓
๕๔
๕๕
๕๖
๕๗
๕๘
๕๙
๖๐
๖๑
๖๒
๖๓
๖๔
๖๕
๖๖
๖๗
๖๘
๖๙
๗๐
๗๑
๗๒
๗๓
๗๔
๗๕
๗๖
๗๗
๗๘
๗๙
๘๐
๘๑
๘๒
๘๓
๘๔
๘๕
๘๖
๘๗
๘๘
๘๙
๙๐
๙๑
๙๒
๙๓
๙๔
๙๕
๙๖
๙๗
๙๘
๙๙
๑๐๐

เพิร์ทพราย

อย่างต่ำ

ต้องรัก นุ่งเฮ้ย

๕
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ

เบ็ดขุ เข็ดแหย่

อย่างน้อย

เอกเนตร นาพ้อ

๑.๒
ดัดถวนกางเกง

วิธีที่ ๑ ประถมศึกษา

๒. ๕
งานกน

เต๋งครบ แดพ้อ

๕
๑. หนพวยคาน

ความคิด

๒
ออกอย่าง

หน้าฝ่าย ขวาเคย

๒. ๓
อท้ายเรือธง

๑ ถัดถึงองค์ภักษทง

ในใหญ่ซ้ายขวาสม

ตำรวจนอกกับต้นม

เรือกรามกันยาด่วน

๑ เรือพระมหาเทพทง

พระพิเรนทรเทพทง

พระอินทรเทพทง

ดีพระตำรวจซ้าย

๑ พระอินทรเดชน

ขวาราชวรินทร์เคียง

พระพรหมบรรพตเรียง

พระสุริยภักดีแก้ว

๑ พระยามหานุภาพผู้

พระยาราชสงครามชั้น

องค์ภักษหมู่หลังวัน

ตำแหน่งตามบเพยน

๑ ราชโยธาเทพผู้

วิสุทธโยธามาตย์ไป

พลพันพระฤไทย

พายหนักดงเล่มตั้ง

แปดกรม

ดีถวน

อิดดี ตำเขย

แต่เจ้ากรมตะกรม

มหามน ตรีน

แห่งซ้าย

พายเพียบ ขวาเขย

ยาตรเดาดีเล่มอ

นอกเฉวียง

คี่แก้ว

วิวนอก นาพอ

กตั้นกตักกรมต้นม

พลพัน

เช่นเดียน

โรมอริ แหกกแซ

แวกด้อมวงหลัง

ทหารใน

ไม่รั้ง

อไทยสุ รินทรเขย

หน่วงนำวแข่งแขง

๑ ปลัดกรมตำรวจฉันท

แต่ที่ไซ้เวอร์นา

อีกสองปลัดกรมคำ

พายเร่งหนักแรงย้าย

๑ หลวงกรรพยาบทวิเจ้า

หลวงราชเสวกชำนาญ

ขุนปลัดราชพิमान

กรมรักษาองค์ทั้ง

๑ จำหาญจำหัวจำ

จำเร่งจำเขมมแรง

จำแผ่นจำโผนแต่ง

จำช่วงจำโชนเค้น

๑ มตโยธานุโยคเจ้า

ไชยไชยครกชนะหลาย

โยธาบดดีหมาย

ขุนภักดีอาษาคง

๑ รักษาองค์ปลายหอกหัว

พระชื่ออภิบาลผดุง

หลวงบรมราชผู้ชำนาญ

ขุนอาจขุนอมรรค์ด้วย

หกถ้ำ

ขยู่ท้าย

รวงฝ้าย หลั่งแฮ

หนองน้ำยาวเนิน

กรมหาญ

ชื่อตั้ง

อินทร์ประ ดาตเฮย

ผู้ม้ายดำ

ผดุงผดุง

จำเขมม

คาบชุด ยุทธพ้อ

ตรวจไซ้ไฟวง

กรมทนาย เด็ดอกแฮ

สืบครั้ง

นายเปรี๊ยะ มวยพ้อ

คู่ไว้ศักดิ์เสมอ

เห็นหาญ

เค็กม้วย

เสี่ยวยุทธ นาเฮย

ปลัดทั้งต้องทวาร

๑ เวธทหารเกณฑ์หัดฉนวน

พระซื่อศรีดำแดง

อีกพระอัครเนตรแดง

หมั่นก่งศรีก่งคีตปัทมา

๑ เวธทหารมหาดผู้

หลวงดำตราภรณ์ฤทธิ์

หลวงดำจักราณกิจ

หลวงวิยาภรณ์ศักดิ์ดี

๑ หลวงอังกนิศร์ด้วยชื่อ

สัตว์ทธานุการอัค

ศักดิ์ยทวิภกรพรัค

เรือกราบพดพายช้อง

๑ นายรองผู้ช่วยนับ

เรือกราบแต่ตัวนาย

เบาะหมอนเครื่องยศราย

พายุค่อเรียงตามชั้น

๑ เรือแข่งพดไฟว์พร้อม

จัดทหารเลวลง

ถ้าละสืบต้องคง

• ถ่วงรุกเปิดโค้งแต่ด

เข้มแขง

เดชกร้าว

ใหญ่รอบ รู้ฤ

หันเฉียงเคี้ยวปัด

ใช้จิต

รอบรู้

กอบแม่น ย่ำเหย

เค็กแกดักดวงต้ม

พดารักษ์

อาจมั่ง

พร้อมหก นายแ

ก่งก่งกันยา

มากหลาย

ร่วมกัน

โอ้อ่า

แซกซ้อนชิงแซง

ครยบท

เพียบแค

ทงคู่ เรือนา

เล่มกล้าเห็นจริง

๑ นายเวรจ๋ามหาตนั้น
 เรือเหต่าหุ้มแพรมา
 ที่ไปรับวัดคตา
 เหลือจิงคามเสด็จฉนวน
 ๑ กัณยานาเวศ์ค้อน
 เกณท์จมนึงปลัดจิง
 ออกพร้อมแข่งประตัง
 อนุรักษบำเรอภักดีไว้
 ๑ เรือปลัดทงหนนปลัด
 ขวาพระนรินทร์เส็น
 ซ้ายนพระยาศรี
 พลไพร่แต่งคนคล้าย
 ๑ แห่หลังคองช่อไว้
 อึกช่อศรีบริศดัมพมา
 คองภูกฤษฏ์เกรวองฮา
 มอญหมดกรรเจียงจ้อง
 ๑ พระองค์เจ้าอักษะทง
 เรือกรวามกัณยาธัม
 ภาดาขวานพั้งชม
 พลเพียบพายหน่วงนำว

กัณยา
 ดังฉนวน
 ไคดฉนวน ก้อนเฮย
 ครอบหน้าคัณยา
 คอนหลัง
 ๑ ได้
 ๑ ตั้ง ถำนา
 สุดท้ายปลายฉนวน
 ๑ บานู
 ยาครยัย
 ถึงเทพ
 ๑ คู้หน้าปลัด
 ๑ วรจา ริเฮย
 ๑ คู้ตอง
 ๑ วุศกรบ ที่แย
 ๑ เกิดท้ายขงแพร
 ๑ ต่างกรม
 ๑ ศักดิ์เจ้า
 ๑ ทองบัก แยกพ่อ
 ๑ แข่งบั้งตางแขง

๑ เสรีเจ้าแล้วจึงถือน

นาเวศกันยากทาง

ต้องข้ามมาบนแพรทาง

พวยเพียบจรดจวนเจ้า

๑ ปางทรงที่นั่งตน

เรือนนันทนาครจิต

กฤษณรักรักรังสีย

เดชதாகพรพวงพระเจ้า

๑ เสก้จลงพลไฟพร้อม

ถือนครบคำรบสาม

จึงหดวงพิศนุนาม

เฉื่อยฉ่ำฉ่ำเนียงแจ้ว

๑ ให้เขยพระเสด็จพร้อม

พลไฟรับบรรดาน

พระที่นั่งเคตอนชดธาร

พวยจรดคันทรวง

๑ คู่รักเคตอนออกช่อง

คงให้แคร่เบ้าดัง

มโหรีทักถันประหนึ่ง

พวยพ้อพวยเบ็ดแต่

ขุนนาง หลายแยะ

เลิศล้ำ

กันแดด ต้องเฮย

แซกซ้อนร่อนกราย

ไฉ่ภิก

เจ็ดเกล้า

เกษียรสมุทร มั่นพอ

แต่โพ้นฤกษ์

กราบงาม

คาบแก้ว

เสนอกล่าว ครโดงเฮย

จึงจ้องจรดพวย

คำขาน

แซ่ซ้อง

ฟู่ฟอง

รับเข้ากรายพวย

ตั้งดังตั้ง

แคร่แคร่

นฤนาท

จรดสรวายาวเยอ

๑ เรือกตองกตองแซกชน

มีเป่าแซ่ฮอยฮิง

จำกตองเม็คปะบึง

เรือกตองนมวัว

๑ เรือกตองทุกคร

คงให้ออกเรือกตอง

ตัววัวเรือกตอง

น้ำพืคคักฉาก้าง

๑ เรือกตองต่างออกพร้อม

เคียงแซ่แซ่แซ่แซ่

ตัวเรือกตอง

ตัวเรือกตอง

๑ ถึงท่งโกตเกอบ

คงได้จำฉับฉับ

เรือกตองทอดทวนชัย

เรือกตองหนักนมวัว

๑ ครนถึงประตัม

กตองแซกทำแปดฉาก

เรือกตองเรือกตอง

มีคักฉาก

คักคัก ทั้งแซ่

เกือกตอง

เบ็งครุ่ม

คักคักเรือกตอง

ตัววัว เรือกตอง

เกือกตอง

หนักทุก เต็มพอ

คักคักคักคัก

เพียงกัน

ครนครน

ฎากเอ็ก เกือกตอง

เพียงเพียงเพียง

ประตัม

เรือกตอง

ครนทำ ฉนวนชัย

หนักคักคักคัก

ฎาก

คักคัก

ไม้คัก ฎาก

แพะคักคักคัก

๑ ปางเสด็จยรยาครวัณ

แทรกตั้งต้นันตัง

กตองชนะจำเรียกจ้ง

จบหมดตามตาพร้อม

๑ พระดำเนนตู่โบสถ์ถ้ง

ทรงมอบจ้าวรทวน

ตั้งขัณฑ์มฤตคีตครองกราม

ถวายเครื่องบริกษารพร้อม

๑ เสด็จเสด็จที่หนึ่งแล้ว

เคลื่อนพยุหโดยชด

ลุดที่ต้งคด

เย็นม่ายกตมคันทะ

๑ ชาวแพชาวบ้านจิด

ตงทบชาเวียง

เจ้าของแอบหมอบเคียง

เทยนรูปจุนอบน้อม

๑ บางแห่งแคงกวาดแผ้ว

รับทานผู้มคณ

บ้างรับพวกเมยชน

วังไหว่อยากได้หน้า

เป่าดังข

แซ่ซ้อม

ครุ่มครุ่ม จ้งครุ่ม

กับทงเคี้ยงแตร

นมัสการ

นียบน้อม

เสด็จกิจ แล้วแซ

แจกทงไครยมี

คทาพด

มารคเค้า

ล้ามดี วัฒนา

ตั้งเบองมณเทียร

โตะเคียง

เครื่องพร้อม

คแห

นั่งเฝ้าเค็มแพ

ชุดมุน

อุ่นว่า

นางอึก หตายเฮย

เหินยพนนเถยถม

๑ ขุนนางต่างแต่งให้
เรือแหวดแปดแจวหา
ค้นขอบแวงจอดอา
นำวัดหน้าบ้านทอง

๑ พระเสด็จพยุหยาครเต้า
อศัวยชฤๅติตต
ปางเมื่อสุดคันฝน
เจดิมพระยศทวาท

๑ ประชุมชนพรักพร้อม
ถ้วนทั่วทุกหญิงชาย
เที่ยววัดแต่ตามตำบล
ยอพระเกียรติเกริกก้อง

๑ ชดमारคพยุหยาครณ
ต่ออักษณจัตถรร
พรหมราชที่หวิพน
เรือรบปลัดวณตักเก้

๑ เรือญวนตามคูนัน
เสือหนึ่งแซ่ตามตรง
แปดตำประจำจง
กว่าจะเลิกกรฐินถ้วน

ภรรยา

๑๕
ที่ยง

ไครยอยู่ ดูแฮ
ร่วมไม่ ผั่งชด

แดนชด

๑๕
หนึ่งกรง

ฟ้าเปิด เมฆแฮ

แผ่นท้าวแห่ต่งสยาม

มากหลาย

แซ่ช้อง

เริงวัน

หม่นถววยพร

๑๕
มีวัน หนึ่งนา

ใหม่แท้

หมายบอก

๑๕
เปลี่ยนคังธรรมเนียม

ให้คัง อยู่แฮ

๑๕
ดีถ้วน

มาแท้

๑๕
เหต่านมฤๅมอ

๑ เรือประตู่^๕อีกกับทั้ง

อีกปลัดกรมพระตำ

เวรสมทบ^๕แห่งประจำ

ตำรวจ^๕กลดองปด^๕ห้า

๑ กองกลางเรือ^๕ตงนอก

ขุน^๕ชื่อจงใจหาญ

นายเรือ^๕คู่ชำนาญ

ขุน^๕ชื่อผด^๕าญไพร^๕ผู้

๑ เรือ^๕กันแกล้ว^๕กัณฑ์^๕กล้า

ขุน^๕พิไชย^๕ชาญยุทธ

ขุน^๕นราฤทธิ^๕ไกร^๕รุด

กรม^๕สัตว์^๕สัตว์^๕ได้

๑ เรือ^๕ตง^๕ตำ^๕รวจ^๕ทั้ง

ใน^๕ใหญ่^๕นอก^๕อีก^๕สนม

รอง^๕งาน^๕น^๕ก^๕งาน^๕ร^๕ตม

เกณฑ์^๕ทุก^๕กรม^๕แต่^๕ถ^๕วน

๑ เกณฑ์^๕หัด^๕อย่าง^๕ฝ^๕รัง^๕ตง

ขุน^๕ชื่อ^๕คง^๕บ^๕น^๕ไฟ

ทั้ง^๕สอง^๕ปลัด^๕กรม^๕ไฉ

ขุน^๕ไฉ^๕พล^๕รบ^๕ก^๕ถ^๕้า

เรือ^๕นำ^๕ กลด^๕อง^๕เฮย

ร^๕ว^๕จ^๕หน้า

ร^๕ว^๕น^๕อก

ค^๕ู่^๕ทั้ง^๕เรือ^๕เลื่อ

นาม^๕ช^๕นา^๕น

ปลัด^๕ร^๕ว

นำ^๕ห^๕เ^๕ มา^๕นา

กล^๕น^๕ก^๕ถ^๕้า^๕ก^๕ถ^๕าง^๕ณ^๕ร^๕ง^๕ค^๕

ไฉ^๕ย^๕ว^๕ค^๕ม^๕

เฉิ^๕ย^๕ว^๕ไฉ

ร^๕า^๕ญ^๕ค^๕ึก^๕ ส^๕ย^๕ช^๕น^๕เฮย

ว^๕่า^๕ท^๕ง^๕ส^๕อง^๕ก^๕ร^๕ม

แปด^๕ก^๕ร^๕ม

แปด^๕ถ^๕ว^๕น

ใน^๕ห^๕ม^๕

เลื่อ^๕ก^๕พ^๕น^๕พ^๕น^๕ท^๕น^๕าย

ห^๕เ^๕ใน

ม^๕เ^๕น^๕ถ^๕้า

ว^๕ิง^๕ร^๕ก^๕ ร^๕อ^๕ม^๕พ^๕อ

ม^๕ุง^๕ส^๕ห^๕มา^๕ย^๕เค^๕ย^๕ร

๑ ถ้อมวงศ์คน

หตวงอภัยพลชาญ

ฝ่ายขวาว่าแต่การ

หตวงชนะไพรินข้าง

๑ อาษาวิเศษดัง

ขุนอนชิตสงคราม

ขุนรณฤทธิ์พิไชยนาม

เป็นพนักงานได้

๑ ทหารในเรือคงน

หมื่นข้อจงใจสนิทขวา

ซ้ายหมื่นจิตรรักษา

วางแห่เคียงคู่กัน

๑ คาชั้แดงดอดพน

สิบคู่ดัดระดวย

ดาวผ้าภูเฒ่นัดดวย

ชนภักชนดัว้งห้า

๑ บินหัดกนกดัดบั้ง

ดงทนาถนยา

เกณฑทหัดหมทหามา

พลพวกพายเรือพน

พนักงาน

ข้อข้าง

แห่นแท้

ฝ่ายซ้ายนายเรือ

ชนด้าม

มอบให้

ที่ปลัด กรมเฮย

ว่าด้านการเรือ

ต้องคดา

หมื่นพน

เรือคู่ ดึงแ

นอกชนเรือกลอง

เชิงกรวย

ตุ๊กจำ

เพราเพริศ

แห่งชนชนขวา

รางทา เขียวเฮย

เหมาะหม่น

ดงหก คนพอ

ดอดดอดดัวว

๑ เรือปลัดตำรวจคัน
 นำแห่งเรือทหารใน
 เรือกดของจัดวางไป
 พายหนักงัดเต็มคัง
 ๑ เขกไชยบุษบกคัง
 คั้วประภาคั้วไชยนิ
 ดำหรับรับไครยกฐิน
 ถอยเลื่อนดำเดียดคว้าง
 ๑ เกรืองสูงตงครบทั้ง
 ตำรวจคันคองคอง
 แตรนักสัราคอง
 พายอาเลื่อเหลื่องถ้วน
 ๑ เรือชอบบานพน
 เกณฑไฟโรโพเรียงมา
 ขุนปลัดชอบบัญชา
 พายไมเห็นอยหัดช้อม
 ๑ เรือทองแขวนฟ้าที่
 บ้านใหม่ไฟโรเต็มพาย
 ขุนฤทธิพิไชยนาย
 ถัดกับทุกเล่มได้

เวรไคต คตาเฮย
 คุ้ง
 นำคั้ว ชักนา
 คกคั้วคยท
 ถอยสินธุ
 ชออ้าง
 พายแท้
 ที่หน้าเรือหน้า
 เจ็ดคองค
 หกถ้วน
 ครบที่
 หมวกคัมป์แดง
 เนาชวา
 ประจุพร้อม
 พดว่า ถั่ววเฮย
 อดสู้อยู่แรง
 ช้ายหมาย
 หัดไว้
 ปลัดคัก เดือนย
 เร่งสรวัวพายทัน

๑๑ ดั่งคานาขอบล้อม

กลางคอกดาวดัด

ภาวเรื่อร่ำว่าดั่ง

เดื่อขดบดงอย่างน้อย

๑๒ คู้กคนไม่

ดงแคมไทรทักขาน

ว่าดำหนึ่งโบราณ

ม่านรอบม้วนชวนได้

๑๓ ทนึ่งศรีมชอไว้

เพชรรัตนรายดารา

รัตนคิดดงมัญญา

ทวยเทพถวายกรบ้าง

๑๔ ยิงทนึ่งทรงกรามน

ช่อประจำทวี่ปงาม

กตบสมุทรสุดพวยตาม

ประพาศแสงจันทร์คัน

๑๕ ถวายเป็นทนึ่งคัน

เต็มยกพวยประจำ

ทางเกยกรวี่ชา

สรวมต้นอบขาวมื่ออ้อม

เชิงม

เรียบร้อย

แดงหมด นาท่อ

จ่ายถ้วนพดพาย

มัททวาร ปันเฮย

คูไ้

ต่งหนึ่ง มังคนเฮย

เมื่อไ้ปัดดง

เทวา ชิดคกเฮย

เอกข้าง

บุษบก พิศาดแผ่

ผลัดเพียนเปลี่ยนทรง

มีด้าม

เลิศต้น

เดินนัก นาท่อ

ป้าไ้คัตถถวาย

วันตระดำ

จัดพร้อม

เขยวหมด แดเฮย

ขดบดงมื่ออ้อม

๑ เวื้อครีมีชื้อข้าง
จักรพรรดิภิรมย์รอง
พิมานอมรินทร์คดอง
วังประธานสายทั้ง

๑ พดพิริยพรักรพร้อม
จักแต่ด้นด้นมพาย
ทางเกดสอดสร่วมกาย
แมนท่งเจ้าหัด

๑ มัดตักตักตักกนก
ดีดาศของครุฑา
ผูกม่านแย่งรจนา
ดาวภูผ้าดาศห้อย

๑ เวื้อคตตามบทพร้อม
อย่างพยุหยาตราหมด
ต่างคนแต่งเต็มยศ
กว่าจะสิ้นกฐินดี
๑ บางแห่งที่ไม่ดี
เจ้ากับท่านขุนนาง
บางคนบ่นครวญคราง
แต่งก็เต็มดูใกล้

อีกต้อง ตำเขย
แต่งตั้ง
แคบเล็ก ใช้นา
เฟื่องฟ้ากราบต้อง
เรียบราย

ยกกัก
เล็ดด้นอบ แด่พ่อ
บ่เพียนเดียนตาม
กันยา
แย่งพร้อย

กจกหยอด แวดเฮย
แต่งท่งทรงรอง
ไม่ดค

ทุกผู้
เต็มอทุก วันนา
เมี่ยงแฉ่งแต่งกาย

ชัดขวาง
แต่งได้

ชอดแฮด
เปราะเบื้อนปอดปอน

๑ ที่จนจากบ้านบ้าง

แต่ทว่าผู้มั่งมี

ว่าพรรณกตัญญูเสียดื้อ

พูดไม่คิดไว้หน้า

๑ ชายผ้าเอาหน้ารอด

ถึงจะมีไม่

เพราะการแต่ระบ

จึงอุ่นกว่าจะตื่น

๑ บ้างยืมบ้างเช่าบ้าง

เมื่ยคิดหาแต่งผิว

ข้อหนอนทเจ็ด

บ้างเร่งเคียนของจ้าง

๑ เครื่องถมเครื่องนากถวน

เงินถึงทำมาแต่

กโณนเครื่องน้ำชา

กถ้องมีนโคหาได้

๑ บ้างหาเครื่องยศบ้าง

หาเก็บจนเหลือเพื่อ

ทชดกชดเหลือ

หาเช่นเขาไม่ได้

ตามท

บ้านบ้าง

แคะก่อน

พูดเห่เล่นๆจริง

ไว้ที่

เสื่อกตัญ

มีแต่ ละครวงเอย

ตุ้จตุ้จตุ้

ของตัว

ช่วยบ้าง

คุ้นชอบ

ช่างร้องเต็มท

พานกา หีบเอย

เซียงไ้

ขันโต๊ะ ชุดพอ

แต่งไว้ไปกฐิน

หาเรือ

เผื่อได้

เต็มชด เต็มผ้า

แทบกตัญใจตาย

๑ วังวนจนสุดสิ้น

หัดสอนช่วยวังช่วยหา

เมื่อยเทียบวังกัดมปดา

ไม่เสร็จไม่กินเข้า

๑ การกฐินไม่สิ้นเรื่อง

จักกล่าวบิณฑการวัน

ยังความที่ขันธ์

ว่านักดูเหมือนบ้า

๑ มอญหมู่เข้าไต้ฟ้า

อีกพระวงษานองษ์

เหล่าพราหมณ์กับพระสงฆ์

มีศรัทธาค้อยค้อย

๑ ตำสั่งซ้ทุกท้าวถ้วน

วัตรราชฎีวัดหลวงตาม

นครนิคมคาม

ต่างไม่สู้กับกัน

๑ รังแรนไครมาศสิ้น

กอบกิจปวรณาคน

ทุกหมู่ประชาชน

ทุกทุกวัดฤๅแคล้ว

บัญชา

หน้อยเจ้า

หลายแห่ง

โกรธแค้นถึงดี

ว่าพรรณ

เห็นเข้า

มีมาก

บันเพื่อเอื้อเอง

บาทบงส์

ใหญ่หน้อย

หมู่ราช ฎีราย

ต่างรู้ต่างทำ

อาราม

เขตรแคว้น

จังหวัด สยามเข

ถาถถ้วนพอเสมอ

เขตรฝน

เสร็จแล้ว

ต่างทอด กฐินเขย

ต่างได้ต่างกัน

๑ ยามเช้าหนาวเรื่อยว
 เป็นพิศดวงกตายนกตาย
 แดด่อนผ่อนบัคกราย
 มรพทิศเมฆตงกอน

ทมชาย
 เกตอนร้อน
 ดงสู่ นิตยเฮย
 ตั้งฟ้าตั้งระดู

N.C

Ct
S 5/10/78

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

10643

Call No. 394.269593/Cul.

Author—Colarongkon.

Title—The festivals of the 12th
Months his regis. —

Borrower No.

Date of Issue

Date of Return

Balkrishna

29/6/77

29.6.77

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

G. 2, 148, N. DELHI.